

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡ. 276

ΚΥΘΗΡΑ

ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΣΤΟ ΒΟΥΝΟ

2: ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Έπιστημονική επιμέλεια
ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΑΘΗΝΑΙ 2012

ΚΥΘΗΡΑ
ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ
ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΣΤΟ ΒΟΥΝΟ

2: ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 106 72
FAX 210 3644996, τηλ. 210 3609689
secr@archetai.gr - www.archetai.gr

ISSN 1105-7785

ISBN 978-960-8145-84-9

978-960-8145-92-4

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Χάλκινο γυναικεῖο εἰδώλιο E73.

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

ΚΥΘΗΡΑ

ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΣΤΟ ΒΟΥΝΟ

2: ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΥΠΟ

ΕΦΗΣ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ,
ΓΙΩΡΓΟΥ ΒΑΡΟΥΦΑΚΗ, ΑΙΜΙΛΙΑΣ ΜΠΑΝΟΥ

Έπιστημονική επίμελεια
ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΦΗΣ ΣΑΠΟΥΝΑ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

A. Χάλκινα ειδώλια	1
Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες	161
Πίνακες	171
Κατάλογος εικόνων	209
Κατάλογος πινάκων	212

ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

B. Μινωικά χάλκινα μικροαντικείμενα	213
Πίνακες	235
Κατάλογος εικόνων - Κατάλογος πινάκων	258

ΓΙΩΡΓΟΥ ΒΑΡΟΥΦΑΚΗ

Γ. Μεταλλουργική μελέτη χάλκινων δοκιμίων	
Μινωικής εποχής από τὰ Κύθηρα	239
Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες	247

ΑΙΜΙΛΙΑΣ ΜΠΑΝΟΥ

Δ. Μικροαντικείμενα Μινωικῶν χρόνων ἀπὸ πηλό, λίθο καὶ πολύτιμες ὕλες	249
Παράρτημα: Συσχετίσεις	415
Βιβλιογραφία - Συντομογραφίες	423
Πίνακες	431
Σχέδια	450
Κατάλογος πινάκων	503
Κατάλογος σχεδίων	506

ΕΦΗΣ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Α. ΧΑΛΚΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

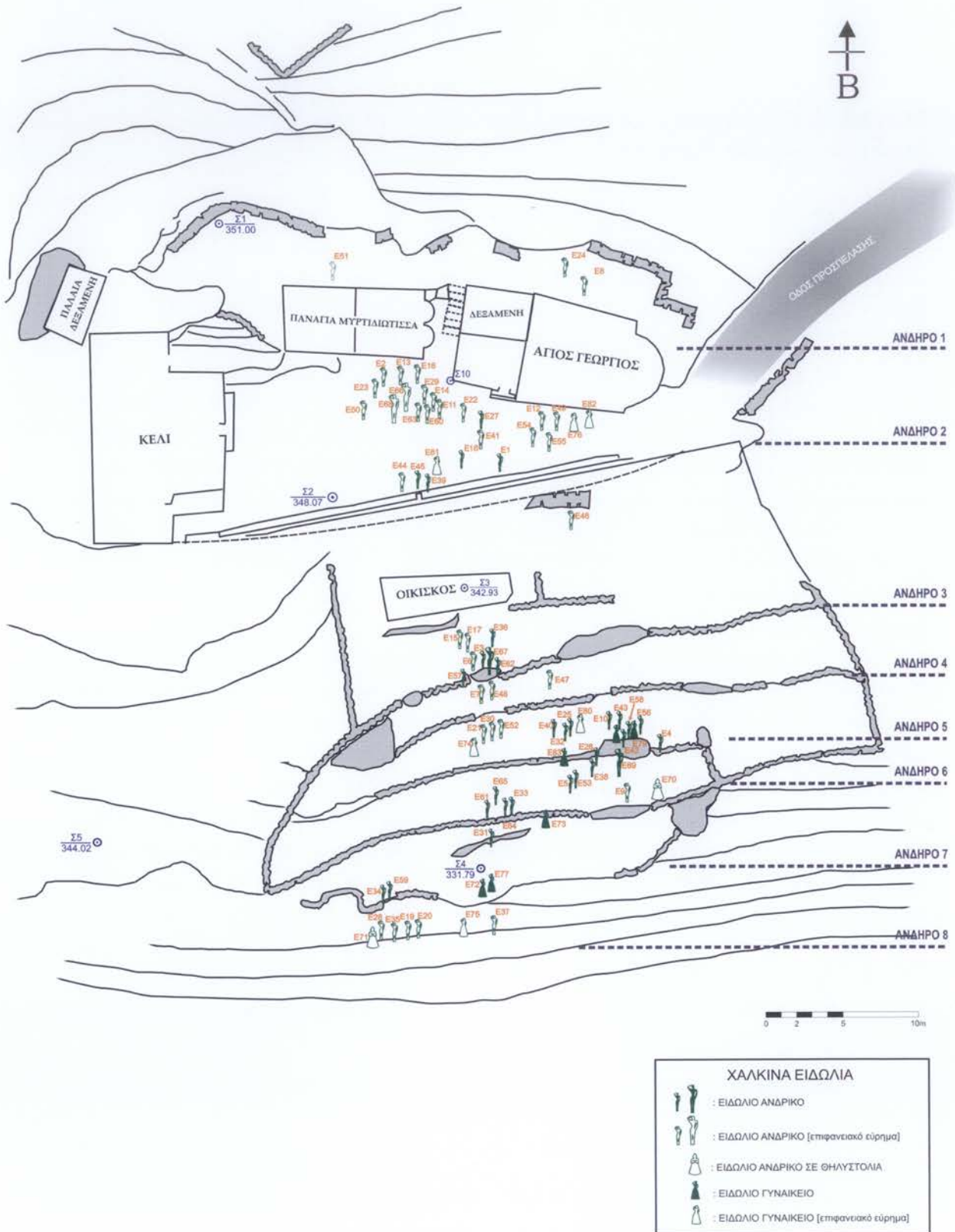
Ἐξάπλωση τῶν μινωικῶν χάλκινων εἰδωλίων στὸ Αἰγαῖο Ἡ περίπτωση τῶν Κυθήρων

Τὰ χάλκινα μινωικὰ εἰδώλια, ιδιαίτερα αὐτὰ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, ποὺ εἶναι γνωστὰ μέχρι σήμερα ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Κρήτη ἔχουν βρεθεῖ κυρίως στὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ. Ἔχουν ἐντοπισθεῖ ὅμως σημαντικὰ ἐργαστήρια καὶ στὸ ἀνατολικότερο τμήμα, ὅπου ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶιμα παλαιοανακτορικὰ χρόνια λειτουργεῖ ἐργαστήριο, ὅπως δείχνουν τὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸν Τραόσταλο ἀλλὰ καὶ στὰ νεοανακτορικὰ χρόνια, μὲ χαρακτηριστικὰ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Παλαίικαστρο καὶ τὸ Ψυχρό¹. Λιγότερα εἰδώλια ἔχουν ἐντοπισθεῖ μέχρι στιγμῆς στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ νησιοῦ, ὅπως π.χ. στὸ σπήλαιο τοῦ Πατσοῦ, ποὺ ἀνήκουν στὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκού². Πρέπει ὅμως νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο, ὅτι στὸ μέλλον θὰ βρεθοῦν μινωικὰ χάλκινα εἰδώλια καὶ στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς Κρήτης, ὅπου τὰ τελευταῖα χρόνια ἀποκαλύπτονται σημαντικὰ μινωικὰ κέντρα.

Μέχρι τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ τῶν Κυθήρων λίγα χάλκινα μινωικὰ εἰδώλια, ὅλα σχεδὸν τῆς λεγόμενης ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς εἶχαν βρεθεῖ ἐκτὸς Κρήτης. Ἐνα εἰδῶλιο μὲ προέλευση «Σμύρνη», τώρα στὸ Μουσεῖο τῆς Φραγκφούρτης καὶ ἕνα μὲ προέλευση «Τροία», ποὺ βρίσκεται στὸ Βερολίνο, ἢ περίφημη «Μπαγιαντέρα», εἶναι ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα. Ἡ προέλευση τῶν δύο αὐτῶν εἰδωλίων εἶχε ἀμφισβητηθεῖ παλαιότερα, λόγῳ τῆς ἀπόστασης τοῦ τόπου εὕρεσής τους ἀπὸ τὴν Κρήτη. Τὰ μινωικὰ εὐρήματα ὅμως τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴ Σαμοθράκη³ ἀποδεικνύουν τὴν ἐπέκταση καὶ πρὸς Βορρὰ τῆς μινωικῆς θαλασσοκρατίας, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Ἐνα μινωικὸ χάλκινο εἰδῶλιο βρέθηκε στὸ ἱερὸ κορυφῆς στὴν Κέα⁴ καὶ ἕνα ἄλλο στὸ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης⁵, στὸ ἴδιο νησί. Ἀπὸ τὴ Φυλακωπὴ τῆς Μήλου καὶ ἀπὸ τὴ δεύτερη πόλη προέρχεται χάλκινο εἰδῶλιο, τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς ἐπίσης⁶. Τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴν περιοχὴ Τριάντα Ἰαλυσοῦ καὶ Καλαμώνας στὴ Ρόδο βρέθηκαν πέντε χάλκινα εἰδώλια⁷. Τέλος ἕνα εἰδῶλιο τῆς τελευταίας ΥΜ περιόδου μὲ προέλευση «Ρόδος» βρίσκεται στὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ F. Meyence στὶς Βρυξέλλες⁸.

1. Sapouna-Sakellarakis 1995.
2. Naumann 1975, 19, ἀρ. Μ.Η. 207 καὶ 208, πίν. 31.
3. Matsas 1995, 235-237, Sakellarakis 1996, 92.
4. Sapouna-Sakellarakis 1995, 86-87, πίν. 18, 148.
5. Sapouna-Sakellarakis 1995, 85-86, πίν. 5,

147.
6. Sapouna-Sakellarakis 1995, 87-88, πίν. 26, 150.
7. Sakellarakis 1996, 93, σημ. 123 καὶ Ρόδος 1993, 13.
8. Δαβάρας 1977, 117.

Ἡ διασπορὰ τῶν χάλκινων εἰδωλίων στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνό.

Ἄξια ἀναφορᾶς, ἐκτὸς τῶν χάλκινων, εἶναι τὰ μολύβδινα εἰδώλια ποὺ βρέθηκαν στὴν Πελοπόννησο. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ πιὸ γνωστὰ ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα εἶναι τὰ εἰδώλια τοῦ Κάμπου τῆς Λακωνικῆς⁹. Ἄλλα εἰδώλια ἀπὸ τὴ Λακωνία καὶ τὴ Μεσσηνία, ἄτεχνα ὅμως σχετικὰ, εἶναι τὸ ἀρχαιότερο εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ Παυλοπέτρι τῆς Λακωνίας¹⁰ καὶ τὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Περιστεριά τῆς Μεσσηνίας¹¹. Τέλος ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ τὸ μολύβδινο εἰδῶλιο τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀπὸ τὴν Ἀντίπαρο¹².

Φυσικὰ ἡ ὁμάδα τῶν Κυθήρων εἶναι ἡ πολυπληθέστερη ἐκτὸς Κρήτης καὶ οἱ λόγιοι ὑπαρξῆς αὐτῆς τῆς μοναδικῆς ὁμάδας τῶν 84 χάλκινων μινωικῶν εἰδωλίων ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ ἐξετάζονται ἀπὸ τὸν Γ. Σακελλαράκη σὲ ἄλλο κεφάλαιο. Ὅπως ὅμως ἔχει διατυπώσει ὁ ἴδιος ἄλλοῦ¹³, οἱ μινωῖτες ἄποικοι τῶν Κυθήρων δὲν ἦταν ἀπλοὶ βοσκοὶ ἢ γεωργοί, ἀλλὰ ναυτικοὶ καὶ ἔμποροι, οἱ ὁποῖοι ἀσφαλῶς θὰ ἐκμεταλλεύτηκαν τὴν πορφύρα τοῦ νησιοῦ ποὺ χρησίμευε γιὰ βαφή ἀλλὰ καὶ τὶς λακωνικὲς μεταλλουργικὲς πηγές¹⁴, ἢ καὶ τὰ λακωνικὰ λατομεῖα, ἀπὸ ὅπου ἔπαιρναν τὸν σπαρτιατικὸ βασάλτη καὶ τὸν πορφυρίτη. Τὰ ἀνεπεξέργαστα κομμάτια χαλκοῦ καὶ τὰ τμήματα «ταλάντων», ποὺ βρέθηκαν στὰ Κύθηρα, δείχνουν, ἴσως, ὅτι γινόταν ἐπὶ τόπου ἐπεξεργασία τῶν μετάλλων. Ἐργαστήρια δίπλα σὲ ἱερὰ εἶναι γνωστὰ ἄλλωστε σὲ κάποιες περιπτώσεις, μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸ Γιούχτα Ἀρχανῶν¹⁵. Εἶναι πάντως ἀξιοσημεῖο, ὅτι ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ στὸ Καστρί Κυθήρων καὶ τοὺς τάφους δὲν προέρχονται πολλὰ μεταλλικὰ ἀντικείμενα. Τὰ ἀσημένια ἀγγεῖα καὶ ἡ χρυσὴ χάντρα¹⁶ εἶναι «*excerptio-
nal*» κατὰ τοὺς ἀνασκαφεῖς.

Τὸ πλῆθος τῶν χάλκινων εἰδωλίων στὸν στρατηγικῆς σημασίας λόφο στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ ὑποδηλώνουν ὅτι πρόκειται γιὰ «ἀνακτορικὸ» ἱερὸ καὶ ὄχι «λαϊκὸ», ἓνα ἱερὸ τὸ ὁποῖο εἶχε σχέση μὲ τὴν κεντρικὴ Κρήτη τὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς¹⁷. Καὶ ἀκόμη τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων εἶναι μοναδικὸ γιὰ τὸ πλῆθος τῶν χάλκινων εὐρημάτων γενικὰ, ἀντίθετα μὲ ἄλλα ἱερὰ στὴν Κρήτη ἢ τὸ Αἶγαῖο, ποὺ τὸ πλῆθος τῶν ἀφιερωμάτων εἶναι ἀπὸ πηλὸ καὶ ἀπεικονίζουν ἐκτὸς ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Τὰ χάλκινα ζῶα ἀντίθετα ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἱερὰ κορυφῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ μοναδικὸ εἰδῶλιο σκορπιοῦ¹⁸. Ἀρκετὰ ἄλλα ἀναθήματα ὅμως, ἡμίτομα, χέρια, πόδια καὶ περίμητρα

9. Sapouna-Sakellarakis 1995, 83-85, πίν. 33, 144-145 καὶ Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1993, 138 κέ., εἰκ. 4-7.

10. Sapouna-Sakellarakis 1995, 85, πίν. 1, ἀρ. 146.

11. Vermeule 1961, 119, Sakellarakis 1996, 99.

12. Sapouna-Sakellarakis 1995, 87, πίν. 1, 149.

13. Sakellarakis 1996, 89.

14. Sakellarakis 1996, 89, σημ. 86, 87, σημ. 93 γιὰ λατομεῖα καὶ σημ. 87 γιὰ μεταλλουργία, μὲ πλούσια βιβλιογραφία.

15. Sakellarakis 1996, 90, σημ. 94.

16. Coldstream-Huxley 1972, 218, 123, 124, v63.

17. Sakellarakis 1996, 92.

18. Σακελλαράκης 1997.

μέ ὅπες γιὰ ἀνάρτηση εἶναι χάλκινα, πού μαζί μέ κάποια εὐρήματα ἀπό πολύτιμες ἢ ἡμιπολύτιμες ὕλες, λίγα χρυσά, χάντρες ἀπό φαγεντιανή, ὀρεία κρύσταλλο, σάρδιο καί ἀχάτη ἀλλά καί τὸ λίθινο κοχλιάριο μέ τὴν ἐπιγραφή *da-ma-te*¹⁹ ὑποδηλώνουν τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἱεροῦ.

Σημαντικὰ εἶναι ἐπίσης καί τὰ λείψανα τῆς κεραμικῆς τῆς πρωιμότερης φάσης τοῦ ἱεροῦ, MM Ib–MM II, πού ἐκτὸς τῆς κοινῆς κεραμικῆς περιλαμβάνει θραύσματα ἀγγείων μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση προσαρμοσμένη πάνω σὲ ἱερὰ σκευή, ὅπως π.χ. ἀχιβάδας, ναυτίλου ἀργοναύτη, τύπου *barnacle*²⁰, τῆς ἴδιας φάσης μέ τὰ λίγα ἀλλὰ σημαντικὰ πρῶιμα χάλκινα εἰδῶλια. Ἡ κατὰ πολὺ πλουσιότερη κεραμικὴ τῆς λεγόμενης ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, πού σχετίζεται μέ αὐτὴ ἀπὸ τὸ Καστρί²¹, χρονολογεῖ ἐξ ἄλλου τὸ πλῆθος τῶν εἰδωλίων. Οἱ δραστηριότητες τοῦ ἱεροῦ ὅμως καί ἡ ὕπαρξη τῶν εἰδωλίων συνεχίζονται μέχρι καί τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο.

Ἡ μικρὴ διασπορὰ τῶν χάλκινων μινωικῶν εἰδωλίων ἐκτὸς Κρήτης, ἀπὸ ὅτι εἶναι γνωστὸ μέχρι σήμερα, εἶναι μία ἐλάχιστη ἔστω ἀπόδειξη ὅτι τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ δὲν ἦταν ἀντικείμενα ἐμπορίου, ὅπως π.χ. τὰ ἀγγεῖα πού ἔχουν μία εὐρεία διασπορὰ τόσο στὴν Ἀνατολή, ὅσο καί στὴν Αἴγυπτο, τουλάχιστον ἀπὸ τὴς ἀρχῆς τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων. Ἔτσι, μέ τὰ μέχρι σήμερα δεδομένα συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ χάλκινα μινωικὰ εἰδῶλια δὲν ἦταν ἐμπορεύσιμα προϊόντα, ὅπως συμβαίνει μέ πολλὰ χάλκινα τῶν ἐλληνικῶν χρόνων²², ἀλλὰ ἦταν πολύτιμα ἀφιερῶματα καί ἔχουν σχέση μέ τὴ θρησκευτικὴ καί πολιτικὴ ἐπιρροὴ ἢ προπαγάνδα τῆς Κρήτης σὲ καίρια σημεῖα τοῦ Αἰγαίου, ὅπως ἐκτενῶς ἐκτίθεται σὲ ἄλλο κεφάλαιο.

Συνήθεις χώροι εὐρέσεως χάλκινων εἰδωλίων στὴν Κρήτη καί στὸ Αἰγαῖο

Εἶναι ἐνδιαφέρον, ὅτι στὴν Κρήτη τὰ περισσότερα χάλκινα εἰδῶλια δὲν προέρχονται ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀνακτορικὰ κέντρα, ὅπως π.χ. ἡ Κνωσὸς ἢ Φαιστός, τὰ Μάλια, ἡ Ζάκρος, οἱ Ἀρχάνες κλπ., ἢ τοὺς οἰκισμούς. Τὸ γεγονός αὐτό, ἂν δὲν εἶναι τυχαῖο καί μελλοντικὲς ἔρευνες μᾶς δώσουν σὲ κάποια ἀνεξερεύνητα σημεῖα περισσότερο ὕλικό, ἢ ἂν δὲν ὀφείλεται σὲ ἄλλους παράγοντες, ὅπως π.χ. ὅτι οἱ προσεισμικὲς δονήσεις στὴν περίοδο τῶν μεγάλων σεισμῶν ἀνάγκασαν τοὺς ἐνοίκους τῶν χώρων αὐτῶν νὰ φύγουν ἐσπευσμένα, συναποκομίζοντας τὰ διάφορα πολύτιμα ἀντικείμενα, στὰ ὅποια ἀνήκουν καί τὰ χάλκινα εἰδῶλια, θὰ πρέπει νὰ ὀδηγήσει σὲ ὀρισμένες σκέψεις. Συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ εἶναι γνωστὰ ἓνα χάλκινο καί κάποια μολύβδινα εἰδῶλια τοῦ τέλους τῶν νεοανακτορικῶν χρό-

19. Sakellarakis-Olivier 1994, 393-51, εἰκ. 1-6.

20. Sakellarakis 1996, 87, πίν. 20.

21. Sakellarakis 1996, 87 κέ.

22. Rolley 1983, 65.

νων, ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο καὶ τὰ σπίτια τῶν Ἀρχανῶν δύο, ἀπὸ τὰ Γουρνιὰ ἕνα, ἀπὸ τὴν Τύλισο τρία, ἀπὸ τὸ Παλαικάστρο τρία, ἀπὸ τὸ Μακρύγιαλο ἕνα, ἐνῶ περισσότερα βρέθηκαν στὴν λεγόμενη πλατεία τῶν ἱερῶν» (riazalle dei sacelli) τῆς Ἁγίας Τριάδας, ποὺ ἀνήκουν κατὰ τὴν L. Banti σὲ μετανακτορικοὺς καὶ γεωμετρικοὺς χρόνους, ὥστόσο ἀρκετὰ χρονολογοῦνται καὶ πρωιμότερα²³. Μοιάζει λοιπὸν πιθανό, ὅτι τὰ χάλκινα εἰδῶλια τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς δὲν κοσμοῦσαν οἰκιστικούς χώρους, ἢ οἰκιακὰ καὶ ἀνακτορικὰ ἱερά, ποὺ ἴσως τὰ στόλιζαν εἰδῶλια ἀπὸ ἄλλες ὕλες, π.χ. φαγεντιανὴ ἢ ἐλεφαντόδοντο, κυρίως στὰ ἀνάκτορα καὶ τὶς μεγάλες οἰκιστικὲς μονάδες, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν Κνωσό, τὶς Ἀρχάνες, τὸ Παλαικάστρο καὶ τὰ Μάλια.

Σπανιότατη εἶναι ἡ ἀνεύρεση χάλκινων εἰδωλίων σὲ μινωικὰ νεκροταφεῖα²⁴ μὲ παλαιότερο τὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν, τὸ ὁποῖο ἀκολουθοῦν τὸ εἰδῶλιο τοῦ Κατσαμπᾶ καὶ τὰ μεταγενέστερα ἀπὸ τὸν Κάμπο Λακωνικῆς στὴν Πελοπόννησο. Περισσότερα εἰδῶλια ἀναλογικὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ σπήλαια²⁵, ὅπως δείχνει ἡ μεγάλη ὁμάδα τοῦ σπηλαίου τοῦ Ψυχροῦ καὶ τὰ λιγότερα ἀλλὰ σημαντικὰ εἰδῶλια ἀπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Σκοτεινοῦ. Στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο ἔχει βρεθεῖ ἕνα μόνο εἰδῶλιο. Ἡ ἀπουσία περισσότερων εἰδωλίων ἐκεῖ ἴσως ὀφείλεται στὴ μακρόχρονη χρῆση τοῦ σπηλαίου, ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ περίοδο μέχρι τὴν ὕστατη ἀρχαιότητα καὶ τὴν πιθανὴ ἐπαναχρησιμοποίηση τοῦ χαλκοῦ τῶν εἰδωλίων γιὰ κατασκευὴ ἄλλων μεταγενέστερων χάλκινων ἀντικειμένων ποὺ ἀφθονοῦν στὸ συγκεκριμένο σπήλαιο.

Ἀντίθετα μὲ ὅσα πιστεύονταν παλαιότερα²⁶, πολλὰ χάλκινα εἰδῶλια βρέθηκαν στὸ τέλος τοῦ 20οῦ αἰῶνα σὲ μινωικὰ ἱερά κορυφῆς, στὸ Βρύσινα, τὸν Κόφινα, καὶ κυρίως στὸ Γιούχτα Ἀρχανῶν. Ἀκόμη εἰδῶλια βρέθηκαν στὴ Σύμη Βιάννου, ποὺ σὲ μεταγενέστερους ἑλληνικοὺς χρόνους λατρεύθηκε ὁ Ἑρμῆς καὶ ἡ Ἀφροδίτη²⁷.

Τὰ μινωικὰ χάλκινα εἰδῶλια ἀπὸ τοὺς χώρους ποὺ προαναφέρθηκαν, στὸ σύνολό τους 150 γνήσια ἀπὸ ὅλη τὴν Κρήτη, σὲ μιά περίοδο ποὺ καλύπτει περίπου 700 χρόνια²⁸, εἶναι λίγα σχετικὰ μὲ τὸ πλῆθος τῶν εἰδωλίων ποὺ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ καὶ φθάνουν σὲ ἀριθμὸ τὰ 84, σὲ μιά περίοδο ποὺ καλύπτει 300 μόνο χρόνια. Εἶναι γι' αὐτὸ ιδιαίτερη ἢ σημασία τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθήρων.

23. Sarpouna-Sakellarakis 1995, 68, ὅπου συγκεντρώνονται καὶ οἱ παλαιότερες ἀπόψεις. Χάλκινο εἰδῶλιο βρέθηκε στὸν οἰκισμό Τριάντα τῆς Ρόδου, πιθανὰ σὲ οἰκιακὸ ἱερό (Τ. Μαρκέτου σὲ «νησιὰ τοῦ Αἰγαίου» ἐκδ. Μέλισσα 2005, 362, εἰκ. 357).

24. Sarpouna-Sakellarakis 1995, 138.

25. Sarpouna-Sakellarakis 1995, 68. Ἀπὸ τὸ σπήλαιο Δασκαλειὸ στὸ Βαθὺ Καλύμνου προ-

έρχεται χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο τύπου F (Δρελιώση-Ηρακλείδου, *Νησιὰ τοῦ Αἰγαίου*, Ἐκδόσεις Μέλισσα 2005, 336, εἰκ. 518).

26. Πλάτων 1951, 96 κέ.

27. Βλ. Sarpouna-Sakellarakis 1995, 36-37, ὅπου οἱ παραπομπὲς στὸ εὔρημα τῆς Ἀ. Λεμπέση καὶ Λεμπέση, 2002.

28. Sarpouna-Sakellarakis 1995, 138-9.

Χῶροι εύρεσης ειδωλίων στὸν Ἅγιον Γεώργιο στὸ Βουνὸ

Ἐπτά ἀπὸ τὰ ειδώλια τῶν Κυθήρων ποὺ παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν Ἄ. Κύρου δὲν ἔχουν ἀκριβῆ χῶρο προέλευσης. Προέρχονται ὅμως ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου καὶ βρέθηκαν τὸ 1991, κοντὰ στὴν ἐκκλησίαν νότια καὶ νοτιοδυτικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ εύρέτη, σχεδὸν ἐπιφανειακά. Πρόκειται γιὰ τὰ ειδώλια ποὺ ἔχουν τοὺς ἀριθμοὺς E11, E14, E29, E60, E63, E66 καὶ E68.

1. ΑΝΔΗΡΟ 1

Τρία ειδώλια ἔχουν ἐπίσης ἀκριβῆ προέλευση, λόγω ὅμως τῆς ἐπιφανειακῆς ἔρευνας δὲν συνοδεύονται καὶ αὐτὰ ἀπὸ κεραμικὴ ποὺ θὰ βοηθοῦσε στὴ χρονολόγησή τους. Αὐτὰ εἶναι τὰ ειδώλια E8, E24 καὶ E51, ποὺ βρέθηκαν βόρεια ἀπὸ τὸ Ἄνδηρο 1, τὰ πρῶτα δύο βόρεια καὶ βορειοανατολικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐνῶ τὸ τρίτο βόρεια καὶ βορειοδυτικὰ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Μυρτιδιώτισσας.

2. ΑΝΔΗΡΟ 2

Σημαντικὸς ἀριθμὸς ειδωλίων περισυλλέχθηκαν στὸ Ἄνδηρο 2, τόσο στὸ πλάτωμα ἀνάμεσα στοὺς δύο ναοὺς ὅσο καὶ νότια καὶ νοτιοανατολικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Πρόκειται γιὰ 23 ειδώλια καὶ συγκεκριμένα: τὰ E2, E11, E12, E13, E14, E22, E23, E29, E41, E49, E54, E55, E49, E50, E54, E55, E60, E63, E66, E68, E76, E81, E82.

Τὰ πιὸ πάνω ειδώλια, ποὺ συλλέχθηκαν γιὰ λόγους ἀσφαλείας ἀμέσως μετὰ τὸν ἐντοπισμὸ τους καὶ πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἔχουν ἀκριβῆ χρονολογικὸ πλαίσιο, λόγω ἔλλειψης κεραμικῆς ποὺ νὰ τὰ συνοδεύει, ὡστόσο ἡ εύρεσή τους σὲ ὁμάδες ἴσως δίνει κάποιες πληροφορίες.

Ἀπὸ τὸ Ἄνδηρο 2 προέρχονται ἀκόμα τέσσερα ειδώλια τὰ ὁποῖα βρέθηκαν κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς. Πρόκειται γιὰ τὰ E1 (Κάνναβος 10), τὸ E18 (Κάνναβος 10), τὸ E39 (Κάνναβος 9) καὶ τὸ E45 (Κάνναβος 9).

3. ΑΝΔΗΡΟ 3

Στὸ Ἄνδηρο 3, τὸ ἄνδηρο ἀκριβῶς νότια τοῦ Ἄνδῆρου 2 καὶ μάλιστα στὰ ὅρια τῆς Βόρειας Τομῆς περισυλλέχθηκε ἓνα ειδώλιο, τὸ E46. Στὴ Νότια Τομὴ πρὶν τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς περισυλλέχθηκαν τὰ E6, E15 καὶ E17 ἐνῶ κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς βρέθηκαν τὰ E3, E36, E62 καὶ E67.

Στὸ Στρῶμα 1 καὶ μάλιστα σὲ μινωικὸ στρῶμα (διατάραξης 37.05%) βρέθηκε τὸ E3 μαζί μὲ δύο ἐλασμάτινα λεπίδια X110 καὶ X137.

Στὸ Στρῶμα 2 τῆς ἴδιας τομῆς βρέθηκαν τὰ E36, E57, E62 καὶ E67 μαζί τὸ περίτμητο ἔλασμα σὲ σχῆμα ἀνδρός (X5), μία ἐλασμάτινη ταινία (X136), 11 ἐλασμάτινα

λεπίδια Χ106, Χ107, Χ111, Χ113, Χ116, Χ118, Χ125, Χ133, Χ138, Χ141 και Χ142, μία άκέραια πήλινη τράπεζα προσφορών (Π175), ένα αναθηματικό έλασμα που απεικονίζει λατρευτή (Χ5), ένα πόδι ανδρικού ειδωλίου (Π12), μία κεφαλή ειδωλίου βοοειδούς (Π24), ένα πόδι πιθανώς ειδωλίου βοοειδούς (Π57), τρία κέρατα ειδωλίων βοοειδών (Π80, Π83 και Π85), δύο κέρατα ειδωλίων ταύρων (Π81 και Π82), δύο τμήματα όμοιωμάτων πτηνών (Π111 και Π113), τρία κέρατα καθιέρωσης (Π130-132), τρία τμήματα πήλινων σκευών (Π182 και Π183), τρία όμοιώματα αρχιτεκτονήματος (Π156, Π157 και Π159), ένα στύλο όμοιώματος αρχιτεκτονήματος (Π158), ένα τμήμα λίθινου κοχλιάριου μεγάλου μεγέθους (Λ9).

4. ΑΝΔΗΡΟ 4

Από το Άνδρηο 4 προέρχονται τρία επιφανειακά ειδώλια, τα Ε7 και Ε48, τα οποία βρέθηκαν στη διερευνηθείσα τομή πριν την έναρξη της ανασκαφής και το Ε47 το οποίο περισυλλέχθηκε σε σημείο ανατολικά του ανδρήρου.

5. ΑΝΔΗΡΟ 5

Στο Άνδρηο 5 διερευνήθηκαν πέντε ανασκαφικές τομές. Πριν την έναρξη της ανασκαφής περισυλλέχθηκε σημαντικός αριθμός ειδωλίων ιδιαίτερα στην Τομή 1 ενώ βρέθηκαν και πολλά ειδώλια κατά τη διάρκεια της ανασκαφής.

Συγκεκριμένα στην Τομή 1 περισυλλέχθηκαν τα Ε21, Ε30, Ε52 και Ε74.

Στην Τομή 2 σε ένα σχεδόν καθαρό μινωικό στρώμα (ποσοστό διατάραξης 14.73%) βρέθηκαν τα Ε4, Ε25, Ε33, Ε40 και Ε80 ενώ στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν ένα χάλκινο έλασμα έσθήτας (Χ10), ένα χάλκινο έλασμα σε σχήμα ποδιού (Χ6), τμήματα από ειδώλια βοοειδών (Π58, Π86, Π87), τέσσερα πήλινα ειδώλια σκορπιοῦ (Π99-Π102), πέντε όμοιώματα αρχιτεκτονημάτων (Π160-Π165) και πέντε πήλινα κέρατα καθιέρωσης (Π133-Π136 και Π138).

Στην Τομή 3 και μάλιστα στο Στρώμα 2, μινωικό (με ποσοστό διατάραξης 25.08%) βρέθηκαν τα Ε42 και Ε56 ενώ στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν δύο ελασμάτινα λεπίδια (Χ104 και Χ119), ένα πιθανό όμοίωμα έσθήτας (Χ15), δύο τμήματα από πήλινα ανδρικά ειδώλια (Π5 και Π16), ένα πήλινο πόδι ειδωλίου βοοειδούς (Π54), ένα τμήμα τράπεζας προσφορών (Π173), ένα όμοίωμα τρίτων (Π114), τρία όμοιώματα αρχιτεκτονήματος (Π150-152) και ένα πήλινο κέρασ καθιέρωσης (Π127). Στην ίδια τομή αλλά στο Στρώμα 3, μινωικό (με ποσοστό διατάραξης 36.7%) βρέθηκαν τα Ε10, Ε43 και Ε78, τα οποία αποτελούν και τα πιο σημαντικά μινωικά εύρηματα του στρώματος.

Στην Τομή 4 του ίδιου ανδρήρου και μάλιστα στο Στρώμα 2, άμιγώς μινωικό (με ποσοστό διατάραξης μόλις 12.7%) βρέθηκαν τα Ε58 και Ε79 ενώ στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν δύο ελασμάτινα λεπίδια (Χ134 και Χ143) και πολλά πήλινα αντικείμενα, ένα τμήμα ανθρώπινου ειδωλίου (Π10), τέσσερα όμοιώματα αρχιτεκτονή-

ματος (Π166-Π168), δύο τμήματα βοοειδών (Π59 και Π89) και ένα πήλινο κέρασ καθιέρωσης (Π127).

Στην Τομή 5 του ίδιου ανδρήρου σε ένα μινωικό στρώμα (με ποσοστό διατάραξης 23.12%) βρέθηκε το Ε4 ενώ βρέθηκαν επίσης μία κεφαλή ανθρώπινου ειδωλίου (Π2), ένα κέρασ καθιέρωσης (Π139), ένα τμήμα τράπεζας προσφορών (Π178) και ένα τμήμα ομοιώματος αρχιτεκτονήματος (Π171).

6. ΑΝΔΗΡΟ 6

Στο προτελευταίο άνδρηρο που ανασκάφηκε και μάλιστα στην Κεντρική Τομή βρέθηκαν τα Ε32, Ε61, Ε64 και Ε65 στο Στρώμα 1, ένα στρώμα άμιγώς μινωικό με διατάραξη 11.8%. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν ένα πλαστικό χάλκινο χέρι (Χ13), τρία έλασματίνα λεπίδια (Χ112, Χ127 και Χ130), τέσσερα τμήματα κεράτων καθιέρωσης (Π123-Π125 και Π127), καθώς και έξι τμήματα ζωόμορφων ειδωλίων, ένα κέρασ ειδωλίου ταύρου (Π71), πέντε ειδώλια βοοειδών και συγκεκριμένα, τρία τμήματα κεράτων ειδωλίων βοοειδών (Π72, Π73 και Π76), ένας κορμός ειδωλίου βοοειδούς (Π42) και ένα ακόμη τμήμα ειδωλίου βοοειδούς (Π41), ένα τμήμα ομοιώματος αρχιτεκτονήματος (Π148). Στην ανατολική Τομή του ίδιου ανδρήρου βρέθηκε το Ε53.

7. ΑΝΔΗΡΟ 7

Στο Άνδρηρο 7 σε άμιγες μινωικό στρώμα 11.9% διατάραξη, Στρώμα 1 βρέθηκε το Ε31. Στον Κάνναβο 2 στο μινωικό Στρώμα 2 με ποσοστό διατάραξης 2.79% βρέθηκαν τα Ε34 και Ε59, μαζί με ένα έλασμα σε σχήμα ποδιού (Χ7) και ένα άλλο σε σχήμα χεριού (Χ14), τρία έλασματίνα λεπίδια (Χ55-Χ57), καθώς επίσης και ένα τμήμα από ομοίωμα αρχιτεκτονήματος (Π145). Στο ίδιο στρώμα βρέθηκε μία ψήφος από σάρδιο (Λ28).

Στον Κάνναβο 4 στο μινωικό Στρώμα 2 με ποσοστό διατάραξης 0.75% βρέθηκαν τα Ε72 και Ε77 μαζί με ένα έλασμα σε σχήμα διπλού πέλεκυ (Χ20), έξι έλασματίνα λεπίδια (Χ77-Χ80), ένα λιθινό τμήμα από ορθογώνια τράπεζα προσφορών (Λ1) και ένα τμήμα άγγείου από σερπεντινίτη (Λ14).

8. ΑΝΔΗΡΟ 8

Στο νοτιότατο Άνδρηρο περισυλλέχθηκαν τα ειδώλια Ε37, Ε19, Ε20, Ε28, Ε35, Ε71 και Ε75.

2. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

α. Άνδρικά ειδώλια σεβιζόντων (E1-E30)

E1 (Μ.Π. 6623) (εἰκ. 1α-δ, πίν. 1α-δ)

24/9/ 93, Τομ. Α, Καν. 10, Τομή 1, Όμ. 41, Ειδ. 7.
Τὸ εἰδῶλιο βρέθηκε στὸ Ἄνδριο 2, στὸν ἴδιο
κάνναβο ποὺ βρέθηκε τὸ εἰδῶλιο E18.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0533 μ., μέγ. πλάτ. 0.0192
μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0086 μ., πάχ. 0.089 μ.

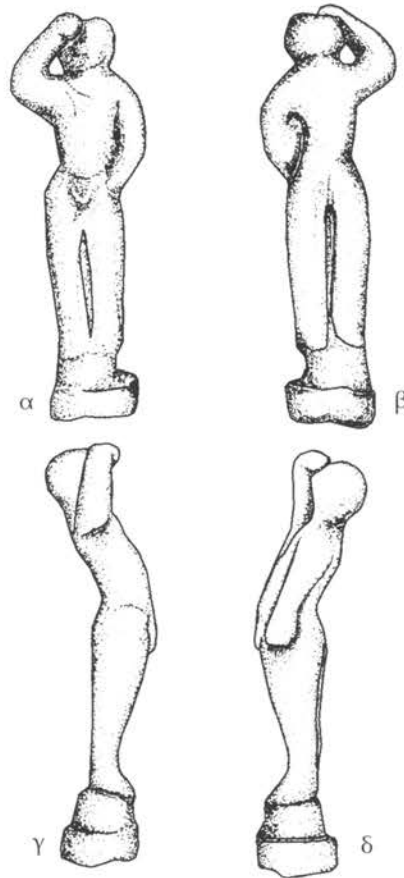
Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 85, πίν. 14c.

Χάλκινο εἰδῶλιο σεβίζοντος. Ἡ μορφή ὄρθια
μὲ ἐνωμένα τὰ πόδια, προτεταμένη τὴν κοιλιά
καὶ ἰσχυρὴ κλίση τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ πίσω.
Φέρει τὸ δεξιὸ χέρι στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ μετώ-
που καὶ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν λαιμὸ καὶ τὸ
ἀριστερὸ σὲ γωνία καὶ ἐνωμένο μὲ τὸν κορ-
μὸ. Χονδροειδῆς διαμόρφωση τῶν ἔντονα το-
νισμένων γλουτῶν, τῶν χειρῶν, ὅπως καὶ
τῶν ποδιῶν, ποὺ ἀποδίδονται ἀδιάρθρωτα,
μὲ παχιά ἐγχάραξη ἀνάμεσα στὰ σκέλη. Τὸ
ἀριστερὸ πόδι ἐλαφρὰ προτεταμένο, ἐνῶ τὰ
ἄκρα πόδια εἶναι συμφυῆ μὲ τὴ βάση, ποὺ
εἶναι φακοειδῆς, ἔκκεντρη, μὲ κυκλικὴ διαπλά-
τυση κάτω καὶ ἐλαφρὰ κυκλικὴ βάθυνση
στὴν κατώτερη ἐπιφάνεια. Τὸ κεφάλι σφαιρι-
κὸ, ἐπίπεδο πάνω καὶ δεξιὰ, ὁ λαιμὸς κοντός,
σχεδὸν ἀνύπαρκτος, διακρινόμενος ἀπὸ τὸ
κεφάλι ἐμπρὸς μὲ ἐγχάραξη. Τὸ στέρνο ἐπί-
πεδο, ἡ κοιλιά προτεταμένη μὲ μικρὴ ἀναδί-
πλωση, οἱ γλουτοὶ ἔντονα τονισμένοι. Πλα-
στικότητα στὴν πλάτη μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση
στὴν ἀριστερὴ ὠμοπλάτη.

Στιλπνὴ ἐπιφάνεια. Χύτευση ἀνάστρο-
φη. Ἐξόγκωμα πίσω στὴ μέση, ἴσως γιὰ τὸν

ἐξαερισμὸ, ἂν δὲν εἶναι παραμόρφωση στὸ
κέρυνο πρόπλασμα.

Ἡ στρογγυλότητα τοῦ σώματος θυμίζει
εἰδῶλια τῆς ομάδας τῶν μινωικῶν εἰδωλίων
D, ὅπως τὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Γιούχτα Ἀρχα-
νῶν²⁹, μὲ τὸ ὅποιο ἔχει κοινὸ στοιχεῖο τὸν

Εἰκ. 1. E1. Χάλκινο εἰδῶλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

29. Sarouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 86, πίν. 3. Παραπέμπω στὸ ἔργο αὐτό, ὅπου εἶναι συγκεντρωμένη ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία,

χάριν εὐκολίας τῶν μελετητῶν. Τὰ σχέδια τῶν χάλκινων εἰδωλίων ὀφείλονται στὴν Πολίνα Σαπουναῖ-Ellis.

κοντό κορμό, τὸ στρογγυλὸ κεφάλι καὶ τὸν γενικὸ ρυθμὸ. Τὰ πόδια στὸ εἰδώλιο τῶν Κυθήρων, ποὺ εἶναι πιὸ ψηλά, ἔχουν ἀντίστοιχα ἄλλα εἰδώλια τῆς ἴδιας ομάδας καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο³⁰ καὶ τὸ εἰδώλιο τοῦ Μουσείου Μπενάκη³¹. Τὸ σῶμα τοῦ εἰδωλίου τῶν Κυθήρων σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἄλλα μινωικὰ ἀντίστοιχα ἔχει κλίση πρὸς τὰ πίσω. Τὸ εἰδώλιο δὲν ἔχει χαρακτηριστικὰ προσώπου, στοιχεῖο ποὺ ἀπαντᾷ σὲ εἰδώλια τῆς πρώιμης ομάδας Α τῶν Ἀρχανῶν³², ἀλλὰ καὶ στὸ νεοανακτορικὸ εἰδώλιο ἀρ. 83 τῆς ομάδας L ἀπὸ τὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν³³, καθὼς καὶ σὲ ἄλλα εἰδώλια τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου ἀπὸ τὴν Τύλισο³⁴. Ἡ ἀφαίρεση αὐτῆ συνεχίζεται μέχρι καὶ τῆ νεοανακτορικῆς περιόδου. Ἡ ομάδα D μὲ τὴν ὁποία συνάπτεται τὸ εἰδώλιο E1, εἶναι ὁ αὐστηρὸς ρυθμὸς τῶν μινωικῶν εἰδωλίων³⁵, ποὺ χρονολογεῖται στὴ MM II-III περίοδο. Ἡ κλίση τοῦ σώματος τοῦ κυθηραϊκοῦ εἰδωλίου τὸ τοποθετεῖ στὸ τέλος αὐτῆς τῆς περιόδου.

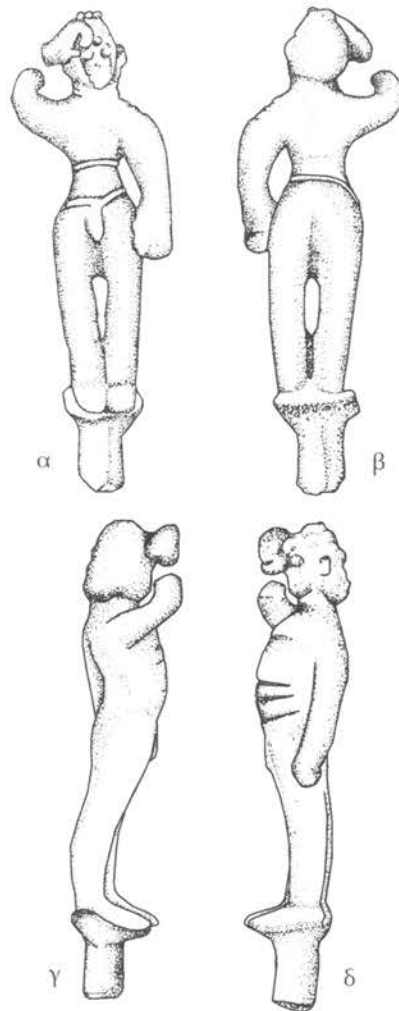
E2 (Μ.Π. 6599) (εἰκ. 2α-δ, πίν. 2α-δ)

1992, 29/9/92, X 15.

Περισυλλέχθηκε νότια τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Μυρτιδιώτισσας στὴν περιοχή τοῦ Ἀνδῆρου 2. Στὴν ἴδια περιοχή βρέθηκαν τὰ E13, E10, E29, E14, E11, E60, E63, E66, E68 καὶ E50. Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0282 μ., μέγ. πλάτ. 0.0282 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0121, πάχ. ποδιῶν 0.0106 μ. Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 85, πίν. 13d, δεύτερο ἀπὸ ἀριστερὰ στὴν τελευταία σειρά.

Χάλκινο ἀνδρικό εἰδώλιο σεβίζοντος, ἐλλιπὲς σὲ τμῆμα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ, ποὺ ἀκουμπᾷ μὲ γροθιά στὸ μέτωπο, σὲ ἀπόσταση

ἀπὸ τὸν λαιμό. Ἡ μορφή ἀποδίδεται ὄρθια, μὲ ἐλαφρὰ κλίση τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ πίσω. Τὸ ἀριστερὸ χέρι ἀναπαύεται στὸν μηρὸ μὲ τὸ ἄκρο χέρι σὲ γροθιά, ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα. Δηλώνονται κάποιες λεπτομέρειες τῶν δακτύλων. Τὰ πόδια εἶναι στὸ ἄνωτερο καὶ κατώτερο τμῆμα ἐνωμένα καὶ

Εἰκ. 2. **E2**. Χάλκινο εἰδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

30. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 89, πίν. 2.

31. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 139, πίν. 2.

32. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 82, 84,

πίν. 1.

33. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 19.

34. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 19.

35. Sapouna-Sakellarakis 1995, 124.

σὲ ἀπόσταση στὸ μέσο, μὲ ἐλαφρὰ προτεταμένο τὸ ἀριστερό. Ἡ μορφή πατᾶ σὲ ὀρθογώνια βάση, ποὺ καταλήγει σὲ ψηλὸ γόμφο, μὲ ἐγχαράξη στὴ βάση. Φυσιοκρατική ἀπόδοση τῶν ὄγκων τοῦ κορμοῦ. Τὸ στήθος καὶ ἡ κοιλία προτεταμένα. Ἡ κεφαλὴ ἀποδίδεται σχεδὸν ρομβοειδῆς, μὲ πλαστικὴ ἀπόδοση τοῦ ἀριστεροῦ αὐτιοῦ, τῆς μύτης καὶ τοῦ πηγουνιοῦ καὶ ἀμυγδαλοειδῆ κοίλανση γιὰ τὸ ἀριστερὸ μάτι. Ἡ κόμη ἀποδίδεται μὲ ξεχωριστὸ ὄγκο καὶ φθάνει μέχρι τὴν βάση τοῦ λαιμοῦ. Μὲ ομάδες λεπτῶν ἐγχαράξεων δηλώνεται ἡ πλατιὰ ζώνη ἐμπρὸς καὶ μὲ ζεῦγος λεπτῶν γραμμῶν πίσω. Ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ ἀριστεροῦ γλουτοῦ καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὴν ζώνη πιθανῶς ξεκινᾷ φύλλο ζώματος καὶ κόμβος. Πεπλατυσμένος αἰδοιοθύλακας.

Ἡ χύτευση ἐγίνε ἀπὸ τὴν βάση. Ἡ διακοπὴ στὸν δεξιὸ βραχίονα ὀφείλεται σὲ ἀτελὴ χύτευση, δηλαδὴ στὸν ἐγκλωβισμό ἀέρα μέσα στὴ μήτρα. Παρόμοια ἀτυχὴ παραδείγματα εἶναι γνωστὰ καὶ στὴν Κρήτη³⁶. Οἱ ἐγχαράξεις ἴσως ἐγίναν μὲ καλέμι, σὲ ἀτελὴ χύτευση.

Τὸ εἰδῶλιο ἔχει κάποια σχέση μὲ τὰ εἰδῶλια E3 καὶ E4. Ὅπως καὶ αὐτὰ τὰ δύο ἀνήκει στὸν τύπο F, ποὺ χρονολογεῖται στὴν MM III-ΥΜ I περίοδο³⁷. Μοιάζει μὲ εἰδῶλια τοῦ Σκοτεινοῦ³⁸, ποὺ καὶ αὐτὰ ἔχουν τὰ σκέλη ἀνοιχτὰ καὶ τὰ χέρια μακριὰ ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἀκόμη ἡ πληθωρικότητά τοῦ σώματος τὸ συνδέει μὲ τὴν ομάδα τῆς Τυλίσου, ποὺ ἀνήκει στὸν ἴδιο τύπο F τῆς

ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς³⁹. Στὶς ἀναλογίες τοῦ σώματος ὅμως ἔχει σχέση μὲ εἰδῶλιο τῆς Κέας⁴⁰, ποὺ ἀνήκει στὴν ομάδα L. Σὲ ὅλα τὰ πιδὸ πάνω εἰδῶλια ἡ ζώνη ἀποδίδεται πλαστικά, ἐνῶ στὸ κυθηραϊκὸ παράδειγμα ἀποδίδεται μὲ ἐγχαράξεις. Ἡ βάση μὲ γόμφο ἀπαντᾷ στὴν Κρήτη ἤδη ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο στὰ εἰδῶλια τοῦ Γιούχτα Ἀρχανῶν, ποὺ προαναφέρθηκαν (E1), ἀλλὰ καὶ σὲ εἰδῶλια τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, τὰ ὁποῖα θὰ συζητηθοῦν πιδὸ κάτω.

E3 (Μ.Π. 7230) (εἰκ. 3α-γ, πίν. 3α-δ)

7/9/94, Τομ. Η, Τομὴ 1, Ὅμ. 3, Εἰδ. 1.

Βρέθηκε στὸ ἴδιο ἀνδρὸ καὶ τομὴ, ἀν καὶ σὲ ἄλλῃ ομάδα, μὲ τὸ κεφάλι E67 καὶ τὸ E36.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.05 μ., πλάτος 0, 019 μ., πλάχ. 0.005 μ.

Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο σεβίζοντος, μὲ τὸ δεξιὸ χέρι στὸ μέτωπο. Τὸ ἀριστερὸ ἀκουμπᾷ στὸν κορμό, ποὺ εἶναι βραχύς, τριγωνικός, μὲ στρογγυλεμένους ὀγκῶδεις ὤμους. Ἡ πίσω ὄψη ἄτεχνη. Στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ κορμοῦ, ὅπως καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ διακρίνονται ἀποχύματα. Τὰ πόδια κολλημένα μὲ συμβατικὴ ἀπόδοση τῶν πελμάτων, ποὺ πατοῦν σὲ ἀποσπασματικὰ σωζόμενῃ μικρῇ βάση. Κρανίον στρογγυλὸ, κολλημένο σχεδὸν στοὺς ὤμους καὶ ὑποτυπώδης δήλωση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου: πλαστικὴ δήλωση μύτης, ἀδρὴ ἀπόδοση τῆς κοιλότητος τῶν

36. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 60, Ἄζυμο, ἀρ. 112, Σκοτεινὸ. Ὀφείλω ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου γιὰ τὴν συζήτηση στὰ θέματα τεχνικῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν καθ. Γ. Βαρουφάκη στὸν συνηρητὴ τοῦ Μ. Ἡρακλείου Μ. Φουντουλάκη τὴν περίοδο ποὺ μελετοῦσα τὰ εἰδῶλια τοῦ Μ. Ἡρακλείου καὶ τοὺς γλύπτες Μ. Τζομπανάκη καὶ Γ. Παρμακέλη, οἱ παρατηρήσεις τῶν ὁποίων συμπληρώ-

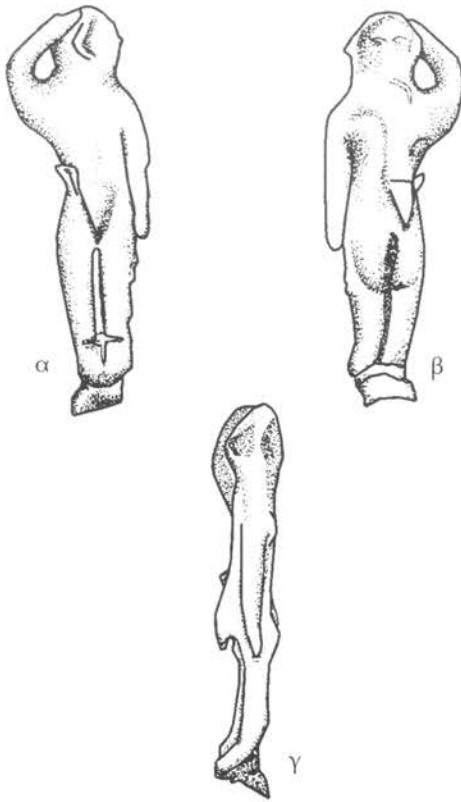
νουν τὴν μελέτη τῆς μινωικῆς χαλκοπλαστικῆς.

37. Sapouna-Sakellarakis 1995, 125, Verlinden 1984, 12-19, πίν. 186-191, style des princes.

38. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 62-63, πίν. 15, Verlinden 1984, πίν. 12, ἀρ. 27.

39. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 100, πίν. 8, 9 καὶ στὸ εἰδῶλιο ἀρ. 157, πίν. 11.

40. Sapouna-Sakellarakis πίν. 18, ἀρ. 148.

Εικ. 3. **E3.** Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὑπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.

ματιῶν καὶ τῶν πτερυγίων τῶν αὐτιῶν. Κοντὴ κόμη μέχρι τὸν αὐχένα. Πιθανὴ δήλωση τριγωνικοῦ αἰδοιοθύλακα ἐμπρὸς καὶ κόμβος στὸ δεξιὸ τμήμα τῆς ὀσφύος.

Ἡ ἐπιφάνεια διατηρεῖται ἀρκετὰ καλά. Τὸ ἔξαρμα στὴ δεξιὰ πλευρὰ τῆς ὀσφύος ἴσως ὀφείλεται σὲ παραμορφωτικὴ διάβρωση ἢ παραμόρφωση τοῦ προπλάσματος, λόγω πιθανοῦ ἐξαερισμοῦ.

Τὸ ειδώλιο αὐτό, ὅπως καὶ τὰ E2, E4, E5 καὶ E9 χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴ γερὴ δομὴ τοῦ σώματος, στοιχεῖο τῆς ὁμάδας L τῶν μινωικῶν ειδωλίων⁴¹. Οἱ ἐλαφρὰ πληθωρικὲς ἀναλογίες θυμίζουν YM I ειδώλιο τῆς Κέας⁴², ἐνῶ

γιὰ τὸ γενικὸ στῦλ πρβ. ειδώλιο ἀπὸ τὸ Ψυχρό⁴³, ποὺ ἀνήκει στὴν ἴδια ὁμάδα. Ἡ κοντὴ κόμη παραπέμπει ἐπίσης στὰ νεοανακτορικὰ ειδώλια τοῦ Σκοτεινοῦ, τῆς ὁμάδας H⁴⁴.

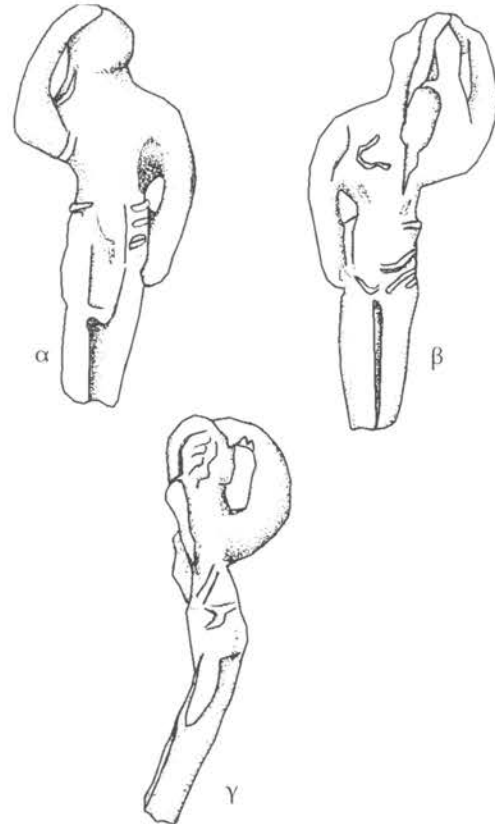
E4 (Μ.Π. 8083) (εἰκ. 3α-γ, πίν. 4α-γ)

10/9/94, Τομ. Θ, Λωρίδα 8, Ὅμ. 2.

Δὲν βρέθηκε ἄλλο ειδώλιο στὴν ἴδια ὁμάδα, ἀλλὰ στὸν ἴδιο Τομέα βρέθηκαν τὰ E25, E32 καὶ E40.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.058 μ.

Χάλκινο ἀνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος, τοῦ ὁποίου λείπουν τὰ κάτω ἄκρα καὶ ἡ βάση.

Εικ. 4. **E4.** Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὑπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.

41. Sapouna-Sakellarakis 1995, 131.

42. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 148, πίν. 18.

43. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 18, ἀρ. 25.

44. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 62-63, πίν. 15, βλ. ἐπίσης Verlinden style de princes, MM III-YM I.

Φέρει τὸ δεξιὸ χέρι στὸ μέτωπο, ἐνῶ τὸ ἀριστερό, σχηματίζοντας καμπύλη καὶ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀναπαύεται στὸν ἀντίστοιχο μηρό. Οἱ ὦμοι εἶναι εὐρεῖς καὶ στρογγυλεμένοι. Ὁ ἐπίπεδος μακρὺς κορμὸς ἔχει ἔντονη κλίση πρὸς τὰ πίσω καὶ ἀριστερά. Τὰ πόδια ἀποδίδονται ἐνωμένα καὶ τεντωμένα. Τὸ στρογγυλὸ κεφάλι ἐξέχει ἐλαφρὰ ἀπὸ τὸν λαιμό, ποὺ εἶναι βραχὺς καὶ πλατὺς. Εἶναι σχεδὸν κολλημένο στὸν ὦμο, ὅπως ἀρκετὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια. Δὲν δηλώνονται τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Χονδροειδῶς ἀποδίδεται ἡ κόμμωση, μακρὺς βόστρυχος, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς καὶ φθάνει μέχρι τὴ μέση τῆς πλάτης. Ἴσως ἓνα δεῦτερο βόστρυχο δηλώνει ἓνα κυματοειδὲς ἔξαρμα στὴν ἀριστερὴ ὠμοπλάτη. Ἡ μπούκλα, ἡ ὁποία πέφτει πίσω, ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλα κυθηραϊκὰ εἰδώλια, συγκεκριμένα στὰ ἀνδρικὰ E7 καὶ E18 καὶ τὰ γυναικεῖα E73, E76 καὶ E77. Φέρει πεταλοειδὲς περιζῶμα πίσω, λογχοειδὲς ἐμπρός.

Κάπως ἀδρῆ ἡ ἐπιφάνεια στὶς δύο ὄψεις. Παρὰ τὸ ὠραῖο στυλ, παρουσιάζει τεχνικὲς ἀτέλειες, ὅπως μεταλλικὲς ἀποφύσεις στὸ δεξιὸ χέρι, πιθανῶς ἀπὸ διείδυση τηγμένου μετάλλου σὲ ρωγμὲς τοῦ καλουπιοῦ, ἐξογκώματα, ποὺ ἴσως ἦταν παραμορφώσεις τοῦ κέρινου προπλάσματος.

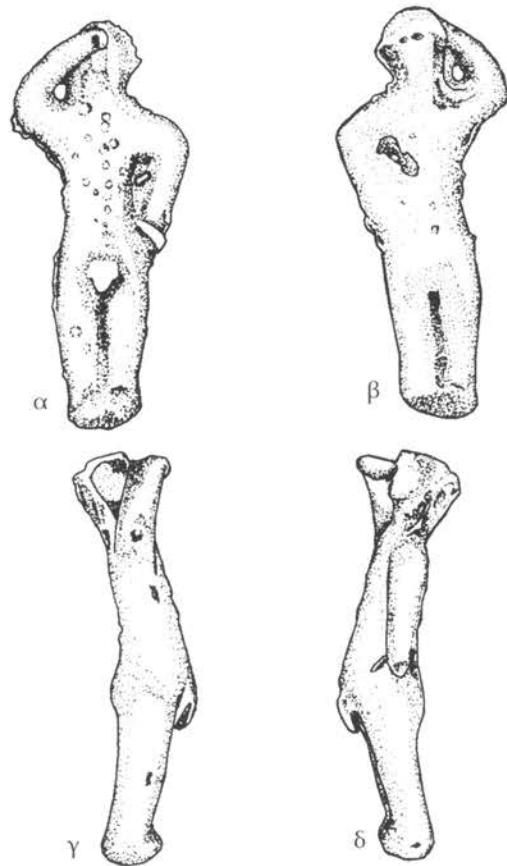
Ἡ μορφή εἶναι στιβαρὴ ἀλλὰ κομψή, μὲ κάμψη πρὸς τὰ πίσω, ὅχι ἐξαιρετικὰ συχνὴ μεταξὺ τῶν εἰδωλίων τῶν Κυθῆρων, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ κρητικὰ. Συνδέεται ὡς πρὸς τὸν γενικὸ τύπο μὲ τὶς μινωικὲς ὁμάδες τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς, MM III-ΥΜ I χρόνων, ὅπως τὶς ὁμάδες F-G γιὰ τὴν κινητικότητα καὶ τὴν κόμμωση⁴⁵, τὴν ὁμάδα H⁴⁶, γιὰ τὴ φαρδιά πλάτη, ἀλλὰ καὶ τὴν ὁμάδα L γιὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς μυολογίας, τὴν τοξοειδῆ κί-

νηση τῶν χειρῶν καὶ τὴν προσκόλλησι τῆς κεφαλῆς στὸν ὦμο⁴⁷. Τὰ εἰδώλια τῶν πῖθ πάνω ὁμάδων φέρουν περιζῶμα. Τὸ εἶδωλο ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ φέρει περιζῶμα τύπου Z⁴⁸, ὅμοιο μὲ αὐτὸ τοῦ E43.

E5 (Μ.Π. 6646) (εἰκ. 5α-δ, πίν. 5α-δ)

Βρέθηκε στὸ Ἄνδρηρο 6, στὴν Ἀνατολικὴ Τομή. Στὸ ἴδιο Ἄνδρηρο βρέθηκαν τὰ E33, E38, E53, E61, E65, E69 καὶ E70.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0526 μ., μέγ. πλάτ. 0.0216 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.086 μ., μέγ. πάχ. 0.0117 μ.

Εἰκ. 5. E5. Χάλκινο εἶδωλο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

45. Sapouna-Sakellarakis 1995, 125 κέ.

46. Sapouna-Sakellarakis 1995, 129.

47. Sapouna-Sakellarakis 1995, 148, Verlin-

den 1984, style classique moyen, 78 κέ.

48. Σαπουναῖ-Σακελλαράκη 1971, 113-4 εἰκ. 50.

Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος. Η μορφή στέκεται ὄρθια με τὸ δεξι χέρι στὸ μέτωπο στὸ σχῆμα τοῦ ἀποσκοπεῖν, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἀκουμπᾶ στὸν γλουτό, ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα. Καὶ τὰ δύο χέρια εἶναι χονδροειδή, μετὰ τὰ ἄκρα σὲ «γροθιά». Ἐλαφρὰ κλίση τοῦ ἐπίπεδου κορμοῦ πρὸς τὰ πίσω. Δήλωση τοῦ γεννητικοῦ ὄργανου ἢ αἰδοιοθύλακα. Προτεταμένη κοιλιά. Τὰ πόδια χοντρά, κοντά, ἀδιαμόρφωτα καὶ ἐνωμένα μεταξύ τους, πατοῦν σὲ μικρὴ βάση. Τὸ κεφάλι χονδρικὰ ἀποδοσμένο, τριγωνικὸ στὴν κορυφή. Ἡ διαμόρφωση τοῦ πίσω μέρους τοῦ κρανίου ὑποδηλώνει εἶδος κόμης. Δύο κοιλότητες ἐμπρὸς ἀποδίδουν τὰ μάτια καὶ τὴ μύτη, ἐνῶ ἐξέχουν τὰ ὦτα. Μία κοιλότητα ὑπάρχει στὸν αὐχένα ἀριστερά. Κομμάτια χαλκοῦ μεταξύ τῶν χεριῶν καὶ τοῦ σώματος ἀφήνουν μικρὲς ὀπές, ἰδιαίτερα στὸ ἀριστερὸ χέρι.

Τὸ ειδώλιο ἔχει ἀρκετὲς ἀτέλειες στὴ χύτευση, ὅπως φυσαλίδες, λόγω προφανῶς μικρῆς ποσότητας κασιίτερου, ἀρσενικοῦ ἢ μολύβδου καὶ δυσμορφία στὸ ἀριστερὸ χέρι, ποὺ ὀφείλεται μάλλον στὴν κακὴ διαμόρφωση τοῦ προπλάσματος ἢ διάβρωση, ὅπως εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ κρητικὰ παραδείγματα⁴⁹.

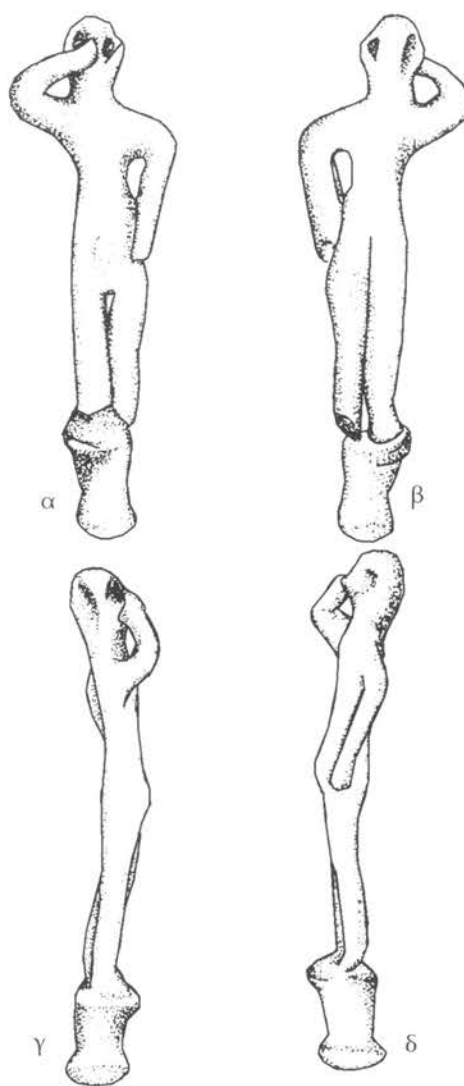
Τὸ ειδώλιο ἔχει χαρακτηριστικὰ τῆς νεοανακτορικῆς ὁμάδας L⁵⁰, τὴν κυλινδρική φόρμα, τὴν ἀποφυγὴ ἀπόδοσης μυολογίας, τὸ σχεδὸν χωμένο στὸν ὦμο κεφάλι καὶ τὴν ἀδέξια ἀπόδοση χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Ἀνήκει στὸ λεγόμενο «style classique moyen» τῆς C. Verlinden⁵¹. Τὶς ἴδιες στιβαρὲς ἀναλογίες ἔχουν τὰ κυθηραϊκὰ ειδώλια E3 καὶ E4.

E6 (Μ.Π. 6607) (εἰκ. 6α-δ, πίν. 6α-δ)

1/10/92, X71.

Τὸ ειδώλιο περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδηρο 3 μαζί μετὰ τὰ ειδώλια E3, E8, E15, E17, E36, E57, E62 καὶ E67, στὴν περιοχὴ διερεύνησης τῆς Νότιας Τομῆς

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.067 μ., μέγ. πλάτ. 0.022 μ.

Εἰκ. 6. **E6**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

49. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 62, ἀπὸ τὸ Σκοτεινὸ.

50. Sapouna-Sakellarakis 1995, 131.

51. Verlinden 1984, πίν. 24-31.

Τὸ εἰδῶλιο περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδρη 2 μαζί μὲ τὰ εἰδῶλια E16, E17, E46, E49 καὶ E81, νότια τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου. Ἡ συγκέντρωση περισσότερων εἰδωλίων σὲ ἓνα σημεῖο ἴσως σημαίνει κάποια ἰδιαίτερη χρήση τοῦ χώρου.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.067 μ., μέγ. πλάτ. 0.022 μ.

Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο σεβίζοντος. Ἡ μορφή ὄρθια, χωρὶς τὴν ἀπόδοση τῆς αἰδοῦς. Τὸ δεξιὸ χέρι ἔρχεται πρὸς τὸ στόμα, τὸ ἀριστερὸ ἀκουμπᾷ στὸν γοφὸ, σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σῶμα ποὺ κλίνει ελαφρὰ πρὸς τὰ πίσω. Καὶ τὰ δύο χέρια κυλινδρικά καὶ ὀγκώδη. Ἐλαφρὰ πλαστικὴ δήλωση τῆς ἀριστερῆς ὠμοπλάτης. Τὰ πόδια ἐνωμένα. Τὸ δεξιὸ πόδι καὶ τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ πατοῦν σὲ ψηλὴ ἀμφίκολη βάση, ποὺ λήγει σὲ ἡμισφαίριο. Τὸ κεφάλι μακρόστενο ποὺ δὲν ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν λαιμὸ, ἀποδίδει τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου μὲ κοιλότητες. Πλαστικὴ διαμόρφωση στὸ πίσω ἀριστερὸ μέρος τῆς κεφαλῆς ὑποδηλώνει τὴν κόμη, ἴσως μία μπούκλα.

Ἄψογη χύτευση ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ ἑπάνω. Τὰ ἀφαιρετικὰ ἀποδοσμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἔγιναν στὸ κέρινο πρόπλασμα. Λαμπρὸ φινίρισμα μετὰ τὴ χύτευση.

Τὸ εἰδῶλιο ἔχει στυλιστικὲς ὁμοιότητες μὲ τὸ E8 ὡς πρὸς τὸ ραδινὸ τοῦ σώματος καὶ τὴ λεπτότητα στὴ φόρμα καὶ μὲ τὸ E7 ὡς πρὸς τὴν κίνηση. Ἡ λιτότητα τῆς ἀπόδοσης, ἡ ἔλλειψη ἔντασης καὶ ἡ πλήρης ἀφαίρεση, παραπέμπει στὴ νεοανακτορικὴ MM III-ΥΜ Ια ὁμάδα M⁵², ποὺ ἡ C. Verlinden⁵³ ὀνομάζει «style moyen inferieur» ἢ «particulier». Τὸ εἰδῶλιο πατεῖ σὲ ψηλὴ ἀμφίκολη βάση, ὅπως τὰ E7 καὶ E52. Στὸ εἰδῶλιο E6 ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ, ἡ βάση λήγει σὲ ἡμισφαίριο. Ἡ ἀμφίκολι-

λη βάση ἀπαντᾷ στὴν ὁμάδα J⁵⁴. Ἡ βάση αὐτὴ εἶναι παραλλαγή τῶν κυλινδρικών, ποὺ ἀπαντοῦν στὴν Κρήτη ἀλλὰ καὶ στὰ Κύθηρα.

E7 (Μ.Π. 6598) (εἰκ. 7α-δ, πίν. 7α-δ)

X10, 29/8/92.

Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδρη 4, στὴν περιοχὴ τῆς διερευνηθείσας τομῆς μαζί μὲ τὸ E48. Στὸ ἴδιο ἄνδρη περισυλλέχθηκε τὸ E47.

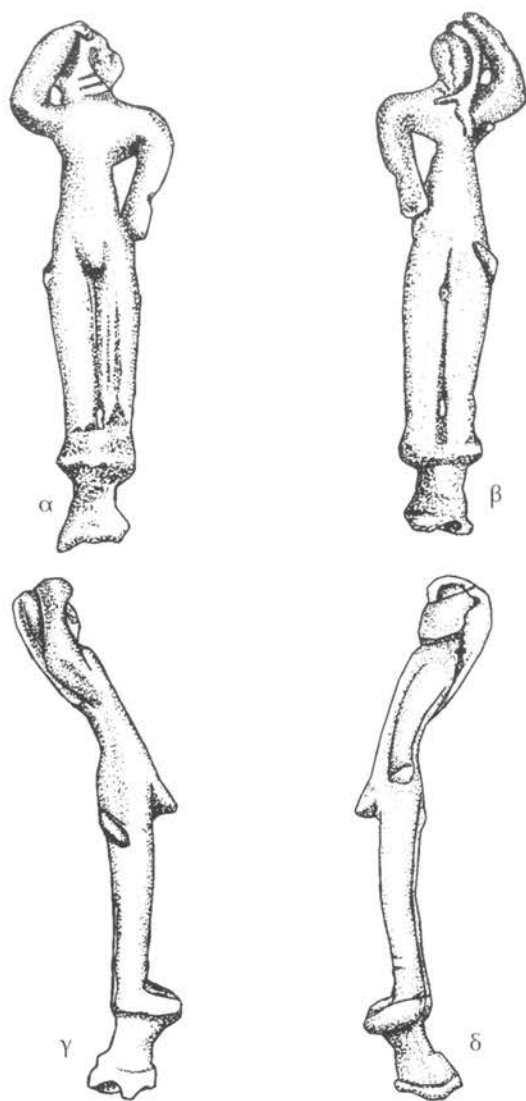
Διαστάσεις: Ὑψ. μαζί μὲ τὴν βάση 0.068 μ., μέγ. πλάτ. 0.019, μέγ. πᾶχ. 0.0085 μ.

Χάλκινο εἰδῶλιο σεβίζοντος. Ἡ μορφή ὄρθια, μὲ κάμψη τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ πίσω. Τὸ δεξιὸ χέρι χοντρὸ καὶ μὲ ἐγχάραξη στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγκῶνα, ἔρχεται στὸ μέτωπο σχηματίζοντας γροθιά. Τὸ ἀριστερὸ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ καμπυλωμένο καταλήγει μὲ γροθιὰ στραμμένη πρὸς τὰ πίσω, πάνω ἀπὸ τὴν ὁποία φέρει ἐγχάραξη στὸ γοφὸ. Τὰ πόδια χοντρά, ἴσια, ψηλά καὶ ἐνωμένα πατοῦν σὲ ἀμφίκολη βάση, ποὺ στὴν κάτω ἐπιφάνεια ἔχει ἐγκοπὴ σχήματος ἀνάστροφου Π. Τὰ σκέλη διακρίνονται ἐμπρὸς καὶ πίσω μὲ ἐγχάραξη μέχρι ἐνὸς σημείου χαμηλά, ποὺ ὑπάρχει ἀπόχυμα. Εὐδιάκριτα δηλώνεται τὸ ἀριστερὸ πέλμα. Ὁ θώρακας, πλατύς, στενεύει πρὸς τὴ μέση. Ἐντονα δηλώνεται ἡ κοιλιακὴ χώρα καὶ ἡ αἰδῶς. Τὸ κεφάλι σχεδὸν τριγωνικὸ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα εἰδῶλια ἀπὸ τὰ Κύθηρα, μὲ ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τὰ δεξιά. Ὁ λαιμὸς κοντός. Μὲ κοιλότητες ἀποδίδονται τὰ μάτια καὶ ἡ μύτη. Τὰ αὐτιά ἀποδίδονται πλαστικά. Κάτω ἀπὸ τὴ μύτη δύο ἐγχαραξεις ἴσως δηλώνουν τὸ στόμα. Στὸ κεφάλι βόστρυχος ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν κορυφή, συνεχίζει πίσω

52. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132.

53. Verlinden 1984, πίν. 35-40.

54. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130, ἀρ. 77, πίν. 16 καὶ ἀρ. 53, πίν. 17.

Εικ. 7. E7. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

δεξιά και λήγει στο κάτω μέρος της δεξιάς ώμοπλάτης, που δηλώνεται πλαστικά και απολήγει σε θύσανο.

Πλαστικές εξάρσεις ίσως είναι τυχαία αποχύματα, όπως αυτή κάτω από την παλάμη στον άριστερο μηρό, η δηλώνουν κάποιο στοιχείο της ένδυσης (ιερό κόμβο, μαχαίρι) όπως ή λοξη ώσειδης στο δεξιό μηρό, αν δεν πρόκειται για τεχνικό λάθος. Φορά χύτευσης από τη βάση. Άτέλεια στον δεξιό

μηρό (απόφυση), που προκλήθηκε από τη διείδυση του μετάλλου σε ρωγμές του καλουπιού.

Τυπολογικά το ειδώλιο E7 συνδέεται με το ειδώλιο E6 για το ραδινό, χωρίς πλαστικότητα σώμα και την ελαχιστοποίηση των στοιχείων ένδυσης. Η κλίση του σώματος είναι έντονη και άπαντα στα κυθηραϊκά ειδώλια E1, E4 και E17, δεν είναι δηλαδή συνήθης. Τα στοιχεία αυτά το συνδέουν με τη νεοανακτορική MM II-ΥΜ Ια ομάδα Μ των μινωικών ειδωλίων⁵⁵, που χαρακτηρίζεται από την αφαίρεση, τη στρογγυλή φόρμα και την άδρη απόδοση της κόμης. Η αμφίκοιλη βάση εδώ έχει έγκοπή, προφανώς για στερέωση;

E8 (Μ.Π. 6603) (εικ. 8α-δ, πίν. 8α)

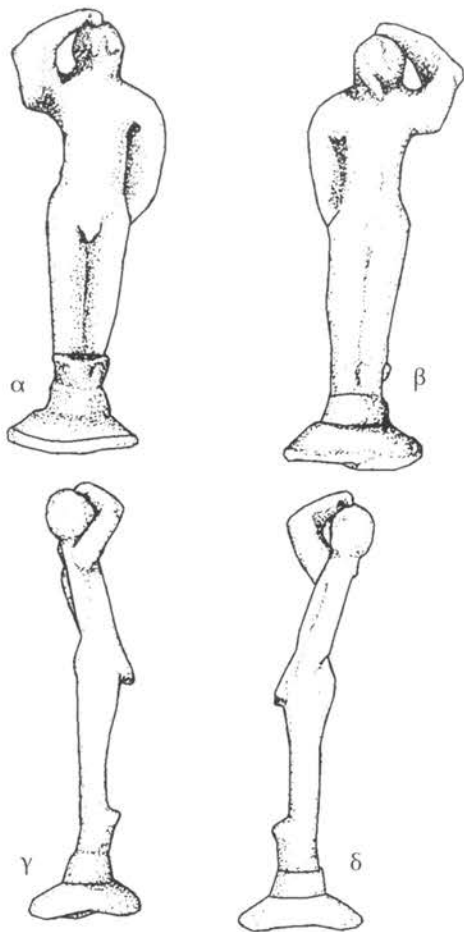
30/9/92, X34.

Περισυλλέχθηκε βόρεια του ναού του Αγίου Γεωργίου, μαζί με το E24.

Διαστάσεις: Μέγ. ύψ. 0.057 μ., μέγ. πλάτ. 0.019 μ., μέγ. πάχ. 0.010 μ., διάμ. βάσ. 0.016 μ.

Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος. Η μορφή όρθια, με πλαστική δήλωση της αϊδοῦς ή του αϊδοιοθύλακα. Το δεξιό χέρι, παχὺ στο βραχίονα, φέρεται προς την κορυφή της κεφαλής. Το άριστερο αναπαύεται στον κορμό, απομακρυσμένο από το σώμα. Έλαφρά κλίση του σώματος προς τα πίσω και απόδοση της Linea Alba, της κοιλότητας της σπονδυλικής στήλης. Τα πόδια όγκώδη, όπως και τα χέρια, πατούν ένωμένα σε χαμηλή, κυλινδρική βάση που καταλήγει σε κωνοειδή δίσκο, με άκανόνιστου σχήματος κοίλανση και μικρή όπή στην κατώτερη επιφάνειά του. Το κεφάλι στρογγυλό, έλαφρά

55. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132, πίν. 20.

Εἰκ. 8. Ε8. Χάλκινο εἰδῶλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ἐπιμηκυμένο, ἀκουμπᾶ στὸν ὤμο, χωρὶς τὴν μεσολάβηση λαιμοῦ. Δήλωση τῆς μύτης πλαστικὰ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ μὲ κοίλανση. Ἀμυδρὰ δηλώνεται τὸ ἀριστερὸ αὐτὶ καὶ ἡ κόμμωση πίσω, ποὺ ἴσως ἀποδίδει κοτσίδα, ποὺ πέφτει στὴν πλάτη.

Σὲ διάφορα σημεία, ἰδιαίτερα στὴ μέση πίσω καὶ ἀνάμεσα στὰ χέρια καὶ στὰ πόδια ἀποχύματα χαλκοῦ.

Ἀνήκει στυλιστικὰ στὴν ἴδια ὁμάδα μὲ

τὰ εἰδῶλια Ε6 καὶ Ε7, ποὺ εἶναι ἀντίστοιχη τῆς ΥΜ Ια μινωικῆς ὁμάδας Μ⁵⁶. Ὅλα ἔχουν τὴν ἴδια κομπὴ κίνηση καὶ τὶς ἴδιες ραδιῆς ἀναλογίες. Τὸ κεφάλι εἶναι κολλημένο ἐπίσης στὸν ὤμο. Στὸ εἰδῶλιο Ε8 ὅμως τὸ σῶμα ἔχει κάποια πλαστικότητα. Ἴσως ἀποδίδεται μικρὸς κρωβύλος στὸν αὐχένα. Διαφέρει ἀπὸ τὰ δύο ἄλλα εἰδῶλια ὡς πρὸς τὴ βάση, ποὺ ἐδῶ εἶναι χαμηλὸς κύλινδρος καὶ πατᾶ σὲ κωνικὸ δίσκο, στὴν κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ὑπάρχει βάθυνση. Ἡ βάση αὐτὴ εἶναι ἀσυνήθιστη καὶ στὴν Κρήτη.

Ε9 (Μ.Π. 6632). (εἰκ. 9α-δ, πίν. 8β-ε)

12/9/93, Τόμ. Γ, Ἄνδηρο 6, Εἰδ. 2.

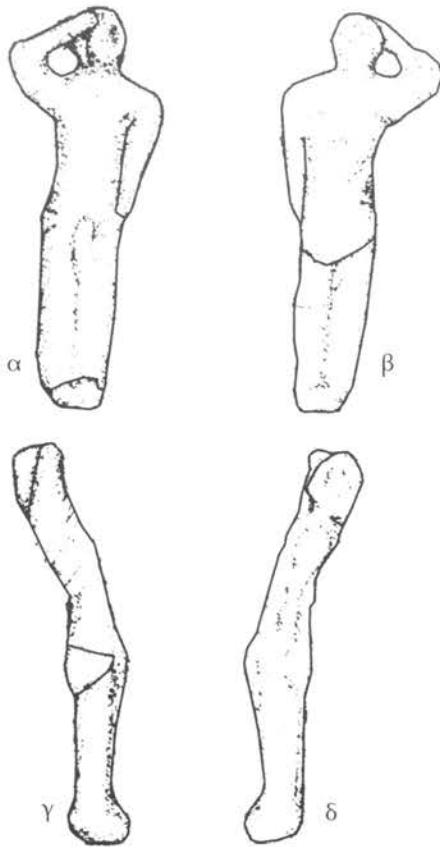
Περισυλλέχθηκε μαζὶ μὲ τὸ Ε5 καὶ τὸ Ε70 στὸ Ἄνδηρο 6. Στὸ ἴδιο ἄνδηρο στὶς διερευνηθεῖσες τομῆς βρέθηκαν τὰ Ε33, Ε38, Ε53, Ε61, Ε65, Ε69 καὶ Ε70.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0514 μ., μέγ. πλάτ. 0.021 μ., μέγ. πάχ. 0.0086 μ.

Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο σεβίζοντος. Φέρει στὸ μέτωπο τὸ δεξιὸ χέρι, παχύτερο στὸ βραχίονα καὶ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ λαιμό. Καὶ τὰ δύο ἄκρα τῶν χεριῶν σχηματίζουν γροθιά. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, τοῦ ὁποίου ἡ ὠμοπλάτη εἶναι ὀγκώδης μὲ χαρακιές, εἶναι προσκολλημένο στὸ σῶμα. Κορμὸς ἐπίπεδος, ψηλός, ποὺ κλίνει πρὸς τὰ πίσω. Τὰ πόδια εἶναι κοντὰ καὶ χονδροειδή, ἐνωμένα μεταξύ τους, μὲ ἀφαιρετικὴ δήλωση τῶν ἄκρων, χωρὶς νὰ πατοῦν σὲ βάση. Τὸ κεφάλι μικρὸ, στρογγυλό, πατᾶ στοὺς ὤμους, χωρὶς τὴ μεσολάβηση λαιμοῦ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἀποδίδονται μὲ τὸ πλάσιμο τῶν ἐπιφανειῶν, ἐνῶ μὲ βάθυνση ἀποδίδεται τὸ ἀριστερὸ μάτι. Μὲ ἐξόγκωμα ἀποδί-

56. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 20, ἀρ. 91, ἀπὸ τὴν Κνωσὸ καὶ ἀρ. 155, ἄγνωστης

προέλευσης, Verlinden 1984, ἀρ. 84, πίν. 38, ἀρ. 57, πίν. 28.

Είκ. 9. Ε9. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

δεται τὸ αὐτὸ καὶ μὲ ἀντίστοιχο τρόπο ἀποδίδεται ἴσως ἢ κόμμωση στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς. Κάθετες ἐγκάραιες γραμμὲς στὴν κόμμωση στὸ πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς, ποὺ φθάνει μέχρι τὸν αὐχένα. Στὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ σώματος αἰδοιοθύλακας, ἢ τὸ τέλος λογχοειδοῦς περιζώματος. Στὸ πίσω τμήμα φυλλοειδὲς περιζῶμα.

Φορὰ χύτευσης ἀπὸ τῆς βάσης. Οἱ πολλὲς φουσαλίδες στὸ σῶμα δείχνουν ἐλαττώματα στὴ χύτευση, ἴσως ἀπὸ ἔλλειψη ἰχνοστοιχείων. Οἱ κοιλότητες στὰ μάτια ἔγιναν,

ὅπως καὶ τὸ ἀνάγλυφο περίγραμμα τοῦ περιζώματος πίσω, στὸ πρόπλασμα. Ἡ ἐγκάραιη στὰ μαλλιά πίσω ἴσως ἔγινε σὲ ἀτελὴ ἀκόμη χύτευση.

Τὸ ειδώλιο ἀνήκει στυλιστικὰ στὸν ΜΜ III-ΥΜ Ια τύπο L, ὅπου ἀνήκει καὶ τὸ Ε3, ἔχει ὅμως καὶ στοιχεῖα τοῦ τύπου M, ὅπως τὸ ειδώλιο Ε8. Τὸ περιζῶμα ἀνήκει στὸν τύπο Ζ⁵⁷, χαρακτηριστικὸ τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων. Ἡ κόμη ποὺ φθάνει μέχρι τὸν αὐχένα, ἔχει παράλληλα στὰ ειδώλια Ε67 καὶ Ε69. Ὅμοια κόμμωση ἀποδίδεται σὲ κεφάλι περόνης ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο⁵⁸ καὶ σὲ πῆλινο κεφάλι τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ⁵⁹.

Ε 10 (Μ.Π. 7228) (εἰκ. 10α-γ, πίν. 9α-δ)

4/9/94, Τομ. Ε, Τομὴ 1, Ὅμ. 8, Εἰδ. 5.

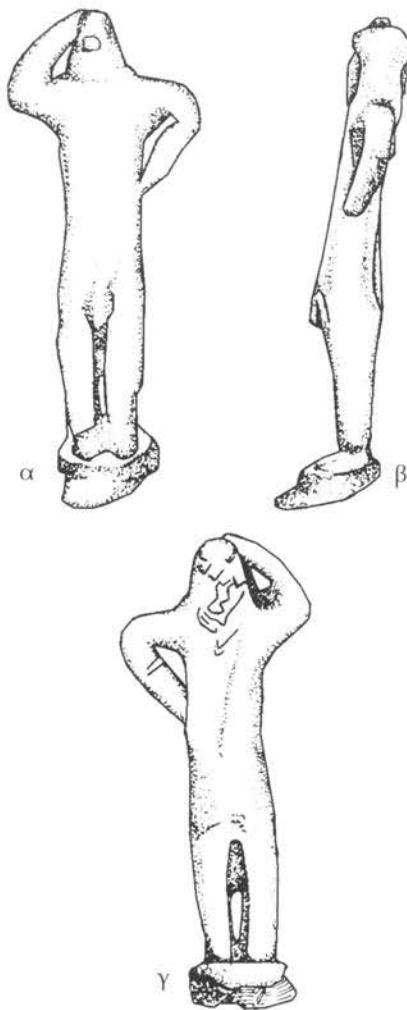
Βρέθηκε στὸ Ἄνδρo 5, στὴν Τομὴ 3. Στὴν ἴδια Τομὴ βρέθηκε τὸ γυναικεῖο ειδώλιο Ε78 καὶ τὸ κατώτερο τμήμα ἀνδρικοῦ ειδωλίου Ε 43, καθὼς καὶ ἡ βάση ειδωλίου Ε56. Διαστάσεις: Ὑψ. 0.062 μ., πλάτ. 0.025 μ., πᾶχ. 0.009 μ.

Χάλκινο ἀνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος. Τὸ παχὺ στὸ βραχίονα δεξιὸ χέρι ἔρχεται ψηλὰ στὸ μέτωπο. Τὸ ἀριστερὸ λυγισμένο, ἀκουμπᾶ στὴ μέση. Ὁ κορμὸς ἐπίπεδος καὶ μακρὺς, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ κοντὰ πόδια, ποὺ εἶναι ἀπομακρυσμένα μεταξύ τους στὸ κατώτερο τμήμα. Πατᾶ σὲ πεπλεγμένη κυλινδρική βάση. Δὲν δηλώνονται πέλματα. Πλαστικὴ δὴλωση τοῦ αἰδοιοθύλακα ὡς τριγωνικὴ ἐξοχή. Τὸ κεφάλι ἐπίμηκες κωνοειδές, ποὺ ἐνώνεται μὲ τὸ λαιμὸ. Στὸ πίσω μέρος ἀτεχνὴ ἀπόδοση κόμης. Δύο βόστρυχοι πέφτουν στὸν αὐχένα σὲ μάζα, ἢ ὁποῖα ξε-

57. Σαπουναῖ-Σακελλαράκη 1971, 113-4, εἰκ. 50.

58. Zervos 1956, 356, ἀρ. 521.

59. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 25, 96, ἀρ. 21, πίν. 241, ΜΜ II- ΥΜ I περιόδου.

Εικ. 10. **E10**. Χαλκίνο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Πλάγια άριστερή όψη. γ. Όπίσθια όψη.

κινᾶ ἀπὸ τὴν κορυφή, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ ἀποχύματα.

Καλὴ στίλβωση. Στὴν ἀριστερὴ ὠμοπλάτη ἐξογκώματα ἀπὸ ἐγκλωβισμό ἀέρα. Βαθούλωμα στὴ σπονδυλικὴ στήλη (Linea Alba), ποὺ ἔγινε στὸ πρόπλασμα.

Τὸ ψηλὸ σῶμα καὶ τὰ κοντὰ πόδια εἶναι κατὰ τὴν U. Naumann⁶⁰ στοιχεῖο τῶν νεώτερων, ὑπομινωικῶν ἢ πρωτογεωμετρικῶν ειδώλιων. Ὡστόσο τὰ κοντὰ πόδια ἐνίοτε ὑπάρχουν καὶ σὲ ἀρχαιότερα ειδώλια, ὅπως σὲ ειδώλιο ἀπὸ τὰ Μάλια, ποὺ ἀνήκει στὴν MM III-ΥΜ I ὁμάδα M⁶¹, ποὺ ἡ C. Verlinden⁶² ἐπίσης χρονολογεῖ στὴν ἴδια περίοδο καὶ τὸ τοποθετεῖ μάλιστα σὲ «cas particulier». Κοντὰ πόδια ὅμως ἔχουν τόσο ειδώλια τῆς MM III-ΥΜ Ia ὁμάδας G⁶³, ὅσο καὶ τῆς ΥΜ Ib ὁμάδας N⁶⁴. Ἡ βάση παραπέμπει στὸ ἀρχαιότερο ειδώλιο E1, ποὺ συγκρίθηκε μὲ ειδώλιο τῆς ὁμάδας D τῶν Ἀρχανῶν. Τὸ ἀνώτερο τμῆμα τοῦ σώματος ἔχει τὴν ἀφαίρεση ποὺ ἐμφανίζουν τὰ ειδώλια τῆς ὁμάδας M. Τὸ κωνοειδὲς κεφάλι ἀπαντᾷ στὰ ειδώλια τῆς λεγομένης περιόδου τῆς ἀκμῆς, ὅπως τὸ E14, ἐδῶ εἶναι ὅμως περισσότερο τυποποιημένο καὶ παραπέμπει στὸ ὑπ' ἀρ. M.H. 4305 ειδώλιο τῆς Σύμης Βιάννου, ποὺ χρονολογεῖται στὴ MM II-ΥΜ Ia περίοδο⁶⁵. Ἀκόμη ἀπαντᾷ σὲ ειδώλια τῆς ΥΜ I ὁμάδας L⁶⁶. Γιὰ τὸ γενικὸ τύπο τὸ ειδώλιο E10 χρονολογεῖται στὸ τέλος τῆς ΥΜ I περιόδου.

E11 (M.Π. 6592) (εἰκ. 11α-δ, πίν. 10α-δ)

Παράδοση Α. Κύρου, 1991. Περισυλλέχθηκε νότια καὶ νοτιοδυτικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνάμεσα στὶς δύο ἐκκλησίες, στὸ Ἄνδηρο 2. Στὴν ἴδια περιοχὴ βρέθηκαν τὰ E14, E29, E60, καὶ E63 ἐνῶ στὸ Ἄνδηρο περισυλλέχθηκε σημαντικώτατος ἀριθμὸς ειδώλιων.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0405 μ., πλάτ. 0.018 μ., πᾶχ. 0.0095 μ.

60. Naumann 1976, 17.

61. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 61, πίν. 27.

62. Verlinden 1984, ἀρ. 96, πίν. 44.

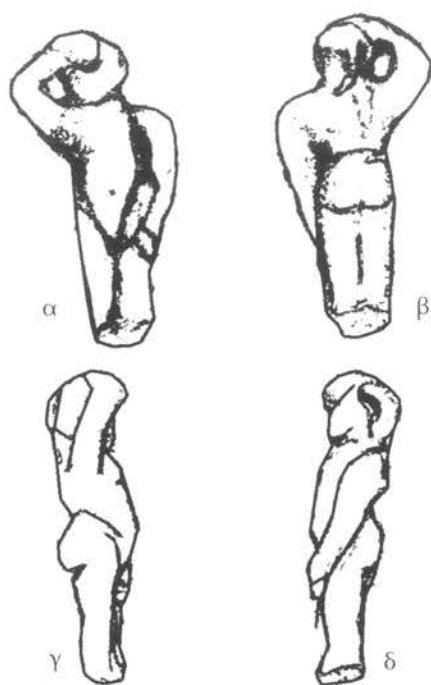
63. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 134, ἀπὸ

τὴν Ἁγία Τριάδα.

64. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 163, πίν. 23.

65. Λεμπέση 2002, 14, 38, ἀρ. 3, πίν. 2.

66. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 163, πίν. 23.

Εικ. 11. **E11.** Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος. Η μορφή όρθια, με έλαφρά κλίση του σώματος προς τα πίσω. Το δεξι χέρι, σφιγμένο σε γροθιά, φέρεται προς το μέτωπο και σε απόσταση από το σώμα. Το άριστερό, μακρό σχετικά χέρι, με έγχάραξη έμπρός και πίσω, κολλημένο στο σώμα, έρχεται προς τα έμπρός. Τα κυλινδρικά πόδια ίσια, κοντά, ένωμένα και χωρισμένα με έγχάραξη έμπρός και πίσω. Δεν διατηρείται ή βάση. Ο κορμός εύτραφής, με προτεταμένη κοιλιά, όπως και οί γλουτοί, που τονίζονται πίσω πλαστικά, αλλά και με έγχάραξη. Με μικρή

όπη αποδίδεται ο όμφαλός. Δύο λοξές έγχαράξεις κάτω από την κοιλιά αποδίδουν το ανδρικό γεννητικό όργανο. Το σφαιρικό κεφάλι διακρίνεται με βαθιά έγχάραξη έμπρός, χωρίς τη μεσολάβηση λαιμού. Πλαστική απόδοση της κόμης πίσω, αν και όχι έντελώς εύδιάκριτη, με μικρό βόστρυχο στον αυχένα. Ίσως δήλωση του άριστερού αυτιού με μικρή έξαρση.

Φορά χύτευσης ίσως από κάτω. Στην άριστερή πλευρά όπη, που υποδηλώνει ίσως έγκλωβισμό άέρα κατά τη χύτευση.

Το πληθωρικό αυτό μικρό ειδώλιο έχει χαρακτηριστικά της νατουραλιστικής ομάδας F με την έντονη μυολογία⁶⁷, στην οποία ανήκει ο λεγόμενος ήλικιωμένος της Τυλίσου⁶⁸. Ωστόσο έχει αναλογίες και χαρακτηριστικά και της ομάδας L⁶⁹, ιδιαίτερα με ειδώλιο της Κέω⁷⁰. Η έντονη απόδοση των γλουτών είναι χαρακτηριστικό της ομάδας L, όπως είναι προφανές σε ειδώλια από τον Κόφινα⁷¹ και την Τύλισο⁷². Τα πιο πάνω παραδείγματα είναι όμως πιο ραδινά. Πιο πληθωρική είναι ή μορφή της ομάδας L από την Άγία Τριάδα⁷³. Και σε αυτό το παράδειγμα, όπως και στο κυθηραϊκό, δεν είναι έντονη ή κλίση του σώματος προς τα πίσω. Άλλα στοιχεΐα που συνδέουν το E11 με τα προαναφερθέντα ειδώλια της Τυλίσου και του Κόφινα είναι το στρογγυλό και χωμένο στον ώμο κεφάλι, ή έλλειψη χαρακτηριστικών του προσώπου και ή μικρή τούφα μαλλιών, που ξεκινάει από την κορυφή της κεφαλής. Αναμφίβολα ανήκει στην έποχή της άκμης, MM III-ΥΜ I.

67. Sapouna-Sakellarakis 1995, 125.

68. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 100, πίν. 8-9.

69. Sapouna-Sakellarakis 1995, 131.

70. Sapouna-Sakellarakis 1995, 86-7, άρ. 148, πίν. 18

71. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 70, πίν. 19.

72. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 103, πίν. 19.

73. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 126, πίν. 19.

E12 (6615) (είκ. 12α-δ, πίν. 11α-δ)

1992, X102.

Βρέθηκε νότια του ναού του Άγ. Γεωργίου, στο Άνδριο 2, μαζί με τα E49, E54 και E55, E62 και E69.

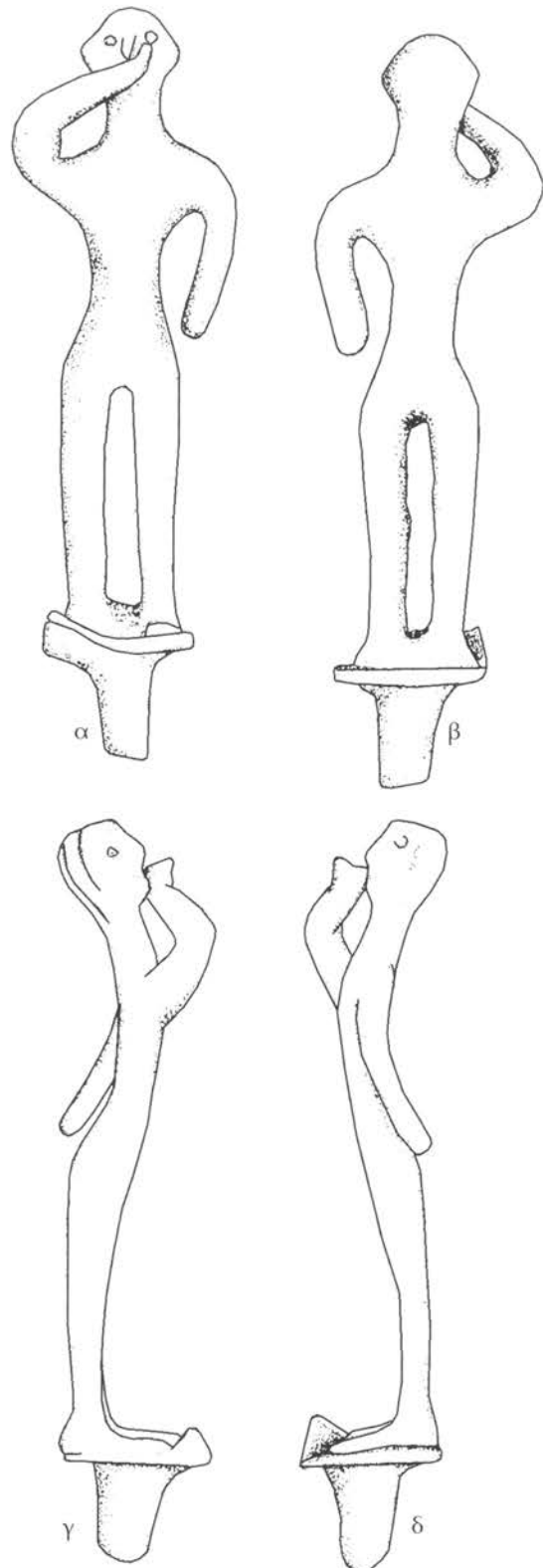
Διαστάσεις: Ύψ. 0.098 μ., μέγ. πλάτ. 0.029 μ., πλευρές βάσ. 0.018 × 0.019 μ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 85, πίν. 14α.

Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος. Η μορφή ὄρθια, σὲ τελείως ἀφαιρετική ἀπόδοση. Τὸ δεξιὸ χέρι καμπυλούμενο ἔρχεται πρὸς τὸ στόμα, μὲ τὴν παλάμη γυρισμένη πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ ἀριστερὸ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ ἐπίσης καμπυλούμενο, ἔρχεται πρὸς τὰ πίσω. Τὸ ἄκρο του δὲν διατηρεῖται, προφανῶς ἀπὸ ἀτελὴ χύτευση. Τὰ κάτω ἄκρα λεπτὰ καὶ μακριὰ δὲν ἐνώνονται μεταξύ τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πίσω μέρος τῶν πελμάτων, ποὺ ἐνώνονται μὲ ἀπόχυμα. Τὰ πέλαμα, σχετικὰ μεγάλα, εἶναι στραμμένα πρὸς τὰ ἀριστερά. Πατὰ σὲ τετράγωνη βάση, λυγισμένη στὴν μπροστινὴ, δεξιὰ γωνία, ποὺ καταλήγει σὲ παχὺ κυλινδρικό γόμφο. Τὸ ψηλὸ σῶμα γέρνει πρὸς τὰ πίσω καὶ τὸ στήθος εἶναι προτεταμένο. Τὸ κεφάλι μὲ πλατὺ, μακρὸ λαιμό, μικρὸ ἀναλογικὰ μὲ τὸ σῶμα, γέρνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἀριστερά. Πλαστικὰ ἀποδίδονται τὰ αὐτιά, σὰν μικρὰ καμπύλα ἐξάρματα καὶ τὰ μάτια μὲ δύο πλαστικὰ δισκάρια, ἐνῶ ἡ μύτη διαμορφώνεται μὲ ἀλλαγὴ τῶν ἐπιπέδων τοῦ προσώπου. Κάτω ἀπὸ τὴ μύτη καὶ ἀριστερὰ διακρίνεται ἐγχάραξη.

Φορὰ χύτευσης ἀπὸ τὴ βάση. Διατηρεῖται ὁ ἀγωγὸς χύτευσης. Οἱ λεπτομέρειες τοῦ προσώπου ἔγιναν στὸ πρόπλασμα. Οἱ κουκίδες τῶν ματιῶν μὲ τὴν προσθετικὴ μέθοδο. Ἐγχάρακτο τὸ στόμα. Φινίρισμα καλὸ.

Τὸ ειδώλιο δὲν ἔχει πλαστικότητα. Ἀπὸ τὰ μινωικὰ ειδώλια μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ

Εἰκ. 12. **E12**. Χάλκινο ἀνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

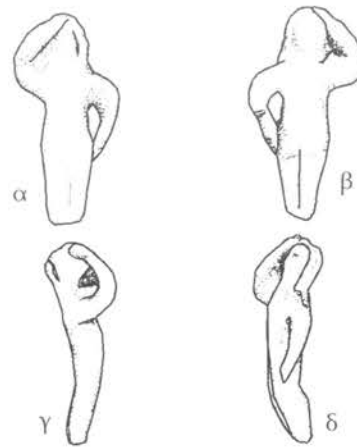
ειδώλιο από τις Άρχανες⁷⁴, που ανήκει στην ομάδα Ρ της τελευταίας νεοανακτορικής περιόδου⁷⁵. Ακόμη σχετικό είναι μετανακτορικό ειδώλιο από το Ψυχρό⁷⁶. Η έλλειψη ένδύματος σε σχέση με το ειδώλιο από το Ψυχρό, που φέρει πεταλοειδές περίζωμα, θα μπορούσε να τοποθετήσει χρονολογικά το Ε12 στην υπομινωική περίοδο, έφ' όσον η U. Naumann, που μελέτησε την περίοδο αυτή⁷⁷, πιστεύει ότι η γυμνότητα, μαζί με άλλα στοιχεία, χαρακτηρίζει τα μετά τη μινωική περίοδο ειδώλια. Ωστόσο η έλλειψη απόδοσης ένδύματος συναντάται και σε αρχαιότερα ειδώλια των Κυθήρων. Τέλος, από τα νεώτερα μινωικά ειδώλια, το ειδώλιο Ε12 μοιάζει περισσότερο με ειδώλιο από την Πραισό, το οποίο η C. Verlinden⁷⁸ χρονολογεί στην αρχή της μετανακτορικής περιόδου, ενώ η U. Naumann⁷⁹ το θεωρεί υπομινωικό. Τα κοινά στοιχεία όμως με το ειδώλιο των Άρχανων, που προαναφέρθηκε, μάς οδηγούν σε μία περίοδο όχι πολύ απομακρυσμένη από το τέλος της νεοανακτορικής περιόδου και την αρχή της μετανακτορικής.

E13 (Μ.Π. 6602) (εικ. 13α-δ, πίν. 12α-δ).

30/9/92, X26.

Περισυλλέχθηκε νότια του ναού της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας στην περιοχή του Άνδρηρου 2 μαζί με το Ε2, Ε11, Ε14, Ε16, Ε50, Ε60, Ε63, Ε66 και Ε68.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0276 μ., μέγ. πλάτ. 0.0152 μ., ελάχ. πλάτ. 0.0054 μ., ελάχ. πάχ. 0.0029 μ.

Εικ. 13. **E13**. Μικκύλο χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια αριστερή όψη.

Μικκύλο χάλκινο ανδρικό ειδώλιο. Η μορφή αποδίδεται ὀρθια, με κλίση του κορμού προς τα πίσω. Το δεξί χέρι, που εφάπτεται στο λαιμό, έρχεται στην κορυφή της κεφαλής. Το αριστερό χέρι ακουμπά στο γλουτό, απομακρυσμένο από το σώμα. Άδιαμόρφωτος ὀ ψηλός κορμός, με τονισμένη την ὠμοπλάτη. Τα κυλινδρικά πόδια, που το κατώτερο τμήμα τους με τη βάση λείπουν, είναι ένωμένα. Τα σκέλη διακρίνονται με εγχάραξη. Το σφαιρικό κεφάλι, σχεδόν ἄμορφο, ακουμπά απ' εὐθείας στους ὤμους, χωρίς τη μεσολάβηση λαιμού, με ὑποτυπωδὴ δήλωση της μύτης και της κόμης πίσω και αριστερά, ἂν δὲν πρόκειται για τεχνικὸ λάθος.

Τὰ ἀποχύματα μεταξύ του δεξιού χεριού και της κεφαλής ὀφείλονται στην παραμόρφωση του κέρινου προπλάσματος,

74. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 88, πίν. 32.

75. Sapouna-Sakellarakis 1995, 134.

76. Η Verlinden 1984, 138, πίν. 62, τὸ χρονολογεί στην αρχή της μετανακτορικής περιό-

δου, ἔνω η Naumann 1976, 19, πίν. 3, 1, στην υπομινωική περίοδο.

77. Naumann 1976, 22.

78. Verlinden 1984, ἄρ. 140, πίν. 63.

79. Naumann 1976, 30, πίν. 12.

ἐνῶ οἱ μεταλλικὲς ἀποφύσεις ὀφείλονται σὲ διείδυση τοῦ τηγμένου μετάλλου σὲ ρωγμὲς τοῦ καλουπιοῦ.

Τὸ μικρὸ αὐτὸ εἰδῶλιο ἔχει τὶς ἀναλογίες, τὴ χαρακτηριστικὴ κίνηση καὶ φόρμα τῶν εἰδωλίων τοῦ τύπου I, ποὺ ἀνήκουν στὴν ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁμάδας L⁸⁰, ἂν καὶ πιὸ ἄτεχνο. Εἶναι μαζί μὲ τὸ E71 τὸ μικρότερο εἰδῶλιο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνό.

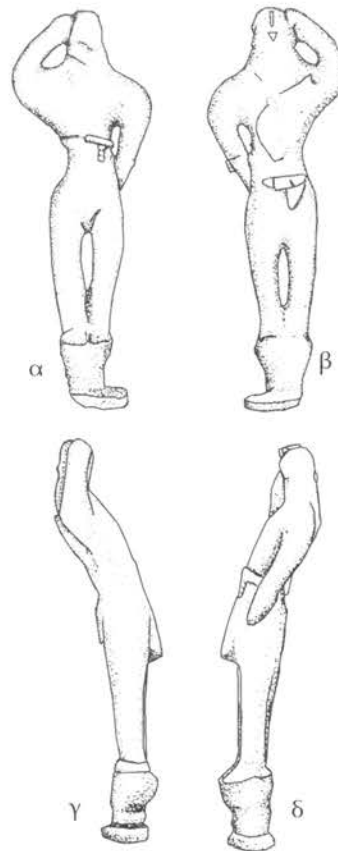
E14 (Μ.Π. 6591) (εἰκ. 14α-δ, πίν. 13α-δ)

Παράδοση Α. Κύρου τὸ 1991. Περισυλλέχθηκε νότια καὶ νοτιοδυτικὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀνάμεσα στὶς δύο ἐκκλησίες. Στὴν ἴδια περιοχὴ περισυνελέγησαν τὰ E2, E11, E13, E14, E16, E29, E66 καὶ E68.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.081 μ., πλάτ. 0.029 μ., πάχ. 0.0115 μ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 85.

Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο ποὺ πατᾶ σὲ βάση. Ἡ μορφή ἀποδίδεται ὄρθια, ραδινηή μὲ τὸ ἄνω μέρος τοῦ κορμοῦ λυγισμένο πρὸς τὰ πίσω καὶ τὸ κεφάλι σκυμμένο πρὸς τὰ ἔμπρός. Φέρει τὸ δεξιὸ χέρι στὸ κεφάλι σὲ γροθιά, ποὺ εἶναι κυλινδρικό ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα καὶ κάτω, εὐρύτερο πρὸς τὴν ὠμοπλάτη, λυγισμένο καὶ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν κορμό. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, κυλινδρικό ἐπίσης, δυσανάλογα κοντό, κατεβαίνει καμπυλούμενο μέχρι τὸ γλουτό. Τὰ πόδια σχετικὰ κοντά, κυλινδρικά, ἐνώνονται μόνο στὸ κάτω μέρος καὶ πρὸς τὴ βάση, ποὺ εἶναι κυλινδρική, μειούμενη στὸ κατώτερο τμήμα καὶ λήγει σὲ ἐπίπεδο ὠοειδὲς ἔξαρμα πρὸς τὰ ἀριστερά. Ὁ κορμὸς πλατὺς στὸ ἀνώτερο

Εἰκ. 14. **E14**. Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

τμήμα, λεπτύνεται πρὸς τὴ μέση. Τὸ κεφάλι μικρό, κολλημένο στοὺς ὠμους, χωρὶς δήλωση λεπτομερειῶν, πλὴν τῆς τριγωνικῆς μάζας στὸ πίσω μέρος τοῦ κρανίου, ποὺ δηλώνει κόμη μέχρι τοὺς ὠμους. Φέρει αἰδοιοθύλακα καὶ ζώνη, ποὺ διακρίνεται πίσω καὶ στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ ἔμπρός, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ τεχνικὸ λάθος.

Φορὰ χύτευσης ἀνάστροφη. Τὸ ἐξόγκωμα στὴν ὀσφύ, ἂν δὲν δηλώνει ζώνη ἴσως ὀφείλεται στὸν εξαιρετισμὸ ἢ στὴν παραμόρ-

80. Sapouna-Sakellarakis 1995, 131, πίν. 18, ἰδιαίτερα τὸ εἰδῶλιο ἀρ. 148 ἀπὸ τὴν Κέω καὶ

τὸ εἰδῶλιο ἀρ. 17 ἀπὸ τὸ Ψυχρό.

φωση του προπλάσματος. Πατημένο στην άμμο.

Το ειδώλιο E14, σε αντίθεση με τα περισσότερα κυθηραϊκά ειδώλια, χαρακτηρίζεται για την ευρύτητά του, χωρίς λεπτομέρειες στέρνου, στοιχείο που συναντάται από τα ειδώλια της λεγομένης περιόδου της άκμης των Κυθήρων μόνο στο ειδώλιο E5. Παρόμοιο ευρύ στέρνο και ανοιχτά σκέλη σε μινωικά παράλληλα απαντούν στο ειδώλιο του Μουσείου Fitzwilliam στο Cambridge⁸¹, σε ειδώλιο από την Αγία Τριάδα⁸² και σε ειδώλιο με προέλευση «Ψυχρό» στο Λούβρο, τύπου L⁸³, με το οποίο ταυτίζεται και για άλλα στοιχεία, όπως την ψηλή βάση, τον αιδιοισθύλακα, τη δήλωση της ζώνης δεξιά, που χαρακτηρίζει ειδώλια των ομάδων J και F. Η κόμη στο ειδώλιο των Κυθήρων φθάνει με πιδό αφηρημένο τρόπο μέχρι λίγο πιδό κάτω από τον αυχένα, ενώ στο ειδώλιο του Λούβρου σταματάει πιδό ψηλά. Παρόμοια κόμμωση μέχρι τον αυχένα απαντά στα Κύθηρα στα ειδώλια E2 και E9, ενώ κυματιστή στα ειδώλια E67 και E69, στο τελευταίο με σκούφο. Στην Κρήτη αποδίδεται με πιδό φυσιοκρατικό τρόπο σε ειδώλια από το Ψυχρό⁸⁴ και το Σκοτεινό, του σύγχρονου τύπου H⁸⁵.

E15 (Μ.Π. 6644) (εικ. 15α-δ, πίν. 12ε-η)

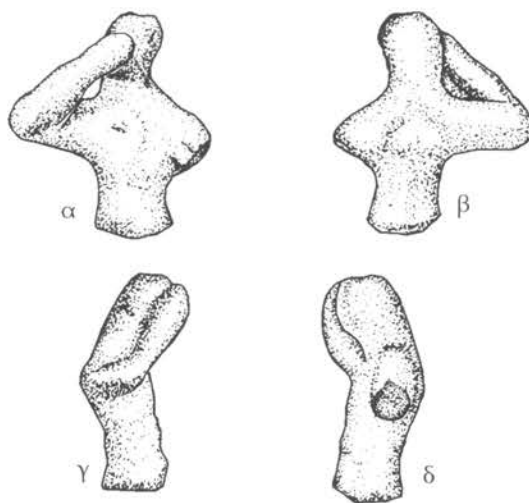
8/10/93, Τομ. Γ, Είδ. 15.

Περισυλλέχθηκε στο Άνδηρο 3 στα όρια της Νότιας Τομής. Στην ίδια Τομή περισυλλέχθηκαν τα E6 και E17 ενώ κατά τη διάρκεια της ανασκαφής ανευρέθησαν τα E3, E36, E62 και E67.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.086 μ., μέγ. πλάτ. 0.0255 μ., ελάχ. πλάτ. 0.0091 μ., μέγ. πάχ. 0.0114 μ., ελάχ. πάχ. 0.0066 μ.

Ανώτερο τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου σεβίζοντος. Το δεξι χέρι με τον ιδιαίτερα μακρύ βραχίονα φέρεται στο μέτωπο, σε απόσταση από το σῶμα. Ο άριστερος βραχίονας δεν διατηρείται. Ο κορμός, με κλίση προς τα πίσω, τριγωνικός, με κάποια πλαστικότητα, διατηρείται μέχρι τη στενή μέση. Το κεφάλι σε σχήμα ορθογώνιου έμβόλου, γέρνει προς τα εμπρός με έλαφρά κλίση προς τα άριστερά.

Ένα έξογκωμα στη μέση ίσως ανήκει σε κάποιο στοιχείο ζώνης, ίσως όμως οφείλεται και σε τεχνικό λάθος. Αντίστοιχο έξογκωμα υπάρχει ψηλότερα και πλάγια. Ιδιαίτερα εμφανής κοιλότητα στην πλάτη. Υπάρ-

Εικ. 15. **E15**. Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Οπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

81. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 161, πίν. 18.

82. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 117, πίν. 18.

83. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 53, πίν. 17.

84. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 108, πίν. 17.

85. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 62 και 63, πίν. 15.

χουν μερικές τεχνικές ατέλειες, μεταλλικά έξογκώματα εμπρός, λόγω διείδυσης του τηγμένου μετάλλου σε ρωγμές του καλουπιού. Η κοιλότητα στην πλάτη ίσως δηλώνει έγκλωβισμό άερα.

Το ειδώλιο E15, με το σε σχήμα έμβόλου κεφάλι και την κλίση προς τα εμπρός, έχει παράλληλο στα Κύθηρα το E14. Η κίνηση αυτή δεν είναι συνήθης, δεν είναι όμως άγνωστη στα μινωικά ειδώλια και μάλιστα σε ειδώλια της λεγομένης εποχής της άκμης. Παρόμοια κίνηση π.χ. άπαντα σε ειδώλια του τύπου Η από την Άγία Τριάδα και την Τραπεζα, τύπου Η⁸⁶, αλλά και σε ειδώλιο τύπου F⁸⁷, που χρονολογείται στην MM III-ΥΜ Ια περίοδο. Σε πιο έντυπωσιακά παραδείγματα άπαντα στην λεγόμενη μπαγιαντέρα του Βερολίνου⁸⁸, το ειδώλιο του Leiden⁸⁹ και ειδώλιο από την Κέω⁹⁰, που ανήκουν στην ομάδα F. Το ειδώλιο των Κυθήρων με τη λιτή απόδοση δεν άποτελεϊ όμως τόσο φιλόδοξο έργο. Ταυτίζεται περισσότερο με το ειδώλιο της Αγίας Τριάδας, το όποιο προαναφέρθηκε και με άλλο ειδώλιο από την ίδια περιοχή⁹¹, που ανήκει στην ομάδα F, με το όποιο μοιάζει και ως προς το σχήμα της κεφαλής, αλλά και ως προς τη λιτότητα στην απόδοση.

E16 (Μ.Π. 6604) (εϊκ. 16α-δ, πίν. 14α-γ)

30/9/92, X35.

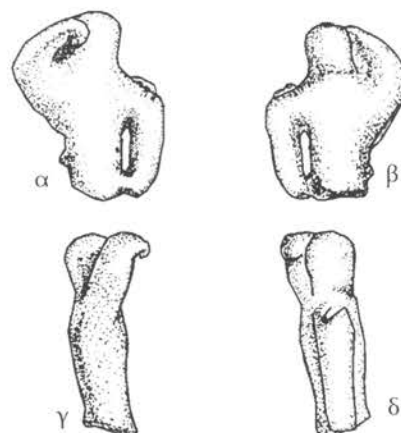
Περισυλλέχθηκε νότια του ναού της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας στην περιοχή του Άνδρήρου 2 μαζί με τα E2, E11, E13, E14, E16, E29, E50, E66 και E68.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0239 μ., μέγ. πλάτ. 0.0172 μ., έλάχ. πλάτ. 0.012 μ., πάχ. 0.098 μ.

Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος, που σώζεται από τη μέση και πάνω. Η μορφή άποδίδεται όρθια. Φέρει με κυκλική κίνηση το δεξί χέρι στο μέτωπο και σε γροθιά γυρισμένη προς τα μέσα, ενώ το άριστερο έρχεται στους γλουτούς, σε άπόσταση από το σώμα, που δεν έχει μεγάλο πάχος, αν και δηλώνεται ή καμπύλη του στήθους. Το κεφάλι, στο σχήμα του όρθογώνιου έμβόλου, προσκολλάται στο σώμα χωρίς την μεσολάβηση του λαιμού. Άπόχυμα στον άριστερο ώμο και στο δεξί τμήμα της μέσης.

Τεχνικές ατέλειες οί μεταλλικές άποφύσεις στη μέση και τον ώμο, λόγω διείδυσης του μετάλλου σε ρωγμές του καλουπιού.

Το ειδώλιο E16 δεν έχει πλαστικότητα, ωστόσο άποδίδεται έλαφρά προτεταμένο

Εϊκ. 16. **E16**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

86. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 130, πίν. 15 και το γυναικεϊό ειδώλιο άρ. 109, πίν. 12.

87. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 124, πίν. 5.

88. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 153, πίν. 13.

89. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 133, πίν. 5.

90. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 147, πίν. 5.

91. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 124, πίν. 5.

τὸ στήθος. Τὸ κολλημένο στὸ σῶμα κεφάλι ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ κυθηραϊκὰ εἰδῶλια, ὅπως π.χ. στὰ εἰδῶλια E15, E17, E33 καὶ E71. Γενικὰ παραπέμπει στὸν νεοανακτορικὸ τύπο L καὶ σὲ εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁹². Τὸ εἰδῶλιο E16 ἔχει κάποιες ὁμοιότητες μὲ τὸ εἰδῶλιο E25, ποὺ συνδέεται μὲ τὴ σύγχρονη μινωικὴ ὁμάδα M.

E17 (Μ.Π. 6613) (εἰκ. 17α-δ, πίν. 14δ-ζ)

2/10/92, X93.

Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδηρο 3, στὴν περιοχή τῆς Νότιας Τομῆς. Στὴν ἴδια Τομὴ περισυλλέχθηκε τὰ E6, E15 καὶ E17 ἐνῶ βρέθηκαν καὶ τὰ E3, E36, E62 καὶ E67.

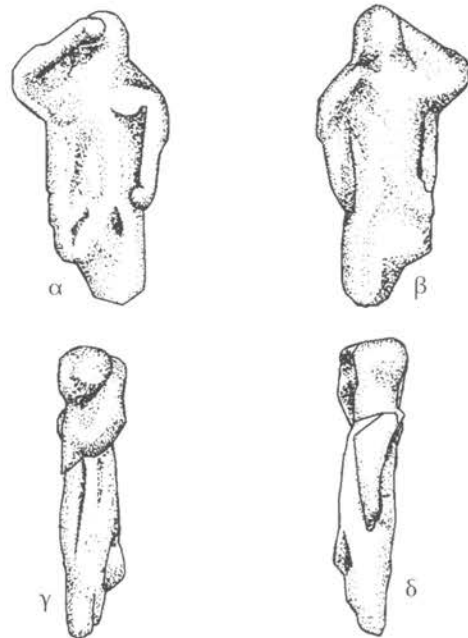
Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0384 μ., μέγ. πλάτ. 0.0288 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0105 μ., πάχ. 0.0076 μ.

Κακότεχνο χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο. Ἡ μορφή ἀποδίδεται ὀρθία. Λεῖπει τὸ δεξιὸ πόδι ἀπὸ τὸ γλουτὸ καὶ τὸ ἀριστερὸ ἀπὸ τὸ γόνατο. Τὸ δεξιὸ χέρι, ποὺ εἶναι παχὺ στὸ βραχίονα, ἔρχεται στὸ μέτωπο σὲ γροθιά. Τὸ χέρι εἶναι ἐνωμένο μὲ τὸ σῶμα κι ἀπὸ τὸ βραχίονα ξεκινᾷ κατακόρυφο στέλεχος, προσκολλημένο στὸ σῶμα. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, προσκολλημένο στὸ σῶμα, εἶναι ἄτεχνο. Πλατὺς ἐπίπεδος κορμὸς μὲ ἐντονη δὴλωση τοῦ ἐξέχοντα αἰδοιοθύλακα. Τὸ ἄμορφο σφαιρικὸ κεφάλι ἀκουμπᾷ στὸν ὤμο, χωρὶς τὴ μεσολάβηση τοῦ λαιμοῦ. Κακότεχνες βαθύνσεις, κυρίως στὰ σημεῖα ἐκφυσης τῶν ἄκρων.

Χύτευση ἀπὸ κάτω. Πολλὲς τεχνικὲς ἀτέλειες λόγω κακῆς χύτευσης. Κοιλότητες λόγω ἐγκλωβισμοῦ ἀέρα κατὰ τὴ χύτευση. Φυσαλίδες πιθανῶς λόγω μικρῆς περιεκτικότητας σὲ κασίτερο, ἀρσενικὸ ἢ μόλυβδο.

Ἐσογκῶματα ἢ δυσμορφίες, ἴσως λόγω τῆς παραμόρφωσης τοῦ κέρινου προπλάσματος. Μεταλλικὲς ἀποφύσεις λόγω διεΐσδυσης τηγμένου μετάλλου σὲ ρωγμὲς τοῦ καλουπιοῦ.

Τὸ κακὸ αὐτό, ἀπὸ ἄποψη τεχνικῆς, εἰδῶλιο, ἔχει χαρακτηριστικὰ ποὺ ἀπαντοῦν σὲ πολλὰ κυθηραϊκὰ εἰδῶλια, ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα. Ὅπως τὸ χωμένο στὸν ὤμο καὶ χωρὶς χαρακτηριστικὰ προσώπου στρογγυλὸ κεφάλι, ἢ ἡ ἔλλειψη κλίσης τοῦ σώματος πρὸς τὰ πίσω. Ἡ πλάγια ὄψη, ποὺ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κακώσεις, μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ MM II-III εἰδῶλια τῆς ὁμάδας D⁹³, δηλαδὴ μὲ εἰδῶλια τοῦ λεγόμενου αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Ὡστόσο οἱ κακοτεχνίες δὲν ἐπιτρέπουν ἀσφαλὴ χρονολόγηση.

Εἰκ. 17. **E17**. Χάλκινο εἰδῶλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

92. Sapouna-Sakellarakis 1995, 131, ἀρ. 126, πίν. 19.

93. Sapouna-Sakellarakis 1995, 96, πίν. 3, ἀνδρικό εἰδῶλιο.

E18 (Μ.Π 6625) (εἰκ. 18α-δ, πίν. 15α-δ)

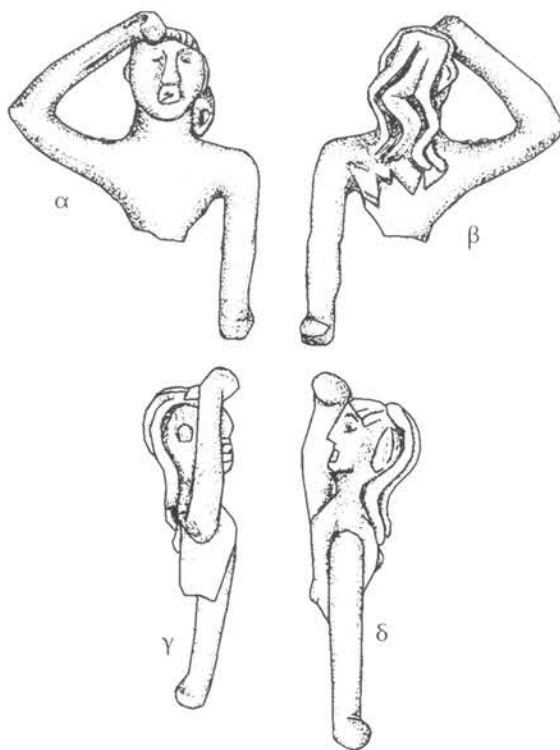
1993, Τομέας Α, Κάνναβος 10, Όμ. 57, Ειδ. 11. Βρέθηκε μαζί με τὸ εἰδῶλιο E1 στὸν Κάνναβο 10 τοῦ Ἄνδῆρου 2. Στὸ ἴδιο Ἄνδῆρο περισυλλέχθηκε σημαντικώτατος ἀριθμὸς εἰδῶλιων.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0434 μ., μέγ. πλάτ. 0.0312 μ., μέγ. πάχ. 0.0114 μ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 85, πίν. 14d.

Ἀνώτερο τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου σεβίζοντος. Χέρια λεπτά. Τὸ δεξι φέρεται στὸ μέτωπο, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἔρχεται εὐθὺς πρὸς τὰ κάτω, σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σῶμα, με τὸ ἄκρο του σὲ γροθιά πρὸς τὰ πίσω. Ὁ κορμὸς τριγωνικὸς, με λεπτὴ μέση. Στὴν πλάτη ἀσαφεῖς διαμορφώσεις. Μὲ ιδιαίτερη ἐπιμέλεια, σχεδὸν φυσιοκρατικά, ἀποδίδεται ἡ κεφαλή. Τὸ πρόσωπο ὠοειδές, με τονισμὸ τῆς παρεϊᾶς. Πλαστικὴ δῆλωση τῆς μύτης με ἐξέχοντα ρουθούνια. Τὸ στόμα ἐπίσης ἀνάγλυφο, πλαστικὸς δηλαδὴ κύκλος με σχεδὸν μισάνοιχτα τὰ χεῖλη. Τὸ ἀριστερὸ μάτι ὠοειδές, ἐξογκωμένο, με δῆλωση τοῦ κατώτερου περιγράμματος. Τὸ δεξι μάτι, κάτω ἀπὸ τὸ χέρι, ἀποδίδεται με κοιλότητα. Ὁ λαιμὸς ψηλὸς καὶ κυλινδρικός με κλίση, ὅπως καὶ τὸ κεφάλι, πρὸς τὰ πίσω. Ἰδιαίτερα ἔντονα δηλώνεται ἡ κόμμωση. Στὸ μέτωπο ἀποδίδεται εἶδος «φράντζας» με μικρὲς κάθετες παράλληλες ἐγχαραξεις. Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κρανίου ξεκινοῦν τρεῖς παχεῖς κυματοειδεῖς πλόκαμοι, ποὺ πέφτουν στὴν πλάτη. Στὰ πλάγια μικροὶ βόστρυχοι συγχέονται με τὰ αὐτιά.

Χύτευση καλή. Τὰ ἀνάγλυφα στόμα, μύτη καὶ μαλλιά ἔγιναν στὸ κέρινο πρόπλα-

Εἰκ. 18. **E18**. Ἀνώτερο τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

σμα με τὴν προσθετικὴ τεχνική. Οἱ ἐγχάραιες λεπτομέρειες ἔγιναν με καλέμι ἢ σκληρὸ λίθο στὸ μέταλλο σὲ ἀτελὴ χύτευση⁹⁴.

Τὸ σῶμα, με εὐρὺ στέρνο, λεπτὸ καὶ πεπλατυσμένο, βρίσκει ἀντίστοιχα σὲ εἰδῶλια ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες, στὴ μινωικὴ ὁμάδα Ι⁹⁵, ποὺ χρονολογεῖται στὴν ΥΜ Ια περίοδο. Τὸ μοναδικὸ γι' αὐτὴ τὴν περίοδο εἶναι ἡ ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Ἀπόδοση χαρακτηριστικῶν στὴ μινωικὴ Κρήτη εἶναι γνωστὴ ἀπὸ εἰδῶλια τῆς λεγομένης περιόδου τῆς ἀκμῆς, ιδιαίτερα στὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ Ἰεράπετρας, ποὺ

94. Πρβ. τὰ μινωικὰ εἰδῶλια Ἀζύμου καὶ Κατσαμπᾶ, Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 60, πίν. 26 καὶ ἀρ. 98, πίν. 25.

95. Sapouna-Sakellarakis 1995, 45-47, ἀρ. 74, 76, πίν. 16.

άνηκει στην ομάδα F⁹⁶, δηλαδή στη MM III-ΥΜ Ια περίοδο. Το ειδώλιο της Ίεράπετρας, όπως και άλλο ειδώλιο της ίδιας ομάδας, με σχετική πρὸς τὸ κυθηραϊκὸ παράδειγμα κόμμωση⁹⁷, ἔχουν ἔντονη πλαστικότητα, πὸν δὲν διακρίνει τὴν ομάδα J. Ὅμοια κόμμωση εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ MM III-ΥΜ Ι πηλίνο ειδώλιο⁹⁸.

Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω παραδείγματα ὅμως δὲν ἀποδίδονται τόσο ἔντονα τὰ χεῖλη ἢ ἄλλα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, στοιχεῖο πὸν συναντᾶται ἐν μέρει, σὲ δύο κεφάλια ἀπὸ τὰ Κύθηρα πὸν θὰ ἐξετασθοῦν πιὸ κάτω, τὸ E68 καὶ τὸ E69. Μὲ τὸ E69 μάλιστα ἔχει ὁμοιότητα τὸ ειδώλιο E18 καὶ ὡς πρὸς τοὺς βοστρύχους τοῦ μετώπου. Ἡ ἔντονη ἀπόδοση χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου ἀπαντᾶ στὸ ειδώλιο τῆς Βιέννης ἀπὸ τὴν Κνωσό, πὸν ἀνήκει στὴν ομάδα O, τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου⁹⁹. Ἡ ἴδια ἀνετη ἀλλὰ καὶ χαριτωμένη ἀπόδοση ἀπαντᾶται καὶ στὸ ειδώλιο ἀπὸ τὸν Κατσαμπᾶ, πὸν ἀνήκει στὴν ἴδια ομάδα μετὰ αὐτὸ τῆς Βιέννης¹⁰⁰. Τὸ ειδώλιο τῶν Κυθήρων πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μετὰξὺ ΥΜ Ιβ καὶ ΙΙ περιόδου, ἂν καὶ ἔχει καὶ ἀρχαιότερα χαρακτηριστικὰ.

Πέντε ειδώλια πὸν διατηροῦν μόνο τὸν κορμὸ ἔχουν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ΥΜ Ι ομάδας J¹⁰¹, πὸν χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν κομψότητα στὴ φόρμα καὶ πὸν ἢ ὅποια πλαστικότητα στὸ σῶμα ἀποδίδεται μετὰ τὴν

ἐναλλαγὴ ἐπιπέδων. Τὰ ειδώλια αὐτὰ εἶναι τὰ E19, E20, E21, E22 καὶ E23.

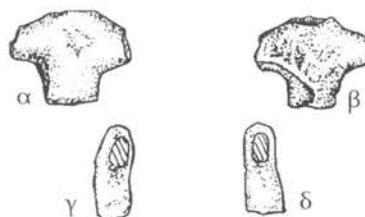
E19 (Μ.Π. 6639) (εἰκ. 19α-δ, πίν. 15ε-ζ)

30/9/93, Τομ. Γ, νότια τοῦ Τομέα Β, Εἰδ. 9.

Περισυλλέχθηκε νότια τοῦ Ἀνδῆρου 8. Στὴν ἴδια περιοχὴ περισυνελέγησαν τὰ E19, E20, E28, E35, E37, E71 καὶ E75.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0115 μ., μέγ. πλάτ. 0.0150 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0065 μ., πάχ. 0.005 μ.

Τμῆμα ἀπὸ τὸν κορμὸ χάλκινου ἀνδρικοῦ ειδωλίου. Ὁ κορμὸς ἐπίπεδος μπροστά, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα μικρὸ ἐξόγκωμα στὸ στέρνο. Πίσω ρομβοειδῆς βάθυνση στὴ ράχη καὶ ἐξογκώματα στὴν ἀριστερὴ πλευρά. Πιθανότατα τὸ δεξιὸ χεῖρ ἦταν ὑψωμένο καὶ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν κορμὸ. Σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σῶμα θὰ ἦταν καὶ τὸ ἀριστερό, πὸν θὰ ἐρχόταν στὴ μέση.

Εἰκ. 19. **E19**. Τμῆμα ἀπὸ τὸν κορμὸ χάλκινου ἀνδρικοῦ ειδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

96. Sapouna-Sakellarakis 1995, 125, ἀρ. 162, πίν. 10.

97. Εἰδώλιο Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 157, πίν. 11.

98. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 80, 95, πίν. 241, ἀρ. 20.

99. Sapouna-Sakellarakis 1995, 133, ἀρ. 94, πίν. 30. Ἡ Verlinden (ἀρ. 111, πίν. 51) τὸ τοπο-

θετεῖ στὴν ΥΜ ΙΙ περίοδο, style de palais. Ἀντίθετα ἢ Naumann (90, ἀρ. 52, πίν. 1) τὸ θεωρεῖ ὑπομινωικὸ.

100. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 97, πίν. 28, πὸν ἢ C. Verlinden τὸ τοποθετεῖ λίγο πρωιμότερα, στὴ MM III-ΥΜ Ια περίοδο, cas particuliers.

101. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130.

Ἡ βράθυση πίσω ἴσως ἔγινε ἀπὸ ἐγκλωβισμό ἀέρα στὸ καλούπι τὴν ὥρα τῆς χύτευσης.

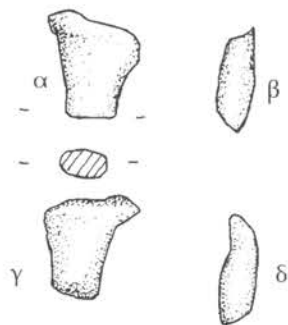
E20 (Μ.Π. 6640) (εἰκ. 20α-δ)

1993, Τομέας Γ, Εἰδ. 11.

Περισυλλέχθηκε νότια τοῦ Ἄνδρου 7 στὸ Ἄνδρου 8, ὅπου καὶ τὰ E19, E28, E35, E37, E71 καὶ E75.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0142 μ., μέγ. πλάτ. 0.0126 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0064 μ., πάχ. 0.0063 μ.

Κορμὸς χάλκινου εἰδωλίου, στενότερος ἀπὸ αὐτὸν τοῦ E19. Μέση στενή. Ἡ μορφή θὰ εἶχε τὴ συνήθη κίνηση τῶν σεβιζόντων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ φορὰ τοῦ σωζόμενου τμήματος τῶν βραχιόνων. Καλὴ χύτευση.

Εἰκ. 20. **E20**. Κορμὸς χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου σεβιζόντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

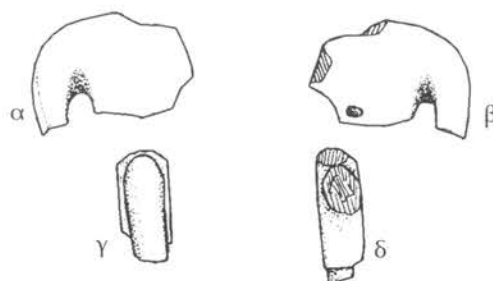
E21 (Μ.Π. 6611) (εἰκ. 21α-δ, πίν. 16α-β)

1/10/92, X87.

Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδρου 5, στὴν περιοχὴ τῆς Τομῆς 1 μαζὶ μὲ τὰ E21, E30, E52, καὶ E74.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ὕψ. 0.014 μ., μέγ. σωζ. πλάτ. 0.020 μ., μέγ. σωζ. πάχ. 0.006 μ.

Τμήμα κορμοῦ χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου, μὲ τὸν ἀριστερὸ κυλινδρικό βραχίονα κατὰ

Εἰκ. 21. **E21**. Τμήμα κορμοῦ χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου σεβιζόντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

μῆκος τοῦ σώματος, ἀλλὰ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ αὐτό. Τὸ δεξιὸ χέρι θὰ ἦταν ὑψωμένο, ὅπως φαίνεται στὴν ὠμοπλάτη. Ὁ κορμὸς τριγωνικὸς καὶ πεπλατυσμένος, μὲ μεγαλύτερη πλαστικότητα ἀπὸ τὰ προηγούμενα.

Λίγες φυσαλίδες στὴν ἐπιφάνεια.

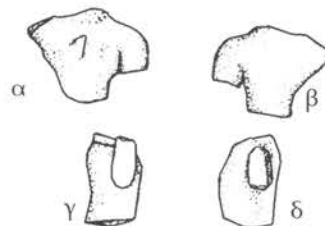
E22 (Μ.Π. 6616) (εἰκ. 22α-δ)

1992, X104.

Περισυλλέχθηκε στὰ ΝΔ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Ἄνδρου 2. Στὴν ἴδια περιοχὴ περισυλλέχθηκαν τὰ E2, E13, E16, E14, E29, E50, E60, E63, E66 καὶ E68.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ὕψ. 0.014 μ., μέγ. σωζ. πλάτ. 0.020 μ., μέγ. σωζ. πάχ. 0.006 μ.

Κορμὸς χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὸ λαιμὸ μέχρι τὴ μέση. Τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ

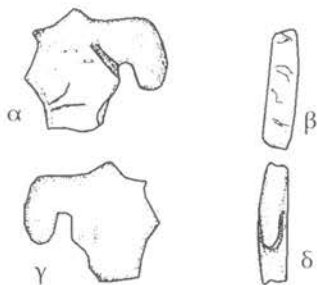
Εἰκ. 22. **E22**. Κορμὸς χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὸ λαιμὸ μέχρι τὴ μέση: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ἀριστεροῦ χεριοῦ κυλινδρικό, πού πέφτει κάθετα, κολλημένο στό σῶμα. Τό δεξι χέρι θά ὑψωνόταν στό κεφάλι. Κορμός τριγωνικός ἐμπρός, μέ καμπυλότητα πίσω, ἐπίπεδος. Ἐλαφρὰ πλαστική διαμόρφωση τοῦ ἀριστεροῦ στήθους καί τῆς ἀριστερῆς ὠμοπλάτης.

E23 (Μ.Π. 6622) (εἰκ. 23α-δ)

Περισυλλέχθηκε στό Ἄνδρη 2, νότια τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Μυρτιδιώτισσας. Στήν ἴδια περιοχή περισυλλέχθηκαν τὰ E2, E13, E16, E14, E29, E50, E60, E63, E66 καί E68.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0156 μ., μέγ. πλάτ. 0.0176 μ., πάχ. 0.0176 μ.

Εἰκ. 23. **E23**. Ἀνώτερο τμήμα κορμοῦ χάλκινου εἰδωλίου μέ τμήμα τοῦ λαιμοῦ καί τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερή ὄψη.

Ἀνώτερο τμήμα κορμοῦ χάλκινου εἰδωλίου, μέ τμήμα τοῦ λαιμοῦ καί τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ. Ἐξαιρετικά πεπλατυσμένο. Τό ἀριστερό χέρι μέ τόν πλατύ ὦμο, πού διατηρεῖται στό ἀνώτερο τμήμα τοῦ βραχίονα, εἶναι ἀπομακρυσμένο ἀπό τὸ σῶμα.

Ἐξόγκωμα στή δεξιὰ πλευρὰ ἀπό λάθος χύτευσης. Ἴσως παραμορφώθηκε στό πρόπλασμα.

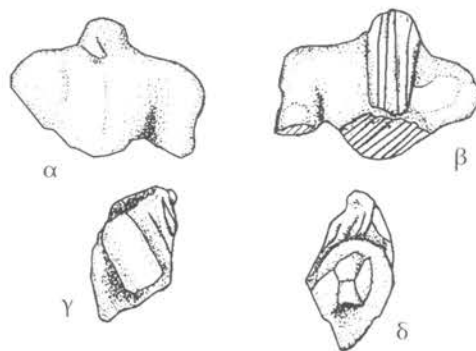
E24 (Μ.Π. 6635) (εἰκ. 24α-δ, πίν. 16γ-ε)

27/9/93, Τομ. Γ, περιοχή βόρεια τοῦ Τομέα Α, Εἰδ. 5.

Περισυλλέχθηκε βόρεια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Ἄνδρη 1 μαζί μέ τὸ E8.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0182 μ., μέγ. πλάτ. 0.0262 μ., πάχ. 0.0101 μ.

Κορμός χάλκινου εἰδωλίου μέ τμήμα τοῦ λαιμοῦ, πού θά εἶχε κλίση πρὸς τὰ πίσω.

Εἰκ. 24. **E24**. Κορμός χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερή ὄψη.

Σώζεται ὁ δεξιὸς ὦμος καί ὁ ἀριστερὸς βραχίονας. Ἀπὸ τὴν κλίση τῶν χεριοῦ φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν τυπικὴ στάση τοῦ ἀποσκοπεῖν. Ἐντονὴ πλαστικότητα στὸν κορμό καί τοὺς ὦμους. Ἰδιαίτερα ἀποδίδεται τὸ στέρνο καί ἡ κεντρικὴ κάθετη κοιλότητα ἀνάμεσα στὰ στήθη. Στὸν δεξιὸ ὦμο πλαστικὸ ἔξαρμα, πού ἴσως ὀφείλεται σὲ τεχνικὸ λάθος. Δὲν σώζεται ἡ κεφαλή, ὡστόσο στό πίσω μέρος, ἀπὸ τὸν λαιμὸ μέχρι τὴ μέση τῆς πλάτης, ἀποδίδεται πλαστικὰ ἡ κόμη, πού πέφτει σὲ μάζα, μέ ἀμυδρὴ ἀπόδοση κυματοειδῶν βοστρύχων.

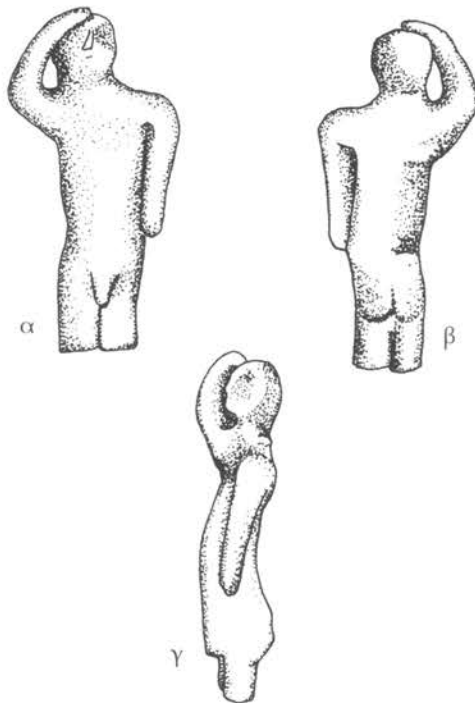
Τὸ εἰδῶλιο E24 εἶναι ἐξαιρετικὰ καλῆς τέχνης, μέ πλούσια μυολογία καί κόμη, πού χαρακτηρίζει τὴ σημαντικότερη ΜΜ III-ΥΜ Ια ομάδα F¹⁰², πού ἡ C. Verlinden ὀνομάζει style

de princes¹⁰³. Κοντινότερα παραδείγματά του είναι τὸ εἰδώλιο τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Κέω¹⁰⁴.

E25 (Μ.Π. 7222) (εἰκ. 25α-γ, πίν. 17α-δ)

Βρέθηκε τὸ 1994, Τομ. Θ, Λωρίδα 7, Ὅμ. 10. Βρέθηκε στὸν ἴδιο τομέα μὲ τὸ E4 καὶ τὸ E32. Διαστάσεις: Ὑψ. 0.046 μ., πλάτ. 0.021 μ., πάχ. 0.07 μ.

Ἀνδρικό χάλκινο ραδινὸ εἰδώλιο σεβίζοντος. Λείπουν τὰ πόδια ἀπὸ τὸ κάτω τμήμα τῶν μηρῶν. Τὸ εἰδώλιο φέρει τὸ δεξιὸ χέρι στὸ μέτωπο, μακριὰ ἀπὸ τὸ σῶμα. Τὸ ἄριστερό

Εἰκ. 25. **E25**. Ἀνδρικό χάλκινο ραδινὸ εἰδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἄριστερῆ ὄψη.

κολλημένο στὸ σῶμα καὶ σὲ εὐθεία γραμμῇ. Οἱ ὠμοὶ τονισμένοι. Τὸ σῶμα πεπεπλατωσμένο καὶ σχετικὰ στενό, μὲ κοιλιὰ προτεταμένη καὶ τονισμένο τὸν αἰδοιοθύλακα. Τὰ πόδια ἔνωμένα. Τὸ κεφάλι στρογγυλό, μὲ ἐλαφρὰ δηλωμένη τῆ μύτη.

Ἡ μπροστινὴ ὄψη τοῦ χαλκοῦ ἔχει καστανὴ πατίνα, ἐνῶ ἡ πίσω σκουροπράσινη. Ἡ ἐγχάραξη στοὺς γλουτούς ἔγινε στὸ πρόπλασμα. Γενικὰ καλὴ χύτευση.

Τὸ εἰδώλιο E25, ποὺ ἔχει ὁμοιότητες μὲ τὰ E6, E7 καὶ E8, συνδέεται μὲ τὴν ὁμάδα Μ τῶν μινωικῶν εἰδωλίων, ποὺ ἀνήκουν στὴν ΥΜ Ι περίοδο¹⁰⁵, λόγω τοῦ σφιχτοῦ περιγράμματος καὶ τῆς ἀφαίρεσης στὶς λεπτομέρειες. Τὰ εἰδώλια E5 καὶ E11, μὲ τὰ ὁποῖα ἔχει ἐπίσης κάποια ὁμοιότητα, ἀνήκουν στὴ σύγχρονη ὁμάδα L.

E26 (Μ.Π. 7221) (πίν. 18α-δ)

Τομέας Ε-Θ, Ὅμ. 26, Εἰδ. 12.

Βρέθηκε στὴν Τομὴ 4 τοῦ Ἀνδῆρου 5.

Στὴν ἴδια τομὴ βρέθηκε τὸ βαιτυλικὸ γυναικεῖο εἰδώλιο E79, ἡ ἀναθηματικὴ «φρούστα» E83, τὸ ὠραῖο κεφάλι E69 καὶ βάσεις ἄλλων εἰδωλίων.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος 0.037 μ., πλάτ. 0.031 μ., πάχ. 0.008 μ.

Ἀνδρικό χάλκινο εἰδώλιο, σωζόμενο ἀπὸ τοὺς γοφούς καὶ πάνω. Ἡ μορφὴ ὑψώνει τὸ χονδροειδῶς κατασκευασμένο χέρι στὴν κίνηση τοῦ ἀποσκοπεῖν, πρὸς τὸ μέτωπο. Τὸ ἄκρο του, σὲ σχῆμα «φτυαριουῦ», ἔχει τὴν παλάμη πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ ἄριστερό χέρι ἐξ ἴσου βαριὰ πλασμένο, μὲ ἐξογκώματα ἐσωτερικά, ἀλλὰ ἰδιαίτερα ἐξωτερικά καὶ πολὺ

103. Verlinden 1984, πίν. 8-12.

104. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 152, πίν. 6 καὶ ἀρ. 147, πίν. 5, ἀντίστοιχα. Verlinden

1984, ἀρ. 21, πίν. 8.

105. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132.

μακρύ, πέφτει κατά μήκος του σώματος. Ο κορμός μακρὸς καὶ σὲ σχῆμα πεπιεσμένου κυλίνδρου. Εὐρεία ἢ πλάτη. Ρηχὴ κοίλανση στὸ στέρνο καὶ ἀβαθὴς ἐγχάραξη στὸ ὕψος τοῦ στομαχιοῦ. Τὸ ἀκαθόριστου σχήματος καὶ χωρὶς λεπτομέρειες κεφάλι, ποῦ ἔχει ἐξογκώματα, κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ πίσω.

Ἀτελὴς χύτευση. Τὰ ἐξογκώματα ὀφείλονται στὸν ἐξαερισμὸ, ἢ σὲ παραμόρφωση τοῦ προπλάσματος. Ἀτέλεια ἐφαρμογῆς τοῦ καλουπιοῦ.

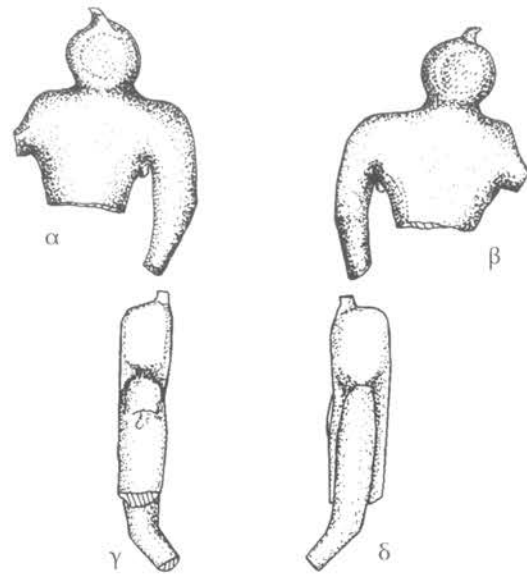
Ὁ χωρὶς πλαστικότητα κορμὸς χαρακτηρίζει τὰ εἰδώλια τῆς ΥΜ ΙΒ ὁμάδας Ν καὶ θυμίζει εἶδωλο τῆς Τυλίσου¹⁰⁶, ποῦ ὁ Κ. Δαβάρης καὶ ἡ C. Verlinden¹⁰⁷ τὸ χρονολογοῦν σὲ δύο διαφορετικὲς καὶ ἀπομακρυσμένες μεταξὺ τους περιόδους.

E27 (Μ.Π. 6626) (εἰκ. 26α-δ, πίν. 18ε-ζ')

Τομέας Α, Κάνναβος 4, Ὅμ. 71, Εἰδ. 13. Βρέθηκε στὸ Ἄνδρη 2 στὸν Κάνναβο 4. Στὸ ἴδιο ἄνδρη περισυλλέχθηκε σημαντικότερος ἀριθμὸς εἰδωλίων.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0346 μ., σωζ. πλάτ. 0.0236, μέγ. πάχ. 0.0069 μ.

Ἀνώτερο τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου. Ἐπίπεδο, ἀλλὰ εὐρὺ τὸ σῶμα ἐμπρὸς καὶ πίσω, ποῦ στενεύει πρὸς τὴ μέση. Στὴ μέση τῆς πλάτης ἐλαφρὰ κοιλότητα. Τὸ δεξιὸ χέρι, ποῦ θὰ τὸ ὑψωνόταν πρὸς τὸ μέτωπο, λείπει. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, ἐλλιπὲς στὸ ἄκρο, ἔρχεται πρὸς τὰ κάτω, ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα. Κάτω ἀπὸ τὶς δύο μασχάλες καὶ μπροστὰ μικρὲς ἀποφύσεις. Τὸ κεφάλι μεγάλο, στρογγυλό, μὲ ἐλαφρὰ βάθυνση στὸ

Εἰκ. 26. **E27**. Ἀνώτερο τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

κρανίον, ἀκουμπᾶ στὸ σῶμα χωρὶς τὴ μεσολάβηση λαιμοῦ. Δὲν δηλώνονται χαρακτηριστικὰ στὸ πρόσωπο. Στὴ μέση τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς κερατοειδὴς ἔκφυση.

Τὸ «λοφίον» στὴν κεφαλή ἴσως ἦταν ἀγωγὸς χύτευσης.

Παρόμοιο ἴσως εἶναι αὐτὸ τοῦ E26. Ἡ ὀπὴ ἠθελημένη. Τὸ εἶδωλο E27 ἔχει στοιχεῖο ποῦ ἀπαντοῦν στὶς ΥΜ Ι μινωικὲς ὁμάδες L, J καὶ M¹⁰⁸.

E28 (Μ.Π. 6637) (εἰκ. 27α-δ, πίν. 19α-δ)

1993, Εἰδ. 7, Τομέας Γ.

Περισυλλέχθηκε νότια τοῦ Ἄνδρου 7, στὸ Ἄνδρη 8 μὲ τὰ εἰδώλια E19, E20, E28, E35 καὶ E71.

106. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 105, πίν. 25.

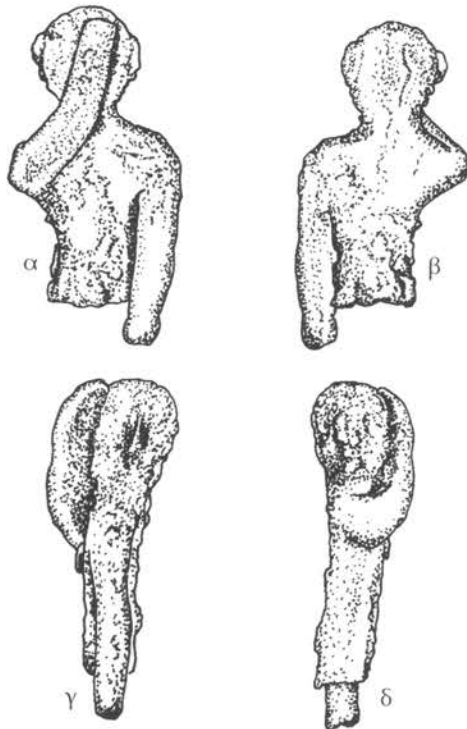
107. Δαβάρης, 1977, 111, 113, ἀρ. 59, πίν. 24α-δ, ποῦ τὸ τοποθετεῖ στὴ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι πε-

ρίοδο, ἐνῶ ἡ Verlinden 1984, 207, ἀρ. 137, πίν. 61 στὴ μετανακτορικὴ.

108. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130-132, πίν. 17, 20, 21.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0346 μ., σωζ. πλάτ. 0.0236, μέγ. πάχ. 0.0069 μ.

Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος, που σώζεται από τη μέση και πάνω. Φέρει το δεξι χέρι, που είναι σε έπαφή με το σώμα, στη μέση του μετώπου. Το άριστερό, επίσης κολλημένο στο σώμα, πέφτει προς τα κάτω, με κλίση προς τα εμπρός στο κατώτερο τμήμα. Βαθιά έγχάραξη ανάμεσα σε αυτό το χέρι και τον κορμό. Κορμός επιμήκης, επίπεδος εμπρός και πίσω, με κάποια πλαστική δήλωση στην ώμοπλάτη. Έλαφρά κίνηση του σώματος προς τα πίσω. Όλοκληρη ή

Εικ. 27. E28. Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Οπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.

έπιφάνεια καλύπτεται με βαθύνσεις και έξογκώματα. Κεφάλι στρογγυλό, με δήλωση των αυτιών. Στην κορυφή της κεφαλής το περίγραμμα κυματοειδές, που όφείλεται στο άεριο που εισέδωσε στη ζεστή άμμο.

Κακή χύτευση. Φυσαλίδες σε όλο το σώμα, που ίσως προκλήθηκαν από μικρή περιεκτικότητα σε κασσίτερο, άρσενικό ή μόλυβδο. Κατασκευασμένο σε διπλή μήτρα με άμμο, όπως συζητείται στο κεφάλαιο της τεχνικής.

Το σώμα είναι μακρόστενο, όπως στο E26, που παραβλήθηκε με ειδώλιο από την Τύλισο, που ανήκει στην ομάδα N. Το χέρι δεν έρχεται κατ' ευθείαν στο μέτωπο, αλλά προς το στόμα. Το E28 σχετικό κάπως με μινωικό ειδώλιο που ανήκει στην ΥΜ Ιβ ομάδα N¹⁰⁹, άγνωστης προέλευσης. Σχετική είναι ή κίνηση σε ειδώλια από την Κέω και την Τραπέζα, που ανήκουν στην ομάδα F¹¹⁰. Η απόδοση των αυτιών και των έξαρμάτων της κεφαλής χαρακτηρίζουν την ομάδα N.

E29 (Μ.Π. 6596) (εικ. 28α-δ, πίν. 19ε-ζ')

Παράδοση Ά. Κύρου, 1991. Περισυλλέχθηκε νότια και νοτιοδυτικά του ναού του Αγίου Γεωργίου ανάμεσα στις δύο εκκλησίες. Στην ίδια περιοχή περισυνελέγησαν τα E2, E13, E14, E16, E29, E60, E50, E33, E66 και E68.

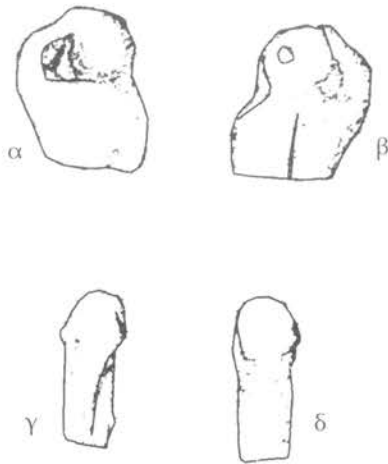
Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.019 μ., πλάτ. 0.0165 μ., πάχ. 0.007 μ.

Άνω τμήμα κακότεχνου χάλκινου ανδρικού ειδωλίου. Σώζεται από το στέρνο και άνω. Η μορφή φέρει το δεξι χέρι, που είναι παχύ, πεπλατυσμένο και άπομακρυσμένο από

109. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132, άρ. 163, 23.

110. Βλ. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 5,

άρ. 147, από την Κέω και άρ. 109, πίν. 12, από την Τραπέζα.

Εικ. 28. **E29.** Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

τόν κορμό, στην κορυφή της κεφαλής. Το άριστερο χέρι, που διατηρείται μέχρι τη μέση του βραχίονα, έρχεται προς τα κάτω, κολλημένο στο σώμα, από το όποιο διακρίνεται έμπρός και πίσω με έλαφρά έγχάραξη. Το σώμα πεπλατυσμένο. Στην πλάτη βαθιά έγχάραξη δηλώνει τη Linea Alba. Το κεφάλι σφαιρικό, έλαφρά επίπεδο πίσω, διακρίνεται με έλαφρές έγχαραξεις από τον κορμό, χωρίς τη μεσολάβηση λαιμού.

Στο πρόσθιο τμήμα άποχύματα. Οί μεταλλικές άποφύσεις μεταξύ κεφαλιού και χεριού όφείλονται σε διείδυση μετάλλου σε ρωγμές του καλουπιού. Δεν είχε ένώσει καλά ή μήτρα.

Το ειδώλιο E29 έχει παράλληλα μεταξύ των κυθηραϊκών ειδωλίων τα E8 και E25, που ανήκουν στη μινωική ομάδα M^{III} και το E13 που ανήκει στην ομάδα L. Ίσως παρ'

όλες τις κακοτεχνίες ανήκει σε κάποια από αυτές τις νεοανακτορικές ομάδες.

E30 (Μ.Π. 6609) (εϊκ. 29α-δ)

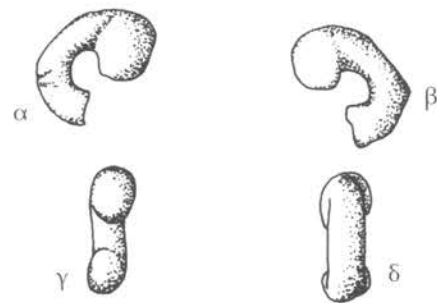
1/10/ 92, X73.

Περισυλλέχθηκε στο Άνδηρο 5 στην περιοχή της διερευνηθείσας Τομής 1. Στην ίδια τομή περισυνελέγησαν τα E21, E30, E52 και E74.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.017 μ., σωζ. πλάτ. 0.0152 μ., πάχ. 0.0065 μ.

Κεφάλι και δεξι χέρι χάλκινου ανδρικού ειδωλίου. Το χέρι φέρεται στην κορυφή της κεφαλής και σε άπόσταση από το κατώτερο τμήμα της, πλατυνόμενο στο σημείο έπαφής και διακρινόμενο με έγχάραξη. Γενικά άδιάρθρωτο. Το κεφάλι σφαιρικό, χωρίς λεπτομέρειες, μειούμενο στο λαιμό. Ίσως διεκόπη ή χύτευση και χωρίσθηκε το σώμα από το χέρι.

Δεν είναι δυνατό να τοποθετηθεί σε συγκεκριμένη ομάδα, αν και ή στρογγυλή κεφαλή έχει κοινά στοιχεία με πολλά ειδώλια των Κυθήρων.

Εικ. 29. **E30.** Κεφάλι και δεξι χέρι χάλκινου ανδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

111. Βλ. πιο πάνω E8, E25 και E13.

β. Άνδρικά είδωλια με άλλες χειρονομίες (E31-E35)

E31 (Μ.Π. 7216) (είκ. 30α-γ, πίν. 20α-γ)

1994, Τομ. Β, Όμ. 3, Είδ. 4.

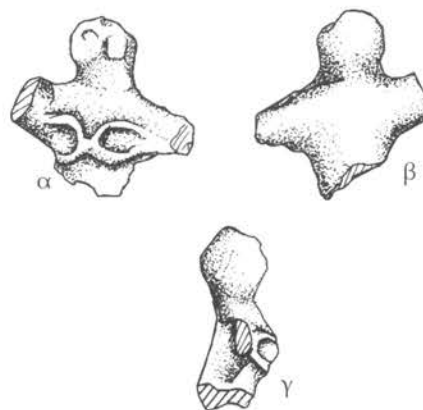
Βρέθηκε στον κάνναβο 3 του Άνδρου 7. Στον ίδιο κάνναβο βρέθηκε το E64.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.023 μ., πλάτ. 0.021 μ., μέγ. πάχ. 0.001 μ.

Τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου από τη μέση και πάνω. Οί ώμοι εύρεϊς, στρογγυλεμένοι σχετικά με το πλακοειδές σώμα, που έχει κάμψη προς τα πίσω. Λείπουν οί βραχίονες, που θα συνέδεαν τους ώμους με τις παλάμες, οί όποιοι ένώνονται στο στήθος και έχουν άποδοθει σαν κοιλότητες με έξεργο περιθώριο. Το κεφάλι στρογγυλεμένο, με άδρη διαμόρφωση μύτης και ματιών, συνδέεται με το σώμα με βραχύν λαιμό.

Τα χαρακτηριστικά του προσώπου και οί παλάμες έγιναν στο κέρινο πρόπλασμα.

Ο τύπος με τις παλάμες στο στήθος άπαντá στα Κύθηρα στο ειδώλιο E70. Στην Κρήτη ό τύπος αυτός άπαντá πρώιμα, στην ΠΜ III-MM I περίοδο στις Αρχάνες και σε ειδώλιο του τύπου A¹¹². Ο ίδιος τύπος άπαντá στην Κρήτη επίσης σε πήλινα ειδώλια από τον Πετσοφά¹¹³ και το Πισκοκέφαλο, παλαιοανακτορικών και πρώιμων νεοανακτορικών χρόνων. Χαρακτηριστική είναι ή όμοια κίνηση σε ΥΜ I ειδώλιο από το Παλαίκαстро¹¹⁴. Λόγω τής διαμόρφωσης τής κεφαλής, που μοιάζει με το E25, τοποθετείται στην ΥΜ I όμάδα Μ.

Είκ. 30. **E31**. Τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη.

E32 (Μ.Π. 11734) (είκ. 31)

30/8/94, Τομ. Γ, Τομή 2, Όμ. 2, Χ1.

Βρέθηκε στην Κεντρική Τομή του Άνδρου 6. Στην ίδια Τομή βρέθηκαν το E61, E64 και E65.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκ. 0.019 μ., πλάτ. 0.014 μ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 15c.

Τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου από τη μέση και πάνω. Κεφάλι πολυγωνικό, πεπλατυσμένο, ιδιαίτερα πίσω, σαν να είναι σπασμένο, κολλημένο στο σώμα χωρίς μεσολάβηση λαιμού. Δεν δηλώνονται χαρακτηριστικά προσώπου, πλην του δεξιού αυτιού. Σώμα επίσης πεπλατυσμένο. Το δεξί χέρι έρχεται προς το στήθος, όπου άκουμπά το άριστερό, που διατηρεί το άνω τμήμα του

112. Sapouna-Sakellarakis 1995, 81, άρ. 73, πίν. 1.

113. Σαπουνά-Σακελλαράκη 1971, πίν. 4-6.

114. Σαπουνά-Σακελλαράκη 1971, άρ. 108, πίν. 30.

Εικ. 31. E32. Τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου.

στρογγυλεμένου βραχίονα και πέφτει προς τα κάτω. Πιθανώς φέρει ζώνη.

Η άπολέπιση στο πρόσωπο οφείλεται σε παραμορφωτική διάβρωση.

Η κίνηση αυτή άπαντᾶ στην Κρήτη στην ΥΜ ΙΒ ομάδα Ν του ειδωλίου τῶν Γουρινιῶν¹¹⁵, ιδιαίτερα στα ειδώλια ἀπὸ τὰ Γριβιγλα τοῦ Μυλοποτάμου καὶ τῆς Μήλου¹¹⁶, ἀλλὰ καὶ σὲ ειδώλια τῆς ομάδας Ρ ἀπὸ τὸ Ψυχρό¹¹⁷, τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου. Σὲ παραλλαγὲς ἢ κίνηση ἀπαντᾶ σὲ πολλὰ ειδώλια τῶν ομάδων ποὺ προαναφέρθηκαν. Μόνο γιὰ τὸ εἶδος τῆς κίνησης ποὺ δὲν ἀπαντᾶ σὲ ἀρχαιότερα παραδείγματα τοποθετεῖται τὸ ειδώλιο E32 στὸ τέλος τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου.

E33 (α.α. Μ.Π.) (εἰκ. 32α-β, πίν. 20δ)

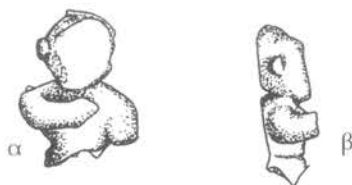
13/9/94, Τομ. Θ, Λωρ. 6, Όμ. 11, Εἶδ. 8.

Βρέθηκε στὸ Ἄνδρη 5 στὴν Τομὴ 2. Στὴν ἴδια τομὴ βρέθηκαν τὸ E4 καὶ τὸ E25.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκ. 0.020 μ., σωζ. πλάτ. 0.015 μ.

115. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132, πίν. 22, ἀρ. 10.

116. Γριβιγλα, Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 113, πίν. 24 καὶ Μήλος, Sapouna-Sakellarakis

Εικ. 32. E33. Τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.

Τὸ ειδώλιο αὐτὸ ἔχει ὅμοια κίνηση μὲ τὸ προηγούμενο καὶ τὴν ἴδια διατήρηση πλὴν τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονα, ὁ ὁποῖος λείπει. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὡς πρὸς τὴ ζώνη, τὴν ὁποία πιθανῶς φέρει.

E34 (Μ.Π. 6627) (εἰκ. 33α-δ, πίν. 21α-δ)

1/10/93, Τομ. Β, Καν. 2, Όμ. 15, Εἶδ. 5.

Βρέθηκε στὸν Κάνναβο 2 τοῦ Ἀνδῆρου 7. Βρέθηκε μαζί μὲ τὸ E59.

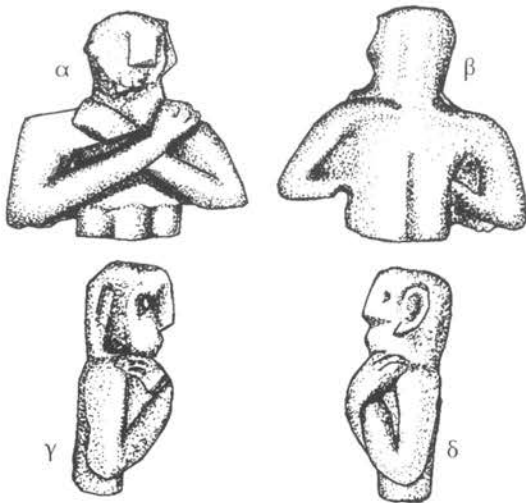
Διαστάσεις: Σωζ. ὑψ. 0.0294 μ., μέγ. πλάτ. 0.0308 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0124 μ., μέγ. πάχ. 0.0101 μ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 85, πίν. 16α.

Ἀνώτερο τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου. Ἡ μορφή ἔχει τὰ χέρια σταυρωμένα στὸ στήθος καὶ ἐλαφρὰ κλίση τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ἀριστερά. Εὐρὺ σῶμα, μὲ δήλωση τῆς Linea Alba πίσω καὶ φυσιολογικὰ πλασμένους ὤμους. Τὸ κεφάλι σχεδὸν κυβικὸ, στρογγυλὸ ἐπάνω. Ἴσως κάποια δήλωση μάζας μαλλιῶν στὸ μέτωπο. Στὸ κρανίον πίσω δύο αὐλακώσεις. Ἐμπρὸς ὁ ὀρθογώνιος ὄγκος τοῦ κρανίου συμπληρώνεται μὲ ἐξογκώματα ἀνισοπαχῆ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ,

1995, ἀρ. 150, πίν. 26.

117. Sapouna-Sakellarakis 1995, 134, ἀρ. 16, πίν. 31.

Είκ. 33. E34. Άνωτερο τμήμα χάλκινου άνδρικοῦ ειδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ἴσως γιὰ τὴ δήλωση αὐτιῶν. Πλαστικά ἀποδίδεται ἡ παχιά μύτη. Ὁ λαιμὸς κοντός. Τὰ χέρια πλασμένα καλά, μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση στοὺς ἀγκῶνες, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἀριστερὸς ἔρχεται ψηλότερα. Τὸ ἀριστερὸ χέρι τοποθετεῖται κάτω ἀπὸ τὸ δεξιό. Προσπάθεια δήλωσης τῆς παλάμης, τῶν δύο χεριῶν καὶ τῶν δακτύλων τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ. Φέρει πλαστικά ἀποδοσμένη κυματοειδὴ ζώνη μὲ ἔγχαραξεις.

Φυσαλίδες σὲ ὅλο τὸ σῶμα, ποὺ ὑποδηλώνουν μικρὴ περιεκτικότητα σὲ κασίτερο, ἀρσενικὸ ἢ μόλυβδο. Οἱ κοιλότητες στὸ κεφάλι, τὸ σῶμα καὶ τὴ ζώνη ἔγιναν στὸ πρόπλασμα. Τὸ ἐξόγκωμα στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ προσώπου ὀφείλεται στὴν παραμόρφωση τοῦ προπλάσματος ἢ στὸν ἐξαερισμό.

Τὸ ειδῶλιο E34, ἂν καὶ ἡ ἐπιφάνειά του ἔχει φυσαλίδες, δείχνει δυνατὴ δομὴ. Οἱ εὐρεῖς καὶ καλά σχηματισμένοι ὠμοὶ καὶ ἡ πλαστικότητα τῆς πλάτης τὸ συνδέει μὲ τὰ ειδῶλια τοῦ Σκοτεινοῦ καὶ τὴν MM III-ΥΜ IA ὁμάδα Η¹¹⁸. Τὰ σταυρωμένα χέρια ἀπαντοῦν σὲ ειδῶλιο τῆς Ν. Ὑόρκης¹¹⁹. Ἐντελῶς ὅμοια κίνηση ἀπαντᾷ σὲ πῆλινο ειδῶλιο τοῦ Μουσειοῦ Ἡρακλείου¹²⁰, ἐνῶ σχετικὴ κίνηση εἶναι αὐτὴ ειδωλίου ἀπὸ τὸ Πισκοκέφαλο¹²¹, MM III-ΥΜ IA περιόδου.

E35 (Μ.Π. 6638) (εἰκ. 34α-δ, πίν. 22α-δ)

30/9/93. Νότια τοῦ τομέα Β.

Περισυλλέχθηκε στὸ νοτιότατο ἄνδηρο, τὸ Ἄνδηρο 8. Στὴν ἴδια περιοχὴ περισυνελέγησαν τὰ E19, E20, E28, E37, E71 καὶ E75.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0242 μ., μέγ. πλάτ. 0.0168 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0070 μ., μέγ. πάχ. 0.092 μ., ἐλάχ. πάχ. 0.0048 μ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1996, 85, πίν. 16c.

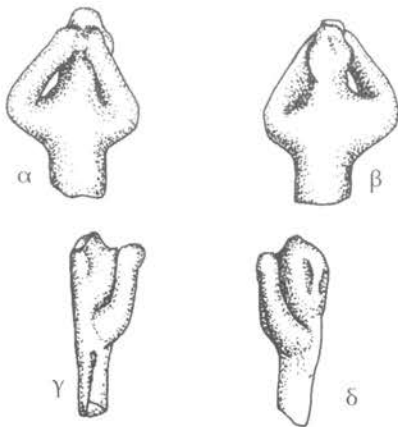
Κορμὸς χάλκινου άνδρικοῦ (:) ειδωλίου ἀπὸ τὴ μέση καὶ πάνω. Ἡ μορφή φέρει συμμετρικὰ τὰ δύο κυλινδρικὰ χέρια στὸ πρόσωπο, ὅπου ἐνώνονται οἱ παλάμες. Ἡ ἀριστερὴ παλάμη ἐπικαλύπτει ἴσως μὲ γροθιὰ τὴ δεξιὰ. Τὸ δεξιό χέρι εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ τὸ σῶμα, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ εἶναι προσκολλημένο σὲ αὐτό. Τὸ σῶμα ἐπίμηκες, κυλινδρικὸ καὶ εὐθυτενές. Ἐπίπεδο στῆθος. Τὸ κεφάλι ἀπιοειδές, σὰν ἔμβολο, πεπλατυσμένο πίσω, μὲ πλαστικὴ ἀπόδοση τῶν αὐτιῶν. Ἐξόγκωμα στὸ μέτωπο ἴσως ἀποδίδει εἶδος κόμμωσης.

118. Sapouna-Sakellarakis 1995, 124, ἀρ. 62-63, πίν. 15.

119. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 143, πίν. 2, Verlinden 1984, ἀρ. 76, πίν. 35.

120. Ἄρ. Μ.Η. Π16474.

121. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, ἀρ. 56, πίν. 17.

Εικ. 34. E35. Κορμός χάλκινου ανδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τῆ μέση καὶ πάνω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

Καλὴ χύτευση καὶ φινίρισμα.

Ἡ λιτότητα τῶν γραμμῶν καὶ ἡ στρογγυλότητα στὴ φόρμα τοποθετεῖ τὸ εἰδῶλιο E35 κοντὰ στὴ νεοανακτορικὴ ὁμάδα M¹²². Ἡ κίνηση, «θρηνητικὴ» ἴσως, ὅπως συζητεῖται πρὸ κάτω, ἔχει σχέση μὲ τὴν κίνηση ἀντίστοιχης σημασίας ἐνὸς ἄλλου εἰδωλίου, τοῦ γυναικείου E77. Ἴσως καὶ τὸ εἰδῶλιο E38 εἶναι γυναικεῖο, ἐφ' ὅσον σὲ γυναικεῖα εἰδῶλια τῶν Κυθήρων, ὅπως στὸ E72 καὶ στὸ E74 δὲν δηλώνεται στήθος. Ἡ κίνηση παραπέμπει σὲ μινωικὰ γυναικεῖα εἰδῶλια ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα MM III- YM I περιόδου¹²³.

122. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132, πίν. 20-21. Πρβ. ἀρ. 91 καὶ 155 τοῦ πίν. 20 γιὰ τὴν φόρμα.

123. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 119, πίν. 4 καὶ ἀρ. 123, πίν. 12, τῶν τύπων E καὶ F ἀντίστοιχα.

γ. Κατώτερα τμήματα ανδρικών ειδωλίων (E36-E43)

E36 (Μ.Π. 7231) (εἰκ. 35α-δ, πίν. 22ε-ζ)

1994, Τομέας Η, Τομή 1, Όμ. 29, Εἰδ. 8.

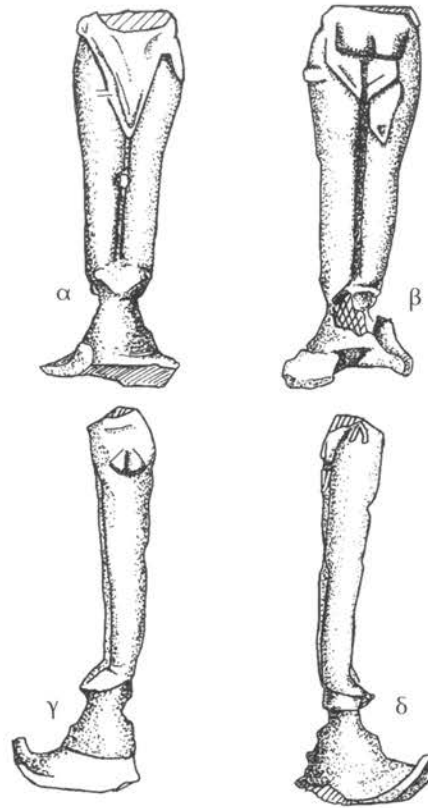
Βρέθηκε στὴ Νότια Τομή τοῦ Ἀνδῆρου 3 μαζὶ μὲ τὸ E3, E62, E67 ἐνῶ στὴν ἴδια τομὴ περι-
συνελέγησαν τὰ E6, E15 καὶ E17.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.048 μ., μέγ. πλάτ. 0.015 μ., πάχ. 0.007-0.005 μ.

Ἀνδρικό εἰδῶλιο σωζόμενο ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω. Πατᾶ σὲ κωνικὴ βάση, ἢ ὁποῖα κατα-
λήγει σὲ δίσκο, κοίλο στὴν κάτω πλευρά. Τὰ πόδια εἶναι σφιχτά, κλεισμένα καὶ ἰσοπαχή. Τὰ πέλματα ἀποδίδονται σχηματικά καὶ κλίνουν πρὸς τὰ κάτω. Μὲ ἐγχάραξη ἀποδί-
δεται ἡ παρυφή τοῦ λογχοειδοῦς σώματος, ποὺ καλύπτει τὸν ἐξέχοντα αἰδοιοθύλακα. Ἡ πίσω ὄψη εἶναι ἐλαφρὰ ἀνώμαλη. Ὡστό-
σο οἱ γλουτοὶ ἀποδίδονται καθαρὰ καὶ κα-
λύπτονται ἀπὸ τὸ περίζωμα, τὸ ὁποῖο εἶναι
φυλλοειδὲς στὸ ὀπίσθιο τμήμα του. Στὸν
ἀριστερὸ μηρὸ διακρίνεται τμήμα ζώνης,
ἐνῶ στὸν δεξιὸ πέφτουν λεπτὰ κορδόνια.

Οἱ ἄμορφες μεταλλικὲς ἀποφύσεις στὴ
βάση ἴσως ἐγίναν ἀπὸ ὑπερχείλιση τῆς μή-
τρας μὲ τηγμένο μέταλλο. Φορὰ χύτευσης
ἀπὸ κάτω. Οἱ ἀνάγλυφες λεπτομέρειες ἐγι-
ναν στὸ πρόπλασμα.

Τὸ δισκοειδὲς σχῆμα τοῦ κατώτερου
τμήματος τῆς βάσης εἶναι ἐλαφρὰ ὑπερυ-
ψωμένο, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸ εἰδῶ-
λιο E38 καὶ ἄλλες κυθηραϊκὲς βάσεις. Παρό-
μοια διαμόρφωση στὸ παλαιοανακτορικό
εἰδῶλιο ἀπὸ τὴς Ἀρχάνες¹²⁴, ἢ τὸ MM III-ΥΜ

Εἰκ. 35. **E36**. Ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω:
α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ
ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ΙΑ εἰδῶλιο τῆς συλλογῆς Ortiz¹²⁵. Τὸ γενικό
σχῆμα τῆς βάσης μοιάζει μὲ αὐτὴ τοῦ εἰδῶ-
λίου ἀρ. Μ.Η. 3696 ἀπὸ τὴ Σύμη Βιάννου, τὸ
ὁποῖο ἡ ἀνασκαφέας χρονολογεῖ στὴ μετα-
βατικὴ φάση ἀπὸ τὴ MM III ἕως τὴν ΥΜ ΙΑ,
μὲ βάση τὸ στῦλ καὶ ὄχι τὸ στρώμα ποὺ
βρέθηκε, ποὺ δὲν ἦταν καθαρὸ¹²⁶. Τὸ ἀνά-
γλυφα ἀποδοσμένο περίζωμα, λογχοειδοῦς

124. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 73, πίν. 1.

125. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 77, πίν.
16, Verlinden 1984, ἀρ. 97, πίν. 44, MM III-ΥΜ Ια.

126. Ἔργον 1993, 119, 121, εἰκ. 123, Verlinden
1984, ἀρ. 115, πίν. 53, Λεμπέση 2002, 15, 47.

τύπου εμπρός, πεταλοειδές πίσω, που οι παρυφές και ο κόμβος το συνδέουν επίσης με το προαναφερθέν ειδώλιο από τη Σύμη Βιάννου, ανήκει σε τύπο της νεοανακτορικής περιόδου¹²⁷. Το ειδώλιο E35, όπως και το ειδώλιο της Σύμης, χαρακτηρίζεται από τη χάρη που διακρίνει το ειδώλιο τύπου Ο του Κατσαμπά, που χρονολογείται στο τέλος της νεοανακτορικής περιόδου¹²⁸, όπως σωστά το είχε χρονολογήσει ο Ι. Χατζηδάκις¹²⁹. Όμως έχει αρκετά στοιχεία, που το συνδέουν με το ειδώλιο E38, το οποίο ανήκει στον νεοανακτορικό τύπο J.

E37 (Μ.Π. 6641) (είκ. 36α-δ, πίν. 23α-δ)

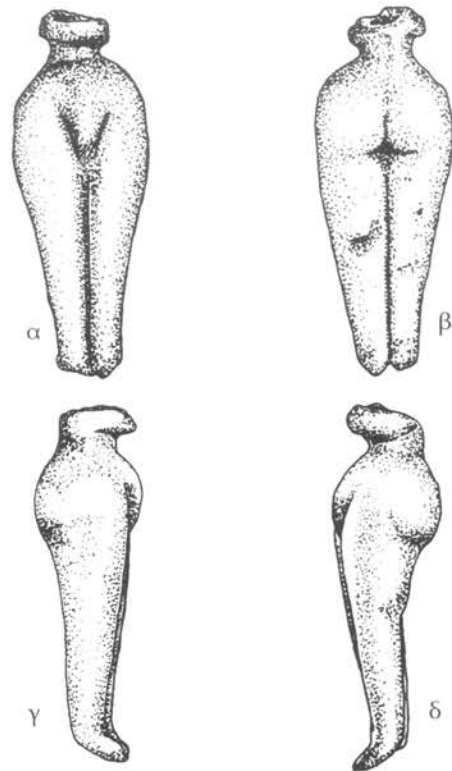
2/10/93, Τομ. Γ, Άνδηρο 8, Είδ. 12.

Περισυλλέχθηκε στο νοτιότατο άνδηρο μαζί με τα E19, E20, E28, E35, E71, και E75.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0448 μ., μέγ. πλάτ. 0.0167 μ., έλ. πλάτ. 0.0091 μ., μέγ. πάχ. 0.0146 μ., έλάχ. πάχ. 0.0048 μ.

Τμήμα ανδρόγυνου ειδωλίου, που σώζεται από τη μέση και κάτω. Η μέση εξαιρετικά λεπτή, τα πόδια κυλινδρικά, αδιαμόρφωτα και ένωμένα, διακρίνονται με βαθιά χάραξη. Το άριστερο ελαφρά προτεταμένο. Τα πέλματα άτροφικά, οι παχύτατοι γλουτοί με ελαφρά κοιλότητα στα πλάγια, διακρίνονται με έγχάραξη. Ο δεξιός παχύτερος. Η μέση εξαιρετικά λεπτή, διατηρεί την κυρτεπίπεδη ζώνη. Τριγωνικός αιδοιοθύλακας.

Το ειδώλιο E37, με το έντονο πλάσιμο των γλουτών, έχει ακριβή παράλληλα στα μινωικά ειδώλια, όπως το ειδώλιο από την

Είκ. 36. **E37**. Τμήμα ανδρόγυνου ειδωλίου από τη μέση και κάτω: α. Πρόσθια όψη, β. Οπίσθια όψη, γ. Πλάγια δεξιά όψη, δ. Πλάγια άριστερή όψη.

Τύλισο και λιγότερο το ειδώλιο από τον Κόφινα, τα οποία ανήκουν στην ΥΜ Ι ομάδα L¹³⁰, κυρίως όμως συνδέεται με άλλο ειδώλιο από την Τύλισο¹³¹. Η ομάδα L χαρακτηρίζεται από την έλλειψη μυολογίας και τη στρογγυλότητα της φόρμας. Στα Κύθηρα όμοιο είναι το ειδώλιο E38. Η πλούσια ζώνη χρησιμοποιείται στην Κρήτη από την ΜΜ ΙΙΙ περίοδο¹³². Για τον «γυνοειδή» τύπο, στον οποίο ανθρωπολογικά ανήκει, γίνεται λόγος πιο κάτω στο ειδικό τμήμα.

127. Σαπουνά-Σακελλαράκη 1971, 113-4, είκ. 50.

128. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 97, πίν. 28.

129. Χατζηδάκις 1916, 168 κέ., είκ. 3. Ο Χατζηδάκις το χρονολογεί στην ΥΜ Ι-ΙΙ περίοδο.

130. Sapouna-Sakellarakis 1995, 131, άρ. 111 και 70 του πίνακα 19 αντίστοιχα, Ortiz 1996, 51.

131. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 103, πίν. 19.

132. Σαπουνά-Σακελλαράκη 1971, 134.

E38 (Μ.Π.11729) (εἰκ. 37α-γ)

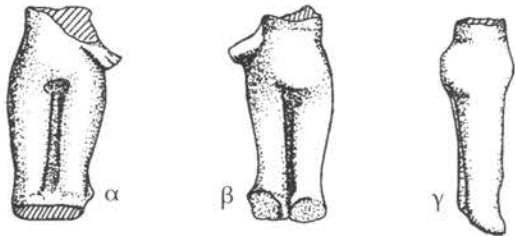
15/9/94, Τομ. Ε- Θ, Όμ. 26, Εἰδ. 13.

Βρέθηκε στὸ Ἄνδρη 5, στὴν Τομὴ 5. Στὴν ἴδια τομὴ βρέθηκαν τὰ E26, E69, E83.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.039, μέγ. πλάτ. 0.017 μ.

Τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου, ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω. Κοντὰ ἐνωμένα πόδια, τονισμένοι γλουτοί, ἀτροφικὸ ἄκρο πόδες. Δήλωση αἰδοιοθύλακα καὶ ἄκρου ζώνης στὴ δεξιὰ πλευρά.

Γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν γλουτῶν πρβ. τὸ εἰδῶλιο E37. Ἐκεῖ ὅμως εἶναι πιὸ ἔντονοι. Τὸ εἰδῶλιο E38 πρέπει νὰ ἀνήκει στὴν ΥΜ Ι ὁμάδα L.

Εἰκ. 37. **E38**. Τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.

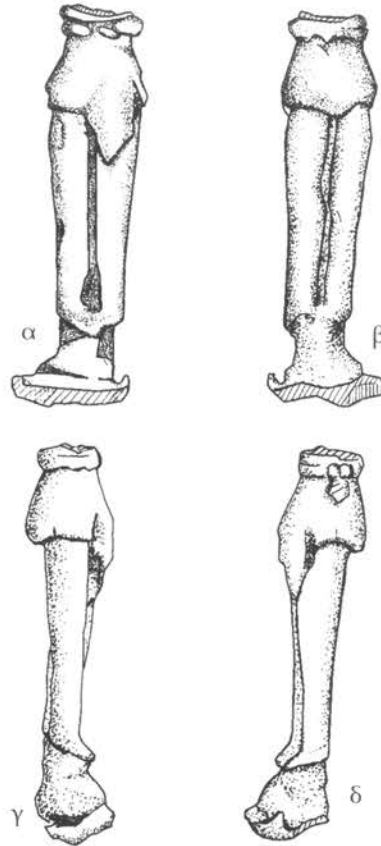
E39 (Μ.Π. 7229) (εἰκ. 38α-δ, πίν. 24α-δ)

13/9/94, Τομ. Α, Καν. 9, Όμ. 16, Εἰδ. 1.

Βρέθηκε στὸ Ἄνδρη 2 ὅπου ἔχει περισυλλεγεῖ σημαντικώτατος ἀριθμὸς εἰδωλίων.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.051 μ., πλάτ. 0.012 μ., μέγ. πάχ. 0.005 μ., πλάτ. βάσ. 0.01 μ.

Ἀνδρικό χάλκινο εἰδῶλιο, σωζόμενο ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω. Πατὰ σὲ ὑψηλὴ κυλινδρική βάση, ποὺ ἀπολήγει σὲ δίσκο ὑψωμένο στὴ μία ἄκρη. Τὰ πόδια τεττωμένα καὶ ἐνωμένα μεταξύ τους λήγουν σὲ μικρὰ πέλματα, ποὺ στρέφονται πρὸς τὰ κάτω. Ὁ ἀριστερὸς

Εἰκ. 38. **E39**. Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

μῆρὸς εἶναι λίγο παχύτερος τοῦ δεξιοῦ. Πάνω του ἀκουμπᾶ ἡ τριγωνικὴ κατάληξη τοῦ ζώματος, ποὺ τυλίγει τοὺς γοφούς καὶ καλύπτει τὸν αἰδοιοθύλακα. Στὴ μέση φέρει ζώνη, ποὺ τυλίγεται δύο φορές καὶ λήγει σὲ κόμβο στὴν ἀριστερὴ πλευρά. Καλὴ ἡ πλαστικὴ ἀπόδοση τῶν στοιχείων καὶ ωραία ἡ διατήρηση τῆς ἐπιφάνειας.

Φορὰ χύτευσης ἀπὸ κάτω. Τὸ ἔνδυμα ἔγινε στὸ πρόπλασμα.

Τὸ εἰδῶλιο E39, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ καλὰ τῆς ἀνασκαφῆς στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνό, ἔχει κοινὰ στοιχεῖα μὲ τὸ E36, ποὺ συζητήθηκε πιὸ πάνω. Παρόμοια βάση

μὲ ψηλὸ κύλινδρο ἀπαντᾶ σὲ εἰδῶλιο τῆς συλλογῆς Ortiz¹³³, ἀνήκει στὴν ΥΜ Ι ὁμάδα J¹³⁴. Μὲ τὸ εἰδῶλιο τῆς συλλογῆς Ortiz μοιάζει καὶ ὁ τύπος τοῦ περιζώματος τοῦ E39, ἀνήκει δηλαδὴ στὸν μινωικὸ τύπο H¹³⁵, ποὺ ἀποδίδεται καὶ σὲ σφραγιδῶλιθο τῆς Πραισοῦ¹³⁶. Τὸ εἰδῶλιο E39, ὅπως καὶ τὸ E35, σχετίζεται μὲ τὸν ΥΜ Ι τύπο J.

E40 (Μ.Π. 7226) (εἰκ. 39α-γ, πίν. 25α-δ)

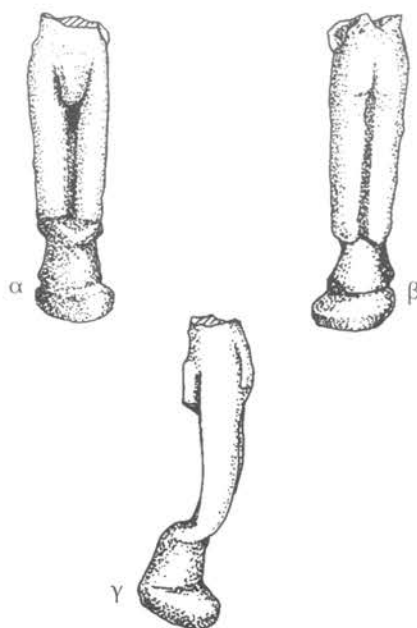
1/9/94, Τομ. Θ, Λωρ. 5, Ὅμ. 9, Εἰδ. 4.

Βρέθηκε στὴν Τομὴ 2 τοῦ Ἄνδρου 5.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος 0.04 μ., πλάτ. 0.01 μ., πάχ. 0.009 μ.

Ἄνδρικό εἰδῶλιο, ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω. Πατᾶ σὲ σχετικὰ ψηλὴ κυλινδρική βάση μὲ ἡμισφαιρική ἀπόληξη. Τὰ ψηλὰ πόδια εἶναι κλειστά, πολὺ τεντωμένα, ὥστε ἡ εὐθεία τους σχηματίζει ἔντονη γωνία μὲ τὰ σχηματικὰ ἀποδοσμένα πέλματα. Ὁ δεξιὸς γλουτὸς παχύτερος ἀπὸ τὸν ἀριστερό. Φέρει σχεδὸν τριγωνικὸ αἰδοιοθύλακα, μὲ κλίση πρὸς τὰ ἀριστερά. Σώζεται τμῆμα τῆς στενῆς μέσης, ὅπου διατηρεῖται τμῆμα τῆς ζώνης, τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα πέφτουν στὸ πλάι. Πολὺ καλὴ διατήρηση τῆς ἐπιφάνειας.

Τὸ εἰδῶλιο E40 ἔχει κομψὴ φόρμα, ψηλὰ πόδια καὶ λαμπερὴ ἐπιφάνεια, στοιχεῖο ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ νεοανακτορική ὁμάδα L¹³⁷. Τὰ εἰδῶλια τοῦ τύπου αὐτοῦ πατοῦν σὲ βάση. Τὸ ἡμισφαιρικό τελείωμα τῆς βάσης ἀπαντᾶ στὰ γυναικεῖα εἰδῶλια E74 καὶ E79 καὶ στὸ ἀνδρικό E6 τῆς σύγχρονης

Εἰκ. 39. **E40**. Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ὁμάδας Μ. Τέτοιου εἴδους τελειώματα δὲν εἶναι συνηθισμένα στὰ μινωικά παραδείγματα. Ὅμοια εἶναι ἡ βάση ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι εἰδωλίου τῆς συλλογῆς Ortiz¹³⁸.

E41 (Μ.Π. 6617) (εἰκ. 40α-δ, πίν. 26α-δ)

1992, Χ105.

Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδρου 2, νότια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Στὴν ἴδια περιοχὴ βρέθηκαν τὰ E18, E22, E27 ἐνῶ στὸ ἴδιο ἄνδρου περισυλλέχθηκε σημαντικώτατος ἀριθμὸς εἰδωλίων.

133. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 77, πίν. 16, Ortiz 1996, ἀρ. 61. Γιὰ τὶς βάσεις βλ. ἐπίσης Ortiz ἀρ. 51, ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περιόδου καὶ ἀρ. 52, ΥΜ Ι-ΙΙ.

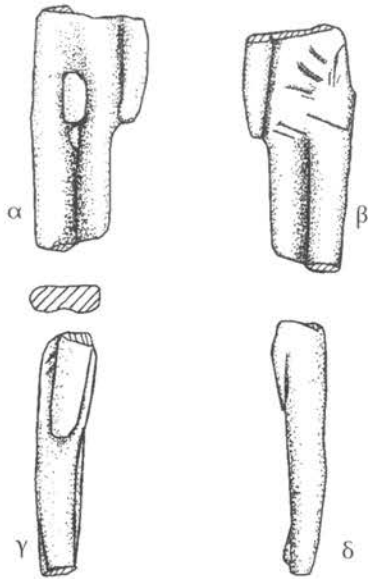
134. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130.

135. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 115 κέ.

136. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 165, εἰκ. 13, ποὺ χρονολογεῖται στὴν ΥΜ ΙΙ περίοδο.

137. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130-1.

138. Ortiz 1996, ἀρ. 51.

Εικ. 40. **E41.** Κορμός ανδρικού ειδωλίου από την κοιλιά μέχρι το κατώτερο τμήμα των κνημών: α. Πρόσθια όψη. β. Όπισθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια αριστερή όψη.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0314 μ., μέγ. πλάτ. 0.0158 μ., ελάχ. πλάτ. 0.0105 μ., πάχ. 0.0074 μ.

Κορμός ανδρικού ειδωλίου από την κοιλιά μέχρι το κατώτερο τμήμα των κνημών. Στο άριστερο κυλινδρικό χέρι, που είναι σε έπαφή με το σώμα, εγχαράξεις εμπρός και πίσω. Τα πόδια, όπως και το χέρι, είναι αδιάρθρωτα και κυλινδρικά, ένωμένα μεταξύ τους, διακρινόμενα με εγχάρακτη γραμμή, που ξεκινάει ψηλότερα πίσω. Δήλωση του αιδιοιοθύλακα, με έλλειψοειδή ταπεινή εγχάραξη, αλλά όχι ανάγλυφη. Έλαφρά κλίση προς τα πίσω.

Το ειδώλιο E40 έχει κάποια κοινά στοιχεία με το E40, που χαρακτηρίζουν τη νεοανακτορική ομάδα L.

E42 (Μ.Π.11730) (εικ. 41α-γ)

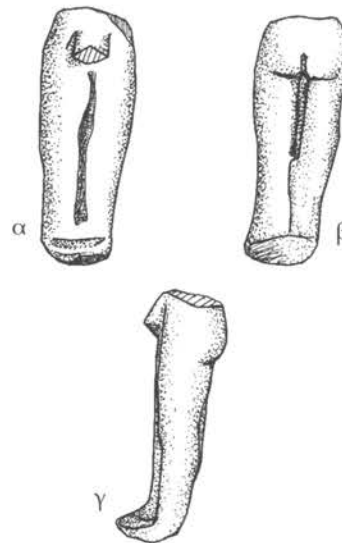
1/9/94, Τομ. Ε, Τομή 1, Όμ. 4, Ειδ. 1.

Βρέθηκε στην Τομή 3 του Ανδρήρου 5 μαζί με το E10, E43, E56, E78.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.032 μ., μέγ. πλάτ. 0.010 μ.

Ανδρικό χάλκινο ειδώλιο, που σώζεται από τη μέση των γλουτών και κάτω. Τα πόδια ένωμένα σχηματίζουν γωνία με τα πέλματα, που αποτελούν και τη βάση, όπως και στο ειδώλιο E38. Τονισμένοι οι γλουτοί και ο αιδιοιοθύλακας. Το πλάσιμο των γλουτών πίσω έχει κοινά στοιχεία με το ειδώλιο E36.

Από τα μινωικά παραδείγματα συγγενές με το E42 είναι ένα ειδώλιο από τον Κόφινα, που ανήκει στην ΥΜ Ι ομάδα L¹³⁹.

Εικ. 41. **E42.** Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο από τη μέση των γλουτών και κάτω: α. Πρόσθια όψη. β. Όπισθια όψη. γ. Πλάγια αριστερή όψη.

139. Sapouna-Sakellarakis 1995, αρ. 70, πίν. 19.

E43 (Μ.Π. 11731) (είκ. 42α-β)

Βρέθηκε στην Τομή 3 του Άνδρηρου 5 μαζί με τὸ E10, E42, E56, E78.

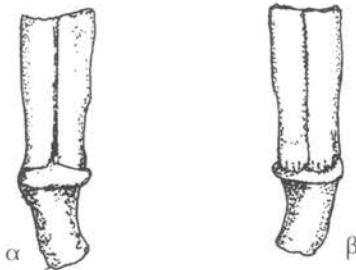
5/9/94, Τομ. Ε, Τομή 1, Όμ. 8, Είδ. 6.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.035 μ., μέγ. σωζ. πλάτ. 0.01 μ.

Κατώτερο τμήμα ἀνδρικοῦ εἰδωλίου. Σώζεται ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα τῶν μηρῶν, ποὺ εἶναι κυλινδρικοὶ καὶ σχηματίζουν γωνία μετὰ τὰ πέλατα. Πατᾶ σὲ ἀμφικωνικὴ βάση ὅμοια μετὰ αὐτὲς τῶν εἰδωλίων E7 καὶ E14, ποὺ χρονολογήθηκαν μετὰξὺ MM III καὶ ΥΜ Ια περιόδου.

Φορὰ χύτευσης ἀνάστροφη.

Ἡ συμπαγὴς μάζα τῶν ποδιῶν τοποθετεῖ τὸ εἰδῶλιο E43 στὴν ὁμάδα Μ τῶν μινωικῶν εἰδωλίων, ἐνῶ ἡ βάση εἶναι γνωστὴ ἀπὸ εἰδῶλια τῆς νεοανακτορικῆς ὁμάδας¹⁴⁰.

Εἰκ. 42. **E43**. Κατώτερο τμήμα ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη.

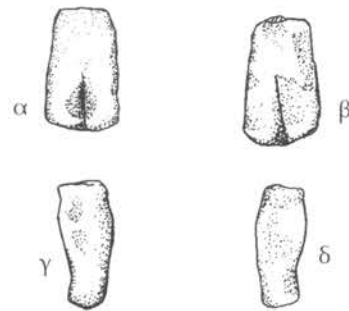
E44 (Μ.Π. 6612) (είκ. 43α-δ)

1/10/92, Χ1, Άνδρηρο 2.

Περὶσυλλέχθηκε τὸ 1992 στὸ Άνδρηρο 2 μαζί με μιὰ ἐνδιαφέρουσα ὁμάδα εἰδωλίων.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.016 μ., πλάτ. 0.009 μ., πάχ. 0.0075 μ.

Τμήμα ὀρθίου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου, ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴ μέση μέχρι τὴ μέση τῶν μηρῶν. Τὰ πόδια ἐνωμένα. Ἡ διάκριση τῶν σκελῶν γίνεται μετὰ ἐγγάραξη, τόσο ἐμπρὸς ὅσο καὶ πίσω. Μετὰ κάποια πλαστικότητα ἀποδίδεται ὁ αἰδοιοθύλακας καὶ οἱ γοφοί.

Εἰκ. 43. **E44**. Τμήμα ὀρθίου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

140. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 16-17.

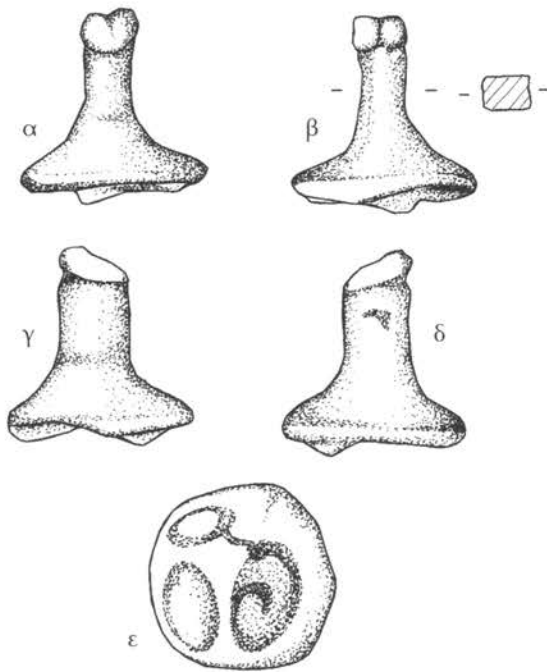
δ. Τμήματα άκρων ποδιών και βάσεις (E45-E65)

Πολλά πόδια δέν είναι δυνατόν νά χρονολογηθοῦν ἢ νά ἀποδοθοῦν σέ τύπο λόγω τῆς ἀποσπασματικότητάς τους.

E45 (Μ.Π. 6624) (εἰκ. 44α-ε)

24/9/ 93, Τομ. Α, Καν. 9, Όμ. 42, Εἶδ. 8.
Βρέθηκε στὸν Κάνναβο 9 τοῦ Ἀνδῆρου 2 μαζί μὲ τὸ E39.

Άκροι πόδες χάλκινου εἰδωλίου, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἀριστερὸς εἶναι ἐλαφρὰ προτεταμένος. Πατοῦν σὲ ψηλὴ ραβδόσχημη βά-

Εἰκ. 44. **E45**. Άκροι πόδες χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Κάτω ὄψη.

ση, ὀρθογώνιας τομῆς, ποὺ πλαταίνει στὸ κατώτερο τμήμα καὶ γίνεται δισκοειδῆς, μὲ βαθουλώματα στὴν κάτω ἐπιφάνεια, προφανῶς γιὰ τὴ στερέωση σὲ κάποιο ἀντικείμενο ἀπὸ φθαρτὴ ὕλη.

Συστολὴ τοῦ μετάλλου δημιουργεῖ τὴ βάση.

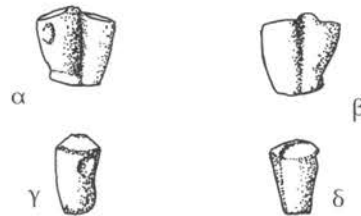
Σχετικὲς βάσεις, ἀν καὶ ὄχι ἀπόλυτα ὅμοιες, ἀπαντοῦν στὴ νεοανακτορικὴ ὁμάδα J¹⁴¹.

E46 (Μ.Π. 6608) (εἰκ. 45α-δ)

1/10/92.

Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδηρο 3, νότια τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, στὴν περιοχὴ τῆς Βόρειας Τομῆς τοῦ ἀνδῆρου.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0096 μ., μέγ. πλάτ. 0.0094 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0057 μ., πάχ. 0.0046. Τμήμα ἀπὸ τὶς κνήμες χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου. Οἱ κνήμες κυλινδρικές, ἐνωμένες μεταξύ τους, διακρίνονται μὲ λεπτὴ ἐγχάραιξη ἔμπρὸς καὶ βαθύτερη πίσω. Ἡ ἐπιφάνεια ἔμπρὸς εἶναι λεία.

Εἰκ. 45. **E46**. Τμήμα ἀπὸ τὶς κνήμες χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

141. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 53, πίν. 17 καὶ ἀρ. 77, πίν. 16.

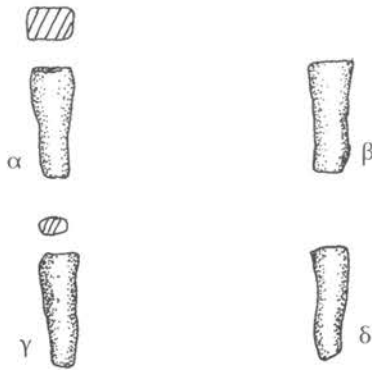
E47 (Μ.Π. 6634) (εἰκ. 46α-δ)

12/9/93, Τομ. Γ, Άνδρρο 4, Εἰδ. 4.

Περισυλλέχθηκε στὸ Άνδρρο 4 ἀνατολικά τῆς διερευνηθείσας Τομῆς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0144 μ., μέγ. πάχ. 0.0053 μ., ἐλάχ. πάχ. 0.0036 μ.

Τμήμα ἀπὸ τὴν κνήμη ποδιοῦ χάλκινου εἰδωλίου. Ἡ κνήμη εἶναι ὀρθογώνιας διατομῆς, μὲ ἀποστρογγυλεμένες γωνίες στὸ ἀνώτερο παχύτερο τμήμα καὶ στρογγυλῆς διατομῆς στὸ κατώτερο.

Εἰκ. 46. **E47**. Τμήμα ἀπὸ τὴν κνήμη ποδιοῦ χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

E48 (Μ.Π. 6614) (εἰκ. 47α-δ)

2/10/92, X94.

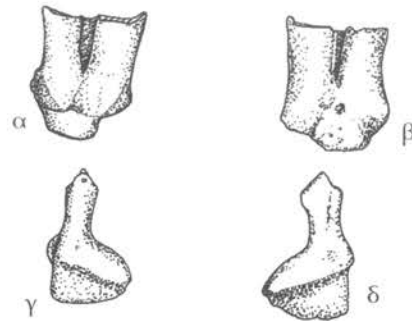
Περισυλλέχθηκε στὸ Άνδρρο 4, στὴν περιοχή τῆς διερευνηθείσας τομῆς μαζί μὲ τὸ E7.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ὕψ. 0.018 μ., μέγ. σωζ. πλάτ. 0.014 μ., μέγ. πάχ. 0.012 μ.

Κατώτερο τμήμα κνημῶν καὶ ἄκροι πόδες χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου. Τὰ πόδια πεπλατυσμένου κυλινδρικοῦ σχήματος, ἐνωμένα μεταξύ τους. Τὸ ἀριστερὸ ἐλαφρὰ προεταμένο. Ἄτεχνη δῆλωση τῶν ἄκρων ποδῶν, ποὺ ἀποδίδονται ἐλλειπτικά στὰ δάκτυλα.

Πατοῦν σὲ τὸρμο ἀσαφοῦς κυλινδρικοῦ (ι) σχήματος, τοῦ ὁποίου σώζεται μικρὸ τμήμα.

Ἐξόγκωμα ἀπὸ τεχνικὸ λάθος στὸ πίσω μέρος τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ.

Εἰκ. 47. **E48**. Τμήμα κνημῶν καὶ ἄκροι πόδες εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

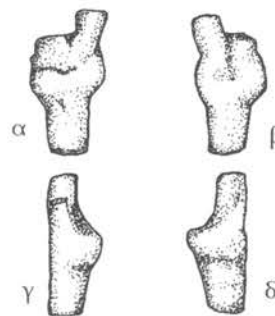
E49 (Μ.Π. 6619) (εἰκ. 48α-δ)

1992, X107.

Περισυλλέχθηκε στὸ Άνδρρο 2, νότια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου μαζί μὲ τὰ E12, E54, E55, E62 καὶ E76.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0186 μ., μέγ. πλάτ. 0.01 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0068 μ.

Τμήμα ποδιῶν καὶ βάσης χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου. Τὰ πόδια συμπιεσμένα κυλινδρικά,

Εἰκ. 48. **E49**. Τμήμα ποδιῶν καὶ βάσης χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

σώζονται από το κάτω τμήμα της κνήμης. Το άριστερο είναι ψηλότερο. Οί άκροι πόδες άσαφώς αποδοσμένοι. Στη βάση του άριστερου ποδιού άπόχυμα. Ή βάση κυλινδρική μειούμενη προς τα κάτω.

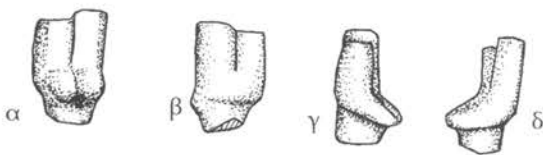
E50 (Μ.Π. 6620) (είκ. 49α-δ)

2/10/92, Χ108,

Βρέθηκε στο άνδηρο 2, νότια του ναού της Παναγίας. Στην ίδια περιοχή περισυλλέχθηκε σημαντικότερος αριθμός ειδωλίων.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ύψ. 0.0145 μ., μέγ. σωζ. πλάτ. 0.0095 μ., μέγ. σωζ. πάχ. 0.008 μ.

Κατώτερο τμήμα ποδιών, από τη μέση της κνήμης, με τη βάση χάλκινου άνδρικού ειδωλίου. Τα πόδια λεπτά, κυλινδρικά, που γέρνουν προς τα πίσω είναι ένωμένα και σχηματίζουν γωνία με τα πέλματα. Ή διάκριση γίνεται με έλαφρά έγχάραξη. Το δεξι πόδι έλάχιστα προτεταμένο. Στην πίσω όψη άπόχυμα. Από τη βάση των πελμάτων εκφύεται ταπεινός τόρμος.

Είκ. 49. **E50**. Κατώτερο τμήμα ποδιών από τη μέση της κνήμης, με βάση χάλκινου άνδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

E51 (Μ.Π. 6636) (είκ. 50α-ε)

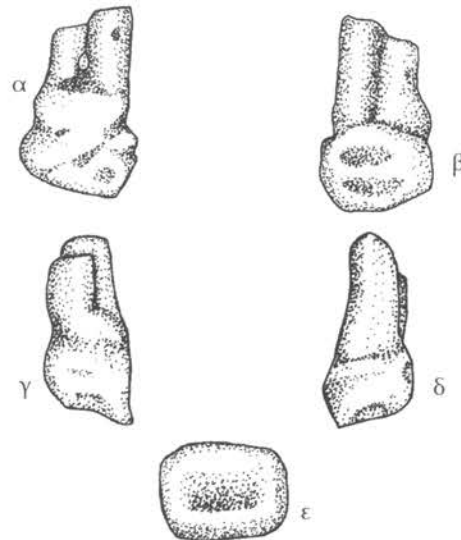
27/ 9/ 93, Τομ. Γ, Είδ. 6.

Περισυλλέχθηκε στο Άνδηρο 1 στην περιοχή της Τομής βόρεια του ναού της Παναγίας. Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0248 μ., σωζ. πλάτ. 0.0154 μ. πάχ. 0.0126 μ.

Τμήμα από τα πόδια και τη βάση χάλκινου άνδρικού ειδωλίου. Σώζεται το κατώτερο τμήμα των δύο προσκολλημένων κυλινδρικών κνημών, που γέρνουν προς τα πίσω, ή δεξιά από τις όποιες μπροστά πατά σε κυλινδρική συμπιεσμένη βάση, ενώ ή άριστερή πατά χαμηλότερα σε ταπεινή, επίσης συμπιεσμένη βάση, με έγχαράξεις στις πλευρές. Στην κάτω επιφάνεια της βάσης σχηματίζεται όρθογώνια άβαθής έγκοπή.

Χύτευση από κάτω. Άεραγωγός σωλήνας κομμένος.

Παρόμοια βάση σε ειδώλιο από τον Κόφινα, της νεοανακτορικής ομάδας L¹⁴².

Είκ. 50. **E51**. Τμήμα ποδιών και βάσης χάλκινου άνδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη. ε. Κάτω όψη.

142. Πρβ. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 70, πίν. 19.

ε. Βάσεις, ἄκρα (ποδῶν - χειρῶν) (E52-E65)

E52 (Μ.Π. 6600) (εἰκ. 51α-ζ')

23/9/92, Χ16. Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδρo 5 στὴν περιοχή τῆς Τομῆς 1 μαζὶ μὲ τὰ E21, E30, E52 καὶ E74.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0175 μ., μέγ. πλάτ. 0.0141 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0076 μ.

Ἄκροι πόδες καὶ βάση χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου. Σώζεται τὸ πρόσθιο τμῆμα τῶν πελμάτων, μὲ ἐγχάρακτη ἀπόδοση τῶν δακτύλων. Τὸ ἀριστερὸ πέλημα ἐλαφρὰ προτεταμένο. Πατοῦν σὲ κυλινδρική βάση ποὺ εὐρύνεται ἐλαφρὰ στὸ κατώτερο τμῆμα καὶ ἐντονότερα στὸ ἀνώτερο, ὅπου γίνεται σχεδὸν τετράγωνη μὲ στρογγυλεμένες γωνίες.

Ἡ ἀπόδοση δακτύλων εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ εἰδώλιο E63. Ἡ ἀμφίκοιλη βάση ἀπαντᾷ καὶ σὲ ἄλλα εἰδώλια ἀπὸ τὰ Κύθηρα, π.χ. τὰ E6 καὶ E7 τῆς ομάδας Μ καὶ τὸ E14 τῆς ομάδας J, ὅλα νεοανακτορικῶν χρόνων.

E53 (Μ.Π. 6645) (εἰκ. 52α-ε)

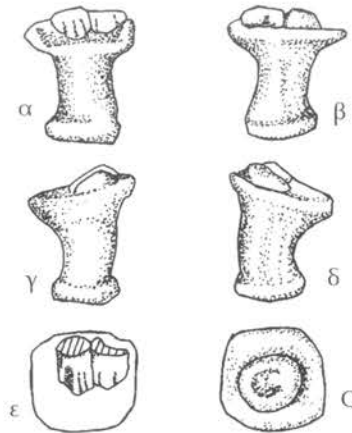
1993, Τομέας Δ, Ὅμ. 4.

Βρέθηκε στὸ Ἄνδρo 6, στὰ ὅρια τῆς Ἀνατολικῆς Τομῆς.

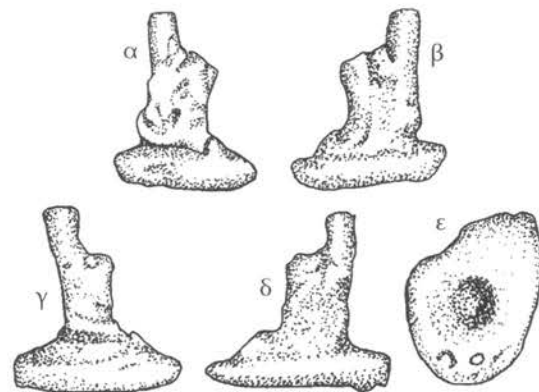
Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0215 μ., μέγ. πλάτ. 0.0234 μ.

Κατώτερο τμῆμα μιᾶς κνήμης ἀνδρικοῦ εἰδωλίου καὶ τμῆμα ἔκφυσης δεύτερης. Πατοῦν σὲ συμπιεσμένο κυλινδρικό στέλεχος, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν βάση, ἢ ὁποία καταλήγει σὲ ἑλλειψοειδῆ πλάκα, ἐπίπεδη στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια, ἐλαφρὰ κοίλη στὴν κάτω.

Κακὴ χύτευση, μὲ ἐξογκώματα κοντὰ στὴν βάση ἀπὸ παραμόρφωση τοῦ κέρινου προπλάσματος.

Εἰκ. 51. **E52**. Ἄκροι πόδες καὶ βάση χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Ἄνω ὄψη. ζ'. Κάτω ὄψη.

Εἰκ. 52. **E53**. Κατώτερο τμῆμα κνήμης ἀνδρικοῦ εἰδωλίου καὶ τμῆμα ἔκφυσης δεύτερης: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Κάτω ὄψη.

Ὁ τύπος τῆς βάσης εἶναι μικτός, δηλαδὴ κυλινδρική ἐπάνω, ποὺ καταλήγει σὲ δίσκο. Γιὰ τοὺς τύπους τῶν βάσεων γίνεται λόγος σὲ εἰδικὸ κεφάλαιο.

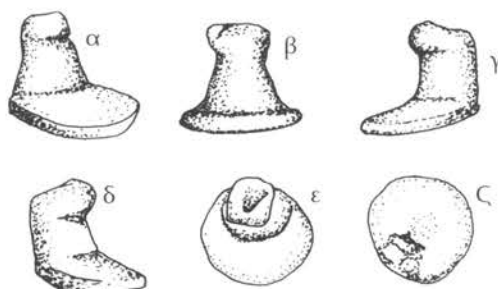
E54 (Μ.Π. 6618) (εἰκ. 53α-ζ')

23/9/92, Χ16, Άνδηρο 2.

Περισυλλέχθηκε στὸ Άνδηρο 2, νότια τοῦ ναοῦ τοῦ Άγ. Γεωργίου μαζί με τὰ E12, E49, E55, E62 καὶ E76.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0142 μ., μέγ. διάμ. 0.0132 μ., ἐλάχ. διάμ. 0.0069 μ.

Κυλινδρική βάση χάλκινου ειδωλίου, ποὺ εὐρύνεται στὸ κατώτερο τμήμα, ὅπου σχηματίζεται μισὸς δίσκος. Στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια διακρίνονται ἴχνη ποδιῶν.

Εἰκ. 53. **E54**. Κυλινδρική βάση χάλκινου ειδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Ἄνω ὄψη. ζ. Κάτω ὄψη.

Τὸ ἡμιτελὲς δεῖγμα τοῦ δίσκου ἴσως ὀφείλεται σὲ διακοπὴ χύτευσης.

Στὴν Κρήτη βάσεις με αὐτὸ τὸ σχῆμα ἀπαντοῦν σὲ νεοανακτορικὰ ειδώλια τῆς ομάδας J¹⁴³.

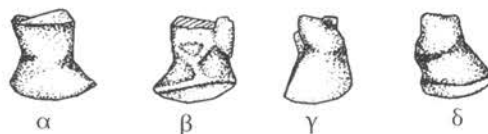
E55 (Μ.Π. 6621) (εἰκ. 54α-δ)

1992, Χ109.

Περισυλλέχθηκε στὸ Άνδηρο 2 νότια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου μαζί με τὰ E12, E49, E54, E62 καὶ E76.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.0108 μ., μέγ. πλάτ. 0.0102 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0056 μ.

Βάση χάλκινου ειδωλίου. Ἡ βάση εἶναι σὲ σχῆμα «κλεψύδρας», ποὺ λήγει σὲ τεταρτοσφαίριο. Στὸ κέντρο ὑπάρχει ἐξόγκωμα καὶ ἀνάγλυφο ἔξαρμα σχήματος Υ. Ἐγχάραξη στὸ ἀνώτερο σωζόμενο σημεῖο.

Εἰκ. 54. **E55**. Βάση χάλκινου ειδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

Στὴν Κρήτη ὅμοια βάση ἀπαντᾷ στὸ ειδώλιο τοῦ Κατσαμπᾶ, τῆς ομάδας O¹⁴⁴, τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου. Σχετικὴ ἀλλὰ πιὸ ψηλὴ εἶναι ἡ βάση τοῦ ἀρ. Μ.Η. 3696 ειδωλίου ἀπὸ τὴ Σύμη Βιάννου, τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου¹⁴⁵. Στὸ ειδώλιο E55 τὸ τεταρτοσφαίριο τῆς βάσης εἶναι ἀντίστοιχο τοῦ E40.

E 56 (Μ.Π. 11732)

1994, Τομ. Ε' Ὀμ. 4, Εἰδ. 2.

Βρέθηκε στὴν Τομὴ 3 τοῦ Ἀνδῆρου 5 μαζί με τὰ E10, E42, E43, E78.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.015 μ., μέγ. διάμ. 0.015 μ., ἐλάχ. διάμ. 0.007 μ.

Βάση κυλινδρική «φουσκωμένη», ποὺ λήγει σὲ δίσκο, τοῦ ὁποῦ λείπει μικρὸ τμήμα.

143. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 53, πίν. 17 καὶ ἀρ. 77, πίν. 16. Ἡ Verlinden 1984, ἀρ. 20, πίν. 7, τὸ χρονολογεῖ στὴν ΜΜ III-ΥΜ Ια περίοδο.

144. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 97, πίν. 28.

145. Λεμπέση 2002, πίν. 7. Βλ. καὶ ΠΑΕ 1973, 195, πίν. 202α.

E57 (Μ.Π. 11733)

Βρέθηκε στη νότια Τομή του Άνδρου 3 μαζί με τα E3, E36, E62 και E67 ενώ στην ίδια διερευνηθείσα περιοχή περισυλλέχθηκαν τα E6, E15 και το E17.

10/ 9/ 94, Τομ. Η, Τομή 1, Όμ. 12, Είδ. 5.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.015 μ., μέγ. σωζ. πλάτ. 0.015 μ., διάμ. στελ. 0.005 μ.

Τμήμα κυλινδρικής βάσης που λήγει σε βαρύν δίσκο, του οποίου σώζεται το ήμισυ. Ξεαιρετικά κακότεχνη.

E58 (Μ.Π.11735)

15/9/ 94, Τομ. Ε- Θ, Είδ. 10, Όμ. 23.

Βρέθηκε στην Τομή 5 του Άνδρου 5 μαζί με τα E26, E38, E69, E79 και E83.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0019 μ., μέγ. διάμ. 0.02 μ., ελάχ. διάμ. 0.007 μ.

Κυλινδρική βάση ειδωλίου με όριζόντιες αυλάκώσεις, που λήγει σε λεπτό δίσκο με άβαθη έγκοπή στην κάτω επιφάνεια.

Μοναδική βάση για τις κυματοειδείς αυλάκώσεις στο στέλεχος.

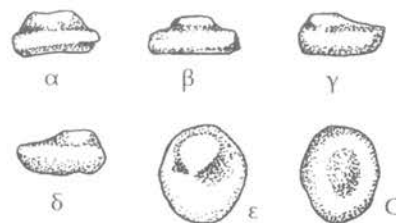
E59 (Μ.Π. 6628) (είκ. 55α-ζ', πίν. 26ε-ζ')

Τομέας Β, Καν. 1, Είδ. 6.

Βρέθηκε το 1993 μαζί με το ειδώλιο E34 στον Κάνναβο 1 του Άνδρου 7.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0052 μ., διάμ. 0.0111 μ., πάχ. βάσ. 0.0038 μ.

Φακοειδής βάση ειδωλίου, στο πάνω τμήμα της οποίας διατηρείται το σημείο έκφυσης πιθανώς ψηλού στελέχους. Στην κάτω επιφάνεια έλαφρά κοίλανση.

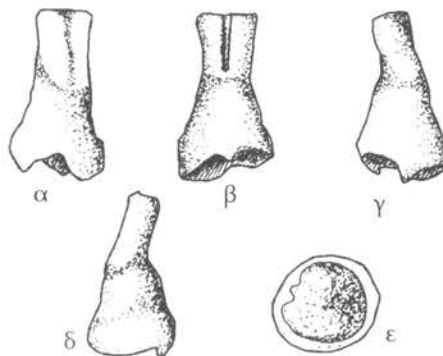
Είκ. 55. **E59**. Φακοειδής βάση ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπισθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη. ε. Άνω όψη. ζ. Κάτω όψη.

E60 (Μ.Π. 6597) (είκ. 56α-δ)

Παράδοση Ά. Κύρου 1991. Περισυλλέχθηκε νότια και νοτιοδυτικά του ναού του Άγιου Γεωργίου ανάμεσα στις δύο εκκλησίες. Στην ίδια περιοχή περισυλλέχθηκαν τα E11, E14, E23, E29, E60 και E63.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0215 μ., πλάτ. 0.006 μ., διάμ. βάσ. 0.01 μ., πάχ. 0.0035 μ.

Κωνική βάση άνδρικού ειδωλίου, που διατηρεί το κατώτερο τμήμα ποδιών. Στο κατώτερο τμήμα της ή βάση είναι κοίλη με αποχύματα. Τα πόδια κυλινδρικά, λεπτά, σώζονται από τη μέση των κνημών περίπου και κάτω, με κλίση προς τα πίσω. Βαθιά

Είκ. 56. **E60**. Κωνική βάση άνδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπισθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη. ε. Κάτω όψη.

έγχάραξη εμπρός και ρηχή πίσω χωρίζουν τὰ σκέλη. Τὰ πέλματα άκουμπούν λοξά πάνω στη βάση.

Ἡ βάση άποτελεῖ και χοάνη τροφοδοσίας.

E61 (Μ.Π. 11736)

30/ 8/ 94, Τομ. Γ, Τομή 2, Όμ. 2, Ειδ. 4.

Βρέθηκε στην κεντρική τομή του Άνδρήρου 6 μαζί με τὰ Ε33, Ε64 και Ε65.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.019 μ., μέγ. διάμ. 0.026 μ.

Τμήμα κυλινδρικού στελέχους βάσης, που διατηρεῖ και μικρό τμήμα του πρόσθιου τμήματος των άκρων ποδών και λήγει σε δίσκο με σηκωμένη τη μιὰ άκρη της περιφέρειας. Στην κάτω επιφάνεια τρεις ελαφρές βαθύνσεις.

Δέν υπάρχει αντίστοιχο κρητικό παράλληλο.

E62 (α.α. Μ.Π.)

9/9/94, Τομ. Η, Όμ. 8, Ειδ. 3.

Βρέθηκε στη νότια Τομή του Άνδρήρου 3 μαζί με τὰ Ε3, Ε36, Ε57 και Ε67 και τὰ περισυλλεγέντα ειδώλια Ε6, Ε15 και Ε17.

Κατώτερο τμήμα ποδιού και έμβόλου, κακής διατήρησης. με άποχύματα.

E63 (Μ.Π. 6595) (είκ. 57α-δ, πίν. 27α-β)

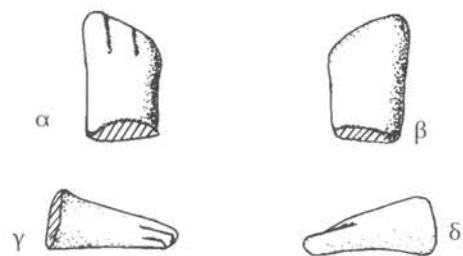
Παράδοση Ά. Κύρου, 1991. Περισυλλέχθηκε νότια και νοτιοδυτικά του ναού του Άγιου

Γεωργίου ανάμεσα στις δύο εκκλησίες μαζί με Ε11, Ε14, Ε29, Ε60 και Ε68.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκ. 0.016 μ., πλάτ. 0.0085 μ., μέγ. πάχ. 0.007 μ.

Τμήμα δεξιού άκρου ποδιού άνδρικού ειδώλιου, που σώζεται από τον άστράγαλο. Ἡ βάση του πέλματος είναι σχεδόν επίπεδη ή άνωτερη επιφάνεια φυσιολογική με έγχάρακτη άπόδοση των δακτύλων. Άνήκει σε ειδώλιο μεγαλύτερου μεγέθους των συνήθων.

Έλεύθερα πόδια, χωρίς να πατούν σε βάση, δέν γνωρίζουμε πολλά από την μινωική Κρήτη με τὰ όποια και να σχετίζεται τὸ ειδώλιο των Κυθήρων. Τὸ ειδώλιο από τον Γιούχτα Άρχανών¹⁴⁶, που ανήκει στην ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ ΙΑ ομάδα Η, είναι ένα από αυτά. Άλλο ειδώλιο με έλευθερους τούς άκρους πόδες είναι ειδώλιο της ομάδας Ο, του τέλους της νεοανακτορικής περιόδου, που βρίσκεται στο Βερολίνο¹⁴⁷. Ἡ C. Verlinden χρονολογεί τὸ ειδώλιο αυτό χωρίς ίσχυρά έπιχειρήματα στην παλαιοανακτορική περίοδο¹⁴⁸. Τέλος τὸ ειδώλιο του Κάμπου Λακωνικής¹⁴⁹ έχει επίσης έλεύθερα πέλματα.

Είκ. 57. E63. Τμήμα δεξιού άκρου ποδιού άνδρικού ειδώλιου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

146. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 80, πίν. 15.

147. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 140, πίν. 29.

148. Verlinden 1984, άρ. 11, πίν. 2.

149. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 144, πίν. 33.

Ἡ βαθιὰ αὐλακα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μηροῦ τοῦ εἰδωλίου τοῦ Κάμπου καὶ στὸ ἐξωτερικὸ τοῦ πέλματος τοῦ εἰδωλίου E63 εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀσυνήθιστη. Παρόμοιες αὐλακώσεις εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴ μυολογία τῶν μηρῶν εἰδωλίου ἀπὸ τὴ Μίλατο¹⁵⁰. Ὁ τεχνίτης τοῦ εἰδωλίου τῆς Μιλάτου ἴσως εἶναι ἀπὸ τὴ νότια Πελοπόννησο καὶ μάλιστα πρόγονος τοῦ τεχνίτη τοῦ εἰδωλίου τοῦ Κάμπου τῆς Λακωνικῆς.

E64 (Μ.Π. 7224) (εἰκ. 58α-β, πίν. 27γ)

1994, Τομ. Γ, Τομὴ 2, Ὅμ. 5, Εἰδ. 5.

Βρέθηκε στὴν κεντρικὴ τομὴ τοῦ Ἄνδῆρου 6 μαζί μὲ τὰ E33, E61 καὶ E65

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.016 μ., μῆκ. 0.024 μ., πλάτ. 0.008 μ.

Χάλκινο ἄκρο πόδι εἰδωλίου. Διατηρεῖται ἀπὸ τὸ κατώτερο τμήμα τῆς κνήμης. Δὲν εἶναι σαφὲς ἂν εἶναι ἀριστερὸ ἢ δεξιό. Στὴν κάτω ἐπιφάνεια τοῦ πέλματος φέρει τρεῖς

Εἰκ. 58. **E64**. Χάλκινο ἄκρο πόδι εἰδωλίου: α. Πλάγια ὄψη. β. Κάτω ὄψη.

μικρὲς κοιλάνσεις. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια καὶ στὸ ὕψος τῶν σφυρῶν ὑπάρχει ρηχὴ κοίλανση. Οἱ κοιλάνσεις στὴν κάτω ἐπιφάνεια δηλώνουν ὅτι τὸ πόδι ἀνῆκε σὲ εἰδώλιο μὲ πόδια ποὺ δὲν πατοῦσαν σὲ μεταλλικὴ βάση, ὅπως καὶ τὸ E63, ἀλλὰ ἀπευθείας σὲ ἄλλη ὕλη, ἴσως φθαρτή.

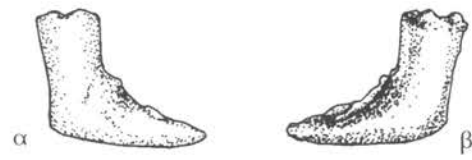
E65 (Μ.Π. 7223) (εἰκ. 59, πίν. 27δ-ε)

1/9/94, Τομ. Γ, Τομὴ 2, Ὅμ. 3.

Βρέθηκε στὴν κεντρικὴ τομὴ τοῦ Ἄνδῆρου 6 μαζί μὲ τὰ E33, E61 καὶ E64

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.016 μ., μῆκ. 0.021 μ., πλάτ. 0.008 μ.

Χάλκινο πόδι εἰδωλίου. Πιθανῶς εἶναι τὸ δεξιό, ἂν καὶ εἶναι μάλλον σχηματικὰ ἀποδοσμένο, λόγω μικρᾶς κοίλανσης πρὸς τὰ ἀριστερά. Καμία ἰδιαίτερη λεπτομέρεια δὲν δηλώνεται καὶ ἡ πάνω ἐπιφάνειά του στὸν τασὸ εἶναι ἀνώμαλη ἐξ αἰτίας ἀποχυμάτων καὶ κοιλάνσεων. Στὸ πλάι βαθιὰ αὐλακα.

Εἰκ. 59. **E65**. Χάλκινο πόδι εἰδωλίου: α. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.

150. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 12A, πίν. 34, Sapouna-Sakellarakis 1993, 137, 140, 143, εἰκ. 1-3.

Ζ'. Τμήματα μεγαλύτερων ειδωλίων και κεφαλές (E66-E69)

E66 (Μ.Π. 6594) (είκ. 60α-δ, πίν. 28α-β)

Παράδοση Ά. Κύρου, 1991. Περισυλλέχθηκε νότια και νοτιοδυτικά του ναού του Αγίου Γεωργίου ανάμεσα στις δύο εκκλησίες μαζί με E11, E14, E29, E60 και E68.

Διαστάσεις: Μέγ. μήκ. 0.047 μ., μέγ. πάχ. 0.011 μ., ελάχ. πάχ. 0.007 μ.

Βιβλιογραφία: Sarpouna-Sakellarakis 1993, 140, άρ. 4, Sakellarakis 1996, 85.

Χέρι μεγάλου ανδρικού χάλκινου ειδωλίου. Σώζεται από τον άγκώνα και κάτω. Φυσιοκρατική απόδοση. Το χέρι λεπταίνει και καμπυλώνεται προς τον καρπό, με δήλωση της μυολογίας. Το άκρο χέρι είναι σφιγμένο σε γροθιά, με δήλωση των δακτύλων και μάλιστα του προτεταμένου αντίχειρα.

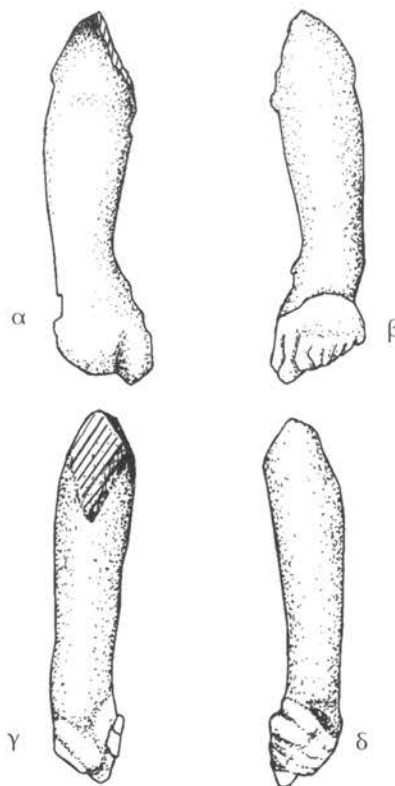
Το ειδώλιο E66 πρέπει να ανήκει σε αρκετά μεγάλο ειδώλιο, τουλάχιστον, 0.18-0.19 μ., ίσως μεγαλύτερο από το ειδώλιο του ηλικιωμένου της Τυλίσου¹⁵¹, που χρονολογείται στην MM III-ΥΜ ΙΑ περίοδο. Ίσως ανήκει στο ίδιο ειδώλιο με το πόδι E63.

E67 (Μ.Π. 7232) (είκ. 61α-ε, πίν. 28γ-ζ')

12/9/94, Τομ. Η, Τομή 1, Όμ. 24, Είδ. 7.

Βρέθηκε στη νότια τομή του Άνδρου 3 μαζί με τα E3, E36, E62, E67 και τα περισυλλεγμένα E8 και E15.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.019 μ., πάχ. 0.012 μ., πλάτ. 0.023 μ.

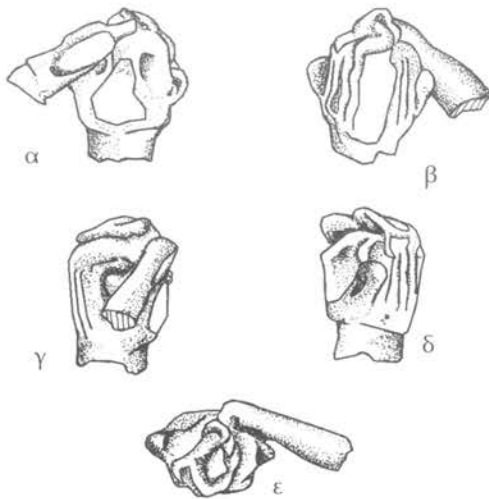

Είκ. 60. **E66**. Χέρι μεγάλου ανδρικού χάλκινου ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου, που σεβίζει. Σώζεται άκόμη μικρό τμήμα του λαιμού και τμήμα του δεξιού βραχίονα, με την παλάμη που άποδίδεται σαν «φτυάρι». Η κεφαλή έχει πολυγωνικό σχήμα. Οί έπιφάνειες του προσώπου πλατιές. Φυσιοκρατική άπόδοση των αυτιών, των οποίων τα πτερύγια γυρίζουν προς τα έμπρός και οί κοιλότητες

151. Sarpouna-Sakellarakis 1995, 125, άρ. 100, πίν. 8 και 9, Verlinden 1984, άρ. 31, πίν. 15, style

de princes.

Εικ. 61. E67. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπισθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη. ε. Άνω όψη.

των ακουστικων πόρων είναι εμφανεις. Η μύτη βραχεία και τα μάτια δηλώνονται με βαθύνσεις. Η περιοχή κάτω από τη μύτη και μέχρι το πηγούνι έχει αποδοθεί αφαιρετικά. Περίτεχνη είναι ή κόμη. Στην κορυφή της κεφαλής αποδίδεται ανάγλυφα μία τούφα, που σχηματίζει ακανόνιστη στεφάνη. Από εκεί δύο συστάδες εγχάρακτων γραμμών αποδίδουν βοστρύχους, που φθάνουν μέχρι τον αυχένα, αφήνοντας κενό μεταξύ τους. Ίσως το σύνολο δηλώνει «φενάκη» με κρόσσια, που καλύπτει το γυμνό κρανίο.

Οί λεπτομέρειες του προσώπου και της κόμμωσης έγιναν με την προσθετική ή αφαιρετική μέθοδο στο πρόπλασμα. Σχετικοί κύκλοι στην κορυφή της κεφαλής, από όπου ξεκινούν οί βόστρυχοι, άπαντούν σε παλαιστή στο ρυτό της Αγίας Τριάδας με σκηνή πάλης, που χρονολογείται στην ΥΜ Ι περίοδο¹⁵². Κοντή κυματιστή κόμη έχει επίσης ο ιερέας στο λεγόμενο άγγείο των θερι-

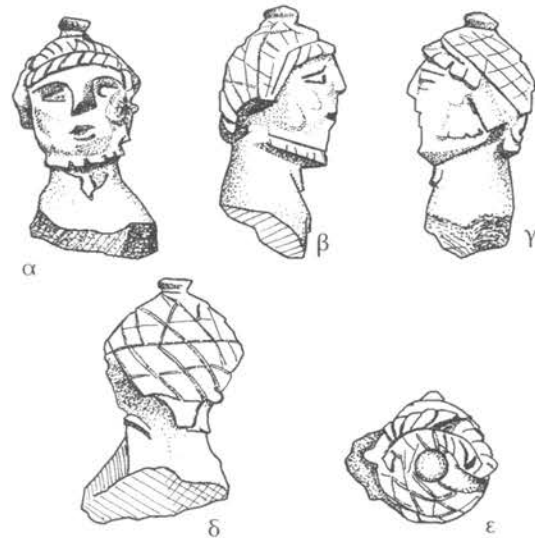
στων από την Αγία Τριάδα¹⁵³, καθώς επίσης και ο ηλικιωμένος ιερέας σε σφραγίδα από τον ταφικό περίβολο Β των Μυκηναών¹⁵⁴. Στα κρητικά ειδώλια δεν είναι συνήθης ή κόμμωση αυτή, παρά σε παραλλαγές. Στα Κύθηρα κοντή κυματοειδής κόμμωση άπαντα στα ειδώλια Ε69 και Ε10. Ασφαλώς το ειδώλιο Ε68 ανήκει στην ΥΜ Ι περίοδο.

E68 (Μ.Π. 6593) (είκ. 62α-ε, πίν. 29α-ε)

Παράδοση 1991 από τον Ά. Κύρου. Περι-συλλέχθηκε νότια και νοτιοδυτικά του ναού του Αγίου Γεωργίου ανάμεσα στις δύο εκκλησίες μαζί με τα Ε11, Ε14, Ε29, Ε60, Ε63, Ε66 και Ε68.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0275 μ., πλάτ. 0.017 μ., πάχ. 0.0145 μ.

Τμήμα χάλκινου ανδρικού ειδωλίου, από το οποίο σώζεται ή κεφαλή με τον λαιμό και

Εικ. 62. E68. Κεφαλή με λαιμό και τμήμα στέρνου χάλκινου ανδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Πλάγια δεξιά όψη. γ. Πλάγια άριστερή όψη. δ. Όπισθια όψη. ε. Άνω όψη.

152. Zervos 1956, 373, εικ. 547, Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 47d.

153. Zervos 1956, 376, εικ. 552.

154. CMS I, άρ. 5.

τμήμα του στέρνου. Ιδιαίτερα φυσιοκρατική απόδοση. Πρόκειται για κεφαλή άνδρα, που στρέφει ελαφρά προς τα δεξιά. Πρόσωπο πλατύ, στο οποίο δηλώνονται τα μάτια, τα φρύδια και το μικρό στόμα με έγχαράξεις, ενώ η μικρή μύτη αποδίδεται πλαστικά. Στο κάτω μέρος του προσώπου αποδίδεται πλαστικά υπογένειο. Το κεφάλι διακρίνεται με βαθιά έγχάραξη από τον κορμό. Σώζεται τμήμα του στήθους. Φοράει κράνος, που αποδίδεται με δικτυωτές έγχαράξεις και απολήγει στην κορυφή της κεφαλής σε δισκοειδές κομβίο. Το κάλυμμα της κεφαλής καλύπτει τα αυτιά και το κάτω μέρος της.

Όλες οι λεπτομέρειες έγιναν στη μήτρα. Η χύτευση έγινε σε ανάστροφη φορά. Το κεφάλι συντέθηκε από τρία κομμάτια. Οι λεπτομέρειες της διακόσμησης έγιναν με σκληρή πέτρα μετά τη χύτευση. Οι λεπτομέρειες έγιναν στο πρόπλασμα.

Το κεφάλι E68 είναι ενδιαφέρον από πολλές πλευρές, αν και δεν είναι τέλειο από

άποψη τέχνης. Κατ' αρχήν ή σχεδόν σαν είδος προτομής κατασκευή¹⁵⁵. Η απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου διαφοροποιεί επίσης το E68 από το πλήθος των κυθηραϊκών ειδωλίων, όπου επικρατεί ή τέλεια σχεδόν αφαίρεση, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως το E18, το E67 και το E69, που αποδίδονται ιδιαίτερα στοιχείο του προσώπου.

Στην Κρήτη υπάρχουν από νωρίς και οι δύο τάσεις, ή φυσιοκρατική και ή αφαιρετική. Έτσι γνωρίζουμε από νωρίς κάποιες χονδροειδείς αποδόσεις χαρακτηριστικών προσώπου σε προανακτορικό ειδώλιο από το Φουρνί και τον Γιούχτα Αρχανών, καθώς και σε ένα παλαιονακτορικό ειδώλιο από τον Τραόσταλο¹⁵⁶. Επιμελέστερη απόδοση των χαρακτηριστικών είναι γνωστή στην ΜΜ II-III περίοδο από ειδώλια του Γιούχτα Αρχανών¹⁵⁷ και σε ειδώλιο του Μουσείου Μπενάκη¹⁵⁸. Με ιδιαίτερη επιμέλεια αποδίδονται τα χαρακτηριστικά του προσώπου

155. Παρόμοια σχεδόν ως προς τη διατήρηση κεφαλή ειδωλίου είδαμε οί Γ. και Ή. Σακελλαράκη στο αρχαιοπωλείο του Μ. Ward στη Ν. Υόρκη τον Δεκέμβριο 1992, πριν βέβαια την περίφημη υπόθεση του λεγόμενου «θησαυρού των Αηδονιών», στην οποία συνεργάζονταν τότε με τον αρχαιολόγο διάφοροι, μεταξύ των οποίων, όπως απέδειχθη αργότερα και ο αρχαιολόγος J. Betts. Είναι αξιοσημείωτο ότι, παρά το γεγονός ότι και οί δύο είχαμε ειδίκευση και στη μυκηναϊκή αρχαιολογία, ο αρχαιολόγος Μ. Ward δεν έκανε τον παραμικρό λόγο για τη βέβαιη τότε ύπαρξη στο κατάστημά του μυκηναϊκών σφραγίδων και δαχτυλιδιών και ζήτησε τη γνώμη μας μόνο για κάποια συγκεκριμένα χάλκινα μινωικά ειδώλια. Τα τρία χάλκινα μινωικά ειδώλια Μ. Ward, για τα οποία κρατήθηκαν σχέδια, νομίζουμε ότι προέρχονται από το τότε σουλού-

μενο ιερό κορυφής του Κόφινα, όπως και δύο μεγάλα, σημαντικά χάλκινα ειδώλια, που βρίσκονται στο Έθνικ Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών, από κατάσχεση εκείνων των χρόνων και όπως ακόμη κάποιο σημαντικό μινωικό χάλκινο ειδώλιο, που φέρεται ότι κατέχει το Μητροπολιτικό Μουσείο της Ν. Υόρκης, το οποίο δεν έχει ακόμη εμφανισθεί για προφανείς λόγους.

Το κεφάλι Μ. Ward, που συζητείται εδώ ήταν αρκετά μεγάλο και τα χαρακτηριστικά του προσώπου είχαν αποδοθεί νατουραλιστικά, όπως και στα κυθηραϊκά ειδώλια E68 και E69.

156. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 73, 81, πίν. 1, από τις Αρχάνες και άρ. 4, πίν. 1, από τον Τραόσταλο.

157. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 89, πίν. 2.

158. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 139, πίν. 2.

στά ειδώλια της MM III-ΥΜ Ια ομάδας F¹⁵⁹, αλλά και στις ομάδες M¹⁶⁰ και N¹⁶¹, που ανήκουν στην ΥΜ ΙΒ περίοδο¹⁶². Στο τέλος της νεοανακτορικής περιόδου άπαντᾶ στην ομάδα O¹⁶³, που ανήκουν τὸ ειδώλιο ἀπὸ τὴν Κνωσό, που βρίσκεται στὴ Βιέννη, τὸ ειδώλιο τοῦ Κατσαμπᾶ¹⁶⁴ καὶ τὸ ειδώλιο τοῦ Βερολίνου, που ἡ C. Verlinden¹⁶⁵ χρονολογεῖ στὴν παλαιονακτορική περίοδο, ἐνῶ ἡ U. Naumann¹⁶⁶ στὴν ὑπομινωική. Τέλος χαρακτηριστικὰ προσώπου ἀποδίδονται στὸ ὠραῖο ΥΜ ΙΙΙ ειδώλιο τοῦ Κάμπου τῆς Λακωνικῆς¹⁶⁷.

Ἡ ἀδρῆ ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου ταυτίζουν τὸ ειδώλιο E68 μὲ τὴν ΥΜ ΙΒ ομάδα N τῶν μινωικῶν ειδωλίων. Φυσιοκρατική ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς ὑπάρχει σὲ ἰκανὸ ἀριθμὸ ειδωλίων τῆς μινωικῆς Κρήτης, ὅπως π.χ. στὴ MM III περίοδο, περὶ τὸ 1600 π.Χ., κεφαλὴ τοῦ Μόχλου¹⁶⁸, τὰ ἀδημοσίευτα πῆλινα κεφάλια ἀπὸ τὸν Κόφινα¹⁶⁹, που διαθέτουν, ὅπως καὶ παλαιονακτορικὰ ειδώλια ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Τραόσταλου, πολὺπλοκες κομμώσεις.

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ στοιχεῖο τῆς κόμμωσης τῶν ειδωλίων, ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιατί τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ ειδωλίου E68 εἶναι ἀξιοπεριέργο. Τὸ δίχτυ,

που καλύπτει τὸ κρανίο, ἀφήνει στὸ μέτωπο κάποιους βοστρύχους καὶ στὸ πίσω μέρος ἓνα μικρὸ πλόκαμο. Στὸν λαιμὸ ἓνας κυματοειδῆς δακτύλιος, ἴσως ἀποδίδει γένι, ἢ ἴσως καὶ δέσιμο τοῦ καλύμματος. Καλύμματα τῆς κεφαλῆς ἔχουν καὶ τὰ E69 καὶ E6. Μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ εἶδος περιδεραίου.

Τὸ κάλυμμα τοῦ E68, που ἐξετάζεται, θυμίζει τὴ φενάκη που συναντᾶται σὲ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα, ὅπως στὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ Deir-el-Bahari¹⁷⁰, ἀλλὰ καὶ τὶς τοιχογραφίες τῆς Πύλου¹⁷¹. Τὸ κομβίο στὴν κορυφῆ τῆς κεφαλῆς ἴσως χρησίμευε σὰν βάση λοφίου ἀπὸ ἄλλη ὕλη. Στὸ αἰγυπτιακὸ ἀνάγλυφο, που προαναφέρθηκε, ἀπὸ τὴν κορυφῆ τῆς κεφαλῆς ξεκινᾶει τὸ «οὐραῖο». Κομβιόσχημη ἀπόληξη εἶναι γνωστὴ ὅμως ἀπὸ ΥΜ ΙΙΙ ειδώλιο ἰέρειας ἀπὸ τὶς Μυκῆνες¹⁷² καὶ ἀπὸ τὴν κεφαλὴ πολεμιστῆ, ἐπίσης ἀπὸ τὶς Μυκῆνες¹⁷³, ὅπου ἀποδίδονται καὶ βόστρυχοι στὸ μέτωπο, ὅπως καὶ στὸ κυθηραϊκὸ ειδώλιο, ἐνῶ οἱ παραγναθίδες φθάνουν μέχρι καὶ κάτω ἀπὸ τὸ πηγούνι. Ἡ ἀπόδοση ὅμως λοφίου μὲ κουμπὶ στὴν κορυφῆ τῆς κεφαλῆς ἀπαντᾶ στὸν λεγόμενον πρίγκηπα στὸ μινωικὸ λεγόμενον ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα¹⁷⁴ καὶ σὲ σφραγίδα ἀπὸ τὰ Ἀπλώματα τῆς Νάξου¹⁷⁵.

159. Sapouna-Sakellarakis 1995, 125, πίν. 6-13.
160. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 22.
161. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 23, 24.
162. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132.
163. Sapouna-Sakellarakis 1995, 140, πίν. 28-29.
164. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 90 καὶ 97 ἀντίστοιχα, πίν. 28.
165. Verlinden 1984, ἀρ. 11, πίν. 2, Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 140, πίν. 29.
166. Naumann 1976, 20, 24-28, ἀρ. S24, πίν. 11.
167. Τσουντας 1891, 190-191, Μαρινᾶτος-Hirmer, 1959, 224, Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1993,

138, εἰκ. 4-5. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 144, πίν. 33.

168. Hood 1978, 104, εἰκ. 87.

169. Ἀρ. Μ.Η. Π16575 καὶ Π16516.

170. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 53, ἀρ. 5, Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1981, 146.

171. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1973, 300, πίν. 82, Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 52, εἰκ. 2.

172. Μυλωνᾶς 1983, 143, εἰκ. 112.

173. Μυλωνᾶς 1983, 161, εἰκ. 124.

174. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 47, εἰκ. 2.

175. Κοντολέων, ΠΑΕ 1959, 183 κέ., πίν. 155, Van Sraten 1969, 115, εἰκ. 11.

E69 (Μ.Π. 8084) (εἰκ. 63α-γ, πίν. 30α-δ)

16/ 9/94, Τομέας Ε-Θ, Όμ. 30, Ειδ. 14.

Βρέθηκε στην Τομή 5 του Ανδρήρου 6 μαζί με τὰ Ε26, Ε38, Ε58, Ε79, Ε83.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψ. 0.0341 μ., μέγ. πλάτ. 0.019 μ.

Χάλκινο κεφάλι καὶ λαιμὸς ἀνδρικοῦ εἰδωλίου. Τὸ σχῆμα τοῦ προσώπου ὠσειδές. Πλαστικά ἀποδίδονται οἱ τονισμένες σὲ μέγεθος ὀφθαλμικὲς κόγχες καὶ τὰ φρύδια. Μύτη ἴσια καὶ πλατιά. Τὸ μικρὸ στόμα ἀποδίδεται πλαστικά. Τὸ πηγούνι ἐλαφρὰ προτεταμένο. Τὰ πτερύγια τῶν αὐτιῶν δηλώνονται φυσιοκρατικά, με ἐμφανεῖς τὴς κοιλότητος τῶν ἀκουστικῶν πόρων. Ἡ κόμμωση ἀποδίδεται με ἐγχαράξεις. Βόστρυχοι καλύπτουν τὸ μέτωπο, ἐνῶ στὸ πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς παράλληλες, κάθετες ἐγχαράξεις δηλώνουν τοὺς βοστρύχους, ποὺ φθάνουν μέχρι τῆ βάση τοῦ λαιμοῦ. Στὴν κορυφῆ τῆς κεφαλῆς φέρει στρογγυλὸ κάλυμμα, ποὺ δηλώνεται με κυκλικὴ λεία ἐπιφάνεια, ἡ ὁποία ἐπιστέφεται ἀπὸ κομβίο, ὅμοιο τοῦ Ε68. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἔγιναν στὸ πρόπλασμα.

Τὸ εἰδῶλιο Ε69 ἔχει τὴν ἴδια τεχνικὴ στὴν ἀπόδοση τοῦ προσώπου με τὸ προηγούμενο εἰδῶλιο Ε68, εὐρὺ πρόσωπο, βύθισμα στὴν κόγχη τῶν ματιῶν, πλατιά μύτη καὶ ἀπόδοση στόματος. Τὸ εἰδῶλιο Ε69 ὅμως εἶναι τεχνικὰ ἀρτιότερο. Ὅλες οἱ λεπτομέρειες ἔχουν ἀποδοθεῖ με σαφήνεια, ὅπως τὰ τοξωτὰ φρύδια, τὰ ἀμυγδαλωτὰ μάτια καὶ τὸ ἀνάγλυφο στόμα. Ἡ ἔκφραση τοῦ προσώπου καὶ τὸ ἐλαφρὸ χαμόγελο,

Εἰκ. 63. **E69**. Χάλκινο κεφάλι καὶ λαιμὸς ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὑπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ὅπως καὶ ὁ πῖλος, θυμίζει ἀδημοσίευτο ΜΜ III πήλινο εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Κόφινα¹⁷⁶. Στὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου θυμίζει ἐπίσης ἄλλο πήλινο εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Κόφινα¹⁷⁷, ἀλλὰ κυρίως τῆ ΜΜ III κεφαλῆ τοῦ Μόχλου¹⁷⁸. Ἀπὸ τὰ χάλκινα εἰδῶλια συγγενέστερο εἶναι τὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὴν Ἱεράπετρα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο¹⁷⁹, ποὺ ἀνήκει στὴ ΜΜ III-ΥΜ Ια ὁμάδα Ε.

Ἐξαιρετικὰ ὅμως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ κόμμωση. Οἱ βόστρυχοι, ποὺ φθάνουν μέχρι τὸν αὐχένα, ἀπαντοῦν στὸ εἰδῶλιο Ε9. Οἱ βόστρυχοι στὸ μέτωπο ἔχουν παράλληλο τὸ προαναφερθὲν εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Κόφινα¹⁸⁰, ποὺ ἔχει ὅμως πῖο πολύπλοκη κόμμωση πίσω. Οἱ βόστρυχοι ποὺ πέφτουν πίσω, εἶναι ὅμοιοι με αὐτοὺς σὲ ἓνα ΜΜ III πήλινο εἰδῶλιο¹⁸¹, καὶ τὸν ἱερέα ἀπὸ τὸ λε-

176. Ἀρ. Μ.Η. Π16516.

177. Ἀρ. Μ.Η. Π16575.

178. Seager 1912, 49, εἰκ. 21.

179. Sarpouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 162,

πίν. 10.

180. Ἀρ. Μ.Η. Π16575.

181. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 96, ἀρ. 20, 21, πίν. 241.

γόμενο άγγειο τῶν θεριστῶν τῆς ἁγίας Τριάδας¹⁸², ΥΜ Ι περιόδου. Τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἐμφανίζεται ἐξ ἄλλου σὲ πῆλινο εἰδώλιο παλαιοανακτορικῶν χρόνων τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου¹⁸³. Τὸ πιὸ ἀκριβὲς πα-

ράλληλο ὅμως εἶναι τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ κόμμωση τῆς μορφῆς τοῦ λεγόμενου πρίγκηπα στὸ ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα¹⁸⁴.

Ζ. Ἄνδρικὰ εἰδώλια σὲ θηλυστολία (E70-E71)

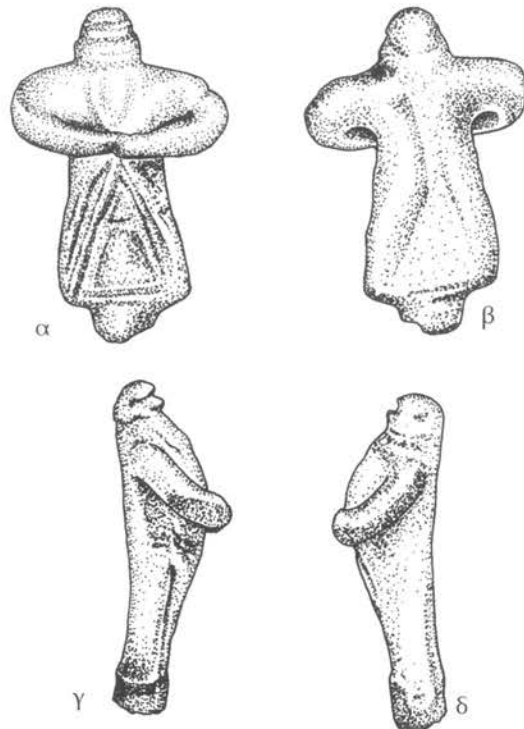
E70 (Μ.Π. 6631) «Ὁ παπάς» (εἰκ. 64α-δ, πίν. 31α-δ)

12/3/93, Τομέας Γ, Εἰδ. 1.

Περισυλλέχθηκε σὲ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ Ἄνδῆρου 6. Ἀπὸ τὸ ἴδιο ἄνδῆρο προέρχονται τὰ E5, E33, E38, E53, E61, E64, E65, E69 καὶ τὸ ἐπιφανειακὸ εὔρημα E9.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0418 μ., μέγ. πλάτ. 0.0277 μ., μέγ. πάχ. 0.0139 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0128 μ., ἐλάχ. πάχ. 0.0056 μ.

Ἀκέραιο ἀνδρικό χάλκινο εἰδώλιο. Τὰ χέρια μακριά, κυλινδρικά, ἀδιαμόρφωτα καὶ σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν κορμό, ἐνώνονται στὸ στήθος. Κεφάλι ἀτροφικό, χωρὶς δῆλωση λαιμοῦ, μὲ εἶδος πίλου σφαιρικοῦ ἄνω καὶ ὀγκώδους πίσω. Δύο πλατιὲς ἐγχαράξεις ἴσως δηλώνουν τὸ στόμα. Τὸ κεφάλι στὴν πλάγια ὄψη πτηνόμορφο. Πιθανὴ δῆλωση αὐτιῶν. Κορμὸς παχύς, ποὺ γέρνει πρὸς τὰ πίσω, παχιά κοιλιά. Στὸ κέντρο τοῦ στέρνου καὶ ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ κεφάλι πλατιὰ καὶ ἀνάγλυφη ἐπιφάνεια ἴσως δηλώνει γενειάδα. Φοράει ποδηρὲς ἔνδυμα, πεπλατυσμένο καὶ φαρδὺ πρὸς τὰ κάτω. Διπλές, λοξές, πλαστικὰ ἀποδοσμένες πτυχωσεις, σχηματίζοντας γωνία ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν χειρῶν, πλαταίνουν πρὸς τὰ κάτω. Στὴν πίσω ὄψη βαθύνσεις. Ἀπὸ τὴ βάση τοῦ ἐνδύματος ξεκινáει κυλινδρικός τὸρμος, ἐλλειπής.

Εἰκ. 64. **E70**. Ἀκέραιο ἀνδρικό χάλκινο εἰδώλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

Τὸ εἰδώλιο ἔχει καλὸ φινίρισμα. Φορὰ χύτευσης, ἀνάστροφη.

Ὁ τύπος τοῦ εἰδωλίου E70, τοῦ λεγομένου παπαῖ, παραπέμπει σὲ δύο εἰδώλια ἀπὸ τὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Τὸ πρῶτο εἶναι ἓνα πῆλινο πλαστικὸ ρυτὸ ΠΜ ΙΙΙ περιό-

182. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 2, πίν. 46.

183. Ἀρ. Μ.Η. Π14185.

184. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 47, ἀρ. 2.

δου¹⁸⁵, που φέρει επίσης ποδηρες ένδυμα και κωνικό πύλο. Τò δεύτερο είναι χάλκινο, με ποδηρες ένδυμα και κωνικό πύλο, ίδια κίνηση τών χειρών και όμοια διαμόρφωση του στόματος¹⁸⁶, που προέρχεται από το ταφικό κτήριο 7 και χρονολογείται στο τέλος της προανακτορικής περιόδου¹⁸⁷. Οί ραβδώσεις του ποδηρούς ενδύματος στο κυθηραϊκό παράδειγμα παραπέμπουν στις λεγόμενες dark on light γραμμές του ΠΜ ΙΙΙ πήλινου ρυτού τών Αρχανών, που προαναφέρθηκε. Ακόμη τò όξυκόρυφο που σχηματίζουν, θυμίζουν παρόμοιες διαμορφώσεις του ενδύματος σε άκκαδική σφραγίδα από διορίτη¹⁸⁸, του 2300-2000 π.Χ.

Ίδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι ή απόδοση της κεφαλής του ειδωλίου Ε70, που άκουμπάει στον ώμο χωρίς τή μεσολάβηση λαιμού. Στην πλάγια όψη μοιάζει με ρύγχος πουλιού, όπως και στο αντίστοιχο χάλκινο ειδώλιο από τò Φουρνί Αρχανών, που προαναφέρθηκε. Ίδιόμορφο όμως είναι και τò κάλυμμα της κεφαλής, που κρύβει τò πρόσωπο. Η κάλυψη του προσώπου είναι γνωστή από κάποιες παραστάσεις του κρητομικηναϊκού κύκλου σε σφραγίδες, π.χ. σε σφραγιδολίθο από άχάτη που προέρχεται από τόν ταφικό κύκλο Β τών Μυκηνών, όπου τò πρόσωπο κρύβεται από τò κράνος¹⁸⁹. Όμοια κρύβεται τò πρόσωπο πολεμιστών σε νεοανακτορική σφραγίδα από τόν Μαυροσπήλιο Κνωσού¹⁹⁰. Φυσικά στους

σφραγιδολίθους αυτούς πρόκειται περι κράνους που φορούν πολεμιστές και ή σχέση με τò ειδώλιο τών Κυθήρων είναι καθαρά στυλιστική. Πιό πολυ μπορεί να συσχετισθεί τò ειδώλιο Ε70 με αντίστοιχο πήλινο ειδώλιο θεάς από τήν Κέω, που φέρει σχεδόν όμοιο κάλυμμα¹⁹¹, που χρονολογείται περι τò 1500 π.Χ. Περισσότερη άκόμη σχέση έχει τò κάλυμμα της κεφαλής του κυθηραϊκού ειδωλίου με τὰ αντίστοιχα σε παραστάσεις ανατολικής προέλευσης, όπως π.χ. σε σφραγιδόκυτόνδρο από τὰ Γιοφυράκια¹⁹², αλλά και με τò κάλυμμα κεφαλής σε σφράγισμα της Ζάκρου¹⁹³, που φοριέται από γυναίκες με φτερά, αντί για χέρια. Ότι πρόκειται για κράνος άποδεικνύεται από άλλο σφράγισμα της Ζάκρου¹⁹⁴, όπου ζωοκέφαλη γυναίκα φέρει κράνος. Ακόμη ό πύλος του Ε70 θυμίζει αντίστοιχο ειδωλίου από τήν Warka¹⁹⁵, που χρονολογείται μεταξύ 3300 και 3000 π.Χ., με τò όποιο επί πλέον έχει όμοιότητα και ως προς τή μακριά γενειάδα και τή θέση τών χειρών. Όμοιους επίσης πύλους φορούν μορφές στις τοιχογραφίες του άνακτόρου του Μάρι στη Μεσοποταμία, που χρονολογούνται στην περίοδο του βασιλιά Χαμουραμπί¹⁹⁶ (1792- 1750).

Τò ειδώλιο τών Κυθήρων Ε70 συγκεντρώνει λοιπόν άρκετά ανατολικά στοιχεία, όπως τò ένδυμα, τόν πύλο και τήν κίνηση τών χειρών, γνωστά και από λίγα μινωικά ειδώλια, όπως τò χάλκινο ειδώλιο του Κα-

185. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, ΙΙ, 540, εικ. 538, 539.

186. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, ΙΙ, 526, εικ. 524-525.

187. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 73, πίν. 1, Verlinden 1984, άρ. 1, πίν. 1, période prépalatiale.

188. Hildesheim Museum 1978, άρ. 54.

189. CMS I, άρ. 12.

190. CMS II, 3, άρ. 32.

191. Hood 1978, 107, εικ. 90, Caskey 1986, πίν. 8 και 69.

192. Evans 1921-1936, ΙΙ, 265, εικ. 158, CMS II, 2, άρ. 206.

193. CMS II, 7, άρ. 134, άρ. 129, Α-Β.

194. CMS II, 7, 124.

195. Hildesheim Museum 1978, 10, άρ. 34, πίν. 13.

196. Moorgat 1969, 70, εικ. 49a, άνω.

τσαμπᾶ, τὸ πήλινο εἰδώλιο ἀπὸ τὸ Παλαί-
καστρο καὶ τὸ πρῶμο ἀνθρωπόμορφο
ρυτὸ τῶν Ἀρχανῶν, γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λό-
γος πρὸς πάνω, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δύο κυθηραϊκὰ
εἰδώλια, τὸ E31 καὶ τὸ E76. Εἶναι πιθανὴ
λοιπὸν μιὰ κάποια μεσοποταμιακὴ ἐπίδρα-
ση. Ἴσως δὲν εἶναι τυχαία, ὅπως φαίνεται
σὲ ἄλλο κεφάλαιο, ἡ ἀνεύρεση στὰ Κύθηρα
μεσοποταμιακοῦ ἐνεπίγραφου ἀντικειμέ-
νου τῆς ἐποχῆς τοῦ Naramsin (1830-1813
π.Χ.), τῶρα χαμένου. Τὰ πρὸς πάνω στοιχεῖα
ὑποδηλώνουν ὅτι τὰ Κύθηρα εἶχαν ἐπαφὴς
μὲ τὴ Μεσοποταμίαν τὸν 18ο π.Χ. αἰῶνα¹⁹⁷,
σχέσεις γνωστὲς βέβαια καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια
τὴν Κρήτη¹⁹⁸.

Μὲ τὰ τυπολογικὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέ-
τει, τὸ εἰδώλιο E70 μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ
μεταξὺ τῆς MM II ἐποχῆς τῶν παλαιῶν
ἀνακτόρων καὶ τῆς YM I περιόδου.

E71 (Μ.Π. 6643) (εἰκ. 65α-δ, πίν. 32α-δ).

2/ 10/ 93, Τομ. Γ, Ἄνδρρο 8, Εἰδ. 14.

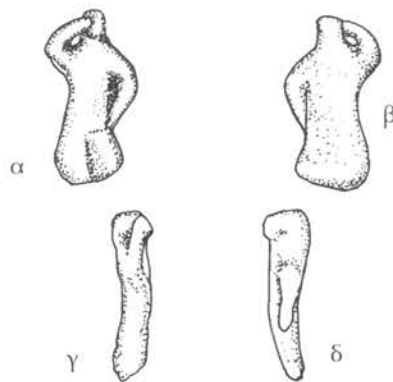
Περισυλλέχθηκε στὸ νοτιότατο ἄνδρρο μαζὶ
μὲ τὰ E19, E20, E28, E35, E37 καὶ E75.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0223 μ., πᾶχ. 0.0062 μ.,
μέγ. πλάτ. 0.0125 μ.

Μικρότατο ἀνδρικό χάλκινο εἰδώλιο σὲ θη-
λυστολία, ἔλλιπες στὸ κατώτερο τμήμα. Ἡ
μορφὴ ὑψώνει τὸ δεξιὸ χέρι στὸ μέτωπο,
ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸν λαιμό. Τὸ ἀρι-
στερὸ ἔρχεται μὲ κυκλικὴ κίνηση στὸν μηρό,
ὅπου προσκολλᾶται. Καὶ τὰ δύο χέρια χον-
δρά, λεπτυνόμενα μόνο στὸ κατώτερο
τμήμα. Ἐγχάρᾳξεις κάτω ἀπὸ τὸ δεξιὸ χέρι. Ὁ
κορμός, παχὺς καὶ ἐπίπεδος, κλίνει ἐλαφρᾶ

πρὸς τὰ πίσω. Παχύτερη ἡ δεξιὰ ὠμοπλάτη.
Τὸ κεφάλι κυβικὸ σὰν ὀρθογώνιο ἔμβολο,
στρογγυλεμένο χονδροειδῶς πίσω. Λαιμὸς
χονδρός. Μὲ ἐγχάρᾳξη ἐμπρὸς διακρίνονται
ἴσως τὰ πόδια, ἢ κάποια πτυχή.

Τὸ εἰδώλιο E71 ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο μι-
κρότατο κυθηραϊκὸ εἰδώλιο, μαζὶ μὲ τὸν σε-
βίζοντα E13, τύπου L. Τὸ εἰδώλιο E71 ταυτί-
ζεται ὡς πρὸς τὴ θηλυστολία μὲ τὸ E70. Τὸ
κολλημένο στὸν ὦμο σὰν ὀρθογώνιο ἔμβο-
λο, στρογγυλεμένο πίσω κεφάλι, θυμίζει τὰ
YM I εἰδώλια τῶν ὁμάδων L καὶ M, ὅπως καὶ
ἡ κάμψη τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ¹⁹⁹. Ὡς στυλ
θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ στὴν πρῶμη
παλαιοανακτορικὴ φάση, μιὰ καὶ ἔχει πολ-
λὲς ὁμοιότητες μὲ τὸ μικρὸ εἰδώλιο ἀπὸ τὸν
Γιούχτα Ἀρχανῶν τῆς ὁμάδας A²⁰⁰. Ὡστόσο
τὸ εἰδώλιο τῶν Κυθήρων ἔχει μεγαλύτερο
ὄγκο καὶ παραβάλλεται ἐπίσης μὲ ἄλλο μι-
κρὸ εἰδώλιο τῆς YM I ὁμάδας M²⁰¹.

Εἰκ. 65. **E71**. Ἀνδρικό χάλκινο εἰδώλιο σὲ θηλυστο-
λία: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια
δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

197. Kantor 1947, 3-13, Stevenson-Smith 1960, Majewski 1969, 1-10.

198. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 206 κέ.,
ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

199. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 19, 20, 21.

200. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 84, πίν. 1.

201. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 21.

η. Γυναικεῖα εἰδώλια (E72-E83)

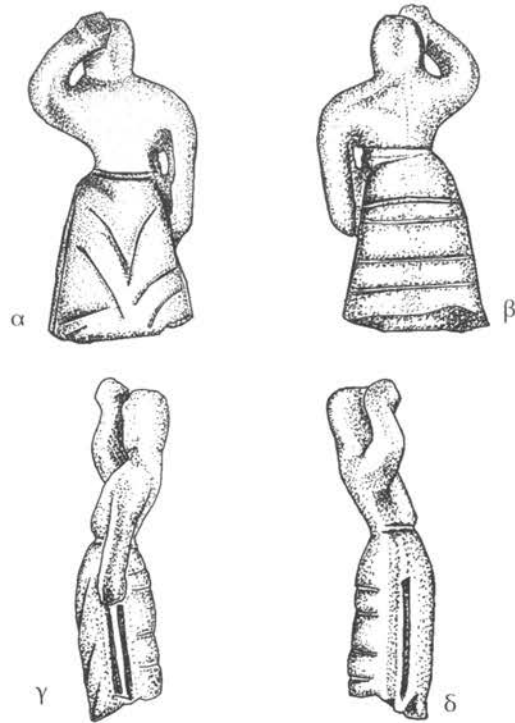
E72 (Μ.Π. 6629) (εἰκ. 66α-δ, πίν. 33α-δ)

3/10/93, Τομ. Β, Καν. 4, Ὅμ. 16, Εἰδ. 8.
Βρέθηκε στὸ Ἄνδηρο 7 στὸν Κάνναβο 4 μαζί
μὲ τὸ ἐπίσης γυναικεῖο εἰδώλιο E77.
Στὸν ἴδιο τομέα, κάνναβο καὶ ὁμάδα βρέθη-
κε τὸ εἰδώλιο E 77.
Διαστάσεις: Ὑψ. 0.043 μ., μέγ. πλάτ. 0.0224
μ., πάχ. 0.0098 μ.

Χάλκινο γυναικεῖο εἰδώλιο. Ἡ μορφή ἀποδί-
δεται ὀρθία, μὲ τὸ δεξιὸ χέρι σὲ γροθιά στὸ
μέτωπο, ἐνῶ τὸ ἀριστερό, ποὺ βρίσκεται
σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σῶμα, πέφτει
κατὰ μῆκος τῆς πλευρᾶς. Τὰ χέρια κυλινδρι-
κά. Ἀρκετὰ ἐντονη κλίση τοῦ σώματος πρὸς
τὰ πίσω. Τὸ κεφάλι σφαιρικό, ἐπίπεδο ἐπά-
νω καὶ μὲ ἐγχάραξη στὸν λαιμό. Πιθανὴ δή-
λωση βοστρύχου πίσω. Τὸ ἀνώτερο τμήμα
τοῦ κορμοῦ ἐπίπεδο, χωρὶς δήλωση τῶν
μαστῶν. Ἐγχάραξη στὴ μέση ἴσως δηλώνει
τὴ ζώνη. Κατακόρυφη γραμμὴ στὴν πλάτη
καὶ ἄλλη στὴ δεξιὰ ὠμοπλάτη, γιὰ τὴ δήλω-
ση τῆς κίνησης τοῦ χεριοῦ. Στὸ κατώτερο
τμήμα ἢ κοιλία προτεταμένη. Ἡ μορφή φέρει
ποδὴρη φούστα, ποὺ κοσμεῖται στὰ πλάγια
μὲ ἐγχαράξεις. Ἐμπρὸς κοσμεῖται μὲ δύο
ἐνάλληλες γωνίες καὶ τὴν ἀρχὴ μιᾶς τρίτης.
Πίσω ἢ φούστα κοσμεῖται μὲ συστάδες δι-
πλῶν ὀριζόντιων ἐγχαράξεων.

Ἡ δεξιὰ κάτω ἐγχάραξη ἴσως ἀπὸ κά-
ποιο χτύπημα. Μικρὴ διαπλάτυση τοῦ ἐλά-
σματος. Στὴ βάση βαθὺ ἐλλειψοειδὲς βύθι-
σμα. Καλὰ δουλεμένο εἰδώλιο μὲ λειασμένη
ἐπιφάνεια. Ἀνάστροφη χύτευση. Οἱ λεπτο-
μέρειες ἔγιναν στὸ πρόπλασμα.

Τὸ εἰδώλιο E72 τῆς εὐτραφοῦς, ἀλλὰ
ἀρμονικῆς σὲ ἀναλογίες, αὐτῆς γυναίκας μὲ
τὸ σφιχτὸ περίγραμμα, ἔχει πολλὰ ἐνδιαφέ-
ροντα στοιχεῖα. Ὅμοια στρογγυλὰ κεφάλια
μὲ ἢ χωρὶς ἀπόδοση βοστρύχων στὸ πίσω

Εἰκ. 66. E72. Χάλκινο γυναικεῖο εἰδώλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. δ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.

μέρος, ἢ χαρακτηριστικῶν προσώπου ἐμ-
πρὸς, ἔχουν βρεθεῖ στὰ Κύθηρα τουλάχισ-
στον σὲ δέκα εἰδώλια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα δύο, τὰ
E1 καὶ E17, ἀνήκουν στὴν παλαιοανακτορικὴ
ὁμάδα D, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἀνήκουν στὶς
ὁμάδες L, M καὶ N τοῦ τέλους τῆς νεοανα-
κτορικῆς περιόδου. Ἐνα, τὸ E15, ποὺ δὲν ἔχει
ἐπίσης χαρακτηριστικὰ προσώπου, σχετιζέ-
ται μὲ τὶς MM III-ΥΜ Ια ὁμάδες H καὶ F.

Ὁ τύπος τοῦ ἐνδύματος μὲ φραμπαλά-
δες ποὺ γωνιάζουν ἐμπρὸς, ἐνῶ πίσω εἶναι
ὀριζόντιοι, στοιχεῖο ποὺ δείχνει ἀσφαλῶς
φούστα ποὺ ἀνοίγει ἐμπρὸς, εἶναι γνωστὸ
ἀπὸ τὰ εἰδώλια τῆς λεγομένης ἐποχῆς τῆς
ἀκμῆς, MM III-ΥΜ Ια χρόνων, ὅπως τὴ λεγό-

μενη μπαγιαντέρα του Βερολίνου²⁰², που ανήκει στην ομάδα F και ένα ειδώλιο από την Αγία Τριάδα²⁰³. Το περίεργο στη φούστα του ειδωλίου E72 των Κυθήρων είναι οι «πιέτες», που υπάρχουν στο πλάι και δέν συνυπάρχουν συνήθως με τους φραμπαλάδες, όπως περιγράφηκαν πιο πάνω. Συνήθως «πιέτες» αποδίδονται σε φορέματα απλά εμπρός και πίσω, όπως τα πρώιμα ειδώλια του Τραόσταλου²⁰⁴, αλλά κυρίως σε ειδώλια της ομάδας E, όπως π.χ. σε ειδώλιο με προέλευση Τύλισος, της Συλλογής Ortiz²⁰⁵, δηλαδή σε γυναικείο ειδώλιο του λεγομένου αύστηρου ρυθμού. Σε ένα ειδώλιο όμως της ομάδας E με προέλευση Κόφινας²⁰⁶ συνυπάρχουν οι οριζόντιες εμπρός και πίσω ταινίες-φραμπαλάδες.

Έκτος από το ένδυμα, τό «ξυρισμένο» σχεδόν κεφάλι απαντά σε γυναικεία ειδώλια της ομάδας E²⁰⁷ με τις πιέτες στο πλάι.

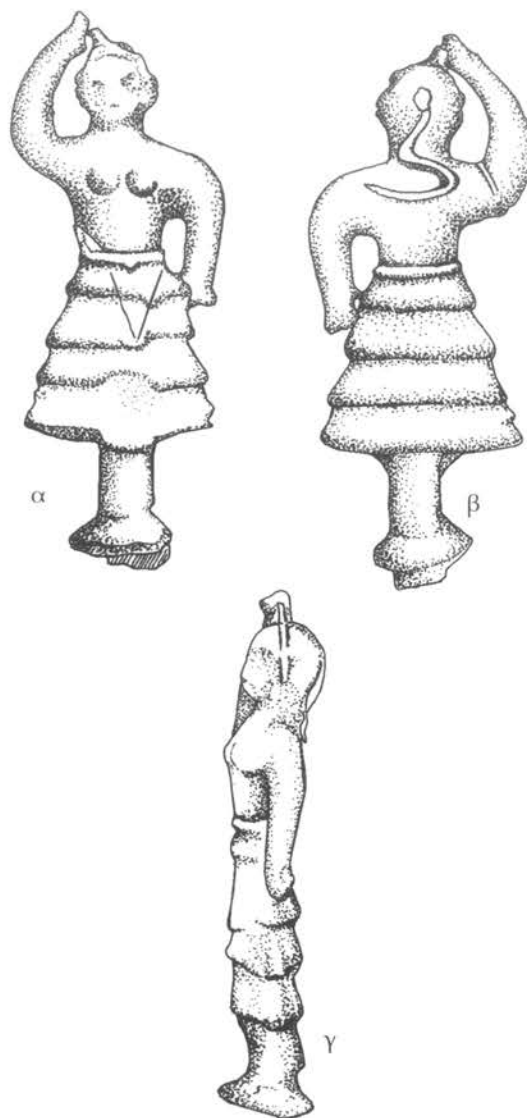
E73 (Μ.Π. 8085) (είκ. 67α-γ, πίν. 32ε)

17/ 9/94, Τομ. Β, Κάνναβος 5, Όμ. 48, Είδ. 10.

Περισυλλέχθηκε στο Άνδηρο 7 στον Κάνναβο 5. Στο ίδιο άνδηρο βρέθηκαν τα E31, E34, E59, E72 και E77.

Διαστάσεις: Ύψ. 0.069 μ., μέγ. πλάτ. 0.027 μ.

Χάλκινο γυναικείο ειδώλιο, που πατά σε συμφυή βάση. Η μορφή σεβίζει, με το δεξί χέρι ύψωμένο στην κεφαλή και απομακρυσμένο από το σώμα. Το αριστερό χέρι, σχηματίζοντας καμπύλη μακριά από το σώμα, άκουμπά στο γλουτό. Εύρεijs οι ώμοι και τό

Είκ. 67. **E73**. Χάλκινο γυναικείο ειδώλιο: α. Πρόσθια όψη. β. Οπίσθια όψη. γ. Πλάγια αριστερή όψη.

άνωτερο τμήμα του σώματος, με απόδοση πλαστικά των μαστών. Το κατώτερο τμήμα

202. Furtwängler 1889, 93-94, είκ. 7, Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 153, πίν. 13.

203. Sapouna-Sakellarakis 1995, 123, πίν. 12.

204. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 2, άρ. 5 και 6.

205. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 110, πίν. 3, Δαβάρas 1977, 115, άρ. 79.

206. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 71, πίν. 4.

207. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 4.

καλύπτεται από φούστα με φραμπαλάδες, πλαστικά αποδοσμένους. Πατά σὲ κυλινδρική βάση, πλατυνόμενη στὸ κατώτερο τμήμα. Τὸ κεφάλι πολυγωνικό, σχεδὸν μὲ ὑποτυπώδη ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Πλαστική ἀπόδοση τῶν αὐτιῶν. Ἀπὸ τὴν κορυφή τῆς κεφαλῆς ξεκινάει βόστρυχος, ὁ ὁποῖος πέφτει κυματοειδῶς μέχρι τὴν ὠμοπλάτη.

Ἡ φορὰ χύτευσης εἶναι ἀπὸ κάτω. Ἡ βάση ἀποτελεῖ τὸν ἀγωγὸ χύτευσης. Ἡ χοάνη δισκοειδής, ὁ ἀγωγὸς κυλινδρικός. Οἱ λεπτομέρειες ἔγιναν στὸ πρόπλασμα. Διακοπή χύτευσης ἔγινε στὸ δεξι ἄκρο χέρι, λόγω ἐγκλωβισμού ἀέρα. Κάποια ἐξογκώματα στὴν πλάτη ὀφείλονται σὲ παραμόρφωση τοῦ προπλάσματος. Τὰ βυθίσματα κάτω ἀπὸ τὸ δεξι χέρι δείχνουν ἐγκλωβισμένο ἀέρα.

Τὸ εἰδῶλιο εἶναι μοναδικό, ὅπως πατάει θριαμβικὰ στὴν ὑψηλὴν βάση-χοάνη. Τὰ γυναικεῖα εἰδῶλια συνήθως δὲν ἔχουν βάση, ἐφ' ὅσον ἡ φούστα στὸ κατώτερο τμήμα, ποὺ εἶναι συγχρόνως καὶ χοάνη χύτευσης, ἀποτελεῖ πλατιὰ βάση. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις μικρὸς γόμφος βοηθαίει στὴ στερέωση τοῦ εἰδῶλιου σὲ κάποια βάση ἀπὸ ἄλλη ὕλη, ὅπως π.χ. στὸ εἰδῶλιο E74. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς βάσης μὲ κύλινδρο, ποὺ καταλήγει σὲ δίσκο καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τεχνικῆς διαδικασίας, δὲν συναντᾶται οὔτε στὰ ἀνδρικὰ μινωικὰ εἰδῶλια, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀνδρικὰ εἰδῶλια τῆς συλλογῆς Ortiz²⁰⁸ καὶ

τὶς βάσεις δύο ἀνδρικῶν εἰδῶλιων, ποὺ ἐμφανίστηκαν στὴν ἀγορὰ ἀρχαιοτήτων²⁰⁹ καὶ χρονολογοῦνται μεταξὺ 1600 καὶ 1500 π.Χ. Ἴσως κάποιες ἀπὸ τὰ τμήματα ὑψηλῶν κυθηραϊκῶν βάσεων ἀνήκουν σὲ αὐτὸ τὸν τύπο. Πιὸ κάτω θὰ ἐξετασθοῦν στὸ σύνολό τους.

Τὸ ἴδιο τὸ εἰδῶλιο εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον. Ἡ κοτσίδα στὸ πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς ἀπαντᾶ στὴ γυναικεῖα μορφή E77, στὴ γυναικία μὲ σκούφο E76 καὶ στὸ ἀνδρικὸ εἰδῶλιο E7, ποὺ ἀνήκει στὴν MM III-ΥΜ Ια ομάδα Μ. Ἡ κοτσίδα παραπέμπει στὸ γυναικεῖο εἰδῶλιο τῆς Ἀγίας Τριάδας²¹⁰, ποὺ ἀνήκει στὴ MM III-ΥΜ Ι ομάδα F²¹¹. Ἡ λεπτὴ αὐτὴ φιγούρα μὲ τὸ μικρὸ στήθος, χωρὶς τὴν ὑπερβολικὰ λεπτὴ μέση τῶν εἰδῶλιων τῆς ομάδας F, ἀλλὰ πιὸ χοντρή, ὅπως στὰ εἰδῶλια τῆς ομάδας E²¹², ἔχει ἄλλα χαρακτηριστικά, ποὺ τῆς προσδίδουν μιὰ πιὸ ἐλεύθερη καὶ γοητευτικὴ ἐμφάνιση. Οἱ φραμπαλάδες ἀποδίδονται ἀνάγλυφα, ὅπως σὲ εἰδῶλιο τῆς ομάδας F²¹³ ἀπὸ τὴν Ἀγία Τριάδα, καθὼς καὶ τὸ εἰδῶλιο τοῦ Βερολίνου²¹⁴. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὰ πιὸ πάνω εἰδῶλια εἶναι ὅτι ἐδῶ οἱ φραμπαλάδες εἶναι καὶ ἐμπρὸς ὀριζόντιοι καὶ ἐξέχουν στὰ ἄκρα, στοιχεῖο ποὺ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ γυναικεῖα μορφή στροβιλίζεται. Ἔτσι ὅπως αἰωρεῖται στὴν βάση ἡ μορφή παραπέμπει στὰ παλλᾶδια, ὅπως αὐτὸ τοῦ δαχτυλιδιοῦ τῶν Ἴσοπάτων²¹⁵ καὶ σὲ ἄλλο δαχτυλίδι ἀπὸ τὴν Κρήτη²¹⁶, καθὼς καὶ σὲ νεαρὴ μορφή χρυσοῦ

208. Ortiz 1996, ἀρ. 51, Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 77, πίν. 16 καὶ ἀρ. 53, πίν. 17.

209. Auction Sotheby's 23/5/91, ἀρ. 23 καὶ 5/7/1982, ἀρ. 389.

210. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 123, πίν. 12.

211. Sapouna-Sakellarakis 1995, 125.

212. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 71, 119,

142, πίν. 4.

213. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 123, πίν. 12.

214. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 153, πίν. 13.

215. Evans 1921-1936, III, 68, εἰκ. 38, Nilsson 1950, 347, εἰκ. 158, CMS II, 3, ἀρ. 51.

216. Nilsson 1950, 39, εἰκ. 7.

δαχτυλιδιοῦ ἀπὸ τὶς Μυκῆνες²¹⁷ καὶ σὲ σφράγισμα ἀπὸ τῆ Ζάκρο²¹⁸, ποὺ ἔχουν ἴδιες φοῦστες.

Τὸ πλάσιμο τῶν χεριῶν καὶ τοῦ σώματος δὲν εἶναι αὐτὸ τῆς λαμπρῆς ΜΜ III-ΥΜ I ομάδας F, ἀλλὰ ἔχει περισσότερη σχέση μὲ τὴν πιὸ ἀπλὴ πλαστικὴ τῆς σύγχρονης ομάδας E.

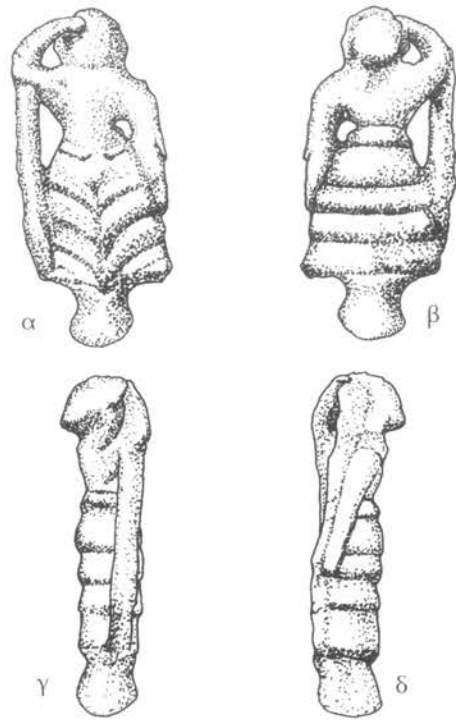
E74 (Μ.Π. 6633) (εἰκ. 68α-δ, πίν. 34α-δ)

12/9/93, Τομέας Γ, Ἄνδρηο 5, Εἶδ. 3.

Περὶσυλλέχθηκε στὸ Ἄνδρηο 5 ὅπου καὶ τὰ E21, E30, E52 στὴν περιοχὴ τῆς Τομῆς 1 ἐνῶ στὸ ἴδιο ἄνδρηο βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ σημαντικὸς ἀριθμὸς εἰδωλίων.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0421 μ., μέγ. πλάτ. 0.0184 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0056 μ., πάχ. 0.0082 μ.

Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο. Ἡ μορφή ἀποδίδεται ὄρθια, μὲ ὑψωμένο τὸ δεξιὸ χέρι στὸ μέτωπο. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ χέρι ξεκινάει κατακόρυφο κυλινδρικό στέλεχος μακριὰ ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμῆμα τοῦ σώματος, προσκολλημένο ὅμως στὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ ἐνδύματος. Ὁ δεξιὸς ὤμος παχύτερος. Τὸ ἀριστερὸ χοντρὸ χέρι κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, λήγει ἴσως σὲ γροθιά. Τὸ κεφάλι σφαιρικό, χωρὶς δήλωση χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, ἐκτὸς ἀπὸ πιθανὴ δήλωση τῶν αὐτιῶν. Πίσω δηλώνεται ἡ κόμη καὶ στὴ βάση τοῦ κρανίου πιθανὰ κρωβύλος. Λαιμὸς χαμηλός. Τὸ κεφάλι σχεδὸν προσκολλημένο στοὺς ὤμους. Ἐλαφρὰ πλαστικὴ δήλωση τοῦ στήθους. Τὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ σώματος ἐπίπεδο ἐμπρός, καμπύλο πίσω, ἰδιαίτερα στοὺς γλουτούς. Στὴ μέση φέρει ζώνη κυλινδρική. Ἡ ποδῆρης φούστα σχηματίζει

Εἰκ. 68. E74. Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ζει ἐμπρὸς τρεῖς λοξὲς ἀναδιπλώσεις (φραμπαλάδες), ποὺ πίσω γίνονται ὀριζόντιες. Ἀπὸ τὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ ἐνδύματος ἐκφύεται ταπεινὸ, κυλινδρικό στέλεχος, ποὺ λήγει σὲ πεπλεγμένη κομβίωση σφαίρα.

Φορὰ χύτευσης ἀνάστροφη. Ὁ ἀγωγὸς χύτευσης σχηματίζει τὴ βάση. Ἄγρια ἐπιφάνεια. Οἱ λεπτομέρειες ἔγιναν στὸ πρόπλασμα. Ἡ κάθετη ράβδωση, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα, ἀποτελεῖ ἀτέλεια, ποὺ ὀφείλεται σὲ τεχνικὸ λάθος, πιθανῶς σὲ διείσδυση μετάλλου σὲ ρωγμὴ τοῦ καλουπιοῦ, ἢ εἶναι τὸ ἴδιο ἀγωγός.

217. Nilsson 1950, 347, εἰκ. 158, CMS I, ἀρ. 17.

218. Evans 1921-1936, I, 680, εἰκ. 500c, CMS II, 7, ἀρ. 24.

Το ειδώλιο έχει χαρακτηριστικά πολλῶν κυθηραϊκῶν ἀνδρικών καὶ γυναικείων ειδωλίων ὡς πρὸς τὸ στρογγυλὸ κεφάλι, ποῦ εἶναι χωμένο στὸν ὦμο, χωρὶς τὴ μεσολάβηση λαιμοῦ. Σὲ κάποια ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχει μία ἄτεχνη ἀπόδοση χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Ἡ κόμη, ποῦ φθάνει μέχρι τὴ βάση τοῦ κρανίου, ἔχει σχέση μὲ ΜΜ III-ΥΜ I ειδώλια τῆς μινωικῆς ὁμάδας E²¹⁹ ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ τὸν Κόφινα. Ἡ μακριὰ φούστα μοιάζει μὲ αὐτὴ τοῦ ειδωλίου E72, στὴν πραγμάτευση τοῦ ὁποίου ἔγινε λόγος γιὰ τὸν τύπο, μὲ τὴ διαφορά ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχουν καὶ πλάγιες στολίδες, ἀσυνήθιστο γιὰ τὸν τύπο αὐτὸ τῆς φούστας. Ὅπως καὶ στὸ E72 δὲν ἀποδίδεται τὸ στήθος, ἀλλὰ τὸ στέρνο εἶναι πληθωρικό. Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ ἀπαντᾷ σὲ ειδώλιο ἀπὸ τὸν Κόφινα²²⁰ τῆς ὁμάδας E, μὲ τὸ ὁποῖο συσχετίσθηκε πρὸς τὸ πάνω καὶ γιὰ τὸ ἔνδυμα, ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερο ειδώλιο, τὸ γυναικεῖο ειδώλιο τοῦ Κάμπου τῆς Λακωνικῆς²²¹. Τὸ στέλεχος ποῦ κρέμεται ἀπὸ τὸ δεξιὸ χέρι εἶναι κατασκευαστικὸ λάθος. Ἴσως ὅμως ὁ τεχνίτης τὸ μεταχειρίστηκε γιὰ νὰ ἀποδώσει ἕνα ἱμάτιο, κάτι ποῦ γνωρίζουμε ἀπὸ παλαιοσυριακὸ σφραγιδοκύλινδρο ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἰ. Χατζιδάκη στὴν Τύλισο, ὅπου γυναικεῖα μορφή φέρει πέπλο ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς μέχρι τὴ μέση²²². Ἡ κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ ἐξ ἄλλου, ποῦ ἀκουμπάει στὸ μάτι σὰν γροθιά, δὲν εἶναι ἄγνωστη σὲ ἀνδρικά ειδώλια.

Ἡ κομβιόσχημη βάση, γνωστὴ ἀπὸ τὰ κυθηραϊκὰ ειδώλια E6 καὶ E79, δὲν εἶναι συ-

νηθισμένη στὴν Κρήτη, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα ειδώλιο τῆς συλλογῆς Ortiz²³³. Οἱ ἀναλογίες ἀντιστοιχοῦν στὴ νεοανακτορικὴ ὁμάδα E, ἐδῶ ὅμως ἡ λεπτὴ μέση φέρνει τὸ ειδώλιο E74 πρὸς κοντὰ στὴ σύγχρονη ὁμάδα F τῆς λεγομένης ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς²²⁴.

E75 (Μ.Π. 6642) (εἰκ. 69α-δ, πίν. 35α-δ)

2/10/93, Τομ. Γ, Ἄνδρ. 8, Εἰδ. 13.

Περὶσυλλέχθηκε στὸ νοτιότατο ἄνδρ. τὸ Ἄνδρ. 8 μαζί μὲ τὰ E19, E20, E28, E35, E37 καὶ E71.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0350 μ., μέγ. πλάτ. 0.236 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.0102 μ., ἐλάχ. πάχ. 0.0045 μ., μέγ. πάχ. 0.055 μ.

Μικρὸ χάλκινο γυναικεῖο ειδώλιο. Ἡ μορφή ἀποδόθηκε σχεδὸν ἐπίπεδη, μὲ πλαστικὴ ἀπόδοση τοῦ στήθους. Ἐλαφρὰ κλίση τοῦ ἀνώτερου τμήματος τοῦ κορμοῦ πρὸς τὰ πίσω. Τὰ χέρια ἀδιάρθρωτα ἔρχονται ἐμπρὸς καὶ ἀκουμποῦν στὴν κοιλιὰ, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ στήθος. Τὸ ἀριστερὸ χέρι, ποῦ προσκολλᾶται στὸ σῶμα, εἶναι ἔλλιπες. Τὸ κεφάλι σφαιρικό, σχεδὸν ἐπίπεδο πίσω καὶ συμπιεσμένο στὰ πλάγια ἐμπρὸς, προκειμένου νὰ ἀποδοθοῦν τὰ αὐτιά. Τὰ μάτια ἀποδίδονται μὲ βαθύνσεις καὶ ἡ μεγάλη μύτη πλαστικά. Στὸ πίσω μέρος ἡ κόμη ἀποδίδεται σὰν πλατιὰ μάζα. Λαιμὸς κοντός. Στὸ μακρὸ ἔνδυμα ποῦ πλαταίνει στὴ βάση, σχηματίζονται δύο γωνίες στὴν πίσω ὄψη καὶ τέσσερις ἀκανόνιστες ἐμπρὸς.

Στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ ἐνδύματος ὑπάρχουν τρεῖς κυκλικὲς βαθύνσεις ἐμπρὸς

219. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 71, 72, 119, πίν. 4.

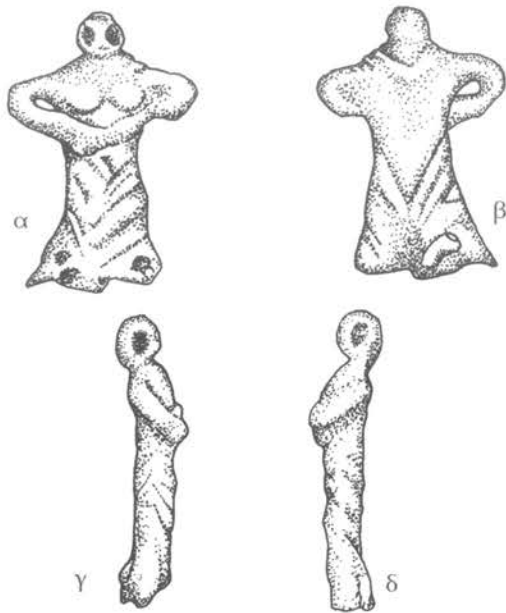
220. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 71, πίν. 4.

221. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 145, πίν. 33.

222. CMS II, 3, ἀρ. 128, ὅπου καὶ ἡ πλήρης βιβλιογραφία.

223. Ortiz 1996, ἀρ. 51, Verlinden 1984, ἀρ. 59, πίν. 29, ΜΜ III-ΥΜ Ia, style classique moyen.

224. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 122, 123, 153, πίν. 11-13.

Εικ. 69. E75. Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

καὶ μία πίσω, καθὼς καὶ ἐξόγκωμα. Τὰ στήθη ἔχουν ἀποδοθεῖ πλαστικά. Χύτευση ἀνάστροφη. Οἱ τρεῖς βαθύνσεις στὴ βάση τῆς φούστας ἴσως ὀφείλονται στὸ μπλοκάρισμα τοῦ ἀέρα. Οἱ ἀνάγλυφες λεπτομέρειες ἔγιναν στὸ πρόπλασμα.

Τὸ εἰδῶλιο εἶναι σχεδὸν ἐπίπεδο, «πλακέ», ὅπως ἀρκετὰ μινωικὰ εἰδῶλια τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου, π.χ. τοῦ Γιούχτα Ἀρχανῶν²²⁵ καὶ τῶν εἰδῶλιων τοῦ Τραόσταλου²²⁶. Τὰ πιὸ πάνω εἰδῶλια, πλὴν ἐνὸς ἀπὸ τὰ εἰδῶλια τοῦ Γιούχτα, ἔχουν τὴν ἴδια κίνηση στὰ χέρια, ἄλλοτε πάνω καὶ ἄλλοτε κάτω ἀπὸ τὸ στήθος. Στὰ εἰδῶλια αὐτὰ ἢ

ἀπόδοση εἶναι ἄτεχνη. Ὅμοια κίνηση ἔχει καὶ τὸ πρῶμο εἰδῶλιο τῶν Ἀρχανῶν²²⁷, ἀλλὰ καὶ ἄλλα μεταγενέστερα²²⁸. Στὴν κίνηση τῶν χειρῶν τὸ εἰδῶλιο E75 μοιάζει μὲ πῆλινο νεοανακτορικό εἰδῶλιο ἀπὸ τὴ Φαιστό²²⁹, μὲ παλαιοανακτορικό ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ²³⁰, ἀλλὰ καὶ μὲ ΥΜ III εἰδῶλια ἀπὸ τὰ Χανιά²³¹. Στὰ Κύθηρα ἡ κίνηση αὐτὴ τῶν χειρῶν συναντᾶται στὰ εἰδῶλια E36 καὶ E70. Τὸ στρογγυλὸ, κολλημένο στὸν ὄμο κεφάλι, εἶναι συνηθισμένο στὰ κυθηραϊκὰ εἰδῶλια, ὅπως ἀναφέρεται στὴν οἰκεία θέση. Σὲ ἀντίθεση ὅμως μὲ ἄλλα παρόμοια κεφάλια, ἐδῶ ἀποδίδονται χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Ὁ τρόπος ποὺ ἀποδίδονται οἱ γωνίες στὸ ἔνδυμα δὲν ἔχουν σχέση μὲ αὐτὸ τῶν μινωικῶν εἰδῶλιων τῶν τύπων E καὶ F, ἀλλὰ μοιάζουν περισσότερο μὲ τὴν εσθῆτα τοῦ θηλυστολοῦντος ἀνδρὸς E70, τοῦ λεγόμενου παπαῦ.

E76 (Μ.Π. 6605) (εἰκ. 70α-δ, πίν. 35ε-ζ)

30/9/92.

Περισυλλέχθηκε νότια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, στὸ Ἄνδηρο 2 μαζί μὲ τὰ εἰδῶλια E12, E49, E54, E55, E76 καὶ E82.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.036 μ., μέγ. πλάτ. 0.0205 μ., μέγ. σωζ. πάχ. 0.013 μ.

Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο μὲ παχιὰ χέρια γύρω ἀπὸ τὸ στήθος, ποὺ δὲν διατηροῦνται στὰ ἄκρα. Οἱ μαστοὶ δηλώνονται μὲ δύο πλαστικὰ σφαιρίδια. Τὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ σώματος δυσανάλογα μικρὸ, καλύπτε-

225. Sapouna-Sakellarakis 1995, 123, ἀρ. 81, 82, 84, πίν. 1.

226. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 4, πίν. 1.

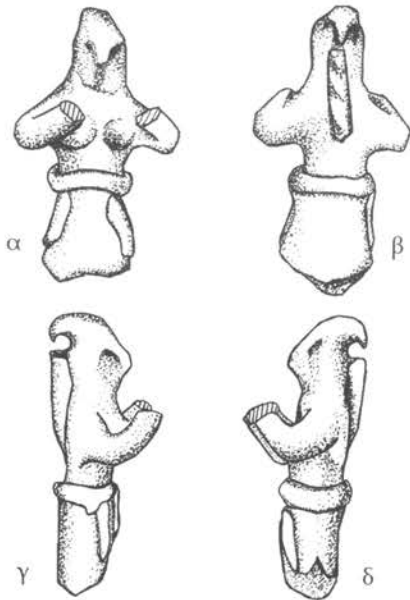
227. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 73, πίν. 1.

228. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 97, πίν. 28.

229. Pernier 1902, ἀρ. 122, 124.

230. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, πίν. 5-6.

231. Κρητ. Χρον. Ζ', 1953, 490, ΙΔ', 1960, 515, ΑΔ 16, 1960, Χρον. 272, ΥΜ III, Ρεθεμιωτάκης 1998 64, ἀρ. 188-9, πίν. 18-19.

Είκ. 70. E76. Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

ται μὲ ποδηρὲς ἔνδυμα, τὸ ὁποῖο στερεώνεται μὲ πλαστικὴ ζώνη, ποὺ ἀναδιπλώνεται καὶ τὰ δύο ἅκρα τῆς πέφτουν στὰ πλάγια. Στὴ βάση μικρὴ προεξοχή-ἔμβολο. Τὸ κεφάλισαν μεγάλο ὀρθογώνιο ἔμβολο. Πλαστικὴ ἀπόδοση τῆς μύτης, ἀλλὰ ὄχι καὶ τῶν ὑπολοιπῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Λεπτότατα ἐξογκώματα στὸ δεξιὸ τμήμα τοῦ προσώπου. Τὸ μέτωπο γέρνει πρὸς τὰ πίσω καὶ ὁ «κωνικὸς σκουῖφος», ἢ ἡ κόμη ποὺ σχηματίζεται, συνεχίζουσι τὴν ἴδια καμπύλη μέχρι τοῦ σημείου ποὺ σχηματίζεται ὀπὴ, στὴ συνέχεια τῆς ὁποίας μακριὰ κοσι-

δα, ποὺ στὸ κατώτερο τμήμα τῆς στρέφει πρὸς τὰ δεξιὰ.

Διακοπὴ τῆς χύτευσης μεταξύ «πίλου» καὶ κοσιίδας, ὅπου ὑπάρχει τρύπα. Κάποια ἐξογκώματα ἴσως ὀφείλονται σὲ παραμορφωτικὴ διάβρωση. Οἱ λεπτομέρειες στὸ σῶμα καὶ τὸ κεφάλι ἔγιναν στὸ πρόπλασμα.

Στὸ εὐθυτενὲς αὐτὸ γυναικεῖο εἰδῶλιο δηλώνονται οἱ μαστοί, ἀντίθετα μὲ ἄλλα γυναικεῖα εἰδῶλια ἀπὸ τὰ Κύθηρα. Ἡ στρογγυλότητα στὴ φόρμα τοῦ σώματος, μὲ τὸ κάπως ἐπίπεδο προφίλ, καὶ ἡ ἐλάχιστη προσπάθεια ἀπόδοσης χαρακτηριστικῶν, ταυτίζει τὸ εἰδῶλιο μὲ τὴ ΜΜ III-ΥΜ Ια ὁμάδα Ε. Τὸ ἔνδυμα, μία φούστα μὲ ζώνη ποὺ δένεται περίτεχνα, εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὰ παλαιοανακτορικὰ εἰδῶλια τοῦ Τραόσταλου²³² καὶ τὰ νεοανακτορικὰ τοῦ Παλαικάστρου²³³. Ὁ κωνικὸς πῖλος ποὺ φέρει, θυμίζει ἀντίστοιχα παλαιοανακτορικὰ εἰδῶλια ἀπὸ τὴς Ἀρχάνες καὶ τὸν Μυλοπόταμο²³⁴. Τὸ εἰδῶλιο E76 συνδέεται ἐπίσης μὲ τὸ εἰδῶλιο τῶν Ἀρχανῶν λόγω τῆς κοσιίδας ἀλλὰ καὶ τῆς κίνησης τῶν χειρῶν. Κωνικὸ σκουῖφο φέρουν καὶ εἰδῶλια τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου τῆς ὁμάδας Ο καὶ ἰδιαίτερα τὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Κατσαμπᾶ²³⁵, ποὺ ἐπίσης ἔχει ὅμοια κίνηση τῶν χειρῶν. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι ὁ σκουῖφος εἶναι στοιχεῖο ποὺ καθορίζει διαχρονικὰ τὴν ιδιότητα τοῦ φέροντος, ἢ μία χαρακτηριστικὴ στιγμή τῆς τελετουργίας. Ἡ κοσιίδα ἀπαντᾷ σὲ γυναικεῖα καὶ ἀνδρικὰ εἰδῶλια τῶν Κυθέρων, ὅπως στὰ E4, E7, E73 καὶ E77.

232. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 4, πίν. 1.

233. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 40, ἀρ. 7 καὶ 8.

234. Sapouna-Sakellarakis 1995, 114, ἀρ. 73, πίν. 1.

235. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 97, πίν. 28. Στὸ εἰδῶλιο τοῦ Κατσαμπᾶ ὁ πῖλος ψηλός, ὅπως καὶ σὲ πῆλινα εἰδῶλια τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη, ἀρ. Μ.Η. 493 καὶ 494, Ἀλεξίου 1958, 215, πίν. Γ', εἰκ. 1.

E77 (Μ.Π. 6630) (εἰκ. 71α-δ, πίν. 36α-γ).

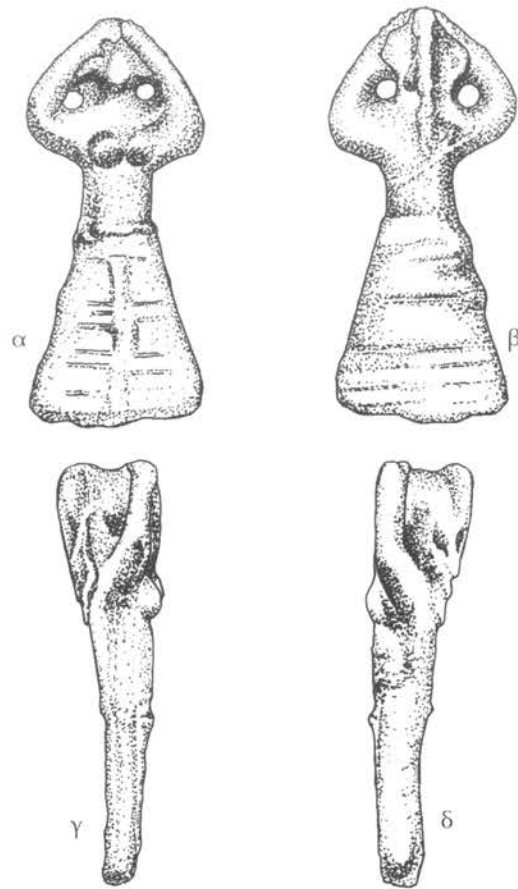
3/ 10/ 93, Τομ. Β, Καν. 4, Όμ. 16, Εἰδ. 8.
Βρέθηκε στὸν Κάνναβο 4 τοῦ Ἀνδῆρου 8
μαζὶ μὲ τὸ E72.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0512 μ., μέγ. πλάτ. 0.0248
μ., μέγ. πάχ. 0.0127 μ., ἐλάχ. πάχ. 0.0046 μ.

Χάλκινο γυναικεῖο εἰδώλιο. Ἡ μορφή φέρει
καὶ τὰ δύο χέρια συμμετρικὰ στὸ μέτωπο,
σὲ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν λαιμὸ, δημιουργώ-
ντας δύο μικρὲς ὀπές. Τὸ κατώτερο τμήμα
τοῦ σώματος πλακοειδές, τὸ ἀνώτερο μὲ
μεγαλύτερη πλαστικότητα. Ὁ κορμὸς κλίνει
ἐλαφρὰ πρὸς τὰ πίσω. Στὸ κεφάλι, ποῦ
εἶναι σχεδὸν τριγωνικὸ, δὲν ἀποδίδονται λε-
πτομέρειες τοῦ προσώπου, ἐνῶ ἀποδίδε-
ται καλὰ ἡ κόμμωση, ὁ παχὺς δηλαδὴ πλό-
καμος ποῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν κορυφή τῆς κε-
φαλῆς καὶ πέφτει κατὰ μῆκος τῆς πλάτης. Οἱ
μαστοὶ ἀποδίδονται πλαστικά, ἐνῶ ὁ κορ-
μὸς κάτω ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι πεπεσμένος
κυλινδρικός. Στὸ πλακοειδές κατώτερο τμή-
μα τοῦ σώματος φέρει ποδῆρη φούστα,
διακοσμημένη μὲ ὀμάδες διπλῶν, λεπτῶν,
ὀριζόντιων ἐγχάρακτων γραμμῶν, ποῦ δια-
κρίνονται ἰδιαίτερα ἔμπρός. Τὰ πλαστικά
ἐξάρματα ἴσως ἀποδίδουν τὸ ἄκρο ζώνης
ποῦ πέφτει ἔμπρός.

Στὸν λαιμὸ καὶ μεταξὺ τῶν χεριῶν δια-
κρίνεται κάποιος ὄγκος καὶ δύο ἄλλοι στὰ
πλάγια, ἓνας στὸ σημεῖο προσκόλλησης τῶν
χειριῶν καὶ ἓνας στὴ λεπτὴ βάση.

Τὸ εἰδώλιο E77 ἔχει ὁμοιότητες στὸ τρι-
γωνικὸ σχεδὸν πρόσωπο μὲ τὸ εἰδώλιο E73,
ποῦ ἀνήκει στὸν ΜΜ III-ΥΜ Ια τύπο E καὶ τὰ
σύγχρονα ἀνδρικὰ εἰδώλια E5 καὶ E7, τῶν
τύπων L καὶ M ἀντίστοιχα. Μὲ τὸ εἰδώλιο E7

Εἰκ. 71. E77. Χάλκινο γυναικεῖο εἰδώλιο: α. Πρόσθια ὄψη, β. Ὀπίσθια ὄψη, γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη, δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

συνδέεται τὸ εἰδώλιο E77 καὶ γιὰ τὸν πλόκα-
μο στὸ πίσω μέρος τῆς κεφαλῆς, ποῦ
ἀπαντᾷ ἐπίσης στὸ εἰδώλιο E4 καὶ στὰ γυ-
ναικεῖα εἰδώλια E76 καὶ E79, τοῦ τύπου E. Ὁ
τύπος τοῦ ἐνδύματος, μὲ ὀμάδες ὀριζόν-
τιων παράλληλων γραμμῶν, ἀπαντᾷ στὰ
νεοανακτορικὰ εἰδώλια τῆς ὀμάδας E²³⁶, ἐνῶ
ἡ «ζώνη» παραπέμπει στὴ λεγόμενη μπα-
γιαντέρα τοῦ Βερολίνου²³⁷. Τὸ κυθηραϊκὸ

236. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 71 καὶ
142.

237. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 153,
πίν. 13.

ειδώλιο έχει την κομψότητα της MM III-ΥΜ I μινωικής ομάδας F, αλλά δεν διαθέτει την άψογη πλαστικότητα της. Έτσι ταυτίζεται περισσότερο με τη σύγχρονή της ομάδα E. Το κομψό αυτό ειδώλιο έχει την χαρακτηριστική κίνηση με τα δύο χέρια στο κεφάλι, που έχει και το ανδρικό E35, για το οποίο έγινε λόγος πιο πάνω. Η συζήτηση της κίνησης θα γίνει σε άλλο κεφάλαιο.

Ο τύπος αυτός απαντά σε δύο MM III-ΥΜ ΙΑ γυναικεία ειδώλια, ένα από την Άγια Τριάδα²³⁸ της ομάδας E και ένα της ομάδας F²³⁹. Και στις δύο περιπτώσεις όμως τα χέρια έρχονται πιο κάτω, στο πρόσωπο και όχι στην κορυφή της κεφαλής. Στο ειδώλιο της ομάδας E οι παλάμες είναι στραμμένες προς τα έξω. Η κίνηση αυτή θυμίζει θρηνωδούς σε άλλες μορφές τέχνης, όπως σε σαρκοφάγους²⁴⁰ και μάλιστα σε σαρκοφάγους της Τανάγρας²⁴¹ του 13ου αί. π.Χ. και σε ειδώλια θρηνωδών²⁴². Παρόμοιες μορφές θρηνωδών βρέθηκαν στην Ίαλυσο²⁴³ της Ρόδου και στο Καμίνι της Νάξου²⁴⁴. Τα πιο πάνω παραδείγματα είναι μυκηναϊκών χρόνων, ενώ στην Κρήτη δεν βρέθηκαν μυκηναϊκά πήλινα ή χάλκινα παραδείγματα²⁴⁵. Αντίθετα στην Άγ. Τριάδα της Κρήτης υπάρχουν τα παλαιότερα δείγματα που προαναφέρθηκαν, που βρέθηκαν στη λεγόμενη πλατεία των ιερών (riazzale dei sacelli). Έπομένως άλλος είναι ο λόγος της θρηνητικής κίνησης και όχι πάντοτε ταφικός. Ίσως έχει σχέση με τις θρηνητικές τελετές, που είναι γνωστές από μινωικές παραστάσεις σε χρυσά κυρίως δαχτυλίδια, αλλά και τις θρη-

νητικές τελετές των Ύακινθειών στη γειτονική προς τα Κύθηρα Λακωνία.

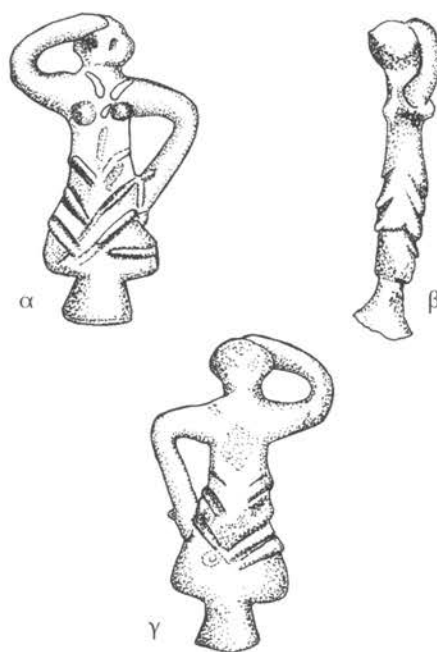
E78 (Μ.Π. 7225) (είκ. 72α-γ, πίν. 36δ-ζ')

4/9/94, Τομ. Ε, Τομή 1, Όμ. 8, Είδ. 4

Βρέθηκε στην Τομή 3 του Άνδρήρου 5 μαζί με τα ειδώλια E10, E42, E43 και E56.

Διαστάσεις: Ύψ. 0.04 μ., πλάτ. 0.024 μ., πάχ. 0.005 μ.

Χάλκινο γυναικείο ειδώλιο. Η μορφή ύψώνει το δεξί χέρι στο μέτωπο στην κίνηση του άποσκοπεῖν, ενώ το αριστερό λυγισμένο, άκουμπά στον αριστερό γλουτό. Στο ύψος

Εικ. 72. **E78**. Χάλκινο γυναικείο ειδώλιο: α. Πρόσθια όψη, β. Πλάγια δεξιά όψη, γ. Όπίσθια όψη.

238. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 119, πίν. 4.

239. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 123, πίν. 12.

240. Vermeule 1964, 404, πίν. XXXIV-XXXV.

241. Ίακωβίδης 1970, 318-319.

242. Ιακωβίδης 1966, 43 κέ., Ίακωβίδης 1970, Β', 267-8, είκ. 116 και Γ', 1969, πίν. 178β, μορφές στερεωμένες στο χέιλος λεκάνης.

243. Maiuri 1923-4, άρ. 3162, 3163, είκ. 99

244. Ζαφειρόπουλος 1960, 335, πίν. 279.

245. Naumann 1976.

του στέρνου κάθετη ανάγλυφη ράβδωση, κλείσιμο ίσως περικορμίου ή απόχυμα. Πλαστικά αποδίδονται οι μαστοί. Το στρογγυλεμένο κεφάλι, με ύποτυπώδη δήλωση της μύτης, κλίνει ελαφρὰ πρὸς τὰ πίσω, ἀκολουθώντας την κλίση του ἐπίπεδου κορμού. Ἐλαφρὰ ἐξηρμένη ή κόμμωση πίσω, κρωβύλος ή στεφάνη. Στο κέντρο του κρανίου κομβιόσχημο ἔξαγμα. Το κάτω τμήμα του ειδώλιου διαμορφώνεται τριγωνικά και κοσμεῖται με τρεῖς ἀδρὰ σχηματισμένες ἀνάγλυφες γωνίες με την κορυφή πρὸς τὰ κάτω, που δηλώνουν φραμπαλάδες. Ἡ πίσω ὄψη γεμάτη ἀπὸ κοιλάνσεις, ὡστόσο διακρίνονται λοξές γραμμές, ὅπως ἐμπρὸς και δικτυωτὸ στην περιοχή τῶν γλουτῶν. Ἡ βάση του ειδώλιου τραπεζοειδής.

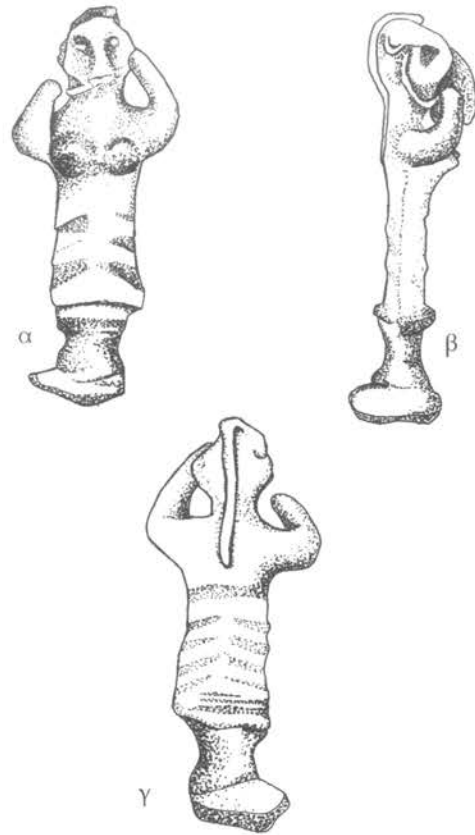
Ἄτεχνο μάλλον ειδώλιο. Φυσαλίδες στο σῶμα, ἴσως λόγω μικρῆς περιεκτικότητας σὲ κασσίτερο ή ἄλλα ἰχνοστοιχεῖα. Οἱ βαθύνσεις πίσω ὀφείλονται στὸν ἐγκλωβισμένο ἀέρα στο καλούπι την ὥρα της χύτευσης. Οἱ ἐγχαραξεις ἔγιναν στο πρόπλασμα.

Ὁ γενικὸς τύπος του ειδώλιου E78 μοιάζει με αὐτὸν του E74, που ἀνήκει στο MM III-ΥΜ Ια τύπο E. Ἐκεῖ ὅμως εἶναι στρογγυλεμένες οἱ γωνίες. Παρὰ την πλακοειδῆ κατασκευή του, τὸ ειδώλιο E78 ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ του τύπου E²⁴⁶. Ἡ βάση του ἀποδίδεται με χαμηλὸ τραπεζοειδοῦς τομῆς γόμφο, ὅπως στο E81 και τὸν λεγόμενο παπὰ E70. Παρόμοιες βάσεις εἶναι γνωστὲς ἀπὸ παλαιοανακτορικὰ ειδώλια του Γιούχτα²⁴⁷.

E79 (Μ.Π. 7211) (εἰκ. 73α-γ, πίν. 37α-δ)

13/ 9/ 94, Τομέας Ε-Θ, Ὅμ. 13, Εἰδ. 7.

Βρέθηκε στην Τομῆ 4 του Ἀνδῆρου 5 μαζί με τὰ ειδώλια E26, E38, E58, E69, E83.

Εἰκ. 73. E79. Χάλκινο γυναικεῖο ειδώλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. γ. Ὀπίσθια ὄψη.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.051 μ., πᾶχ. κεφ. 0.001 μ., πᾶχος κοιλ. 0.005, πᾶχ. βάσ. 0.0011 μ.

Χάλκινο γυναικεῖο ειδώλιο. Ἡ μορφή ἔχει τὰ χέρια ὑψωμένα πρὸς τὸ πρόσωπο, τὸ ἀριστερὸ σχεδὸν ἀγγίζει τὸ μέτωπο. Ἡ κεφαλή, ἀδρὰ πλασμένη, ἔχει ἀμυδρὰ σχηματισμένες τὶς κόγχες. Ἐκατέρωθεν τῆς ἐλαφρὰ σχηματισμένης μύτης ἐγχάρακτο στόμα. Δηλώνονται ἐπίσης τὰ πτερύγια τῶν αὐτιῶν. Μακριὰ κοτσίδα ξεκινᾷ ἀπὸ την κορυφή τῆς κεφαλῆς και λήγει στην πλάτη. Ὁ κορμὸς

246. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 4.

247. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 84, πίν. 1.

ἐπίπεδος μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν μαστῶν. Τὸ κατώτερο κυλινδρικό τμήμα τοῦ σώματος καλύπτεται ἀπὸ φούστα, ποὺ κοσμεῖται μὲ ὀριζόντιες αὐλακες καὶ ἐλαφρὰ δῆλωση τριγώνου στὸ σημεῖο τῆς αἰδοῦς. Ἡ φούστα φθάνει μέχρι τὴ βάση, ποὺ εἶναι κυλινδρική μὲ ἡμισφαιρικό τέλος.

Ἡ φορὰ χύτευσης ἀνάστροφη. Τὰ ἀνάγλυφα καὶ ἐγχάρακτα στοιχεῖα ἐγίναν στὸ πρόπλασμα. Στὸ δεξιὸ χέρι εἶναι προφανῆς ἡ διακοπὴ τῆς χύτευσης.

Τὸ εἰδώλιο E79 στηρίζεται σὲ κυλινδρική βάση μὲ ἡμισφαιρικό ἄκρο, ποὺ χαρακτηρίζει ὀρισμένα κυθηραϊκὰ εἰδώλια, π.χ. τὰ E40, E73 καὶ E83, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν κυρίως στοὺς τύπους E καὶ M. Διαφέρει ἀπὸ τὰ κυθηραϊκὰ γυναικεῖα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ μινωικὰ εἰδώλια γιὰ τὸ κιονόμορφο, βαιτυλοειδὲς κάτω τμήμα τοῦ σώματος. Ἡ φούστα ἐπίσης ἀποδίδεται μὲ παράδοξο τρόπο. Οἱ ὀριζόντιες ἐγχάρακτες ταινίες γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὸ τρίγωνο στὸ τμήμα τῆς αἰδοῦς, μὲ τὴν κορυφὴ πρὸς τὰ πάνω, εἶναι χωρὶς μινωικὸ παράλληλο. Ἐντονα ἀποδίδονται οἱ μαστοί, ποὺ σπάνια ἀποδίδονται στὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ κόμμωση, ὅπου ὁ χοντρὸς πλόκαμος ξεκινáει ἀπὸ τὴν κορυφὴ. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀπαντá κυρίως σὲ ἀνδρικὰ μινωικὰ εἰδώλια²⁴⁸. Βέβαια πρὸς λεπτοὶ πλόκαμοι ὑπάρχουν σὲ κυθηραϊκὰ εἰδώλια, ὅπως στὰ E7, τύπου M καὶ E76 καὶ E4, τύπου L, δηλαδὴ τόσο σὲ γυναικεῖα, ὅσο καὶ σὲ ἀνδρικὰ εἰδώλια. Ἀσυνήθης εἶναι ἡ στάση, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει σχέση μὲ τὰ νεοανακτορικά εἰδώλια τῶν θρηνωδῶν E77, τύπου E καὶ E35 τύπου M, στὴ συζήτηση τῶν

ὁποίων δίνονται τὰ σχετικὰ παράλληλα. Στὸ εἰδώλιο E79, ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ, τὰ χέρια δὲν ἔρχονται ψηλά, ὅπως τῶν θρηνωδῶν, ἴσως λόγω διακοπῆς τῆς χύτευσης. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ κάποια ὁμοιότητα μὲ μορφὲς σαρκοφάγου τῆς Τανάγρας²⁴⁹, τοῦ 13ου αἰ. π.Χ.

Πρὸ ἀνορθόδοξο εἶναι τὸ βαιτυλοειδὲς κατώτερο τμήμα, ποὺ θυμίζει μορφὲς ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ Karum τοῦ Bogazköy²⁵⁰. Ὁ τύπος τῶν κυλινδρικών βαιτυλοειδῶν δὲν εἶναι ἄγνωστος στὸν αἰγαιακὸ χῶρο, ιδιαίτερα στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο, μὲ ἀρκετὰ πῆλινα παραδείγματα μεγαλύτερου μεγέθους, ὅπως ἡ ἀργολικῆς παραγωγῆς ΥΜ IIIA2 λεγόμενη Lady of Phylakori τῆς Μήλου²⁵¹, τὰ ΥΕ IIIΓ εἰδώλια τῆς Τίρυνθας²⁵², ἢ τὰ ΥΕ IIIB εἰδώλια ἀπὸ τὶς Μυκῆνες²⁵³. Ἀργότερα, στὴν πρωτογεωμετρικὴ περίοδο, ὁ τύπος αὐτὸς παρουσιάζεται σὲ μικρὰ χάλκινα εἰδώλια ἀπὸ τὸν Πατὸ καὶ τὸ Ψυχρό²⁵⁴.

Ὡστόσο τὸ εἰδώλιο E79 ἔχει μινωικὰ χαρακτηριστικά, ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ καταταχθεῖ κοντὰ στὸ εἰδώλιο E77 τῆς ΜΜ III-ΥΜ IA ὁμάδας E, ἐνῶ ἡ βάση ταυτίζεται μὲ πολλὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια.

E80 (Μ.Π. 6606) (εἰκ. 74α-δ)

1/ 10/ 92.

Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδρηο 5 στὴν περιοχὴ τῆς Τομῆς 2. Στὸ ἴδιο ἄνδρηο βρέθηκε σημαντικότερος ἀριθμὸς εἰδωλίων.

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.0196 μ., μέγ. πλάτ. 0, 0109 μ., πάχ. μέσης 0.008 μ.

248. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 165, πίν. 19, τύπου L, ἀρ. 154, πίν. 21, τύπου M, ἀλλὰ καὶ στὸ γυναικεῖο ἀπὸ τὸ Παλαιόαστρο, πίν. 19, ἀρ. 1, τύπου K.

249. Ἰακωβίδης 1970, 318.

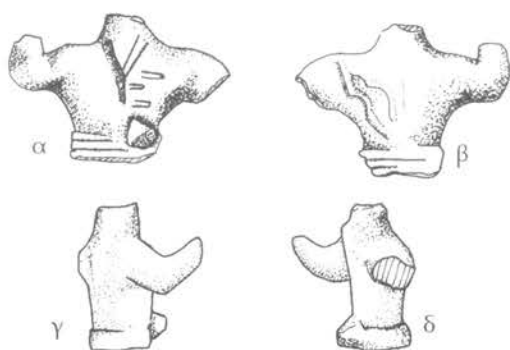
250. Bittel 1974, πίν. 307, ἀρ. 26, 28.

251. Renfrew 1985, 214 κέ., εἰκ. 6.4, πίν. 31.

252. Kilian 1981, 54, εἰκ. 6.

253. Μυλωνᾶς 1983, 142-3, εἰκ. 110-112.

254. Naumann, 1976, 5, πίν. 24, 1-2.

Είκ. 74. **E80**. Χάλκινο γυναικείο ειδώλιο: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερή όψη.

Άνωτερο τμήμα σώματος και χέρια άκέφαλου γυναικείου χάλκινου ειδωλίου. Το δεξί χέρι σώζεται μέχρι τη μέση του βραχίονα, ενώ το άριστερό σώζεται λίγο πιο κάτω από τον ώμο. Το δεξί έρχεται στο κεφάλι, σε κάποια απόσταση από το σώμα και θα ήταν στην κίνηση του άποσκοπεΐν, ενώ το άριστερό εκτεινόμενο θα έρχόταν προς τη μέση. Κορμός τριγωνικός. Πιθανώς φέρει περικόρμιο, όπως δηλώνει το τρίγωνο στο στέρνο, ή κάθετη γραμμή κάτω από αυτό και έξογκώματα άριστερά. Στην πλάτη τοξοειδής θλαστή διακόσμηση δηλώνει ίσως κόσμηση του περικορμίου ή τμήμα κόμης. Στη μέση κυλινδρική διπλή ζώνη, που άναδιπλώνεται και τμήμα κόμβου που σώζεται άριστερά.

Η ζώνη και ή υπόλοιπη διακόσμηση έγιναν στο πρόπλασμα.

Το ειδώλιο είναι άσφαλώς γυναικείο, όπως δείχνει το περικόρμιο, έστω και άν δεν δηλώνεται στήθος, κάτι που δεν είναι άσύνηθες στα γυναικεία ειδώλια των Κυθή-

ρων. Οί λεπτομέρειες της διακόσμησης έγιναν με έγχαράξεις. Με έγχαράξεις δηλώνονται λεπτομέρειες του ένδύματος από πολυωρίς, ήδη στην παλαιοανακτορική περίοδο, όπως στο ειδώλιο της μινωικής ομάδας D του Μουσείου Μπενάκη²⁵⁵, αλλά και στα γυναικεία της ομάδας E²⁵⁶. Το ειδώλιο E80 συνδέεται με την ομάδα E για το βραχύ άνω τμήμα του σώματος σε σχέση με το πλάτος, τη διπλή ζώνη, που έχουν σχεδόν όλα τα ειδώλια της ομάδας και τη στρογγυλότητα της φόρμας. Η διακόσμηση του περικορμίου θυμίζει το πήλινο μετανακτορικό ειδώλιο από τη Μυρσίνη²⁵⁷.

E81 (Μ.Π. 6610) (είκ. 75α-δ, πίν. 32β)

1/10/ 92, X 86.

Περισυλλέχθηκε στο Άνδριο 2, νότια και νοτιοανατολικά του ναού του Άγίου Γεωργίου. Στο ίδιο άνδριο περισυλλέχθηκε μία ενδιαφέρουσα ομάδα ειδωλίων .

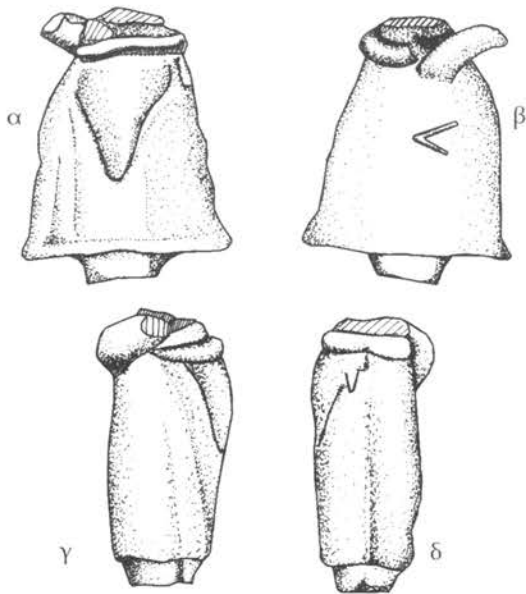
Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ύψ. 0.0345 μ., μέγ. πλάτ. 0.025 μ., μέγ. πάχ. 0.017 μ.

Τμήμα χάλκινου γυναικείου ειδωλίου από τη μέση και κάτω. Το ένδυμα κυλινδρικό εμπρός και πίσω και με άκμες στα πλάγια. Στη μέση σώζεται κυλινδρική ζώνη και δεξιά και πίσω παχύτερο κυλινδρικό στέλεχος, που άποδίδει ίσως το δέσιμο της ζώνης. Έμπρός, ίσως, τριγωνική ποδιά, που άποδίδεται με έντονη έξαρση. Στη βάση ταπεινός τόρμος άτρακτοειδοϋς σχήματος, που εκφύεται άκριβώς στη μέση της έλλειψοειδοϋς άπόληξης της φούστας.

255. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 139, πίν. 2.

256. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 71, 142, πίν. 4.

257. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 42, άρ. 4, 2 καί Sakellarakis-Sakellarakis 1973, 122-126.

Είκ. 75. **E81**. Τμήμα χάλκινου γυναικειού ειδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερή ὄψη.

Οἱ τρύπες στήν ἐπιφάνεια προέρχονται ἀπό διάβρωση. Τὸ σὲ σχῆμα L χάραγμα πίσω, εἶναι πληγὴ τοῦ μετάλλου.

Ἡ φόρμα τοῦ ειδωλίου εἶναι πληθωρική, ὅπως στὰ γυναικεῖα ειδώλια τῆς ΜΜ III-ΥΜ ΙΑ ὁμάδας L ἀπὸ τὸ Ψυχρὸ καὶ τὸ ειδώλιο τῆς συλλογῆς Ortiz ἀπὸ τὴν Τύλισο²⁵⁸. Ἡ ποδιά, ποὺ φαίνεται ὅτι φέρει ἐμπρὸς καὶ στερεώνεται ἀπὸ τὴ ζώνη, δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὰ χάλκινα ειδώλια. Εἶναι γνωστὴ ὅμως ἀπὸ τὴ λεγόμενη θεὰ τῶν ὄφεων, ποὺ βρέθηκε στὰ ἱερὰ θησαυροφυλάκια τῆς Κνωσοῦ²⁵⁹. Ἴσως λοιπὸν εἶναι ἓνα εἰδικὸ καὶ σπάνιο ἐξάρτημα, ποὺ χρησιμοποιεῖται σὲ εἰδικὲς περιπτώσεις.

E82 (Μ.Π. 6601) (εἰκ. 76α-γ)

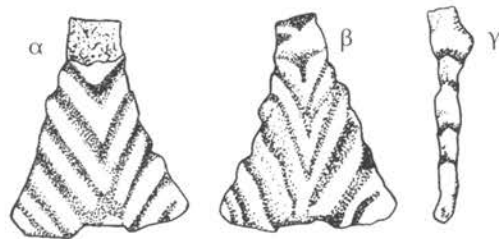
29/9/ 92, X 19.

Περισυλλέχθηκε στὸ Ἄνδηρο 2, νότια καὶ νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Στὸ ἴδιο ἄνδηρο περισυλλέχθηκε μίᾶ ἐνδιάφερουσα ὁμάδα ειδωλίων.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.027 μ., μέγ. πλάτ. 0.023 μ., ἐλάχ. πλάτ. 0.008 μ., μέγ. πάχ. 0.007 μ.

Τμήμα χάλκινου πλακοειδοῦς γυναικειοῦ ειδωλίου ἀπὸ τὴ μέση καὶ κάτω, ἢ πιθανῶς ἀναθηματικὸ ἔνδυμα. Τριγωνικὴ διαμόρφωση εὐρυνόμενη πρὸς τὰ κάτω. Πέντε λοξὲς κλίνουσες πρὸς τὴ μέση καὶ κάτω ραβδώσεις, ποὺ σχηματίζουν ἐνάλληλα τρίγωνα μὲ τὴν κορυφὴ πρὸς τὰ κάτω ἐμπρὸς καὶ πίσω δηλώνουν φραμπαλάδες. Πλατιὰ ἐπίπεδη ζώνη, μὲ ἀμυδρὰ ἀποδοσμένες ὀριζόντιες πτυχώσεις.

Πλακοειδῆ ειδώλια εἶναι συνηθισμένα στὰ Κύθηρα, ὅπως π.χ. τὰ E16, E23, E29, E35, E71, E78 κλπ. Ὁ πλαστικὸς τρόπος ποὺ ἀποδόθηκαν οἱ «φραμπαλάδες» μοιάζουν μὲ αὐτὸν τοῦ ΜΜ III-ΥΜ ΙΑ ειδωλίου ἀπὸ τὴν

Είκ. 76. **E82**. Τμήμα χάλκινου πλακοειδοῦς γυναικειοῦ ειδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.

258. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 43 καὶ 107 ἀντίστοιχα, πίν. 20.

259. Evans 1921-1936, IV, 176-7, εἰκ. 139, Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 45, ἀρ. 4.

Ἁγία Τριάδα²⁶⁰ τῆς ομάδας Ε. Οἱ φραμπαλάδες εἶναι ἓνα πολυτελές ἔνδυμα, γνωστό ἀπὸ τὰ καλύτερα δείγματα τῆς μινωικῆς πλαστικῆς. Ἀνορθόδοξη εἶναι ἡ ἀπόδοση λοξὰ τῶν φραμπαλάδων (στολίδων) στὸ πίσω μέρος, ποὺ συνήθως εἶναι ὀριζόντιοι στὰ κυθηραϊκά, ἀλλὰ καὶ τὰ κρητικὰ παραδείγματα. Ὅμως τέτοιες δόσεις ὑπερβολῆς εἶναι γνωστὲς καὶ ἀπὸ ἄλλο γυναικεῖο κυθηραϊκὸ εἶδωλο τὸ Ε72, ποὺ συζητήθηκε πρὸ πάνων.

Ἄν πρόκειται γιὰ ἀναθηματικὸ ἔνδυμα, παράλληλα εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅπως τὰ ἀναθηματικὰ ὁμοιώματα ἔνδυμάτων καὶ ζωνῶν ἀπὸ τὰ λεγόμενα ἱερά θησαυροφυλάκια τῆς Κνωσοῦ²⁶¹.

Ε83 (Μ.Π. 7217)

15/ 9/94, Τομ. Ε-Θ, Ὅμ. 26, Εἰδ. 11.

Βρέθηκε στὴν Τομὴ 4 τοῦ Ἀνδρήρου 5 μαζὶ μὲ τὰ εἶδωλια Ε26, Ε38, Ε58, Ε69.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψ. 0.03 μ., μέγ. πλάτ. 0.018 μ.

Κατώτερο τμήμα γυναικεῖου εἰδωλίου, στὸ ὁποῖο διατηρεῖται ἡ ἀκόσμητη ποδὴρης φούστα, ποὺ εἶναι τριγωνικὴ, μὲ στρογγυλεμένες τὶς κάτω γωνίες. Στὸ κατώτερο τμήμα τῆς φούστας φαίνεται ἡ βάση, ποὺ εἶναι χαμηλὴ καὶ λήγει σὲ ἡμισφαίριο (κομβιόσχημη).

Τὸ εἶδωλο Ε83 εἶναι τὸ ἴδιο χαρακτηριστικὰ πλακοειδὲς μὲ τὸ προηγούμενο Ε82, μόνο ποὺ ἐδῶ δὲν ἔχει διακόσμηση. Ἡ κομβιόσχημη βάση εἶναι ὅμοια τοῦ Ε79, στὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος γιὰ τὰ παράλληλα.

Θ. Εἶδωλο Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (Ε84)

Ἐδῶ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ τὸ ὑπ' ἀρ. 8914 εἶδωλο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Γιὰ τὸν τρόπο τῆς ἀπόκτησης καὶ τὴν κυθηραϊκὴ προέλευσή του βλ. Γ. Σακελλαράκη, *Κύθηρα*, Τόμ. 1, εἰκ. 11-13.

Ε84 (ΕΑΜ 8914) (πίν. 38)

Διαστάσεις: Ὑψ. 0.07 μ.

Βιβλιογραφία: Σακελλαρίου 1968, 247-8, πίν. ΜΗ, Davaras 1969, 634, ἀρ. 58, εἰκ. 12α-β, Verlinden 1984, ἀρ. 88, πίν. 40, Sapouna-Sakellarakis 1995, 92, ἀρ. 158, πίν. 21.

Ὅρθιο ἀνδρικό εἶδωλο, ποὺ πατᾶ σὲ μικρὴ

στρογγυλεμένη βάση. Τὰ σκέλη μάλλον κοντά, ἀνοιχτά, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ἄκρους πόδες. Σῶμα μακρὸ, γυμνό. Τὸ δεξιὸ χεῖρ ἔρχεται στὴν κορυφή, ὅπου στρογγυλὸς δίσκος-κόμμωση. Τὸ ἀριστερό, ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀκουμπάει στὸν γλουτό, μὲ τὴν παλάμη γυρισμένη πρὸς τὰ πίσω. Πρόσωπο «πολυγωνικό», στρογγυλεμένο. Χονδροειδὴς ἀπόδοση τῆς μύτης, ἐνῶ μὲ ἐλαφρὸ βύθισμα ἀποδίδονται τὰ μάτια. Φέρει μόνον σκληρὸ αἰδοιοθυλάκα.

Τὸ Ε84, ἂν καὶ ἀνήκει στὴν ΥΜ Ι ομάδα Μ τῶν μινωικῶν εἰδωλίων, ἔχει στοιχεῖο παρακμῆς. Τὸ σῶμα εἶναι ἰσχνὸ καὶ οἱ λεπτομέρειες ἀμελεῖς. Ἡ μικρὴ βάση ἀπαντᾷ σὲ ΥΜ Ι εἶδωλια.

260. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 119, πίν. 4.

261. Evans 1921-1936, I, 506, εἰκ. 364.

3. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

α. Κεφαλές και πρόσωπα. Νατουραλισμός και αφαίρεση στη μινωική τέχνη

Τὸ πλῆθος τῶν χάλκινων εἰδωλίων, ποὺ βρέθηκε στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνὸ εἶναι ἐντυπωσιακό. Σὲ κανένα χῶρο στὴν Κρήτη καὶ σὲ κανένα ἱερὸ κορυφῆς τῆς μεγαλονήσου δὲν βρέθηκε τὸ πλῆθος τῶν χάλκινων εἰδωλίων ποὺ ἔδωσε ἓνας μόνος καὶ περιορισμένος χῶρος στὰ Κύθηρα. Ἄν συνυπολογισθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς στὰ Κύθηρα χρησιμοποιήθηκε συνεχῶς ἐπὶ τέσσερις χιλιετίες, καθὼς καὶ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ εἰδώλια βρέθηκαν σχεδὸν ἐπιφανειακά, πράγμα ποὺ σημαίνει, ὅτι τὰ εἰδώλια ἦταν προσιτὰ ἀκόμη καὶ στὸν πιὸ ἀνύποπτο ἐπισκέπτη, μπορεῖ εὐλόγως νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ πλῆθος τῶν εἰδωλίων, ποὺ θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀρχικά, θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ μεγάλο.

Τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, ἀντίθετα μὲ τὴν ἄποψη ποὺ εἶχε διατυπώσει ὁ Ν. Πλάτων²⁶², ὅτι δηλαδὴ εἶναι χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῶν μινωικῶν ἱερῶν κορυφῆς ἡ ἀνυπαρξία χάλκινων ἀφιερωμάτων καὶ μάλιστα εἰδωλίων, σὲ ἀρκετὰ ἱερὰ κορυφῆς βρέθηκαν χάλκινα εἰδώλια, ὅπως π.χ. στὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν²⁶³, ἀλλὰ καὶ πάλι ἐλάχιστα σχετικὰ μὲ τὰ κυθηραϊκά. Ἰκανὸ ἀριθμὸ εἰδωλίων ἔχουν ἀποδώσει τὰ κρητικὰ σπήλαια²⁶⁴ καὶ τὰ ἱερά, ὅπως τῆς Σύμης Βιάννου²⁶⁵, ἀλλὰ καὶ πάλι σὲ κανένα δὲν ἐμφανίζεται τὸ πλῆθος τῶν εἰδωλίων τῶν Κυθέρων, ποὺ εἶναι ὄχι μόνον συγκεντρωμένα σὲ ἓνα χῶρο, ἀλλὰ καὶ χρονικὰ τοποθετοῦνται – ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τους – στὴ λεγόμενη ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς μινωικῆς τέχνης.

Ἡ ὁμοιότητα τοῦ στυλ καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν εἰδωλίων τῶν Κυθέρων μὲ τὰ κρητικά, φέρνουν τὰ πρῶτα σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὰ μινωικά. Εἶναι προφανὲς ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ κυθηραϊκά εἰδώλια ἦταν εἴτε μινωικὲς εἰσαγωγές, εἴτε ἔργα μινωικῶν τεχνιτῶν, ποὺ δούλευαν στὸ νησί, τὸ ὁποῖο ἀποτέλεσε μινωικὴ ἀποικία²⁶⁶. Κάποια, λιγότερα, εἰδώλια, ἔχουν ἔντονες μυκηναϊκὲς ἐπιδράσεις, οἱ ὁποῖες ἐπίσης θὰ ἐξεταστοῦν. Γιὰ τοὺς πιὸ πάνω λόγους, γίνεται ἡ κατάταξη τῶν κυθηραϊκῶν εἰδωλίων σύμφωνα μὲ τοὺς μινωικοὺς τύπους, ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν τελευταία μονογραφία γιὰ τὴ μινωικὴ χαλκοπλαστικὴ²⁶⁷.

Πρὶν ὅμως ἀπὸ τὴν κατάταξη σὲ τύπους καὶ τὴν προσπάθεια χρονολόγησης τῶν χάλκινων εἰδωλίων τῶν Κυθέρων, πρέπει νὰ ἐξεταστοῦν ἐν συντομίᾳ οἱ

262. Πλάτων 1951, 96-160.

263. Sapouna-Sakellarakis 1995, 47-52.

264. Davaras 1969, 634 κέ.

265. Λεμπέση 2002.

266. Sakellarakis 1996, 81-89.

267. Sapouna-Sakellarakis 1995.

τάσεις της μινωικής τέχνης, δηλαδή ο νατουραλισμός και η αφαίρεση, όπως είναι γνωστές από ειδώλια σε άλλες ύλες, η και γενικότερα η απόδοση της ανθρώπινης μορφής σε διάφορα έργα τέχνης και όχι μόνο στη χαλκοπλαστική²⁶⁸, ώστε να γίνει καλύτερα κατανοητή ή εξέλιξη και των χάλκινων ειδωλίων. Και ακόμη πρέπει να γίνει προσπάθεια κατανόησης της αίσθησης της τέχνης που είχαν οι κατασκευαστές των ανθρώπινων μορφών. Με την έννοια της τέχνης σαν μορφή τάξης, όπως την χαρακτηρίζει στην αρχαιότητα, ήδη τον 4ο π.Χ. αιώ., ο Πλάτων, ο οποίος φαίνεται πως γνώριζε αρχαιότερα έργα, έφ' όσον επαινούσε τον Δαίδαλο²⁶⁹.

Από ό,τι δείχνουν τα διάφορα έργα που απεικονίζουν ανθρώπινες μορφές, πολύ νωρίς, από την παλαιοανακτορική ήδη περίοδο, εμφανίζονται δύο τάσεις, ο νατουραλισμός και η αφαίρεση. Ήδη από τα νεολιθικά χρόνια γίνεται προσπάθεια απόδοσης των χαρακτηριστικών του προσώπου και ιδιαίτερα των ματιών, που στην απόδοσή τους δεν διαφέρουν από αυτά των χάλκινων ειδωλίων μεταγενεστέρων περιόδων. Χαρακτηριστικά είναι τα δύο ειδώλια του Μουσείου Ήρακλείου²⁷⁰ και τα δύο από την Κνωσό, όπου αποδίδονται με έγχάραξη τα μάτια και το στόμα, ενώ πλαστικά ή μύτη και τα αυτιά.

Στην προανακτορική όμως περίοδο, ιδιαίτερα στην αρχή της ΠΜ περιόδου, δεν αποδίδονται συχνά λεπτομέρειες του προσώπου, ακόμη και σε μεγαλύτερα ειδώλια αυτού του τύπου, όπως στο είδωλο του Σαμπά²⁷¹, όχι φυσικά από άγνοια, έφ' όσον αποδίδονται λεπτομέρειες σε παλαιότερα έργα, αλλά για άλλους, αισθητικούς, ιδεολογικούς, ή θρησκευτικούς λόγους, που θα συζητηθούν πιο κάτω. Από το τέλος της περιόδου, την ΠΜ III φάση, αποδίδονται κάποιες λεπτομέρειες σε διάφορα ειδώλια. Στο λίθινο είδωλο από τον Πλάτανο²⁷² πλαστικά αποδίδονται τα μάτια, τα αυτιά και η μύτη, όπως και σε ένα κεφάλι ΠΜ II περιόδου από το Λασιθί, που ο H. Frankfort είχε αποδώσει σε συριακό εργαστήριο, αλλά μάλλον πρόκειται για έργο μινωική τεχνίτη, ο οποίος σπούδασε την τέχνη στη Μεσοποταμία²⁷³. Ένα τρίτο, έλεφάντινο, κεφάλι ΠΜ III περιόδου από την Αγία Τριάδα, έχει έγχάρακτα χαρακτηριστικά²⁷⁴, όπως και ένα χάλκινο είδωλο των Άρχων²⁷⁵.

Με την ίδρυση των πρώτων ανακτόρων και των μινωικών ιερών κορυφής, στη ΜΜ I-II περίοδο, υπάρχει μεγαλύτερος αριθμός, κυρίως πήλινων ειδωλίων, τα όποια δίνουν και περισσότερες πληροφορίες. Σχετικά με την απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου στη ΜΜ I-II περίοδο παρατηρούνται τα έξης. Τα μάτια στα πήλινα ειδώλια των ιερών κορυφής αποδίδονται σχηματικά, είτε πλα-

268. Sapouna-Sakellarakis 1995, 118 κέ.

269. Ανδρόνικος 1952, 158 κέ.

270. Άρ. Μ.Η. Π2776 και Π28717, Zervos 1956, 113, εικ. 61.

271. Σαπουνά-Σακελλαράκη 1983, πίν. 23.

272. Zervos 1956, 191, 231.

273. Pendlebury 1963, πίν. XIII, 2.

274. Banti 1930-31, 191, εικ. 58Μ.

275. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 73, πίν. 1.

στικά, είτε με βαθύνσεις, ή τρύπες. Στὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν ἀποδίδονται με πλαστικές «κουλοῦρες». Τὸ στόμα στὰ πήλινα δείγματα, είτε δὲν ἀποδίδεται καθόλου, ἢ ἀποδίδεται με ἐγχάραξη στὰ εἰδώλια τοῦ Πετσοφᾶ²⁷⁶, ὅπως καὶ στὰ εἰδώλια τοῦ Κόφρινα²⁷⁷ καὶ τοῦ Γιούχτα²⁷⁸. Ὡς πρὸς τὴ μύτη, ὑπάρχουν ὅλοι οἱ τύποι, ἴσια, μυτερὴ καὶ μικρὴ μύτη. Ὅρισμένα εἰδώλια ἔχουν μεγάλη ἴσια μύτη, ὅπως π.χ. τὸ εἶδωλο ἀπὸ τὸν παλαιοανακτορικὸ τάφο τοῦ Ἁγ. Κυρίλλου²⁷⁹ καὶ τὰ πήλινα εἰδώλια ἀπὸ τὰ Μάλια, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Α. Dessenne²⁸⁰, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀδημοσίευτα ἀπὸ τὴν Τύλισο²⁸¹ καὶ τὸν Κόφρινα²⁸². Κάποια ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν καὶ ἰσχυρὸ πηγούνι, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Α. Dessenne²⁸³, ποὺ ἀναρωτιέται ἂν αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι φυλετικὸ, διατυπώνει τὴν ἄποψη, ὅτι ἐπειδὴ δὲν ἐμφανίζονται ἀμιγεῖς ἀνθρωπολογικοὶ τύποι, ἴσως αὐτὸ εἶναι προσωπικὴ ἔκφραση τοῦ καλλιτέχνη.

Παράλληλα ὅμως, με τὴν πιὸ ἀφαιρετικὴ ἔκφραση, τὴν ἴδια περίοδο συνυπάρχει νατουραλισμὸς σὲ ὀρισμένα εἰδώλια, ἥδη ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς 2ης χιλιετίας, ὅπως στὸ ΜΜ Ι λίθινο εἶδωλο ἀπὸ τὸ Πορτί, θαυμαστὸ ἔργο μικρογλυπτικῆς²⁸⁴, ὅπου τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἀποδίδονται με ἐξαιρετικὴ δεξιότητα, ἢ τὸ ἐλεφάντινο κεφάλι ἀπὸ τὴν Τραπέζα, ποὺ ὁ J. D. S. Pendlebury²⁸⁵ πιστεύει ὅτι ἔχει μεσοποταμιακὲς ἐπιδράσεις.

Στὴν ἐπόμενη φάση, τὴ ΜΜ Ι-ΙΙ, στὸ πρῶτο μισὸ τῆς 2ης χιλιετίας, ἀνήκουν κεφάλια εἰδωλίων με ἔντονη φυσιοκρατία, ὅπως τὸ κεφάλι ἀπὸ ὄστρεο ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ὀνούφριο, με νεγροειδὴ χαρακτηριστικά²⁸⁶, τὸ μῆμα μεγάλου πήλινου κεφαλιοῦ ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ²⁸⁷, τὸ πήλινο κεφάλι ἀπὸ τὸν Μόχλο²⁸⁸, τὸ εἶδωλο πωγωνοφόρου ἀπὸ τὴν Κνωσὸ²⁸⁹ καὶ ἓνα ἀπὸ τὶς Καμάρες²⁹⁰, καθὼς καὶ τὸ μικρὸ λίθινο κεφάλι ἀπὸ τὴν Κνωσὸ, ποὺ κατὰ τὸν F. Matz²⁹¹ ἀντιπροσωπεύει τὸν «dekorativen Naturalismus». Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ σημειωθοῦν δύο ὠραῖα πήλινα κεφάλια ἀπὸ τὸν Κόφρινα²⁹², ποὺ μποροῦν νὰ παραβληθοῦν με τὰ κεφάλια τοῦ Μόχλου. Οἱ πολύπλοκες κομμώσεις τους εἶναι ἀπὸ τὶς ὠραιότερες τῆς μινωικῆς τέχνης, ἐνῶ οἱ κοχλίες τῶν αὐτιῶν καὶ τὸ χαμόγελο παραπέμπουν σὲ ἀντίστοιχα

276. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, πίν. 5-7α, 8α.

277. Ἄρ. Μ.Η. Π16438, Π16514.

278. Ἄρ. Μ.Η. Π21984.

279. Σακελλαράκης 1968, 53, εἰκ. 3.

280. Dessenne 1949, 313.

281. Ἄρ. Μ.Η. Π7085.

282. Ἄρ. Μ.Η. Π16509 καὶ Π16514.

283. Dessenne 1949, 313 κέ.

284. Σαρούνα-Σακελλαράκης 1995, πίν. 43,

ἀρ. 1.

285. Pendlebury 1963, 90, πίν. XIII,2.

286. Hood 1978, 116, εἰκ. 102, Blatkomer 2002.

287. Ἄρ. Μ.Η. Π4841, Rutkowski 1991, 80, πίν. XXII, 2-3.

288. Seager 1912, 49, εἰκ. 21.

289. Zervos 1956, 206, εἰκ. 253.

290. Zervos 1956, 207, εἰκ. 254.

291. Matz 1958, 427.

292. Ἄρ. Μ.Η. Π16516 καὶ Π16575.

τῆς μεγάλης πλαστικῆς τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων. Στὴ ΜΜ II-III περίοδο ἀνήκει καὶ τὸ λίθινο ἀκρολιθικὸ κεφάλι ἀπὸ τὸ Μοναστηριακὸ Κεφάλι τῆς Κνωσοῦ²⁹³, ποὺ ὁ R. W. Hutchinson εἶχε χαρακτηρίσει ὡς σουμεριακὸ, ἐνῶ ἄλλοι τὸ συνέκριναν μὲ τὰ γλυπτὰ τοῦ δεύτερου ναοῦ τοῦ Sin στὸ Khafaje²⁹⁴, τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ΜΜ περιόδου ἀποδίδονται οἱ μορφές μὲ στρογγυλὸ κρανίο, ὅπως καὶ στὶς ἀρχαιότερες, προανακτορικές σφραγίδες²⁹⁵, ποὺ ἀποτελοῦν στοιχεῖο ὄχι μόνο νατουραλισμοῦ ἀλλὰ καὶ σημαντικῆς ἀνθρωπολογικῆς σημασίας. Ὅτι ἀποδίδονται μὲ τὸ πραγματικὸ τους σχῆμα, ἀποδείχθηκε ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν κρανίων τῆς προανακτορικῆς ἤδη περιόδου, ποὺ βρέθηκαν στὸ νεκροταφεῖο Φουρνὶ τῶν Ἀρχανῶν, καταρρίπτοντας τὴν ἄποψη τοῦ J. Myres²⁹⁶, ποὺ τὴν δέχεται καὶ ὁ A. Dessenne²⁹⁷, ὅτι δηλαδὴ ὁ τύπος τῶν μινωικῶν εἶναι ἀρχικὰ δολιχοκέφαλος καὶ ἀργότερα ἐμφανίζεται τὸ στρογγυλὸ κρανίο. Οἱ δύο ἀρχαιολόγοι βασίστηκαν σὲ παλαιότερες μετρήσεις²⁹⁸. Οἱ τελευταῖες ἔρευνες ὅμως, ὅπως π.χ. στὶς Ἀρχάνες, πλούτισαν σημαντικὰ τὶς γνώσεις μας, ἀν καὶ χρειάζεται ἀκόμη ἔρευνα σὲ αὐτὸν τὸν τομέα. Ὁ τύπος τοῦ βραχυκέφαλου μὲ στρογγυλὸ κρανίο χαρακτηρίζει καὶ τὰ μινωικὰ ἔργα τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου. Ὁ A. Evans χαρακτηρίζει τὸν λεγόμενον ρυτοφόρο μεσογειακὸν τύπο ἢ καὶ βραχυκέφαλο²⁹⁹. Εἶναι προφανὲς λοιπόν, ὅτι οἱ μορφές ἀποδόθηκαν νατουραλιστικὰ στὰ περισσότερα ἔργα τῆς μινωικῆς τέχνης, μὲ κάποιες ἀφαιρετικὲς τάσεις στὴν ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς σὲ ὀρισμένα ἔργα, ἰδιαίτερα στὰ χρυσὰ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια, ἀλλὰ καὶ σὲ εἰδώλια ποὺ θὰ ἐξετασθοῦν πιὸ κάτω, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων.

Ὁ H. Biesantz³⁰⁰ ἔδειξε, ὅτι νωρὶς ἤδη σὲ σφραγίδες προανακτορικῶν χρόνων, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὴ ΜΜ III περίοδο, στὴν ἀρχὴ τῶν νέων ἀνακτόρων, ὑπάρχει ἀπόδοση ἀτομικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ μάλιστα προσπαθεῖ νὰ διακρίνει φυλετικὰ χαρακτηριστικά. Ἔτσι παραβάλλει τὸν νεαρὸ ἄνδρα σὲ σφράγισμα τῆς Κνωσοῦ³⁰¹ μὲ πορτραῖτα τῶν ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ δίκαια ὀνομάζει τὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον ἀρμενοειδῆ³⁰², ὅπως καὶ τὸν ἡλικιωμένο τοῦ ἴδιου σφραγίσματος³⁰³. Τὸ κεφάλι γενειοφόρου σὲ σφραγίδα ἀπὸ στεατῆ τῆς Κνω-

293. Hood 1978, 96, εἰκ. 75.

294. Pendlebury 1963, σημ. 6-7.

295. Σφραγίδα ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο Α' τῆς Κουμάσας (CMS II, 1, 145), τὸν θολωτὸ τάφο Β τοῦ Πλατάνου (CMS II, 1, 300) καὶ ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο Φουρνὶ Ἀρχανῶν (CMS II, 1, 385).

296. Myres 1930, 44 κέ.

297. Dessenne 1949, 313 κέ.

298. Evans 1921-1936, I, 6, Glotz 1923, 71 κέ.

299. Evans 1921-1936, I, 8 καὶ III, 707, ἀντίστοιχα.

300. Biesantz 1958, 9 κέ.

301. Biesantz 1958, ἀρ. 1, CMS II, 8, 1, ἀρ. 41, ὅπου ἡ πλήρης βιβλιογραφία.

302. Biesantz 1958, 14 καὶ Evans 1921-1936, IV, 474.

303. Biesantz 1958, ἀρ. 2, CMS II, 8, 1, ἀρ. 40.

σοῦ³⁰⁴ καὶ ἄλλο σὲ σφραγίδα ἀπὸ ἀμέθυστο ἀπὸ τὸν τάφο Γ' τοῦ δεύτερου ταφικοῦ περιβόλου τῶν Μυκηνῶν³⁰⁵ θεωρεῖ ἐξ ἄλλου ὁ Η. Biezantz³⁰⁶ ὅτι ἀποδίδουν πορτραῖτα³⁰⁷. Στὸ κνωσιακὸ «πορτραῖτο» βλέπει ὁ Η. Biezantz νεγροειδῆ χαρακτηριστικά, πράγμα ποὺ βέβαια δὲν εἶναι περίεργο, ἀφοῦ εἶναι γνωστὲς παραστάσεις νέγρων ἀπὸ μινωικὲς τοιχογραφίες καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τῆ Θήρα³⁰⁸ καὶ ἀργότερα τὴν Πελοπόννησο³⁰⁹. Τὴν πρώιμη ὑπαρξὴ στοιχείων πορτραίτου ὑποστήριξε καὶ ὁ C. Blegen³¹⁰. Ἔστω λοιπὸν καὶ ἂν δὲν δεχθεῖ κανεὶς τὴν ἀπόλυτη φυσιοκρατία, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Η. Biesantz, πρέπει ὅμως νὰ γίνῃ δεκτὸ ὅτι ἀπὸ τὸ τέλος τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου, ὅπως φάνηκε πρὸ πάντων, ὑπάρχουν παραδείγματα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὰ καλύτερα δείγματα ἀκόμη καὶ τῆς ἰδεαλιστικῆς ἀρχαϊκῆς ἐλληνικῆς τέχνης.

Στὴ νεοανακτορικῆ περιόδου ὑπάρχουν πολλὰ δείγματα νατουραλισμοῦ, τὰ ὁποῖα θὰ ἐξεταστοῦν πρὸ κάτω. Ὡστόσο ὑπάρχουν καὶ δείγματα ἀφαίρεσης, ὅπως π.χ. ἡ ὑποτυπώδης ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς. Ἡ ἀφαιρετικὴ σχεδὸν ἀνεικονικὴ ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς, ἀποδοσμένη μὲ ἓναν ἱμπρεσσιονιστικὸ τρόπο σὲ σχέση μὲ τὴ λεπτομερὴ καὶ ἀκριβῆ ἀπόδοση τοῦ σώματος, εἶναι στοιχεῖο ποὺ ἀπαντᾷ κυρίως στὰ χρυσὰ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια³¹¹, ὅπου μὲ ἐλάχιστες καὶ φευγαλέες κουκίδες ἀποδίδεται ἡ κόμμωση, ἢ οἱ μακροὶ πλόκαμοι στὸ ἀνεικονικὸ πρόσωπο. Τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ στὴν πλαστικὴ, ὅπως διαπιστώθηκε ἤδη ἀπὸ τὸν κατάλογο καὶ σὲ ἀρκετὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων καὶ στὰ παράλληλα τῆς Κρήτης, ποὺ συνεξετάστηκαν. Τὸ φαινόμενο εἶχε ἐξετασθεῖ παλαιότερα ἀπὸ τὸν V. Muller³¹² καὶ τὸν R. F. Willets³¹³, οἱ ὁποῖοι πιστεύουν ὅτι ἡ ἀπάλειψη τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀνώτερη παλαιολιθικὴ περίοδο καὶ σκοπὸ ἔχει νὰ τονισθοῦν ἄλλα σημεῖα τοῦ σώματος, ὅπως οἱ γλουτοί, τὸ σπῆθος καὶ ἡ αἰδῶς, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν εἶναι ὅμως γενικὰ ἀποδεκτὴ. Εἶναι πάντως βέβαιο, ὅτι οἱ σφραγίδες καὶ τὰ εἰδώλια, κυρίως τὰ χάλκινα, στὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ αὐτὸς ὁ τρόπος τῆς ἀπόδοσης, ἔχουν ἓνα μαγικὸ-θηρησκευτικὸ χαρακτήρα, ποὺ δὲν ὑπάρχει στὶς τοιχογραφίες ἢ τὰ ἀνάγλυφα νεοανακτορικὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι περισσότερο ἀφηγηματικὰ ἢ περιγραφικά. Ἡ ἄποψη τοῦ μαγικοῦ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι στὶς ἴδιες παραστάσεις μὲ

304. «Dervish priest» κατὰ τὸν Evans 1921-1936, IV, 474, *CMS* II, 3, ἀρ. 13.

305. Μυλωνᾶς 1983, 139, εἰκ. 49, Sapouna-Sakellarakis 1995, 112, πίν. 49, ἀρ. 3, *CMS* I, ἀρ. 5.

306. Biesantz 1958, 16.

307. Βλ. πρὸ πρόσφατα τὴν ἄποψη τοῦ Blakolmer 2002, 74-75, εἰκ. 4.

308. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1981, 502, Blakolmer 2002, 71 κέ.

309. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1973, 297, 300.

310. Blegen 1962, 245 κέ.

311. Sakellarakis 1973, 303, Sapouna-Sakellarakis 1995, 116 κέ.

312. Müller 1929.

313. Willets 1962, 56, σημ. 8.

τήν αφαιρετική απόδοση του προσώπου αποδίδεται με περισσή τέχνη ή μυολογία, ή πολύπλοκη κόμμωση και τὸ ἔνδυμα τῶν ἴδιων τῶν μορφῶν. Ὅπωςδήποτε δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἀποδεκτὴ ἡ ἄποψη τοῦ J. Forsdyke³¹⁴, ὅτι τοῦτο συνιστᾶ ἔλλειψη ἐπιτηδειότητας καὶ κατανόησης ἐκ μέρους τοῦ καλλιτέχνη³¹⁵. Ἡ αφαιρετικὴ ἢ ἀνεικονικὴ ἀπόδοση τοῦ προσώπου ἴσως σκοπὸ ἔχει νὰ δηλώσει τὸ «ἀπρόσωπο», ἀντίστοιχο τῆς μάσκας. Ἄλλωστε τὸ θέμα τῆς χρήσης μάσκας κατὰ τὴν ἐκτέλεση ἐκστατικῶν χορῶν ἔχει θιγεῖ ἤδη τὸ 1937 ἀπὸ τὸν E. Hekentrath³¹⁶. Ἡ ἄποψη τῆς M. Gimbutas³¹⁷ ὅτι τὸ κεφάλι τῆς κεντρικῆς μορφῆς στὸ δαχτυλίδι τῶν Ἴσοπάτων ἀποδίδει μίαν «insect mask» δὲν εἶναι ἄστοχη, ἐφ' ὅσον οἱ διάφορες τελετουργίες τῆς μινωικῆς Κρήτης ἀπαιτοῦσαν τέτοιες μεταμορφώσεις καὶ ἓνα «φιδόμορφο» κεφάλι δὲν θὰ ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὴν μινωικὴ ἀντίληψη τοῦ θείου. Ἡ L. Lawler³¹⁸ ἄλλωστε πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ ὑπῆρχε στὴν Κρήτη ἓνας χορὸς ποῦ θὰ χορευόταν σὲ ἑλικοειδῆ σχῆμα καὶ ἀναπαριστοῦσε τὶς κινήσεις τοῦ φιδιοῦ. Ἀπὸ τὸν χορὸ αὐτὸν μαζί με κάποιον ἄλλο, ποῦ θὰ ἀναπαριστοῦσε τὶς κινήσεις τοῦ πουλιοῦ, θὰ καταγόταν ὁ χορὸς «γέρανος» τῆς Δήλου. Δὲν εἶναι ἀκόμη ὅμως βέβαιο, ὅτι τὸ κεφάλι σὲ σχῆμα ἐμβόλου εἶναι «φαλλικό», ὅπως πιστεύει ἡ M. Gimbutas³¹⁹. Εἶναι πιθανὸ ὅμως οἱ κεφαλῆς τῶν μορφῶν σὲ χρυσὰ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια νὰ ἀποδίδουν καὶ μάσκες πτηνῶν. Μάσκες πτηνῶν ἀποδίδονται ἄλλωστε ἀσφαλῶς σὲ σφραγίσματα ἀπὸ τὴ Ζάκρο³²⁰ καὶ τὴν Ἁγία Τριάδα³²¹. Στὸ σφράγισμα τῆς Ἁγίας Τριάδας, ὅπως καὶ σὲ σφραγιδοκύλινδρο ἀπὸ τὸ Παλαίκαстро³²², ἡ γυναικεία μορφή ντυμένη με στολιδωτὴ φούστα, ἔχει φτερὰ ἀντὶ γιὰ χέρια. Καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸν Ὅμηρο οἱ θεῆς παίρνουν συχνὰ τὴ μορφή πουλιοῦ καὶ ὄχι ἄλλου ζώου³²³, ἐνῶ στὴν Αἴγυπτο ὁ Ὅσιρις ἐπίσης ἐμφανίζεται σὲ μορφή πτηνοῦ. Στὰ ἑλληνικὰ χρόνια καὶ στὶς διονυσιακῆς γιορτῆς οἱ χορευτῆς ἔφεραν φτερωτὰ μανίκια καὶ με μορφή πουλιοῦ γίνονταν οἱ ἐπικλήσεις³²⁴. Ὡστόσο θὰ πρέπει νὰ διαχωρισθοῦν αὐτὲς οἱ περιπτώσεις ἀπόδοσης θρησκευτικῶν θεμάτων, ἀπὸ τὴ διάθεση αφαιρετικῆς ἀπόδοσης σὲ ἄλλα ἔργα τῆς μινωικῆς Κρήτης, ὅπως εἶναι τὰ εἰδῶλια.

314. Forsdyke 1957.

315. Δαβάρης 1977, 118, σημ. 11. Βλ. πῶς πάνω τὴν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ H. Biezantz.

316. Hekentrath 1937, 420 κέ.

317. Gimbutas 1974, 146.

318. Lawler 1951, 35.

319. Πρβ. τὰ φαλλόσχημα ἀντικείμενα τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Ἀτσιπάδων, ποῦ ἴσως ἔχουν σχέση με τὴ λατρεία τῆς γονιμότητας,

Peatfield 1992. Ὁ B. Rutkowski, *Cult places in the aegean world* (Warszawa 1986) 88, πιστεύει ὅτι οἱ φαλλοὶ εἶναι σύμβολα εὐγονίας.

320. CMS II, 7, ἀρ. 117-118, Weingarten 1983, πίν. 20, Z21, Z25, Z27, Z33.

321. CMS II, 6, ἀρ. 107.

322. CMS II, 3, ἀρ. 279.

323. Willets 1962, 312, ἴλ. 15, 165-79.

324. Lawler 1951, 33.

Στη νεοανακτορική περίοδο τὰ περισσότερα ειδώλια εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ πολυτιμότερες ὕλες, φαγεντιανή, ἐλεφαντόδοντο καὶ μέταλλα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ παλαιοανακτορικά, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ, λιγότερα πάντως, χάλκινα, τὸ πλῆθος τῶν ειδωλίων εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ πηλό. Τὰ πολύτιμα αὐτὰ ειδώλια ἀποδίδουν μὲ ἀκρίβεια τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου, σὰν ἔκφραση ἑνὸς ἰδεαλιστικοῦ νατουραλισμοῦ, ποὺ ἤδη ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται στὴν προηγούμενη περίοδο στὰ ειδώλια τοῦ Μόχλου, τοῦ Κόφωνα κλπ., ποὺ συζητήθηκαν πρὸ πάνω.

Ἔτσι στὴ θεὰ καὶ τὶς ἱέρειες ἀπὸ φαγεντιανή ἀπὸ τὰ λεγόμενα ἱερά θησαυροφυλάκια τῆς Κνωσοῦ³²⁵ ἡ ἐλαφρὰ πλαστικότητα μαζί μὲ τὸ χρῶμα βοηθοῦν στὴν ἀπόδοση τῆς ἔκφρασης τοῦ προσώπου. Στὴν ομάδα τοῦ ταυροκαθάπτη τῆς Κνωσοῦ³²⁶ ὑπάρχουν λίγα στοιχεῖα γιὰ τὸ πρόσωπο, ποὺ εἶναι ἀρκετὰ κατεστραμμένο. Κάποιες ὀπές στὸ κρανίον δείχνουν ὅτι θὰ ὑπῆρχαν πρόσθετοι βόστρυχοι, ἐνῶ ἡ μυολογία στὸ σῶμα καὶ στὰ ἄκρα ἐκφράζουν μὲ τὸν πρὸ φυσιοκρατικὸ τρόπο τὴν ἔνταση καὶ τὸν δυναμισμό. Εἶναι ἐπίσης ἀτυχία, ὅτι δὲν σώθηκαν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐλεφάντινου προσώπου τοῦ λεγόμενου κούρου τοῦ Παλαικάστρου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὠραῖο αὐτί, τὴν περίτεχνη κόμη ἀπὸ ὀφείτη καὶ τμῆμα τῆς κοιλότητας τοῦ ματιοῦ, τοῦ ὁποῖου οἱ κόρες ἦταν ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο³²⁷. Ἡ ὠραία πλαστικὴ τοῦ σώματος αὐτοῦ τοῦ ειδωλίου ἔδωσε νέες πληροφορίες, ὅπως θὰ φανεῖ πρὸ κάτω. Τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ ὑπάρχουν καὶ στὰ ἐλεφάντινα μέλη ποὺ βρέθηκαν στὴ βόρεια πλευρὰ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ³²⁸. Ἡ φυσιοκρατία τῶν ΥΜ ΙΑ ειδωλίων, ποὺ προαναφέρθηκαν, ἔχει ἄμεση σχέση μὲ αὐτὴ τῶν τριῶν γνωστῶν σύγχρονων ἀνάγλυφων λίθινων ἀγγείων ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα³²⁹, καθὼς καὶ τῶν ἀποσπασματικῶν τῆς Κνωσοῦ³³⁰. Ἐνα ἐλεφάντινο χέρι ἀπὸ τὴ λεγόμενη βασιλικὴ ὁδὸ τῆς Κνωσοῦ, ΥΜ ΙΒ περιόδου, ἐμφανίζει ἔντονη μυολογία καὶ παραπέμπει στὶς μορφὲς τῆς σύγχρονης πυξίδας τοῦ Κατσαμπᾶ³³¹.

Λίγο πρὶν τὸ τέλος τῆς ΥΜ ΙΒ περιόδου χρονολογεῖται ἡ ομάδα τῶν ἐλεφάντινων ειδωλίων ποὺ βρέθηκε στὸ ἀνακτορικὸ κτήριο τῶν Ἀρχανῶν, σὲ στρῶμα τῆς ΥΜ ΙΒ καταστροφῆς³³², μὲ κεραμικὴ θαλάσσιου ρυθμοῦ. Πρόκειται γιὰ δύο κεφάλια καὶ ἄκρα ειδωλίων, ἀκρόλιθων προφανῶς, διαφόρων μεγεθῶν καὶ χρυσελεφάντινων, ὅπως δείχνουν τὰ φύλλα χρυσοῦ ποὺ τὰ συνόδευαν. Τὰ ἄκρα ἔχουν λιγότερη πλαστικότητα ἀπὸ τὰ ἐκφραστικὰ πρόσωπα. Τὰ χαρακτηριστικὰ

325. Evans 1921-1936, 495 κέ.

326. Evans 1921-1936, III, 428 κέ.

327. Moak σὲ Mc Gillivray et al. 2000, 73, πίν. 16-18.

328. Evans 1921-1936, III, 433, εἰκ. 300.

329. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 46, ἄρ.

1-3 καὶ πίν. 47, ἄρ. 1-4.

330. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 48, ἄρ.

1-4.

331. Ἀλεξίου 1967, 74, πίν. 30-33.

332. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, II, 707-719, εἰκ. 817- 830.

τοῦ προσώπου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τεχνικὴ τῆς γλυπτικῆς, θὰ συμπληρώνονταν μὲ χρῶμα, ποὺ διατηρήθηκε σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτά, μία συνήθεια γνωστὴ στὸν κρητομυκηναϊκὸ κόσμ³³³. Τὸν ἴδιο βαθμὸ νατουραλιστικῆς ἀπόδοσης μὲ τὶς Ἀρχάνες, δηλαδὴ λεῖτες ἐπιφάνειες καὶ ἥρεμη μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα ἐπίπεδο στὸ ἄλλο διακρίνει κανεῖς στὰ ἐλεφάντινα εἰδώλια τῶν παιδιῶν τοῦ Παλαικάστρου, ἓνα ὄρθιο καὶ ἓνα καθιστό³³⁴, ποὺ ἂν καὶ ὁ R. M. Dawkins³³⁵ δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴ μινωικότητά τους, τὴν ὑποστηρίζει ὅμως ὁ A. Evans³³⁶. Τὰ εἰδώλια αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν μετὰ τὴν ΥΜ ΙΒ περίοδο.

Μιὰ ἔκφραση νατουραλισμοῦ ἀποτελεῖ καὶ ἡ μνημειωδέστερη πλαστικὴ ἢ προσέγγιση δηλαδὴ στὸ φυσικὸ μέγεθος. Ἦδη ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν πρώτων ἀνακτόρων, ὑπάρχουν δείγματα μνημειώδους πλαστικῆς σὲ πηλὸ ἀπὸ τὸν Γιούχτα³³⁷ καὶ τὸν Πετσοφᾶ³³⁸. Στὴ ΜΜ ΙΙ περίοδο ἀνήκει ἡ μήτρα γιὰ ἀνάγλυφο χέρι, ποὺ βρέθηκε στὴ Φαιστό³³⁹. Εἴδωλα ποὺ πλησιάζουν τὸ φυσικὸ μέγεθος ἐμφανίζονται πιὸ συχνὰ στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο. Ὁ κατάλογος εἶναι ἐνδιαφέρων. Πρόκειται κυρίως γιὰ τμήματα μεγάλων ἀκρολιθικῶν ἀγαλμάτων, ὅπως π.χ. τὰ πῆλινα πόδια ποὺ βρέθηκαν στὴν Κρήτη, συγκεκριμένα στὰ Ἀνεμόσπηλια Ἀρχανῶν μαζὶ μὲ ἀπανθρακωμένα ξύλα³⁴⁰, στὸν Σκλαβόκαμπο, τὰ Γουρνιά, τὴ Φαιστό, τὰ Μάλια, ἀλλὰ καὶ τὴν Κέα καὶ ἀνήκουν σὲ ξόανα³⁴¹, καθὼς καὶ τμήματα δύο κεφαλιῶν ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ ἓνα ἀπὸ τὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν³⁴². Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ πῆλινα ἀκρόλιθα βρέθηκαν καὶ ἄλλα ἀπὸ λίθο ἢ μέταλλο. Ἀπὸ τὴν Κνωσὸ τῶν πρώιμων νεοανακτορικῶν χρόνων προέρχεται ἡ κόμμωση ἀπὸ στεατίτη³⁴³, καὶ τμήμα ἀπὸ πλεξοῦδες ἀπὸ τὴν ἴδια ὕλη³⁴⁴, παρόμοια τῆς ὁποίας ἔχει βρεθεῖ καὶ στὶς Μυκῆνες³⁴⁵, καθὼς καὶ λίθινη μήτρα κατώτερου τμήματος πήχου καὶ κλειστῆς παλάμης ΥΜ ΙΙ περιόδου³⁴⁶. Πιὸ ἐνδιαφέροντες εἶναι οἱ χάλκινοι βόστρυχοι ποὺ βρέθηκαν στὸ λεγόμενον east hall τῆς Κνωσοῦ³⁴⁷, μαζὶ μὲ ἀπανθρακωμένα ξύλα, ποὺ ἀνήκαν κατὰ τὸν A. Evans³⁴⁸ σὲ ξόανο φυσικοῦ μεγέθους, ἄποψη ποὺ δέχθηκαν καὶ ἄλλοι μελετητές³⁴⁹. Πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν μελέτη τῆς μινωικῆς πλαστικῆς

333. Σακελλαράκης 1979, 68-9.

334. Bosanquet-Dawkins 1923, 125-6, Evans III, 446, εἰκ. 310α-β.

335. Bosanquet-Dawkins 1923, 125-6.

336. Evans 1921-1936, III, 446, σημ. 2.

337. Ἀρ. Μ.Η. Π21440.

338. Rutkowski 1991, πίν. XXII, 2.

339. Laviosa 1968-9, 499 κέ.

340. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, II, 530, εἰκ. 530-539.

341. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, II, 530 κέ.

342. Ἀρ. Μ.Η. Π3084 Π3085, ἀπὸ τὴν Ἁγ. Τριάδα καὶ Π21440 ἀπὸ Γιούχτα (Καρέτσου σὲ Sanctuaries, 146).

343. Evans 1921-1936, III, 421, εἰκ. 288.

344. Evans 1921-1936, III, 422, εἰκ. 289.

345. Evans 1921-1936 III, πίν. XXXVII.

346. Sapouna-Sakellarakis 1995, 113, πίν. 54, 2, Ἀρ. Μ.Η. 508.

347. Evans 1921-1936, III, 521 κέ., εἰκ. 365.

348. Evans 1921-1936, III, 524-525.

349. Hood 1978, 95-96.

στην εποχή του χαλκού είναι η εύρεση των μεγάλων ἀγαλμάτων στην Κέα³⁵⁰. Δὲν θὰ ἐξετασθεῖ ἐδῶ ἂν τὰ ἀγάλματα αὐτὰ ἦταν λατρευτικά, ὅπως πιστεύουμε³⁵¹, ἢ ὄχι, ὅπως πίστευε ὁ F. Matz³⁵², ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι στὴν περίοδο τῶν πρώτων ἀνακτόρων οἱ μινωῖτες δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ συλλάβουν τὴ θεότητα σὰν ἀνθρώπινη μορφή, γιατί καὶ στὴν Αἴγυπτο μόνο ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ Νέου Βασιλείου ὑπάρχουν λατρευτικά εἶδωλα³⁵³. Στὴν Κρήτη ὅμως εἶναι πιθανὸ ὅτι ὑπάρχουν μεγάλα λατρευτικά εἶδωλα-ἀκρόλιθα ξόανα ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορική περίοδο, ὅπως τὰ παραδείγματα τοῦ Γιούχτα καὶ τοῦ Πετσοφᾶ καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ἀσφαλῶς τὸ ξόανο ἀπὸ τὰ Ἀνεμόσπηλια Ἀρχανῶν. Στὴ νεοανακτορική περίοδο, τὰ εἶδωλα ἀπὸ φαγεντιανὴ τῆς Κνωσοῦ ἔχουν ὕψος 0.299 μ. καὶ ὁ λεγόμενος κοῦρος τοῦ Παλαικάστρου 0.49 μ. καὶ βέβαια ὑπάρχουν καὶ τὰ μεγάλα εἶδωλα τῆς Κέας, ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχουν λατρευτικὸ χαρακτήρα.

Λιγότερο ἔντονη ἀπὸ τὰ μεγάλα εἶδωλα καὶ περισσότερο συμβατική ἐμφανίζεται ἡ φυσιοκρατία στὶς σύγχρονες ΥΜ ΙΑ καὶ ΥΜ ΙΒ τοιχογραφίες, οἱ ὁποῖες κατὰ τὸν S. Hood³⁵⁴ ἔχουν «the ability to create an atmosphere of movement and life although following a set of highly formal conventions». Εἶναι ὁ «διακοσμητικὸς ρεαλισμὸς» τοῦ F. Matz³⁵⁵, στοιχεῖο ποὺ στὴν πλαστικὴ καὶ γλυπτικὴ ἀπαντᾷ ἀντίστοιχα στὶς θεᾶς τῆς Κέας καὶ στὸ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι λίθινο εἶδωλο τῆς Μεγάλης Βρύσης³⁵⁶.

Ἡ περίοδος ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν καταστροφὴ τῶν ἀνακτόρων χαρακτηρίζεται, ὅπως νωρὶς ἔχει ἐπισημάνει ὁ V. Müller³⁵⁷, ἀπὸ μία πτώση τῆς ποιότητας στὴ γλυπτικὴ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψη σωστῶν ἀναλογιῶν, τὸν κυλινδρικό κορμὸ καὶ τὰ κοντὰ σκέλη, γεγονός ποὺ δέχεται καὶ ὁ O. Biesantz³⁵⁸, ὁ ὁποῖος πιστεύει, ὅτι ἀντίστοιχη τῆς κεραμικῆς τοῦ ἀνακτορικοῦ ρυθμοῦ γλυπτικὴ δὲν λειτουργεῖ καὶ ὅτι στὴν ΥΜ ΙΙΙ περίοδο ἡ γλυπτικὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν μελῶν καὶ τὴ συρρίκνωση τῶν λεπτομερειῶν.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ τέλος, ὅτι ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, ποὺ διαπιστώνεται σὲ πολλὲς περιόδους, πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ θρησκευτικὸς μᾶλλον λόγους. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι σὲ κάποια παραδείγματα τῆς σημαντικότερης καλλιτεχνικῆς μινωικῆς ὁμάδας χάλκινων εἰδωλίων, τῆς ὁμάδας E, καὶ στὰ καλύτερα χρυσὰ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια, ὅπως τῶν Ἀρχανῶν μὲ τὴ σκηνὴ λατρείας καὶ τῶν Ἰσοπάτων, τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου καὶ ἡ κόμη ἀποδίδονται ὑποτυπωδῶς, ἢ μὲ κάποια ἱμπρεσιονιστικὴ διάθεση.

350. Caskey 1964, 334, M. Caskey σὲ Sanctuaries 1981, 127 κέ., Caskey 1986.

351. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, ΙΙ, 530 κέ.

352. Matz 1958, 420.

353. Matz 1958, 433.

354. Hood 1978, 56.

355. Matz 1958, 427.

356. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, πίν. 34, ἀρ. 79.

357. Müller 1929, 41.

358. Biesantz 1958, 67, 73, 80.

β. Ανατομία και πλαστικότητα του σώματος

Με το θέμα αυτό έχω ασχοληθεί διεξοδικά στο έργο μου για τη μινωική χαλκοπλαστική³⁵⁹. Το θέμα της ανατομίας και της φυσιοκρατικής ή μη απόδοσης του ανθρώπινου σώματος είχε απασχολήσει νωρίς τους έρευνητές, όπως π.χ. τον Σπ. Μαρινάτο³⁶⁰ και τον R. W. Hutchinson³⁶¹, οι όποιοι και καθόρισαν τους όρους στεατοπυγία ή παχυσαρκία, προκειμένου κυρίως για τα νεολιθικά ειδώλια.

Σαν έκφραση του νατουραλισμού μπορεί να θεωρηθεί ή απόδοση των φυσικών αναλογιών όρισμένων πρώιμων ειδωλίων ήδη στην προανακτορική περίοδο, με την έννοια της σταθερής μορφής των αριθμητικών σχέσεων. Όπως θα γίνει λόγος πιο κάτω, τους μινωίτες απασχόλησε νωρίς ή γεωμετρική διαίρεση του σώματος, χωρίς ή διάθεση αυτή να είναι σχολαστική. Νωρίς ακόμη εμφανίζονται τα μεγαλύτερου μεγέθους ειδώλια, στοιχείο που αποτελεί μαζί με άλλα, έκφραση και αυτό της φυσιοκρατίας.

Ο ρεαλισμός εκφράζεται ακόμη συχνά και με τη σφοδρή κίνηση και την ένταση, όπως είναι γνωστό από τα μεγάλα μινωικά αρχιτεκτονικά ανάγλυφα, το ανάγλυφο κωνικό ρυτό της Αγίας Τριάδας και τις παραστάσεις σε μικροσκοπικές σφραγίδες, σφραγίσματα και σφραγιστικά δαχτυλίδια, που αντιπαρατίθενται στις σύγχρονες ταλισμανικές σφραγίδες³⁶². Στα ειδώλια δεν υπάρχουν σφοδρές κινήσεις αλλά διακρίνονται οι «άφανεις παλλόμενοι ρυθμοί», όπως το διετύπωσε ο Κ. Ρωμαΐος για την πολλούς αιώνες αργότερα πλαστική των αρχαϊκών χρόνων³⁶³.

Νωρίς ο W. Richmond ασχολήθηκε με τη μελέτη της φυσιοκρατικής απόδοσης των αρχιτεκτονικών αναγλύφων της Κνωσού³⁶⁴ από το λεγόμενο «deposit of high relief» και από το λεγόμενο east hall³⁶⁵. Ο W. Richmond είχε σημειώσει, ότι οι λεπτομερείς αποδόσεις των ανατομικών λεπτομερειών σε αυτά πρέπει να βασίζονται στην παρατηρητικότητα και γνώση της ανατομίας του ανθρώπινου σώματος, που είχαν οι μινωίτες καλλιτέχνες.

Τις παρατηρήσεις του W. Richmond προώθησε με τις διάφορες μελέτες του ο Γάλλος καθηγητής της κλινικής ιατρικής στην Μασσαλία J. Coulomb³⁶⁶. Ο Γάλλος γιατρός έπιχείρησε να έρμηνεύσει τις διάφορες ιδιομορφίες των ειδωλίων, τονίζοντας τη γνώση που είχαν οι μινωίτες για την ανθρώπινη ανατομία. Το υλικό που μελέτησε ήταν κυρίως πήλινα ειδώλια, τα όποια όμως συσχέτισε με άλλα

359. Sapouna-Sakellarakis 1995, 120-121.

360. Μαρινάτος 1947, 1-8.

361. Hutchinson 1965, 54 κέ.

362. Hood 1978, 220.

363. Ρωμαΐος 1951, 119.

364. Evans 1921-1936, III, 216, εικ. 147.

365. Evans 1921-1936, III, 497 κέ., εικ. 342A, 345, 350A, 348A. .

366. Βλ. ιδιαίτερα Coulomb 1978, 205 κέ.

ἔργα τέχνης. Οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἔκανε, κυρίως στὰ λίθινα ἀνάγλυφα ἀγγεῖα τῆς Ἀγίας Τριάδας, τὸν ὀδήγησαν στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ γνώση τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ποὺ εἶχαν οἱ καλλιτέχνες ἦταν προωθημένη σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποὺ προϋπέθετε ἀκόμη μελέτη πάνω σὲ πτώματα³⁶⁷. Τὴν ἄποψη τοῦ J. Coulomb συμμερίσθηκε πρόσφατα ὁ J. Musgrave³⁶⁸. Ὁ J. Musgrave, ἀντίθετα μὲ ἄλλους³⁶⁹, διατυπώνει τὴν ἴσως ὑπερβολικὴ ἄποψη, ὅτι οἱ μινωῖτες γνώριζαν τὴν

367. Coulomb 1978, 210.

368. Musgrave σὲ Mc Gillivray et alii 2000, 97 κέ.

369. Ἐδῶ πρέπει νὰ σχολιασθοῦν οἱ ἀρνητικοὶ ὑπαινιγμοὶ τῆς Ἀ. Λεμπέση (Λεμπέση 2002, 36, σημ. 78), σχετικὰ μὲ τὶς ἀπόψεις Coulomb-Sakellarakis, ἡ ὁποία ἀγνοεῖ τοὺς εἰδικούς ποὺ τὶς ἔχουν ἀποδεχθεῖ. Ἡ κακόπιστη αὐτὴ κριτικὴ ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πάμπολλα σημεῖα, ποὺ προσπαθεῖ ἡ Α. Λ. νὰ ἐπιτεθεῖ γιὰ ἄγνωστους λόγους στὴν Ε.Σ., χωρὶς νὰ ἔχει διαβάσει ἀσφαλῶς παρὰ ἀποσπασματικὰ τὸ Sarouna-Sakellarakis 1995.

Κατηγορεῖ ἔτσι σὲ ἄλλο σημεῖο τὴν Ε. Σ. ἀλλὰ καὶ τὴν C. Verlinden γιὰ τὴ μέθοδο ποὺ «πραγματεύθηκαν» τὸ θέμα, συγκρίνοντας τὶς ἐργασίες αὐτὲς μὲ μιὰν ἄλλη κλασικῆς ἀρχαιολόγου, τῆς U. Naumann (Naumann 1976), ποὺ ἀσχολήθηκε ὅμως παλαιότερα καὶ μάλιστα μὲ μεταγενέστερο κρητικὸ ὑλικό (Λεμπέση 2002, 8). Προσβάλλει ἔτσι ἡ Α. Λ. ὁμαδοποιήσεις ποὺ ὑποστηρίζονται μὲ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα στὸ Sarouna-Sakellarakis 1995, στὰ ὁποῖα καὶ δὲν παραπέμπει. Ἐνοχλεῖται ἐπίσης ἀπὸ τὴν παρουσίαση «παραδειγμάτων ἐλάσσονος σημασίας» (Λεμπέση 2002, 9).

Ἀκόμη ἡ Α. Λ. (Λεμπέση 2002, 10-11, εἰκ. 3-4) πιστεύει, ὅτι συνέθεσε δύο τμήματα εἰδωλίων (ἀρ. Μ.Η. 4781 καὶ 4783) ποὺ τὰ θεωρεῖ ὅτι ἀνήκουν σὲ «κριοφόρο», χωρὶς νὰ ὑποστηρίζει πὼς ἡ χύτευση τοῦ σώματος εἶχε διακοπεῖ καὶ συνεχίσθηκε πρὸς πάνω, ἂν καὶ ἐπαγγέλλεται ὅτι θὰ τὸ κάνει σὲ ἄλλο κεφάλαιο. Τὰ δύο αὐτὰ τμήματα μοιάζει νὰ ταιριάζουν πίσω, ἐμπρὸς ὅμως εἶναι τελείως ἀσύνδετα. Ἐπὶ πλέον τὰ χέρια ποὺ ἔρχονται πρὸς τὰ

ἐμπρὸς δὲν ἀγγίζουσι πόδια ζώου, ὅπως π.χ. σὲ χάλκινο εἰδῶλιο ἰδιωτικῆς συλλογῆς (Verlinden 1984, πίν. 102, V2), ἀφοῦ τὸ σῶμα εἶναι λεῖο καὶ δὲν ὑπάρχουν πόδια ζώου. Ὁ κύκλος γύρω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ εἰδωλίου 4783 εἶναι ἀσφαλῶς μία στεφάνη, «ὑποθυμῖς», ὅπως δίδαξε ἡ Σ. Καρούζου γιὰ μεταγενέστερα παραδείγματα, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ γίνῃ λόγος πρὸς κάτω, στοιχεῖο ποὺ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς πῆλινες θεῆς τῆς Κέω (Caskey 1986, πίν. 4a) καὶ συναντᾶται ἐπίσης σὲ σφραγίσματα (CMS II, 3, ἀρ. 218) καὶ ἄλλοῦ. Ἡ κακὴ πρόθεση τῆς Α. Λ. φαίνεται ἀκόμη στὸ κεφάλαιο γιὰ τὶς κομμώσεις, ὅπου ἀγνοεῖ τὰ ἄρθρα Sarouna-Sakellarakis 1968, Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1973 καὶ Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1981. Ἄλλοῦ ἐπιτίθεται ἡ Α. Λ. χωρὶς ἐπιχειρήματα γιὰ «ἀνεξέλεγκτες ἐκτιμήσεις», (Λεμπέση 2002, 205, σημ. 743) ἢ ὅτι τὸ εἰδῶλιο 3 τῆς Σύμης (Λεμπέση 2002, 38) ἀποδίδεται στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο «χωρὶς τεκμηρίωση», φανερὸ ὅτι δὲν διάβασε τὶς σελίδες τοῦ κεφαλαίου τῆς τυπολογίας. Τὸ ἴδιο εἰδῶλιο τὸ χρονολογεῖ ἡ ἴδια ὅμως ὅπως καὶ στὸ σύγγραμμά μου στὴ ἴδια περίοδο (Λεμπέση 2002, 38, σημ. 87).

Ἡ ἐμπάθεια ὅμως εἶναι προφανῆς (Λεμπέση 197, σημ. 694), ὅταν ἀναφέρεται στὴ σελ. 113 τοῦ Sarouna-Sakellarakis 1995 καὶ ὑποστηρίζει ὅτι δὲν «συνεξετάζονται τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα», ὅταν στὸ κεφάλαιο αὐτὸ γίνονται πραγμάτευση γνωστῶν καὶ δημοσιευμένων ἀντικειμένων μὲ τὶς σχετικὲς παραπομπές.

Ἀκόμη καὶ τὸ μοναδικὸ λάθος ποὺ ἔγινε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκδοσης τοῦ βιβλίου σχετικὰ μὲ τὸν Ἑρμῆ, ὅπου προστέθηκε σὲ κάποιον ἀπὸ τὶς διορθώσεις ἢ τὴ μετάφραση,

ἀνατομία ἀπὸ ἀνθρωποθυσίης, ἴσως ἐγκληματιῶν, ἐφ' ὅσον ἀποδίδουν τοὺς τένοντες καὶ τοὺς μῦς μὲ ἐξαιρετικὴ ἀκρίβεια³⁷⁰.

Πρέπει νὰ προστεθεῖ ὅτι ἐξαιρετικὰ ἀποδίδονται οἱ ἀνατομικὲς λεπτομέρειες καὶ σὲ ἄλλα τμήματα ἀνάγλυφων ἀγγείων ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ τῆς Ἁγίας Τριάδας, ὅπως σὲ αὐτὰ τῆς Κνωσοῦ. Ἔνα μὲ παράσταση τοξότη ἀπὸ τῆ ΒΑ γωνία τοῦ ἀνακτόρου³⁷¹, ἄλλο ἀπὸ τὰ Ἑλληνικά, θέση κοντὰ στὸ λεγόμενο μικρὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ³⁷², τρίτο σὲ ἀνάγλυφο ποὺ ἀπέκτησε ὁ Α. Evans στὴν πρώτη του ἐπίσκεψη στὴν Κνωσὸ τὸ 1894 καὶ εἰκονίζει μορφή σὲ ἐκστατικὸ χορὸ κοντὰ σὲ βωμὸ καὶ δέντρο³⁷³ καὶ τέλος σὲ τμήμα μὲ παράσταση παλαιστῆ, ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κνωσὸ³⁷⁴. Ἀντίστοιχες παρατηρήσεις μποροῦν νὰ γίνουν στὰ μικρότερης κλίμακας ἔργα, ὅπως οἱ σφραγίδες καὶ τὰ σφραγίσματα. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα, ὅπως καὶ στὰ χάλκινα εἰδώλια τῶν τύπων F καὶ H, π.χ. στὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸ Σκοτεινὸ³⁷⁵, ἀποδίδεται μία μυϊκὴ ὑπερτροφία, ποὺ ἴσως δηλώνει ἐνασχόληση μὲ τὸν ἀθλητισμὸ, ἐνῶ ἡ κοιλότητα μὲ τὴν ὁποία ἀποδίδεται ἡ σπονδυλικὴ στήλη (Linea Alba) ἀπαντᾷ σὲ ἄρκετὰ ἔργα τῶν δύο παραπάνω ομάδων, ποὺ ἀσφαλῶς εἰκονίζουν πρόσωπα μὲ εἰδικὲς δραστηριότητες. Ὅλα τὰ πιὸ πάνω παραδείγματα ἀνήκουν στὴ λεγόμενη ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς, περὶ τὸν 17ο-16ο αἰ. π.Χ.

Εἶναι βέβαιον ὅτι στὶς μικρὲς κοινωνίες οἱ καλλιτέχνες ζοῦσαν πολὺ κοντὰ στὰ γεγονότα καὶ παρατηροῦσαν ὄχι μόνον τοὺς ἀνθρώπους σὲ κάθε δραστηριότητά τους, ἀγροτικὲς ἐργασίες, ἀθλητισμὸ κλπ., ἀλλὰ θὰ παρατηροῦσαν καὶ κάποιες «ιατρικὲς» ἐπεμβάσεις ποὺ ἀσφαλῶς γίνονταν, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸ σκελετικὸ ὑλικὸ ποὺ βρέθηκε στὸ νεκροταφεῖο Φουρνὶ Ἀρχανῶν. Δὲν θὰ ὑπῆρχε λοιπὸν ἀνάγκη νὰ καταφύγουν σὲ μελέτη «ἀνθρωποθυσιῶν ἐγκληματιῶν», ὅπως πιστεύει ὁ J. Musgrave³⁷⁶, δεδομένου ὅτι ἡ ἀνθρωποθυσία ἦταν ὡς γνωστὸ μία ὑπέρτατη πράξη.

τὸ ἐπίθετο «Κραναῖος», λάθος ποὺ ὀφείλεται βέβαιον σὲ ἀβλεψία μου, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ εἶχε μεταχειρισθεῖ κομψότερα, ὅταν γνωρίζει ὅτι καὶ ὁ τελευταῖος μελετητὴς τῆς Κρήτης ἔχει ἰδέα ποῦ λατρεύθηκε ὁ Ἑρμῆς Κραναῖος. Ἡ ἴδια ὅμως κάνει ἐπίσης λάθος (Λεμπέση 2002, 33, σημ. 70), ὅταν θέλοντας γιὰ μία ἀκόμη φορὰ νὰ κατηγορήσει τὴν ἐργασία μου, γράφει ὅτι εἰδῶλιο ποὺ βρίσκεται στὸ Λοῦβρο ἀναφέρεται σὰν εὐρισκόμενον στὸ Ἡράκλειο, ἐνῶ βέβαιον δὲν συμβαίνει κάτι τέτοιο (Sapouna-Sakellarakis 1995, 34-35, ἀρ. 53, πίν. 17).

Ἐπιθέσεις χωρὶς λόγον καὶ γνώση καὶ μὲ μεγάλη δόση προχειρότητας γίνονται καὶ σὲ ἄλλα σημεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα δὲν θὰ ἀσχοληθῶ

παρὰ μόνον περιστασιακὰ, καθὼς δὲν τὸ κρίνω σκόπιμο, ὅπως δὲν θὰ κρίνω καὶ ἄλλα λάθη τῆς ἴδιας ἄσχετα μὲ τὸ ἔργο μου.

370. Musgrave, σὲ Mc Gillivray et alii 2000, 97.

371. Evans 1921-1936, III, 106, εἰκ. 59.

372. Evans 1921-1936, IV, 600, εἰκ. 595.

373. Evans 1901, 103, εἰκ. 2.

374. Σαπουναῖ-Σακελλαράκη 1969α, 403, εἰκ. 5.

375. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 62 καὶ 63, πίν. 15.

376. Musgrave σὲ Mc Gillivray et alii 2000, 97, 100.

γ. Αναλογίες σώματος

Οί αναλογίες του σώματος άπασχόλησαν νωρίς τους μελετητές της μινωικής τέχνης. Ο J. D. S. Pendlebury³⁷⁷ είχε ήδη παρατηρήσει ότι οί μινωίτες πολύ πριν τον Λύσιππο είχαν άποδώσει την ανθρώπινη μορφή με λυσιίππειες αναλογίες, δηλαδή μικρό κεφάλι και ψηλό σῶμα, σε σχέση 1 πρὸς 9. Άπὸ άρκετους έρευνητές έξ άλλου έχει διατυπωθεῖ ή άποψη, ότι οί Έλληνες και οί Ρωμαῖοι είχαν υἰοθετήσει την πυθαγόρεια διαίρεση σε 10 μέρη, ὅπως είναι γνωστό άπὸ τον Βιτρούβιο³⁷⁸, ή τα σχέδια-σπουδές του Leonardo da Vinci. Η U. Naumann στο βιβλίο της για την ύπομινωική και γεωμετρική πλαστική³⁷⁹ αναφέρεται συχνά στις αναλογίες του σώματος και πῶς αυτές διαμορφώνονται στις διάφορες περιόδους, τις ὁποῖες ξεετάζει μόνο άπὸ τη μετανакτορική περίοδο και άργότερα και θεωρεῖ ότι τὸ ψηλό σῶμα και ή σμίκρυνση τῶν ποδιῶν είναι νεώτερα στοιχεῖα.

Τελευταῖα ή J. Weingarten³⁸⁰ διατύπωσε την άποψη ότι οί καλλιτέχνες στην Αἴγυπτο διαιροῦσαν τὸ σῶμα σε καννάβους, ὅπου απέδιδαν τις ἰδεαλιστικές αναλογίες, οί ὁποῖες μεταφέρονταν στις ὕλες κατασκευής του έργου. Ο κανόνας για τους Αἰγύπτιους ήταν ή διαίρεση σε 18 καννάβους και ή J. Weingarten πιστεύει ότι αυτό τὸ σύστημα υἰοθετήθηκε με παραλλαγές και στο Αἴγαῖο. Αναλύει επίσης σε πόσους καννάβους αντιστοιχεῖ τὸ κεφάλι και τὰ λοιπὰ μέρη του σώματος, άνάλυση πὸ ὅπως γράφει ή ἴδια, δέν αντιστοιχεῖ οὔτε σε έργα της ἴδιας περιόδου³⁸¹, προκειμένου για την Κρήτη, άφοῦ δέν ὑπάρχει αἰγαιακὸς κανόνας. Δέχεται δηλαδή ότι στην περίοδο του μινωικοῦ νατουραλισμοῦ δέν εφαρμόζεται ὁ αἰγυπτιακὸς κανόνας και άκόμη ότι οί πεπειραμένοι τεχνίτες δέν μεταχειρίζονταν τὸν κάρναβο³⁸², καλὸ έργαλεῖο για τους πῖδ άπλους. Ἔτσι ὁ αἰγυπτιακὸς κανόνας δέν προσφέρει πολλὰ στη μελέτη τῶν αναλογιῶν τῶν μινωικῶν εἰδωλίων.

Ὅπως δείξαμε στη μελέτη για τὴ μινωική χαλκοπλαστική³⁸³ με την εξέταση τῶν διαφόρων ὁμάδων εἰδωλίων άπὸ την προανακτορική μέχρι τὸ τέλος της νεοανακτορικής περιόδου, δέν ὑπάρχει άπόλυτος κανόνας στις αναλογίες τῶν εἰδωλίων, πὸ είναι φυσιολογικές, εκτὸς άπὸ ὀρισμένες ἰδιομορφίες, πὸ ὀφείλονται είτε στο στυλ τῶν καλλιτεχνῶν, είτε στο ἰδεῶδες της περιόδου, ή άκόμη στην ἰδιότητα του εἰκονιζομένου. Δηλαδή στα πῖδ ρωμαλέα δείγματα της μινωικής πλαστικής, την ὁμάδα F, ὑπάρχει τὸ ανθρώπινο μέτρο, ενῶ τόσο σε σύγχρονα, ὅσο και σε άρχαιότερα ή μεταγενέστερα έργα, οί αἰσθητικοὶ κανόνες διαφοροποιούνται ανά-

377. Pendlebury 1965, 217.

378. *De Architectura*, III, 3, 1.

379. Naumann 1976.

380. Weingarten, σε Mc Gillivray et alii 2000, 103 κέ.

381. Weingarten, σε Mc Gillivray et alii 2000, 110.

382. Weingarten, σε Mc Gillivray et alii

2000, 109.

383. Sapouna-Sakellarakis 1995, 119-120.

λογα με τα έργαστήρια. Στην περίοδο της άκμης, που ανήκουν τα ειδώλια της ομάδας F, παρατηρείται ότι στα περισσότερα το πλάτος της λεκάνης είναι αντίστοιχο με αυτό της πλάτης, και τα πόδια στα ειδώλια της ίδιας εποχής έχουν ισορροπημένες αναλογίες. Έν τούτοις στον λεγόμενο ηλικιωμένο της Τυλίσου της ίδιας ομάδας, τα πόδια είναι πιό κοντά από το σώμα, όπως και στο λίθινο ειδώλιο ηλικιωμένης μορφής από τη Μεγάλη Βρύση, στοιχείο ίσως της ηλικίας³⁸⁴. Τις ίδιες βαριές αναλογίες έχουν οι γυναικείες μορφές της ίδιας ομάδας, αν και η μέση τους είναι λεπτή. Οί πιό νέες, όπως το ειδώλιο γυναίκας από την Αγία Τριάδα³⁸⁵, αποδίδονται με πιό ραδινές αναλογίες, που θυμίζουν τη θεά και την Ιέρεια από φαγεντιανή της Κνωσοῦ³⁸⁶. Στα παιδιά, το κεφάλι είναι μεγάλο, όπως στο έλεφαντινο παιδί του Παλαικάστρου³⁸⁷. Δηλαδή γενικά, οί αναλογίες είναι φυσιολογικές. Κάποιες φορές όμως, όπως στα ειδώλια του Σκοτεινοῦ της ομάδας H, τα πόδια είναι δυο φορές ψηλότερα από το σώμα, ενώ στο ειδώλιο της Βιέννης από την Κνωσό, του τέλους της νεοανακτορικής περιόδου³⁸⁸, ίσως και τρεις φορές.

Στη μετανακτορική περίοδο και τους πρώιμους έλληνικούς χρόνους, όταν η συνάφεια των μελών χάνεται μαζί με την πλαστικότητα και οί φόρμες διαλύονται ή γίνονται γεωμετρικές³⁸⁹, οί αναλογίες δεν έχουν καμιά ουσιαστική σχέση με τη δομή του ειδωλίου. Τα ΥΜ III μολύβδινα ειδώλια από τον Κάμπο της Λακωνικής, για τα όποια θα γίνει λόγος πιό κάτω, αποτελούν εξαίρεση, καθώς έχουν αποδοθεῖ φυσιοκρατικά, αν και με στοιχείο μανιερισμοῦ, στοιχείο που έχει εκλείψει από τη μινωική Κρήτη την περίοδο αυτή. Το αντίστοιχο του ανδρικοῦ ειδωλίου του Κάμπου είναι ο λεγόμενος κεραιάτης από την Έγκωμη της Κύπρου³⁹⁰. Είναι προφανές ότι οί μινωικοί ρυθμοί της εποχής της άκμης φθάνουν αργότερα στην περιφέρεια.

Χαρακτηριστικές για την απόδειξη της έλευθερίας στην απόδοση των μορφών, τουλάχιστον στην περίοδο των νέων ανακτόρων, είναι οί παρατηρήσεις που έκανε ο J. Coulomb σε έργα της περιόδου της άκμης³⁹¹. Συγκεκριμένα ο J. Coulomb απομόνωσε στοιχείο που χαρακτηρίζουν τον λεγόμενο ανδρικό τύπο, όπως οί πλατεῖς ὦμοι και η λιπαρότητα του ἄνω τμήματος του σώματος (*caractère androïde*) από αυτά του λεγομένου γυναικειού τύπου, (*caractère gynoïde*) με την εύρεία λεκάνη. Κάποιες φορές χαρακτηριστικά των δύο τύπων απαντούν στο ίδιο είδωλο, όπως στον λεγόμενο νέο της Τυλίσου³⁹², που δεν έχει σχέση με τον λεγόμενο έρμα-

384. Σαπουνά-Σακελλαράκη 1971, 34, πίν. 43, ἄρ. 3.

385. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 123, πίν. 12.

386. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 45, ἄρ. 4.

387. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 45, ἄρ. 2.

388. Όμας O. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 94, πίν. 30.

389. Naumann 1976, 17, 19, 20.

390. Μαρινάτος 1963, 96 κέ.

391. Coulomb 1978, 210.

392. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 101, πίν. 7.

φρόδιτο τύπο, όπως αυτόν του ειδώλιου του Αζύμου Μαλίων³⁹³, ή του πήλινου συμπλέγματος από το Καμηλάρι Φαιστοῦ. Ὁ λεγόμενος γυνοειδῆς τύπος του νέου τῆς Τυλίσου ἀπαντᾷ συχνὰ ἀργότερα, τὸν 14ο π.Χ. αἰώνα, στὴν Αἴγυπτο τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀκενατόν³⁹⁴.

δ. Κλίση τοῦ σώματος

Ἡ κλίση τοῦ σώματος πρὸς τὰ πίσω, ποὺ συναντᾶται σὲ ὀρισμένα ειδώλια τῶν Κυθήρων, ὅπως στὰ E1, E4, E7, E8, E9, E12 καὶ E13, ἐλαφρότερα στὰ E5 καὶ E6 καὶ ἀρκετὰ ἔντονα στὸ γυναικεῖο ειδώλιο E72, χαρακτηρίζει κυρίως τὰ μινωικὰ ειδώλια τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς. Σὲ ἓνα ειδώλιο ὑπάρχει κλίση τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ κάτω. Τὰ περισσότερα κυθηραῖκα ειδώλια εἶναι εὐθυτενῆ, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸ πλῆθος τῶν μινωικῶν. Ἡ σημασία τῆς κίνησης τοῦ σώματος πρὸς τὰ πίσω ἔχει ἤδη ἐξετασθεῖ ἄλλοῦ³⁹⁵. Ἀξίζει ὅμως νὰ συζητηθεῖ ἐν συντομία καὶ ἐδῶ ἐφ' ὅσον ἀπαντᾷ καὶ στὰ ειδώλια τῶν Κυθήρων.

Στὰ Κύθηρα κλίση τοῦ σώματος πρὸς τὰ πίσω ἀπαντᾷ σὲ ειδώλια μὲ τὴν κίνηση τοῦ λεγομένου ἀποσκοπεῖν, κυρίως σὲ ἀνδρικά, ἀλλὰ καὶ σὲ ἓνα γυναικεῖο, ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς λειτουργία τοῦ σώματος σὲ μία δεδομένη θρησκευτικὴ προφανῶς στιγμή. Αὐτὴ ἡ κλίση τοῦ σώματος πρὸς τὰ πίσω ἀποδίδεται σὲ μία ὀρισμένη χρονικὴ περίοδο, τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς, πράγμα ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι εἶναι χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς περιόδου. Κάνοντας μία σύντομη ἐπισκόπηση στὴν αἰγαιακὴ τέχνη ἴσως γίνεῖ κατανοητὸς ὁ χαρακτήρας αὐτῆς τῆς κίνησης.

Στὴν πρωτομινωικὴ περίοδο δὲν ἐμφανίζεται καμιά κίνηση τοῦ σώματος ἢ τῆς κεφαλῆς στὰ εὐθυτενῆ λίθινα καὶ ὀστεῖνα ειδώλια, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν περίοδο. Ἀντίθετα στὰ κυκλαδικὰ ειδώλια τῆς ἀντίστοιχης περιόδου εἶναι συνήθης μία κίνηση τῆς κεφαλῆς μόνο, πρὸς τὰ πίσω. Τὴν ἴδια κίνηση πρὸς τὰ πίσω μόνο τῆς κεφαλῆς, ἐμφανίζουν τὰ πήλινα ειδώλια τῆς πρώιμης μεσομινωικῆς περιόδου, ποὺ βρέθηκαν στὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς Μαζῶ καὶ Πετσοφᾶ³⁹⁶, ἐνῶ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ἄλλα ειδώλια δὲν ἐμφανίζεται ἡ κλίση τοῦ σώματος πρὸς τὰ πίσω. Στὰ ειδώλια αὐτὰ ἡ στάση τοῦ σώματος εἶναι κατακόρυφη, ὅπως καὶ σὲ ειδώλια ἀπὸ ἄλλες ὕλες τῆς μεσομινωικῆς-ὑστερομινωικῆς περιόδου, π.χ. τὸ λίθινο ἀνδρικὸ ειδώλιο τῆς Μεγάλης Βρύσης, μὲ τὸν στιβαρὸ ὀγκώδη κορμὸ καὶ τὴ θεὰ καὶ ἰέρεια ἀπὸ φαγεντιανῆ τῆς Κνωσοῦ.

393. Sapouna-Sakellarakis 1995, 60, πίν. 26.

394. Coulomb 1978, 226.

395. Sapouna-Sakellarakis 1995, 102 κέ.

396. Zervos 1956, εἰκ. 227-228.

Αντίθετα σὲ πῆλινο ἀνάγλυφο ἀνδρικής μορφῆς ἀπὸ τὴ λεγόμενη οἰκία τῶν θυσιασθέντων βοῶν τῆς Κνωσοῦ, ποῦ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ ΙΙΒ περίοδο³⁹⁷, ἐμφανίζεται ἔντονα ἡ κλίση τοῦ σώματος πρὸς τὰ πίσω, σχηματίζοντας σχεδὸν τόξο. Σὲ ἄρκετες ἐπίσης σφραγίδες καὶ σφραγίσματα ἐμφανίζεται ἡ ἴδια κλίση. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται τὸ ΜΜ ΙΙΙ σφράγισμα ἀπὸ τὸ κεντρικὸ ἱερὸ τῆς Κνωσοῦ, ὅπου ὁ λατρευτῆς χαιρετᾷ τὴν πότνια θηρῶν³⁹⁸ καὶ τὸ ΜΜ ΙΙΒ σφράγισμα ἀπὸ τὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ ἱεροῦ τῆς Κνωσοῦ, ὅπου πότις θηρῶν συνοδεύει λιοντάρι³⁹⁹. Σὲ ΥΜ ΙΑ σφράγισμα ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁴⁰⁰ μὲ παράσταση τοξότη, ἡ μορφὴ ἔχει ἀφύσικα ἔντονη κάμψη.

Ἀπὸ τὶς ἄλλες μορφές τέχνης, ὅπως τὰ λίθινα ἀνάγλυφα ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς, ἡ κάμψη τοῦ σώματος εἶναι συνήθως ἡ φυσιολογική, ποῦ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν πράξη ποῦ ἐκτελοῦν. Σὲ μία παράσταση ὅμως, σὲ τμῆμα λίθινου ἀνάγλυφου ρυτοῦ ἀπὸ τὴν Κνωσοῦ⁴⁰¹ μὲ παράσταση πομπῆς, ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ἔντονη τάση τῆς κάμψης τοῦ σώματος, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθεῖ σὰν λόρδωση. Ἡ λόρδωση αὐτὴ ἀπαντᾷ καὶ στὰ χάλκινα μινωικὰ ἀνδρικὰ εἰδῶλια τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ εἰδῶλια μέχρι τουλάχιστον τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τῶν νέων ἀνακτόρων. Δὲν ἐμφανίζεται ἡ τάση αὐτὴ πρὶν τὴ ΜΜ ΙΙΙ περίοδο. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ στάση ἢ κίνηση αὐτῆ, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὰ παραδείγματα ποῦ δόθηκαν πρὸς πάνω, συνδέεται μὲ θρησκευτικὲς παραστάσεις, λάτρες μὲ τὸν χαιρετισμὸ τοῦ λεγομένου ἀποσκοπεῖν, πομπές ἢ καὶ παραστάσεις θεῶν ἢ ἱερέων, ὅπως φαίνεται ὅτι εἰκονίζεται στὸ σφράγισμα τῆς Κνωσοῦ μὲ παράσταση πότιος θηρῶν μὲ τὴν ψηλὴν τιάρα, ποῦ ἀποτελεῖ *insignium dignitatis*, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἀνατολικὲς παραστάσεις ποῦ θὰ ἐξεταστοῦν πρὸς κάτω. Ἐπομένως πρέπει νὰ εἶναι μία στάση ποῦ δὲν εἶναι ἀπλὰ μόδα μιᾶς ἐποχῆς, ἀλλὰ ἴσως σημαίνει κάτι. Ἡ λέξη λόρδωση, ποῦ χαρακτηρίζει τὶς μορφές μὲ τὴν κίνηση αὐτῆ, προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξη *lorδός*, ποῦ ἀπαντᾷ στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς. Τὸ ρῆμα *lorδῶω* σημαίνει «κάμπτω ἑμαυτὸν πρὸς τὰ ὀπίσω», *korδῶνω* τὸ σῶμα μου, ὥστε νὰ ἐξέχει τὸ στήθος καὶ ἡ κοιλία πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ νὰ ἀποτελεῖ κύρτωμα⁴⁰². Τὸ ρῆμα *lorδῶω* ἔχει ὅμως καὶ τὴν ἔννοια τοῦ βινέω = συνέρχομαι, συνευρίσκομαι⁴⁰³. Ἐπομένως τὸ ρῆμα *lorδῶω* ἔχει καὶ ἓνα χαρακτήρα γενετήσιο, ποῦ προφανῶς σχετίζεται μὲ τὴ γονιμότητα. Ἴσως αὐτὴ ἡ ἐρμηνεία πρέπει νὰ δοθεῖ στὴν ὁμάδα τῶν εἰδωλίων μὲ τὴ λόρδωση καὶ ὄχι νὰ θεωρηθεῖ σὰν «στάση

397. Evans 1921-1936, II, 753, εἰκ. 487.

398. Evans 1921-1936, II, 809, εἰκ. 528, III, 463, εἰκ. 323.

399. Evans 1921-1936, I, 505, εἰκ. 363b, 680, εἰκ. 500e.

400. Evans 1921-1936, I, 505, εἰκ. 363b, 680,

εἰκ. 500f.

401. Evans 1921-1936, II, 752, εἰκ. 486.

402. Ἰππ. π. Ἄρθρ. 812. Βλ. Liddel-Scott λ.

403. Πίνει, σκιρτᾷ, λорδεῖ, κεντεῖ [βινεῖ], Μνησίμ. ἐν «Ἱπποτρόφω» 1. 55. Βλ. Liddel-Scott λ.

καρικατούρας», όπως πίστεψε η Besques-Mollard⁴⁰⁴. Πιθανώς αυτή η κίνηση ελάμβανε χώρα σε μία στιγμή της τελετουργίας, που την άσκοῦσαν ὀρισμένοι λάτρεις ἢ ἱερεῖς.

Ἀντίθετα μὲ τὴν πρὸς τὰ πίσω κλίση ὑπάρχει καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ κάτω κλίση τοῦ σώματος ἢ τῆς κεφαλῆς, ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὰ εἰδώλια τῆς Κέας, τοῦ Leiden καὶ τὴν λεγόμενη μπαγιαντέρα τοῦ Βερολίνου⁴⁰⁵, καθὼς καὶ μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τὶς κεντρικὲς γυναικεῖες μορφὲς τῶν δαχτυλιδιῶν τῶν Ἰσοπάτων καὶ τῶν Ἀρχανῶν⁴⁰⁶. Ἄν ἡ κλίση τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ κάτω ὑποδηλώνει θεότητα ἢ ἰέρεια, ὅπως δείχνουν τὰ δαχτυλίδια κυρίως, θὰ πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ μία ὁμάδα εἰδωλίων ἀφιερωμένων στὸ ἱερό, στὰ ὁποῖα ἀπευθύνονταν οἱ λάτρεις.

Ἐνα ἢ δύο εἰδώλια ἀπὸ τὰ Κύθηρα ἔχουν μία ἐλαφρὰ κλίση τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ κάτω ἢ πλάγια, π.χ. τὸ E15 καὶ ἴσως τὸ E14, κίνηση ποὺ δὲν φαίνεται νὰ συνδέεται μὲ τὰ μινωικά. Ὡστόσο πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ἐλάχιστη, ἔστω, τυπολογικὴ συνάφεια.

ε. Κίνηση καὶ πλαστικότητα τῶν ἄκρων

Γιὰ τὴν κίνηση τῶν χεριῶν θὰ γίνεῖ λόγος σὲ ἄλλο σημεῖο, ἐφ' ὅσον ἡ κάθε κίνηση ἔχει εἰδικὴ σημασία. Ἐδῶ θὰ γίνεῖ λόγος κυρίως γιὰ τὰ κάτω ἄκρα.

Ὅπως πρῶτος παρατήρησε ὁ W. Müller⁴⁰⁷, στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς ἀποφεύγεται ἡ στάση τῶν ποδιῶν σὲ ἴσια γραμμὴ. Ἔτσι παρατηρεῖται ὅτι τὰ πόδια στὰ μινωικά εἰδώλια, εἴτε εἶναι ἀνοιχτὰ εἴτε κλειστὰ, ἔχουν τὴν τάση τῆς ἐλάχιστης, ἔστω, προβολῆς τοῦ ἐνὸς ποδιοῦ.

Ἡ κίνηση ἢ ἡ στάση στὴν ἀρχαιότητα ἐκφράζει ὄχι μόνο μία στιγμιαία εἰκόνα τῆς μορφῆς ἀλλὰ καὶ ιδιότητες τῆς ψυχῆς, μὲ ἠθικὴ μάλιστα ἔννοια. Ἔτσι ὁ Πλάτων στὸν Σοφιστὴ (228b) ἐξηγεῖ τὴν πονηρίαν ὡς στάσιν καὶ νόσον ψυχῆς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης σημειώνει εὐδαιμονίαν ψυχῆς ἐνέργειαν κατ' ἀρετὴν⁴⁰⁸. Οἱ περιορισμένες κινήσεις στὰ μινωικά εἰδώλια δὲν σημαίνουν ὑποχρεωτικὰ ἀδυναμία ἀπόδοσης, ἐφ' ὅσον εἶναι γνωστὲς σφοδρὲς κινήσεις ἀπὸ τὶς παραστάσεις στὶς ἐλάχιστες ἐπιφάνειες τῶν σφραγίδων, ἀλλὰ μάλλον ἔχουν τὸν χαρακτήρα ἱερατικῆς συμβατικότητας, ὅπου χρειάζεται. Εἶναι γνωστὲς ἄλλωστε ἔντονες κινήσεις σὲ εἰδώλια, ὅπως π.χ. τοῦ ἔλεφάντινου ταυροκαθάπτη τῆς Κνωσοῦ.

Ἡ κίνηση πρὸς τὰ ἔμπρὸς τοῦ ἐνὸς ποδιοῦ τῶν ὀρθίων εἰδωλίων συναντᾶται πολὺ ἀργότερα, στὴν ἀρχαϊκὴ περίοδο τῶν ἐλληνικῶν χρόνων, μὲ τὴ λεγόμενη

404. Mollard-Besques 1966, 232.

405. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 5 καὶ 13.

406. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 49 ἄρ.

1 καὶ 2 ἀντίστοιχα.

407. Müller 1925, 108.

408. *Ἠθικ. Νικομ.* 1098A.

λανθάνουσα κίνηση που διέκρινε ο Κ. Ρωμαῖος⁴⁰⁹. Στα μινωικά ειδώλια προβάλλεται συνήθως τὸ ἀριστερὸ πόδι, ἐκτὸς ἀπὸ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις⁴¹⁰.

Ἡ κίνηση τῶν ποδιῶν εἶναι ἄσχετη ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν χειρῶν. Κάθε φορά συνδυάζεται μὲ διαφορετικὴ κίνηση τοῦ χειριοῦ, γεγονός που ἀποκλείει συγκεκριμένο συνδυασμό, που θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ σὰν τελετουργικός, χορευτικός βηματισμός. Ἔτσι πρέπει, πλὴν μεμονωμένων περιπτώσεων που ἴσως δηλώνουν κάτι ἰδιαίτερο, νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπόδοση τῆς ἐσωτερικῆς δομῆς τοῦ ειδωλίου καὶ τῆς προέκτασης πρὸς τὰ ἔξω τοῦ κόσμου του, που πολλές φορές ἐκφράζεται πιὸ ἔντονα, σὲ σχῆμα χιαστί, μὲ τὴν κίνηση πρὸς τὰ ἐμπρὸς τοῦ ἀντίθετου χειριοῦ. Ἡ κίνηση αὐτὴ, μαζί μὲ τὴν ἀνεπαίσθητη κίνηση ἄλλων μελῶν τοῦ σώματος, ὅπως τῆς κεφαλῆς, σπάζει τὴ μετωπικότητα καὶ ἀποδεικνύει τὴν πρωιμότητα ἀνησυχία στὴν φαινομενικὰ «ἤρημη» ἀπόδοση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἔνταση μὲ τὴ συγκρατημένη ἔκφραση, στοιχεῖο που διαφοροποιοῦν ἔντονα τὰ μινωικὰ ἔργα ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν γειτονικῶν σύγχρονων πολιτισμῶν. Πιὸ ἔντονα διακρίνεται ἡ κίνηση αὐτὴ στὰ ειδώλια τῆς ὁμάδας F, τῆς κύριας ὁμάδας τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς καὶ λιγότερο στὶς ὑπόλοιπες ὁμάδες τῆς ἴδιας ἐποχῆς, MM III-ΥΜ ΙΑ χρόνων. Λιγότερο ἔντονα παρουσιάζεται ἡ κίνηση τῶν ποδιῶν στὰ ειδώλια τῶν Κυθήρων. Σὲ κάποια ὅμως εἶναι ἐμφανῆς καὶ μαζί μὲ τὴν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἢ πίσω κλίση τῶν σωμάτων. Ἀκόμη καὶ μὲ τὸν τρόπο τοποθέτησής τους στὶς βάσεις, δίνεται ἡ ἐντύπωση τῆς κίνησης. Οἱ μελετητὲς τῆς ἀρχαϊκῆς γλυπτικῆς τῶν ἐλληνικῶν χρόνων δὲν ἔλαβαν φυσικὰ ὑπόψη τους τὴ μικρὴ αὐτὴ λεπτομέρεια τῆς κίνησης τῶν μικροσκοπικῶν προγόνων τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καὶ συνέδεσαν τὴν κίνηση αὐτὴ μόνο μὲ τὰ μεγάλα ἔργα τῆς αἰγυπτιακῆς τέχνης.

Σχετικὰ μὲ τὰ μινωικὰ ειδώλια ὁ V. Müller⁴¹¹ βλέπει στὰ μικρὰ πόδια κάποιων ειδωλίων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς κάποιο σημάδι «Primitivität», ἐνῶ ἡ U. Naumann⁴¹² πιστεύει, ὅτι τὰ κοντὰ πόδια σὲ σχέση μὲ τὸ μακρὸ σῶμα, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν μυκηναϊκῶν ειδωλίων. Ὡστόσο στοὺς δύο αὐτοὺς μελετητὲς, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴ συνολικὴ μελέτη τῶν ειδωλίων, μπορεῖ νὰ ἀντιτάξει κανεὶς, ὅτι στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς τὰ πόδια εἶναι ἄλλοτε μακριὰ καὶ ἄλλοτε μετρίου μεγέθους, ἐνῶ ἀποδίδονται καὶ κοντὰ σὲ ὀρισμένες μορφές, ὅπως στὸν λεγόμενο ἠλικιωμένο τῆς Τυλίσου, σημάδι τοῦ «ἰδεαλιστικοῦ νατουραλισμοῦ», που δηλώνει κυρίως τὴν ἠλικία, ὅπως ἀναπτύχθηκε πιὸ πάνω. Δὲν εἶναι δηλαδὴ τὸ μῆκος τῶν ποδιῶν στοιχεῖο χρονολόγησης, ἀλλὰ ὁ τρόπος ἀπόδοσης τοῦ συνόλου.

Μία ἄλλη παρατήρηση εἶναι ὅτι σὲ ἐλάχιστα πόδια χάλκινων ειδωλίων, ἀκόμη καὶ τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς, ἀποδίδεται ἡ μυολογία, ἡ ὁποία μὲ ἔμφαση ἀποδίδεται στὸ σῶμα καὶ στὰ χέρια. Ἀντίθετα ἡ μυολογία ἀποδίδεται ἔντονα σὲ ὀρι-

409. Ρωμαῖος 1951, 101 κέ.

410. Sapouna-Sakellarakis 1995, 105.

411. Müller 1925, 50

412. Naumann 1976.

σμένα έργα τῆς ἐλεφαντουργίας, ὅπως π.χ. στὸν λεγόμενο κοῦρο τοῦ Παλαικάστρου, ιδιαίτερα στοὺς ἄκρους πόδες⁴¹³.

ζ'. Κατάταξη κατὰ τύπους καὶ χρονολογικὲς ομάδες

Ὅπως δηλώθηκε στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου, τὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων κατατάσσονται σὲ ομάδες καὶ τύπους ἀνάλογους πρὸς τὰ μινωικὰ εἰδώλια. Βέβαια κάποια μινωικὰ ἐργαστήρια ἴσως προηγοῦνται χρονολογικά, ἢ ἔχουν ἄλλα στοιχεῖα, ποὺ διαφοροποιοῦν τὰ κρητικὰ ἀπὸ τὰ κυθηραϊκά, ὅπως ὀρίσθησαν στὴ μονογραφία τοῦ '95. Στὴν παρούσα ἔρευνα ἐπιχειρεῖται ἡ κατάταξη σύμφωνα μὲ τοὺς μινωικοὺς τύπους, μέσα στοὺς ὁποίους συζητοῦνται οἱ κυθηραϊκὲς ἀποκλίσεις.

1. Τύποι Α-Β

Στοὺς τύπους αὐτοὺς κατατάσσονται τὰ εἰδώλια Ε 70, Ε71 καὶ Ε75, ὄχι πάντοτε γιὰ τὸ χρονολογικὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο βρέθηκαν, ἀλλὰ γιὰ τὸν τύπο, μὲ τὴν πρῶιμη, τοῦ τέλους τῆς προανακτορικῆς περιόδου ομάδα Α καὶ Β τῆς μινωικῆς Κρήτης⁴¹⁴. Τὸ μὲν ἀνδρικό εἶδωλο Ε70 βρέθηκε μὲ τὸ ΥΜ τύπου εἶδωλο Ε9 καὶ τὸ γυναικεῖο Ε75 μὲ ΜΜ III-ΥΜ I τύπου εἰδώλια τῶν τύπων Ε καὶ F. Τὰ εἰδώλια Ε70 καὶ Ε71 συνδέονται μὲ προανακτορικὰ εἰδώλια τύπου Α ἀπὸ τὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν καὶ τὸ Ε75, καθὼς καὶ μὲ τὰ πρῶιμα ΜΜ εἰδώλια τοῦ Γιούχτα Ἀρχανῶν καὶ τοῦ Τραόσταλου τύπου Β, τὰ ὁποῖα συζητήθηκαν στὸν κατάλογο, τόσο γιὰ τὸ μακρὸ ἱερατικὸ ἔνδυμα, τὸν πῖλο καὶ τὴν πλαστικὴ, ὅσο καὶ γιὰ τὴν κίνηση τῶν χεριῶν.

Ἡ κίνηση αὐτὴ τῶν χεριῶν συναντᾶται σὲ παλαιοανακτορικὰ πῆλινα εἰδώλια, ὅπως π.χ. αὐτὰ ἀπὸ τὸ Χαμαιζι⁴¹⁵. Ὅταν ἡ Α. Λεμπέση⁴¹⁶ ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ὁμαδοποιήσεις εἶναι «αὐθαίρετες», φαίνεται πῶς ἀγνοεῖ, ὅτι στὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν ὑπάρχει σαφὴς χρονολογικὸς ὀρίζοντας⁴¹⁷ καὶ λησμονεῖ, δυστυχῶς, ὅτι τὰ εἰδώλια τοῦ Γιούχτα⁴¹⁸ ἔχουν τὴν στατικότητα τῶν πῆλινων παλαιοανακτορικῶν εἰδωλίων, ποὺ ἡ ἴδια ἀλλοῦ ἐπικαλεῖται⁴¹⁹, ἢ τοῦ Πετσοφᾶ⁴²⁰. Ἡ διάταξη τῶν χεριῶν ἀπαντᾶ βέβαια καὶ στὸ νεοανακτορικὸ λεγόμενο κοῦρο τοῦ Παλαικάστρου⁴²¹. Κατὰ τὸν

413. Mc Gillivray et alii 2000, πίν. 15.

414. Sapouna-Sakellarakis 1995, 122-3, πίν. 1.

415. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 39, 5.

416. Λεμπέση 2002, 10.

417. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 73, πίν.

1, Verlinden 1984, πίν. 1, ἀρ. 1.

418. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 81, 82, πίν. 1.

419. Λεμπέση 2002, 34, σημ. 73.

420. Musgrave σὲ Mc Gillivray et alii 2000, πίν. Μα-β.

421. Mc. Gillivray et alii 2000.

J. Musgrave⁴²² ή στάση υποδηλώνει θεότητα και αρχίζει σε αρχαιότερους χρόνους. Το θέμα της κίνησης των χεριών όμως θα συζητηθεῖ πιο κάτω.

2. ΤΥΠΟΣ D

Ο τύπος αυτός, που χαρακτηρίζεται από τις σωστές αναλογίες, τον κοντό μάλλον κορμό, τη λεπτή μέση, το ξυρισμένο κεφάλι και την προς τα έξω στραμμένη παλάμη, απαντᾶ σε ειδώλια από τον Γιούχτα Ἀρχανῶν, που χρονολογούνται στην παλαιοανακτορική ή πρώιμη νεοανακτορική περίοδο⁴²³ και αντιπροσωπεύουν τον «αύστηρὸ ρυθμὸ» της μινωικής πλαστικής. Στα κυθηραϊκά ειδώλια E1 και E17 δὲν υπάρχουν οἱ ἐκλεπτύνσεις τῶν μινωικῶν, ὅπως οἱ ἐγχαράξεις στην ἀπόδοση τοῦ ἐνδύματος, ἢ ἡ ὑποτυπώδης, ἔστω, μὲ κοιλότητες ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Τὰ ειδώλια εἶναι περισσότερο ἐπαρχιακά. Κοινὸ στοιχεῖο ὅμως ἀποτελεῖ ἡ βάση πάνω στην ὁποία πατεῖ τὸ E1, ὁ πεπιεσμένος κύλινδρος, ὅπως στὸ E86 ἀπὸ τὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν⁴²⁴, στὸ ὁποῖο διατηρεῖται πλήρως.

3. ΤΥΠΟΣ E

Μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν κυθηραϊκῶν ειδωλίων, που ἔχουν σχέση με τὴ μινωικὴ ομάδα E⁴²⁵. Πρόκειται γιὰ τὰ γυναικεῖα ειδώλια που ἀντιστοιχοῦν στὸν ἀνδρικό τύπο D. Τὰ ειδώλια τοῦ τύπου αὐτοῦ χαρακτηρίζονται γιὰ τὴ στρογγυλότητα στὴ φόρμα, κάποια μὲ λιγότερο στρογγυλὸ σῶμα, τὸν κοντὸ κορμό, τὸ «ξυρισμένο», ἢ μὲ ὑποτυπώδη ἀπόδοση τῆς κόμης κεφαλῆ και κάποια προσπάθεια ἀπόδοσης χαρακτηριστικῶν. Ἡ ομάδα αὐτὴ διακρίνεται γιὰ τὴν ἰδιαίτερη κομψότητα και τὴν πλούσια διακόσμηση στὴ φούστα, μὲ φραμπαλάδες σὲ συνδυασμὸ μὲ πιέτες στὸ ειδώλιο E72, ἢ τὸ περικόρμιο στὸ ειδώλιο E80. Στὴν ομάδα αὐτὴ ἀνήκουν τὰ ειδώλια E72, E73, E74, E76, E77, E78, E79 και E80. Τὸ ειδώλιο E78, ἂν και πλακοειδές, τοποθετεῖται ἐδῶ, ὅπως και τὸ E79 μὲ τὸ κυλινδρικό σῶμα, γιὰ τὴν ὁμοιότητα σὲ πολλὰ χαρακτηριστικὰ μὲ κάποια ειδώλια τῆς ομάδας. Λεπτομέρειες στὸ ἔνδυμα ἀποδίδονται πλαστικὰ συνήθως ἢ και μὲ ἐγχαράξεις, ὅπως στὰ ειδώλια E72, E79 και E80. Ἄν και τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς φόρμας εἶναι κοινὰ στὰ ειδώλια αὐτῆς τῆς ομάδας, μερικὰ διαφοροποιοῦνται στὸ ἔνδυμα, στὴ μπούκλα και τὴ βάση, ὅπως τὰ ειδώλια E73 και E79, ἢ τὴν κίνηση τῶν δύο χεριῶν, στὸ κεφάλι τοῦ E77. Καὶ στὸ ειδώλιο αὐτό, τὸ «γυμνὸ» κρανίο κοσμεῖται μὲ μπούκλα, ὅπως και στὰ E73 και E79, μὲ τὰ ὁποῖα συνδέεται και γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν μαστῶν. Μοναδικὸ γιὰ τὴν ἀπόδοση περικορμίου εἶναι τὸ ἀκέφαλο ειδώλιο E80.

422. Musgrave σὲ Mc Gillivray et alii 2000, και 3.
98.

423. Sapouna-Sakellarakis 1995, 139, πίν. 2

424. Sapouna-Sakellarakis 1995, 86, πίν. 3.

425. Sapouna-Sakellarakis 1995, 124-5.

Ειδώλια της εποχής της άκμης τὰ τοποθετοῦν χρονολογικὰ στὴν ΜΜ III-ΥΜ ΙΑ περίοδο.

4. ΤΥΠΟΣ F

Ὁ τύπος F εἶναι ἡ σημαντικότερη καλλιτεχνικὰ ομάδα τῶν χάλκινων ειδωλίων τῆς μινωικῆς Κρήτης⁴²⁶ καὶ ἀνήκει στὴν ἐποχὴ τῆς άκμης, τὴν ΜΜ III-ΥΜ ΙΑ περίοδο. Ἡ C. Verlinden⁴²⁷ ὀνομάζει τὸ στυλ τῶν ειδωλίων ποὺ ἀνήκουν στὴν ομάδα αὐτὴ *style de princes*.

Στὴ μινωικὴ Κρήτη τὰ ειδώλια τῆς ομάδας F εἶναι ἄρκετὰ μεγάλα, 0.15-0.25 μ. Χαρακτηρίζονται γιὰ τὴν πληθωρικότητα στὴν ἀπόδοση τῶν ὄγκων, τὴν ὄχι ἀπόλυτη λειτουργία τῶν νόμων τῆς μετωπικότητας, τὴν κομψότητα, τὸν δυναμισμό, μὲ τοὺς ἔντονα τονισμένους ὄγκους, τὴν ἐσωτερικὴ δύναμη, τὴν κινητικότητα, τὸ σκύψιμο ἐμπρὸς ἢ πίσω, τὶς χιαστὶ κινήσεις στὸ χέρι καὶ τὸ πόδι, τὶς σωστὲς ἀναλογίες, ποὺ τὸ κεφάλι εἶναι δηλαδὴ τὸ 1/7 ἢ τὸ 1/8 τοῦ σώματος, τὴν προσοχὴ καὶ τὴ γνώση τῆς ἀνατομίας. Τὰ πόδια κάποιες φορὲς εἶναι ψηλά, ἢ μέση λεπτὴ καὶ οἱ ὦμοι πλατεῖς. Τὸ πρόσωπο εἶναι μικρὸ, πολλὲς φορὲς βαρὺ, μὲ ἀσαφὲς τὸ περίγραμμα καὶ μικρὸ ἐπίσης εἶναι τὸ πηγούνι. Μὲ βαθύνσεις ἀποδίδονται τὰ μάτια. Τὸ στόμα μικρὸ μὲ ἐλαφρὸ μειδίαμα σὲ κάποια ἀπὸ αὐτά, ἢ μύτη ἴσια, ἐνῶ τὰ αὐτιά εἶναι τονισμένα. Στὰ μινωικὰ ειδώλια ἡ κόμη εἶναι πλούσια στὴν ομάδα τῆς Ἁγίας Τριάδας, ἐνῶ στὰ ειδώλια τῆς Τυλίσου εἶναι μακριά, ἀλλὰ ὄχι πλούσια. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ὠραία ἀπόδοση τοῦ ἐνδύματος.

Ἡ χύτευση στὰ κρητικὰ ειδώλια τῆς Τυλίσου εἶναι ἄριστη, ἂν καὶ τὸ κράμα δὲν εἶναι πολλὲς φορὲς καλό. Ἔτσι δὲν χρειάσθηκε νὰ δουλεutoῦν ἢ νὰ γυαλιστοῦν μετὰ τὴ χύτευση.

Ἀσφαλῶς τὰ κυθηραϊκὰ ειδώλια ἔχουν σχέση μὲ τὴν κεντρικὴ Κρήτη, ὅπως φάνηκε στὶς συγκρίσεις ποὺ ἔγιναν στὸν κατάλογο, γι' αὐτὸ πρέπει συνοπτικὰ νὰ ἐπισημανθοῦν μερικὰ στοιχεῖα τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Συγκεκριμένα στὴν Τύλισο, ὅπως καὶ στὴν Ἁγία Τριάδα, πρέπει νὰ ὑπῆρχαν ἐργαστήρια χαλκοπλαστικῆς. Ἄλλωστε καὶ στὶς δύο περιοχὲς βρέθηκαν τάλαντα, ἓνα ΥΜ Ι στὴν Τύλισο⁴²⁸ καὶ 19 τάλαντα στὴν Ἁγία Τριάδα, ποὺ ἦταν κυπριακά⁴²⁹. Δύο πινακίδες Γραμμικῆς Α Γραφῆς ποὺ βρέθηκαν στὴν Ἁγία Τριάδα, μποροῦν ἴσως νὰ ταυτισθοῦν μὲ καταγραφή ποσοτήτων χαλκοῦ, ἢ μὲ ἀνθρώπους ποὺ δούλευαν τὸν χαλκό⁴³⁰. Στὴν Ἁγία Τριάδα βρέθηκε ἀκόμη μεταλλευτικὸς κλίβανος⁴³¹, ἐνῶ ἡ μήτρα τοῦ μεγάλου

426. Sapouna-Sakellarakis 1995, 125 κέ.

427. Verlinden 1984, 83.

428. Χατζιδάκις 1912, 221, εἰκ. 31, Hazzidakis 1921, 57, εἰκ. 31.

429. Wheeler et alii 1975, 31-38 καὶ Gale 1982, 11- 19.

430. Peruzzi 1960, 66.

431. Laviosa 1968-69, 510.

χειριοῦ συνδυάζεται ἀπὸ τὴν C. Laviosa⁴³² μὲ τὸν μῦθο τοῦ Τάλω, τοῦ χάλκινου ἀνθρώπου ποὺ περιόδευε τὴν Κρήτη καὶ ὑποδηλώνει τὴν πρῶιμη χρῆση τῆς μεθόδου τοῦ λεγομένου χαμένου κεριοῦ (*cire perdue*) στὴ χαλκοπλαστική. Ὁ K. Brannigan⁴³³ πιστεύει ἐξ ἄλλου, ὅτι ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΠΜ περιόδου τὸ κέντρο τῆς μινωικῆς χαλκουργίας βρίσκεται στὴ Μεσσαρά.

Μὲ τὴν ὁμάδα F τῆς κεντρικῆς Κρήτης ἔχουν πιθανῶς σχέση τὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια E2, E24, ἴσως τὸ χέρι E66 καὶ τὸ ἄκρο πόδι E63, ἐπίσης τὸ E11, μὲ στοιχεῖο τοῦ Τύπου L, ἀλλὰ κυρίως τὸ κεφάλι E69.

5. ΤΥΠΟΙ F, G, H

Ὅρισμένα εἰδώλια ἀπὸ τὰ Κύθηρα ἔχουν χαρακτηριστικὰ τῆς πιὸ πάνω ὁμάδας. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ὁμάδα F, ποὺ ἀναλύθηκε πιὸ πάνω, ὀρισμένα κυθηραϊκὰ εἰδώλια ἔχουν στοιχεῖα τῆς ΥΜ Ια ὁμάδας G⁴³⁴. Τὰ εἰδώλια τῆς ὁμάδας G, ποὺ εἶναι παραλλαγή τῆς F, ἔχουν μέγεθος ἀπὸ 0.045-0.07 μ. καὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν πληθωρικότητα τοῦ σώματος, μὲ σφιχτὰ ὅμως περιγράμματα καὶ χωρὶς ἐναλλαγὴ ἐπιπέδων, τὴ στρογγυλότητα στὴ φόρμα, χωρὶς μυολογία καὶ ἔντονη κάμψη πρὸς τὰ πίσω καὶ τέλος τὶς πιὸ ἀπλὲς κομμώσεις. Ἡ σύγχρονη ὁμάδα H⁴³⁵ ἀνήκει σὲ ἕνα πρῶτης τάξης ἐργαστήριον, ποὺ ἔχει πιὸ μεγάλη σχέση μὲ τὴν F γιὰ τὴν ἔντονη μυολογία, τὴ φαρδιά πλάτη, τὴν ἀπόδοση τῆς *Linea Alba*, καθὼς καὶ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἐνδύματος. Τὰ μινωικὰ εἰδώλια τῆς ὁμάδας αὐτῆς ἔχουν ὕψος ἀπὸ 0.07-0.09 μ.

Σὲ κάποια ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὁμάδες μπορεῖ νὰ ἐνταχθοῦν τὰ εἰδώλια E4, E15, E34 (H) ἂν καὶ τὸ E4 ἔχει κάποια στοιχεῖα τοῦ τύπου L.

6. ΤΥΠΟΣ I

Ὁ τύπος αὐτός, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἐν μέρει ἀπὸ τὸ μικροσκοπικὸ εἶδωλιον E13, τὸ ὁποῖο ὅμως διαθέτει καὶ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου L, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς σωστὲς ἀναλογίες, τὸ μικρὸ μέγεθος (0.04-0.08 μ.), τὴν κομψότητα στὴ φόρμα, τὴ λιτὴ ἀπόδοση στὴν κόμη, τὴν ἔνταση στὸ σῶμα, μὲ κλίση πρὸς τὰ πίσω, τὴν ἔλλειψη τῆς μυολογίας καὶ τὴ στοιχειώδη προσπάθεια ἀπόδοσης τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου⁴³⁶. Ἡ ὁμάδα αὐτὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ια περίοδο. Ἡ C. Verlinden⁴³⁷ τὸ χαρακτηρίζει *style classique moyen*.

432. Laviosa 1968-69, 510.

433. Brannigan 1968, 32.

434. Sapouna-Sakellarakis 1995, 128.

435. Sapouna-Sakellarakis 1995, 129.

436. Sapouna-Sakellarakis 1995, 129-130.

437. Verlinden 1984, πίν. 24-27.

7. ΤΥΠΟΣ J

Ο τύπος αυτός χαρακτηρίζεται από την κομψότητα στη φόρμα, το μέτριο μέγεθος, την πλαστικότητα, με απότομη έναλλαγή των επιπέδων, την ψηλή και στενή βάση, την ήμισυακρη κόμη σε μερικά ειδώλια, το φυλλοειδές ζῶμα, την έλλειψη κλίσης του σώματος προς τα πίσω, τη χάρη, χωρίς όμως εξαιρετική τεχνική⁴³⁸. Η C. Verlinden⁴³⁹ χωρίζει την ομάδα αυτή, που πάντως θεωρεί MM III-ΥΜ Ια, σε ειδώλια *style moyen* και *style inférieur*. Στη φάση αυτή εντάσσονται άσφαλώς καλύτερης καλλιτεχνικά ποιότητας δείγματα, αλλά και κατώτερης⁴⁴⁰. Στον τύπο αυτό ανήκουν το κυθηραϊκό ειδώλιο E14, που έχει και στοιχείο του τύπου L και του λίγο παλαιότερου τύπου F και τα ειδώλια E19-E23 τμήματα κορμών, καθώς και τα E36 και E39.

Κανένα κυθηραϊκό ειδώλιο δεν συνδέθηκε με τη μινωική ομάδα K, που είναι ή ομάδα της ανατολικής Κρήτης της εποχής της άκμης⁴⁴¹, αν και ή ίδια ομάδα έχει κάποιες σχέσεις με την κεντρική Κρήτη.

8. ΤΥΠΟΣ L

Η ΥΜ Ι ομάδα L⁴⁴² χρονολογείται από την C. Verlinden⁴⁴³ στη MM III-ΥΜ Ια περίοδο, όπως και οί προηγούμενες ομάδες. Η C. Verlinden διακρίνει τα μινωικά ειδώλια, που κατατάχθηκαν το 1995 σε αυτή την ομάδα, σε *style classique moyen*, *inférieur*, *particulier* ή και *style de princes*, κάποια από αυτά, χωρίς να κάνει διάκριση.

Τα έργα της ομάδας L δεν είναι ύψηλης πνοής, αλλά έπιμελημένα. Η φόρμα τους είναι κυλινδρική στο σώμα, πληθωρική πολλές φορές, με στρογγυλότητα, αλλά με τιθασευμένο περίγραμμα και χωρίς απόδοση της μυολογίας, ή λεπτομερειών πλην των πλοκάμων ή των κοντών μαλλιών. Τα ειδώλια έχουν έντονη κάμψη προς τα πίσω και το κεφάλι είτε είναι χωμένο στον ώμο, είτε άκουμπά στον εξαιρετικά κοντό λαιμό. Στην ομάδα αυτή ανήκουν τα κυθηραϊκά ειδώλια E3, E5, E9, E11, E16, E27, E29, E37, E38, E40, E41, E42, E81 και E84 και οί βάσεις και πόδια E45 και E46.

438. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130.

439. Verlinden 1984, πίν. 20-34 και 35-42, αντίστοιχα.

440. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130, πίν. 16,

άρ. 74, 76.

441. Sapouna-Sakellarakis 1995, 130-1.

442. Sapouna-Sakellarakis 1995, 131.

443. Verlinden 1984, πίν. 21-41.

9. ΤΥΠΟΣ Μ

Ο ΥΜ Ι τύπος Μ είναι ίσως παράγωγος του L και σύγχρονος με αυτόν⁴⁴⁴. Το έργαστήριο ή ο καλλιτέχνης κατασκευής ειδωλίων αυτού του τύπου είναι ασφαλώς κατώτερος. Η φόρμα έχει στρογγυλότητα, χωρίς ένταση. Κάποια ειδώλια είναι σχεδόν πλακέ. Γενικά πρόκειται για άψυχη απόδοση. Άδρα αποδίδεται ή κόμη ή κάποιες λεπτομέρειες του προσώπου. Τα σκέλη σπάνια είναι άνοιχτά. Η αφαίρεση είναι πλήρης. Δεν αποδίδεται ένδυμα ή ζώνη, μόνο πλαστικά ο σκληρός αιδοιοθύλακας.

Στον τύπο αυτόν, αλλά με στοιχεία της ομάδας L ανήκουν τα ειδώλια E10 και E16. Στον καθαρό τύπο Μ ανήκουν τα κυθηραϊκά ειδώλια E6, E7 και E8, που πατούν σε ψηλή βάση, καθώς και τα E9, E25, E31, E35 και E43, αλλά και το κεφάλι E68, με στοιχεία τύπου Ν.

10. ΤΥΠΟΣ Ν

Η ομάδα των ειδωλίων του τύπου Ν ανήκει στην ΥΜ Ιβ περίοδο⁴⁴⁵. Τα χαρακτηριστικά της ομάδας που αντιπροσωπεύεται στην Κρήτη από το ειδώλιο των Γουρνιών⁴⁴⁶ είναι οί πλατιές επιφάνειες, τα κοντά πόδια, οί γεροί πεσμένοι ώμοι, ή έλλειψη μυολογίας, οί απομακρυσμένες μεταξύ τους γάμπες, το μεγάλο κεφάλι με την μακριά κόμη και τους άραιους σχηματοποιημένους βοστρύχους και ή απόδοση χαρακτηριστικών του προσώπου. Το μέγεθος των ειδωλίων του τύπου αυτού στην Κρήτη είναι μεταξύ 0.10 και 0.17 μ. Οί κινήσεις είναι πλατιές αλλά το στυλ αρχίζει να διαλύεται. Τα ειδώλια E26 και E28 και πιθανώς στοιχεία της κεφαλής E68, μπορούν να ένταχθούν σε αυτό τον τύπο.

11. ΤΥΠΟΣ Ο

Ο τύπος Ο στην Κρήτη είναι σύγχρονος με τον λεγόμενο ανακτορικό ρυθμό της κεραμικής, στο τέλος δηλαδή της νεοανακτορικής περιόδου⁴⁴⁷. Τα ειδώλια του τύπου αυτού χαρακτηρίζονται από το ραδινό σώμα, τα ιδιαίτερα ψηλά πόδια, την κλίση του σώματος προς τα πίσω χωρίς έσωτερική ένταση, την απόδοση περιζώματος και χαρακτηριστικών του προσώπου, μάτια, μύτη, στόμα, αυτιά και μαλλιά και τς ποικίλες κινήσεις. Ο αντίχειρας σε όρισμένα ειδώλια άγγίζει το

444. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132.

445. Sapouna-Sakellarakis 1995, 132.

446. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 22, άρ. 10.

447. Sapouna-Sakellarakis 1995, 133.

μέτωπο, ἀντὶ τοῦ ἀποσκοπεῖν, ὅπως π.χ. στὰ εἰδώλια ἀπὸ τὴν Κνωσό⁴⁴⁸. Στὸν τύπο αὐτὸ θὰ μποροῦσαν νὰ ἐνταχθοῦν τὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια E18 καὶ ἡ βάση E56. Τὸ εἶδωλο E36, ποὺ συζητήθηκε στὸν τύπο J, ἔχει ἀρκετὰ στοιχεῖα ποὺ τὸ συνδέουν μὲ τὴν ὁμάδα O.

12. ΤΥΠΟΣ Ρ

Ἡ ὁμάδα αὐτὴ, ποὺ ἀνήκει στὴν τελευταία ἀνακτορική ἢ τὴν πρώιμη μετανακτορική περίοδο⁴⁴⁹, ἔχει σχέση μὲ τὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, ποὺ ἔχουν ἓνα προσωπικὸ στυλ. Χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ πλακοειδὲς σῶμα, κεφάλι κολλημένο στοὺς τετράγωνους ὠμους καὶ προσπάθεια ἀπόδοσης χαρακτηριστικῶν προσώπου, τὸ ὁποῖο ἔχει πτηνόμορφο προφίλ ὀρισμένες φορές. Στὸν τύπο αὐτὸ ἀνήκει τὸ εἶδωλο E12. Τὰ εἰδώλια E32 καὶ E33 μποροῦν νὰ τοποθετηθοῦν ἐδῶ, ἂν καὶ ἔχουν ἀσαφὴ στοιχεῖα.

13. ΚΕΦΑΛΕΣ

Χωριστὰ πρέπει νὰ ἀναφερθοῦν οἱ κεφαλές E67, E68 καὶ E69, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἀπὸ τὸ σῶμα τους. Γιὰ τὶς κεφαλές αὐτὲς ἔχει γίνει εἰδικὸς λόγος στὸν κατάλογο, ὅπου ἀναφέρονται οἱ μινωικὲς ἐπιδράσεις, ἀλλὰ καὶ οἱ πιθανὲς ἑλλαδικές. Ἐν τούτοις πρέπει νὰ σημειωθοῦν μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸν τρόπο κατασκευῆς αὐτῶν τῶν κυθηραϊκῶν κεφαλῶν εἰδωλίων.

Ὅπως σημειώθηκε στὶς περιγραφὲς κάθε εἰδωλίου καὶ στὴν τυπολογία, ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι ἀπόδοσης τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου ἀποδίδονται συνοπτικά. Τὸ πιὸ κοινὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς εἶναι τὸ στρογγυλὸ, κολλημένο πολλὲς φορές στὸν ὦμο. Τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶναι κοινὸ τόσο στὰ ἀνδρικά, ὅσο καὶ στὰ γυναικεῖα εἰδώλια. Πολλὲς φορές, ἰδιαίτερα στὰ πρώιμα, εἶναι στρογγυλὸ καὶ πίσω, π.χ. στὰ ἀνδρικά εἰδώλια E1, E17, E29 καὶ E31, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο θυμίζει τὰ μινωικὰ ἀνδρικά εἰδώλια ἀπὸ τὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν καὶ τὸ εἶδωλο τοῦ Μουσείου Μπενάκη⁴⁵⁰, τοῦ πρώιμου τύπου D, ἢ πεπλατυσμένο στὰ εἰδώλια E27 καὶ E75. Ἄλλοτε ὑπάρχει πίσω κοντὴ ἢ μακριὰ κόμη, τόσο στὰ γυναικεῖα εἰδώλια E72 καὶ E74, ὅσο καὶ στὰ ἀνδρικά E4, E8, E9 καὶ E11. Στὸ εἶδωλο E34 εἶναι σχεδὸν κυβική.

Μία ἄλλη ὁμάδα γυναικείων εἰδωλίων μὲ πλόκαμο πίσω, τὰ E7 καὶ E77 καὶ ἀνδρικῶν, τὰ E2, E5, E7, E12 καὶ E35, ἔχουν τριγωνικὴ διαμόρφωση τῆς κεφαλῆς μὲ

448. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 28, ἀρ. 90 καὶ πίν. 30, ἀρ. 94.

449. Sapouna-Sakellarakis 1995, 134.

450. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 2, 3, ἀρ. 86, 89, 139.

απόδοση του λαιμοῦ. Ωοειδές πρόσωπο ἔχουν τρία πολὺ ἐνδιαφέροντα εἰδώλια γιὰ τὴν κόμμωση, τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ τὴν ἔντονη δήλωση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, τὰ E7, E8 καὶ E69. Τὸ κεφάλι σὲ σχῆμα ὠοειδοῦς ἢ ὀρθογώνιου ἐμβόλου ἀπαντᾷ σὲ μία ἄλλη ομάδα εἰδωλίων, ποὺ ἀνήκουν σὲ ομάδες τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς, ἐπομένως δὲν μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν πρωτόγονες ἀποδόσεις. Πρόκειται γιὰ τὰ εἰδώλια E10, E14, E15, E16, E71 καὶ E72.

Σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ εἰδώλια δὲν γίνεται προσπάθεια ἀπόδοσης χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, τόσο στὰ γυναικεῖα, ὅσο καὶ στὰ ἀνδρικά. Ἔτσι δὲν ἔχουν χαρακτηριστικὰ προσώπου τὰ E1, E11, E13, E14, E15, E16, E17, E26, E27, E29, E30, E71, E72, E74 καὶ E77, μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ καλὰ ἀπὸ ἄποψη τέχνης εἰδώλια. Σὲ ἄλλα ἀποδίδονται τὰ μάτια μὲ κοιλότητες, ὅπως τὸ E75, τοῦ ὁποῖου τὸ στόμα ἀποδίδεται μὲ ἐγκοπὴ καὶ τὰ E2, E6, E7, E9, E73, E75 καὶ E79, στὰ ὁποῖα μὲ κοιλότητα ἀποδίδεται καὶ τὸ στόμα. Πλαστικὰ ἀποδίδονται ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου στὰ εἰδώλια E34, μύτη καὶ αὐτιά καὶ στὸ E12, μάτια, μύτη καὶ αὐτιά. Στὸ E76 ἡ μύτη ἔγινε μὲ πίεση τῶν δακτύλων στὸ πρόπλασμα καὶ τὸ προφίλ ἐμφανίζεται σὰν ρύγχος, ἐνῶ πλαστικὰ ἀποδόθηκε ὁ πλόκαμος πίσω. Ὅμοιο προφίλ ἐμφανίζει καὶ τὸ E79. Σὲ ἄλλα εἰδώλια ὑπάρχει μόνο πλαστικὴ δήλωση τῶν αὐτιῶν, ὅπως στὰ E5, E28 καὶ E35. Στὸ εἶδωλο E2, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ αὐτιά, μὲ κοιλότητες δηλώνονται καὶ τὰ μάτια. Εἶναι λοιπὸν σαφὲς γιὰ ὅλες τὶς περιόδους, ὅτι ὑπάρχει ἀφαιρετικὴ διάθεση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου στὰ χάλκινα εἰδώλια τῶν Κυθήρων, κάτι ποὺ εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ πολλὰ πῆλινα μινωικὰ εἰδώλια⁴⁵¹ ἀλλὰ καὶ χάλκινα, ὅπως ἀναφέρθηκε στὴν τυπολογία τῶν διαφόρων ὁμάδων.

Γιὰ νὰ περιγραφοῦν συνοπτικὰ μερικὰ κοινὰ στοιχεῖα, ποὺ ὑπάρχουν στὴν Κρήτη, ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι κεφάλι σὰν ἔμβολο ἀπαντᾷ σὲ εἶδωλο ἀπὸ τὴν Σύμη, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν συντηρητὴ τοῦ μουσεῖου Ἡρακλείου Α. Φουντουλάκη, μὲ τὸν ὁποῖο συνεξετάσθηκε τὸ εἶδωλο, ἔχει ἀποκοπεῖ ἐλάχιστο τμῆμα κατὰ τὴ χύτευση, ἀντίθετα μὲ ὅ,τι πιστεύει ἡ Λεμπέση⁴⁵², ἀκόμη ἀπαντᾷ σὲ ἀργυρὸ εἶδωλο ἀπὸ τὸν Γιούχτα⁴⁵³ καὶ σὲ χάλκινο ἀπὸ τὴν Τύλισο τοῦ ΥΜ I τύπου L⁴⁵⁴, ποὺ στὸ κατώτερο τμῆμα του εἶναι ἐντελῶς ὅμοιο μὲ τὸ εἶδωλο E37 τῶν Κυθήρων. Τὸ κεφάλι κολλημένο στὸν ὦμο ἀπαντᾷ σὲ εἶδωλο τῆς ἴδιας ὁμάδας ἀπὸ τὴν Ἀγία Τριάδα⁴⁵⁵, ἀλλὰ καὶ στὰ εἰδώλια ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ⁴⁵⁶ τῆς ὁμάδας P⁴⁵⁷,

451. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 79 κέ.

452. Ἀρ. Μ.Η. 4305, Λεμπέση 2002, 38, σημ. 84, ἀρ. 3, πίν. 2.

453. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 79, πίν. 19.

454. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 103,

πίν. 19.

455. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 126, πίν. 19.

456. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 118 καὶ 125, πίν. 31.

457. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 13, πίν. 31.

σὲ ἄλλα εἰδώλια τῆς ομάδας L ἀπὸ τὸ Ψυχρὸ καὶ ἄλλου⁴⁵⁸, καθὼς καὶ στὸ κακο-
 χυμένο εἶδωλο ἀπὸ τὸ Ψυχρὸ⁴⁵⁹ τῆς ομάδας O. Στὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸ Ψυχρὸ καὶ
 τὸν Γιούχτα⁴⁶⁰ δὲν δηλώνονται τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Στὸν Γιούχτα
 παρατηρεῖται ἔλλειψη χαρακτηριστικῶν καὶ σὲ πρῶιμα εἰδώλια τῆς ομάδας A⁴⁶¹.
 Ἡ ἔλλειψη χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου λοιπὸν ἀπαντᾷ τόσο σὲ πρῶιμα, σὲ
 ὠριμης καλλιτεχνικὰ περιόδου εἰδώλια, ὅσο καὶ σὲ εἰδώλια τῆς τελευταίας νεοα-
 νακτορικῆς περιόδου.

Ἀντίθετα, ἀπόδοση χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου εἶναι γνωστὴ εἴτε μὲ
 ἐγχαράξεις, προκειμένου κυρίως γιὰ τὸ στόμα, ὅπως π.χ. στὸ πρῶιμο εἶδωλο
 τῆς ομάδας A ἀπὸ τὴς Ἀρχάνες⁴⁶², εἴτε μὲ βυθίσματα, κυρίως γιὰ τὰ μάτια, ὅπως
 π.χ. στὰ πρῶιμα εἰδώλια τοῦ Γιούχτα Ἀρχανῶν⁴⁶³, ἢ τὰ νεοανακτορικὰ τῆς ομάδας
 P, ὅπως τὸ εἶδωλο ἀπὸ τὴς Ἀρχάνες⁴⁶⁴. Τέλος τὰ χαρακτηριστικὰ ἀποδίδονται
 πλαστικὰ σὲ ἔργα διαφόρων περιόδων, ὅπως τὰ πρῶιμα ἀπὸ τὸν Τραόσταλο⁴⁶⁵,
 τὰ ἐκφραστικὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, δηλαδὴ τῆς ομάδας F⁴⁶⁶, μέχρι καὶ τὰ
 τελευταῖα νεοανακτορικὰ ἀπὸ τὰ Γουρνιά, τὸ Ψυχρὸ, τὰ Γρίβιγλα, τὴν Κνωσό, τὸν
 Κατσαμπᾶ, τὴν Δρῆρο κ.ἄ., τῶν ομάδων δηλαδὴ N, O καὶ P⁴⁶⁷.

Ἐπομένως στὴς κεφαλές τῶν χάλκινων μινωικῶν εἰδωλίων παρατηροῦνται,
 ὅπως καὶ στὰ ἔργα τέχνης ἀπὸ ἄλλες ὕλες, ποὺ ἐξετάσθηκαν ἤδη καὶ οἱ δύο
 τάσεις, ἡ ἀφαίρεση καὶ ὁ νατουραλισμός, ποὺ στὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια ἐφαρμόζον-
 ται κυρίως στὰ κεφάλια E68 καὶ E69, ὅπου, ὅπως ἀναφέρεται στὴς περιγραφές
 τους στὸν κατάλογο, ὑπάρχει πλήρης ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προ-
 σώπου, παράλληλη μὲ τὴ νατουραλιστικὴ διάθεση, ποὺ συναντᾶται καὶ σὲ μινωικὰ
 χάλκινα εἰδώλια. Στὰ κεφάλια E68 καὶ E69 καὶ στὸ θηλυστολόυντα E72, τὸ λεγόμε-
 νο παπᾶ, γιὰ τὸν ὅποιο ἔγινε λόγος πρὶν ἀνω, συναντῶνται ὅμως καὶ ἄλλα ξενό-
 φερτα χαρακτηριστικὰ, ποὺ συζητήθηκαν ἤδη στὸν κατάλογο καὶ θὰ ἐξετασθοῦν
 ἀκόμη καὶ σχετικὰ μὲ τὴν ἐνδυμασία.

458. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 148
 ἀπὸ τὴν Κέω, πίν. 18.

459. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 24, πίν.
 31.

460. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 83, πίν.
 19.

461. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 82, 84,
 πίν. 1.

462. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 73, πίν. 1.

463. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 81, πίν.
 1, ἀρ. 89, πίν. 2.

464. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 32, ἀρ.
 88.

465. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 4-5,
 πίν. 1-2.

466. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 5-13.

467. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 22-30.

14. ΤΜΗΜΑΤΑ ΠΟΔΙΩΝ ΚΑΙ ΒΑΣΕΙΣ

Είναι προφανές, ότι τὰ χάλκινα ειδώλια θὰ ἀκουμποῦσαν ἢ θὰ στερεώνονταν κάπου, θὰ μπηγόνταν στὴ γῆ, θὰ στερεώνονταν σὲ πέτρα ἢ καὶ σὲ κάποια βάση ἀπὸ φθαρτὴ ὕλη. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ὑπάρχουν διάφοροι τύποι βάσεων, ποὺ θὰ ἐξυπηρετοῦσαν τὴν κατὰ περίπτωσιν ἀπόθεσιν ἢ ἐκθεσὴ τους.

Ὅπως ὀρισμένα τμήματα ποδιῶν ποὺ διατηροῦνται μὲ τὶς βάσεις τους, τὰ E47, E48, E49, E50, E51, E53, E54, E55, E56, E57, E58, E64 καὶ E65, ἔτσι καὶ κάποιες ἀποσπασματικὰ διατηρημένες βάσεις, οἱ E54, E58, E61 καὶ E62, δὲν μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ ὀρισμένες ὁμάδες. Ὡστόσο γίνεται προσπάθεια νὰ ταξινομηθοῦν οἱ κύριοι τύποι τῶν βάσεων.

Στὴν μινωικὴ Κρήτη εἶναι σχεδὸν κανόνας ἡ ὑπαρξὴ βάσης στὰ χάλκινα ειδώλια. Εἶναι ἄλλωστε ὁ πιὸ πρακτικὸς τρόπος στήριξης ἑνὸς ἀγαλματιδίου. Βάση δὲν ἔχουν τὰ περισσότερα γυναικεῖα ειδώλια, ποὺ ἡ πλατιὰ φούστα ἀποτελεῖ ἐπιφάνεια στήριξης, ἢ ειδώλια ποὺ ζυγίζονται μὲ τὴν κίνησίν τους, ὅπως ἓνα ειδώλιο ἀπὸ τὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν⁴⁶⁸, ἓνα ειδώλιο ἀπὸ τὴν Κνωσό⁴⁶⁹, τὸ ειδώλιο μὲ χαρακτηριστικὰ νέγρου τοῦ Βερολίνου⁴⁷⁰ καὶ τὸ μολύβδινο ἀπὸ τὸν Κάμπο τῆς Λακωνικῆς⁴⁷¹, γιὰ νὰ ἀναφερθοῦν τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ.

Στὰ ειδώλια τῶν Κυθήρων δὲν ὑπάρχει ἡ χαρακτηριστικὴ σὲ ειδώλια τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς ἀπλὴ ὀρθογώνια πλάκα χωρὶς γόμφο⁴⁷², οὔτε οἱ διπλῆς βάσεις ποὺ ἀπαντοῦν στὸν ἴδιον τύπο, στὶς ὁποῖες πατοῦν χωριστὰ τὰ πέλματα⁴⁷³. Οἱ φακοειδεῖς βάσεις στὸν τύπο τοῦ χαμηλοῦ διπλοῦ δίσκου, ὅπως στὰ κυθηραῖκα ειδώλια E1, E51 καὶ E59, ἢ ἀκανόνιστου κυλίνδρου στὸ E10, ἀπαντᾷ στὴν Κρήτη στὴν πιὸ σαφῆ κυλινδρική μορφή⁴⁷⁴.

Οἱ γόμφοι, χαμηλοὶ ἢ ψηλοὶ, γνωστοὶ ἀπὸ μινωικὰ ἀνδρικὰ ἢ γυναικεῖα ειδώλια ἀπαντοῦν στὰ Κύθηρα στὴν πιὸ χαμηλὴ ἐκδοχὴ στὸ ειδώλιο E78, μὲ τραπезοειδῆ τομὴ καὶ στὰ ειδώλια E81 καὶ E70 μὲ ἀτρακτοειδῆ. Στὴν Κρήτη τέτοιοι γόμφοι συναντῶνται στὰ πρῶιμα ειδώλια⁴⁷⁵, ἀλλὰ καὶ σὲ ειδώλιο ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο τοῦ ἀνακτορικοῦ τύπου O⁴⁷⁶. Ψηλοὶ ἀπλοὶ γόμφοι ἀτρακτοειδοῦς ἢ ὠσειδοῦς τομῆς ἀπαντοῦν στὰ ειδώλια E2, E12 καὶ E49. Σὲ μία περίπτωσιν, στὸ E12, τὸ ειδώλιο

468. Sapouna-Sakellarakis 1995, 104, ἀρ. 80, πίν. 15.

469. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 95, πίν. 32.

470. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 140, πίν. 29.

471. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 144, πίν. 33.

472. Sapouna-Sakellarakis 1995, τύπος F,

πίν. 10, ἀρ. 162.

473. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 164, πίν. 7.

474. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 86, πίν. 3.

475. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 81 καὶ 84, πίν. 1, ἀρ. 110, καὶ 166, πίν. 3.

476. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 112, πίν. 28.

πατᾶ σὲ πλακοειδῆ βάση, ποὺ ἀπουσιάζει γενικὰ ἀπὸ τὰ Κύθηρα καὶ λήγει σὲ ψηλὸ γόμφο, ὅπως σὲ βάση ἀπὸ τὸ Ψυχρό⁴⁷⁷. Στὴν Κρήτη ὁ ψηλὸς γόμφος εἶναι ἄρκετὰ συχνὸς καὶ ἀπαντᾶ στὴν παχύτερη ἐκδοχὴ σὲ εἰδώλια τόσο πρωιμότερα ὅσο καὶ νεώτερα⁴⁷⁸. Ὁ παχὺς γόμφος μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ καὶ σὰν αὐτόνομη βάση. Ἡ λιγότερο ψηλὴ καὶ λεπτότερη παραλλαγὴ ἀπαντᾶ ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο σὲ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Γιούχτα Ἀρχανῶν στὸν τύπο τοῦ λεπτοῦ γόμφου, ποὺ συζητήθηκε πιὸ πάνω⁴⁷⁹ καὶ στὴν ἐξαιρετικὰ λεπτὴ βάση τοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴν ἴδια θέσῃ⁴⁸⁰, ποὺ παραπέμπει στὴ νεώτερη τοῦ ΥΜ Ιβ ἐλεφάντινου εἰδωλίου τοῦ Παλαικάστρου⁴⁸¹. Ὁ γόμφος τοῦ τελευταίου παραδείγματος ἀσφαλῶς χρησίμευε γιὰ τὴ στερέωσή του σὲ ἄλλο, ξύλινο ἴσως, ἀντικείμενο. Στὴν περίοδο ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι ὁ ψηλὸς γόμφος ἀπαντᾶ σὲ εἰδώλια ἀπὸ τὸ Ψυχρὸ τῶν ὁμάδων F καὶ G⁴⁸² καὶ σὲ εἰδῶλιο τῆς ΥΜ ΙΙ ὁμάδας P⁴⁸³, ἢ στὸ μετανακτορικὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ Ψυχρό⁴⁸⁴.

Ψηλὸς ἢ χαμηλὸς κύλινδρος σὲ δισκοειδῆ ἢ χοανοειδῆ βάση ἀπαντᾶ στὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια E73, E53, E58 καὶ E61. Ἡ βάση τοῦ E45 εἶναι χοανοειδῆς μὲ τρεῖς βαθύνσεις στὴν κάτω ἐπιφάνεια. Πιθανῶς κύλινδρος θὰ ἦταν πάνω στὸν φακοειδῆ δίσκο τοῦ εἰδωλίου E59. Σὲ ὀρισμένα εἰδώλια, ὅπως τὰ E36 καὶ E39, ὁ δίσκος εἶναι ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένος στὸ ἓνα ἄκρο. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ συναντᾶται στὴν Κρήτη σὲ εἰδώλια ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες⁴⁸⁵. Ὁ δίσκος ἀποτελοῦσε ἀσφαλῶς τὴ χοάνη χύτευσης καὶ τὸ ὑπερυψωμένο ἄκρο δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ὑπερχείλιση τῆς μήτρας μὲ τηγμένο μέταλλο.

Χαμηλὸς κύλινδρος πάνω σὲ δίσκο, ποὺ εἶναι σχεδὸν κωνικός, ἀπαντᾶ στὸ εἰδῶλιο E8, ποὺ στὴν κάτω ἐπιφάνεια φέρει βάθυνση γιὰ στερέωση. Ὁ χαμηλὸς κῶνος ἀπαντᾶ στὴν Κρήτη στὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸ Ψυχρὸ τῆς ὁμάδας P⁴⁸⁶, ἀλλὰ καὶ στὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Κατσαμπὰ τῆς ἴδιας ὁμάδας, ὅπου ἡ χοάνη χύτευσης ποὺ σχηματίζει τὴ βάση εἶναι κωνικὴ καὶ ὁ διφυῆς ἀγωγὸς ἔρχεται στὰ δύο ἄκρα πόδια⁴⁸⁷.

477. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 37, πίν. 8, στὸ παράδειγμα αὐτὸ ὅμως διπλὴ βάση.

478. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 139, πίν. 2, τύπου D, ἀρ. 74, πίν. 16, ἀρ. 108, πίν. 17, τύπου J.

479. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 81, πίν. 1.

480. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 89, πίν. 2.

481. Moak σὲ Mc Gillivray et alii 2000, πίν. E, F, 67, σχεδ. 5, 2.

482. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 37, πίν.

8, ἀρ. 41, πίν. 12.

483. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 88, πίν. 32.

484. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 42, πίν. 33.

485. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 73, πίν. 1 καὶ ἀρ. 77, πίν. 16.

486. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 13 καὶ 24, πίν. 31.

487. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 97, πίν.

28.

Σε όρισμένα ειδώλια ή βάση είναι ψηλή ἀμφίκοιλη, ὅπως στὰ E14, E52, E58 καὶ τὰ E6 καὶ E7, ποὺ ἔχουν ἄκρο σὰν κεφαλή καρφιοῦ. Στὴν Κρήτη ὁ ἀμφίκοιλος τύπος ἀπαντᾷ σὲ ειδώλια τοῦ τύπου J⁴⁸⁸. Βάσεις ποὺ τελειώνουν σὰν ἀνάστροφη κεφαλή καρφίτσας ἀπαντοῦν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ειδώλιο E6 ποὺ προαναφέρθηκε, στὸ ἀνδρικό ειδώλιο E40 καὶ στὸ γυναικεῖο E74. Στὴν Κρήτη ἀπαντᾷ ἅπαξ σὲ ειδώλιο τῆς Συλλογῆς Ortiz⁴⁸⁹, MM III-ΥΜ I περιόδου. Καὶ αὐτὸ τὸ στέλεχος ἀποτελεῖ προφανῶς διαμόρφωση τοῦ ἀγωγοῦ χύτευσης. Οἱ χοανοειδεῖς βάσεις τῶν ειδωλίων E45 καὶ E60 δημιουργήθηκαν μὲ τὴ συστολὴ τοῦ μετάλλου στὴν τροφοδοσίᾳ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι οἱ βαθύνσεις στὸ κάτω τμήμα τῆς βάσης γίνονται τὴν ὥρα ποὺ πήζει ὁ χαλκός.

488. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 77, πίν. 16 καὶ ἀρ. 53, πίν. 17.

489. Ortiz, 1996 ἀρ. 51, Verlinden 1984, πίν. 29.

4. ΤΕΧΝΙΚΗ

α. Οί πηγές τῶν μετάλλων

Πὰ τὴν τεχνικὴ τῶν μινωικῶν χάλκινων εἰδωλίων ἔγινε εὐρὺς λόγος στὸ ἔργο γιὰ τὴν χαλκοπλαστικὴ στὸ Αἶγαϊο⁴⁹⁰, μὲ τὶς παρατηρήσεις καὶ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἰδιαίτερα τοῦ συντηρητῆ Α. Φουντουλάκη ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ μελέτη τῶν εἰδωλίων ἀπὸ τὸν εἰδικὸ Γ. Βαρουφάκη⁴⁹¹ καὶ ἔτσι λύθηκαν ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἐρωτηματικὰ σχετικὰ μὲ τὴν τεχνικὴ.

Ἐνα θέμα ποὺ ἀπασχόλησε πολὺ τὴν ἔρευνα ἦταν ἡ προέλευση τῶν μετάλλων. Μελέτες σχετικὰ μὲ τὴν πρώιμη μεταλλουργία ἄρχισαν πολὺ νωρὶς⁴⁹², ἂν καὶ μερικὲς κατέληξαν σὲ γενικοὺς καὶ ἀφηρημένους κανόνες, τοὺς ὁποίους οἱ λοιποὶ ἐρευνητὲς ἐπέξεργάσθηκαν ὡς πραγματικὰ στοιχεῖα, καταλήγοντας πολλὲς φορὲς σὲ λανθασμένα ἱστορικὰ συμπεράσματα⁴⁹³. Ἡ ἔλλειψη ἀναλύσεων σὲ μεγάλα σύνολα δυσκόλεψε τὴν ἔρευνα, γι' αὐτὸ ἡ μελέτη τοῦ Γ. Βαρουφάκη⁴⁹⁴ βοήθησε σὲ ἀρκετὰ σημεῖα, καθὼς τὰ 11-12 ἰχνοστοιχεῖα ποὺ διαπιστώθηκαν στὰ εἰδώλια τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου εἶναι δυνατὸ νὰ ὀδηγήσουν σὲ κάποια πιὸ συγκεκριμένα συμπεράσματα γιὰ τὰ μινωικὰ χάλκινα εἰδώλια. Ὡστόσο ἡ σωστὴ ἀπάντηση γιὰ τὸ σύνολο τῶν χαλκῶν τοῦ Αἶγαίου θὰ δινόταν μόνο μὲ πολλὲς ἰσοτοπικὲς ἐξετάσεις μεγάλου ἀριθμοῦ αἰγαιακῶν χάλκινων ἀντικειμένων, στὴν περίπτωσι ποὺ περιεῖχαν μόλυβδο. Ἡ χημικὴ ἐξέταση πολλῶν ἰχνοστοιχείων θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει στὸν καθορισμὸ τῶν κραμάτων ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ ὀρισμένες περιοχὲς ἢ ἐποχὲς, ἢ ἀκόμη καὶ στὴ γνησιότητα, ἐφ' ὅσον γενικὰ πιστεύεται, ὅτι στὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, τὸ ποσοστὸ τοῦ χαλκοῦ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι λιγότερο ἀπὸ 90% τοῦ συνολικοῦ κράματος.

Σὲ παλαιότερες ἔρευνες κυριότερες πηγὲς εἶχαν θεωρηθεῖ ἡ Τρωάδα⁴⁹⁵, ἡ ἢ Κύπρος, ἡ ὁποία εἶχε θεωρηθεῖ ὡς κύρια πηγὴ γιὰ ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ τὴν ἐγγὺς Ἀνατολή⁴⁹⁶. Ὁ J. Muhly⁴⁹⁷ ὅμως πιστεύει, ὅτι ἡ ἀπόσταση δὲν φαίνεται νὰ παίζει μεγάλο ρόλο στὴ μεταφορὰ ὑλικοῦ καὶ σύμφωνα μὲ νεώτερες ἔρευνες, προμήθειες μετάλλων μπορεῖ νὰ γίνονταν καὶ ἀπὸ πιὸ μακρινὲς περιοχὲς,

490. Sapouna-Sakellarakis 1995, 97-100.

491. Varoufakis σὲ Sapouna-Sakellarakis 1995, 154 κέ.

492. Craddock 1976, 93 κέ.

493. Craddock 1977, 103-133, Craddock 1978, 1-6.

494. Varoufakis σὲ Sapouna-Sakellarakis 1995, 476.

495. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία βλ. σὲ Branigan 1974.

496. Muhly 1983α, Muhly 1983β.

497. Muhly 1985, 275, 285, 290.

όπως ή Κεντρική Εύρώπη, ή Σαρδηνία, ακόμη και τὸ Ἀφγανιστάν, μέσω Μάρι⁴⁹⁸.

Οἱ H. F. Mussche, J. Servais καὶ J. Bingen⁴⁹⁹, ὁ Κ. Κονοφάγος καὶ τὸ ζεύγος Gale⁵⁰⁰ ὑποστηρίζουν τὴν ἄποψη μιᾶς ἄλλης πηγῆς, τοῦ Λαυρίου, ἡ ὁποία ὑπάρχει ἀπὸ τὰ νεολιθικὰ χρόνια καὶ ἀπὸ ὅπου θὰ προμηθεύονταν τουλάχιστον τὰ ἐργαστήρια τῆς Κέας ἀλλὰ καὶ τῆς Κρήτης. Πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ὅμως, ὅτι ὅταν γίνεται λόγος γιὰ πηγῆς τοῦ Λαυρίου στὴν πρῶιμη ἰδιαίτερα ἐποχῆ, ἐννοεῖται κυρίως ὁ Θορικὸς καὶ ἰδιαίτερα ἡ θέση Βελατούρι, γιὰτὶ μέχρι στιγμῆς δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ πρῶιμότερη τῶν ἐλληνικῶν χρόνων χρῆση τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου καὶ στὸν Θορικὸ δὲν ἀρχίζει ἡ ἐκμετάλλευση πρὶν τὴ ΜΕ περίοδο⁵⁰¹.

Ὁ Θορικὸς, ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴ θάλασσα, εἶχε πολλὰ πηγάδια, ἐπομένως πολὺ νερὸ γιὰ τὰ πλυντήρια πρὸς «ἐμπλουτισμό», τὸ πλύσιμο δηλαδὴ τῶν μεταλλευμάτων μετὰ τὴν πυράκτωση γιὰ μεγαλύτερη σκληρότητα, ἀντίθετα μὲ τὸ Λαύριο, ποὺ δὲν εἶχε νερό. Κατὰ τὸν Κ. Κονοφάγο⁵⁰², ἀργότερα, τὴν ἐποχῆ τοῦ σιδήρου, ἀναπτύσσεται ἡ τεχνικὴ καὶ γίνεται ἡ ἐκμετάλλευση καὶ στὴν ἄνυδρη Λαυρεωτικῆ. Ὁ Θορικὸς-Λαυρεωτικὴ θεωροῦνται μαζί μὲ τὴ Σίφνο πηγῆς πολυμεταλλικῆς⁵⁰³, ἴσως καὶ ἡ Ἁγία Εἰρήνη τῆς Κέας⁵⁰⁴, ὅπου γινόταν καὶ ἐπεξεργασία τοῦ χαλκοῦ, καθὼς καὶ ἡ Ραφήνα⁵⁰⁵ καὶ ἡ Εὐβοία⁵⁰⁶. Στὴν Κρήτη πιστεύεται ὅτι στὴν πρῶιμη ἐποχῆ τοῦ Χαλκοῦ ὑπῆρχαν πηγῆς στὸ Ἁγιοφάραγγο⁵⁰⁷, τὸν Χρυσόστομο, τὴ Λεβήνα καὶ τὴ Μύρτο⁵⁰⁸, οἱ ὁποῖες τροφοδοτοῦσαν τὰ ἐργαστήρια μὲ χαλκοπυρίτη, ἀζουρίτη καὶ μαλαχίτη σὲ μικρὴ ποσότητα. Ἐργαστήρια τῆξης μετάλλου ἔχουν βρεθεῖ στὸ Χρυσοκάμινο⁵⁰⁹, ἐνῶ μεταγενέστερο ἐργαστήριο ΥΜ Ι περιόδου φαίνεται ὅτι ὑπάρχει στὰ Γουρνιά⁵¹⁰. Σύμφωνα ὅμως μὲ ὅ,τι εἶναι γνωστὸ μέχρι σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὑπῆρχαν στὴν Κρήτη καὶ πολὺ περισσότερο στὰ Κύθηρα, ἐργαστήρια πρὶν τὴν ΠΜ ΙΙ περίοδο. Στὴν τρίτη φάση τῆς πρῶιμης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ παρουσιάζεται κάμψη στὴ μεταλλουργία, ποὺ ἀνακάμπτει στὴ μέση ἐποχῆ τοῦ Χαλκοῦ⁵¹¹.

Ἡ ἀπουσία μέχρι σήμερα τοῦ προσδιορισμοῦ ἰχνοστοιχείων ἀπὸ τὰ διάφορα μεταλλεῖα δὲν ἐπιτρέπει τὸν καθορισμὸ κάθε πηγῆς, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸς ὁ καθορισμὸς προέλευσης τοῦ μετάλλου κάθε ἔργου. Τὴ δυσκολία αὐτὴ ἀναγνωρί-

498. Treuil et al. 1989.

499. Mussche et al. 1965, 27.

500. Συγκεντρωμένη βιβλιογραφία σὲ Gale-Stos-Gale 1982, 14.

501. Buchholz 1972, 55.

502. Κονοφάγος 1980, 62.

503. Gale 1982, 14.

504. Gale 1982, 18.

505. Δ. Θεοχάρης, Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἀραφῆνι,

ΓΤΑΕ 1951, 80-81.

506. Στράβ. Χ, 1, 9, Κ. Α. Γουναρόπουλος, Ἱστορία τῆς νήσου Εὐβοίας (Χαλκίδα 1979), 81, Bakhuizen 1976, 45 κέ.

507. Brannigan 1974, 57.

508. Brannigan 1974, 57.

509. Xanthoudides 1924, 27.

510. Lamb 1929, 1969, 5.

511. Brannigan 1974, 62.

ζουν οί Η. Catling και Ρ. Τ. Craddock⁵¹². Υπάρχει όμως μία πρόσθετη δυσκολία για τόν καθορισμό τών πηγών σε κάθε περίοδο, γιατί είναι πιθανή ή ανάτηξη παλαιότερων χάλκινων αντικειμένων σε νεώτερες έποχές. Η μελέτη κυρίως του Γ. Βαρουφάκη⁵¹³ μεγάλης ομάδας μινωικών ειδωλίων, όπως και του Ρ. Τ. Craddock⁵¹⁴, έδωσαν τὰ πιό κάτω αποτελέσματα σχετικά με την περιεκτικότητα σε ίχνοστοιχεία: Τὰ πρώιμα ειδώλια, όπως τὸ ειδώλιο ἀπὸ τὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν και τὰ ειδώλια του Τραόσταλου έχουν μικρή ποσότητα ἀρσενικοῦ, πὸ ἦταν ἀκαθαρσία του μεταλλεύματος και δὲν ὀφειλόταν σε ἠθελημένη προσθήκη ἀρσενικούχου μεταλλεύματος για εὐχυτότητα, ἐφ' ὅσον τὸ ΠΜ ΙΙΙ ειδώλιο τῶν Ἀρχανῶν⁵¹⁵ περιείχε μικρή ποσότητα κασίτερου και μόλυβδου, πὸ του τὴν ἐξασφάλιζαν. Ὁ χαλκός πὸ χρησιμοποιήθηκε ὡς πρώτη ὕλη θὰ προερχόταν ἀπὸ θειοῦχα μεταλλεύματα, πὸ ἀνάμεσα σε ἄλλα ξένα στοιχεῖα θὰ περιείχαν και ἀρσενικό. Στὴν τελευταία αὐτὴ πρωτομινωική περίοδο, πὸ συντελεῖται ἡ ἀλλαγὴ τῆς χρήσης ἀπὸ ἀρσενικούχο χαλκὸ σε κράμα χαλκοῦ-κασίτερου (μπρούντζου), χρησιμοποιήθηκαν και τὰ δύο στοιχεῖα. Μικρὸ ποσοστὸ ἀρσενικοῦ περιέχουν και μεταγενέστερα του 2000 π.Χ. ειδώλια, πὸ είναι ἐμπλουτισμένα με κασίτερο. Στὴ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ια περίοδο τὸ ἀρσενικὸ κυμαίνεται ἀπὸ 0.08-1.17%. Σε ὅσα ειδώλια ὑπάρχει μεγαλύτερο ποσοστὸ, αὐτὸ ὀφείλεται σε ἀνάτηξη παλαιοῦ ἀρσενικούχου μπρούντζου, πὸ ἀφθονεῖ τὴν 3η χιλιετία στὰ νησιὰ του Αἰγαίου και τὴν Κρήτη⁵¹⁶.

Η παρουσία κοβάλτιου είναι πολὺ μικρότερη του 1% σε ὅσα ειδώλια ὑπάρχει, ἐπομένως θὰ πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ Κύπρος ὡς πηγὴ χαλκοῦ, ἀν δεχθεῖ κανεὶς τὴν ἄποψη του Ν. Η. Gale⁵¹⁷, ὅτι ὁ κυπριακὸς χαλκὸς χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ στοιχεῖο αὐτό. Ὁ ψευδάργυρος, στοιχεῖο πὸ χαρακτηρίζει ἐπίσης τὸν κυπριακὸ χαλκὸ στὰ μινωικὰ ειδώλια είναι ἐλάχιστος, κάτω του 1%. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ κατὰ τὸ Ν. Η. Gale ἀπαντᾷ και σε μεταλλεύματα τῆς Βουλγαρίας, τῆς Ἰσπανίας και ἄλλων περιοχῶν. Βισμύθιο ἀπαντᾷ σε μικρότερο του 1% σε ὅλα τὰ ειδώλια του Παλαικάστρου, τῆς Κνωσοῦ, τῆς Τυλίσου, τῶν Μαλλίων και τῆς Ἀγ. Τριάδας, τῶν ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι χρόνων και ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα σε ειδώλια του Τραόσταλου, στὸ προαναφερθὲν ΠΜ ΙΙΙ ειδώλιο τῶν Ἀρχανῶν και στὸ ειδώλιο τῆς Φορτέτσας. Τὸ ἀντιμόνιο βρέθηκε παντοῦ σε χαμηλὸ ποσοστὸ. Ὁ χρυσὸς ἐμφανίζεται σπάνια, ὅπως σε ειδώλια τῆς Ἀγ. Τριάδας πὸ περιέχουν και βισμύθιο⁵¹⁸. Ὁ ἄργυρος και

512. Catling 1964, 10, Craddock 1976, 94-95.

513. Varoufakis σε Sapouna-Sakellarakis 1995, 154 κέ.

514. Craddock 1976, 99.

515. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 73, πίν.

516. Βαρουφάκης σε Sapouna-Sakellarakis 1995, 155, 157.

517. Gale 1982, 11.

518. Varoufakis σε Sapouna-Sakellarakis 1995, 157-8, πίν. 4a, 5.

ο σίδηρος βρέθηκαν σε μικρές ποσότητες και θα αποτελούσαν στοιχείο του αρχικού μεταλλεύματος. Μία κατηγορία ειδωλίων⁵¹⁹ ΥΜ Ια-Ι περιόδου περιείχαν όλα τα στοιχεία.

Ο μόλυβδος, όπως αποδείχθηκε από τη μελέτη Γ. Βαρουφάκη, όταν δεν χρησιμοποιήθηκε σκόπιμα, περιέχεται στο μέταλλευμα από 0-0.18%. Η εξέταση Γ. Βαρουφάκη όμως έδειξε ότι σε ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ια ειδώλια από το Ψυχρό, την Άγια Τριάδα, το Σκοτεινό κλπ., όπως και στα ειδώλια της Κνωσού, γίνεται έσκεμμένη χρήση μολύβδου⁵²⁰, από 13.25%-46%. Στα 12 δηλαδή από τα 41 ειδώλια που εξετάστηκαν υπήρχε μεγάλο ποσοστό μολύβδου. Η διαπίστωση αυτή είναι αντίθετη με όσα πίστευε ο Ν. Η. Gale⁵²¹ βασιζόμενος στον Ρ. Τ. Craddock⁵²², ότι δηλαδή «the statuary bronze was unleaded in Greece until the 4th cent. B.C.» και ότι η συνήθης ποσότητα μολύβδου στην ύστερη εποχή του Χαλκού είναι μικρότερη του 1%, έπομένως ανήκει στη σύνθεση του μετάλλου, με εξαίρεση τα ΥΜ ΙΙ αντικείμενα του λεγόμενου unexplored mansion, με 6.61% μόλυβδο. Την άποψη αυτή δεν συμμερίζεται ο J. Muhly⁵²³. Έτσι μαθαίνουμε, ότι ο μόλυβδος χρησιμοποιείται αιώνες πριν από την αρχαϊκή περίοδο, που πίστεψαν οι Gale-Stos-Gale⁵²⁴. Στα ειδώλια που χρησιμοποιήθηκε μόλυβδος αποδίδονται περισσότερες λεπτομέρειες. Βέβαια οι λαμπροί μινωίτες τεχνίτες της εποχής της άκμης, όπως οι καλλιτέχνες της Άγιας Τριάδας της ομάδας F, δεν χρειάστηκε να χρησιμοποιήσουν στοιχεία που εξασφαλίζουν εύκολο πλάσιμο.

Πρέπει να σημειωθεί τέλος, ότι μολύβδινα ειδώλια είναι γνωστά από την πρώτη εποχή του Χαλκού, όπως το ειδώλιο της Αντιπάρου⁵²⁵ και το χαμένο του Έθνικού Μουσείου Αθηνών, επίσης από τις Κυκλάδες⁵²⁶. Τα μολύβδινα ειδώλια της 3ης και 2ης χιλιετίας εξέτασε και ο Η. Γ. Buchholz⁵²⁷. Ο έρευνητής αυτός πιστεύει, ότι η χρήση του μολύβδου για ειδώλια είναι μεγαλύτερη στα μυκηναϊκά χρόνια⁵²⁸. Μια ίσοτοπική ανάλυση σε μεγάλο αριθμό αϊγαιακών χαλκών ειδωλίων, που περιέχουν μόλυβδο θα βοηθούσε πάντως στον καθορισμό της πηγής του μετάλλου. Οι αναλύσεις μικρού αριθμού χαλκών αϊγαιακών ταλάντων και ίκανού αριθμού ειδωλίων του Μουσείου Ήρακλείου⁵²⁹ δεν λύνει όλα τα έρωτήματα.

519. Varoufakis σε Sapouna-Sakellarakis 1995, 1995, 158, πίν. 5.

520. Varoufakis σε Sapouna-Sakellarakis 1995, 1995, 159.

521. Gale-Stos-Gale 1982, 13.

522. Craddock 1977, 114.

523. Muhly 1983α, 216.

524. Gale-Stos-Gale 1982, 13.

525. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 149, πίν. 1.

526. Sapouna-Sakellarakis 1995, 87.

527. Buchholz 1972, 1, 13, 21-22 .

528. Buchholz ό.π.

529. Gale-Stos-Gale 1977, 83-123 και Varoufakis σε Sapouna-Sakellarakis 1995.

Ο κασσίτερος είναι το ύλικό που χρησιμοποιείται ευρύτερα για την εύχυτότητα των ειδωλίων, τόσο σε πρώιμα ειδώλια, όπως το ΠΜ III ειδώλιο από το Φουρνί Αρχανών, με ποσοστό 2.69%, μέχρι το ειδώλιο της Κνωσοῦ τῆς τελευταίας περιόδου των νέων ἀνακτόρων, τῆς ομάδας Ο, με ποσοστό 12.22%. Κατὰ καιροὺς ὑπῆρχε ἔλλειψη κασσίτερου, ὁ ὁποῖος σπάνια ἐμφανίζεται σε ὑψηλές τιμές, καὶ τότε ἀντικαθίσταται ἀπὸ μόλυβδο, προσιτὸ ἀπὸ τὰ μεταλλεῖα τῆς Σίφνου καὶ τοῦ Λαυρίου. Οἱ τεχνίτες δὲν ἦταν ἄπειροι καὶ πολλὲς φορὲς χρησιμοποιοῦσαν, ὅ,τι εὕρισκαν. Ὁ κασσίτερος, πὸ παλαιότερα πιστευόταν ὅτι προέρχεται τὴν 2η χιλιετία ἀπὸ τὴ Δύση εἶναι πιθανὸ νὰ προέρχεται ἀπὸ πηγὲς τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως τὸ Ἀφγανιστάν (Tylcott).

Γιὰ τὸν χαλκὸ πὸ κυκλοφορεῖ στὸ Αἰγαῖο ἔχουν κυριαρχήσει δύο κύριες πηγές, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πιδὸ μακρινές. Οἱ κύριες πηγές εἶναι τὸ Λαύριο καὶ ἡ Κύπρος. Οἱ μινωῖτες, οἱ Κεφτιοῦ τῶν αἰγυπτιακῶν τοιχογραφιῶν, πὸ ἔπαιζαν σημαντικὸ ρόλο στὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο⁵³⁰, ἰδιαίτερα τὸν 16ο αἰῶνα π.Χ., μετέφεραν ἀσφαλῶς τὸν χαλκὸ, ἐφ' ὅσον εἰκονίζονται νὰ κρατοῦν τὰ γνωστὰ τάλαντα χαλκοῦ στὶς τοιχογραφίες τῶν αἰγυπτιακῶν Θηβῶν. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα μεταλλεύματα θὰ προμηθεύονταν οἱ τολμηροὶ ναυτικοὶ ἀπὸ τὴ δυτικὴ Μεσόγειο, ὅπως τὸν κασσίτερο. Καὶ ἐδῶ θὰ ἔπαιζε σημαντικὸ ρόλο ὁ σταθμὸς τῶν Κυθήρων, σημεῖο καίριο γιὰ τὶς θαλάσσιες μετακινήσεις.

β. Τεχνικὴ κατασκευῆς τῶν ειδωλίων

Ἡ μεταλλουργικὴ ἐξέταση, μακροσκοπικὴ ἢ μικροσκοπικὴ, εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐξέταση τῆς μεθόδου πὸ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴν κατασκευὴ ἑνὸς ἔργου, ἐνῶ οἱ ἀκτινογραφικὲς ἐξετάσεις εἶναι χρήσιμες στὶς περιπτώσεις πὸ οἱ πρῶτες δὲν δίνουν ἀπαντήσεις σε ἐρωτήματα, ὅπως π.χ. ἂν οἱ ἐργασίες ἔχουν γίνεῖ ἐν θερμῷ ἢ ἐν ψυχρῷ, ἂν ἔχουν γίνεῖ ἄλλες ἐπεμβάσεις κλπ. Στὰ μινωικὰ ειδώλια, ὅπως σημειώθηκε πιδὸ πάνω ἔγιναν ἀπὸ τὸν Γ. Βαρουφάκη χημικὲς καὶ μεταλλουργικὲς παρατηρήσεις, ἐνῶ ἀπὸ τὸν συντηρητὴ Α. Φουντουλάκη τεχνικὲς⁵³¹. Στὴ μελέτη τῶν ειδωλίων τῶν Κυθήρων ἡ βοήθεια καὶ πάλι τοῦ Γ. Βαρουφάκη στὴ μακροσκοπικὴ ἐξέταση ἦταν πολύτιμη, ὅπως καὶ ἡ γνώμη δύο γνωστῶν γλυπτῶν, πὸ ἀσχολοῦνται καὶ μετὰ τὴ χαλκοπλαστικὴ τοῦ Γ. Παρμακέλη καὶ τοῦ Μ. Τζομπανάκη.

Ἡ χύτευση γινόταν σε μεταλλουργικὲς καμίνους, πὸ σημαίνει ὅτι ὑπῆρχαν μονιμότερες ἐγκαταστάσεις. Κάμινοι ἔχουν ἐντοπισθεῖ στὴν Κρήτη, ὄχι ὅμως στὰ Κύθηρα, ὅπου δὲν ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς καὶ θραύσματα ἀπὸ πῆλινα χωνευτήρια

530. Sakellarakis-Sakellarakis 1984, 197 κέ. παρατηρήσεις Varoufakis σε Sapouna-Sakellarakis 1995, 154 κέ.

531. Sapouna-Sakellarakis 1995, 100 καὶ

(crusibles). Όπως είναι γνωστό από τα κλασικά χρόνια, ο αέρας που ρύθμιζε την καύση γινόταν με φυσηπῆρες, ενώ στη βάση της καμίνου συγκεντρωνόταν το παραγόμενο προϊόν και η σκωρία. Στην περίπτωση κράματος χαλκού-κασσίτερου, ίσως ο κασσίτερος που είχε χαμηλότερο βαθμό τήξης θερμαινόταν χωριστά και προσετίθετο στον ρευστοποιημένο χαλκό την τελευταία στιγμή. Στο τέλος άνοιγόταν ή όπη απόχυσης στον πυθμένα και το μέταλλο διοχετευόταν στο χωνευτήρι ή το καλούπι, που βρισκόταν στη μήτρα από πυρίμαχο υλικό, όπως είναι γνωστό και από τα μεγάλα χάλκινα αγάλματα των ελληνικών χρόνων.

Ήδη στη μελέτη των μινωικών ειδωλίων, σε όσα δεν ήταν συμπαγή, διαπιστώθηκε ότι η κατασκευή τους έγινε με τη μέθοδο του «χαμένου κεριού (cire perdue), με την άμεση μέθοδο, δηλαδή το χύσιμο ολόκληρου του ειδωλίου. Δεν είναι διαπιστωμένη ή έμμεση μέθοδος, δηλαδή το χύσιμο σε διάφορα κομμάτια, παρά μόνο ίσως στα δύο κεφάλια E67 και E68.

Στα Κύθηρα έγινε δυνατό να διαπιστωθεί μία άλλη μέθοδος, αυτή της χρήσης της άμμου σε δίβολη μήτρα, ένα είδος κουτιού από σκληρή πέτρα, ίσως ακονόπετρα, που υπάρχει στην Κρήτη. Αρχίζοντας από τη μέθοδο αυτή, η άμμος μπορεί να είναι από διάφορα πυρίμαχα χρώματα που περιέχουν πυρίτιο. Μέσα στο κουτί-μήτρα σκάλιζαν το έντονα πατημένο χώμα. Στο πλαϊνό τμήμα του κουτιού υπήρχε ο αγωγός χύτευσης, ενώ από κάτω γινόταν ή έξαγωγή. Τα πιό στιλπνά γίνονταν από μοντέλο σε πέτρα, γύψο ή αλάβαστρο που λιώνει. Σε όρισμένα πλακοειδή, όπως π.χ. το ειδώλιο E29, δεν είχε ένωση καλά ή μήτρα γι' αυτό και εμφανίζει ελάττωμα. Άρκετα πλακοειδή, όπως τα E16, E26, E27, E29, E31, E75, E83, ίσως έγιναν με αυτή τη μέθοδο, όπως και τα πρώιμα μινωικά ειδώλια από τον Γιούχτα Άρχανων⁵³² και ίσως το ειδώλιο από το Ψυχρό της τελευταίας νεοανακτορικής ομάδας P⁵³³.

Βέβαια σε ειδώλια που υπάρχουν περισσότερες λεπτομέρειες, ή τεχνική κατασκευής θα πρέπει να ήταν ή γνωστή στη βιβλιογραφία τεχνική του λεγομένου χαμένου κεριού (cire perdue). Στο κεριό θα μπορούσαν πιό εύκολα να χαραχθούν λεπτομέρειες προσώπου, μαλλιών, ένδύματος κλπ. Το κεριό άλλωστε ήταν προσιτό την περίοδο αυτή. Οί λεπτομέρειες μπορούσαν να γίνουν «έν θερμῶ» ή «έν ψυχρῶ».

Η μέθοδος του λεγομένου χαμένου κεριού εφαρμόζεται στην Άνατολή από την 3η χιλιετία⁵³⁴, π.χ. χρησιμοποιείται σε αγάλματα της Ur⁵³⁵ και ιδιαίτερα σε ειδώλια του Μάρι⁵³⁶ από το 2600 π.Χ. και στην Αίγυπτο βρίσκεται ήδη σε εφαρ-

532. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 82, 84, ίσως και το 81, πίν. 1.

533. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 118, πίν. 31.

534. Muhly 1983β, 358.

535. Woolley 1934, 284.

536. Parrot 1968, 13, εικ. 7, πίν. IV-VI.

μογή την 4η δυναστεία (2300-2200 π.Χ.). Στη Συρία κατασκευάζονται έξ' άλλου τὰ πρωιμότερα ἔργα μὲ κράμα κασσιτερούχου χαλκοῦ (μπρούντζου) τῆς δυτικῆς Ἀσίας⁵³⁷.

Στὴν Κρήτη ἀρχίζει νωρὶς ἡ μέθοδος τοῦ λεγομένου χαμένου κεραιοῦ (*cire perdue*), ἤδη στὴν ΠΜ Ι περίοδο προκειμένου γιὰ ὄπλα⁵³⁸, ἐνῶ λαμπρὸ δείγμα ἀποτελεῖ ἡ εὕρεση ΜΜ ΙΙ μήτρας μεγάλου ἄκρου χεραιοῦ στὸ ἀνάκτορο τῆς Φαιστοῦ⁵³⁹. Ἄλλωστε ἡ ὑπαρξη μεγάλων ἀγαλμάτων εἶναι γνωστὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς γνωστὲς θεὲς τῆς Κέας καὶ ἀπὸ ἰκανὸ ἀριθμὸ μινωικῶν παραδειγμάτων⁵⁴⁰, κάτι ποὺ ἀπορρίπτει ἀβασάνιστα ἡ Α. Λεμπέση⁵⁴¹. Ἡ περιοχὴ τῆς Φαιστοῦ εἶναι ἀπὸ τότε ἓνα μεταλλουργικὸ κέντρο καὶ ἴσως γι' αὐτὸ οἱ μῦθοι γιὰ τὸν Τάλω, τὸν χάλκινο ἄνθρωπο, συνδέονται μὲ τὴ Φαιστό⁵⁴². Εἶναι τέλος πιθανό, ὅτι ὁ πυρήνας ὀρισμένων εἰδωλίων ἦταν σκαλισμένος σὲ ξύλο καὶ ὄχι πλασμένος σὲ πιὸ εὐπλαστο ὑλικό, ἄποψη ποὺ ὑποστηρίζει ὁ R. Raven-Hart⁵⁴³, προκειμένου νὰ ἐρμηνεύσει τὸ δύσκαμπτο ὀρισμένων νεώτερων εἰδωλίων. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπορριπτέα, δεδομένου ὅτι εἶναι ἀποδεκτὴ ἡ χρῆση ξύλινων ἀγαλμάτων στὴ μινωικὴ ἐποχὴ⁵⁴⁴, ὅπως ἀποδείχθηκε μὲ τὴν εὕρεση τοῦ ξύλινου ἀκρολιθικοῦ ξοάνου στὰ Ἄνεμόσπηλια Ἀρχανῶν⁵⁴⁵.

γ. Τεχνίτες - καλλιτέχνες. Κατασκευὴ λεπτομερειῶν

Καλλιτέχνες χαλκῶν εἰδωλίων καὶ ἐργαστήρια χαλκοῦ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὶς πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β Γραφῆς. Τὸ ἰδεόγραμμα ἀρ. 140 στὶς πινακίδες τῆς Πύλου (*ka-ko*) σημαίνει χαλκός (*ka -ko*). Στὶς πινακίδες ἀναφέρονται ὅμως εἰδώλια ζώων καὶ ὄχι ἀνθρώπων. Γιὰ τὸν κασσίτερο χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη *ka-so*. Ἡ φράση *ka-ko na-wi-jo*=χαλκὸς νάιος, μιᾶς πινακίδας τῆς Πύλου (PY Jn 829), ἀναφέρεται σὲ χαλκὸ ποὺ ἀνήκε στὸν ναό, ἢ στὴν ἐπεξεργασία του, ποὺ γινόταν στὸν ναό. Εἶναι γνωστοὶ ἄλλωστε θεοὶ προστάτες τῆς μεταλλουργίας στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴν Κύπρο, ὅπως καὶ ὁ Ἡφαιστος τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. Ἀπὸ τὴ σειρὰ Jn τῶν πινα-

537. Muhly 1983β, 354.

538. Brannigan 1974, 77.

539. Laviosa 1968-9, 499 κέ.

540. Sarpouna-Sakellarakis 1995, 113.

541. Λεμπέση 2002, 196-197 σημ. 692, ἰσχυριζόμενη ὅτι τὸ μέγεθος δὲν προσδιορίζει τὴ θεότητα, ἀν καὶ ὑπάρχουν νεώτερα εὐρήματα, ὅπως π.χ. τὸ ξοάνο ἀπὸ τὰ Ἄνεμόσπηλια (Σακελλαράκης-Σακελλαράκη Ι, 1997, εἰκ. 240) ποὺ ἀνήκει στὸν 18ο αἰῶνα π.Χ., δηλαδὴ πολ-

λοὺς αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου σὲ μεγάλα ἀγάλματα ἀπὸ τὸν Ροῖκο καὶ Θεόδωρο.

542. Βλ. Faure 1968, 174 κέ., σχετικὰ μὲ τὸν μῦθο τῶν Ἰδαίων δακτύλων καὶ τὴ χαλουργία στὰ Ἄστερούσια.

543. Raven-Hart 1958, 87.

544. Hood 1978, 95.

545. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, 530 κέ.

κίδων της Πύλου είναι γνωστά 270 ονόματα χαλκουργών (ka-ke-we) που ασχολούνταν όμως και με άλλα επαγγέλματα, όπως η γεωργία. Οί τεχνίτες θα δούλευαν σε μικρά οικιακά εργαστήρια. Στη σειρά Ma και No της Πύλου αναφέρονται ka-ke-we ta-ra-si-ja e ko-te=χαλκείς τάλαντα έχοντες. Στην Πύλο η λέξη ta-ra-si-ja χρησιμοποιείται στη χαλκουργία, αλλά στην Κνωσό στην ύφαντική, όπως θα συζητηθεί πιο κάτω⁵⁴⁶.

Η τεχνολογική μελέτη που έγινε στα μινωικά ειδώλια⁵⁴⁷ κατέληξε σε όρισμένες παρατηρήσεις. Μία σημαντική παρατήρηση που προέκυψε από τη μελέτη των ίχνοστοιχείων, είναι ότι το μέταλλο προήλθε από την ίδια πηγή. Μία άλλη είναι ότι από τον τρόπο που χύθηκαν τα ειδώλια, που το κράμα τους δεν εξασφάλιζε εύχυτότητα, ήταν φτωχά δηλαδή σε κασσίτερο ή μόλυβδο, όπως κάποια ειδώλια από την Αγία Τριάδα, την Τύλισο ή τις Αρχάνες, έγιναν λαμπρά έργα ως προς την καλλιτεχνική απόδοση, στοιχείο που δείχνει ότι υπήρχαν εξαιρετικά καλοί καλλιτέχνες, που μπορούσαν να αποδώσουν με το ελάχιστο. Έργα της εποχής της άκμης, που έχουν τα ίδια τεχνικά χαρακτηριστικά, δηλαδή καλά, παρά το κακό κράμα, όπως προαναφέρθηκε, ή το αντίθετο, ειδώλια που παρά το πλούσιο σε κασσίτερο, μόλυβδο ή αρσενικό δεν έχουν τύχει καλής επεξεργασίας, δείχνουν τη δεξιοότητα των τεχνιτών.

Έργα των καλών τεχνιτών βρέθηκαν σε διάφορες περιοχές εντός ή εκτός της Κρήτης, γεγονός που επιβεβαιώνει την άποψη, ότι οί τεχνίτες ήταν περιοδεύοντες ή ότι τα μεγάλα κέντρα χαλκοπλαστικής, όπως π.χ. η Αγία Τριάδα, ή Τύλισος, ή περιοχή Κνωσοῦ-Αρχανῶν στην κεντρική Κρήτη, με την οποία συνδέονται τα κυθηραϊκά ειδώλια, διοχέτευαν τα σημαντικά έργα εκτός του τόπου παραγωγής, είτε σαν δώρα σε ήγεμόνες είτε, πιο πιθανό, σαν θρησκευτικά σύμβολα-αφιερώματα σε ιερά, αντικείμενα που χρησίμευαν στη θρησκευτική προπαγάνδα.

Η πτώση της ποιότητας στην ΥΜ II-III περίοδο από άποψη μεταλλουργικής δεν είναι περίεργη. Οί Μυκηναῖοι, που έχουν εισβάλει στο νησί είναι γνώστες της μεταλλοτεχνίας όσον αφορά στην όπλουργία, δεν έχουν όμως παράδοση χαλκοπλαστικής, αν και όπως φάνηκε πιο πάνω αναφέρεται τάξη τεχνιτών ζωδίων. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν, ότι τα δύο ώραῖα μυκηναϊκά ανθρωπομορφικά ειδώλια από τον Κάμπο της Λακωνικής είναι κατασκευασμένα από μόλυβδο, ένα υλικό εύκολόχυτο.

Τα περισσότερα ανδρικά ειδώλια έχουν χυθεί σε ανάστροφη θέση, με το στόμιο της χοάνης να χρησιμοποιείται ως βάση ενώ ο άπλος ή διφυής άγωγός αποτελούσε το στέλεχος στο όποιο πατοῦσαν, ενώ τα γυναικεία από το κεφάλι. Σε άλλα, ή φούστα χρησίμευσε ως χοάνη χωρίς την παρεμβολή άγωγού. Όπου λεί-

546. Ventris-Chadwick 1956, 316, 352, Μήτσου 2001, όπου υπάρχει πλούσια βιβλιο-

γραφία. Βλ. ιδιαίτερα 113 κέ., 243-257, 413 κέ.
547. Sapouna-Sakellarakis 1995, 100.

πουν τὰ πόδια στὰ ἀνδρικὰ εἰδῶλια, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα πῶς ἔγινε ἡ χύτευση, ἐκτὸς ἂν σώζεται κάποια ἔνδειξη στὸ κεφάλι.

Οἱ λεπτομέρειες χαράσσονται στὴν ἄμμο ἢ στὸ κερί. Δύο μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ δήλωση τῶν λεπτομερειῶν, ἡ προσθετικὴ καὶ ἡ ἀφαιρετικὴ. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι τὸ κενὸ στὴ μήτρα γίνεται μέταλλο. Καὶ οἱ δύο μέθοδοι ἐφαρμόζονται στὸ πρόπλασμα. Μαλλιά, ζῶμα, κόμβος τοῦ ζώματος, πτυχώσεις, γίνονται συνήθως στὴ μήτρα μὲ μία ἀπὸ τὶς δύο μεθόδους, ἐνῶ κάποιες μικρότερες ἐργασίες γίνονται μετὰ τὴν ἐξαγωγή ἀπὸ τὴ μήτρα. Στὸ πρόπλασμα φαίνεται ὅτι ἔγιναν οἱ λεπτομέρειες στὰ E2, E4, E11, E14, E18, E23, E24, E26, E31, E34, E36, E39, E63, E66, E67, E68, E69, E72, E74, E75, E77 καὶ E79. Χωριστὰ ἀπὸ τὸ κυρίως πρόπλασμα προστίθενται οἱ βόστρυχοι καὶ τὸ στήθος τοῦ εἰδωλίου τοῦ Ἀζύμου Μαλίων⁵⁴⁸ καὶ ἴσως τὸ περιδέραιο σὲ εἰδῶλιο τοῦ Παλαικάστρου⁵⁴⁹. Στὰ εἰδῶλια τῶν Κυθήρων δὲν παρατηρήθηκε κάτι παρόμοιο. Ἴσως μόνο στὰ μάτια τῶν E12 E76 καὶ E77.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐγχάραξη, οἱ βαθιὲς ἐγχαραξεις γίνονται σίγουρα στὸ πρόπλασμα, ὅπως στὰ κεφάλια E67, E68 καὶ E69, ἀλλὰ καὶ τοὺς φραμπαλάδες τῶν E78 καὶ E79, τὸ στόμα τοῦ E70, τὸ χέρι καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ E7, τὴ ζώνη ἐμπρὸς καὶ πίσω τοῦ E2 ἢ καὶ κάποιες λεπτότερες, τὰ μαλλιά τοῦ E9. Ἴσως οἱ λεπτότερες, ποὺ διαχωρίζουν κάποια μέλη, ὅπως στὰ E45, E46 καὶ E50, ποὺ διαχωρίζουν τὰ σκέλη ἢ τὸ E52, ποὺ διαχωρίζουν τὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν, ἔγιναν μετὰ ἀπὸ τὴν ἐξαγωγή ἀπὸ τὴ μήτρα μὲ σκληρὸ λίθο. Στὸ πίσω μέρος τοῦ εἰδωλίου E26, ὅπως καὶ στὸν πῖλο τῶν κεφαλῶν E68 καὶ E69 ἔγινε στιλπνὴ χάραξη «ἐν ψυχρῷ».

Μηχανικὲς ἐπεμβάσεις δὲν παρατηροῦνται γενικὰ στὰ εἰδῶλια τῶν Κυθήρων. Ἴσως κάποια σφυρηλάτηση μὲ σφυροκάλαμο γιὰ τὸ κόψιμο τῆς χοάνης ἢ γιὰ τὴν ἐξομάλυνση τοῦ ἐκχυλίσματος τοῦ μετάλλου ἔγινε στὰ εἰδῶλια E1, E6, E9, E12, E28 καὶ E40.

δ. Τεχνικὲς ἀτέλειες

Καὶ στὰ εἰδῶλια τῶν Κυθήρων, ὅπως καὶ στὰ μινωικὰ παράλληλα, ὑπάρχουν τεχνικὲς ἀτέλειες, μὲ πῖο συχνὲς τὶς φουσαλίδες ἢ κοιλότητες ποὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλονται στὸ μέταλλο, δηλαδὴ μικρὴ περιεκτικότητα σὲ κασσίτερο, μόλυβδο ἢ ἀρσενικό, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ὀφείλονται ἐπίσης καὶ σὲ ἐγκλωβισμένα ἀέρια ἀπὸ τὸ πολὺ βράσιμο, ποὺ σημαίνει κακὴ χύτευση. Τέτοιες ἀτέλειες ἀπαντοῦν σὲ ἀρκετὰ εἰδῶ-

548. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 60, πίν. 26, ὁμάδα Ν.

549. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 1, πίν. 18.

λια, π.χ. τὰ E11, E15, E17, E19, E28, E34, E73, E77, E78, E79 καὶ E81. Στὸ εἰδώλιο E75 οἱ δύο τρύπες ἴσως εἶναι διακοσμητικές, ἴσως ὅμως εἰσέδυσε ὁ ἀέρας καὶ δημιούργησε φουσαλίδες.

Ἡ πρώτη ἀτέλεια εἶναι ἡ διείδυση μετάλλου σὲ ρωγμὲς ἢ κοιλότητες ποὺ ἴσως ἦταν ἀγωγοὶ ἐξαερισμοῦ καὶ δημιουργοῦν ἐξογκώματα. Δύο χαρακτηριστικὰ παραδείγματα εἶναι τὰ E17 καὶ E74, στὰ ὁποῖα δημιουργήθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ δεξιὸ χέρι «κιονοειδῆ» ἐξογκώματα, σὰν στηρίγματα. Ἄλλα δείγματα τέτοιας ἀτέλειας ἀποτελοῦν τὰ E4, E9, E13, E14, E26, E34, σὲ ὀρισμένα σημεῖα τοῦ σώματος.

Ἡ δεύτερη ἀτέλεια εἶναι ἡ περίφραξη τοῦ ἀπαγωγοῦ σωλήνα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διακοπεῖ ἡ χύτευση καὶ νὰ μὴν βγαίνουν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἄκρα. Δηλαδή εἶναι λάθος στὶς συνθήκες χύτευσης, ποὺ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται σὲ ἀρχικὰ χαμηλὴ θερμοκρασία τοῦ ρευστοῦ μετάλλου, γεγονὸς ποὺ προκαλεῖ πρόωρη στερεοποίηση καὶ ἐπομένως διακοπὴ τοῦ χυτηρίου, μὲ τὸν ἐγκλωβισμό τοῦ ἀέρα μέσα στὴ μήτρα. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβεῖ ἀκόμη καὶ ἂν τὸ κράμα εἶναι καλὸ. Στὴν Κρήτη μερικὰ ἀπὸ τὰ καλὰ ἔργα ἐμφανίζουν τέτοιες ἀτέλειες, ὅπως π.χ. τὸ εἰδώλιο ἀπὸ τὸ Ἄζυμο Μαλίων⁵⁵⁰, ὅπου δὲν «βγήκε» τὸ ἓνα χέρι καὶ πόδι, στὸ εἰδώλιο τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου⁵⁵¹, ὅπου χάθηκε τὸ πάνω τμήμα τοῦ σώματος καὶ σὲ εἰδώλιο τοῦ Σκοτεινοῦ⁵⁵². Στὰ Κύθηρα διακοπὴ χύτευσης διαπιστώθηκε στὰ εἰδωλία E2, στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ δεξιοῦ πήχου, στὸ εἰδώλιο E30, στὸν διαχωρισμὸ τοῦ ὄμου ἀπὸ τὸ σῶμα, στὸ εἰδώλιο E76, στὸ πίσω τμήμα τῆς κόμης, στὸ εἰδώλιο E79, στὸ δεξιὸ ἄκρο χέρι καὶ ἴσως στὰ εἰδωλία E37 καὶ E39, ἀπὸ τὴ μέση καὶ πάνω.

Ἡ τρίτη ἀτέλεια εἶναι ἡ ἐπιφανειακὴ συρρίκνωση ἀπὸ τήξη τοῦ μετάλλου λόγω χαμηλῆς θερμοκρασίας. Ἡ ἀτέλεια αὐτὴ, ποὺ ἐμφανίζεται ὡς βύθισμα, παρατηρεῖται σὲ βάσεις εἰδωλίων, ὅπως ἡ E14, στὸ πίσω μέρος τοῦ εἰδωλίου E27 καὶ ἄλλοῦ. Ἀτέλειες λόγω μὴ καλῆς ἐφαρμογῆς τῆς μήτρας ἐμφανίζονται στὰ εἰδωλία E7 καὶ E26. Στὴ μικρὴ διαρροὴ τοῦ μετάλλου κατὰ τὴ χύτευση ὀφείλεται τὸ ἄπλωμα τοῦ μετάλλου στὴ βάση.

Ἡ τέταρτη ἀτέλεια εἶναι ἡ διάβρωση. Διάβρωση ὑπάρχει σὲ ἀρκετὰ εἰδωλία, ὅπως π.χ. στὰ E18, E34 καὶ E78. Φυσικὰ ἡ ὀξειδωση κατέστρεψε τὴν ἐπιφάνεια πολλῶν εἰδωλίων, γι' αὐτὸ σὲ ἀρκετὰ εἰδωλία τῶν Κυθήρων ἡ ἐπιφάνεια ἔχει κάποια ἀγριάδα. Οἱ ἐπιφανειακὲς ἀτέλειες καλύπτονταν μὲ κάποιο ὑλικὸ προσωρινά, ποὺ ἡ μακροχρόνια διάβρωση τὸ ἀπομάκρυνε. Δὲν εἶναι πάντως βέβαιο, ὅτι γινόταν στίλβωση μετὰ τὴν ἐξαγωγή τῶν εἰδωλίων ἀπὸ τὴ μήτρα, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο⁵⁵³. Εἶναι σχεδὸν βέβαιο ἀπὸ τὰ ἀποχύματα καὶ τμήμα ταλάντου, ποὺ βρέθηκε στὸ ἱερό, ὅτι θὰ ὑπῆρχε ἐργαστήριο στὸν χῶρο.

550. Sapouna-Sakellarakis 1995, 37, ἀρ. 60, πίν. 26.

551. Sapouna-Sakellarakis 1995, 66, ἀρ. 112, πίν. 28.

552. Sapouna-Sakellarakis 1995, 40, ἀρ. 64, πίν. 21.

553. Madden et al. 1984, 41.

ε. Ἔνδυση – Κόμμωση

Ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων διατηροῦνται ἀποσπασματικὰ καὶ γι' αὐτὸ τὸν λόγο δὲν ὑπάρχουν πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ ἔνδυμα. Ὡστόσο ἀπὸ τὰ περισσότερα συνάγονται κάποια συμπεράσματα γιὰ τὸν συνηθισμένο τύπο τοῦ ἐνδύματος ἢ ἀκόμη ὑπάρχει ἓνα ἐλάχιστο ποσοστό, στὸ ὁποῖο δὲν ἀποδίδεται τὸ ἔνδυμα ἢ τὸ φύλο καὶ αὐτὸ ἴσως ἔχει κάποια σημασία:

Λίγα ἀνδρικὰ εἰδώλια δὲν ἀποδίδουν τὸ φύλο. Τὸ πιὸ χαρακτηριστικὸ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ εἶδωλο E12, τῆς ὕστερης νεοανακτορικῆς ἢ πρώιμης μετανακτορικῆς περιόδου καὶ τὰ E11, E13 καὶ E37 τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς, MM III-ΥΜ Ια χρόνων, στὰ ὁποῖα δὲν ἀποδίδεται καθόλου ἢ αἰδῶς. Στὰ εἰδώλια αὐτὰ τὸ σημεῖο τῆς αἰδοῦς εἶναι ἐντελῶς πεπλατυσμένο.

Σὲ ἄλλη μικρὴ ομάδα, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐνταχθεῖ ἐδῶ, ἀνήκουν τὰ εἰδώλια E6 καὶ E9, ποὺ ἡ αἰδῶς ἀποδίδεται μὲ ἐλαφρὰ κάθετη ἔξαρση καὶ τὰ E7 καὶ E8, πάλι MM III-ΥΜ χρόνων, ποὺ ἀποδίδεται μὲ ἓνα τριγωνικὸ τελείωμα μεταξὺ τῶν σκελῶν. Στὰ σύγχρονά τους εἰδώλια E5, E9 καὶ E40 καὶ τὸ κάπως πρωιμότερο E1, τὸ ἀνδρικὸ μῦρο ἀποδίδεται μὲ ἔξαρμα. Στὴν περίπτωση αὐτῆς τῆς ομάδας δὲν εἶναι βέβαιο ἂν πρόκειται γιὰ ἰθυφαλλικὰ εἰδώλια στὰ E5, E6, E9, καὶ E40, ἢ ἀποδίδεται ἀφαιρετικὰ ὁ σκληρὸς αἰδοιοθύλακας, ποὺ ἴσως σκοπὸ ἔχει τὴ δήλωση τοῦ ἰθυφαλλικοῦ. Γιὰ τὰ γυνακεῖα εἰδώλια πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι σὲ ὀρισμένα δὲν δηλώνεται στῆθος ἢ περικόρμιο, ὅπως στὰ εἰδώλια E72 καὶ E74, σὲ ἄλλα ἀποδίδονται οἱ μαστοί, ἀλλὰ ὄχι τὸ περικόρμιο, ὅπως στὰ E73, E76, E77, E78 καὶ E79, καθὼς καὶ στὴ μορφὴ μὲ μονοκόμματο ἔνδυμα E75. Ὅλα τὰ εἰδώλια αὐτὰ ἀνήκουν στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς, τῆ MM III-ΥΜ Ια περίοδο.

Εἶναι σαφὲς ὅτι στὰ ἀνδρικὰ εἰδώλια ὑπάρχουν δύο τάσεις, ἄσχετα μὲ τὴ χρονολογικὴ τους ἔνταξη. Δηλαδή ἐμφανίζονται τόσο «γυμνά», χωρὶς δηλαδή τὴ δήλωση τοῦ φύλου, ὅσο καὶ μὲ κάποια κάλυψη τῶν γεννητικῶν ὀργάνων, ἢ μὲ πολυπλοκότερα ζώματα, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω. Δὲν ἐνισχύεται ἔτσι ἡ ἄποψη τῆς U. Naumann⁵⁵⁴, ἢ ὁποῖα πιστεύει ὅτι ἡ γυμνότηα χαρακτηρίζει τὰ μετὰ τὴ μινωικὴ περίοδο εἰδώλια. Σχετικὰ μὲ τὰ γυναικεῖα εἰδώλια ἐπίσης παρατηρεῖται, ὅτι τὸ περικόρμιο δὲν ἀποδίδεται παρὰ μία μόνο βέβαιη φορά, στὸ εἶδωλο E80. Στὰ λοιπὰ εἴτε δὲν ἀποδίδονται μαστοί, εἴτε ἀποδίδονται ἐμφανῶς, χωρὶς περικόρμιο, ποὺ δηλώνει ἐπίσης τὴ γυμνότηα τοῦ ἄνω τμήματος τοῦ σώματος.

Τόσο τὰ γυμνὰ ἢ ἰθυφαλλικὰ ἀνδρικὰ εἰδώλια, ὅσο καὶ τὰ γυμνόστηθα ἢ χωρὶς δήλωση στῆθους, ἀκόμη καὶ τὰ χωρὶς περικόρμιο, πρέπει νὰ ἔχουν κάποια εἰδικὴ

554. Naumann 1976, 22.

σημασία. Σὲ πῆλινα εἰδώλια τοῦ Κόφινα ἀλλὰ καὶ σὲ παλαιότερα ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς Μαζᾶ⁵⁵⁵ ὑπάρχουν εἰδώλια ὅπου στὶς γυναικεῖες μορφές δὲν ἀποδίδεται τὸ στήθος. Σὲ εἰδώλια τῆς προανακτορικῆς περιόδου ἀποδίδεται στὰ ἀνδρικὰ ἢ αἰδώς, ἐπίσης σχηματικά, ὅπως στὰ ὀστέινα εἰδώλια ἀπὸ τὴν Τραπέζα Λασηθίου⁵⁵⁶, τὰ ὁποῖα παραπέμπουν στὰ γυμνὰ κυκλαδικὰ εἰδώλια. Σὲ τέσσερα ἀνδρικὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ, τῆς πρώιμης παλαιοανακτορικῆς περιόδου, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα σύγχρονα ἀπὸ τὸ Χαμαιζὶ δὲν ἀποδίδεται ἢ αἰδώς, πιθανῶς ἀπὸ ἠθελημένη προσπάθεια τοῦ πηλοπλάστη νὰ τονίσει τὴν παντελὴ γυμνότητα⁵⁵⁷.

Στὴν προϊστορικὴ τέχνη τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Μεσογείου ἡ γυμνότητα στὰ νεολιθικὰ χρόνια δὲν εἶναι ἄγνωστη. Τὸ θέμα καὶ ἡ ἐρμηνεία του ἀπασχόλησε νωρὶς τοὺς μελετητές⁵⁵⁸. Ἡ γυμνὴ γυναικεῖα μορφή συγκρίθηκε μὲ τὴ γυναικεῖα θεὰ τῆς γονιμότητας⁵⁵⁹. Ἡ ἀνδρική γυμνότητα δὲν ἔχει ὅμως πάντοτε τὸν ἴδιο χαρακτήρα. Κατὰ τὸν W. Müller⁵⁶⁰ ἡ γυμνότητα εἶναι συνηθισμένη στοὺς πολεμιστὲς τῶν πρωτόγονων λαῶν καὶ στὴ λατρεία τῶν νεκρῶν ὡς ἔνδειξη πένθους⁵⁶¹, ἢ εἶναι ἱερατικὴ καὶ συμβολίζει τὴ γονιμότητα⁵⁶². Στὴν τελευταία περίπτωση υἰοθετεῖται εἰκονογραφικὰ ἀπὸ τοὺς θεοὺς ἢ τοὺς δαίμονες⁵⁶³.

Ἰδιαίτερα στὴν Κρήτη καὶ ἴσως στὰ Κύθηρα ἡ γυμνότητα ἴσως σχετίζεται μὲ κάποιου εἴδους τελετουργικὲς πράξεις. Οἱ χάλκινοι φαλλοὶ ποὺ βρέθηκαν στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ ἴσως δὲν σχετίζονται μὲ προσφορὲς γιὰ ἴαση, ἀλλὰ ἔχουν σχέση μὲ πράξεις γνωστὲς ἀπὸ τὴν Κρήτη σὲ μεταγενέστερα χρόνια. Συγκεκριμένα στὴν ἐτήσια τελετουργία τῶν Ἐκδυσίων, ποὺ γινόταν στὴ Φαιστὸ καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ νησιοῦ στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους⁵⁶⁴ καὶ εἶχαν σχέση μὲ τὴ μύηση τῶν νέων καὶ τὴν εἴσοδό τους στὴν τάξη τῶν τέλειων πολιτῶν, οἱ νέοι ἀπέβαλαν τὸ παιδικὸ ἔνδυμα καὶ στὸ τελικὸ στάδιο τῆς τελετῆς φοροῦσαν τὸ κατάλληλο γιὰ τοὺς ἐνήλικες ἔνδυμα. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τοῦ ἐνδύματος εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὸν ὄρκο τῶν Δρηρίων⁵⁶⁵, ἐνῶ στὴ Λύττο ἡ ἀντίστοιχη γιορτὴ ὀνομάζεται Περιβλήματα, παίρνει δηλαδὴ τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν καινούργια ἔνδυση τοῦ νέου ἀνδρα⁵⁶⁶. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἐνδύματος ἔτσι ἐμφανίζει κάτι ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τῆς χριστιανικῆς βάπτισης. Οἱ τελετὲς τῆς ἐνηλικίωσης συνδέονταν ἐπίσης μὲ ὁμαδικοὺς γάμους,

555. Πλάτων 1951, 108, ἀρ. 61, πίν. 61, Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 74.

556. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 5, πίν. 1.

557. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 9-10, σημ. 5.

558. Müller 1906.

559. Conteneau 1914, 130, Evans 1921-1936, I, 51, Nilsson 1950, 293, 397, Picard 1948, 110, Zervos 1957, 44.

560. Müller 1906, 59.

561. Müller 1906, 7.

562. Müller 1906, 6.

563. Müller 1906, 7.

564. Willets 1962, 175-176.

565. Willets 1962, 201.

566. Willets 1962, 294.

που αντικατέστησαν ή μιμήθηκαν τὸν θεϊκὸ ἱερὸ γάμο⁵⁶⁷. Οἱ γιορτὲς τῶν Ἐκδυσίων εἶχαν σχέση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μύηση, που προστατευόταν ἀπὸ τὴν Ἀφροδίτη Σκοτία καὶ μὲ τὴ γονιμότητα καὶ γι' αὐτὸ συνδέονται μὲ τὴ λατρεία τῆς Λατοῦς Φυτίας. Ἴσως ἔτσι δικαιολογεῖται καὶ ἡ ἀνάθεση τῶν ἀνδρικῶν μορίων στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων, παράλληλη συνήθεια τῆς ὁποίας διαπιστώθηκε στὸ κρητικὸ ἱερὸ κορυφῆς στοὺς Ἀτσιπάδες⁵⁶⁸ μὲ τὴν ἀνάθεση ἐκεῖ πολλῶν πῆλινων φαλλῶν. Ἡ μὴ ἀπόδοση στήθους στὰ γυναικεῖα εἰδώλια τῶν Κυθήρων, που ὅταν ἀποδίδεται δὲν εἶναι πληθωρικό, ὅπως οἱ μαστοὶ στὶς ὄριμες κυρίες τῶν μινωικῶν καὶ τῶν θηραϊκῶν τοιχογραφιῶν καὶ εἰδωλίων, ἴσως δηλώνει τὴ νεαρὴ ἡλικία τῶν εἰκονιζομένων καὶ μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τέτοιους ἱεροὺς γάμους. Τὴν ἐπισημότητα δηλώνουν ἀκόμη οἱ φοῦστες τῶν γυναικῶν μὲ τοὺς πλούσιους φραμπαλάδες, που θὰ ἐξεταστοῦν πιὸ κάτω⁵⁶⁹. Στὰ ἱερά κορυφῆς πολλὰ πῆλινα ἀνδρικά εἰδώλια φέρουν ἐγχειρίδιο⁵⁷⁰, ἴσως πάλι ἔνδειξη τῆς ἐνηλικίωσης. Στὰ χάλκινα εἰδώλια δὲν ἀποδίδεται ὄπλο, οὔτε στὴν Κρήτη, οὔτε στὰ Κύθηρα. Ἐν τούτοις τὰ ὁμοιώματα ἐγχειριδίων στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων ἴσως ἔχουν αὐτὴ τὴ σημασία.

1. Αἰδοιοθύλακας μὲ ζώνη

Τὸ συνηθέστερο ἀνδρικὸ μινωικὸ ἔνδυμα, τὸ ὁποῖο φέρουν καὶ τὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων, ἦταν τὸ ζῶμα, μὲ τὸ ὁποῖο ἔχουμε ἀσχοληθεῖ διεξοδικὰ ἄλλοῦ⁵⁷¹. Ὁ πιὸ ἀπλὸς τύπος περιζώματος εἶναι αὐτὸς τοῦ αἰδοιοθύλακα που στερεώνεται μὲ ζώνη. Στὰ Κύθηρα, ὅπως σημειώθηκε πιὸ πάνω, σὲ ὀρισμένα εἰδώλια, τὰ E5, E17 καὶ E40, ὅπου δὲν ὑπάρχει ζώνη, πιθανότατα ἀποδίδεται ἐξέχων σκληρὸς αἰδοιοθύλακας. Σὲ ὀρισμένα ὅμως εἰδώλια, ὅπως στὸ εἶδωλο E14, ὁ ἐξέχων αἰδοιοθύλακας συνδέεται μὲ ζώνη καὶ μάλιστα κυρτεπίπεδου τύπου⁵⁷². Στὸ εἶδωλο E37 δὲν δηλώνεται σαφῶς ἡ αἰδώς. Πλατιά, ἀλλὰ ἐπίπεδη ζώνη, στερεώνει τὸν αἰδοιοθύλακα τοῦ εἰδωλίου E2. Τέλος πτυχωτὴ ζώνη⁵⁷³ φέρει τὸ εἶδωλο E34. Ὅλα τὰ πιὸ πάνω εἶδη ζώματος εἶναι τοῦ ἀπλοῦ τύπου A⁵⁷⁴. Τὴν κυρτεπίπεδη ζώνη τοῦ E2 καὶ πιθανῶς τοῦ E14 συνοδεύουν συνήθως στὴν Κρήτη περιζώματα πιὸ ἐξεζητημένου τύπου.

567. Willets 1962, 176-177.

568. Peatfield 1990, 117-123.

569. Watrous 1995, 401.

570. Watrous 1995, 401.

571. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971.

572. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 134-139, τύπος Δ.

573. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 134, τύπου Γ.

574. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 88 κέ.

2. Περιζώμα πεταλοειδές και λογχοειδές, τύπων Z και H

Στὰ εἰδώλια E4, E9 καὶ E36 τὸ περιζώμα εἶναι πῖο πολὺπλοκο. Στὸ εἶδωλο E9 καὶ πιθανῶς στὰ εἰδώλια E3 καὶ E25, ὁ ἀπλὸς αἰδοιοθύλακας ἐμπρὸς σχηματίζει πίσω ἓνα πεταλοειδές φύλλο, τοῦ τύπου Zα⁵⁷⁵, ἐνῶ στὴν παραλλαγή του μὲ λογχοειδές φύλλο ἐμπρὸς καὶ πεταλοειδές πίσω⁵⁷⁶ ἐμφανίζεται στὸ E36. Πιθανῶς τὸν ἴδιο τύπο θέλησε νὰ δηλώσει ὁ τεχνίτης τοῦ εἰδωλίου E39, ποὺ ἀπέδωσε καὶ τὴ σωληνοειδῆ ζώνη⁵⁷⁷. Ἴσως στὸν τύπο H⁵⁷⁸ ἀνήκει τὸ περιζώμα τοῦ εἰδωλίου E4. Καὶ οἱ δύο τύποι Z καὶ H εἶναι τοῦ συρμοῦ στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο, ἂν καὶ ὁ τύπος Z εἶναι δημοφιλέστερος. Ὁ A. Evans⁵⁷⁹ πιστεύει ὅτι τὸ πεταλοειδές καὶ λογχοειδές περιζώμα εἶναι τὸ ἔνδυμα τῶν ταυροκαθαπτῶν, ἐν τούτοις εἶναι τὸ ἔνδυμα καὶ ἄλλων τάξεων, ὅπως τῶν μουσικῶν, παλαιστῶν, ἀξιωματούχων, ἀκόμη τῶν «θεῶν» ἢ τῶν παρέδρων τους⁵⁸⁰. Ἡ πλούσια διακόσμηση τῶν ὑφασμάτων τοῦ τύπου αὐτοῦ, ὅπως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες, μὲ τὶς περίτεχνες παρυφές, δηλώνουν τὴν πολυτέλεια τοῦ τύπου. Ὡστόσο δὲν θὰ συμφωνούσαμε μὲ τὴν S. Mollard-Besques⁵⁸¹, ὅτι εἶναι ἱερατικὸ ἔνδυμα, γιατί φέρεται καὶ ἀπὸ μορφές ποὺ δὲν ἔχουν διάσημα θρησκευτικοῦ ἀρχηγοῦ⁵⁸². Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅμως ὅτι τὸ πεταλοειδές καὶ λογχοειδές περιζώμα φέρεται ἀπὸ μορφές κυρίως ἀνώτερης τάξης, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι σημαντικό, ὅτι τὸ φέρουν κάποια ἀπὸ τὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων.

Τὸ περιζώμα τοῦ τύπου H, ποὺ ἀπαντᾷ ἅπαξ μεταξὺ τῶν εἰδωλίων τῶν Κυθήρων στὸ εἶδωλο E4, θεωρήθηκε ἐπίσης ἀπὸ τὸν A. Evans⁵⁸³ καὶ τὸν Schachermeyr⁵⁸⁴ ὡς αὐλικὸ ἔνδυμα, γιατί φέρεται ἀπὸ ἀξιωματούχους, λατρευτὲς καὶ γενικὰ τὶς ὑψηλότερες τάξεις στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο. Τὸ περιζώμα τύπου H εἶναι ἐπίσης πλούσια διακοσμημένο στὶς τοιχογραφίες, ὅπως καὶ τὸ περιζώμα τύπου Z. Σίγουρα ὁ τύπος H ἀρχίζει ἀπὸ τὴ MM I περίοδο καὶ συνεχίζεται μέχρι τὴ MM III⁵⁸⁵. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἔνδυμα ξενόφερτο, ὅπως πιστεύει ὁ A. Evans⁵⁸⁶, ἀλλὰ τύπος ποὺ ἐξελίχθηκε ἀπὸ τοὺς παλαιοανακτορικοὺς τύπους τῆς κεντρικῆς καὶ ἀνατολικῆς Κρήτης, ἂν καὶ δέχθηκε καὶ ξένες ἐπιδράσεις⁵⁸⁷.

575. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, τύπος Zα.

576. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 113.

577. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 131, εἰκ. 63a.

578. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 118.

579. Evans 1921-1936, II, 750, 751.

580. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 115.

581. Mollard-Besques 1966, 238-239.

582. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 115.

583. Evans 1921-1936, II, 755.

584. Schachermeyr 1960, 54.

585. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 119.

586. Evans 1921-1936, II, 754-755.

587. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 119.

Τὰ εἰδώλια, ποὺ ἔφεραν τὰ εἶδη τῶν ζωμάτων τὰ ὁποῖα ἀναφέρθηκαν πρὸ πάνω, ἀνήκουν στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς, τοὺς ΜΜ III-ΥΜ I χρόνους καὶ κατατάχθησαν στοὺς τύπους J, L, M κυρίως. Πολλῶν εἰδωλίων ἄλλων τύπων τῆς ἴδιας ἢ ἄλλης περιόδου δὲν διασώθηκε τὸ κατώτερο τμήμα καὶ ἐπομένως τὸ περιζώμα.

3. Ζώνη

Θὰ πρέπει μὲ συντομία νὰ γίνῃ λόγος καὶ γιὰ τὴ ζώνη. Ἡ ζώνη φυσικὰ χρησιμοποιήθηκε γιὰ πρακτικούς λόγους, κυρίως γιὰ τὴ στερέωση τοῦ ζώματος, ἀλλὰ ἡ χρήση τῆς δὲν περιορίσθηκε σὲ πρακτικούς ἢ καὶ αἰσθητικούς λόγους. Ἡ ζώνη στὴν ἀρχαιότητα ἀλλὰ καὶ σήμερα ἀκόμη σὲ πρωτόγονους λαοὺς θεωρήθηκε ὡς φορέας μαγικῶν ιδιοτήτων⁵⁸⁸, ἢ ἀποτέλεσε διάσημο ἐξουσίας γιὰ τὴ διαβάθμιση στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία, ὅπως εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο⁵⁸⁹. Ἡ ὕλη, ὁ τρόπος ποὺ δένεται ἡ ζώνη, ἢ ἡ διακόσμησή της στὴ μινωικὴ Κρήτη, ἴσως δῆλωνε ἐπίσης κάποια εἰδικὴ βαθμίδα στὴν κοινωνικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἱεραρχία.

Ὁ A. Evans⁵⁹⁰ καὶ ἡ A. C. Vaughan⁵⁹¹ πιστεύουν ὅτι ὅλα τὰ ἀγόρια ἀπὸ ἡλικίας ἕξι ἕως ἑπτὰ ἐτῶν φοροῦσαν ζώνη γιὰ τὸν σχηματισμὸ λεπτῆς μέσης. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἰσχύει γιὰ τὶς πρωιμότερες περιόδους, γιὰτὶ δὲν εἶναι συνηθισμένες οἱ παραστάσεις μὲ ζώνη ποὺ λεπταίνει τὴ μέση ἀπὸ τὰ παλαιοανακτορικὰ χρόνια. Ἡ λεπτὴ μέση εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου μάλλον ιδεῶδες καλλονῆς ἢ σφρίγους⁵⁹². Οἱ τύποι τῶν μινωικῶν ζωνῶν ποὺ ἀπαντοῦν καὶ στὰ Κύθηρα, εἶναι τέσσερις, ἡ σωληνοειδῆς ζώνη (τύπος α)⁵⁹³, ἡ ταινιοειδῆς ζώνη (τύπος β), ἡ πτυχωτὴ ζώνη (τύπος γ) καὶ ἡ κυρτεπίπεδη ζώνη (τύπος δ). Τὸ ὕφασμα καὶ τὸ δέρμα θὰ ἦταν οἱ κατάλληλες ὕλες γιὰ τὴν κατασκευὴ τους. Ἴσως γινόταν βοηθητικὴ χρήση καὶ ἄλλων φθαρτῶν ὑλῶν, ὅπως τὸ ξύλο ἢ καὶ μετάλλων, ἀκόμη καὶ πολύτιμων⁵⁹⁴, στὸν τύπο ἰδιαίτερα τῆς κυρτεπίπεδης ζώνης. Ἡ χρήση τοῦ μετάλλου γιὰ τὴν κατασκευὴ ζωνῶν εἶναι σπάνια, μὲ μοναδικὸ παράλληλο μίᾳ χάλκινη ζώνη ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο Β στὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν⁵⁹⁵. Ἄλλες ζῶνες, ἀπλῆς ἢ πρὸ πολὺπλοκες, ἔφεραν συχνὰ διακοσμητικὰς φοῦντες, ὅπως αὐτὴ τοῦ κυβιστητήρα στὸ ξίφος τῶν Μαλίων ἢ ἡ περίφημη ζώνη τῆς Ἡρας, ποὺ περιγράφει

588. Gotsmith 1939, 436.

589. Heuzet 1935, 50.

590. Evans 1921-1936, III, 444, 450.

591. Vaughan 1959, 87, 88.

592. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 130 κέ., ὅπου καὶ ὅλες οἱ ἀπόψεις.

593. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 2971, 132, 135.

594. Στάης 1907, 38.

595. Βλ. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 135, σημ. 1 καὶ 2 γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἢ μὴ μεταλλικῶν ζωνῶν ἀπὸ τοὺς Myres, Evans, Glotz, Matz, Reusch, Vaughan. Γιὰ τὴ ζώνη τῶν Ἀρχανῶν βλ. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, 665-666, εἰκ. 735.

ὁ Όμηρος. Ἡ χάλκινη «ζώνη» τοῦ θαλαμωτοῦ τάφου 69 τῶν Μυκηναίων, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι μεταγενέστερη τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, δὲν εἶναι σαφὲς ὅτι εἶναι πραγματικὴ ζώνη ἢ μέρος τοῦ ὄπλισμοῦ⁵⁹⁶.

Γιὰ τὴν στερέωση τῶν ζωνῶν ὑπῆρχαν διάφοροι τρόποι, κόμβωση, δέσιμο κλπ., ὅπως καὶ πλούσιοι τρόποι διακόσμησης⁵⁹⁷. Γιὰ τὴν κατασκευὴ τους στὴ μινωικὴ Κρήτη ἴσως ὑπῆρχε εἰδικὴ τάξη τεχνιτῶν, ὅπως καὶ στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα⁵⁹⁸. Εἶναι τέλος βέβαιον ὅτι οἱ πιὸ πολυτελεῖς κοιλόκυρτες ζώνες, ποὺ ἔφεραν μερικὰ γυμνὰ ἀκόμη εἰδώλια τῶν Κυθήρων, ὅπως τὸ E37, δηλώνουν τὴν ὑψηλὴν τάξιν τῶν φερόντων.

4. Μακρὸ μονοκόμματο ἔνδυμα. Θηλυστολία

Στὰ Κύθηρα ὑπάρχουν τρία εἰδώλια τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ μακρὸ μονοκόμματο γυναικεῖο ἔνδυμα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀσφαλέστερον εἶναι τὸ ἀνδρικό E70, τυπικὸ δεῖγμα θηλυστολίας. Στὸ γυναικεῖο E75 τὸ ἔνδυμα ἴσως εἶναι μονοκόμματο, ἴσως ὅμως δὲν ἔχουν ἀποδοθεῖ σωστὰ οἱ λεπτομέρειες. Τὸ τρίτο εἶδωλο, τὸ E71, εἶναι μάλλον ἀνδρικό, ποὺ φέρει τὴν μακριὰ ἐπίσης μονοκόμματα ἔσθητα.

Ὁ Α. Evans⁵⁹⁹ εἶχε νωρὶς παρατηρήσει τὴν ἀνθρωπολογικὴ σημασίαν τῆς μεταμόρφωσης τῶν ἀνδρῶν μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἐνδύματος. Τὸ ἀντίστροφο παρατηρήθηκε ἀργότερα καὶ γιὰ τὸ ἀνδρικό ἔνδυμα, ὅτι συμβαίνει δηλαδὴ μὲ τὶς γυναῖκες, οἱ ὁποῖες ἐνδύονται μὲ τὸ ἀνδρικό ἔνδυμα, ὅταν λαμβάνουν μέρος σὲ ἀθλήματα ἀνδρικά, ὅπως π.χ. στὰ ταυροκαθάψια, ποὺ ἀποδίδονται μὲ σαφήνεια στὸ λεγόμενον *torreador fresco*⁶⁰⁰.

Εἶναι σχεδὸν γενικὰ παραδεκτὸ ἀπὸ τοὺς ἐθνολόγους, ὅτι σὲ πρωτόγονες κοινωνίες ἰσχύει ὡς νόμος ἢ ἰδέα, ὅτι ἡ μεταμόρφωση ἐπιφέρει τὴν ἐξομοίωση, βασιζόμενη στὴν ἀρχή, ὅτι τὰ «ὅμοια εἶναι τὰ ἴδια». Σὲ ὅλες τὶς θρησκευτικὰς ἢ μεταφορὰς τῆς θρησκευτικῆς λειτουργίας ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο φύλο ἔγινε μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἐνδύματος⁶⁰¹. Ὁ Π. Λεκατσᾶς⁶⁰² ἐπισημάνει τὴν γενικὴ ἀρχή, ὅτι μὲ τὸ ἔνδυμα μεταφέρονται οἱ μαγικὲς ιδιότητες τοῦ φύλου. Καὶ σήμερον ἀκόμη στὸ Καμερουν, στὴν ἀνδρική ὀργάνωση Egb, ποὺ ἀποκλείει τὶς γυναῖκες στὸ πανηγύρι τῆς πρώτης τοῦ ἔτους, ὁ τραγουδιστής, ντυμένος γυναικεῖα φορέματα ὀνομάζεται «Ἡ μάννα τοῦ Ekong».

596. Yalouris 1960, 59, πίν. 25, 3.

597. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 136 κέ.

598. Blümner 1912, 220, 296, εἰκ. 78-79.

599. Evans 1921-1936, II, 35.

600. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 125 κέ.

601. R. Brifault σὲ G. Thompson, *Τὸ προϊ-*

στορικὸ Αἰγαῖο (Ἀθήνα 1954) 357.

602. Π. Λεκατσᾶς, *Ἡ καταγωγὴ τῶν θεσμῶν, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν δοξασιῶν* (Ἀθήνα 1951) 46.

603. Demargne 1946, 148, 150.

Όρισμένοι μελετητές όπως ο A. Demargne⁶⁰³, ακολουθώντας τον A. Evans, πιστεύουν, ότι το μακρὸ ἱερατικὸ ἔνδυμα εἶναι ἀνατολικῆς ἔμπνευσης⁶⁰⁴. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν εἶναι ὀρθή, γιατί εἶναι γνωστὸς ὁ τύπος τοῦ μονοκόμματος ποδήρους γυναικείου ἐνδύματος ἤδη ἀπὸ τὴν προανακτορικὴ περίοδο⁶⁰⁵. Ὁ A. Evans ἐξ ἄλλου⁶⁰⁶ ὀρθὰ πιστεύει, ὅπως καὶ ὁ M. Nilsson⁶⁰⁷, ὅτι εἶναι ἔνδυμα ποῦ φοροῦν οἱ μουσικοὶ καὶ τὰ ἄτομα ὑψηλῆς τάξης, τὰ ἐπιφορτισμένα μὲ ἱερατικὰ καθήκοντα. Ἔτσι τὸ εἰδῶλιο E70 εἶναι δεῖγμα ἱερέα σέ «θηλυστολία», ὅπως ἴσως καὶ τὸ E72. Οἱ σχέσεις του μὲ ἀνατολικά πρότυπα ὀφείλονται σὲ πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα ποῦ διαθέτει καὶ τὰ ὁποῖα ἐπισημάνθηκαν στὸν κατάλογο.

Δὲν ἔχει σημειωθεῖ στὰ χάλκινα εἰδῶλια τῶν Κυθήρων, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὰ μινωικὰ ἀνδρικὰ εἰδῶλια, τὸ ποδήρες «συριακὸ» ἀνδρικὸ ἔνδυμα, ποῦ τυλίγεται γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα μὲ κρεμάμενα κρόσια καὶ τὸ δέρμα ζώου⁶⁰⁸, ποῦ φέρουν ἄτομα μὲ ἱερατικὴ ιδιότητα. Λεῖπει ἀκόμη ὁ τύπος Θ, οἱ περισκελίδες⁶⁰⁹, ποῦ βέβαια γνωρίζουμε καὶ στὴν Κρήτη ἀπὸ μικρογραφικὰ ἔργα, σφραγίσματα καὶ σφραγίδες κυρίως.

5. Γυναικεῖο ἔνδυμα

Στὰ Κύθηρα τὸ γυναικεῖο ἔνδυμα στὰ χάλκινα εἰδῶλια ἐμφανίζεται ἐπίσης στοὺς βασικοὺς μινωικοὺς τύπους, οἱ ὁποῖοι συναντῶνται καὶ στὶς τοιχογραφίες τῆς Θήρας. Ἔτσι εἶναι προφανές, ὅτι ἡ κρητικὴ μόδα ἐπηρέασε τὶς γειτονικὲς περιοχές. Βασικὰ στοιχεῖο τοῦ γυναικείου ἐνδύματος εἶναι α) ἡ ἀρχαιότατη μονοκόμμη ἐσθήτα, ποῦ υἰοθετεῖται νωρὶς καὶ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες προκειμένου νὰ εἰσέλθουν στὸ γυναικεῖο ἱερατεῖο, ἢ θηλυστολία, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος πρὶ ὅπως πᾶνω, β) τὸ περικόρμιο καὶ γ) ἡ φούστα μὲ τὶς διάφορες παραλλαγές, ποῦ συνοδεύεται πολλὲς φορὲς ἀπὸ τὸ περιζῶμα-ποδιά καὶ στηρίζεται μὲ ἀπλές ἢ πολὺπλοκές ζῶνες.

Οἱ μινωικὲς καὶ οἱ θηραϊκὲς τοιχογραφίες δίνουν πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ εἶδος τῶν ὑφασμάτων, τὴ διακόσμηση, τὰ χρώματα καὶ τοὺς χρωματικοὺς συνδυασμοὺς καὶ ὑποδηλώνουν τὸν τρόπο ποῦ γίνονταν οἱ διακοσμήσεις. Τὰ εἰδῶλια ὅμως μὲ τὴν πλαστικότητα ποῦ ἔχουν συμπληρώνουν τὶς πληροφορίες γιὰ τὸν τύπο τοῦ ἐνδύματος, καθὼς εἶναι περίοπτα.

604. Βλ. συγκεντρωμένες ἀπόψεις σὲ Sarpouna-Sakellarakis 1969, 139-140.

605. Sarpouna-Sakellarakis 1969β, 140.

606. Evans 1921-1936, 836.

607. Nilsson 1950, 158-159, 437.

608. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 122 κέ., τύπος I.

609. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 120-122..

I. ΠΕΡΙΚΟΡΜΙΟ

Είναι περιέργο ότι το εξάρτημα αυτό της γυναικείας ένδυμασίας, γνωστό κυρίως από τις τοιχογραφίες της Κρήτης και της Θήρας⁶¹⁰ δεν αποδίδεται παρά μία και μόνο φορά στα κυθηραϊκά ειδώλια.

Το περικόρμιο, που είναι εφαρμοστό στο στήθος, χειριδωτό και με άνοιγμα σε σχήμα V μόνο εμπρός, αποδίδεται στην Κρήτη σε αρκετά μινωικά χάλκινα ειδώλια⁶¹¹, ενώ σε άλλα ειδώλια⁶¹² δεν είναι σαφής ή απόδοση ή δεν δηλώνεται το περικόρμιο, αν και το στήθος είναι πλούσιο. Ίσως στις περιπτώσεις που αποδίδεται το πλούσιο γυμνό στήθος, με ή χωρίς περικόρμιο, υποδηλώνεται ή γονιμοποιός θεότητα ή οι ιέρειες, που την εκπροσωπούν κατά τη διάρκεια των τελετουργιών. Η απόδοση του γυμνού στήθους έξω από το ένδυμα είναι γνωστή από τα MM II πήλινα ειδώλια του Πετσοφά, που φέρουν μονοκόμματα έσθίτα⁶¹³ με collar Medicis⁶¹⁴. Στη MM III-ΥΜ I περίοδο, όπως φαίνεται όχι μόνο από τις τοιχογραφίες αλλά και από τα χάλκινα ειδώλια που προαναφέρθηκαν, είναι συνηθέστερη η απόδοση του πλούσιου γυμνού στήθους. Οι κνωσιακές θεές από φαγεντιανή⁶¹⁵, ή θηραϊά γυναίκα, ίσως προθιέρεια, από το Δωμάτιο 1 της λεγόμενης οικίας των γυναικών, που αποθέτει ύφασμα σε βωμό⁶¹⁶, ή η πότνια θηρών και η ιέρεια⁶¹⁷, οι ιέρειες σε έκστατικό χορό, όπως στο δαχτυλίδι των Ίσοπάτων⁶¹⁸ ή σε σφραγίδα από το Βαφειό⁶¹⁹, με το πλούσιο στήθος που βγαίνει από το περικόρμιο, αποδεικνύουν τη θρησκευτικότητα αυτής της γυμνότητας του άνω τμήματος του σώματος σε κάποιες ξεχωριστές τελετές, όπως π.χ. σε ειδικούς έκστατικούς τελετουργικούς χορούς ή στην περίπτωση της επιφάνειας της θεότητας.

Όταν το στήθος καλύπτεται από το περικόρμιο ή λεπτό διάφανο πολλές φορές έσωτερικό ένδυμα, που ίσως είναι το *ri-no re-ro-to*, λινό λεπτό των πινακίδων, χαρακτηριστικό παράδειγμα του οποίου έχουμε στις μικρογραφικές τοιχογραφίες της Κνωσοῦ⁶²⁰ ή της χορεύτριας του λεγόμενου μεγάρου της βασιλίσσης

610. Για την Κρήτη βλ. Ζώρα 1954, για τα θηραϊκά Τελεβάντου 1982, 119 κέ.

611. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 11-13, 15, άρ. 71, 109, 122, 123, 153, 170.

612. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 43, 55, 72, 142, πίν. 4, 16, 20.

613. Wace 1927, 15.

614. Rutkowski 1991, πίν. XXXII, 1.

615. Evans 1921-1936, I, 502, εικ. 306a-b, Μαρινάτος-Hirmer 1959, εικ. 70, καί XXIV.

616. Marinatos 1968-1976, V, πίν. G.

617. Τελεβάντου 1982, 116, άρ. 4β καί α, αντίστοιχα.

618. Evans 1921-1936, III, 68, εικ. 38, CMS II, 3, άρ. 51.

619. Evans 1921-1936, III, 69, εικ. 39, CMS I, άρ. 226.

620. Evans 1921-1936, III, 46 κέ., πίν. XVI-XVIII, εικ. 28- 36.

τῆς Κνωσοῦ⁶²¹, καθὼς καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν γυναικῶν τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Θήρας, ὑποδηλώνεται ὅτι πρόκειται μάλλον γιὰ κυρίες ἀνώτερης τάξης ποὺ συμμετέχουν σὲ διάφορες τελετές, ἢ εἰκονίζονται σὲ ἰδιωτικὲς στιγμές. Τὸ περικόρμιο στὶς μορφές τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Θήρας εἶναι συχνότατα κοσμημένο, ὅπως τὸ πολύπλοκο τῆς γυναίκας ποὺ συλλέγει κρόκους ἀπὸ τὴν Ξεστή 3⁶²², ἀλλὰ καὶ στὴ μινωικὴ Κρήτη, μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, τὸ περικόρμιο τῆς θεᾶς τῶν ὄψεων⁶²³. Στὰ χάλκινα μινωικὰ εἰδῶλια δὲν ἀπαντᾶ διακοσμημένο περικόρμιο. Τὸ εἰδῶλιο Ε80 τῶν Κυθήρων εἶναι τὸ μοναδικὸ χάλκινο εἰδῶλιο, τὸ ὁποῖο φέρει πίσω διπλὴ σειρὰ «φιστόν».

Ἡ Χ. Τελεβάντου⁶²⁴ πιστεύει ὅτι δὲν ὑπάρχουν περικόρμια στὶς τοιχογραφίες τῆς Θήρας καὶ ὅτι ἡ ἐνδυμασία συνίσταται ἀπὸ μακρὸ ἕως κάτω ἔνδυμα, ἐφ' ὅσον τὸ ἀνώτερο καὶ τὸ κατώτερο τμήμα ἔχουν στὶς θηραϊκὲς τοιχογραφίες ὁμοιοχρῶμα. Ὡστόσο δὲν συμβαίνει αὐτὸ πάντοτε. Τὸ χρῶμα τοῦ περικορμίου συνδυάζεται συχνὰ μὲ ἓνα χρῶμα τῆς φούστας ἢ τῆς στολιδωτῆς ποδιᾶς, ἀλλὰ εἶναι διαφορετικόν.

Τὸ μονοκόμματο ἔνδυμα εἶναι βέβαια ἓνα βασικὸ τμήμα τῆς πρώιμης γυναικείας ἐνδυμασίας, ποὺ υἰοθετήθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες. Τοῦτο εἶναι γνωστὸ σὲ διάφορες παραλλαγές ἀπὸ τὴν προανακτορικὴ περίοδο μέχρι καὶ τὴ μετανακτορικὴ, ὅπου φέρεται π.χ. καὶ ἀπὸ ἄνδρες στὴ σαρκοφάγο τῆς Ἁγίας Τριάδας, ὅπως συζητήθηκε στὴν περίπτωση τῆς ἀνδρικής θηλυστολίας. Τὸ μονοκόμματο ἔνδυμα ἀπαντᾶ ἐπίσης καὶ στὶς μυκηναϊκὲς τοιχογραφίες τῆς Πύλου⁶²⁵, ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερα ἱστορικὰ χρόνια μέχρι τὸ σημερινὸ ἱερατικὸ ἔνδυμα.

II. ΦΟΥΣΤΑ

Ἀναμφισβήτητα χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ γυναικείου μινωικοῦ ἐνδύματος εἶναι ἡ φούστα, ποὺ ἐμφανίζεται τόσο ἀπλή, ὅσο καὶ πολυπλοκότερη μὲ διάφορα ἐπιθήματα, φραμπαλάδες, ποδιὰ κλπ. ἢ καὶ πιέτες. Οἱ κυριότεροι μινωικοὶ τύποι ἐμφανίζονται μὲ χαρακτηριστικὰ δείγματα καὶ στὰ εἰδῶλια τῶν Κυθήρων.

Ἡ κωδωνόσχημη φούστα ἀπαντᾶ στὰ Κύθηρα σὲ δύο εἰδῶλια, τὸ Ε76 καὶ τὸ εἰδῶλιο Ε81. Στὸ πρῶτο συγκρατεῖται ἀπὸ σωληνοειδῆ ζώνη, ποὺ γυρίζει μίαν φορά στὴ μέση καὶ τὰ δύο ἄκρα τῆς πέφτουν ἄνετα ἐμπρός. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς φούστας εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὰ πῆλινα παλαιοανακτορικὰ εἰδῶλια τοῦ

621. Evans 1921-1936, III, 71, εἰκ. 40.

622. Θέμα 3: Τελεβάντου 1982, 134, εἰκ. 80.

623. Evans 1921-1936, I, 501, εἰκ. 359.

624. Τελεβάντου 1972, 125.

625. Lang 1969, 43H6, πίν. Α, Σαπουναῦ-Σακελλαράκη 1973, 295 κέ., πίν. 84α-β.

Πετσοφᾶ⁶²⁶ καὶ τὰ χάλκινα τόσο τῶν ἀρχῶν, ὅσο καὶ τοῦ τέλους τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου⁶²⁷, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ νεοανακτορικὰ εἰδώλια τῆς ομάδας L⁶²⁸. Ἡ περίτεχνα δεμένη ζώνη τοῦ E76 ἀπαντᾷ ἐπίσης στὰ εἰδώλια τοῦ Τραόσταλου⁶²⁹, στὰ πήλινα τοῦ Πισκοκέφαλου⁶³⁰, στὰ ὁποῖα ἐπίσης δὲν ἀποδίδεται περικόρμιο, ἀλλὰ καὶ στὶς ΥΜ Ιβ-ΥΜ ΙΙ θεῆς τῆς Κέας ποὺ καὶ αὐτὲς φέρουν κωδωνόσχημη φούστα⁶³¹.

Τὸ εἶδώλιο E81 φέρει ἐπίσης κωδωνόσχημη φούστα δεμένη περίτεχνα μὲ σωληνοειδῆ ζώνη. Πάνω ἀπὸ τὴ φούστα ἀποδίδεται ἐμπρὸς ἀχνὰ ποδιὰ ποὺ ἔχει τὸν τύπο τοῦ λογχοειδοῦς ἀνδρικοῦ περιζώματος. Ποδιὰ σὲ τύπο διπλοῦ φυλλοειδοῦς περιζώματος φέρουν καὶ τὰ δύο κνωσιακὰ εἰδῶλα τῆς θεᾶς τῶν ὄφεων ἀπὸ φαγεντιανή⁶³². Ποδιὰ τύπου φυλλοειδοῦς περιζώματος φέρει πιθανῶς καὶ ἡ μία ἀπὸ τὶς δύο γυναικεῖες μορφές σὲ χρυσὸ δαχτυλίδι⁶³³ ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, ἐνῶ οἱ τρεῖς γυναῖκες σὲ σφραγιδόλιθο ἐπίσης ἀπὸ τὶς Μυκῆνες⁶³⁴ φέρουν ποδιὰ λογχοειδοῦς τύπου. Στὸ κυθηραϊκὸ εἶδώλιο E81 τὸ φύλλο τῆς ποδιᾶς εἶναι μόνο ἐμπρὸς καὶ ὁ τύπος τῆς φούστας εἶναι ὁ ἀπλούστερος κωδωνόσχημος καὶ ὄχι αὐτὸς τῆς κνωσιακῆς θεᾶς τῶν ὄφεων μὲ τὶς ὀριζόντιες πτυχώσεις.

Ὡστόσο ἡ ποδιὰ σὲ ὅλα τὰ παραδείγματα μοιάζει νὰ εἶναι ἓνα ἀνδρικό περίζωμα, ποὺ πιθανῶς φέρουν θεῆς ἢ ἰέρειες, ὅταν συμμετέχουν σὲ ὀρισμένα δρώμενα ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀνδρικές δραστηριότητες, ἓνα ἀντίστοιχο δηλαδὴ τῆς ἀνδρικῆς θηλυστολίας. Ἡ χρῆση μόνο τοῦ περιζώματος ἀπὸ γυναῖκες σὲ εἰδικές περιπτώσεις, χωρὶς φούστα, εἶναι γνωστὴ ἄλλωστε, ὅπως σημειώθηκε πρὸ πάντων, ἀπὸ τὶς μινωικὲς τοιχογραφίες καὶ ἰδιαίτερα τὸ λεγόμενο *torreador fresco*⁶³⁵. Ἡ χρῆση ἀνδρικοῦ ἐνδύματος εἶναι γνωστὴ ἐπίσης ἀπὸ γειτονικοὺς πολιτισμούς, ὅπως τὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἡ Χατσεψούτ, ὡς θηλυκὸς Ὄρος, ὄχι μόνο εἰκονίζεται μὲ περιζωμα⁶³⁶, ἀλλὰ καὶ μὲ μούσι, ὥστε νὰ ἀποκτήσει ἀνδρική ὑπόσταση. Εἶναι πιθανὸ ἡ ἐνδυματολογικὴ αὐτὴ μεῖξη νὰ ὀφείλεται στὴ θρησκευτικὴ ἀνάγκη νὰ ἐνσωματωθοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ τῆς γονιμότητος σὲ μία μορφή, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ μεταγενέστερες περιόδους⁶³⁷. Ἡ ποδιὰ-περίζωμα

626. Rutkowski 1991, πίν. XXVIII.

627. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 166, πίν. 3, ἀρ. 72, πίν. 4, ἀπὸ τὸν Κόφινα.

628. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 43, πίν. 20.

629. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 4, πίν. 1, ἀρ. 5, πίν. 2.

630. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 7 καὶ 8, πίν. 40.

631. Caskey 1986, 32 κέ. γιὰ τὴ χρονολό-

γηση, πίν. 48 γιὰ τὴ ζώνη, πίν. 54 καὶ 72-73 γιὰ τὴ ζώνη καὶ τὴ φούστα.

632. Evans 1921-1936, I, 501-3, εἰκ. 359, 360a-b.

633. *CMS* I, 1, ἀρ. 127

634. *CMS* I, 1, ἀρ. 159.

635. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 125 κέ., πίν. Α, α-β.

636. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 128.

637. Persson 1942, 106, 107, 159.

αυτοῦ τοῦ τύπου εἶναι ἄσχετη μὲ τὴν ἀνοιχτὴ ἔμπρός, μὲ φραμπαλάδες καὶ λεπτὰ κορδόνια ποὺ τελειώνουν σὲ φοῦντες, γνωστὲς ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες καὶ τὴ μικροτεχνία, κυρίως τὰ χρυσὰ δαχτυλίδια, ποὺ θὰ ἐξετασθοῦν πιὸ κάτω.

Ὁ τύπος τῆς ἀπλῆς, βαριᾶς κωδωνόσχημης φούστας μοιάζει νὰ εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μαλλί.

• *Φούστα κωνικὴ μὲ πιέτα στὸ πλάι*

Εἶναι ὁ τύπος τῆς ἀπλῆς φούστας, ποὺ στὸ πλάι ἔχει μία ἢ περισσότερες πιέτες. Ὁ τύπος αὐτὸς ἀρχίζει ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο, συνεχίζεται μέχρι τὴν ΥΜ Ια καὶ συναντᾶται σὲ πρῶιμα χάλκινα εἰδῶλια τοῦ Τραόσταλου⁶³⁸, σὲ πῆλινα τοῦ Πισκοκέφαλου⁶³⁹, σὲ χάλκινα ἀπὸ τὴν Τραπεζα Μαλεβιζίου⁶⁴⁰ καὶ τὸν Κόφωνα⁶⁴¹. Στὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς δὲν εἶναι συνηθισμένες οἱ κάθετες πιέτες στὸ πλάι. Στὰ Κύθηρα ἐμφανίζονται στὸ εἰδῶλιο Ε72, ποὺ ἔχει καὶ φραμπαλάδες ἔμπρός, συνδυασμὸς ἀσυνήθιστος γιὰ τὰ μινωικὰ εἰδῶλια. Τὸ Ε72 θὰ ἐξετασθεῖ λοιπὸν μὲ τὸν ἀντίστοιχο τύπο.

• *Κωδωνόσχημη φούστα μὲ ὀριζόντιες πιέτες*

Σὲ ἓνα κυθηραϊκὸ εἰδῶλιο, τὸ Ε77, ἡ φούστα ἔχει ἀποδοθεῖ μὲ ὀριζόντιες ταινίες σὲ ὁμάδες. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς φούστας μὲ τὶς ὁμάδες τῶν ὀριζόντιων ἐγχάρακτων γραμμῶν, ποὺ πιθανότατα δηλώνουν πιέτες ἔμπρός καὶ πίσω, εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν κνωσιακὴ θεὰ τῶν ὄφρων ἀπὸ φαγεντιανή⁶⁴². Ἀκριβῶς ὅμοιο εἶναι τὸ ἔνδυμα ποὺ φέρουν κυθηραϊκὰ χάλκινα γυναικεῖα εἰδῶλια τῆς ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ια ὁμάδας Ε⁶⁴³. Ἡ ζώνη, ποὺ δὲν ἔχει ἀποδοθεῖ σαφῶς στὸ κυθηραϊκὸ εἰδῶλιο, πέφτει ἔμπρός κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, ὅπως στὰ χάλκινα εἰδῶλια τοῦ Βερολίνου⁶⁴⁴ καὶ τῆς Ἁγίας Τριάδας⁶⁴⁵, ποὺ ἀνήκουν στὴν ὁμάδα F, τῆς περιόδου τῆς ἀκμῆς καὶ στὸν σφραγιδολίθο ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου⁶⁴⁶. Σὲ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο⁶⁴⁷ οἱ ὀριζόντιες πιέτες εἶναι ἀπλές, ὅπως στὴ θεὰ τῶν ὄφρων καὶ σὲ πολλὲς μικρογραφικὲς μορφές σὲ δαχτυλίδια καὶ σφραγιδολί-

638. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 2, ἄρ. 6.

639. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 8, 9, πίν. 40.

640. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 110, πίν. 3.

641. Sapouna-Sakellarakis 1995, 71, 72, πίν. 4.

642. Evans 1921-1936, I, 500 κέ., εἰκ. 359-360.

643. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 71 καὶ 142.

644. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 153, πίν. 13.

645. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 123, πίν. 12.

646. CMS II, 3, ἄρ. 7.

647. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 1, πίν. 18.

θους. Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς φούστας στὶς μικρογραφικὲς τοιχογραφίες τῆς Κνωσοῦ φοριέται ἀπὸ γυναικεῖες μορφές ποὺ στέκονται μεταξὺ τῶν θεατῶν στὸ κεντρικὸ ἱερό⁶⁴⁸.

Στὸ εἰδώλιο E73 ἡ φούστα ἀποδίδεται μὲ ὀριζόντιους φραμπαλάδες. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς φούστας ἀσφαλῶς ἔχει κατασκευασθεῖ μὲ τὴν ἐπίρραψη ξεχωριστῶν τεμαχίων ὑφάσματος σὲ κωδωνόσχημη φούστα. Τὸ πιὸ κοντινὸ παράλληλο στὴν πλαστικὴ ἀποτελεῖ ἡ ἰέρεια καὶ ἡ μικρότερη θεὰ τῶν ὄψεων τοῦ λεγομένου ἱεροῦ θησαυροφυλακίου τῆς Κνωσοῦ⁶⁴⁹ καὶ ἡ λεγόμενη θεὰ τῶν βουνῶν στὸ γνωστὸ κνωσιακὸ σφραγίσμα⁶⁵⁰ καὶ ἄλλο⁶⁵¹ ἀπὸ τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα. Μεταξὺ ἄλλων παραδειγμάτων ὁ ἴδιος τύπος ἀποδίδεται σὲ σφραγιδόλιθο ἀπὸ τὸ Βαφειό⁶⁵². Ὁ τρόπος ποὺ ἔχει ἀποδοθεῖ ἡ μορφή πάνω σὲ ψηλὴ βάση, σὰν νὰ αἰωρεῖται, παραπέμπει στὰ παλλάδια, ποὺ εἰκονίζονται σὲ δαχτυλίδια, ὅπως π.χ. στὸ δαχτυλίδι τῶν Ἴσοπάτων⁶⁵³ καὶ σὲ ἄλλο ἀπὸ τὴν Κρήτη⁶⁵⁴ ἢ σὲ τριάδα ποὺ εἰκονίζεται σὲ σφραγιδόλιθο ἀπὸ τὸ Μοχό⁶⁵⁵. Σὲ πῆλινο εἰδώλιο ἀπὸ τὴ «Σπάρτη» στὸ Μόναχο⁶⁵⁶ ἀποδίδεται ἀκριβέστερα ἢ ἀντίστοιχη φούστα. Ἐπειδὴ στὶς παραστάσεις μὲ τέτοιου εἴδους ἔνδυμα ἀποδίδονται θεές ἢ ἰέρειες, ἴσως ὁ τύπος αὐτὸς εἶναι ἕνας ἐπίσημος γυναικεῖος τύπος ἐνδύματος.

• *Φούστα μὲ λοξοὺς φραμπαλάδες ἐμπρὸς καὶ ὀριζόντιες πιέτες πίσω*

Τὸ εἶδος τῆς φούστας μὲ πιέτες πίσω καὶ μὲ λοξοὺς φραμπαλάδες ἐμπρὸς, ὅπου ἡ φούστα εἶναι κλειστὴ ἢ ἀνοιχτή, εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πολυτελέστερα ἐξαρτήματα τῆς γυναικεῖας ἐνδυμασίας, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν κρητομυκηναϊκὸ εἰκονογραφικὸ κύκλο καὶ τὶς τοιχογραφίες τῆς Θήρας, ποὺ θὰ ἐξεταστοῦν πιὸ κάτω. Στὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων ἀπαντᾶ στὸ εἰδώλιο E74 καὶ στὸ E72, τὸ ὁποῖο ἔχει καὶ τὴν ἰδιορρυθμία νὰ ἔχει πιέτες στὸ πλάι⁶⁵⁷, ποὺ εἶναι ἕνας παράδοξος συνδυασμός. Στὸ εἰδώλιο E78 λοξοὶ φραμπαλάδες δηλώνονται καὶ πίσω, ἐντελῶς ἀσυνήθιστος συρμὸς στὰ μινωικὰ εἰδώλια. Τὸ ἴδιο μοιάζει νὰ συμβαίνει καὶ στὸ E75. Στὸ εἰδώλιο E78 δηλώνεται στὸ στέρνο καὶ ἡ τριγωνικὴ παρυφή τοῦ περικορμίου, τοῦ ὁποῖου δὲν δηλώνονται ἄλλες λεπτομέρειες.

648. Evans 1921-1936, III, 47, εἰκ. 28 καὶ ἔγχρ. πίν.

649. Evans 1921-1936, I, 502, 503, εἰκ. 361-2, Μαρινᾶτος-Hirmer 1959, πίν. XXIV.

650. Βλ. καλὴ ἀπεικόνιση σὲ Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 49, 5, CMS II, 8, ἀρ. 256.

651. CMS II, 8, ἀρ. 269.

652. CMS I, ἀρ. 221.

653. CMS II, 3, ἀρ. 51.

654. Nilsson 1950, 39, εἰκ. 7.

655. CMS II, 3, ἀρ. 218.

656. Ρεθεμιωτάκης 1998, 163-4, πίν. 82α-β, 83α-β.

657. Βλ. τύπο β' φούστας.

Ο τύπος τῆς φούστας μὲ τοὺς λοξοὺς φραμπαλάδες ἐμπρὸς εἶναι συνηθισμένος μεταξὺ τῶν γυναικῶν μὲ τὰ πλούσια κοσμήματα τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Θήρας, ὅπως οἱ κροκοσυλλέκτριες τοῦ Δωματίου 3 τῆς Ξεστῆς 3⁶⁵⁸ ἢ τῆς γυναίκας ποὺ κρατεῖ περιδέραιο τοῦ ἴδιου κτιρίου⁶⁵⁹ ἢ τῆς λεγομένης Ἰριδας μὲ τὸν κροκωτὸ πέπλο⁶⁶⁰. Ὅλες οἱ γυναῖκες ποὺ φοροῦν αὐτὸ τὸ ἔνδυμα εἶναι πολυτελῶς ντυμένες καὶ στολισμένες μὲ πλούσια κοσμήματα, ποὺ δείχνει ὅτι ἀνήκουν σὲ ὑψηλὴ τάξη. Τὸ ἔνδυμα αὐτὸ στὶς τοιχογραφίες δὲν φαίνεται, φυσικά, ἀπὸ πίσω καὶ δὲν εἶναι κανεὶς βέβαιος πῶς θὰ ἦταν. Ἀπὸ τὶς τοιχογραφίες συμπεραίνεται, ὅτι κάποιος ἀπὸ αὐτὰ ἦταν εἶδος ποδιᾶς, τύπου portefeuille⁶⁶¹, ποὺ τὸ φοροῦσαν πάνω ἀπὸ ἄλλο λεπτότερο⁶⁶² καὶ δενόταν μὲ κορδόνια. Πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὸ διπλὸ αὐτὸ ἔνδυμα δίνονται καὶ ἀπὸ τὰ χρυσὰ δαχτυλίδια τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, ὅπως π.χ. ἀπὸ τὴ θεὰ καὶ τὶς δύο ἰέρειες στὸ δαχτυλίδι τῶν Ἰσοπάτων⁶⁶³, ποὺ φέρουν στολιδωτὴ ποδιά πάνω ἀπὸ ἄλλο ἔνδυμα, μὲ ὀριζόντιες ἢ μίαν καὶ κάθετες πτυχώσεις ἢ ἄλλη ἢ τὴ θεὰ στὸ δαχτυλίδι τῶν Ἀρχανῶν μὲ τὴ σκηνὴ λατρείας⁶⁶⁴.

Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸν γενικὸ τύπο αὐτοῦ τοῦ ἐνδύματος ὑπάρχουν, φυσικά, ἀπὸ τὰ περίοπτα εἰδώλια, ὅπως τῆς Ἀγίας Τριάδας⁶⁶⁵, τύπου E, καὶ ἀκόμη ἀπὸ ἄλλα εἰδώλια τῆς Ἀγίας Τριάδας⁶⁶⁶, τοῦ Ψυχροῦ⁶⁶⁷ καὶ τὸ εἶδωλο τοῦ Βερολίνου⁶⁶⁸, ποὺ ἀνήκουν στὸν τύπο F. Τὰ μεταγενέστερα περίοπτα⁶⁶⁹ ἀπὸ τὸ Παλαίκαстро, τὴ Λύττο καὶ τὴν Κνωσὸ ἀποδίδουν σαφῶς μόνο τὸ πρόσθιο τμήμα. Τὸ ὀπίσθιο εἶναι ἀσαφές. Στὰ μινωικὰ εἰδώλια, ὅπως καὶ στὰ κυθηραϊκὰ, εἶναι προφανές ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ποδιά, ἀλλὰ μάλλον γιὰ ἐνιαία φούστα, ποὺ τὸ ὕφασμα κόπηκε στρογγυλά (cloche), ἀναδιπλώθηκε πίσω σὲ τρεῖς ἢ τέσσερις πτυχώσεις καὶ κλείσθηκε ἐμπρὸς μὲ κάθετη ραφή⁶⁷⁰. Ἔτσι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ φοῦστες τῶν γυναικείων μορφῶν τῆς μεγάλης πομπῆς, ποὺ περιλαμβάνει τὸν λεγόμενο ρυτοφόρο⁶⁷¹, ἢ ἀκόμη ὡς ἐπίραπτες ταινίες ἢ φραμπαλά-

658. Marinatos 1968-1976, VII, πίν. Γ-Ε, Ch. Doulas 1992, *The wall paintings of Thera*, 152, 154, 160, 166, πίν. 116, 122, 123, 129.

659. Marinatos 1968-1976, πίν. ΣΤ, Doulas, ὅ.π. 136, 138, 140, πίν. 100, 102, 104.

660. Doulas, ὅ.π. 136, πίν. 102.

661. Βλ. καὶ Verlinden 1984, 138.

662. Τελεβάντου 1982, 122.

663. Λεπτομερὴ ἀπεικόνιση βλ. σὲ Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 49, ἀρ. 1.

664. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, II,

655, εἰκ. 722.

665. Sapouna-Sakellarakis 1995, 119, πίν. 4.

666. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 122, πίν. 11.

667. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 44, πίν. 5.

668. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 153, πίν. 13.

669. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 3, 65, 95, πίν. 32.

670. Βλ. καὶ Ζώρα 1956, 47.

671. Evans 1921-1936, II, 722, εἰκ. 450, πίν. XII.

δες (στολίδες). Η άποψη ότι τους φραμπαλάδες ενέπνευσε ο καυνάκης, τὸ χαλδαϊκὸ ὕφασμα μὲ φλόκους, ποὺ καλύπτει βαθμιδωτὰ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐνδύματος⁶⁷², δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύει. Καὶ ὁ A. Evans⁶⁷³ ὑποστηρίζει τὴ συριακὴ ἢ βαβυλωνιακὴ ἐπίδραση στὴ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ στοιχείου. Ὅστόσο ἄλλοι⁶⁷⁴, ὀρθὰ κατὰ τὴν γνώμη μας, πιστεύουν στὴν ἀνεξάρτητη δημιουργία. Ὑπάρχουν ἄρκετοὶ ἄλλοι τύποι μινωικοῦ ἐνδύματος, ποὺ ἔχουν δεχθεῖ ἀνατολικὲς ἐπιδράσεις⁶⁷⁵, ὃχι ὅμως ἡ μινωικὴ γυναικεῖα φούστα.

Στὰ Κύθηρα δὲν ἐμφανίζεται τὸ ἔνδυμα ἀπὸ δέρμα ζώου, ἐκτὸς ἂν ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ κάπως ἄτεχνη ἀπόδοση τοῦ περιζώματος στὸ E39 ἀποδίδει περιζῶμα μὲ δέρμα ζώου. Κανένα ἐπίσης εἰδώλιο δὲν ἀποδίδει παντελόνι, γεγονόςς ποὺ συμβαίνει καὶ στὰ μινωικὰ εἰδώλια, ἂν καὶ ὁ τύπος εἶναι ἐμφανῆς ἀπὸ ἄλλες παραστάσεις⁶⁷⁶. Ἀκόμη, δὲν ὑπάρχει ὁ τύπος E⁶⁷⁷, τὸ ἐπιτραχήλιο, σὲ κανένα ἀπὸ τὰ χάλκινα εἰδώλια ἢ το e-ri-ki-to-ni-o, ἐπιχιτώνιο τῶν πινακίδων.

Ἔγλη κατασκευῆς τῶν ἐνδυμάτων

Μὲ τὸ θέμα τῆς ὕλης τῶν μινωικῶν ἐνδυμάτων ἀσχοληθήκαμε ἀλλοῦ⁶⁷⁸. Δύο εἶναι οἱ ὕλες ποὺ κυρίως χρησιμοποιοῦνται στὴ μινωικὴ ὕφαντικὴ, τὸ μαλλὶ καὶ τὸ λινάρι.

Μαζὶ μὲ τὴ χρήση αὐτούσιου τοῦ δέρματος, ἀπὸ τὴ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἀρχίζει ἡ ἐπεξεργασία τοῦ ἐρίου⁶⁷⁹, ὅπως δείχνουν οἱ ἀγνύθες ποὺ βρέθηκαν στὶς ἀνασκαφές. Στὴ Μ. Ἀσία χρῆση τοῦ μαλλιῦ γίνεται ἀπὸ τὸ 6.500 π.Χ., ἐνῶ στὴν Αἴγυπτο ἀπὸ τὴν προδυναστικὴ περίοδο χρησιμοποιεῖται τὸ λινάρι⁶⁸⁰, χρησιμοποιοῦνται δηλαδὴ δύο ὕλες ποὺ μπορούσαν νὰ πλυθοῦν καὶ νὰ βαφοῦν. Οἱ δύο αὐτὲς ὕλες εἶναι γνωστὲς στὸν Ὅμηρο. Γιὰ τὰ πιὸ χοντρὰ ἐνδύματα, ὅπως οἱ κάπες, μεταχειρίζονταν τὸ πύλημα (κετσέ), μὲ τὴν συμπίεση ἰνῶν ἢ τριχῶν⁶⁸¹. Τὸ βαμβάκι καὶ τὸ μετάξι χρησιμοποιοῦνται σὲ μεταγενέστερες τῆς μινωικῆς περιόδου χρόνους.

Ἐλάχιστα εἶναι τὰ διασωθέντα ὑφάσματα, σὲ περιοχὲς ποὺ ἡ σύσταση τοῦ ἐδάφους τὸ ἐπέτρεπε⁶⁸². Τελευταῖα πετροποιημένα ὑφάσματα ἀπὸ λινὸ καὶ ἔριο

672. Heuzet 1935, 257 κέ.

673. Evans 1921-1936, I, 197, 198, εἰκ. 145-146.

674. Ζώρα 1956, 31.

675. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 206 κέ.

676. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 120, τύπος Θ, καὶ CMS I, 1, ἀρ. 15, 165 σὲ ἀνδρικές μορφές ἀπὸ τὶς Μυκῆνες καὶ ἀρ. 279 ἀπὸ τὸ Ρούτσι, φορεμένο ἀπὸ γυναικεῖα μορφή.

677. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 101 κέ.

678. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 144 κέ.

679. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 144, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

680. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 144.

681. Forbes 1956, 89.

682. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 145.

τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, MM III-ΥΜ I χρόνων, ἤλθαν στὸ φῶς στὸ ἀνακτορικὸ κτήριο τῶν Ἀρχανῶν⁶⁸³ καὶ μάλιστα σὲ διάφορες ὑφάνσεις καὶ συνδυασμοὺς τῶν δύο αὐτῶν ὑλῶν, ἄγνωστες μέχρι σήμερα στὸν αἰγαιακὸ χῶρο. Ἔτσι ἐπιβεβαιώνεται ἡ τεχνικὴ τοῦ «ἐμπάσσειν» ἢ «ποικίλλειν» ἢ τῶν «λασσίων» ὑφασμάτων⁶⁸⁴ στὴ μινωικὴ ὑφαντικὴ.

Πληροφορίες γιὰ τὸ ἔριο δίνονται στὶς πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β Γραφῆς μὲ τὴν ἀναφορὰ τῆς λέξης e-ri-o⁶⁸⁵, ἔριον, ὅπου ἀναγράφονται τὰ ζῶα ποὺ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴν ἀπόδοση μαλλιῦ, οἱ ἐργάτες ποὺ ἀπασχολήθηκαν γιὰ τὴν ἐπεξεργασία, τὴ βαφὴ τοῦ κλπ. Τὸ μαλλὶ χρησίμευε ἀσφαλῶς γιὰ πιὸ χοντρά καὶ ἀδιαφανῆ ἐνδύματα.

Τὸ λινάρι (*linum usitatissimum* καὶ *linum rubescens*), ποὺ φύεται στὴν Κρήτη, ἦταν ἡ ἄλλη γνωστὴ ὕλη. Μὲ αὐτὴ κατασκευάσθηκαν τὰ πολυτελῆ φραμπαλαδωτὰ φορέματα καὶ τὰ διαφανῆ περικόρμια, ἂν καὶ γίνεται σπανιότερη ἢ μνεΐα τοῦ στὶς πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β Γραφῆς⁶⁸⁶.

Στὶς πινακίδες τῆς Κνωσοῦ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη ta-ra-si-ja γιὰ τὴν ὑφαντικὴ ἐνῶ στὴν Πύλο γιὰ τὴ χαλκουργία⁶⁸⁷. Ἕνας ἀριθμὸς χαλκουργῶν (ka-ke-we, χαλκεῖς), ἦταν καὶ καλλιεργητὲς λιναριοῦ. Οἱ κατηγορίες Na, Ng, Nn τῆς Πύλου, ἀναφέρουν τὸ λινάρι, ri-no, λίνον. Στὴν Κνωσὸ ἡ πινακίδα J693 τῆς λινοῦφαντικῆς ἀναφέρεται σὲ ἓνα ἄλλο εἶδος υφάσματος, τὸ ri-no re-ro-to, λίνον λεπτὸ καὶ σὲ δύο εἶδη ἐνδύματος, τὸν χιτῶνα ki-to καὶ τὰ ἐπιχιτῶνια e-ri-ki-to-ni-a.

6. Κοσμήματα καὶ ὑποδήματα

Στὰ μινωικὰ χάλκινα εἰδώλια σπάνια ἀποδίδονται κοσμήματα⁶⁸⁸. Στὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια ἡ ἐμφάνιση κοσμημάτων εἶναι ἀκόμη πιὸ σπάνια. Πιθανὴ ἀπόδοση ψελίων ἀποτελοῦν οἱ διπλῆς γραμμὲς στὸ πίσω μέρος τοῦ δεξιοῦ βραχίονα στὸ ἀνδρικό E10 καὶ τὸ γυναικεῖο E73. Πιθανῶς περιλαίμιο φέρει τὸ E7. Κανένα εἶδωλο δὲν φέρει ὑποδήματα. Ἴσως γάντια πυγμαχίας δηλώνουν οἱ ταινίες στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ χεριοῦ τοῦ E66, κάτι ποὺ εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Κόφινα⁶⁸⁹, ποὺ ἴσως δηλώνουν καὶ τὴ διεξαγωγὴ κάποιων ἀγώνων στὰ ἱερά αὐτά.

683. Γ. καὶ Ε. Σακελλαράκη, *ΓΙΑΕ* 2001, 131-132, εἰκ. 84-87.

684. Ζώρα 1956, 60, 64.

685. Killen 1964, 1-15.

686. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, 147-148, Lucas 1962, 142. Γιὰ τὸ λινάρι βλ. Forbes IV, 1956,

28, 32-33 καὶ Polunin-Huxley 1965, 111.

687. Μήτσου, 2001, 243-257 γιὰ ta-ra-si-ja, καὶ 413, γιὰ ka-ke-we.

688. Βλ. καὶ Verlinden, 104, 138.

689. Ρεθεμιωτάκης, 2001, 127, εἰκ. 137.

7. Κομμώσεις

Στὰ περισσότερα εἰδώλια τῶν Κυθήρων δὲν ἀποδίδεται κανενὸς εἴδους κόμμωση καὶ αὐτὰ μοιάζουν φαλακρά. Ἡ ἔλλειψη κόμης ἀπαντᾷ τόσο σὲ γυναικεῖα ὅσο καὶ σὲ ἀνδρικὰ εἰδώλια. Κεφάλια «ξυρισμένων» ἀνδρικῶν καὶ γυναικεῖων μορφῶν εἶναι γνωστὰ στὴν Κρήτη ἤδη ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορική περίοδο, ὅπως τὰ πῆλινα εἰδώλια ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ⁶⁹⁰, καὶ τὸ εἶδωλο ἀπὸ τὴ Φαιστό⁶⁹¹, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς ἀπὸ σφράγισμα τῆς Κνωσοῦ, ὅπου ἀποδίδεται γυναικεῖα μορφή⁶⁹², καθὼς καὶ τὸ γνωστὸ κνωσιακὸ σφράγισμα μὲ μορφή νέου σὲ κατατομή⁶⁹³ ἢ τὸ ἐλεφάντινο εἶδωλο παιδιοῦ ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο⁶⁹⁴. Στὰ χάλκινα εἰδώλια εἶναι ἐπίσης γνωστὴ αὐτὴ ἢ συνήθεια ἀπὸ τὰ εἰδώλια τοῦ Γιούχτα Ἀρχανῶν, τὴν Ἁγία Τριάδα⁶⁹⁵ κ.ά. Τρία χάλκινα εἰδώλια μὲ ξυρισμένο κεφάλι ὑπάρχουν στὴν κατοχὴ τοῦ ἀρχαιοπώλη Μ. Ward στὴ Ν. Ὑόρκη. Ξυρισμένα κεφάλια μὲ μία ἢ περισσότερες τοῦφες στὸ κρανίον ἔγιναν πρὸς κατανοητὰ ἀπὸ τὴς τοιχογραφίης τῆς Θήρας καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ μικρὴ λεγόμενη ἱέρεια τῆς Δυτικῆς Οἰκίας⁶⁹⁶, τὸν ψαρᾶ⁶⁹⁷ καὶ τὰ παιδιὰ ποῦ πυγμαχοῦν⁶⁹⁸.

Ἄν καὶ ὑπάρχουν τὰ μινωικὰ παραδείγματα, δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς εὐκόλως νὰ ἐρμηνεύσει αὐτὸ τὸν συρμό, τόσο στὴν Κρήτη ὅσο καὶ στὰ Κύθηρα, ἂν δὲν ἀνέτρεχε στὴς αἰγυπτιακὰς πηγὰς ἢ σὲ μεταγενέστερα δρώμενα. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὴς αἰγυπτιακὰς πηγὰς οἱ πρίγκητες καὶ οἱ βασιλικοὶ γόνοι ἄφηναν στὸ γυμνὸ κεφάλι μία μπούκλα, σημάδι, ὅτι δὲν ἔγιναν ἀκόμη βασιλεῖς⁶⁹⁹. Πολλὰς φορὰς ἀντὶ γιὰ τὸν πραγματικὸ πλόκαμο στερέωναν ἓνα τεχνητὸ μὲ μία ταινία⁷⁰⁰. Στὴ Λιβύη φοροῦσαν ἓνα κολλητὸ σκοῦφο, γιὰ νὰ δηλώσουν τὸ γυμνὸ κρανίον καὶ τὴς ιδιότητες, ποῦ αὐτὸ σήμαινε. Τὸ ἔθιμο νὰ κόβουν οἱ νέοι τὰ μαλλιά τους, ὅπως εἶναι γνωστὸ στὴν Κρήτη, τὴ Θήρα καὶ τὰ Κύθηρα, ἔχει ἴσως σχέση μὲ τὴς τελετὰς τῆς ἐνηλικίωσης, τὴν ἔνταξη δηλαδὴ στὴν κοινωνία τῶν ἐνήλικων πολιτῶν, θεσμὸς γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη Σπάρτη⁷⁰¹. Ἀσφαλῶς τὸ ἔθιμο σχετίζεται καὶ μὲ τὴν ἀλλαγὴ ἐνδυμασίας καὶ ἐνηλικίωσης, ποῦ ἐξετάσθηκε πρὸς πάνω. Τὰ εἰδώλια E12 καὶ E13, μὲ ἓνα πιθανὸ πλόκαμο στὸ πλάι καὶ τὰ εἰδώλια E8 καὶ E11, μὲ τοὺς

690. Rutkowski 1991, πίν. XXXVIII 8-14, καὶ X, XV, XXV.

691. Zervos, 1956, 318, εἰκ. 460.

692. CMS II 8, 182, ἀρ. 39.

693. CMS II 8, 184, ἀρ. 41.

694. Zervos 1956, 361, εἰκ. 530.

695. Sapouna-Sakellarakis 1995, 145 κέ.

696. Marinatos 1968-1976, V, 19, 43, ἔγχρ.

πίν. J-K.

697. Marinatos 1968-1976, πίν. 85, 88-89, Sakellarakis 1974, 370 κέ.

698. Marinatos 1972, πίν. 12-15.

699. Wilckinson-Birch 1878, 325-6.

700. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1981, 503.

701. Willets 1962, 81, 205.

μικρούς πλοκάμους πίσω, που θυμίζουν τους ψαράδες της Θήρας, παραπέμπουν στις αιγυπτιακές συνήθειες που συζητήθηκαν. Ίσως κάτι σχετικό αποδίδει και μία μικρή ὄρθια τούφα στην κορυφή της κεφαλής του ειδωλίου E27, η τὸ ἔξαρμα στην ἴδια θέση στὸ ειδώλιο E35, ἢ στὸ E26, που συναντᾶται καὶ σὲ μινωικὰ γυναικεῖα ἢ ἀνδρικὰ ειδώλια⁷⁰².

Ἡ κόμμωση στὰ ειδώλια τῶν Κυθήρων, ὅπως καὶ στὰ περισσότερα χάλκινα μινωικὰ ειδώλια, δείχνει ὅτι ἡ πλούσια κόμη δὲν εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῶν μινωιτῶν⁷⁰³, ἀν καὶ σὲ μία ὁμάδα χάλκινων ειδωλίων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, τὴν ὁμάδα F, ἐμφανίζεται μερικές φορές πιὸ πολύπλοκη. Σὲ ὀρισμένα πῆλινα ειδώλια τοῦ τέλους τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων⁷⁰⁴ ἀπὸ ἱερὰ κορυφῆς καὶ κάποια ἀδημοσίευτα ειδώλια ἀπὸ τὸν Κόφινά⁷⁰⁵, ἀποδίδεται πλούσια κόμη καὶ πῆλο, γιὰ τὰ ὅποια θὰ γίνει λόγος πιὸ κάτω. Δὲν μπορεῖ βέβαια νὰ γίνει ἀπόλυτα δεκτὴ ἡ ἄποψη τοῦ R. Koehl⁷⁰⁶, ὅτι τὸ ξυρισμένο κεφάλι σημαίνει τὸ ἀρχικὸ στάδιο τῆς μύησης καὶ τὸ μερικὸ κούρεμα δείχνει προχωρημένη βαθμίδα κλπ., γιατί συναντᾶται καὶ σὲ νήπια, ὅπως τοῦ Παλαικάστρου, που ἴσως ἔχει διαφορετικὸ νόημα, καθὼς καὶ σὲ νέους τῶν ἱερῶν κορυφῆς, ὅπως τοῦ Πετσοφᾶ που ἐξετάσθηκαν πιὸ πάνω.

Στὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ειδώλια που ἀποδίδουν κόμη, αὐτὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα πλόκαμο. Ἔτσι, ἀπλὸ πλόκαμο, που ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς καὶ χωρίζεται στὴ μέση τῆς πλάτης, φέρει τὸ κυθηραϊκὸ ειδώλιο E7 καὶ ἐντελῶς κάθετο, που ξεκινᾶ ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς, φέρει ἐπίσης τὸ γυναικεῖο ειδώλιο E79 καὶ ἄλλα δύο γυναικεῖα, τὸ E76 καὶ τὸ E77, στὸ ὅποιο ὅμως ὁ πλόκαμος ξεκινᾶ ἀπὸ κωνικὸ πῆλο. Ἐνας πλόκαμος εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ πῆλινο γυναικεῖο ειδώλιο ἀπὸ τὴ «Σπάρτη» στὸ Μόναχο που προαναφέρθηκε.

Ἐνας κυματοειδῆς μακρὸς πλόκαμος πέφτει στὴν πλάτη τοῦ γυναικεῖου ειδωλίου E73, που ἔχει ἐπίσης ἓνα πλόκαμο στὸ πλάι καὶ μία τούφα στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς, παραπέμποντας ἔτσι στὴ λεγόμενη ἰέρεια τῆς δυτικῆς οἰκίας τῆς Θήρας, τὸν ψαρὰ καὶ τοὺς μικροὺς παλαιστῆς. Ὁ κυματοειδῆς αὐτὸς πλόκαμος ἀπαντᾶ καὶ σὲ μινωικὰ ειδώλια τῆς ὁμάδας N. Παρόμοιου τύπου εἶναι καὶ ὁ μακρὸς πλόκαμος τοῦ ἀνδρικοῦ ειδωλίου E4, που ἐπίσης ταυτίζεται μὲ τὸ μινωικὸ ειδώλιο τύπου N ἀπὸ τὴν Κνωσό⁷⁰⁷. Πιὸ πλούσια κόμη φέρει τὸ ειδώλιο E18, τὸ ὅποιο ἔχει στὸ μέτωπο βοστρύχους, που θυμίζουν τὸν νεαρὸ πρίγκηπα καὶ τὸν ἀξιω-

702. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 44, πίν. 5 καὶ ἀρ. 13, 15, 16, πίν. 31.

703. Sapouna-Sakellarakis 1995, 146.

704. Sapouna-Sakellarakis 1968, 274-280.

705. Ἀρ. Μ.Η. Π14162, Π14177, Π14183,

Π16465, Π16515, Π16465.

706. R. Koehl, σὲ Mc Gillivray et alii 2000, 136.

707. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 25, ἀρ. 98.

ματοῦχο στο λεγόμενο ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς τῆς Ἁγ. Τριάδας⁷⁰⁸, ὁ ἕνας μάλιστα ἀπὸ τοὺς ὁποίους διαθέτει καὶ μακριὰ κυματιστὴ κόμη. Τέτοιου εἴδους κυματοειδὴ κόμη διαθέτουν τὰ εἰδῶλια τῆς μινωικῆς ὁμάδας Ν⁷⁰⁹. Μακριὰ κόμη ὅμως, παρόμοια μὲ αὐτὴ τῆς μιᾶς μορφῆς στο ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς, μὲ περισσότερο συμπαγεῖς βοστρύχους, διαθέτει καὶ τὸ εἰδῶλιο Ε24.

Μία ἄλλη ὁμάδα εἰδωλίων ἔχουν κόμμωση πρὸ κοντὴ καὶ συμπαγή, ποὺ καλύπτει συνήθως τὸν αὐχένα. Αὐτὰ εἶναι τὸ γυναικεῖο εἰδῶλιο Ε74, τὸ ἀνδρικό Ε2 καὶ ἴσως τὸ εἰδῶλιο Ε13, τὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ ἔχει καὶ ἕνα βόστρυχο στο πλάι. Σχετικὰ μὲ τὶς κοντές, συμπαγεῖς αὐτές, κομμώσεις, εἶναι καὶ ἐκεῖνες τῶν μινωικῶν εἰδωλίων τοῦ τύπου J⁷¹⁰. Στὸ ἀνδρικό εἰδῶλιο Ε14 ἢ συμπαγῆς κόμη εἶναι λίγο μακρύτερη. Τὸ μῆκος τοῦ τελευταίου παραδείγματος ἀπαντᾷ σὲ μινωικὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸ Σκοτεινὸ⁷¹¹, καὶ ἀπὸ τὰ γνωστὰ μινωικὰ ἔργα τέχνης μπορεῖ νὰ παραβληθεῖ μὲ τὴν κόμμωση τῶν θεριστῶν στο ὁμώνυμο ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁷¹². Εἶναι ἐπομένως ἄστοχη ἢ παρατήρηση τῆς Α. Λεμπέση⁷¹³, ὅτι τὰ κοντὰ μαλλιά αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι σπάνια στὴ νεοανακτορικὴ περίοδο.

Κοντὴ κόμη ποὺ καλύπτει τὸν τράχηλο, μὲ διαχωρισμένους τοὺς βοστρύχους, ἀπαντᾷ στο εἰδῶλιο Ε9 καὶ κάπως διαφορετικά, κυματοειδεῖς, στο εἰδῶλιο Ε10. Κοντὴ κόμη μὲ δήλωση τῶν βοστρύχων εἶναι γνωστὴ κι ἀπὸ ἄλλες μορφές τέχνης. Κοντὴ κόμη διαθέτουν μορφές σὲ κρητικὰ ἔργα, ὅπως π.χ. ὁ ἱερέας στο λεγόμενο ἀγγεῖο τῶν θεριστῶν τῆς Ἁγίας Τριάδας⁷¹⁴, ὁ ἱερέας σὲ σφραγίδα ἀπὸ μαῦρο στεατῆ ἀπὸ τὸ λεγόμενο μικρὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ⁷¹⁵, ὁ ἱερέας ὁ ἐνδεδυμένος μὲ ποδηρὲς συριακὸ ἔνδυμα καὶ συριακὸ πέλεκυ σὲ ἄλλη μινωικὴ σφραγίδα⁷¹⁶ καὶ ὁ ἱερέας σὲ σφραγίδα ἀπὸ ἀμέθυστο ἀπὸ τὶς Μυκῆνες⁷¹⁷. Στὰ κυθηραϊκὰ εἰδῶλια ὅμως ἡ κόμμωση αὐτὴ χαρακτηρίζεται μόνο εἰδῶλια λατρευτῶν στὴ στάση τοῦ ἀποσκοπεῖν⁷¹⁸. Γιὰ τὸ εἰδῶλιο Ε67, ὅπως καὶ γιὰ τὸ Ε69 θὰ γίνῃ ἰδιαίτερο σχόλιο πρὸ κάτω.

708. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 47, 1 καὶ 2.

709. Sapouna-Sakellarakis 1995, 1995, πίν. 24-26.

710. Sapouna-Sakellarakis 1995, 53 καὶ 108, πίν. 17.

711. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 62, πίν. 15.

712. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 46.

713. Λεμπέση 2002 σημ. 73. Ἐξ ἄλλου στὸν πίνακα 125 τοῦ Sapouna-Sakellarakis 1995, σημ. 7, δὲν ἀναφέρεται τὸ κεφάλι τοῦ λάτρη 1 τῆς

Σύμης, ἀλλὰ τὸ ἐλεφάντινο τῶν Ἀρχανῶν. Ἄλλοῦ, στὶς σελίδες 145-7, γίνονται πραγματεῦση τῶν κομμώσεων.

714. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 46, ἀρ. 2.

715. CMS II, 3, ἀρ. 13.

716. CMS II, 3, ἀρ. 198.

717. CMS I, ἀρ. 5.

718. Ὅμοια κόμμωση ἔχει ἀδημοσίευτο χάλκινο εἰδῶλιο στὴν κατοχὴ τοῦ ἀρχαιοπώλη Μ. Ward στὴ Ν. Υόρκη.

8. Καλύμματα κεφαλής

Στή σημαντικότερη ομάδα χάλκινων μινωικῶν ειδωλίων τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, τὴν ομάδα F⁷¹⁹, παρατηρεῖται ιδιαίτερη φροντίδα στὴν κόμη, ποὺ εἶναι ἐξαιρετικὰ πλούσια καὶ πολύπλοκη, ἀντίστοιχη μὲ τὶς κομμώσεις τῶν πηλινῶν ειδωλίων τοῦ τέλους τῶν παλαιοανακτορικῶν χρόνων, ποὺ προαναφέρθηκαν, ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Κόφινα⁷²⁰.

Πλούσια κόμη παρατηρεῖται σὲ μικρὸ ἀριθμὸ κυθηραϊκῶν χάλκινων ειδωλίων. Ἀντίστοιχα πλούσια κόμη στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς ἀπαντᾷ στὶς μορφές τοῦ ἀνάγλυφου κωνικοῦ ρυτοῦ ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁷²¹. Ἐκεῖ, μία ταινία γύρω ἀπὸ τὸ μέτωπο συγκρατεῖ «λοφίον» μὲ κύκλους, ποὺ ἐπιστέφουν τὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς μὲ μικρὸ πλόκαμο, ποὺ πέφτει πρὸς τὰ πίσω. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μοιάζουν μὲ τὴ διαμόρφωση στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς τοῦ ειδωλίου E67, μόνον ποὺ στὸ κυθηραϊκὸ ειδώλιο ἡ κόμη εἶναι κοντὴ καὶ ἀντὶ πλοκάμου πέφτει ταινία κατὰ μῆκος τοῦ κρανίου, ἀφήνοντας βοστρύχους δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Σὲ μινωικὸ ειδώλιο, ποὺ βρίσκεται στὴ Φραγκφούρη⁷²², μία ταινία ἐπίσης συγκρατεῖ πολύπλοκη στὴν κορυφὴ «κόμη», ποὺ θυμίζει τὸ ειδώλιο E67 καὶ δηλώνει τὴν προσθήκη ἴσως εἴδους μικρῆς «περούκας». Ἡ ὑπαρξὴ πρόσθετου στοιχείου στὴν κόμη ἔχει ὑποστηριχθεῖ καὶ παλαιότερα⁷²³.

Οἱ παρατηρήσεις σὲ ἄλλα μινωικὰ μνημεῖα ἐνισχύουν τὴν ἄποψη, ὅτι ὅπως στὸ κωνικὸ ρυτὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας μὲ τοὺς παλαιστῆς καὶ τὸ ειδώλιο τῆς Φραγκφούρης, ποὺ προαναφέρθηκε, ὑπάρχουν σὲ διάφορα μνημεῖα πρόσθετα στοιχεῖα στὴν κεφαλὴ, ποὺ δημιουργοῦν πολλὲς φορὲς σύγχυση μεταξὺ τῆς φυσικῆς κόμης καὶ κάποιας προσθήκης. Ἀναφέρονται χαρακτηριστικὰ δύο δείγματα ἀπὸ τὴν Κρήτη καὶ τὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα. Στὴ σαρκοφάγο π.χ. τῆς Ἁγίας Τριάδας⁷²⁴, ὅσο καὶ στὴν παράσταση ἱερέων στὶς τοιχογραφίες τῆς Πύλου⁷²⁵, κάτω ἀπὸ τὸ ξανθὸ ἢ γαλάζιο, ἀντίστοιχα, κάλυμμα κεφαλῆς, διακρίνεται ἡ μαύρη κόμη, γεγονός ποὺ ἐνισχύει τὴν ἐρμηνεία τῆς προσθήκης ἐνὸς εἴδους «φενάκης» πάνω ἀπὸ τὴν κόμη. Ἡ «φενάκη» ἢ τὸ μεγαλοπρεπέστερο κάλυμμα κεφαλῆς χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς σὲ ὀρισμένες τελετουργίες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ δύο πιὸ πάνω παραδείγματα. Ἰδιαίτερα στὶς τοιχογραφίες τῆς Πύλου εἶναι προφανές, ὅτι κάτω ἀπὸ

719. Sapouna-Sakellarakis 1995 κέ., 146-147, πίν. 11-12.

720. Sapouna-Sakellarakis 1968, 274-280.

721. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 47, 4.

722. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 152, πίν. 6.

723. Sapouna-Sakellarakis 1995, 146-7.

724. Μαρινᾶτος-Hirmer 1959, πίν. XXVII, XXIX, κάτω.

725. Lang 1969, πίν. 129, ἀρ. 58h, 59h, Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1973, 299-300.

τὸν σκοῦφο τῶν νέγρων, ποὺ μοιάζει πλεκτός, ξεπηδοῦν μακριὰ μαῦρα μαλλιά. Σὰν σκοῦφος θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ἡ κόμμωση τῆς μικρῆς ἰέρειας τῆς λεγόμενης δυτικῆς οἰκίας τῆς Θήρας⁷²⁶, γιὰτὶ ἀλλιῶς δὲν θὰ μπορούσε νὰ στερεωθεῖ ὁ ὄφιοειδῆς βόστρυχος σὲ γυμνὸ καὶ βαμμένο κρανίο. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ αἰγυπτιακὰ παράλληλα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται τὸ ἀνάγλυφο ἀπὸ τὸ παρεκκλήσι τῆς Ἄθωρ τοῦ Deir-el-Bahari⁷²⁷, ὅπου ἡ Χατσεψούτ εἰκονίζεται μὲ σκούφια, ποὺ μοιάζει μὲ αὐτὴ τῶν ἀνδρῶν τῆς τοιχογραφίας τῆς Πύλου⁷²⁸. Ὑπάρχουν δηλαδὴ τρία παραδείγματα ἀπὸ διαφορετικὲς περιοχὲς μὲ τὸν ἴδιο χαρακτήρα. Εἶναι προφανές, ὅτι οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ ἱερεῖς χρησιμοποιοῦσαν εἰδικές, μερικὲς φορὲς μεγαλοπρεπεῖς, κομμώσεις ὡς σύμβολο δύναμης. Ἡ «φενάκη» ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ τῆς μέσης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ὅπως ἀποδίδεται σὲ εἰδώλια τοῦ συροπαλαιστινιακοῦ κύκλου Judeich⁷²⁹. Ἡ κόμμωση τοῦ κυθηραϊκοῦ εἰδωλίου E67 ἴσως δηλώνει κάτι παρόμοιο.

Ἐνα ἄλλο κάλυμμα τῆς κεφαλῆς στὰ μινωικὰ χρόνια εἶναι ὁ κωνικὸς πῖλος⁷³⁰. Στὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων ὑπάρχει ἕνα μόνο γυναικεῖο εἶδωλο, τὸ E76, ποὺ φέρει ἕνα εἶδος κωνικοῦ πῖλου, προφανῶς ἀπὸ μαλακὴ ὕλη, γιὰτὶ ἡ κορυφή του γυρίζει πρὸς τὰ πίσω καὶ συνεχίζεται μὲ μία κοτσίδα. Στὴ μινωικὴ χαλκοπλαστικὴ κωνικὸ πῖλο φέρουν εἰδώλια ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο, προερχόμενα ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες, κάτι ποὺ ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στὸ κυθηραϊκὸ εἶδωλο καὶ σὲ εἶδωλο ἀπὸ τὸν Μυλοπόταμο⁷³¹. Ἰδιαίτερα μὲ τὸ εἶδωλο τῶν Ἀρχανῶν, τὸ εἶδωλο E76 συνδέεται καὶ μὲ ἄλλα στοιχεῖα, ὅπως τὸν πλόκαμο καὶ τὴ θέση τῶν χειρῶν. Κωνικὸ πῖλο καὶ μάλιστα ὑψηλό, φέρουν καὶ κάποια σημαντικὰ εἰδώλια τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου, ὅπως τὸ εἶδωλο τοῦ Κατσαμπᾶ⁷³² καὶ πιὸ ταπεινὸ τὰ εἰδώλια τῆς Δρήρου⁷³³ ἢ τοῦ Ψυχροῦ⁷³⁴. Τὸ εἶδωλο τοῦ Κατσαμπᾶ, ποὺ τὸ κωνικὸ κάλυμμά του θὰ ἦταν ἀπὸ σκληρὴ ὕλη, ἔχει τὴν ἴδια κίνηση τῶν χειρῶν μὲ τὸ E76, ὅπως καὶ τὸ πρωιμότερο τῶν Ἀρχανῶν. Ὁ κωνικὸς πῖλος εἶναι γνωστὸς ἐπίσης ἀπὸ πῆλινα ἀκατάγραφα εἰδώλια ἀπὸ τὸν Κόφινά⁷³⁵, μὲ ἀντίστοιχο τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου⁷³⁶, ἀλλὰ καὶ μεταγενέστερα, ὅπως ΥΜ III εἶδωλο, πιθανῶς ἀπὸ τὸ Ἀμάρι⁷³⁷. Ἀπὸ τὴ σφραγιδογλυφία χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ παραστάσεις

726. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1981, πίν. 154α.

727. Lange-Hirmer 1956, πίν. 125, Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1981, πίν. 155β.

728. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1973, πίν. 156α.

729. Negbi 1976, 67 κέ.

730. Sapouna-Sakellarakis 1995, 145-147.

731. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 73, 114, πίν. 1

732. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 97,

πίν. 28.

733. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 11, πίν. 30.

734. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 16, πίν. 31.

735. Ρεθεμιωτάκης 2001, εἰκ. 136.

736. Ρεθεμιωτάκης 2001, εἰκ. 138, ἀρ. 970.11-7.1.

737. Ρεθεμιωτάκης 1998, 45, 85, ἀρ. 185, πίν. 55γ- δ.

σὲ δύο σφραγίσματα, τὸ ἓνα ἀπὸ τὴν Κνωσὸ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁷³⁸. Γιὰ τὴν ἔρμηνεία ὡς θεότητας τῆς γυναικείας μορφῆς μεταξύ δύο ἀνδρῶν στὸ σφράγισμα τῆς Ἁγίας Τριάδας ἔχει ἐκφρασθεῖ ὁ F. Charoutier⁷³⁹. Ἀπὸ τὰ σφραγίσματα τῆς Κνωσοῦ τὸ ἓνα εἰκονίζει «θεὸ» συνοδευόμενο ἀπὸ λέαινα⁷⁴⁰, ἐνῶ στὴν ἄλλη πλευρὰ «θεὰ» μὲ λέοντα⁷⁴¹. Σὲ σφράγισμα ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁷⁴² κεντρικὴ γυναικεῖα μορφή φέρει κωνικὸ πῖλο καὶ ἔχει τὰ χέρια πρὸς τὰ ἔμπρός, ὅπως τὸ εἰδῶλιο E76. Ὁ F. T. Van Straten⁷⁴³ προσδιορίζει μίαν σημαντικὴν ιδιότητα σὲ ὅσους φέρουν ψηλὸ πῖλο, συχνὰ θεϊκὴ, ὅπως καὶ ἄλλοι⁷⁴⁴ ποὺ ἐκφράζουν καὶ τὴν ἀποψη τῆς ἀνατολικῆς προέλευσης τοῦ ψηλότερου τύπου. Ὁ H. Frankfort ἐπίσης⁷⁴⁵ νωρὶς ἔχει ἐπίσης ἐκφράσει τὴν ἀποψη, ὅτι ὁ κωνικὸς πῖλος χαμηλὸς ἢ ψηλὸς φέρεται ἀπὸ ἀνδρικές ἢ γυναικεῖες θεότητες. Στὴν Ἀνατολὴ πῖλος ὅμοιος μὲ αὐτὸν τοῦ Κατσαμπᾶ⁷⁴⁶ φέρεται ἀπὸ θεοῦς. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ τοῦ πῖλου εἶναι ὅμως γνωστὸ στὴν Κρήτη ἀπὸ κάποια εἰδῶλια τῆς παλαιοανακτορικῆς περιόδου ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ⁷⁴⁷. Δὲν εἶναι βέβαιο ὅμως ὅτι τὸ ἔξαρμα στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς τῶν χορευτῶν ἀπὸ τὸ Καμηλᾶρι ἀποτελεῖ κωνικὸ πῖλο. Νεώτερα εἰδῶλια, τοῦ τέλους τῆς νεοανακτορικῆς περιόδου εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ Ψυχρό⁷⁴⁸, ἃν δὲν πρόκειται καὶ ἐδῶ, ὅπως στὸ σύμπλεγμα ἀπὸ τὸ Καμηλᾶρι, γιὰ κόμμωση.

Μὲ τὴν ἔρμηνεία διαφορετικῶν εἰδῶν καλύμματος τῆς κεφαλῆς, ἔχουν ἀσχοληθεῖ μελετητὲς ὅπως οἱ R. W. Nichols⁷⁴⁹, E. Vermeule⁷⁵⁰ καὶ ἄλλοι ποὺ πρεσβεύουν ὅτι πρέπει νὰ ἔχει σχέση μὲ τὸ κοινωνικὸ status. Εἶναι βέβαιο ὅμως ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἔρμηνευθεῖ ὅποιοδήποτε κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ὡς ἱερατικόν. Ὡστόσο ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κάλυμματα, ὅπως ὁ κωνικὸς ἢ ὁ κολουροκωνικὸς πῖλος τοῦ τύπου τῶν εἰδωλίων τοῦ Πισκοκεφάλου⁷⁵¹, ἢ ὅπως τῆς θεᾶς ἀπὸ φαγεντιανῆ τῆς Κνωσοῦ, συνδέονται μὲ παραστάσεις κάποιων εἰδικῶν μορφῶν, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ σφραγίσματα καὶ ἴσως εἰκονίζουν θεοὺς ἢ ἱερεῖς.

Τὸ κεφάλι τοῦ εἰδωλίου E70 μοιάζει νὰ κρύβεται ἀπὸ ἓνα εἶδος κράνους μὲ ὀριζόντιες ραβδώσεις. Οἱ ραβδώσεις εἶναι ἀσυνήθιστες στοὺς πῖλους χάλκινων μινωικῶν εἰδωλίων, πλὴν τοῦ ὑψηλοῦ κωνικοῦ πῖλου σὲ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Μυλοπόταμο⁷⁵². Ὁ πῖλος ὅμως τοῦ εἰδωλίου E70 βρίσκεται ἀρκετὰ κοντὰ στὸ εἰδῶλιο

738. *CMS* II, 6, ἀρ. 9.

739. Charoutier 1935.

740. Evans 1921-1936, III, 465, εἰκ. 324A, *CMS* I, 8, 1, ἀρ. 236.741. Evans 1921-1936, III, 465, εἰκ. 325, *CMS* II, 8, 1, 236-7.742. *CMS* II, 6 ἀρ. 9.

743. Van Straten 1969, 112.

744. Verlinden 1984, 124, Sapouna-Sakel-

Iarakis 1995, 141, 146.

745. Frankfort 1939.

746. Gray 1964, 165, εἰκ. 52.

747. Rutkowski 1991, πίν. XXVII, 1-3.

748. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 16, πίν. 31.

749. Nicholls 1970, 3.

750. Vermeule 1965, 139.

751. Zervos 1956, 282, εἰκ. 404.

752. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 114, πίν. 1.

τοῦ Κάμπου τῆς Λακωνικῆς⁷⁵³. Μὲ κρυμμένο τὸ πρόσωπο ἀπὸ τέτοιου εἴδους κάλυμμα, ὅπως ἀκριβῶς στὸ Ε70, ἀποδίδεται ἡ μορφή σὲ σφραγιδόλιθο ἀπὸ τὸν ταφικὸ κύκλο Β τῶν Μυκηνῶν⁷⁵⁴, ἢ σὲ πολεμιστὲς ποὺ εἰκονίζονται σὲ νεοανακτορική σφραγίδα ἀπὸ τὸν Μαυροσπήλιο Κνωσοῦ⁷⁵⁵. Ἡ σχέση τοῦ πύλου τοῦ Ε70 μὲ αὐτοὺς τῶν παραστάσεων στὶς σφραγίδες ποὺ προαναφέρθηκαν, μοιάζει νὰ εἶναι περισσότερο τυπολογικὰ ὅμοιοι, ἀφοῦ στὶς σφραγίδες ἀποδίδονται πολεμιστὲς, ἐνῶ τὸ εἰδῶλιο Ε70 ἀποδίδει μία θηλυστολούσα, ἱερατικὴ μάλλον, μορφή. Πιὸ κοντὰ μοιάζει νὰ βρίσκονται οἱ ἀποδόσεις σὲ σφραγίσματα τῆς Ζάκρου, ὅπως αὐτὰ ποὺ ἀποδίδουν γυναίκα μὲ πτηνόμορφα χέρια⁷⁵⁶, ἢ ἄλλο ποὺ ἀποδίδει πτηνόμορφη γυναίκα μὲ ὅμοιο πύλο⁷⁵⁷. Ἀκόμη στενὴ εἶναι ἡ ὁμοιότητα μὲ τὸν τύπο ποὺ ἀπαντᾷ στὸν σφραγιδοκύλινδρο ἀπὸ τὰ Γιοφυράκια⁷⁵⁸. Ὁ πύλος τοῦ εἰδωλίου Ε70 μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ ὡς πρὸς τὶς ραβδώσεις μὲ εἰδῶλο θεᾶς ἀπὸ τὴν Κέω, ποὺ φέρει σχετικὸ κάλυμμα, ἂν καὶ ὄχι ὑψηλὸ⁷⁵⁹, ποὺ χρονολογεῖται περὶ τὸ 1500 π.Χ. Ὁ πύλος τοῦ Ε70 καὶ οἱ ραβδώσεις στὸν χαμηλὸ πύλο τοῦ εἰδῶλου τῆς Κέω, ὀδηγοῦν ἀκόμη, ὅπως καὶ ὁ σφραγιδοκύλινδρος ἀπὸ τὰ Γιοφυράκια, στὴν Ἀνατολή, σὲ εἰδῶλο ἀπὸ τὴ Warka⁷⁶⁰, ποὺ χρονολογεῖται μεταξὺ 3300 καὶ 3000 π.Χ., μὲ τὸ ὅποιο τὸ κυθηραϊκὸ εἰδῶλο ἔχει ὁμοιότητα καὶ ὡς πρὸς τὴ γενειάδα καὶ τὴ θέση τῶν χεριῶν. Ὅμοιους τέλος πύλους φέρουν μορφὲς στὶς τοιχογραφίες τοῦ Μάρι στὴ Μεσοποταμία⁷⁶¹, ποὺ χρονολογοῦνται στὴν περίοδο τοῦ Χαμουραμπὶ (1792-1750). Ὅλα τὰ πιὸ πάνω παραδείγματα συνηγοροῦν γιὰ τὴν ἰδιαίτερη, θρησκευτικὴ ἐδῶ, χρῆση τοῦ εἴδους αὐτοῦ τοῦ πύλου.

Δύο ξεχωριστὰ παραδείγματα καλύμματος κεφαλῆς ἀποτελοῦν αὐτὰ τῶν εἰδωλίων Ε68 καὶ Ε69. Τὸ εἰδῶλιο Ε68 ἔχει στοιχεῖο γιὰ τὰ ὅποια ἔγινε λόγος πιὸ πάνω μὲ ἀφορμὴ τὴ «φενάκη» καὶ τὶς κάθε εἴδους προσθῆκες στὴν κόμμωση, ὥστε νὰ προσδώσουν κάποια μεγαλοπρέπεια. Στὸ εἰδῶλιο Ε68 ἓνα δίκτυο καλύπτει ὀλόκληρο τὸ κρανίο, ἀπὸ τὸ μέτωπο μέχρι τὸν αὐχένα, καλύπτοντας ἀκόμη καὶ τὰ αὐτιά, ἐνῶ ἀναδίπλωση σχηματίζεται πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο. Στὴν κορυφὴ ὑπάρχει ἓνα κομβίο. Γιὰ τὴ φενάκη στὴ Θήρα, τὴν Πύλο καὶ τὴν Αἴγυπτο ἔγινε λόγος πιὸ πάνω. Στὴ φενάκη τοῦ κυθηραϊκοῦ εἰδωλίου χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ δίκτυο ποὺ σχηματίζεται στὴν ὕφανση. Καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον, ὅτι ἓνα εἶδος δικτύου βρέθηκε τὸ 2001 ἀνάμεσα στὰ ὑφάσματα, ποὺ ἀποθηκεύτηκαν στὶς Ἀρχάνες, μέσα σὲ πίθο⁷⁶². Τὸ ὑλικό, ἀπὸ τὸ ὅποιο θὰ ἦταν φτιαγμένο τὸ κάλυμμα

753. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 144, πίν. 33.

754. CMS I, ἀρ. 12.

755. CMS II, 3, ἀρ. 32.

756. CMS II, 7, ἀρ. 129A-B καὶ ἀρ. 134.

757. CMS II, 7, 140, ἀρ. 124.

758. Evans 1921-1936, II, 265, εἰκ. 158, CMS II, 2, ἀρ. 206.

759. Hood 1978, 107, εἰκ. 90.

760. Hildesheim Museum 1978, ἀρ. 34.

761. Moorgat 1969, 70, εἰκ. 49, ἄνω.

762. Ἔργον 2001, 82-83.

τοῦ E68 πρέπει νὰ ἦταν ἀπὸ χοντρὸ μαλλί. Τὸ λοφίον στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς ἴσως χρησίμευε ὡς βάση λοφίου ἀπὸ ἄλλη ὕλη. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὸ κεφάλι τοῦ Deir-el-Bahari, ποὺ ἐξετάσθηκε πιὸ πάνω, τὸ οὐραῖο στερεώθηκε πάνω σὲ πλεκτὴ φενάκη. Σὲ ὑφασμάτινο σκοῦφο στηρίχθηκε προφανῶς καὶ τὸ ἀντίστοιχο στὴ λεγόμενη μικρὴ ἰέρεια τῆς δυτικῆς οἰκίας τῆς Θήρας. Κομβίοςχημη ἀπόληξη εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὸ ΥΜ III εἰδώλιο ἰέρειας ἀπὸ τὶς Μυκῆνες⁷⁶³, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν κεφαλὴ πολεμιστῆ, ἐπίσης ἀπὸ τὶς Μυκῆνες⁷⁶⁴. Στὸ λεγόμενο ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁷⁶⁵ καὶ σὲ σφραγίδα ἀπὸ τὰ Ἀπλώματα τῆς Νάξου⁷⁶⁶ ἀποδίδεται καθαρὰ τὸ λοφίον, ποὺ βγαίνει ἀπὸ κουμπὶ στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς. Οἱ μορφὲς στὰ ἔργα αὐτὰ ἀναμφίβολα εἶναι ἡγετικές. Ὡς βάση λοφίου λοιπὸν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ τὸ κομβίον τοῦ εἰδωλίου E68 καὶ σὲ ἀναλογία ἢ μορφὴ ποὺ ἔφερε τέτοιο κάλυμμα ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικὴ.

Ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ἀκόμη εἶναι καὶ τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τοῦ εἰδωλίου E69. Οἱ βόστρυχοι φθάνουν μέχρι τὸν αὐχένα, ὅπως στὸ εἰδώλιο E9 καὶ σὲ ἄλλα κυθηραϊκὰ εἰδώλια, ποὺ ἀναφέρθηκαν πιὸ πάνω καὶ θυμίζουν ΜΜ III μινωικὸ εἰδώλιο⁷⁶⁷, ἢ τὸν ἱερέα τοῦ λεγομένου ἀγγείου τῶν θεριστῶν τῆς Ἁγίας Τριάδας. Οἱ βόστρυχοι στὸ μέτωπο παραπέμπουν σὲ εἰδώλιο ἀπὸ τὸν Κόφινα⁷⁶⁸, μὲ πιὸ πολύπλοκη κόμμωση πίσω. Τὸ δισκοειδὲς κάλυμμα ὅμως στὴν κορυφὴ εἶναι μοναδικὸ ἀνάμεσα στὰ χάλκινα εἰδώλια, γνωστὸ ἀπὸ ἀδημοσίευτο πῆλινο εἰδώλιο παλαιοανακτορικῶν χρόνων⁷⁶⁹, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τὴ μία μορφὴ στὸ λεγόμενο ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς τῆς Ἁγίας Τριάδας⁷⁷⁰, ποὺ εἶναι τὸ ἀκριβὲς παράλληλο καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι φέρεται ἀπὸ ἓνα ἀξιωματοῦχο.

Στὰ εἰδώλια τῶν Κυθήρων λοιπὸν ὑπάρχουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα καὶ στὸν τομέα τῶν ἐνδυμάτων καὶ τῶν πῆλων, ποὺ δείχνουν τὴ συμμετοχὴ κάποιας ὑψηλῆς τάξης στὰ δρώμενα καὶ ἐπομένως τὴ χρῆση εἰδικῶν ἐνδυμάτων ἢ ἐξαρτημάτων σὲ εἰδικὲς τελετές⁷⁷¹. Τὰ ἐνδύματα καὶ οἱ κομμώσεις τῶν εἰδωλίων τῶν

763. Μυλωνᾶς 1983, 143, εἰκ. 112.

764. Μυλωνᾶς 1983, 161, εἰκ. 124.

765. Saronou-Sakellarakis 1995, πίν. 47, εἰκ. 2.

766. Κοντολέων 1959, 183 κέ., πίν. 155.

767. Πιλάλη-Παπαστερίου, 1992, 96, ἀρ. 20, 21, πίν. 241.

768. Ἄρ. Μ.Η. Π16575.

769. Ἄρ. Μ.Η. Π14185.

770. Saronou-Sakellarakis 1995, πίν. 47, ἀρ. 2.

771. Εἶναι περιέργο, ὅτι ἡ Crowley 1995, 485 κέ. ξεχνᾷ στὸν ἀπολογισμὸ τῶν στοιχείων ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς μορφὲς μὲ «power» ἢ τοὺς

«VIPs» τῆς τὸ στοιχεῖο τῆς φενάκης στὶς τοιχογραφίες τῆς Θήρας, τῆς Πύλου, ἢ τῶν χάλκινων εἰδωλίων καὶ μιλάει πιὸ πολὺ γιὰ τὶς ὑβριδικὲς μορφὲς ὡς στοιχεῖο ποὺ δηλώνει δύναμη, παραπέμποντας (ὁ.π. 477, σημ. 5) στὸ βιβλίον τοῦ K. Michalowsky (*The art of ancient Egypt*, 1969) σχετικὰ μὲ τὶς ζωομορφικὲς κεφαλὲς τῶν αἰγυπτιακῶν θεοτήτων. Ὡστόσο στὸ Αἰγαῖο καὶ εἰδικὰ στὴν Κρήτη, ὅπου ὑπάρχουν ἀπεικονίσεις ζωοκεφάλων ὄντων, εἶναι πιθανὸ ἢ θεὰ ἢ οἱ ἐκπρόσωποί τῆς νὰ ἐμφανίζονταν στοὺς θνητοὺς μὲ «animal form» (B. C. Dietrich, *The*

Κυθήρων υποδηλώνουν έπομένως, ότι ο Άγιος Γεώργιος στο Βουνό ήταν ένα σημαντικό ιερό⁷⁷² και όχι ένα απλό ιερό λαϊκής λατρείας, του τύπου της Volks-religion κατά τη διάκριση του K. Kilian⁷⁷³.

9. Χειρονομίες

Η έρμηνεία των διαφόρων χειρονομιών στα ειδώλια είναι δύσκολη και πολλές φορές έπισφαλής, καθώς δεν υπάρχουν γραπτές πηγές, που να έπιβεβαιώνουν όσα εικάζονται, ακόμη και για τις σύνθετες εικονογραφικές παραστάσεις. Αν ακόμη σκεφθεί κανείς, ότι από τις χειρονομίες των μνημείων των ιστορικών χρόνων λίγες μόνο έχουν με βεβαιότητα έρμηνευθεί⁷⁷⁴, αντιλαμβάνεται τη δυσκολία του έγχειρήματος κάποιας έρμηνείας σε μία περίοδο που δεν υπάρχουν ιστορικές πηγές. Για την περίοδο που μας άπασχολεί, ενδιαφέρουσα είναι ή μελέτη της E. Brandt⁷⁷⁵, ενώ διάφορες έρμηνείες έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί σε ειδικές ή γενικότερες μελέτες, οί όποίες θα έξετασθούν πιο κάτω.

Πριν προχωρήσει κανείς στην έρμηνεία των κινήσεων πρέπει να έξετασθούν όμως άλλα στοιχεία, όπως π.χ. ο χώρος που βρέθηκαν τα ειδώλια. Ο χώρος εύρεσης μπορεί να δηλώνει τη διακοσμητική χρήση τους, αν έχουν έλθει στο φως σε σπίτια, ή τη θρησκευτική, αν έχουν βρεθεί σε ιερά ή τάφους, ώστε να είναι δυνατή ή περαιτέρω έξέταση των χειρονομιών⁷⁷⁶. Προκειμένου για τα μινωικά χάλκινα ειδώλια είναι σαφής ή γνώση του χώρου εύρεσης, που είναι κυρίως τα ιερά κορυφής, όπως στα Κύθηρα, μετά τα σπήλαια, και σπανιότερα τα νεκροταφεία⁷⁷⁷, χώροι δηλαδή που άμεσα ή έμμεσα συνάπτονται με τη λατρεία.

Το δεύτερο θέμα που πρέπει να έρευνηθεί, είναι τι εικονίζουν αυτά τα ειδώλια, κοινούς θνητούς λατρευτές, ιερείς ή κάτι που δηλώνει μιαν υπεράνθρωπη φύση, τη θεότητα. Ο F. Matz⁷⁷⁸ πιστεύει, ότι είναι αδύνατο να γίνει κάποια διάκριση στην εικονογραφία μεταξύ του λάτρη και της έξανθρωπισμένης θεότητας, είτε αυτή είναι όραμα, είτε κάποιο είδωλο, είτε ιερέας που εκπροσωπεί τη θεότητα.

origins of greek religion, Berlin 1974, 118, 119) και αυτό άποδεικνύεται με τα σφραγίσματα της Ζάκρου. Είναι προφανές πάντως, ότι ή J. Crowley ξεχνάει και τη βασική μελέτη του H. Biezantz 1958 για τα πορτραίτα.

772. Hägg 1995, 389.

773. Kilian 1990, 185-96.

774. Neumann 1965, όπου και ή σχετική βιβλιογραφία.

775. Brandt 1965, όπου και οί παλαιότερες άπόψεις.

776. Sapouna-Sakellarakis 1995, 139 κέ. Η Ά. Λεμπέση (Λεμπέση 2002, 194) άσφαλώς δεν διάβασε αυτό το τμήμα της πιο πάνω μελέτης μου.

777. Sapouna-Sakellarakis 1995, 139 κέ.

778. Matz 1958, 410.

Ὡστόσο σὲ ὅλες τὶς θρησκευτὲς καὶ ὅλες τὶς περιόδους ὁ θεὸς μὲ μαγικὸ τρόπο ἐξομοιώνεται μὲ τὸν ἄνθρωπο, πράγμα πού δέχεται καὶ ὁ F. Matz⁷⁷⁹, ἔστω κι ἂν εἶναι δύσκολα ἀναγνωρίσιμες οἱ διαφορές. Ὁ ἴδιος μελετητὴς δὲν δέχεται τὴν ὑπαρξη-ἀπεικόνιση ὑπὸ μορφήν εἰδώλου τοῦ θείου, ὡστόσο ἀναγνωρίζει τὴν ἀπεικόνιση, ζωγραφικά, θεϊκῆς μορφῆς στὴ σαρκοφάγο τῆς Ἁγίας Τριάδας⁷⁸⁰, ἢ παραστάσεις τῆς πότνιας θηρῶν⁷⁸¹ ἢ τοῦ λεγομένου Schieldgot⁷⁸², ἢ τῆς θεότητος σὲ ΜΜ ἀγγεῖο τῆς Φαιστοῦ⁷⁸³. Καὶ μόνο οἱ ἀπεικονίσεις σὲ αὐτὰ τὰ μνημεῖα θεοτήτων, ἀποτελοῦν ὅμως σημεῖα ἀναφορᾶς γιὰ ἄλλα ἔργα καὶ ἐπομένως γιὰ τὰ εἰδώλια.

Ἡ E. Brandt⁷⁸⁴ πιστεύει, ὅτι τὰ εἰδώλια ἀπεικονίζουν λατρευτὲς καὶ ὄχι θεότητες, λόγω τοῦ πλήθους πού βρίσκονται στὰ ἱερά κορυφῆς. Ὡστόσο δὲν ὑπολογίζει τὰ εἰδικὰ χαρακτηριστικά κάθε εἰδωλίου, ὅπως τὸ μέγεθος, τὸ ἔνδυμα, τὴν κόμωση καὶ τὰ insignia, πού μπορεῖ νὰ δηλώνουν χωριστὲς καὶ εἰδικὲς ιδιότητες κάθε εἰδωλίου⁷⁸⁵.

Τί μπορεῖ ὅμως νὰ ξεχωρίζει τὸ θεῖο ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο στὰ εἰδώλια καὶ τί μπορεῖ νὰ σημαίνει κάθε κίνηση; Χορό, ἐπίκληση, εὐλογία, ἰκεσία, ἐξορκισμό, ἐπιφάνεια, εὐλογία; Εἶναι μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐρμηνεῖες πού ἔχουν δοθεῖ. Καὶ ἀκόμη σὲ ποιὲς εὐκαιρίες ἐκφραζόταν κατὰ τὸν ἕνα ἢ ἄλλο τρόπο, στὶς γιορτὲς τοῦ θέρους, τοῦ χειμῶνα, τῆς ἀνοιξης, τῆς ἀναγέννησης τῆς φύσης, τῆς βλάστησης; Κάθε θρησκεία σὲ ὅλο τὸν κόσμο ἔχει τὶς εἰδικὲς ἐποχικὲς τελετές, πού ἴσως ἀπαιτοῦσαν ἄλλο τρόπο ἐκφρασης. Σύμφωνα πάντως μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη πού ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἐθνολογία⁷⁸⁶ οἱ διάφορες τελετουργίες γίνονταν μὲ ἐκδηλώσεις χοροῦ, ἀρχέγονες δηλαδὴ κινήσεις, πού ἀπὸ τὰ παλαιολιθικὰ χρόνια ἐξακολουθοῦν νὰ διατηροῦνται μέσα στὴν ἀργὰ ἐξελισσόμενη μορφή τῆς θρησκείας, ἢ ὅποια διατηρεῖ τύπους πού ἔπαψαν οὐσιαστικὰ νὰ ἔχουν κάποιο λόγο ὑπαρξης. Ἔτσι διαμορφώνονται ἴσως καὶ τὰ μόνιμα στάδια τῆς προσευχῆς.

Ὁ M. Bowra⁷⁸⁷ συνοψίζοντας καὶ παλαιότερες ἀπόψεις, ὀρίζει ὅτι κάθε προσευχὴ διενεργεῖται σὲ τρία στάδια. Τὸ πρῶτο στάδιο εἶναι ἡ ἐπίκληση (Invocation, Berührung) κατὰ τὴν ὁποία ὁ θεὸς καλεῖται σὲ ἱερά, ὅπου ὁ πιστὸς ἀποδεικνύει

779. Matz 1958, 412.

780. Matz 1958, 392.

781. Matz 1958, 416.

782. Matz 1958, 419.

783. Matz 1958, 419.

784. Brandt 1965, 20-23.

785. Βλ. ἀντιρρήσεις σὲ Sapouna-Sakellarakis 1995, 139 κέ. Βλ. ἐπίσης Ch. Boulotis 1979, Zur Deutung des Freskofragmentes Nr. 103 aus

Tirynter Frauenprozession, *Arch. Korresp.* 1979, 59-66, εἰκ. 1, Κριτσέλη-Προβίδη 1982, Β2, 39, 40, πίν. 6α, Crowley 1995, 478-479, ὅπου χέρι κρατεῖ μικρὸ εἶδωλο μὲ ἱερατικὸ ἔνδυμα. Στὰ κλασικὰ χρόνια ἀκόμη ἱέρειες κρατοῦν ἀγαλματῖδια θεότητος, ὅπως π.χ. στὴ στήλη τῆς Πολυξένης στὸ Βερολίνο (Μάντης, 1990, 67, πίν. 28β).

786. Κακούρη 1974, 31, 66 κέ.

787. Bowra 1957.

τὸν σεβασμὸ του. Τὸ δεύτερο εἶναι ἡ ἔγκριση-κύρωση (sanction), κατὰ τὴν ὁποία ὁ λάτρης ἀναφέρεται στὶς πράξεις του πρὸς τὴν θεότητα, ὥστε νὰ δικαιωθεῖ καὶ τρίτο στάδιο εἶναι ἡ ἰκεσία (entreaty), κατὰ τὴν ὁποία ὁ πιστὸς ζητᾷ ἀπὸ τὸ θεὸ ἢ τὸν ἐκπρόσωπό του νὰ μεσολαβήσει γιὰ τὴν ἐκπλήρωση κάποιας ἐπιθυμίας. Ἔτσι λοιπὸν ὀρισμένες χειρονομίες μπορεῖ νὰ ἐκφράζουν ἓνα ἀπὸ τὰ τρία στάδια τῆς προσευχῆς.

Ὁ L. A. Milani⁷⁸⁸ διακρίνει τὶς κινήσεις τῶν εἰκονιζομένων σὲ αὐτὲς ποὺ εἶναι πρὸς τὰ πάνω καὶ αὐτὲς πρὸς τὰ κάτω καὶ ἀπευθύνονται σὲ ἀντίστοιχες θεότητες. Κατ' αὐτὸν ἡ πρὸς τὰ πάνω κίνηση πρέπει νὰ χαρακτηρισθεῖ σὰν ἐπίκληση. Ἡ S. Mollard-Besques⁷⁸⁹, ποὺ ἐπίσης ἀσχολήθηκε μὲ τὰ στάδια ποὺ διέπουν τὴν προσευχή, σωστὰ συσχέτισε πολλὰ ἀπὸ τὶς κινήσεις τῶν μινωικῶν εἰδωλίων μὲ αὐτὲς τῶν σταδίων τῆς προσευχῆς στὶς θρησκείες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, ὅπως καὶ ὁ Σ. Ἀλεξίου, ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε⁷⁹⁰ ὅτι ὑπάρχει κοινὴ ἔκφραση σὲ ὀρισμένες χειρονομίες μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ μινωικῆς Κρήτης. Τὸ ἴδιο εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς O. Negbi⁷⁹¹, προκειμένου γιὰ τὰ συροπαλαιστινιακὰ εἰδώλια, ὅπου παρὰ τὶς ἰδιομορφίες, ὑπάρχουν ὀρισμένες κοινὲς χειρονομίες σὲ ἀνάγλυφα, ποὺ συνοδεύονται ἀπὸ ἐπιγραφὰς καὶ διευκολύνουν κάπως τὴν ἐρμηνεία καὶ τῶν μινωικῶν. Καὶ μὲ αὐτὲς προσπαθήσαμε ἀλλοῦ νὰ ἐρμηνεύσουμε κάποιες ἀπὸ τὶς χειρονομίες τῶν μινωικῶν εἰδωλίων⁷⁹². Τὴν ἐπίδραση τῶν χειρονομιῶν ἀπὸ γειτονικὲς περιοχὲς δὲν εἶχε δεχθεῖ παλαιότερα ὁ V. Müller⁷⁹³.

Ὁ F. Matz⁷⁹⁴ διέκρινε δύο κυρίως κατηγορίες θρησκευτικῶν κινήσεων, τῆς ἐπιφάνειας, ὅπως εἰκονίζεται στὸ δαχτυλίδι τῶν Ἴσοπάτων⁷⁹⁵ καὶ τοῦ ἐξορκισμοῦ⁷⁹⁶, τὴν κίνηση μὲ τὰ χέρια πρὸς τὰ πάνω, ὅπως ἀποδίδεται στὶς μικρογραφικὲς τοιχογραφίες τῆς Κνωσοῦ. Ἡ κίνηση τῶν χειρῶν πρὸς τὰ πάνω ἀποδίδει ὅμως κατ' ἄλλους ἰκεσία⁷⁹⁷, σύμφωνα μὲ τὰ στάδια προσευχῆς τοῦ M. Bowra καὶ εἶναι μία χειρονομία ποὺ καὶ στὴν κλασικὴ εἰκονογραφία ἐκφράζει ἰκεσία-παράκληση (Betten), ὅπως τὴν ἐρμήνευσε ὁ G. Neumann⁷⁹⁸. Ἡ κίνηση συσχετίζεται μὲ τὸ ὁμηρικόν: λαοὶ δ' ἠρήσαντο, θεοῖσι δὲ χεῖρας ἀνέσχον⁷⁹⁹. Τελευταῖα ὁ M. Wedde⁸⁰⁰ ἀναφέρεται στὴ διαφορετικὴ σημασία κάποιων κινήσεων, ὅπως τοῦ ἀποσκοπεῖν, ἀνάλογα μὲ τὸ εἰκονογραφικὸ κλίμα, π.χ. χαιρετισμὸ, λατρεία κλπ., χωρὶς νὰ καταλήξει σὲ ἓνα πρὸ ξεκάθαρο συμπέρασμα.

788. Milani 1905, 118.

789. Mollard-Besques 1966, 234.

790. Ἀλεξίου 1958, 179 κέ.

791. Negbi 1976.

792. Sapouna-Sakellarakis 1995, 139 κέ.

793. Müller 1929, 53.

794. Matz 1958.

795. Matz 1958, 389.

796. Matz 1958, 388.

797. Milani 1905, Sapouna-Sakellarakis 1995, 139 κέ.

798. Neumann 1965, 78, εἰκ. 37.

799. Ἰλ. Η 177-178.

800. Wedde 1995, 495 κέ.

Οί διαφορετικές προσεγγίσεις τοῦ θέματος κάποιων κινήσεων ποὺ ἐξετάσθηκε πρὸ πάνω, δὲν διαφωτίζουν τὸ θέμα τῶν χειρονομιῶν. Ὅστόσο, ὅπως θὰ φανεῖ πρὸ κάτω, ὑπάρχουν σαφέστερες ἐρμηνεῖς γιὰ κάποιες ἀπὸ τὶς χειρονομίες τῶν μινωικῶν εἰδωλίων στὰ ὁποῖα ἀνήκουν καὶ τὰ κυθηραϊκά.

α. *Ἀποσκοπεῖν: Χειρονομία σεβασμοῦ*

Σὰν νόμος λειτουργεῖ σὲ ὅλους τοὺς πολιτισμούς, ποὺ βρίσκονται στὴν ἴδια πολιτισμικὴ βαθμίδα καὶ ἰδιαίτερα στοὺς πολιτισμοὺς γύρω ἀπὸ τὸ Αἴγαῖο, νὰ κινεῖται κατὰ τὴν προσευχὴ ψηλότερα τὸ δεξιὸ χέρι ἀπὸ ὅ,τι τὸ ἀριστερό⁸⁰¹. Αὐτὸ ὀφείλεται ἴσως σὲ κάποιο θρησκευτικὸ λόγο ἢ ἀκόμη σὲ πρακτικὸ, ἐφ' ὅσον, πλὴν φυσικὰ ἐξαιρέσεων, μὲ τὸ δεξιὸ χέρι μπορεῖ νὰ ἀσκήσει ἓνα ἄτομο περισσότερες λειτουργίες.

Στὴ μινωικὴ εἰκονογραφία, μία ἀπὸ τὶς συνηθέστερες κινήσεις εἶναι ἡ κίνηση τοῦ ἀποσκοπεῖν, δηλαδή ἡ κίνηση πρὸς τὸ μέτωπο τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο σκιαζονται τὰ μάτια. Ἡ κίνηση αὐτὴ διακρίνεται στὰ μινωικὰ χάλκινα εἰδώλια σὲ διάφορες παραλλαγές⁸⁰². α) Στὴν τυπικὴ κίνηση τὸ δεξιὸ χέρι ἀκουμπᾷ ψηλὰ ἢ χαμηλὰ στὸ μέτωπο σκιαζοντας τὰ μάτια, πολλὲς φορές σὲ σχῆμα γροθιάς, ποὺ κρύβει τὸ μάτι ἢ σὰν μικρὸ «φτυαράκι». Σὲ ἄλλα ἔρχεται στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ πέφτει κάθετα καὶ παράλληλα μὲ τὸ σῶμα, σὲ ἐπαφή, ἢ ἐλαφρὰ ἀπομακρυσμένο ἀπὸ αὐτό. Τῶν περισσότερων εἰδωλίων, γυναικείων ἢ ἀνδρικών ἢ παλάμη τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ εἶναι στραμμένη πρὸς τὸ σῶμα, ἄλλοτε ὅμως εἶναι γυρισμένη πρὸς τὰ ἔξω καὶ πίσω. β) Ὅμοια κίνηση μὲ τὴν προηγούμενη ὡς πρὸς τὸ δεξιὸ χέρι, ἀλλὰ μὲ ἔντονα ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα τὸ ἀριστερό, ποὺ σχηματίζει γωνία. γ) Ἐλαφρότατα καμπυλούμενο τὸ ἀριστερὸ χέρι. Τὸ δεξιὸ σὲ ὅμοια μὲ τὸ προηγούμενο κίνηση. δ) Σὲ ὀρισμένα παραδείγματα δὲν φθάνει τὸ δεξιὸ χέρι μέχρι τὸ μέτωπο ἢ τὸ μάγουλο καὶ ἔτσι δὲν τὰ ἀγγίζει. Σὲ κάποια ἄλλα ὁ ἀντίχειρας ἐξέχει ἀπὸ τὴ γροθιά, ὅπως σὲ εἰδώλια ἀπὸ τὴν Κνωσό⁸⁰³. Τὸ ἰδιαίτερο αὐτὸ σχῆμα εἶναι γνωστὸ καὶ στὰ ἱστορικὰ χρόνια. Κατὰ τὸν G. Neumann⁸⁰⁴ ὁ τύπος αὐτὸς τῆς χειρονομίας σημαίνει σεβασμὸ, «σέβας» (Ver-eherung). Ὁ G. Neumann παραπέμπει στὸν Βιργίλιο: «Venerantes deum tangimus frontem»⁸⁰⁵, ἐνῶ δέχεται καὶ τὴν ἀποψη ἄλλων, ποὺ τὸ θεωροῦν σὰν σκίασμα

801. Persson 1942, Biezantz 1954, 6, Brandt 1965, 3.

802. Sapouna-Sakellarakis 1995, 110, Verlinden 1984, 90, Gestus 1.

803. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 90, πίν.

28. ἀρ. 94, πίν. 30.

804. Neumann 1965, 80 -81, εἰκ. 41, βλ. Εὐριπίδη, *Βάκχαι* 1150-1.

805. Βλ. ἐπίσης Εὐριπίδη, *Βάκχαι*, 1150-1.

τῶν ματιῶν. Τὸ ἀριστερὸ χέρι καὶ στὴν παραλλαγή αὐτὴ εἶναι σὲ κάποιον ἀπὸ τὰ σχήματα ποὺ προαναφέρθηκαν.

Παραλλαγή μὲ σημασιολογικὴ διαφοροποίηση ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ὅταν τὸ δεξιὸ χέρι ἔρχεται μέχρι τὸ στόμα καὶ τὸ ἀριστερὸ εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅπως εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ μορφὴ σὲ πομπή σὲ σφράγισμα τῆς Ἁγίας Τριάδας⁸⁰⁶. Ἐκεῖ ὅμως δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴ χειρονομία τοῦ ἀποσκοπεῖν.

Στὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια τὸ σχῆμα τοῦ ἀποσκοπεῖν ἀπαντᾷ τόσο σὲ γυναικεῖα, τὰ E72 καὶ E74, ὅσο καὶ σὲ ἀνδρικὰ εἰδώλια. Σὲ ἄλλα ἀπὸ τὰ ἀνδρικὰ τὸ δεξιὸ χέρι ἔρχεται στὴν κεφαλὴ μὲ γροθιά στὸ μέτωπο καὶ μὲ τὸ ἀριστερὸ ἴσιο πρὸς τὸ σῶμα, ὅπως στὰ εἰδώλια E1, E8, E9, E11, E14, E16, E17, E18 καὶ E26 καὶ μὲ γροθιά πρὸς τὰ πίσω στὰ περισσότερα. Στὸ E17 ἡ γροθιά εἶναι πρὸς τὰ ἐμπρός. Σὲ ἄλλα εἰδώλια, τὰ E1, E2, E5 καὶ E14, τὸ δεξιὸ ἄλλα καὶ τὸ ἀριστερὸ χέρι ἔρχονται σὲ γροθιά πρὸς τὰ πίσω. Στὰ εἰδώλια E3, E4 καὶ E71 τὸ δεξιὸ χέρι ἔρχεται στὸ μέτωπο, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ πέφτει ἴσια ἢ λίγο ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὸ σῶμα (E4), ἢ ἔρχεται μὲ κυκλικὴ κίνηση στὸν γοφὸ (E71 καὶ E78). Στὸ εἶδωλο E25 τὸ δεξιὸ χέρι ἔρχεται στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ πέφτει ἴσια. Στὰ εἰδώλια E6 καὶ E28 τὸ δεξιὸ χέρι ἔρχεται στὸ πρόσωπο, μὲ τὸ ἀριστερὸ ἴσιο πρὸς τὰ κάτω, (E6) ἢ μὲ γροθιά πρὸς τὰ ἐμπρός (E28). Στὰ εἰδώλια E7, E10 καὶ τὸ γυναικεῖο εἶδωλο E73 τὸ δεξιὸ χέρι ἔρχεται στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ σχηματίζοντας καμπύλη, ἔρχεται στὸν γλουτὸ μὲ τὴ γροθιά πρὸς τὰ ἔξω καὶ πίσω (E7) ἢ πέφτει ἴσια (E73).

Οἱ παραλλαγές τοῦ σχήματος τοῦ ἀποσκοπεῖν ἀνταποκρίνονται σὲ αὐτὲς τῶν μινωικῶν εἰδωλίων⁸⁰⁷, ἢ ἄλλων μινωικῶν εἰκονογραφικῶν παραστάσεων, ὅπως στὴ μινωικὴ σφραγίδογλυφία. Καὶ ἴσως οἱ μικρὲς ἢ μεγάλες παραλλαγές ἔχουν διαφορετικὴ σημασία στοὺς ἄνδρες ἢ τὶς γυναῖκες ἢ ἀκόμη δηλώνουν διαφορετικὲς τελετουργικὲς πράξεις, ἀνάλογα μὲ τὸ εἰκονογραφικὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ἀποδίδονται ἢ τὴ στιγμὴ ἢ ὁποῖα ἐπιχειρεῖται νὰ ἀποδοθεῖ⁸⁰⁸. Σὲ παράσταση πομπῆς γυναικῶν π.χ.⁸⁰⁹ οἱ γυναῖκες ἔχουν μίαν σχετικὴ κίνηση, χωρὶς νὰ φθάνουν τὰ χέρια στὸ μέτωπο, ὅπως καὶ ἡ μία ἀπὸ τὶς γυναῖκες σὲ ἄλλῃ πομπῇ, ὅπου ἰέρεια φέρει ζῶο στὸν ὦμο⁸¹⁰. Σὲ ἄλλῃ πομπῇ γυναικῶν, σὲ σφραγίδα ἐπίσης, γυναῖκες ἔχουν τὴν ἴδια κίνηση, ὅπως καὶ σὲ πομπῇ γυναικῶν σὲ τοιχογραφία τῆς Ἁγίας Τριάδας⁸¹¹. Ἴσως λοιπὸν στὴ μινωικὴ εἰκονογραφία καὶ σὲ παραστάσεις ὅπως οἱ πιὸ

806. *CMS* II, 6, 13.

807. Sapouna-Sakellarakis 1995, 142 κέ.

808. Βλ. καὶ Wedde 1995, 495 κέ.

809. *CMS* II, 3, ἀρ. 17.

810. *CMS* I, ἀρ. 220, Σακελλαράκης 1972, 245 κέ., Σακελλαράκης 1992, πίν. 208.

811. Militello 1998, πίν. 10Α, ἄνω σειρὰ.

πάνω, να αποδίδεται είτε τὸ σέβας⁸¹² ἢ ἀκόμη ἡ σφοδρότητα τῆς κίνησης. Οἱ χειρονομίες στὰ εἰδώλια τῶν ἱερῶν κορυφῆς ἔχουν ὅμως ἰδιαίτερη σημασία.

Πρέπει νὰ τονισθεῖ, ὅτι ἡ κίνηση τοῦ ἀποσκοπεῖν δὲν ἀπαντᾷ σὲ παραστάσεις γειτονικῶν πολιτισμῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Οἱ ρωπογραφικὲς σκηνὲς τῶν αἰγυπτιακῶν τοιχογραφιῶν ἢ τὴν ἀνατολικῶν ἀναγλύφων θὰ τὴν εἶχαν παραδώσει, ἂν πράγματι ὑπῆρχε, ἐφ' ὅσον στοὺς πολιτισμοὺς αὐτοὺς ἀπεικονίζονται διάφορες φάσεις, τόσο τῆς καθημερινῆς, ὅσο καὶ τῆς πρὸ ἐπίσημης θρησκευτικῆς ζωῆς, μαζί μὲ τὶς τελετουργίες. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ ἔκφραση τοῦ μινωικοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν.

Τὸ θέμα τῆς κίνησης τοῦ ἀποσκοπεῖν καὶ τῶν παραλλαγῶν τῆς ἀπασχόλησε νωρὶς τοὺς μελετητές⁸¹³. Συγκεκριμένα ὁ V. Müller⁸¹⁴ τὴν θεωρεῖ λατρευτικὴ, ὁ F. Matz⁸¹⁵ ὡς χειρονομία προσευχῆς τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς, συνδέοντας τὴν κίνηση τοῦ ἀποσκοπεῖν μὲ τὴν Ἀνατολὴ⁸¹⁶ καὶ παραπέμποντας στὸν H. Frankfort⁸¹⁷, ὁ W. Furtwängler σὰν Klagegebärde καὶ οἱ G. Glotz καὶ Ch. Picard σὰν κίνηση γιὰ νὰ ἀποφύγουν οἱ λάτρες τὴν ἐκπεμπόμενη λάμψη τῆς θεότητας. Ἡ E. Brandt⁸¹⁸, πολὺ κοντὰ στὴν ἄποψη τοῦ A. Furtwängler συνδέει τὴν κίνηση τοῦ ἀποσκοπεῖν μὲ θρῆνο καὶ θυμίζει τὴν κίνηση τοῦ Οἰδίποδα στὸ Σοφοκλῆ, ὅπου τὰ χέρια ἔρχονται στὰ μάτια ἀπὸ φόβο. Ὁ R. F. Willets⁸¹⁹ ἐρμηνεύει τὴν κίνηση σὰν πρόσκληση γιὰ θεία προστασία. Ἡ M. Mollard-Besques⁸²⁰ τέλος ὑπενθυμίζει τὶς διάφορες φάσεις τοῦ χαιρετισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Σύμφωνα μὲ τὴν M. Mollard-Besques θὰ πρέπει ἡ κίνηση αὐτὴ νὰ συσχετισθεῖ μὲ θρησκευτικὲς χειρονομίες τῶν χριστιανῶν, ποὺ μὲ διάφορες κινήσεις φέρουν τὸ δεξιὸ χέρι ἀπὸ τὸ μέτωπο, ἔδρα τοῦ νοῦ, στὸν ἀριστερὸ ὦμο, κοντὰ στὴν καρδιά. Οἱ κινήσεις ὅμως αὐτὲς δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἀποκρυσταλλωμένη κίνηση τοῦ ἀποσκοπεῖν.

Μὲ τὴ χειρονομία τοῦ ἀποσκοπεῖν ἀσχολήθηκε συστηματικὰ ἡ I. Jucker, ἡ ὁποία συνέγραψε τὸ 1956 τὴν διδακτορικὴ διατριβή της μὲ τὸ θέμα αὐτό «Der Gestus der Aposkopein». Στὸ ἔργο αὐτὸ ἡ συγγραφέας ἀρχίζει μὲ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Ἀθηναίου στοὺς *Δειπνοσοφιστές*, 14.27 ...σχήματα δὲ ἐστὶν ὀρχήσεως ...σκώψ... ἦν δὲ ὁ

812. Neumann 1965, 80-81. Ἴσως κάποια σχετικὴ κίνηση στὰ κλασσικὰ χρόνια, ὅμοια μὲ αὐτὴ τῶν μινωικῶν εἰδωλίων, ὅπου τὸ δεξιὸ χέρι ὑψώνεται πρὸς τὰ ἐπάνω ἀλλὰ δὲν ἀκουμπᾷ στὸ μέτωπο, εἶναι αὐτὴ τοῦ ἱερέα σὲ ἀνάγλυφη στήλη στὸ Βερολίνο (K944, Μάντης 1990, πίν. 36α) ἂν καὶ ὁ Ἀ. Μάντης (1990, 36) πιστεύει, ὅτι οἱ περισσότερες παραστάσεις παραμένουν ἀπροσδιόριστες, πλὴν τῆς Θεανῶς, μυθικῆς ἱέρειας τῆς Ἀθηνᾶς, σὲ ἀρχαῖο κράτηρα στὸ

Βατικανό (Μάντης 1990, 24) πίν. 2).

813. Βιβλιογραφία σὲ Sapouna-Sakellarakis 1995, 142.

814. Müller 1929, 51.

815. Matz 1958, 411.

816. Matz 1958, 393, σημ. 2.

817. Frankfort 1939, 27c, f, καὶ 28k.

818. Brandt 1965, 22.

819. Willets 1962, 58.

820. Mollard-Besques 1966, 234 κέ.

σκώψ τῶν ἀποσκοπούντων τι σχῆμα ἄκραν τὴν χεῖρα ὑπὲρ τοῦ μετώπου κεκυρτωκότων, μνημονεύει δὲ Αἰσχύλος ἐν Θεωροῖς. Ὁ Αἰσχύλος ἀναφέρει καὶ μὴν παλαιῶν τῶνδε σοὶ σκοπευμάτων. Ἡ I. Jucker⁸²¹ ἀναφέρει ὅτι σκώψ, σκόπευμα, σκοπός, δὲν εἶναι ὄνομα χοροῦ ἀλλὰ ἐπαναλαμβανόμενη κίνηση. Ἡ λέξη προέρχεται ἀπὸ τὸ ρῆμα σκέπτομαι ποὺ σημαίνει ξαγναντεύω, κατασκοπεύω. Τὸ σκόπευμα ἔχει σχέση στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μὲ τὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Διόνυσο⁸²², δύο θεοὺς ποὺ κατὰ τὸν K. Kerényi καὶ τὴν E. Simon ἔχουν προϊστορικὴ καταγωγή⁸²³ καὶ τὰ σκοπεύματα ἀναφέρονται ὡς «παλαιά». Ἡ I. Jucker τὰ συσχετίζει ἀκόμη μὲ τοὺς Σατύρους καὶ τὸν Πάνα⁸²⁴, τὶς γυναῖκες συνοδοῦς τοῦ Διονύσου⁸²⁵, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπιφάνειες θεῶν, ὅπως τῆς Γῆς καὶ τοῦ Διονύσου⁸²⁶, καθὼς καὶ τῆς Ἀριάδνης⁸²⁷. Γενικὰ ἐρμηνεύεται σὰν τρόμος μπροστὰ στὴ θεότητα, προστάσια ἀπὸ τὴ λάμψη τῆς παρουσίας της, ὅπως δείχνει τὸ σκίασμα τῶν ματιῶν ἢ καὶ σέβας στοὺς ἑλληνικοὺς χρόνους⁸²⁸.

β. Σχῆμα θρηνωδῶν ἢ ἐπιστασίας

Ἐνα σχῆμα ποὺ συχνὰ συγχέεται μὲ τὸ σχῆμα τοῦ ἀποσκοπεῖν εἶναι αὐτὸ ποὺ ἢ κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ φθάνει στὸ μέτωπο ἢ πλησιάζει σὲ αὐτό, ἀλλὰ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὴ στάση τῆς κεφαλῆς, ποὺ στὸ σχῆμα ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ ἔχει κλίση πρὸς τὰ κάτω καὶ ἐλαφρὰ στροφή τοῦ σώματος πρὸς τὰ ἐμπρός⁸²⁹. Μεταξὺ τῶν εἰδωλίων τῶν Κυθήρων ἐκεῖνο ποὺ πιθανὸν ἀνήκει σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία εἶναι τὸ E15, λόγω τῆς κλίσης τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ σώματος.

Ἡ κίνηση αὐτὴ ἀντιπροσωπεύεται ἰδιαίτερα καλὰ ἀπὸ τὴ λεγόμενη μπαγιαντέρα τοῦ Βερολίνου⁸³⁰, ἴσως ἓνα γυναικεῖο εἰδῶλιο τῆς Ἁγίας Τριάδας⁸³¹ καὶ τὴν ἀνδρική μορφή τῆς Κέω⁸³². Στὸ εἰδῶλιο τοῦ Βερολίνου τὸ ἀριστερὸ χεῖρ ἔρχεται στὸν ὦμο, μία κίνηση ποὺ συναντᾶται σὲ πῆλινα εἰδῶλια τοῦ Χαμαιζίου, τῆς Τυλίσου, τῆς Φαιστοῦ καὶ τοῦ Πισκοκέφαλου. Ἡ τυπολογία τοῦ ὑψωμένου χεριοῦ ποὺ μοιάζει μὲ τὸ ἀποσκοπεῖν, θυμίζει χειρονομία θεῶν, ὅπως τῆς Ἰστάρ στὴν

821. Jucker 1956, 14.

822. Jucker 1956, 15.

823. Βλ. Sapouna-Sakellarakis 1995, 143, σμ. 69-71. Βλ. ἐπίσης Ventris-Chadwick 1956, 280, 283-4 γιὰ τὸν Ποσειδῶνα στὴ Γραμμικὴ Β Γραφή.

824. Jucker 1956, 15.

825. Jucker 1956, 27.

826. Jucker 1956, 35.

827. Jucker 1956, 39.

828. Neumann 1965, 85.

829. Sapouna-Sakellarakis 1995, 106.

830. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 153, πίν. 13.

831. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 122, πίν. 11.

832. Sapouna-Sakellarakis 1995, 109, ἀρ. 147, πίν. 5, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ἄλλα μινωικὰ παραδείγματα.

Ἀνατολή, πού εὐλογεῖ ὑψώνοντας τὸ δεξι χέρι, ἐνῶ σὲ συροπαλαιστινιακὰ εἰδώλια θεῶν ἢ βασιλέων τὸ ἓνα χέρι εἶναι ὑψωμένο.

Ἡ πρὸς τὰ ἐμπρὸς κλίση τοῦ σώματος καὶ τῆς κεφαλῆς τῆς κυθηραϊκῆς ομάδας σχετικὰ μὲ τὰ ὑπόλοιπα μινωικὰ εἰδώλια, πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴ λόρδωση καὶ τὴν πρὸς τὰ πίσω κλίση τῆς κεφαλῆς, τὰ διαφοροποιεῖ σαφέστατα. Ἡ ἔρμηνεία τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ εἶναι κάπως δύσκολη. Οἱ G. Perrot καὶ H. Chipiez⁸³³ πιστεύουν, σχετικὰ μὲ τὴ λεγόμενη μπαγιαντέρα τοῦ Βερολίνου, ὅτι εἶναι «un geste rituel dont la signification nous échappe faute, d'un texte qui l'explique». Ὁ A. Furtwängler ἐρμηνεύει τὴ μορφή ὡς θρηνωδό. Μόνα τους τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν μποροῦν νὰ δώσουν ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα πού τίθενται. Γι' αὐτὸ ἐπιστρατεύονται κάποια ἄλλα ἔργα, κυρίως σφραγιδογλυφίας. Ἡ κίνηση τοῦ χεριοῦ καὶ ἡ κλίση τοῦ σώματος θυμίζει μορφή σὲ σφραγιδόλιθο ἀπὸ τὰ Χανιά⁸³⁴ καὶ τὴν κεντρικὴ μορφή τοῦ δαχτυλιδιοῦ τῶν Ἴσοπάτων, τὴν ὁποία ὁ A. Evans⁸³⁵ ἐρμηνεύει ὡς θεὰ πού χαιρετᾷ τὶς πιστὲς πού χορεύουν ἐκστατικὸ χορό. Ὅμοια κίνηση ἔχει ἡ κεντρικὴ γυναικεία χυμώδης καὶ μὲ πλούσια κόμη καὶ ἔνδυμα μορφή στὸ δαχτυλίδι μὲ τὴ σκηνὴ λατρείας τῶν Ἀρχανῶν⁸³⁶. Στὴν ἴδια παράσταση ἡ σκηνὴ ἔχει σχέση μὲ τὸν κύκλο τῆς βλάστησης, ὅπως ἴσως καὶ ἡ πομπὴ σὲ τοιχογραφία τῆς Ἀγ. Τριάδας⁸³⁷. Εἶναι γνωστὲς οἱ τελετὲς καὶ τὰ θρηνητικὰ τραγούδια, ὅπως ὁ λίνος ἢ τὰ νεκρικὰ δρώμενα γιὰ τὴν γονιμότητα τῆς γῆς. Θρηνητικὲς γιορτὲς θὰ γίνονταν κάθε χρόνο στὴ γιορτὴ τῆς βλάστησης⁸³⁸, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλούταρχος⁸³⁹, ἢ στὶς θρηνητικὲς τελετὲς γιὰ τὸν θάνατο καὶ τὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἰάκινθου στὴ Σπάρτη, ὅπου ὁ Ἰάκινθος ταυτίζεται μὲ τὸν κρηταγενὴ Δία, τὸν αἰγυπτιακὸ Ὅσιρι καὶ τὸν ἀνατολικὸ Ἄδωνι⁸⁴⁰. Στὴν ἀρχαία Βαβυλώνα μνημονεύεται καὶ ὁ μῆνας τοῦ θρήνου γιὰ τὸν Ταμουζ⁸⁴¹ στὶς ἀρχὲς τοῦ θέρους. Ἡ κίνηση τῶν χεριῶν πού ἐξετάζεται θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ διαφορετικά. Σὰν κίνηση θνητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπευθύνονται σὲ μία θεότητα τοῦ κάτω κόσμου, ὅπως υπέθεσε ὁ L. A. Milani⁸⁴², ὄχι πολὺ πιθανὴ κατὰ τὴ γνώμη μας.

Ἡ πλούσια ἔνδυμασία ὅμως καὶ ἡ ιδιαίτερη κόμμωση, στὰ χρυσὰ δαχτυλίδια τῶν Ἴσοπάτων καὶ τῶν Ἀρχανῶν, καθὼς καὶ στὸ χάλκινο εἶδωλο τῆς λεγομένης μπαγιαντέρας τοῦ Βερολίνου ἐνισχύουν τὴν ἄποψη τῆς ἀπεικόνισης θεότητας. Κατὰ τὴν J. Crowley⁸⁴³ στὴ σημειολογία τῆς εποχῆς, οἱ θεοὶ πού ἦταν ἀνθρωπο-

833. Perrot-Chipiez 1894, VI, 751, 754-5, εἰκ. 349-350.

834. Παπαπροστόλου 1977, 73 κέ., πίν. 38.

835. Evans 1921-1936, III, 68, εἰκ. 38.

836. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, II, 655-7, εἰκ. 722-3.

837. Militello 1998, πίν. 10Α, ἄνω σειρὰ.

838. Lawler 1931, 28, Willets 1962, 114.

839. Willets 1962, 114.

840. Willets 1962, 222.

841. Soden 1994, 190, ὅπου ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

842. Milani 1995, 118.

843. Crowley 1995, 489.

μορφικοί είχαν «elaborate hairstyles», αντί για στέμματα. Προκειμένου για το δαχτυλίδι των Ισοπάτων ο A. Evans⁸⁴⁴ υποστηρίζει την άποψη της θεότητας για την κεντρική μορφή που μοιάζει ως προς την κλίση της κεφαλής με τη λεγόμενη μπαγιαντέρα του Βερολίνου. Μιας θεότητας δηλαδή που «έπιστατεῖ» σε έκστατική θρηνητική γιορτή βλάστησης και ίσως ανταποκρίνεται στο δεύτερο στάδιο της προσευχής του M. Bowra, την ἔγκριση-κύρωση (sanction). Τα λίγα χάλκινα ειδώλια με αυτή την κίνηση της κεφαλής ίσως υποδηλώνουν την ύπαρξη μιας ομάδας ειδωλίων τοποθετημένων μαζί με ἐπὶ κεφαλῆς ειδώλιο που παριστᾷ τὴ θεότητα. Τέτοιες ομάδες εἶναι γνωστές στην ἐποχή της ἀκμῆς με τὸ ἐλεφάντινο σύμπλεγμα τῶν Ἀρχανῶν⁸⁴⁵, τὸ γνωστὸ κνωσιακὸ ἐλεφάντινο σύμπλεγμα τοῦ ταυροκαθάπτη, τὴν ἐνότητα τῶν ειδωλίων τῆς φαγεντιανῆς ἢ τῶν πήλινων ειδωλίων τοῦ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ τῶν διπλῶν πελέκεων ἀπὸ τὴν Κνωσό. Ἀντίστοιχες ομάδες ειδωλίων εἶναι γνωστές καὶ στὰ ἱστορικὰ χρόνια, ὅπως τὴ λεγόμενη διονυσιακὴ συντροφιά τοῦ Λούβρου⁸⁴⁶. Στὴν περίπτωση ἐνὸς τέτοιου συνόλου με τὴ θεότητα καὶ τοὺς λάτρεις, ἡ θεότητα θὰ ἦταν τοποθετημένη κάπου ψηλότερα νὰ κοιτάζει με τὸν ἴδιο τρόπο πρὸς τὰ κάτω, ὅπως ἡ θεὰ στὰ δαχτυλίδια τῶν Ἀρχανῶν καὶ τῶν Ἰσοπάτων, ἐνῶ οἱ λάτρεις θὰ εἶχαν τὸ κεφάλι ψηλά, πρὸς τὸν οὐρανὸ καὶ τὸ σχῆμα τοῦ ἀποσκοπεῖν, θὰ γινόταν δηλαδή ἀναπαράσταση μιᾶς «ἱερᾶς συνομιλίας» (sacra conversazione) ἢ θὰ ἀπέδιδε μία θρηνητικὴ τελετὴ γιὰ τὶς γιορτὲς τῆς βλάστησης, ὅπως σημειώθηκε πρὸ πάντων. Δὲν θὰ ἦταν δηλαδή ἀπαραίτητο τὰ ειδώλια νὰ βρίσκονταν σὲ τάφο, στοιχεῖο που θὰ χρειαζόταν ὁ M. Nilsson⁸⁴⁷, προκειμένου νὰ πεισθεῖ γιὰ τὴν θεωρία τῶν λεγομένων θρηνωδῶν.

γ. *Εὐχή ἢ εὐχαριστία*

Μία γνωστὴ κίνηση στὰ ειδώλια τοῦ τέλους τῆς ΜΜ περιόδου εἶναι ἡ κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ πρὸς τὸ στήθος ἢ μέχρι τὸν ὦμο, ὅπου ἀναπαύεται. Ἡ κίνηση αὐτὴ συναντᾶται σὲ γυναικεῖα ἢ ἀνδρικὰ ειδώλια τοῦ Πισκοκέφαλου⁸⁴⁸, με τὸ ἀριστερὸ χέρι ὅμως διπλωμένο στὴν κοιλιά. Στὰ χάλκινα μινωικὰ ειδώλια τὸ δεξιὸ χέρι φθάνει μέχρι τὸ στήθος, ὅπως ἀκριβῶς στὰ μοναδικὰ ειδώλια με αὐτὴ τὴν κίνηση ἀπὸ τὰ Κύθηρα (E32-33), ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ πέφτει ἐλεύθερο πρὸς τὰ κάτω. Παράλληλα εἶναι τὰ ειδώλια ἀπὸ τὰ Γρίβιγλα Μυλοποτάμου⁸⁴⁹, τὸ Ψυχρό⁸⁵⁰ κ.ἄ. Ἡ χει-

844. Evans 1921-1936, III, 68.

845. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, 707 κ.ε., εἰκ. 817 κ.ε.

846. Καρούζου 1975, 17.

847. Nilsson 1950, 299.

848. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 40, ἄρ.

4, 7, 8.

849. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 113, πίν. 24.

850. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 13, 16, πίν. 31.

ρονομία άπαντᾶ επίσης καὶ σὲ παραστάσεις σφραγισμάτων⁸⁵¹ ἢ σφραγιστικῶν δαχτυλιδιωῶν⁸⁵², τοὺς θεριστὲς στὸ ὁμώνυμο ἀγγεῖο τῆς Ἁγίας Τριάδας καὶ τὴν τοιχογραφία τοῦ λεγόμενου ἱεροῦ ἄλσους τῆς Κνωσοῦ. Ἀσφαλῶς ὅμως στὶς παραστάσεις «ἐν κινήσει», ἔστω καὶ ἂν τυπολογικὰ εἶναι ὅμοια ἢ κίνηση, σημασιολογικὰ πρέπει νὰ εἶναι διαφορετικὴ καὶ ἴσως ἐκεῖ τονίζει τὴν δυναμικὴ τῆς κίνησης. Στὰ ἰστάμενα εἰδώλια ὅμως πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ διαφορετικά. Ἡ χειρονομία αὐτὴ εἶναι γνωστὴ σὲ ἀγάλματα στὴν Αἴγυπτο⁸⁵³, ὅπου εἰκονίζονται βασιλεῖς ἢ πρίγκιπες, καὶ τὴν Ἀνατολή⁸⁵⁴, σὲ ἀκριβῶς ἀντίστοιχες χρονικὲς περιόδους. Ἀπαντᾶ επίσης στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ὁ G. Neumann, προκειμένου γιὰ τὴν ἴδια ἀκριβῶς χειρονομία ἀγαλματιδίου ποὺ βρίσκεται στὴ Ν. Ὑόρκη⁸⁵⁵, τὴν ἐρμηνεύει σὰν χειρονομία εὐχαριστίας, ὅταν πρόκειται γιὰ θνητό, ὅπως καὶ τὴ χειρονομία στὴ λεγόμενη κυρία τῆς Auxerre, τὴν ὁποία ἄλλοι⁸⁵⁶ ἐρμηνεύουν σὰν ἰκεσία (Beten). Ἡ ἐρμηνεία τῆς εὐχαριστίας ὅμως εἶναι πιὸ εὐλογοφανῆς.

δ. *Ἐπίκληση*

Δύο εἰδώλια ἀπὸ τὰ Κύθηρα, τὰ E35 καὶ E77, ἔχουν ἰδιαίτερες χειρονομίες, ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ταυτισθοῦν μὲ τὴ θρηνητικὴ χειρονομία, ὡστόσο ὀρισμένες λεπτομέρειες τὶς ταυτίζουν μὲ ἄλλες πράξεις, ὅπως τὴν ἐπίκληση (invocation), τὸ πρῶτο στάδιο τῆς προσευχῆς ἢ τὴν ἰκεσία (entreaty), κατὰ τὸν M. Bowra.

Στὸ E77 τὰ δύο χέρια εἶναι ὑψωμένα πρὸς τὸ πρόσωπο, μὲ τὶς παλάμες ἀνοιχτὲς δεξιὰ καὶ ἀριστερά, σὰ νὰ θέλουν νὰ δημιουργήσουν ἠχεῖο. Παρόμοια κίνηση ἔχει ἓνα μινωικὸ χάλκινο εἶδωλο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁸⁵⁷ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀκμῆς. Στὸ εἶδωλο τῶν Κυθήρων οἱ παλάμες εἶναι περισσότερο ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὸ στόμα, ὡστόσο ἡ κίνηση εἶναι ταυτόσημη. Καὶ στὰ δύο εἰδώλια οἱ παλάμες μοιάζει νὰ ἀντικαθιστοῦν τὸν τρίτωνά ποὺ ἔχει ἡ γυναικεία μορφή στὴ σφραγίδα ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο⁸⁵⁸, προκειμένου νὰ καλέσει τὴν θεότητα. Ὁ J. A. Mc Gillivray⁸⁵⁹ πιστεύει ὅτι ἡ λεγομένη ritual invocation ἔφθασε στὴν Κρήτη μὲ τὴ λατρεία τῆς Ἄθωρ καὶ τοῦ Ὅσιρι, σὰν συγκρητισμὸς ἤδη ἀπὸ τὴν παλαιοανακτορικὴ περίοδο, ἀλλὰ ἐφαρμόζεται στὴ νεοανακτορικὴ. Ὡστόσο εἶναι πιὸ πιθανὸ ἢ ἴδια ἢ πράξη νὰ ἄρχισε παράλληλα καὶ πρῶιμα, ὅσο καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀπευθυνθεῖ στὸν θεό του. Ἡ χειρονομία τοῦ εἰδωλίου E77 θυμίζει ἀκόμη τὶς κινήσεις

851. Παπαποστόλου 1977, 30, πίν. 42.

852. CMS I, 132.

853. Lange-Hirmer 1957, εἰκ. 17 καὶ 25.

854. Höckmann 1976, εἰκ. 153, *Anatolian Civilizations* ἔκδ. Ferit Edgu, Conseil d'Europe, 1983, I, 22 ἄρ. A602.

855. Neumann 1965, 81, εἰκ. 40.

856. Lullies-Hirmer 1956, 36, εἰκ. 6.

857. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 123, πίν.

858. CMS II, 3, ἄρ. 7.

859. Mc Gillivray et alii 2000, 129.

σὲ νεκρικές παραστάσεις τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ὅπου γυναῖκες τραβοῦν τὰ μαλλιά τους⁸⁶⁰, ὡστόσο δὲν ἔχει καμία τυπολογική ἢ οὐσιαστική σχέση.

ε. Ίκεσία ἢ προσευχή

Σχεδὸν ὅμοια ἀλλὰ ἀρκετὰ διαφοροποιημένη εἶναι ἡ κίνηση τοῦ εἰδώλιου E35 τῶν Κυθήρων. Στὸ εἶδωλο αὐτὸ τὰ χέρια ἔρχονται σὲ γωνία καὶ ἐνώνονται στὸ πρόσωπο, μὲ τὶς παλάμες ἐνωμένες. Ἡ ἐνωση αὐτὴ τῶν ἄκρων χειρῶν συναντᾶται σὲ διάφορες παραλλαγές, ἄλλοτε νὰ φθάνει ψηλὰ στὸ στήθος, ὅπως σὲ πρῶιμο χάλκινο εἶδωλο ἀπὸ τὸν Τραόσταλο⁸⁶¹, σὲ πήλινο εἶδωλο τῶν Ἀρχανῶν⁸⁶², ἢ καὶ σὲ μεταγενέστερο ἀπὸ τὴν Κνωσό⁸⁶³. Πολὺ πιὸ κοντὰ τυπολογικὰ βρίσκεται εἶδωλο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, ὅπου οἱ παλάμες καλύπτουν, ὅπως στὸ E35, τὸ πρόσωπο, ἀλλὰ κλίνουν πρὸς τὰ ἔξω⁸⁶⁴. Πολλὲς φορές τὰ χέρια ἐνώνονται σὲ γροθιά στὸ στήθος, ὅπως στὸ προανακτορικὸ λίθινο εἶδωλο ἀπὸ τὸ Πορτὶ⁸⁶⁵, ἢ ἐνώνονται οἱ δύο παλάμες στὸ στήθος, ὅπως στὸ μετανακτορικὸ εἶδωλο ἀπὸ τὴ Μυρσίνη⁸⁶⁶. Γιὰ τὸ ΥΜ III εἶδωλο τῆς Μυρσίνης ὁ Β. Rutkowski⁸⁶⁷ πιστεύει ὅτι ἡ κίνηση μοιάζει μὲ αὐτὴ τοῦ σημερινοῦ λατρευτῆ, ὅπως καὶ οἱ Γ. καὶ Ε. Σακελλαράκη⁸⁶⁸. Οἱ κινήσεις αὐτές, μολονότι διαφοροποιοῦνται ὡς πρὸς τὸ ὕψος τῶν χειρῶν, ἔχουν τὸ σχῆμα τῆς προσευχῆς ἢ ἰκεσίας (*entreaty*)⁸⁶⁹, ὅπως φαίνεται σὲ σφράγισμα ἀπὸ τὴν Κνωσό⁸⁷⁰ καὶ χρυσὸ δαχτυλίδι ἀπὸ τὴ Φαιστό⁸⁷¹, ὅπου νεαρὸς Μινώταυρος ἰκετεύει μὲ τὰ χέρια ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ πρόσωπό του γυναικεῖα μορφή, ἴσως θεότητα ἢ ἰέρεια.

Σχετικὲς ἐνώσεις τῶν χειρῶν ποὺ ταιριάζουν περισσότερο στὸ εἶδωλο τοῦ Πορτὶ καὶ τῆς Μυρσίνης συναντῶνται στὴν Ἀνατολή, ἰδιαίτερα σὲ εἶδωλα πρῶιμων δυναστειῶν ἀπὸ τὸ Tell Asmar⁸⁷², ὅπου ὀνομάζονται «*Bettenfiguren*», ἀλλὰ καὶ στὴ Συρία καὶ Παλαιστίνη τῆς μέσης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ κίνηση τοῦ εἰδώλιου E79, μὲ ὑψωμένα τὰ χέρια ποὺ ἔρχονται πρὸς τὸ πρόσωπο, πρέπει νὰ εἶναι σχετικὴ μὲ τοῦ E35, ἀλλὰ ἡ ἀτυχῆς χύτευση δὲν ἐπέτρεψε τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ σχήματος. Ἡ κίνηση τῶν ὑψωμένων κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο

860. Neumann 1965, 86.

861. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 5, πίν. 2.

862. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, 513, εἰκ. 501.

863. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 95, πίν. 32.

864. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 119, πίν. 4.

865. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 43, ἀρ. 1.

866. Sakellarakis 1973, πίν. 42, ἀρ. 2.

867. Rutkowski 1991, 55, εἰκ. 33.

868. Sakellarakis-Sakellarakis 1973, 128 κέ.

869. Bowra 1957.

870. Evans 1921-1936, II, 763, εἰκ. 491.

871. Evans 1921-1936, II, 764, εἰκ. 492c, *CMS* II, 3, 103.

872. Woolley 1961, 53.

χειριῶν ὀνομάσθηκε ἐπίσης στάση δέησης. Ἡ κίνηση τῶν ὑψωμένων χειριῶν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς μικρογραφικὲς τοιχογραφίες⁸⁷³, ἴσως τὴν πομπὴ τοῦ μεγάλου κλιμακοστασίου τῆς Κνωσοῦ⁸⁷⁴ καὶ βέβαια ἀπὸ τὰ μετανακτορικὰ πῆλινα εἰδώλια.

Τὰ ὑψωμένα χέρια στὶς παραστάσεις τοῦ σφραγίσματος τῆς Κνωσοῦ καὶ τοῦ δαχτυλιδιοῦ τῆς Φαιστοῦ, ποὺ προαναφέρθηκαν, καθὼς καὶ στὸ εἶδωλο E35, ποὺ οἱ παλάμες εἶναι ἐνωμένες, εἶναι φανερὸ πὼς ἀποδίδουν ἰκεσία ἀπὸ θνητούς, ὅπως πιστεύει καὶ ὁ Η. Müller-Karpe⁸⁷⁵. Τὴν ἴδια ἐρμηνεῖα δίνει γιὰ κίνηση ὅμοια τοῦ E35 καὶ ὁ G. Neumann⁸⁷⁶, ποὺ τὴν ὀνομάζει *Beten*.

Τὸ εἶδωλο E27, μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα στὸ στήθος, δὲν εἶναι συνηθισμένο σχῆμα μεταξὺ τῶν εἰδωλίων. Ἀπαντᾷ ὅμως σὲ πῆλινο εἶδωλο τοῦ Πισκοκέφαλου⁸⁷⁷, στὸ ὁποῖο ἔχουν ἐπίσης ἀποδοθεῖ ἐγγάρακτα τὰ δάχτυλα, καθὼς καὶ σὲ παραλλαγές σὲ ἄλλα εἰδώλια ἀπὸ τὸ ἴδιο ἱερό. Ἀπὸ τὰ χάλκινα μινωικὰ εἰδώλια ἀκριβὲς παράλληλο εἶναι εἶδωλο στὴ Ν. Υόρκη⁸⁷⁸. Τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ στὴ Βύβλο, στὴ λεγόμενη φοινικικὴ ὁμάδα τῆς Ο. Negbi, ποὺ χρονολογεῖται στὴ μέση ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ⁸⁷⁹ καὶ ἀνήκει στὴν κατηγορίαν τῶν «consorts» τῶν πολεμιστῶν, δηλαδὴ κοινῶν θνητῶν⁸⁸⁰. Πιθανῶς σημαίνει μίαν ἰκεσίαν γιὰ τὴν καλὴ ἔκβαση τῆς μάχης. Θὰ μπορούσε νὰ ἦταν καὶ μίαν θρηνητικὴ χειρονομία, ὅπως εἶδαμε τὶς γυναῖκες τῆς σύγχρονης Μεσοποταμίας, σὲ ἐπίσκεψή μας στὴ Βαγδάτη, νὰ κάνουν πάνω ἀπὸ τὸν νεκρό, νὰ χτυποῦν δηλαδὴ τὸ στήθος τους, μὲ τὰ χέρια σὲ κίνηση χιαστί. Αὐτὴ ἡ ἐρμηνεῖα θὰ συνέδεε τὴ χειρονομία μὲ τοὺς ἐκστατικούς χοροὺς ποὺ γίνονταν στὴ Βοιωτία καὶ συνδέονταν μὲ τὸν Γλαῦκο καὶ μυστηριακὲς πράξεις, ὅπου οἱ γυναῖκες χτυποῦσαν τὸ στήθος τους⁸⁸¹. Ἐπειδὴ ὅμως σὲ ἄλλα εἰδώλια τῆς ἴδιας ὁμάδας τῶν ἀνατολικῶν εἰδωλίων τὰ χέρια ἀγγίζουσι μὲ τὴν ἴδια χειρονομία τοὺς μαστοὺς, εἶναι πιθανὸ κατὰ τὴν Ο. Negbi⁸⁸², νὰ σημαίνει ἰκεσίαν, τόσο γιὰ τὴν ἐπιτροφὴ τοῦ πολεμιστῆ ὅσο καὶ γιὰ γονιμότητα.

ζ'. Σχῆμα εὐλογίας

Στὰ Κύθηρα ἀπαντᾷ τὸ σχῆμα, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ γίνῃ λόγος πιὸ κάτω, στὰ γυναικεῖα εἰδώλια E31, E75 καὶ E76, κάθε ἓνα διαφορετικὸ σὲ ἀπόδοση, καθὼς καὶ στὸ ἀνδρικό σὲ θηλυστολία εἶδωλο E70.

Τὸ σχῆμα μὲ τὴν ὀριζόντια θέση τῶν χειριῶν στὸ ὕψος τοῦ στήθους ἢ τῆς κοιλιᾶς, ἐφαπτόμενων στὸ σῶμα, ἢ σὲ κυκλικὴ κίνηση γύρω ἀπὸ αὐτό, εἶναι ἀπὸ

873. Evans 1921-1936, III, πίν. XVlll.

874. Evans 1921-1936, II, εἰκ. 450.

875. Müller-Karpe 1959, 179.

876. Neumann 1965, 78.

877. Ἀρ. Μ.Η. Π1002.

878. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἄρ. 143,

πίν. 2.

879. Negbi 1976, 74-76, εἰκ. 89, ἄρ. 1571.

880. Negbi 1976, 60 κέ., τύπος I.

881. Willets 1962, 189.

882. Negbi 1976, 68, ἄρ. 155.

τὰ ἀρχαιότερα σχήματα στὴν Κρήτη καὶ τὸ Αἰγαῖο, σχῆμα ποὺ ἐμφανίζεται ἤδη στὰ νεολιθικὰ εἰδώλια⁸⁸³. Ἴσως σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀναδίπλωση τῶν χειρῶν μὲ τὶς παραλλαγές τους, ποὺ ἀπαντᾷ στὰ κυκλαδικὰ εἰδώλια τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, τὰ προανακτορικὰ τῆς Τραπεζίας Λασηθίου⁸⁸⁴, καθὼς καὶ στὰ πρώιμα ΜΜ πήλινα εἰδώλια τοῦ Πετσοφᾶ⁸⁸⁵. Τὸ σχῆμα αὐτὸ δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴν Ἀνατολὴ καὶ ἰδιαίτερα τὴ Μεσοποταμίᾳ⁸⁸⁶, ὅπου χαρακτηριστικὰ ἀποδίδεται σὲ ἄγαλμα τοῦ Γουδέα ἀπὸ τὸ Lagash, ποὺ βρίσκεται στὸ Λοῦβρο. Ἐκεῖ ὅμως οἱ δύο παλάμες «δένονται» καὶ ἴσως αὐτὴ ἡ παραλλαγή δηλώνει κάποια ἐλαφρὰ σημασιολογικὴ διαφορά. Στὸ εἶδωλο E31 ἀπὸ τὰ Κύθηρα ὁ τύπος αὐτὸς τῆς κίνησης τῶν χειρῶν ἀποδίδεται μὲ ιδιόρρυθμο τρόπο, σὰν δύο ἐφαπτόμενα κοχλιάρια, ὅπως καὶ στὸ εἶδωλο E70, ποὺ θυμίζει τὸν μεσοποταμιο πρίγκηπα Γουδέα καὶ γιὰ τὸ μακρὸ ἔνδυμα. Λίγο πῖο κάτω, στὴν περιοχὴ τῆς κοιλιᾶς, ἀκουμποῦν τὰ χέρια τῆς γυναικείας μορφῆς E75.

Ἡ κίνηση τῶν σὲ ὀριζόντια θέση χειρῶν, ποὺ ἐφάπτονται στὸ σῶμα, εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀρκετὰ μινωικὰ χάλκινα εἰδώλια, ὅπως τὰ πρώιμα εἰδώλια ἀπὸ τὸ Φουρνὶ τῶν Ἀρχανῶν⁸⁸⁷, τὸ Γιούχτα⁸⁸⁸, ἀλλὰ καὶ τὸ ὕστερο νεοανακτορικὸ⁸⁸⁹ καὶ τὰ μετανακτορικὰ⁸⁹⁰ ἀπὸ τὸ Ψυχρό. Μὲ πολὺ κοντὰ τὶς παλάμες καὶ ἀπόδοση τῶν δαχτύλων εἶναι γνωστὴ αὐτὴ ἡ χειρονομία ἀπὸ λίθινο εἶδωλο προανακτορικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ κτήριο 7 στὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν⁸⁹¹. Ἡ ἴδια χειρονομία ἀπαντᾷ σὲ πήλινα μετανακτορικὰ εἰδώλια, ὅπως τὸ εἶδωλο τοῦ Παλαικάστρου⁸⁹², δύο εἰδώλια ἀπὸ τὰ Χανιά⁸⁹³, τὸ ἓνα ἀνδρικό σὲ θηλυστολία καὶ μὲ ἐνδιαφέρον κάλυμμα κεφαλῆς⁸⁹⁴ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα⁸⁹⁵. Ἡ χειρονομία μὲ τὰ χέρια πῖο κάτω, πρὸς τὴν κοιλιὰ, ὅπως στὸ E75, ἀπαντᾷ σὲ εἶδωλο ἀπὸ τὴ Φαιστό⁸⁹⁶. Στὰ χάλκινα εἰδώλια ἀπὸ τὸ Φουρνὶ καὶ τὸν Γιούχτα τὰ χέρια εἶναι ἐλαφρὰ ἀπομακρυσμένα μεταξύ τους, ὄχι ὅμως ὅπως σὲ ἀρκετὰ ΜΜ πήλινα εἰδώλια ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ⁸⁹⁷.

883. Evans 1921-1936, I, 48, εἰκ. 13.

884. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971, πίν. 1.

885. Rutkowski 1991, 55, εἰκ. 31, κάτω ἀριστερά, πίν. XXI, 2, 3 ὅπου ἐνώνονται, ἐνῶ συνήθως δὲν ἐνώνονται στὰ εἰδώλια τοῦ Πετσοφᾶ.

886. Woolley 1961, εἰκ. σελ. 91.

887. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 1, ἀρ. 73.

888. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 1.

889. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 15, πίν. 31.

890. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 18 καὶ 20, πίν. 36.

891. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, 510, εἰκ. 499-500.

892. Sapouna-Sakellarakis, 1995, πίν. 41, ἀρ. 2-3.

893. Ἀρ. Μ. Χανίων 1311-1312, Ρεθεμιωτάκης 2001, 62, εἰκ. 67-68.

894. Ρεθεμιωτάκης 2001, εἰκ. 68.

895. Ρεθεμιωτάκης 2001, 101, εἰκ. 119, ἀρ. Μ.Η. Π18647.

896. Ρεθεμιωτάκης 2001, 80, εἰκ. 95.

897. Rutkowski 1991, πίν. IV, VIII, 2, XIII, 1, XV, 5 κλπ.

Ὁ τύπος αὐτός, μὲ κάμψη στοὺς ἀγκῶνες ἀπαντᾷ ἀκόμη καὶ στὸν ἐλεφάντινο λεγόμενο κοῦρο τοῦ Παλαικάστρου⁸⁹⁸ καὶ σὲ γυναικεία μορφή ποὺ ἠγεῖται πομπῆς μὲ ἱερέα σὲ σφραγίσμα ἀπὸ τῆ Ζάκρο⁸⁹⁹. Ὁ J. Musgrave⁹⁰⁰ πιστεύει ὅτι ἡ θέση τῶν χεριῶν τοῦ λεγόμενου κούρου τοῦ Παλαικάστρου εἶναι χαρακτηριστικὴ κίνηση θεοτήτων. Τὸ ἴδιο πιστεύουν καὶ οἱ G. Henriksson-M. Blomberg⁹⁰¹, ὅπως καὶ ὁ J. A. Mc Gillivray⁹⁰² οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὡς «celestial origin» τὸν λεγόμενο κοῦρο τοῦ Παλαικάστρου καὶ τὰ εἰδώλια τοῦ Πετσοφᾶ. Ὁ τελευταῖος μάλιστα⁹⁰³, συνδυάζοντας τὸν λεγόμενο κοῦρο τοῦ Παλαικάστρου μὲ τὸν Ἰωρίωνα, ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἀστερισμούς, πιστεύει ὅτι τὸ εἶδωλο ἀντιπροσωπεύει τὸν θεὸ ποὺ ἔρχεται κάθε χρόνο νὰ ἐγκαινιάσει τὴν ἀρχὴ τοῦ θερισμοῦ, παραπέμποντας στὸν Ἡσίοδο, ποὺ λέει ὅτι μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ Ἰωρίωνα ἀρχίζει ὁ θερισμός. Οἱ J. A. Mc Gillivray καὶ H. Sackett⁹⁰⁴ πιστεύουν ἀκόμη, ὅτι ὁ λεγόμενος κοῦρος θὰ ἦταν τὸ λατρευτικὸ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸν Ὅσιρι. Βασιζόμενοι δὲ στὸ ὅτι δίπλα στὸ δωμάτιο ποὺ βρέθηκε ὁ κοῦρος ὑπῆρχε ἀποθήκη δημητριακῶν, ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ νεαρός «θεὸς» ἀνέβαινε ἀπὸ τὸν κάτω κόσμον καὶ κήρυττε τὴν ἔναρξη τοῦ θερισμοῦ. Ἐναντίον τῆς ἄποψης αὐτῆς εἶναι τὸ γεγονός ὅτι πολλὰ εἰδώλια τοῦ Πετσοφᾶ ἔχουν σχετικὴ κίνηση καὶ δὲν φαίνεται ὅτι ἀντιπροσωπεύουν ὅλα τὴν θεότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἴδια χειρονομία ἀπαντᾷ σὲ σφραγίδα ἀπὸ τὸν Πόρο Ἡρακλείου, ὅπου πόντις θηρῶν, νεαρός θεὸς κατὰ τὸν A. Evans, πλαισιώνεται ἀπὸ δύο λιοντάρια⁹⁰⁵ καὶ σὲ ἄλλη ἀπὸ τὴν Κυδωνία, ὅπου ἀνδρική μορφή πατεῖ σὲ διπλὸ κέρασ καὶ πλαισιώνεται ἀπὸ φτερωτὸ αἶγαγρο ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ καὶ δαίμονα μὲ σπονδικὴ πρόχου ἀπὸ τὴν ἄλλη⁹⁰⁶, ποὺ ἐνισχύουν τὴ «θεϊκὴ» ὑπόσταση τῶν μορφῶν αὐτῶν, λόγω τοῦ εἰκονογραφικοῦ συμβολισμοῦ στὴν πρώτη σφραγίδα καὶ τῶν θρησκευτικῶν συμβόλων ποὺ συνοδεύουν τὴ μορφή στὴν σφραγίδα ἀπὸ τὴν Κυδωνία.

Στὸ εἶδωλο E76 τὰ δύο χέρια, ἔστω καὶ ἂν δὲν σώζονται καλά, ἔρχονται σὲ κυκλικὴ κίνηση περὶ τὸ στήθος. Ἡ κίνηση αὐτῆ, ἐλαφρὰ παραλλαγμένη, εἶναι γνωστὴ ἀπὸ εἰδώλια ἀπὸ τὸ «Μυλοπόταμο» καὶ τὸν Τραόσταλο⁹⁰⁷. Τὸ παράλληλο ὅμως τοῦ E76 εἶναι τὸ νεοανακτορικὸ εἶδωλο τοῦ Κατσαμπᾶ⁹⁰⁸. Ἡ κίνηση αὐτῆ ἀπαντᾷ ἐπίσης σὲ πῆλινο ἀδημοσίευτο εἶδωλο ἀπὸ τὸν Κόφινα⁹⁰⁹ καὶ πῆλινο

898. Mc Gillivray et al. 2000, πίν. 23, ἔγχρ. πίν. Na.

899. CMS II, 7, 17.

900. Mc Gillivray et alii 2000, 98.

901. Henriksson-Blomberg 1996, 99.

902. Mc Gillivray et al. 2000, 127.

903. Mc Gillivray et al. 2000, 128 κέ.

904. Mc Gillivray et al. 2000, 169.

905. CMS II, 3, ἀρ. 193.

906. Evans 1921-1936, IV, 467, εἰκ. 392.

907. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 1, ἀρ. 114 καὶ 4 ἀντίστοιχα.

908. Sapouna-Sakellarakis 1995, ἀρ. 97, πίν. 28.

909. Ἀρ. Μ.Η. Π16575, ἀπὸ τῆς ἀνασκαφῆς Κ. Δαβάρια.

ειδώλιο από τις Αρχάνες⁹¹⁰. Μία κυκλική κίνηση, αλλά με μεγαλύτερο άνοιγμα στους βραχίονες, έχει ή γυναικεία μορφή από τον Κάμπο Λακωνικής⁹¹¹. Κάποια κυκλική κίνηση σχετική με το E76 έχει χανανανικό ειδώλιο της λεγομένης συρο-φοινικικής ομάδας⁹¹², που ανήκει στη μέση εποχή του Χαλκού και συνδέεται με τους πολεμιστές των ομάδων Judeich και του «Lebanon Mountain» λόγω της ύψηλης τιάρας. Το ειδώλιο E76 δεν είναι γνωστή ή ακριβής κίνηση έφ' όσον δεν σώζεται το κατώτερο τμήμα των χειρών. Ίσως θα ήταν όπως του ειδωλίου του Κατσαμπά, η θα έμοιαζε με αυτή της γυναικείας μορφής του Κάμπου της Λακωνικής⁹¹³. Την κίνηση προς τα εμπρός και κάτω ή O. Negbi⁹¹⁴ ονομάζει benedictory pose.

Θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι η χειρονομία, όσο και ο χαμηλός κωνικός πύλος του γυναικείου ειδωλίου E76, παραπέμπει στο ειδώλιο του Κατσαμπά⁹¹⁵, που με τη σειρά του μοιάζει ως προς την ύψηλή, όδοντωτή πίσω, τιάρα, με αυτή του λεγομένου θεού των βουνών της Ανατολής⁹¹⁶ σε παράσταση του 14ου αϊ. π.Χ. Το ειδώλιο του Κατσαμπά ο A. Evans⁹¹⁷ λόγω της κίνησης, του περιδεραιού και της τιάρας είχε ονομάσει boy-god, που χαιρετά τη μητέρα-θεά. Κωνικό πύλο-τιάρα φέρουν επίσης το ειδώλιο των Αρχανών, που προαναφέρθηκε και το ειδώλιο του «Μυλοποτάμου», του οποίου τα χέρια είναι οριζόντια, σε έπαφή με το στήθος η σε κυκλική κίνηση περι αυτό. Το ειδώλιο E70 με τη θηλυστολία, όπως και το ειδώλιο των Αρχανών, υποδηλώνει τη θρησκευτική ιδιότητα του φέροντος, ο οποίος πρέπει να είναι μία θεϊκή μορφή λόγω της χειρονομίας, όπως δείχνουν και οι δύο σφραγίδες από την Κνωσό και την Κυδωνία με τη σχετική κίνηση η κάποιος εκπρόσωπος του θεού, βασιλεύς-ιερέυς που εύλογει τους πιστούς. Στην Ανατολή η τιάρα είναι ιδεόγραμμα του βασιλιά.

Είναι έπόμενο ότι οι έρμηνείες των χειρονομιών περιέχουν αρκετά ύποθετικά στοιχεία. Ωστόσο ο συνδυασμός των χειρονομιών με το ένδυμα και τα insignia η και με τα διάφορα στάδια προσευχής και τελετουργιών, που είναι διαχρονικά και κοινά σε όρισμένους πολιτισμούς, έπιτρέπουν κάποιες προτάσεις, που ρίχνουν φως στη λειτουργία τους, με βάση φυσικά τα μέχρι τώρα στοιχεία της έρευνας.

910. Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997, II, 515, εικ. 505.

911. Sapouna-Sakellarakis 1995, πίν. 33, άρ. 145.

912. Negbi 1976, 18, πίν. 14, άρ. 168.

913. Βλ. πιο πάνω.

914. Negbi 1976, 86.

915. Sapouna-Sakellarakis 1995, άρ. 97, πίν.

28.

916. *Anatolian civilizations* έκδ. Ferit Edgu, Conseil d'Europe, 1983, I, 213 κέ. άρ. A615.

917. Evans 1921-1936, II, 234, εικ. 132.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Άνδηρο 2					
ΥΜ ΕΠΙΧΩΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟ ΔΙΑΤΑΡΑΓΜΕΝΟ ΣΤΡΩΜΑ					
I. ΔΥΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ					
A/A	Στρῶμα/Χῶρος	Όμάδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση εὐρήματος	Συνανήκοντα εὐρήματα
E39	ΥΜ στρῶμα ἐπὶ τοῦ βράχου – χῶρος N ἐπέκτασης χώρου ἐκκλησιῶν	16	«Πρωτογενῆς Μινωικὴ ἐναπόθεση»	ΥΜ I	Λ20 Τμήμα σμίλης Λ21 Λεπίδα Λ24 Ψῆφος

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Άνδηρο 2					
ΥΜ ΕΠΙΧΩΣΗ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟ ΔΙΑΤΑΡΑΓΜΕΝΟ ΣΤΡΩΜΑ					
II. ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΤΜΗΜΑ					
A/A	Στρῶμα/Χῶρος	Όμάδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση εὐρήματος	Συνανήκοντα εὐρήματα
E27	Μινωικὴ διαταραγμένη ἐπίχωση-πυρὰ (μεταγενέστερη)	73	MM I-ΥΜ IB (41.09%)	ΥΜ I	Π105 Ειδώλιο πτηνοῦ Λ27 Ψῆφος
E45	Τοῖχοι 7, 10 καὶ κτιστὴ καμαροσκεπὴ κατασκευὴ	42	Μεγάλῃ νεώτερῃ διατάραξη (55.14%%)	Νεοανακτορικὸ	Π48 Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς Π117 ὁμοίωμα κεράτων καθιέρωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Άνδρo 3 - Τομή 1/Νότια Τομή (H)					
A/A	Στρώμα/Χώρος	Όμάδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση εύρηματος	Συνανήκοντα εύρηματα
E57	Στρώμα 2-B τμήμα τομής	12	2.1% MM I-ΥΜ I «Πρωτογενής μινωική έναπόθεση»	ΥΜ	P81 Κέρας είδωλιού ταύρου P113 Όμοίωμα πηνοῦ P131 Κέρας καθιέρωσης P175 Τράπεζα προσφορῶν P198 Βάρος διχτύου P82 Κέρας είδωλιού βοοειδοῦς
E36	Στρώμα 2-B τμήμα τομής	29	6.49% MM IA-ΥΜ III «Πρωτογενής μινωική έναπόθεση»	MM IA-ΥΜ III	P83 Κέρας είδωλιού βοοειδοῦς P84 Κέρας είδωλιού βοοειδοῦς P85 Κέρας είδωλιού βοοειδοῦς P158 Στύλος ὀμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος P159 Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος P199 Όμοίωμα ταλάντου A9 Κοχλιάριο

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Άνδρo 5 - Τομή 2 (Θ)					
A/A	Στρώμα/Χώρος	Όμάδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση εύρηματος	Συνανήκοντα εύρηματα
E4	Στρώμα 1	2	20.81% MM IIIB-ΥΜ Ι	MM III-ΥΜ ΙΑ	Π136 Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης Π204 Δισκάριο
E25	Στρώμα 1	10	20.62% ΥΜ ΙΑ-ΥΕ ΙΙΙ	ΥΜ Ι	Π165 Όμοίωμα άρχιτεκτονήματος
E32	Στρώμα 1	11	12.43% MM ΙΙ-ΥΜ ΙΙΙΑ	Τέλος νεοανακτορικῆς περιόδου	Π103 Κέρας ειδωλίου κανθάρου Π138 Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Άνδρo 5 Τομή 3 (Ε)					
A/A	Στρώμα/Χώρος	Όμάδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση ειδωλίων	Συνανήκοντα εύρηματα
E42 E56	Στρώμα 2	4	24.15% MM IIIB-ΥΜ ΙΒ	ΥΜ Ι	Π5 Τμήμα όσφυος άνθρώπινου ειδωλίου Π16 Πόδι ανδρικοῦ ειδωλίου με ύψηλo ύπόδημα Π154 Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς Π173 Τράπεζα προσφορῶν

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Άνδρω 5 Τομή 4 (Ε-Θ)					
A/A	Στρώμα/Χώρος	Όμάδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση ειδωλίων	Συνανήκοντα εύρηματα
E26 E38 E83 E69	Στρώμα 1: Άμμωδες, σαθρό, μαλακό	26 30	16.58% MM IB-ΥΜ IIIA 9.49% MM III-ΥΜ IA	MMIII-ΥΜIB	Π14 Πήλινο άνδρικό ειδώλιο Π35 Ειδώλιο βοοειδοῦς Π176 Τράπεζα προσφορῶν Π179 Σύνθετο σκεῦος Π208 Δισκοειδῆς ἀντικείμενο Π21 Πόδι ἀνδρικοῦ ειδωλίου ἢ ἀναθηματικὸ μέλος Π193 Ἀγνύθα
E58	Στρώμα 2: Καστανὸ κοκκινωπὸ χαλαρό, λίθοι	23	19.89% MM II-ΥΜ I		Π89 Κέρασ ειδωλίου βοοειδοῦς Π170 Ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Π201 Πλακίδιο

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Άνδρo 6 Κεντρική Τομή Α/Α					
A/A	Στρώμα/Χώρος	Όμαδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση ειδωλίων	Συνανήκοντα εύρηματα
E9 E70	Έπιφανειακό Εύρημα				
E33 E61	Στρώμα 1	2	10.56% MM I -YM I	τέλος νεοανακτορικής	Π41 Ειδώλιο βοοειδοῦς Π72 Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς Π124 Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης Π125 Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης Π148 Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
E65		3	12.24% MM II- YM IB	-	Π42 Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς (ι) Π126 Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης
E64	Στρώμα 1	5	8.9% MM II-YM IB	-	Π127 Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης Π73 Ειδώλιο βοοειδοῦς

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Άνδρo 7					
A/A	Στρώμα/Χώρος	Όμάδα	Χρονολόγηση κεραμικής	Χρονολόγηση ειδωλίων	Συνανήκοντα εύρηματα
E31	Κάνναβος 3, Στρώμα 1 έπιφανειακό	3	36.15% νεώτερη διατάραξη	ΥΜΙ	Π34 Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς Π52 Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς Π90 Κέρας ελάφου Π98 Κεφαλή ειδωλίου σκύλου Π122 Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης Π141 Παραστάδα κεράτων καθιέρωσης Π212 Ειδώλιο πτηνοῦ
E34	Κάνναβος 2, Στρώμα 2	15 (ΜΜ ΙΙΒ- ΥΜ Ι)	2.79%	ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ ΙΑ	Π145 Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Λ28 Ψῆφος
E59	Κάνναβος 2, Στρώμα	15 (ΜΜ ΙΙΒ- ΥΜ Ι)	2.79%	-	Π145 Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Λ28 Ψῆφος

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αλεξίου 1958 Σ. Αλεξίου, Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν, *Κρητ. Χρον.* 12, 179-299.
 Αλεξίου 1967 Σ. Αλεξίου, Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένος Κνωσοῦ (Ἀθήνα).
 Ἀνδρόνικος 1952 Μ. Ἀνδρόνικος, Ὁ Πλάτων καὶ ἡ τέχνη (Θεσσαλονίκη).
 Banti 1930-1931 L. Banti, La grande tomba a tholos di Aghia Triada, *ASAtene* 13-14, 1930-31, 155-251.
 Bakhuizen 1976 S. C. Bakhuizen, Chalcis in Euboea, Iron and Chalcidians abroad, *Chalcidian Studies* 3 (Leiden) 45 κέ.
 Biesantz 1958 H. Biesantz, Die minoischen Bildnisgemmen, *MarbWPr.* 9 κέ.
 Bittel 1974 K. Bittel σὲ H. Müller-Karpe (ed.), *Handbuch der Vorgeschichte* (München) III, 3.
 Blakolmer 2002 F. Blakolmer, Afrikaner in der minoischen Ikonographie, zum fremden Bild in der bronzezeitlichen Agäis σὲ *Ägypten und Levant* XII, 71-94.
 Blegen 1962 K. Blegen, Early greek portraits, *AJA* 66, 245 κέ.
 Blümner 1912 H. Blümner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern*, I (Leipsitz und Berlin).
 Bosanquet-Dawkins 1923 R. C. Bosanquet - R. M. Dawkins, *The unpublished objects from Palaikastro, 1903-6*, *BSA Suppl.* (London).
 Bowra 1957 M. Bowra, *The greek experience* (New York).
 Brandt 1965 E. Brandt, *Gruss und Gebet. Eine Studie zu Gebärden in der minoisch-mykenischen und frühgeschichtlichen Kunst* (Waldsassen).
 Branigan 1968 K. Branigan, Early minoan metallurgy, re-appraisal, *Πρακτικὰ Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Β'* (Ἀθήνα).
 Branigan 1968 K. Branigan, Copper and bronzeworking in early bronze age Crete, *SIMA*, Lund.
 Branigan 1974 K. Branigan, *Aegean metalwork of the early and middle bronze age* (Oxford).
 Brifault 1954 R. Brifault, παρὰ G. Thompson, *Τὸ προϊστορικὸ Αἶγαῖο* (Ἀθήνα) 357.
 Buchholz 1972 H. G. Buchholz, Blei in der mykenischen Kultur und Metallurgie Zyperns, *Jdl* 87, 1 κέ.
 Caskey 1964 J. Caskey, Excavations in Keos 1963, *Hesperia* 33, 314 κέ.
 Caskey 1986 M. Caskey, *Keos II. The temple at Ayia Irini, Part 1: The statues* (Princeton).
 Catling 1964 H. W. Catling, *Cypriot bronzework in the mycenaean world* (Oxford).
 Celebrations 1990 R. Hägg - G. C. Nordquist (eds.), *Celebrations of death and divinity*

- in the bronze Age Argolid, Proceedings of the 6th International Symposium of the Swedish Institute of Athens, 11-13 June 1988* (Stockholm).
- Chapoutier 1935 F. Chapoutier, *Les Dioscures au service d'une déesse* (Paris).
- Charboneaux et alii 1978 J. Charboneaux - R. Martin - F. Villard, *Archaic greek Art* (London).
- Coldstream-Huxley 1972 N. Goldstream - G. L. Huxley, *Kythera, Excavations and studies* (London).
- Collignon 1903 M. Collignon, De l'origine du type des pleureuses dans l'art grec, *REG* 16, 299-322.
- Contenau 1914 G. Contenau, La déesse nue babylonienne (Paris).
- Coulomb 1978 J. Coulomb, À propos de l'art plastique minoen, Données anatomiques et iconométriques, *RA*, 205 -226.
- Craddock 1976 P.T. Craddock, The composition of the copper alloys used by greek, etruscan and roman civilizations, 1, *JAS* 3, 93 κέ.
- Craddock 1977 P. T. Craddock, The composition of the copper alloys used by greek, etruscan and roman civilizations, 2, The archaic, classical and hellenistic Greece, *JAS* 4, 103-133.
- Craddock 1978 P. T. Craddock, The composition of the copper alloys used by the greek, etruscan and roman civilisations, 3, The origins and early use of brass, *JAS*, 5, 1-6.
- Crowley 1995 J. Crowley, Images of power in the bronze age aegean, *Aegeum* 12, Politeia (Liege) 475 κέ.
- Davaras 1969 K. Davaras, Trois bronze minoens de Skoteino, *BCH* 93, 620-650.
- Δαβάρας 1977 Κ. Δαβάρας, Χάλκινοι μινωικοί λάτρεις της Συλλογής Μεταξά, *ΑΕ* 109-127.
- D'Agata 1999 A. L. D'Agata, *Hagia Triada II, Le statuine minoiche e post- minoiche dai vecchi scavi di Hagia Triada (Creta), Monumenti della ASAtene* (Padova).
- Demargne 1946 P. Demargne, Un prêtre oriental sur une gemme crétoise, *BCH* 70, 148-153.
- Dessenne 1949 A. Dessenne, Têtes minoennes, *BCH* 73, 307-315.
- Deubner 1966 L. Deubner, *Attische Feste* (Berlin).
- Evans 1901 A. J. Evans, Mycenaean tree and pillar cult and its mediterranean relations, *JHS* 21, 99-204.
- Evans 1921-1936 A. J. Evans, *The palace of Minos at Knossos, I-IV και Index* (London).
- Faure 1968 P. Faure, Le problème de cuivre dans la Crète antique, *Πεπραγμένα τοῦ Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Β', 174-192* (Αθήνα).
- Forbes 1956 R. Forbes, *Studies in ancient technology I* (Leiden).
- Forsdyke 1957 J. Forsdyke, *Greece before Homer, Ancient chronology and mythology* (London).
- Frankfort 1939 H. Frankfort, *Cylinder Seals* (London).
- Furtwängler 1889 A. Furtwängler, Erwerbungen der Antikensammlungen in Deutschland, *AA*, 93 κέ.

- Gale-Stos-Gale 1977 N. H. Gale - Z. A. Stoss-Gale, *Science* 4 (1977).
- Gale-Stos-Gale 1982 N. H. Gale - Z. A. Stos-Gale, Bronze age copper sources in the Mediterranean: a new approach, *Science* 216, 11-19.
- Gimbutas 1974 M. Gimbutas *The goddesses and gods of Old Europe, 7000-3500 B.C., myths, legends and cult images* (London).
- Glötz 1923 G. Glötz, *La Civilisation égéenne* (Paris).
- Gotsmith 1939 A. Gotsmith, *Volkstümliche Anschauungen in der griechischen Kunst*, VI Intern. Congress (Berlin).
- Gray 1964 J. Gray, *The Chanaanites* (London).
- Hägg 1995 R. Hägg οὐ Politeia, *state and religion in mycenaean Greece II* (Liège) 387-390.
- Χατζηδάκις 1912 Ἴ. Χατζηδάκις, Τύλισσος μινωϊκή, *ΑΕ* 1912, 197-233.
- Χατζηδάκις 1916 Ἴ. Χατζηδάκις, Τρία μινωϊκὰ εἰδώλια, *ΑΔ* II, 164-170.
- Hazzidakis 1921 J. Hazzidakis, *Tylissos à l'époque minoenne* (Paris).
- Hazzidakis 1934 J. Hazzidakis, *Les villas minoennes de Tylissos* (Paris).
- Hekenrath 1937 E. Hekenrath, Mykenische Kultszenen, *AJA* 41, 411 κέ.
- Henriksson-Blomberg 1996 G. Henriksson - M. Blomberg, Evidence for minoan astronomical observations from the peak sanctuaries of Petsofa and Traostalos, *Op. Ath.* 21, 6, 99-114.
- Heuzey 1935 J. Heuzey, *L'histoire du costume dans l'antiquité classique: L'Orient* (Paris).
- Heuzey 1886 L. Heuzey, Une étoffe chaldéenne, *RA* 3me série, IX.
- Hildesheim Museum 1978 Hildesheim Museum, *Frühsumerische Zeit, Assur, Summer, Babylon* (Hildesheim).
- Höckmann 1977 O. Höckmann, The Cyclades and their eastern neighbours, οὐ J. Thimme, *Art and Culture of Cyclades* (Karlsruhe) 155-163.
- Hogarth 1899-1900 D. G. Hogarth, The Dictaeon cave, *BSA* VI, 4-116.
- Hood 1978 S. Hood, *The Arts in prehistoric Greece* (London and New York).
- Hutchinson 1965 R. W. Hutchinson, *Prehistoric Crete* (R.W. London).
- Θεοχάρης 1951 Δ. Θεοχάρης, Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἄραφῆνι, *ΠΑΕ* 80-81.
- Iakovidis 1966 S. Iakovidis, A mycenaean mourning custom, *AJA* 76, 43-50.
- Ἰακωβίδης 1969-1970 Σ. Ἰακωβίδης, *Περαπὴ, Τὸ νεκροταφεῖον*, Α-Γ (Ἀθήνα).
- Ἰακωβίδης 1970 Σ. Ἰακωβίδης, Ἡ μυκηναϊκὴ τέχνη μεταξὺ ΙΔ' καὶ ΙΑ' αἰῶνος, οὐ *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Α (Ἀθήνα) 314-329.
- Jucker 1956 I. Jucker, *Der Gestus des Aposkopein* (Zürich).
- Kantor 1947 H. Kantor, The Aegean and the Orient in the second millenium B.C., *AJA* 51, 3-103.
- Κακούρη 1974 Κ. Κακούρη, *Ἡ προϊστορία τοῦ θεάτρου* (Ἀθήνα).
- Καρούζου 1975 Σ. Καρούζου, Χάλκινο ἀγαλμάτιο σφαιροπαϊκτὴ θαυματοποιοῦ *ΑΕ* 1975, 1-18.
- Kilian 1981 K. Kilian, Zeugnisse mykenischer Kulturausübung in Tiryns, οὐ *Sanctuaries* 1981, 49-58.
- Kilian 1990 K. Kilian, Patterns in the cult activities in the mycenaean Argolis, οὐ *Celebrations* 1990, 185-96.

- Killen 1964 K. Killen, The wool industry of Crete in the late bronze age, *BSA* 59, 1-15.
- Κονοφάγος 1980 Κ. Κονοφάγος, *Τὸ ἀρχαῖο Λαύριο καὶ ἡ ἐλληνικὴ τεχνικὴ παραγωγή ἀργύρου* (Ἀθήνα).
- Κοντολέων 1959 Ν. Κοντολέων, Ἀνασκαφὴ Νάξου, *ΠΑΕ* 1959, 183 κέ.
- Κριτσέλη-Προβίδη 1982 Ἰ. Κριτσέλη-Προβίδη, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ θρησκευτικοῦ κέντρου τῶν Μυκηνῶν* (Ἀθήναι).
- Lamb 1929¹ W. M. A. Lamb, *Greek and roman bronzes* (London).
- Lang 1969² M. Lang, *The palace of Nestor at Pylos in western Messenia, II, The frescoes* (Princeton).
- Laviosa 1968-9 C. Laviosa, Una forma minoica per fusione a cera perduta, *ASAtene* 45-6, 499 κέ.
- Lawler 1951 L. B. Lawler, σὲ G. Mylonas (ed.), *The dance in ancient Crete, Studies presented to David Moor Robinson* (St. Louis) I, 23-51.
- Λεκατσῶς 1951 Π. Λεκατσῶς, *Ἡ καταγωγή τῶν θεσμῶν, τῶν ἐθίμων καὶ τῶν δοξασιῶν* (Ἀθήνα).
- Λεμπέση 2002 Ἀ. Λεμπέση, *Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη Βιάννου, III, Τὰ χάλκινα ἀνθρωπόμορφα εἰδώλια* (Ἀθήνα).
- Liddel-Scott L. G. Liddel-M. Scott, Μέγα Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, (Μετ. Ξ. Μόσχου) (Ἀθήνα).
- Lucas 1962 A. Lucas, *Ancient materials and industries* (London).
- Lullies-Hirmer 1956 G. Lullies-M. Hirmer, *Griechische Plastik* (München).
- Madden et al. 1984 R. Madden - T. Steh - J. D. Muhly, Old Kingdom models from the tomb Impy, *JEA* 70, 33-41.
- Maiuri 1923-1924 A. Maiuri, Ialysos, necropolis, *ASAtene* 6-7, 86-247.
- Majewski 1969 K. Majewski, La question du «mode» de production asiatiques dans la civilization égéenne (Warsawa-Krakow) (δακτυλογρ. διατριβή), 1-10.
- Mc Gillivray et al. 2000 J. A. Mc Gillivray - J. M. Driesen - J. M. Sackett, *The Palaikastro kouros, a minoan chryselephantine statuette and its aegean bronze age context* (London).
- Μάντης 1990 Ἀ. Μάντης, *Προβλήματα τῆς εἰκονογραφίας τῶν ἱερείων καὶ ἱερέων στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ τέχνη* (Ἀθήνα).
- Μαρινᾶτος 1947 Σ. Μαρινᾶτος, Ἡ στεατοπυγία-παχυσαρκία ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι, *Πρακτικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρείας*, 1945, 1-8 (Ἀθήναι).
- Μαρινᾶτος 1963 Σ. Μαρινᾶτος, Ὁ Κεραίατης τῆς Ἑγκωμης, *ΑΔ* 18, 95-98.
- Marinatos 1968-1976 S. Marinatos, *Excavations at Thera, I-VII* (Athens).
- Μαρινᾶτος 1972 Σ. Μαρινᾶτος, *Θησαυροὶ τῆς Θήρας* (Ἀθήνα).
- Marinatos-Hirmer 1959 S. Marinatos-M. Hirmer, *Kreta und das mykenische Hellas* (München).
- Matsas 1995 D. Matsas, Minoan long-distance trade: A view from the northern Aegean, σὲ R. Laffineur-W. D Niemeier, (eds.), *Society and state in the aegean bronze age, I-II, Aegeum* 12 (Liege) 235-246.

- Matz 1958 F. Matz, Götterscheinung und Kultbild im minoischen Kreta, Wiesbaden, *AbhMainz* 381 κέ.
- Μήτσου 2001 T. B. Μήτσου, *Ἡ ἐργασία στὴν μυκηναϊκὴ πολιτεία* (Ἀθήνα).
- Milani 1905 L. A. Milani, L'arte e la religione prehellénica alla luce dei bronzi dell'Antro Ideo Cretese e dei monumenti hetei, κεφ. 7e, stele e gli idoli delle tombe e dei sacrari, σὲ *Studi e materiali di archeologia e numismatica pubblicati per cura di Luigi Adriano Milani*, 3, 1 κέ.
- Militello 1998 P. Militello, *Hagia Triada I, Gli affreschi*, Monografie della S.A. di Atene e della missione italiana in Oriente, IX (Padova).
- Mollard-Besques 1966 M. Mollard-Besques, Un bronze minoen au Musée Hôtel Sandelin de Saint Omer, *RA*, Ser. 2, 223-244.
- Moorgat 1969 A. Moorgat, *The art of ancient Mesopotamia* (London- New York).
- Müller 1906 W. A. Müller, *Nacktheit und Entblössung in der altorientalischen und älteren griechischen Kunst* (Leipzig).
- Müller 1925 V. Müller, Kretisch-mykenische Raumdarstellung, *Jdl* 40, 85-120.
- Müller 1929 V. Müller, Frühe Plastik in Griechenland und Vorderasien (Augsburg).
- Müller-Karpe 1959 H. Müller-Karpe, Von Anfang Roms, *RM* Ergh 5.
- Müller-Karpe 1974 H. Müller-Karpe (ed.), *Handbuch der Vorgeschichte*, Band III, 3 (München).
- Muhly 1983α J. D. Muhly, Lead isotope analysis and the kingdom of Alasia, *RDAC*, 210-218.
- Muhly 1983β J. D. Muhly, λ. Kupfer σὲ *Reallexikon der Assyrologie und vorderasiatische Archäologie*, 6 (Berlin) 349-364.
- Muhly 1985 J. D. Muhly, Sources of tin in the beginings of bronze metallurgy, *AJA* 89, 275-291.
- Mussche et al. 1965 H. F. Mussche - J. Servais - J. Bingen, *Thorikos 1963*, Rapport préliminaire sur la première campagne des fouilles, 34, 5-46.
- Μυλωνᾶς 1983 Γ. Ε. Μυλωνᾶς, *Πολύχρυσοι Μυκῆναι* (Ἀθήνα).
- Myres 1902-3 J. L. Myres, Excavations at Palaikastro II, The sanctuary of Petsofa, *BSA* 9, 356 κέ.
- Myres 1930 J. L. Myres, *Who were the Greeks* (New York).
- Naumann 1976 U. Naumann, *Subminoische und protogeometrische Bronzeplastik auf Kreta* (Berlin).
- Neumann 1965 G. Neumann, *Gesten und Gebärden in der griechischen Kunst* (Berlin).
- Negbi 1976 O. Negbi, *Canaanite gods in metal. An archaeological study of ancient syro-palestinean figurines* (Tel Aviv).
- Nicholls 1970 R. V. Nicholls, Greek votive statuettes and religious continuity, 1200-700 B.C., σὲ *Auckland Classical Essays Presented to E. M. Blaiklock* (Oxford).
- Nilsson 1950 M. P. Nilsson, *The minoan-mycenaean religion and its survival in greek religion* (Lund).
- Ortiz 1996 G. Ortiz, *Collection in pursuit of the absolute art of ancient world* (Bern).

- Παπαποστόλου 1977 Ἴ. Ἀ. Παπαποστόλου, *Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων, Συμβολὴ στὴ μελέτῃ τῆς μινωικῆς σφραγιδογλυφίας* (Ἀθήνα).
- Parrot 1968 A. Parrot, *Mission archéologique de Mari*, IV (Paris).
- Peatfield 1990 A. Peatfield, Minoan peak sanctuaries, history and society, *Op. Ath.* 17, 117-193.
- Peatfield 1992 A. Peatfield, Rural ritual in bronze age Crete, peak sanctuary Atsipades, *Cambridge Archaeological Journal* 2, 59- 87.
- Pendlebury 1963 J. D. S. Pendlebury, *The archaeology of Crete. An introduction* (New York).
- Pernier 1902 L. Pernier, Scavi della missione italiana a Festos, *MonAnt.* 12, 8-131.
- Perrot-Chipiez 1894 G. Perrot - H. Chipiez, *Histoire de l'art dans l'antiquité* VI (Paris).
- Persson 1942 A. Persson, *The religion of Greece in prehistoric times* (Los Angeles).
- Peruzzi 1960 E. Peruzzi, *Le inscriptione minoiche* (Firenze).
- Picard 1948 C. Picard, *Les religions préhelléniques. Crète et Mycènes* (Paris).
- Πιλάλη-Παπαστερίου 1992 Ἀ. Πιλάλη-Παπαστερίου, Μινωικὰ πήλινα ἀνθρωπόμορφα εἰδώλια τῆς Συλλογῆς Μεταξᾶ (Θεσσαλονίκη).
- Πλάτων 1951 Ν. Πλάτων, Τὸ ἱερόν Μαζᾶ καὶ τὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, *Κρητ. Χρον.* 5, 96-160.
- Politeia 1995 R. Laffineur - W. D. Niemeier (eds.), *Politeia, Society and state in the aegean bronze age*, I-II, *Aegeum* 12 (Liege).
- Polunin-Huxley 1965 O. Polunin - A. Huxley, *Flowers of the Mediterranean* (London).
- Raven-Hart 1958 R. Raven-Hart, The casting technique of certain greek bronzes, *JHS* 87, 87-91.
- Renfrew 1985 C. Renfrew, *The archaeology of cult. The sanctuary of Phylakopi* (Oxford).
- Ρεθεμιωτάκης 1998 Γ. Ρεθεμιωτάκης, *Ἀνθρωπομορφικὴ πηλοπλαστικὴ στὴν Κρήτη ἀπὸ τῆ νεοανακτορικῆ περιόδου ἕως τὴν ὑπομινωικὴν περίοδο* (Ἀθήνα).
- Ρεθεμιωτάκης 2001 Γ. Ρεθεμιωτάκης, *Μινωικὰ πήλινα εἰδώλια* (Ἀθήνα).
- Ρόδος 1993 Ἴ. Παπαχριστοδούλου - Ἀ. Γιαννικουρῆ - Τ. Δρελιώση-Ἡρακλείδου - Χ. Κάντζια - Μ. Μιχαλάκη-Κόλλια - Τ. Μαρκέτου - Β. Πατσιαδᾶ - Μ. Φιλήμονος-Τσοποτοῦ, *Ἀρχαία Ρόδος, 2400 Χρόνια. Σύντομος Ὁδηγός* (Ἀθήνα).
- Rolley 1983 C. Rolley, *Les bronzes grecques* (Fribourg).
- Ρωμαῖος 1951 Κ. Α. Ρωμαῖος, Αἱ κέραμοι τῆς Καλυδῶνος, συμβολὴ εἰς τὴν ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης (Ἀθήνα).
- Rutkowski 1991 B. Rutkowski, *Petsofas: A cretan peak sanctuary* (Warsaw).
- Σακελλαράκης 1968 Ἴ. Σακελλαράκης, Θολωτὸς τάφος εἰς Ἅγ. Κύριλλον Μεσσαράς, *AAA* 1, 50-53.
- Σακελλαράκης 1972 Ἴ. Σακελλαράκης, Τὸ θέμα τῆς φερούσης ζῶον γυναικὸς εἰς τὴν κρητομυκηναϊκὴν σφραγιδογλυφίαν, *ΑΕ* 245-278.
- Sakellarakis 1973 J. Sakellarakis, Über die Echtheit des sogenannten Nestorrings,

- Πεπραγμένα Γ΄ Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου* (Αθήνα) 303-318.
- Sakellarakis 1974 J. Sakellarakis Le thème du pecheur dans l'art préhistorique de l'Égée, *AAA* 7, 370-390.
- Σακελλαράκης 1979 Γ. Σακελλαράκης, *Τὸ ἔλεφαντόδοντο καὶ ἡ κατεργασία του στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια* (Αθήνα).
- Σακελλαράκης 1992 Γ. Σακελλαράκης, *Κρητομυκηναϊκά* (Ηράκλειο).
- Sakellarakis 1996 J. Sakellarakis, Minoan religious influence in the Aegean: The case of Kythera, *BSA* 91, 81-99.
- Σακελλαράκης 1997 Γ. Σακελλαράκης, Μινωικὸ χάλκινο εἰδώλιο σκορπιοῦ ἀπὸ τὰ Κύθηρα, *Ἐπαινος Ἰωάννου Παπαδημητρίου* (Αθήνα) 423-472.
- Sakellarakis-Olivier 1994 J. S. Sakellarakis - J. P. Olivier, Un vase en pierre avec inscription en Linéaire A du sanctuaire en sommet minoen de Cythère, *BCH* 118, 343-351.
- Sakellarakis-Sakellarakis 1973 J.-E. Sakellarakis, The adorant of Myrsine, *Antichità cretesi, studi in onore di Doro Levi*, 1, *Chronache di Archeologia* 12, 122-126.
- Sakellarakis-Sakellarakis 1984 J.-E. Sakellarakis, The Keftiu and the minoan thalassocracy, σὲ R. Hägg-N. Marinatos (eds.), *The minoan thalassocracy, myth and reality, Proceedings of the Third International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 31 May-5 June 1982* (Stockholm) 197-203.
- Σακελλαράκης-Σακελλαράκη 1997 Γ. καὶ Ἔ. Σακελλαράκη, *Ἀρχάνες, μιὰ νέα ματιὰ στὴ μινωικὴ Κρήτη*, I-II (Αθήνα).
- Σακελλαρίου 1968 Ἀ. Σακελλαρίου, Τρία χάλκινα μινωικὰ εἰδώλια, *Πεπραγμένα Β΄ Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου* (Αθήνα) Α΄, 247-252.
- Sanctuaries 1981 R. Hägg - N. Marinatos (eds.), Sanctuaries and cults in the aegean bronze age, *First international symposium at the Swedish Institute in Athens, 12-13 May 1980* (Stockholm).
- Sapouna-Sakellarakis 1968 E. Sapouna-Sakellarakis, Hairstyle in the minoan era, *Λεύκωμα Διεθνούς Ἐκθέσεως Θεσσαλονίκης*, 274-280 (Θεσσαλονίκη).
- Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1969α Ἔ. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, Συμβολὴ στὴν μελέτη τοῦ μινωικοῦ ἀναγλύφου, *AAA* 2, 399-406.
- Sapouna-Sakellarakis 1969a E. Sapouna-Sakellarakis, Die Menshenzeichen in der Linear A Schrift, *Kadmos* 8, 134-142.
- Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971 Ἔ. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, *Μινωικὸν Ζῶμα* (Αθήνα)
- Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1973 Ἔ. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Πύλου, *Πεπραγμένα Γ΄ Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου* (Αθήνα) Α, 295-302.
- Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1981 E. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, Οἱ τοιχογραφίες τῆς Θήρας καὶ ἡ σχέση τους μὲ τὴ μινωικὴ Κρήτη, *Πεπραγμένα Δ΄ Διεθνούς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, Αθήνα 1976, 479-509.
- Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1993 E. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, Μυκηναϊκὴ π्लाστικὴ ἀπὸ τὴ Λακωνία σὲ O. Palagia-W. Coulson. (eds.), *Sculpture from Arcadia and Laconia. Proceedings of an International Conference Oxford Monographs* 30, 138-143.

- Sapouna-Sakellarakis 1994 E. Sapouna-Sakellarakis, Minoan Art, σὲ J. Sakellarakis et al., *The dawn of greek art* (Athens) 131-217.
- Sapouna-Sakellarakis 1995 E. Sapouna-Sakellarakis, Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägäis, *PBF* 1.5 (Stuttgart).
- Schachermeyr 1960 F. Schachermeyr, Das Keftiuproblem, *Öjh* 45, 44-48.
- Seager 1912 R. Seager, *Explorations in the island of Mochlos* (Boston).
- Servais et alii 1963 H. T. Musche - T. Hackens - J. Binges, *Thorikos I* (Bruxelles).
- Simon 1969 E. Simon, *Die Götter der Griechen* (München).
- Soden 1994 W. V. Soden, *The ancient Orient. An Introduction to the Study of the Near East* (Michigan).
- Στάης 1907 B. Στάης, Περὶ τῆς χρήσεως μυκηναϊκῶν τινῶν κοσμημάτων, *ΑΕ* 33-59.
- Stevenson-Smith 1965 W. S. Stevenson-Smith, *Interconnections in the ancient Near East* (London).
- Τελεβάντου 1982 X. Τελεβάντου, Ἡ γυναικεία ἐνδυμασία στὴν προϊστορική Θήρα, *ΑΕ* 113-135.
- Treuil et al. 1989α R. Treuil - P. Darcque - J. C. Poursat - G. Touchais, *Les civilisations égéennes du Néolithique et l'Age du Bronze* (Paris).
- Treuil et al. 1989β R. Treuil - P. Darcque - J. C. Poursat - G. Touchais (1989), *Les Civilisations égéennes du néolithique et de l'âge du bronze* (Paris).
- Τσουντας 1891 X. Τσουντας, Τάφος θολωτὸς ἐν Κάμπω Λακωνικῆς, *ΑΕ* 189-191.
- Van Hoorn 1915 G. Van Hoorn, Eine minoische bronze in Leiden, *Arch. Jahrb.* 30, 65-74.
- Van Straten 1969 F. T. Van Straten, The minoan genius in mycenaean Greece, *BABesch.* 44, 110-121.
- Vaughan 1959 A. Carr Vaughan, *The house of the double axe* (London).
- Ventris-Chadwick 1956 M. Ventris - J. Chadwick, *Documents in mycenaean greek* (Cambridge).
- Vercouter 1956 J. Vercouter, *L'Égypte et le monde égéen préhellénique* (Le Caïre).
- Verlinden 1984 C. Verlinden, *Les Statuettes anthropomorphiques crétoises en bronze et en plomb, du IIIe millénaire au VIIe siècle av. J.-C.* (Louvain la Neuve).
- Vermeule 1964 E. Vermule, *Greece in the bronze age* (Chicago and London).
- Vermeule 1965 E. Vermeule, Painted mycenaean larnakes, *JHS* 85, 123-148.
- Wace 1927 A. J. B. Wace, *A cretan statuette in the Fitzwilliam Museum. A study in minoan costume* (Cambridge).
- Watrous 1995 V. Watrous, Some observations on minoan peak sanctuaries, *Politeia* II, 393-403.
- Wedde 1995 M. Wedde, On hierarchical thinking in aegean bronze age glyptic imagery, *Politeia* II, 493-503.
- Weingarten 1983 J. Weingarten, *The Zakro master* (Götteborg).
- Wheeler et alii 1975 T.S. Wheeler - E. Madden - J. D. Muhly, Ingots and bronze age trade in Mediterranean, a progress report, *Expedition* 17, 31-38.
- Wilckinson-Birch 1878 G. Wilckinson-Birch, *Manners and customs of the ancient Egyptians*, II (London).

- Willels 1962 R. F. Willels, *Cretan cults and festivals* (London).
- Woolley 1934 L. Wooley, *Ur excavations, II, The royal cemetery* (Philadelphia).
- Woolley 1961 L. Woolley, *Mesopotamie, Asie Anterieure* (Paris).
- Xanthoudides 1924 S. Xanthoudides, *The vaulted tombs of Messara* (Liverpool).
- Yalouris 1960 N. Yalouris, *Mykenische Bronzeschutzaffen, AM 75*, 42-76.
- Ζαφειρόπουλος 1960 N. Ζαφειρόπουλος, Άνασκαφή Νάξου, *ΠΑΕ*, 329-340.
- Zervos 1956 C. Zervos, *L'art de la Crète néolithique et minoenne* (Paris).
- Ζώρα 1956 Π. Ζώρα, *Τὰ πολυτελῆ φορέματα τῶν κρητομυκηναίων κυριῶν* (Ἀθήνα).

ΠΙΝΑΚΕΣ

Εί' ύψος 0.0533 μ.

Ε2 Ύψος 0,0282 μ.

Εξ΄Ύψος 0.05 μ.

Ε4 Ύψος 0.058 μ.

Ε5 Ύψος 0.0526 μ.

Ε6 Ύψος 0.067 μ.

ΕΖ΄Ύψος 0.068 μ.

Ε8 Ύψος 0.057 μ.

Ε9

Ε9 Ύψος 0.0514 μ.

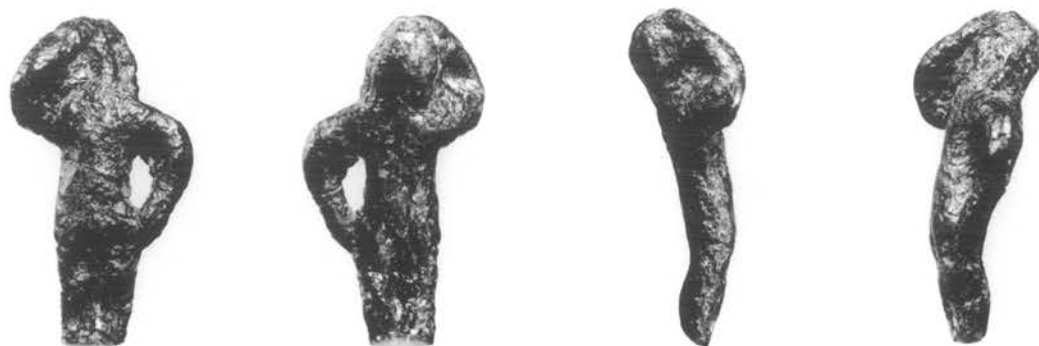
Ε10 Ύψος 0.062 μ.

Επιΰψος 0.0405 μ.

ΕΙ2 Ύψος 0.098 μ.

Ε13 Ύψος 0.0276 μ.

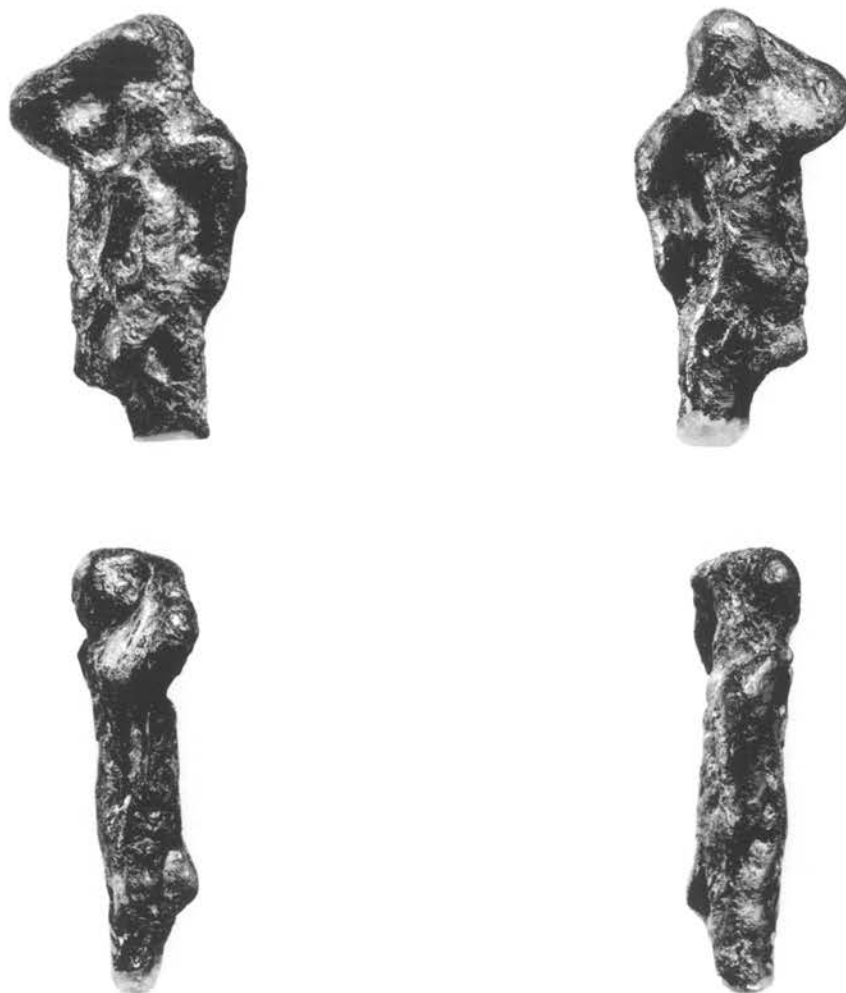
Ε15 Ύψος 0.086 μ.

Ε14 Ύψος 0.081 μ.

Ε16 Ύψος 0.0239 μ.

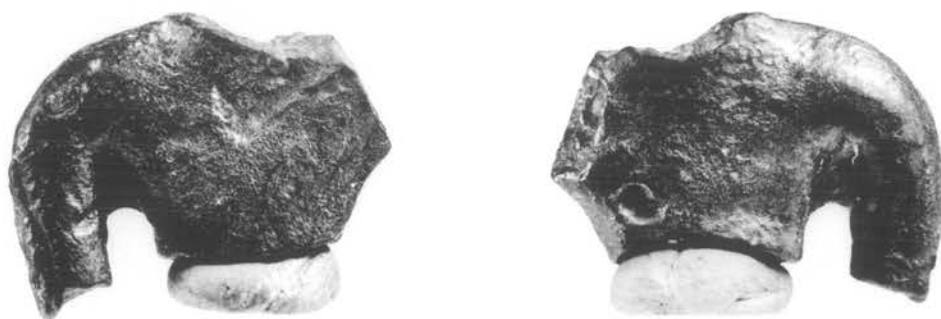
Ε17 Ύψος 0.0384 μ.

Ε18 Ύψος 0.0434 μ.

Ε19 Ύψος 0.0115 μ.

Ε21 Ύψος 0.014 μ.

Ε24 Ύψος 0.0182 μ.

Ε25 Ύψος 0.046 μ.

Ε26 Ύψος 0.037 μ.

Ε27 Ύψος 0.0346 μ.

Ε28 Ύψος 0.0346 μ.

Ε29 Ύψος 0.019 μ.

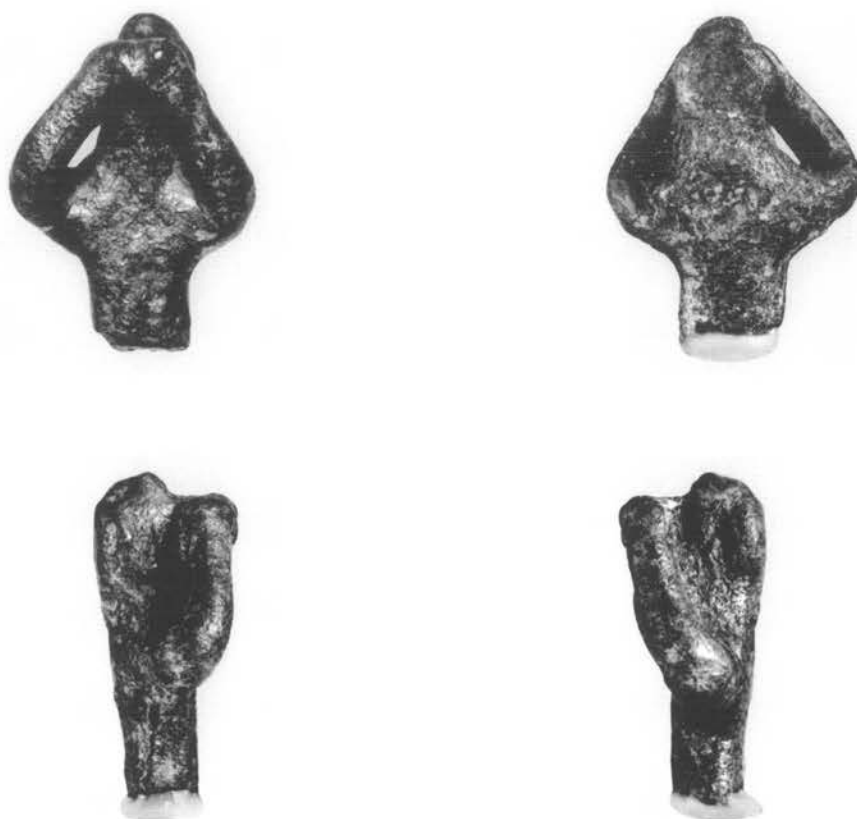
Ε31 Ύψος 0.023 μ.

Ε33 Ύψος 0.020 μ.

Ε34 Ύψος 0.0294 μ.

Ε35 Ύψος 0.0242 μ.

Ε36 Ύψος 0.048 μ.

E37 Ύψος 0.0448 μ.

Ε39 Ύψος 0.051 μ.

Ε40 Ύψος 0.04 μ.

Ε41 Ύψος 0.0314 μ.

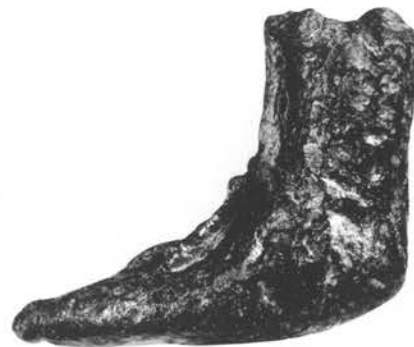
Ε59 Ύψος 0.0052 μ.

Ε63 Μήκ. 0.016 μ.

Ε64 Ύψος 0.016 μ.

Ε65 Ύψος 0.016 μ.

Ε66 Μέγ. μήκ. 0.047 μ.

Ε67 Ύψος 0.019 μ.

E68 Ύψος 0.0275 μ.

Ε69 Ύψος 0.341 μ.

Ε70 Ύψος 0.418 μ.

Ε71 Ύψος 0.0223 μ.

Ε73 Ύψος 0.069 μ.

Ε81 Ύψος 0.0345 μ.

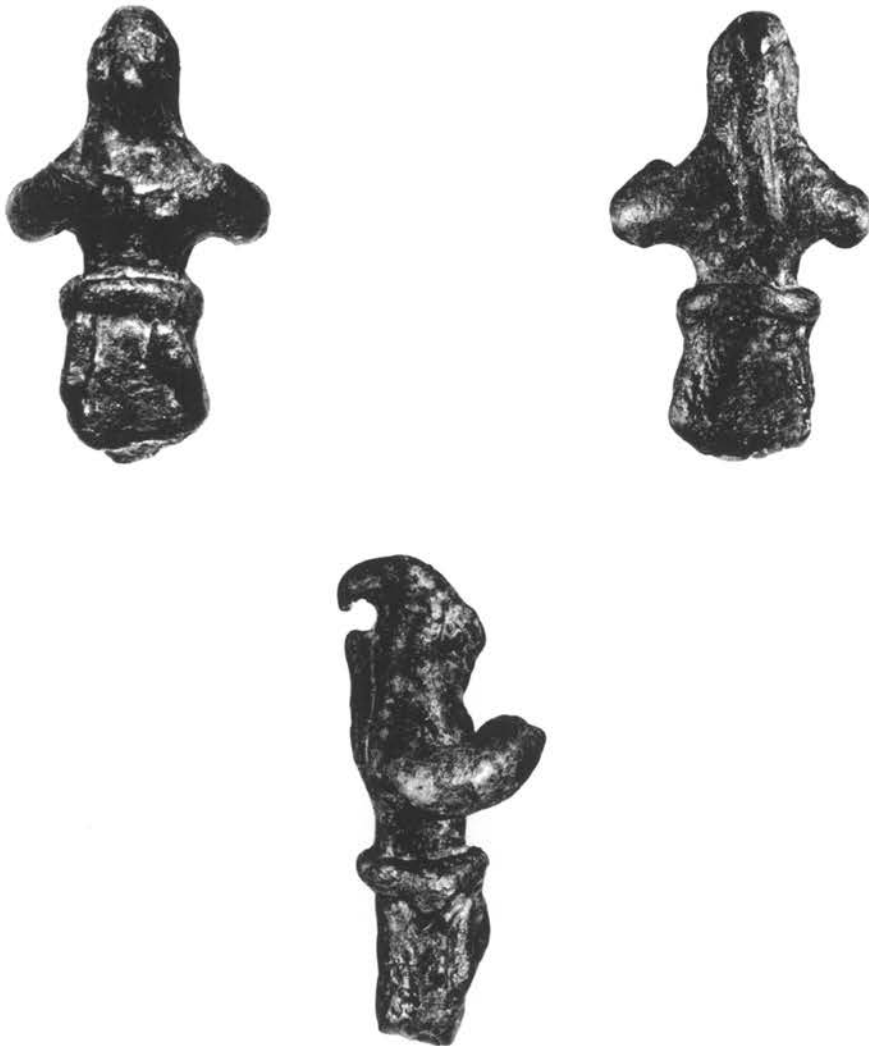
Ε72 Ύψος 0.043 μ.

Ε74 Ύψος 0.0421 μ.

Ε75 Ύψος 0.0350 μ.

Ε76 Ύψος 0.036 μ.

Ε77 Ύψος 0.0512 μ.

Ε78 Ύψος 0.04 μ.

Ε79 Ύψος 0.051 μ.

Το ειδώλιο του Ἐθνικοῦ Μουσείου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικ. 1. **E1**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 2. **E2**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 3. **E3**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη.
- Εικ. 4. **E4**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη.
- Εικ. 5. **E5**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 6. **E6**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 7. **E7**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 8. **E8**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 9. **E9**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 10. **E10**. Χάλκινο άνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Πλάγια άριστερη όψη. γ. Όπίσθια όψη.
- Εικ. 11. **E11**. Χάλκινο άνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 12. **E12**. Χάλκινο άνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 13. **E13**. Μικκύλο χάλκινο άνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 14. **E14**. Χάλκινο άνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 15. **E15**. Χάλκινο άνδρικό ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 16. **E16**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 17. **E17**. Χάλκινο ειδώλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 18. **E18**. Άνώτερο τμήμα χάλκινου άνδρικού ειδωλίου σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 19. **E19**. Τμήμα άπό τόν κορμό χάλκινου άνδρικού ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 20. **E20**. Κορμός χάλκινου άνδρικού ειδωλίου σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 21. **E21**. Τμήμα κορμού χάλκινου άνδρικού ειδωλίου σεβίζοντος: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 22. **E22**. Κορμός χάλκινου άνδρικού ειδωλίου άπό τò λαιμό μέχρι τή μέση: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 23. **E23**. Άνώτερο τμήμα κορμού χάλκινου ειδωλίου με τμήμα τού λαιμού καί τού άριστερου χεριού: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.
- Εικ. 24. **E24**. Κορμός χάλκινου ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιὰ όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.

- Εικ. 25. **E25.** Άνδρικό χάλκινο ραδινὸ εἰδῶλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 26. **E27.** Ἀνώτερο τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 27. **E28.** Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 28. **E29.** Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 29. **E30.** Κεφάλι καὶ δεξι χέρι χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 30. **E31.** Τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.
- Εικ. 31. **E32.** Τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου.
- Εικ. 32. **E33.** Τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: Εικ. 35. **E35.** Κορμὸς χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τῆ μέση καὶ πάνω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. α. Πρόσθια ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.
- Εικ. 33. **E34.** Ἀνώτερο τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 34. **E35.** Κορμὸς χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τῆ μέση καὶ πάνω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 35. **E36.** Ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τῆ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 36. **E37.** Τμήμα ἀνδρόγυνου εἰδωλίου ἀπὸ τῆ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 37. **E38.** Τμήμα χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τῆ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.
- Εικ. 38. **E39.** Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τῆ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 39. **E40.** Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τῆ μέση καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 40. **E41.** Κορμὸς ἀνδρικοῦ εἰδωλίου ἀπὸ τὴν κοιλία μέχρι τὸ κατώτερο τμήμα τῶν κνημῶν: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 41. **E42.** Χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο ἀπὸ τῆ μέση τῶν γλουτῶν καὶ κάτω: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 42. **E43.** Κατώτερο τμήμα ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη.
- Εικ. 43. **E44.** Τμήμα ὄρθιου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 44. **E45.** Ἄκροι πόδες χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 45. **E46.** Τμήμα ἀπὸ τὴς κνήμες χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. Εικ. 47. **E47.** Τμήμα ἀπὸ τὴν κνήμη ποδιοῦ χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 46. **E48.** Τμήμα κνημῶν καὶ ἄκροι πόδες εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 47. **E49.** Τμήμα ποδιοῦν καὶ βάσης χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὁπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

- Εικ. 48. **E50.** Κατώτερο τμήμα ποδιῶν ἀπὸ τῆ μέση τῆς κνήμης, μὲ βάση χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 49. **E51.** Τμήμα ποδῶν καὶ βάσης χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 50. **E52.** Ἄκροι πόδες καὶ βάση χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Ἀνώτερη ὄψη. ζ. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 51. **E53.** Κατώτερο τμήμα κνήμης ἀνδρικοῦ εἰδωλίου καὶ τμήμα ἔκφυσης δεύτερης: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 52. **E54.** Κυλινδρική βάση χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Ἀνώτερη ὄψη. ζ. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 53. **E55.** Βάση χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 54. **E59.** Φακοειδῆς βάση εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Ἀνώτερη ὄψη. ζ. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 55. **E60.** Κωνική βάση ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 56. **E63.** Τμήμα δεξιοῦ ἄκρου ποδιοῦ ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 57. **E64.** Χάλκινο ἄκρο πόδι εἰδωλίου: α. Πλάγια ὄψη. β. Κατώτερη ὄψη.
- Εικ. 58. **E65.** Χάλκινο πόδι εἰδωλίου: α. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.
- Εικ. 59. **E66.** Χέρι μεγάλου ἀνδρικοῦ χάλκινου εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 60. **E67.** Κεφαλή ἀνδρικοῦ εἰδωλίου σεβίζοντος: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. ε. Ἀνώτερη ὄψη.
- Εικ. 61. **E68.** Κεφαλή μὲ λαιμὸ καὶ τμήμα στέρνου χάλκινου ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. δ. Ὀπίσθια ὄψη. ε. Ἀνώτερη ὄψη.
- Εικ. 62. **E69.** Χάλκινο κεφάλι καὶ λαιμὸς ἀνδρικοῦ εἰδωλίου: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 63. **E70.** Ἀκέραιο ἀνδρικό χάλκινο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 64. **E71.** Ἀνδρικό χάλκινο εἰδῶλιο σὲ θηλυστολία: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 65. **E72.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη. δ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη.
- Εικ. 66. **E73.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 67. **E74.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 68. **E75.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 69. **E76.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 70. **E77.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.
- Εικ. 71. **E78.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. γ. Ὀπίσθια ὄψη.
- Εικ. 72. **E79.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. γ. Ὀπίσθια ὄψη.
- Εικ. 73. **E80.** Χάλκινο γυναικεῖο εἰδῶλιο: α. Πρόσθια ὄψη. β. Ὀπίσθια ὄψη. γ. Πλάγια δεξιὰ ὄψη. δ. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

Είκ. 74. **E81**. Τμήμα χάλκινου γυναικείου ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.

Είκ. 75. **E82**. Τμήμα χάλκινου πλακοειδοϋς γυναικείου ειδωλίου: α. Πρόσθια όψη. β. Όπίσθια όψη. γ. Πλάγια δεξιά όψη. δ. Πλάγια άριστερη όψη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίν. 1. E1 Ύψος 0.0533 μ.	Πίν. 21. E34 Ύψος 0.0294 μ.
Πίν. 2. E2 Ύψος 0.0282 μ.	Πίν. 22. E35 Ύψος 0.0242 μ.
Πίν. 3. E3 Ύψος 0.05 μ.	E36 Ύψος 0.048 μ.
Πίν. 4. E4 Ύψος 0.058 μ.	Πίν. 23. E37 Ύψος 0.0448 μ.
Πίν. 5. E5 Ύψος 0.0526 μ.	Πίν. 24. E39 Ύψος 0.051 μ.
Πίν. 6. E6 Ύψος 0.067 μ.	Πίν. 25. E40 Ύψος 0.04 μ.
Πίν. 7. E7 Ύψος 0.068 μ.	Πίν. 26. E41 Ύψος 0.0314 μ.
Πίν. 8. E8 Ύψος 0.057 μ.	E59 Ύψος 0.0052 μ.
E9 Ύψος 0.0514 μ.	Πίν. 27. E63 Μήκ. 0.016 μ.
Πίν. 9. E10 Ύψος 0.062 μ.	E64 Ύψος 0.016 μ.
Πίν. 10. E11 Ύψος 0.0405 μ.	E65 Ύψος 0.016 μ.
Πίν. 11. E12 Ύψος 0.098 μ.	Πίν. 28. E66 Μέγ. μήκ. 0.047 μ.
Πίν. 12. E13 Ύψος 0.0276 μ.	E67 Ύψος 0.019 μ.
Πίν. 12. E13 Ύψος 0.0276 μ.	Πίν. 29. E68 Ύψος 0.0275 μ.
E15 Ύψος 0.086 μ.	Πίν. 30. E69 Ύψος 0.341 μ.
Πίν. 13. E14 Ύψος 0.081 μ.	Πίν. 31. E70 Ύψος 0.418 μ.
Πίν. 14. E16 Ύψος 0.0239 μ.	Πίν. 32. E71 Ύψος 0.0223 μ.
E17 Ύψος 0.0384 μ.	E73 Ύψος 0.069 μ.
Πίν. 15. E18 Ύψος 0.0434 μ.	E81 Ύψος 0.0345 μ.
E19 Ύψος 0.00115 μ.	Πίν. 33. E72 Ύψος 0.043 μ.
Πίν. 16. E21 Ύψος 0.014 μ.	Πίν. 34. E74 Ύψος 0.0421 μ.
E24 Ύψος 0.0182 μ.	Πίν. 35. E75 Ύψος 0.0350 μ.
Πίν. 17. E25 Ύψος 0.046 μ.	E76 Ύψος 0.036 μ.
Πίν. 18. E26 Ύψος 0.037 μ.	Πίν. 36. E77 Ύψος 0.0512 μ.
E27 Ύψος 0.0346 μ.	E78 Ύψος 0.04 μ.
Πίν. 19. E28 Ύψος 0.0346 μ.	Πίν. 37. E79 Ύψος 0.051 μ.
E29 Ύψος 0.019 μ.	Πίν. 38. Τò ειδώλιο τοϋ Έθν. Μουσείου.
Πίν. 20. E31 Ύψος 0.023 μ.	
E33 Ύψος 0.020 μ.	

ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Β. ΜΙΝΩΙΚΑ ΧΑΛΚΙΝΑ ΜΙΚΡΟΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Χάλκινο είδώλιο σκορπιού.

Σ τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνὸ κατὰ τὶς ἀνασκαφικὲς περιόδους 1992-1994, ὅπου διενεργήθηκε συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἦλθαν στὸ φῶς σημαντικότερα χάλκινα μικροαντικείμενα¹, τὰ ὁποῖα βρέθηκαν σὲ ἀμιγεῖς μινωικὲς ἐπιχώσεις ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπιφανειακὴ περισυλλογῇ. Ἀνάμεσα στὰ εὐρήματα αὐτὰ περιλαμβάνεται τὸ σημαντικότερο χάλκινο εἰδώλιο τοῦ σκορπιοῦ² (πίν. 1), δύο χάλκινοι φαλλοί³, δύο ἀνθρωπόμορφα ἐλάσματα, ἓνα σὲ σχῆμα γυναικάς⁴ (πίν. 2α) καὶ ἓνα σὲ σχῆμα ἀνδρα⁵ (πίν. 2β). Τὰ δύο αὐτὰ πολὺ σπάνια ἀνθρωπόμορφα ἐλάσματα ἔχουν μινωικὰ παράλληλα, τὰ ὁποῖα μαζὶ μὲ τὰ δύο παραδείγματα ἀπὸ τὰ Κύθηρα ἀποδεικνύουν πῶς αὐτὴ ἡ τεχνικὴ ἦταν γνωστὴ κατὰ τὴ μινωικὴ περίοδο. Συγκεκριμένα ἀναφέρονται μίᾳ ἀνθρώπινη φιγούρα ἀπὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸν Πετσοφά⁶, ἓνα ἔλασμα πουλιοῦ ἀπὸ τὸν Γιούχτα⁷, μίᾳ ἀνθρώπινη κεφαλὴ μὲ ὀπὴ ἀνάρτησης ἀπὸ τὸ σπήλαιο τῆς Φανερωμένης⁸ καὶ δύο ἐλάσματα ἀπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Ψυχροῦ, ἓνα ἀνθρώπινης πιθανῶς ἀνδρικοῦ μορφῆς⁹ καὶ ἓνα γυναικείας μορφῆς¹⁰. Ἡ χρονολόγηση τῶν ἐλασμάτων εἶναι ἀμφιλεγόμενη, ὡστόσο τὸ ἔλασμα τῆς γυναικείας μορφῆς ἰδιαίτερα, παραπέμπει σὲ μινωικοὺς τύπους χάλκινων εἰδωλίων¹¹. Στὰ ἀντικείμενα αὐτὰ συγκαταλέγεται ἓνα ὁμοίωμα ἐσθήτας¹² τὸ ὁποῖο πραγματεύεται στὸν ἴδιο τόμο στὸ κεφάλαιο γιὰ τὰ χάλκινα εἰδῶλια ἢ Ἔφη Σαπουνᾶ Σακελλαράκη (E82). Δύο ἀκόμα τριγωνικὰ ἐλάσματα δὲν

1. Τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ περιλαμβάνει συνοπτικὰ τὰ χάλκινα μικροαντικείμενα ποὺ βρέθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ καὶ βασίζεται σὲ δύο δημοσιεύσεις τοῦ Γιάννη Σακελλαράκη: α) *Ἑταιρὸς Ἰωάννη Παπαδημητρίου*, Μινωικὸ χάλκινο εἰδώλιο σκορπιοῦ ἀπὸ τὰ Κύθηρα (Ἀθήνα 1997) σ. 423-472 καὶ β) *Minoan Religious Influence in the Aegean*, The case of Kythera, *BSA* τ. 91, 1996, σ. 81-99, πίν. 9-24, τὸ ὁποῖο διαμορφώθηκε εἰδικὰ γιὰ τὸν παρόντα τόμο ἀπὸ τὴν Ἐ. Σαπουνᾶ Σακελλαράκη καὶ τὴν ἀρχαιολόγο Κωνσταντῖνα Καραϊνδρου.

2. Σακελλαράκης 1997, 423-472. Sakellarakis 1996, 84-85, πίν. 13b.

3. ΜΠ 9220. Διαστ.: μῆκ. 0.019 μ. καὶ 0.021 μ.

4. ΜΠ 6651, Sakellarakis 1996, 86, πίν. 18a.

5. ΜΠ 7212, Sakellarakis 1996, 86, πίν. 17d.

6. *Ἀμάθεια* 8, 1979, 200· *ΑΔ* 27, 1972, Χρον. Β2, 652.

7. *ΠΑΕ* 1976, 415, πίν. 230.

8. Μουσεῖο Ἡρακλείου 2967. S. Marinatos, *Ausgrabungen und Funde auf Kreta 1936-7*, *AA* 1937, 223. Ἀ. Λεμπέση, *Τὸ ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη Βιάννου* I. 1, *Χάλκινα Κρητικὰ Τορεύματα* (Ἀθήνα 1985) 51, πίν. 57.

9. Μουσεῖο Ἡρακλείου 2002. J. BOARDMAN, *The Cretan Collection in Oxford* (Oxford 1961) 8, εἰκ. 1. Λεμπέση, ὅ.π. ἄρ. Γ2, 51-2, πίν. 57.

10. Μουσεῖο Ἡρακλείου 2001. Λεμπέση, ὅ.π. Γ3, 52, πίν. 57. J. Droop, *BSA* 12, 1905-6, 46-47, εἰκ. 24.

11. Levi, *Arkades* 30-31, Boardman, ὅ.π. 48, πίν. 16.

12. E. Sapouna-Sakellarakis, *Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägais*, *PBFl.* 5 (Stuttgart 1995).

12. ΜΠ 6601. Sakellarakis 1996, πίν. 13, τέταρτη σειρὰ, τρίτο ἀντικείμενο ἀπὸ δεξιὰ.

εἶναι βεβαιωμένο ὅτι ἀποτελοῦν ἀναθηματικὲς ἐσθῆτες¹³, ἐνῶ ἓνα ἀκόμα ἴσως ἀποτελεῖ ἔλασμα πτηνοῦ¹⁴.

Ἐπίσης βρέθηκαν δύο χάλκινα ἐλασμάτινα ὁμοιώματα ποδιῶν μὲ ὀπὴ ἀνάρτησης (πίν. 2γ)¹⁵ γνωστὰ ἀπὸ πῆλινα μινωικὰ παραδείγματα¹⁶ καὶ ἓνα ἔλασμα σὲ σχῆμα κάτω κορμοῦ ἀνδρὸς καὶ δύο ποδιῶν μὲ ὀπὴ ἀνάρτησης (πίν. 2δ)¹⁷. Αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἴσως ἦταν ἀναρτημένα σὲ πίνακες ἀπὸ φθαρτὴ ὕλη¹⁸. Βρέθηκαν ἐπίσης χάλκινα πλαστικὰ ὁμοιώματα ποδιῶν¹⁹, πῆλινα μινωικὰ παράλληλα τῶν ὁποίων ἀναφέρονται ἀπὸ τὸ ἱερὸ Μαζᾶ²⁰, τὸν Πετσοφά²¹, τὸν Γιούχτα²² καὶ τοὺς Ἀτσιπάδες²³. Σὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ (ΜΠ7227) (πίν. 3α) ὑπάρχει γόμφος, ἐνδειχθὲν ὅτι μπορεῖ τὸ ἀντικείμενο νὰ ἀποτελεῖ τμήμα εἰδωλίου ἀπὸ φθαρτὴ ὕλη δεδομένου ὅτι γνωρίζουμε ὅτι ὑπάρχει ἡ συνήθεια τῶν «ἀκρόλιθων» ἀπὸ τὸ παράδειγμα στὰ Ἀνεμόσπηλια κ.ἄ. Βρέθηκαν ἐπίσης δύο πλαστικὰ ὁμοιώματα χεριῶν (πίν. 3β)²⁴ μὲ γνωστὰ πῆλινα παραδείγματα ἀπὸ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς²⁵.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ἦλθαν στὸ φῶς καὶ ἄλλα μικροσκοπικὰ ὁμοιώματα θρησκευτικοῦ περιεχομένου, ὅπως εἶναι ἓνας διπλὸς πέλεκυς (πίν. 3δ)²⁶ μὲ παράλληλα ἀπὸ τὸν Γιούχτα, τὸν Βρύσινα²⁷ καὶ τὸν βόρειο μυχὸ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου²⁸. Βρέθηκε ἐπίσης ἓνα διχαλωτὸ ἀντικείμενο, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ περισυλλογὴ στὸ νοτιότατο ἄνδρρο καὶ ἴσως ἀπεικονίζει κέρατο ζώου²⁹ (εἰκ. 1β).

Ἐπίσης ἦλθαν στὸ φῶς ἓνα μαχαιρίδιο μὲ ὀπή³⁰ (πίν. 3γ) καὶ ὁμοιώματα μικροσκοπικῶν ἐργαλείων. Συγκεκριμένα, μία σπάτουλα ἢ φτυαράκι³¹ (εἰκ. 1ε), ἓνα ἐπίμηκες ἔλασμα μὲ ὀπή στὴν κεφαλὴ (εἰκ. 1α)³² καὶ δύο ὁμοιώματα φυλλόσχημων ἐγχειριδίων μὲ στελεό (εἰκ. 1γ-δ)³³.

13. ΜΠ 7215, ΜΠ 7217, ΜΠ 7218.
 14. Sakellarakis 1996, σμ. 51.
 15. ΜΠ 6649, Sakellarakis 1996, 86, πίν. 17b, ΜΠ 6652, Sakellarakis 1996, 86, πίν. 17b.
 16. Sakellarakis 1996, σμ. 47.
 17. ΜΠ 6650. Sakellarakis 1996, 85, πίν. 16d.
 18. Λεμπέση ὄ.π. 69-77.
 19. ΜΠ 6648, ΜΠ 7214, ΜΠ 7227, Sakellarakis 1996, 85-86, πίν. 17a.
 20. Ν. Πλάτων, Τὸ ἱερὸ Μαζᾶ καὶ τὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, *Κρητ.Χρον.* 5, 1951, 109-110, πίν. ε1. 2, 9.
 21. Β. Rutkowski, *The Cult Places of the Aegean* (London 1986) 102-105, ἀρ. 1-25, πίν. 24. 13, 41. 15-17, 44. 11, 45. 9-12, 16-17, 49. 14 κ.ἄ. (Μουσεῖο Ἡρακλείου 3456, 3458, 3452, 4831, 3434 κ.ἄ.).
 22. ΠΑΕ 1974, 237, 256.
 23. Α. Peatfield, Rural ritual in Bronze Age Crete: the peak sanctuary at Atsipades, *CAJ* 2, 1992, 69.
 24. ΜΠ 6653, Sakellarakis 1996, 86, πίν. 17γ καὶ ΜΠ 8082.
 25. Sakellarakis 1996, σμ. 48.
 26. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 19d, Boardman, ὄ.π. 44, σμ. 4 ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ὁ Nilsson ἔχει συντάξει πλήρη κατάλογο γιὰ τοὺς μεταλλικούς ἀφιερωματικούς διπλοὺς πελέκεις σὲ κρητικὲς σπηλιές, ὅπως στὸ Σκοτεινὸ, τὴ Φανερωμένη καὶ τὸ Ἄρκαλοχώρι.
 27. Sakellarakis 1996, 86, σμ. 56.
 28. Ἔργον 1985, 80, πίν. 101 καὶ 102.
 29. Μῆκ. 0.03 μ.
 30. ΜΠ 7213. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 18β. Μῆκ. 0.06 μ.
 31. Ἀνασκαφικὸ ἄνδρρο 6 σμ. 2
 32. Διαστάσεις: Μῆκ. 0.0465 μ.
 33. Το Χ6 (ἀρ. ἀνασκαφῆς): Παχὺ χάλκινο ἀντικείμενο κισσοειδοῦς ἐπίπεδης μορφῆς. Βρέθηκε

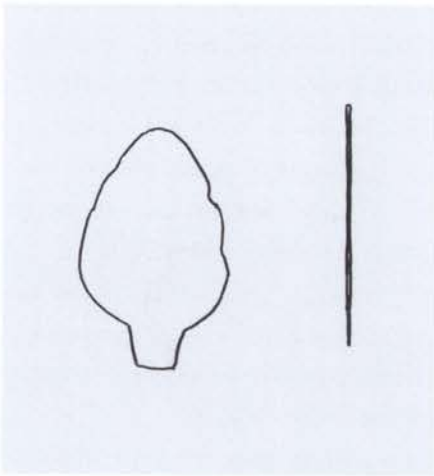
α

Είκ. 1α-ε. Μικρά έλάσματα: α. Επίμηκες έλασμα με όπή στην κεφαλή.

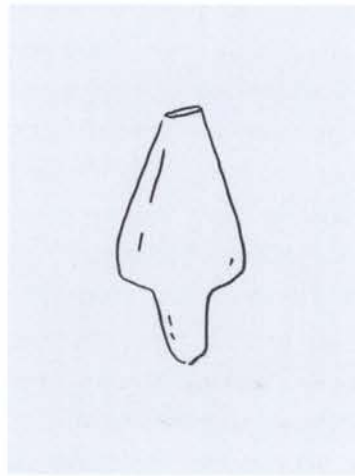

β

β. Διχαλωτό αντίκειμενο.

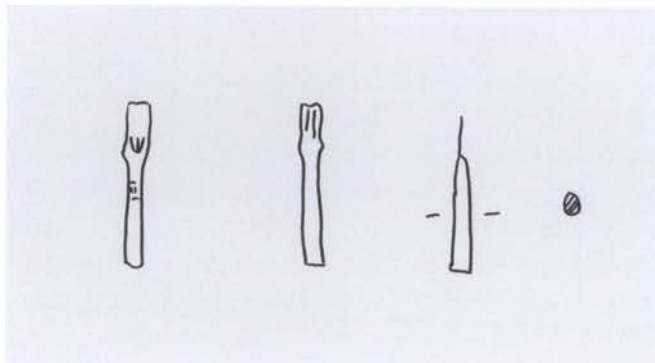

γ

δ

γ-δ. Όμοιώματα φυλλόσχημων έγχειριδίων με στειλεό.

ε

ε. Σπάτουλα ή φτυαράκι.

Τὴν πολυπληθέστερη ὡστόσο ὁμάδα ἀποτελοῦν περισσότερα ἀπὸ 100 ἐλάσματα σὲ σχῆμα λεπίδιου, τὰ ὁποῖα ἀποδίδουν συνήθως μαχαιρίδια (εἰκ. 2) (πίν. 3ε)³⁴. Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ ἀπαντοῦν σὲ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, στὸν Κόφινα, τὸν Πετσοφά, τὸν Βρύσινα, τὸν Γιούχτα³⁵ καὶ συχνὰ σὲ μινωικὰ ἱερὰ σπήλαια ὅπως τὸ Ἰδαῖον Ἄντρο³⁶.

Ὁ σκορπιὸς

Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν χάλκινων εἰδωλίων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν λατρευτῶν, ποὺ ἤλθαν στὸ φῶς στὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ στὰ Κύθηρα (πίν. 1)³⁷, τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῆς μινωικῆς ἀποικίας στὸ Καστρί³⁸, ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ μικρὸ χάλκινο εἰδῶλιο σκορπιοῦ ποὺ βρέθηκε στὴ νότια κλιτὺ τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, στὸ ἀμιγῆς μινωικὸ Στρῶμα 3 τῆς τομῆς τοῦ Ἀνδῆρου 4, μαζὶ μὲ σημαντικότερα μινωικὰ εὐρήματα.

Πρόκειται γιὰ χάλκινο εἰδῶλιο σκορπιοῦ σὲ βάση μὲ πλαστικὴ δήλωση τοῦ σώματος, τῆς οὐρᾶς ποὺ ἀνασηκώνεται καὶ τῶν δύο ποδοσιαγόνων. Τὸ σῶμα εἶναι ἐπίμηκες τριγωνικόν, λεπτυνόμενον στὴν οὐρά, κυλινδρικής τομῆς, ἐλαφρὰ ὀγκούμενον στὴ ράχη, ποὺ λεπτύνεται στὶς ποδοσιαγόνες. Ἡ οὐρὰ ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ σώματος, ἔχει στὴ βάση τῆς δύο ἐγκοπῆς καὶ λεπτύνεται στὴν ἄκρη. Οἱ ἐλλειπτικὲς ποδοσιαγόνες ποὺ κάμπτονται πρὸς τὰ μέσα, ἀποτελοῦν ἐπίσης συνέχεια τοῦ σώματος, μὲ μικρὲς ἐγκοπῆς στὰ σημεῖα ἔκφυσης. Ἡ δεξιὰ εἶναι λίγο μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν ἀριστερὴ καὶ κάμπτεται περισσότερο. Ὑπάρχει μικρὴ ἐγκοπὴ κατὰ μῆκος στὸ σῶμα μεταξὺ τῶν ποδοσιαγόνων. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ ἐπιφάνειες τοῦ εἰδωλίου εἶναι λεῖτες, χωρὶς καμμία χάραξη γιὰ ὁποιαδήποτε δήλωση λεπτομερειῶν. Βάση ταπεινὴ, κυλινδρική, ποὺ πλατύνεται στὴν πρόσθια πλευρά. Σὲ σχέση μὲ τὸν κατακόρυφο ἄξονα τῆς βάσης τὸ ζῶο διατίθεται λοξὰ πρὸς τὰ ἐμπρός.

Διαστάσεις: Μέγ. ὕψ. 0.0263 μ., μέγ. μῆκ. 0.034 μ., μέγ. πλάτ. 0,0071 μ., πλάτ. ποδοσιαγόνων 0.008 μ..

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ εἰδῶλιο τοῦ σκορπιοῦ εἶναι μινωικὸ καὶ μάλιστα MM III-ΥΜ I χρόνων, τῶν χρόνων τῆς μέγιστης ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς στὸν

κοντὰ στὸ περίμητο χάλκινο ἔλασμα γυναικῆς στὸ Ἄνδρο 7 (ἀνασκαφικὴ περίοδος 1993) καὶ τὸ Χ28: Προέρχεται ἀπὸ περισυλλογὴ στὸ βορειότατο ἄνδρο, βόρεια τοῦ Ἀνδῆρου 1 καὶ τῶν δύο ἐκκλησιῶν (ἐπιφανειακὴ ἔρευνα 1993).

34. Διαστάσεις: Μῆκ. ἀπὸ 0.17 μ. ἕως 0.075 μ. καὶ πλάτ. ἀπὸ 0.003 ἕως 0.09 μ. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 18d.

35. Sakellarakis 1996, σημ. 52.

36. Ἔργον 1985, 80, πίν. 101.

37. Γ. Σακελλαράκης, *Λοιβή, Τόμος εἰς μνήμην Ἀ. Καλοκαιρινοῦ* (Ἡράκλειο 1994) 195-203. Sakellarakis 1996, 81-99.

38. J. N. Coldstream - G. L. Huxley, *Kythera, Excavations and Studies* (London 1973).

Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ Κυθήρων, χρονολογία ποὺ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν κεραμική τοῦ στρώματος, καὶ ἀκόμη ὅτι ὑπῆρξε ἀνάθημα στὸ ἱερό. Ἡ κατασκευή του ἄλλωστε μὲ χύτευση, στὴν τεχνική τοῦ λεγομένου χαμένου κεριοῦ (*cire perdue*), εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴν τεχνική τῶν χυτῶν μινωικῶν εἰδωλίων ἀνθρώπων³⁹ καὶ ζώων⁴⁰, καὶ μάλιστα τῶν εἰδωλίων λατρευτῶν ποὺ ἦλθαν στὸ φῶς στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων (βλ. Ἔφη Σαπουνᾶ Σακελλαράκη, *Χάλκινα Εἰδώλια*, στὸν παρόντα τόμο).

Τὸ χάλκινο εἰδῶλιο τοῦ σκορπιοῦ εἶναι μοναδικὸ γιὰ τὴ μινωική Κρήτη καὶ τὸ προϊστορικὸ Αἰγαῖο, ἀλλὰ καὶ σπανιότατο καὶ σὲ ἄλλους πολιτισμούς, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω. Τὰ μινωικὰ χάλκινα εἰδώλια ζώων περιορίζονται κυρίως σὲ ἀποδόσεις ταύρων⁴¹, σπανιότερα αἰγάγων⁴², ἴσως ἑνὸς πουλιοῦ⁴³ καὶ ἐλάχιστων ἄλλων, ἀμφίβολης ὅμως χρονολογίας, ζώων, ὅπως τὸ κριάρι⁴⁴ καὶ τὸ ἐλάφι⁴⁵. Ὅπως εἶναι γνωστό, στὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς τὸ πλῆθος τῶν πηλινῶν εἰδωλίων ζώων ποὺ ἔχουν ἔλθει στὸ φῶς ἀποδίδουν κυρίως ταύρους καὶ βοοειδῆ, ἀλλὰ καὶ πρόβατα, κριάρια, χοίρους, κασίκες, αἰγάγρους, ἐλάφια, σκύλους, καμιά φορὰ νυφίτσες καὶ σκαντζόχοιρους, καὶ ἀκόμη πουλιὰ καὶ ἓνα ἔντομο, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸν ρινόκερο ὀρύκτη (*Oryctes Rhinocerus*) ἢ τὸ *corpis hispanus*⁴⁶. Θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα ἦλθαν στὸ φῶς μικροσκοπικὰ ὁμοιώματα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, χρυσό, στεατίτη πράσινη πέτρα ἢ ὑαλόμαζα⁴⁷ σὲ σχῆμα χοίρου, σκύλων ἢ λιονταριῶν. Δυστυχῶς, ὁ τεράστιος ἀριθμὸς τῶν πηλινῶν εἰδωλίων ζώων ποὺ βρέθηκαν σὲ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς δὲν ἔχει ἀκόμη μελετηθεῖ συστηματικὰ. Στὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸν Ἅγιο Γεώργιο Κυθήρων ἦλθαν στὸ φῶς τέσσερα πηλινὰ ἀντικείμενα ποὺ πιθανότατα ἀποδίδουν σκορπιούς χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀποδίδουν λεπτομερῶς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ζώου⁴⁸ (βλ. κείμενο Αἰμ. Μπάνου στὸν παρόντα τόμο).

Σχετικὰ μὲ τὸν χάλκινο σκορπιὸ δημοσιευμένο εἶναι ἓνα μόνο χάλκινο εἰδῶλιο σκορπιοῦ ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὴν Καρχηδόνα, ποὺ βρίσκεται στὴν Ἑθνικὴ Βι-

39. E. Sapouna Sakellarakis, ὅ.π. σμ. 11, 100 κέ.

40. A. Pilali-Papasteriou, *Die bronzenen Tierfiguren auf Kreta*, PDF I. 3 (München 1985), 102.

41. Αὐτόθι 14 κέ., ἀρ. 1 κέ.

42. Ch. Zervos, *L'art de la Crète neolithique et minoenne* (Paris 1956), εἰκ. 484. Pilali-Papasteriou, ὅ.π. 94, ἀρ. 237-238, πίν. 22.

43. J. Boardman ὅ.π. ἀρ. 48, πίν. 9. Pilali-Papasteriou ὅ.π. 90, ἀρ. 221, πίν. 22.

44. Boardman, ὅ.π. 13, ἀρ. 44, πίν. 8. Pilali-Papasteriou, ὅ.π. 75, ἀρ. 183, πίν. 17.

45. Pilali-Papasteriou, ὅ.π. 89, ἀρ. 220, πίν. 22.

46. Πλάτων, *Κρητ.Χρον.* 1951, 118. Pilali-Papasteriou, 147-150. B. Rutkowski, *The Cult Places of the Aegean* (London 1986), 87. Ἡ Πιλάλη-Παπαστερίου, ὅ.π. 148 ἀναφέρει καὶ εἰδώλια λιονταριῶν.

47. *ΓΙΑΕ* 1974, 297, πίν. 179β. *ΓΙΑΕ* 1975, 337, πίν. 264στ.

48. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔχουν βρεθεῖ στὰ κρητικὰ ἱερὰ κορυφῆς πηλινὰ εἰδώλια σκορπιῶν ὅπως αὐτὰ ἀπὸ τὰ Κύθηρα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν ὅμως ἀναγνωριστεῖ.

βλιοθήκη του Παρισιού⁴⁹. Στο ειδώλιο αυτό, λόγω του μεγέθους του (0.108 χιλ.), αποδίδονται περισσότερες λεπτομέρειες, και μάλιστα τὰ πόδια του ζώου. Οί δυσκολίες όμως της απόδοσης τῶν ποδιῶν σὴν κλίμακα του χάλκινου, ἀλλὰ καὶ τῶν πήλινων ειδωλίων τῶν Κυθήρων, εἶναι προφανεῖς. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὴ μία, μοναδικὴ ἐπίσης, μυκηναϊκὴ χάλκινη ἀπόδοση ἐντόμου, μιᾶς ἀκρίδας, ποὺ βρέθηκε σὲ θαλαμωτὸ τάφο του Ναυπλίου⁵⁰ καὶ δημοσιεύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸν τιμητικὸ τόμο γιὰ τὸν Παπαδημητρίου⁵¹.

Ὁ σκορπιὸς δὲν εἶναι ὡστόσο ἄγνωστος στὴ μινωικὴ τέχνη. Δὲν ὑπάρχει βέβαια καμία παράσταση τοῦ ζώου στὴ μινωικὴ κεραμικὴ. Τὸ παράδειγμα ποὺ ἀναφέρει ἡ Ἄ. Ὠνάσογλου⁵² ἀπὸ τὴν Κνωσὸ ἀσφαλῶς δὲν ἀποδίδει σκορπιό, ἀφοῦ δὲν ἀναγνωρίζεται κανένα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ ζώου, ἀλλὰ πιθανότατα ἓνα ἔντομο, ὅπως ἔδειξε ἄλλωστε ὁ Evans⁵³. Ὁ σκορπιὸς ὅμως εἶναι συνηθισμένος στὴ μινωικὴ σφραγιδολογία⁵⁴ καὶ ἀπαντᾶται σὲ τρεῖς γνωστὲς καὶ διακριβωμένες κατηγορίες σφραγίδων: 11 προανακτορικὲς ἐλεφάντινες κυρίως κυλινδρικές σφραγίδες, 21 παλαιοανακτορικὲς σφραγίδες ἀπὸ στεατῆ κυρίως τρίπλευρες πρισματικές καὶ 15 νεοανακτορικὲς κατασκευασμένες ἀπὸ ἡμιπολύτιμες πέτρες κυρίως μαγικὲς σφραγίδες⁵⁵.

Στὴν πρώτη κατηγορία ποὺ εἶναι καὶ ἡ περισσότερη ὀλιγάριθμη, σκορπιὸ ἀπαντοῦν σὲ ἑννέα παραδείγματα καὶ σὲ δύο θηριομορφικές. Συγκεκριμένα, δύο σφραγίδες προέρχονται ἀπὸ τοὺς θολωτοὺς τάφους στὸ Μαραθοκέφαλο⁵⁶, δύο ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο Α στὸν Πλάτανο⁵⁷, μία ἀπὸ τὸ Ταφικὸ Κτίριο στὴ θέση

49. A. Babelon - J. A. Blanchet, *Catalogue des bronzes antiques de la Bibliothèque Nationale* (Paris 1895) 491, ἀρ. 1231.

50. Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο 3546. Τὸ πλακίδιο βρέθηκε τὸ 1892 σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς θαλαμωτοὺς τάφους ποὺ ἀνέσκαψε στὴν Πρόνοια Ναυπλίου ὁ Βαλέριος Στάης. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀναφερόμενο στὸ ΠΑΕ 1892, 53 «χάλκινο μικρόν τι κόσμημα εἰκονίζον ἀκρίδα».

51. Σακελλαράκης 1997.

52. A. Onassoglou, *Die talismanischen Siegel, CMS Beih. II* (Berlin 1985), 85. Ἡ Ὠνάσογλου παραπέμπει στὸν H. Muller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte III* (München 1974), πίν. 384 A10, ἀντὶ A11.

53. *The Palace of Minos at Knossos I* (London 1927), 182 εἰκ. 132 καὶ IV (London 1935), 74, εἰκ. 46. Γιὰ μιὰ μοναδικὴ ἀπεικόνιση ἐπίσης εἰκονογραφικὴ ἀπόδοση ἐντόμου στὴ μυκηναϊκὴ εἰκονογραφία, βλ. French, ὅ.π. 223, πίν. 48a. E. Vermeule -

V. Karageorghis, *Mycenaean Pictorial Vase Painting* (London 1982), IX. 83.

54. Γενικὰ γιὰ τοὺς σκορπιούς στὴ μινωικὴ σφραγιδολογία βλ. I. A. Παπαποστόλου, *Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων* (Ἀθήνα 1977), 131-132 καὶ Yule, *Early Cretan Seals. A Study of Chronology* (Marburg 1980), 134.

55. Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ὄρου βλ. Ἄ. Σακελλαρίου, *Μυκηναϊκὴ σφραγιδολογία* (Ἀθήνα 1966), 40-41.

56. Μουσεῖο Ἡρακλείου. 1) Κυλινδρική σφραγίδα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Πέντε λιοντάρια σὲ συστροφή καὶ στὴ μέση δύο σκορπιοί. β) Σπεῖρες. *CMS II. 1*, 223. 2) Κυλινδρική σφραγίδα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Δύο ζεύγη λιονταριῶν. β) Τρεῖς σκορπιοὶ σὲ συστροφή. *CMS II. 1*, 225.

57. Μουσεῖο Ἡρακλείου. 1) Κυλινδρική σφραγίδα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Ἐπτὰ λιοντάρια καὶ στὴ μέση ἕξι ἀράχνες. β) Τρεῖς

Σκανιάρη ὁ λάκκος στὰ Ἀστερούσια⁵⁸, μία ἀπὸ τὸ Ταφικὸ Κτίριο 7 καὶ δύο ἀπὸ τὸ Ταφικὸ Κτίριο 5 στὸ Φουρνὶ Ἀρχανῶν⁵⁹, μία σὲ σπηλαιώδη τάφο ἀπὸ τὸ Κυπαρίσσι⁶⁰ καὶ σὲ δύο ἄγνωστης προέλευσης (συλλογὴ Μητσοτάκη)⁶¹.

Στὴ δεύτερη κατηγορία μινωικῶν σφραγίδων ἀνήκουν τρίπλευρες πρισματικὲς σφραγίδες ἀπὸ στεατίτη. Σὲ αὐτὲς εἰκονίζονται σκορπιοί, συχνὰ μάλιστα σχηματικά. Εἶναι ἢ πολυπληθέστερη καὶ ἀριθμεῖ 21 παραδείγματα. Οἱ περισσότερες εἶναι τρίπλευρες πρισματικὲς, δύο εἶναι τετράπλευρες πρισματικὲς, μία κομβιόσχημη, μία τραπεζοειδοῦς σχήματος, μία κωνική, μία ἀμυγδαλόσχημη καὶ ἓνα σφαιρίδιο. Οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς βρίσκονται σὲ ξένα μουσεῖα καὶ εἶναι ἄγνωστης προέλευσης (13 στὸν ἀριθμὸ). Πέντε ἀπὸ αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὰ Μάλια⁶² ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο σφραγιδολύφου⁶³ καὶ μία ἀπὸ τὸ Quartier Mu⁶⁴,

σκορπιοὶ σὲ συστροφή (εἰκ. 23) CMS II. 1, 248, P. Yule, *Early Cretan Seals. A Study of Chronology* (Marburg 1980), πίν. 9, 13. 2) Κυλινδρική σφραγίδα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Πέντε λιοντάρια καὶ τετράφυλλο, β) Δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοί, CMS II. 1, 250.

58. Μουσεῖο Ἡρακλείου. Ταφικὸ Κτίριο, Δωμάτιο 3. Κυλινδρική σφραγίδα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Σκορπιὸς μὲ δύο μηνοειδῆ θέματα. β) Πλέγμα διφύλλων καὶ τριφύλλων.

59. Καὶ οἱ τρεῖς στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου. Ἡ πρώτη ἀπὸ τὸ Ταφικὸ Κτίριο 7. Πλαστικὴ σφραγίδα σὲ σχῆμα σκύλου ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται τρεῖς σκορπιοί. Γ. Σακελλαράκης, ΠΑΕ 1967, 156, εἰκ. 142β, 142γ. J. Boardman, *Greek Gems and Finger Rings* (London 1970), εἰκ. 26, Γ. Ε. Σακελλαράκη, *Ἀρχάνες* (Ἀθῆναι 1991), 97, εἰκ. 70. Ἡ δεύτερη ἀπὸ τὸ Ταφικὸ Κτίριο 5. Κυλινδρική σφραγίδα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Τέσσερα λιοντάρια β) Σκορπιός, Γ. Σακελλαράκης, ΠΑΕ 1972, 327, Ε. καὶ Γ. Σακελλαράκη, ὅ.π. 107, *Ἀρχαιολογία* 53, Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1994, εἰκ. σελ. 43. Ἡ τρίτη μὲ ἀριθμὸ ΣΚ 2975 ἀπὸ τὸ Ταφικὸ Κτίριο 5 καὶ αὐτή. Πηνιόσχημη σφραγίδα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Τρία τετράποδα καὶ παραπληρωματικὰ δίφυλλα. β) Δύο σκορπιοὶ καὶ παραπληρωματικὰ δίφυλλα Γ. καὶ Ἰ. Σακελλαράκη, ΠΑΕ 1982, 501.

60. Μουσεῖο Ἡρακλείου. Σπηλαιώδης τάφος. Ἐλλειψοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Εἰ-

κονίζονται: α) Δύο σκορπιοί, β) Ἀτέρμων σπείρα.

61. Χανιά. Ἡ πρώτη εἶναι κυλινδρική σφραγίδα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο. Εἰκονίζονται: α) Ἀσαφὲς θέμα, κύκλοι μὲ γραμμὲς στὴν περιφέρεια καὶ τρεῖς ἀτελεῖς σκορπιοί, β) Φύλλα, CMS V Suppl. 1A, 265. Ἡ δεύτερη, ἴσως θηριομορφική, σφραγίδα ἀπὸ κόκκαλο. Εἰκονίζεται σκορπιός, CMS V Suppl. 1A, 306.

62. Ἡ πρώτη στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου. Τραπεζοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Φυτικὸ θέμα, β) Σκορπιός CMS II. 2, 240. Ἡ δεύτερη στὴ Συλλογὴ Μεταξά. Τρίπλευρη πρισματικὴ σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Ἄνδρας μὲ ἀνάφορο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξαρτῶνται δύο ἀγγεῖα, β) Σκορπιός, γ) Πουλί καὶ ψάρι CMS IV, 11. Ἡ τρίτη στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου. Τρίπλευρη σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Γραμμικὸ θέμα, β) Σκορπιός CMS II. 2, 240.

63. Μουσεῖο Ἡρακλείου. Ἡ πρώτη τετράπλευρη πρισματικὴ σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Ἄνθρωπος, β) Γραμμικὸ θέμα, γ) Σκορπιός, δ) Σχηματοποιημένο ἄνθος κρίνου CMS II. 2, 153, Yule ὅ.π., πίν. 9, 15. Ἡ δεύτερη πρισματικὴ σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη ἀποδίδει: α) Δύο ἄνδρες, β) Ἀντιθετικοὺς ἀμφορεῖς, γ) Σκορπιό, CMS II. 2, 182.

64. Μουσεῖο Ἡρακλείου ΣΚ 2457. Τρίπλευρη πρισματικὴ σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Σκορπιός, β) Φυτικὸ θέμα, γ) Ἐλικά μὲ φύλλα κισσοῦ.

μία σφραγίδα από τὸν θολωτὸ τάφο Β στὸν Πλάτανο⁶⁵, μία ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο Β στὴ Μονὴ τῆς Ὁδηγήτριας⁶⁶ καὶ μία ἀπὸ τὸ Λασηθί⁶⁷. Ἄγνωστης προέλευσης εἶναι οἱ ἀκόλουθες σφραγίδες μία στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο⁶⁸, δύο στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου⁶⁹, τρεῖς στὸ Παρίσι (Cabinet des Medailles)⁷⁰, δύο στὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο⁷¹, μία στὸ Ἀνόβερο τῆς συλλογῆς Emmet⁷² καὶ δύο στὸ Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης⁷³.

Ἡ τρίτη κατηγορία μινωικῶν σφραγίδων μὲ παραστάσεις σκορπιῶν εἶναι οἱ μαγικές, οἱ λεγόμενες ταλισμανικές⁷⁴, ὅπου οἱ σκορπιοὶ ἀποδίδονται μὲ ἐνιαία μορφή μὲ ἐνάλληλα μνηοειδῆ ἡμικύκλια στὸ ἐλλειψοειδὲς σῶμα ὥστε τὸ ζῶο νὰ θυμίζει ἄλλα μαγικὰ θέματα⁷⁵. Μαγικές σφραγίδες προέρχονται, μία ἀπὸ τὴν Κρήτη (χωρὶς συγκεκριμένη προέλευση) στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο⁷⁶, μία ἀπὸ τὸν Ἅγιο Κύριλλο Λασηθίου στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο⁷⁷, μία ἀπὸ τὴν Πραισὸ στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου⁷⁸, μία ἀπὸ τὴν Ἀξὸ ἀπὸ τὴ συλλογὴ Μεταξᾶ⁷⁹, τρεῖς

65. Μουσεῖο Ἡρακλείου. Τρίπλευρη πρισματική σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζεται: α) Σπεῖρα, β) Σκορπιός, γ) Τετράποδο, *CMS II*, 1, 307, *Yule* ὅ.π. 9, 14.

66. Μουσεῖο Ἡρακλείου ΣΚ 2832. Ἀμυγδαλόσχημη σφραγίδα ἀπὸ σχιστόλιθο. Εἰκονίζονται δύο σκορπιοί.

67. Μουσεῖο Ἡρακλείου. Τρίπλευρη πρισματική σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Σκορπιός, β) Κρίνο, γ) Πουλί μὲ ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο, *Xenaki-Sakellariou*, ὅ.π. 16, ἄρ. 90, πίν. XVIII.

68. Κομβίοςχημη σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζεται σκορπιός, *CMS I Suppl.* 150.

69. Στὴν πρώτη τρίπλευρη πρισματική σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη εἰκονίζονται: α) Γραμμικὸ θέμα, β) Σκορπιός, γ) Γραμμικὸ θέμα, *CMS II*, 2, 292. Στὴ δεύτερη πρισματική σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη: α) Ἄνδρας, β) Σκορπιός, γ) Ζῶο, *CMS II*, 2, 307.

70. Καὶ οἱ τρεῖς τρίπλευρες πρισματικές σφραγίδες εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ στεατίτη. Στὴν πρώτη ἀποδίδεται: α) Καθισμένος ἄνδρας, β) Σκορπιός, γ) Σκυλί, *CMS IX*, 14. Στὴ δεύτερη: α) Σκορπιός, β) Σπεῖρα, γ) Σπεῖρα, *CMS IX* 18. Στὴν τρίτη: α) Σκορπιός, β) Προσχέδιο ζώου, ἴσως σκορπιοῦ, γ) Δύο φύλλα, *CMS IX* 19.

71. Καὶ οἱ δύο τρίπλευρες πρισματικές σφραγίδες εἶναι κατασκευασμένες ἀπὸ στεατίτη.

Στὴν πρώτη ἀπεικονίζεται: α) Γραμμικὸ θέμα, β) Καθισμένος ἄνδρας, γ) Σκορπιός, *CMS XII*, 15. Στὴ δεύτερη: α) Σκορπιός, β) Ἄνθρωπος μὲ ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο, γ) Δύο ἔντομα, *CMS XII*, 30.

72. Τετράπλευρη πρισματική σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Ἀπεικονίζονται: α) Τρεῖς πρόχοι, β) Δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοί, γ) Δύο γραμμικὰ θέματα, δ) Δύο πουλιά, *CMS XIII*, 46.

73. Ἡ πρώτη τρίπλευρη πρισματική σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Κεφάλι σκορπιοῦ, β) Σκορπιός, γ) Πουλί, *V. E. G. Kenna, Cretan Seals (Oxford 1960)*, 88, ἄρ. 9, πίν. 1. Ἡ δεύτερη ἀπεικονίζει σκορπιὸ μὲ κλαδί, *Kenna*, ὅ.π. 89, ἄρ. 17, πίν. 1.

74. *Onassoglou*, ὅ.π. 82-85, 244, πίν. XXX. Ὁ *Yule* (ὅ.π. 143) ὑποστηρίζει ἐσφαλμένα ὅτι οἱ σκορπιοὶ δὲν εἰκονίζονται στὴ μινωικὴ σφραγιδόγλυφία μετὰ τὴ ΜΜ II περίοδο.

75. *Onassoglou* ὅ.π. 83.

76. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ σαρδώνυχα. Προέλευση ἀπὸ τὴν Κρήτη. Εἰκονίζονται δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοί, *CMS I. Suppl.*, 85.

77. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ ἀχάτη. Εἰκονίζονται δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοὶ σὲ κάθετη διάταξη, *CMS I. Suppl.*, 86.

78. Μαγικὴ τρίπλευρη πρισματική σφραγίδα ἀπὸ σαρδώνυχα. Εἰκονίζονται: α) Δύο ἀστερίες

ἀγνωστης προέλευσης, ἢ μία στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο⁸⁰, ἢ ἄλλη στὸ Fitzwilliam Museum τοῦ Cambridge⁸¹ καὶ ἡ τρίτη στὴ συλλογὴ Bollman στὴ Ζυρίχη⁸². Ἐπίσης βρέθηκε μία στὴ Μεγαλόπολη⁸³ καὶ ἄλλη στὴν Κρήτη (χωρὶς σαφὴ χῶρο προέλευσης)⁸⁴ σήμερα καὶ οἱ δύο στὸ Βερολίνο, δύο ἀγνωστης προέλευσης, μία στὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο τῆς Νέας Ὑόρκης⁸⁵ καὶ μία στὸ Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης⁸⁶, μία ἀπὸ θαλαμωτὸ τάφο ἀπὸ τὸν Πόρο στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου⁸⁷ καὶ δύο ἀγνωστης προέλευσης ἀπὸ τὴ συλλογὴ Γιαμαλάκη στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου⁸⁸.

Εἶναι προφανές, λόγῳ τῆς συχνότητος μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται ὁ σκορπιὸς στὴ μινωικὴ σφραγιδογλυφία⁸⁹ καὶ μάλιστα σὲ διάφορες περιόδους τῆς ὅτι τὸ ζῶο εἶχε κάποια σημασίαν στὴν Κρήτη. Καὶ αὐτὸ καταδεικνύεται ἀπὸ δύο ἀκόμα μινωικὲς παραστάσεις σκορπιῶν μὲ καθαρότερο τουλάχιστον νόημα ἀφοῦ τὸ ζῶο ἀπεικονίζεται συνοδευόμενον καὶ ἀπὸ ἄλλα σύμβολα. Πρόκειται γιὰ δύο μικρότατα χρυσὰ φυλακτὰ ἀπὸ τάφο τῆς Ἁγίας Τριάδας⁹⁰ καὶ ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ

μὲ δεσμούς, β) Σκορπιός, γ) Χελιδονόψαρο, *CMS* II 3, 308, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. 2, πίν. XXX.

79. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ σαρδώνυχα. Εἰκονίζεται κλαδί καὶ σκορπιός, *CMS* IV, 177, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. 2, πίν. XXX.

80. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ σάρδιο. Εἰκονίζονται δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοί, *CMS* II, 75, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. 3, πίν. XXX.

81. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ σάρδιο. Εἰκονίζονται δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοί, *CMS* VII, 223, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. 5, πίν. XXX.

82. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ σάρδιο. Εἰκονίζονται δύο σουπιές, προτομὴ ψαριοῦ καὶ δύο σκορπιοί, *CMS* X 275, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. KO 13, πίν. XXX.

83. Μαγικὴ φακοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ σάρδιο: Σκορπιός. *CMS* XI, 22, Suppl. 86, Onassoglou, ὅ.π., 244, ἀρ. 5, πίν. XXX.

84. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ σάρδιο. Εἰκονίζεται σκορπιὸς καὶ ἀπροσδιόριστα γραμμικὰ θέματα, *CMS* XI, 22, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. KO 12, πίν. XXX.

85. Μαγικὴ ἀμυγδαλοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ ἴασπη. Εἰκονίζεται σκορπιὸς καὶ ἀγγεῖο, *CMS* XII, 216, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. KO 10, πίν. XXX.

86. Μαγικὴ σφραγίδα ἀπὸ σάρδιο σὲ σχῆμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου. Εἰκονίζονται

δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοὶ ἀπὸ κλαδιά, Kenna, ὅ.π. 122, ἀρ. 230, πίν. 9, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. 6, πίν. XXX.

87. Τρίπλευρη πρισματικὴ σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζονται: α) Ἀρχιτεκτονικὴ πρόσοψη, β) Ἀμφορέας, γ) Δύο ἀντιθετικοὶ σκορπιοί, Onassoglou, ὅ.π., 244, ἀρ. KO 13α, πίν. XXX, P. Muhly, *Μινωικὸς λαξευτὸς τάφος στὸν Πόρο Ἡρακλείου* (Ἀθῆναι 1992), 100, ἀρ. 303, 141, πίν. 33.

88. Ἡ πρώτη τρίπλευρη σφραγίδα ἀπὸ πέτρα. Εἰκονίζονται: α) Σκορπιός, β) Πουλί, γ) Σκυλί, Onassoglou, ὅ.π. 244, ἀρ. KO 13β, πίν. XXX. Ἡ δευτέρη ἑλλειψοειδῆς σφραγίδα ἀπὸ στεατίτη. Εἰκονίζεται σκορπιός, Xenaki-Sakellariou, ὅ.π. 28, ἀρ. 174, πίν. XXII.

89. Ὁ Σ. Ἀλεξίου (*AAA* 1, 1968, 252) νομίζει ὅτι τὸ θέμα τοῦ σκορπιοῦ εἶναι σπάνιο στὴν Κρήτη, ἀντίθετα μὲ τὸν Matz ὁ ὁποῖος θεωρεῖ σωστὰ τὴν ἀπεικόνισιν τῶν σκορπιῶν in Kreta sehr beliebte καὶ τὸν Eitrem ποὺ θεωρεῖ häufig τὶς παραστάσεις του.

90. R. Paribeni, *MontAnt* 14, 1904, 735-739, εἰκ. 35-36. R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée* (Paris 1914), 398 εἰκ. 294. Eitrem 71-72. R. A. Higgins, *Greek and Roman Jewellery* (London 1961), 75. M. Nilsson, *The Minoan Mycenaean Religion* (Lund 1950), 322, εἰκ. 152. Onassoglou, ὅ.π. 85, σημ. 510.

Γιούχτα⁹¹. Στην περίπτωση του φυλακτού από την Αγία Τριάδα αποδίδονται εκτός από τον σκορπιό, μία άραχνη, ένα φίδι, ένα δεξί χέρι, μία σπείρα⁹² και ένα αντικείμενο το οποίο ο Paribeni θεώρησε όστρακο πεταλίδας. Τρία από τα θέματα αυτά επαναλαμβάνονται με την ίδια τεχνική και στο χρυσό φυλακτό του Γιούχτα.

Είναι τέλος εξαιρετικά ενδιαφέρουσα για τη συμβολική σημασία του σκορπιού στη μινωική Κρήτη ή εγγράφητη απεικόνισή του στην κορυφή της λίθινης λαβής εγχειριδίου ή ίσως και ράβδου προερχόμενης από τον ΠΜ II-ΠΜ III θολωτό τάφο του Κρότου⁹³. Πρόκειται για την παλαιότερη γνωστή απεικόνιση του σκορπιού στην Κρήτη όπου όμως παριστάνεται μόνος και μάλιστα στο κέντρο της επιφάνειας γεγονός το οποίο θα έχει κάποια σημασία σε σχέση με τη χρήση του αντικειμένου όπου απεικονίζεται, δηλαδή ότι το πλήγμα από το εγχειρίδιο θα ήταν ανάλογο με το δήγμα του σκορπιού. Την ίδια σημασία θα είχε και το ζώο στο χρυσό ένθεμα της λαβής σιδερένιου ξίφους από τον τάφο II της Μεγάλης Τούμπας της Βεργίνας, εφόσον αποδίδεται σκορπιός⁹⁴.

Παραστάσεις του ζώου με την ανάλογη έρμηνεία τους εμφανίζονται στους γειτονικούς πολιτισμούς της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου και ακόμα και σε μεταγενέστερους χρόνους στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο σκορπιός απουσιάζει από τη μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία⁹⁵ και ακόμα από τη μυκηναϊκή ή την κυκλαδική τέχνη. Αυτό οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι το ζώο είναι συνηθέστερο και μάλιστα πιο επικίνδυνο σε νότια θερμότερα κλίματα⁹⁶. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην Αίγυπτο έχουν σωθεί επιτύμβιες επιγραφές για άτομα που πέθαναν από δάγκωμα σκορπιού⁹⁷.

Η μοναδική απεικόνιση του ζώου στη μυκηναϊκή Ελλάδα αφορά στην εμφάνιση σκορπιού σε αδημοσίευτα κομμάτια τοιχογραφίας που ήλθαν στο φως στο Άργος⁹⁸. Σε ανασκαφή που έγινε στο οικόπεδο επί της οδού Νιόβης 60, ιδιοκτησίας Χ. Βλάχου βρέθηκαν εκατοντάδες τεμάχια τοιχογραφιών με παραστάσεις ανθρώπων μορφών, ανδρών και γυναικών, σε φυσικό μέγεθος θαλασσιών μαλακίων μεγάλου μεγέθους και χρυσών σκορπιών σε φυσικό μέγεθος σε έντονο γαλάζιο

91. ΠΑΕ 1977, 420, πίν. 222δ. Onassoglou, ό.π. Ν. Δ. Παπαχατζής, ΑΕ 1990, 17 εικ. 3, όπου επίσης γίνεται λόγος για τη διάκριση του αποτροπτικού (amulet) από το φυλακτό που έφελκεί ευεργετικές επήρειες (talisman).

92. Τη σπείρα ο Eitrem (ό.π.) θεωρεί φίδι και ο Higgins (ό.π.) σαλιγκάρι.

93. Ά. Βασιλάκης, ΑΔ 38, 1983, Β2, Χρονικά, 355: «λίθινο μήλο ξίφους ή ράβδου». Του ίδιου, Μινωική Κρήτη (Ηράκλειο 1991), εικ. 15.

94. Βρέθηκε το 1980 ανάμεσα στα ύπο-

λείματα της νεκρικής πυρᾶς, τα οποία είχαν μεταφερθεί επάνω από την καμάρα του τάφου II.

95. Δεν είναι ίσως άσχετο το γεγονός ότι οι μαγικές σφραγίδες δεν είχαν απήχηση στη μυκηναϊκή Ελλάδα. Βλ. Α. Σακελλαρίου, Μυκηναϊκή σφραγιδογλυφία (Αθήνα 1966) 41.

96. Deonna, ό.π. 23. Ο. Keller, Die antike Tierwelt II (Leipzig 1913), 45.

97. P. Perdrizet, REA 23, 1921, 283-4.

98. ΑΔ 28, 1973, Β1, Χρονικά, 101.

βάθος. Η πρώιμη χρονολόγηση τῶν τοιχογραφιῶν αὐτῶν (YE II-III A) σὲ μιὰ περίοδο ἔντονης ἐπίδρασης τῆς Κρήτης στὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα ἂν ἐπιβεβαιωθεῖ ἔχει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον. Ὁ σκορπιὸς ἐμφανίζεται σὲ μία μεμονωμένη παράσταση τριῶν σκορπιῶν σὲ σειρὰ ἀπὸ λαβὴ ἑνὸς ΠΕ III ἀσκοῦ ἢ πρόχου ἀπὸ τὴν Τίρυνθα⁹⁹ καὶ σποραδικὰ σὲ δύο ψευδόστομους ἀμφορεῖς ἀπὸ τὴν Ἰαλυσοῦ τῆς Ρόδου¹⁰⁰. Ἐπίσης σὲ ὑπομινωικὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ Καρφί¹⁰¹ καὶ σὲ γεωμετρικὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Κνωσό¹⁰², ἐνῶ τὸ θέμα τοῦ σκορπιοῦ ἐμφανίζεται στὴν Ἑλλάδα μόλις στὸ τέλος τῶν γεωμετρικῶν χρόνων σὲ λακωνικὰ¹⁰³ καὶ βοιωτικὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα¹⁰⁴.

Ὁ σκορπιὸς καὶ ἡ ἀπεικόνισή του εἶχαν ποικίλες σημασίες στοὺς πολιτισμοὺς ποὺ ἀναφέρθηκαν καὶ σὲ διάφορες χρονικὲς περιόδους, συχνὰ σὲ σχέση καὶ μὲ τὸν ἀστρολογικὸ συμβολισμό τοῦ ζώου στὸν ζωδιακὸ κύκλο¹⁰⁵ ἢ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτόν. Ὁ συσχετισμὸς τοῦ σκορπιοῦ μὲ τὸν ἀστερισμὸ εἶναι παμπάλαιος¹⁰⁶ ἂν καὶ ὅπως εἶναι γενικὰ παραδεκτὸ μόλις τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ. οἱ Ἕλληνες υἰοθέτησαν τὴν ὀνοματολογία τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου ἀπὸ τοὺς Χαλδαίους¹⁰⁷. Ἐξαιτίας τοῦ δηλητηρίου τοῦ ζώου ὁ συμβολισμὸς του ὑπῆρξε ἡ κακοποιὸς δύναμη ἐνῶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα χρησιμοποιήθηκαν ποικίλα μαγικὰ μέσα γιὰ τὴ θεραπεία ἀπὸ τὸ δῆγμα του. Στὴν ὄνειρομαντεία ὁ σκορπιὸς θεωρήθηκε κακὸς οἰωνὸς ἐνῶ σὲ διάφορες ἐποχὲς συμβόλισε διεφθαρμένους καὶ δόλιους ἀνθρώπους. Στὸν βίον τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου ὁ ἐχθρὸς ἐμφανίζεται μὲ τὴ μορφή σκορπιοῦ. Ὅσοι γεννήθηκαν στὸν ἀστερισμὸ τοῦ σκορπιοῦ¹⁰⁸, οἱ λεγόμενοι σκορπιανοί, θεωρήθηκαν ὑποψήφιοι δηλητηριαστὲς καὶ κατεξοχὴν φιλοπόλεμοι¹⁰⁹. Πολεμικὲς μηχανὲς ὀνομάσθηκαν σκορπιοὶ ἐνῶ σκορπιοὶ¹¹⁰ χρησιμοποιήθηκαν καὶ ὡς ἐπίσημα ἀσπίδων.

Παράλληλα ὅμως ὁ σκορπιὸς λόγῳ τοῦ συσχετισμοῦ του μὲ τὴν *Tiamat* καὶ τὴν *Ishtar*¹¹¹ στὴ Μεσοποταμία¹¹², τὴ *Selket* καὶ τὴν Ἴσιδα στὴν Αἴγυ-

99. H. J. Weishmar, *AM* 96, 1981, 1-5, εἰκ. 1-2, πίν. 1. J. B. Rutter, *AJA* 97, 1993, 768, εἰκ. 9.

100. E. Vermeule - V. Karagheorghis, *Mycenaean Pictorial Vase Painting* (Harvard 1982) 156, 227, XI, 19, 23.

101. M. Seiradaki, *BSA* 55, 1960, 30, εἰκ. 21 κέ. Σκορπιὸς εἰκονίζεται ἀκόμα σὲ ἀγγεῖο ποῦ ἤλθε στὸ φῶς στὶς 4. 9. 1993 σὲ γεωμετρικὸ τάφο στοὺς Κουνάβους καὶ σὲ ἀγρὸ τοῦ Δ. Ἐλευθεράκη. Γιὰ τὴν ἀπόδοση σκορπιοῦ σὲ ἀσπίδα τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, βλ. E. Kunze, *Kretische Bronzereiefs* (Stuttgart 1931) πίν. 30, 18.

102. P. Orsi, *AJA* 1, 1897, 256, εἰκ. 4.

103. Σακελλαράκης 1997, σμ. 101.

104. Αὐτόθι, σμ. 102.

105. Αὐτόθι, σμ. 68.

106. E. D. van Buren, *AfO* 11, 1936-7, 7, Eitrem,

ὄ.π. 61, εἰκ. 1.

107. Deonna, ὄ.π. 12.

108. E. A. Wallis-Budge, *Amulets and Talismans* (New York 1969), 357.

109. Deonna, ὄ.π. 14 κέ. Wallis-Budge, ὄ.π. 419.

110. Lammert, *RE* IIIA (Stuttgart 1929), 1800-1801.

111. Van Buren, ὄ.π. 1.

112. Γιὰ τὸν συσχετισμὸ τῶν παραστάσεων σκορπιῶν στὴν πρώιμη μινωικὴ σφραγιδολογία μὲ πρώιμα ἀσιατικά, συριακὰ καὶ χεττιτικὰ εὐρήματα, βλ. Evans, *Cretan Pictographs and Pre-phoenician Script* (London 1895), 72, *Scripta Minoa* I, (Oxford 1909) 133-134. Οἱ Matz (ὄ.π. 59, 73) καὶ L. V. Watrous, *Aegeum* 12, 1995, 396, νομίζουν ὅτι ἡ ἐπίδραση τῶν σκορπιῶν στὴ ΜΜ Ια περίοδο στὴν Κρήτη ὀφείλεται σὲ ἀνατολικὴ ἐπίδραση.

πτο¹¹³, την Ἀρτέμιδα καὶ τὴ Γῆ στὴν Ἑλλάδα, θεωρήθηκε εὐεργετικὸ ζῶο¹¹⁴. Σὲ παραστάσεις ἱεροῦ γάμου ἀπὸ τὴ Βαβυλωνία ἀπεικονίζεται καὶ σκορπιός¹¹⁵. Ἡ ἀπεικόνισή του χρησιμοποιήθηκε ὡς ἀποτρόπαιο ἀφοῦ ποικίλα φυλακτὰ γιὰ νὰ διώχνουν τὰ κακοποιὰ ζῶα ἀλλὰ καὶ τὸ κακὸ μάτι ἔχουν ὡς ἀπεικόνιση τὸν σκορπιό. Τὸ ζῶο θεωρήθηκε ἀκόμα σύμβολο εὐφορίας καὶ γονιμότητας. Συνδέθηκε μὲ τὰ γεννητικὰ ὄργανα καὶ ἡ ἀπεικόνισή του εἶχε φαλλόσχημο χαρακτήρα, λόγω τοῦ συσχετισμοῦ του μὲ τὶς θεότητες τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀστρολογικοῦ χαρακτήρα τοῦ ζωδίου καὶ τοῦ ἀστερισμοῦ. Ἐπίσης θεωρήθηκε σύμβολο τῆς ἀφθονίας καὶ τῆς καλῆς τύχης.

Ὁ ἑνιαῖος λοιπὸν συμβολισμὸς τοῦ σκορπιοῦ σὲ τόσο ποικίλες περιοχὲς καὶ σὲ τόσο διαφορετικὲς χρονικὲς περιόδους ὑποδηλώνει πιθανότατα ὅτι ἀντίστοιχος θὰ ὑπῆρχε καὶ στὴ μινωικὴ Κρήτη, ὅπου, ὅπως ἀναφέρθηκε, εἶναι συχνότατη ἡ ἀπεικόνισή του σὲ σφραγίδες καὶ μάλιστα διαφόρων περιόδων, καὶ ὅπου τὸ ζῶο ἀπεικονίζεται μαζὶ μὲ ἄλλα σύμβολα σὲ δύο χρυσὰ φυλακτὰ καὶ ὡς μόνο σύμβολο στὴ λίθινη λαβὴ ἀπὸ τὸν Κρότο. Σὲ πλαστικὴ μορφή βρέθηκε ὡς ἀνάθημα στὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Κρήτη, στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀπεικονίσεων τοῦ σκορπιοῦ βοηθοῦν δύο μῦθοι, ὁ μῦθος τοῦ Ὠρίωνα καὶ ὁ μῦθος τοῦ Μίνωα, τοὺς ὁποίους συσχέτισε ἤδη μὲ τὸ χρυσὸ φυλακτὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας ὁ S. Eitrem¹¹⁶ σὲ μία μελέτη του γιὰ τὸν σκορπιὸ στὴ μυθολογία καὶ τὴ θρησκεία.

Σύμφωνα μὲ τὸν μῦθο¹¹⁷, ὁ Ὠρίων, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἐγγονοὺς τοῦ Μίνωα, ἦταν γίγας διάσημος γιὰ τὴν ὀμορφιά του ἀλλὰ καὶ μοναδικὸς κυνηγός, μὲ ὄπλο, κατὰ τὸν Ὅμηρο, ἕνα ρόπαλον παγχάλκεον¹¹⁸. Ἰδιαίτερα μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ὁ θάνατος τοῦ Ὠρίωνα, ἀφοῦ πέθανε ἀπὸ δάγκωμα σκορπιοῦ. Κατὰ μία ἐκδοχὴ τοῦ μῦθου, τὸν σκορπιὸ ἔστειλε ἡ Ἄρτεμις στὴ Χίο, γιὰτὶ ὁ Ὠρίων εἶχε βιάσει τὴν κόρη τοῦ βασιλιᾶ τῆς καὶ ἐγγονοῦ τοῦ Μίνωα, τοῦ Οἰνοπίωνα. Κατὰ ἄλλη ἐκδοχὴ ὅμως, ὁ Ὠρίων πέθανε ἀπὸ δῆγμα σκορπιοῦ στὴν Κρήτη, ὅταν ἡ Γῆ ἔστειλε τὸ μικρότατο αὐτὸ ζῶο, γιὰτὶ φοβήθηκε πῶς ὁ γίγας, μὲ τὴ μοναδική του ἐπιτηδειότητα ὡς κυνηγοῦ, θὰ ἐξολόθρευε ὅλα τὰ ζῶα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὴν ὀμηρικὴ Νέκυια ὁ Ὀδυσσεὺς βλέπει τὸν Ὠρίωνα ἀμέσως μετὰ τὸν Μίνωα¹¹⁹. Κατὰ τὸν Πλίνιο¹²⁰, ὅταν στὴν Κρήτη σχίστηκε ἕνα βουνὸ ἀπὸ σεισμό, βρέθηκε ἕνα γιγαντιαῖο σῶμα, 69 πόδια ὕψος, πὸν μερικοὶ νόμισαν ὅτι ἀνῆκε στὸν Ὠρίωνα. Σύμφωνα μὲ τὸν μῦθο, πάντως, ὁ Δίας μεταμόρφωσε τὸν Ὠρίωνα σὲ ἀστερισμό, ὅπως ἐπίσης καὶ

113. Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει συσχετισμὸς μινωικῶν σφραγίδων μὲ παραστάσεις σκορπιῶν μὲ ἀντίστοιχες αἰγυπτιακές. Βλ. Σακελλαράκης 1997, σμ. 91 καὶ 92.

114. Αὐτόθι, σμ. 76.

115. Deonna, ὅ.π. 20. E. D. van Buren, *AfO* 12, 1937-9, 14, 16, 25.

116. Eitrem, ὅ.π. 53-59.

117. Ἰ. Θ. Κακριδῆς, *Ἑλληνικὴ Μυθολογία* 2 (Ἀθήνα 1986) 44-48.

118. *Ὀδυσ.* λ. 575.

119. Καὶ ἄλλος μυθικὸς ἥρωας, ὁ Πανοπεύς, πέθανε ἀπὸ δάγκωμα σκορπιοῦ, Deonna, ὅ.π. 24.

120. *HN* VII, 73.

τὸν σκορπιό. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ τμήμα τοῦ μύθου γιὰ τὸν καταστερισμὸ τοῦ Ὠρίωνα καὶ τοῦ σκορπιοῦ εἶναι ἕνας μύθος αἰτιολογικός, γιατί οἱ δύο αὐτοὶ ἀστερισμοὶ δὲν βρίσκονται ποτὲ μαζί, ἀφοῦ ὅταν δύνει ὁ ἕνας ἀνατέλλει ὁ ἄλλος¹²¹. Κατὰ τὸν Ἰ. Θ. Κακριδῆ¹²², ὁ Ὠρίων πρέπει νὰ ἔχει σχέση με τοὺς καιροὺς, τὶς ἐποχὲς καὶ γενικὰ με τὰ ἀστρονομικὰ πράγματα. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτη ἡ παρατήρησή του ὅτι ἐτυμολογικὰ τὸ ὄνομα τοῦ Ὠρίωνα σχετίζεται με τὴ λέξη ὀαριστής, τὸ ὁμηρικὸ ἐπίθετο γιὰ τὸν Μίνωα. Σύμφωνα με τὸν ἴδιο ὅμως, ὁ πυρήνας τοῦ μύθου τοῦ Ὠρίωνα δὲν ἀνήκει στὶς πολλὲς μεταγενέστερες αἰτιολογικὲς ἱστορίες τῶν καταστερισμῶν ἀλλὰ στὰ παλαιὰ κοσμογραφικὰ στοιχεῖα τῆς θεογονίας. Ἡ μορφή τοῦ Ὠρίωνα πρέπει νὰ ἦταν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νοητὴ ὡς πνεῦμα κακόβουλο καὶ βίαιο, στὸ ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ μετεωρολογικὰ φαινόμενα καὶ σύμφωνα με τὶς ἀστρολογικὲς δοξασίαις τους, ἀπέδωσαν καὶ ἐπενέργειες βλαπτικὲς γιὰ τὴ φύση καὶ τὴ ζωὴ τῆς. Ὅπως ἔχει σημειωθεῖ, ὁ κρητικὸς μύθος γιὰ τὸν Ὠρίωνα εἶναι ὁ ἀρχαιότερος¹²³. Εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸν μύθο βρίσκονται σὲ μεγάλη ἀναλογία λατρευτικὰ στοιχεῖα καὶ μαγικὲς δοξασίαις¹²⁴, ὅπως συμβαίνει συχνὰ ἄλλωστε με τὴν κρητικὴ μυθολογία¹²⁵. Ἡ σχέση τοῦ Μίνωα με τὸν σκορπιό¹²⁶ μοιάζει ἀλλόκοτη. Σύμφωνα με τὸν Ἀπολλόδωρο¹²⁷, ἡ Πασιφάη «ἐφαρμάκευσε» τὸν Μίνωα γιὰ νὰ ἐκδικηθεῖ τὶς ἐρωμένες του, καὶ κάθε φορὰ πού ἐρχόταν σὲ σεξουαλικὴ ἐπαφὴ εἰς τὰ ἄρθρα ἐφίει θηρία, με ἀποτέλεσμα οἱ γυναῖκες νὰ πεθαίνουν. Ὁ Ἄντωνίνος Λιβεράλης¹²⁸ σώζει μία παραλλαγή τοῦ μύθου γιὰ τὴν ἀτεκνία τοῦ Μίνωα, σχετικὴ με τοὺς σκορπιούς. Καταλαβοῦσα (ἡ Πρόκρις) δ' αὐτὸν ἐχόμενον ὑπὸ ἀτεκνίας ὑπισχνεῖτο καὶ ἐδίδασκε τὸν τρόπον αὐτῶ, εἰ γένοιτο παῖδες. Ὁ γὰρ Μίνως οὐρεσκεν ὄφεις καὶ σκορπίους καὶ σκολοπένδρας καὶ ἀπέθνησκον αἱ γυναῖκες, ὅσαις ἐμίγνυτο. Ἡ γ' οὖν Πρόκρις ἐπὶ τῆ γονῆ Μίνωος μηχανᾶται τοιόνδε. Κύστιν αἰγὸς ἐνέβαλεν εἰς γυναικὸς φύσιν καὶ ὁ Μίνως τοὺς ὄφεις πρότερον ἐξέκρινεν εἰς τὴν κύστιν, ἔπειτα δὲ παρὰ τὴν Πασιφάην εἰσιῶν ἐμίγνυτο¹²⁹.

Στὸν μύθο αὐτὸ τοῦ Μίνωα¹³⁰ εἶναι λοιπὸν καὶ γιὰ τὴν Κρήτη ἀξιοπρόσεκτη ἡ σχέση τοῦ σκορπιοῦ με τὰ γεννητικὰ ὄργανα, με τὴν εὐγονία καὶ τὴν εὐφορία, ὅπως διαπιστώθηκε ὅτι συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλους πολιτισμοὺς καὶ σὲ διάφορες χρονικὲς περιόδους. Ὅπως εἶδαμε ἐξάλλου, ὁ S. Eitrem¹³¹ ὑποστήριξε τὴ μινωικὴ

121. Eitrem, ὅ.π. 58. Κακριδῆς, ὅ.π. 76.

122. Ὅ.π. 47.

123. Eitrem, ὅ.π. 59 καὶ 57: «Tanagra, neben Kreta, hat ganz besonders darauf Anspruch die Heimat Orions zu sein».

124. Κακριδῆς, ὅ.π. 48.

125. Ὅ.π. 3, 259.

126. Eitrem, ὅ.π. 59 κέ. Deonna, ὅ.π. 24.

127. III, 15, 1.

128. μα 29.

129. Κακριδῆς, ὅ.π. 34.

130. Eitrem, ὅ.π. 65. Ὁ Eitrem θυμίζει τὴν ὀνομασίαν σκορπιός γιὰ τὸ ἀνδρικό μόριο ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ αἰδοῖο. Κατὰ τὸν Κακριδῆ (ὅ.π. 270) ἡ Πρόκρις θεραπεύει ἀφροδίσιο νόσημα.

131. Eitrem, ὅ.π. 59 κέ.

καταγωγή του μύθου, πράγμα όχι άπίθανο, αφού και άλλοι μελετητές θεωρούν γενικά τους κρητικούς μύθους παλαιότατους. Κατά τον Bonner¹³², «the arguments used to show that the skorpion had a sexual significance before the time of the astrologers are not entirely convincing, though the idea must have had some foundation in popular belief».

Ἡ έντονη παρουσία του σκορπιού στους δύο κρητικούς μύθους υποδηλώνει λοιπόν με χαρακτηριστικό τρόπο πώς ή παράστασή του έκρυβε κάποιο συμβολισμό και στη μινωική Κρήτη¹³³. Καί όπως ήδη σημειώθηκε, δεν είναι άσχετη και ή συχνότητα της απεικόνισης του σκορπιού στις μινωικές παραστάσεις. Είναι αδύνατον πάντως να προσδιορισθεί ακριβέστερα ή συμβολική σημασία του σκορπιού στη μινωική Κρήτη, ακόμη και εάν συνεξετάσει κανείς τα άλλα θέματα με τα όποια εικονίζεται. Όπως είδαμε, στη μινωική σφραγιδογλυφία ο σκορπιός συνδυάζεται με ανθρώπινες μορφές, ζώα, ιδιαίτερα λιοντάρια και σκύλους, κεφάλι κριοῦ, πουλιά, ψάρια, σουπιές και άστερίες, έντομα, άγγεϊα, τὸ θέμα της λεγομένης αρχιτεκτονικής πρόσοψης, τῶν δεσμῶν, φύλλα και κλαδιά. Καί φυσικά στα σφραγιστικά αυτά θέματα πρέπει να προστεθοῦν και τα θέματα του έντόμου και του φιδιού, που άπαντοῦν με τον σκορπιό στα φυλαχτά της Άγίας Τριάδας και του Γιούχτα, καθώς και τὸ χέρι στο φυλαχτὸ της Άγίας Τριάδας. Δεν αποκλείεται έπομένως ο συνδυασμός του σκορπιού με διάφορα θέματα στη μινωική σφραγιδογλυφία να έκρυβε επίσης κάποιο συμβολισμό, όπως σημείωσε ήδη ο Ξανθουδίδης¹³⁴ για τη σχέση του σκορπιού με τα λιοντάρια¹³⁵. Ο σκορπιός πάντως συνδυάζεται εικονογραφικά σε διάφορους πολιτισμούς και σε διάφορες χρονικές περιόδους με ποικίλα ζώα, κροκόδειλους, αίγαγρους, αίγοειδή, σαῦρες, χελῶνες, έντομα κλπ., και συνηθέστατα με φίδια¹³⁶.

Άκόμη όμως και από τη μελέτη τῶν πήλινων αναθημάτων ζῶων που ήλθαν στο φῶς σε μινωικά ιερά κορυφής, όπως και από τὸ μοναδικὸ χάλκινο αλλά και τα πήλινα ειδώλια σκορπιῶν του ιεροῦ κορυφής τῶν Κυθήρων, δεν μπορούμε να έχουμε περισσότερα στοιχεϊα. Όπως είδαμε ήδη, στα μινωικά ιερά κορυφής ανατίθενται ποικίλα πήλινα ειδώλια ζῶων, όχι μόνο κατοικιδίων και γενικά ζῶων ὠφέλιμων στον άνθρωπο αλλά και έπιβλαβῶν, νυφίτσες, σκαντζόχοιροι και έντομα. Τα πρώτα είναι γενικῶς άποδεκτὸ ὅτι ανατίθενται στη θεότητα ὡς υποκατάστατα τῶν πραγματικῶν¹³⁷, ένῶ τα έπιβλαβή, στα όποια ανήκει βέβαια και

132. C. Bonner, *Ann Arbor* 1950, 78, σημ. 4.

133. Onassoglou, ὄ.π. 85, 201: Eine ganz allgemein magische Bedeutung ist wohl dem Skorpion zuzuweisen. Πρβ. Orsi, *AJA* 1, 1897, 258: it is certain that from an early period magical qualities and superstitious notions were connected with the scorpion.

134. S. Xanthoudides, *The Vaulted Tombs of Mesara* (Liverpool 1924).

135. Eitrem, ὄ.π. 73, σημ. 2. Deonna, ὄ.π. 11, σημ. 3.

136. Deonna, ὄ.π. 8 κέ.

137. Ν. Πλάτων, *Κρητ.Χρον.* 5, 1951, 114, 157. Β. Rutkowski, ὄ.π. 88. Pilali-Papasteriou, ὄ.π. 156.

ὁ σκορπιός, γιὰ νὰ ἀποφευχθεῖ μὲ μαγικὸ τρόπο ἢ βλάβη τὴν ὁποία προξενοῦν¹³⁸.

Ἀξιοπαρατήρητο εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονός τῆς παρουσίας τοῦ σκορπιοῦ ὡς ἀναθήματος, μὲ τέσσερα μάλιστα παραδείγματα, στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων, γεγονός πὸ δὲν ἔχει παράλληλο σὲ ἄλλα κρητικὰ ἱερὰ κορυφῆς. Ἀναμφίβολα πρόκειται ἐδῶ γιὰ ἰδιορρυθμία, εἶναι γνωστὸ ἐξάλλου ὅτι καὶ ἄλλα μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς παρουσιάζουν ἰδιορρυθμίες στὰ ἀναθήματα. Στὸν Πετσοφᾶ¹³⁹ λ.χ. ἀπαντᾷ κυρίως ὡς ἀνάθημα σὲ πηλὸ ἓνα ἔντομο τὸ *corpis hispanus* πὸ εἶναι σπανιότατο σὲ ἄλλα ἱερὰ κορυφῆς¹⁴⁰, ἐνῶ ἀπουσιάζει χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὸν Γιούχτα¹⁴¹. Στὸ ἱερὸ κορυφῆς στοὺς Ἀτσιπάδες οἱ φαλλοὶ ἀποτελοῦν ἰδιαιτερότητα γιὰ τὴ μινωικὴ Κρήτη ἐνῶ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι χάλκινοι καὶ πήλινοι φαλλοὶ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ κορυφῆς Κυθήρων.

Δὲν θὰ ἔπρεπε νομίζω νὰ ἀποκλείσει κανεὶς τὴν ἰδέα ὅτι ὁ σκορπιὸς ἦταν καὶ στὴ μινωικὴ Κρήτη, ὅπως ἀλλοῦ, σύμβολο τῆς εὐφορίας. Ἄς θυμηθοῦμε τὸν μῦθο τοῦ Μίνωα πὸ προαναφέρθηκε, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τῆς εὐγονίας ἢ καὶ φαλλικὸ σύμβολο. Ὁ σχετικὸς ἐνιαῖος συμβολισμὸς τοῦ σκορπιοῦ σὲ τόσους χώρους ὑποδηλώνει τὴ γενίκευση κάποιων μαγικῶν δοξασιῶν. Ἡ περιπέτεια μιᾶς ἑλληνικῆς λέξης πὸ ἐπεσήμανε ὁ Ν. Γ. Πολίτης σὲ σχέση μὲ τὰ βυζαντινὰ χάλκινα εἰδώλια τῶν σκορπιῶν «τὰ ὁποῖα κατωρύσσοντο καὶ ἐπὶ τοῦ βάρου ἐτίθετο κίων, στήλη ἢ ἄγαλμα ἐπιστεύετο δὲ ὅτι καθίσταντο οὕτω ἀβλαβῆ μέχρις ὅτου μετακινηθῆ ἢ στήλη», εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴ διαρκὴ καὶ εὐρεία κυκλοφορία ἀλλὰ καὶ γιὰ τὰ δάνεια αὐτῶν τῶν ιδεῶν. «Ἀπὸ τῶν μαγικῶν τελετῶν δι' ὧν τὰ ἔργα τῆς τέχνης προσελάμβανον δαιμονικὴν δύναμιν καλοῦνται ταῦτα συνηθέστερον παρὰ τῶν βυζαντινῶν τελέσματα. Τὴν λέξιν ταύτην παρέλαβον ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ οἱ Ἄραβες καὶ ἐκ τῆς ἀραβικῆς τελεσμ ἢ τελοσᾶμ ἐλήφθη ἢ γαλλικὴ talisman». Ἡ λέξη ξαναγύρισε ἐκ τοῦ γαλλικοῦ παραφθαρμένη στὴν Ἑλλάδα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μινωικὸ χάλκινο εἰδῶλιο σκορπιοῦ ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ διακριβωθοῦν οἱ ἀκριβεῖς σκέψεις τοῦ ἄγνωστου πιστοῦ πὸ ἀνέθεσε τὸ μοναδικὸ αὐτὸ ἔργο μικροπλαστικῆς στὸ ἱερό; Ὅπως ἔγραψε ἤδη γιὰ ἄλλα ἀναθήματα ὁ πρῶτος μελετητῆς ἐνὸς ἱεροῦ κορυφῆς, τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τοῦ Πετσοφᾶ, ὁ sir John Myres¹⁴², «the exact significance of individual offerings can hardly be ascertained. But the coroplast, like Nature, οὐδὲν ποιεῖ μάτην».

138. J. Myres, *BSA* 9, 1902, 3, 381-2. Evans, ὅ.π. 153. Πλάτων, ὅ.π. 157. F. Matz, *Götterscheinung und Kultbild im minoischen Kreta* (Wiesbaden 1958) 413. R. F. Willets, *Cretan Cults and Festivals* (London 1962) 72. B. C. Dietrich, *Historia* 18, 1969, 268.

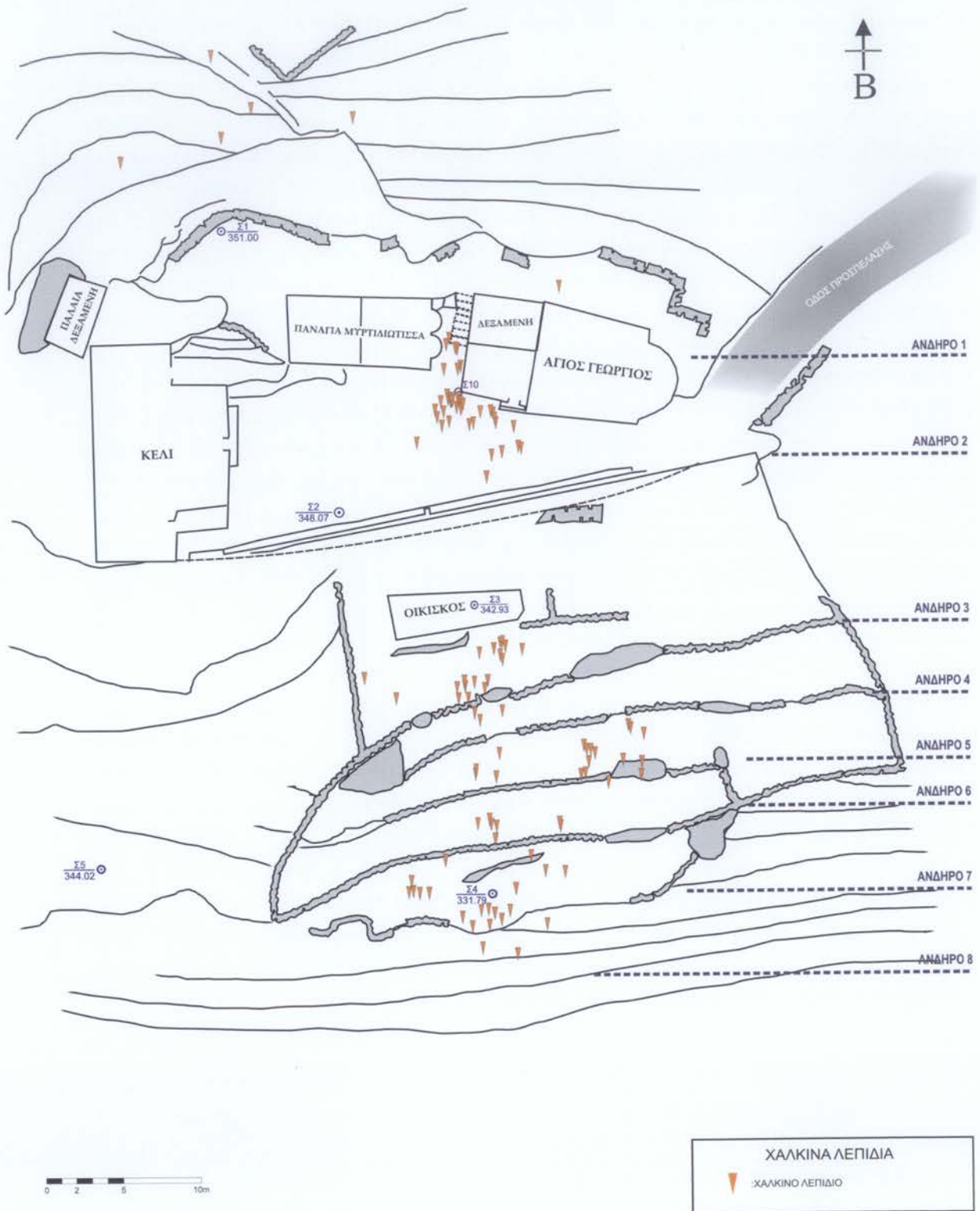
139. Rutkowski, ὅ.π. 89-90. Petsofas, ὅ.π. 112,

πίν. L, 6-14.

140. Πισκοκέφαλο, Πλάτων, ὅ.π. 126, πίν. 21, 136-139, Προφήτης Ἡλίας Μαλίων, ὅ.π. 140.

141. O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age* (Cambridge 1994) 269.

142. Ὅ.π. 382.

Εικ. 2. Χάρτης κατανομής λεπιδίων.

Χώροι εύρεσης τῶν χάλκινων μικροαντικειμένων

Τὰ χάλκινα μικροαντικείμενα βρέθηκαν σὲ ὅλα τὰ ἄνδρα, ποὺ διερευνήθηκαν ἀπὸ τὸ βορειότατο ἄνδρo 2 ἕως τὸ νοτιότερο ἄνδρo 7 τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Συγκεκριμένα στὸ Ἄνδρo 2, τὸ βορειότατο δηλαδὴ ἄνδρo νότια καὶ νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ τῆς Παναγίας Μυρτιδιώτισσας περισυλλέχθησαν τέσσερα χάλκινα λεπίδια, ἐνῶ στὸ ἴδιο ἄνδρo περισυλλέχθηκε σημαντικὸς ἀριθμὸς εἰδωλίων, τόσο στὸ πλάτωμα ἀνάμεσα στοὺς δύο ναοὺς ὅσο καὶ νότια καὶ νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Πρόκειται γιὰ τὰ 22 εἰδῶλια E2, E11, E12, E13, E14, E22, E23, E29, E41, E44, E49, E54, E55, E50, E54, E55, E60, E63, E66, E68, E76, E81 καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ χάλκινο ὁμοίωμα κάτω ἀνδρικοῦ κορμοῦ καὶ δύο ποδιῶν μὲ ὀπὴ ἀνάρτησης¹⁴³ (ΜΠ 6650) (πίν. 2γ), καθὼς τμῆμα ἐσθήτας (E82). Ἀπὸ τὸν χῶρο ἀνάμεσα στοὺς δύο ναοὺς καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰ Στρώματα 2 καὶ 4, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν πρωτογενεῖς μινωικὲς ἐπιχώσεις προέρχεται ἓνα ἐλασμάτινο ὁμοίωμα ποδιοῦ¹⁴⁴ (ΜΠ 6649), ἓνα τριγωνικὸ ἔλασμα καὶ τρία ἐλασμάτινα λεπίδια. Ἀπὸ τὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα τοῦ Ἄνδρo 2 καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ Στρώμα II (διαταραγμένο στρώμα) προέρχονται δύο ἀκόμα ἐλασμάτινα λεπίδια. Στὸ τμῆμα νοτιοκεντρικὰ τῶν δύο ναῶν ἀνευρέθηκε ὁ ἓνας ἐκ τῶν δύο χάλκινων φαλλῶν μαζί μὲ τὸ χάλκινο ἀνδρικό εἰδῶλιο (E39) σὲ ἐπιφανειακὸ στρώμα ἐνῶ στὸν ἴδιο χῶρο καὶ στὸ ἀκριβῶς κατώτερο στρώμα τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀδιατάρακτη ΜΜ ἐπίχωση μαζί μὲ μεγάλο ἀριθμὸ μινωικῶν ὀστράκων καὶ ἓνα πῆλινο εἰδῶλιο βοοειδοῦς (Π44)¹⁴⁵ βρέθηκε ἓνα ἐλασμάτινο λεπίδιο καὶ μία ἐλασμάτινη ταινία. Ἀπὸ τὸ τμῆμα ἀμέσως νότια τῶν δύο ναῶν προέρχονται τὰ περισσότερα λεπίδια (εἰκ. 2). Ἐπιφανειακὰ περισυλλέγησαν τρία λεπίδια ἐνῶ ἀπὸ τὸ Στρώμα 1 τοῦ κεντρικοῦ τμήματος προῆλθαν ἑννέα λεπίδια, ἓνα χάλκινο ἐργαλεῖο μὲ στειλὲο μαζί μὲ δύο πῆλινα εἰδῶλια, δηλαδὴ ἓνα εἰδῶλιο πτηνοῦ (Π104) καὶ ἓνα εἰδῶλιο βοοειδοῦς (Π46) ἐνῶ ἡ ΜΜ-ΥΜ I ἐπίχωση ἢ ὁποῖα ἦλθε στὸ φῶς ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ἀνώτερο στρώμα ἔφερε στὸ φῶς 15 λεπίδια μαζί μὲ μεγάλη ποσότητα μινωικῆς κεραμεικῆς, ἓνα πῆλινο ἀνδρικό εἰδῶλιο (Π1), ὀκτὼ πῆλινα εἰδῶλια ζώων (Π29-Π33, Π61-Π62 καὶ Π47) καὶ δύο ὁμοιώματα κεράτων καθιέρωσης¹⁴⁶ (Π117 καὶ Π118), δύο χρυσὰ ἐνώτια (ΧΡ1α καὶ ΧΡ1β)¹⁴⁷, πέντε ψήφους ἀπὸ καρνελίτη λίθο, ὀρεία κρύσταλλο, ὑαλόμαζα καὶ ἀχάτη πιθανῶς ἀπὸ τὸ ἴδιο περιδέραιο¹⁴⁸ (Λ24α-ε).

143. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 16d. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Χάρτης κατανομῆς τῶν λεπιδίων καταρτίσθηκε μὲ βάση τὰ ἡμερολόγια ἀπὸ τὴν Κωνσταντῖνα Καραίνδρου σὲ συνεργασία μὲ τὸν Γ. Ἀγγελόπουλο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Γ. Σακελλαράκη.

144. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 17b.

145. Βλ. ἄρθρο Αἰμ. Μπάνου στὸν παρόντα τόμο, χάρτης κατανομῆς.

146. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 19b κα ε.

147. Αὐτόθι 86, πίν. 18c.

148. Αὐτόθι πίν. 19a.

Στὸ Ἄνδρη 3, τὸ ἄνδρη ἀκριβῶς νότια τοῦ Ἀνδρήρου 2 καὶ μάλιστα στὰ ὄρια τῆς Βόρειας Τομῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς ἀνασκαφῆς περισυλλέχθησαν δύο λεπίδια καὶ ἓνα ἐργαλεῖο μὲ στειλεό. Στὴ Νότια Τομὴ καὶ μάλιστα στὸ Στρώμα 1 μαζὶ μὲ ἀρκετὴ μινωικὴ κεραμεικὴ βρέθηκε ἓνα ἀναθηματικὸ πόδι¹⁴⁹ (ΜΠ 7214) (πίν. 3α) μαζὶ μὲ δύο ἐλασμάτινα λεπίδια, μία ἐλασμάτινη ταινία καὶ ἓνα ἀνδρικό εἰδώλιο στὴ στάση τοῦ σεβίζοντος (Ε3) ἐνῶ στὸ Στρώμα 2 τῆς ἴδιας τομῆς βρέθηκαν σημαντικότερα μινωικὰ μικροαντικείμενα μαζὶ μὲ τὰ χάλκινα. Συγκεκριμένα βρέθηκε τὸ περίτμητο ἔλασμα σὲ σχῆμα ἀνδρός¹⁵⁰ (πίν. 2β) (ΜΠ 7212) μία ἐλασμάτινη ταινία, ἔντεκα ἐλασμάτινα λεπίδια, τέσσερα χάλκινα ἀνδρικά εἰδώλια (Ε36, Ε57, Ε62 καὶ Ε67) μαζὶ μία ἀκέραια πῆλινη τράπεζα προσφορῶν (Π175), ἓνα πόδι ἀνδρικοῦ εἰδωλίου (Π12), πέντε εἰδώλια βοοειδῶν (Π24, Π57, Π80, Π83 καὶ Π85), δύο κέρατα εἰδωλίων ταύρων (Π81 καὶ Π82), δύο τμήματα ὁμοιωμάτων πτηνῶν (Π111 καὶ Π113), τρία κέρατα καθιέρωσης (Π130-132), τρία τμήματα πῆλινων σκευῶν (Π182 καὶ Π183), τρία ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονήματος (Π156, Π157 καὶ Π159), ἓνας στύλος ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος (Π158) καὶ ἓνα τμῆμα λίθινου κοχλιάριου μεγάλου μεγέθους (Λ9).

Στὴ διερευνηθεῖσα τομὴ τοῦ Ἀνδρήρου 4 βρέθηκαν λιγότερα χάλκινα μικροαντικείμενα συγκριτικὰ ὥστόσο τὸ σημαντικότερο χάλκινο εἰδώλιο σκορπιοῦ (πίν. 1)¹⁵¹ μαζὶ μὲ τρία ἀνδρικά εἰδώλια ποὺ περισυλλέγησαν ἐπιφανειακά (Ε7, Ε47 καὶ Ε48), πέντε ἐλασμάτινα λεπίδια, ἓνα πῆλινο ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (Π228), μία πῆλινη τράπεζα προσφορῶν (Π174), ἓνα πλακοειδὲς πῆλινο ἀντικείμενο μὲ ἀναπαράσταση τοπίου (Π155) καὶ ἓνα κέρασ εἰδωλίου ταύρου (Π79) καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ λίθινα ἀντικείμενα τοῦ στρώματος, ἓνα κοχλιάριο (Λ8) καὶ μία ψῆφος ἀπὸ σαρδῶνυχα (Λ34).

Στὸ Ἄνδρη 5, τὸ πιδὸ ἐπίμηκες νότιο ἄνδρη ὅπου διερευνήθηκαν συνολικὰ 5 τομὲς ἀνευρέθησαν σημαντικὰ χάλκινα μινωικὰ ἀντικείμενα μαζὶ μὲ μεγάλη ποσότητα μινωικῆς κεραμεικῆς καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα. Συγκεκριμένα στὴν Τομὴ 1 σὲ στρώμα μὲ πολλὰ μινωικὰ εὐρήματα βρέθηκαν δύο λεπίδια καὶ περισυλλέχθησαν τὰ χάλκινα εἰδώλια Ε21, Ε30, Ε52 καὶ Ε74. Ἄλλα σημαντικὰ συνανήκοντα εὐρήματα ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη τομὴ ἀποτελοῦν τέσσερα εἰδώλια πῆλινων βοοειδῶν (Π28, Π55, Π77 καὶ Π78), ἓνα ὁμοίωμα πτηνοῦ (Π110), δύο πιθανὰ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων (Π153-Π154), ἓνα κέρασ καθιέρωσης (Π128), ἓνα τμῆμα κοχλιάριου (Λ7) καὶ τέσσερις ψῆφοι σχήματος ἑξαγωνικοῦ πρίσματος (Λ30-Λ33). Στὴν Τομὴ 2 σὲ ἓνα σχεδὸν καθαρὸ μινωικὸ στρώμα μαζὶ μὲ μεγάλη ποσότητα κεραμικῆς βρέθηκαν πέντε χάλκινα εἰδώλια (Ε4, Ε25, Ε33, Ε40 καὶ Ε80) ἐνῶ στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκαν τμήματα ἀπὸ εἰδώλια βοοειδῶν (Π25, Π26, Π58, Π86 καὶ Π87), τέσσερα πῆλινα εἰδώλια σκορπιοῦ¹⁵² (Π99-Π102), ἓνα κέρασ εἰδωλίου κανθάρου (Π103), ἓνα ὁμοίωμα

149. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 17α, κάτω ἀριστερά.

150. Αὐτόθι πίν. 17d.

151. Σακελλαράκης 1997.

152. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 13c.

είδωλιού πτηνοῦ (Π109), πέντε ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων (Π160-Π165) καὶ πέντε πήλινα κέρατα καθιέρωσης (Π133-Π136 καὶ Π138). Στὴν Τομὴ 3 στὰ μινωικὰ Στρώματα 2 καὶ 3, βρέθηκαν τρία ἔλασματίνα λεπίδια, ἓνα τριγωνικὸ ἔλασμα, μιὰ ἔλασματίνη ταινία μαζί με τὰ χάλκινα εἰδώλια E10, E42, E43, E56 καὶ E78 καὶ δύο τμήματα ἀπὸ πήλινα ἀνδρικὰ εἰδώλια (Π5 καὶ Π16), ἓνα πήλινο πόδι εἰδωλίου βοοειδοῦς (Π54), ἓνα τμήμα τράπεζας προσφορῶν (Π173), ἓνα ὁμοίωμα τρίτων (Π114), τρία ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονήματος (Π150-152), ἓνα πήλινο κέρασ καθιέρωσης (Π127) καὶ μιὰ λίθινη τράπεζα προσφορῶν (Λ4). Στὴν Τομὴ 4 τοῦ ἴδιου ἀνδῆρου στὰ μινωικὰ στρώματα βρέθηκαν τέσσερα ἔλασματίνα λεπίδια, μιὰ ἔλασματίνη ταινία, τὰ χάλκινα εἰδώλια E26, E38, E58, E69, E79 καὶ E83 καθὼς καὶ πολλὰ πήλινα ἀντικείμενα, τέσσερα ἀνθρώπινα εἰδώλια (Π10, Π13-14 καὶ Π21), πέντε ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονήματος (Π166-Π169), δύο τμήματα εἰδωλίων βοοειδῶν (Π59 καὶ Π89) καὶ ἓνα πήλινο κέρασ καθιέρωσης (Π127), ἓνα κέρασ εἰδωλίου ταύρου (Π88), τρεῖς τράπεζες προσφορῶν (Π176, Π177 καὶ Π179), ψῆφοι ἀπὸ στεατίτη καὶ ὄρεϊά κρύσταλλο (Λ35 καὶ Λ36) μαζί με ἓνα χρυσὸ περιελιγμένο σύρμα (ΧΡ2).

Στὸ προτελευταῖο ἄνδρρο τοῦ ἀνασκάφηκε, στὸ Ἄνδρρο 6 καὶ μάλιστα στὴν Κεντρικὴ Τομὴ βρέθηκε ἓνα πλαστικὸ χάλκινο χέρι (ΜΠ 8082) μαζί με ὀκτὼ ἔλασματίνα λεπίδια, μιὰ σπάτουλα ἢ φτυαράκι (εἰκ. 1ε), τέσσερα χάλκινα εἰδώλια τὰ E32, E61, E64 καὶ E65. Ἄλλα σημαντικὰ μινωικὰ μικροαντικείμενα ἀπὸ τὴ διερευνηθεῖσα τομὴ ἀποτελοῦν τὰ πέντε τμήματα κεράτων καθιέρωσης (Π123-Π127), καθὼς καὶ ἓνα κέρασ εἰδωλίου ταύρου (Π71), πέντε εἰδώλια βοοειδῶν (Π41-2, Π72-3 καὶ Π76) καὶ ἓνα τμήμα ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος (Π148).

Στὸ Ἄνδρρο 7, τὸ νοτιότερο ἄνδρρο τοῦ Ἱεροῦ Κορυφῆς ὅπου ἀνευρέθη καὶ τὸ λίθινο κοχλιάριο με ἐπιγραφή στὴ Γραμμικὴ Α¹⁵³ (Λ5) βρέθηκε τὸ περίτμητο χάλκινο ἔλασμα γυναικῆς¹⁵⁴ (πίν. 2α) (ΜΠ6651) κοντὰ στὸ ὁποῖο καὶ τὸ ἓνα ἐκ τῶν δύο φυλλόσχημων ἐγχειριδίων με στειλεό (εἰκ. 1γ), δύο ἀναθηματικὰ πόδια¹⁵⁵ ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓνα εἶναι πλαστικὸ¹⁵⁶, ἓνα πλαστικὸ ἀναθηματικὸ χέρι (πίν. 3β) (ΜΠ 6653)¹⁵⁷, ἓνα ἔλασμα σὲ σχῆμα διπλοῦ πέλεκυ (πίν. 3δ) (ΜΠ 6654)¹⁵⁸ μαζί με 20 ἔλασματίνα λεπίδια (πίν. 3ε) (εἰκ. 2), ἓνα τριγωνικὸ ἔλασμα, μιὰ ἔλασματίνη ταινία καθὼς ἐπίσης καὶ ἕξι χάλκινα εἰδώλια τὰ E31, E34, E59, E72-E73 καὶ E77. Τὰ πήλινα μικροαντικείμενα ποὺ βρέθηκαν στὸ ἄνδρρο αὐτὸ ἦταν ἑπτὰ ἀνδρικὰ εἰδώλια ἢ μέλη (Π3, Π8, Π9, Π11, Π15, Π17 καὶ Π20), ἔντεκα εἰδώλια βοοειδῶν (Π34-37, Π39-40, Π51- Π53, Π67 καὶ Π68), μιὰ κεφαλὴ εἰδωλίου ταύρου (Π23), τρία ὁμοιώματα κεράτων καθιέρωσης (Π120-121, Π122), δύο ὁμοιώματα πτηνῶν (Π106 καὶ Π107), ἕξι ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων (Π141-Π143, Π145-147), δύο τμήματα ἀναπαράστασης τοπίου (Π144), ἓνα τμήμα τράπεζας προσφορῶν (Π172), δύο ψῆφοι

153. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 10b.

154. Αὐτόθι πίν. 18a.

155. Αὐτόθι πίν. 17b.

156. Αὐτόθι πίν. 17a, κάτω δεξιά.

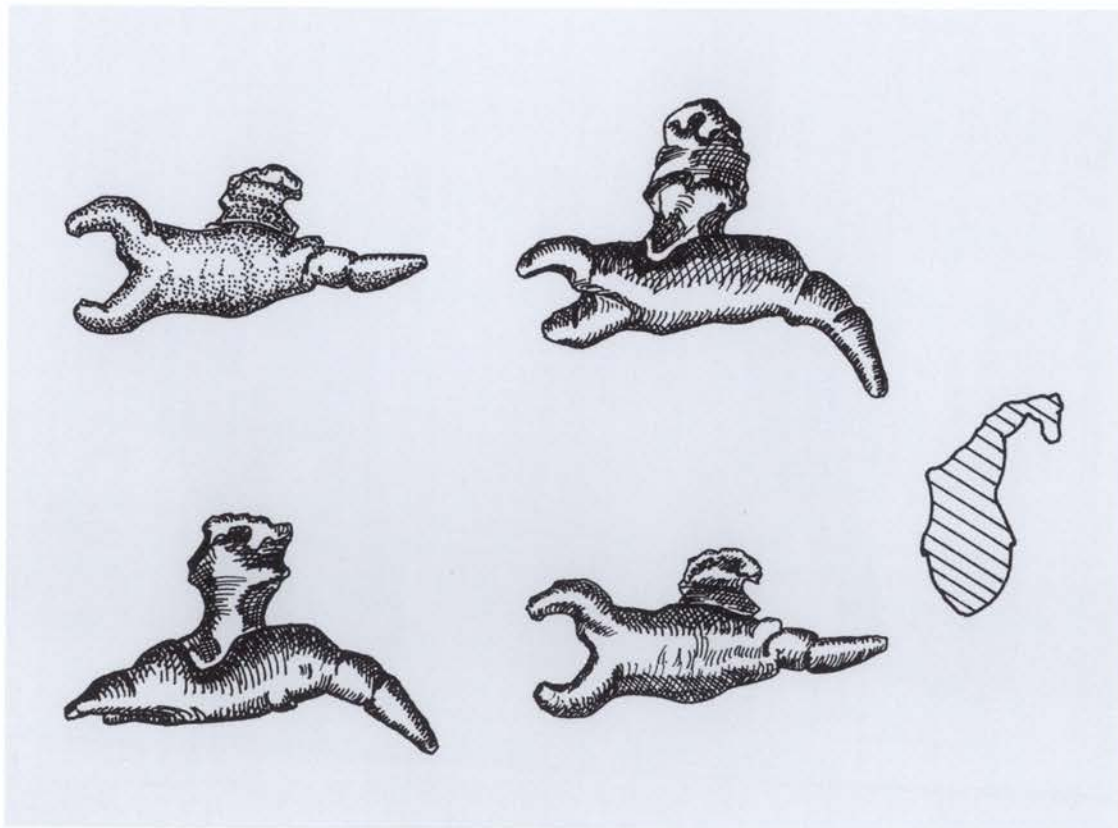
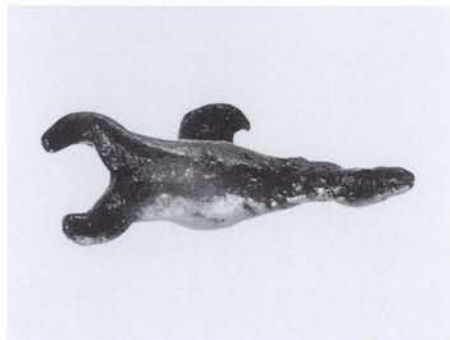
157. Αὐτόθι πίν. 17c.

158. Αὐτόθι πίν. 19d.

μία από όρεία κρύσταλλο (Λ29) και μία από σάρδιο (Λ28) και μία λίθινη τράπεζα προσφορών¹⁵⁹ (Λ1) μαζί με ένα τμήμα αγγείου από σερπεντίνη (Λ14).

Στο νοτιότατο Άνδηρο περισυλλέχθηκε ένα διχαλωτό αντικείμενο, το οποίο προέρχεται από περισυλλογή στο νοτιότατο Άνδηρο και ίσως απεικονίζει κέρατο ζώου (είκ. 1β) μαζί με τέσσερα χάλκινα λεπίδια και τὰ χάλκινα ειδώλια E37, E19, E20, E28, E35, E71 και E75. Στον υπόλοιπο χώρο και ειδικά στον χώρο βόρεια του Άνδηρου 1 και βόρεια των δύο εκκλησιών περισυλλέχθησαν τρία ελασμάτινα λεπίδια και διάφορα άλλα ελάσματα, εκ των οποίων και ένα εκ των δύο φυλλόσχημων έγχειριδίων με στείλεό (είκ. 1δ), μαζί με ξίι χάλκινα ειδώλια (E8, E16, E24, E51, E52 και E76).

159. Sakellarakis 1996, 86, πίν. 10c.

Χάλκινο ειδώλιο σκορπιού.

α

β

α. Έλασμα σε σχῆμα γυναίκας. β. Έλασμα σε σχῆμα άνδρα.

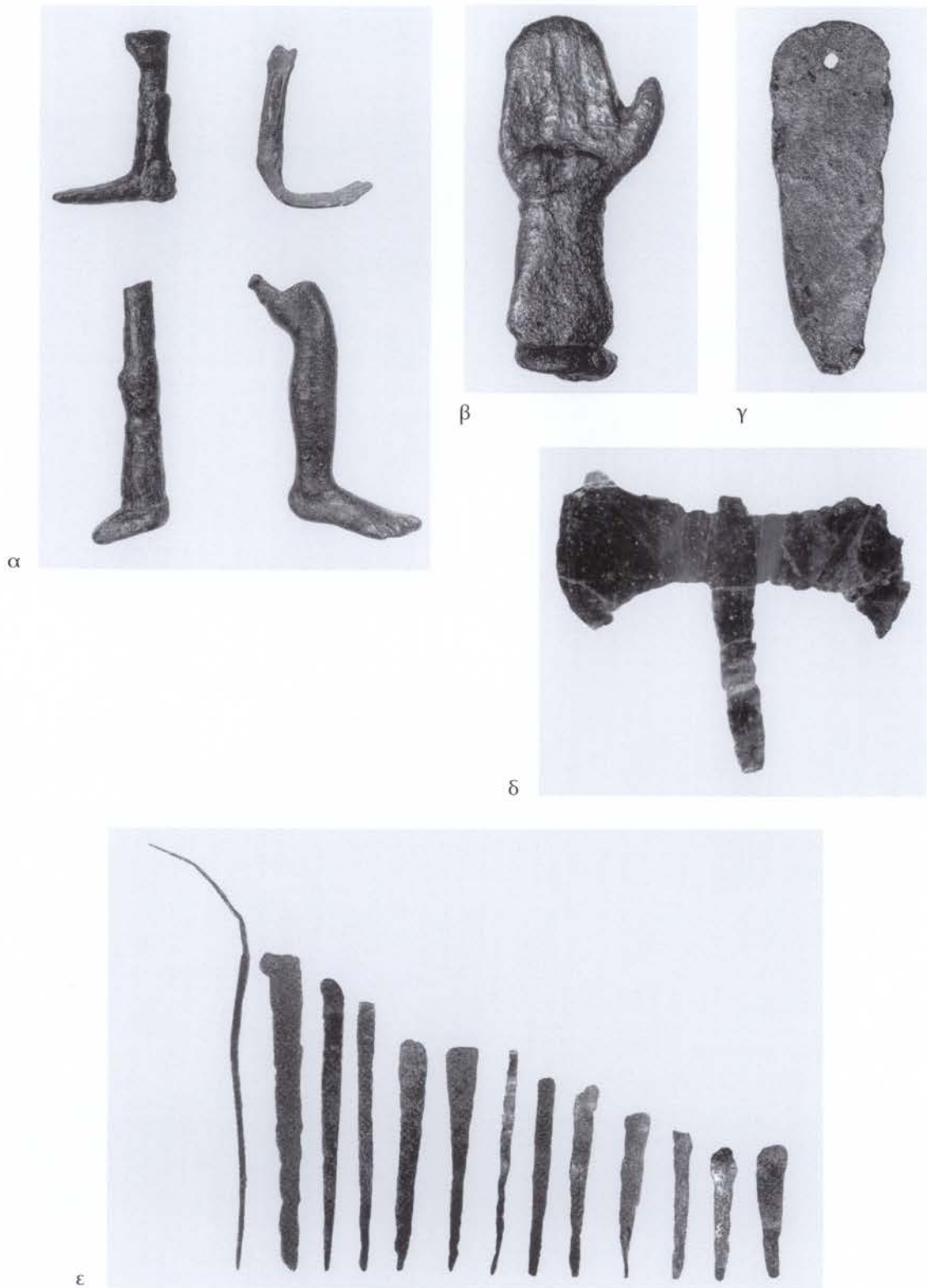

γ

δ

γ. Χάλκινο ἀναθηματικὸ πόδι. δ. Χάλκινο περίμητο ἔλασμα κάτω τμήματος ἀνθρώπινου κορμοῦ μετὰ τὰ δύο πόδια.

α. Χάλκινα αναθηματικά πόδια. β. Χάλκινο αναθηματικό χέρι. γ. Χάλκινο μαχαίρι. δ. Χάλκινο έλασμα με μορφή διπλοῦ πέλεκυ. ε. Χάλκινες λεπίδες.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Σελ. 214. Χάλκινο σκορπιοῦ.

Εἰκ. 1α-ε. Μικρὰ ἐλάσματα: α. Ἐπίμηκες ἔλασμα μὲ ὀπή στὴν κεφαλή. β. Διχαλωτὸ ἀντικείμενο. γ-δ. Ὅμοιώματα φυλλόσχημων ἐγχειριδίων μὲ στειλεό. ε. Σπάτουλα ἢ φτυαράκι.

Εἰκ. 2. Χάρτης κατανομῆς λεπιδίων.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίν. 1. Χάλκινο εἰδώλιο σκορπιοῦ.

Πίν. 2. α. Ἐλασμα σὲ σχῆμα γυναίκας. β. Ἐλασμα σὲ σχῆμα ἀνδρα. γ. Χάλκινο ἀναθηματικὸ πόδι. δ. Χάλκινο περὶτμητο ἔλασμα κάτω τμήματος ἀνθρώπινου κορμοῦ μὲ τὰ δύο πόδια.

Πίν. 3. α. Χάλκινα ἀναθηματικὰ πόδια. β. Χάλκινο ἀναθηματικὸ χέρι. γ. Χάλκινο μαχαίρι. δ. Χάλκινο ἔλασμα μὲ μορφή διπλοῦ πέλεκου. ε. Χάλκινες λεπίδες.

ΓΙΩΡΓΟΥ ΒΑΡΟΥΦΑΚΗ

Γ. ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΧΑΛΚΙΝΩΝ ΔΟΚΙΜΙΩΝ
ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΑΠΟ ΤΑ ΚΥΘΗΡΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη¹ που ακολουθεί εξετάζει από χημικής και μεταλλουργικής πλευράς 6 άμορφα δοκίμια χαλκού της μινωικής εποχής, που βρέθηκαν στα Κύθηρα και οδηγεί σε πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με τον τρόπο που προέκυψαν, ως και για τη σημασία της ανακάλυψής τους. Η ίδια μελέτη σχολιάζει τη σύνθεσή τους, την προέλευση των πρώτων υλών, που χρησιμοποιήθηκαν για τη χύτευσή τους και τον λόγο της άμορφης κατάστασής τους με την όποιαν εμφανίζονται.

Χημική σύνθεση των έξι άμορφων χάλκινων δοκιμίων

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

A/A	Χαλκός Cu %	Κασσίτερος Sn %	Μόλυβδος Pb %	Σίδηρος Fe %	Νικέλιο Ni %	Άρσενικό As %	Άντιμόνιο Sb %
1	98.89	0.008	0.05	0.31	0.08	0.05	0.09
2	99.54	0.007	-	0.04	0.04	0.09	0.02
3	99.45	0.009	-	0.02	0.04	0.10	0.02
4	90.13	0.13	7.34	0.65	0.06	1.19	0.18
5	99.47	0.010	-	0.02	0.04	0.09	0.02
6	54.86	1.51	29.78	4.89	0.30	1.69	0.11

1. Η εργασία αυτή αποτελεί παράρτημα της εργασίας της Δρ. Έφης Σαπουνά-Σακελλαράκη και του καθηγητή Πανεπιστημίου Γιάννη Σακελλαράκη, τους οποίους εύχαριστώ θερμά για τη συνεργασία τους. Εύχαριστίες όφειλω επίσης στον κ. Γ. Σταϊνχάουερ, διευθυντή του Αρχαιολογικού Μουσείου του Πει-

ραιά και της συζύγου του, αρχαιολόγου κ. Κορνηλίας Αξιώτη για την πάντοτε πρόθυμη συμβολή τους στις προσπάθειές μου στον τομέα της αρχαίας τεχνολογίας. Τέλος, εύχαριστώ τον αγαπητό συνάδελφο κ. Αντώνη Λύκο, για τις χημικές αναλύσεις και την καλή του συνεργασία.

Αρ. 1.

Αρ. 2.

Αρ. 3.

Αρ. 4.

Αρ. 5.

Αρ. 6.

Έξι άμορφα χάλκινα δοκίμια μινωικής εποχής.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Περιεκτικότητα σε άλλα σπάνια στοιχεία

A/A	Άργυρος	Κοβάλτιο	Ψευδάργυρος	Βισμούθιο	Θείο
	Ag	Co	Zn	Bi	S
	%	%	%	%	%
1	0.005	0.009	0.06	0.023	0.12
2	0.002	-	-	0.003	0.18
3	0.003	-	-	0.003	2.07
4	0.11	-	-	0.080	0.028
5	0.004	-	-	0.003	0.25
6	0.10	-	-	1.40	0.35

Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των Πινάκων 1 και 2

Η χημική εξέταση των έξι άμορφων δοκιμίων χαλκού της μινωικής εποχής, που βρέθηκαν στα Κύθηρα, έδωσε τα ακόλουθα ενδιαφέροντα αποτελέσματα:

Από τα έξι δοκίμια μόνον ένα περιέχει κασσίτερο και αυτόν σε πολύ χαμηλά επίπεδα (1.51%). Κάτι που θυμίζει πολύ τα πρωτομινωικά ειδώλια της Κρήτης² της ίδιας εποχής, τα όποια είχαν πράγματι ελάχιστο κασσίτερο. Το ίδιο ισχύει, όπως θα παρατηρήσουμε και για τα άλλα στοιχεία.

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο είναι, ότι από τα έξι δοκίμια τα τέσσερα (δοκίμια 1, 2, 3 και 5) είναι χαλκός, καθαρός θα λέγαμε, αφού περιέχει το μέταλλο αυτό σε ποσοστά πάνω από 99%. Η συγκέντρωση των άλλων στοιχείων, που περιέχονται στα τέσσερα αυτά δοκίμια και αναφέρονται στους Πίνακες 1 και 2, είναι πολύ μικρή και η χαμηλή αυτή περιεκτικότητά τους συνιστά ότι τα στοιχεία αυτά προϋπήρχαν στις πρώτες ύλες που χρησιμοποιήθηκαν, δηλαδή στα αρχικά μεταλλεύματα και ως εκ τούτου δεν προστέθηκαν σκόπιμα για την παραγωγή του μεταλλικού χαλκού. Αυτό ισχύει ακόμη και για την περίπτωση του δοκιμίου 6 με τον λίγο κασσίτερο (1.51%) και τον πολύ μόλυβδο. Ο τελευταίος βέβαια είναι και το μόνο μέταλλο, που θα προστέθηκε σκόπιμα, όπως αναφέρεται αμέσως μετά. Όλα όμως τα άλλα ξένα προς τον χαλκό στοιχεία, που τον συνοδεύουν σε ίχνη προέρχονται από το αρχικό μέταλλωμα χαλκού και συνυπάρχουν με τον μεταλλικό χαλκό. Τα στοιχεία αυτά συνηθίζουμε να τα χαρακτηρίζουμε στη μεταλλουργία ως ξένες ακαθαρσίες.

2. Varoufakis, 1995.

Τὰ υπόλοιπα δύο ἀπὸ τὰ ἕξι ἐξετασθέντα δοκίμια, δηλαδή τὸ ὑπ' ἀρ. 4 καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 6, περιέχουν μόλυβδο, ποὺ προστέθηκε σκόπιμα καὶ μάλιστα σὲ μεγάλες ποσότητες. Τὸ ἓνα (δοκίμιο 4) περιέχει 7.34% καὶ τὸ ἄλλο (δοκίμιο 6) 29.8%. Τέτοιες μεγάλες περιεκτικότητες σὲ μόλυβδο ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὴν περίπτωση τῶν μινωικῶν εἰδωλίων τῆς Κρήτης καὶ εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ξαναβρίσκουμε καὶ πάλι τὴν ἴδια σύνθεση καὶ στὰ εὐρήματα τῶν Κυθήρων. Σὲ μιὰ ἐποχῆ, ὅπου ὁ κασσίτερος εἴτε δὲν ὑπῆρχε, εἴτε ἀποτελοῦσε ἓνα σπάνιο μέταλλο, ὅπως παρατηρεῖται πολλὲς φορὲς καὶ στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἢ προσθήκη μολύβδου στὰ χυτὰ βοηθοῦσε πολὺ στὴν καλὴ εὐχυτότητα τοῦ μετάλλου. Δηλαδή στὴν εὐκινησία τοῦ ρευστοῦ μετάλλου κατὰ τὴ χύτευσή του μέσα στὴ μήτρα (κ. καλούπι), ὥστε νὰ εἰσέρχεται σὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειές της καὶ νὰ ἐπιτυγχάνεται τελικὰ ἓνα καλὸ χυτό. Ἀντίθετα, στὴν περίπτωση ποὺ δὲν χρησιμοποιεῖται μόλυβδος ἢ κασσίτερος, ἀλλὰ καθαρὸς χαλκὸς τὸ τελικὸ χυτὸ παρουσιάζει πολλὲς φουσαλίδες καὶ ἐπειδὴ ἡ ρευστότητα τοῦ πηγματος κατὰ τὴ χύτευση δὲν εἶναι καλὴ, μπορεῖ ἀκόμη καὶ νὰ διακοπεῖ καὶ τὸ χυτὸ νὰ μείνει ἡμιτελές. Παρόμοιες περιπτώσεις ἔχουν παρατηρηθεῖ καὶ κατὰ τὴν ἀναφερθεῖσα μελέτη τῶν μινωικῶν εἰδωλίων τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων τῶν Κυθήρων. Ἡ χρῆση λοιπὸν τοῦ μολύβδου βοηθοῦσε πολὺ στὴ χύτευση καὶ δείχνει τὴ μεγάλη ἰκανότητα τῶν μεταλλουργῶν τῆς μακρινῆς ἐκείνης ἐποχῆς νὰ δημιουργοῦν τόσο μικρά, ἀλλὰ καὶ τόσο λεπτὰ καὶ πανέμορφα χάλκινα καλλιτεχνήματα, ὅπως εἶναι τὰ εἰδώλια. Εἶναι πράγματι ἀξιοθαύμαστη ἡ γνώση, ἢ ἐμπειρία, ἀλλὰ καὶ ἡ εὐαισθησία τους σ' αὐτὸν τὸν τομέα τῆς ἀνθρώπινης δημιουργίας. Μία δημιουργία ἐξαιρετικὰ δύσκολη, ὅταν ἔπρεπε νὰ ἐργάζονται σὲ τόσο ὑψηλὲς θερμοκρασίες καὶ κάτω ἀπὸ τὶς τόσο δύσκολες συνθῆκες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Μιὰ ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση: Εἶναι συγκινητικὸ νὰ διαπιστώνεται ὅτι ἡ πρακτικὴ τῆς χρήσης μολύβδου στὴ χύτευση χάλκινων γλυπτῶν γιὰ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς καλῆς εὐχυτότητας κατὰ τὸ χυτήριο ξεκίνησε ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους καὶ συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ πολὺ ἀργότερα καὶ ιδιαίτερα στοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ἓνα χυτὸ μπρούντζινο ἔμβολο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τοῦ στόλου τῆς Κλεοπάτρας καὶ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴ ναυμαχία τοῦ Ἀκτίου τὸ 31 π.Χ. κατὰ τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου καὶ βρέθηκε κατὰ τὶς ἀνασκαφές τῆς Νικόπολης, περιέχει περίπου 13% μόλυβδο. Τὸ θραῦσμα αὐτὸ τοῦ ἐμβόλου, γιὰ τὴ δυστυχῶς δὲν βρέθηκε ὁλόκληρο, ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ ἔμβολα τῶν 300 πολεμικῶν πλοίων, ποὺ κατέλαβε μετὰ τὴ νίκη του ὁ Ὀκταβιανὸς καὶ στόλισε τὸ μνημεῖο τρόπαιο, ποὺ ἔστησε στὴ Νικόπολη. Τὰ χυτὰ αὐτὰ μπρούντζινα ἔμβολα ἦταν πολὺ μεγάλα καὶ ἡ καλὴ χύτευση μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ μόνο μὲ τὴν προσθήκη μολύβδου³. Ἐπο-

3. Βαρουφάκης, 2002.

μένως ή χρήση του μολύβδου στα χυτήρια του χαλκού αποτελεί πρακτική των Μινών της 2ης προχριστιανικής χιλιετίας, που προηγήθηκε εκείνης των Ρωμαίων. Έδω θα πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι, εκτός από μια καλή εύχυτότητα, είχαν και μία μεγάλη οικονομία, γιατί ο κασσίτερος ήταν, ως γνωστόν, 7 φορές ακριβότερος από τον χαλκό⁴ και στη ρωμαϊκή εποχή ίσως και περισσότερο και, το πιο σημαντικό, για τη χύτευση των μεγάλων έμβόλων του 1ου αιώνα π.Χ. θα χρειαζόνταν μεγάλες ποσότητες του πανάκριβου αυτού μετάλλου. Με τη χρήση όμως του μολύβδου πετύχαιναν και τα δύο: Ευχυτότητα και οικονομία.

Θα πρέπει ακόμη να τονισθεί, ότι ποτέ δεν χρησιμοποιούσαν κράματα χαλκού και μολύβδου για την κατασκευή σφυρήλατων αντικειμένων ούτε στους προϊστορικούς, ούτε στους ιστορικούς χρόνους. Και αυτό για τον απλούστατο λόγο ότι τα χυτά αυτά είναι εύθραυστα και δεν μπορούν να διαμορφωθούν ούτε στη θερμοκρασία του περιβάλλοντος, αλλά ούτε και σε ύψηλες θερμοκρασίες. Όταν ήθελαν να παράγουν σφυρήλατα, τότε χρησιμοποιούσαν μόνον κράματα χαλκού και κασσιτέρου, δηλαδή κρατερώματα ή μπρούντζους.

Άξιοσημείωτο είναι ότι τα κράματα των δοκιμίων 4 και 6, δηλαδή εκείνα των μολυβδούχων κραμάτων χαλκού, περιέχουν 0.11% και 0.10% αντιστοίχως άργυρο. Πολύ πιθανόν αυτό να οφείλεται στον μόλυβδο, ο οποίος, όπως είναι γνωστό, συνυπάρχει στα μεταλλεύματα με τον άργυρο και είναι γνωστό, ότι στην αρχαιότητα στην περιοχή του Λαυρίου υπήρχαν άφθονα μεταλλεύματα αργυρούχου μολύβδου, τα γνωστά Αργυρεία. Από αυτά έξηγαν αρχικά μόλυβδο, ο οποίος περιείχε μικρές ποσότητες αργύρου, την εποχή εκείνη 2000 και 4000 το πολύ γραμμάρια ανά τόνο μεταλλικό μολύβδου, και στη συνέχεια απομόνωναν τον άργυρο, που ως γνωστόν αποτελούσε το μυστικό της οικονομικής δύναμης της Αθηναϊκής Πολιτείας. Η παρουσία, λοιπόν, του αργύρου στα μολυβδοῦχα κράματα των δοκιμίων 4 και 6 θα ήταν συστατικό του χρησιμοποιηθέντος κατά το χυτήριο μολύβδου.

Μία άλλη ενδιαφέρουσα περίπτωση είναι ότι τα μολυβδοῦχα κράματα των δοκιμίων 4 και 6 περιέχουν άρσενικό, 1.19% και 1.69% αντιστοίχως. Το δοκίμιο 6 περιέχει και νικέλιο (0.30%), αλλά και βισμούθιο (1.40%). Δύο είναι οι πιθανότητες της συνύπαρξης των τελευταίων. Η πρώτη ότι τα μέταλλα αυτά θα προέρχονταν από τα αρχικά μεταλλεύματα, που χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή του μολύβδου και ή άλλη ότι η πρώτη ύλη ήταν άρσενικοῦχος μπρούντζος, δηλαδή ένα κράμα χαλκού και άρσενικού, που επαναχρησιμοποιήθηκε για την χύτευση όρισμένων χυτών, πιθανόν και ειδωλίων. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι πρώτοι μπρούντζοι, που εμφανίζονται στα αιγαιοπελαγίτικα νησιά προέρχονται από την ταυτόχρονη πήξη μεταλλευμάτων χαλκού και άρσενικού, είτε από μεταλλεύματα άρσενικούχου χαλκού.

4. Βαρουφάκης, 1996.

Συμπεράσματα

Από τα εξετασθέντα 6 άμορφα χυτά δοκίμια χαλκού, τὰ 4 (δοκίμια 1, 2, 3 και 5) είναι καθαρὸς χαλκὸς με ἴχνη ξένων προσμιξεων, ποὺ ὀφείλονται σὲ στοιχεῖα, προερχόμενα ἀπὸ τὶς χρησιμοποιηθεῖσες πρῶτες ὕλες καὶ κυρίως τὰ ἀρχικὰ μεταλλεύματα.

Τὰ δύο δοκίμια (4 καὶ 6) εἶναι κράματα χαλκοῦ καὶ μολύβδου, ὅπου ὁ τελευταῖος προστέθηκε σκόπιμα γιὰ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς καλῆς εὐχυτότητας κατὰ τὴ διαδικασία τοῦ χυτηρίου. Εἶναι ἀξιοσημείωτη ἡ χρῆση τοῦ μολύβδου, ἡ ὁποία ἐπανεμφανίζεται στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καὶ ἰδιαίτερα στοὺς ρωμαϊκοὺς.

Ὁ περιεχόμενος ἄργυρος τῶν μολυβδούχων κραμάτων χαλκοῦ τῶν δοκιμίων 4 καὶ 6 ὀφείλεται μάλλον στὸν χρησιμοποιηθέντα μολυβδο, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, προέρχεται ἀπὸ τὸν ἀργυροῦχο μολυβδο τοῦ Λαυρίου, ἴσως ἀκόμη καὶ τῆς Σίφνου, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, εἶχε πλούσια μεταλλεύματα ἀργύρου.

Τὸ περιεχόμενο ἀρσενικὸ τῶν δοκιμίων 4 καὶ 6 πιθανὸν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ χρῆση ὡς πρώτης ὕλης κάποιου παλαιοῦ ἀρσενικούχου κρατερώματος (μπρούντζου). Ἡ ἐπαναχρησιμοποίηση παλαιῶν μεταλλικῶν κραμάτων ὁποιαδήποτε μετάλλων εἶναι κάτι τὸ σύνηθες ἀκόμη καὶ σήμερον καὶ ἐντάσσεται στὴ γνωστὴ διαδικασία τῆς ἀνακύκλωσης τῶν μετάλλων.

Τὸ ἄμορφο τῶν 6 δοκιμίων χαλκοῦ ἐνισχύει τὴν ἄποψη, ὅτι θὰ ἀποτελοῦσαν περισσεύματα ἀπὸ χυτήρια χαλκοῦ, τὰ ὁποῖα ἔχουναν στὴν ἄμμο ἢ στὸ χῶμα, προκειμένου νὰ τὰ ἐπαναχρησιμοποιήσουν σὲ ἄλλα χυτήρια. Τὰ δοκίμια 4 καὶ 6 θὰ χρησιμοποιήθηκαν μάλλον γιὰ τὴ χύτευση εἰδωλίων, ἐνῶ τὰ δοκίμια 1, 2, 3 καὶ 5 πολὺ πιθανὸν καὶ γιὰ τὴν παραγωγή ταλάντων, τῶν γνωστῶν στὴ μεταλλουργία καὶ ὡς χελωνῶν χαλκοῦ.

Τέλος, ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἐν λόγω δοκιμίων εἶναι πολὺ σημαντικὴ, γιὰτὶ ἐνισχύει τὴν ἄποψη, ὅτι στὰ Κύθηρα θὰ ὑπῆρχε μιὰ καλὰ ὀργανωμένη μεταλλουργία χαλκοῦ με ἐργαστήρια γιὰ τὴ χύτευση εἰδωλίων καὶ ἄλλων χυτῶν χαλκοῦ, πιθανὸν καὶ ταλάντων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Varoufakis 1995 G. J. Varoufakis, Chemische und metallurgische Untersuchung von 45 Minoischen Statuetten, *Die Bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägais*, Efi Sapouna-Sakellarakis, *PBF*, Abteilung 1, Band 5, Franz Steiner Verlag (Stuttgart).
- Βαρουφάκης 2002 Γ. Ι. Βαρουφάκης, Ένα έμβολο τριήρους από τὸ μνημεῖο τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου στὴ Νικόπολη. Μία νέα γενιὰ ναυτικοῦ ὄπλου τοῦ 1ου αἰῶνα π.Χ. (ὕπὸ δημοσίευση).
- Βαρουφάκης 1996 Γ. Ι. Βαρουφάκης, *Ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ Ποιότητα. Ἡ Ἱστορία καὶ ὁ Ἐλεγχος τῶν Ὑλικῶν ποὺ σημάδεψαν τὸν Ἑλληνικὸ Πολιτισμὸ*, Αἶολος (Ἀθήνα).

ΑΙΜΙΛΙΑΣ ΜΠΑΝΟΥ

Δ. ΜΙΚΡΟΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΜΙΝΩΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ
ΑΠΟ ΠΗΛΟ, ΛΙΘΟ ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΥΛΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα μελέτη* περιγράφονται, αναλύονται, χρονολογούνται και ἐρμηνεύονται ὅλα τὰ ἀντικείμενα, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χάλκινα, ποὺ ἦλθαν στὸ φῶς στὴ διάρκεια τῆς τριετοῦς ἔρευνας καὶ ἀνασκαφῆς (1992-1994) στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ Κυθήρων, τὸ πρῶτο ἀδιαμφισβήτητο μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς ἐκτὸς Κρήτης. Βασικὸς ἄξονας τῆς περιγραφῆς, ἀνάλυσης καὶ ἐρμηνείας αὐτῆς εἶναι ἡ σύγκριση τῶν ἀντικειμένων ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων μὲ ὁμοειδῆ ὡς πρὸς τὴ μορφή καὶ τὸν χαρακτήρα εὐρήματα ἀπὸ ἄλλες μινωικὲς θέσεις, πρωτίστως ἱερὰ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ χώρους μὲ διαφορετικὴ λειτουργία.

* Ἀρχὴ τῆς μελέτης ἀποτέλεσε ἡ συμμετοχή μου στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1994, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ μου στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Γιάννη Σακελλαράκη, ὁ ὁποῖος γενναιοδωρὰ καὶ ἀποφασιστικὰ μοῦ ἐμπιστεύθηκε τὸ σχετικὸ ὕλικό. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ εὐχαριστίες μου ἀπευθύνονται πρωτίστως σὲ αὐτόν. Ὅλοι οἱ συνεργάτες στὸ συλλογικὸ ἔργο δημοσίευσης τοῦ συνόλου τῶν εὐρημάτων τοῦ ἱεροῦ στάθηκαν πολὺτιμοὶ συνομιλητὲς σὲ διάφορα στάδια τῆς μελέτης καὶ τοὺς εὐχαριστῶ θερμὰ. Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ὀφείλω, ἐπίσης, στοὺς συναδέλφους ποὺ χρόνια ἰχνηλατοῦν τὰ βήματα τῶν πρώτων ἢ παλαιότερων κατοίκων τοῦ νησιοῦ τῶν Κυθήρων, Cyrián Broodbank, Εὐαγγελία Κυριατζῆ καὶ Ἄρη Τσαρβόπουλο, γιὰ τὴν προθυμία τους νὰ μοιραστοῦν μαζί μου τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τους. Κατὰ τὴ μελέτη τοῦ ὕλικου, πολὺτιμη στάθηκε ἡ ἐμπειρία τοῦ Γιώργου Ρεθεμιωτάκη στὶς συζητήσεις μας γιὰ τὸ εἶδος καὶ τὸν χαρακτήρα ὀρισμένων ἀναθημάτων στὰ Μουσεῖα Πειραιᾶ καὶ Ἡρακλείου, καθὼς καὶ τοῦ Ἀντώνη Βασιλάκη. Τὸ ὕλικὸ κατασκευῆς λίθινων ἀντικειμένων συζήτησε πρόθυμα μαζί μου ὁ Παναγιώτης Καρκάνας. Θερμὲς εὐχαριστίες ἀπευθύνω καὶ στοὺς τρεῖς. Ἡ καθηγήτρια Κλαίρη Παλυβοῦ πρόθυμα μοιράστηκε μαζί μου τὴν ἐμπειρία καὶ τὴ γνώση της κατὰ τὴ συζήτησή μας σχετικὰ μὲ τὰ ὁμοιώματα

ἀρχιτεκτονημάτων. Τὴν εὐχαριστῶ θερμὰ. Τὴν Μαρίκα Ζεῖμπέκη εὐχαριστῶ ἐπίσης γιὰ τὴν ἐξουσιοδότησή μου τὴν ἀδημοσίευτη διδακτορική της διατριβὴ γιὰ τὰ ζωόμορφα εἰδῶλια τῶν ἱερῶν κορυφῆς τοῦ Γιούχτα καὶ τοῦ Κόφινα, τὴν ὁποία, δυστυχῶς, ἀκροθιγῶς ἀναφέρω ἀφοῦ, ὅταν ἔφτασε στὰ χέρια μου, τὸ παρὸν κείμενο εἶχε πάρει τὸν δρόμο τῆς ἐκδόσεως (2005).

Τὶς ἀντίξοες συνθῆκες τῆς μακρᾶς, λόγω πολλαπλῶν ὑποχρεώσεων, μελέτης ἀντιστάθμισε ἡ φιλόξενη ἀτμόσφαιρα τοῦ Μουσείου Πειραιᾶ. Τὴ Διευθύντρια τοῦ Μουσείου κατὰ τὸ διάστημα τῆς μελέτης μου (1994-2004), κυρία Νέλλη Ἀξιώτη, εὐχαριστῶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη παροχὴ κάθε δυνατῆς διευκόλυνσης. Οἱ συντηρήτριες τοῦ Μουσείου Πειραιᾶ, κυρίες Γιάννα Διαμαντάκου καὶ Τατιάνα Παναγοπούλου μὲ ἰδιαίτερη προθυμία καὶ εὐγένεια διευκόλυναν τὸ ἔργο μου, ὅποτε χρειάστηκε. Τὶς εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμότατα.

Οἱ φωτογραφίες τῶν εὐρημάτων εἶναι τῆς Τζέλης Χατζηδημητρίου καὶ τοῦ Παναγιώτη Βούλγαρη, ποὺ μὲ ὑπομονὴ ἔφεραν εἰς πέρας τὸ ἔργο τῆς φωτογράφησης τῶν μικροσκοπικῶν ἀποτμημάτων. Τὰ σχέδια εἶναι τῆς Μανόλιας Σκουλούδη, ἡ ὁποία ὑπῆρξε πάντα πρόθυμη συνεργάτις στὸ ἐξίσου δύσκολο ἔργο τῆς σχεδίασης. Θερμὲς εὐχαριστίες ἀπευθύνω σὲ ὅλους.

Ὁ ὅρος «ἀντικείμενα» στὸν τίτλο τῆς μελέτης ἐπελέγη ὡς γενικότερος – ἐντούτοις ἀκριβέστερος – τοῦ ὅρου «ἀναθήματα», ἐπειδὴ ἡ παντελῆς σχεδὸν ἀπουσία ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων καὶ καθαρῆς στρωματογραφίας ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ ἱεροῦ δὲν ἐπιτρέπει τὸν ἀσφαλῆ χαρακτηρισμὸ ὅλων τῶν σχετικῶν εὐρημάτων ὡς ἀναθηματικῶν – ἢ ἀκόμη καὶ ὡς λατρευτικῶν – ἢ μὴ. Γιὰ τὴν πλειονότητα αὐτῶν πάντως ὁ πρῶτος χαρακτηρισμὸς προκύπτει ὡς ὁ πλέον ἀβίαστος.

Ἡ μελέτη διαρθρώνεται σὲ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος ἀποτελεῖ ὁ κατάλογος τῶν εὐρημάτων, ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ διπλῆ κατάταξη. Ἡ πρώτη εἶναι γενικότερη καὶ ἀφορᾷ τὴ διάκριση τῶν ἀντικειμένων ὡς πρὸς τὴ βασικὴ ὕλη κατασκευῆς, δηλαδὴ πηλό, λίθο καὶ πολύτιμες ὕλες. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς κατάταξης, ἡ σειρά παρουσίας ἀντιστοιχεῖ στὸ πλῆθος τῶν εὐρημάτων κάθε κατηγορίας. Ἡ δευτέρη κατάταξη, ἐντὸς καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς τρεῖς κατηγορίες ποὺ προαναφέρθηκαν, εἶναι εἰδολογικὴ καὶ ἐπομένως ἐρμηνευτικὴ. Ἔτσι, τὰ πῆλινα ἀντικείμενα διακρίνονται σὲ ἀνθρώπινα εἰδώλια καὶ/ἢ ἀναθηματικὰ μέλη, σὲ ζωόμορφα εἰδώλια (ἢ ὁμοιώματα ζώων ἐπίθετα σὲ ἄλλα ἀντικείμενα), σὲ κέρατα καθιέρωσης, σὲ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων καὶ ἀναπαραστάσεις τοπιῶν, σὲ σκευὴ, σὲ ἀγνύθες καὶ σφονδύλια, σὲ διάφορα μεμονωμένα ἀντικείμενα, ἐπίθετα ἢ μὴ, καὶ σὲ διάφορα «ἀπροσδιόριστα». Τὰ λίθινα ἀντικείμενα διακρίνονται μὲ τὴ σειρά τους σὲ σκευὴ, ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα, ψήφους καὶ διάφορα μεμονωμένα, ἐνῶ ἡ κατηγορία τῶν ἀντικειμένων ἀπὸ πολύτιμες ὕλες περιλαμβάνει ἓνα εὐρημα ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο καὶ τέσσερα ἀπὸ χρυσό. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ σειρά παρουσίας τῶν εὐρημάτων στὸ πλαίσιο τῆς εἰδολογικῆς κατάταξης πλέον, αὐτὴ γίνεται κατὰ ἔτος ἀνασκαφῆς, τομέα (ὁ ὁποῖος δηλώνεται μὲ γράμμα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου) καὶ ὁμάδα, ἐνῶ προτάσσονται τὰ εὐρήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ περισυλλογὴ κατ' ἔτος. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν τὰ ἀνθρώπινα εἰδώλια, γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ σειρά παρουσίας ἀκολουθεῖ νοητὰ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, ἀπὸ τὴν κεφαλὴ πρὸς τὰ κάτω ἄκρα.

Ὁ βαθμὸς βεβαιότητας κατὰ τὴν κατάταξη τῶν ἀντικειμένων σὲ ὀρισμένη κατηγορία δὲν εἶναι πάντα ὁ ἴδιος. Ὅταν ἓνα ἀντικείμενο δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα, ὁ προτεινόμενος χαρακτηρισμὸς ἀκολουθεῖται ἀπὸ ἐρωτηματικὸ. Ἀκόμα μικρότερος βαθμὸς βεβαιότητας κατατάσσει τὸ ἀντικείμενο στὴν κατηγορία τῶν «ἀπροσδιόριστων».

Τὸ κάθε εὐρημα περιγράφεται, συγκρίνεται, σχολιάζεται καὶ ἐρμηνεύεται χωριστά. Εἰδικότερα, κάθε καταχώριση τοῦ καταλόγου ἀκολουθεῖ τὴν ἑξῆς τυπικὴ σειρά: Δίνεται ὁ ἀριθμὸς τοῦ καταλόγου καὶ ἀκολουθοῦν οἱ ἐνδείξεις τῆς ἀνασκαφῆς, ὁ ἀριθμὸς καταχώρισης τοῦ εὐρήματος στὸ Μουσεῖο Πειραιᾶ, ἐὰν ὑπάρχει, καὶ οἱ ἀριθμοὶ παραπομπῆς σχεδίων καὶ εἰκόνων. Στὴ συνέχεια, γίνεται σύντομη περιγραφή τοῦ ἀντικειμένου: Περιγράφονται ὁ τύπος ἢ τὸ σχῆμα του, ἢ διακόσμηση ποὺ πιθανὸν φέρει καὶ τὸ ὕλικό κατασκευῆς του καὶ δίνονται οἱ διαστάσεις του. Κατὰ περίπτωσιν, ἀκολουθοῦν σχόλια ποὺ ἀφοροῦν εἴτε συγκρίσεις μὲ ἄλλα ἀντικείμενα εἴτε τὴν τεχνοτροπία ἢ κάποια ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀντικειμένου.

Ακολουθεῖ, τέλος, ἡ χρονολόγησις τοῦ ἀντικειμένου, ὅπου αὐτὴ εἶναι ἐφικτή. Ἡ χρονολόγησις ἐπιχειρεῖται βάσει συνδυασμένων ἐνδείξεων τῆς τεχνικῆς, τῆς μορφολογίας, τῆς τεχνοτροπίας καὶ κατόπιν συγκρίσεων μὲ ἄλλα ὁμοειδῆ ἀντικείμενα, ὅπου φυσικὰ τὰ σωζόμενα τμήματα τῶν ἀντικειμένων καὶ ἡ ὑπαρξὴ δημοσιευμένου ὑλικοῦ τὸ ἐπιτρέπουν. Ἐπιβεβαιώνεται δὲ βάσει στρωματογραφικῶν ἐνδείξεων. Στὶς περιπτώσεις ὅπου οἱ χρονολογικὲς ἐνδείξεις ἔχουν εὖρος, ἡ πιθανότερη χρονολόγησις δίνεται μὲ πλάγιους χαρακτῆρες.

Τὰ ἀντικείμενα ποὺ παρουσιάζονται στὸν κατάλογο ἐξετάσθηκαν μὲ τὴ βοήθεια μεγεθυντικοῦ φακοῦ. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ χρώματος τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς διακόσμησης βασίστηκε στὸν ὁδηγὸ χρωμάτων Munsell (1994, ἀναθεωρημένη ἔκδοσις). Ὅπου ἡ ἀντιστοιχία δὲν εἶναι πλήρης, ἀναγράφεται καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ χρώματος στὰ ἀγγλικά. Σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἡ ἑλληνικὴ ὀνομασία βρίσκεται ἐγγύτερα στὴ χρωματικὴ ἐντύπωση τῆς συγγραφέως. Τὰ ἀντικείμενα εἶναι χειροποίητα, ἐκτὸς ἐὰν σημειώνεται διαφορετικὰ.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς μελέτης συγκεντρώνονται παρατηρήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν τεχνικὴ κατασκευῆς, τὴ μορφή καὶ τὴν τεχνοτροπία τῶν εὐρημάτων – ὅπου κρίνεται ἀπαραίτητο – καὶ συζητοῦνται ζητήματα ἐρμηνείας, στὸ πλαίσιο τῆς μινωικῆς θρησκείας καὶ λατρείας, καθὼς καὶ ζητήματα χρονολόγησός τους. Ἀκολουθεῖ ὁ ἐπίλογος, ὅπου ἀναφέρονται σημαντικὲς ὀψεις τοῦ χαρακτήρα τῶν ἱερῶν κορυφῆς, ὅπως διαφαίνονται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν μικροαντικειμένων ποὺ ἔχει προηγηθεῖ. Τέλος, σὲ παράρτημα παρουσιάζονται οἱ συσχετίσεις τῶν μικροαντικειμένων βάσει τῆς θέσης εὐρεσίης τους καθὼς καὶ ἡ σχέση τους μὲ πρωτογενεῖς ἀποθέσεις.

Ὁ στόχος κάθε μελέτης γίνεται εὐκρινέστερος ὅταν εὐθὺς ἐξαρχῆς τίθενται καὶ τὰ ὅριά της. Στὴν περίπτωσή μας, κύριο ἐμπόδιο στάθηκε ἡ ἀπουσία, ἐκτὸς ἐλάχιστων ἐξαιρέσεων, δημοσιευμένου ὑλικοῦ ἀπὸ τὰ ἱερὰ κορυφῆς τῆς Κρήτης, γεγονός ποὺ καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις εὐστοχα ἔχει εἰπωθεῖ ὅτι συνιστᾶ «ένα τεῖχος» γιὰ τὸν ἐρευνητὴ (Ρεθεμιωτάκης 1998, 15). Ἐδῶ θὰ προσθέσουμε, πόσο ὀδυνηρὴ γίνεται ἡ αἴσθησις ποὺ βιώνει ὁ ἐρευνητὴς ἀπὸ τὴν ὑποψία παρουσίας παρόμοιων εὐρημάτων ποὺ τροφοδοτοῦν οἱ ἀόριστοι καὶ ἐλλιπεῖς ἀναφορὲς καὶ ἀπὸ τὴν ταυτόχρονη ἀδυναμία προσέγγισής τους, ἔστω καὶ μέσα ἀπὸ ἀπλὲς καταγραφές, ἀναπαραστάσεις ἢ ἀπεικονίσεις· καὶ εἶναι ἡ αἴσθησις αὐτὴ ἀκόμη ἐντονότερη, ὅταν καλεῖται νὰ συναγάγει μορφὲς καὶ ἐρμηνεῖς γιὰ θραύσματα ἀντικειμένων ἐπιστρατεύοντας τὴν πιὸ τολμηρὴ του φαντασία.

Ἡ ἀποσπασματικότητα τῆς συντριπτικῆς πλειονότητος τῶν ἀντικειμένων ποὺ ἦλθαν στὸ φῶς στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ συνιστᾶ ἕνα ἀκόμα σημαντικό ἐμπόδιο στὴν ἐρμηνεία τους, ἂν ὄχι καὶ στὴν περιγραφή, τὴ σχεδίασις ἢ τὴ φωτογράφησή τους. Αὐτὸ γίνεται ἰδιαίτερα φανερὸ στὰ πῆλινα ἀντικείμενα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται στὴν κατηγορία τῶν ἀπροσδιόριστων ἢ ἐπίθετων σὲ ἄλλα ἀντικείμενα, ποὺ ἔχουν χαθεῖ. Ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν, οἱ ἀπόπειρες προσδιορισμοῦ ποὺ γίνονται ὡς ἐκθεσις

προβληματισμοῦ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν μάλλον παρὰ ὡς ἀποδόσεις μὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμὸ βεβαιότητος.

Παρόλα αὐτά, μὲ δεδομένη τὴν ἀπουσία δημοσιευμένου ἢ ἀκόμα καὶ ἐκτεθειμένου ὑλικοῦ πρὸς σύγκριση, ὁ δρόμος αὐτὸς προτιμήθηκε μὲ ἐπίγνωση καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ χρησιμεύσει στὴν προώθηση τῆς ἔρευνας, ὡς ἔναυσμα ἴσως γιὰ τὴ δημοσίευση καὶ τὴ μελέτη ἄλλου, ἤδη ἀνασκαμμένου, σχετικοῦ ὑλικοῦ.

I. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

A. ΠΗΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ – ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

Ἡ κατηγορία αὐτὴ διακρίνεται σὲ τρεῖς ὑποκατηγορίες. Στὴν πρώτη ὑποκατηγορία (1α) εντάσσονται τμήματα ἢ μέλη ἀνθρώπινων εἰδωλίων καθὼς καὶ μέρη ἔνδυσης ἢ ἐξάρτησης ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδοθοῦν μὲ βεβαιότητα σὲ ἀνθρώπινα εἰδώλια. Στὴ δεύτερη ὑποκατηγορία (1β) περιλαμβάνονται μέλη ποὺ μπορεῖ νὰ ἀνήκουν σὲ εἰδώλια ἢ νὰ ἀποτελοῦσαν αὐτόνομα ἀναθήματα (votive limbs) ἀλλὰ ἡ ἀποσπασματικότητά τους δὲν ἐπιτρέπει νὰ ὑποστηρίξουμε μὲ βεβαιότητα τὶ ἀπὸ τὰ δύο ἰσχύει. Στὴν τρίτη ὑποκατηγορία (1γ), τέλος, ἀνήκουν τὰ ἀναθηματικὰ μέλη ποὺ χαρακτηρίζονται μὲ ἀσφάλεια ὡς τέτοια. Ἐντὸς τῆς πρώτης καὶ τῆς δεύτερης ὑποκατηγορίας περιγράφονται κατὰ σειρὰ οἱ κεφαλές, οἱ κορμοί, τὰ ἄνω καὶ τὰ κάτω ἄκρα ἀνθρώπινων εἰδωλίων καὶ ἀναθηματικῶν μελῶν, σὲ μία νοητὴ ἀκολουθία ἀπὸ πάνω πρὸς τὰ κάτω.

1α. Ἀνθρώπινα εἰδώλια

Π1 (93/A56/Ειδ. 10 - Μ.Π. 8100). Κεφαλὴ ἀνδρικοῦ εἰδωλίου [Σχ. 1 πίν. 1(εἰκ. 1)].

Ἡ κεφαλή ἔχει ἀποτμηθεῖ στὴ βάση της καὶ ἀποδίδεται σχηματικά. Ἡ διάμετρος της μειώνεται σταθερὰ ἀπὸ τὸ μέτωπο πρὸς τὸ πηγούνι, ἔτσι ὥστε παρουσιάζει σχῆμα σχεδὸν ἀντεστραμμένου κώνου· ὅμως, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ ὀπίσθιο μέρος τῆς κεφαλῆς πρὸς τὴς παρεῖς καὶ ἀπὸ αὐτὲς πρὸς τὸ πρόσωπο εἶναι ἀπαλή. Τμῆμα τῆς ἀριστερῆς¹ παρεῖας ἔχει ἐπίσης ἀπολεπισθεῖ.

Ἡ μύτη ἀποδίδεται ὡς ἐπίμηκες τριγωνικὸ ἔξαρμα μὲ ὠσειδὴ ἀπόληξη στὸ κέντρο τοῦ προσώπου. Τὸ στόμα ἀποδίδεται ὡς κοιλότητα ἀκριβῶς στὴ βάση τῆς μύτης, τὸ

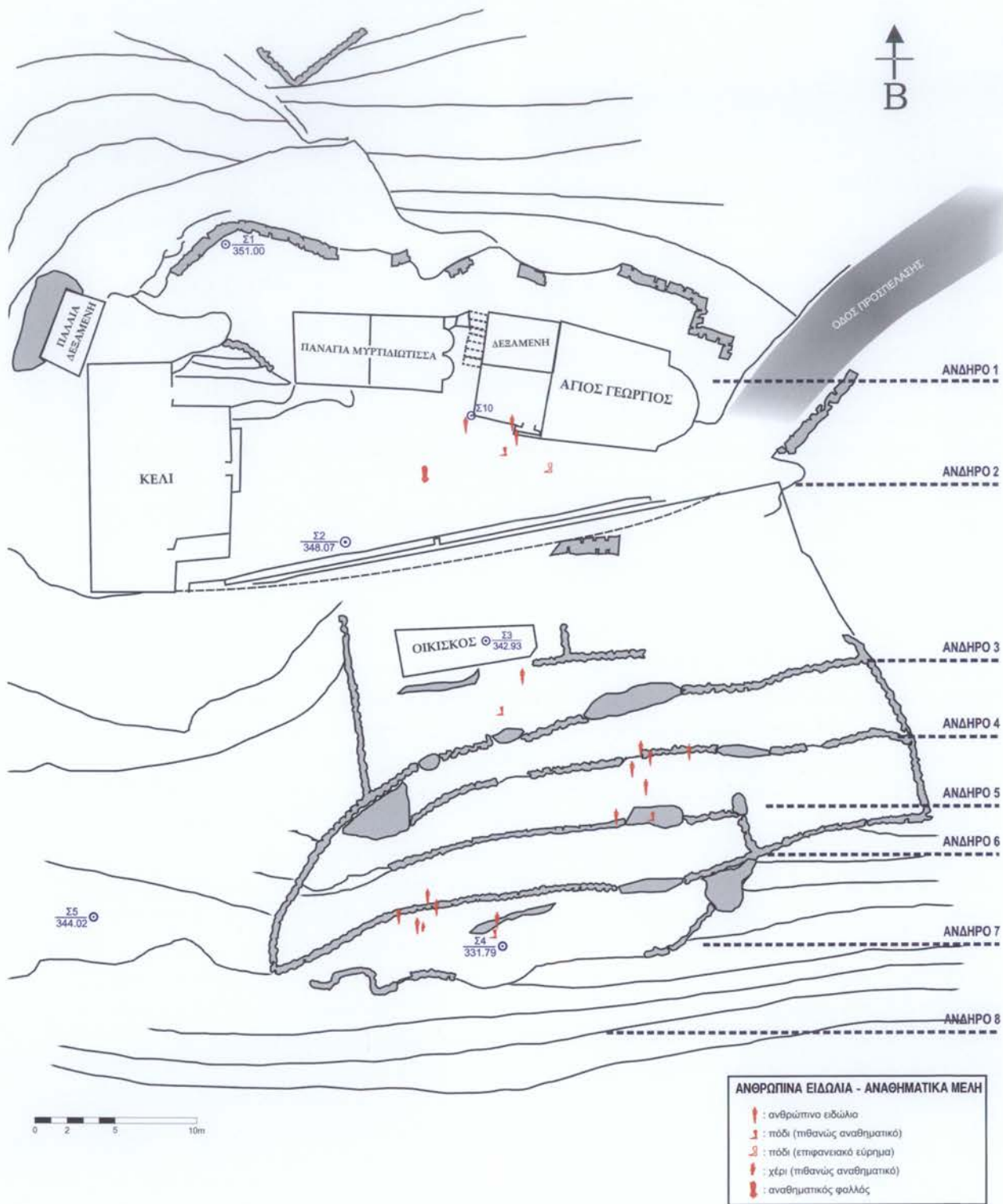
κάτω μέρος τῆς ὁποίας ὀρίζεται ἀπὸ γωνιώδες ἔξαρμα τριγωνικῆς διατομῆς. Μύτη καὶ στόμα διακρίνονται ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πρόσωπο μὲ ἔντονη ἐγχάραξη καὶ μὲ τὴ χρήση λεπτόκοκκου πηλοῦ. Τὸ ἔξαρμα τῆς μύτης συναντᾶ στὸ ἄνω μέρος τοῦ προσώπου πλαστικὴ ταινία ποὺ περιτρέχει τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ λεπτόκοκκο πηλό, ὅμοιο μὲ αὐτὸν τῆς μύτης καὶ τοῦ στόματος. Μικρὸ τμῆμα τῆς ταινίας δεξιὰ τῆς μύτης ἔχει ἀποτμηθεῖ.

¹Υλῆ: Πηλὸς φαιοκάστανος (10YR 6/2 light brownish gray), χονδρόκοκκος, μὲ πάρα πολλὲς προσμειξεις μικροῦ μεγέθους (oatmeal – sand tempered)², φαιοῦ χρώματος καὶ φαιοῦ

1. Οἱ ὄροι «ἀριστερά», «δεξιὰ» νοοῦνται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ θεατῆ.

2. Ὁ ὄρος «oatmeal» χρησιμοποιεῖται ἐδῶ κατὰ τὸν τρόπο ποὺ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ

τοὺς Coldstream & Huxley γιὰ τὴ μινωίζουσα κεραμικὴ ἀπὸ τὸ Καστρί (1972, 89) καὶ ἀπὸ τοὺς Rutter (1976, 10-11) γιὰ τὴ μινωίζουσα κεραμικὴ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Στέφανο. Περαιτέρω διακρίσεις

Ανθρώπινα ειδώλια και αναθηματικά μέλη.

(10YR 6/1) πυρήνα. Ἡ μύτη, τὸ στόμα καὶ ἡ ταινία τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς ἀποτελοῦνται ἀπὸ πηλὸ λεπτόκοκκο, στὸ ἴδιο χρῶμα μὲ αὐτὸν τῆς ὑπόλοιπης κεφαλῆς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.032 μ. Μέγ. διάμετρος (κάτω ἀπὸ τὴν ταινία): 0.029 μ. Ὑψος μύτης-στόματος: 0.017 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται γύρω στὰ 0.25 μ.

Παρὰ τὴ συνοπτικὴ ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν, ἡ εντύπωση ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὸ εἰδῶλιο εἶναι αὐτὴ τῆς λιπῆς ἔκφρασης μάλλον παρὰ τῆς ἀδυναμίας φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης ἢ τῆς βιαστικῆς ἐκτέλεσης. Αὐτὸ γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ τὴν προσοχὴ ποὺ ἔχει δοθεῖ στὴν κατασκευὴ τῆς ταινίας καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου ἀπὸ διαφοροτικὸ, λεπτόκοκκο πηλὸ, μὲ σκοπὸ τὸν διαχωρισμὸ τῶν λεπτομερειῶν τῆς μορφῆς ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πρόσωπο.

Ἡ εξατομίκευση ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀπόδοση τῶν μινωικῶν εἰδωλίων ἐν γένει δυσχεραίνει τὴ σύγκρισή τους. Ὡς πρὸς τὸν γενικὸ χαρακτήρα ποὺ ἀποπνέει τὸ εἰδῶλιο **ΠΙ** πάντως, θὰ μπορούσε νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸ εἰδῶλιο ὑπ' ἀριθμ. 151 ἀπὸ τὴ Γόρτυνα, ἂν καὶ στὸ τελευταῖο ἢ ἀπόδοση τῶν χαρα-

κτηριστικῶν τοῦ προσώπου εἶναι πρὸ λεπτομερῆ³. Ἐπίσης, ἡ μεγαλόπρεπη ἀπλότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὰ Κύθηρα μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ αὐτὴν μιᾶς πλήλινης κεφαλῆς εἰδωλίου τῶν ἰδίων περιπτῶν διαστάσεων (0.040 μ.) ποὺ βρέθηκε στὸν Μόχλο, στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καὶ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ III περίοδο⁴, παρόλο ποὺ ἡ κεφαλὴ αὐτὴ φέρει κάλυμμα, πυκνοὺς βοστρύχους καὶ εἶναι αἰσθητὰ πρὸ φυσιοκρατικὰ πλασμένη. Τὸ ἴδιο ισχύει καὶ γιὰ τὴν κεφαλὴ ἐνὸς εἰδωλίου ἀπὸ τὸ Πισκοκέφαλο⁵, ποὺ χρονολογεῖται ὁμοίως στὴ ΜΜ III περίοδο καὶ μὲ τὸ ὅποιο ἡ κεφαλὴ τῶν Κυθῆρων μοιάζει στὸ γενικὸ σχῆμα, τὴν ἀπουσία δήλωσης ματιῶν καὶ τὴ μεγαλόπρεπη ἑλλειπτικότητα. Τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς τοῦ Πισκοκέφαλου ὅμως εἶναι ὑπερδιπλάσιο αὐτοῦ τοῦ κυθηραϊκοῦ εἰδωλίου.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταινία τῆς κεφαλῆς, αὐτὴ ἀνήκει στὸν τύπο τῆς ἀπλῆς ταινίας, ἢ ὅποια φαίνεται ὅτι περιέβαλλε κοντὰ μαλλιά. Παρόμοιες ταινίες κεφαλῆς ἀπαντῶνται καθ' ὅλη τὴ διάρκειά τῆς μινωικῆς ἐποχῆς, κυρίως σὲ ὑστερομινωικὰ εἰδῶλια, ἀλλὰ τὰ σχετικὰ γνωστὰ παραδείγματα εἶναι λίγα⁶.

ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ πρόσφατα, στὸ πλαίσιο ἔρευνας ἐπιφανείας (Kythera Island Project) καθὼς καὶ ἐπανεξέτασης τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Καστρί (Kiriati 2003). Σύμφωνα μὲ αὐτές, ὁ ὅρος «oatmeal» μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ὡς γενικότερος καὶ νὰ περιλάβει τοὺς ὅρους «sand-tempered» καὶ «mudstone-tempered», οἱ ὅποιοι ἔχουν στενότερη χρονολογικὴ σημασία [ΠΕΧII-ΜΜIII-(ΥΜ ΙΑ) καὶ ΜΜ I-ΥΜ II ἀντίστοιχα]. Οἱ χρονολογικὲς αὐτὲς διακρίσεις ἔχουν ληφθεῖ ὑπόψη, ὅπου ἦταν δυνατόν, γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν πῆλινων ἀντικειμένων τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνό.

3. Ρεθεμιωτάκης 1998, 41, πίν. 6γ.

4. Seager 1912, 49, fig. 21, IV 16.

5. Zervos 1956, 281, n. 402.

6. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 107-114. Ἡ γνωστότερη περίπτωση εἶναι αὐτὴ τοῦ ἀγγείου τῶν θεριστῶν (Σακελλαράκης, Ντούμας, Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, Ἰακωβίδης 1994, 176, εἰκ. 44). Τὴ δυσκολία διάκρισης μιᾶς ἀπλῆς ταινίας ἀπὸ ὀλόκληρο κάλυμμα κεφαλῆς τοῦ ὁποίου ἡ ταινία ἀποτελεῖ τὴν κατάληξη θίγει ἡ Πιλάλη-Παπαστερίου, συζητώντας ὡς πιθανὸ κριτήριον διάκρισης τὸν τρόπο ἀπόδοσης τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς ὡς ἐπίπεδου ἢ κυρτοῦ ἀντίστοιχα, 1992 (III). Ἀξιοσημείωτη εἶναι, ὡστόσο, ἡ περίπτωση τοῦ εἰδωλίου ποὺ ἀναφέρεται στὸ κείμενο ὡς προερχόμενο ἀπὸ τὸν Μόχλο, τὸ ὅποιο φαίνεται νὰ φέρει ἀπλὴ ταινία ἐνῶ τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς του ἀποδίδεται κυρτὸ.

Μεταξύ αὐτῶν, ξεχωρίζει ἡ κεφαλή ἐνὸς εἰδωλίου ποῦ εἰκονίζεται στὸν Ὀδηγὸ Κρητικῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Δαβάρου ὡς προερχόμενη ἀπὸ τὸν Μόγλο⁷.

Χρονολόγηση: Μὲ βάση τὴ γενικὴ τεχνολογικὴ ἀνάλυση καὶ τὶς συγκρίσεις ποῦ προηγήθηκαν, ἡ χρονολογία κατασκευῆς τοῦ Π1 μπορεῖ νὰ καλύπτει τὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ MM III-ΥΜ IB περιόδου, μὲ πιὸ πιθανὴ τὴ χρονολόγηση στὴν ΥΜ IB περίοδο, μετὰ τὸ ἀπόγειο τῆς φυσικοκρατίας κατὰ τὴν ΥΜ IA περίοδο. Ἐξάλλου, τὸ στρῶμα στὸ ὁποῖο βρέθηκε παρουσιάζει λίγα ἴχνη διατάραξης καὶ ἡ διαγνωστικὴ κεραμικὴ του χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ MM IIIB-ΥΜ I περίοδο⁸.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1994, 196. Sakellarakis 1992, 84, Plate 12a. Μπάνου 2003, 69 (εἰκ. 2, ἐπάνω ἀριστερά).

Π2 (94/Π1/ Ειδ. 1 - Μ.Π. 8070). Κεφαλή ἀνδρικοῦ εἰδωλίου [Σχ. 2, πίν. 1 (εἰκ. 2)].

Ἴχει ἀποκρουσθεῖ τὸ ἄνω πίσω τμήμα τῆς κεφαλῆς, ὅπου σχηματίζεται κοιλότητα. Εἶναι πιθανὸ ἡ κεφαλή νὰ ἔφερε ἀρχικὰ βοστρύχους ἐλισσόμενους στὴν κορυφὴ τῆς, ὅπως ὑποδεικνύει ὁ τρόπος ἀπόκρουσης αὐτοῦ τοῦ τμήματος. Τὸ πρόσωπο εἶναι ὠοειδὲς καὶ ὁ λαιμὸς ἀποδίδεται ἐνιαῖος μὲ τὴν κεφαλή καὶ μακρὺς. Τὰ αὐτιά ἀποδίδον-

ται μὲ χαμηλὰ κυρτὰ ἐξάρματα, τὰ μάτια μὲ ἐπίθετα πλαστικὰ δισκάρια καὶ ἡ μύτη μὲ ἐγκοπὴ σὲ σχῆμα ρόμβου.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (210YR 8/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, μὲ πάμπολλες προσμειξεις μεσαίου μεγέθους, διαφόρων χρωμάτων (oatmeal - mudstone tempered). Φέρει ἴχνη κιτρινωποῦ (2.5Y 7/4 ἕως 10YR 7/6) ἐπιχρίσματος στὴν πίσω πλευρά.

Διαστάσεις: Ὑψος: 0.038 μ. Πλάτος προσώπου: 0.021 μ. Μέγ. πάχος: 0.027 μ. Διάμετρος λαιμοῦ: 0.013 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται μεταξὺ 0.26 καὶ 0.30 μ.

Εἶναι φανερὴ ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτη νὰ ἀποδώσει φυσικοκρατικὰ τὴν κεφαλή μέσω τῶν λεπτομερειῶν, ἂν καὶ τὰ μέσα ποῦ ἐπιλέγει (διόγκωση τῆς περιοχῆς τῶν αὐτιῶν, ἐπίθετα μάτια) δὲν εἶναι ἐπαρκή. Ἡ ἀπόδοση τῶν ματιῶν μὲ ἐνθετα δισκάρια συναντᾶται σὲ εἰδώλια τῆς Μεσομινωικῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα πολὺ συχνά⁹. Συνεχίζεται καὶ κατὰ τὴν Ὑστερομινωικὴ¹⁰, ἀκόμα καὶ τὴν Ὑπομινωικὴ περίοδο¹¹, ἂν καὶ τότε συνοδεύεται μὲ σχηματικὴ ἀπόδοση καὶ τῶν λοιπῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπόδοση τῶν αὐτιῶν ὡς ἐξαρμάτων, αὐτὴ παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία σχημάτων¹². Μεγαλύτερη ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση αὐτοῦ τοῦ χαρακτηριστικοῦ ἔχει τὸ κυθηραϊκὸ παράδειγμα μὲ

7. Davaras 1976, 79, fig. 46. Ὡστόσο, ἐντὸς τοῦ κειμένου ἀναφέρεται ὅτι ἡ κεφαλή προέρχεται ἀπὸ κάποιο ἱερὸ κορυφῆς (τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ 1989). Γιὰ χάλκινα δείγματα τοῦ εἶδους μὲ τὰ ὁποῖα τὸ Π1 ἔχει ὁμοιότητα στὸν τρόπο ἀπόδοσης τῆς ταινίας βλ. Saronas-Sakellarakis 1995, Tafel 3, 166 μὲ πιθανολογούμενη προέλευση ἀπὸ τὴ Φαιστό, σήμερον στὸ Leyden καὶ Tafel 5, 133, ἄγνωστης προέλευσης.

8. Γιὰ τὴ στρωματογραφία καὶ τὴ χρονολόγηση τῆς κεραμικῆς βλ. τὶς οἰκέτες ἐνότητες τοῦ μέρους τῆς συλλογικῆς μελέτης ποῦ ἀφορᾷ τὴν κεραμικὴ.

9. Ρεθεμιωτάκης 1998, 52 - Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 96.

10. Στὸ ἴδιο, 55.

11. Βλ. π.χ. D'Agata 1999, πίν. XII B8 καὶ πίν. LXXIV-V.

12. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 100.

τὸ εἰδώλιο ὑπ' ἀριθμ. 696 τοῦ Μουσείου Μεταξᾶ, ἄγνωστης προέλευσης, ποὺ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ περίοδο¹³.

Μὲ τὸ εἰδώλιο Π2 μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ ἐπίσης ἓνα εἰδώλιο ἀπὸ τὰ Καπετανιανὰ Μονοφασιίου ποὺ δημοσιεύει ἡ Πιλάλη-Παπαστερίου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν πλαστικὴ δήλωση τῆς μύτης καὶ τοῦ πηγουνοῦ καὶ τὴν ἀπόδοση τῶν ματιῶν μὲ ἔνθετα δισκάρια¹⁴. Ὡστόσο, στὸ εἰδώλιο τῶν Κυθήρων τὸ πηγούνι ἐνώνεται μὲ τὸν λαιμὸ - κάτι ποὺ συναντᾶται συχνὰ σὲ μινωικὰ εἰδωλία, ἰδιαίτερα τῆς ΜΜ περιόδου¹⁵. Ἐπίσης, τὸ εἰδώλιο τῶν Κυθήρων εἶναι πιὸ ραδινὸ καὶ λιγότερο ἐπίπεδα ἀποδοσμένο. Τὸ εἰδώλιο ἀπὸ τὰ Καπετανιανὰ φέρει στὴν κεφαλὴ ταινία καὶ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ III περίοδο.

Ὁμοιότητα παρατηρεῖται καὶ μὲ τὸ ἀδημοσίευτο εἰδώλιο ἀριθμ. 34 τοῦ Μουσείου Μπενάκη, ποὺ προέρχεται ἀπὸ δωρεὰ καὶ ὡς τύπος προέλευσής του φέρεται τὸ Δεμάτι Σχοινιά Μονοφασιίου. Τὸ εἰδώλιο αὐτό, ποὺ χρονολογεῖται γενικὰ στὴ ΜΜ περίοδο, ἔχει ὁμοιότητες μὲ τὸ εἰδώλιο τῶν Κυθήρων στὸν τρόπο ἀπόδοσης τῶν ματιῶν καὶ τῶν αὐτιῶν, καθὼς καὶ στὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς· ἡ μύτη τοῦ κυθηραϊκοῦ εἰδωλίου ὁμως εἶναι ὀξύτερη.

Χρονολόγηση: Στὴ μεταβατικὴ περίοδο ἀπὸ τὴ ΜΜ III στὴν ΥΜ I περίοδο τοποθετεῖται χρονικὰ τὸ εἰδώλιο τῶν Κυθήρων λόγω τῆς ἐντονότερης φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης σὲ σχέση μὲ τὰ προαναφερόμενα παραδείγματα. Αὐτὴ ἡ χρονολόγηση συνάδει καὶ μὲ τὴν τεχνικὴ κατασκευῆς του¹⁶ καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν πιθανὴ ἀρχικὴ ὑπαρξὴ βοστρύχων στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς¹⁷. Ἡ

χρονολόγηση αὐτὴ ἐξάλλου βρίσκεται σὲ συμφωνία μὲ τὴς στρωματογραφικὲς ἐνδείξεις καὶ τὴ χρονολόγηση τῆς ἀντίστοιχης διαγνωστικῆς κεραμικῆς.

Π3 (93/B5/Πηλ. 9). Τμήμα (ἀριστερῆς) ὠμοπλάτης καὶ βραχίονα ἀνδρικοῦ εἰδωλίου [Σχ. 3, πίν. 1 (εἰκ. 3 ἀριστερά)].

Εἶναι κοῖλο ἐσωτερικὰ καὶ φέρει ἔντονα ἴχνη ἀργοῦ τροχοῦ. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν λαιμὸ στὸν ὦμο καὶ ἀπὸ τὴν κλεῖδα στὸν βραχίονα γίνεται μὲ ἀπαλὴ κύρτωση. Ἀντίθετα, ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν βραχίονα στὴν ὠμοπλάτη γίνεται κατ' ὀρθὴ γωνία. Ἡ ὠμοπλάτη ἀποδίδεται ὡς ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, μὲ ἐλαφρὰ ἐκβάθυνση σὲ μιὰ ἀπόπειρα πλαστικῆς ἀπόδοσης τῶν μυῶν τῆς πλάτης.

Διακόσμηση: Ἰχνη καστανόμαυρης βαφῆς (2.5Y 3/1 very dark gray) διακρίνονται καθαρὰ γύρω ἀπὸ τὸ κατώτερο σημεῖο θραύσης τοῦ ἀντικειμένου, στὸ ὕψος τοῦ βραχίονα, πιθανῶς κατάλοιπα γραπτοῦ περιβραχιονίου.

Ἔλχ: Πηλὸς ὠχρὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, μὲ ἐλάχιστες προσμίξεις μεσαίου μεγέθους καὶ ὑπόλευκο (2.5Y 8/3 pale yellow) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.072 μ. Σωζ. πλάτος ὠμοπλάτης: 0.020 μ. Μέγ. πλάτος βραχίονα: 0.026 μ.

Τὸ Π3 καὶ τὸ χέρι Π9 πιθανότατα συνανήκουν (βλ. παρακάτω). Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.40 μ. Τὸ μέγεθός του φέρνει στὸν νοῦ τὰ ἀναλόγου μεγέθους ἀνθρώπινα εἰδωλία τοῦ Κόφωνα, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὅτι τὸ ὕψος τους μπορεῖ νὰ ξεπερνᾷ τὸ μισὸ μέτρο¹⁸.

13. Στὸ ἴδιο, 23 καὶ 239, 15.

14. Στὸ ἴδιο, 25, εἰκ. 32.

15. Στὸ ἴδιο, 93.

16. Βλ. ὑπόσημ. 2.

17. Ρεθεμιωτάκης 1998, 120 - Verlinden 1984, 77.

18. Πλάτων - Δαβάρας 1961-1962, 287 καὶ Warren 2000, 35. Ὁ Warren μεταφέρει παρατήρηση τοῦ Ρεθεμιωτάκη.

Χρονολόγηση: Είναι φανερή ή προσπάθεια του τεχνίτη να αποδώσει πλαστικά και με φυσικότητα το έργο. Από την άποψη αυτή, το είδωλο διαφέρει σημαντικά από τα περισσότερα γνωστά μινωικά είδωλα και θα μπορούσε να ένταχθει στη φυσιοκρατική τάση, ή όποια γίνεται αίσθητη στη διάρκεια της ΥΜ Ι περιόδου, με λιγοστά, γενικώς, παραδείγματα. Στην περίπτωση των Κυθήρων πάντως, η τάση αυτή, όπως θα δοῦμε και στη συνέχεια, εκπροσωπείται με ποικίλα παραδείγματα και συνιστά ὄχι μόνο ὄδηγο χρονολόγησης ἀλλὰ και σοβαρή ἔνδειξη εἴτε ὑψηλῆς τεχνικῆς δεξιότητος εἴτε κοινωνικοῦ κύρους τῶν ἐπισκεπτῶν τοῦ ἱεροῦ (βλ. παρακάτω «Μορφολογία»). Από την ἄλλη πλευρά, ἡ κατασκευὴ ὀλόκληρου, προφανῶς, τοῦ ειδωλίου στὸν τροχὸ συνιστᾶ ἓνα πρῶιμο παράδειγμα, δεδομένου ὅτι τὰ πρῶτα τροχήλατα είδωλα μεγάλων διαστάσεων ἐμφανίζονται στὴν ΥΜ IIIA περίοδο¹⁹. Ἐξάλλου, ἡ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τοῦ ἀντίστοιχου στρώματος χρονολογεῖται κατὰ συντριπτικὴ πλειονότητα στὴ ΜΜ III-ΥΜ Ι περίοδο.

Π4 (94/Ε-Θ/Πηλ. 1). Τμήμα (δεξιᾶς) ὠμοπλάτης καὶ βραχίονα ἀνδρικοῦ ειδωλίου [Σχ. 4, πίν. 1 (εἰκ. 4)].

Εἶναι κοῖλο ἐσωτερικά. Ὦμοπλάτη καὶ βραχίονας εἶναι πλασμένοι ἐνιαῖα. Ἀπὸ τὸ σημεῖο ἀπότμησης στὸ ἐσωτερικὸ φαίνεται ὅτι συνέκλιναν, πράγμα ποῦ ὑποδηλώνει ὅτι τὸ ἄνω ἄκρο τοῦ ειδωλίου παριστανόταν πιθανὸν ἀνασηκωμένο, ἴσως στὸ ὕψος τοῦ στήθους.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (5Y 8/3 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.035 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.026 μ. Διάμετρος βραχίονα: 0.013 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.25 μ. περίπου.

Τὸ πλάσιμο εἶναι χυτὸ καὶ εὐρωστο ταυτόχρονα, δείχνοντας ἄνεση τοῦ τεχνίτη στὴν ἐκτέλεση.

Χρονολόγηση: ΜΜ IIIB-ΥΜ Ι (λόγω φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης). Στὴν ἴδια περίοδο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π5 (94/Ε4/Πηλ. 5). Τμήμα ὀσφύος ἀνδρικοῦ ειδωλίου με ἐγχειρίδιο [Σχ. 5, πίν. 2 (εἰκ. 5)].

Εἶναι κοῖλο ἐσωτερικά, τροχήλατο. Ἐξωτερικά φέρει πλαστικὴ ταινία, με τὴν ὁποία δηλώνεται κυρτεπίπεδη ζώνη, ἡ ὁποία διακόπτεται γιὰ νὰ ἀποδοθεῖ πλαστικὰ θήκη ἐγχειριδίου ἀκανόνιστου τριγωνικοῦ σχήματος, σὲ θέση σχεδὸν κάθετη πρὸς τὴ ζώνη.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10 YR 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, με ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.035 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.033 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.30 μ. περίπου.

Εἰδῶλια ποῦ φέρουν ἐγχειρίδια στὴ μέση εἶναι γνωστὰ ἀπὸ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, ὅπως τοῦ Πετσοφᾶ²⁰, ἂν καὶ τὸ ποσοστὸ τους στὸ συνολικὸ ἀριθμὸ ειδωλίων εἶναι πολὺ μικρό²¹. Γενικά, ἡ δήλωση ἐγχειριδίων θεωρεῖται ὡς διακριτικὸ γνώρισμα ἀνώτερης κοινωνικῆς θέσης τοῦ ἀναθέτη, ὅπως καὶ ἡ δήλωση κοσμημάτων – περιβραχίονα, πε-

19. Ρεθεμιωτάκης 1998, 131.

20. Myres 1902-3, Pl. X13, 1.7. Rutkowski 1991, Pls. III 3-4, Pl. IV 1-3, ἰδιαίτερα VIII 1-3 καὶ 4-6, XI 1-3, XIII 1-3, XV 4-5, XXI 8.9.

21. Ἡ Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη (1971) ἀναφέ-

ρει συνολικὰ 10 πήλινα είδῶλια ποῦ φέρουν ἐγχειρίδιο ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ [τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 4, 5, 6 9 (σ. 10), 8, 9 (σ. 12), 11 (σ. 12-13), 14 (σ. 13), 16, 18 (σ. 14), 23 (σ. 16), ἓνα ἀπὸ τὸ Καρφί [27 (σ. 17)] καὶ ἓνα ἀπὸ τὸ Πισκοκέφαλο [54γ (σ. 27)]. Ἐπίσης,

ρισφύρια, περιδέραια – ή ύποδημάτων (βλ. καὶ παρακάτω **Π12, Π14, Π15, Π17**)²².

Χρονολόγηση: Ἡ ἐπιμελημένη ἀπόδοση τοῦ ἀντικειμένου καθὼς καὶ ἡ δήλωση τοῦ ἐγχειριδίου συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χρονολόγησής του, τὸ ἀργότερο, στὴν ΥΜ I περίοδο. Τὸ οἰκεῖο στρῶμα καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογοῦνται στὴ ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο.

Π6 (93/A75/Ειδ. 15 – Μ.Π. 8080). Τμήμα κορμοῦ ἀνδρικοῦ εἰδωλίου [Σχ. 6, πίν. 2 (εἰκ. 6)].

Εἶναι συμπαγές. Σώζεται τὸ κατώτερο τμήμα τοῦ κορμοῦ, διευρυνόμενο ὁμαλά, ἀπὸ τὴ μέση περίπτου καὶ ὡς τὴν ἔναρξη τῶν μηρῶν. Ἀποδίδεται ἡ βίαση τοῦ φαλλοῦ ὡς πλαστικὸ κυκλικὸ ἔξαρμα. Στὴν πίσω πλευρά, ἡ διάκριση τῶν γλουτῶν ἀποδίδεται πλαστικά.

Ἔλχ: Πηλὸς κιτρινοκάστανος (10YR 6/4 light yellowish brown ἕως 5YR 5/6 yellowish red), μὲ τεφρὸ πυρήνα, χονδρόκοκκος, μὲ πάμπολλες προσμειξεις μικροῦ μεγέθους διαφόρων χρωμάτων (oatmeal-sand tempered).

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.044 μ. Μέγ. πλάτος: 0.030 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.25 μ. περίπτου.

Παρὰ τὴν ἀδρὴ κατασκευή, ὁ κορμὸς

ἀποδίδεται ἀρκετὰ φυσιοκρατικά. Ἐνα παρὰλληλο, ὅσον ἀφορᾷ τὸ βαθμὸ φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης τοῦ κορμοῦ καθὼς καὶ τῆς ἀπόδοσης τῆς περιοχῆς τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ὡς ἔξαρματος (στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπιμήκους), ἀποτελεῖ τὸ ὑπ' ἀριθμ. 71 εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν Καρδουλιανό²³. Ἐπίσης, τὸ γενικὰ τριγωνικὸ σχῆμα ἀπόδοσης τοῦ κατώτερου κορμοῦ καὶ ἡ δήλωση τῆς βίασης τοῦ φαλλοῦ ὡς ἔξαρματος μοιάζουν μὲ αὐτὰ ἐνὸς εἰδωλίου ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς Μαζᾶ ποῦ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ I περίοδο²⁴.

Χρονολόγηση: Τὸ εἰδῶλιο **Π6** τοποθετεῖται χρονικὰ στὴ ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο, βάσει τῆς τεχνοτροπίας καὶ τῆς τεχνικῆς (βλ. ἐπίσης **Π1, Π2**).

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1994, 196 – Sakellarakis 1997, 84, Plate 11c.

Π7 (93/A75/Ειδ. 16). Τμήμα κορμοῦ καὶ κάτω ἄκρων ἀνδρικοῦ εἰδωλίου [Σχ. 7, πίν. 2 (εἰκ. 7)].

Εἶναι συμπαγές. Σώζονται ἡ λεκάνη, τὸ πρόσθιο μέρος τῆς ὁποίας ἔχει ἀποτμηθεῖ, οἱ γλουτοὶ καὶ ὁ ἀριστερὸς μηρός, τμήμα τοῦ πρόσθιου μέρους τοῦ ὁποίου ἔχει ἐπίσης ἀποτμηθεῖ. Στὸ κέντρο τοῦ ἀποτμημένου τμήματος τοῦ πρόσθιου μέρους τῆς λεκάνης διακρίνεται ἐκβάθυνση, ποῦ ἴσως ἀντιστοι-

ἀναφέρει δύο χάλκινα νεοανακτορικὰ εἰδῶλια ἀπὸ τὸ Ψυχρὸ [92 (σ. 39), 95 (σ. 40)], ἐνῶ γνωστότατο ἀνάγλυφο παράδειγμα ἀποτελεῖ αὐτὸ τῆς δεξιᾶς ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ θεατῆ μορφῆς στὸ λεγόμενο «ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς» ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα [120 (σ. 50)].

22. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 211-243. Ἡ Πιλάλη-Παπαστερίου (1985, 35), μελετώντας τὰ χάλκινα μινωικὰ εἰδῶλια, σημειώνει ὅτι ἡ δήλωση ἐγχειριδίων σὲ αὐτὰ κατὰ τὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο σταματᾷ καὶ ἡ ἔμφαση μεταφέρεται

στὰ κοσμήματα καὶ τὶς περίτεχνες κομμώσεις ὡς διακριτικὰ γνωρίσματα κοινωνικῆς διαφοροποίησης. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ὅτι ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα στὴν ὑπόσημ. 21 εἰδῶλια ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 9 φέρει καὶ περιδέραιο ἐνῶ τὰ ὑπ' ἀριθμ. 14 καὶ 18 φέρουν καὶ ὑψηλὰ ὑποδήματα, γραπτὰ μὲ λευκὴ βαφή.

23. Ρεθεμιωτάκης 1998, 30, πίν. 14.

24. Πλάτων 1951, πίν. Ζ, 2 ν. 18· τὸ εἰδῶλιο ἀπεικονίζεται ἀλλὰ δὲν περιγράφεται.

χοῦσε στήν ἀπαρχή πλαστικῆς ἀπόδοσης τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Τὸ δεξι πόδι θὰ ἔκλινε ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔμπρός, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κλίση τοῦ δεξιοῦ γλουτοῦ καὶ τὴν ἀπόδοση τῶν μυῶν τοῦ ἀριστεροῦ, ἢ ὅποια εἶναι χονδρική ἀλλὰ σαφής.

Ῥγλ: Πηλὸς κιτρινέρυθος (7.5YR 6/6 reddish yellow), χονδροκόκκος, μὲ πολλὰ προσμείξεις διαφόρων μεγεθῶν καὶ χρωμάτων (oatmeal - sand tempered).

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.073 μ. Σωζ. πλάτος λεκάνης: 0.053 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.40 μ. περὶπου.

Χρονολόγηση: Παρὰ τὶς γωνιώδεις μεταβάσεις μεταξύ τῶν ἐπιφανειῶν τῶν γλουτῶν καὶ κάποια ἐπιπεδότητα ποὺ διακρίνει τὴν πίσω πλευρὰ τῆς λεκάνης, ἡ γενικὴ ἐντύπωση ποὺ ἀποπνέει τὸ εἰδῶλιο εἶναι αὐτὴ τῆς φυσιολογικῆς ἀπόδοσης. Γι' αὐτὸ τοποθετεῖται χρονικὰ στὴν ΥΜ Ι περίοδο. Σὲ αὐτὴ τὴ χρονολόγηση δὲν ἀντιτίθεται καὶ ἡ τεχνικὴ κατασκευῆς του οὔτε οἱ στρωματογραφικὲς ἐνδείξεις τῆς θέσης εὐρεσίης του.

Π8 (93/B1). Κατώτερο τμήμα ἀνδρικοῦ εἰδωλίου [Σχ. 8, πίν. 2 (εἰκ. 8)].

Πρόκειται γιὰ τὸ κατώτερο ἡμισυ συμπαγοῦς ἀνδρικοῦ εἰδωλίου, ἀποδοσμένου πολὺ σχηματικά. Συγκεκριμένα, σώζεται ἡ λεκάνη καὶ τὰ δύο ἄκρα, τὰ ὅποια ἔχουν πλαστεῖ ἑνιαῖα καὶ διακρίνονται μεταξύ τους μὲ ἐγχάραξη. Ἡ ἐγχάραξη βαθαίνει συνεχῶς πρὸς τὰ κάτω καὶ διακόπτεται πρὶν τὰ δύο ἄκρα ἐπανενωθοῦν στὸ ὕψος τῶν πελμάτων, ἔχοντας ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τὰ ἔμπρός. Ἀντίστοιχα, μία λιγότερο βαθιὰ ἐγχάραξη διατρέχει τὴν πίσω πλευρὰ. Ἡ σύγκριση τῆς μορφῆς καὶ τοῦ τρόπου ἀπόδοσής της μὲ τὰ χάλκινα εἰδῶλια τοῦ ἱεροῦ ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδοση τοῦ εἰδωλίου σὲ πῆλινο παράλληλο αὐτῶν.

Ῥγλ: Πηλὸς ὠχρὸς (10YR 7/4 very pale brown) στὴν πρόσθια καὶ ἐρυθρωπὸς (7.5YR 7/6 reddish yellow) στὴν πίσω ὄψη, λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.035 μ. Μέγ. πλάτος: 0.017 μ. Πάχος: 0.011 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.10 μ. περὶπου.

Χρονολόγηση: Κατ' ἀναλογία πρὸς τὰ χάλκινα εἰδῶλια, τὸ εἰδῶλιο **Π8** χρονολογεῖται στὴν ΥΜ Ι περίοδο. Τὸ οἰκτεῖο στρῶμα καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογοῦνται στὴ ΜΜ Ι-ΥΜ Ι περίοδο.

Π9 (93/B5/Πηλ. 10). Χέρι (ἀριστερὸ) ἀνθρώπινου εἰδωλίου [Σχ. 9, πίν. 1 (εἰκ. 3 δεξιά)].

Πρόκειται γιὰ τμήμα τῆς παλάμης καὶ τοῦ καρποῦ χεριοῦ, κοίλου ἐσωτερικά. Ἡ ράχη τῆς παλάμης παρουσιάζει ἔντονη κύρτωση. Ἡ παλάμη καὶ τὰ δάκτυλα εἶναι τεταμένα. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ δάκτυλα εἰδικότερα, σώζονται ἀκέραιοι ὁ ἀντίχειρας καὶ ὁ δείκτης καὶ μερικῶς ὁ μέσος, ὁ παράμεσος καὶ ὁ ὠτίτης, τὸ ἄνω μέρος τῶν ὁποίων ἔχει ἀποτμηθεῖ. Τὰ δάκτυλα ἐφάπτονται ἀλλὰ διακρίνονται μεταξύ τους μὲ βαθιὰ ἐγχάραξη, οἱ ὅποιες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς παλάμης εἶναι πρὸς ῥηχές. Μὲ ἐγχάραξη στὸ ἄκρο τοῦ ἀντίχειρα δηλώνεται τὸ νύχι.

Διακόσμηση: Ἀραιὰ ἴχνη καστανῆς (10YR 4/3) βαφῆς διακρίνονται στὸν καρπὸ καὶ τὴν ράχη τῆς παλάμης.

Ῥγλ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10 YR 7/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ ὑπόλευκο ἐπίχρισμα (2.5Y 8/3 pale yellow).

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μῆκος: 0.066 μ. Μέγ. πλάτος παλάμης: 0.035 μ.

Ἡ ἐπιμελημένη ἀπόδοση τῆς παλάμης ὑποδηλώνει χειρισμὸ τοῦ χεριοῦ αὐτόνομο ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα καὶ ἡ τάση τῶν δακτύλων κατακόρυφη ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ αὐτό, στάση ἢ ὅποια πιθανῶς παραπέμπει

σὲ αὐτὴ τῶν εἰδωλίων μὲ ὑψωμένα χέρια²⁵. Ἡ στάση αὐτὴ ἐμφανίζεται ἤδη σὲ νεοανακτορικὰ εἰδώλια μικρῶν διαστάσεων²⁶ καὶ δὲν φαίνεται, ὡς ἐκ τούτου, νὰ εἶχε συνδεθεῖ εὐθὺς ἐξαρχῆς μὲ ἀναπαραστάσεις τῆς θεότητας, ὅπως συμβαίνει στὰ μετανακτορικὰ εἰδώλια μεγάλων διαστάσεων. Στὰ τελευταῖα, ἡ συγκεκριμένη, τεκτονικὰ ἀποδοσμένη πλέον χειρονομία τῶν ὑψωμένων χειρῶν συνοδεύεται καὶ μὲ ἀντικείμενα-σύμβολα (φυτὰ, πτηνὰ κ.λπ.) τῆς θεότητας ἢ κάποιας ὑπόστασής της²⁷. Ἀρχικά, δηλαδή, πιθανότατα ἡ χειρονομία αὐτὴ συνιστοῦσε ἔκφραση ἐπίκλησης ἢ δέησης ἐκ μέρους τοῦ ἀναθέτη-πιστοῦ, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο κάποιου ἰδιαίτερου συμβολισμοῦ²⁸.

Εἶναι πιθανότατο τὸ χέρι νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο εἰδώλιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται καὶ τὸ τμήμα ὠμοπλάτης καὶ βραχίονα **Π3**, ὅπως δείχνουν ἡ σύσταση καὶ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ ἐπιχρίσματος, ἡ τεχντροπία καὶ ὁ κοινὸς χώρος εὐρεσῆς τους.

Χρονολόγηση: Ἡ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τοῦ χειριοῦ εἶναι ἀξιοσημείωτη. Ἀκολουθώντας τὸ γενικὸ σχῆμα τῆς τεχντροπικῆς ἐξέλιξης τοῦ Ρεθεμιωτάκη τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενο θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετηθεῖ στὴν ΥΜ Ι περίοδο. Στὴν ἴδια περίοδο τοποθετεῖται καὶ τὸ **Π3**, μὲ τὸ ὁποῖο τὸ **Π9** πιθανόν-

τατα συναντῆται (βλ. παραπάνω). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ ἀνήκει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ ΜΜ ΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1997, 84, Plate 12c (ἐπάνω, ἀριστερά).

Π10 (94/Ε-Θ16/Εἰδ. 9 - Μ.Π. 7500). Χέρι (ἀριστερὸ) ἀνθρώπινου εἰδωλίου [Σχ. 10, πίν. 2 (εἰκ. 9)].

Σῶζεται σχεδὸν ἀκέραιο. Ἔχει ἀποτμηθεῖ ἡ ἄκρη τοῦ ἀντίχειρα ἐνῶ οἱ ἄκρες τοῦ ὠπίτη στὴ ράχη τῆς παλάμης καὶ τῶν λοιπῶν δακτύλων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς παλάμης ἔχουν ἀπολεπισθεῖ. Τὸ χέρι εἶναι κοῖλο ἐσωτερικά, παρουσιάζει κλίση πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ εἶναι φυσιοκρατικὰ ἀποδοσμένο. Τὰ δάκτυλα εἶναι μακριὰ καὶ ἀποδίδονται ἐνωμένα καὶ ἐλαφρὰ κυρτά. Διακρίνονται, ὡστόσο, μεταξύ τους μὲ λεπτὲς ἐγχαράξεις, ποὺ γίνονται ἐντονότερες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς παλάμης. Μὲ ἐκβαθύνσεις ἀποδίδονται τὰ νύχια στὶς ἄκρες τῶν δακτύλων.

Ὑλφ: Πηλὸς λευκωπὸς (2.5Y 8/3 pale yellow), μὲ κιτρινωπὸ (2.5Y 7/3 pale yellow) ἐπιχρίσμα, λεπτόκοκκος, καθαρὸς. Τὸ τμήμα τοῦ χειριοῦ ποὺ ἀποδίδει τὸν ἀντίχειρα ἔχει πλαστεῖ μὲ πηλὸ διαφορετικῆς ὑφῆς, πλούσιο σὲ ἐγκλείσματα ἐλάχιστου μεγέθους, μελανοῦ καὶ καστανοῦ χρώματος (oatmeal-sand tempered)²⁹.

25. Ἄν καὶ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι στὰ μετανακτορικὰ εἰδώλια αὐτοῦ τοῦ τύπου ὁ ἀντίχειρας εἶναι ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα δάκτυλα (βλ. π.χ. Ρεθεμιωτάκης 1998, πίν. 49-53 καὶ 59-63), κάτι ποὺ δὲν συμβαίνει στὰ **Π9** καὶ **Π10** (βλ. παρακάτω στὸ κεῖμενο).

26. Ρεθεμιωτάκης 1998, 63, 127, 153.

27. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 159.

28. Ἐξάλλου, ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτὴ χειρονομία ἀπαντᾶται μόνο σὲ γυναικεῖα εἰδώλια (βλ. ὑπόσημ. 25). Ἀπὸ τὰ Κύθηρα προέρχεται καὶ

ἓνα χάλκινο χέρι (Μ.Π. 8082).

29. Αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλα ἀντικείμενα ἀπὸ τὸ ἱερό, π.χ. τὸ **Π1**. Στὴν περίπτωση ἐκεῖνη ὁ λεπτόκοκκος πηλὸς εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἔξαρση τῶν λεπτομερειῶν. Ἐδῶ, ἡ χρῆση χονδρόκοκκου πηλοῦ στὸν ἀντίχειρα ὀφείλεται μᾶλλον σὲ πρακτικούς (κατασκευὴ παράλληλα μὲ αὐτὴ χονδροειδῶν ἀγγείων), τυχαίους (ἐξάντληση τοῦ λεπτόκοκκου πηλοῦ σὲ δεδομένη στιγμή) ἢ καὶ τεχνικούς (στερέωση) λόγους.

Διαστάσεις: Σωζ., μήκος: 0.048 μ. Μέγ. πλάτος: 0.028 μ. Μέγ. πάχος: 0.015 μ. Το αρχικό ύψος του είδωλιού εκτιμάται σε 0.40 μ. περιπίπου.

Από την κλίση και τη θέση των δακτύλων φαίνεται ότι το **Π10** θα ανήκε σε είδωλο με ύψωμένα χέρια (βλ. **Π9**).

Χρονολόγηση: Η φυσιοκρατική απόδοση του χεριού το τοποθετεί χρονικά στην ΥΜ I περίοδο (βλ. και **Π9**). Σε αυτή τη χρονολόγηση δεν αντίτιθεται και η τεχνική κατασκευής του. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στη ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης, 1997, 84, Plate 12c (έπάνω, δεξιά). Σταϊνχάουερ, 2001, 45.

Π11 (93/B9/Ειδ. 4). Πόδι ανδρικού είδωλιού [Σχ. 11, πίν. 3 (εικ. 10 στο μέσον)].

Σώζεται τμήμα του πέλματος και της κνήμης, ή πρόσθια πλευρά της οποίας έχει απολεπισθεί. Είναι σχηματικά αποδοσμένο. Η βάση του πέλματος αποδίδεται πεπλατυσμένη σε περίπου κυκλικό σχήμα. Έντονη εγχάραξη στην πρόσθια πλευρά διακρίνει την κνήμη από το πέλμα και δίνει σε αυτό τη μορφή πλατιάς πλαστικής ταινίας, ή οποία περιτρέχει την κνήμη και ενώνεται με αυτήν στην πίσω πλευρά. Ίσως με αυτόν τον τρόπο αποδίδεται είδος μαλακού υποδήματος.

Υλη: Πηλός ερυθρός (5 YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.034 μ. Μέγ. διάμετρος πέλματος: 0.018 μ. Διάμετρος κνήμης: 0.012 μ. Το αρχικό ύψος του είδωλου εκτιμάται σε 0.20 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ IIIB-ΥΜ I (λόγω έπιμελουής κατασκευής και σημείου εύρεσης, κατ' αναλογία προς το **Π16**). Η αντίστοιχη δια-

γνωστική κεραμική χρονολογείται στη ΜΜ IIIB-ΥΜ I περίοδο.

Π12 (94/H10/Πηλ. 8). Πόδι ανδρικού είδωλιού [Σχ. 12, πίν. 3 (εικ. 11 αριστερά)].

Πρόκειται για κνήμη ή όποια στο ύψος του άστραγάλου διασώζει ίχνος πλαστικού δακτυλίου, εν είδει περισφυρίου (βλ. παρακάτω **Π13**).

Διακόσμηση: Πάνω από τον άστράγαλο είναι ευδιάκριτα τα αποτυπώματα δύο πλατειών γραπτών ταινιών που περιέβαλλαν την κνήμη και με τις οποίες πρέπει να αποδιδόταν είδος υποδήματος, π.χ. σαντάλι ή μπότα. Λίγα ίχνη της καστανέρυθρης (5 YR 4/4) βαφής των ταινιών σώζονται ακόμα.

Υλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, με ώχρο (10 YR 7/3 very pale brown) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.049 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.010 μ. Πλάτος γραπτών ταινιών: 0.006 μ. (ή κατώτερη) - 0.009 μ. (ή ανώτερη). Το αρχικό ύψος του είδωλιού εκτιμάται σε 0.20 μ. περιπίπου.

Είναι γνωστά αρκετά παραδείγματα χάλκινων είδωλιών που φέρουν περισφύριο ως κόσμημα (βλ. παρακάτω **Π13**). Στη συγκεκριμένη περίπτωση, έντύπωση προκαλεί ή παρουσία του περισφυρίου έπάνω από το υπόδημα, το όποιο αποδίδουν οί γραπτές ταινίες. Αυτό ή πρακτική υπόδησης συναντάται στο σφράγισμα των Χανίων, γνωστό ως «Master impression»³⁰. Εάν με τη γραπτή διακόσμηση αποδίδεται ύψηλο υπόδημα, αυτό θα πρέπει να ήταν είτε είδος σανδαλίου, υπόδημα δηλαδή που στερεωνόταν στην κνήμη με δερμάτινες ή ύφασματινες ταινίες αφήνοντας μέρη της κνήμης

30. Hallager 1985, fig. 11, 14a.

ἀκάλυπτα³¹, εἴτε εἶδος μπότας, ὅπως π.χ. αὐτὴ ποὺ φέρει ἡ δεξιὰ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ θεατῆ ἀνδρική μορφή στὸ λίθινο ἀγγεῖο γνωστὸ ὡς «ποτήρι τῆς ἀναφορᾶς» ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, οἱ ἀνδρικές μορφές ποὺ παριστάνονται στὴν πρώτη καὶ τὴν τρίτη ζώνη τοῦ λίθινου κωνικοῦ ρυτοῦ μὲ παράσταση ἀγώνων ἀπὸ τὴν ἴδια θέση ἢ ἀκόμα καὶ οἱ ἀνδρικές μορφές ποὺ ἀπεικονίζονται στὰ χρυσὰ κύπελλα τοῦ Βαφειοῦ³². Ὁ Hallager, τέλος, ἔχει ὑποστηρίξει τὴν ἄποψη, ἀκριβῶς λόγω τῆς ἀπεικόνισης περισφυριῶν, ὅτι ἡ ἀνδρική μορφή τοῦ σφραγίσματος τῶν Χανίων μπορεῖ νὰ φέρει γκέτες ἐπάνω ἀπὸ ὑποδήματα³³. Ἡ χρωματικὴ ἀπόδοση τοῦ ποδιοῦ τοῦ Π12, μὲ ἐναλλαγὴ λευκῶν – ἐπιχρισμένων – ἐπιφανειῶν καὶ ἐξηρημένων – πορτοκαλόχρωμων – ἐπιφανειῶν ἐν εἶδει ταινιῶν ἴσως εὐνοεῖ τὴν πρώτη ἀπὸ τὶς τρεῖς προαναφερόμενες ὑποθέσεις, ἂν καὶ δὲν ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἔνδειξη – λόγω τῆς ἀπουσίας τοῦ πέλματος καὶ τῆς συνοπτικῆς, ζωγραφικῆς ἀπόδοσης – γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν δύο ἄλλων. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως, τὸ εἰδῶλιο Π12 παρέχει ἓνα ἀκριβὲς τρισδιάστατο παράλληλο τῆς πρακτικῆς ὑπόδησης (περισφύριο ἐπάνω ἀπὸ σανδάλι, μπότα ἢ γκέτες) ποὺ συναντᾶται στὸ σφράγισμα τῶν Χανίων.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι (βλ. παρακάτω Π13). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Π13 (94/Ε-Θ12/Ειδ. 6). Πόδι ἀνδρικοῦ εἰδωλίου [Σχ. 13, πίν. 3 (εἰκ. 11 στὸ μέσον)].

Σώζεται τμήμα τοῦ πέλματος καὶ τῆς κνή-

μης μέχρι τὸ ὕψος τοῦ γόνατος περίπου. Δὲν σώζονται ἡ φτέρνα οὔτε τὰ δάκτυλα. Τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ πέλματος φαίνεται νὰ διαμορφωνόταν ἐπίπεδο. Σὲ μικρὸ ὕψος πάνω ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο πλαστικὸς δακτύλιος, σωζόμενος περίπου κατὰ τὸ ἥμισυ στὴν πρόσθια πλευρὰ, περιβάλλει τὴν κνήμη, ἐν εἶδει περισφυρίου.

Ὑλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown), μὲ ἄρκετὰ ἐγκλείσματα πολὺ μικροῦ μεγέθους, λευκοῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.034 μ. Διάμετρος κνήμης: 0.012 μ. Σωζ. μῆκος πέλματος: 0.017 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.20 μ. περίπου.

Τὶς περιπτώσεις χάλκινων εἰδωλίων καθὼς καὶ ἀπεικονίσεων ἀνθρώπινων μορφῶν ποὺ φέρουν περισφύρια σὲ ποικίλα ἀντικείμενα καὶ ὑλικά (τοιχογραφίες, ἐλεφάντινα πλακίδια, χρυσὰ δακτυλῖδια, σφραγιδολίθους, σφραγίσματα) κατὰ τὴν Ὑστερομινωικὴ καὶ τὴν Ὑστεροελλαδικὴ ἐποχὴ συνοψίζει ἡ Παπαεθυμίου-Παπανθίμου³⁴. Τὰ ἀντικείμενα Π12, Π13 καὶ Π14 (βλ. παρακάτω) ἀποτελοῦν τὰ μόνα γνωστὰ πῆλινα δείγματα.

Χρονολόγηση: Μὲ βάση γνωστὰ παραδείγματα εἰδωλίων ποὺ φέρουν περισφύρια καθὼς καὶ ἀνάλογες παραστάσεις σὲ ἀντικείμενα ἀπὸ διάφορα ὑλικά, τὸ εἰδῶλιο Π13 χρονολογεῖται στὴν ΥΜ Ι περίοδο (βλ. ἐπίσης Π12, Π14). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis, 1997, 84, Plate 12c (κάτω, στὸ μέσον).

31. Ρεθεμιωτάκης 1998, 116-117. Γι' αὐτὸν τὸν τύπο ὑποδήματος (thonged sandal), ὁ Rutkowski σημειώνει: «...the third and probably most common footwear type» (1991, 40-41).

32. Σακελλαράκης - Ντούμας - Σαπουνᾶ-

Σακελλαράκη - Ἰακωβίδης 1994, 170, εἰκ. 38, 171-172, εἰκ. 39 καὶ 260-262, εἰκ. 44-46, ἀντίστοιχα. Ρεθεμιωτάκης 1998, 116.

33. Hallager 1985, 22.

34. Παπαεθυμίου-Παπανθίμου 1986, 615-626.

Π14 (94/E-Θ26/Πηλ. 56). Πόδι ανδρικού ειδωλίου [Σχ. 14, πίν. 3 (είκ. 11 δεύτερο από άριστερά)].

Ἡ ἀπουσία πλαστικότητας δυσχεραίνει τὴν ἀπόδοση τοῦ σωζόμενου τμήματος σὲ κνήμη ἢ σὲ κνήμη καὶ μηρὸ μαζί, παρόλο ποὺ εἶναι φανερὴ ἡ διεύρυνση τοῦ σωζόμενου τμήματος πρὸς τὰ πάνω. Ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο σώζονται ἴχνη πλαστικοῦ δακτυλίου ἐν εἶδει περισφυρίου (βλ. **Π12**, **Π13**).

Διακόσμηση: Σώζονται διάσπαρτα ἐλάχιστα ἴχνη καστανῆς (7.5 YR 4/1 dark gray) βαφῆς.

Ἦλι: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (5 YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.057 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.013 μ. Ἐλάχ. διάμετρος: 0.010 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: ΥΜ I (βλ. **Π12**, **Π13**). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ IIIB-ΥΜ I περίοδο.

Π15 (93/B9/Ειδ. 3). Πόδι ανδρικοῦ ειδωλίου [Σχ. 15, πίν. 3 (είκ. 10, ἀριστερά)].

Πρόκειται γιὰ πέλμα καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς κνήμης ἀνθρώπινου ειδωλίου ποὺ φέρει ὑψηλὸ ὑπόδημα, εἶδος μπότας. Αὐτὸ δηλώνει τόσο τὸ σχῆμα τοῦ πέλματος, ἢ ἄκρη τοῦ ὀποίου ἔχει κανονικὸ σχῆμα, ὅσο, πολὺ περισσότερο, ἡ διακόσμηση ὀλόκληρου τοῦ σωζόμενου τμήματος μὲ μελανὴ βαφή. Ὅτι πρόκειται πιθανότατα γιὰ δερμάτινο ὑπόδημα ὑποδηλώνεται καὶ ἀπὸ δύο ἐγκάρσιες ἐγχαράξεις στὴ βάση τοῦ πέλματος, οἱ ὁποῖες μπορεῖ νὰ ἀποδίδουν πτυχώσεις τοῦ συγκεκριμένου ὑλικοῦ.

Διακόσμηση: Ἀρχικὰ ὀλόβαφο μὲ μελανὴ βαφή (10 YR 3/1 very dark gray).

Ἦλι: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10 YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.030 μ. Διάμε-

τρος: 0.011 μ. Μῆκος πέλματος: 0.019 μ. Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.20 μ. περίπου.

Ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτη νὰ ἀποδώσει τὸ ἀντικείμενο φυσιοκρατικὰ φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ δήλωση τῶν λεπτομερειῶν. Τὰ παραδείγματα ειδωλίων καὶ ἀνθρώπινων μορφῶν ποὺ φέρουν ὑψηλὰ ὑπόδημα καὶ ἀπεικονίζονται σὲ λίθινα ἀγγεῖα, τοιχογραφίες ἢ σκευὴ ἀπὸ πολύτιμα ὑλικά εἶναι πολλὰ (βλ. παραπάνω, **Π12**, **Π13**).

Χρονολόγηση: Ἡ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τοῦ ἀντικειμένου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χρονολόγησής του στὴν ΥΜ I περίοδο. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ IIIB-ΥΜ I περίοδο.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης, 1997, Plate 12c (κάτω, ἀριστερά).

Π16 (94/E4/Ειδ. 3). Πόδι ανδρικοῦ ειδωλίου μὲ ὑψηλὸ ὑπόδημα (μπότα) [Σχ. 16, πίν. 3 (είκ. 12)].

Πρόκειται γιὰ πέλμα καὶ κνήμη ἐπενδυμένη μὲ ὑψηλὸ ὑπόδημα, ἓνα εἶδος μπότας. Εἶναι κοῖλο ἐσωτερικὰ καὶ στὴ βάση φέρει ὀπή γιὰ τὴ διαφυγὴ τοῦ ἀέρα κατὰ τὴν ὀπτηση. Τὰ ὅστα τοῦ ἀστράγαλου μέσα ἀπὸ τὸ ὑπόδημα ἀποδίδονται διογκωμένα. Στὸ πρόσθιο μέρος καὶ στὴ μία πλευρὰ τοῦ πέλματος διακρίνονται δύο ἐγχαράξεις, μὲ τὶς ὁποῖες ἀποδίδεται ἡ βάση τοῦ ὑπερυψωμένου ὑποδήματος ἐνῶ παράλληλα μπορεῖ νὰ δηλώνεται μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς τοῦ ὑποδήματος, δηλαδὴ τὸ δέρμα (βλ. **Π15**) ἢ τὸ ὕφασμα (ὑπὲρ τῆς τελευταίας ὑπόθεσης συνηγορεῖ καὶ τὸ φυτικὸ κόσμημα τοῦ ὑποδήματος ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδίδει κέντημα, βλ. ἀμέσως παρακάτω).

Διακόσμηση: Πάνω ἀπὸ τὶς προηγούμενες ἐγχαράξεις, στὸ ὕψος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ βάση τῆς κνήμης, εἶναι χαραγμένο μὲ πολὺ λεπτὸ ἐργαλεῖο κόσμημα σιγμοειδοῦς σπείρας, τὸ ὁποῖο θὰ περιέτρεχε τὸ ὑπόδη-

μα, αν και δεν είναι ορατό σήμερα καθ' όλη την περίμετρο. Το ίδιο κόσμημα σε μικρότερο μέγεθος και μεταξύ δύο οριζοντιών γραμμών (έν ειδει ταινίας) περιτρέχει την άνω άκρη του σωζομένου τμήματος στο άνω μέρος της κνήμης, δηλώνοντας πιθανόν την παρυφή του υποδήματος. Στη μία πλευρά της ταινίας και περίπου στο μέσον της, είναι χαραγμένο φυτικό κόσμημα, μη ορατό με γυμνό μάτι, δύο άνεστραμμένων παπύρων. Όρισμένες λεπτότατες έγχαραξεις που συνοδεύουν το κόσμημα δεν είναι σαφές εάν αποτελούν ήμιτελη απόπειρα συνέχισης του σχεδίου από τον τεχνίτη ή αν οφείλονται στη φθορά του αντικειμένου. Υπάρχουν διάσπαρτα ελάχιστα ίχνη καστανής (10 YR 4/2 dark grayish brown) βαφής.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10 YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, με επίχρυσμα σε έντονότερη (10 YR 8/3 very pale brown) απόχρωση.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.064 μ. – Μέγ. διάμετρος: 0.029 μ. – Μήκος πέλματος: 0.040 μ. Το άρχικό ύψος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.35-0.40 μ. (βλ. και Π3).

Ένα ενδιαφέρον παράλληλο του υποδήματος των Κυθήρων αποτελεί ένα «στιβάνι» από την Άγία Τριάδα με ίχνη γραπτής διακόσμησης, το οποίο, σύμφωνα με την μελέτητριά του, είναι το μοναδικό από την Κρήτη και χρονολογείται στην ΥΜ ΙΙΙΓ ή και στην υπομινωική περίοδο³⁵. Το παράδειγμα της Άγίας Τριάδας βέβαια είναι πολύ μεγαλύτερο αυτού των Κυθήρων, περίπου διπλάσιου μεγέθους συνολικά.

Χρονολόγηση: Η προσπάθεια απόδοσης λεπτομερειών στο πλαίσιο φυσιοκρατικής τάσης αλλά και το φυτικό διακοσμητικό θέμα του υποδήματος συνηγορούν υπέρ της χρονολόγησης του ειδωλίου στη ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ

Ι περίοδο. Το ίδιο ισχύει και για το άφηρημένο θέμα της σιγμοειδούς σπείρας, το οποίο είναι δημοφιλές την ίδια περίοδο³⁶. Το μεγάλο ύψος του υποδήματος, τέλος, υποδεικνύει την ίδια περίοδο χρονολόγησης³⁷. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1997, 84, Plate 12c (κάτω, δεξιά).

1β. Ανθρώπινα ειδώλια ή αναθηματικά μέλη

Π17 (93/Β9/Πηλ. 16). Χέρι ανθρώπινου ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος [Σχ. 17, πίν. 3 (είκ. 13)].

Το χέρι είναι αποδοσμένο πολύ σχηματικά. Η μετάβαση από τον σχεδόν κυκλικής διατομής καρπό στην παλάμη και από αυτήν στα δάκτυλα, τα οποία δεν διακρίνονται μεταξύ τους, γίνεται με έκβαθύνσεις που έχουν δημιουργηθεί με πλάσιμο με τα δάκτυλα.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ελάχιστα ίχνη καστανέρυθρης (5 YR 4/4 reddish brown) βαφής.

Υλη: Πηλός έρυθρός (5 YR 6/6 reddish yellow), καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.032 μ. Διάμετρος καρπού: 0.011 μ.

Σε περίπτωση που το χέρι ανήκει σε ειδώλιο, το ύψος αυτού εκτιμάται σε 0.20 μ. περίπου. Από την άλλη πλευρά, το χάλκινο αναθηματικό χέρι (Μ.Π. 8082) από την ίδια θέση αποτελεί ένα ενδιαφέρον παράλληλο του Π17, όσον αφορά ιδιαίτερα τη θέση των δακτύλων, παρόλο που στο πήλινο παράδειγμα ή απόδοση είναι πολύ σχηματική.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι. Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

35. D'Agata 1999, 103, Tav. LXX.

36. Ρεθεμιωτάκης 1998, 57-58.

37. Dickinson 1994, 172.

Π18 (92/Περισυλλ./ Πηλ. 4). Πόδι ανδρικού ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος [Σχ. 18, πίν. 3 (είκ. 11 δεξιά)].

Πρόκειται για κνήμη ανθρώπινου ειδωλίου, ή έσωτερική πλευρά της οποίας έχει απολεπισθεί. Το πάχος της μειώνεται συνεχώς μέχρι το σημείο έναρξης του πέλματος, το οποίο αποδίδεται πολύ σχηματικά, ως αποστρογγυλεμένη, μικρή έξοχή. Από την κνήμη διακρίνεται με δύο βαθιές έγχαραξεις. Όλη ή κνήμη έμφανίζει μία έλαφρά κλίση προς τα πίσω που της προσδίδει κίνηση, θυμίζοντας κάπως τα χάλκινα ειδώλια από το ίερό και κάνοντας πιδό πιθανή την απόδοσή του σε ειδώλιο. Ο παράδοξος συνδυασμός σχηματικής και πλαστικής απόδοσης ίσως όφειλεται σε βιαστική έργασία του τεχνίτη.

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (10 YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.037 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.011 μ. Έλάχ. διάμετρος: 0.007 μ.

Έάν το πόδι άνηκε σε ειδώλιο, το ύψος αυτού έκτιμάται σε 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (λόγω της έλαφρᾶς κλίσης).

Π19 (93/A52). Πόδι (δεξι) ανθρώπινου ειδωλίου ή αναθηματικού μέλους [Σχ. 19, πίν. 3 (είκ. 14)].

Το πόδι αποδίδεται σχηματικά. Το μήκος του πέλματος είναι δυσανάλογο σε σχέση με το πάχος του και δεν δηλώνονται δάχτυλα. Δεν μπορεί με βεβαιότητα να αποδοθεί σε ειδώλιο ή να χαρακτηριστεί ως αναθηματικό μέλος. Το μικρό μέγεθος συνηγορεί υπέρ της πρώτης απόδοσης αλλά οί αναλογίες και ή σχηματοποίηση υπέρ της δεύτερης.

Ύλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (7.5YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Μήκος πέλματος: 0.020 μ. Μέγ. πλάτος πέλματος: 0.007 μ. Σωζ. ύψος: 0.013 μ. Σε περίπτωση που το πόδι άνηκε

σε ειδώλιο, το ύψος αυτού έκτιμάται σε 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I.

Π20 (94/B24/Ειδ. 7). Πέλμα (δεξι) ανθρώπινου ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος [Σχ. 20, πίν. 3 (είκ. 10 δεξιά)].

Σώζεται μέχρι τον αστράγαλο. Το πέλμα είναι επίπεδο. Επίπεδη αποδίδεται και ή έσωτερική πλευρά του ποδιού. Τα δάκτυλα διακρίνονται από το υπόλοιπο πέλμα και μεταξύ τους με ρηχές έγχαραξεις.

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (10 YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Μήκος πέλματος: 0.025 μ. Μέγ. πλάτος πέλματος: 0.010 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.010 μ.

Με βάση το σωζόμενο τμήμα είναι δύσκολο να υποστηριχθεί με ασφάλεια έάν πρόκειται για πόδι ανθρώπινου ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος. Μία ένδειξη προς την πρώτη έκδοχή αποτελεί ίσως ή επίπεδη απόδοση του πέλματος ένώ τη δεύτερη, μάλλον επικρατέστερη, έκδοχή ενισχύει ή στένωση στο άνω σωζόμενο άκρο καθώς και ή όμοιοτητα του αντικειμένου με χάλκινο αναθηματικό πόδι (Μ.Π. 7213) ως προς το γενικό σχήμα, τις διαστάσεις και τη δήλωση των λεπτομερειών. Έάν το πόδι άνηκε σε ειδώλιο, το ύψος αυτού έκτιμάται σε 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: Άν και έχουν χρησιμοποιηθεί απλά μέσα, ή απόδοση του ποδιού είναι αρκετά φυσιοκρατική και κάνει πιθανή τη χρονολόγησή του στην ΥΜ I περίοδο (σε σύγκριση, βέβαια, και με το χάλκινο παράλληλο), στην όποία τοποθετείται χρονικά και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π21 (94/E-Θ30/Πηλ. 64). Πόδι ανδρικού ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος [Σχ. 21, πίν. 3 (είκ. 11 τέταρτο από άριστερά)].

Πρόκειται για μηρό και τμήμα γόνατος ανθρώπινου ειδωλίου ή για αναθηματικό

μέλος, όπως δείχνει η προοδευτική διεύρυνση του σωζόμενου τμήματος προς τα πάνω (βλ. και παραπάνω, Π18).

Διακόσμηση: Διακρίνονται ελάχιστα ίχνη καστανέρυθρης (2.5 YR 4/6 red) βαφής.

Ύλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, με κίτρινωπό (10 YR 7/4 very pale brown) επίχρυσμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.047 μ. Έλάχ. διάμετρος: 0.09 μ. Σε περίπτωση που το Π21 ανήκει σε ειδώλιο, το ύψος αυτού εκτιμάται σε 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, οπότε χρονολογείται και η αντίστοιχη κεραμική.

1γ. Άναθηματικό μέλος

Π22 (93/A37/Ειδ. 5). Φαλλός άναθηματικός [Σχ. 22, πίν. 3 (είκ. 15)].

Σώζεται σχεδόν άκέραιος, εκτός από ένα μικρό τμήμα της άκρης της πύσης στην πρόσθια πλευρά. Αυτό αποδίδεται με πλαστική ταινία, που περιβάλλει τις πλάγιες και

την πρόσθια όψεις του φαλλού. Η κατασκευή είναι ιδιαίτερα επιμελημένη.

Ύλη: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5 YR 6/6), λεπτόκοκκος, με λίγες προσμείξεις μικρού μεγέθους, έρυθρού και λευκού χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.036 μ. Διάμετρος φαλλού: 0.020 μ. Διάμετρος στην άκρη της πύσης: 0.026 μ.

Πήλινα άναθήματα φαλλών έχουν δημοσιευθεί από το ιερό κορυφής στους Άσιπάδες, τα όποια ο άνασκαφέας χαρακτηρίζει με επιφύλαξη ως τέτοια³⁸. Ένα άλλο, εύμεγεθες δείγμα προέρχεται από τη συνοικία Μ των Μαλίων. Είναι αρκετά μεγαλύτερο από τα υπόλοιπα δείγματα και αποδίδεται ρεαλιστικά, με έγχαράξεις που διακρίνουν την άκρη της πύσης από το πέος και όπή³⁹. Στο πήλινο δείγμα των Κυθήρων και στα προαναφερόμενα δείγματα από τους Άσιπάδες, η άπόδοση της άκρης της πύσης γίνεται με πλαστική ταινία⁴⁰.

Χρονολόγηση: Η φυσιοκρατική άπόδοση του φαλλού συνηγορεί για τη χρονολόγηση του στην ΥΜ I περίοδο. Το στρώμα εύρεσης του άντικειμένου ήταν διαταραγμένο.

38. Peatfield 1992, 75, fig. 23. Η πληροφορία ότι η έρμηνεία αυτή έχει σχετικά πρόσφατα άναιρεθεί δεν κατέστη δυνατό να επιβεβαιωθεί.

39. Detournay 1980, 108-109, fig. 148. Όπως άναφέρει και η συγγραφέας, όρισμένα πήλινα επιμήκη άντικείμενα από τάφους της Μεσαράς είχε χαρακτηρίσει με επιφύλαξη ως φαλλούς και ο Ξανθουδίδης (1924, 42 n. 4300, 4302 - pl. LI, n. 6901, 6902, 6903). Τα άντικείμενα αυτά όμως

δεν φέρουν κανένα από τα προαναφερόμενα διακριτικά γνωρίσματα και δεν παρουσιάζουν όμοιότητα με τα δείγματα που έχουν γίνει έκτοτε γνωστά.

40. Από τα Κύθηρα προέρχεται και ένα πιθανό χάλκινο δείγμα (Μ.Π. 7220), πολυ μικρότερο από το πήλινο και πιο σχηματικά άποδομένο.

2. ΖΩΟΜΟΡΦΑ ΕΙΔΩΛΙΑ (Ἡ ΕΠΙΘΕΤΑ ΣΕ ΆΛΛΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ)

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται εἰδώλια ζώων κατὰ εἶδος καὶ ἀριθμὸ. Εἰδικότερα, περιλαμβάνονται εἰδώλια βοοειδῶν, ἐλάφων, αἰγοειδοῦς, χοίρου, σκύλου, σκορπιῶν, κανθάρου, πτηνῶν καὶ ὀστρέων. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα ποὺ καταχωροῦνται σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ἦταν ἐπίθετα σὲ ἄλλα ἀντικείμενα (π.χ. πτηνόμορφα) ἢ αὐτοτελῆς σημασία τους ὅμως ὡς ἀναθημάτων, ἀντικειμένων λατρείας ἢ συμβόλων τῆς θεότητας δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ. Γι' αὐτὸ καὶ ἐμφανίζονται στὴ συνέχεια ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὰ εἰδώλια.

Σὲ βοοειδῆ ἀνήκει ἡ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν ζωόμορφων εἰδωλίων⁴¹. Ἡ ἀποσπασματικότητά τους, ὡστόσο, δὲν ἐπιτρέπει παρὰ σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις τὴν ταύτισή τους μὲ ἐπιμέρους γένη τοῦ εἶδους. Περιγράφονται κατὰ σειρὰ οἱ κεφαλές, οἱ κορμοί, τὰ ἄκρα καὶ, τέλος, τὰ κέρατα βοοειδῶν.

Ἐντὸς τῆς κάθε ομάδας, ἡ παρουσίαση γίνεται κατὰ χρονολογία καὶ τομέα εὐρεσης.

2α. Βοοειδῆ

Κεφαλές εἰδωλίων βοοειδῶν

Π23 (93/B5/Ειδ. 1). Κεφαλή εἰδωλίου ταύρου. [Σχ. 23, πίν. 4 (εἰκ. 16α-δ)].

Τμήμα κεφαλῆς ταύρου, κοίλης ἐσωτερικά. Ἐχουν ἀποτμηθεῖ τμήμα τῆς δεξιᾶς παρεῖας κοντὰ στὸ ρύγχος, τὸ ἀριστερὸ κέρασ καὶ τμήμα τοῦ δεξιοῦ κέρατος, κοντὰ στὸ σημεῖο κάμψης τοῦ πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ πιθανὴ ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς σὲ ταῦρο στήριζεται στὸ μέγεθος καὶ στὸν τονισμὸ τῶν κεράτων.

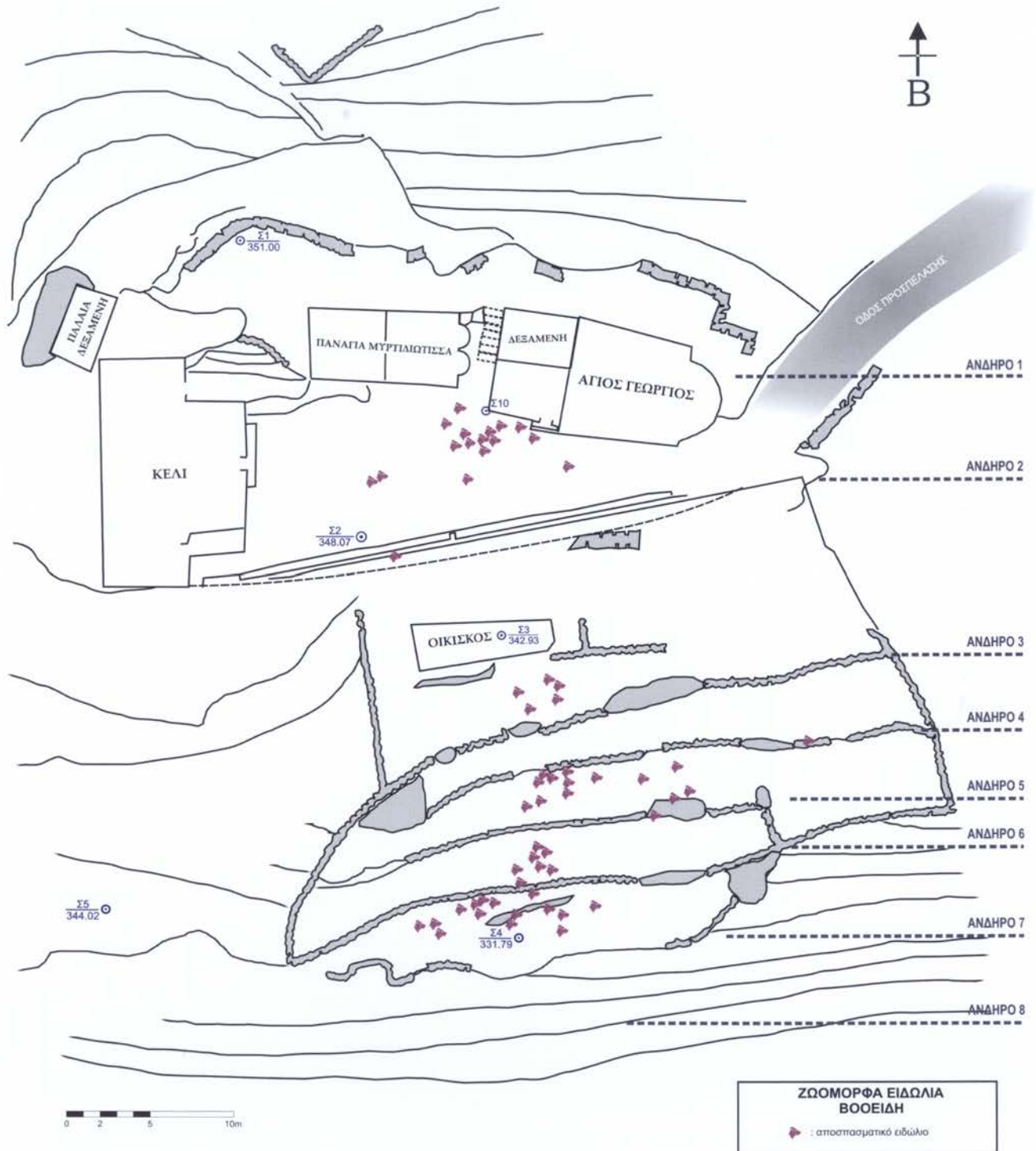
Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ζώου ἀποδίδονται μὲ πλαστικότητα καὶ κατὰ περίπτωσιν φυσιοκρατικά, ἂν καὶ χωρὶς πολλὰ λεπτομέρειες. Τὸ μέτωπο τοῦ ζώου σχηματίζει τὸ χαρακτηριστικὸ τριγωνικὸ ἔξαρμα

ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ κέρατα, τὰ αὐτιά ἀναδιπλώνονται πίσω καὶ πλάγια ἀπὸ τὰ κέρατα σχηματίζοντας πτυχώσεις, τὰ μάτια ἀποδίδονται μὲ ἐπίθετα πλαστικὰ δισκάρια, γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐλαφρὰ ἐξάρματα διαχωρίζουν τὶς κόγχες ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πρόσωπο. Ἡ μύτη καὶ τὸ ρύγχος ἀποδίδονται πρὸ συνοπτικά, μὲ δύο ὀξυκόρυφες ἐγκοπῆς καὶ μία ὀριζόντια, ἐλλειψοειδῆ ρηχὴ κοιλότητα ἀντίστοιχα. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὶς παρεῖες καὶ τὸ ρύγχος στὸν λαιμὸ γίνεται ἀπαλά.

⁴¹Υλῆ: Πηλὸς λευκωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), μὲ τεφρὸ (10YR 5/1) πυρήνα καὶ πάμπολλα ἐγκλείσματα μεγάλου μεγέθους,

41. Ἡ πιθανότητα κάποια ἀπὸ τὰ εὐρήματα ποὺ παριστάνουν βοοειδῆ νὰ ἀνήκουν σὲ ρυτὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ μὲ βᾶσιν τὰ σωζόμενα τμήματα, ὅπως καὶ τὸ ἐνδεχόμενον ὀρισμένες κεφαλές καὶ κυρίως ἄκρα βοοειδῶν νὰ εἶχαν ἀνα-

τεθεῖ αὐτοτελῶς [pars pro toto] ἢ ἐπειδὴ εἶχαν ἀποκτήσει κάποια ἰδιαίτερη συμβολικὴ σημασία, ὅπως συνέβαινε π.χ. στὸ πλαίσιο τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας (Wilkinson 2000, 75).

Εἰδώλια βοοειδῶν.

σκοτεινοῦ χρώματος (oatmeal – mudstone-tempered).

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.077 μ. Σωζ. πλάτος (μετὰ κέρατος): 0.014 μ.

Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.40–0.45 μ. καὶ τὸ ἀρχικὸ ὕψος σὲ 0.18 μ. περίπου⁴². Εἶναι τὸ μεγαλύτερο πῆλινο δεῖγμα τοῦ εἶδους ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα σωζόμενα δείγματα γενικῶς⁴³.

Παρὰ τὴ δυσαναλογία τοῦ προσώπου τοῦ ζώου σὲ σύγκριση μὲ τὸ εὔρος καὶ τὸ μέγεθος τῶν κεράτων καὶ τὴν ἀσυμμετρία τῆς μύτης πρὸς τὸ ρύγχος, τὸ ζεστὸ πλάσιμο, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ σχηματικὰ (μάτια) ἢ ἀδρά (μύτη, ρύγχος) ἀποδοσμένα χαρακτηριστικὰ προσδίδουν ιδιαίτερη ζωντάνια στὸ ἔργο. Τὴ ζωντάνια αὐτὴ ἐπιτείνει ὁ πλούσιος σὲ πολὺχρωμα, εὐμεγέθη ἐγκλείσματα πηλὸς στὸ φυσικὸ χρῶμα τοῦ δέρματος τοῦ ζώου.

Χρονολόγηση: Συνεκτιμώντας τὴν τεχνικὴ κατασκευῆς, τὴν ἀπόδοση ἐπιμέρους χαρακτηριστικῶν (τῶν ματιῶν ὡς δισκαρίων) καὶ κυρίως, τὴ γενικὴ ἐντύπωση φυσικότητας καὶ ζωντάνιας ποῦ ἀποπνέει τὸ ἔργο, τὸ εἰδῶλιο μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴ MM II–III B–YM I περίοδο. Στὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα τοποθετεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1994, 196. Sakellarakis 1997, Plate 13a. Μπάνου 2003, 69 εἰκ. 3.

Π24 (94/H22). Κεφαλὴ εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 24, πίν. 4 (εἰκ. 17)].

Σώζεται περίπου τὸ ἓνα τρίτο τοῦ προσώπου τοῦ ζώου. Ἡ κεφαλὴ ἦταν κοιλὴ ἐσωτερικά. Τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ ρύγχους διακρίνεται μέσω δύο ὁμόκεντρων βαθιῶν ἐγχαραξέων ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη κεφαλὴ καὶ τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ ἐξαιρέται μέσω ἐκβάθυνσης ποῦ τὸ περιβάλλει, προσδίδοντας ιδιαίτερη ζωντάνια στὸ ἔργο.

Διακόσμηση: Τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος τοῦ ζώου δηλώνεται μὲ πλατιῆς ταινίες ἐρυθρῆς (2.5YR 4/6) βαφῆς, ποῦ ἀκολουθοῦν τὸν κατὰ μῆκος ἄξονα τῆς κεφαλῆς ἢ περιβάλλουν τὸν ὀφθαλμὸ καὶ τὸ ρύγχος.

Ἦλη: Πηλὸς ἐρυθρός (7.5YR 6/6 reddish yellow), εὐθρυπτος, καθαρὸς, μὲ λευκωπὸ (7.5YR 8/4 pink) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.082 μ. Σωζ. πλάτος: 0.047 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.009 μ.

Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.25–0.30 μ. περίπου.

Κρίνοντας ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμήμα ἡ κεφαλὴ πρέπει νὰ ἦταν πλαστικὰ ἀποδοσμένη.

Χρονολόγηση: Ἡ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς εὐνοεῖ τὴν ἀπόδοσή της στὴν YM I περίοδο. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM III B–YM I περίοδο.

Π25 (94/Θ1/Πηλ. 1). Κεφαλὴ εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 25, πίν. 4 (εἰκ. 18)].

Μικροσκοπικὴ κεφαλὴ βοοειδοῦς. Διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὸν λαιμὸ, οἱ ὀφθαλμοὶ ἀποδίδονται μὲ μικρότατες τυφλὲς ὀπές, κατὰ ἓνα συνήθη γιὰ ζῶδια βοοειδῶν τρό-

42. Οἱ ἐκτιμήσεις τοῦ ἀρχικοῦ μήκους εἶναι σχετικὲς, δεδομένου ὅτι οἱ ἀναλογίαι κορμοῦ – κεφαλῆς – κεράτων τῶν εἰδωλίων βοοειδῶν, ὅπως δείχνουν τὰ πολυάριθμα ποικίλα δείγματα, δὲν ὑπακούουν σὲ σταθεροὺς κανόνες.

43. Σύμφωνα μὲ ἀναφορὰς καὶ ἐκτιμήσεις

τῶν ἀνασκαφῶν (Πλάτων – Δαβάρας 1961–1962, 287), ὀρισμένα ὁμοειδῆ εὐρήματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Κόφωνα φτάνουν τὰ 0.80 μ. σὲ μῆκος συνιστώντας τὰ μεγαλύτερα μέχρι τώρα γνωστὰ δείγματα τοῦ εἶδους.

πο, τὸ ρύγχος διακρίνεται πλαστικά ἀλλὰ καὶ μὲ ρηχὴ ἐγχάραξη ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πρόσωπο. Τὰ κέρατα ἔχουν ἀποκρουσθεῖ καὶ διακρίνονται μόνο οἱ ἀπαρχές τους.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), εὐθρυπτος, λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ ἐρυθρὸ (2.5YR 5/6) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος κεφαλῆς: 0.022 μ. Μέγ. πλάτος κεφαλῆς: 0.014 μ. Σωζ. μῆκος κεφαλῆς καὶ λαιμοῦ: 0.025 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.070-0.080 μ. περίπου.

Παρὰ τὸ μικρὸ μέγεθος, ἡ κεφαλὴ εἶναι πλαστικὰ ἀποδοσμένη, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν τρόπο διάκρισης τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ τὴν κεφαλὴ ἀλλὰ καὶ τοῦ ρύγχους ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο πρόσωπο.

Χρονολόγησι: Ἡ μέριμνα γιὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν φυσιοκρατικὴ ἀπόδοσι τοῦ εἰδωλίου συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόδοσής του σπὴ MM IIIB-YM I περίοδο, σπὴν ὁποία τοποθετεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π26 (94/Θ3/Ειδ. 2 - Μ.Π. 8091). Κεφαλὴ εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 26, πίν. 4 (εἰκ. 19)].

Μικροσκοπικὴ κεφαλὴ βοοειδοῦς, σωζόμενῃ σχεδὸν ἀκέραιη, πλὴν τῶν κερμάτων. Τὰ μάτια ἀποδίδονται μὲ μικρές, τυφλές ὀπές, τὸ ρύγχος μὲ βαθιὰ καμπύλη ἐγχάραξη, ἐνῶ ρηχὲς ἐγχαράξεις στὸν λαιμὸ καὶ ἐκβάθυνση μεταξὺ τοῦ ρύγχους καὶ τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ προσδίδουν πλαστικότητα στὸ εἰδῶλιο.

Υλῆ: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 6/6), μὲ λίγες, διάσπαρτες προσμειξίσεις μικροῦ μεγέθους, μελανοῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος κεφαλῆς: 0.021 μ. Μέγ. πλάτος κεφαλῆς: 0.017 μ. Σωζ. μῆκος κεφαλῆς καὶ λαιμοῦ: 0.026 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ ζωδίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.060-0.070 μ. περίπου.

Παρὰ τὸ μικρὸ μέγεθος, ἡ κεφαλὴ εἶναι ἀποδοσμένη μὲ ἀρκετὴ πλαστικότητα, ὅπως φαίνεται κυρίως ἀπὸ τὴν καμπύλη τοῦ ρύγχους καὶ τὶς ἐγχαράξεις τοῦ λαιμοῦ.

Χρονολόγησι: Τὸ εἰδῶλιο **Π26** παρουσιάζει πολλὲς ὁμοιότητες ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴ καὶ τὴν τεχνοτροπία μὲ τὸ εἰδῶλιο **Π25**. Κατὰ συνέπεια, μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ σπὴν ἴδια μὲ αὐτὸ περίοδο (MM IIIB-YM I). Ἐξάλλου, σπὴν περίοδο MM IIIB-YM I περίοδο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Pl. 12b (πρῶτη σειρά, στὸ μέσον).

Π27 (1992 Περισυλλογή). Αὐτὶ (:) εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 27, πίν. 4 (εἰκ. 20 δεξιά)].

Τμήμα ἐπιπεδόκυρτου ἀντικειμένου, κοίλου ἐσωτερικά. Τὸ σωζόμενο τμήμα ἔχει ἔλλειψοειδὲς σχῆμα καὶ φαίνεται νὰ κατέληγε σὲ ὀξεῖα κορυφὴ στὸ ἓνα ἄκρο. Ἡ ἐπίπεδη πλευρὰ φέρει κυκλικὴ ὀπή ὄπτησης. Ἡ ἀπόδοσι σὲ εἰδῶλιο βοοειδοῦς βασίζεται στὸ γενικὸ σχῆμα καὶ σπὴν ἐσωτερικὴ κοίλανση.

Διακόσμησι: Ἀρχικὰ ὀλόβαφο, μὲ μελανὴ (7.5YR 3/1), λαμπερὴ βαφή.

Υλῆ: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 pale yellow), κατὰ τόπους στὸ ἐσωτερικὸ ἐρυθρὸς (5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.048 μ. Μέγ. πάχος: 0.018 μ. Διάμετρος ὀπῆς: 0.004 μ.

Χρονολόγησι: MM III-YM I, βάσει τῆς ἐπιμελημένης ἀπόδοσής καὶ ὄπτησης, σὲ περίπτωσι βέβαια ποὺ πρόκειται γιὰ αὐτὸ εἰδῶλιο βοοειδοῦς.

Π28 (94/ΣΤ2/Πηλ. 2). Αὐτὶ εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 28, πίν. 4 (εἰκ. 20 ἀριστερά)].

Αὐτὶ εἰδωλίου βοοειδοῦς, κοῖλο ἐσωτερικά. Κατὰ τὴν ἀπομάκρυσή του ἀπὸ τὸ σημεῖο ἐπαφῆς μὲ τὴν κεφαλὴ πλατύνεται καὶ ἀποστρογγυλοῦται προοδευτικά.

Διακόσμησι: Ἰχνη καστανῆς (7.5YR 5/3) βαφῆς σώζονται σπὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ.

Υλῆ: Πηλὸς φαιοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.040 μ. Σωζ.

πλάτος στο σημείο έπαφής με την κεφαλή: 0.034 μ. Σωζ. πλάτος στο ανώτερο πεπλατυσμένο σημείο: 0.024 μ.

Η απόδοση του είδωλιού είναι φυσιολογική.

Χρονολόγηση: MM II-YM I (λόγω φυσιολογικής απόδοσης). Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στη MM II-YM I περίοδο.

Κορμοί ειδωλίων βοοειδών

Π29 (93/A47/Ειδ. 9). Είδωλιο ανακεκλιμένου ταύρου [Σχ. 29, πίν. 5 (εικ. 27)].

Είναι κοίλο έσωτερικά. Σώζεται περίπου κατά το ήμισυ. Συγκεκριμένα, σώζονται η κεφαλή, σχεδόν ακέραιη, εκτός από το άριστερό και την άκρη του δεξιού κέρατος, τα δύο τρίτα της ράχης και οι άπαρχές των άριστερών αναδιπλωμένων ποδιών. Η κεφαλή και το πρόσθιο μέρος του κορμού είναι ανασηκωμένα και στραμμένα προς τα δεξιά ενώ ο υπόλοιπος κορμός προς τα άριστερά. Η κεφαλή είναι τριγωνική και τα μάτια σχηματίζονται από ένθετα δισκάρια. Το σωζόμενο κέρασ ξεκινά όριζόντιο και κάμπτεται στη συνέχεια προς τα άνω κατά γωνία 45° περίπου.

Διακόσμηση: Όλόβαφο, με ιώδη (10R 4/2 weak red) βαφή.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 6/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.058 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος κορμού: 0.037 μ. Μέγ. ύψος κορμού: 0.022 μ. Μήκος κεφαλής: 0.025 μ. Πλάτος κεφαλής: 0.020 μ. (μετά κέρατος: 0.030 μ.). Συνολικό μέγ. σωζ. ύψος: 0.039 μ.

Όλα τα σημεία κάμψης λόγω της ανακε-

κλιμένης θέσης του ζώου αποδίδονται φυσιολογικά, με δήλωση της ανατομίας. Συγχρόνως ή όλη εκτέλεση αποπνέει ζωντάνια και σφριγηλότητα. Χαρακτηριστική είναι ή νεύρωση του λαιμού για την απόδοση της σπονδυλικής στήλης καθώς και ή απόδοση των πτυχώσεων του δέρματος που δημιουργούνται από την κάμψη του πρόσθιου ποδιού.

Η στάση του είδωλιού θυμίζει αυτήν του χρυσοῦ είδωλιού από τον θαλαμοειδή τάφο 68 των Μυκηναῶν⁴⁴. Διαφέρει όμως από εκείνο ως προς την κίνηση και τη δυναμικότητα, ή όποια, στο κυθηραϊκό είδωλιο, ίσως όφείλεται στην άπόπειρα να αποδοθεί μία ιδιαίτερη στιγμή, όταν το νεαρό ζώο ξεκινά να σταθεί στα πόδια του, παρακινημένο από κάποιο έξωτερικό έρέθισμα. Το κυθηραϊκό είδωλιο μοιάζει επίσης με ένα είδωλιο ανακεκλιμένου ταύρου από το ιερό κορυφής του Γιούχτα όσον άφορά το σχήμα του μετώπου σε σχέση με τα κέρατα καθώς και την απόδοση των ματιών με έπιθετα δισκάρια και του στόματος ως κοιλότητας, άν και διαφέρει από εκείνο στον τρόπο απόδοσης της μύτης και γενικότερα του ρύγχους⁴⁵.

Χρονολόγηση: Η απόδοση των ματιών ως δισκαρίων και ή βαφή, χαρακτηριστική της MM III-YM I, καθώς και ή γενική όμοιότητα προς το είδωλιο του Γιούχτα όδηγοῦν στη χρονολόγηση του είδωλιού στη μεταβατική αυτή περίοδο, με πιθανότερη, λόγω της φυσιολογικής απόδοσης, την ύστερη φάση. Στην περίοδο MM IIIB-YM I περίοδο χρονολογείται έξάλλου και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1994, 196-197.

44. Σακελλαράκης, Ντούμας, Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ιακωβίδης 1994, 256, εικ. 40.

45. Καρέτσου 1976, 414, πίν. 230γ.

Π30 (93/A20/Ειδ. 3). Ειδώλιο βοοειδοῦς [Σχ. 30, πίν. 5 (εἰκ. 22 ἀριστερά)].

Μικροσκοπικὸ εἰδώλιο βοοειδοῦς. Σώζεται ὁ κορμὸς καὶ οἱ ἀπαρχῆς τῶν πίσω ποδιῶν. Ἴσως ἐπίθετο σὲ ἄλλο ἀντικείμενο (βλ. παρακάτω, **Π41**).

Διακόσμηση: Τὸ ζώδιο ἦταν ἀρχικὰ ὀλόβαφο, μὲ καστανή (7.5YR 3/3 dark brown) βαφή.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινοκάστανος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ λευκωπὸ (10YR 8/2 very pale brown) ἐπίχρυσμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.026 μ. 0.040 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.012 μ. Σωζ. ὕψος: 0.013 μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ ζωδίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.035 μ.

Παρὰ τὸ μικρὸ μέγεθος τοῦ εἰδωλίου εἶναι φανερὴ ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμήμα ἡ κίνηση στὴν ἀπόδοση τοῦ ζωδίου.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ΥΜ I περίοδο.

Π31 (93/A39/Πηλ. 7). Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 31, πίν. 5 (εἰκ. 23 καὶ εἰκ. 24 ἐπάνω ἀριστερά)].

Ὅπισθιο τμήμα κορμοῦ εἰδωλίου βοοειδοῦς, κοίλου ἐσωτερικά. Ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴν οὐρὰ ἔχει ἐξαρθεῖ σὲ μία ἀπόπειρα φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης. Στὸ πίσω μέρος τῆς κοιλιᾶς ὑπάρχει πλαστικὴ ἀπόφυση, μὲ τὴν ὁποία δηλώνονται πιθανότατα τὰ γεννητικὰ ὄργανα τοῦ ζώου.

Ὑλη: Πηλὸς καστανός (7.5YR 7/6 - 7.5YR 6/6 reddish yellow), χονδρόκοκκος, μὲ πάμπολλες προσμειξεις μεσαίου μεγέθους (oatmeal - sand-tempered), χρώματος ἰώδους.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.038 μ. Σωζ. πλάτος: 0.021 μ. Σωζ. ὕψος: 0.023 μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.050-0.060 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III, λόγω καὶ τοῦ εἴδους τοῦ πηλοῦ. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ΥΜ I περίοδο.

Π32 (93/A47/Πηλ. 13). Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 32, πίν. 5 (εἰκ. 25 ἀριστερά)].

Τμήμα κορμοῦ εἰδωλίου βοοειδοῦς, κοίλο ἐσωτερικά. Στὸ ὀπίσθιο μέρος σώζεται μέρη τὴν ἀπαρχὴ τῆς οὐρᾶς.

Διακόσμηση: Σώζονται ἐλάχιστα ἴχνη παχιᾶς καὶ στιλπνῆς λευκῆς (5Y 8/1) βαφῆς, τὴν ὁποία καλύπτει ἐν μέρει καστανή (10YR 3/2 dark grayish brown) βαφή, μὲ τὴν ὁποία θὰ ἀποδίδονταν ἴσως τὰ στίγματα τοῦ δέρματος τοῦ ζώου⁴⁶.

Ὑλη: Πηλὸς καστανός (10YR 7/4 very pale brown), κατὰ τόπους πρὸ σκοτεινός (10YR 5/2 grayish brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ τεφρὸ (5Y 7/2 light gray) πυρήνα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.074 μ. Σωζ. ὕψος: 0.053 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.22-0.25 μ. περίπου.

Τὸ σωζόμενο τμήμα εἶναι φυσιοκρατικὰ ἀποδοσμένο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐλαφρὰ κύρτωση τῆς σωζόμενης πλευρᾶς τοῦ κορμοῦ, τὴν ἔξαρση τῆς ἄκρης τῆς ράχης καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν πλαστικότητα μὲ τὴν ὁποία ἀποδίδεται τὸ σημεῖο μετάβασης πρὸς τὰ πίσω πόδια καὶ τὴν οὐρὰ τοῦ ζώου.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I (λόγω τῆς φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ΥΜ I περίοδο.

46. Γιὰ τὴ δυσκολία χαρακτηρισμοῦ τοῦ λευκοῦ χρώματος ὡς ἐπιχρίσματος ἢ βαφῆς ἀλλὰ καὶ γενικότερα τὴ διάκριση μεταξὺ ἐπιχρίσματος

καὶ βαφῆς βλ. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 59.

Π33 (93/A56). Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 33, πίν. 6 (εἰκ. 26)].

Κυρτὸ τμήμα ζωόμορφου ειδωλίου, κοίλου ἐσωτερικά. Ἀποδίδεται σὲ ειδώλιο βοοειδοῦς λόγω τοῦ μεγέθους του, ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιοριστεῖ ποιοὶ τμήμα τοῦ ζώου ἀκριβῶς ἀποδίδει.

Διακόσμηση: Ἀρχικά ὀλόβαφο, μὲ ἐρυθρὴ (brown reddish) βαφή.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινοκάστανος (brown yellowish), μὲ εὐμεγέθεις γωνιώδεις προσμείξεις διαφόρων χρωμάτων (mudstone-tempered).

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.061 μ. Σωζ. πλάτος: 0.037 μ. Πάχος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM III-YM I. Τὸ στρῶμα εὗρεσης παρουσιάζει μικρὴ διατάραξη καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν YM I περίοδο.

Π34 (94/B3/Ειδ. 3). Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 34, πίν. 5 (εἰκ. 23, εἰκ. 24 ἐπάνω δεξιά)].

Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς. Ἔχουν ἀποκρουσθεῖ ἡ κεφαλὴ καὶ τὰ ἄκρα.

Ὑλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (7.5YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, μὲ πολλὲς μικρότατες προσμείξεις διαφόρων χρωμάτων καὶ ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.046 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.018 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.019 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.70 μ. περίπου.

Ὁ ἐπιμήκης κορμός ἀποδίδεται πλαστικά, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κύρτωση τῆς ράχης τοῦ ζώου. Ὁ τρόπος κατασκευῆς προσδίδει σφριγηλότητα στὸ ἔργο. Παρουσιάζει ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπία μὲ τὸ **Π39**.

Χρονολόγηση: MM III-YM I (λόγω τῆς φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν MM III-YM I περίοδο.

Π35 (94/B17/Πηλ. 11). Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 35, πίν. 5 (εἰκ. 27, εἰκ. 28 ἐπάνω ἀριστερά)].

Ὅπισθιο τμήμα κορμοῦ ειδωλίου βοοειδοῦς, πιθανότατα ἀγελάδας. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ κορμοῦ, ποῦ ἔχει φθαρεῖ, διαμορφώνεται ἐπίπεδη. Τὰ πίσω πόδια τοῦ ζώου ἔχουν ἀποκρουσθεῖ. Μεταξὺ τῶν ἀπαρχῶν τῶν ποδιῶν ὑπάρχει βαθιὰ σχισμὴ ποῦ φαίνεται νὰ ἀποδίδει τὰ γεννητικὰ ὄργανα. Μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη μὲ ειδώλιο ἀγελάδας ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς Ἀτσιπάδων⁴⁷.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 6/3 pale brown), μὲ ἐρυθρό (2.5YR 4/6) πυρήνα, λεπτόκοκκος, μὲ ἀρκετὲς εὐμεγέθεις προσμείξεις μελανοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος (oatmeal - sand tempered). Ἐλάχιστα ἴχνη καστανοῦ (7.5YR 4/3) ἐπιχρίσματος διακρίνονται στὴν μία πλευρὰ τοῦ κορμοῦ.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.024 μ. Πλάτος: 0.025 μ. Σωζ. ὕψος: 0.020 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.060 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III, λόγω καὶ τοῦ εἴδους τοῦ πηλοῦ. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν MM III-YM I περίοδο.

Π36 (94/B21/Πηλ. 15). Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 36, πίν. 5 (εἰκ. 25 δεξιά)].

Ὅπισθιο τμήμα ειδωλίου βοοειδοῦς μὲ ἀναδιπλούμενη οὐρά. Τὸ σωζόμενο τμήμα, ἂν καὶ κοῖλο, εἶναι ἀνώμαλο ἐσωτερικά. Πλατιά ἐκβάθυνση χωρίζει τὴν ἀναδιπλούμενη οὐ-

47. Peatfield 2000, 16, plate 1b.

ρὰ ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ εἰδωλίου. Ἴσως τὸ εἰδῶλιο παρίστανε ἀνακεκλιμένο βοοειδῆς (πρβλ. Π29 καὶ Π38, παρακάτω), πράγμα πὺ θὰ δικαιολογοῦσε καὶ τὴν ἀνωμαλία τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ σωζόμενου τμήματος.

Διακόσμηση: Ἀρκετὰ ἴχνη μελανῆς (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφῆς σώζονται στὰ σημεῖα ἀναδίπλωσης τῆς οὐρᾶς καὶ στὸ πίσω μέρος τοῦ σώματος τοῦ εἰδωλίου.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 7/4 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.069 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.056 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.023. Ἐλάχ. σωζ. πάχος: 0.016 μ.

Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.25 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, λόγω τῆς πλαστικότητας καὶ τῆς ποιότητας κατασκευῆς. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο.

Π37 (94/B21/Πηλ. 19). Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 37, πίν. 5 (εἰκ. 27 καὶ 28 στὸ κέντρο)].

Ὅπισθιο τμήμα κορμοῦ εἰδωλίου βοοειδοῦς, κοίλου ἐσωτερικά.

Ἔλη: Πηλὸς φαιοκάστανος (10YR 5/3 brown), μὲ πορτοκαλόχρωμο (5YR 6/6 reddish yellow) πυρήνα. Λίγα ἴχνη μελανοῦ (2.5Y 3/1 very dark gray), ρωγμοειδοῦς ἐπιχρίσματος διακρίνονται στὴν ἐξωτερικὴ πλευρά.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.047 μ. Σωζ. πλάτος: 0.027 μ. Σωζ. ὕψος: 0.030 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.12 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι. Στὴν ἴδια περίοδο χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π38 (94/B31/Εἰδ. 8). Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 38, πίν. 5 (εἰκ. 23 καὶ εἰκ. 24 κάτω ἀριστερά)].

Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς. Ἔχουν ἀποκρουσθεῖ τὰ ἄκρα καὶ ἡ κεφαλή. Ἀποδίδεται σὲ ἀνακεκλιμένη στάση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς κλίσεις τῶν ἀπαρχῶν τῶν ἄκρων καὶ ἀπὸ τὴν οὐρά, ἡ ὁποία εἶναι ἀναδιπλωμένη κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ κορμοῦ.

Διακόσμηση: Σώζονται λίγα ἴχνη ἐρυθρῆς (2.5YR 5/8) βαφῆς.

Ἔλη: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (7.5YR 6/6 reddish yellow), συμπαγῆς, λεπτόκοκκος, καθαρός, μὲ ἐπιχρίσμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.044 μ. Μέγ. πλάτος: 0.020 μ. Σωζ. ὕψος: 0.020 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.070 μ. περίπου.

Παρὰ τὶς μικρὲς διαστάσεις τοῦ εἰδωλίου, ὁ κορμὸς ἀποδίδεται μὲ ἰδιαίτερη πλαστικότητα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κύρτωση τοῦ πίσω μέρους τῆς ράχης. Αὐτὴ ἡ πλαστικότητα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ ζωντάνια τοῦ διαφαίνεται ἀπὸ τὴν κυματιστὴ οὐρὰ καὶ μὲ τὸν συμπαγῆ πηλὸ ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶναι κατασκευασμένο τὸ εἰδῶλιο, τοῦ προσδίδει μίαν ἰδιαίτερη σφριγηλότητα (βλ. καὶ Π34, Π39).

Χρονολόγηση: Ἡ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τοῦ εἰδωλίου καὶ ἡ ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη κατασκευὴ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς χρονολόγησής του στὴν ΥΜ Ι περίοδο.

Π39 (94/B34/Εἰδ. 9). Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 39, πίν. 5 (εἰκ. 23 κάτω δεξιά, εἰκ. 24 κάτω δεξιά)].

Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς, πιθανότατα ταύρου, σωζόμενος σχεδὸν ἀκέραιος. Ἔχουν ἀποτμηθεῖ τὰ ἄκρα, μικρὸ τμήμα τοῦ προσθίου τμήματος τοῦ κορμοῦ καθὼς καὶ ἡ κεφαλή, ἐνῶ σώζεται ἡ ἀπαρχὴ τῆς οὐρᾶς. Τὰ γεννητικὰ ὄργανα τοῦ ζώου δηλώνονται πλαστικά.

Ἔλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), μὲ πολλὲς προσμεξεῖς ἐρυθροῦ χρώματος, διαφόρων μεγεθῶν.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.054 μ. Μέγ.

πλάτος: 0.015 μ. Σωζ. ύψος: 0.023 μ. Το αρχικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.080 μ. περίπου.

Παρά το μικρό μέγεθος του ειδωλίου, ο κορμός έχει αποδοθεῖ με πλαστικότητα και σφριγηλότητα και θυμίζει ως πρὸς αὐτὸ τὸ **Π34**.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (λόγω τῆς φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM III-ΥΜ I περίοδο.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Pl. 12b (στὴ μεσαία σειρά, δεξιά).

Π40 (94/B48/Πηλ. 25). Κορμὸς ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 40, πίν. 5 (εἰκ. 25 στὸ μέσον)].

Τμῆμα κορμοῦ (πλάτης) ειδωλίου βοοειδοῦς, κοίλου ἐσωτερικά.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινέρυθος (7.5YR 6/6), μὲ ἐπίχρυσμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.030 μ. Σωζ. πλάτος: 0.057 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.011 μ. Το ἀρχικὸ μήκος τοῦ ειδωλίου εκτιμάται σε 0.25 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (κατ' ἀναλογία πρὸς ἄλλα δείγματα τοῦ εἶδους ἀπὸ τὸ ἱερό, κοῖλα ἐπίσης ἐσωτερικά). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ MM III-ΥΜ I περίοδο.

Π41 (94/Γ2/Πηλ. 7). Εἰδώλιο βοοειδοῦς [Σχ. 41, πίν. 5 (εἰκ. 22 δεξιά)].

Τμῆμα μικροσκοπικοῦ ειδωλίου βοοειδοῦς, σχηματικὰ ἀποδοσμένου. Σώζεται τὸ ὀπίσθιο τμῆμα τοῦ κορμοῦ καὶ οἱ ἀπαρχῆς τῶν πίσω ποδιῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν πλασθεῖ ἐνιαία μὲ τὸν κορμό.

Ἦλη: Πηλὸς φαιοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown).

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.017 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.017 μ. Σωζ. ὕψος: 0.017 μ.

Τὸ ἀρχικὸ μήκος τοῦ ειδωλίου εκτιμάται σε 0.030 μ. περίπου.

Ἡ ἐκτέλεση τοῦ ειδωλίου προδίδει βια-

σύνη. Δὲν ἀποκλείεται τὸ ζώδιο νὰ ἦταν ἐπίθετο σε ἄλλο ἀντικείμενο (π.χ. στὸ ἐσωτερικὸ ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος ἐν εἶδει ἱεροῦ περιβόλου).

Χρονολόγηση: Ἡ σχηματικὴ ἀπόδοση τοῦ ειδωλίου καὶ τὸ μικρὸ του μέγεθος δὲν διευκολύνουν τὴ χρονολόγηση. Αὐτὴ δίνεται ἀπὸ τὴ χρονολόγηση τῆς ἀντίστοιχης διαγνωστικῆς κεραμικῆς, ἀπὸ τὴ MM III ἕως τὴν ΥΜ I περίοδο.

Π42 (94/Γ3/Πηλ. 10). Κορμὸς ειδωλίου βοοειδοῦς (:) [Σχ. 42, πίν. 5 (εἰκ. 27, εἰκ. 28 ἐπάνω δεξιά)].

Κυρτὸ τμῆμα ἀντικειμένου, κοίλου ἐσωτερικά. Στὸ ἐσωτερικὸ διακρίνεται διαγώνια ταινία πηλοῦ. Παρὰ τὴν προσπάθεια πλαστικῆς ἀπόδοσης, ἡ ὅλη κατασκευὴ εἶναι πρόχειρη. Ἡ ἀπόδοση σε εἰδώλιο βοοειδοῦς βασίζεται στὴ γενικὴ ὁμοιότητα μὲ ἄλλα ὁμοειδῆ ἀντικείμενα.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), πορώδης, μὲ λίγες προσμειξίεις ἰώδους χρώματος, μεσαίου μεγέθους.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.046 μ. Σωζ. πλάτος: 0.034 μ. Σωζ. ὕψος: 0.012 μ. Το ἀρχικὸ μήκος τοῦ ειδωλίου εκτιμάται σε 0.12-0.15 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, κατὰ τὴν ὁποία χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Ἄκρα ειδωλίων βοοειδῶν

Π43 (1992). Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 43, πίν. 6 (εἰκ. 29 ἐπάνω, δεξιά)].

Σώζεται μέχρι τοῦ σημείου ἔναρξης τῆς κνήμης. Ἐχει ἀποτμηθεῖ μικρὸ μέρος τοῦ πεταλόσχημου πέλματος στὸ σημεῖο μετάβασης πρὸς τὰ ὀστάρια τοῦ ἀστραγάλου, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται πλαστικὰ ὡς ἐξάρματα, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ πίσω μέρος τοῦ πέλματος. Ἡ ὅλη ἐκτέλεση θυμίζει αὐτὴ τοῦ

Π47 (βλ. παρακάτω).

Διακόσμηση: Όλοβαφο αρχικά, με καστανέρυθρη (από 2.5YR 5/6 red έως 2.5YR 3/1 dark reddish grey) βαφή.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown), χονδρόκοκκος, με λίγες προσμειξεις μεσαίου μεγέθους, μελανού χρώματος και καστανόμαυρο (2.5YR 5/6 red - 2.YR 3/1 dark reddish gray) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.042 μ. Διάμετρος: 0.018 μ. Μήκος πέλματος: 0.031 μ. Μέγ. πλάτος πέλματος: 0.026 μ.

Το συνολικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.30 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM-YM I (λόγω της πλαστικής απόδοσης).

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Pl. 12b (στη μεσαία σειρά, άριστερά).

Π44 (93/A25/Ειδ. 4). Πόδι ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 44, πίν. 6 (είκ. 30 επάνω, δεξιά)].

Όπισθιο άκρο ειδωλίου βοοειδούς, πιθανώς ταύρου, όπως μαρτυρεί η κλίση του. Σώζεται σχεδόν άκέραιο, από τις άπαρχές της όπλης έως τη μετάβαση προς τον μηρό. Τα όστάρια του άστραγάλου αποδίδονται πλαστικά ως εξάρματα.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), χονδρόκοκκος, με πολλές προσμειξεις μικρού και μεσαίου μεγέθους, μελανού και καστανού χρώματος (oatmeal - sand tempered) και έρυθρό επίχρισμα (10R 4/8), ίχνη του οποίου σώζονται στο μεγαλύτερο μέρος του ποδιού.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.070 μ. Διάμετρος (στο μέσον περίπου του σωζόμενου τμήματος): 0.021 μ. Το συνολικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.30 μ. περίπου.

Γενικά, είναι ευδιάκριτη ή προσπάθεια του τεχνίτη να αποδώσει την ανατομία αλλά και τη μυολογία του ζώου μέσω άκμων που διασπούν διακριτικά την κυλινδρική επιφάνεια του ποδιού.

Χρονολόγηση: MM III-YM I (λόγω της προσπάθειας φυσιοκρατικής απόδοσης). Η

άντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στη MM I-YM I περίοδο.

Π45 (93/A6/Ειδ. 1 - Μ.Π. 8088). Όπλη ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 45, πίν. 6 (είκ. 31 και είκ. 32 δεξιά)].

Σώζεται έως τις άπαρχές του άστραγάλου. Με βαθιά έγχάραξη δηλώνεται ο διαχωρισμός των νυχιών μεταξύ τους ενώ με ρηχή έγχάραξη διακρίνεται ή όπλη από το κατώτατο μέρος του ποδιού. Ωστόσο, ή διάκριση επιτυγχάνεται κυρίως πλαστικά, με τη χαλαρή πάχυνση του ποδιού, σε μία προσπάθεια απόδοσης των πτυχώσεων του δέρματος σε αυτό το σημείο. Τα δύο όστάρια του άστραγάλου στο πίσω μέρος αποδίδονται εύκρινως, ως εξάρματα μεταξύ των οποίων σχηματίζεται κοιλότητα (βλ. και **Π47**, **Π48**, **Π55**, **Π56**).

Διακόσμηση: Όλοβαφη, με μελανή (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφή.

Υλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.027 μ. Διάμετρος βάσης όπλης: 0.020 μ. Το συνολικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.25 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III-YM I (λόγω φυσιοκρατικής απόδοσης). Το στρώμα εύρεσης του αντικειμένου ήταν διαταραγμένο.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Pl.12b (στην κάτω σειρά, άριστερά).

Π46 (93/A6/Ειδ. 2). Πόδι ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 46, πίν. 6 (είκ. 30 επάνω, άριστερά)].

Σώζεται έως τις άπαρχές του άστραγάλου. Η ανώτερη επιφάνεια είναι αποστρογγυλεμένη, με πηλό χονδρότερο αυτού του ύπολοιπού ποδιού. Φαίνεται, έτσι, ότι το πόδι είχε πλασθεϊ χωριστά από τον κορμό του ειδωλίου, στον οποίο είχε κολληθεϊ εκ των υστέρων.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5YR 7/4 very yellow), με λίγες προσμειξεις μικρού μεγέ-

θους, μελανού χρώματος. Είναι όρατά ελάχιστα ίχνη μελανού (7.5YR 3/1 very dark grey) επιχρίσματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.055 μ. Διάμετρος (στο μέσον περίπου του σωζόμενου τμήματος): 0.018 μ. Το συνολικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.25 μ. περίπου.

Το πόδι έχει αποδοθεί με ιδιαίτερη πλαστικότητα.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, λόγω της ιδιαίτερης πλαστικότητας στην απόδοση, που θυμίζει αυτή των ανθρώπινων ειδωλίων Π1, Π3, Π10. Το στρώμα εύρεσης του αντικειμένου ήταν διαταραγμένο.

Π47 (93/A20/Πηλ. 4). Πόδι ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 47, πίν. 6 (εικ. 29 επάνω, αριστερά)]. Σώζεται από το σημείο μετάβασης στον κορμό μέχρι το μέσον της κνήμης.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown - 10YR 7/4 very pale brown), με άφθονες προσμειξεις μικρού μεγέθους, διαφόρων χρωμάτων (oatmeal - sand-tempered). Διακρίνονται λίγα ίχνη μελανού (10YR 3/1 very dark gray) επιχρίσματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.049 μ. Μέγ. διάμετρος στο άνω σωζόμενο έλλειψοειδές άκρο: 0.031 μ. Διάμετρος στο μέσον: 0.020 μ. Το συνολικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.30 μ. περίπου.

Το πόδι διακρίνεται για την έντονη πλαστικότητα στην απόδοση (βλ. και Π45, Π48, Π55, Π56).

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι (λόγω πλαστικής απόδοσης). Το στρώμα εύρεσης παρουσιάζει μικρή διατάραξη και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται ως επί το πλείστον στην ΥΜ Ι περίοδο.

Π48 (93/A42/Πηλ. 8). Πόδι ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 48, πίν. 6 (εικ. 33 στο μέσον)].

Άπαρχή όπλης και κατώτερο τμήμα ποδιού ειδωλίου βοοειδούς. Στο μέσον της πρόσθιας πλευράς τα νύχια διακρίνονται μετα-

ξύ τους με βαθιά έγχάραξη. Βαθιά έγχάραξη διαχωρίζει επίσης την έλλειψοειδή όπλη από το πόδι καθ' όλη την περιφέρεια του ποδιού εκτός από την περιοχή του ένους σωζόμενου όσταρίου του άστραγάλου, το όποιο δηλώνεται πλαστικά ως έξαρμα. Η διάκριση των μερών συμπληρώνεται με κατάλληλη χρήση βαφής.

Διακόσμηση: Πυκνή, μελανή (2.5Y 4/1 dark gray) βαφή περιβάλλει και τονίζει το σημείο μετάβασης από την όπλη στο πόδι, όπως τονίζει και το διαχωρισμό των νυχιών της όπλης. Το πόδι θα ήταν αρχικά ολόβαφο, αφού ίχνη της ίδιας βαφής διακρίνονται γύρω από το όστάριο του άστραγάλου καθώς και στη μία πλευρά της όπλης.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 5/3 brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.027 μ. Μέγ. διάμετρος όπλης: 0.022 μ. Το συνολικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.20 μ. περίπου.

Η ποιότητα κατασκευής είναι καλή ενώ ή σφριγηλότητα που αποπνέει το έργο παραπέμπει σε ειδώλιο ταύρου. Θυμίζει έντονα το Π45, αν και ύστερεί κάπως εκείνου όσον αφορά την πλαστικότητα (βλ. επίσης και Π47, Π55, Π56).

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, λόγω της φυσιοκρατικής απόδοσης (πρβ. και Π45). Το στρώμα εύρεσης παρουσιάζει μικρή διατάραξη και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται ως επί το πλείστον στην ΥΜ Ι περίοδο.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Pl. 12b (στην κάτω σειρά, δεξιά).

Π49 (93/A45/Πηλ. 9). Πόδι ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 49, πίν. 6 (εικ. 30 κάτω αριστερά)].

Μηρός και τμήμα κνήμης όπισθίου άκρου ειδωλίου βοοειδούς. Λεπτή στρώση πηλού από την άνω έξωτερική επιφάνεια του μηρού έχει απολεπισθεί. Η τριγωνική άκρη της αναδιπλωμένης ούρας του ζώου δηλώνεται πλαστικά, επάνω στην έξωτερική πλευρά του μηρού του ζώου.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown), με τεφρό πυρήνα (10YR 5/1 gray) και αρκετές προσμείξεις μεσαίου μεγέθους σκοτεινού χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.052 μ. Μέγ. πάχος μηρού: 0.029 μ. Το συνολικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.20-0.25 μ. περίπου.

Η ανατομία του ζώου - όστρα της άρθρωσης, μύες ποδιού - έχει αποδοθεί με πλαστικότητα. Το έργο αποπνέει σφριγηλότητα και παραπέμπει εύλογα σε ειδώλιο ταύρου.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, λόγω της ιδιαίτερης φυσιοκρατικής απόδοσης. Το στρώμα εύρεσης του αντικειμένου ήταν διαταραγμένο.

Π150 (93/B6/Πηλ. 11). Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 50, πίν. 6 (εἰκ. 30 κάτω, στὸ μέσον)].

Όπλη και κατώτερο τμήμα ποδιού ειδωλίου βοοειδοῦς. Τῆς όπλης σώζεται περίπου τὸ πρόσθιο ἡμισυ ἐνῶ μία λεπτή στρώση πηλοῦ ἔχει ἀπολεπισθεῖ ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ μηροῦ. Ἡ βάση τῆς όπλης ἔχει κυκλικὸ σχῆμα καὶ γενικὰ ἀποδίδεται σχηματικά, διακρινόμενῃ ἀπὸ τὸ πόδι μόνο μέσω μιᾶς βαθιᾶς ἐγχάραξης ποὺ τὴν περιτρέχει. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ πόδι πρὸς τὸν μηρὸ ἀποδίδεται με ἐλαφρὰ πάχυνση καὶ κύρτωση.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 8/4 very pale brown), με τεφρό (10YR 6/1 gray) πυρήνα, λεπτόκοκκος καὶ καστανό (7.5YR 4/2) ἐπίχρυσμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.045 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.019 μ. Το συνολικό μήκος τοῦ ειδωλίου εκτιμάται σε 0.15 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙ-ΥΜ Ι, κατὰ τὴν όποία χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π151 (93/B9/Πηλ. 14). Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 51, πίν. 6 (εἰκ. 34 δεξιά)]⁴⁸.

Όπίσθιο πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς, τοῦ όποίου σώζονται τρία, μὴ συνεχόμενα τμήματα. Το μεγαλύτερο σωζόμενο τμήμα εἶναι αὐτὸ τοῦ κατώτερου ποδιοῦ. Αποδίδεται ἐνιαῖο πρὸς τὴν όπλη ἢ βάση τῆς όποίας εἶναι ἐπίπεδη καὶ κυκλική, καὶ με ἀρκετὴ πλαστικότητα, ἀν καὶ λείπουν οἱ λεπτομέρειες, λόγω καὶ τοῦ μικροῦ, συγκριτικά, μεγέθους τοῦ ειδωλίου. Σὲ ἀντίθεση με τὸ κατώτερο τμήμα, τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ ειδωλίου πρέπει νὰ ἦταν κοῖλο ἐσωτερικά. Αὐτὸ δηλώνουν τὰ δύο ὑπόλοιπα σωζόμενα τμήματα, τὰ όποια φαίνεται νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴ μετάβασης ἀπὸ τὸν μηρὸ πρὸς τὸν κορμὸ τοῦ ζώου.

Διακόσμηση: Λίγα ἴχνη καστανῆς (7.5YR 4/3) βαφῆς σώζονται στὴν κατώτερη ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ μεγαλύτερου σωζόμενου τμήματος.

Υλη: Πηλός ἐρυθρωπός (5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, πολὺ καλῆς ποιότητας, με ὠχρὸ ἐπίχρυσμα (2.5Y 7/4 pale yellow).

Διαστάσεις (μεγαλύτερου τμήματος): Σωζ. ύψος: 0.032 μ. Μέγ. πάχος: 0.022 μ. Ἐλάχ. διάμετρος: 0.011 μ. Διάμετρος όπλης: 0.013 μ. Το συνολικό μήκος τοῦ ειδωλίου εκτιμάται σε 0.12 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι (βλ. Π49). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Π152 (94/B3/Ειδ. 1 - Μ.Π. 8071). Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 52, πίν. 6 (εἰκ. 31, εἰκ. 32 ἀριστερά)].

Όπλη καὶ κατώτερο τμήμα ποδιοῦ ειδωλίου βοοειδοῦς, πιθανότατα ταύρου, σωζόμενου

48. Απεικονίζεται μόνο τὸ μεγαλύτερο τμήμα, λόγω τοῦ ἐλάχιστου μεγέθους τῶν δύο

μικρότερων ἀποτμημάτων.

μέχρι τὸ μέσον τῆς κνήμης περίπου. Ἡ βάση τῆς ὀπλῆς εἶναι ἑλλειψοειδῆς καὶ κοιλαίνεται ἑλαφρὰ στὸ κέντρο. Βαθιὰ ἐγχάραξη στὸ μέσον τῆς πρόσθιας ὀψης διακρίνει τὰ νύχια τῆς ὀπλῆς μεταξύ τους· πρὶν ρηχὴ ἐγχάραξη διακρίνει τὴν ὀπλὴ ἀπὸ τὸ πόδι ἐνῶ τὰ ὀστάρια τοῦ ἀστραγάλου ἀποδίδονται ὡς ἐξάρματα.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινωπός (2.5Y 8/4), λεπτόκοκκος, μὲ ἐλάχιστα ἐγκλείσματα πολὺ μικροῦ μεγέθους, μελανοῦ χρώματος. Ἐλάχιστα ἴχνη μελανοῦ (2.5Y 3/1 very dark gray) ἐπιχρίσματα διακρίνονται στὶς ἐγχαράξεις.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.040 μ. Μέγ. διάμετρος βάσης: 0.031 μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.25 μ. περίπου.

Τὸ πόδι εἶναι πλαστικὰ ἀποδοσμένο σὲ μία προσπάθεια δήλωσης τῶν πτυχώσεων τοῦ δέρματος γύρω ἀπὸ τὴν ὀπλὴ, κατὰ τρόπον ποὺ θυμίζει ἔντονα τὸ **Π45** ἀλλὰ καὶ τὸ **Π48**.

Χρονολόγησι: YM I (βλ. **Π45**, **Π48**). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM I-YM I περίοδο (τὰ περισσότερα ὄστρακα τοποθετοῦνται χρονικὰ στὴ MM III περίοδο)⁴⁹.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Pl. 12b (στὴν κάτω σειρά, στὸ κέντρο).

Π53 (94/B9/Πηλ. 8). Πόδι εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 53, πίν. 6 (εἰκ. 29 κάτω ἀριστερά)].

Κατώτερο τμήμα ὀπισθίου ἄκρου εἰδωλίου βοοειδοῦς. Σώζεται ἀπὸ τὸ μέσον περίπου τῆς κνήμης καὶ ὡς τὴν ἔναρξιν τῆς ὀπλῆς. Τὰ ὀστάρια τοῦ ἀστραγάλου ἔχουν ἀποτμηθεῖ.

Υλῆ: Πηλὸς καστανέρυθρος (5YR 5/6), χονδροκόκκος, μὲ ἀφθονες προσμειξίξεις μικροῦ μεγέθους, διαφόρων χρωμάτων, κυρίως λευκοῦ (oatmeal - sand-tempered).

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.030 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.019 μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγησι: MM III-YM I, λόγω τοῦ εἴδους τοῦ πηλοῦ. Στὴν ἴδια περίοδο χρονολογεῖται, ἐξάλλου, καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π54 (94/E4/Πηλ. 4). Πόδι εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 54, πίν. 6 (εἰκ. 34 ἀριστερά)].

Ἐπίμηκες κοιλόκυρτο τμήμα, τὸ ἓνα σωζόμενο ἄκρο τοῦ ὀποίου παρουσιάζει διόγκωση καὶ πρισματικὴ διαμόρφωση ποὺ δηλώνει τὴν προσαρμογὴ του σὲ ἄλλο τμήμα ἢ ἀντικείμενο. Τὸ ἄλλο σωζόμενο ἄκρο παρουσιάζει προοδευτικὴ λέπτυνση καὶ κάμπτεται πρὸς τὰ μέσα. Ἡ ἀπόδοση σὲ εἰδωλίο βοοειδοῦς βασιζέται στὴν ὁμοίότητα μὲ ἄλλα ὁμοειδῆ ἀντικείμενα, ὅπως π.χ. τὸ **Π46**· στὴν προκειμένη περίπτωση πρόκειται γιὰ ἓνα ιδιαίτερα ἐκλεπτυσμένο παράδειγμα τοῦ εἴδους.

Υλῆ: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (5YR 5/6 yellowish red), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ ἀραιὸ, φαιό (10YR 5/2 grayish brown) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.035 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.008 μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ εἰδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.12 μ. περίπου.

Χρονολόγησι: YM I, λόγω τῆς ποιότητας κατασκευῆς. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM IIIB-YM I περίοδο.

49. Εἶναι σκόπιμο νὰ ἐπαναληφθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ ἀπόδοση στὴ MM III ἢ στὴν YM I περίοδο εἶναι σὲ σημαντικὸ βαθμὸ συμβατικὴ δεδομένου ὅτι τὸ κριτήριον τῆς φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης ὡς χαρακτηριστικῆς τῆς YM I περιόδου δὲν εἶναι ἀπόλυτο. Στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ὁ συγ-

κριτικὰ μὲ τὰ εἰδωλία ποὺ προηγήθηκαν μικρότερος βαθμὸς φυσιοκρατίας μπορεῖ κάλλιστα νὰ ὀφείλεται σὲ βιαστικὴ ἀπόδοση ἐκ μέρους τοῦ τεχνίτη, λόγω καὶ τῶν μεγαλύτερων διαστάσεων τοῦ εἰδωλίου.

Π55 (94/ΣΤ11/Ειδ. 1). Όπλη ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 55, πίν. 6 (εἰκ. 35)].

Όπλη καὶ κατώτατο τμήμα ειδωλίου βοοειδοῦς. Τὸ πέλμα ἔχει σχῆμα ἔλλειψοειδές. Τὰ νύχια διακρίνονται μεταξύ τους με βαθιὰ ἐγχάραξη στὴν πρόσθια καὶ τὴν πίσω πλευρά. Πιὸ ρηχὴ ἐγχάραξη διακρίνει τὴν ὀπλὴ ἀπὸ τὸ πόδι. Τὰ ὀστάρια τοῦ ἀστραγάλου δηλώνονται ὡς ἐξάρματα.

Διακόσμηση: Ἀρχικὰ ἦταν ὀλόβαφη με μελανή (10YR 3/1 very dark gray) βαφή.

Υλῆ: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.019 μ. Μῆκος πέλματος: 0.022 μ. Μέγ. πλάτος πέλματος: 0.016 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.20–0.25 μ. περίπου.

Ἡ ὀπλὴ ἔχει ἀποδοθεῖ με σφριγηλότητα καὶ φυσικότητα. Θυμίζει ἔντονα τὰ **Π45** καὶ **Π48** (βλ. ἐπίσης **Π47**, **Π56**).

Χρονολόγηση: ΥΜ I (βλ. **Π45**, **Π48**). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ II–ΥΜ I περίοδο.

Π56 (94/Η22/Ειδ. 6). Όπλη ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 56, πίν. 6 (εἰκ. 33 ἀριστερά)].

Τὰ νύχια διακρίνονται μεταξύ τους με βαθιὰ ἐγχάραξη, στὴν πρόσθια καὶ τὴν πίσω ὄψη. Τὸ πέλμα ἔχει ἔλλειψοειδές σχῆμα.

Διακόσμηση: Ἀρχικὰ ἦταν ὀλόβαφο, με καστανόμαυρη (10YR 3/2 very dark grayish brown) βαφή.

Υλῆ: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.014 μ. Μῆκος πέλματος: 0.025 μ. Μέγ. πλάτος πέλματος: 0.018 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.20–0.25 μ. περίπου.

Ἡ ὀπλὴ ἔχει ἀποδοθεῖ με δύναμη, ἂν καὶ κάπως σχηματικά. Ἡ ὄλη ἐκτέλεση θυμίζει τὰ **Π45**, **Π48**, **Π47** καὶ **Π55**.

Χρονολόγηση: ΜΜ III–ΥΜ I (βλ. **Π55**). Ἡ

ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ III–ΥΜ I περίοδο.

Π57 (94/Η20/Πηλ. 20). Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς (ι) [Σχ. 57, πίν. 6 (εἰκ. 29 κάτω στὸ μέσον)].

Πρόκειται πιθανῶς γιὰ τμήμα μηροῦ καὶ κνήμης, ἀποδοσμένο με ἀρκετὴ πλαστικότητα. Ἡ ἀπόδοσή του σὲ ειδώλιο βοοειδοῦς στήριζεται καὶ στὴν ὁμοιοτήτά του με ἄλλα ὁμοειδῆ ἀντικείμενα, ὅπως π.χ. τὸ **Π50** καὶ τὸ **Π59** (βλ. παρακάτω), ἂν καὶ τὸ πρῶτο εἶναι ἀρκετὰ μεγαλύτερου μεγέθους. Φέρει ἴχνη καύσης στὴ μία πλευρά.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 7/3 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, με ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.030 μ. Μέγ. πάχος: 0.016 μ. Τὸ συνολικὸ του μῆκος ἐκτιμᾶται σὲ 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: ΜΜ III–ΥΜ I. Ἡ κεραμικὴ τοῦ ἀντίστοιχου στρώματος δὲν εἶναι διαγνωστικὴ.

Π58 (94/Θ1/Ειδ. 1). Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 58, πίν. 6 (εἰκ. 29 κάτω δεξιά)].

Όπλη καὶ κατώτερο τμήμα ποδιοῦ ειδωλίου βοοειδοῦς, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ βαθιὰ ἐγχάραξη ποῦ χωρίζει τὰ δύο μέλη. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ κάποια πλαστικότητα, ἰδιαίτερα στὸ ἀνώτερο σωζόμενο τμήμα ποῦ διευρύνεται ὀμαλὰ πρὸς τὰ ἄνω.

Διακόσμηση: Ἀρχικὰ ὀλόβαφο, με μελανή (10YR 4/1 dark gray) βαφή.

Υλῆ: Πηλὸς φαιὸς (2.5Y 6/2 light brownish gray), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.022 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.022 μ. Διάμετρος ὀπλῆς: 0.020 μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.30 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: ΥΜ I, λόγω τῆς προσπάθειας πλαστικῆς ἀπόδοσης. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ ΜΜ III–ΥΜ I περίοδο.

Π59 (94/Ε-Θ25/Πηλ. 48). Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 59, πίν. 6 (εἰκ. 30 κάτω δεξιά)].

Πρόσθιο πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς (πρβ. **Π50**). Ἔχει ἀπολεπισθεῖ κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ σωζομένου τμήματος.

Ἦλη: Πηλὸς τεφρὸς (2.5Y 6/3 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.039 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.017 μ. Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.20 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (βλ. **Π50**). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM III-ΥΜ I περίοδο.

Κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν

Π60 (1992, Περισυλλογή). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 60, πίν. 7 (εἰκ. 36 ἐπάνω ἀριστερά)].

Σώζεται τὸ μεσαῖο τμήμα. Παρουσιάζει ἐλαφρὰ κλίση πρὸς τὰ ἄνω. Ἔχει κυκλικὴ διατομὴ καὶ εἶναι κοῖλο ἐσωτερικά.

Ἦλη: Πηλὸς ὠχρὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.041 μ. Διάμετρος: 0.018 μ.⁵⁰.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I.

Π61 (93/A20/Πηλ. 2). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 61, πίν. 7 (εἰκ. 37 ἐπάνω, τρίτο ἀπὸ ἀριστερά)].

Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο. Ἔχει κυκλικὴ διατομὴ καὶ ὀξεία ἀπόληξη.

Διακόσμηση: Ἀρχικὰ ὀλόβαφο, μὲ καστανέρυθρη (5YR 4/4) βαφή.

Ἦλη: Πηλὸς ὠχρὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.027 μ. Διάμετρος: 0.007 μ.

Παρὰ τὶς μικρὲς διαστάσεις ἡ ποιότητα κατασκευῆς του εἶναι πολὺ καλή. Ἡ δυναμικότητα τοῦ πλασίματος κάνει πιθανὴ τὴν ἀπόδοσή του σὲ εἰδώλιο ταύρου.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (λόγω τῆς ἐπιμελημένης κατασκευῆς). Τὸ στρῶμα εὔρεσης παρουσιάζει μικρὴ διατάραξη καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ΥΜ I περίοδο.

Π62 (93/A20/Πηλ. 3). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 62, πίν. 7 (εἰκ. 36 κάτω ἀριστερά)].

Σώζεται περίπου κατὰ τὰ δύο τρίτα. Εἶναι κυκλικῆς διατομῆς.

Διακόσμηση: Ἀρχικὰ ὀλόβαφο, μὲ καστανόμαυρη (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφή, διάσπαρτα ἴχνη τῆς ὁποίας σώζονται στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια.

Ἦλη: Πηλὸς ὠχρὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.042 μ. Διάμετρος: 0.014 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I. Τὸ στρῶμα εὔρεσης παρουσιάζει μικρὴ διατάραξη καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ΥΜ I περίοδο.

Π63 (93/A49). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 63, πίν. 7 (εἰκ. 38 δεξιά)].

Σώζεται τὸ μεσαῖο τμήμα. Κάμπτεται ὀμαλὰ πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἔχει ἐλλειψοειδῆ διατομὴ.

Ἦλη: Πηλὸς ὠχρὸς (10YR 7/4 very pale

50. Ἐκτιμήσεις σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ειδωλίου ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται τὰ κέρατα γίνονται σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις στὴ συνέχεια, ὅπου τὸ ἐπιτρέπει τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ κέρατος καὶ ἡ γενικότερη διαμόρφωσή του.

Κι αὐτό, γιὰτὶ συχνὰ εἰδώλια βοοειδῶν ἐμφανίζουν ἠθελημένες (:) δυσαναλογίες μεταξὺ τῶν κεράτων καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ σώματος τοῦ ζώου, προφανῶς σὲ μιὰ ἀπόπειρα τονισμοῦ τῶν πρώτων (βλ. καὶ Ὑποσημ. 41).

brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, με καστανέρυθρο (5YR 4/3) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.065 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας χρονολογείται στην ΥΜ I περίοδο.

P64 (93/A67). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 64, πίν. 7 (εικ. 39 άριστερά)].

Σώζεται σχεδόν ακέραιο, μέχρι το σημείο προσκόλλησης στην κεφαλή. Έχει έλλειψοειδή διατομή. Άνηκε πιθανότατα σε ειδώλιο ταύρου, όπως αποδεικνύει το μέγεθός του (βλ. και **P75**, **P82**).

Υλη: Πηλός καστανός (7.5YR 7/6 reddish yellow), με αρκετές προσμειξείς καστανού και μελανού χρώματος (oatmeal - sandstone tempered).

Διαστάσεις: Ύψος: 0.060 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (λόγω και της τεχνικής κατασκευής). Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται ως επί το πλείστον στη MM IIIB-ΥΜ I περίοδο.

P65 (94/A3/Πηλ. 1). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 65, πίν. 7 (εικ. 36 επάνω στο μέσον)].

Σώζεται κατά το άνω ήμισυ περίπου. Έχει έλλειψοειδή διατομή (ή μία ευρεία επιφάνεια είναι σχεδόν επίπεδη).

Υλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, με λίγα ίχνη άργυρης μαρμαρυγής.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.034 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I. Η αντίστοιχη κεραμική δεν είναι διαγνωστική.

P66 (94/A9/Πηλ. 2). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 66, πίν. 7 (εικ. 36 επάνω δεξιά)].

Σώζεται σχεδόν ακέραιο. Λείπει τμήμα της βάσης και ελάχιστο τμήμα της κορυφής, που

έχει απολεπισθεί.

Υλη: Πηλός ώχρος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.046 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I.

P67 (93/B2/Πηλ. 1). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 67, πίν. 7 (εικ. 37 επάνω, δεύτερο από άριστερά)].

Κέρας ειδωλίου βοοειδούς, έλλειψοειδούς διατομής.

Υλη: Πηλός ώχρος (2.5Y 8/3 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.022 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

P68 (94/B9/Ειδ. 5). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 68, πίν. 7 (εικ. 40 άριστερά)].

Σώζεται σχεδόν ακέραιο. Έχει κυκλική διατομή.

Διακόσμηση: Φέρει ελάχιστα ίχνη μελανής (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφής στην έσωτερική πλευρά.

Υλη: Πηλός ώχρος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.072 μ. - Διάμετρος βάσης: 0.022 μ. Το αρχικό μήκος του ειδωλίου εκτιμάται σε 0.35-0.40 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

P69 (94/B11/Πηλ. 10). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς (ι) [Σχ. 69, πίν. 7 (εικ. 37 κάτω, δεύτερο από άριστερά)].

Κέρας ειδωλίου βοοειδούς, έλλειψοειδούς διατομής. Κάμπτεται έντονα πριν από την τριγωνική κορυφή.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 8/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.025 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.009 μ.

Έντύπωση προκαλεί ή έπιμελημένη κατασκευή.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π70 (94/B40/Πηλ. 21). Κέρας ειδωλίου ταύρου [Σχ. 70, πίν. 7 (είκ. 37 επάνω άριστερά)].

Σώζεται σχεδόν άκέραιο (έχει άπολεπισθεί έλάχιστο τμήμα τής άπόληξης). Έχει έλλειψοειδή διατομή και παρουσιάζει έντονη κάμψη κατά τὸ άνω άκρο, που καταλήγει σε όξεία κορυφή.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/6 brownish yellow), λεπτόκοκκος, καθάρως.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.029 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.09 μ.

Η ένταση και ή σφριγηλότητα που άποπνέει τὸ μικρὸ αὐτὸ τμήμα παραπέμπει σε έργο ύψηλης ποιότητας και ύποβάλλει τὴν άπόδοσή του σε ειδώλιο ταύρου (βλ. και Π79).

Χρονολόγηση: ΥΜ I, λόγω τής φυσιολογικής, δυναμικής άπόδοσης. Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π71 (94/G1/Πηλ. 1). Κέρας ειδωλίου ταύρου [Σχ. 71, πίν. 7 (είκ. 37 επάνω δεξιά)].

Έχει όξεία άπόληξη και σχεδόν κυκλική διατομή.

Υλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθάρως. Αρχικά έφερε καστανό (10YR 3/2 very dark grayish brown) έπίχρισμα, όπως μαρτυροῦν τὰ έλάχιστα σωζόμενα ίχνη.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.029 μ. - Διάμετρος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I (λόγω πλαστικής άπόδοσης). Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στη MM I-ΥΜ I περίοδο.

Π72 (94/G2/Είδ. 1). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 72, πίν. 7 (είκ. 36 κάτω στο μέσον)]. Σώζεται τὸ άνω τμήμα. Είναι έλλειψοειδούς διατομής.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/4), με έρυθρό (5YR 6/6 reddish yellow) πυρήνα, καθάρως, πολὺ έλαφρὺς.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.035 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.018 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π73 (94/G5/Είδ. 5). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 73, πίν. 7 (είκ. 37 κάτω άριστερά)].

Είναι έλλειψοειδούς διατομής. Σώζεται σχεδόν άκέραιο εκτός από τὴν άπόληξη, που θά ήταν όξεία.

Διακόσμηση: Αρχικά όλόβαφο, με καστανή (2.5YR 4/2 dark grayish brown) βαφή, τής οποίας σώζονται έλάχιστα ίχνη.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/4), λεπτόκοκκος, με πάμπολλες προσμειξεις λευκού χρώματος, έλάχιστου μεγέθους.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.032 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.012 μ.

Τὸ κέρας είναι πλαστικά άποδοσμένο.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I (λόγω πλαστικής άπόδοσης). Στο ίδιο χρονικὸ διάστημα τοποθετεῖται ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π74 (94/G9/Πηλ. 14). Κέρας ειδωλίου βοοειδούς [Σχ. 74, πίν. 7 (είκ. 37 κάτω, τρίτο από άριστερά)].

Τὸ άνω τμήμα του κάμπτεται έντονα πρὸς τὰ μέσα. Είναι έλλειψοειδούς διατομής.

Υλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθάρως. Σώζονται έλάχιστα ίχνη έρυθροῦ (2.5YR 5/6) έπιχρίσματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.019 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, σύμφωνα με τὴν αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π75 (94/Δ17/Πηλ. 2). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 75, πίν. 7 (εἰκ. 40 στὸ μέσον)].

Εἶναι κοίλο ἐσωτερικά. Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο (βλ. καὶ **Π64**, **Π82**).

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπός (2.5Y 8/4), μὲ λίγες προσμειξεις μεσαίου μεγέθους διαφόρων χρωμάτων.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.067 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.032 μ.

Τὸ μέγεθός του δηλώνει ὅτι τὸ ειδῶλιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται θὰ ἦταν ἀρκετὰ μεγάλο, φτάνοντας τὰ 0.35-0.40 μ. σὲ μῆκος.

Χρονολόγησις: MM-ΥΜ I.

Π76 (94/ΣΤ2/Πηλ. 3). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 76, πίν. 7 (εἰκ. 37 κάτω δεξιά)].

Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο, πλὴν τῆς ἀπόληξης, καὶ ἔχει ἐλλειψοειδῆ διατομή. Παρουσιάζει ἔντονη κάμψη.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπός (10YR 8/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.022 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.009 μ.

Παρὰ τὴν πεπλατυσμένη, ὡς ἓνα βαθμό, μορφή του, ἡ ἀπόδοση τοῦ κέρατος εἶναι ἀρκετὰ πλαστική.

Χρονολόγησις: MM I-ΥΜ I. Στὸ διάστημα αὐτὸ χρονολογεῖται ἢ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π77 (94/ΣΤ2/Πηλ. 4). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 77, πίν. 7 (εἰκ. 41 ἐπάνω ἀριστερά)].

Τὸ σωζόμενο μεσαῖο τμήμα ἔχει κυκλικὴ διατομὴ καὶ σταθερὸ πάχος.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, μὲ πρόσμειξη μεγάλου μεγέθους, ἰώδους χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.029 μ. Διάμετρος: 0.007 μ.

Χρονολόγησις: MM I-ΥΜ I, κατὰ τὴν ὁποία χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π78 (94/ΣΤ4/Πηλ. 5). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 78, πίν. 7 (εἰκ. 36 κάτω δεξιά)].

ἔχει σχεδὸν κυκλικὴ διατομὴ καὶ ἔντονη κλίση στὸ σημεῖο ἐπαφῆς μὲ τὴν κεφαλὴ τοῦ ειδωλίου, ἡ ὁποία τοῦ προσδίδει κίνηση. Συγκριτικὰ μὲ τὰ λοιπὰ παραδείγματα εἶναι ἰσοπαχῆς σὲ ὅλο τὸ μῆκος.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπός (10YR 8/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.045 μ. Διάμετρος: 0.011 μ.

Χρονολόγησις: MM IIIB-ΥΜ I (λόγω ἀπόδοσης τῆς κίνησης). Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π79 (94/Ζ8/Πηλ. 4). Κέρας ειδωλίου ταύρου [Σχ. 79, πίν. 7 (εἰκ. 41 ἐπάνω, δεύτερο ἀπὸ ἀριστερά)].

ἔχει ἐλλειψοειδῆ διατομὴ. Παρουσιάζει ἔντονη κάμψη μεταξὺ τοῦ κατώτερου καὶ τοῦ ἀνώτερου τμήματος (σχεδὸν 90°). Τὸ ἀνώτερο τμήμα κυρτώνεται καὶ καμπυλώνεται ὁμαλὰ πρὶν ἀπὸ τὸ ὀξὺ ἄκρο, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποτμηθεῖ.

Διακόσμησις: Σώζονται λίγα ἴχνη καστανόμαυρης (10YR 3/1 very dark gray) παχιᾶς βαφῆς. Προφανῶς, τὸ κέρας θὰ ἦταν ἀρχικὰ ὀλόβαφο.

Ὑλη: Πηλὸς καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown), κοκκώδης.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.026 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.010 μ.

Ἡ πλαστικότητα τοῦ κέρατος εἶναι αξιοσημείωτη, ξεπερνώντας καὶ αὐτὴ τοῦ **Π70**, τοῦ ὁποίου ὅμως ὑπολείπεται ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ ποῦ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κατασκευὴ του.

Χρονολόγησις: MM IIIB-ΥΜ I (λόγω πλαστικῆς ἀπόδοσης), ἂν καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ MM IIIB περίοδο.

Π80 (94/Η8/Πηλ. 6). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 80, πίν. 7 (εἰκ. 41 ἐπάνω, τρίτο ἀπὸ ἀριστερά)].

Σώζεται σχεδόν άκέραιο. Έχει έλλειψοειδή διατομή και λεπτύνεται έντονα πρὸς τὸ ἄνω ἄκρο.

Διακόσμηση: Όλόβαφο αρχικά, με μελανή (7.5YR 3/1 very dark gray) βαφή.

Υλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.030 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.010 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π81 (94/H12/Πηλ. 11). Κέρας εἰδωλίου ταύρου [Σχ. 81, πίν. 7 (εἰκ. 41 ἔπάνω δεξιᾷ)].

Εἶναι έλλειψοειδοῦς διατομῆς.

Υλη: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (7.5YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, με ὑπόλευκο (10YR 8/3 very pale brown) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.028 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.011 μ.

Ἡ ἀπόδοση τοῦ κέρατος σὲ εἰδῶλιο ταύρου στηρίζεται στὴν πλαστικότητα τῆς ἀπόδοσης, ποὺ θυμίζει ἐκείνη του **Π70**, ἀν καὶ δὲν παρουσιάζει τὴν ἴδια με ἐκεῖνο κάμψη, καθὼς καὶ τοῦ **Π88**.

Χρονολόγηση: MM II-YM I (λόγω πλαστικῆς ἀπόδοσης). Στὴν ἀνωτέρω περίοδο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π82 (94/H21/Πηλ. 18). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 82, πίν. 7 (εἰκ. 40 δεξιᾷ)].

Έχει ἀποκοπεῖ ἡ κορυφὴ καὶ μικρὸ τμήμα τῆς βάσης. Έχει κυκλικὴ σχεδὸν διατομή. Ἀνήκει πιθανότατα σὲ εἰδῶλιο ταύρου, λόγω μεγέθους (βλ. καὶ **Π64**, **Π75**).

Διακόσμηση: Αρχικά ὀλόβαφο, με λαμπερὴ, ἐρυθρὴ (2.5YR 5/8) βαφή, ἐλάχιστα ἴχνη τῆς ὁποίας σώζονται.

Υλη: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (5YR 6/8 reddish yellow), με πάμπολλες προσμεμίξεις διαφόρων χρωμάτων καὶ μεγεθῶν (oatmeal - sand tempered).

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.072 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.020 μ. (στὸ μέσον). Τὸ ἀρχικὸ μήκος τοῦ εἰδωλίου θὰ ξεπερνοῦσε πιθανῶς τὰ 0.30 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, λόγω τοῦ εἶδους τοῦ πηλοῦ. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM IB-YM I περίοδο (καὶ κυρίως στὴ MM IIIB-YM I περίοδο).

Π83 (94/H29/Πηλ. 25). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 83, πίν. 7 (εἰκ. 41 κάτω ἀριστερά)].

Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο. Έχει περίπου ἀτρακτοειδὲς σχῆμα, με προσπάθεια πλαστικῆς ἀπόδοσης.

Υλη: Πηλὸς ὑπόλευκος (2.5Y 8/2 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.038 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM IB-YM I, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π84 (94/H29/ Πηλ. 26). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 84, πίν. 7 (εἰκ. 41 κάτω, δεῦτερο ἀπὸ ἀριστερά)].

Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο. Έχει έλλειψοειδὴ διατομή. Ἡ ἀπόδοση σὲ εἰδῶλιο ταύρου βασιζέται στὴ συστροφὴ ποὺ παρουσιάζει.

Διακόσμηση: Σώζει ἐλάχιστα ἴχνη καστανέρυθρης (5YR 4/3 reddish yellow) βαφῆς. Ἦταν, προφανῶς, ἀρχικά ὀλόβαφο.

Υλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.028 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.010 μ.

Εἶναι πλαστικὰ ἀποδοσμένο.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I (λόγω τῆς πλαστικῆς ἀπόδοσης). Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ ἀντίστοιχη κεραμικὴ.

Π85 (94/H29/Πηλ. 33). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 85, πίν. 7 (εἰκ. 41 κάτω στὸ μέσον)].

Παρουσιάζει ὀξεῖα κάμψη στὸ ἀνώτατο

ἄκρο. Θυμίζει ἔντονα τὸ **Π84**, σὲ μεγαλύτερο μέγεθος.

Ἔλγ: Πηλὸς ἐρυθρωπὸς (5YR 6/6 reddish yellow), μὲ κιτρινωπὸ (10YR 7/4 very pale brown) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Ὑψος: 0.035 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγησις: MM IIIB-ΥΜ I (ὅπως καὶ τὸ **Π84**). Στὸ διάστημα αὐτὸ χρονολογεῖται κυρίως ἢ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π86 (94/Θ1/Πηλ. 3). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 86, πίν. 7 (εἰκ. 41 κάτω, τέταρτο ἀπὸ ἀριστερά)].

Ἡ ἀπόληξη εἶναι κυρτὴ καὶ ἡ διατομὴ σχεδὸν κυκλική.

Ἔλγ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, μὲ ἀρκετὲς προσμειξίσεις μετρίου μεγέθους, μελανοῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.021 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.008 μ.

Τὸ σωζόμενον εὐθύγραμμο τμήμα δὲν ἐπιτρέπει ἐκτίμησιν τοῦ ἀρχικοῦ μεγέθους.

Χρονολόγησις: MM III-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π87α (94/Θ9/Πηλ. 31). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 87α, πίν. 7 (εἰκ. 38 ἀριστερά)].

Ἔχει κυκλικὴ διατομὴ. Πλατύνεται πρὸς τὸ ἄνω ἄκρο.

Ἔλγ: Πηλὸς καστανέρυθρος (7.5YR 6/4 light brown - 7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς. Σώζει ἴχνη καστανοῦ (7.5YR 4/4 brown - 2.5Y 3/1 very dark gray) ἐπιχρίσματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.079 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.010 μ.

Χρονολόγησις: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π87β (94/Θ9/Πηλ. 31). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς (Σχ. 87β).

Ἔχει σχεδὸν κυκλικὴ διατομὴ.

Ἔλγ: Πηλὸς καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς. Σώζει ἴχνη καστανόμαυρου (2.5Y 3/2 very dark grayish brown) ἐπιχρίσματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.033 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.007 μ.

Χρονολόγησις: MM-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π88 (94/E-Θ22/Πηλ. 46). Κέρας εἰδωλίου ταύρου [Σχ. 88, πίν. 7 (εἰκ. 41 κάτω δεξιὰ)].

Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο.

Ἔλγ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (5YR 4/4), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.027 μ. Διάμετρος: 0.006 μ.

Παρουσιάζει ἔντονη κάμψη καὶ πλαστικότητα. Θυμίζει ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ **Π81**.

Χρονολόγησις: MM IIIB-ΥΜ I (λόγω πλαστικῆς ἀπόδοσης). Στὴν ἴδια περίοδο χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π89 (94/E-Θ23/Πηλ. 52). Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 89, πίν. 7 (εἰκ. 42 δεξιὰ)].

Σώζεται κατὰ τὰ τρία τέταρτα περίπου. Στὸ ἄνω μέρος ἡ διατομὴ εἶναι κυκλικὴ καὶ τὸ κέρας καταλήγει κυρτό. Στὸ κάτω μέρος ἡ διατομὴ εἶναι ἑλλειψοειδῆς.

Ἔλγ: Πηλὸς κιτρινέρυθρος (7.5YR 7/8 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.030 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.018 μ.

Χρονολόγησις: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

2β. Ξελαφοί⁵¹

Π190 (93/B3β/Πηλ. 2). Κέρας ελάφου [Σχ. 90, πίν. 8 (είκ. 43 *ἀριστερά*)].

Στὸ ἀνώτερο σωζόμενο τμήμα πλατύνεται ἀκόμα περισσότερο. Τὸ ἀνώτατο τμήμα ἔχει ἀποτμηθεῖ κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος. Φαίνεται ὅμως ὅτι κατέληγε κυρτό. Τὴ μεγαλύτερη ὁμοιότητα παρουσιάζει μὲ τὸ **Π193**.

Ὑψηλ: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (5YR 6/8 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, εὐθρυπτος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.020 μ. Μέγ. πάχος: 0.006 μ.

Χρονολόγηση: MM I-YM I (λόγω τῆς μεγαλύτερης σημασίας ποὺ φαίνεται νὰ ἀποκτοῦν τὰ κέρατα ελάφου κατὰ τὴ Νεοανακτορική περίοδο)⁵². Στὸ διάστημα αὐτὸ χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π191 (93/B4). Κέρας εἰδωλίου ελάφου [Σχ. 91, πίν. 8 (είκ. 43, *δεύτερο ἀπὸ ἀριστερά*)].

Σώζεται κατὰ τὸ ἄνω ἄκρο, τὸ ὁποῖο πλατύνεται. Στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπόληξη παρουσιάζει μικρὴ διόγκωση. Καταλήγει κυρτό.

Ὑψηλ: Πηλὸς καστανός (7.5YR 8/4 reddish yellow), καθαρὸς, εὐθρυπτος.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.029 μ. Μέγ. πάχος: 0.007 μ.

Χρονολόγηση: MM III-YM I, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π192 (93/B16/Πηλ. 20). Κέρας εἰδωλίου ελάφου [Σχ. 92, πίν. 8 (είκ. 43, *τρίτο ἀπὸ ἀριστερά*)].

Παρουσιάζει ἐλαφρότατη κλίση πρὸς τὰ μέσα στὸ ἀνώτατο τμήμα. Συγκριτικὰ μὲ τὰ **Π190** καὶ **Π191**, ἡ ἄκρη του ἀπολήγει οξύτερη.

Ὑψηλ: Πηλὸς κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.027 μ. Μέγ. πάχος: 0.005 μ.

Χρονολόγηση: MM III-YM I. Στὸ ἀνωτέρω χρονικὸ διάστημα τοποθετεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π193 (94/E3/Αντ. 2). Κέρας εἰδωλίου ελάφου [Σχ. 93, πίν. 8 (είκ. 43, *δεξιά*)].

Λεπτύνεται πρὸς τὰ ἄνω, ὅπου καὶ πλατύνεται ἐντονότερα σὲ σχέση μὲ τὸ ὑπόλοιπο σωζόμενο τμήμα.

Διακόσμηση: Σώζει ἐλάχιστα ἴχνη ἐρυθρῆς (2.5YR 5/8) βαφῆς.

Ὑψηλ: Πηλὸς κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

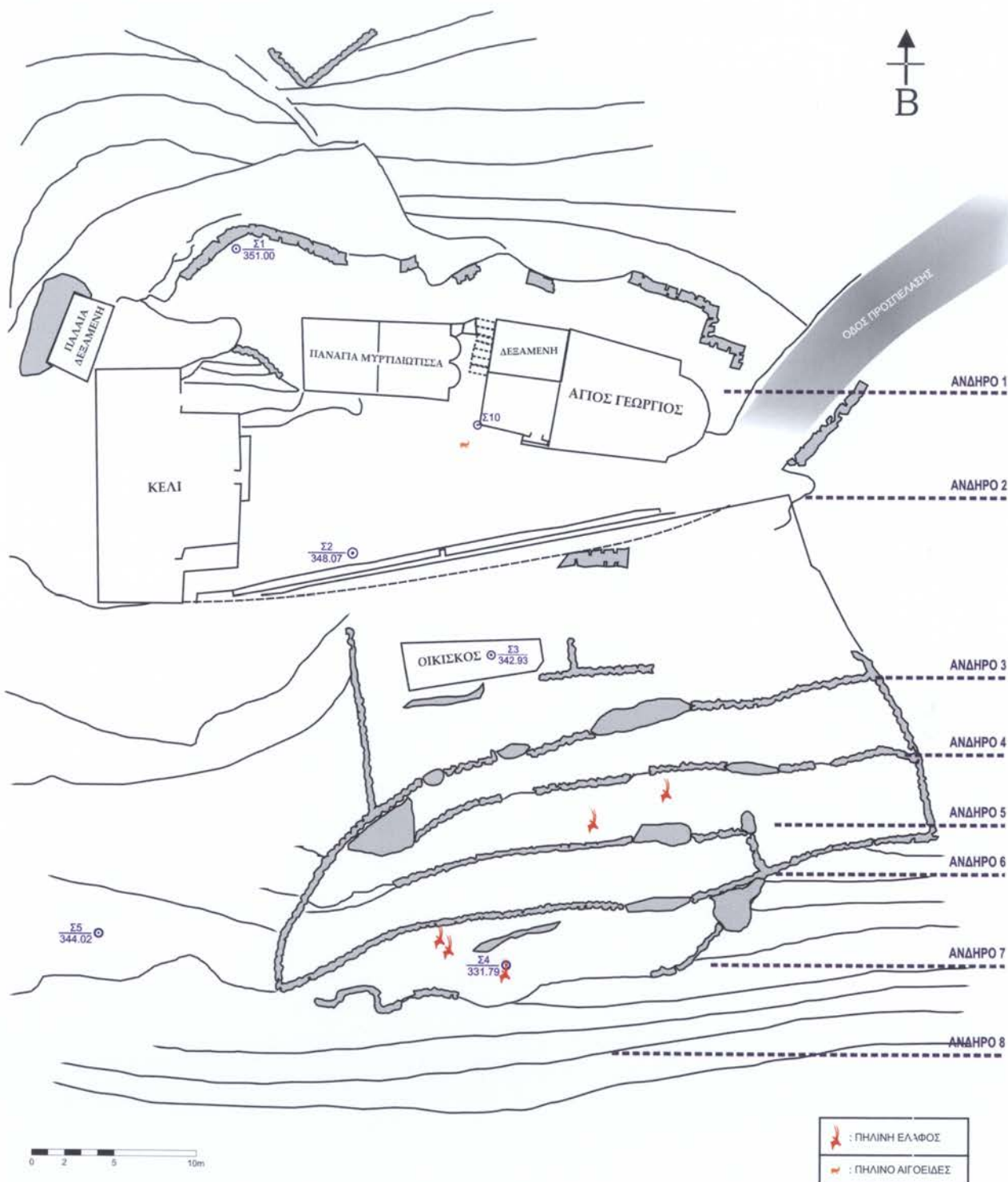
Διαστάσεις: Ὑψος: 0.022 μ. Μέγ. πάχος: 0.006 μ.

Χρονολόγηση: MM III-YM I, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

51. Ἡ ἀπόδοση τῶν κεράτων αὐτῆς τῆς ὑποκατηγορίας σὲ εἰδῶλια ελάφων βασίζεται στὸ ἰδιαίτερα πεπλατυσμένο σχῆμα καὶ τὴ σχετικὰ κυρτὴ ἀπόληξη. Ὡς πρὸς αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ διαφέρουν ἀπὸ τὰ κέρατα εἰδωλίων βοοειδῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κυκλικῆς διατομῆς. Ἐπίσης διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὰ κέρατα αἰγοειδῶν, τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ διακρίνονται μὲ κάθετες ἐγχαράξεις σὲ δύο ἡμίση (ὅπως π.χ. τὸ εἰδῶλιο ποὺ ἀποδίδεται σὲ

αἰγάγρο ἀπὸ τάφο στὸ Πορτὶ Μεσαρᾶς, βλ. Ἀλεξίου χ.χ., 22, εἰκ. 2) ἢ νὰ φέρουν ἐξογκώματα (ὅπως π.χ. στὸ χάλκινο εἰδῶλιο αἰγάγρου ἀπὸ τὴ Φαιστό, βλ. Hood 1987, 138, εἰκ. 99 ἢ τὰ χάλκινα καθιστὰ εἰδῶλια αἰγάγων ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, βλ. Dimoroulou-Rethemiotaki 2005, 106), σὲ μιὰ προσπάθεια ἀπόδοσης τῆς τραχιᾶς ὕφης τους.

52. Γιαννούλη 2000, 249, 251.

Ειδώλια αίγοειδών και ελάφων.

Π94 (94/Ε-Θ16/Πηλ. 40). Κέρας ειδωλίου ελάφου [Σχ. 94, πίν. 8 (εικ. 44)].

Είναι ώσειδοῦς διατομῆς καὶ παρουσιάζει ἐλαφριά κλίση πρὸς τὰ μέσα στὸ ἄνω μέρος.

Ἔλη: Πηλὸς ἐρυθρός (5YR 5/6 yellowish red), εὐθριπτος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.026 μ. Μέγ. διατομή: 0.01 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα καὶ μετὰ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

2γ. Αἰγοειδῆς

Π95 (93/A35/Ειδ. 6). Κορμὸς ειδωλίου αἰγοειδοῦς [Σχ. 95, πίν. 8 (εικ. 45)].

Ὅπισθιο τμήμα κορμοῦ ειδωλίου αἰγοειδοῦς, ἀποκρουσμένο στὸ σημεῖο μετάβασης πρὸς τὴν οὐρὰ καὶ τὰ δύο πίσω πόδια. Δὲν ἀποδίδεται πλαστικά· ἀντίθετα τὸ σῶμα τοῦ ζώου ἔχει σχῆμα κυλίνδρου, ἐλαφρὰ πεπλατυσμένου. Στὸ σχῆμα τοῦ κορμοῦ καθὼς καὶ στὴν κλίση τῶν ἀπαρχῶν τῶν ποδιῶν καὶ τὴ μικρὴ τους διάμετρο ὀφείλεται ἢ ἀπόδοση τοῦ ἀντικειμένου σὲ ειδῶλιο αἰγοειδοῦς καὶ ὄχι βοοειδοῦς.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, μετὰ ἀρκετὲς προσμεμίξεις μελανοῦ χρώματος. Φέρει ἐλάχιστα ἴχνη καστανοῦ (7.5YR 4/2) ἐπιχρίσματος.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.042 μ. Μέγ. πᾶχος: 0.017 μ. Τὸ συνολικὸ μήκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.070 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική ἢ ὁποῖα χρονολογεῖται κυρίως στὴν YM I περίοδο, ἂν καὶ ἡ ἐπίχωση παρουσιάζει μικρὴ διατάραξη.

2δ. Χοῖρος

Π96 (93/A56/Πηλ. 15). Πόδι ειδωλίου χοίρου (:) [Σχ. 96, πίν. 6 (εικ. 33 δεξιά)].

Ἡ διατομὴ τοῦ ἀνώτερου σωζόμενου τμήματος εἶναι ἐλλειψοειδῆς. Ἐνα μέρος τοῦ κατώτατου ἄκρου ἔχει ἀποτμηθεῖ. Ἡ ἀπόδοση σὲ ειδῶλιο χοίρου βασιζέται στὴ βαθιὰ ἐγχάραξη στὸ μέσον τῆς πρόσθιας πλευρᾶς, ποὺ ἀποδίδει τὸ νύχι τῆς ὀπλῆς, καθὼς καὶ στὸ μικρό, συγκριτικὰ μετὰ τὰ ειδῶλια ἄλλων ζώων, ὕψος τοῦ ποδιοῦ καὶ τὸ ἐνιαῖο πλάσιμό του μετὰ τὸ κατώτερο μέρος τοῦ σώματος.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινοκάστανος (10YR 7/4 very pale brown), χονδρόκοκκος, μετὰ πάμπολλες προσμεμίξεις μεγάλου μεγέθους, ποικίλων χρωμάτων (oatmeal - mudstone tempered).

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.027 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.028 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική (βλ. καὶ Π96).

2ε. Ἴπποειδῆς (:))

Π97 (94/ΣΤ6/Πηλ. 15). Κορμὸς ειδωλίου ἵπποειδοῦς [Σχ. 97, πίν. 5 (εικ. 27 καὶ εικ. 28 κάτω)].

Ὅπισθιο τμήμα ειδωλίου ἵπποειδοῦς (:), κοίλου ἐσωτερικά. Στὸ κατώτατο σωζόμενο μέρος φέρει ὀπὴ ὀπτησης. Εἶναι γενικῶς σχηματικὰ ἀποδοσμένο (τὸ σωζόμενο τμήμα ἔχει σχῆμα τριγώνου), ἂν καὶ κάποια κίνηση γίνεται αἰσθητὴ στὴ γραμμὴ τῆς ράχης. Ἔχει ἀποτμηθεῖ στὸ σημεῖο ἀπαρχῆς τῆς οὐρᾶς.

Ἔλη: Πηλὸς ἐρυθρωπός (5YR 6/8 reddish yellow), μετὰ τεφρό (10YR 6/3 pale brown) πυρήνα, λεπτόκοκκος, μετὰ λίγες προσμεμίξεις διαφόρων μεγεθῶν, ἐρυθροῦ καὶ καστανοῦ χρώματος καὶ λευκωπό (10YR 8/4 very pale brown) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.051 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.025 μ. Σωζ. ὕψος: 0.031 μ. Τὸ ἀρχικὸ μήκος τοῦ ειδωλίου ἐκτιμᾶται σὲ 0.090 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

2στ. Σκύλος

Π98 (94/B3/Ειδ. 1). Κεφαλή ειδωλίου σκύλου [Σχ. 98, πίν. 8 (είκ. 46)].

Μικροσκοπική κεφαλή ειδωλίου σκύλου, σωζόμενη άκέραιη. Έχει αποτμηθεί στον λαιμό. Το μέτωπο και τα αυτιά αποδίδονται πλαστικά ενώ τα μάτια με αμυγδαλόσχημες λεπτήδες έγχαράξεις. Προκαλεί ιδιαίτερη έντυπωση ή επιμέλεια της κατασκευής και ή πλαστικότητα της απόδοσης σε σχέση με το μικρό μέγεθος του ειδωλίου.

Διακόσμηση: Αρχικά ολόβαφη, με ζωηρή έρυθρή (10R 4/8) βαφή.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 8/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.017 μ. Διάμετρος λαιμού: 0.008 μ.

Αν και αναπαράστασεις σκύλων σε μινωικές σφραγίδες και σφραγίσματα δεν λείπουν - αναφέρονται ένδεικτικά τα Νεοανακτορικά σφραγίσματα από το ανάκτορο της Κνωσού⁵³ - ειδώλια σκύλων από το προϊστορικό Αίγαίο είναι πολύ σπάνια συγκεκριμένα, γνωστά είναι μία σχηματικά αποδοσμένη κεφαλή σκύλου από την Κνωσό, που χρονολογείται από τον άνασκαφέα στη Νεολιθική εποχή⁵⁴, τέσσερα, επίσης σχηματικής απόδοσης, ζωόμορφα ειδώλια από τον Πετσοφά⁵⁵, ενώ δύο όμοιάματα σκύλων, ένα από χρυσό και ένα από στεατίτη, αναφέρονται και από το ιερό κορυφής του Γιούχτα⁵⁶.

Όσον αφορά τα δείγματα από τον Πετσοφά, ή απόδοσή τους σε ειδώλια σκύλων βασίζεται στα μεγάλα, ὄρθια, πεπλατυσμένα και τριγωνικής απόληξης αυτιά, στην

ούρα αλλά και στο τριγωνικό, ὄξυ ρύγχος. Ός προς αυτά τα χαρακτηριστικά, το παράδειγμα των Κυθήρων δεν είναι συγκρίσιμο με τα ειδώλια του Πετσοφά ούτε και με το ειδώλιο από στεατίτη του Γιούχτα, με το στρογγυλό, έν ειδει λέοντος, ρύγχος. Η φυσιοκρατική απόδοση και ή ζωντάνια του κυθηραϊκού ειδωλίου είναι, από αυτή την άποψη μοναδική.

Χρονολόγηση: ΥΜ I, λόγω της ποιότητας της έκτέλεσης και της φυσιοκρατικής απόδοσης. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στο διάστημα MM I-ΥΜ I, ως επί το πλεϊστον στη MM IIIB περίοδο.

2ζ. Σκορπιού

Π99 (94/Θ8/Πηλ. 22). Ειδώλιο σκορπιού [Σχ. 99, πίν. 8 (είκ. 47 επάνω άριστερά)].

Το σώμα αποδίδεται τριγωνικό, πεπλατυσμένο. Η ούρα και οί ποδοσιαγόνες, οί ὅποιες θα είχαν έντονη κλίση προς τα άνω, έχουν αποκοπεϊ.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.037 μ. Μέγ. πλάτος: 0.037 μ. Μέγ. πάχος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I, ὅποτε χρονολογείται και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1996, 432, 431, είκ. 15, 16.

Π100 (94/Θ8/Πηλ. 23). Ειδώλιο σκορπιού [Σχ. 100, πίν. 8 (είκ. 47 κάτω άριστερά)].

Σώζεται το σώμα κατά τα δύο τρίτα. Έχει σχήμα έλλειψοειδές. Στο μέσον της ράχης δηλώνεται νεύρωση. Οί άπαρχές των ποδοσιαγόνων παρουσιάζουν κλίση προς τα άνω και μέσα.

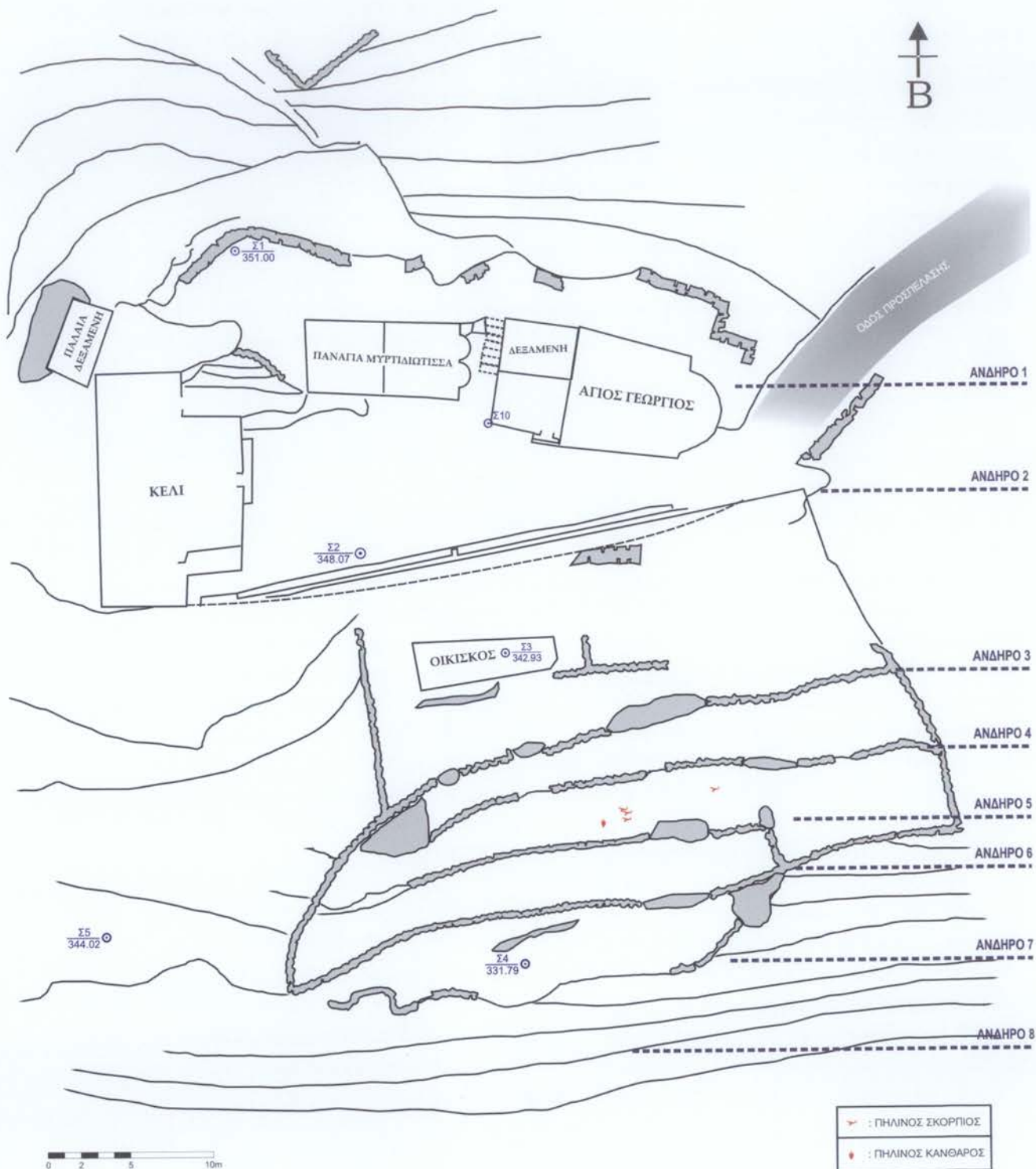
53. Evans 1928, 765, fig. 493, 494, 495.

54. Evans 1921, 44-45, fig. 11.5.

55. Rutkowski 1991, 108-109, Pls XLVIII.2, 11, 12,

XLIX.2.

56. Καρέτσου 1974, 237, πίν. 179β.

Ειδώλια σκορπιῶν καὶ κανθάρων.

Ύλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, εϋθρυπτος. Ίχνη καστανέρυθρου (5YR 5/4 reddish brown) επιχρίσματος διακρίνονται στο κέντρο της κοιλιᾶς.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.034 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.026 μ. Μέγ. πάχος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I (λόγω τῆς φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης). Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1996, 427, 431, εἰκ. 13, 14.

Π101 (94/Θ8/Πηλ. 24 - Μ.Π. 8096). Εἰδώλιο σκορπιοῦ [Σχ. 101, πίν. 8 (εἰκ. 47 ἐπάνω δεξιᾷ)].

Σώζεται τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται τριγωνικὸ, πεπλατυσμένο. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ὑπόλοιπα δείγματα, ἡ ἀπαρχὴ τῆς κεφαλῆς δηλώνεται μὲ κυρτὸ ἕξαρμα μεταξὺ τῶν ἀπαρχῶν τῶν ποδοσιαγόνων ποὺ ἔχουν ἀποκοπεῖ, ὅπως καὶ ἡ οὐρά. Τῆ μεγαλύτερη ὁμοιότητα παρουσιάζει μὲ τὸ Π100, τόσο στὴ δῆλωση τῆς κεφαλῆς ὅσο καὶ στὴν κίνηση τῶν ποδοσιαγόνων.

Ύλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 6/3 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.047 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος (μετὰ ποδοσιαγόνων): 0.032 μ. Μέγ. πάχος (μετὰ ποδοσιαγόνων): 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I (λόγω φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης - βλ. καὶ Π100). Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1996, 427, 430, εἰκ. 11, 12 - Sakellarakis 1997, Pl. 13c.

Π102 (94/12/Πηλ. 9). Εἰδώλιο σκορπιοῦ [Σχ. 102, πίν. 8 (εἰκ. 47 ἐπάνω δεξιᾷ)].

Σώζεται τὸ μεγαλύτερο τμήμα τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται ἑλλειψοειδές, πεπλατυσμένο. Στὸ κέντρο τῆς ράχης διακρίνεται νεύρωση. Παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὸ Π100.

Ύλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5 7/4 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.037 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.021 μ. Μέγ. πάχος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I (λόγω φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης, βλ. καὶ Π100, Π101). Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1996, 432, 431, εἰκ. 17, 18.

2η. Κάνθαρος

Π103 (94/Θ11/Πηλ. 34). Κέρας εἰδωλίου κανθάρου [Σχ. 103, πίν. 17 (εἰκ. 39 δεξιᾷ)].

Τὸ κέρας σώζεται ἀκέραιο. Ἡ ἀπόδοση σὲ εἰδώλιο κανθάρου βασιζέται στὴν ἐντονότατη κλίση τοῦ κέρατος πρὸς τὰ πίσω καὶ τὴν κερατοειδῆ, σχεδὸν ἡμισεληνοειδῆ ἀπόληξη, ἡ ὁποία, εἰδικότερα, παραπέμπει σὲ ἀρσενικὸ ἐκπρόσωπο τοῦ εἶδους *corpis hispanus*⁵⁷. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονη κίνηση καὶ πλαστικότητα, θυμίζοντας τὸ μεμονωμένο δείγμα ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο, ποὺ εἶναι καὶ τὸ μόνον κανονικὰ δημοσιευμένο⁵⁸.

Ύλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.028. Διαστάσεις κατώτερου σωζόμενου τμήματος (μετάβαση πρὸς τὴν κεφαλὴ τοῦ εἰδωλίου): 0.027×0.019 μ.

Χρονολόγηση: MM IB-ΥΜ I (λόγω τῆς φυσιοκρατικῆς, νευρώδους ἀπόδοσης). Στὸ ἀνωτέρω διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

57. Rutkowski 1986, 89.

58. Sackett - Popham 1970, 220, fig 12, 239, pl. 58d.

20. Πτηνὰ

Π104 (93/A6/Ειδ. 1 - Μ.Π. 8090). Ὅμοίωμα πτηνοῦ [Σχ. 104, πίν. 8 (εἰκ. 48)].

Μικροσκοπικό, σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο πλὴν τοῦ ἐνὸς πτεροῦ καὶ τῆς ἄκρης τοῦ ἄλλου. Τὸ σῶμα ἔχει πλασθεῖ ἑνιαῖα μὲ τὴν κεφαλή καὶ τὴν οὐρά. Ἡ κεφαλή εἶναι τριγωνική, πεπλατυσμένη, ὅπως καὶ ἡ οὐρά, ποὺ ἀνυψώνεται. Ἡ ράχη παρουσιάζει ἔντονη καμπυλότητα. Ἀπὸ τὸ μέσον περίπου τοῦ σώματος ἐκφύεται τὸ σωζόμενο πτερὸ σὲ ἕκταση. Οἱ ἀπαρχῆς τῶν ποδιῶν ἀποδίδονται σχηματικὰ ὡς ἀνεστραμμένο τρίγωνο, τὸ ὁποῖο ὑποδηλώνει πιθανότατα τὴν στερέωση τοῦ ὁμοιώματος σὲ ἄλλο ἀντικείμενο, ἴσως ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος. Παρὰ τὸ μικρὸ μέγεθος, τὸ ὁμοίωμα παρουσιάζει ἔντονη κίνηση.

Ὑλῆ: Πηλὸς ὠχρὸς (10YR 8/3 very pale brown), λεπτόκοκκος, μὲ λίγες προσμειξίς μικροῦ μεγέθους, καστανοῦ καὶ μελανοῦ χρώματος. Φέρει ἴχνη καστανόμαυρου (10YR 3/2 very dark grayish brown) ἐπιχρίσματος στὸ σῶμα καὶ ἐρυθροῦ (5YR 6/8 reddish yellow) ἐπιχρίσματος στὸν λαιμὸ καὶ στὴν κοιλιά.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.034 μ. Σωζ. πλάτος (μὲ πτερό): 0.024 μ. Σωζ. ὕψος: 0.020 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Pl. 12d.

Π105 (93/A73/Ειδ. 14). Εἰδώλιο πτηνοῦ [Σχ. 105, πίν. 8 (εἰκ. 49)].

Τμήμα σώματος καὶ οὐρὰ εὐμεγέθους εἰδώλιου πτηνοῦ, ἀποδιδόμενου σχηματικὰ. Τὸ σῶμα ἔχει ἑλλειψοειδῆ διατομή, μὲ ἔντονες ἀκμές (αὐτὲς ἐπιτρέπουν στὸ σῶμα τοῦ εἰδώλιου νὰ ἰσορροπεῖ). Τὸ ὀπίσθιο μέρος τοῦ σώματος κάμπτεται κατὰ 30° πρὸς τὰ πάνω καὶ καταλήγει σὲ τρεῖς ἀπολήξεις ἐν εἴδει φτερώματος, ποὺ διακρίνονται μεταξύ τους μὲ βαθιὲς καὶ εὐρεῖες ἐγχαράξεις, πὸ ρηχῆς στὴν κάτω πλευρά.

Ὑλῆ: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown), μὲ κιτρινωπὸ (2.5Y 7/4) πυρήνα, χονδρόκοκκος, μὲ ἄφθονες προσμειξίς μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, διαφόρων χρωμάτων (oatmeal - sand tempered).

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.068 μ. Μέγ. πλάτος: 0.019 μ. Ὑψος: 0.027 μ.

Χρονολόγηση: MM I-ΥΜ I, λόγω καὶ τοῦ εἶδους τοῦ πηλοῦ. Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π106 (93/B6). Ὅμοίωμα πτηνοῦ [Σχ. 106, πίν. 8 (εἰκ. 50 ἐπάνω ἀριστερά)].

Εἶναι πολὺ σχηματικὰ ἀποδοσμένο, περίπου ὡς ἀνεστραμμένη πυραμίδα μὲ βάση σχήματος ἰσοσκελοῦς τριγώνου, τὶς κορυφῆς τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν ἡ κεφαλή καὶ ἡ οὐρά. Ἡ ὀπίσθια ὄψη εἶναι κυρτὴ ἐνῶ ἡ πρόσθια φαίνεται ὅτι θὰ κατέληγε σὲ πτερό, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀποτμηθεῖ. Τὸ κάτω ὀπίσθιο μέρος τοῦ σώματος θὰ κατέληγε σὲ τριγωνικὴ ἀπόφυση μὲσω τῆς ὁποίας τὸ εἰδώλιο θὰ στερεωνόταν σὲ ἄλλο ἀντικείμενο. Ἡ ἀπόδοσή του σὲ πτηνὸ ὀφείλεται, ὡς ἓνα βαθμὸ, στὴν ὁμοιότητά του μὲ τὰ ὑπόλοιπα ὁμοιώματα τοῦ εἶδους (βλ. παραπάνω, Π104 καὶ παρακάτω, Π107- Π113).

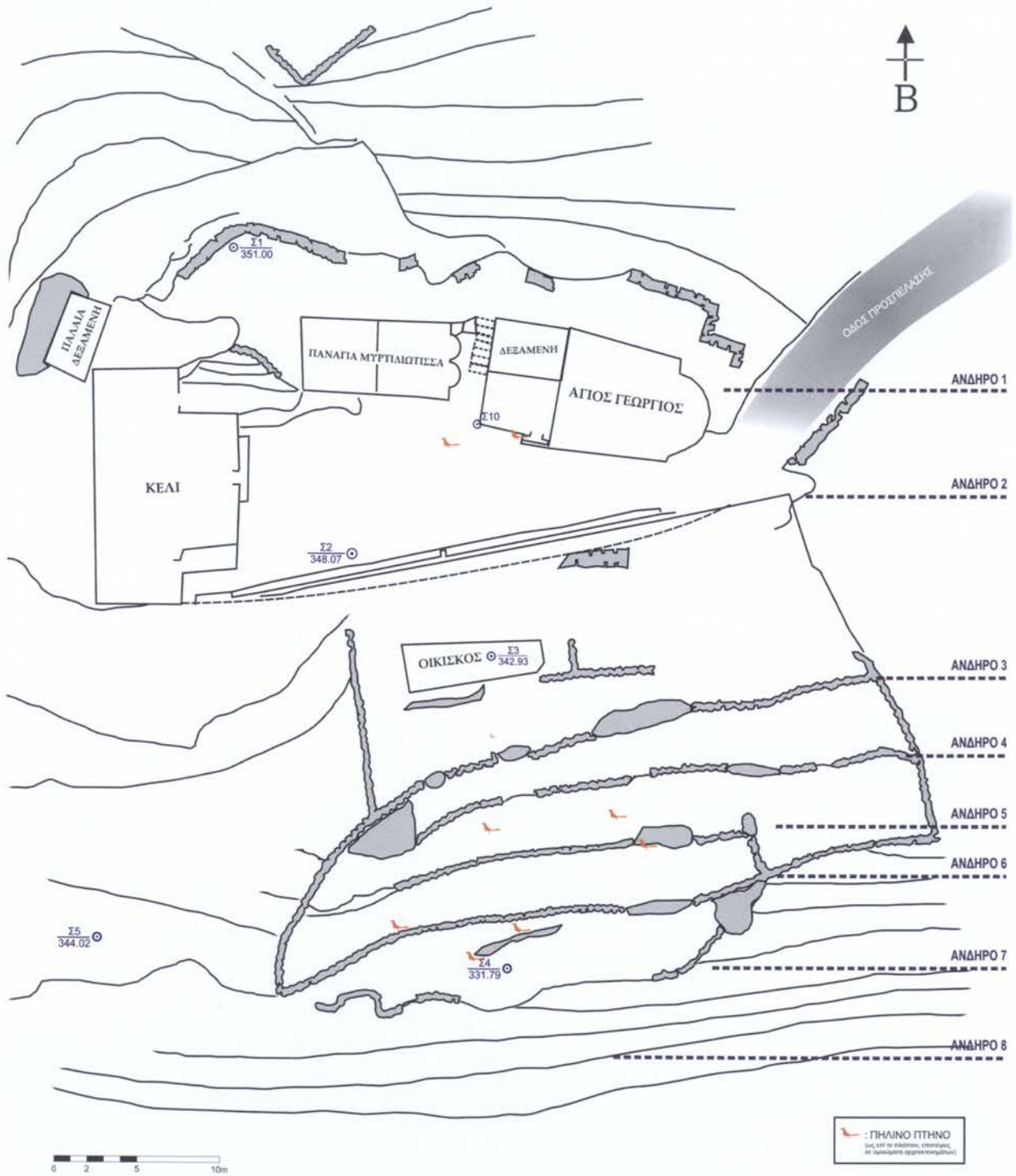
Ὑλῆ: Πηλὸς κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.031 μ. Ὑψος: 0.017 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I. Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα χρονολογεῖται ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π107 (94/B5/Πηλ. 6). Ὅμοίωμα πτηνοῦ [Σχ. 107, πίν. 8 (εἰκ. 50 ἐπάνω, τρίτο ἀπὸ ἀριστερά)].

Ἀποδίδεται πολὺ σχηματικὰ. Ἡ ὀπίσθια ὄψη εἶναι κυρτὴ ἐνῶ ἡ πρόσθια, ἡ ὁποία σώζεται ἀποσπασματικὰ, ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς ἐπιφάνειες τεμνόμενες κατ' ἀμβλεία γωνία. Οἱ δύο, κάθετες ἐπιφάνειες θὰ ἀπέδιδαν τὸ σῶμα τοῦ πτηνοῦ καταλήγοντας στὴν κεφαλή (ἡ ἀριστερὴ ἀπὸ τὴν πλευρὰ

Όμοιώματα πτηνών.

του θεατή) και στην ούρα (ή δεξιά από την πλευρά του θεατή) και από κοινού σε τριγωνική απόφυση, μέσω της οποίας το είδωλο θα στερεωνόταν σε άλλο αντικείμενο, ίσως ομοίωμα αρχιτεκτονήματος. Η οριζόντια επιφάνεια, ή όποια έχει αποτμηθεί, θα απέδιδε το πτερό. Η απόδοση σε ομοίωμα πτηνού βασίζεται στην ομοιότητά του με τα λοιπά, λιγότερο σχηματικά αποδοσμένα αντικείμενα της ίδιας κατηγορίας. Τη μεγαλύτερη ομοιότητα, και ως προς τον βαθμό διατήρησης, παρουσιάζει με το **Π106**.

Διακόσμηση: Η όπισθια όψη σώζει ελάχιστα ίχνη έρυθρης (5YR 5/8 reddish yellow) βαφής.

Υλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (7.5YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.027 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.011 μ. Σωζ. ύψος: 0.018 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I. Σε αυτό το χρονικό διάστημα τοποθετείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π108 (94/B34/Πηλ. 20). Όμοίωμα πτηνού [Σχ. 108, πίν. 8 (είκ. 50 επάνω, δεύτερο από αριστερά)].

Αποδίδεται πολύ σχηματικά, κατά τον τρόπο του **Π106**. Μικρό τμήμα της απόφυσης στερέωσης έχει αποτμηθεί.

Υλη: Πηλός έρυθρωπός (2.5YR 6/6), λεπτόκοκκος, καθαρός, με κιτρινωπό (10YR 7/4 very pale brown) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.023 μ. Σωζ. πλάτος: 0.023 μ. Σωζ. ύψος: 0.018 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται ως επί το πλεϊστον στη MM IIIB περίοδο.

Π109 (94/Θ5/Πηλ. 18). Όμοίωμα πτηνού [Σχ. 109, πίν. 8 (είκ. 50 κάτω αριστερά)].

Αποδίδεται πολύ σχηματικά, κατά τον τρόπο των **Π106**, **Π107** και **Π108**. Μέρος του πτερού και της τριγωνικής απόφυσης στερέωσης έχει αποτμηθεί.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.029 μ. Σωζ. πλάτος: 0.008 μ. Σωζ. ύψος: 0.018 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται ως επί το πλεϊστον στη MM IIIB περίοδο.

Π110 (94/ΣΤ18/Πηλ. 22). Όμοίωμα πτηνού [Σχ. 110, πίν. 8 (είκ. 50 κάτω, δεύτερο από αριστερά)].

Αποδίδεται πολύ σχηματικά, όπως τα προηγούμενα δείγματα (**Π106**, **Π107**, **Π108**, **Π109**). Ο κορμός παρουσιάζει έντονη κύρτωση και το σωζόμενο πτερό αποδίδεται αρκετά πεπλατυσμένο.

Διακόσμηση: Σώζονται ελάχιστα ίχνη καστανής (7.5YR 7/6 reddish yellow) βαφής στο άνωτερο μέρος του κορμού.

Υλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (2.5YR 6/8 light red), λεπτόκοκκος, με ελάχιστες προσμείξεις.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.025 μ. Σωζ. πλάτος: 0.012 μ. Σωζ. ύψος: 0.017 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με τη διαγνωστική κεραμική του στρώματος εύρεσης.

Π111 (94/E-Θ32/Πηλ. 65). Όμοίωμα πτηνού [Σχ. 111, πίν. 8 (είκ. 50 επάνω δεξιά)].

Είναι πολύ σχηματικά αποδοσμένο, κατά τον τρόπο των **Π106**, **Π107**, **Π108**, **Π109** και **Π110**. Ιδιαίτερα η κύρτωση της όπισθιας όψης θυμίζει έντονα αυτή του **Π107**. Λόγω της ομοιότητάς του αυτής κατατάσσεται στην ίδια κατηγορία με τα προηγούμενα.

Υλη: Πηλός έρυθρός (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.024 μ. Πλάτος: 0.009 μ. Σωζ. ύψος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα και με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π112 (94/H/Πηλ. 7). Όμοίωμα πτηνού [Σχ. 112, πίν. 8 (είκ. 50 κάτω, τρίτο από αριστερά)].

Σώζεται ελάχιστο τμήμα του κατώτερου μέρους του σώματος, μέχρι της άπαρχης

των πτερωών, άφου τὸ μεγαλύτερο τμήμα ἔχει ἀποτμηθεῖ, καθὼς καὶ τὰ ἐνιαῖα μὲ αὐτὸ πλασμένα πόδια, ἐν εἶδει στελέχους γιὰ στερέωση σὲ ἄλλο ἀντικείμενο.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 8/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς. Σώζονται διάσπαρτα ἴχνη μελανοῦ (10YR 3/2 very dark grayish brown) ἐπιχρίσματος.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.022 μ. Σωζ. πλάτος: 0.025 μ. Σωζ. ὕψος: 0.016 μ.

Χρονολόγησις: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π113 (94/H12/Πηλ. 10). Ὁμοίωμα πτηνοῦ [Σχ. 113, πίν. 8 (εἰκ. 50 κάτω δεξιά)].

Σώζεται τμήμα τοῦ κορμοῦ, ἀπὸ τὴ βάση τῆς κεφαλῆς ἕως τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀναδιπλωμένου πτεροῦ, ὅπως ὑποδηλώνει ἡ ἔντονη κύρτωση ποῦ παρουσιάζει. Εἶναι πολὺ σχηματικὰ ἀποδοσμένο καὶ ἔχει τὸ μικρότερο μέγεθος ἀπὸ ὅλα τὰ ὁμοειδῆ παραδείγματα.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.022 μ. Σωζ. πλάτος: 0.021 μ. Σωζ. ὕψος: 0.015 μ.

Χρονολόγησις: MM II-ΥΜ I. Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα χρονολογεῖται ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

3. Ὑστρεα

Π114 (94/E5/Πηλ. 8). Ὁμοίωμα τρίτωνα [Σχ. 114, πίν. 9 (εἰκ. 51 ἀριστερά)].

Κατώτατο τμήμα ὁμοιώματος τρίτωνα. Ἡ βάση εἶναι κυκλική, ἐπίπεδη καὶ φέρει ἐσωτερικὰ κυκλική, τυφλὴ ὀπή. Τὸ κατώτατο τμήμα τοῦ σώματος, ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου σχηματίζει πλαστικὸς κυματι-

σμούς, εἶναι σπειροειδὲς καὶ πλατύνεται στὸ σημεῖο ἀπότμησης. Ἡ τυφλὴ ὀπή μιμεῖται προφανῶς τὰ λειτουργικὰ, ὡς πνευστὰ ὄργανα, δείγματα τοῦ εἶδους, ὄστρεα ἢ ὁμοιώματα ὄστρέων ἀπὸ ἄλλα ὑλικά.

Διακόσμησις: Τὸ σωζόμενο τμήμα ἦταν ἀρχικὰ ὀλόβαφο μὲ μελανή, λαμπερὴ (10YR 2/1) βαφή.

Υλῆ: Πηλὸς καστανὸς (10YR 6/8 brownish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.030 μ. Διάμετρος βάσης: 0.011 μ.

Χρονολόγησις: MM IB-ΥΜ I. Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα τοποθετεῖται ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π115 (94/E14/Πηλ. 20). Ὁμοίωμα τρίτωνα [Σχ. 115, πίν. 9 (εἰκ. 52α-β)].

Τμήμα στομίου καὶ τμήμα σώματος ἀπὸ ὁμοίωμα τρίτωνα. Τὸ στόμιο ἀποδίδεται σχηματικὰ. Τὸ τμήμα τοῦ σώματος εἶναι κοῖλο ἐσωτερικὰ καὶ λεπτύνεται προοδευτικὰ πρὸς τὸ ἓνα σωζόμενο ἄκρο. Ἡ μία κυλινδρική πλευρὰ καταλήγει σὲ κυματοειδῆ, ἐπίπεδη ἀπόφυση. Στὸ ἐσωτερικὸ διακρίνονται καθαρὰ ἴχνη τροχοῦ.

Υλῆ: Πηλὸς ἐρυθρωπὸς (5YR 5/6 yellowish red), μὲ κόκκους μεσαίου μεγέθους καὶ ἐλάχιστες προσμειξεις λευκοῦ χρώματος, μικροῦ μεγέθους. Φέρει κιτρινωπὸ (10YR 7/6 yellow) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.128 μ. Σωζ. πλάτος: 0.068 μ. Πάχος σώματος: 0.009 μ. Πάχος ἐκδίπλωσης: 0.010 μ. Τὸ ἀρχικὸ μῆκος ὑπολογίζεται ὅτι θὰ ξεπερνοῦσε τὰ 0.28 μ.⁵⁹.

Χρονολόγησις: MM IB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

59. Μὲ βάση ὑπολογισμοὺς ποῦ προκύπτουν ἀπὸ στοιχεῖα ποῦ παραθέτουν οἱ

Baurain καὶ Darceque 1983, 68-70.

3. ΚΕΡΑΤΑ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗΣ

Π116 (92/Χῶρος 2/Πηλ. 7) Ὁμοίωμα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 116, πίν. 9 (εἰκ. 53 ἐπάνω ἀριστερά)].

Σώζονται ἡ βάση, ἐκτὸς ἀπὸ μικρὸ μέρος τῆς ὀπίσθιας⁶⁰ πλευρᾶς ποῦ ἔχει ἀπολεπισθεῖ, καὶ τὸ ἀριστερὸ κέρασ, σχεδὸν ἀκέραιο. Τὸ δεξι κέρασ, ἀντίθετα, ἔχει ἀποτμηθεῖ, σχεδὸν ἀπὸ τῆς βάσης του. Τὰ κέρατα ἔχουν ὀρθογώνια διατομή. Τὸ ἀριστερὸ κέρασ κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ κάτω μέρος τῆς βάσης στενεύει προοδευτικὰ καὶ καταλήγει σὲ ἔντονη ἀκμή, πράγμα ποῦ δείχνει ὅτι τὸ ὁμοίωμα ἀρχικὰ στερεωνόταν σὲ ἄλλο ἀντικείμενο, πιθανῶς ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (βλ. παρακάτω, «Ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων καὶ ἀναπαραστάσεις τοπίων»).

Διακόσμηση: Διακρίνονται ἴχνη καστανόμαυρης (5YR 4/1 dark gray – 5/6 yellowish red) βαφῆς, ιδιαίτερα σπὴν πρόσθια πλευρά, ἢ ὁποῖα θὰ κάλυπτε ἀρχικὰ ὅλο το ἀντικείμενο.

Ἔγλη: Πηλὸς ὠχρὸς (2.5Y 8/3 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Μῆκος βάσης: 0.029 μ. Σωζ. ὕψος: 0.028 μ. Πλάτος βάσης: 0.008 μ. Πάχος σωζ. κέρατος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I (λόγω τῆς πιθανῆς προέλευσής του ἀπὸ ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος, βλ. «V. Χρονολόγηση»). Στὸ ἀνωτέρω διάστημα χρονολογεῖται ἢ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π117 (93/A42/Πηλ. 8 – Μ.Π. 8095) Ὁμοίωμα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 117, πίν. 10 (εἰκ. 58)]. Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα λε-

πτὸ στρῶμα πηλοῦ στὸ μέσον τῆς μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς, τὸ ὁποῖο ἔχει ἀπολεπισθεῖ. Ἡ βάση ἔχει ὀρθογώνια διατομή. Τὰ κέρατα εἶναι ἐνιαῖα πλασμένα μὲ τῆς βάσης, πεπλατυσμένα καὶ ἔχουν τριγωνικὲς ἀπολήξεις. Δὲν εἶναι ἀπόλυτα συμμετρικά: Τὸ ἀριστερὸ κέρασ εἶναι λεπτότερο καὶ κλίνει πρὸς τὰ πίσω. Ἡ μικρὴ ἐγκοπὴ τῆς βάσης δείχνει ὅτι τὰ κέρατα στερεωνόταν σὲ ἄλλο ἀντικείμενο, μάλλον σὲ ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (βλ. Π122, Π126, Π132). Ἡ κατασκευὴ εἶναι ιδιαίτερα ἐπιμελημένη.

Διακόσμηση: Τὸ ὁμοίωμα φέρει γραπτὴ διακόσμηση πλατιᾶς κυματοειδοῦς ταινίας ἀπὸ μελανή (2.5Y 2.5/1), ρωγμοειδῆ βαφῆ καὶ στὶς δύο μακρὲς πλευρὲς, ἢ ὁποῖα ἀκολουθεῖ τὸ σχῆμα τοῦ ἀντικειμένου καλύπτοντας τὸ κέντρο καὶ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν.

Ἔγλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 7/4 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.044 μ. Ὑψος: 0.029 μ. Μέγ. πάχος βάσης: 0.014 μ.

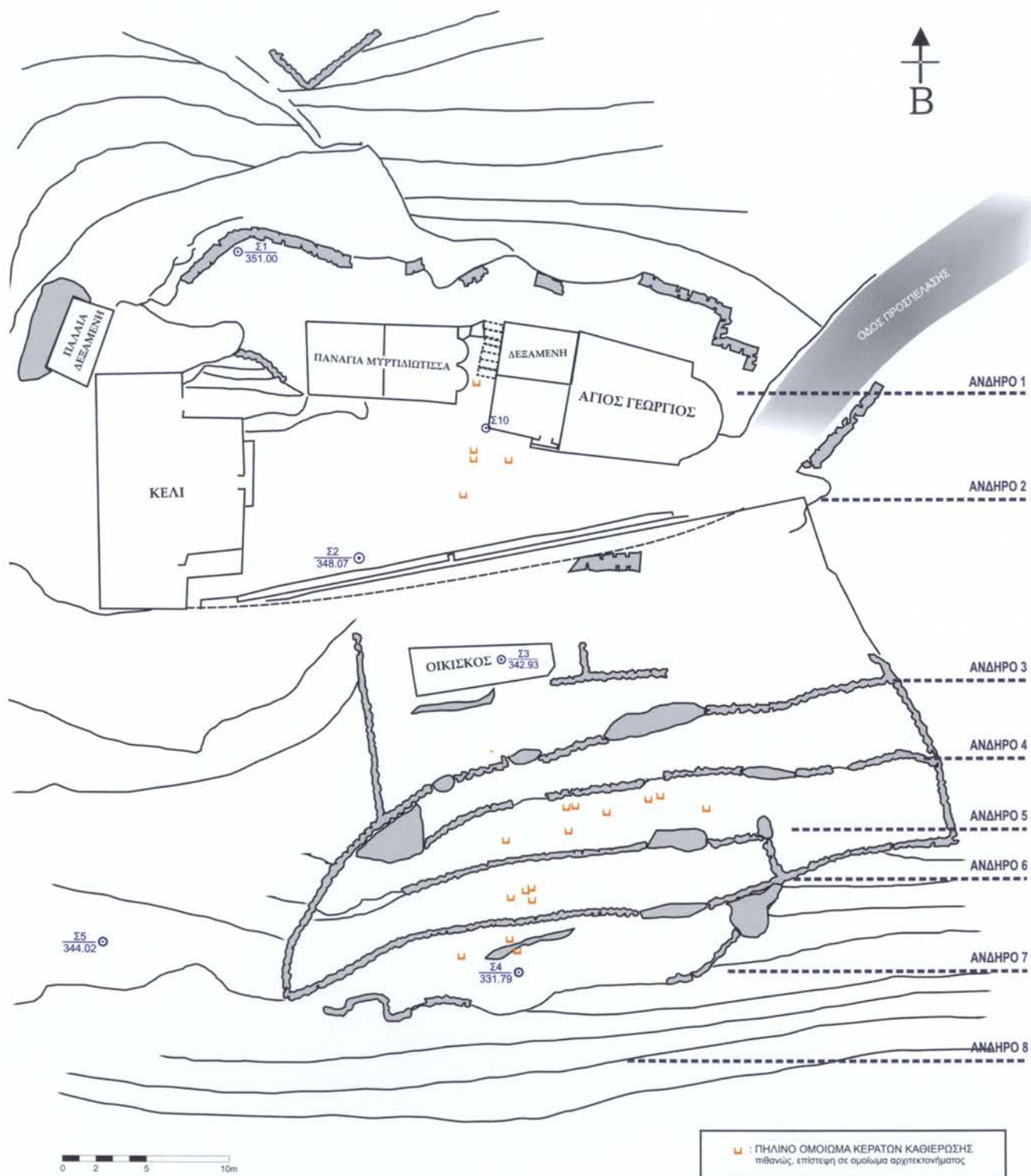
Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I.

Π118 (93/A44/Πηλ. 10). Ὁμοίωμα κεράτων καθιέρωσης (:) [Σχ. 118, πίν. 9 (εἰκ. 53 ἐπάνω στὸ μέσον)].

Σώζεται ἡ βάση καὶ ἡ ἀπαρχὴ τοῦ ἐνὸς κέρατος, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι θὰ ἦταν χαμηλό. Ἡ βάση ἔχει κυκλικὴ σχεδὸν διατομὴ καὶ ἔντονη πλαστικότητα. Διακρίνεται ρηχὴ ἐκβάθυνση κατὰ μῆκος τῆς μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς, πιθανότατα ἀπὸ τὸ πλάσιμο μὲ τὸ χέρι. Δὲν ὑπάρχουν ἴχνη ἐπίθεσης σὲ ἄλλο ἀντικείμενο⁶¹.

60. Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν πλευρῶν τῶν ἀντικειμένων εἶναι συμβατικὸς καὶ γίνεται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ θεατῆ. Πιὸ συγκεκριμένα, ὡς πρόσθια θεωρεῖται ἡ πλευρὰ ποῦ ἀπεικονίζεται στὰ σχέδια καὶ στὶς φωτογραφίες.

61. Τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο πάντως δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κέρασ εἰδωλοῦ βοοειδοῦς γιατί δὲν παρουσιάζει ἴχνη λέπτυνσης πρὸς τὸ ἓνα σωζόμενο ἄκρο καὶ δὲν ἔχει τὴ συνήθη κλίση κεράτων βοοειδοῦς.

Πήλινα κέρατα καθιέρωσης.

Διακόσμηση: Αρχικά όλοβαφο, με μελανή (2.5Y 4/1 dark gray) βαφή.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/3), λεπτόκοκκος, καθαρός, πολύ καλής ποιότητας.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.034 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.012 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I. Ή επίχωση στην οποία βρέθηκε το αντικείμενο παρουσιάζει μικρή διατάραξη αλλά τα περισσότερα όστρακα χρονολογούνται στην ΥΜ I περίοδο.

Π119 (93/ A56). Όμοιομα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 119, πίν. 9 (είκ. 53 επάνω δεξιά)].

Σώζεται τμήμα της βάσης και το ένα, συμφυές προς αυτήν κέρα, το οποίο στο άνωτατο μέρος κάμπτεται προς τα μέσα. Μικρό τμήμα της ανώτερης επιφάνειας της βάσης έχει απολεπισθεί. Οί έντονες άκμες της πλάγιας, έξωτερικής πλευράς και τα ίχνη βαφής σε αυτή καθώς και το μικρό πάχος και βάρος του αντικειμένου υποδηλώνουν ότι το όμοιομα δεν ήταν αυθύπαρκτο αλλά επίθετο σε άλλο αντικείμενο, πιθανότατα σε όμοιομα αρχιτεκτονήματος, της επίστεψης του οποίου αποτέλεσε άκραιο (ή γωνιαίο) τμήμα.

Διακόσμηση: Σώζονται αρκετά ίχνη μελανής (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφής, στην πλάγια, την κάτω πρόσθια και την πίσω όψη.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.022 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.033 μ. Πάχος: 0.010 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (λόγω της πιθανής προέλευσής του από όμοιομα αρχιτεκτονήματος). Επιπλέον, τα περισσότερα όστρακα που βρέθηκαν στην επίχωση, από την οποία προέρχεται και το συγκεκριμένο

αντικείμενο, χρονολογούνται στην ΥΜ I περίοδο.

Π120 (93/A76/Πηλ. 22). Όμοιομα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 120, πίν. 9 (είκ. 53 κάτω αριστερά)].

Μικροσκοπικό όμοιομα κεράτων καθιέρωσης, του οποίου σώζονται τμήματα των τριών από τα τέσσερα στηρίγματα της βάσης. Ή βάση είναι ορθογώνια, κοιλόκυρτη. Το κεντρικό τμήμα της άνω επιφάνειάς της διαχωρίζεται με έντονες έγχαραξεις από τα άκρεια τμήματα, από τα οποία ύψώνονται τα κέρατα. Τα κέρατα σώζονται εν μέρει, το αριστερό κατά τα δύο τρίτα και το δεξιό μέχρι το μέσον περίπου. Ή υπερυψωμένη βάση και το μικρό μέγεθος του αντικειμένου δεν θυμίζουν ανάλογα παραδείγματα επίθετα σε όμοιομα αρχιτεκτονημάτων ή άγγεϊα⁶². Είναι πιθανόν το συγκεκριμένο όμοιομα να ήταν αυθύπαρκτο ή να ανήκει σε όμοιομα αναπαράστασης (λατρευτικής) σκηνής⁶³.

Διακόσμηση: Καστανέρυθη (2.5YR 4/4), πλατιά ταινία καλύπτει το μέσον της μιās μακράς (πρόσθιας) και των δύο στενών πλευρών της βάσης των κεράτων.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.025 μ. Πλάτος: 0.015 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στο διάστημα αυτό χρονολογείται και η αντίστοιχη κεραμική.

Π121 (93/B4/Πηλ. 4). Κέρα καθιέρωσης [Σχ. 121, πίν. 9 (είκ. 54 επάνω αριστερά)].

Προέρχεται από όμοιομα κεράτων καθιέρωσης, όπως δείχνει ή κλίση στο κατώτατο σωζόμενο τμήμα έπαφής του κέρατος με τη βάση του όμοιώματος και ή γενική διαμόρφωσή του. Το κέρα σώζεται σχεδόν άκε-

62. Gesell 2000, 507, ill. 6-8.

63. Πρβ. π.χ. τα όμοιομα από τον τάφο

στο Καμηλάρι, Godart 1983, 257-264.

ραίο μέχρι μερικά χιλιοστά πριν από την απόληξη. Η όπισθια και η έσωτερική πλευρά του συναντώνται κατ' όρθη γωνία ενώ η μετάβαση μεταξύ των ύπολοιπων πλευρών είναι όμαλή, με αποτέλεσμα η πρόσθια πλευρά του κέρατος να έχει σχήμα ήμικυλίνδρου μειουμένου συνεχώς προς τα άνω.

Διακόσμηση: Διακρίνονται διάσπαρτα ελάχιστα ίχνη καστανής (10YR 3/1 very dark gray) βαφής, πιο έντονα στην έσωτερική πλευρά.

Υλη: Πηλός ώχρος (10YR 6/3 pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, με κιτρινωπό (10YR 8/4 very pale brown) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.025 μ. Μέγ. μήκος (στο σημείο μετάβασης προς τη βάση): 0.014 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I. Σε αυτό το διάστημα χρονολογείται και το μεγαλύτερο μέρος της διαγνωστικής κεραμικής του αντίστοιχου στρώματος.

Π122 (94/B3/Πηλ. 1). Όμοιομα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 122, πίν. 10 (είκ. 55 επάνω άριστερά)].

Σώζεται μικρό τμήμα της βάσης και το μεγαλύτερο τμήμα του ένος κέρατος, το οποίο υψώνεται όμαλά ως προέκταση της βάσης, με έντονη κλίση προς τα έξω. Το σχήμα της κατώτερης επιφάνειας της αποκρουσμένης βάσης δείχνει ότι το όμοιομα πρέπει να ήταν συμφυές με κάποιο αντικείμενο και κατὰ πάσα πιθανότητα αποτελούσε επίστεψη όμοιώματος αρχιτεκτονήματος.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ίχνη καστανής (10YR 3/2 very dark grayish brown) βαφής στη μία (πρόσθια) πλευρά.

Υλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.032 μ. Σωζ. πλάτος: 0.025 μ. Σωζ. ύψος: 0.024 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα και με τη χρονολόγηση του στρώματος εύρεσης.

Π123 (94/B21/Πηλ. 17). Κέρας καθιέρωσης [Σχ. 123, πίν. 9 (είκ. 54 επάνω, δεύτερο από άριστερά)].

Υψώνεται κατακόρυφα. Άνηκε πιθανότατα σε όμοιομα κεράτων καθιέρωσης, όπως φαίνεται από την τετράγωνη διατομή του στο σημείο απόσπασης από τη βάση. Η εκτέλεση είναι προσεγγμένη.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/6 yellow), με έρυθρό (5YR 6/8 reddish yellow) πυρήνα, λεπτόκοκκος, πολύ καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.032 μ. Μέγ. διατομή: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I (λόγω της προσεγγμένης κατασκευής). Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και η διαγνωστική κεραμική του αντίστοιχου στρώματος.

Π124 (94/Γ2/Είδ. 3). Όμοιομα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 124, πίν. 9 (είκ. 53 κάτω στο μέσον)].

Σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα της βάσης και το ένα, χαμηλό, κέρασ σχεδόν άκεραίο. Η βάση είναι παραλληλεπίπεδη, πλάτους δυσανάλογου προς το κέρασ και έχει έντονες άκμές.

Διακόσμηση: Φέρει μελανή (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφή στην κάτω επιφάνεια και καστανέρυθρη (2.5YR 4/4) βαφή στις τρεις, προφανώς όρατές, πλευρές.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 8/4 pale yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.038 μ. Πλάτος: 0.013 μ. Μέγ. σωζ. ύψος (μετά κέρατος): 0.019 μ.

Η εκτέλεση χαρακτηρίζεται από έντονη κίνηση, έμφανη και στο σχήμα της βάσης. Η όλη διαμόρφωση θυμίζει το **Π118**.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα και με τη χρονολόγηση της αντίστοιχης διαγνωστικής κεραμικής.

Π125 (94/Γ2/Πηλ. 6). Όμοιομα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 125, πίν. 10 (είκ. 55 επάνω, δεύτερο από άριστερά)].

Σώζεται τὸ ἓνα κέρασ κατὰ τὰ δύο τρίτα περίπου, ἀπὸ τὸ σημεῖο μετάβασης πρὸς τὴ βάση. Μάλλον ἀνήκε σὲ αὐτόνομο, ὄχι ἐπίθετο, σύμπλεγμα κεράτων καθιέρωσης, ὅπως ὑποδηλώνουν οἱ διαστάσεις του.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.047 μ. Διάμετρος κέρατος (λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὸ σημεῖο μετάβασης πρὸς τὴ βάση): 0.011 μ. Σωζ. μῆκος βάσης: 0.013 μ.

Τὸ ἀρχικὸ ὕψος τοῦ κέρατος ὑπολογίζεται σὲ 0.057 μ. περίπου.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I. Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τοῦ στρώματος εὗρεσης τοῦ ἀντικειμένου.

Π126 (94/Γ3/Πηλ. 13). Ὅμοῖωμα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 126, πίν. 10 (εἰκ. 56 ἐπάνω ἀριστερά)].

Σώζεται ἡ βάση σχεδὸν ἀκέραιη – ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα τμήμα στὸ ἀριστερὸ ἄκρο ποῦ ἔχει ἀπολεπισθεῖ – καθὼς καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἑνός (δεξιού, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ θεατῆ) κέρατος. Τὸ ὁμοῖωμα εἶναι πλασμένο μὲ κάποια βιασύνη. Ἀρχικὰ θὰ ἦταν ἐπίθετο σὲ ἄλλο ἀντικείμενο, πιθανότατα σὲ ὁμοῖωμα ἀρχιτεκτονήματος. Αὐτὸ εἰκάζεται τόσο ἀπὸ τὸ βάρος καὶ τὶς διαστάσεις τῶν κεράτων ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ ἴχνη βαφῆς ποῦ διακρίνονται στὴν ἀκμὴ τῆς μιᾶς μακριᾶς πλευρᾶς τῆς βάσης καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο στὸ ὁποῖο τὰ κέρατα καθιέρωσης ἦταν ἀρχικὰ προσκολλημένα.

Διακόσμηση: Σώζονται ἐλάχιστα ἴχνη μελανῆς (10YR 4/1 dark gray) βαφῆς στὸ κατώτατο τμήμα τῆς πρόσθιας, προφανῶς, πλευρᾶς.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 8/4 very pale brown), συμπαγῆς, καθαρὸς, μὲ καστανό (7.5YR 5/3) πυρήνα.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.044 μ. Μέγ. πλάτος: 0.019 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.021 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (λόγω τῆς πι-

θανῆς προέλευσῆς του ἀπὸ ὁμοῖωμα ἀρχιτεκτονήματος). Στὸ ἀνωτέρω διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τοῦ στρώματος εὗρεσης τοῦ ἀντικειμένου.

Π127 (94/Γ9/Πηλ. 15). Ὅμοῖωμα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 127, πίν. 9 (εἰκ. 54 ἐπάνω, τρίτο ἀπὸ ἀριστερά)].

Σώζεται τὸ ἓνα κέρασ καὶ τὸ ἀντίστοιχο τμήμα τῆς βάσης, ἡ ὁποία ἀποδίδεται παχιά καὶ ἀποστρογγυλεμένη. Τὸ κέρασ εἶναι ἑνιαῖα πλασμένο μὲ τὴν βάση, ἀρκετὰ λεπτὸ συγκριτικὰ μὲ αὐτὴν καὶ παρουσιάζει ἔντονη κλίση πρὸς τὰ ἔξω. Ἀμυδρὲς ἐγχαράξεις στὴν βάση καθὼς καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς διακόσμησης σὲ αὐτὴν (ἀκούσια ἴσως, ὡς προέκταση τῆς διακόσμησης ἄλλου ἀντικειμένου) μάλλον ὑποδηλώνουν τὴν στερέωσή του σὲ ἄλλο ἀντικείμενο (βλ. παρακάτω **Π139**).

Διακόσμηση: Φέρει ἴχνη καστανῆς (7.5YR 4/3) βαφῆς, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ περιορίζεται στὴν βάση. Ἡ ὀπίσθια πλευρὰ τῆς βάσης ἦταν πιθανὸν ἀκόσμητη.

Ἔλη: Πηλὸς καστανέρυθρος (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.022 μ. Σωζ. μῆκος βάσης: 0.017 μ. Πλάτος βάσης: 0.016 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στὸ διάστημα αὐτὸ χρονολογεῖται καὶ ἡ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τοῦ στρώματος εὗρεσης τοῦ ἀντικειμένου.

Π128 (94/Ε5/Πηλ. 12). Κέρασ καθιέρωσης [Σχ. 128, πίν. 9 (εἰκ. 54 ἐπάνω δεξιά)].

Ἀνήκε σὲ ὁμοῖωμα κεράτων καθιέρωσης, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κατώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια, στὸ σημεῖο σύμφυσης μὲ τὴν βάση, ἡ ὁποία ἔχει σχῆμα τραπεζίου. Διακρίνονται δύο ἐλαφρὲς κάθετες ἀκμὲς στὴν πρόσθια πλευρὰ. Αὐτὸς ὁ τρόπος διακόσμησης ἴσως ὑποδηλώνει αὐθυπαρξία τοῦ ὁμοιώματος.

Ἔλη: Πηλὸς καστανέρυθρος (2.5YR 5/8 red – 5/3 brown, λόγω ἀτελοῦς ὀπτησης), καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.030 μ. Σωζ. μήκος (στο κατώτατο τμήμα): 0.014 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα και με τη χρονολόγηση της αντίστοιχης διαγνωστικής κεραμικής.

Π129 (94/ΣΤ7/Πηλ. 12). Κέρας καθιέρωσης [Σχ. 129, πίν. 9 (είκ. 54 κάτω άριστερά)].

Σώζεται σε ίκανό ύψος εκτός από τμήμα της εξωτερικής πλευράς που έχει αποκρουσθεί. Άνηκε σε όμοιομα κεράτων καθιέρωσης, όπως δείχνει η διατομή του αλλά και το τμήμα της αποστρογγυλεμένης βάσης που σώζεται. Συγκριτικά με άλλα δείγματα και αναλογικά προς τη βάση του έχει μικρό ύψος, θυμίζοντας το **Π124**. Ίσως να στερεωνόταν σε άλλο αντικείμενο όπως όμοιομα αρχιτεκτονήματος.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), χαλαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.018 μ. Σωζ. μήκος βάσης: 0.015 μ. Πλάτος βάσης: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I (λόγω της πιθανής προέλευσής του από όμοιομα αρχιτεκτονήματος). Στο ανώτερο διάστημα χρονολογείται και η διαγνωστική κεραμική του στρώματος στο οποίο βρέθηκε το αντικείμενο.

Π130 (94/Z9/Πηλ. 7 - Μ.Π. 8077). Κέρατα καθιέρωσης [Σχ. 130, πίν. 10 (είκ. 57)].

Το ανώτερο τμήμα των κεράτων έχει αποκοπεί. Η μία πλευρά, που διασώζει το ανώτερο στρώμα πηλού, παρουσιάζει ανώμαλη επιφάνεια, την οποία δημιουργούν πτυχές και εξάρματα που συγκεντρώνονται στο κέντρο της βάσης σε σχήμα σταυρού. Θα μπορούσε να πρόκειται για περίσσειμα του πηλού κατά τη βιαστική ολοκλήρωση του αντικειμένου. Με κάτι τέτοιο όμως δεν συνάδει το γεγονός ότι αυτή η πλευρά του αντικειμένου ήταν αρχικά ολόβαφη, όπως δείχνουν αρκετά ίχνη λαμπερής καστανέρυθρης βαφής που σώζονται ακόμα - και φαί-

νεται να σταματούν στις πλαϊνές πλευρές - καθώς και με το ότι ο πηλός της ανώτερης επιφάνειας είναι λεπτόκοκκος και καθαρός. Αντίθετα, η άλλη μακρά πλευρά, όπου δεν σώζεται το ανώτερο στρώμα πηλού, έχει τραχεία επιφάνεια και αποκαλύπτει την ύψη του πηλού, όπου διακρίνονται προσμειξεις μεγάλου μεγέθους, ιώδους και φαιού χρώματος. Είναι πιθανόν, λοιπόν, η πρώτη πλευρά να ήταν η κύρια (ή όρατη), ενώ η δεύτερη πλευρά να ήταν η δευτερεύουσα (και μη όρατη). Ο έμβληματικός χαρακτήρας των κεράτων υποδηλώνεται και από τη γενική διαμόρφωση του αντικειμένου, η οποία είναι στερεομετρική και καταλήγει σε τριγωνική βάση μέσω της οποίας στερεωνόταν σε άλλο αντικείμενο.

Διακόσμηση: Στην κύρια πλευρά σώζονται αρκετά ίχνη λαμπερής, καστανέρυθρης (2.5YR 5/6 red) βαφής.

Υλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellow brown), χονδροκόκκος, με αρκετές προσμειξεις ιώδους και φαιού χρώματος κατά το μεγαλύτερο μέρος (oatmeal - mudstone tempered).

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. ύψος: 0.068 μ. Μέγ. πλάτος: 0.052 μ. Μέγ. πάχος: 0.038 μ.

Χρονολόγηση: MM I-ΥΜ I (λόγω της τεχνικής κατασκευής). Σε αυτό το διάστημα χρονολογείται και η διαγνωστική κεραμική του στρώματος εύρεσης του αντικειμένου.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1997, 86, pl. 19 (c).

Π131 (94/H12/Πηλ. 12). Κέρας καθιέρωσης [Σχ. 131, πίν. 10 (είκ. 55 κάτω δεξιά)].

Σώζεται σχεδόν ακέραιο εκτός τμήματος της έσωτερικής πλευράς που έχει απολεπισθεί. Μάλλον άνηκε σε αυτόνομο σύνολο κεράτων καθιέρωσης, όπως υποδηλώνουν το μέγεθος και το βάρος του.

Υλη: Πηλός καστανός (7.5YR 6/3 - 6/4 light brown, στην πρόσθια πλευρά), συμπαγής.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.051 μ. Σωζ.

μήκος (στο σημείο αποκοπής από τη βάση): 0.021 μ. Πλάτος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I. Στο ανώτερο διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π132 (94/ H13/Πηλ. 13). Όμοιομα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 132, πίν. 9 (εικ. 53 κάτω δεξιά)].

Σώζεται το ήμισυ της βάσης περίπου και το ένα κέρασ. Η βάση έχει ορθογώνια διατομή. Ήταν πιθανότατα επίθετο σε άγγείο ή άλλο αντικείμενο, όπως μαρτυρούν ίχνη στο κατώτερο μέρος της βάσης. Η γενική του διαμόρφωση θυμίζει αυτή των **Π116** και **Π119**, παρά τη διαφορά μεγέθους.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), με λίγες ευμεγέθεις προσμείξεις ιώδους χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.019 μ. Πλάτος βάσης: 0.007 μ. Ύψος: 0.023 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I (λόγω της πιθανής προέλευσής του από όμοιομα αρχιτεκτονήματος). Στο ανώτερο διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π133 (94/H19/Πηλ. 15). Κέρασ καθιέρωσης [Σχ. 133, πίν. 9 (εικ. 54 κάτω, δεύτερο από αριστερά)].

Σώζεται σχεδόν ακέραιο, μέχρι το σημείο μετάβασης προς τη βάση περίπου. Έχει τριγωνική διατομή. Ήταν επίθετο, ίσως σμφυές, σε άλλο αντικείμενο, πιθανώς σε όμοιομα αρχιτεκτονήματος, όπως φαίνεται από τη διεύρυνση της βάσης.

Υλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), με αρκετές προσμείξεις μικρού μεγέθους, σκοτεινού χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.028 μ. Μέγ. πλάτος: 0.013 μ. Μέγιστο μήκος διατομής: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM III (λόγω της πιθανής προέλευσής του από όμοιομα αρχιτεκτονήματος). Σε αυτό το διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π134 (94/Θ1/Πηλ. 2). Κέρασ καθιέρωσης [Σχ. 134, πίν. 9 (εικ. 54 κάτω, τρίτο από αριστερά)].

Το κέρασ ανήκε σε όμοιομα κεράτων καθιέρωσης, όπως δείχνει το σχήμα του και το κατώτατο τμήμα μετάβασης προς τη βάση, το οποίο σώζεται κατά τα τρία τέταρτα και αρχικά θα είχε ορθογώνιο σχήμα. Στην έσωτερική πλευρά υπάρχει μικρή όπη όπτησης. Ήταν πιθανώς επίθετο σε άλλο αντικείμενο, ίσως όμοιομα αρχιτεκτονήματος, όπως υποδηλώνει η τραπεζιόσχημη βάση.

Υλη: Πηλός έρυθρωπός (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, με καστανό (10YR 6/4 light yellowish brown) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.021 μ. Μέγ. σωζ. μήκος βάσης: 0.017 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος βάσης: 0.018 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I (λόγω της πιθανής προέλευσής του από όμοιομα αρχιτεκτονήματος) και σύμφωνα με τη χρονολόγηση της αντίστοιχης διαγνωστικής κεραμικής.

Π135 (94/Θ1/Πηλ. 7). Κέρασ καθιέρωσης [Σχ. 135, πίν. 10 (εικ. 55 κάτω αριστερά)].

Έχει απολεπισθεί τμήμα της έξωτερικής πλευράς καθώς και τμήμα της απόληξης του κέρατος στην έσωτερική πλευρά. Αποδίδεται σε όμοιομα κεράτων καθιέρωσης λόγω της γενικής κυβικής του διαμόρφωσης, φανερής τόσο στη διατομή όσο και στο σχήμα της βάσης του κέρατος.

Υλη: Πηλός κιτρινέρυθρος (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.038 μ. Διαστάσεις διατομής: 0.015x0.012 τ.μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα με τη χρονολόγηση της αντίστοιχης διαγνωστικής κεραμικής.

Π136 (94/Θ2/Πηλ. 9). Όμοιομα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 136, πίν. 10 (εικ. 56 κάτω)].

Σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα της βάσης έως τις άπαρχές των κεράτων. Τα κέρατα

σώζονται σε μικρό ύψος, είναι ασύμμετρα και ένιατα πλασμένα με τη βάση. Το πλάσιμο είναι αμελές. Η όπισθια πλευρά του ομοιώματος είναι επίπεδη και ίσως να μην ήταν ορατή. Η βάση έχει έλλειψοειδή διατομή και ίσως το ομοίωμα να στερεωνόταν σε άλλο αντικείμενο, αν και ίσως όχι σε ομοίωμα αρχιτεκτονήματος, λόγω του μεγέθους του.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown), πορώδης, χονδρόκοκκος, με λίγες ευμεγείς προσμειξεις από λευκό λίθο.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος βάσης: 0.040 μ. – Πλάτος βάσης: 0.017 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.044 μ. Μέγ. σωζ. μήκος ομοιώματος: 0.080 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ Ι, σύμφωνα με τη χρονολόγηση της αντίστοιχης διαγνωστικής κεραμικής.

Π137 (94/Θ4/Πηλ. 13). Κέρας καθιέρωσης [Σχ. 137, πίν. 10 (εικ. 55 κάτω, στο μέσον)].

Σώζεται ακέραιο εκτός από μικρό τμήμα της κορυφής που έχει αποτμηθεί. Ανήκει σε ομοίωμα κεράτων καθιέρωσης, όπως φαίνεται από τη διαμόρφωση της εσωτερικής πλευράς του κέρατος καθώς και από το σχήμα του σωζόμενου τμήματος της βάσης. Η κατασκευή είναι ιδιαίτερα επιμελημένη. Είναι πιθανό να αποτελούσε αυτόνομο ανάθημα – όχι επίθετο σε άλλο αντικείμενο –, όπως υποδηλώνει το βάρος του σωζόμενου τμήματος.

Υλη: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6, επιφανειακά καστανός λόγω της διατήρησής του στο χώμα), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.044 μ. Σωζ. μήκος βάσης: 0.018 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος βάσης: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ Ι. Σε αυτό το χρονικό διάστημα τοποθετείται ή διαγνωστική κεραμική του στρώματος εύρεσης του αντικειμένου.

Π138 (94/Θ11/Πηλ. 26). Όμοιωμα κεράτων καθιέρωσης [Σχ. 138, πίν. 10 (εικ. 56 επάνω, δεξιά)].

Σώζεται η βάση και η άπαρχή του κέρατος. Κοντά στο σωζόμενο άκρο και στην άνω επιφάνεια της βάσης είναι φανερά τα ίχνη απόσπασης του ενός κέρατος. Το πλάσιμο είναι πρόχειρο, όπως φαίνεται από το ακανόνιστο κατώτερο τμήμα της αποστρογγυλεμένης βάσης, από τη δυσαναλογία αυτής προς το κέρασ, καθώς και από την ασυμμετρία του άριστερου προς το δεξιό τμήμα, το οποίο παρουσιάζει έντονη κλίση προς τα άνω και μέσα. Το ομοίωμα ήταν πιθανότατα επίθετο, ίσως σε ομοίωμα αρχιτεκτονήματος (βλ. Π117, Π119, Π126, Π132), όπως υποδηλώνει η τραχύτητα του πηλού στο μεγαλύτερο μέρος της βάσης και το μεγάλο σχετικά πλάτος της.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 6/3 light yellowish brown), με φαιό (2.5Y 5/1) πυρήνα, με κόκκους μετρίου μεγέθους και λίγες προσμειξεις μετρίου μεγέθους, λευκού και καστανού χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος βάσης: 0.022 μ. Μέγ. πλάτος βάσης: 0.020 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.019 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ Ι, σύμφωνα και με τη χρονολόγηση της αντίστοιχης διαγνωστικής κεραμικής.

Π139 (94/12/Πηλ. 4). Κέρας καθιέρωσης [Σχ. 139, πίν. 9 (εικ. 54 κάτω, δεξιά)].

Μικροσκοπικό κέρας, σωζόμενο ακέραιο, με τετράγωνη βάση.

Διακόσμηση: Σώζονται λίγα ίχνη καστανής (10YR 3/2 very dark grayish brown) βαφής στην πρόσθια όψη.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 6/6 brownish yellow), εύθριπτος, λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.016 μ. Σωζ. μήκος: 0.010 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.009 μ.

Το κέρας είτε ανήκει σε ομοίωμα κεράτων καθιέρωσης είτε ήταν, πιθανότερο, προσκολλημένο, ως μεμονωμένο κέρας, σε άλλο αντικείμενο (π.χ. σε πήλινη πλάκα ή σε χεῖλος ἀγγείου, όπως σε ανάλογα παρα-

δείγματα από τὸ Γάζι⁶⁴ ἢ σὲ χεῖλος ἀγγείου, ὅπως αὐτὸ ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς Ἐπιανῆς Κεφάλας⁶⁵, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ σχῆμα τῆς βάσης του (βλ. ἐπίσης Π127). Διακρίνεται γιὰ τὴν κίνηση τῆς ἐκτέλεσης, ὅπως δείχνει ἡ

ἀπόληξη καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς ἐσωτερικῆς του πλευρᾶς.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με τὴ χρονολόγηση τῆς ἀντίστοιχης διαγνωστικῆς κεραμικῆς.

4. ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΠΙΩΝ

Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἐντάσσονται:

α) Τμήματα πολὺ ἀποσπασματικὰ σωζόμενων ἀντικειμένων ποὺ ἀποδίδονται με μικρὴ ἢ μεγαλύτερη βεβαιότητα σὲ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων, με βάση τὰ λίγα τοῦ εἶδους ποὺ ἔχουν γίνεи γνωστὰ ἀπὸ ἀνασκαφές σὲ ὀρισμένους χώρους τῆς μινωικῆς Κρήτης καὶ ἀπὸ ἀναπαραστάσεις σὲ πλακίδια, τοιχογραφίες, σφραγίδες κλπ. Σημειώνεται ὅτι ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων ἔχουν βρεθεῖ καὶ σὲ ἱερὰ κορυφῆς ἀλλὰ δὲν ἔχουν δημοσιευθεῖ⁶⁶. Εὐλόγα, ἡ συχνὰ ἀνακύπτουσα δυσκολία ἢ ἀδυναμία συγκρίσεων δυσχέρανε σημαντικὰ τὸ ἔργο τῆς ταύτισης τῶν σχετικῶν εὐρημάτων ἀλλὰ τὸ ἔκανε καὶ πιὸ ἐπιτακτικὸ γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἔρευνα.

β) Ἀναπαραστάσεις τοπιῶν, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν καὶ τὴν πιὸ «παράξενη» κατηγορία ὄλων τῶν εὐρημάτων. Ἐδῶ ἐντάσσονται κυρίως ἀποτμήματα πῆλινων πλακῶν ἢ τμημάτων με ἀνώμαλες ἐπιφάνειες καὶ ἀνάγλυφες παραστάσεις ποὺ ἀποδίδονται σὲ στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος χώρου (βράχια, δέντρα κλπ.). Ἡ ὑπόθεση ποὺ ὑποδηλώνουν οἱ σχετικὲς ταυτίσεις εἶναι ὅτι τὰ ἀποτμήματα αὐτὰ μπορεῖ νὰ περιέβαλλαν ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων ἀποτελώντας τρισδιάστατες, ἀπτὲς ἀναπαραστάσεις περιβάλλοντος χώρου, ὅπως αὐτὸς ἀπεικονίζεται σὲ ἄλλα ἀντικείμενα (π.χ. λίθινα ἀγγεῖα, σφραγίδες). Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἐξηγεῖ τὴ συνένταξή τους στὴν ἴδια κατηγορία με τὰ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων. Ἡ ἐπιβεβαίωση ἢ ἡ ἀπόρριψη τῆς προηγούμενης ὑπόθεσης ἐπαφίεται στὴ μελλοντικὴ ἔρευνα, τὴν ὁποία καὶ ἐπιδιώκει αὐτὴ νὰ ὑπηρετήσῃ⁶⁷.

64. Gesell 2000, 506, ill. 5 καὶ 507, ill. 6-8 ἀντίστοιχα.

65. Davaras 1976, 33.

66. Πολὺ διαφωτιστικὲς ὑπῆρξαν, γι' αὐτὸ τὸν λόγο, οἱ συζητήσεις με τὸν Γ. Ρεθεμιωτάκη σχετικὰ με ἀντίστοιχα εὐρήματα ἀπὸ τὴς ἀνασκαφές του στὸ ἱερὸ κορυφῆς στὴ Μαμελοῦκου

Κορυφῆ καὶ στὸ ἱερὸ στὴν Κεφάλα Λιλιανοῦ, στὸ Καστέλλι Πεδιάδας, καθὼς καὶ ἡ ἐπιτόπια ἐξέταση τοῦ ὕλικου ἀπὸ τὴ δευτέρη θέση.

67. Καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, οἱ συζητήσεις με τὸν Γ. Ρεθεμιωτάκη ὑπῆρξαν καθοριστικὲς.

Π140 (92/Πηλ. 1). Στύλος (:) όμοιώματος άρχι-τεκτονήματος [Σχ. 140, πίν. 11 (είκ. 59 δεξιά)].

Πρόκειται για έπίμηκες στέλεχος κυκλικής διατομής, που παχύνεται έλαφρά και άσύμμετρα προς τó ένα σωζόμενο άκρο. Δύο προεσοχές σε αυτό είναι προφανώς τά ύπολείμματα τής κάθετης προς τó στέλεχος έπιφάνειας από την όποία τó στέλεχος άποτμήθηκε.

Διακόσμηση: Η μία, προφανώς όρατη στον θεατή, όψη φέρει παχιές ταινίες από καστανόμαυρη (2.5Y 2.5/1 black) βαφή, που τονίζουν τόν κατά μήκος άξονα τού άντικειμένου.

Ύλη: Πηλός ώχρός (10YR 8/3 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθάρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.056 μ. Έλάχιστη διάμετρος: 0.011 μ.

Πιθανόν νά άναπαρίστανε στύλο όμοιώματος άρχιτεκτονήματος, στον τύπο, παραδείγματος χάριν, τών ύποστυλωμάτων τών άνοικτών περιβόλων έντός των όποίων διαδραματίζονται σκηνές και τών όποίων ένα γενικό παράλληλο άποτελεϊ τó καλύτερα διατηρημένο όμοίωμα άρχιτεκτονήματος από τó Καμηλάρι⁶⁸. λόγω τού μικρού μεγέθους και τής άποσπασματικότητάς του, βέβαια, ή σύγκρισή του με τó προηγούμενο παράδειγμα έχει σχετική μόνο σημασία και είναι άπλώς ύποβοηθητική τής νοερής άναπαράστασης τής θέσης τού κυθηραϊκού άποτμήματος έντός ένδς άνάλογου συνόλου.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I (βάσει άλλων όμοειδών ή στην ίδια εύρεία κατηγορία άποδιδόμενων άποτμημάτων).

Π141 (93/B3β/Πηλ. 3). Άνηρίδα (:) όμοιώμα-

τος άρχιτεκτονήματος [Σχ. 141, πίν. 11 (είκ. 60 άριστερά)].

Πρόκειται για έπίμηκες στέλεχος, τó όποίο έχει άποτμηθεί στο ένα άκρο. Έχει κυκλική διατομή και μειώνεται συνεχώς προς τά άνω, όπου καταλήγει σε κυρτή έπιφάνεια. Σε άπόσταση 0.05 μ. από την κορυφή και μέχρι ύψους 0.017 μ. από τó θραυσμένο άκρο σχηματίζεται πλαστική ταινιωτή κυρτή προεσοχή που διακρίνεται σαφώς από τó έπίμηκες στέλεχος μέσω βαθιάς έγχάραξης. Η άπόδοση τού άποτμήματος, με κάθε έπιφύλαξη, σε άνηρίδα όμοιώματος βασίζεται στη σύγκρισή του με την άνηρίδα τού όμοιώματος άρχιτεκτονήματος από τó Μοναστηράκι, άριστερά τής εισόδου⁶⁹. Σύμφωνα με την άπόδοση αυτή, τó σωζόμενο έπίμηκες στέλεχος άποδίδει τó άνώτερο τμήμα τής άνηρίδας ένω ή ταινιωτή προεσοχή άποδίδει την άπαρχή τοιχώματος ή, πιθανότερο, συνιστά τόν τρόπο προσκόλλησης τής άνηρίδας στο ύπόλοιπο όμοίωμα άρχιτεκτονήματος (βλ. και Π154, παρακάτω).

Διακόσμηση: Η έπιφάνεια φέρει άμυδρότατα ίχνη καστανής βαφής (10YR 3/1 very dark gray).

Ύλη: Πηλός έρυθρός (5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, με έπίχρισμα στο ίδιο χρώμα.

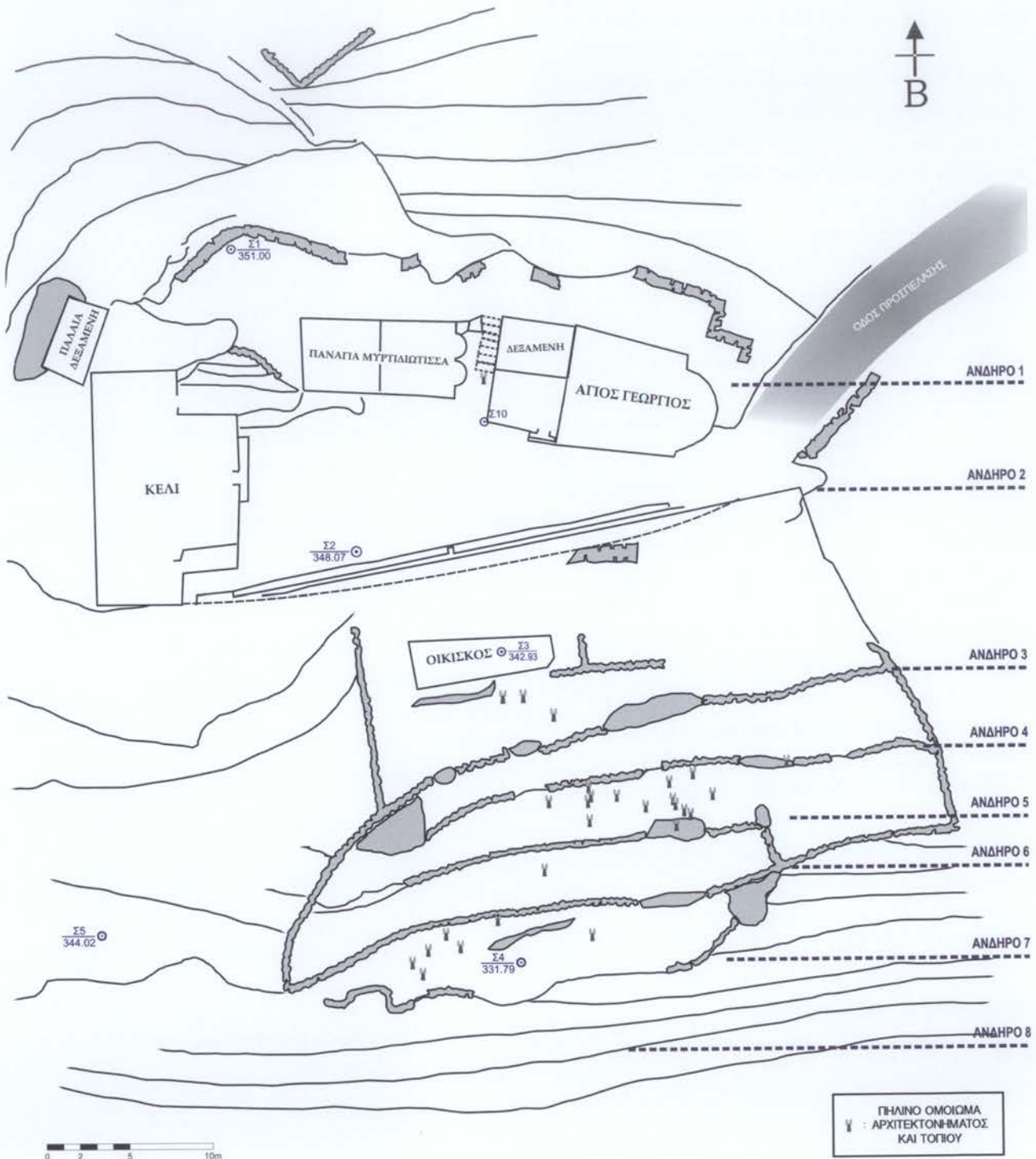
Διαστάσεις: Ύψος: 0.037 μ. Διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I. Η διαγνωστική κεραμική τού άντίστοιχου στρώματος χρονολογείται στο διάστημα MM I-YM I, κυρίως στη MM IIIB περίοδο.

Π142 (93/B/Πηλ. 5). Όμοίωμα άρχιτεκτονήματος [Σχ. 142, πίν. 11 (είκ. 61)].

68. Levi 1961-62, fig. 170a-f, Shoep 1994, 191 fig. 3.

69. Godart 1983, 263, tav. 5.

Όμοιώματα αρχιτεκτονημάτων και τοπιών.

Γωνιαίο τμήμα ομοιώματος αρχιτεκτονήματος. Η βάση είναι σχεδόν επίπεδη, ακανόνιστου σχήματος με ένα σημείο καμπής, όπου δημιουργείται έξογκωμα. Από το σημείο αυτό ύψώνεται στύλος, ο οποίος έχει αποκοπεί σε μικρό ύψος. Ρηχή εγχάραξη στην έσωτερική πλευρά του στύλου τον διαχωρίζει από εξάρματα εν είδει χαμηλού τοιχίου, το οποίο εκτείνεται εκατέρωθεν του στύλου. Το σωζόμενο τμήμα φέρνει στο νοῦ περιβόλους, όπως αυτόν από το Καμηλάρι (Levi, 147, fig. 178). Η ακανόνιστη βάση ίσως αποδίδει τον περιβάλλοντα, φυσικό χώρο.

Διακόσμηση: Η έξωτερική, όρατη πλευρά φέρει ίχνη έρυθρης (10R 5/6 red) βαφής.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (από 10YR 7/4 very pale brown, κυρίως στο έσωτερικό, έως 2.5Y 7/3 pale yellow), με αρκετά έγκλεισματα μελανού και καστανού χρώματος διαφόρων μεγεθών.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.069 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.042 μ. Σωζ. ύψος: 0.040 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική τοποθετείται στο διάστημα MM I-ΥΜ I, κυρίως στη MM IIIB περίοδο.

Π143 (93/B4/Πηλ. 7). Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος [Σχ. 143, πίν. 11 (είκ. 62α-β)].

Το σωζόμενο τμήμα αντιστοιχεί στη γωνία ομοιώματος αρχιτεκτονήματος. Η βάση (γ) είναι όρθογώνια, σχεδόν επίπεδη. Το έσωτερικό, μη όρατο προφανώς, είναι ανώμαλο, με έκβαθύνσεις και ρωγμές ενῶ το ανώτερο στρώμα του πηλού διακρίνεται σαφώς από τον πυρήνα⁷⁰.

70. Είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι η ανωτέρω περιγραφή, σε αυτή αλλά και σε άλλες περιπτώσεις στη συνέχεια, ακολουθεί την τοποθέτηση του αντικειμένου προς φωτογράφιση. Αυτό, με τη σειρά της, βασίζεται στην πιο «όρθολογική» τοποθέτηση του αντικειμένου,

Διακόσμηση: Όλοκληρο το σωζόμενο τμήμα φέρει ίχνη μελανής (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφής στην έξωτερική πλευρά, πιο όρατα στη μικρότερη σωζόμενη πλευρά.

Υλη: Πηλός ώχρος (2.5Y 7/4 pale yellow) με τεφρό (2.5Y 7/1 light gray) πυρήνα, λεπτόκοκκος και με επίχρισμα στο ίδιο χρώμα με αυτό των ανώτερων στρωμάτων του πηλού.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.051 μ. Σωζ. πλάτος: 0.048 μ. Σωζ. ύψος: 0.049 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται κυρίως στην ίδια περίοδο.

Π144 (93/B10/Πηλ. 18). Αναπαράσταση τοπίου [Σχ. 144, πίν. 11 (είκ. 63 άριστερά)].

Πρόκειται για δύο συνανήκοντα, συγκολλημένα τμήματα, με τα οποία αποδίδεται πιθανώς θαμνώδες και βραχώδες τοπίο. Η πίσω όψη είναι ακανόνιστη, με έντονα τα ίχνη του πλασίματος με το χέρι, κατά τρόπο ώστε να μην είναι δυνατός ο έντοπισμός έδρας, τουλάχιστον στα σωζόμενα τμήματα. Η πρόσθια όψη είναι ανώμαλη παρουσιάζοντας εξάρματα και έκβαθύνσεις. Οί θάμνοι αποδίδονται ως λογχοειδή εξάρματα, τα οποία κατακερματίζονται από έγχαράξεις προς όλες τις κατευθύνσεις, προς δήλωση ίσως του φυλλώματος. Στο μεγαλύτερο από τα σωζόμενα τμήματα, μεταξύ των εξαρμάτων σχηματίζεται διαμέρισμα σχήματος Π ενῶ στο μικρότερο από αυτά, διαμέρισμα τοξοειδές. Ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο δηλώνονται τα γυμνά, βραχώδη μέρη του τοπίου. Δεν έντοπίζεται δημοσιευμένο παράλληλο. Εάν η πρόταση ταύτισης είναι όρθη, θα πρόκειται για τρι-

λαμβάνοντας υπόψη τις κλίσεις των σωζόμενων πλευρών, την όμαλότητα ή μη των σωζόμενων επιφανειών, και πάντοτε σε σύγκριση με τα λιγοστά δημοσιευμένα παραδείγματα. Παρόλα αυτά, ή προτεινόμενη θέση δεν παύει να είναι σε σημαντικό βαθμό ύποθετική.

διάστατη αναπαράσταση τοπίου, ένδεχο-
μένως γύρω από ιερό κορυφής, όπως είναι
γνωστό από δισδιάστατες αναπαραστά-
σεις, με έγγύτερη και πλέον χαρακτηριστική
αυτή του ανάγλυφου λίθινου ρυτού από τη
Ζάκρο⁷¹. Η ποιότητα κατασκευής είναι εξαι-
ρητική.

Διακόσμηση: Καί τὰ δύο τμήματα ήταν
ἀρχικά ολόβαφα στην έξωτερική πλευρά με
μελανή έως καστανέρυθρη βαφή (ἀπό 2.5Y
3/1 very dark gray σὲ 2.5YR 3/2 very dark
grayish brown έως 5YR 3/2 dark reddish
brown), πού ἀπολεπιζεται εύκολα.

Υλ: Πηλός πορτοκαλέρυθρος (5YR 6/6
reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, με τε-
φρό (5YR 7/1 light gray) πυρήνα. Στὸ μεγαλύ-
τερο ἀπὸ τὰ σωζόμενα τμήματα ἢ πρόσθια
ὄψη ἔχει χρώμα καστανοκίτρινο (10YR 6/4
light yellowish brown). Τὸ ἐρυθρὸ χρώμα πῆς
πίσω ὄψης ἴσως ὀφείλεται στὸ ὅτι αὐτὴ
ἦταν περικλειστή.

Διαστάσεις: Συνολικὸ μήκος: 0.107 μ. Συ-
νολικὸ πλάτος: 0.061 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος:
0.027 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στὸ ἴδιο διά-
στημα χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ
ἡ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τοῦ ἀντίστοιχου
στρώματος.

Π145 (93/B15). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
[Σχ. 145, πίν. 11 (εἰκ. 64)].

Ἀπότμημα τριγωνικοῦ σχήματος, ἢ μία πλευ-
ρὰ τοῦ ὁποίου, προφανῶς ἡ έξωτερική
(ὅπως δηλώνουν καὶ τὰ ἴχνη βαφῆς), καταλή-
γει σὲ χαμηλὸ περιχέλιωμα. Ἡ ἄλλη πλευρά,
τραχύτερη, παρουσιάζει κλίση πρὸς τὸ ἕνα
σωζόμενο ἄκρο. Ἴσως πρόκειται γιὰ τμήμα
ἀπὸ τὴ στέγη ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήμα-
τος, ὅπως δείχνει ἡ προοδευτικὴ λέπτυνση
του πρὸς τὸ σημεῖο ἀπότμησης.

Διακόσμηση: Ἴχνη καστανῆς (10YR 4/2 dark
grayish brown) βαφῆς διακρίνονται στὴν
έξωτερική πλευρά.

Υλ: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very
pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.034 μ. Σωζ.
πλάτος: 0.040 μ. Σωζ. ὕψος: 0.016 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στὸ ἴδιο διά-
στημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη δια-
γνωστικὴ κεραμικὴ.

Π146 (94/B20/Πηλ. 12). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτο-
νήματος (:) [Σχ. 146, πίν. 11 (εἰκ. 63 δεξιά)].

Ἀπότμημα ἀντικειμένου μικροῦ πάχους με
μία σχεδὸν ἐπίπεδη, μὴ ὄρατὴ πλευρά, ἴσως
βάση. Ἡ ἄνω πλευρὰ παρουσιάζει ἐλαφρὲς
διογκώσεις καὶ τοξοειδὴ ἐκβάθυνση πού πε-
ριβάλλει πλαστικὸ ἔξαρμα ἀνάλογου σχή-
ματος. Ἴσως πρόκειται γιὰ βάση ὁμοιώμα-
τος ἀρχιτεκτονήματος, μετὸ πλαστικὸ ἔξαρ-
μα νὰ ἀποτελεῖ τὸ μόνο σωζόμενο ἴχνος
δομῆς.

Υλ: Πηλός καστανοκίτρινος (2.5YR 6/4
light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθα-
ρός.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.051 μ. Σωζ.
πλάτος: 0.052 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.022 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Ἡ διαγνω-
στικὴ κεραμικὴ τοῦ ἀντίστοιχου στρώματος
χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴν ἴδια
περίοδο.

Π147 (94/B45/Πηλ. 23). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτο-
νήματος [Σχ. 147, πίν. 11 (εἰκ. 65α-β)].

Τὸ σωζόμενο τμήμα ἔχει ἐπίπεδη τὴ μακρύ-
τερη σωζόμενη πλευρά, τὸ ἕνα ἄκρο πῆς
ὁποίας ἀναδιπλώνεται ἔντονα. Στὴν κάθετη
πρὸς αὐτὴ πλευρὰ διακρίνονται καθαρὰ μία
ὀριζόντια καὶ δύο παράλληλες κάθετες ἐγ-
χαράξεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ έξωτερική εἶναι

71. Shaw 1978, fig. 7, 8.

κατά τι μακρύτερη. Ίσως πρόκειται για τμήμα βάσης με δήλωση γωνιαίου τοίχου ομοιώματος αρχιτεκτονήματος, κατά το παράδειγμα του οικίσκου των Άρχανων⁷², αν και στην περίπτωση του τελευταίου υπάρχουν δύο ἐγχαράξεις σε ικανή απόσταση μεταξύ τους, που ὀριοθετοῦν τοὺς γωνιαίους ὀρθοστάτες. Στη θεώρηση αὐτὴ ὀδηγεῖ καὶ ἡ λεία καὶ σαφῶς ὀριοθετημένη μακρὰ πλευρὰ (βάση), ἡ ὁποία θυμίζει ἔντονα τὴν κρηπίδα τοῦ οικίσκου τῶν Άρχανῶν ὡς πρὸς τὴ γενικὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἐπιμέλεια τῆς κατασκευῆς.

Διακόσμηση: Ἰχνη ἐρυθρῆς (5YR 5/8 yellowish red) βαφῆς εἶναι εὐδιάκριτα στὸ ἀναδιπλωμένο τμήμα καὶ στὴν ἐπιφάνεια μὲ τις ἐγχαράξεις, στὴν ὀρατὴ δηλαδὴ στὸ θεατὴ πλευρὰ τοῦ ομοιώματος.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.038 μ. Σωζ. πλάτος: 0.040 μ. Σωζ. ὕψος: 0.020 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴν ἴδια περίοδο.

Π148 (94/Γ2/Πηλ. 5). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 148, πίν. 12 (εἰκ. 66 ἐπάνω στὸ μέσον)].

Ἐλάχιστο ἀπότμημα τραπεζοειδοῦς σχήματος. Τὸ ἕνα σωζόμενο ἄκρο σχηματίζει χαμηλὴ ἐξοχή. Πρόκειται πιθανὸν γιὰ γωνία ομοιώματος ἀρχιτεκτονήματος, ἴσως τμήμα βάσης καὶ γωνιαίου τμήματος (πρβ. τὸ ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος ἀπὸ τὸ Μοναστηράκι)⁷³.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.021 μ. Σωζ. ὕψος: 0.016 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στὴν ἴδια περίοδο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π149 (94/Δ16/Πηλ. 1). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 149, πίν. 12 (εἰκ. 67 δεξιὰ)].

Πρόκειται γιὰ τὴν ἄνω γωνία ἀποτμήματος ομοιώματος ἀρχιτεκτονήματος με δήλωση παραθύρου. Βρίσκεται κάτω ἀπὸ ἐπίπεδη στέγη, ἡ ὁποία, ὡς ὀρατὴ, φέρει ἰχνη βαφῆς σὲ ὅλη τὴν περιφέρεια. Τὸ παράθυρο ἀνοίγεται κοντὰ στὴ γωνία τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ τὸ ἀνοιγμὰ του εἶναι στενόμακρο. Οἱ μακρὲς πλευρὲς του εἰσέχουν ἐνῶ στὸ ἄνω ἄκρο τοῦ ἀνοιγματος ὁ πηλὸς σχηματίζει τριγωνικὴ προεξοχή.

Διακόσμηση: Τὸ σωζόμενο τμήμα καθὼς καὶ ἡ περιφέρεια τῆς στέγης φέρουν μελανὴ (10YR 4/1 dark gray) βαφῆ.

Ἦλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, πολὺ καλῆς ποιότητας.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.039 μ. Σωζ. μῆκος: 0.029 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.020 μ. Διαστάσεις ἀνοιγματος παραθύρου: 0.016x 0.003 τ.μ.

Ἡ τριγωνικὴ προεξοχή στὸ ἄνω ἄκρο τοῦ ἀνοιγματος τοῦ παραθύρου συναντᾶται καὶ σὲ ἀπεικόνιση οἰκίας σὲ πλακίδιο ἀπὸ τὸ γνωστὸ «μωσαϊκὸ πόλεως» (town mosaic) τῆς Κνωσοῦ⁷⁴. Μὲ βάση τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινιστεῖ ἐὰν αὐτὴ ἡ λεπτομέρεια ἀποδίδει ἀντίστοιχο κατασκευαστικὸ ἢ λειτουργικὸ ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο τῶν πραγματικῶν παραθύρων ἢ πρόκειται γιὰ μηχανικὴ ἀντιγραφὴ μιᾶς ἀρχικᾶ τυχαίας κατασκευαστικῆς ἀδυναμίας κατὰ τὴ διαδικασία δημιουργίας κάποιου ομοιώματος. Στὴν τελευταία περί-

72. Λεμπέση 1976, 19, εἰκ. 5.

73. Godart 1983, 263, tav. 5.

74. Davaras 1976, 79, fig. 46, δεύτερο πλακίδιο στὴν πρώτη σειρὰ ἀπὸ ἀριστερά.

πτωση πάντως, είναι πιθανότερο τὸ πλακίδιο ἀπὸ τὸ «μωσαϊκὸ πόλεως» νὰ ἀντιγράφει πῆλινο ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος παρὰ τὸ ἀντίστροφο, λόγω τοῦ ὑλικοῦ κατασκευῆς.

Μὲ βάση τὸ σωζόμενο τμήμα δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστῆ ἔὰν τὸ Π149 ἀπέδιδε ἰσόγειο ἢ ἐν μέρει διώροφο οἰκοδόμημα. Ἡ διαμόρφωση τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ ὁμοιώματος πέραν τοῦ παραθύρου ὑποδηλώνει τὴν ὕπαρξη δευτέρου παραθύρου. Τὰ δύο παράθυρα μπορεῖ νὰ ἀνῆκαν σὲ σειρὰ ὁμοειδῶν ἀνοιγμάτων κατὰ μῆκος μιᾶς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ὁμοιώματος (ὅπως π.χ. αὐτὰ ποὺ διαμορφώνονται στὰ ὁμοιώματα ἀπὸ τὸ «ὑπόγειο τῶν ὑφαντικῶν βαρῶν» τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ⁷⁵) ἢ, πιθανότερο, νὰ σχημάτιζαν διπλὸ παράθυρο μὲ κιγκλίδωμα μεταξύ τους, ὅπως αὐτὰ ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τοιχογραφίες (π.χ. ἀπὸ τὸ Ἀκρωτήρι Θήρας⁷⁶), ἀπὸ τὸ «μωσαϊκὸ πόλεως» τῆς Κνωσοῦ⁷⁷ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν οἰκίσκο τῶν Ἀρχανῶν (Λεμπέση 1976, 19 εἰκ. 5, 20 εἰκ. 6, 28)⁷⁸.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι (μὲ πιθανότερη τὴν πρώτη χρονολόγηση, βάσει τοῦ κοινοῦ χαρακτηριστικοῦ μὲ τὸ πλακίδιο τῆς Κνωσοῦ, βλ. καὶ «V. Χρονολόγηση»). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Π150 (94/Ε5/Πηλ. 10). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 150, πίν. 12 (εἰκ. 68 δεξιά)].

Τὸ σωζόμενο τμήμα ἔχει τραπεζοειδῆ σχῆμα. Τὸ ἕνα σωζόμενο ἄκρο ἐξέχει καθ' ὅλο

τὸ ὕψος ἐνῶ τὸ πλάτος του μειώνεται ἐλαφρὰ πρὸς τὸ ἕνα σωζόμενο ἄκρο. Ἴσως ἀποδίδεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο παραστάδα ἢ γωνιαῖο τμήμα τοιχώματος ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος (βλ. παραπάνω Π147). Σαφέστερος προσδιορισμὸς ἢ ἀκριβέστερη ὑπόθεση γιὰ τὸ τμήμα τοῦ ἀρχιτεκτονήματος τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται μὲ τὸ σωζόμενο ἀπότμημα δὲν μπορεῖ νὰ γίνει. Ἡ παρουσία τῆς μικρῆς τυφλῆς κυκλικῆς ὀπῆς δὲν ἔχει προφανῆ ἐξήγηση. Ἴσως εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν στερέωση ξύλινου σκελετοῦ⁷⁹. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ὅμως, θὰ ἀναμενόταν, πρὸ εὐλόγα, ἡ φέρουσα ἐπιφάνεια νὰ ἀποδίδει πάτωμα ἢ στέγη, πράγμα ποὺ δὲν φαίνεται πιθανὸ λόγω τοῦ μικροῦ πάχους τῆς καὶ τῆς κλίσης τοῦ «γωνιαίου» τοιχώματος. Ὡστόσο, στὴν περίπτωση ποὺ τὸ σωζόμενο ἀπότμημα ἀποδίδει τοίχωμα, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστῆ καὶ ἡ πιθανότητα στὴν ὀπὴ νὰ στερεωνόταν ὁμοίωμα ὀριζόντιας δοκοῦ ποὺ θὰ ἀπέδιδε τὸν τρόπο στέγασης τῶν φυσικοῦ μεγέθους ἀρχιτεκτονημάτων.

Ὑλ: Πηλὸς καστανός (10YR 7/4 light yellowish brown), πορώδης, μὲ ἐλάχιστες προσμειξεις μικροῦ μεγέθους, λευκοῦ χρώματος καὶ ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.030 μ. Σωζ. πλάτος: 0.019 μ. Σωζ. ὕψος: 0.022 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι. Στὸ διάστημα ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π151 (94/Ε7/Πηλ. 14). Ἀναπαράσταση τοπίου [Σχ. 151, πίν. 12 (εἰκ. 69 ἀριστερά)].

75. Schoep 1994, 192-193, fig. 6 καὶ 200-202, fig. 16-21.

76. Στὸ ἴδιο, 205-206, fig. 22 D2.

77. Στὸ ἴδιο, 205-206, fig. 22 D3.

78. Τὰ παράθυρα τοῦ οἰκίσκου τῶν Ἀρ-

χανῶν, βέβαια, ἔχουν μεγάλο πλάτος καὶ μικρὸ ὕψος.

79. Ἔτσι ἐρμηνεύει ἡ Λεμπέση (1976, 18-19, εἰκ. 3) τὴν ὀπὴ ποὺ φέρει ἡ βάση τοῦ οἰκίσκου τῶν Ἀρχανῶν.

Πλακοειδές, ελαφρὰ κυρτὸ τμήμα ἀντικειμένου, ἡ ἄνω πλευρὰ τοῦ ὁποίου φέρει βαθιῆς ἐγχαράξεις μὲ κοινὴ κατεύθυνση καὶ φορὰ ποῦ δημιουργοῦν ἔντονο ἀνάγλυφο. Ἴσως πρόκειται γιὰ δήλωση βραχώδους τοπίου ποῦ περιέβαλλε ἢ συνόδευε ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (βλ. **Π144** παραπάνω καὶ **Π155**, παρακάτω).

Διακόσμηση: Σώζονται πολλὰ ἴχνη μελανῆς (2.5Y 2.5/1 black – 3/1 very dark gray) βαφῆς στὴν ἄνω πλευρὰ, ποῦ ἀπολεπιζεται εὐκόλα.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 light yellowish brown), μὲ κόκκους μετρίου μεγέθους καὶ ἀρκετὲς προσμειξίσεις μετρίου μεγέθους, μελανοῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μῆκος: 0.052 μ. Σωζ. πλάτος: 0.41 μ. Μέγ. πάχος (μετ' ἀναγλύφου): 0.018 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π152 (94/Ε7/Πηλ. 15). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 152, πίν. 12 (εἰκ. 70 ἐπάνω, πρῶτο ἀπὸ ἀριστερά)].

Πεπλατυσμένο τμήμα ἀντικειμένου ποῦ κάμπτεται κατ' ἀμβλεία γωνία σχηματίζοντας δύο σκέλη. Ἦταν πιθανῶς ἐπίθετο δηλώνοντας πλαστικὰ κάποιον ἀρχιτεκτονικὸ στοιχεῖο (γεῖσο, πλαίσιο θύρας) ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ἐλάχιστα ἴχνη καστανῆς (2.5Y 3/2 very dark grayish brown) βαφῆς.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 7/4), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μῆκος σκελῶν: 0.014 μ. καὶ 0.023 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π153 (94/ΣΤ2/Πηλ. 1). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος(;) [Σχ. 153, πίν. 11 (εἰκ. 59 ἀριστερά)].

Τὸ σωζόμενο τμήμα ἔχει μία ἐπίπεδη σχε-

δὸν πλευρὰ. Ἡ ἄνω πλευρὰ διαμορφώνεται πλαστικὰ: εὐθεία ἐγχάραξη μετρίου βάθους διακρίνει ἓνα μέρος τῆς, ποῦ παχύνεται ἀκανόνιστα, ἀπὸ ἓνα ἐπίμηκες ἔξαρμα ἐλλειψοειδοῦς διατομῆς. Τὰ δύο μέρη ἐνώνονται κατὰ τὸ ἓνα σωζόμενο ἄκρο. Ἡ ὀριζόντια θέση τοῦ σωζόμενου τμήματος στὸ σχέδιο δὲν εἶναι βέβαιη· προκύπτει ἀπὸ τὴ θεώρηση τοῦ παχέος τμήματος ὡς δήλωσης περιβάλλοντος χώρου ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος, τμήμα τῆς βάσης τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὸ ἐπίμηκες ἔξαρμα.

Ἦλη: Πηλὸς ἐρυθρωπὸς (2.5YR 6/8 light red), χονδρόκοκκος, μὲ τεφρό (10YR 5/2 grayish brown) πυρήνα καὶ ἄφθονα ἐγκλείσματα μεσαίου μεγέθους λευκοῦ καὶ τεφροῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μῆκος: 0.050 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.029 μ. Μέγ. πάχος: 0.019 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Π154 (94/ΣΤ9/Πηλ. 18). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 154, πίν. 11 (εἰκ. 60 στὸ μέσον)].

Ἐπίμηκες τμήμα ἀντικειμένου κυκλικῆς διατομῆς, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἐφάπτονται οἱ ἄκρες ἐπιφανειῶν μικροῦ πάχους ἐν εἶδει τοιχωμάτων. Πρόκειται πιθανῶς γιὰ φέρον στοιχεῖο, ἐνσωματωμένο στὴν τοιχοδομία ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπιφάνειες αὐτὲς δὲν ἐφάπτονται καθ' ὅλο το μῆκος τοῦ ἀντικειμένου ἴσως ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ ὅτι κατὰ μῆκος τοῦ ἐλεύθερου τμήματος τοῦ στόλου ὑπῆρχαν ἀνοίγματα, ἐνδεχομένως παράθυρα. Τὸ κυθραϊκὸ παράδειγμα εἶναι πολὺ ἐπιμελημένης κατασκευῆς καὶ ἐκτέλεσης, ὅπως γίνεται εὐκόλα φανερὸ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο σωζόμενο τμήμα.

Διακόσμηση: Ἰχνη στιλπνῆς ἐρυθρῆς (2.5YR 5/5) βαφῆς σώζονται στὸ σημεῖο ἐπαφῆς τοῦ ἐπιμήκους τμήματος μὲ τὴ μία ἐπιφάνεια. Ἐνδέχεται οἱ λεπτὲς ἐπιφάνειες

νά ἔφεραν βαφή, σὲ ἀντίθεση μὲ φέρον στοιχειῶ τὸ ὁποῖο θὰ ἐξαιρόταν ὡς ἀρχιτεκτονικὸ μέλος μένοντας ἄβαφο.

Ὶλη: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (5YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.039 μ. Διάμετρος στύλου: 0.010 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.016 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I (πιθανότερο, λόγω τῆς ἐπιμελοῦς κατασκευῆς). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ MM IIIB-ΥΜ I περίοδο.

Π155 (94/Z8/Πηλ. 3). Ἀναπαράσταση τοπίου [Σχ. 155, πίν. 12 (εἰκ. 69 δεξιὰ)].

Πλακοειδὲς τμήμα ἀντικειμένου μὲ ἀνώμαλες πλευρὲς. Ἡ ἄνω πλευρὰ σχηματίζει ἔντονο ἔξαρμα διασπώμενο ἀπὸ βαθιὲς διακεκομμένες ἐγχαράξεις καὶ ἀπὸ κοιλότητες, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία περιβάλλει τὸ ἔξαρμα. Τοὺς σχηματισμοὺς αὐτοὺς ἀκολουθεῖ καὶ ἡ πίσω, μὴ ὀρατὴ πλευρὰ τοῦ ἀντικειμένου. Πρόκειται μᾶλλον γιὰ δήλωση βραχώδους τοπίου ποὺ ἴσως περιέβαλλε ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος. Ἰδιαίτερη ὁμοιότητα παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴ διαμόρφωση μὲ τὸ **Π144** (βλ. ἐπίσης καὶ **Π151**).

Διακόσμηση: Στὸ ἔξαρμα καὶ στὶς κοιλότητες διατηροῦνται διάσπαρτα λίγα ἴχνη μελανῆς (10YR 3/1 very dark gray), ρωγμοειδοῦς βαφῆς.

Ὶλη: Πηλὸς κιτρινέρυθρος (5YR 6/6 reddish yellow - 10YR 7/4 very pale brown), μὲ ἀρκετὲς προσμειξίεις ἐρυθροῦ καὶ ἰώδους χρώματος, μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.035 μ. Σωζ. πλάτος: 0.052 μ. Μέγ. πάχος: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Ἡ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τοῦ ἀντίστοιχου στρώματος

χρονολογεῖται στὴ MM II-ΥΜ I περίοδο, κυρίως στὴ MM IIIB περίοδο.

Π156 (94/H19/Πηλ. 14). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 156, πίν. 12 (εἰκ. 71)].

Γωνιαῖο τμήμα, μᾶλλον ὀροφῆς, ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος. Ἡ στέγη ἀποδίδεται ἐλαφρὰ καμπύλη (ἀντίστοιχα στὴν ἐσωτερικὴ, μὴ ὀρατὴ πλευρὰ παρουσιάζει κύρτωση) ἀλλὰ νοεῖται ἐπίπεδη. Τὴ στέγη περιέτρεχε παχὺ γεῖσο (βλ. παρακάτω **Π164**, **Π168**).

Διακόσμηση: Ἀρχικὰ πρέπει νὰ ἔφερε πλούσια ἐρυθρὴ (2.5YR 5/8) βαφή, τῆς ὁποίας σώζονται ἐλάχιστα ἴχνη.

Ὶλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, πολὺ καλῆς ποιότητος.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.045 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.038 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.018 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB, ὅποτε χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π157 (94/H24/Πηλ. 22). Στύλος ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος (:) [Σχ. 157, πίν. 12 (εἰκ. 72 στὸ μέσον)].

Ἀπότμημα κυκλικῆς σχεδὸν διατομῆς, στὸ ἄνω σωζόμενο ἄκρο τοῦ ὁποίου ὑπάρχει διαμπερὴς κυκλικὴ ὀπή. Εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ δοκὸ (ἢ στυλὸ) ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος. Στὴν πρώτη περίπτωσι, ἢ ὀπή ἴσως χρησίμευε γιὰ τὴ στερέωση ξύλινων ὁμοιωμάτων δοκῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ οἰκίσκου τῶν Ἀρχανῶν⁸⁰.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ἐλάχιστα ἴχνη μελανῆς (10YR 3/1 very dark gray) βαφῆς στὴ μία πλευρά.

Ὶλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

80. Λεμπέση 1976, 18-19, εἰκ. 3.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.040 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π158 (94/H29/Πηλ. 28). Στύλος όμοιώματος αρχιτεκτονήματος [Σχ. 158, πίν. 12 (είκ. 72 δεξιά)].

Απότμημα κυκλικής διατομής, που εδράζεται σε κυκλική διακεκριμένη βάση.

Η κανονικότητα του σχήματος και, κυρίως, η κυκλική βάση στην οποία καταλήγει κάνουν πιθανή την απόδοσή του σε στύλο όμοιώματος αρχιτεκτονήματος⁸¹. Στη συγκεκριμένη περίπτωση βέβαια η βάση θα ήταν χαμηλή, κατ' αναλογία προς το μέγεθος του οικοδομήματος (βλ. και Π157).

Διακόσμηση: Διακρίνονται διάσπαρτα ελάχιστα ίχνη καστανής (7.5 YR 3/2) βαφής.

Υλη: Πηλός ωχρός (10 YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.048 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.012 μ. Διάμετρος βάσης: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται ως επί το πλεϊστον και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π159 (H/29/Πηλ. 21). Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος [Σχ. 159].

Πρόκειται για τμήμα συμβολής δύο εξωτερικών τοίχων που εφάπτονται κατ' όρθη γωνία. Στην απόδοση του τμήματος σε όμοίωμα αρχιτεκτονήματος οδηγεί, παρά τη λεπτότητα της κατασκευής των τοίχων συγκριτικά με άλλα όμοιοιδη παραδείγματα, η διακόσμηση από τρέχουσες σπειρες σε ίκανή απόσταση από την άκμη συμβολής

και το σχεδόν απόλυτα όρθογώνιο σχήμα. Η γραπτή αυτή διακόσμηση φέρνει στο νοῦ την αντίστοιχη ανάγλυφη διακόσμηση του τοίχου εισόδου και της θύρας του ἱεροῦ κορυφῆς που αναπαριστάνεται στο λίθινο ρυτὸ ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τῆς Ζάκρου, τῆς εισόδου τοῦ οικοδομήματος που ἀπεικονίζεται στὴ μία μακρὰ πλευρὰ τῆς σαρκοφάγου τῆς Ἀγίας Τριάδας ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τῆς πρόσοψης βωμοῦ που ἀπεικονίζεται στὴν Ξεστὴ 3 στὸ Ἀκρωτήρι, ἐπάνω ἀπὸ τὴ δεξαμενὴ καθαρμῶν⁸².

Διακόσμηση: Γραπτή διακόσμηση ἀπὸ τρέχουσες σπειρες μὲ ὄφθαλμὸ ἐν εἶδει θηλιᾶς σὲ μελανή (3.5Y 4/1 dark gray), ρωγμοειδὴ βαφὴ καλύπτει καὶ τὶς δύο ἐξωτερικὲς ἐπιφάνειες. Ἡ ἀκμὴ συμβολῆς τῶν δύο πλευρῶν καλύπτεται καὶ στὶς δύο πλευρὲς ἀπὸ παχιὰ ταινία στὸ ἴδιο χρῶμα.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/3 pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρότατος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.024 μ. Σωζ. μήκος: 0.028 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.020 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται κυρίως και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π160 (94/Θ/ 1Γ). Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος [Σχ. 160, πίν. 12 (είκ. 73α και εικ. 73β, ἀριστερά)].

Απότμημα από γωνία όμοιώματος αρχιτεκτονήματος. Το εξωτερικό τμήμα και των δύο πλευρών παχύνεται και ἐξέχει ἀποτελώντας τὴν κρηπίδα καὶ τὴ γωνιαία ἀντηρίδα τοῦ ὁμοιώματος. Προβάλλεται ἔτσι ἡ πλαστικότητα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν τοῦ ἀναριστώμενου οικοδομήματος. Μέρους τῆς

81. Λεμπέση 1976, 16, εικ. 2 γιὰ τὸν κίονα τοῦ ἰσογείου τοῦ οἰκίσκου τῶν Ἀρχανῶν καὶ 18-20, εικ. 4-6 γιὰ τὶς βάσεις τῶν κίωνων τοῦ ἐξώστου.

82. Σακελλαράκης - Ντούμας - Σαπουνᾶ Σακελλαράκη - Ἰακωβίδης 1994, 178, εικ. 45 καὶ 213, εικ. 97 καὶ Marinatos 1984, 75, fig. 53 ἀντίστοιχα.

εύθυνηρίας έχει αποκρουσθεῖ. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ὁμοιώματος ἔχει πλαστεῖ ἀδρά.

Διακόσμηση: Ἡ πρόσθια πλευρὰ ἦταν ἀρχικὰ ὀλόβαφη μὲ μελανή (10YR 3/1 very dark gray), ρωγμοειδῆ βαφή.

Ἦλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/4 very pale brown), μὲ ἀρκετὲς προσμειξίξεις μεγάλου μεγέθους (0.001-0.01 μ.) ἰώδους χρώματος (oatmeal – mudstone tempered) καὶ κιτρινωπὸ (2.5Y 8/4) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.055 μ. Σωζ. μῆκος: 0.064 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.033 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π161 (94/Θ7/Πηλ. 20). Γεῖσο (:) ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 161, πίν. 13 (εἰκ. 74 ἀριστερά)].

Ἀπότμημα ἀντικειμένου τοῦ ὁποίου ἡ μία πλευρὰ εἶναι ἐπίπεδη ἐνῶ ἡ ἀπέναντι πλευρὰ διογκώνεται ἀνώμαλα καὶ κατὰ ἓνα μέρος ἀποστρογγυλοῦται. Τὸ σημεῖο μετάβασης ἀπὸ τὸ τραπεζοειδὲς στὸ ἀποστρογγυλεμένο μέρος ὀρίζεται μὲ ἐγχάραξη. Ἴσως πρόκειται γιὰ τμήμα γείσου ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος, ὅπως δείχνει καθαρότερα ἢ πλάγια ὄψη τοῦ ἀντικειμένου, συγκρινόμενη π.χ. μὲ αὐτὴ ὁμοιώματος ἀπὸ τὴν Κνωσὸ⁸³. Ἡ ἐγχάραξη, σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, εἰδικότερα μπορεῖ νὰ ὀριοθετεῖ τὸ γεῖσο ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος, ὅπως, παραδείγματος χάρι, στὸν οἰκίσκο τῶν Ἀρχανῶν⁸⁴, ἢ τῶν ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων ἐν γένει (ὅπως στὰ παραδείγματα τῆς Κνωσοῦ, βλ. παραπάνω).

Ἦλη: Πηλὸς ἐρυθρὸς (7.5YR 6/6 reddish yellow), μὲ κόκκους μετρίου μεγέθους, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.024 μ. Σωζ. πλάτος: 0.012 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.021 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π162 (94/Θ7/Πηλ. 21). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 162, πίν. 12 (εἰκ. 66 κάτω ἀριστερά)].

Τμήμα ἀντικειμένου ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο στελέχη ἑλλειψοειδοῦς διατομῆς, τὰ ὁποῖα ἐνώνονται, ἐπικαλυπτόμενα, κατ' ὀρθὴ γωνία. Εἶναι φανερὰ τὰ ἴχνη τοῦ πλασίματος μὲ τὸ χέρι, τόσο στὸ σημεῖο ἔνωσης τῶν δύο στελεχῶν ὅσο καὶ στὴν ἐλαφρὰ κοίλωση τῆς ἀνώτερης ἐπιφάνειας τοῦ μακρύτερου ἀπὸ αὐτά. Ἴσως πρόκειται γιὰ πλαισίωση ἀνοίγματος (ἀναθύρωση ἢ πλαίσιο παραθύρου) ἀπὸ ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος.

Διακόσμηση: Διακρίνονται λίγα ἴχνη μελανῆς (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφῆς στὴν ἄκρη τοῦ μακρύτερου στελέχους, στὴν ὀρατὴ στὸν θεατὴ πλευρὰ.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.031 μ. (μεγαλύτερου στελέχους) – 0.024 μ. (μικρότερου στελέχους). Σωζ. πλάτος: 0.014 μ. Μέγ. πάχος: 0.008 μ. (μεγαλύτερου στελέχους) – 0.009 μ. (μικρότερου στελέχους).

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα καὶ μὲ τὴ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τοῦ στρώματος εὔρεσης τοῦ ἀντικειμένου.

Π163 (94/Θ7/Πηλ. 26). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 163, πίν. 12 (εἰκ. 67 ἀριστερά)].

Τμήμα πρόσοψης ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος, τὸ ὁποῖο ἐδράζεται σὲ ἐλαφρὰ κοίλη, λόγω τοῦ πλασίματος μὲ τὸ χέρι, βάση. Στὴν πρόσθια πλευρὰ διακρίνεται τὸ κατώφλι, οἱ βάσεις τῶν παραστάδων καὶ ἐφα-

83. Shoep 1994, 191, fig. 5.

84. Λεμπέση 1976, 19, εἰκ. 5.

πτόμενο στη δεξιά παραστάδα τμήμα στύλου με κεντρική όπη στο έσωτετικό. Ο στύλος αυτός όριοθετεί και τὸ πέρασ τῆς προσόψεως.

Διακόσμηση: Πλατιά καστανέρυθρη (10YR 4/2 dark grayish brown) ταινία περιτρέχει τὴ βάση τοῦ ὁμοιώματος.

Ἔλξη: Πηλὸς καστανός (10YR 5/3), με ἑρυθρωπό (5YR 5/6 yellowish red) πυρήνα, λεπτόκοκκος, καθαρὸς, με κιτρινωπό (2.5Y 8/4) ἐπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.053 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.030 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.023 μ. Διάμετρος στύλου: 0.007 μ.

Τὸ σωζόμενο σύνολο θυμίζει ἔντονα προσόψεις ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων, γνωσῶν ἀπὸ ἀναπαραστάσεις, πού ἔχουν χαρακτηριστεῖ ὡς ἱερὰ κορυφῆς καὶ ἐκατέρωθεν τῶν εἰσόδων τῶν ὁποίων ὑψώνονται στύλοι με ὀρθογώνια ἐπίστεψη, ὅπως, παραδείγματος χάρη, στὰ γνωστὰ λίθινα ρυτὰ ἀπὸ τὸ ἀνάκτορο τῆς Ζάκρου καὶ τοὺς Ψυάδες⁸⁵. Ἡ ἄποψη τοῦ Ἀλεξίου, σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ στύλοι μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς ἴστοι σημαῖων κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ πρότυπα⁸⁶, ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸ κυθηραϊκὸ παράδειγμα ὁ στύλος δὲν εἶναι συμπαγῆς ἀλλὰ φέρει ὀπή καθ' ὅλο το ὕψος του. Εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένης κατασκευῆς, ἀνώτερης ἀπὸ αὐτὴ τῶν περισσοτέρων ἄλλων ἀναθημάτων, πράγμα πού συνάδει με τὴν ἰδιαιτερότητά του ὡς ὁμοιώματος.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I (πιθανότερο, λόγω τῆς ἐπιμέλειας κατασκευῆς). Ἡ ἀντίστοιχη κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴν ἴδια περίοδο.

85. Shaw 1978, fig. 5-9, καὶ fig. 10 ἀντίστοιχα.

86. Ἀλεξίου 1969.

87. Shoep 1994, 204, fig. 22 A2-11, σὲ σφραγι-

Π164 (94/Θ7/Πηλ. 27). Ἐπίστεψη ἢ θύρα (:) ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 164, πίν. 12 (εἰκ. 66 κάτω στὸ μέσον)].

Πρόκειται γιὰ τρεῖς παράλληλες παχιῆς ταινίες ἑλλειψοειδοῦς διατομῆς πού προβάλλουν πλαστικὰ ἀπὸ κοινὴ, ἐπίπεδη, λεπτὴ βάση με κυρτὴ ἄκρη. Κατὰ τὸ μεγαλύτερο μῆκος τοὺς σχεδὸν ἐφάπτονται ἀλλὰ τὰ ἄκρα τοὺς διακρίνονται μεταξύ τοὺς λεπτονόμενα. Ἡ μεσαία ταινία εἶναι πιὸ ἔξεργη ἀπὸ τὶς ἄλλες δύο καὶ σώζεται σὲ ἴσο μῆκος με τὴν κατώτερη (στὸ σχέδιο) ταινία. Ἡ κοινὴ βάση δείχνει ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ θὰ ἦταν ἐπίθετο ἀλλὰ ἡ ἀκριβὴς θέση του στὸ ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (ἢ ἀνάγλυφη ἀναπαραστάσή του), ἀπὸ τὸ ὁποῖο πιθανὸν προέρχεται, εἶναι δύσκολο νὰ προσδιοριστεῖ. Ἴσως πρόκειται γιὰ ἐπίστεψη ἀρχιτεκτονήματος τοῦ τύπου τῶν «ἀνοικτῶν κατασκευῶν» τῆς Shoep, ὅπως αὐτὲς εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ἀναπαραστάσεις⁸⁷. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ ὅμως καὶ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἀπεικονίζονται σανίδες θύρας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ γνωστοῦ σφραγίσματος τῶν Χανίων, γνωστοῦ ὡς «Master Impression»⁸⁸, ἂν καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση ἡ ἀπόδοση τῆς θύρας θὰ μπορούσε νὰ εἶναι καὶ ἐγχάρακτη.

Ἔλξη: Πηλὸς κιτρινέρυθρος (10YR 6/6 brownish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μῆκος (ἢ ὕψος): 0.036 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος (ἢ πλάτος): 0.022 μ. Μέγ. πάχος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα καὶ με τὴν ἀντίστοιχη κεραμικὴ.

Π165 (94/Θ10β). Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 165, πίν. 13 (εἰκ. 76 δεξιά)].

στικὸ δαχτυλίδι ἀπὸ τὴ Νεμέα.

88. Hallager 1985, 1985, fig. 11, 14a.

Τοίχος ομοιώματος αρχιτεκτονήματος, ο τρόπος κατασκευής του οποίου δηλώνεται με παχιές ταινίες καστανέρυθρου χρώματος, σε μία χαλαρή απόδοση του γνωστού από τα ομοιώματα αρχιτεκτονημάτων της Κνωσοῦ διακοσμητικοῦ θέματος τῆς σκακιέρας (checkerboard pattern)⁸⁹, τὸ ὁποῖο, με τὴ σειρά του, μπορεῖ νὰ ἀποδίδει ἰσόδομη τοιχοποιία⁹⁰. Ὁ τοῖχος βαίνει σὲ ἐπίπεδη βάση πλασμένη ἐνιαῖα με αὐτόν, ἢ ὁποῖα προεξέχει, ὅπως συμβαίνει καὶ στὰ ομοιώματα τῆς Κνωσοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου, κοντὰ στὸ σημεῖο ἀπότμησης, σώζεται προεξοχή, ἢ ὁποῖα πιθανὸν νὰ ἀποτελοῦσε τμήμα ἀναθύρωσης θύρας ἢ παραθύρου σὲ ὄροφο. Ἐξάλλου, τὰ ἴχνη βαφῆς ποὺ διασώζει ἢ προεξοχή, στὴν ἄνω ἰδιαίτερα ἐπιφάνεια, δείχνουν ὅτι αὐτὴ θὰ ἦταν κατὰ τὸ ἄνω τουλάχιστον μέρος ἐλεύθερη (μὴ προσκολλημένη σὲ ἄλλο τμήμα) καὶ ὄρατὴ στὸν θεατὴ. Ἡ περίπτωση νὰ ἀποδίδει τμήμα γείσου δὲν ἐξηγεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἢ προεξοχή φαίνεται νὰ μὴν περιέτρεχε ὅλες τὶς πλευρὲς τοῦ ομοιώματος. Ἰχνη βαφῆς συνεχίζονται καὶ πέραν τοῦ ἄλλου ἄκρου τοῦ τοίχου, πράγμα ποὺ δηλώνει ὅτι τὸ σωζόμενο τμήμα προέρχεται ἀπὸ τὸ σημεῖο συνάντησης δύο τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν πλαστεῖ ἐνιαῖα.

Διακόσμηση: Παχιὲς ταινίες καστανόμαυρης (2.5YR 3/1 dark reddish gray) ἕως καστανέρυθρης (2.5YR 4/3 reddish brown – 4/6 red) βαφῆς καλύπτουν τὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ σωζόμενου τμήματος.

89. Shoep 1994, 191, fig. 5-201, 17, 18.

90. Ἀνάλογες ἀπομιμήσεις σὲ φυσικὸ μέγεθος ἔχουν ἐπισημανθεῖ σὲ ἐπιχρίσματα πλίνθινων τοίχων στὸ ἀνάκτορο καὶ σὲ οἰκίες τῆς συνοικίας Μ των Μαλίων (Treuil - Darcque - Poursat - Touchais 1996, 235).

91. Shoep 1994, 200.

92. Στὸ ἴδιο, 202-203.

93. Στὸ ἴδιο, 200.

Ἦλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 8/4), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.061 μ. Σωζ. μῆκος: 0.045 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.027 μ.

Ἡ Shoep, μελετώντας συνολικὰ τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ομοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων, καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὰ ἀπέδιδαν ἀρχικὰ ἀρχιτεκτονικὲς λεπτομέρειες, ἢ φύση τῶν ὁποίων ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ με ἀκρίβεια. Θεωρεῖ, μάλιστα, ὅτι με τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὰ διακοσμητικὰ αὐτὰ θέματα μπορεῖ νὰ ἀπέκτησαν συμβολικὴ σημασία⁹¹. Ἀναφερόμενη, εἰδικότερα, στὸ διακοσμητικὸ θέμα τῆς σκακιέρας, ἐπισημαίνει ὅτι ἦταν σὲ κοινὴ χρῆση στὸ Αἰγαῖο καὶ χωρὶς νὰ ἀποκλείει ὅτι ἀποδίδει τοιχοποιία, θεωρεῖ ὅτι τὸ εὔρος τῆς χρῆσης τοῦ ὑποδηλώνει ἴσως περισσότερο συμβολικὴ σημασία παρὰ λειτουργικὸ ρόλο, δὲν ἀποδίδει, δηλαδή, συγκεκριμένο τύπο τοιχοποιίας⁹². Σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς μελέτης τῆς ὑποστηρίζει ὅτι γενικὰ ἢ καστανέρυθρη βαφὴ φαίνεται νὰ ἀποδίδει ξύλο⁹³. Αὐτὸ ὅμως εἶναι δύσκολο νὰ ὑποστηριχθεῖ γιὰ τὰ ομοιώματα τῆς Κνωσοῦ, με τὴν κανονικότερη διακόσμηση – ἀπὸ κανονικά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τετράγωνα – ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ γιὰ τὸ δείγμα τῶν Κυθήρων, ὅπου με τὶς πλατιὲς καστανέρυθρες ταινίες μπορεῖ νὰ ἀποδίδεται ἢ ξυλοδεσιά⁹⁴. Σημασία ἔχει πάντως ὅτι συναντᾶται καὶ στὸ κυθηραϊκὸ δείγμα μία πρακτικὴ ποὺ βρίσκει παράλληλα στὴν Κνωσὸ καὶ ἢ ὁποῖα συνιστᾶ καὶ χρονολογικὴ ἔνδειξη

94. Ἴσως με τὸ συγκεκριμένο διακοσμητικὸ θέμα νὰ ἀποδίδεται τοιχοποιία ἀπὸ πλίνθους ἢ δόμους, ἂν καὶ οἱ τελευταῖοι φαίνεται νὰ ἀποδίδονταν με ἐγχάραξη, κατὰ τὸ πρότυπο τῶν οἰκοδομημάτων φυσικοῦ μεγέθους. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι βέβαια ἢ χρῆση τοῦ χρώματος γιὰ καθαρὰ διακοσμητικούς λόγους δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ὑπόθεση.

για την κατασκευή του.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι. Σε αυτή την περίοδο χρονολογείται ως επί το πλείστον και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π166 (94/Ε-Θ/Πηλ. 13). Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος [Σχ. 166, πίν. 12 (εικ. 73α και εικ. 73β δεξιά)].

Γωνιαίο τμήμα ομοιώματος αρχιτεκτονήματος. Η μία από τις δύο επίπεδες πλευρές του εισέχει και είναι λεπτότερη. Από το σωζόμενο τμήμα δεν μπορεί να διαπιστωθεί εάν πρόκειται για τμήμα βάσης (κηπίδωμα) και κατώτερο τμήμα τοίχου, για τμήμα όροφης και ανώτερο τμήμα τοίχου ή για παραστάδα και πλάγιο τοίχο του ομοιώματος⁹⁵.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, με ώχρο (2.5Y 8/4 pale yellow) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.069 μ. Σωζ. πλάτος: 0.024 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.041 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι.

Π167 (94/Ε-Θ15). Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος (ι) [Σχ. 167, πίν. 13 (εικ. 75α-β)].

Τμήμα από τη συμβολή, κατ' όρθη γωνία, τοιχωμάτων ομοιώματος αρχιτεκτονήματος, τροχήλατου· στο έσωτερικό ή συμβολή είναι κυκλωτερής λόγω της κατασκευής στον τροχό, τα ίχνη του οποίου διακρίνονται έντονα. Με βάση το σωζόμενο τμήμα δεν μπορεί να προσδιοριστεί ακριβέστερη προέλευση.

Διακόσμηση: Σώζονται ελάχιστα ίχνη από ταινία μελανής (7.5YR 3/1 very dark gray) βαφής που θα περιέτρεχε αρχικά τις εξωτερικές πλευρές του ομοιώματος.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 8/3), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.045 μ. Σωζ. μήκος: 0.023 μ. Σωζ. πλάτος: 0.030 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι κατ' αναλογία προς τα λοιπά δείγματα. Η διαγνωστική κεραμική του αντίστοιχου στρώματος χρονολογείται στη ΜΜ Ι-ΥΜ Ι περίοδο.

Π168 (94/Ε-Θ16/Πηλ. 43). Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος [Σχ. 168, πίν. 13 (εικ. 76 αριστερά)].

Τμήμα της ανωδομής ομοιώματος αρχιτεκτονήματος και ειδικότερα τμήμα της επίπεδης όροφης και δύο τοιχωμάτων, τα όποια συναντώνται κατ' όρθη γωνία. Μέρος του ενός τοιχώματος φέρει εξωτερικά γεϊσοτριγωνικής διατομής που καλύπτει τοξοειδή κόγχη, ενώ το άλλο τοίχωμα εμφανίζει εξωτερικά δύο ημικυκλικά επίμηκη έξάρματα εν είδει ημικιονίσκων. Αυτά ενδεχομένως να αντιστοιχούν σε ενισχυμένα έσωτερικά γωνιαία στηρίγματα ή να αποτελούν άπλως ποικίλματα της έξωτερικής όψης του αρχιτεκτονήματος. Με βαθιά έγχάραξη κοντά στο ένα σωζόμενο άκρο αυτού του τοιχώματος δηλώνεται πλαίσιο αναθύρωσης. Η πεποικιλμένη έξωτερική όψη του αρχιτεκτονήματος υποδεικνύει σύνθετο σχέδιο, κατά το παράδειγμα του οικόσκου των Άρχωνων⁹⁶. Αυτό, σε συνδυασμό με την εξαιρετική ποιότητα κατασκευής, καθιστά το συγκεκριμένο ομοίωμα μοναδικό.

Διακόσμηση: Το ομοίωμα ήταν αρχικά ολόβαφο με καστανόμαυρη (7.5YR 3/1 very dark gray) βαφή. Σώζονται αρκετά ίχνη της, ιδιαίτερα εκατέρωθεν των ημικυκλικών εξαρμάτων της έξωτερικής πλευράς του ενός τοιχώματος.

Υλη: Πηλός καστανός (7.5YR 5/4), με ροδοχρωμο (7.5YR 8/4) πυρήνα, λεπτόκοκκος, καθαρός, με υπόλευκο (2.5Y 8/3 pale yellow) επίχρισμα.

95. Η τοποθέτηση του τμήματος για τη σχεδίαση και τη φωτογράφιση είναι συμβατική.

96. Λεμπέση 1976, 18-21, εικ. 3-7 και ένθετο άξονομετρικό σχέδιο.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.066 μ. (μετὰ γείσου: 0.077 μ.). Σωζ. πλάτος: 0.047 μ. Σωζ. ύψος: 0.072 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.017 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I (πιθανότερο, λόγω τῆς ἐξαιρετικῆς κατασκευῆς). Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM IIIB-ΥΜ I περίοδο.

Π169 (94/E-Θ22/Πηλ. 47) Ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (:) (Σχ. 169, πίν. 12 (εἰκ. 66 ἐπάνω ἀριστερά)].

Τμήμα πλακιδίου, κοντὰ στὸ ἓνα σωζόμενο ἄκρο τοῦ ὁποῦ προβάλλει ἔντονα ἐπίθετο σφαιροειδὲς ἔξαρμα, ἢ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῦ δείχνει πλασμένη μὲ τὸ χέρι. Ἴσως πρόκειται γιὰ βάση ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος. Τὸ σφαιρικὸ ἔξαρμα δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποτελοῦσε στοιχεῖο τοῦ περιβάλλοντος τὸ ὁμοίωμα χώρου, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος ἀπὸ τὸ Μοναστηράκι⁹⁷. Ἡ φύση του ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ ἀκριβέστερα.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 6/6 brownish yellow), πορώδης.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.044 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.044 μ. Πάχος πλακιδίου: 0.008 μ. (μετὰ ἐξάρματος: 0.019 μ.). Διάμετρος ἐξάρματος: 0.025 μ.

Χρονολόγηση: MM IB-IIA, ὅποτε χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π170 (94/E-Θ23/Πηλ. 49). Ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (:) (Σχ. 170, πίν. 13 (εἰκ. 77)].

Πρόκειται ἴσως γιὰ γωνιαῖο τμήμα ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος, χωρὶς περαιτέρω δυνατότητα προσδιορισμοῦ τῆς ἀκριβοῦς θέσης του στὸ ὁμοίωμα. Τὰ ἄκρα τῶν τριῶν τοίχων διογκώνονται ἐλαφρὰ πλαισιώνοντας τὸ ἐσωτερικὸ τους. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ παρουσία

δύο ἐξογκωμάτων σὲ δύο διαδοχικὲς πλευρὲς, ὑπολειμμάτων ἐπίθετων στοιχείων ἢ φύση τῶν ὁποῦ δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ.

Διακόσμηση: Σώζονται ἐλάχιστα ἴχνη καστανόμαυρης (10YR 3/1 very dark gray) βαφῆς στὴν πρόσθια, προφανῶς πλευρά.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.045 μ. Σωζ. πλάτος: 0.023 μ. Σωζ. ύψος: 0.026 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I. Σὲ αὐτὸ τὸ διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π171 (94/12/Πηλ. 10). Ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος [Σχ. 171, πίν. 12 (εἰκ. 66 ἐπάνω δεξιά)].

Τμήμα ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος, τὸ ἐξωτερικὸ, προφανῶς, μέρος τοῦ ὁποῦ διογκώνεται ἡμικυλινδρικό ἐνῶ τὸ ἐσωτερικὸ εἶναι κατὰ πολὺ λεπτότερο. Ἡ πρόσθια, προφανῶς ὄρατῆ, ὄψη εἶναι ἀρκετὰ λεῖα ἐνῶ οἱ ἐσωτερικὲς πλευρὲς πρόχειρα πλασμένες μὲ τὸ χέρι. Στὴν ἐσοχὴ ποῦ σχηματίζεται λόγω τοῦ διαφορετικοῦ πάχους τῶν δύο μερῶν διακρίνεται ἐπίθετη μάζα πηλοῦ μὲ τοξοειδεῖς ἐγχαράξεις. Μία ἀβέβαιη ὑπόθεση θὰ ἀπέδιδε τὸ ἡμικυλινδρικό, παχύτερο μέρος σὲ τοίχωμα περιβόλου ἐνῶ ἡ μάζα πηλοῦ καὶ οἱ ἐγχαράξεις στὸ ἐσωτερικὸ θὰ ὑποδείκνυαν τὴ θέση μικροσκοπικῶν μορφῶν ἢ ἀντικειμένων, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ὁμοιωμάτων ἀπὸ τὸ Καμηλάρι⁹⁸.

Ὑλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.034 μ. Σωζ.: 0.026 μ. Πάχος: 0.016 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη κεραμικὴ.

97. Godart 1983, 263, tav. 5.

98. Levi 1961-62, fig. 170a-f, Shoep 1994, 191 fig. 3.

5. ΣΚΕΥΗ

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται: α) τράπεζες προσφορών, β) ένα σύνθετο σκεῦος καὶ γ) ἀντικείμενα με ἀσυνήθιστο σχῆμα, ἀπροσδιόριστης χρήσης, τὰ ὅποια δὲν βρίσκουν γνωστὰ παράλληλα. Ἡ ἔνταξη τῶν τελευταίων σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία ὀφείλεται στὴν ἐντύπωση τῆς λειτουργίας τους ὡς σκευῶν μάλλον παρὰ ὡς ὀτιδῆποτε ἄλλου. Φυσικά, ἢ τυχὸν ἀναγνώριση παράλληλων ἢ παραπλήσιων ἀντικειμένων σὲ μὴ δημοσιευμένο ὑλικὸ ἄλλων ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σὲ συγκεκριμένο προσδιορισμὸ τῆς λειτουργίας ἢ τῆς χρήσης τους καὶ θὰ ἀναμενόταν μὲ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον.

Ἡ σειρά παρουσίας ἀκολουθεῖ ἐκείνη τῶν λοιπῶν κατηγοριῶν, κατὰ τομέα καὶ χρονολογία εὔρεσης. Προκαταρκτικὰ σημειώνεται ὅτι τὰ μικρὰ σωζόμενα τμήματα τῶν περισσοτέρων σκευῶν, καὶ κυρίως ἢ ἀπουσία τμημάτων ἀπὸ τὸ κατώτερο σῶμα ἢ τὴ βάση, δυσχεραίνει τὴν ἔνταξή τους σὲ συγκεκριμένους τύπους.

Π172 (94/Β4/Πηλ. 2 - Α.Μ. 8078). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 172, πίν. 13 (εἰκ. 78)].

Γωνιαῖο τμήμα τράπεζας προσφορῶν ὀρθογωνίου σχήματος, με ὑπερυψωμένη βάση. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τῆς τράπεζας ὑπερυψώνεται ἐλαφρῶς σὲ σχέση με τὴς παρυφές. Οἱ μεταβάσεις μεταξύ τῶν σωζόμενων πλευρῶν καὶ τῶν τελευταίων πρὸς τὴν ἄνω ἐπιφάνεια εἶναι ὁμαλές ἐνῶ τὰ διάφορα μέρη τῆς τράπεζας διακρίνονται μεταξύ τους καὶ με γραπτὴ διακόσμηση. Τμήμα τῆς ἐξωτερικῆς γωνίας τῆς τράπεζας ἔχει ἀποτμηθεῖ.

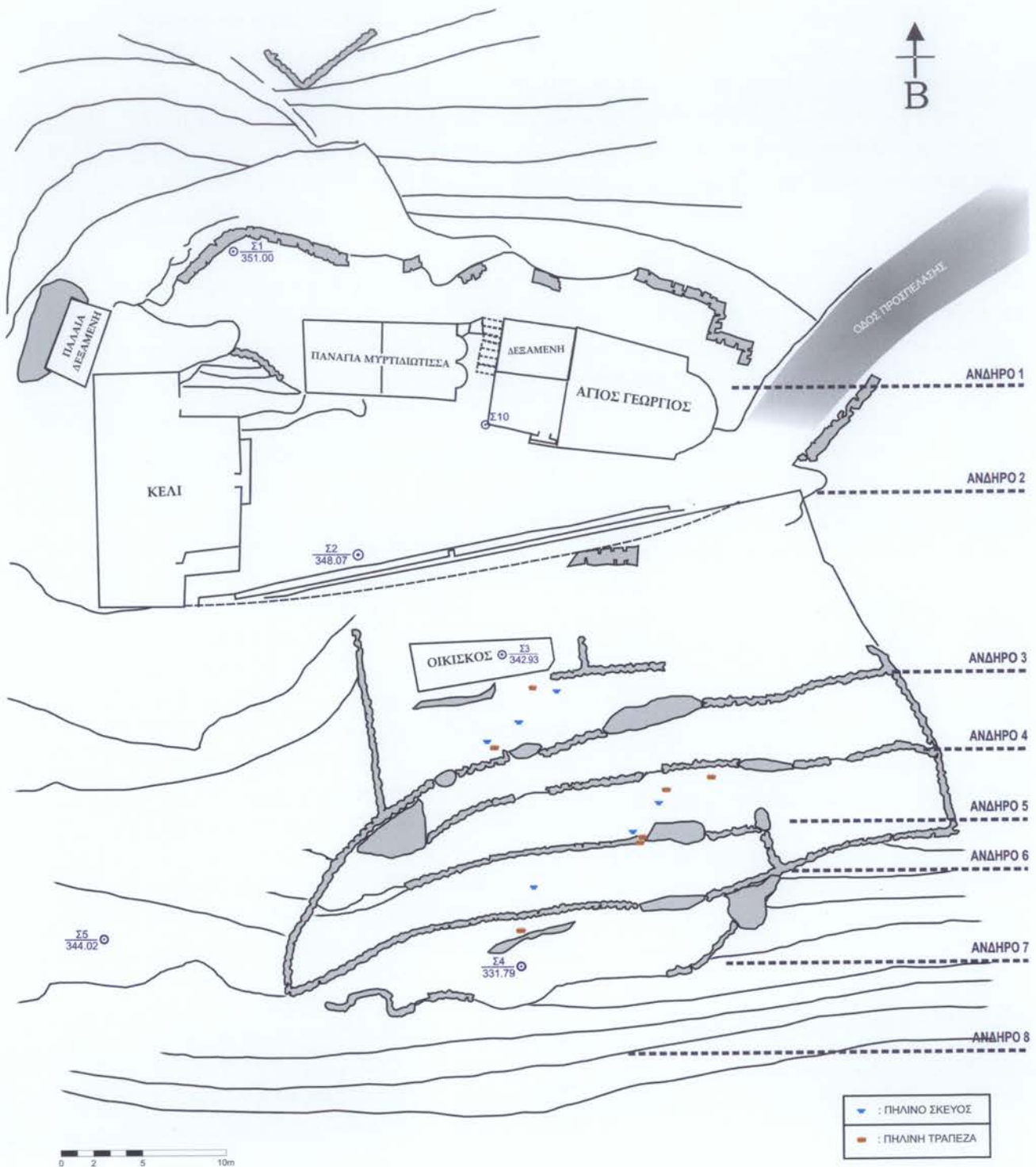
Εἶναι δύσκολο νὰ ἐκτιμηθεῖ τὸ ἀκριβὲς ἀρχικὸ σχῆμα τῆς τράπεζας ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμήμα· ἡ κλίση τοῦ κατώτερου, μερικῶς σωζόμενου τμήματος καὶ ἡ ἐλαφρὰ διόγκωση τοῦ ἀνώτερου τμήματος τῶν πλαγίων ὄψεων κάνει πιθανὴ τὴν ἔνταξη τῆς τράπεζας στὸν τύπο AVII («ὀρθογώνια, με πόδια»), σύμφωνα με τὴν κατάταξη τῆς Muhly⁹⁹. Λείπει ὅμως τὸ κεντρικὸ τμήμα γιὰ νὰ διαπιστωθεῖ ἐὰν ἔφερε ὑπερυψωμένο περιχίλωμα. Ὁ τύπος αὐτὸς ἐμφανίζεται

στὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο καὶ φαίνεται νὰ γνωρίζει διάδοση παρὰ τὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν καταγεγραμμένων παραδειγμάτων¹⁰⁰.

Διακόσμηση: Ἡ μακρύτερη ἀπὸ τὴς δύο σωζόμενες πλευρὲς φέρει λίγα ἴχνη ἐρυθρῆς (2.5YR 4/4 reddish brown) ταινίας στὸ ἀνώτατο τμήμα καθὼς καὶ στὸ σημεῖο συνάντησής της με τὴ βραχύτερη πλευρά. Ἡ βραχύτερη ἀπὸ τὴς δύο σωζόμενες πλευρὲς φέρει διακόσμηση ἀπὸ παχιᾶς μελανῆς (10YR very dark gray) ταινίας στὸ ἀνώτατο καὶ τὸ κατώτατο τμήμα, ποὺ τὴν διακρίνουν ἀπὸ τὴν ἄνω ἐπιφάνεια καὶ τὸ πόδι ἀντίστοιχα. Ἀρκετὰ ἴχνη τῆς ἴδιας μελανῆς βαφῆς καλύπτουν καὶ τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ ποδιοῦ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια διακοσμεῖται με μελανὴ καὶ κατὰ τόπους ἐρυθρὴ λεπτὴ ταινία στὴν περιφέρεια καὶ με μελανὴ τεθλασμένη ταινία στὸ ἐσωτερικόν. Ἀπὸ τὸ σωζόμενο τμήμα δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἐὰν αὐτὴ συνθέτετε κάποιον κόσμημα ἀλλὰ εἶναι πιθανὸ νὰ περιέτρεχε κυκλικὴ ἐκβάθυνση στὸ κέντρο τῆς ἄνω ἐπιφάνειας. Στὴν ἐσωτερικὴ γωνία

99. Muhly 1985, fig. 2d, 9c με ἐξέχον περιχίλωμα.

100. Στὸ ἴδιο, 84.

Πήλινες τράπεζες προσφορών - σκεύη.

μεταξύ των δύο σωζόμενων πλευρών αναπτύσσεται φυτικό κόσμημα κρόκου¹⁰¹. Αποτελείται από καρδιόσχημο κάλυκα, από το κέντρο του οποίου εκφύεται κεντρικό άνθος κυκλικού σχήματος με διχαλωτές απολήξεις, αποδιδόμενο αρκετά σχηματικά¹⁰². Οί διαφορές στις αποχρώσεις της βαφής οφείλονται στις συνθήκες όπτησης.

Ύλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος (μακρύτερη πλευρά): 0.047 μ. Σωζ. πλάτος (βραχύτερη πλευρά): 0.045 μ. Σωζ. ύψος: 0.025 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ ΙΒ, λόγω της σχηματοποιημένης φυτικής γραπτής διακόσμησης (βλ. παραπάνω). Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο.

Π173 (94/Ε4/Πηλ. 6). Τράπεζα προσφορών [Σχ. 173, πίν. 13 (είκ. 79 επάνω, δεύτερη από αριστερά)].

Γωνιαίο τμήμα τράπεζας προσφορών ορθογωνίου σχήματος, με επίπεδη βάση. Τρεις πλαστικές, περίπου ίσοπαχείς έξοχες σχηματίζουν τις σωζόμενες πλευρές. Έγχάραξη περιτρέχει την κοιλότητα της άνω επιφάνειάς εν είδει περιχειλώματος. Η κοιλότητα της άνω επιφάνειάς είναι αρκετά βαθιά. Η τράπεζα ανήκει στον τύπο ΑVI («ορθογώνια με πλαστικές έξοχες στις πλευρές») της Muhly¹⁰³, ο οποίος εμφανίζεται στη Νεοανακτορική περίοδο, σε ποικίλα μεγέθη και διαστάσεις¹⁰⁴. Συγκριτικά με τα παραδείγματα

που συζητεί η Muhly¹⁰⁵, ή συγκεκριμένη τράπεζα είναι χαμηλή σε σχέση με το μήκος των πλευρών της, το οποίο εκτιμάται ως αξιοσημείωτο.

Διακόσμηση: Ελάχιστη ίχνη μαύρης (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφής διακρίνονται στο ένα σωζόμενο άκρο της άνω επιφάνειάς.

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 6/4 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος (μακρύτερη σωζ. πλευρά): 0.035 μ. Σωζ. πλάτος (βραχύτερη σωζ. πλευρά): 0.027 μ. Ύψος: 0.024 μ. Βάθος κοιλότητας άνω επιφάνειάς: 0.008 μ. Οί αρχικές διαστάσεις εκτιμώνται περίπου κατά ένα τρίτο μεγαλύτερες.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη κεραμική.

Π174 (94/Ζ3/Πηλ. 2). Τράπεζα προσφορών [Σχ. 174, πίν. 13 (είκ. 79 κάτω αριστερά)].

Γωνιαίο τμήμα τράπεζας προσφορών. Η βάση στενεύει προοδευτικά προς τα κάτω. Ύψηλο περιχειλώμα περιβάλλει το σωζόμενο τμήμα της άνω επιφάνειάς και σχηματίζει στη γωνία διακοσμητικό κομβίο, κατ' επίδραση από μεταλλικά πρότυπα¹⁰⁶. Η κεντρική κοιλότητα είναι αβαθής. Ανήκει πιθανώς στον τύπο ΒΙΙΙ («κυκλική με προεξέχουσα βάση») της Muhly¹⁰⁷, μία απλούστερη έκδοχή του τύπου ΒΙΙ που γνώρισε διάδοση κατά τη Νεοανακτορική περίοδο και αργότερα¹⁰⁸.

Διακόσμηση: Αρχικά ολόβαφη με έρυθρή (2.5YR 4/8 red) βαφή.

101. Betancourt 1985, 111, fig. 84K για την εμφάνιση του κοσμήματος στη ΜΜΙΙΙ περίοδο - FM 10 στο Mountjoy 1994, 14.

102. Betancourt 1985, 143, fig. 108, 146.

103. Muhly 1985, 32-34, fig. 2b.

104. Στο ίδιο, 34, 82.

105. Στο ίδιο, 32.

106. Για την άλλη επίδραση μεταξύ σχημά-

των πήλινων και λίθινων τραπεζών προσφορών αλλά και την επίδραση διακοσμητικών στοιχείων της μεταλλοτεχνίας στις τράπεζες προσφορών κατά τη Νεοανακτορική περίοδο βλ. Muhly 1985, 92.

107. Muhly 1985, fig. 4c.

108. Στο ίδιο, 83-84. Αντιστοιχεί στην κατηγορία 7 του Warren (1969, 67).

Ύλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/6 brownish yellow), με πολλές διάσπαρτες προσμειξεις ελάχιστου μεγέθους, μελανού, καστανοῦ καὶ λευκοῦ χρώματος (fine oatmeal).

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.024 μ. Σωζ. πλάτος: 0.030 μ. Σωζ. ὕψος: 0.013 μ. (με τὸ περιχειλῶμα: 0.020 μ.).

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I. Ἡ διαγνωστική κεραμική τοῦ ἀντίστοιχου στρώματος καλύπτει χρονικὰ τὴ MM II-YM I περίοδο, χρονολογεῖται δὲ κυρίως στὴ MM IIIB περίοδο.

Π175 (94/H12/Πηλ. 9 - Μ.Π. 8086). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 175, πίν. 13 (εἰκ. 80)].

Τράπεζα προσφορῶν σωζόμενη ἀκέραιη πλὴν ελάχιστου γωνιαίου τμήματος τῆς ἄνω ἐπιφάνειας, ποὺ ἔχει ἀπολεπισθεῖ. Ἔχει τετράγωνο σχεδὸν σῶμα καὶ ἐπίπεδη βάση. Ἡ κεντρικὴ κοιλότητα εἶναι ἀρκετὰ βαθιὰ καὶ περιβάλλεται ἀπὸ παχὺ περιχειλῶμα. Μικρὴ ἀσυμμετρία τοῦ σώματος μαρτυρεῖ χειροποίητη κατασκευή· ὡστόσο, τὸ ὁμοίωμα εἶναι κομψὸ καὶ ἡ ὅλη ἐκτέλεση δείχνει ἐπιμέλεια. Ἀποτελεῖ παράδειγμα τοῦ τύπου A1a («ὀρθογώνια με εὐθεῖες πλευρὲς ποὺ στενεύουν ἐλαφρῶς πρὸς τὴν ἐπίπεδη βάση») τῆς Muhly¹⁰⁹, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται κατὰ τὴν Παλαιοανακτορικὴ περίοδο. Μία παραλλαγή τοῦ (A1b), με εὐθεῖες πλευρὲς, προοδευτικὰ χαμηλότερο ὕψος καὶ παχὺ περιχειλῶμα, γίνεται ἰδιαίτερα δημοφιλὴς στὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο¹¹⁰. Τὸ κυθηραϊκὸ δείγμα ἐμφανίζει ἤδη περιχειλῶμα, ἕνα χαρακτηριστικὸ ποὺ μοιράζεται με ἕνα ἄλλο μόνο κρητικὸ δείγμα ἀπὸ τὸν Χρυσόλακκο Μαλίων¹¹¹. Ἀνήκει στὰ εὐμεγέθη δείγματα τοῦ εἴδους καὶ διακρίνεται γιὰ τὸ ἱκανὸ

ὕψος τοῦ σὲ σχέση με τὶς λοιπὲς διαστάσεις¹¹².

Διακόσμηση: Ἡ βάση εἶναι ὀλόβαφη με μελανή (10YR 3/1 very dark gray), ρωγμοειδὴ βαφή ἐνῶ οἱ πλευρὲς φέρουν διακόσμηση ἀπὸ ὀριζόντιες κυματιστὲς ταινίες στὸ ἴδιο χρῶμα ἴσως κατὰ ἀπομίμηση λίθινου δείγματος. Ὀλόβαφη στὸ ἴδιο χρῶμα εἶναι καὶ ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἐνῶ τὸ περιχειλῶμα τῆς κεντρικῆς κοιλότητας φέρει διακόσμηση ἀπὸ ἀκτινωτὲς ταινίες στὸ ἴδιο χρῶμα.

Ύλη: Πηλός καστανός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, με ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Μήκος (μακρύτερη κατὰ τὴ πλευρά): 0.043 μ. Πλάτος (βραχύτερη κατὰ τὴ πλευρά): 0.040 μ. Ὑψος: 0.022 μ.-0.025 μ. (με τὸ περιχειλῶμα). Διάμετρος κεντρικῆς κοιλότητας: 0.026 μ. Βάθος κοιλότητας: 0.016 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα καὶ με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 84, Plate 11b.

Π176 (94/E-Θ26/Πηλ. 55). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 176, πίν. 13 (εἰκ. 79 ἐπάνω δεξιά)].

Τράπεζα προσφορῶν, ὀρθογωνίου, ἀρχικά, σχήματος. Σώζονται τμήμα τῆς μιᾶς πλευρᾶς καθὼς καὶ ελάχιστο τμήμα τῆς ἄνω ἐπιφάνειας γύρω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ κοιλότητα, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ πλαστικὸ περιχειλῶμα. Ἔχει ὑποστει ἰσχυρὴ διάβρωση. Ἀποτελεῖ πιθανῶς μίᾳ ἀπλὴ ἐκδοχὴ τοῦ τύπου AVII («ὀρθογώνια, με πόδια») τῆς Muhly¹¹³, στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ διατήρηση καὶ τὸ μικρότατο μέγεθος ἐπιτρέπουν αὐτὴ τὴ διάκριση (βλ. καὶ Π177).

Διακόσμηση: Οἱ πλευρὲς τοῦ ὁμοιώματος πρέπει νὰ ἦταν ἀρχικά ὀλόβαφες με

109. Muhly 1985, fig. 2a.

110. Στὸ ἴδιο, 77.

111. Στὸ ἴδιο, 14.

112. Στὸ ἴδιο, 15.

113. Muhly 1985, fig. 2d, 9c.

έρυθρή (5YR 5/6 yellowish red) βαφή, της οποίας σώζονται αρκετά ίχνη. Στην άνω επιφάνεια ή ίδια βαφή σχηματίζει διακόσμηση από λεπτές συγκλίνουσες ταινίες.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/6 yellow), με φαιό (7.5YR 5/1 gray) πυρήνα, εϋθρυπτος, λεπτόκοκκος, καθαρός, με επίχρισμα στο ίδιο χρώμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.035 μ. Σωζ. πλάτος: 0.034 μ. Σωζ. ύψος: 0.008 μ. (με περιχειλωμα: 0.010 μ.)

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα και με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π177 (94/Ε-Θ31/Πηλ. 10). Τράπεζα προσφορών [Σχ. 177, πίν. 13 (εικ. 79 επάνω αριστερά)].

Γωνιαίο τμήμα τράπεζας προσφορών, ὀρθογωνίου, ἀρχικά, σχήματος. Ἡ κεντρικὴ κοιλότητα περιβάλλεται ἀπὸ περιχειλωμα ἐνῶ ἡ σωζόμενη πλευρὰ σχηματίζει δύο ἐξοχές. Φαίνεται ὅτι ἡ τράπεζα προσφορῶν κατέληγε σὲ πόδια ἀκολουθώντας τὸν τύπο AVII («ὀρθογώνια, με πόδια») τῆς Muhly¹¹⁴ (βλ. καὶ Π172, Π173)¹¹⁵. Διακρίνεται γιὰ τὴν καθαρότητα τῶν περιγραμμάτων καὶ τὴν προσεκτικὴ ἐκτέλεση.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ἐλάχιστα ἴχνη καστανῆς (10YR 5/3) βαφῆς.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.021 μ. Σωζ. πλάτος: 0.022 μ. Ὑψος: 0.020 μ. (με περιχειλωμα: 0.022 μ.)

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π178 (94/Π/Πηλ. 1). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 178, πίν. 13 (εικ. 79 κάτω στὸ μέσον)].

Γωνιαίο τμήμα τράπεζας προσφορῶν, ὀρθογωνίου, ἀρχικά, σχήματος. Στὸ κέντρο τῆς σωζόμενης πλευρᾶς σχηματίζεται πλαστικὴ ταινία. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια διαμορφώνεται κεντρικὴ κοιλότητα ὠοειδοῦς σχήματος, ἡ ὁποία ὑπερυψώνεται ἀρκετὰ τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τῆς τράπεζας. Τὸ ἀνώτερο τμήμα τῆς κοιλότητας εἶναι ἀποκρουσμένο. Ἐνδεχομένως πρόκειται γιὰ παραλλαγὴ τοῦ τύπου AVII («ὀρθογώνια, με πόδια») τῆς Muhly (βλ. καὶ Π172, Π176 καὶ Π177), ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς γωνιαῖες, ἀποκρουσμένες σήμερα, προεξοχές.

Διακόσμηση: Στὴν πλευρὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς κεντρικῆς κοιλότητας σώζονται ἴχνη ἐρυθρῆς (5YR 5/6 yellowish red) βαφῆς.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 6/6 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, με ἀρκετὲς εὐμεγέθεις προσμείξεις ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ἐπίχρισμα στὸ ἴδιο χρώμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος (κατὰ τὴ μεγάλη διάμετρο τῆς κεντρικῆς κοιλότητας): 0.040 μ. Σωζ. πλάτος (κατὰ τὴ μικρὴ διάμετρο τῆς κεντρικῆς κοιλότητας): 0.039 μ. Σωζ. ὕψος (μετὰ τῆς ὑπερυψωμένης κεντρικῆς κοιλότητας): 0.020 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π179 (94/Ε-Θ26/Πηλ. 54). Σύνθετο σκεῦος [Σχ. 179, πίν. 13 (εικ. 79 κάτω δεξιά)].

Τμήμα σύνθετου σκεύους, τοῦ ὁποίου σώζεται μέρος τῆς μιᾶς πλευρᾶς καί, ἀποσπασματικά, δύο κοιλότητες τῆς ἄνω ἐπιφάνειας. Ἡ βάση, μάλλον ὀρθογωνίου ἀρχικά σχήματος, εἶναι ἐλαφρῶς ὑπερυψωμένη καὶ ἡ σωζόμενη πλευρὰ παρουσιάζει ἔντονη διπλὴ διόγκωση. Στὴν ἄνω ἐπιφάνεια οἱ δύο ἀποσπασματικὰ σωζόμενες κοιλότητες φαί-

114. Στὸ ἴδιο.

115. Στὸ ἴδιο.

νεται ότι θα είχαν αρχικά κυκλικό σχήμα. Διακρίνονται μεταξύ τους αλλά και από την υπόλοιπη άνω επιφάνεια μέσω έντονα πλαστικών περιχειλωμάτων. Το αντικείμενο έχει πλασθεϊ με ακρίβεια ενώ και η ποιότητα του πηλοῦ είναι εξαιρετική. Από το σωζόμενο τμήμα δεν μπορεί να διαπιστωθεῖ εάν πρόκειται για άπλο (με δύο κοιλότητες, τύποι Α και Β του Warren) ή σύνθετο (με τρεις ή περισσότερες κοιλότητες, τύπος Ε του Warren) τύπο των λίθινων δειγμάτων του είδους¹¹⁶. Ο σύνθετος τύπος χρονολογείται στη Νεοανακτορική ενώ ο άπλος στην Παλαιοανακτορική περίοδο.

Ύλη: Πηλός καστανοκίτρινος (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, εξαιρετικής ποιότητας.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.045 μ. Σωζ. πλάτος: 0.024 μ. Ύψος: 0.025 μ.

Χρονολόγηση: MM IB-MM IIIB-ΥΜ Ι, σύμφωνα και με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική (βλ. και «V. Χρονολόγηση»).

Π180 (94/Γ15/Πηλ. 16). Σκεῦος [Σχ. 180, πίν. 13 (εἰκ. 81)].

Τμήμα αντικειμένου με κοιλόκυρτη άνω και κάτω πλευρά, που διασώζει ένα έξογκωμα στην άνω και αντίστοιχη έκβάθυνση στην κάτω πλευρά, στο σημείο μετάβασης πρὸς τη βάση (βλ. παρακάτω **Π182**).

Ύλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 7/6 yellow), καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.024 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.034 μ. Σωζ. ὕψος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ Ι (βλ. **Π181**).

Π181 (94/Ε14). Σκεῦος [Σχ. 181, πίν. 13 (εἰκ. 82α και εἰκ. 82β ἀριστερά)].

Μικρὸ τμήμα ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ χεῖλους σκεῦους τοῦ ἴδιου τύπου με τὸ προηγούμενο (**Π180**). Σώζονται τμηματικά δύο έξογκώματα (καὶ οἱ ἀντίστοιχες, συγκριτικά ὄχι ιδιαίτερα βαθιές έκβαθύνσεις στὴν πίσω πλευρά), που περιγράφονται ἀπὸ παχιά καστανόχρωμη ταινία.

Διακόσμηση: Στὸ κοῖλο τμήμα διακρίνονται ὑπολείμματα παχιάς, καστανέρυθρης (5YR 8/4 very pale brown) βαφῆς.

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 8/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός. Δὲν ἔχει ψηθεῖ ὁμοιόμορφα καὶ ἡ πίσω πλευρά (βάση) ἔχει φαιό (10YR 7/2 light gray) χρώμα.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.046 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.032 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ Ι. Στὸ διάστημα αὐτὸ χρονολογείται καὶ ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

Π182 (94/Η19/Πηλ. 13.15.16). Σκεῦος [Σχ. 182, πίν. 13 (εἰκ. 83α-β)].

Τμήμα σκεῦους τοῦ ἴδιου τύπου με τὰ **Π180** καὶ **Π181**. Τὸ τμήμα συγκολλήθηκε ἀπὸ τρία τεμάχια τὰ ὁποῖα βρέθηκαν στὸν ἴδιο τομέα, πολὺ κοντὰ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Ἐπιτρέπεται, ἔτσι, νὰ ἐκτιμηθεῖ ἡ γενικὴ μορφή αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀντικειμένων. Ἐδράζεται σὲ χαμηλὴ ὀρθογώνια βάση, ἡ ὁποία σχηματίζει κεντρικὴ κοιλότητα ἀντίστοιχου σχήματος στὴν ἄνω πλευρά. Τὸ σῶμα ἀναπτύσσεται με ἔντονη κλίση πρὸς τὰ ἔξω καὶ σὲ χαμηλὸ ὕψος, γιὰ νὰ ἀπολήξει σὲ κυματοειδὲς χεῖλος. Περιμετρικὰ σχηματίζει ἔντονα σφαιρικὰ έξογκώματα ἐν εἶδει στεφάνης που ἀντιστοιχοῦν σὲ βαθιές έκβαθύνσεις στὴν πίσω πλευρά, οἱ ὁποῖες ἔχουν πλασθεῖ με τὸ δάχτυλο. Σώζονται τέσσερα έξογκώ-

116. Warren 1969, 11. Ο τύπος Β τοῦ Warren ἔχει ὀρθογώνιο σχῆμα καὶ φέρει τέσσερις κοιλότητες ἀλλὰ εἶναι πολὺ σπάνιος, ἐνῶ ὁ τύπος C

ἀποτελεῖται οὐσιαστικὰ ἀπὸ δύο συνενωμένα ἀγγεῖα.

ματα και αντίστοιχα τέσσερις έκβαθύνσεις, οί οποίες «μεταφέρουν» την κυματοειδή όψη του χείλους στη βάση. Φαίνεται ότι το σκεύος κατέληγε σε ύψηλο χείλος.

Ύλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος, μη όμοιομορφα ψημένος (5YR 7/6 reddish yellow - 7.5YR 7/8 reddish yellow στην πρόσθια όψη, στην κατώτερη επιφάνεια 10YR 7/6 yellow), σκληρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.129 μ. Σωζ. πλάτος: 0.069 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.020 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, βάσει τής αντίστοιχης διαγνωστικής κεραμικής.

Π183 (94/H19/Πηλ. 17). Σκεύος [Σχ. 183, πίν. 14 (είκ. 82α-β δεξιά)].

Τμήμα από την περιοχή του χείλους σκεύους του ίδιου τύπου με τὰ προηγούμενα (**Π180**, **Π181**, **Π182**). Σώζει δύο έξογκώματα σχεδόν άκέραια (και τις αντίστοιχες, μαλακά πλασμένες με τὸ δάχτυλο κοιλότητες στην πίσω πλευρά). Τὸ χείλος λεπτύνεται έντονα και πλὴν έλαχίστου μέρους έχει άπολεπισθεῖ.

Ύλη: Πηλός καστανός (10 YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, πολὺ καλῆς ποιότητας.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.072 μ. Σωζ. πλάτος: 0.064 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, κατὰ τὴν όποία χρονολογεῖται και ἡ αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π184 (94/H29). Σκεύος [Σχ. 184, πίν. 14 (είκ. 84α-β)].

Τρία μη έφαπτόμενα τεμάχια σκεύους με κοιλόκυρτη άνω και κάτω επιφάνεια (βάση), του ίδιου τύπου με τὰ προηγούμενα¹¹⁷. Ειδικότερα: α) Σώζεται ένα μικρὸ τμήμα πὸν περιλαμβάνει ένα έξογκωμα σε μικρή συγκριτικά με άλλα δείγματα άπόσταση από τὸ κυματοειδές, έντονα ύπερυψωμένο χείλος, πὸν ύποδεικνύει μικρότερο συνολικά μέγεθος του σκεύους. β) Σώζεται ένα έξογκωμα και μικρὸ τμήμα από τὸ υπόλοιπο σώμα πὸν θὰ κατέληγε σε λεπτή άπόληξη. γ) Σώζονται δύο έξογκώματα, στα όποια αντιστοιχοῦν ρηχές, συγκριτικά, έκβαθύνσεις στην πίσω πλευρά.

Ύλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: α) Σωζ. μήκος: 0.024 μ. Σωζ. πλάτος: 0.030 μ. Πάχος: 0.007 μ. β) Σωζ. μήκος: 0.036 μ. Σωζ. πλάτος: 0.048 μ. Πάχος: 0.006 μ. γ) Σωζ. μήκος: 0.067 μ. Σωζ. πλάτος: 0.038 μ.

117. Ἡ τοποθέτηση τῶν αντικειμένων αὐτῆς τῆς κατηγορίας πρὸς φωτογράφιση και οἱ αντίστοιχες όψεις τῶν σχεδίων άπηχοῦν τὴν έκτίμηση για τὴν άρχική μορφή τους, ἡ όποία βασί-

ζεται στο μεγαλύτερο σωζόμενο τμήμα του είδους (**Π182**). Ὡς εκ τούτου, και οἱ περιγραφές τῶν λοιπῶν όμοειδῶν αντικειμένων εἶναι συνοπτικές.

6. ΑΓΝΥΘΕΣ – ΣΦΟΝΔΥΛΙΑ¹¹⁸

Π185 (93/A6/Άγν. 1). Άγνύθα [Σχ. 185, πίν. 14 (είκ. 85 κάτω άριστερά)].

Δισκοειδής άγνύθα, σωζόμενη κατὰ τὰ δύο τρίτα περίπου. Στὸ άνώτερο τμήμα έφερε κυκλική όπή.

Ύλη: Πηλός ώχρός (2.5Y 7/3 pale yellow), λεπτόκοκκος, με πολλές προσμειξεις μεγάλου μεγέθους, καστανού και φαιοϋ χρώματος.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.049 μ. Μέγ. πάχος: 0.016 μ. Βάρος σωζ. τμήματος: 0.0297 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM I-YM I, βάσει του σχήματος.

Π186 (93/B5/Πηλ. 8). Άγνύθα [Σχ. 186, πίν. 14 (είκ. 86, κάτω δεξιά)].

Τμήμα δισκοειδοϋς άγνύθας, σωζόμενης κατὰ τὰ δύο πέμπτα περίπου.

Ύλη: Πηλός ώχρός (10YR 7/4 very pale brown), χονδρόκοκκος, με άρκετες προσμειξεις καστανού, έρυθροϋ και μαύρου χρώματος καθως και μικρότατων λίθων.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζόμενη διάμετρος: 0.074 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.023 μ. Βάρος σωζ. τμήματος: 0.0445 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, κατὰ την όποία χρονολογείται και ή αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π187 (94/E8/Πηλ. 16). Άγνύθα [Σχ. 187, πίν. 14 (είκ. 86 κάτω άριστερά)].

Άνώτερο τμήμα δισκοειδοϋς άγνύθας, σωζόμενης κατὰ τὰ δύο πέμπτα περίπου. Είναι άρκετὰ φθαρμένο.

Ύλη: Πηλός έρυθροκίτρινος (10YR 5/4

yellowish brown), πορώδης, με έλάχιστες προσμειξεις έρυθροϋ χρώματος.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.085 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.021 μ. Βάρος σωζ. τμήματος: 0.0526 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα με τη διαγνωστική κεραμική του αντίστοιχου στρώματος.

Π188 (94/E14/Πηλ. 18). Άγνύθα [Σχ. 188, πίν. 14 (είκ. 86 επάνω δεξιά)].

Τμήμα σφαιρικής άγνύθας, σωζόμενης κατὰ τὰ δύο πέμπτα περίπου. Σώζονται ίχνη πής κυκλικής κεντρικής όπής.

Ύλη: Πηλός καστανός (7.5YR 5/6 brown), χονδρόκοκκος, με πολϋ λίγες προσμειξεις λευκοϋ και μελανοϋ χρώματος.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.076 μ. Ύψος: 0.059 μ. Βάρος σωζ. τμήματος: 0.1084 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM I-YM I.

Π189 (94/E14/Πηλ. 19). Άγνύθα [Σχ. 189, πίν. 14 (είκ. 86 επάνω άριστερά)].

Άγνύθα κυκλικού σχήματος, σωζόμενης κατὰ τὰ τέσσερα πέμπτα περίπου. Δεν υπάρχουν ίχνη όπής παρὰ μόνο μικρή έκβάθυνση όρθογωνίου σχήματος στο κέντρο.

Ύλη: Πηλός φαιοκάστανος (10YR 5/3 brown), πορώδης, καθαρός.

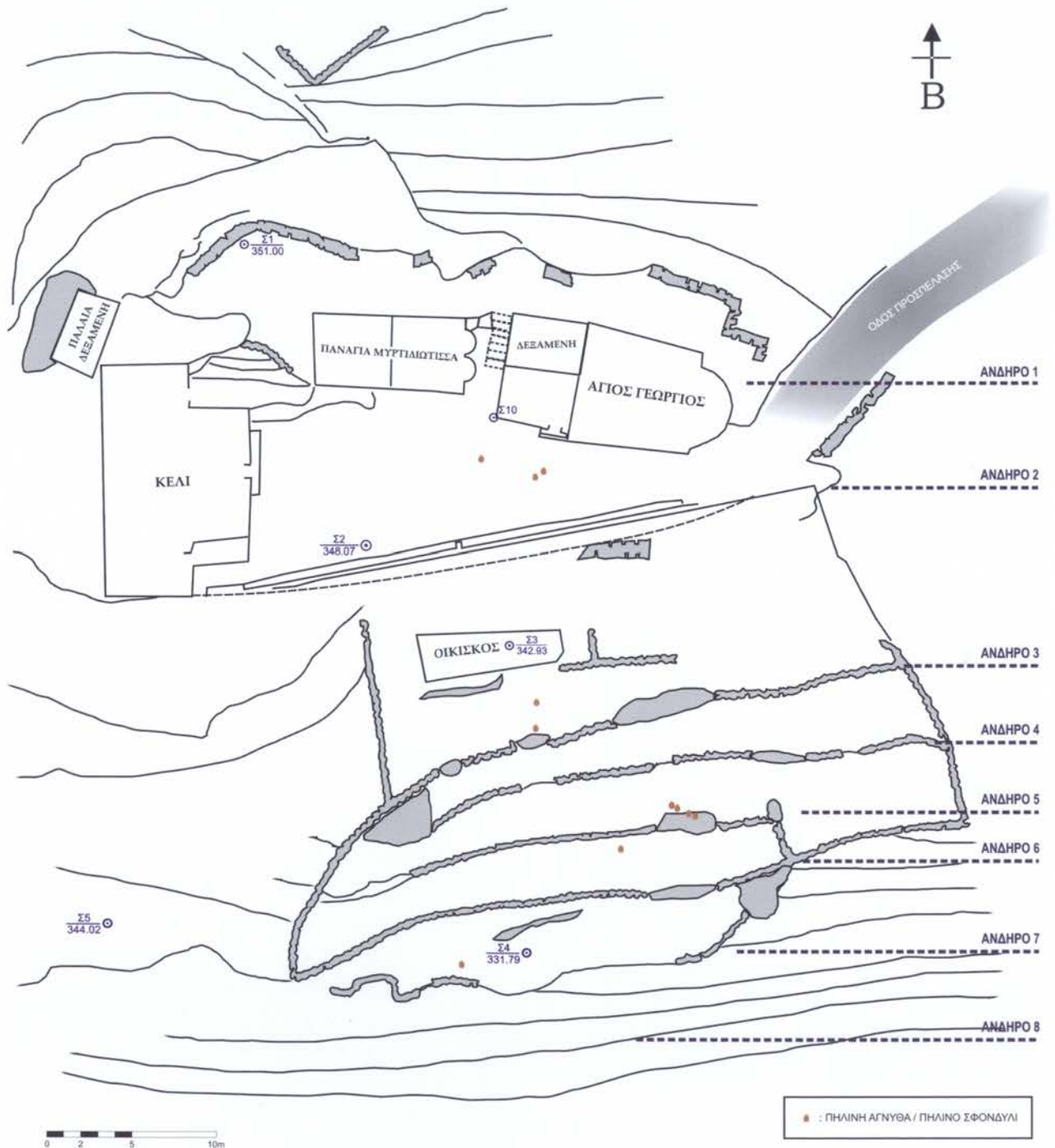
Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.071 μ. Πάχος: 0.021 μ. Βάρος: 0.0924 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM I-YM I.

Π190 (94/H10/Άγν. 1). Άγνύθα [Σχ. 190, πίν. 14 (είκ. 85 επάνω δεξιά)].

118. Η σειρά παρουσίασης των εύρημάτων και αύτης της κατηγορίας είναι ή ίδια με αύτη

των λοιπών κατηγοριών.

Πήλινες άγνύθες και σφονδύλια.

Κατώτερο τμήμα δισκοειδοῦς ἀγνύθας, σωζόμενης κατὰ τὰ τρία πέμπτα περίπτου.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6), μὲ πολλές προσμειξίεις ἰώδους χρώματος.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.072 μ. Μέγ. πάχος: 0.018 μ. Βάρος: 0.0595 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π191 (94/Η21/Ἀγν. 1). Ἀγνύθα (Σχ. 191, πίν. 14 (εἰκ. 85 ἐπάνω ἀριστερά)).

Σῶζεται σχεδὸν ἀκέραιη, πλὴν ἀποκρουσμάτων στὸ κατώτερο τμήμα. Εἶναι δισκοειδής, μὲ δύο ὀπές στὸ ἀνώτερο τμήμα.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 7/6), μὲ πολλές εὐμεγέθεις προσμειξίεις (μέχρι καὶ 0.003 μ.), μελανοῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.081 μ. Μέγ. πάχος: 0.020 μ. Βάρος: 0.1062 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π192 (94/Θ5/Πηλ. 19). Ἀγνύθα (:) [Σχ. 192, πίν. 14 (εἰκ. 86 δεξιὰ στὸ κέντρο)].

Πρόκειται πιθανῶς γιὰ ἀγνύθα σχήματος πεπλατυσμένης σφαίρας, σωζόμενη περίπτου κατὰ τὸ ἥμισυ.

Ἔλη: Πηλὸς καστανός (10YR 6/4 light yellowish brown), μὲ κόκκους μετρίου μεγέθους καὶ ἀρκετὲς προσμειξίεις ἐρυθροῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. διάμετρος: 0.050 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.017 μ. Βάρος σωζ. τμήματος: 0.0394 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π193 (94/Ε-Θ30/Ἀγν. 1). Ἀγνύθα [Σχ. 193, πίν. 14 (εἰκ. 85 κάτω δεξιὰ)].

Δισκοειδὴς ἀγνύθα, σωζόμενη σχεδὸν ἀκέραιη, μὲ μία κυκλικὴ ὀπή στὸ κέντρο.

Διακόσμηση: Ἰχνη καστανῆς βαφῆς (2.5Y very dark grayish brown) διακρίνονται στὴ μία πλευρά.

Ἔλη: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 7/4 pale yellow), μὲ λίγες προσμειξίεις καστανοῦ καὶ ἐρυθροῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.044 μ. Μέγ. πάχος: 0.014 μ. Βάρος: 0.0187 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM IIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π194 (93/Α57/Πηλ. 19). Σφονδύλι (:) [Σχ. 194, πίν. 14 (εἰκ. 87 δεξιὰ)].

Πρόκειται μάλλον γιὰ σφονδύλι, ἀτρακτοειδοῦς σχήματος. Φέρει κυκλικὴ διαμπερὴ ὀπή στὸν κατὰ μῆκος ἄξονα (βλ. Π195).

Ἔλη: Πηλὸς καστανός (7.5YR 6/3 light brown), χονδρόκοκκος, μὲ πολλές προσμειξίεις ποικίλων μεγεθῶν καὶ χρωμάτων.

Διαστάσεις: Ὑψος: 0.042 μ. Μέγ. πάχος: 0.022 μ. Βάρος: 0.0148 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π195 (93/Α61/Πηλ. 18). Σφονδύλι (:) [Σχ. 195, πίν. 14 (εἰκ. 87 ἀριστερά)].

Πρόκειται μάλλον γιὰ σφονδύλι ἀτρακτοειδοῦς σχήματος, μὲ κυκλικὴ διαμπερὴ ὀπή στὸν κατὰ μῆκος ἄξονα (βλ. Π194, παραπάνω).

Ἔλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown), χονδρόκοκκος, μὲ πολλές προσμειξίεις ποικίλων μεγεθῶν καὶ σχημάτων.

Διαστάσεις: Ὑψος: 0.043 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.024 μ. Βάρος: 0.0191 χλγρ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I (βλ. Π194). Τὸ στρῶμα εὕρεσης τοῦ ἀντικειμένου παρουσιάζει διατάραξη, μὲ μικρὸ μέρος τῆς κεραμικῆς νὰ χρονολογεῖται στὴν ἀνωτέρω περίοδο.

7. ΔΙΑΦΟΡΑ

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται διάφορα αντικείμενα, όρισμένα από τα όποια ενδέχεται να ήταν επίθετα¹¹⁹. Η σειρά παρουσίασής τους ακολουθεί αυτή των προηγούμενων ενοτήτων, κατά τομέα και σειρά εύρεσης.

Π196 (94/B45/Πηλ. 22). Όμοιομα άρτοσκευάσματος (:) [Σχ. 196, πίν. 13 (είκ. 74 στο κέντρο)].

Πρόκειται πιθανώς για μικροσκοπικό όμοιομα άρτοσκευάσματος, σε σχήμα πεπλατυσμένου κυλίνδρου. Το κεντρικό τμήμα διακρίνεται από την περιφέρεια με έντονη έγχάραξη. Η βάση κοιλαίνεται στο κέντρο. Το όμοιομα πιθανόν να ήταν επίθετο και να απέδιδε ανάθημα από σχετικό σύνολο στο πλαίσιο αναπαράστασης λατρευτικής (ή καθημερινής) σκηνής, κατά το παράδειγμα του περιβόλου από το Καμηλάρι, όπου καθιστές μορφές φαίνεται να δέχονται προσφορές σε τράπεζες τοποθετημένες εμπρός τους¹²⁰.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.018 μ. Μέγ. πάχος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I. Στο ίδιο διάστημα χρονολογείται και η αντίστοιχη κεραμική.

Π197 (93/Γ Περισυλλογή/Αντ. 1 - Μ.Π. 8081). Σφαιρίδιο [Σχ. 197, πίν. 14 (είκ. 88)].

Έχει σχήμα τέλειας, σχεδόν, σφαίρας. Η απουσία ίχνων ένθεσης μετάλλου ή προσκόλλησής του σε άλλο αντικείμενο, χωρίς να αποκλείει πιθανή χρήση του ως ψήφου κοσμήματος, επιτρέπει τη διατύπωση ποικίλων υποθέσεων αυτής¹²¹. Δηλαδή, θα μπορούσε να αποτελεί παιχνίδι, πιόνι, δείκτη θέσης σε συνδυασμό με κάποιο όργανο - μέτρησης ή άλλο.

Υλη: Πηλός έρυθρός (5YR 5/6 yellowish red), λεπτόκοκκος, καθαρός, έξαιρετικής κατασκευής.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.014 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π198 (94/H12/Πηλ. 10). Βάρος διχτύου [Σχ. 198, πίν. 14 (είκ. 89 άριστερά)].

Έχει σχήμα άτρακτοειδές, μη συμμετρικό. Στα δύο επίμηκη άκρα φέρει διαμπερείς κυκλικές όπες προς στερέωση ή ανάρτηση.

Υλη: Πηλός καστανός (10YR 7/4 - 6/4 pale brown), πορώδης, με πολύ λίγες προσμείξεις μεγάλου μεγέθους, έρυθρου χρώματος.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.049 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.019 μ. Βάρος: 13.5 γράμ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π199α (94/H29/Πηλ. 32). Όμοιομα ταλάντου (:) [Σχ. 199α, πίν. 14 (είκ. 90α-β, άριστερά)].

Πρόκειται πιθανώς για τμήμα αντικείμενου σε σχήμα δέρματος βοδιού (ταλάντου). Είναι μικρού πάχους, με έλαφρώς κυρτή ανώτερη και αντίστοιχα κοίλη κατώτερη επιφάνεια, στην όποια διακρίνονται γραμμώσεις άργου τροχού ενώ στα σημεία συμβολής των δύο πλευρών διαμορφώνονται κυκλικές όπες (ανάρτησης), εν είδει ωτός.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 8/4 very pale brown), με κοκκινωπό (5YR 6/6 reddish

119. Γι' αυτό και δεν εντάσσονται στην επόμενη κατηγορία, αυτή των άσφαλως επίθετων αντικειμένων.

120. Levi 1961-1962, 123-125, fig. 170a, b, c.

121. Γεωργουλάκη 2000, 227-228.

yellow) πυρήνα, λεπτόκοκκος, καθαρός, με επίχρισμα στο ίδιο με τον πηλό χρώμα στην άνω επιφάνεια.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.048 μ. Πλάτος: 0.073 μ. Μέγ. πάχος: 0.006 μ. Μικρότερο σωζ. τμήμα: Μήκος: 0.033 μ. Πλάτος: 0.034 μ. Μέγ. πάχος: 0.005 μ.

Σύμφωνα με την προηγούμενη περιγραφή, το **Π199α** βρίσκει παράλληλα σε χάλκινα τάλαντα διαφόρων μεγεθών, τα οποία έχουν βρεθεί σε άνακτορικές και άλλες σημαντικές θέσεις - με γνωστότερες ανάμεσά τους το ανάκτορο της Ζάκρου, την έπαυλη της Αγίας Τριάδας και την έπαυλη της Τυλίσου - και πιθανώς αντιπροσώπευαν συγκεκριμένες - ανάλογα με το μέγεθος και το βάρος - μονάδες με ανταλλακτική αξία, άπτες ένδειξεις των έκτεταμένων και ανεπτυγμένων μινωικών έμπορικών δικτύων και έπαφών με το Αίγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο κατά τη MM IIIB-YM I περίοδο¹²². Έαν η έρμηνεία που προτείνεται είναι βάσιμη ή ανάθεση πηλινών όμοιωμάτων χάλκινων τάλαντων στο ιερό κορυφής των Κυθήρων, προφανώς από άναθητή άναμεμιγμένο είτε στην προμήθεια είτε στην έμπορία χαλκού είτε στην κατασκευή χάλκινων αντικειμένων, άποτελεϊ συμπληρωματική ένδειξη για τον σημαντικό ρόλο του χαλκού στην οικονομία του νησιού, ό όποιος πιστοποιείται χαρακτηριστικά από τον μεγάλο άριθμό και την ύψηλή τέχνη των χάλκινων ειδωλίων λατρευτών.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα και με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π199β (94/H29/Πηλ. 32). Όμοίωμα τάλαντου (ι) [Σχ. 199β, πίν. 14 (είκ. 90α-β δεξιά)].

Πρόκειται πιθανώς για τμήμα αντικειμένου σε σχήμα δέρματος βοδιού (τάλαντου), της ίδιας άκριβώς μορφής με το **Π199α**, με το

όποιο όμως δεν συνανήκει.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.033 μ. Πλάτος: 0.034 μ. Μέγ. πάχος: 0.005 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα και με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π200 (94/E-Θ21/Πηλ. 45). Σφράγισμα [Σχ. 200, πίν. 15 (είκ. 91)].

Σφράγισμα πώματος άγγείου. Στην άνω επιφάνεια φέρει δυσδιάκριτο, άδρα άποδοσμένο θέμα σε συστροφή, ίσως κερασφόρων ζώων (αίγαγροι, έλαφοι).

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), με άρκετες προσμειξεις διαφόρων μεγεθών και χρωμάτων.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.036 μ. Μέγ. σωζ. ύψος: 0.017 μ.

Χρονολόγηση: MM-YM I.

Π201 (94/E-Θ23/Πηλ. 51 - Μ.Π. 8072). Πλακίδιο [Σχ. 201, πίν. 15 (είκ. 92)].

Πλακίδιο με παράσταση άμυγδαλοειδούς όφθαλμού. Ό βολβός του όφθαλμού έξαιρείται μέσω πλατιάς έκβάθυνσης που τον περιβάλλει ένω ή ίριδα άποδίδεται με βαθιά κυκλική τυφλή όπή, καθώς και με γραπτή διακόσμηση (βλ. παρακάτω). Ό χαρακτηρισμός του αντικειμένου ως πλακιδίου όφειλεται στην έπιπεδότητα που παρουσιάζει παρά την έλαφρά διόγκωση που παρατηρείται στο ένα σωζόμενο άκρο του.

Διακόσμηση: Το περίγραμμα του όφθαλμού φέρει μελανή (10YR 4/1 dark gray) βαφή ένω ή ίριδα σώζει ίχνη έρυθρης (2.5YR 5/6) βαφής που άρχικά την περιέβαλλε. Ίχνη της ίδιας μελανής βαφής με αύτη που περιβάλλει τον όφθαλμό σώζονται και στο διογκούμενο σωζόμενο άκρο.

Υλη: Πηλός έρυθροκίτρινος (7.5YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

122. Dickinson 1994, 248 - Treuil - Darcque - Poursat - Touchais 1996, 336.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.047 μ. Σωζ. πλάτος: 0.034 μ. Μέγ. πάχος: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM-ΥΜ I.

Π202 (94/12/Πηλ. 3). Κεραμικός τροχός [Σχ. 202, πίν. 15 (είκ. 93)].

Τμήμα από την περιφέρεια κεραμικού τροχού. Ή κατώτερη επιφάνεια φέρει διπλή περιμετρική ἐγχάραξη. Στὸ ἐσωτερικὸ σώζονται δύο ἐμπιέστοι μικροὶ κύκλοι.

Ύλη: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 6/4 light yellowish brown), μὲ τεφρό (10YR 5/3 brown) πυρήνα, πορώδης, καθαρὸς. Ή κατασκευὴ εἶναι χονδροειδής.

Διαστάσεις: Μήκος σωζ. τόξου: 0.073 μ. Πάχος: 0.024 μ. Πάχος ἐγχάρακτων γραμμῶν: 0.002 μ. Διάμετρος ἐμπιέστων κύκλων: 0.007 μ. Ή διάμετρος τοῦ τροχοῦ ἐκτιμᾶται σὲ 0.30 μ.

Τὰ γνωστὰ δείγματα κεραμικῶν τροχῶν ἢ δίσκων, τὰ ὁποῖα ἀριθμοῦν περίπου μία ἑκατοντάδα, ἔχουν συγκεντρωθεῖ καὶ μελετηθεῖ ἀπὸ τὸν Evely¹²³. Ἀπὸ τοὺς πέντε τύπους ποὺ διακρίνει, οἱ τύποι 2 καὶ 3 ἀφοροῦν πῆλινους κεραμικοὺς τροχοὺς ἢ δίσκους (wheelheads ἢ bats καὶ wheelheads ἀντίστοιχα)¹²⁴. Ή διάκριση μεταξὺ τοῦ τύπου 2 καὶ τῶν πρώιμων μορφῶν τοῦ τύπου 3 (Type 3A καὶ 3B) εἶναι δύσκολη καὶ φαίνεται ὅτι βασιζέται ἀφενδὸς μὲν στὸ σχῆμα τοῦ χεῖλους καὶ ἀφετέρου στὴν παρουσία ἢ μὴ ἐκβάθυνσης γιὰ τὴν ὑποδοχὴ

τῆς βάσης τοῦ τροχοῦ¹²⁵. Τὸ τελευταῖο αὐτὸ κριτήριον δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει στὴν τυπολογικὴ κατάταξη τοῦ τροχοῦ ἀπὸ τὰ Κύθηρα, δεδομένου ὅτι τὸ σωζόμενο τμήμα προέρχεται ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ τροχοῦ καὶ δὲν σώζει κανένα ἴχνος τοῦ τρόπου πιθανῆς στερέωσής του σὲ βάση. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ χεῖλος του εἶναι ἀπλό, μὲ ἀπαλὲς καὶ ὄχι τονισμένες ἀκμὲς ποὺ ὀρίζουν τὴ μετάβαση πρὸς τὴν ἀνώτερη καὶ τὴν κατώτερη ἐπιφάνεια. Αὐτὸ τὸ χαρακτηριστικὸ διαφοροποιεῖ τὸ κυθηραϊκὸ δείγμα τόσο ἀπὸ τοὺς κεραμικοὺς δίσκους (bats) ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πρὸ πολυἀριθμη κατηγορία τῶν κεραμικῶν τροχῶν (Type 3C). Ή διακόσμηση, τέλος, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει ἀσφαλὲς κριτήριον σύγκρισης, διότι παρὰ τὴν παρουσία ἑνὸς σταθεροῦ ρεπερτορίου ἀπὸ ὁμόκεντρες, τεθλασμένες ἢ κυματοειδεῖς ἐγχάρακτες γραμμὲς, ἀπλὲς ἐκβαθύνσεις, τρίγωνα καὶ λίγες ἢ μεμονωμένες περιπτώσεις ἐγχάραξης φυλλοειδῶν ταινιῶν ἢ διπλῶν πελέκεων, κάθε κεραμικὸς τροχὸς φαίνεται ὅτι συνιστᾶ μία ἰδιαίτερη περίπτωση διακοσμητικῆς ἔκφρασης¹²⁶. Ὁ κεραμικὸς τροχὸς τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθῆρων θὰ ἀποτελοῦσε προφανῶς ἀνάθημα κεραμέα καὶ ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ παράδειγμα κεραμικοῦ τροχοῦ ποὺ ἔχει βρεθεῖ σὲ ἱερὸ χῶρο μέχρι σήμερα¹²⁷.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμική.

123. Evely 1988, 83-126. Ἄρκετὰ δείγματα ἔχουν βρεθεῖ ἐπίσης σὲ διάφορες θέσεις τῶν Ἀρχαίων, βλ. Sakellarakis, Y. and E. 1997, 321-322, Fig. 279-282.

124. Γιὰ τὴν ὁρολογία τῶν μερῶν ἑνὸς κεραμικοῦ τροχοῦ βλ. Evely 1988, 85 fig. 1 καὶ 125-126 Glossary.

125. Στὸ ἴδιο, 100.

126. Στὸ ἴδιο, 125. Παραπλήσια διακόσμηση

μὲ αὐτὴ τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνὸ πάντως φέρει ἕνα κεραμικὸς τροχὸς ἀπὸ τὴν Τύλισο (Chatzidakis 1921, 75, fig. 39, ἐπάνω δεξιά).

127. Μὲ ἐξαίρεση ἕνα κεραμικὸ τροχὸ ποὺ ἔχει βρεθεῖ σὲ θαλαμοειδῆ τάφο, ὅλα τὰ ὑπόλοιπα δείγματα προέρχονται ἀπὸ οἰκισμοὺς (Evely 1988, 92, 119).

8. ΔΙΑΦΟΡΑ ΕΠΙΘΕΤΑ ΜΙΚΡΟΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται διάφορα, πολύ άποσπασματικά σωζόμενα μικροαντικείμενα, τα όποια, με βάση τις υπάρχουσες ενδείξεις, μπορεί να θεωρηθούν ως επίθετα σε άλλα αντικείμενα. Ωστόσο, η θέση τους σε σχέση με τα αντικείμενα αυτά και το είδος τους δεν μπορεί να προσδιορισθούν. Υποθέσεις μπορεί να γίνουν ίσως μόνο στις περιπτώσεις των **Π206** και **Π207** (βλ. παρακάτω). Επίσης, η επιμέλεια στην κατασκευή τριών από αυτά (**Π207**, **Π208** και **Π209**) και η ύπαρξη επιχρίσματος υποδεικνύουν ότι και τα αντικείμενα στα όποια πιθανότατα αυτά ήταν αρχικά προσκολλημένα θα είχαν ομοίως επιμελημένη κατασκευή. Η σειρά παρουσίασης ακολουθεί αυτή των προηγούμενων κατηγοριών.

Π203 (93/B4/Πηλ. 5). Δισκάριο [Σχ. 203, πίν. 15 (είκ. 94 επάνω δεξιά)].

Η άνω επιφάνεια παρουσιάζει ανωμαλίες λόγω του πλασίματος με το χέρι.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), με πολλές προσμειξεις έρυθρου χρώματος μεσαίου μεγέθους καθώς και λίθων.

Διαστάσεις: Διάμ. 0.021 μ. Πάχος: 0.004 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π204 (94/Θ2/Πηλ. 10). Δισκάριο [Σχ. 204, πίν. 15 (είκ. 94 κάτω δεξιά)].

Δεν έχει κανονικό κυκλικό σχήμα. Είναι πλασμένο με το χέρι. Η άνω επιφάνεια έχει σε ορισμένες άκρες άπολεπισθεϊ.

Υλη: Πηλός έρυθρός (7.5YR 6/6 reddish yellow), εύθρυπτος, με λίγες προσμειξεις έρυθρου χρώματος μεσαίου και μεγάλου μεγέθους.

Διαστάσεις: Διάμ. 0.020 μ. Πάχος: 0.003 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π205 (94/Θ3/Πηλ. 12). Δισκοειδές αντικείμενο [Σχ. 205, πίν. 15 (είκ. 94 επάνω στο μέσον)].

Έχει σχήμα ήμισφαιρικό, πεπλατυσμένο.

Υλη: Πηλός καστανός (7.5YR 5/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Μήκος σωζ. τόξου: 0.030 μ.

Μέγ. πλάτος: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π206 (94/Θ5/Πηλ. 15). Δισκοειδές αντικείμενο [Σχ. 206, πίν. 15 (είκ. 94 επάνω αριστερά)].

Έχει έλλειψοειδές σχήμα και είναι ευμέγεθες. Η άνω επιφάνεια είναι κυρτή. Η κάτω επιφάνεια είναι κοίλη και φέρει ευδιάκριτα ίχνη του πλασίματος με το χέρι, που καταλήγουν στο μέσον περίπου σε έξογκωμα. Φαίνεται ότι μάλλον στερεωνόταν σε κυλινδρικό στέλεχος, ίσως εν είδει στύλου.

Διακόσμηση: Η άνω επιφάνεια φέρει ίχνη μελανέρυθρης (7.5YR 3/1 very dark gray - 4/1 dark gray έως 5YR 5/6 yellowish red σε ορισμένα σημεία) βαφής.

Υλη: Πηλός έρυθρός (7.5YR 6/6 reddish yellow), με ευδιάκριτους κόκκους και λίγες προσμειξεις ελάχιστου μεγέθους μελανού χρώματος και κιτρινωπό (2.5Y 7/4 pale yellow) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Μέγ. διάμετρος: 0.049 μ. Μέγ. πάχος: 0.010 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π207 (94/E-Θ18/Πηλ. 41). Όμοίωμα κοχλίας (Σχ. 207).

Μικροσκοπικό όμοίωμα κοχλίας, επίθετου σε άλλο αντικείμενο (άναπαράσταση τοπίου,

άγγειο), όπως υποδεικνύει ή επίπεδη πίσω πλευρά, ή όποια, επιπλέον, δεν φέρει βαφή ούτε επίχρισμα.

Διακόσμηση: Ή πρόσθια όψη είναι ολόβαφη με καστανή (10YR 3/2 very dark grayish brown) βαφή.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, με επίχρισμα στο ίδιο χρώμα.

Διαστάσεις: Διάμ. 0.016 μ. Πάχος: 0.004 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I (λόγω τής ποιότητας κατασκευής).

P208 (94/E-Θ26/Πηλ. 53). Δισκοειδές αντικείμενο [Σχ. 208, πίν. 15 (είκ. 94 κάτω άριστερά)].

Άντικείμενο έπταγωνικού σχήματος. Ή άνω επιφάνεια παρουσιάζει έλαφριά κύρτωση.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 6/3 pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, εύθρυπτος με επίχρισμα στο ίδιο χρώμα.

Διαστάσεις: Μέγ. διάμετρος: 0.011 μ. Πάχος: 0.004 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

P209 (94/E-Θ30/Πηλ. 57). Έπίθετο αντικείμενο [Σχ. 209, πίν. 15 (είκ. 94 κάτω στο μέσον)].

Έχει σχήμα ίσοσκελοῦς τριγώνου. Ή άνω επιφάνεια είναι κυρτή ένῶ ή κάτω επίπεδη.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/4 very pale brown - 2.5Y 7/3 pale yellow στην κάτω επιφάνεια), λεπτόκοκκος, καθαρός, με επίχρισμα στο ίδιο χρώμα. Ή όπτηση δεν είναι όμοιομορφη.

Διαστάσεις: Μήκος βάσης: 0.024 μ. Μήκος πλευρῶν: 0.021 μ. Πάχος: 0.006 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

9. ΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΑ

Στήν κατηγορία αυτή έντάσσονται αντικείμενα, ή φύση και ή λειτουργία τῶν όποιῶν δεν μπορεῖ νά προσδιοριστεῖ, είτε γιατί σώζονται πολὺ άποσπασματικά είτε γιατί άποδίδονται πολὺ σχηματικά είτε, τέλος, γιατί στεροῦνται όποιοῦδήποτε στοιχείου συνάφειας πρὸς άλλα αντικείμενα τῶν όποιῶν πιθανὸν νά άποτελοῦσαν τμήμα. Γιὰ όρισμένα άπό αυτά γίνονται ύποθέσεις διαφόρου βαθμοῦ πιθανότητας: στις περιπτώσεις σημαντικοῦ βαθμοῦ πιθανότητας, τὰ σχετικά αντικείμενα χαρακτηρίζονται με έρωτηματικό. Ό δρόμος αυτός έπελέγη έναντι τής πλήρους άπροσδιοριστίας, προκειμένου νά συμβάλει στη συγκριτική μελέτη εύρημάτων άπό άλλες θέσεις και, κυρίως, νά ένθαρρύνει τὸν έπιστημονικὸ διάλογο.

Ή σειρά παρουσίασης τῶν αντικειμένων γίνεται άρχικά κατὰ τομέα. Έντὸς τοῦ κάθε τομέα, ή σειρά παρουσίασης ακολουθεῖ τή χρονολογία εύρεσης. Σε όρισμένες περιπτώσεις, ή πιθανότητα προσδιορισμοῦ ένὸς αντικειμένου αύξάνει λόγω τής εύρεσής του σὲ χῶρο όπου φαίνεται νά συγκεντρώνονται όμοειδῆ αντικείμενα.

P210 (93/A56/Πηλ. 16). Άπροσδιόριστο [Σχ. 210, πίν. 15 (είκ. 95 επάνω άριστερά)].

Τμήμα αντικειμένου τὸ όποιο άποτελεῖται άπό ένα κυρτὸ ήμικυκλικὸ έξαρμα, κατασκευασμένο άπό πηλὸ μεγάλης πυκνότητας σὲ προσμειξεις (oatmeal), τὸ κατώτερο τμή-

μα τοῦ όποίου εκτείνεται σὲ άπόφυση έλλειπτικῆς διατομῆς και είναι κατασκευασμένο άπό τὸν ίδιο πηλὸ, με λιγότερες και μικρότερες όμως προσμειξεις, ώστε νά διαφοροποιεῖται άπό τὸ πρώτο. Φαίνεται ότι ἦταν προσαρτημένο σὲ άλλο αντικείμενο.

Ύλη: Πηλός ώχρος (2.5Y 7/3 pale yellow), με πάμπολλες προσμειξεις διαφόρων μεγεθών και χρωμάτων (oatmeal).

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.041 μ. Σωζ. πλάτος: Πλάτος ξεάρματος: 0.015 μ. Πάχος: 0.018 μ. Ύψος: 0.025 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π211 (94/B2/Πηλ. 1). Άπροσδιόριστο [Σχ. 211 πίν. 15 (είκ. 95 επάνω δεξιά)].

Τμήμα αντικειμένου, δύο από τις τέσσερις πλευρές του οποίου είναι επίπεδες και ένωνονται κατ' όρθη γωνία. Η στενότερη ίσως αποτελούσε την επιφάνεια επαφής με άλλο αντικείμενο ή άλλο τμήμα του ίδιου αντικειμένου, δεδομένου ότι ο πηλός σε αυτή έχει άλλη απόχρωση. Από τις υπόλοιπες δύο πλευρές, ή μία, που έχει αποκρουσθεί, σχηματίζει έξοχη ακανόνιστου ήμικυκλικού σχήματος και ή άλλη, ή στενότερη όλων, που έχει αποτμηθεί, παρουσιάζει ελαφρά κλίση. Πρόκειται στην ουσία για «απολέπισμα» αντικειμένου επίθετου. Ίσως να αποτελούσε την άπαρχή κεράτων καθιέρωσης, επιθέτων στην αντίστοιχη βάση.

Ύλη: Πηλός καστανέρυθρος (10YR 6/4 light yellowish brown και 10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.030 μ. Σωζ. πλάτος: 0.012 μ. Σωζ. ύψος: 0.019 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη, διαγνωστική κεραμική.

Π212 (94/B3/Εΐδ. 2). Ειδώλιο πτηνού (:). [Σχ. 212, πίν. 15 (είκ. 96 επάνω αριστερά)].

Έχει ακανόνιστο πυραμιδοειδές σχήμα, με έντονη κλίση στη μία πλευρά. Σε άλλη πλευρά υπάρχει βαθιά εγχάραξη, μάλλον τυχαία. Γενικά είναι πολύ σχηματικά αποδοσμένο. Η πιθανή του απόδοση σε ειδώλιο πτηνού οφείλεται σε γενική ομοιότητα προς τα υπόλοιπα δείγματα του είδους (βλ. **Π104, Π106-Π113**).

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (10YR 7/3 very pale brown), με αρκετές προσμειξεις μικρού μεγέθους, μελανού χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.020 μ. Μέγ. πλάτος: 0.012 μ. Σωζ. ύψος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM III, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π213 (94/B4/Πηλ. 4). Άπροσδιόριστο [Σχ. 213, πίν. 15 (είκ. 96 κάτω αριστερά)].

Τμήμα επιμήκους αντικειμένου, κυκλικής διατομής. Το ένα σωζόμενο άκρο του πλατύνεται και παρουσιάζει κλίση. Η μία πλευρά είναι κοιλόκυρτη και φαίνεται να έχει διαμορφωθεί κατ' αυτόν τον τρόπο με εργαλείο. Το στοιχείο αυτό προκαλεί έντύπωση λόγω των πολύ μικρών διαστάσεων του αντικειμένου και ίσως δηλώνει την πρόθεση του τεχνίτη να το προσαρμόσει σε άλλο αντικείμενο.

Διακόσμηση: Όλόβαφο, με μελανή (5Y 2.5/1) βαφή.

Ύλη: Πηλός καστανέρυθρος (10YR 4/2 dark grayish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.013 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.004 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π214 (94/B5/Πηλ. 5). Άπροσδιόριστο [Σχ. 214, πίν. 12 (είκ. 66 κάτω δεξιά)].

Τμήμα αντικειμένου κοίλου έσωτερικά. Η έξωτερική του επιφάνεια είναι κυρτή και λεία.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ελάχιστα ίχνη μελανής (2.5Y 4/1 dark gray) βαφής.

Ύλη: Πηλός καστανός (10YR 5/3), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.028 μ. Σωζ. ύψος: 0.032 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π215 (94/B8/Πηλ. 7). Άπροσδιόριστο [Σχ. 215, πίν. 14 (είκ. 89 δεξιά)].

Τμήμα ἀμφίκοιλου ἀντικειμένου κυκλικῆς διατομῆς.

Διακόσμηση: Σώζονται ἀρκετὰ ἴχνη μελανῆς (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφῆς.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (2.5Y 7/4), λεπτόκοκκος, καθαρὸς, μὲ ἐπίχρσιμα στὸ ἴδιο χρῶμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.038 μ. Σωζ. ὕψος: 0.019 μ. Διάμετρος: 0.018 μ.

Χρονολόγηση: YM I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

P216 (94/B21/Πηλ. 16). Εἰδώλιο ζώου (:) [Σχ. 216, πίν. 7 (εἰκ. 42 ἀριστερά)].

Τμήμα κοίλου ἐσωτερικὰ ἀντικειμένου, ἢ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου παρουσιάζει ἐλαφρὰ κύρτωση κατὰ ἓνα μέρος ἐνῶ εἶναι ἐπίπεδη κατὰ ἄλλο. Στὸ σημεῖο μετάβασης ἀπὸ τὴ μία ἐπιφάνεια στὴν ἄλλη ἐκφύεται στέλεχος μικροῦ πάχους καὶ ἐλλειψοειδοῦς διατομῆς. Ἴσως πρόκειται γιὰ τμήμα κορμοῦ καὶ ἄκρου εἰδωλίου ζώου, ἢ μορφή καὶ τὸ εἶδος τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθοῦν. Ἡ ἀπόδοση σὲ εἰδώλιο ζώου βασιζέται στὴν καμπυλότητα τοῦ ἀντικειμένου καὶ τὴν ἐσωτερικὴ κοίλωση, ποὺ παραπέμπει σὲ τροχήλατο ἀντικείμενο.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινωπὸς (10YR 7/4 very pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.040 μ. Σωζ. πλάτος: 0.021 μ. Σωζ. ὕψος: 0.029 μ. Μῆκος στελέχους: 0.014 μ. Διάμετρος στελέχους: 0.010 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

P217 (94/B48/Πηλ. 24). Ἀπροσδιόριστο [Σχ. 217, πίν. 12 (εἰκ. 68 δεξιά)].

Ἀντικείμενο κωλουροκωνικοῦ σχήματος. Ἡ μία ἔδρα τοῦ ἔχει σχῆμα ἐλλειψοειδὲς καὶ παρουσιάζει ἐξόγκωση κατὰ τὸν εἰς μῆκος ἄξονα. Στὸ κέντρο περίπου ὑπάρχει εὐμεγέθης, ἐλλειψοειδῆς, τυφλὴ ὀπή. Ἡ ἄλλη

ἔδρα ἔχει κυκλικὸ σχῆμα καὶ εἶναι κοίλη. Στὸ κέντρο τῆς ὑπάρχει ἐλλειψοειδῆς ὀπή, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ στὴν προηγούμενη ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης τυφλή. Ἴσως πρόκειται γιὰ ἡμιτελὴ ἀπόπειρα κατασκευῆς ἐξαρτήματος ἐργαλείου, τὸ ὁποῖο περιστρεφόταν ἐπάνω σὲ ἄλλο ἐξάρτημα.

Υλῆ: Πηλὸς πορτοκαλόχρωμος (5YR 5/6 yellowish red), χονδρόκοκκος, μὲ πολλὰ προμείξεις μεγάλου σχήματος καὶ διαφόρων χρωμάτων καὶ καστανό (10YR 6/4 light yellowish brown) ἐπίχρσιμα.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. διάμετρος ἐλλειψοειδοῦς ἔδρας: 0.038 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος κυκλικῆς ἔδρας: 0.023 μ. Μέγ. σωζ. ὕψος: 0.027 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

P218 (94/Γ1/Πηλ. 2). Ἀπροσδιόριστο [Σχ. 218, πίν. 15 (εἰκ. 96 κάτω, τρίτο ἀπὸ ἀριστερά)].

Ἐπίμηκες ἀποτμήμα ἀντικειμένου, τριγωνικῆς σχεδὸν διατομῆς.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ἐλάχιστα ἴχνη μελανῆς (5YR 3/1 very dark gray) βαφῆς.

Υλῆ: Πηλὸς κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/6), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Σωζ. ὕψος: 0.021 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

P219 (94/Γ2/Πηλ. 3). Ἀπροσδιόριστο (Σχ. 219, πίν. 13 (εἰκ. 74 δεξιά)).

Θραῦσμα περίπου κωνικοῦ σχήματος, ἀπὸ τὸ μέσο τῆς βάσης τοῦ ὁποίου ἐξέχει ἀπόφυση πιθανῆς προσαρμογῆς του σὲ ἄλλο ἀντικείμενο.

Υλῆ: Πηλὸς καστανοκίτρινος (10YR 7/6), λεπτόκοκκος, καθαρὸς.

Διαστάσεις: Συνολ. σωζ. ὕψος: 0.0021 μ. - Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.024 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Π220 (94/Ε3/Πηλ. 1). Άπροσδιόριστο [Σχ. 220, πίν. 15 (είκ. 97 άριστερά)].

Έπίμηκες άντικειμένο κυκλικής διατομής. Ίσως άποδίδει πόδι άνθρώπινου ειδωλί- ου. Η πιθανή αϋτή άπόδοση βασιζεται άποκλειστικά στή γενική όμοιότητα του άντικειμένου με άλλα όμοειδή.

Ύλη: Πηλός έρυθρός (5YR 6/6 reddish yellow) με κιτρινωπό (10YR 7/4 very pale brown) έπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.019 μ. Διάμε- τρος: 0.006 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα με την άντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π221 (94/Ε5/Πηλ. 11). Άπροσδιόριστο [Σχ. 221, πίν. 15 (είκ. 96 κάτω, τέταρτο άπό άριστερά)].

Έπίμηκες τμήμα άντικειμένου, τὸ ένα σωζό- μενο άκρο του όποιου διευρύνεται βαθμι- αία ένῶ τὸ κεντρικό τμήμα παρουσιάζει έλαφρότατη κοίλανση.

Διακόσμηση: Σώζονται έλάχιστα ίχνη έρυθρής (2.5YR 4/8 red) βαφής.

Ύλη: Πηλός έρυθρός (5 YR 5/6 yellowish red), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.026 μ. Διάμε- τρος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-YM I, σύμφωνα με την άντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π222 (94/ΣΤ4/Πηλ. 6). Άπροσδιόριστο [Σχ. 222, πίν. 12 (είκ. 70 κάτω, πρώτο άπό άριστε- ρά)].

Μικρό τμήμα άντικειμένου, έπίμηκες, πεπλα- τυσμένο, με προοδευτική διεύρυνση προς τὸ ένα σωζόμενο άκρο. Στὸ άλλο άκρο που κερτώνεται ύπάρχει διαμπερής όπή.

Διακόσμηση: Όλοβαφο με μελανή (2.5Y 4/1 dark gray) βαφή.

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 8/3), λεπτό- κοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.02 μ. Διάμε- τρος: 0.09 μ.

Π223 (94/ΣΤ7/Πηλ. 13). Άπροσδιόριστο [Σχ. 223, πίν. 12 (είκ. 70 κάτω, δεύτερο άπό άρι- στερά)].

Τμήμα έπιμήκους άντικειμένου κυκλικής δια- τομής.

Ύλη: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 6/8), άνομοιόμορφα ψημένος, με κιτρινωπό (10YR 6/8 brownish yellow) έπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.011 μ. Διάμε- τρος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με την άντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π224 (94/ΣΤ14/Πηλ. 20). Άπροσδιόριστο [Σχ. 224, πίν. 15 (είκ. 98)].

Τμήμα άντικειμένου σὲ σχήμα άγκίστρου. Άποτελείται άπό ένα εϋθύγραμμο και ένα καμπυλόγραμμο τμήμα, στὸ σημείο συνά- ντησης τῶν όποιών φαίνεται ότι ύπήρχε κυ- κλική όπή. Τὸ εϋθύγραμμο τμήμα είναι αι- σθητά λεπτότερο. Τὸ καμπυλόγραμμο τμή- μα έχει όρθογώνια διατομή και ή έξωτερική του πλευρά παρουσιάζει έλαφρά κοίλανση, που του προσδίδει κάποια πλαστικότητα.

Ύλη: Πηλός κιτρινοκάστανος (10YR 6/6 brownish yellow), με κιτρινωπό (2.5Y 8/4) έπίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος εϋθύγραμμου τμήματος: 0.019 μ. Σωζ. μήκος καμπυλό- γραμμου τμήματος: 0.037 μ. Μέγ. πάχος εϋθύγραμμου τμήματος: 0.008 μ. Μέγ. διά- μετρος καμπυλόγραμμου τμήματος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM II B-YM I, σύμφωνα με την άντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π225 (94/Ζ2/Πηλ. 1). Άπροσδιόριστο [Σχ. 225, πίν. 12 (είκ. 72 άριστερά)].

Έπίμηκες τμήμα άντικειμένου κυκλικής δια- τομής. Κατὰ μήκος τής μιās (πλάγιας) πλευ- ρās ύπάρχει έγχάραξη, μάλλον τυχαία. Η πιθανότητα νά άποδίδει τμήμα στύλου όμοιώματος άρχιτεκτονήματος δέν μπορεί νά άποκλεισθεϊ. Άπό την άλλη πλευρά, ή πι- θανότητα άπόδοσής του σὲ κνήμη άνθρώ-

πινου είδωλίου ή σε άναθηματικό μέλος μετριάζεται από την άπουσία πλαστικότητας, με εξαίρεση τη μία πλευρά (πρόσθια), όπου κοντά στο ένα σωζόμενο άκρο σχηματίζεται κοιλότητα από το πλάσιμο με το χέρι.

Διακόσμηση: Ίχνη καστανής (5 YR 3/1 very dark gray) βαφής σώζονται στην κοιλότητα.

Ύλη: Πηλός πορτοκαλόχρωμος (5 YR 7/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.040 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας χρονολογείται στη MM IIIB περίοδο.

Π226 (94/Z3/Πηλ. 6). Άπροσδιόριστο [Σχ. 226, πίν. 15 (είκ. 97 στο μέσον)].

Τμήμα έπιμήκους άντικειμένου κυκλικής διατομής, διογκούμενο προοδευτικά προς το ένα σωζόμενο άκρο.

Διακόσμηση: Διακρίνονται ελάχιστα ίχνη μελανής (2.5Y 4/1 dark gray) βαφής.

Ύλη: Πηλός τεφρός (2.5Y 6/2 light yellowish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, με έπιχρυσμα στο ίδιο χρώμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.023 μ. Διάμετρος: 0.007 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας χρονολογείται στη MM IIIB περίοδο.

Π227 (94/Z9/Πηλ. 6). Άπροσδιόριστο [Σχ. 227, πίν. 15 (είκ. 95 κάτω άριστερά)].

Τμήμα άντικειμένου φακοειδούς σχήματος. Στο κέντρο της άνω έπιφάνειας βαθιά εγχάραξη άπομονώνει ένα κεντρικό κυκλικό τμήμα. Το άντικείμενο πρέπει να ήταν έπιθετο αλλά το είδος και ή χρήση του δεν μπορεί να προσδιοριστούν.

Ύλη: Πηλός τεφρός (7.5YR 5/2 brown), πορώδης, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.037 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.020 μ. Μέγ. πάχος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM I-YM I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π228 (94/Z13/Πηλ. 11). Άπροσδιόριστο [Σχ. 228, πίν. 10 (είκ. 55 επάνω δεξιά)].

Άπότμημα γωνιαίου τμήματος άντικειμένου, ίσως από όμοιομα άρχιτεκτονήματος, λόγω της κυβικής του διαμόρφωσης.

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/6 yellow), πορώδης, με καστανό (10YR 5/6 yellowish brown) πυρήνα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.037 μ. Σωζ. μήκος: 0.019 μ. Μέγ. σωζ. πλάτ. βάσης: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας χρονολογείται στη MM IIIB περίοδο.

Π229 (94/H21/Πηλ. 16). Άπροσδιόριστο [Σχ. 229, πίν. 15 (είκ. 95 κάτω δεξιά)].

Φακοειδές απότμημα άντικειμένου, ή έξωτερική έπιφάνεια του όποιου φέρει πλαστική παχιά ταινία.

Ύλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/6 yellow), χαλαρός, με άρκετες προσμειξεις μεγάλου μεγέθους (έως 0.05 μ.), ιώδους χρώματος.

Διαστάσεις: Μήκος τόξου: 0.022 μ. Μέγ. πάχος: 0.01 μ.

Χρονολόγηση: MM II-YM I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π230 (94/H25/Πηλ. 23). Ψήφος (:) [Σχ. 230, πίν. 9 (είκ. 51 δεξιά)].

Άντικείμενο κωλουροκωνικού σχήματος, ή έξωτερική έπιφάνεια του όποιου φέρει πέντε βαθιές αυλακώσεις σε όλο το ύψος. Στο κέντρο σχηματίζεται κυκλική όπή, ή όποια φθάνει μέχρι το ήμισυ περίπου του βάθους του. Πρόκειται πιθανώς για ψήφο, ή όποια θα έφερε άρχικά επένδυση στο άνώτατο άκρο. Μέσω αυτής θα συνηρτάτο σε περίαπτο ή άλλου είδους κόσμημα.

Διακόσμηση: Όλοβαφην, με μελανή (10YR 2/1 very dark brown), στιλπνή βαφή.

Υλη: Πηλός καστανός (5YR 5/4 reddish brown), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.020 μ. Διάμ. 0.018 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π231 (94/H29/Πηλ. 31). Άπροσδιόριστο [Σχ. 231, πίν. 15 (είκ. 96 επάνω δεξιά)].

Απότμημα αντικειμένου τοξοειδοῦς σχήματος, τραπεζιόσχημης διατομῆς.

Υλη: Πηλός κιτρινέρυθρος (7.5YR 5/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος χορδῆς: 0.020 μ. Πλάτος: 0.007 μ. Μέγ. πάχος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π232 (94/Θ3/Πηλ. 11). Άπροσδιόριστο [Σχ. 232, πίν. 15 (είκ. 99)].

Κωδωνόσχημο τμήμα αντικειμένου, με έντονη λέπτυνση πρὸς τὰ ἄνω. Ένα μικρὸ τμήμα τῆς βάσης ἔχει ἀπολεπισθεῖ.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (5Y 8/3), λεπτόκοκκος, καθαρός, με ἐπίχρισμα σὲ ἐντονότερη ἀπόχρωση (5Y 7/4).

Διαστάσεις: Διάμετρος βάσης: 0.033 μ. Διάμετρος σωζομένου ἄκρου: 0.014 μ. Σωζ. ὕψος: 0.028 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π233 (94/Θ6/Πηλ. 16). Κόμβος περιζώματος ἀνθρώπινου εἰδωλίου(ς) [Σχ. 233, πίν. 15 (είκ. 100)].

Απότμημα αντικειμένου τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ πλαστική κυκλική θηλιὰ πού ἐδράζεται σὲ τραπεζοειδῆ πεπλατυσμένη βάση καὶ ἀπὸ τὴν ὁποία προβάλλουν δύο

ἐξογκώματα κυλινδρικοῦ σχήματος, ἐν εἴδει κόμβων. Τὸ ἀντικείμενο θὰ ἦταν ἐπίθετο, ὅπως δείχνουν ἡ ἐπίπεδη διαμόρφωση τῆς πίσω πλευρᾶς καὶ ἡ ἀπουσία μελανῆς βαφῆς σὲ αὐτή (βλ. παρακάτω). Έὰν ἡ πιθανότητα συσχέτισης τοῦ ἀντικειμένου με κόμβο περιζώματος ἀνθρώπινου εἰδωλίου εἶναι βásiμη, ἡ τραπεζοειδῆς, ἐπίπεδη βάση θὰ ἀπέδιδε τὴν παρυφή τῆς ταινίας πού ἀποτελοῦσε τὸν κόμβο. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἡ θέση τῶν περιλιξέων τοῦ κόμβου στὸ μέσον τῆς θηλιᾶς πιθανὸν νὰ ὀφείλεται στὸ μικρὸ ἀναγκαστικὰ μέγεθος τοῦ πλαστικὰ ἀποδοσμένου κόμβου.

Διακόσμηση: Ίχνη μελανῆς (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφῆς διατηροῦνται στὴ θηλιὰ καὶ στὴν πρόσθια ἐπιφάνεια τῆς βάσης.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.027 μ. Μέγ. μήκος βάσης: 0.015 μ.

Έὰν ὁ κόμβος ἀνῆκε σὲ εἰδῶλιο, τὸ ἀρχικὸ ὕψος αὐτοῦ ἐκτιμᾶται σὲ 0.20 μ. περίπου. Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ καὶ ἡ συνάφειά του πρὸς σύνολο ὁμοιωμάτων ἀναθημάτων, ἴσως ἐντὸς ἀρχιτεκτονικοῦ συμπλέγματος.

Τοὺς κόμβους ὡς μέρος τοῦ μινωικοῦ ζώματος συζητεῖ ἡ Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, συγκεντρώνοντας καὶ τὰ σχετικὰ παραδείγματα¹²⁸. Ἀπὸ αὐτά, τὰ πιδὸ χαρακτηριστικά, σὲ σχέση με τὸ παράδειγμα τῶν Κυθήρων, εἶναι ὁ κόμβος πού φέρει ἡ ἀριστερὴ γυναικεία μορφή στὴ γνωστὴ τοιχογραφία τῶν ταυροκαθασιῶν ἀπὸ τὴν Κνωσό, καθὼς καὶ αὐτὸς πού φέρει χάλκινο εἰδῶλιο λατρευτῆ ἀπὸ τὴν Τύλισσο¹²⁹, ἂν καὶ τὰ ἄκρα του ἀποδίδονται, ὅπως καὶ στὰ περισσότερα δείγματα διαχωρισμένα. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη, ὁ κόμβος τῶν Κυθήρων θὰ ἔμοιαζε περισσότερο πρὸς παραδείγματα ἀπόδοσης

128. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971.

129. Στὸ ἴδιο, 56-57, εἰκ. 12, 131α, πίν. Αα καὶ

33, εἰκ. 6, 76, πίν. 23α-β, ἀντίστοιχα.

κόμβων μη πραγματικής χρήσης, δηλαδή εκείνων που φαίνεται να έχουν συμβολική ή θρησκευτική σημασία και φέρονται από ανθρώπινες μορφές είτε στον ώμο – π.χ. την «Παριζιάνα» στη γνωστή τοιχογραφία της Κνωσού – είτε στη ζώνη – π.χ. τις μορφές της εξέισου γνωστής τοιχογραφίας των ταυροκαθασιών¹³⁰.

Χρονολόγηση: Εάν το Π233 αποδίδει κόμβο, προερχόμενο από ειδώλιο ή σύνολο όμοιωμάτων αναθημάτων, ή λεπτομερής απόδοσή του ή η σύγκρισή του με σχετικά παραδείγματα αντίστοιχα, το τοποθετούν χρονικά στη ΜΜΙΙΙ-ΥΜΙ περίοδο. Στο ίδιο διάστημα τοποθετείται και η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π234 (94/Θ6/Πηλ. 17). Άπροσδιόριστο [Σχ. 234, πίν. 12 (είκ. 70 αριστερά στο κέντρο)].

Έπιμηκες τμήμα αντικειμένου, κυκλικής διατομής, που διευρύνεται βαθμιαία προς το ένα σωζόμενο άκρο (ή διατομή στο σωζόμενο άκρο είναι έλλειπτική).

Υλη: Πηλός έρυθρωπός (5 YR 6/6 reddish yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός, με κιτρινωπό (2.5 Y 8/4) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.028 μ. Διάμετρος: 0.012-0.017 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π235 (94/Θ10/Πηλ. 29). Άπροσδιόριστο [Σχ. 235, πίν. 12 (είκ. 70 επάνω, δεύτερο από αριστερά)].

Τμήμα έπιμήκους αντικειμένου, το ένα άκρο του οποίου κυρτώνεται. Διευρύνεται προοδευτικά προς το άλλο άκρο αλλά στενεύει και πάλι πριν από το σημείο απότμησης.

Δύο άντωπές έκβαθύνσεις κοντά στο κυρτό άκρο ίσως όφειλονται σε ήμιτελή απόπειρα διάνοξης όπης.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.025 μ. Διάμετρος κοντά στο κυρτό άκρο: 0.01 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος: 0.014 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π236 (94/Θ11/Πηλ. 35). Άπροσδιόριστο [Σχ. 236, πίν. 15 (είκ. 96 επάνω, δεύτερο από αριστερά)].

Τμήμα κωνικού αντικειμένου, σωζόμενου σχεδόν άκέραιου, πλην ελάχιστου τμήματος που έχει άπολεπισθει. Οί πλευρές διευρύνονται συμμετρικά προς τη βάση. Ίχνη πλασίματος με το χέρι ή επίθεσης σε άλλο αντικείμενο διακρίνονται στη βάση. Το πολύ μικρό μέγεθος του αντικειμένου δυσχεραίνει τον προσδιορισμό του. Ίσως άποτελοϋσε τμήμα σκηής που διαδραματιζόταν εντός περιβόλου.

Υλη: Πηλός καστανός (7.5YR 6/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.019 μ. Ύψος βάσης: 0.016 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π237 (94/Θ11/Πηλ. 36). Άπροσδιόριστο [Σχ. 237, πίν. 15 (είκ. 101 δεξιά)].

Τμήμα αντικειμένου με κυρτή έξωτερική και αντίστοιχα κοίλη έσωτερική έπιφάνεια. Λεπτύνεται προοδευτικά προς το ένα σωζόμενο άκρο. Η έξωτερική έπιφάνεια είναι πλασμένη πρόχειρα και παρουσιάζει άκανόνιστα έξάρματα, έκβαθύνσεις και έγχα-

130. Σαπουναΰ-Σακελλαράκη 1971, 141-143. Τα λιγοστά ίχνη διακόσμησης που σώζονται στην πρόσθια πλευρά του αντικειμένου των Κυθήρων δέν έπιτρέπουν την ανίχνευση πιθανού

διακοσμητικού σχεδίου, π.χ. όριζοντίων ή καθέτων ραβδώσεων, με τις όποιες θα άποδιδόταν ένδεχομένως ή κροσσωτή παρυφή του άκρου του κόμβου (στο ίδιο, 141).

ράξεις. Ίσως πρόκειται για δήλωση βραχώδους τοπίου.

Υλη: Πηλός καστανοκίτρινος (10YR 6/3 pale brown), λεπτόκοκκος, καθαρός, με κιτρινωπό (2.5Y 7/4) επίχρισμα.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.034 μ. Σωζ. πλάτος: 0.029 μ. Μέγ. σωζ. πάχος: 0.012 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π238 (94/Θ11/Πηλ. 38). Άπροσδιόριστο [Σχ. 238, πίν. 15 (εικ. 96 κάτω δεξιά)].

Επίμηκες τμήμα αντικειμένου κυκλικής διατομής.

Διακόσμηση: Όλόβαφο, με μελανή (10YR 2/1), στιλπνή βαφή.

Υλη: Πηλός καστανέρυθρος (2.5YR 4/4), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.014 μ. Διάμετρος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π239 (94/E-Θ30/Πηλ. 60). Άπροσδιόριστο [Σχ. 239, πίν. 15 (εικ. 101 άριστερά)].

Πλακοειδές τμήμα αντικειμένου. Στην εξωτερική επιφάνεια σχηματίζονται έξάρματα καθώς και βαθιές και ρηχές έγχαραξεις, που δεν άπαρτίζουν κάποιο άναγνωρίσιμο σύνολο. Πιδ συγκεκριμένα, στο κέντρο περιπου του σωζόμενου τμήματος σχηματίζεται ήμικυλινδρικό σχεδόν έξαρμα που άπολήγει σε όξυ άκρο, στο κέντρο του δε και σε όλο σχεδόν τδ μήκος του ύπάρχει βαθιά έγχάραξη. Άριστερά αυτου του έξάρματος, στο άκρο του σωζόμενου τμήματος σχηματίζονται δύο πλαστικές τριγωνικές άποφύσεις. Σε όλο το πλάτος του σωζόμενου τμήματος στα δεξιά, τέλος, σχηματίζεται χαμηλότερο έξαρμα.

Διακόσμηση: Η έξωτερική επιφάνεια ήταν αρχικά όλόβαφη με μελανή (2.5Y 3/1 very dark gray) βαφή.

Υλη: Πηλός κίτρινος (2.5Y 8/3 pale

yellow), λεπτόκοκκος, με άρκετά έγκλείσματα μετρίου μεγέθους, μελανού χρώματος.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.027 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.045 μ. Πάχος: 0.021 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π240α (94/E-Θ26/Πηλ. 61). Άπροσδιόριστο [Σχ. 240α, πίν. 12 (εικ. 70 κάτω δεξιά)].

Επίμηκες τμήμα αντικειμένου κυκλικής διατομής.

Υλη: Πηλός φαιός (10YR 6/2 light brownish gray), λεπτόκοκκος, καθαρός, με επίχρισμα στο ίδιο χρώμα. β. Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.019 μ. Διάμετρος: 0.016 μ. β. Σωζ. ύψος: 0.027 μ. Διάμετρος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM I-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π240β (94/E-Θ26/Πηλ. 61). Άπροσδιόριστο [Σχ. 240β, πίν. 12 (εικ. 70 επάνω δεξιά)].

Επίμηκες τμήμα αντικειμένου κυκλικής διατομής.

Υλη: Πηλός κιτρινωπός (2.5Y 7/6 yellow), λεπτόκοκκος, καθαρός.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.027 μ. Διάμετρος: 0.011 μ.

Χρονολόγηση: MM I-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Π241 (94/I2/Πηλ. 5). Άπροσδιόριστο [Σχ. 241, πίν. 15 (εικ. 97 δεξιά)].

Επίμηκες αντικείμενο κυκλικής διατομής, τδ όποιο διευρύνεται προοδευτικά προς τδ ένα σωζόμενο άκρο.

Υλη: Πηλός φαιός (10YR 6/2 light brownish gray), με μετρίου μεγέθους κόκκους και λίγες προσμείξεις φαιού χρώματος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.023 μ. Διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

B. ΛΙΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Τὰ λίθινα ἀντικείμενα ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων παρουσιάζονται μὲ τὴν ἑξῆς σειρά: Σκεύη (τράπεζες προσφορῶν, κοχλιάρια, λύχνοι), ἀγγεῖα, ἐργαλεῖα, ψῆφοι, μεμονωμένα ἀναθήματα. Στὸ τέλος τοῦ καταλόγου παρουσιάζονται εὐρήματα μὲ πιθανὸ ἀναθηματικὸ χαρακτήρα ἢ πιθανὴ ἄλλη χρῆση ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ φυσικὴ τους διαμόρφωση. Ἐντὸς τῆς κάθε κατηγορίας ἡ σειρά παρουσίασης γίνεται κατὰ χρονολογία καὶ τομέα εὗρεσης¹³¹.

1. ΣΚΕΥΗ

Τράπεζες προσφορῶν

Λ1 (93/B16/Λίθ. 8). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 242, πίν. 16 (εἰκ. 102)].

Γωνιαῖο τμήμα τράπεζας προσφορῶν μὲ ὀρθογώνια, ἐπίπεδη βάση καὶ ἐπίπεδο, ὀρθογώνιο χεῖλος. Στὸ μέσον περίπτου καὶ κοντὰ στὴ μακρύτερη σωζόμενη πλευρὰ ὑπάρχει κυκλικὴ διαμπερὴς ὀπή, πιθανὸν γιὰ ἀνάρτηση. Ἡ κεντρικὴ κοιλότητα εἶναι ρηχὴ.

ῥΥλῆ: Φαιόλευκο μάρμαρο (ἀσβεστιτικὸς μαρμαρυγιακὸς σχιστόλιθος)¹³².

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.068 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.045 μ. ῥΥψος: 0.015 μ.¹³³

Ἡ κατασκευὴ τῆς τράπεζας προσφορῶν

εἶναι πολὺ ἐπιμελημένη, ὅπως δείχνει ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτη νὰ ἀξιοποιήσει τὶς φλέβες καὶ τὶς φυσικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ὑλικοῦ γιὰ νὰ ἐπιτύχει μίαν αἰσθητικὴ ἐντύπωση. Ἀνήκει στὸν τύπο Alb («ὀρθογώνια μὲ εὐθεῖες πλευρὲς καὶ ἐπίπεδη βάση») τῆς Muhly, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται ἤδη κατὰ τὴν Παλαιοανακτορικὴ περίοδο ἀλλὰ γνωρίζει διάδοση στὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο, στὴν ὁποία καὶ ἀνήκουν τὰ μεγαλύτερα δείγματα τοῦ εἴδους¹³⁴. Αὐτά, συγκριτικὰ μὲ τὰ παλαιότερα δείγματα, χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ χαμηλὸ ὕψος σὲ σχέση μὲ τὶς διαστάσεις

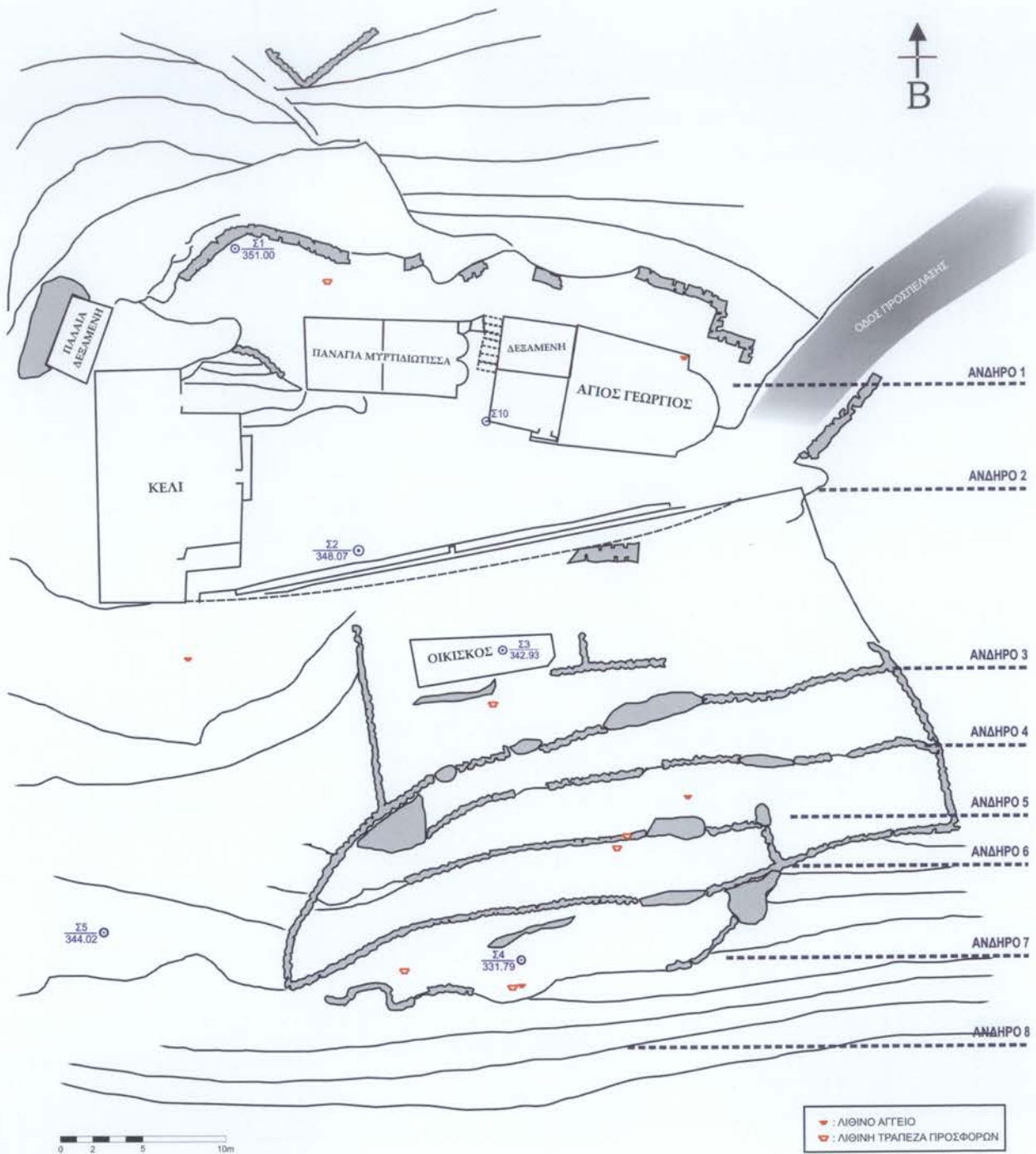
131. Μία προκαταρκτικὴ, συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν λίθινων ἀντικειμένων ἔγινε στὸ πλαίσιο τοῦ Η' Διεθνοῦς Συνεδρίου Κρητολογικῶν Σπουδῶν (Μπάνου 2000), βάσει τοῦ παραδεδομένου, σχετικοῦ ὑλικοῦ. Ὅρισμένες ἀποκλίσεις μεταξὺ τῆς προκαταρκτικῆς ἀνακοίνωσης καὶ τῆς τελικῆς δημοσίευσης ὀφείλονται σὲ ἐνδελεχέστερη μελέτη καὶ ἐν μέρει μικροσκοπικὴ ἀνάλυση τοῦ ὑλικοῦ καθὼς καὶ στὸν ἀποκλεισμὸ ἀπὸ τὴν τελικὴ δημοσίευση ἀντικειμένων ἢ ἐπεξεργασία τῶν ὁποίων ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἀβέβαιη. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται στὸν Δρα Π. Καρκάνα γιὰ τὴν πολὺτιμη συμβολὴ του στὸν προσδιορισμὸ τῆς σύστασης καὶ τῆς προέλευσης ὀρισμένων λίθινων ἀντικει-

μένων.

132. Γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς σύστασης τῶν λίθινων ἀντικειμένων ἔχει ἐπιλεγεῖ ἡ κοινὴ ὀνομασία. Ὅπου κρίνεται σκόπιμο δίνεται καὶ ὁ ἀκριβέστερος ἐπιστημονικὸς χαρακτηρισμὸς ἐντὸς παρενθέσεως.

133. Ὅπως καὶ στὰ πῆλινα ἀντικείμενα ποὺ σώζονται ἀποσπασματικά, ἔτσι καὶ ἐδῶ, ἡ ἀπόδοση τῶν διαστάσεων μῆκους καὶ πλάτους στὶς ἀντίστοιχες σωζόμενες πλευρὲς τῶν ἀντικειμένων εἶναι συμβατικὴ καὶ ἀκολουθεῖ τὸν τρόπο τοποθέτησης τῶν ἀντικειμένων πρὸς φωτογράφηση.

134. Muhly 1985, fig. 2a.

Λίθινες τράπεζες προσφορών - λίθινα σκεύη.

τοῦ σώματος τοῦ σκεύους. Τὸ κυθηραϊκὸ σκεῦος συνιστᾷ ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα καὶ χαρακτηριστικότερα αὐτοῦ του τύπου, συγκρινόμενο μάλιστα μὲ ἓνα ἀντίστοιχο δεῖγμα ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα¹³⁵.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I. Στὸ ἴδιο διάστημα χρονολογεῖται καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἀντίστοιχης διαγνωστικῆς κεραμικῆς.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 393, εἰκ. 8.

Λ2 (93/Γ Περισυλλογή/Λίθ. 19 - Μ.Π. 8094). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 243, πίν. 16 (εἰκ. 103)].

Γωνιαῖο τμήμα τράπεζας προσφορῶν, μὲ ὀρθογώνια, ἐπίπεδη βάση καὶ ἐπίπεδο, ὀρθογώνιο καὶ ὑπερυψωμένο περιχέλιωμα.

Υλῆ: Φαιόλευκο μάρμαρο (ἀσβεστιτικὸς μαρμαρυγιακὸς σχιστόλιθος).

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.070 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.070 μ. Ὑψος: 0.022 μ.

Τὸ συγκεκριμένο δεῖγμα συνιστᾷ μία ἀπλή παραλλαγή τοῦ τύπου AVI («ὀρθογώνια μὲ πλαστικές ἐξοχές στὶς πλευρές») τῆς Muhly¹³⁶, καθὼς σχηματίζει μία μόνο χαμηλὴ ἐξοχή στὸ μέσον τῶν πλευρῶν. Συγκριτικὰ μὲ τὰ σκεύη ποὺ ἀναφέρει ἡ Muhly, συνιστᾷ ἓνα μέτριου μεγέθους δεῖγμα τοῦ εἴδους. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος ποὺ ὁ τεχνίτης ἔχει ἀξιοποιήσει τὶς φλέβες καὶ τὶς φυσικὲς ἀποχρώσεις τοῦ ὑλικοῦ γιὰ νὰ δημιουργήσει μία ζωγραφικὴ ἐντύπωση ἀπὸ ἐναλλασσόμενες ταινίες λευκοῦ καὶ μαύρου χρώματος, τόσο στὶς ἐξωτερικὲς πλευρὲς ὅσο καὶ στὴν κεντρικὴ κοιλότητα τῆς τράπεζας.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, βάσει τοῦ τύπου.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 84, Plate 10c - Μπάνου 2000, 386-387, 393, εἰκ. 9.

Λ3 (93/Γ Περισυλλογή/Λίθ. 27). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 244, πίν. 16 (εἰκ. 104)].

Ἀπότμημα περιχελώματος τράπεζας προσφορῶν. Συγκεκριμένα, σώζεται μικρὸ τμήμα τοῦ ὑπερυψωμένου, ἀποστρογγυλεμένου περιχελώματος καὶ τῆς ρηχῆς κεντρικῆς κοιλότητας. Τὸ ἀρχικὸ σχῆμα εἶναι δύσκολο νὰ ἀνασυντεθεῖ. Πιθανῶς ἡ τράπεζα νὰ εἶχε διογκούμενες καὶ ἀποστρογγυλούμενες πλευρὲς καὶ ὀρθογώνια, ὑπερυψωμένη βάση συνιστώντας ἓνα ἀκόμα, πρὸ σύνθετό του Λ2, δεῖγμα τοῦ τύπου AVI («ὀρθογώνια μὲ πλαστικὲς ἐξοχές στὶς πλευρὲς») τῆς Muhly¹³⁷.

Υλῆ: Σερπεντινίτης.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.058 μ. Σωζ. πλάτος: 0.039 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, βάσει τοῦ τύπου.

Λ4 (94/E7/Λίθ. 2). Τράπεζα προσφορῶν [Σχ. 245, πίν. 16 (εἰκ. 105α-β)].

Γωνιαῖο τμήμα τράπεζας προσφορῶν, μὲ ὀρθογώνια, ὑπερυψωμένη βάση. Τὸ περιχέλιωμα εἶναι ἀποστρογγυλεμένο καὶ περιβάλλει βαθιὰ κεντρικὴ κοιλότητα. Οἱ πλευρὲς συγκλίνουν προοδευτικὰ πρὸς τὴν βάση στὸ ἀνώτερο τμήμα τους σχηματίζονται δύο πλαστικὲς ἐξοχές. Πρόκειται γιὰ ἓνα κομψὸ καὶ ἐντυπωσιακὸ σὲ μέγεθος δεῖγμα τοῦ τύπου AVI («ὀρθογώνια μὲ πλαστικὲς ἐξοχές στὶς πλευρὲς») τῆς Muhly¹³⁸.

Υλῆ: Σερπεντινίτης.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.061 μ. Σωζ. πλάτος: 0.067 μ. Σωζ. ὕψος: 0.065 μ.

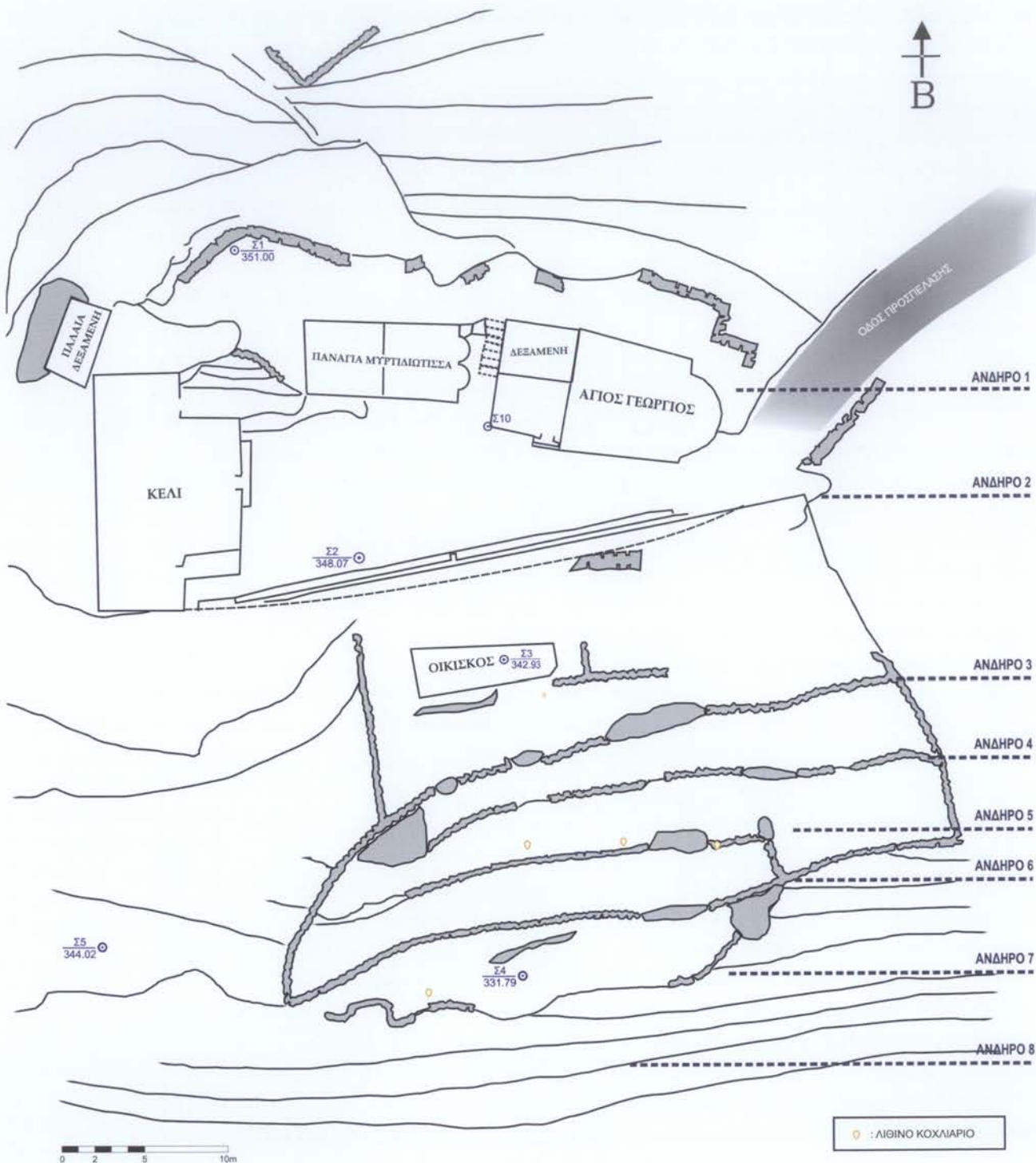
135. Στὸ ἴδιο, 15.

136. Muhly 1985, 32-34.

137. Στὸ ἴδιο.

138. Στὸ ἴδιο, 32-34, fig. 8. Ἡ τράπεζα προ-

σορῶν ποὺ ἀναπαριστᾷ σχεδιαστικὰ ἡ Muhly προέρχεται ἀπὸ τὴ Σύμη Βιάννου καὶ εἶναι ἓνα ἀρκετὰ ἀκριβὲς παράλληλο, ἀν καὶ χαμηλότερο, τοῦ κυθηραϊκοῦ δείγματος.

Λίθινα κοχλιάρια.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, βάσει του τύπου.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 393, εικ. 10.

Κοχλιάρια

Λ5 (93/B/Λίθ. 1 - Μ.Π. 6588). Κοχλιάριο [Σχ. 246, πίν. 26 (εικ. 106)].

Σώζεται σχεδόν άκέραιο εκτός από ελάχιστο τμήμα της τριγωνικής απόληξης, που έχει απολεπισθεί. Έχει αρκετά συμμετρικό, περίπου τριγωνικό σχήμα, έντονο περιχίλωμα, άβαθές, αναλογικά, σώμα και ελαφρώς ύπερυψωμένη βάση το μέσον της βάσης κορυφώνεται. Στο σημείο αυτό έχουν χαραχθεί τρία σύμβολα της Γραμμικής Α γραφής.

Υλη: Στεατίτης μελανού, στιλπνού χρώματος.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.064 μ. Μέγ. πλάτος: 0.045 μ. Ύψος: 0.016 μ.

Το ενεπίγραφο αυτό κοχλιάριο αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερης μελέτης¹³⁹. Στο σχετικό άρθρο εξετάζονται λεπτομερώς, βάσει συγκρίσεων, το είδος και ο τύπος των τριών συμβόλων της Γραμμικής Α γραφής καθώς και η αλληλουχία τους, με βάση την οποία επιχειρείται μεταγραφή των συμβόλων στα αντίστοιχα της Γραμμικής Β γραφής, ως υπόθεση εργασίας. Από τη μεταγραφή αυτή προκύπτει η επιγραφή ΔΑ-ΜΑ-ΤΕ, ή οποία ερμηνεύεται ως αφιερωματική της θεάς Δήμητρας, με τις θρησκευολογικές και γλωσσολογικές επιφυλάξεις βεβαίως που συνοδεύουν μία τέτοια ερμηνεία.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis - Olivier 1994,

343-351. Sakellarakis 1997, 83-84, Plate 10b. Μπάνου 2000, 387.

Λ6 (94/Δ/Λίθ. 1). Κοχλιάριο [Σχ. 247, πίν. 16 (εικ. 107)].

Σώζεται ή τριγωνική απόληξη και μικρό μέρος από το βαθύ, όπως φαίνεται, σώμα του κοχλιαρίου, δηλαδή το ένα τρίτο περίπου του συνολικού μεγέθους του.

Υλη: Φαιόλευκο μάρμαρο (μαρμαρυγιάκος ασβεστιτικός σχιστόλιθος).

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μήκος: 0.052 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.064 μ. Σωζ. ύψος: 0.032 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, βάσει του τύπου¹⁴⁰.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 387, 394, εικ. 12.

Λ7 (94/ΣΤ8/Λίθ. 9). Κοχλιάριο [Σχ. 248, πίν. 16 (εικ. 108)].

Σώζεται το μεγαλύτερο μέρος του σώματος. Έχει αποτμηθεί ή τριγωνική απόληξη και έχουν αποκρουσθεί το άνω μέρος της μιάς πλευράς καθώς και του χαμηλού περιχίλωματος εκτός μικρού τμήματος της μιάς πλευράς κοντά στην απόληξη. Έχει συμμετρικό τριγωνικό σχήμα.

Υλη: Λευκό μάρμαρο με φαιές άνταύγειες.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.114 μ. Μέγ. πλάτος: 0.075 μ. Σωζ. ύψος: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I. Η αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική χρονολογείται στη MM II-ΥΜ I περίοδο.

Λ8 (94/Z3/Λίθ. 5). Κοχλιάριο [Σχ. 249, πίν. 16 (εικ. 109)].

Σώζεται σχεδόν άκέραιο εκτός από μικρό τμήμα της απόληξης και του μεγαλύτερου

139. Sakellarakis - Olivier 1994.

140. Warren 1969, 49.

τμήματος τοῦ περιχειλώματος ποῦ ἔχουν ἀποκρουσθεῖ. Ἔχει συμμετρικὸ τρίγωνικὸ σχῆμα, βαθὺ σῶμα καὶ ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένη βάση.

Ἔλη: Μάρμαρο, πλούσιο σὲ χλωρίτη, με φαιῖς καὶ καστανέρυθρες ταινίες. Προέρχεται ἀπὸ περιοχὴ μὲ rosso antico.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.110 μ. Μέγ. πλάτος: 0.082 μ. Ὑψος: 0.036 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Ἡ ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ χρονολογεῖται στὴ MM II-ΥΜ I περίοδο καὶ κυρίως στὴ MM IIIB περίοδο.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 393, εἰκ. 13.

Λ9 (94/H29/Λίθ. 14). Κοχλιάριο (:) [Σχ. 250, πίν. 17 (εἰκ. 110)].

Σῶζεται ἡ μία πλευρά, ἀπὸ τὸ σημεῖο καμπῆς πρὸς τὴν βάση καὶ μέχρι τὸ σημεῖο καμπῆς πρὸς τὴν ἀπόληξη, καθὼς καὶ τμήμα τῆς βάσης. Τὸ μεγάλο μέγεθός του δὲν ἔχει παράλληλο στὰ μέχρι σήμερα γνωστὰ δείγματα τοῦ εἴδους καὶ δυσχεραίνει τὴν ἀπρόσκοπτη κατάταξή του σὲ αὐτά. Ἡ κλίση τῆς σωζόμενης πλευρᾶς καθὼς καὶ τὸ ἀξανάμενο πάχος πρὸς τὸ ἓνα ἄκρο τῆς εἶναι, ὡστόσο, χαρακτηριστικὰ ποῦ δὲν ἀποκλείουν μιὰ τέτοια ἀπόδοση.

Ἔλη: Ἐρυθρωπὸς ἀβεσθόλιθος μὲ κονδύλους πυριτόλιθου, μὲ πιθανὴ προέλευση ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.151 μ. Σωζ. πλάτος: 0.080 μ. Ὑψος: 0.085 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 394 εἰκ. 15.

Λ10 (94/E-Θ16/Λίθ. 9). Κοχλιάριο (:) [Σχ. 251, πίν. 17 (εἰκ. 111α-β)].

Μικροσκοπικὸ τμήμα ἀντικειμένου, σὲ σχῆμα κοχλιαρίου. Σῶζεται ἡ ἀπόληξη, τμήμα τῆς μιᾶς πλευρᾶς καὶ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς βάσης. Οἱ ἔντονες ἀκμές τῆς πλευρᾶς καὶ τῆς βάσης καθὼς καὶ οἱ τρίγωνικὲς ἐκβαθύνσεις στὸ ἐσωτερικὸ μαρτυροῦν τὴν προσπάθεια τοῦ τεχνίτη νὰ μορφοποιήσει τὸ μικροσκοπικὸ ἀντικείμενο δουλεύοντας ἓνα σκληρὸ ὑλικό. Ἡ προσεγμένη κατεργασία γίνεται φανερὴ καὶ ἀπὸ τὴν ἔντονη στίλβωση τοῦ ἀντικειμένου.

Τὴν ἀπόδοση τοῦ ἀντικειμένου σὲ κοχλιάριο δυσχεραίνει τὸ μικρότατο μέγεθός του. Ὡστόσο, ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτη νὰ δώσει τρίγωνικὸ σχῆμα στὴν βάση καὶ τὸ σημεῖο θραύσης κάνουν πιθανὴ μιὰ τέτοια ἀπόδοση¹⁴¹.

Ἔλη: Lapis laeadaimonius.

Διαστάσεις: Μέγ. σωζ. μῆκος: 0.017 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.007 μ. Ὑψος: 0.007 μ.

Χρονολόγηση: MM IIB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 394, εἰκ. 14.

Λύχνοι

Λ11 (93/Γ Παράδοση/Λίθ. 17). Λύχνος [Σχ. 252, πίν. 17 (εἰκ. 112)].

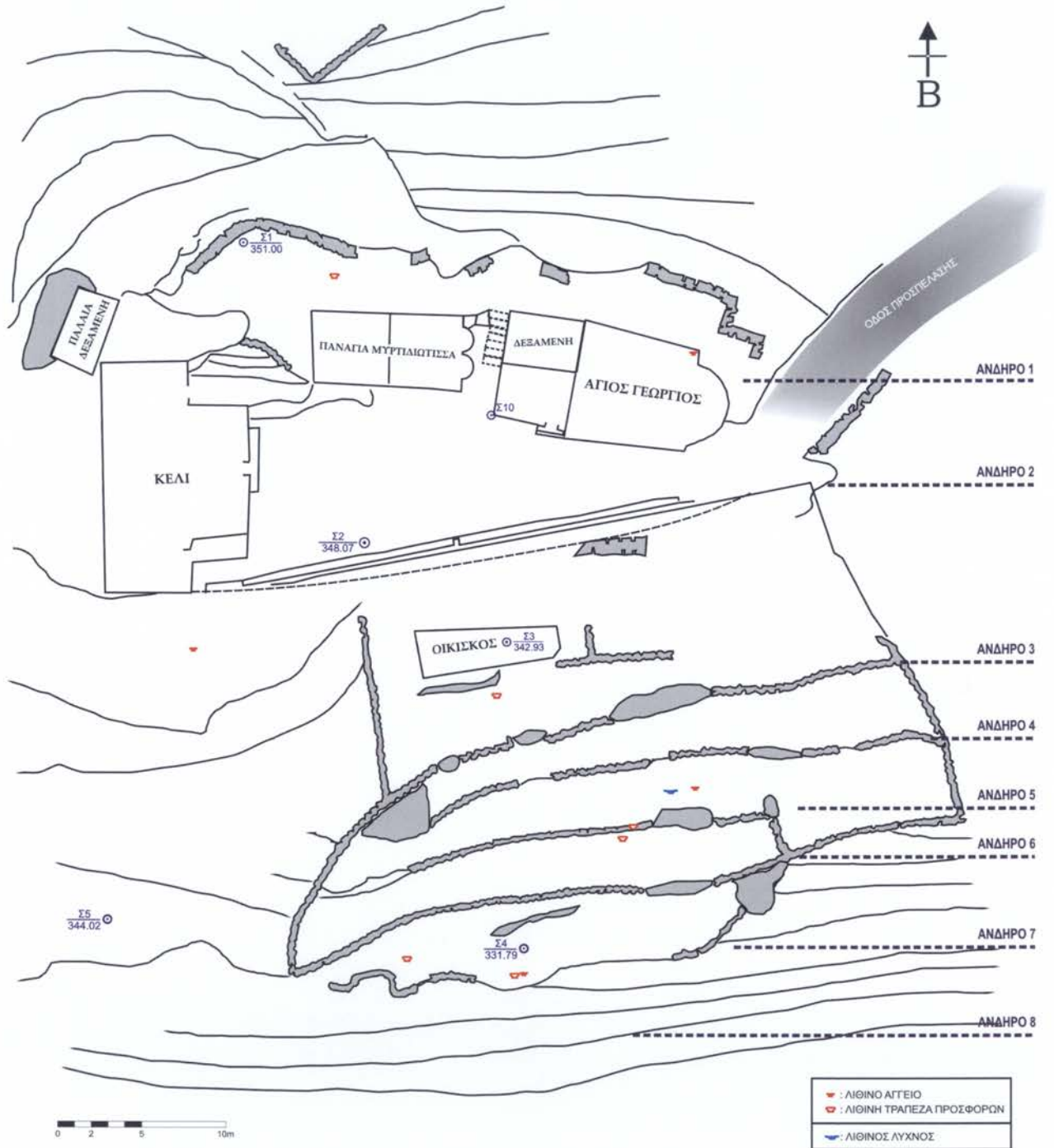
Τμήμα τοῦ σώματος καὶ τῆς μίξας λύχνου. Τὸ περιχέλωμα τοῦ λύχνου εἶναι ἐπίπεδο καὶ ἡ ὀπὴ τῆς μίξας εἶναι ἐλλειψοειδής. Φαίνεται νὰ ἀνήκει στὸν ἀπλούστερο τύπο (A1) τοῦ Warren¹⁴².

Ἔλη: Rosso antico, μὲ πιθανὴ προέλευση ἀπὸ τὴν Λακωνία.

141. Αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα ἀντίκεινται σὲ διαφορετικὴ ἀπόδοση τοῦ ἀντικειμένου, π.χ. σὲ

προχολὴ λίθινου ἀγγείου.

142. Warren 1969, 52-60.

Λίθινοι λύχνοι - λίθινα σκεύη.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος χορδής: 0.078 μ. Μέγ. πλάτος σημείου έκροης: 0.0041 μ. Ή διάμετρος του λύχνου εκτιμάται σε 0.10 μ.

Παρά τον απλό τύπο του λύχνου και την απουσία διακόσμησης ή εκτέλεση είναι έπιμελημένη.

Χρονολόγηση: MM IB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 385-386, 392, εικ. 5 - Μπάνου 2003, 70-71 εικ. 4.

Λ12 (93/Ε13/Λίθ. 3). Λύχνος [Σχ. 253, πίν. 17 (εικ. 113)].

2. ΑΓΓΕΙΑ

Λ13 (93/Α39/Λίθ. 15). Άγγείο [πίν. 17 (εικ. 114 άριστερά)].

Έλάχιστο τμήμα άγγείου, με άποστρογγυλεμένο, άναδιπλούμενο χείλος.

Ύλη: Γάβρος.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.021 μ. Σωζ. μήκος χορδής: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Λ14 (93/Β11/Λίθ. 3). Άγγείο [Σχ. 254, πίν. 17 (εικ. 115)].

Θραύσμα άγγείου με κυματοειδές χείλος. Ο τύπος του δέν μπορεί να προσδιοριστεί¹⁴³.

Ύλη: Φαιός άσβεστόλιθος.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.041 μ. Ύψος: 0.029 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I.

Τμήμα λύχνου, σωζόμενου κατά τὸ ένα τέταρτο περίπου. Φέρει παχὺ άποστρογγυλεμένο περιχειλωμα, τὸ όποιο στὸ ένα σωζόμενο άκρο διακόπτεται. Άνήκει στὸν τύπο Α2 («with raised coils around the rim») τοῦ Warren (1969, 52-60).

Ύλη: Rosso antico.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος χορδής: 0.110 μ. Σωζ. ύψος: 0.064 μ. Ή διάμετρος τοῦ λύχνου εκτιμάται σε 0.16 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Σακελλαράκης 1997, 84, Plate 11d. - Μπάνου 2000, 387-388, 392, εικ. 4.

Λ15 (93/Β16/Λίθ. 9). Άγγείο [Σχ. 255, πίν. 17 (εικ. 116)].

Κατώτερο τμήμα άγγείου σε σχήμα κυπέλλου, με ύπερυψωμένη βάση.

Ύλη: Σερπεντινίτης.

Διαστάσεις: Διάμετρος βάσης: 0.056 μ. Μέγ. σωζ. διάμετρος σώματος: 0.098 μ. Σωζ. ύψος: 0.028 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I. Ή αντίστοιχη κεραμική χρονολογείται στη MM II-ΥΜ I περίοδο και κυρίως στη MM IIIB περίοδο.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 393, εικ. 7.

Λ16 ((93/Γ Περισυλλογή/Λίθ. 20). Άγγείο [Σχ. 256, πίν. 17 (εικ. 117)].

Τμήμα κυλινδρικού κυπέλλου, σωζόμενο κατά τὸ ένα τέταρτο περίπου. Τὸ σῶμα τοῦ

143. Έντύπωση προκαλεῖ ἡ βάση, ἡ όποία φαίνεται να καταλήγει όξυκόρυφα σε σημείο άναντίστοιχο τῆς κύμανσης τοῦ χείλους. Τὸ

σωζόμενο τμήμα θυμίζει επίσης κοχλιάριο αλλά δέν άρκει για να έξαχθοῦν άσφαλή συμπεράσματα.

άγγειού φέρει σε όλο το ύψος της έξωτερικής πλευράς ξεσπασμένες πλαστικές ταινίες διαφόρου πάχους. Το χείλος είναι επίπεδο, βαρὺ καὶ ἐξέχει ἔντονα ἀπὸ τὸ σῶμα. Διακόσμηση: Στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ φέρει δύο λεπτὲς ἐγγαράξεις ποὺ περιβάλλουν ξεσπασμένο ἀκτινωτὸ κόσμημα.

Ἔγλη: Μαῦρος στεατίτης.

Διαστάσεις: Μῆκος σωζ. χορδῆς: 0.061 μ. Ὑψος: 0.072 μ. Ἡ διάμετρος τοῦ ἀγγείου ἐκτιμᾶται σὲ 0.067 μ.

Ἡ κατεργασία εἶναι ἐξαιρετικὴ καὶ ἡ στίλβωση τοῦ ἀγγείου ὑψηλή.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, Plate 11a. Μπάνου 2000, 386-387, 392, εἰκ. 6.

A17 (93/Δ5/Λίθ. 1). Ἀγγεῖο [Σχ. 257, πίν. 17 (εἰκ. 114 δεξιά)].

3. ΕΡΓΑΛΕΙΑ

A19 (93/A6/Λίθ. 9). Σμίλη [Σχ. 259, πίν. 17 (εἰκ. 119 δεξιά)].

Ἀκρότατο τμήμα ἀκμῆς κρούσεως ἐργαλείου, πιθανῶς σμίλης.

Ἔγλη: Φαῖος πυριτόλιθος.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.042 μ. Μέγ. σωζ. πλάτος: 0.022 μ. Πάχος: 0.007 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 392, εἰκ. 2.

A20 (93/A16/Λίθ. 10). Σμίλη [Σχ. 260, πίν. 17 (εἰκ. 119 στὸ κέντρο)].

Σώζεται σχεδὸν ἀκέραιη, ἐκτὸς μικροῦ τμήματος τῆς ἀκμῆς κρούσεως ποὺ ἔχει ἀποκρουσθεῖ. Ἔχει τριγωνικὸ σχῆμα καὶ ὀρθογώνια διατομή. Σὲ ἀπόσταση 0.015 μ. ἀπὸ τὴν βάση παρουσιάζει ἐλαφρὰ κύρτωση πρὸς τὸ ἓνα ἄκρο, μὲ ἀποτέλεσμα κάποια ἀσυμ-

μικρὸ τμήμα τοῦ ἀνώτερου σώματος καὶ τοῦ παχέος, ἀναδιπλούμενου χείλους ἀγγείου. Λόγω τοῦ μικροῦ μεγέθους, τὸ σωζόμενο τμήμα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ συγκεκριμένο τύπο ἀγγείου.

Ἔγλη: Lapis Iacaeidaimonius.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.032 μ. Σωζ. ὕψος: 0.035 μ. Πλάτος χείλους: 0.013 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I.

A18 (94/H/16). Ἀγγεῖο [Σχ. 258, πίν. 17 (εἰκ. 118)].

Τμήμα εὐρύστομου ἀγγείου μὲ ἐπίπεδο χείλος.

Ἔγλη: Rosso antico, μὲ πιθανὴ προέλευση ἀπὸ τὴ Λακωνία.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.086 μ. Σωζ. ὕψος: 0.079 μ. Πάχος: 0.017 μ. Ἔως 0.032 μ.

Χρονολόγηση: MM IB-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

μετρία τῶν πλευρῶν, χαρακτηριστικὴ αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐργαλείων.

Ἔγλη: Ψαμμίτης καστανοῦ χρώματος.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.050 μ. Πλάτος: 0.005-0.022 μ. Μέγ. πάχος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Βιβλιογραφία: Μπάνου 2000, 386-387, 392, εἰκ. 2.

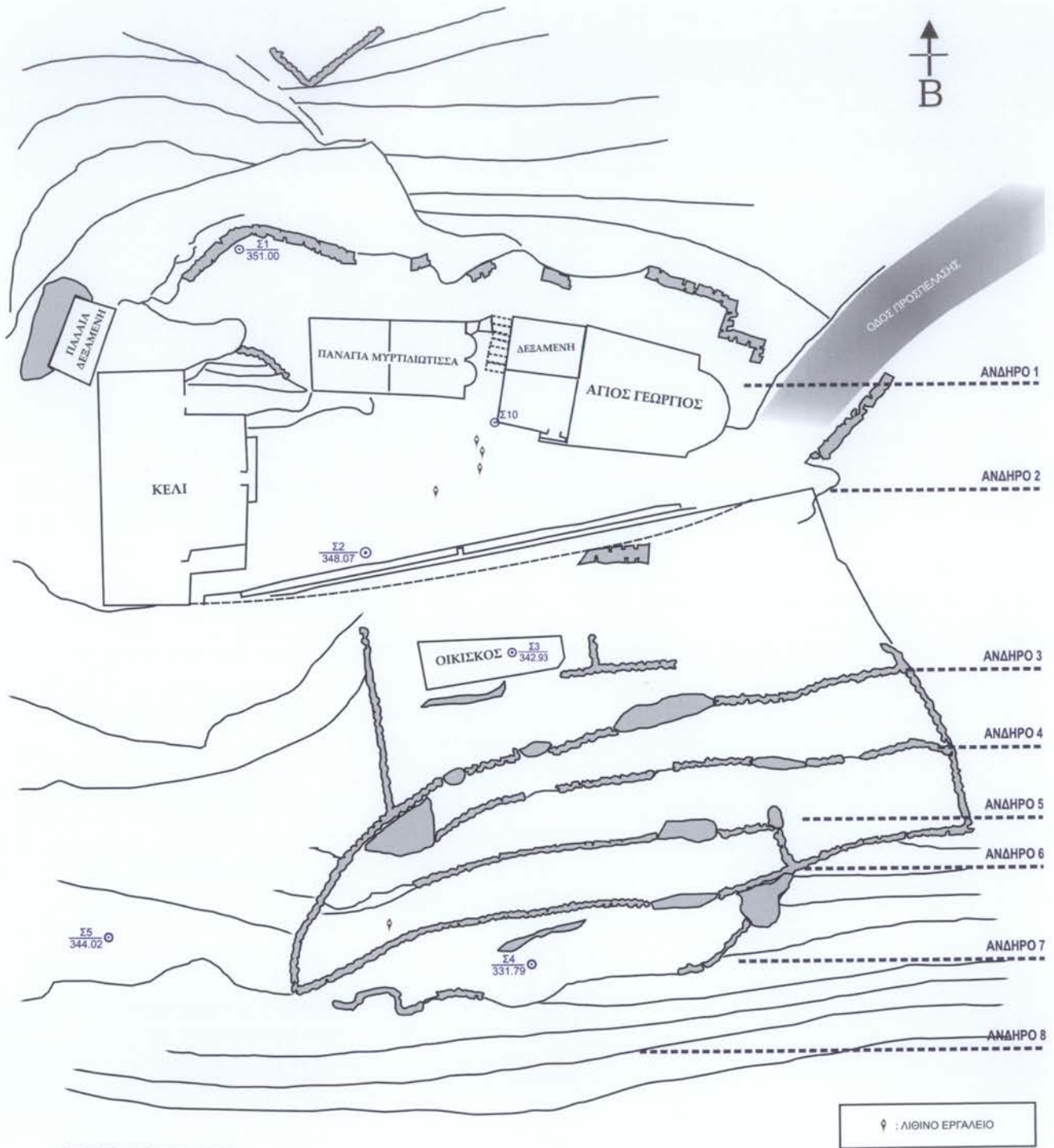
A21 (93/A16/Ὀψ. 1). Λεπίδα [Σχ. 261 ἀριστερὰ, πίν. 17 (εἰκ. 120 ἀριστερὰ)].

Τμήμα μικρῆς λεπίδας σωζόμενης κατὰ τὸ ἓνα τρίτο περίπου. Ἔχει τραπεζιοειδὴ διατομή.

Ἔγλη: Ὀψιανός.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.011 μ. Πλάτος: 0.009 μ. Πάχος: 0.0015 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ I, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Λιθίνα εργαλεία.

Λ22 (93/A31/Ώφ. 2). Λεπίδα [Σχ. 261β δεξιά, πίν. 17 (είκ. 120 στο μέσον)]¹⁴⁴.

Πρόκειται για μικρό τμήμα λεπίδας τραπέζιοειδοῦς διατομῆς.

Υλη: Ώφιανός.

Διαστάσεις: Σωζ. μήκος: 0.012 μ. Πλάτος: 0.008 μ. Πάχος: 0.002 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Λ23 (93/Ε1/Λίθ. 1). Πέλεκυς [Σχ. 262 πίν. 17 (είκ. 119 ἀριστερά)].

Πέλεκυς τριγωνικοῦ σχήματος καὶ ἑλλειψοειδοῦς διατομῆς, σωζόμενος σχεδὸν ἀκέραιος, πλὴν τμήματος τῆς βάσης στὴ μία πλευρὰ ποῦ ἔχει ἀποτμηθεῖ.

Υλη: Ψαμμίτης φαιοκάστανου χρώματος.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.126 μ. Μέγ. πλάτος: 0.048 μ. Μέγ. πάχος: 0.024 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ-ΥΜ Ι.

4. ΨΗΦΟΙ

Λ24α (93/A16-17/Ψ1). Ψῆφος [Σχ. 263 κάτω, ἀριστερά, πίν. 18 (είκ. 121, στὸ περίαπτο, ἀριστερὰ στὸ μέσον)]¹⁴⁵.

Ἐχει σχῆμα ἀστραγάλου καὶ φέρει διαμπερὴ ὀπή (βλ. καὶ παρακάτω, **Λ24γ**).

Υλη: Ὀρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 86, Plate 19a - Μπάνου 2000, 386-387, 393, είκ. 8.

Λ24γ (93/A16-17/Ψ3). Ψῆφος [Σχ. 263 ἐπάνω, ἀριστερά, πίν. 18 (είκ. 121, στὸ περίαπτο, δεξιά στὸ μέσον)].

Ἐχει σχῆμα ἀστραγάλου καὶ φέρει διαμπερὴ ὀπή. Ἔναι ὅμοιο μετὸ **Λ24α**.

Υλη: Ὀρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 86, Plate 19a - Μπάνου 2000, 386-387, 393, είκ. 8.

Λ24β (93/A16-17/Ψ2). Ψῆφος (Σχ. 263 ἐπάνω, δεύτερο ἀπὸ ἀριστερά, πίν. 18 (είκ. 121, στὸ περίαπτο, ἐπάνω δεξιά)].

Ἐχει σχῆμα ἀστραγάλου καὶ φέρει διαμπερὴ ὀπή.

Υλη: Καρνελίτης.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.004 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 86, Plate 19a - Μπάνου 2000, 386-387, 393, είκ. 8.

Λ24δ (93/A16-17/Ψ4). Ψῆφος [Σχ. 263 κάτω, δεξιά, πίν. 18 (είκ. 121, στὸ περίαπτο, κάτω δεξιά)].

Ἐχει κυλινδρικό σχῆμα. Φέρει διαμπερὴ ὀπή.

Υλη: Υαλόμαζα.

Διαστάσεις: Ὑψος: 0.017 μ. Διάμετρος: 0.006 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 86, Plate 19a - Μπάνου 2000, 386-387, 393, είκ. 8.

144. Ἀπολεπίσματα ἀπὸ ἐργαλεῖα ὄφιανοῦ βρέθηκαν καὶ στὸν τομέα Β. Φέρουν τὶς ἀνασκαφικὲς ἐνδείξεις: 93/B5/Οψ. 1 (είκ. 120 δεξιά).

145. Οἱ τέσσερις ψῆφοι ἐκτίθενται στὴν

προθήκη τοῦ Μουσείου Πειραιᾶ ὡς τμήματα περιάπτου ἐπειδὴ βρέθηκαν πολὺ κοντὰ ἢ μία στὴν ἄλλη καθὼς καὶ γιὰ τὸ λόγο ποῦ ἀναφέρεται στὴν ἐπόμενη ὑποσημείωση.

Λ24ε (93/A16-17/Ψ4). Ψήφος [Σχ. 263 *έπάνω, δεξιά, πίν. 18* (είκ. 121, στο περίαπτο, στο κέντρο)].

Έχει άτρακτοειδές σχήμα. Φέρει διαμπερή όπή.

Ύλη: Λευκός άχάτης.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.028 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 86, Plate 19a - Μπάνου 2000, 386-387, 393, είκ. 8.

Λ25 (93/A33/Άντ. 5). Ψήφος [Σχ. 264, πίν. 18 (είκ. 123, δεξιά)].

Έπιμήκης ψηφος κολουροκωνικοῦ σχήματος, κοίλη έσωτερικά, μη διαμπερής. Το συμπαγές άκρο μπορεί να έφερε επένδυση από άλλο υλικό, του όποίου όμως δεν σώζονται ίχνη.

Ύλη: Λευκός άχάτης.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.010 μ. Διάμετρος: 0.002-0.001 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Λ26 (93/A37/Άντ. 6). Ψήφος [Σχ. 265, πίν. 18 (είκ. 122 *άριστερά*)].

Ψήφος κυλινδρικοῦ σχήματος (σήμερα πεπλατυσμένου), θραυσμένη και στα δύο άκρα.

Ύλη: Μαῦρος στεατίτης.

Διαστάσεις: Σωζ. ύψος: 0.018 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.003 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Λ27 (93/A73/Λίθ. 29). Ψήφος [Σχ. 263 *κάτω, τρίτο από άριστερά, πίν. 18* (είκ. 121, στο περίαπτο, κάτω άριστερά)]¹⁴⁶.

Ψήφος κυλινδρικοῦ σχήματος, κοίλη έσωτε-

ρικά. Στο μέσον περίπτου του σώματος βαθιά έγχάραξη τη χωρίζει σε δύο σχεδόν ίσομήκη και ίσοπαχή τμήματα.

Ύλη: Μαῦρος στεατίτης.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.015 μ. Διάμετρος: 0.008 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Λ28 (93/B15/Λίθ. 6). Ψήφος [Σχ. 263 *κάτω, δεύτερο από άριστερά, πίν. 18* (είκ. 121, στο περίαπτο, *έπάνω άριστερά*)].

Έχει άτρακτοειδές σχήμα και είναι κοίλη έσωτερικά.

Ύλη: Σάρδιος.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.008 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.006 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Λ29 (93/B4/Λίθ. 2). Ψήφος [Σχ. 267 *έπάνω, άριστερά, πίν. 18* (είκ. 123 *έπάνω άριστερά*)].

Έχει σχήμα έξαγωνικοῦ πρίσματος. Είναι συμπαγής. Κατά πάσα πιθανότητα θα έφερε αρχικά επένδυση από άλλο υλικό μέσω του όποίου θα συνηρτάτο σε κόσμημα (βλ. παρακάτω).

Ύλη: Όρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.018 μ. Διάμ. 0.009 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Λ30 (93/Γ Περισυλλογή/Ψ1). Ψήφος [Σχ. 267 *έπάνω, δεξιά, τρίτη από την κορυφή, πίν. 18* (είκ. 123 *έπάνω δεξιά*)].

Πρισματική έξαγωνική ψηφος, συμπαγής (βλ. **Λ29**)

Ύλη: Όρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.013 μ. Διάμετρος: 0.007 μ.

146. Όπως και οι περισσότερες ψηφοι που εκτίθενται στην προθήκη του Μουσείου Πειραιώς ως τμήματα περιάπτου, έτσι και τα **Λ25**, **Λ26** και **Λ27** βρέθηκαν στον τομέα Α την ίδια

χρονιά (1993). Η περιληψή τους στο περίαπτο στοχεύει στη μετάδοση μιās συγκεντρωτικής εικόνας του είδους και της ποικιλίας ὕλων τῶν ψηφῶν που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, βάσει τῆς χρονολόγησης τῶν ὑπόλοιπων ψήφων.

Λ31 (93/ΣΤ3/Ἄντ. 1). Ψῆφος [Σχ. 267 κάτω ἀριστερά, πίν. 18 (εἰκ. 123 κάτω ἀριστερά)].

Ψῆφος σχήματος ἑξαγωνικοῦ πρίσματος, συμπαγῆς. Τὰ ἄκρα ἔχουν φθαρεῖ (βλ. **Λ29, Λ30**).

Ὶλη: Ὀρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.015 μ. Διάμ. 0.008 μ.

Χρονολόγηση: MM II-ΥΜ I, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Λ32 (94/ΣΤ4/Ἄντ. 4). Ψῆφος [Σχ. 266 κάτω, πίν. 18 (εἰκ. 123 κάτω στὸ μέσον)].

Πρισματικὴ ἑξαγωνικὴ ψῆφος, συμπαγῆς. Ἔχει ἀποτμηθεῖ τὸ ἓνα τρίτο περίπτου (βλ. **Λ29, Λ30, Λ31**).

Ὶλη: Ὀρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Σωζ. μῆκος: 0.016 μ. Διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Λ33 (94/ΣΤ7/Ἄντ. 5). Ψῆφος [Σχ. 267 κάτω, δεξιά, πίν. 18 (εἰκ. 123 κάτω δεξιά)].

Ψῆφος σὲ σχῆμα ἑξαγωνικοῦ πρίσματος, συμπαγῆς. Σῶζεται σχεδὸν ἀκέραιη πλὴν μικροῦ τμήματος τοῦ ἑνὸς ἄκρου, ποὺ ἔχει ἀποτμηθεῖ (βλ. **Λ29, Λ30, Λ31, Λ32**).

Ὶλη: Ὀρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.016 μ. Διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM III-ΥΜ I, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Λ34 (94/Ζ1/Λίθ. 1). Ψῆφος [Σχ. 268, πίν. 18 (εἰκ. 124)].

Τμήμα ἀμυγδαλόσχημης ψῆφου.

Ὶλη: Σαρδώνυχας.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.022 μ. Μέγ. διάμετρος: 0.015 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Λ35 (94/Ε-Θ22/Ἄντ. 7). Ψῆφος [Σχ. 266, πίν. 18 (εἰκ. 122 δεξιά)].

Σφαιρικὴ ψῆφος.

Ὶλη: Μαῦρος στεατίτης.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.004 μ.

Χρονολόγηση: MM I-II, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

Λ36 (94/Ε-Θ26/Ἄντ. 9). Ψῆφος [Σχ. 266, ἐπάνω, πίν. 18 (εἰκ. 123 ἐπάνω στὸ μέσον)].

Πρισματικὴ ἑξαγωνικὴ ψῆφος, συμπαγῆς. (βλ. **Λ29, Λ30, Λ31, Λ32, Λ33**).

Ὶλη: Ὀρεία κρύσταλλος.

Διαστάσεις: Μῆκος: 0.019 μ. Διάμετρος: 0.009 μ.

Χρονολόγηση: MM IIIB-ΥΜ I, σύμφωνα με τὴν ἀντίστοιχη διαγνωστικὴ κεραμικὴ.

5. ΔΙΑΦΟΡΑ

Λ37 (92/Α/Χῶρος 2/Λίθ. 2). Ἐπίμηλο ξίφους (ι) [Σχ. 270, πίν. 125α-β)].

Πρόκειται πιθανὸν γιὰ μικροσκοπικὸ ἐπίμηλο ξίφους, σχήματος πεπλατυσμένης σφαίρας, με τυφλὴ ὀπὴ στὴ βάση, μέσω τῆς ὁποίας θὰ στερεωνόταν σὲ ἀναθηματικὸ ξιφίδιο.

Ὶλη: Λευκὸ μάρμαρο.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.0063 μ.

Ἐνα ἀναθηματικὸ ξιφίδιο καθὼς καὶ μεγάλο ἀριθμὸς ἀναθηματικῶν λεπίδων βρέ-

θηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ κυθηραϊκοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ. Οἱ ἀναθηματικὲς λεπίδες ἰδιαίτερα ἀποτελοῦν ἓνα σύνθημα εὐρημα ἀρκετῶν μινωικῶν ἱερῶν κορυφῆς, ὅπως καὶ στὰ Κύθηρα. Ἐπομένως, ἡ ἀνεύρεση τοῦ ἐπιμήλου αὐτῆ καθεαυτῆ ἂν καὶ χωρὶς παράλληλο, δὲν ἐκπλήσσει. Περαιτέρω, ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ ἐπιμελημένη κατασκευὴ του μαρτυροῦν, καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, τὴν ἰδιαίτερη φροντίδα τῶν ἀναθετῶν.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΒ-ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Περαιτέρω αξίζει να αναφερθούν:

1. Η εύρεση λίγων βοτσάλων, από τα οποία ένα φέρει στην αποστρογγυλεμένη βάση του ίχνη χρήσης, πιθανώς ως τριπτήρα [πίν. 18 (είκ. 126 - είκ. 127)]¹⁴⁷.

2. Η εύρεση αποτμημάτων σταλαγμιτών και σταλακτιτών με πιθανή αναθηματική σημασία [πίν. 19 (είκ. 128)].

3. Η εύρεση άνεπεξέργαστων, όπως

φαίνεται, τεμαχίων όρειας κρυστάλλου (Είκ. 129), rosso antico [πίν. 19 (είκ. 130 - είκ. 131)] και lapis lacaedaimonius [πίν. 19 (είκ. 132)], τα οποία είναι πιθανόν να αποτελούν επίσης αναθήματα που μαρτυρούν την ένασχόληση των αναθετών τους με την προμήθεια και τη διακίνηση αυτών των υλών. Ίδιαίτερη σημασία έχουν σε αυτό το πλαίσιο οι πρώτες ύλες από τη Λακωνία διότι συνιστούν ζωηρή ένδειξη για ένα τουλάχιστον λόγο της παρουσίας των Μινωιτών στα Κύθηρα στην αρχή της Νεοανακτορικής περιόδου.

Γ. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΑΠΟ ΠΟΛΥΤΙΜΕΣ ΥΛΕΣ

Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει τέσσερα αντικείμενα από πολύτιμα υλικά που παρουσιάζονται κατά τομέα και ήμερομηνία εύρεσης.

ΕΛΦ1 (93/A3/Άντ. 1). Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς [Σχ. 271, πίν. 19 (είκ. 133)].

Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς, πιθανότατα ταύρου, προσεγμένης κατεργασίας, με εμφανή τα ίχνη της στην έσωτερική πλευρά.

Υλη: Έλεφαντόδοντο.

Διαστάσεις: Ύψος: 0.038 μ. Διάμετρος: 0.004-0.006 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

ΧΡ1α (93/A33). Ένώτιο (ι) [Σχ. 272 άριστερά, πίν. 18 (είκ. 121, επάνω από το περίαπτο, άριστερά)].

Λεπτό σύρμα που έλίσσεται σχηματίζοντας δακτύλιο, άνοικτό στην άκρη. Πιθανόν να αποδίδει ένώτιο.

Υλη: Χρυσός.

Διαστάσεις: Μήκος: 0,030 μ.

Χρονολόγηση: ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 86, Plate 18c.

ΧΡ1β (93/E-Θ22). Ένώτιο (ι) [Σχ. 272 δεξιά, πίν. 18 (είκ. 121, επάνω από το περίαπτο, δεξιά)].

Λεπτό σύρμα που έλίσσεται σχηματίζοντας δακτύλιο, άνοικτό στην άκρη. Πιθανόν να αποδίδει ένώτιο

Υλη: Χρυσός.

Διαστάσεις: Μήκος: 0.045 μ.

Χρονολόγηση: ΜΜ ΙΙΒ-ΥΜ Ι, σύμφωνα με την αντίστοιχη διαγνωστική κεραμική.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis 1997, 86, Plate 18c.

ΧΡ2 Έλασμα [Σχ. 273, πίν. 18 (είκ. 121, επάνω από τα ΧΡ1α-β)].

Λεπτότατο φύλλο, τὸ σωζόμενο τμήμα του οποίου έχει ήμικυκλικό σχήμα. Προφανώς αποτελούσε επένδυση σε άλλο αντικείμενο.

Υλη: Χρυσός.

Διαστάσεις: Διάμετρος: 0.018 μ.

Βιβλιογραφία: Sakellarakis (1997), 86, Plate 19a.

147. Βλ. και παρακάτω, στὸ κεφάλαιο «VI. Έρμηνεία».

II. ΤΕΧΝΙΚΗ

Στὸ κεφάλαιο αὐτό, ὅπως καὶ στὰ ἐπόμενα, συγκεντρώνονται ὀρισμένες γενικὲς παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ κατηγορίες ἀντικειμένων γιὰ τὶς ὁποῖες κάτι τέτοιο κρίνεται ἀπαραίτητο, πέραν τῶν ὅσων ἀναφέρονται στὸν κατάλογο. Ἐπίσης, σημειώνονται οἱ προεκτάσεις ποὺ ὑποδεικνύει ἡ ἀνάθεση ὀρισμένων ἀντικειμένων τόσο γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἱερὸ κορυφῆς ὅσο καὶ γιὰ τὴ μινωικὴ θρησκεία καὶ λατρεία ἐν γένει.

A. ΠΗΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ – ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

Ἡ κατασκευὴ τῶν ἀνθρώπινων εἰδωλίων καὶ τῶν ἀναθηματικῶν μελῶν ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων δείχνει, γενικά, ἰδιαίτερη φροντίδα. Εἰδικότερα, τὰ περισσότερα ἀναθήματα εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ λεπτόκοκκο, καθαρὸ ἢ μὲ ελάχιστες προσμειξίεις πηλό (**Π3, Π4, Π5, Π8, Π9, Π11, Π12, Π13, Π14, Π15, Π16, Π17, Π18, Π19, Π20, Π21, Π22**). Ὅρισμένα ἔχουν κατασκευαστεῖ ἀπὸ πλούσιο σὲ προσμειξίεις πηλό, κατὰ μία τεχνικὴ γνωστὴ ἀπὸ τὴν κεραμικὴ τοῦ Καστριοῦ (oatmeal minoanising)¹⁴⁸. Στὶς περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις (**Π1, Π6, Π7, Π10**), οἱ προσμειξίεις ἔχουν ελάχιστο μέγεθος καὶ εἶναι ὁμοίμορφα κατανεμημένες (sand tempered), ἐνῶ σὲ μία περίπτωση (**Π2**) εἶναι εὐμεγέθεις καὶ γωνιώδεις (mudstone tempered)¹⁴⁹. Γενικά, οἱ προσμειξίεις προσέδιδαν στὸν πηλὸ στερεότητα ἀλλὰ καὶ πυκνότητα γιὰ ἀποτελεσματικότερη ὄπτηση. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ χρῆση πλούσιου σὲ προσμειξίεις πηλοῦ γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀγγείων – καὶ μάλιστα μεγάλου μεγέθους – εἶναι εὐλογη. Στὴν περίπτωση τῆς κατασκευῆς εἰδωλίων ὅμως δὲν εἶναι προφανής. Ἐνδέχεται οἱ κατασκευαστὲς τῶν εἰδωλίων νὰ ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἀγγειοπλάστες, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦσαν – γιὰ τὴν εὐκαιρικὴ ἢ μὴ – κατασκευὴ εἰδωλίων πηλὸ ποὺ κανονικὰ προόριζαν γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀγγείων. Βέβαια, τὰ μεγαλύτερα σὲ μέγεθος εἰδώλια, τὰ μέλη τῶν ὁποίων μάλιστα κατασκευάζονταν, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, χωριστά, μπορεῖ νὰ ἀπαιτοῦσαν ἀξυμμένη στερεότητα· στὴν περίπτωση τῶν κυθηραϊκῶν ἀνθρώπινων εἰδωλίων ὅμως δὲν εἶναι τὰ μεγαλύτερα εἰδώλια αὐτὰ ποὺ ἀκολουθοῦν τὴ συγκεκριμένη τεχνικὴ (πρβ. π.χ. τὰ **Π3, Π5** καὶ **Π9** μὲ τὸ **Π6**). Στὴν περίπτωση τοῦ **Π1**, μάλιστα, ἐμφανίζεται μία μικτὴ τεχνικὴ

148. Coldstream & Huxley, 1972, 89. Βλ. καὶ σημ. 2, σ. 255.

149. Kiriatzi 2003. Βλ. καὶ σημ. 2, σ. 255.

σύμφωνα με την όποια χαρακτηριστικά του προσώπου (μύτη) και εξαρτήματα της ένδυμασίας (ταινία) αποδίδονται με καθαρό, λεπτόκοκκο πηλό που αντιπαρατίθεται πρὸς τὸν χονδρόκοκκο πηλό ἀπὸ τὸν ὅποιο ἔχει κατασκευαστεῖ ἡ κεφαλή. Ἐνδέχεται, ἐπίσης, ἡ διαδικασία ὄπτησης γιὰ ἀγγεῖα καὶ εἰδώλια νὰ ἦταν κοινή, ὅπως ὑποδεικνύει ἡ ἀνομοιομορφία στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ μεταξὺ τμημάτων ἢ μεταξὺ τῆς ἐπιφάνειας καὶ τοῦ πυρήνα τοῦ ἴδιου εἰδωλίου (**Π1**, **Π6**, **Π8**)¹⁵⁰. Τὰ περισσότερα εἰδώλια ἢ ἀναθηματικά μέλη πάντως ἔχουν ψηθεῖ προσεκτικά¹⁵¹.

Μὲ ἐξαίρεση τὸ **Π3**, τὰ ὑπόλοιπα εἰδώλια ἢ ἀναθηματικά μέλη εἶναι χειροποίητα. Τὸ **Π3** σώζει ἴχνη ἀργοῦ τροχοῦ στὸ ἐσωτερικό, ἡ χρήση τοῦ ὁποίου διευκόλυνε τὴν κατασκευὴ τοῦ συγκεκριμένου, εὐμεγέθους καὶ κοίλου ἐσωτερικά εἰδωλίου. Ἡ χρήση τροχοῦ γιὰ τὴν κατασκευὴ εἰδωλίων ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ ΜΜ Ι περίοδο, μὲ λίγα δείγματα, ἐντείνεται στὴ Νεοανακτορική περίοδο καὶ κορυφώνεται κατὰ τὴ Μετανακτορική περίοδο, μὲ τὰ γνωστὰ δείγματα τῆς Γόρτυνας¹⁵². Ὅσον ἀφορᾷ ἀναθήματα ἱερῶν κορυφῆς εἰδικά, ἀναφέρεται ὅτι κνήμες προερχόμενες ἀπὸ τροχήλατα ἀνθρώπινα εἰδώλια ποὺ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα δείχνουν ὅτι αὐτὰ θὰ ξεπερνοῦσαν τὸ ἓνα μέτρο ὕψους¹⁵³.

Κοῖλα ἐσωτερικά εἶναι καὶ τὰ **Π4**, **Π5**, **Π9** (συνανῆκει μὲ τὸ **Π3**), **Π10** καὶ **Π16**, ὅλα τμήματα εὐμεγέθων εἰδωλίων. Κοῖλα ἐσωτερικά εἰδώλια ἐμφανίζονται στὴ Νεοανακτορική περίοδο¹⁵⁴. ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἱερά κορυφῆς εἰδικότερα, εἰδώλια «διάκενα ἐσωτερικῶς» ἀναφέρονται σαφῶς ἀπὸ τὸν Κόφινα, χωρὶς περαιτέρω σχόλια γιὰ τὴ χρήση ἢ μὴ τροχοῦ¹⁵⁵. Σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα, τὰ κυθηραϊκά εἰδώλια ἐντάσσονται ὁμαλὰ στὴν ἀλυσίδα τῆς τεχνικῆς ἐξέλιξης συνιστώντας, ὡς πρὸς τὴ χρήση πηλοῦ καὶ τὸ κοῖλο ἐσωτερικό, πρῶιμα μάλλον δείγματα τοῦ εἴδους.

Ἡ προέλευση τοῦ πηλοῦ δὲν φαίνεται νὰ διαφέρει ἀπὸ αὐτὴ τῶν εὐρημάτων ἀπὸ τὸ Καστρί καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ἡ πρώτη ὕλη νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ νησί. Γιὰ νὰ δοθεῖ ἀσφαλῆς ἀπάντηση στὸ ζήτημα αὐτὸ ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξουν περισσότερες μελέτες γιὰ τὶς τοπικὲς πηγὲς πηλοῦ καθὼς καὶ συγκριτικὲς ἀναλύσεις μὲ βάση δεδομένα ἀπὸ ἄλλες περιοχὲς (Κρήτη, Νότια Πελοπόννησος)¹⁵⁶. Ἡ ὑπόθεση, μὲ βάση τὴν ὑψηλὴ ποιότητα κατασκευῆς, ὀρισμένα ἀνθρώπινα εἰδώλια νὰ προέρχονται ἀπὸ κάποιο σημαντικὸ μινωικὸ κέντρο τῆς Κρήτης

150. Γιὰ τὴν πιθανότητα κατασκευῆς εἰδωλίων, πίθων καὶ σαρκοφάγων σὲ κοινὸ ἐργαστήριο κατὰ τὴ Νεοανακτορική περίοδο βλ. καὶ Ρεθεμιωτάκης 1998, 133.

151. Γιὰ τὴν πρόχειρη, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὄπτηση τῶν μινωικῶν πήλινων εἰδωλίων βλ. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 60.

152. Ρεθεμιωτάκης 1998, 129-131.

153. Καρέτσου 1974, 235, πίν. 1755.

154. Ρεθεμιωτάκης 1998, 129.

155. Πλάτων - Δαβάρας 1961-1962, 287.

156. Πολὺ χρήσιμες ὑπῆρξαν ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα αὐτό, οἱ παρατηρήσεις καὶ ἡ ἐμπειρία τῆς δρος Ε. Κυριατζῆ ἀπὸ τὶς μέχρι τώρα (2005) ἐρευνὲς τῆς στὰ Κύθηρα.

είναι δελεαστική και υποστηρίζεται από τον χαρακτήρα της μινωικής παρουσίας στον παρακεείμενο οικισμό αλλά και από την ίδια τη θέση του νησιού – και του ιερού – σε θαλάσσιο κόμβο¹⁵⁷. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να τεκμηριωθεί βάσει τεχνικών παρατηρήσεων, τουλάχιστον προς το παρόν.

Άρκετά από τα ανθρώπινα ειδώλια φέρουν άραιο επίχρισμα (Π2, Π3, Π5, Π9, Π12, Π14, Π15, Π16, Π21). Τα περισσότερα από αυτά (Π3, Π9, Π12, Π14, Π15, Π21) καθώς και το Π17 διατηρούν και ίχνη βαφής σε ποικίλες αποχρώσεις μαύρου, καστανού ή έρυθρου χρώματος, όπως ποικίλες είναι και οι αποχρώσεις του ψημένου πηλού. Είναι πιθανό βαφή να έφεραν αρχικά και άλλα ειδώλια, στα όποια όμως αυτή δεν διατηρήθηκε. Το Π16 φέρει, όπως αναφέρθηκε, έγχαρακτη διακόσμηση. Δεδομένου ότι η διαδικασία του επίχρισματος δεν είναι εξίσου απαραίτητη στα ειδώλια όσο στα άγγεϊα, η παρουσία του στα προηγούμενα ειδώλια δείχνει φροντίδα αλλά και προσφέρει μία επιπλέον ένδειξη για την κατασκευή άγγεϊών και ειδωλίων από τους ίδιους τεχνίτες.

Με βάση το κατ'έκτίμηση μέγεθος, τέλος, τα ανθρώπινα ειδώλια του ιερού κορυφής των Κυθήρων μπορεί να καταταγούν σε τέσσερις τάξεις:

α) 0.10 μ.: Π8,

β) 0.20 μ.: Π11, Π12, Π13, Π14, Π15 και, σε περίπτωση που ανήκουν σε ειδώλια, Π17, Π18, Π19, Π21,

γ) 0.25-0.30 μ.: Π1, Π2, Π4, Π5, Π6,

δ) 0.40-0.50 μ.: Π3, Π7, Π10, Π16.

Τις πολυπληθέστερες κατηγορίες αποτελούν ειδώλια το ύψος των οποίων κυμαίνεται από 0.20 μ. έως 0.30 μ. Παρά το μικρό συνολικά δείγμα, ωστόσο, είναι αξιοσημείωτος ο αριθμός ειδωλίων το ύψος των οποίων μπορεί να φτάνει και το μισό μέτρο. Ανάλογου μεγέθους ανθρώπινα ειδώλια έχουν βρεθεί στο ιερό κορυφής του Κόφινα¹⁵⁸ αλλά επιμέρους συγκρίσεις ή συσχέτιση του μεγέθους τους με την τεχνική κατασκευής δεν μπορεί να γίνουν, δεδομένου ότι το ανασκαφικό υλικό του Κόφινα είναι άδημοσίευτο. Όσον αφορά τα ανθρώπινα ειδώλια του Πετσοφᾶ δεν ξεπερνούν τα 0.17 μ.¹⁵⁹.

2. ΖΩΟΜΟΡΦΑ ΕΙΔΩΛΙΑ (Η ΕΠΙΘΕΤΑ ΣΕ ΑΛΛΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ)

Όπως παρατηρείται και στα ανθρώπινα ειδώλια ή αναθηματικά μέλη, έτσι και τα περισσότερα ζωόμορφα ειδώλια φανερώνουν ιδιαίτερη φροντίδα στον τρόπο

157. Sakellarakis 1997, 91, 99.

158. Βλ. σημ. 154 και Καρέτσου - Ρεθεμιω-

τάκης 1991-93, 290.

159. Πλάτων 1951, 105 και Rutkowski 1991.

κατασκευής. Ο πηλός που έχει χρησιμοποιηθεί είναι στις περισσότερες περιπτώσεις λεπτόκοκκος και καθαρός ή με λίγες προσμειξεις. Λίγα ειδώλια είναι κατασκευασμένα κατά τη γνωστή τεχνική (oatmeal) που περιγράφηκε προηγουμένως. Τα **Π23** (κεφαλή ταύρου), **Π33** (κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς) και **Π96** (όπλη χοίρου) είναι τα μόνα, χαρακτηριστικά παραδείγματα με εὐμεγέθεις και γωνιώδεις προσμειξεις (mudstone tempered) ἐνῶ τα **Π31** (κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς), **Π44**, **Π53** (πόδια ειδωλίων βοοειδοῦς), **Π64** (κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς), και **Π105** (εὐμέγεθες ειδώλιο πτηνοῦ) είναι ἀπὸ πηλὸ που περιέχει προσμειξεις ἐλάχιστου μεγέθους και ὁμοιόμορφα κατανεμημένες (sand tempered). Στις περιπτώσεις τῶν **Π23**, **Π44**, **Π53** και **Π54**, οἱ ἐκτιμώμενες, μεγάλες, συγκριτικά, ἀρχικὲς διαστάσεις τῶν ειδωλίων θὰ δικαιολογοῦσαν τὴ χρήση αὐτῆς τῆς τεχνικῆς γιὰ λόγους στερεότητος, μετὰ τὴ διαφορὰ ὅτι εἶναι πολὺ περισσότερα τὰ ειδώλια ἀναλόγου μεγέθους ὅπου αὐτὴ ἢ τεχνικὴ δὲν ἔχει προτιμηθεῖ. Θὰ πρέπει, ἐπομένως, μάλλον νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κοινὴ κατασκευὴ μεγάλων ἀγγείων και ἀναθημάτων ἀπὸ τοὺς ἴδιους τεχνίτες (βλ. παραπάνω).

Τὰ περισσότερα εὐρήματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι ἄκρα ἢ κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν και ὡς ἐκ τούτου συμπαγῆ. Δὲν λείπουν βέβαια αὐτὰ που εἶναι κοῖλα ἐσωτερικά, ὅπως τὰ **Π23**, **Π24** (κεφαλὲς ειδωλίων βοοειδῶν), **Π27**, **Π28** (αὐτιά, στὴν περίπτωσι τοῦ **Π28** μετὰ ἐπιφύλαξη, ειδωλίων βοοειδῶν), **Π29** (ἀκέραιο, σχεδόν, ειδώλιο ταύρου), **Π31**, **Π32**, **Π33**, **Π36**, **Π37**, **Π40**, **Π42** (κορμοὶ ειδωλίων βοοειδῶν), **Π60**, **Π75** (κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν), **Π97** (ἵπποειδὲς) και **Π115** (τρίτωνας) ἀλλὰ ἴχνη χρήσις τροχοῦ δὲν σώζονται. Τὰ **Π36** και **Π42** μάλιστα ἔχουν ἀνώμαλη ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια.

Ἀρκετὰ ειδώλια φέρουν ἐπίχρισμα σὲ διαφορετικὴ πυκνότητα και χρῶμα, λευκό, μελανό, καστανό, καστανέρυθρο ἢ φαιό. Ἔτσι, ἐπίχρισμα φέρουν τὰ **Π24**, **Π25** (κεφαλὲς ειδωλίων βοοειδῶν), **Π30**, **Π34**, **Π35**, **Π37**, **Π38**, **Π40** (κορμοὶ ειδωλίων βοοειδῶν), **Π43**, **Π44**, **Π46**, **Π47**, **Π50**, **Π51**, **Π52**, **Π54**, **Π57** (πόδια ειδωλίων βοοειδῶν), **Π63**, **Π71**, **Π74**, **Π81**, **Π85**, **Π87α**, **Π87β** (κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν), **Π95** (κέρας ἐλάφου), **Π97** (ἵπποειδὲς), **Π100** (ειδώλιο σκορπιοῦ), **Π104**, **Π108**, **Π112** (ὁμοιώματα πτηνῶν), **Π115** (ὁμοίωμα τρίτωνος).

Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἐπίσης, ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπίχρισμα ὑπάρχει βαφὴ γιὰ τὴν ἀπόδοσι τοῦ δέρματος ἢ τὸν τονισμὸ λεπτομερειῶν (**Π24**, **Π27**, **Π28**, **Π38**, **Π43**, **Π51**) ἐνῶ πολὺ περισσότερα εἶναι τὰ ειδώλια ἢ ὁμοιώματα που φέρουν βαφὴ χωρὶς ἐπίχρισμα (π.χ. **Π32**, **Π33**, **Π36**, **Π55**, **Π62**, **Π68**, **Π73**, **Π82**, **Π107**, **Π114**). Τὰ **Π29** (ειδώλιο βοοειδοῦς) και **Π45** (όπλη ειδωλίου βοοειδοῦς) σώζονται ὀλόβαφα ἐνῶ ἀρχικὰ ὀλόβαφα πρέπει νὰ ἦταν και τὰ **Π30**, **Π48**, **Π55**, **Π56**, **Π58** (όπλεις ειδωλίων βοοειδῶν), **Π61**, **Π62**, **Π73**, **Π79**, **Π80**, **Π82**, **Π84** (κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν). Συνολικά, φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὰ 68 ἀντικείμενα που μπορεῖ νὰ ἀποδοθοῦν σὲ ειδώλια βοοειδῶν, 31 σώζονται ἴχνη βαφῆς σὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμὸ. Ἀρχικὰ ὀλόβαφη πρέπει νὰ ἦταν ἐπίσης ἢ κεφαλὴ σκύλου (**Π98**), ἐνῶ ἴχνη βαφῆς σώζονται και δύο ὁμοιώματα πτηνῶν (**Π107**, **Π110**).

Όσον αφορά τὸ μέγεθος τῶν εἰδωλίων, τὰ εἰδώλια βοοειδῶν τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθήρων παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, ἀπὸ μικροσκοπικά (Π41, μὲ μήκος 0.040 μ.) μέχρι ἀρκετὰ εὐμεγέθη (Π23, μὲ μήκος 0.40-0.45 μ. περίπου). Ἡ διασπορὰ τῶν μεγεθῶν εἶναι συνεχῆς, μὲ μία ὁμάδα εἰδωλίων ἐπιμελοῦς κατασκευῆς (Π24, Π40, Π44, Π45, Π46, Π47, Π52, Π58) νὰ συγκεντρώνεται στὰ 0.25-0.30 μ. Κρίνοντας ἀπὸ σύντομες προκαταρκτικὲς ἀναφορὲς στὸ ζήτημα αὐτό, ὅπου αὐτὲς ὑπάρχουν, τὴν ἴδια εἰκόνα παρουσιάζουν τὰ ἱερὰ κορυφῆς Βρύσινα, Μαζὰ καί, κυρίως Κόφινα, γιὰ τὸ ὁποῖο χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται ὅτι βρέθηκαν «παντὸς μεγέθους εἰδώλια, ἀπὸ τοῦ μικρογραφικοῦ μέχρι τοῦ ἱκανῶς εὐμεγέθους»¹⁶⁰. Ἀπὸ τὸν Κόφινα προέρχονται, ὅπως ἀναφέρθηκε παραπάνω, καὶ τὰ μεγαλύτερα εἰδώλια βοοειδῶν ποὺ ἔχουν βρεθεῖ μέχρι τώρα, μὲ μήκος ἕως 0.80 μ.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ζωόμορφα εἰδώλια ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ τὸ μέγεθος τοῦ εἰδωλίου πτηνοῦ Π105, ποὺ ἐξαίρει τὴ σημασία του ὡς συμβόλου μὲ ἰδιαίτερο νόημα.

Τὸ ὁμοίωμα τρίτωνά Π115 φαίνεται νὰ ἦταν, ἐν μέρει τουλάχιστον, κατασκευασμένο στὸν τροχό. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ πάχος τοῦ σωζόμενου τμήματος, τὸ ὁποῖο θὰ ἐξασφάλιζε ἀσφαλέστερη κατασκευὴ καὶ διατήρηση ἀλλὰ παραπέμπει καὶ στὸ μεγάλο, συγκριτικὰ μὲ τὰ λοιπὰ γνωστὰ δείγματα, μέγεθος τοῦ συγκριμένου ὁμοιώματος.

3. ΚΕΡΑΤΑ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗΣ

Ὅπως εἶναι φυσικό, λόγω τοῦ μεγέθους τους, ὅλα τὰ κέρατα καθιέρωσης εἶναι χειροποίητα ἀλλὰ, γενικά, πολὺ καλῆς ποιότητας. Αὐτὰ ἀφορᾷ τόσο τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶναι κατασκευασμένα ὅσο καὶ τὴ διαδικασία τῆς ὀπτησης. Συγκεκριμένα, μὲ τὴν ἐξαίρεση τοῦ Π130, ποὺ εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ πηλὸ μὲ εὐμεγέθεις προσμείξεις (oatmeal - mudstone tempered), ἀπηχώντας μία τεχνικὴ κατασκευῆς συνήθη καὶ κατάλληλη γιὰ μεγαλύτερα ἀντικείμενα, ἀλλὰ καὶ πάλι πολὺ καλὰ ψημένο, καὶ τοῦ Π136, ὁ πηλὸς τοῦ ὁποίου εἶναι πορώδης, τὰ ὑπόλοιπα δείγματα τοῦ εἴδους ἀποτελοῦνται ἀπὸ λεπτόκοκκο, καθαρὸ καὶ συμπαγῆ πηλό. Ἡ ποιότητα τοῦ πηλοῦ εἶναι συγκρίσιμη μὲ αὐτὴ τῶν ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ κέρατα καθιέρωσης ποὺ βρέθηκαν φαίνεται νὰ ἀποτελοῦσαν ἐπιστέψεις.

Κανένα ὁμοίωμα κεράτων καθιέρωσης δὲν φέρει ἴχνη ἐπιχρίσματος ἐνῶ λιγότερα ἢ περισσότερα ἴχνη βαφῆς σώζουν ἀρκετὰ ἀπὸ αὐτά. Ἡ βαφὴ περιορίζεται

160. Πλάτων - Δαβάρης 1961-1962, 287.

συχνότερα στην πρόσθια όψη (Π122, Π126, Π127, Π130, Π139) ή στην πρόσθια και στις δύο πλαϊνές όψεις (Π120, Π121, Π124) ενώ σε δύο μόνο περιπτώσεις (Π116, Π118) τὰ κέρατα καθιέρωσης φαίνεται να ήταν ολόβαφα. Σε όρισμένες περιπτώσεις ή βαφή προσφέρει μία πρόσθετη ένδειξη για την προσκόλληση τῶν κεράτων καθιέρωσης σε όμοιομα ἀρχιτεκτονήματος (Π119, Π130, Π139) ή ἀγγείου (Π127, Π139 ιδιαίτερα). Ίδιαίτερη είναι ή περίπτωση τοῦ Π117, τὸ ὁποῖο φέρει διακόσμηση ἀπὸ κυματοειδεῖς ταινίες στις δύο μακρὲς πλευρὲς καὶ τοῦ Π128, τοῦ ὁποῖου ή κύρια ὄψη δηλώνεται με δύο κάθετες ἀκμές.

Όσον ἀφορᾷ τή διαμόρφωσή τους τέλος, βιασύνη στην ἐκτέλεση προδίδουν μόνο τὰ Π126, Π136 καὶ Π138 ἐνῶ καὶ στις περιπτώσεις ποὺ δὲν ὑπάρχει συμμετρία μεταξύ τῶν κεράτων τοῦ ὁμοιώματος (Π117, Π136) αὐτὴ ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὴν κίνηση ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἴδια δείγματα. Συνολικά, ἀξίζει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ή ποιότητα τῶν κεράτων για τὰ ὁποῖα εικάζεται ὅτι ήταν ἐπίθετα σε ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων εἶναι ὑψηλότερη καὶ ἀνάλογη με τὴν ποιότητα τῶν τελευταίων (βλ. παρακάτω).

4. ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΠΙΩΝ

Στὸ σύνολό τους τὰ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων καὶ οἱ ἀναπαραστάσεις τοπίων ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων εἶναι πολὺ καλῆς κατασκευῆς, ὅπως διαπιστώνεται τόσο ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ὑφῆς καὶ τῆς ὄπτησης τοῦ πηλοῦ ὅσο καὶ ἀπὸ τὴ φροντισμένη ἀπόδοση λεπτομερειῶν, με ή χωρίς δήλωση χρώματος.

Όσον ἀφορᾷ τὴν ποιότητα τῆς ὑφῆς τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς διαδικασίας ὄπτησης, ἀναφέρονται χαρακτηριστικὰ τὰ Π141, Π144, Π145, Π146, Π147, Π148, Π149, Π152, Π154, Π155, Π158, Π159, Π162, Π163, Π165, Π166, Π167, Π168, Π170 καὶ Π171, με ἐξέχοντα ἀνάμεσά τους τὰ Π149, Π158, Π163, Π165, Π167 καὶ Π170. Ένα ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος, τὸ Π160, εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ πηλὸ πλούσιο σε προσμειξεις, κατὰ τὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ λοιπὲς κατηγορίες εὐρημάτων (ἀνθρώπινα εἰδῶλια, ζωόμορφα εἰδῶλια, κέρατα καθιέρωσης, ἀγνύθες) τεχνική (oatmeal – mudstone tempered). Σε μία μόνο περίπτωση, αὐτὴ τοῦ Π167, τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ ὁμοιώματος φέρει ἴχνη τροχοῦ¹⁶¹. Τὸ Π143, τέλος, παρέχει μία εἰκόνα τοῦ τρόπου κατασκευῆς τοῦ σώματος τοῦ ὁμοιώματος με διαδοχικὲς στρώσεις πηλοῦ¹⁶².

Ἐπίχρισμα φέρουν λίγα μόνο δείγματα, ὅπως τὰ Π141, Π143, Π150, Π160, Π163, Π166 καὶ Π168. Αὐτὸ δὲν ξενίζει, δεδομένου ὅτι ή πλειονότητα τῶν ὁμοιωμάτων

161. Τὰ μέχρι τώρα γνωστὰ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων εἶναι χειροποίητα ἐξ ὀλοκλήρου.

162. Τὰ ἐπιμέρους ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ήταν ἐπίθετα (Shoep 1994, 200).

ἀρχιτεκτονημάτων φέρει βαφή, ἢ ὁποῖα ἔχει τοποθετηθεῖ ἀπευθείας ἐπάνω στὸν πηλό. Πιὸ συγκεκριμένα, ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς τῆς κατηγορίας μόνο τὰ **Π146**, **Π148**, **Π150**, **Π153**, **Π161**, **Π164**, **Π169** καὶ **Π171** δὲν φέρουν βαφή. Τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ὅμως, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολὺ καλῆς ποιότητας πηλό.

Ἀπὸ τὰ 31 ἀντικείμενα αὐτῆς τῆς κατηγορίας δηλαδή, βαφή φέρουν τὰ 23 (**Π140**, **Π141**, **Π142**, **Π143**, **Π144**, **Π145**, **Π146**, **Π147**, **Π149**, **Π151**, **Π152**, **Π154**, **Π155**, **Π157**, **Π158**, **Π159**, **Π160**, **Π162**, **Π163**, **Π165**, **Π167**, **Π168** καὶ **Π170**). Στὶς περισσότερες περιπτώσεις ἡ βαφή φαίνεται νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ δήλωση ἢ τὸν τονισμὸ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν (ὅπως στὰ **Π140**, **Π143**, **Π149**, **Π152**, **Π154**, **Π159**, **Π162**, **Π163**, **Π169** καὶ **Π170**) καὶ σὲ μία περίπτωση μᾶλλον γιὰ τὴ δήλωση τοῦ τρόπου τοιχοποιίας (**Π165**). Ὡστόσο, τὸ **Π168** φαίνεται νὰ ἦταν ὀλόβαφο.

Τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ δείγματα συνιστοῦν τὰ **Π149**, **Π154** καὶ **Π165**. Στὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις, τὸ σωζόμενο τμήμα καὶ / ἢ τὰ ἐλάχιστα ἴχνη βαφῆς δὲν ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστωθεῖ ἐὰν ἡ βαφή κάλυπτε ὀλόκληρο τὸ ὁμοίωμα (ὅπως συμβαίνει π.χ. μὲ τὰ ὁμοιώματα ἀπὸ τὴν Κνωσὸ¹⁶³) ἢ ὀρισμένα μόνο μέρη, τὰ ὁποῖα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξαίρονταν. Πολὺ περισσότερο, δὲν μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἐὰν ὑπῆρχε κάποια προτίμηση ἢ συνήθεια γιὰ τὴ δήλωση συγκεκριμένων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν μὲ ὀρισμένο χρῶμα. Μία πιθανὴ ἔνδειξη χρήσης ἐρυθρῆς βαφῆς γιὰ τὸ σῶμα στύλων παρέχει τὸ **Π154**, ἢ ὁποῖα ὅμως ἀναιρεῖται ἀπὸ τὰ δείγματα **Π159** καὶ ἐνδεχομένως **Π140** καὶ **Π157**, ὅπου ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καστανὴ βαφή, καστανόμαυρη καὶ μελανὴ βαφή ἀντίστοιχα. Γενικά, φαίνεται ὅτι ἡ βαφή εἶχε καταρχὴν ἐνισχυτικὴ διακριτικὴ σημασία μεταξὺ διαφορετικῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τὰ ὁποῖα διαφοροποιοῦνταν στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια καὶ πλαστικά.

Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων δὲν μπορεῖ τίποτα νὰ λεχθεῖ μὲ βεβαιότητα, δεδομένου ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ σὲ καμμία περίπτωση οὔτε κὰν ἡ προέλευση τοῦ ἐκάστοτε τμήματος ἀπὸ μονώροφο ἢ διώροφο ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος. Ὡστόσο, μὲ βάση τὰ σωζόμενα τμήματα μπορεῖ νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ κατάταξη ὀρισμένων ἀπὸ αὐτὰ σὲ δύο τάξεις, ἀπὸ τὸ μικρότερο στὸ μεγαλύτερο ἀναλογικὰ μέγεθος: α) **Π141**, **Π145**, **Π147**, **Π156**, **Π167**, **Π170**, **Π171** καὶ β) **Π140**, **Π149**, **Π150**, **Π154**, **Π157**, **Π158**, **Π159**, **Π160**, **Π163**, **Π165**, **Π166**, **Π168**.

Γίνεται σαφὲς λοιπὸν ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ εἰδικὴ κατηγορία ἀναθημάτων, ποὺ ἀπαιτοῦσε ἰδιαίτερη ἰκανότητα κατασκευῆς – καὶ ἐνδεχομένως ἰδιαίτερο παραγγελιοδότη (βλ. παρακάτω, «1. Ἑρμηνεία»). Ἡ τελευταία αὐτῆ παρατήρηση ἰσχύει πολὺ περισσότερο γιὰ τὶς ἀναπαραστάσεις τοπιῶν, ἐὰν οἱ ὑποθέσεις ταύτισης εὐσταθοῦν.

163. Shoep 1994, 191, fig. 5 - 201, 17, 18.

5. ΣΚΕΥΗ

Όλες οι τράπεζες προσφορών του μινωικού ιεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθήρων εἶναι χειροποίητες ἀλλὰ ποικίλλουν ὡς πρὸς τὴν ποιότητα κατασκευῆς. Ἐτσι, οἱ **Π173**, **Π176** καὶ **Π177** παρὰ τὴν κακὴ διατήρηση καὶ κυρίως οἱ **Π172** καὶ **Π175** εἶναι κατασκευασμένες μὲ ιδιαίτερη φροντίδα, φανερὴ τόσο στὴν ἐπιλογή καὶ τὴν προετοιμασία τοῦ πηλοῦ καὶ τὴν ὄπτηση ὅσο, κυρίως, στὴν κανονικότητα τοῦ σχήματος καὶ τὴ διακόσμηση. Σημειώνεται ἐπίσης ὅτι ἡ τράπεζα προσφορῶν **Π174** εἶναι κατασκευασμένη ἀπὸ πλούσιο σὲ προσμείξεις πηλό, κατὰ τὴ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλα εὐρήματα τεχνικὴ (oatmeal). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ποιότητα ἐκτέλεσης δὲν ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς¹⁶⁴ ἀλλὰ ἀπὸ τὶς ιδιαίτερες συνθήκες τῆς ἀνάθεσης. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ πῆλινο σύνθετο σκεῦος **Π179**.

6. ΑΓΝΥΘΕΣ – ΣΦΟΝΔΥΛΙΑ

Όλες οἱ ἀγνύθες καθὼς καὶ τὰ δύο σφονδύλια εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ πηλό, λιγότερο ἢ περισσότερο πλούσιο σὲ προσμείξεις, ὅπως θὰ ἀναμενόταν. Τὰ δείγματα τόσο τῶν ἀκέραιων ἀγνύθων ὅσο καὶ τῶν ἀποσπασματικὰ σωζόμενων ἀκολουθοῦν μίᾳ κοινῇ, τυπικῇ κατὰ τὴ ΜΜ-ΥΜ περίοδο μορφολογία, ἡ ὁποία διευκόλυνε τὸν προσδιορισμὸ τοῦ βάρους¹⁶⁵. Ἐνα ἀπὸ τὰ δύο σχεδὸν ἀκέραια δείγματα, τὸ **Π193**, ἦταν καλυμμένο μὲ καστανὴ βαφή.

Όσον ἀφορᾷ τὸ μέγεθος, ὅλες οἱ δισκοειδεῖς ἀγνύθες, μὲ διαμέτρους ποῦ κυμαίνονται μεταξὺ 0.070 μ. περίπου (**Π186**) καὶ 0.085 μ. (**Π187**), συνιστοῦν μέτρια δείγματα τοῦ εἴδους¹⁶⁶. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ σφαιρικὴ ἀγνύθα **Π188**, μὲ διάμετρο ὑπολογιζόμενη σὲ 0.076 μ.

Τὸ βάρος ὅλων των δισκοειδῶν ἀγνύθων, ἐκτὸς τῆς **Π193**, κυμαίνεται – μετὰ ἀπὸ κατὰ προσέγγιση ὑπολογισμοὺς βάσει τῶν σωζομένων τμημάτων – μεταξὺ 0.050 χλγρ. (**Π185**) καὶ 0.250 χλγρ. (**Π187**), βρίσκονται δηλαδὴ ἐντὸς τῶν ἀναμενόμενων γιὰ τὶς μινωικὲς δισκοειδεῖς ἀγνύθες ὀρίων¹⁶⁷. Ἡ **Π193** διαφοροποιεῖται καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη, μὲ βάρος γύρω στὰ 0.020 χλγρ. (βλ. «1. Ἑρμηνεία»). Ἐντὸς τῶν ἀναμενόμενων ὀρίων βάρους βρίσκεται καὶ ἡ σφαιρικὴ ἀγνύθα **Π188**, μὲ βάρος 0.0270 χλγρ. περίπου.

Ἀπὸ πηλὸ χονδρόκοκκο, πλούσιο σὲ προσμείξεις εἶναι κατασκευασμένα καὶ τὰ δύο, πιθανότατα, σφονδύλια ποῦ βρέθηκαν. Τόσο ἡ διάμετρος ὅσο καὶ τὸ βάρος

164. Δηλαδή, ἡ ὑψηλὴ ποιότητα κατασκευῆς δὲν περιορίζεται στὰ λίθινα παράλληλα τοῦ εἴδους (βλ. παρακάτω).

165. Τζαχίλη 1997, 178.

166. Στὸ ἴδιο, 182.

167. Στὸ ἴδιο.

τους ύπολείπονται κάπως τοῦ μέσου ὄρου αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν ἀντικειμένων, ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 0.030-0.050 μ. καὶ γύρω στὰ 0.020 χλγρ. ἀντίστοιχα. Ἡ ἀπόκλιση αὐτὴ ἔρχεται νὰ προστεθεῖ στὴν ἀποκλίνουσα ἀπὸ τὰ συνήθη σχήματα μορφῆ τῶν δύο σφονδυλίων, παρόλο ποὺ αὐτὴ παρουσιάζει γενικὰ ἐξαιρετικὴ ποικιλία¹⁶⁸. Πάντως, γενικῶς τὰ ἐλαφρύτερα σφονδύλια θεωροῦνταν κατάλληλα γιὰ τὸ γνέσιμο μάλλινων ἢ λινῶν ἰνῶν μικρότερου μήκους ἐνῶ ἡ μικρὴ σχετικὰ μὲ τὸ βᾶρος διάμετρος ἐπέτρεπε ταχύτερη περιστροφή¹⁶⁹.

B. ΛΙΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Τόσο τὰ σκεύη ὅσο καὶ τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ λίθο τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθήρων, παρὰ τὴν ἀποσπασματικότητά τους, ἀφήνουν νὰ διαφανεῖ ἡ φροντίδα τῆς κατασκευῆς, ὁρατὴ στὴ συμμετρία ἢ τὴ διαύγεια τοῦ σχήματος τῶν ἀκέραιων ἢ μεγαλύτερων ἀποτμημάτων καθὼς καὶ στὴν ἀξιοποίηση τῶν φυσικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ὕλης κατασκευῆς. Στὴν πρώτη περίπτωση ἐντάσσονται τὰ κοχλιάρια **Λ5**, **Λ6**, **Λ7** καὶ **Λ8**, ὁ λύχνος **Λ12** καὶ τὸ ἀγγεῖο **Λ16**. Στὴ δεύτερη περίπτωση καταχωρίζονται οἱ τράπεζες προσφορῶν **Λ1**, **Λ2**, μὲ τὴν τελευταία νὰ συνιστᾷ ἓνα ἰσορροπημένο δείγμα τῆς ἀξιοποίησης τῶν φλεβῶν τοῦ μαρμάρου μὲ διακοσμητικὸ σκοπὸ.

Ἐντύπωση προκαλεῖ ἐπίσης ἡ ποικιλία τῶν ὕλων κατασκευῆς συγκριτικὰ μὲ τὸ μικρὸ δείγμα τῶν σωζόμενων ἀντικειμένων. Ἔτσι, ἀπὸ τὰ 18 συνολικὰ λίθινα σκεύη καὶ ἀγγεῖα, εἶναι κατασκευασμένα ἀπὸ:

- α) Διάφορα εἶδη μαρμάρου, 5 (οἱ τράπεζες προσφορῶν **Λ1** καὶ **Λ2** καὶ τὰ κοχλιάρια **Λ6**, **Λ7**, **Λ8**).
- β) Σερπεντινίτη, 3 (οἱ τράπεζες προσφορῶν **Λ3** καὶ **Λ4** καὶ τὸ ἀγγεῖο **Λ15**).
- γ) Rosso antico, 3 (οἱ λύχνοι **Λ11** καὶ **Λ12** καὶ τὸ ἀγγεῖο **Λ18**).
- δ) Lapis laeodaimonius, 2 (τὸ κοχλιάριο; **Λ10** καὶ τὸ ἀγγεῖο **Λ18**).
- ε) Στεατίτη, 2 (τὸ κοχλιάριο **Λ5** καὶ τὸ ἀγγεῖο **Λ16**).
- στ) Διαφορετικὰ εἶδη ἀσβεστόλιθου, 2 (τὸ κοχλιάριο; **Λ9** καὶ τὸ ἀγγεῖο **Λ14**).
- ζ) Γάβρο, 1 (τὸ ἀγγεῖο **Λ13**).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν προέλευση τῶν ὕλων κατασκευῆς, ἰδιαίτερα ἐπισημαίνεται ἡ παρουσία δύο ὕλων, τοῦ rosso antico καὶ τοῦ lapis laeodaimonius, ἀπὸ τὴ γειτονικὴ Λακωνία¹⁷⁰. Ἀνάλογη ποικιλία στὴν ὕλη κατασκευῆς φαίνεται ὅτι ἀπαντᾶται στὶς λίθινες τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ τὸ Γιούχτα, ὅπου ὅμως τὰ ἀντίστοιχα δείγματα μπορεῖ νὰ φτάνουν τὰ ἑκατό¹⁷¹.

168. Τζαχίλη 1997, 121.

169. Στὸ ἴδιο.

170. Μπάνου 2000, 389 καὶ 2003, 70-71.

171. Muhly 1985, 148-149.

III. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

A. ΠΗΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ – ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

Όλα τὰ ἀνθρώπινα εἰδώλια ἢ ἀναθηματικά μέλη ποὺ περιγράφτηκαν σώζονται πολὺ ἀποσπασματικά· ἔχουν ἀφήσει ὅμως εὐδιάκριτα ἴχνη τῆς ἀρχικῆς ποικιλίας καὶ ποιότητας ποὺ θὰ χαρακτήριζε αὐτὴ τὴν κατηγορία ἀναθημάτων τοῦ κυθηραϊκοῦ ἱεροῦ, λαμβανομένου ἰδιαίτερα ὑπόψη τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν σωζομένων δειγμάτων. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποικιλία, εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἐπιμέρους, μόνο, χαρακτηριστικὰ διαφορετικῶν κυθηραϊκῶν εἰδωλίων μπορεῖ νὰ συγκριθοῦν μὲ ἐπιμέρους χαρακτηριστικὰ κρητικῶν εἰδωλίων ποικίλης προέλευσης, γεγονός ποὺ πιστοποιεῖ γιὰ ἀκόμα μιὰ φορὰ τὴν ἰδιαιτερότητα ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς μινωικῆς τεχνικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας¹⁷². Ἡ ποικιλία γίνεται φανερὴ ἀκόμα καὶ μεταξὺ ὁμοειδῶν τμημάτων, ὅπως π.χ. κάτω ἄκρων εἰδωλίων, καθὼς καὶ στὴν ἀπόδοση λεπτομερειῶν ἔνδυσης (π.χ. Π1), ἐξάρτησης (ἴσως περιβραχιονίου στὸ Π3, περισφυρίων στὰ Π12, Π13, Π14), ἐξοπλισμοῦ (Π5) καὶ ὑπόδησης (Π11, Π12, Π15, Π16).

Εἰδικά, ἡ παρουσία δειγμάτων κάτω ἄκρων εἰδωλίων ποὺ φέρουν περισφύριο (Π12, Π13, Π14) εἶναι ἀξιοσημείωτη. Γενικά, περισφύρια φέρουν ἀνδρικές καὶ γυναικεῖες μορφές, κυρίως ὅμως ἄνδρες ποὺ συμμετέχουν σὲ πομπές ἢ λατρευτικὲς σκηνές¹⁷³. Στὴν περίπτωση τῶν Κυθήρων, ὅλα τα σωζόμενα δείγματα ἀνήκουν σὲ ἀνδρικές μορφές.

Ἡ Παπαεθυμίου-Παπανθίμου, συζητώντας τὰ χάλκινα παράλληλα καθὼς καὶ ἀπεικονίσεις περισφυρίων σὲ διάφορα ἀντικείμενα καὶ ὕλες, παρατηρεῖ ὅτι αὐτὰ συνοδεύουν μορφές γενικὰ πλούσια διακοσμημένες, ποὺ φαίνεται, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις, ὅτι κατεῖχαν ἱερὰ ἀξιώματα¹⁷⁴. Γενικότερα πάντως, θεωρεῖ ὅτι τὰ περισφύρια, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήματα, εἶναι δηλωτικὰ ὑψηλῆς θέσης ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας. Τὸ γεγονός μάλιστα, κατὰ τὴν ἴδια, ὅτι ἡ μορφή στὸ σφράγισμα τῶν Χανίων, γνωστὸ ὡς Master impression¹⁷⁵ φέρει περισφύριο ἐπάνω ἀπὸ μπότες (Π12) ἀποτελεῖ μιὰ ἐπιπλέον ἔνδειξη τῆς κοινωνικῆς αὐτῆς σημασίας

172. Ἡ τυπολογικὴ καὶ μορφολογικὴ ποικιλία εἶναι γενικὸ γνῶρισμα τῆς μινωικῆς εἰδωλοπλαστικῆς καὶ πιστοποιεῖται καὶ σὲ ἀνάλογα σύνολα εὐρημάτων, ὅπως τῆς Συλλογῆς Γιαμαλάκη ἢ τοῦ Τραόσταλου, ποὺ τίθενται πάντως σὲ εὐρύτερο χωροχρονικὸ πλαίσιο ἀπὸ αὐτὸ τοῦ

ἱεροῦ των Κυθήρων (Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 147-152).

173. Younger 1992, 274.

174. Παπαεθυμίου-Παπανθίμου 1986, 615-626, ἰδιαίτερα 624.

175. Hallager 1985, fig. 11, 14α.

τοῦ κοσμήματος, ὅπως καὶ ὁ στολισμὸς μὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς ὁμοειδῆ κοσμήματα¹⁷⁶. Ἡ Πιλάλη-Παπαστερίου θεωρεῖ τὰ κοσμήματα αὐτοῦ τοῦ τύπου περισσότερο ὡς δηλωτικὰ περαιτέρω προσωπικῆς διαφοροποίησης, ἐντὸς ἐνός, οὔτως ἢ ἄλλως, διαφοροποιημένου κοινωνικοῦ πλαισίου¹⁷⁷. Ἡ τάση αὐτῆς τῆς διαφοροποίησης μάλιστα ἐντείνεται στὴ διάρκεια τῆς ΥΜ περιόδου¹⁷⁸. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἐρμηνεῖα ἔχει γενικότερο χαρακτήρα καὶ περικλείει τὴν προηγούμενη, δεδομένου ὅτι ἄτομα ποὺ κατεῖχαν ἱερὰ ἀξιώματα ἀναμένεται νὰ διέθεταν καὶ αὐξημένο κύρος καὶ ιδιαίτερη κοινωνικὴ θέση, τὴν ὁποία δήλωναν καὶ μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο. Μία περαιτέρω τάση προσωπικῆς διαφοροποίησης μάλιστα θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἐκφράζουν τὰ παραδείγματα στολισμοῦ ἀνθρώπινων μορφῶν μὲ περισσότερα τοῦ ἐνός περισφύρια¹⁷⁹.

Ἡ ἴδια ἐρμηνεῖα μπορεῖ νὰ δοθεῖ καὶ στὴν περίπτωση τοῦ **Π15**, μὲ τὴν πιθανότητα ἢ παρουσία τοῦ ἐγχειριδίου νὰ παραπέμπει πρὸ συγκεκριμένα στὴν ιδιότητα τοῦ ἀναπαριστωμένου ὡς πολεμιστῆ (Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 168), πέρα ἢ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ δήλωση ἀνώτερης θέσης στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ὑποδήματος **Π16**¹⁸⁰.

Ἐντύπωση προκαλεῖ, τέλος, ἡ ἀπουσία πηλίνων γυναικείων εἰδωλίων¹⁸¹ – ἢ παρουσία τους μεταξύ τῶν χάλκινων εἰδωλίων εἶναι πολὺ μικρὴ – ἂν καὶ αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι συμπτωματικόν.

2. ΖΩΟΜΟΡΦΑ ΕΙΔΩΛΙΑ (Ἡ ΕΠΙΘΕΤΑ ΣΕ ΑΛΛΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ)

Ὅπως ἰσχύει στὴν περίπτωση τῶν ἀνθρώπινων εἰδωλίων ἀλλὰ καὶ τῆς μινωικῆς τέχνης γενικά, ἔτσι καὶ μεταξύ τῶν ζωόμορφων εἰδωλίων τῶν Κυθήρων δύσκολα ἀπομονώνονται κάποια ποὺ παρουσιάζουν τυπικὴ ὁμοιότητα μεταξύ τους. Ὅπου αὐτὸ συμβαίνει, ὅπως στὰ εἰδώλια τῶν πτηνῶν, ὀφείλεται περισσότερο στὴ λει-

176. Παπαευθυμίου- Παπανθίμου 1986, 625.

177. Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 169, 176.

178. Πιλάλη-Παπαστερίου 2000, 35. Ο Younger (1992, σημ. 12) κλίνει στὴν ἄποψη ὅτι οἱ μορφές ποὺ φέρουν περισφύρια μπορεῖ νὰ ἦταν «ἀφιερωμένες» ἢ κατὰ κάποιον τρόπο «θρησκευτικὰ δεσμευμένες» ἐντὸς τοῦ θρησκευτικοῦ πλαισίου τῆς ἐποχῆς.

179. Τὸ νὰ θεωρηθεῖ, πάντως, ἡ παρουσία στὸ ἴδιο εἰδώλιο περισσότερων τοῦ ἐνός εἴδους ἐξαρτημάτων ὡς ἔνδειξη ἀκόμα μεγαλύτερης κοινωνικῆς διαφοροποίησης εἶναι παρακινδύ-

νευμένο καὶ δὲν ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν διαθέσιμων στοιχείων (βλ. καὶ Πιλάλη - Παπαστερίου 1992, 176).

180. Στὰ εἰδώλια τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνὸ ἢ ποιότητα κατασκευῆς δὲν σχετίζεται εὐθέως μὲ τὴ δήλωση ἐξαρτημάτων, δεδομένου ὅτι ἡ πολὺ καλὴ ποιότητα κατασκευῆς δὲν ἐξαντλεῖται σὲ αὐτά (βλ. καὶ Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 182-183).

181. Μὲ τὴν ἐπιφύλαξη τὸ **Π10** νὰ ἀνήκει σὲ γυναικεῖα μορφή.

τουργία τους (ως ἐπιστέψεων, ἐνδεχομένως, ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων) καὶ ὄχι σὲ ἀνεξάρτητη αὐτῆς μηχανικὴ ἐπανάληψη. Ἡ μορφολογικὴ αὐτὴ ποικιλία εἶναι ἐξάλλου ἀναμενόμενη, ἐὰν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ διάρκεια χρήσης τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς, ἀπὸ τῆ ΜΜ ΙΒ ἕως τὴν ΥΜ ΙΒ περίοδο.

Μεταξὺ τῶν εἰδωλίων βοοειδῶν, ὡστόσο, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὴν πολυπληθέστερη ὁμάδα, διακρίνονται ὀρισμένες ὁμοιότητες ποὺ παραπέμπουν σὲ κοινὰ πρότυπα καὶ πιθανῶς σὲ χρονικὴ ἐγγύτητα κατασκευῆς. Ἔτσι, ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴ μορφή ἀλλὰ καὶ τὴν τεχνικὴ κατασκευῆς καὶ τὸ μέγεθος παρουσιάζουν οἱ μικροσκοπικὲς κεφαλὲς εἰδωλίων βοοειδῶν **Π25** καὶ **Π26**, οἱ κορμοὶ εἰδωλίων βοοειδῶν **Π34**, **Π38** (παρὰ τὴ διαφορὰ στὴ στάση τοῦ ζώου) καὶ **Π39**, τόσο ὡς πρὸς τὴ μορφή ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπία καὶ τὸ μέγεθος, οἱ ὅπλεις εἰδωλίων βοοειδῶν **Π45**, **Π48**, **Π55**, **Π56** καὶ τὸ ἄκρο εἰδωλίου βοοειδοῦς **Π47**. Τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ μεταξὺ τῶν κεράτων εἰδωλίων βοοειδῶν **Π64**, **Π75** καὶ **Π82** ὅσον ἀφορᾷ τὸ χαλαρὸ πλάσιμο, τὴν κλίση καὶ τὴν ἀποστρογγυλεμένη ἀπόληξη, μεταξὺ τῶν κεράτων **Π70** καὶ **Π79**, μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ἔντονη κάμψη καὶ τὴν ὀξεία ἀπόληξη, καθὼς καὶ τῶν κεράτων **Π81** καὶ **Π88**, μὲ τὴν ἔντονη πρὸς τὰ ἔξω κλίση. Ἐνδιαφέρον εἶναι ἐπίσης ὅτι τὰ **Π25** καὶ **Π26**, τὰ **Π34**, **Π38** καὶ **Π39**, τὰ **Π45** καὶ **Π48** βρέθηκαν ἐγγύτατα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, γεγονός ποὺ δημιουργεῖ εὐλόγα ἐρωτήματα γιὰ τὴν πιθανότητα κοινῆς ἀνάθεσης ἢ συγκέντρωσης ὁμοειδῶν ἀναθημάτων στὸν ἴδιο χῶρο τοῦ ἱεροῦ (βλ. Παράρτημα).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Πετσοφᾶ (βλ. II «Κατάλογος», **Π98**) εἰδώλια σκύλων ἔχουν ἀναγνωριστεῖ στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα βάσει τοῦ τρόπου ἀπόδοσης τῶν αὐτιῶν καί, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, τῆς ὀρθιας οὐρᾶς¹⁸², δεδομένου ὅτι ὁ κορμὸς καὶ οἱ κεφαλὲς εἶναι πολὺ σχηματικὰ ἀποδοσμένες. Σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτὰ ἡ κεφαλὴ σκύλου **Π98** εἶναι ἀποδοσμένη μὲ σαφήνεια.

Ἀπὸ τὰ λοιπὰ ζωόμορφα ἀντικείμενα, πέρα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ παριστάνουν πτηνά (**Π104** καὶ **Π107-Π112**) καὶ στὰ ὅποια ἔγινε ἀναφορὰ παραπάνω (βλ. καὶ στὴ συνέχεια), μορφικὴ ὁμοιότητα παρουσιάζουν τὰ εἰδώλια σκορπιῶν **Π100** καὶ **Π101**, ποὺ ἐπίσης βρέθηκαν ἐγγύτατα τὸ ἓνα στὸ ἄλλο (βλ. Παράρτημα), ὅπως ἐξάλλου καὶ τὰ ὑπόλοιπα δύο ἀπὸ τὴν ἴδια κατηγορία (**Π99** καὶ **Π102**).

Τὰ τέσσερα πῆλινα εἰδώλια σκορπιῶν καθὼς καὶ τὸ χάλκινο ἀντίστοιχό τους¹⁸³ ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων ἀποτελοῦν τὰ μοναδικὰ ἕως τώρα γνωστὰ δείγματα τοῦ εἴδους. Ἡ ἀπόδοση τῶν πῆλινων ὁμοιωμάτων εἶναι σχηματικὴ ἀλλὰ

182. Zeimbekis 1998, 99, fig. 17.

183. Σακελλαράκης 1997.

περιλαμβάνει όλα τὰ βασικά γνωρίσματα τοῦ ἐντόμου: Ποδοσιαγόνες μὲ ἔντονη κλίση καὶ ἀγκιστροειδή, ἀνασηκωμένη οὐρά. Σὲ μιὰ περίπτωση μάλιστα (Π101) ἀποδίδεται ἡ κεφαλή ἐνιαία μὲ τὸ σῶμα, δεδομένου ὅτι στὴν πραγματικότητα τὸ ἔντομο ἔχει κεφαλοθώρακα. Τὸ σῶμα σὲ δύο περιπτώσεις ἀποδίδεται ἔλλειψοειδές (Π100, Π102), ὅπως καὶ στὸ χάλκινο ἀντίστοιχο, ἐνῶ στὰ ἄλλα δύο (Π99, Π101) δείγματα πεπλατυσμένο τριγωνικό. Ἡ διαφορὰ ὀφείλεται, προφανῶς, στὸ γεγονός ὅτι πρόκειται γιὰ ἔργο διαφορετικῶν τεχνιτῶν· τὰ εἰδώλια μὲ πεπλατυσμένο τριγωνικὸ σῶμα ὅμως εἶναι πιθανότατα ἔργα τοῦ ἴδιου τεχνίτη. Κατὰ τὰ λοιπὰ, στὰ εἰδώλια Π100 καὶ Π102 δηλώνεται κεντρικὴ νεύρωση στὴν πλάτη ἐνῶ, λόγω τοῦ ὑλικοῦ κατασκευῆς καὶ τοῦ μεγέθους, δὲν δηλώνονται τὰ ζεύγη τῶν ποδιῶν, τὰ ἄρθρα τῆς οὐρᾶς οὔτε οἱ ἀπολήξεις τῶν ποδοσιαγόνων. Συγκριτικὰ μὲ τὸ ἀκέραιο σωζόμενο χάλκινο εἶδωλο σκορπιοῦ, τὰ πήλινα εἰδώλια δίνουν τὴν ἐντύπωση ἐντονότερης σχηματικότητας.

Ὅμοιάματα πτηνῶν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἀρκετοὺς, διαφορετικοὺς χώρους τῆς Κρήτης ἀπὸ τὴ Νεολιθικὴ ἀκόμα περίοδο¹⁸⁴. Κατὰ τὴ ΜΜ II καὶ τὴν ΥΜ III περίοδο, μικροσκοπικὰ ὁμοιάματα πτηνῶν ἐμφανίζονται ὡς ἐπιστέψεις σὲ ὁμοιάματα ἀρχιτεκτονημάτων καὶ σὲ γυναικεῖα εἰδώλια τοῦ τύπου τῆς «θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν» ἀντίστοιχα. Πασίγνωστα ἀνάμεσά τους εἶναι τὰ πτηνὰ μὲ ἀναδιπλωμένα φτερὰ ποὺ ἐπιστέφουν τοὺς κιονίσκους τοῦ λεγομένου «τρικιονίου ἱεροῦ» ἀπὸ τὸ παλαιὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ¹⁸⁵, καθὼς καὶ τὰ πτηνὰ ποὺ ἐπικάθηνται στὴν κεφαλή θεᾶς ἀπὸ τὸ Γάζι¹⁸⁶. Στὴν τελευταία κατηγορία ἀνήκουν καὶ ἀνάλογα δείγματα ἀπὸ τὸ Καρφί, τὸ Καβούσι¹⁸⁷ καὶ τὸ Ἱερὸ τῶν Διπλῶν Πελέκεων τῆς Κνωσοῦ¹⁸⁸, ὅπου, μάλιστα, τὸ εἶδωλο τῆς θεᾶς συνοδεύεται ἀπὸ ἀνδρικό εἶδωλο ποὺ προσέφερε πτηνό. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἐπίσης καὶ τὸ ὁμοίωμα πτηνοῦ ποὺ συνοδεύει σύμπλεγμα χορευτριῶν ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο¹⁸⁹ καί, βεβαίως, τὰ μινωικῆς ἔμπνευσης καὶ πιθανότατα κατασκευῆς ἔκτυπα ὁμοιάματα τριμερῶν ἱερῶν ἀπὸ τοὺς τάφους III καὶ IV τοῦ περιβόλου Α τῶν Μυκηνῶν¹⁹⁰.

184. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται: Νεολιθικὸ ὁμοίωμα πτηνοῦ ἀπὸ τὴν Κνωσό (Evans 1921, 44, fig. 11-1a), σφραγίδα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο σὲ σχῆμα πτηνοῦ ποὺ προστατεύει τὸ μικρὸ του ἀπὸ τὴν Κουμάσα - ΠΙΜ III (Evans, στὸ ἴδιο, 117, fig. 86a), ἀγγεῖο σὲ σχῆμα πτηνοῦ ἀπὸ τὴν Κνωσό (Evans, στὸ ἴδιο, 146, fig. 107), ὁμοίωμα πτηνοῦ ἐντὸς ἀγγείου ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο - ΜΜ I-II (Evans, στὸ ἴδιο, 180, fig. 130a).

185. Evans, στὸ ἴδιο, 221, fig. 166. Σακελλαρά-

κης 1983, 24, Α.Μ. Ἡρακλείου 2582.

186. Σακελλαράκης 1983, 91, Α. Μ. Ἡρακλείου 9306.

187. Gesell 2000, 500-502 καὶ 506, ill. 3.

188. Evans 1928, 339-340, fig. 192-193. Gesell 2000, 498.

189. Evans 1930, 72-73, fig. 41.

190. Karo 1930-1973, 48, Taf. XXVII καὶ 74-75, Taf. XVIII ἀντίστοιχα καὶ Shaw 1978, 429, fig. 1.

Ὅμοιάματα πτηνῶν δὲν λείπουν ἀπὸ ἱερὰ κορυφῆς, ὅπως τοῦ Πετσοφᾶ¹⁹¹, τοῦ Γιούχτα¹⁹², καὶ τοῦ Βρύσινα¹⁹³ ἢ καὶ ἀπὸ ἄλλους χώρους (π.χ. ἀπὸ τὴν οἰκία Ε τῶν Μαλίων, σὲ μεγάλο μέγεθος¹⁹⁴ ἢ ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα)¹⁹⁵. Ὁ Evans εἶχε χαρακτηρίσει τὰ πτηνὰ ὡς περιστέρια ἀλλὰ ἀναμφισβήτητες ἐνδείξεις γι' αὐτὴ τὴν ἀπόδοση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν λόγω τοῦ μικροῦ μεγέθους τῶν ὁμοιωμάτων καὶ τοῦ σχηματικοῦ τρόπου ἀπόδοσης¹⁹⁶. γι' αὐτὸ καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἀπόδοσής τους σὲ συγκεκριμένο εἶδος ἔχει ὑποχωρήσει.

Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, τὰ πτηνὰ παρουσιάζονται εἴτε ἐν πτήσῃ, μὲ τὰ φτερὰ σὲ ἔκταση, εἴτε σὲ ἀνάπαυση, μὲ ἀναδιπλωμένα φτερὰ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρώτην περίπτωσιν, μὲ ἐξαίρεση τὰ πτηνὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Γιούχτα ποὺ χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἔντονη κίνηση καὶ ἐνδεχομένως νὰ ἦταν αὐτοτελῆ ἀναθήματα¹⁹⁷, ἡ κίνηση τῶν ὑπολοίπων εἶναι συμβατικὴ γι' αὐτὸ καὶ παρόλο ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἀποδίδονται ἐν πτήσῃ, αὐτὰ ἐπιστέφουν εἰδώλια ἢ ἀρχιτεκτονήματα¹⁹⁸. Τὰ ὁμοιώματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων ἀντιπροσωπεύουν τὴν κατηγορίαν τῶν πτηνῶν ποὺ ἀποδίδονται σὲ ἀνάπαυση (**Π105**, **Π107**, **Π108**, **Π109**, **Π110**, **Π111**, **Π113**) ἐνῶ οἱ τριγωνικὲς ἀπολήξεις ὑποδεικνύουν ὅτι αὐτὰ στερεώνονταν σὲ ἄλλα ἀντικείμενα¹⁹⁹, ὁ σημαντικὸς δὲ ἀριθμὸς ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων ποὺ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων θὰ ἐπέτρεπε τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐνδεχομένως τὰ ὁμοιώματα πτηνῶν νὰ ἐπέστεφαν κάποια ἀπὸ αὐτά. Μὲ τὰ πτηνὰ ἀπὸ τὰ ἱερὰ κορυφῆς ποὺ προαναφέρθηκαν, αὐτὰ τῶν Κυθήρων ἔχουν γενικὴ ὁμοιότητα (τὰ πτηνὰ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Γιούχτα ἔχουν γενικὰ ἀποδοθεῖ πρὸ φυσιοκρατικὰ) ἀλλὰ εἶναι κατὰ τι μικρότερα σὲ μέγεθος καὶ λεπτότερης, παρὰ τὴν σχηματικὴ ἀπόδοση, ἐκτέλεσης, ὅπως φαίνεται πρὸ καθαρὰ στὴν περίπτωσιν τοῦ **Π104**, ποὺ σώζεται σχεδὸν ἀκέραιον. Ἐπίσης, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁμοιωμάτων πτηνῶν ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων εἶναι πολὺ μικρότερος ἀπὸ αὐτὸν τῶν εἰδωλίων τοῦ Γιούχτα. Τὸ εἶδωλιον **Π105**, ὡστόσο, δὲν ἔχει παράλληλον ὡς πρὸς τὸ μέγεθος καὶ τὴν μορφήν.

191. Rutkowski 1991, 110, table XCVII 5-9.

192. Καρέτσου 1976, 415, πίν. 230 ε, ζ, ἐν πτήσῃ καὶ μὲ ἀναδιπλωμένα φτερὰ ἀντίστοιχα, 1978, 256, πίν. 170β-γ ἐν πτήσῃ, 1981, 405.

193. Δαβάρης 1974, 210.

194. Gesell 1985, 34, fig. 103.

195. D'Agata 1999, 26, Tav. II, A8.

196. Evans 1901, 105 καὶ 1901-1902, 100.

197. Αὐτοτελῆ ὁμοιώματα πτηνῶν ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἱερὰ στὰ Γουρνιά καὶ στὴ Γόρτυνα ἀλλὰ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις συσχετίζονται μὲ εἰδώλια τῆς «θεᾶς μεθ' ὑψωμένων χειρῶν» (Gesell 2000, 499, 501).

198. Ἐκτὸς καὶ ἂν ἀποδίδεται ἡ στιγμὴ προσγειώσῃς τους στὴ στέγη. Γιὰ πιθανὴ ἐρμηνείαν τους ὡς συμβόλων τῆς ἐπιφάνειας τῆς θεότητος βλ. «VI. Ἐρμηνεία». Τὰ ὁμοιώματα πτηνῶν ἀπὸ τὸ Βρύσινα ἀνήκουν καὶ στὶς δύο κατηγορίες. Ὁ ἀνασκαφέας μάλιστα ἀναρωτιέται κατὰ πόσον μπορεῖ νὰ «πρόκειται περὶ συνήθων ζωδίων ἢ περὶ παραστάσεων τῆς ἐπιφάνειας τῆς θεότητος» (Δαβάρης, σημ. 192).

199. Πρβ. καὶ τὴν παρατήρησιν τῆς Καρέτσου γιὰ τὴν σπανιότητα δήλωσῃς ποδιῶν στὰ εἰδώλια πτηνῶν τοῦ Γιούχτα (1978, 256).

Μέχρι σήμερα έχουν γίνει γνωστά έξι πήλινα όμοιώματα τριτώνων, εκ των οποίων τρία προέρχονται από τον αποθέτη του Ύπογειού των Ύφαντικών Βαρών της Κνωσοῦ, δύο από τα Γουρνιά και ένα από αποθηκευτικό χώρο του Άνεξάρτητου Ίεροῦ με θρανίο των Μαλίων²⁰⁰. Τα όμοιώματα της Κνωσοῦ σώζονται ἀκέραια ἀλλὰ εἶναι μικρῶν διαστάσεων συγκριτικὰ μετὰ τὰ ὑπόλοιπα δείγματα τοῦ εἴδους, φυσικὰ ἢ ἀπὸ διάφορα ὑλικά. Τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο όμοιώματα τῶν Γουρνιῶν ἔχει μεγάλο μέγεθος, συγκρινόμενο μετὰ αὐτὸ τοῦ Π115 τῶν Κυθήρων (στὸ βαθμὸ πὸ τὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ τελευταίου ἐπιτρέπει τὴ σύγκριση). Αὐτὰ τὰ δύο ἀποτελοῦν τὰ μεγαλύτερα πήλινα όμοιώματα καθὼς καὶ δύο ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα δείγματα τοῦ εἴδους συνολικά²⁰¹.

Τὰ σωζόμενα τμήματα τῶν δύο κυθηραϊκῶν όμοιωμάτων τριτώνων δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ τὴ συναγωγή συμπερασμάτων ὡς πρὸς ἐνδεχόμενες ἰδιαιτερότητες τῆς μορφῆς τους, ὅσον ἀφορᾷ τὸ κυρίως σῶμα²⁰². Μετὰ βάση τὰ ὑπάρχοντα δείγματα τοῦ εἴδους, δὲν θὰ ἦταν παράτολμο νὰ ὑποθέσουμε μία κοινὴ μορφή τοῦ κυρίως σώματος καὶ γιὰ τὰ δύο προηγούμενα εὐρήματα. Τὸ Π114 πάντως, πὸ σώζει τὴν κατώτατη ἀπόληξη τοῦ όμοιώματος, δείχνει ὅτι καὶ τὰ πήλινα δείγματα, ὅπως καὶ τὰ λίθινα παράλληλά τους²⁰³, δὲν ἔφεραν ὀπὴ καὶ ἐπιβεβαιώνει χρῆση τους διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴ ὡς ρυτῶν ἢ ὡς ἠχειῶν. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως καὶ ἡ δήλωση ὀπῆς νὰ μὴν εἶχε κριθεῖ ἀπαραίτητη στὸ πήλινο ἀντίστοιχο τοῦ ὀστρέου, ἐὰν αὐτὸ λειτουργοῦσε ὡς σύμβολο-ἀνάθημα, ἢ ἀπλὴ παρουσία τοῦ ὀποίου ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ δηλώσει τὴν εὐλάβεια τοῦ ἀναθέτη πρὸς τὴ θεότητα μετὰ τὴν ὀποία αὐτὸ ἦταν πιθανῶς συνυφασμένο.

Ἡ πλούσια (μελανὴ) βαφή, τέλος, πὸ θὰ κάλυπτε ἀρχικὰ ὀλόκληρο τὸ Π114 ἀπαντᾷται καὶ στὰ ὑπόλοιπα γνωστὰ πήλινα όμοιώματα. Συγκεκριμένα, τὰ όμοιώματα τῆς Κνωσοῦ φέρουν διακόσμηση ἀπὸ λευκὲς καὶ ἐρυθρὲς ταινίες ἐνῶ τὰ όμοιώματα τῶν Γουρνιῶν ἐρυθρὴ βαφή²⁰⁴.

3. ΚΕΡΑΤΑ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗΣ

Καὶ ἡ κατηγορία τῶν κεράτων καθιέρωσης παρουσιάζει μεγάλη μορφικὴ ποικιλία, πὸ ἀνακλᾷ τόσο τὴ μοναδικότητα τῶν όμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων τῶν ὀποίων τὰ περισσότερα όμοιώματα κεράτων καθιέρωσης ἀποτελοῦσαν ἐπίστεψη ἢ τμήμα, ὅσο καὶ τὴ γενικότερη ποικιλομορφία τῆς μινωικῆς τέχνης.

200. Åstrom καὶ Reese 1990, 11.

201. Στὸ ἴδιο, 7-11.

202. Στὸ ἴδιο, 7.

203. Gesell 1985, 35.

204. Åstrom καὶ Reese 1990, 7-11.

Μπορεί να διακριθούν πέντε τάξεις μεγέθους: α) Μικροσκοπικά. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται τα **Π120, Π127, Π129** και **Π139**. β) Με μήκος βάσης μέχρι 0.030 μ. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα περισσότερα δείγματα, δηλαδή τα **Π116, Π118, Π119, Π121, Π123, Π124, Π132, Π133** και **Π138**. γ) Με μήκος βάσης μεταξύ 0.040 μ. και 0.050 μ. Έδω εντάσσονται τα **Π117, Π122** (άλλα πλατιά βάση), **Π126** και **Π134**. δ) Με ύψος από 0.040 μ. έως 0.050 μ. περίπου και σχετικά δείγματα τα **Π125, Π128, Π131, Π135** και **Π137**. Από αυτά τα **Π135** και **Π137** έχουν τραπεζοσχημη βάση.

Τα **Π130** και **Π136** έχουν ιδιαίτερο μέγεθος και σχήμα. Αξιοπρόσεκτη είναι η παράξενη διαμόρφωση του **Π130**, η οποία θυμίζει σχηματοποιημένη ταυροκεφαλή χωρίς να μπορεί να δοθεί ικανοποιητική εξήγηση αυτής της επιλογής από την πλευρά του τεχνίτη. Όμοιώματα κεράτων καθιέρωσης από άλλα ιερά κορυφής δεν αναφέρονται.

4. ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΠΙΩΝ

Ακόμα και μία πρόχειρη επίσκόπηση των εύρημάτων αυτής της κατηγορίας φανερώσει τη μορφική ποικιλία που τα χαρακτηρίζει (πρβ. π.χ. τα **Π149, Π159, Π160, Π165**). Η έντύπωση αυτή γίνεται ισχυρότερη, εάν ληφθεί υπόψη ο πολύ μικρός αριθμός των μέχρι τώρα γνωστών δειγμάτων καθώς και ο μεμονωμένος και σε έκταση μικρός, συγκριτικά, ανασκαφικός χώρος του μινωικού ιερού των Κυθήρων.

Το περιορισμένο εύρος χρονολόγησης, μάλιστα, των εύρημάτων – στο σύνολό τους σχεδόν χρονολογούνται στη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο – δημιουργεί την αίσθηση ύπαρξης μιμητικού ρεύματος («μόδας»), με έντονο άτομικό περιεχόμενο, αν και τα σωζόμενα τμήματα δεν αφήνουν πολλά περιθώρια για επιμέρους χαρακτηρισμούς των εύρημάτων ως όμοιωμάτων ιδιωτικών κατοικιών ή δημοσίων κτιρίων, με ιερό ή μη χαρακτήρα²⁰⁵.

5. ΣΚΕΥΗ

Ός αφετηρία της τυπολογίας των πήλινων τραπεζών προσφορών από το μινωικό ιερό των Κυθήρων χρησίμευσε ή αντίστοιχη τυπολογία των λίθινων μινωικών

205. Για πιθανή ανανέωση της λατρείας στα ιερά κορυφής κατά τη Νεοανακτορική περίοδο με έμφαση στην οικιακή ή ανακτορική της

έκφανση, όπως αυτή υποδηλώνεται σε όμοιώματα αρχιτεκτονημάτων διαφόρων κατηγοριών βλ. Ρεθεμιωτάκης 1998, 144-146.

δειγμάτων που επιχείρησε η Muhly, όρίζοντας ως βασικό κριτήριο διάκρισης τὸ σχῆμα τοῦ σώματος τοῦ σκεύους²⁰⁶.

Σύμφωνα με τὴ διάκριση αὐτή, οἱ τράπεζες προσφορῶν χαρακτηρίζονται ως ὀρθογώνιες ἢ κυκλικές. Σημειώνεται πάντως, ὅτι τὸ κριτήριο αὐτὸ δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀπρόσκοπτη τυπολογικὴ διάκριση τῶν τραπεζῶν προσφορῶν ἀπὸ τὰ Κύθηρα, δεδομένου ὅτι στὶς περισσότερες περιπτώσεις μόνο ἓνα μικρὸ τμήμα τοῦ σώματος σώζεται, σὲ ἀντίθεση με τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια, ἢ διαμόρφωση τῆς ὁποίας ὅμως δὲν ἐπαρκεῖ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό.

Ἀπὸ τὶς ἑπτὰ πῆλινες τράπεζες προσφορῶν τῶν Κυθῆρων, μία (Π175) ἀνήκει στὸν τύπο A1a («ὀρθογώνια με εὐθεῖες πλευρὲς ποὺ στενεύουν ἑλαφρῶς πρὸς τὴν ἐπίπεδη βάση»), μία (Π173) στὸν τύπο AVI («ὀρθογώνια με πλαστικὲς ἐξοχὲς στὶς πλευρές»), τέσσερις (Π172, Π176, Π177, Π178) φαίνεται νὰ ἀνήκουν στὸν τύπο AVII («ὀρθογώνια, με πόδια») καὶ μία (Π174), με μεγαλύτερη ἐπιφύλαξη, στὸν τύπο BII («κυκλικὴ με προεξέχουσα βάση»).

Ὁ τύπος A1a, μία παραλλαγή τοῦ ἀπλούστερου τύπου (A1) ὄλων, ἐμφανίζεται στὴν Παλαιοανακτορικὴ περίοδο ἀλλὰ γνωρίζει διάδοση καὶ κατὰ τὴν ἐπόμενη, Νεοανακτορικὴ περίοδο. Μία πιὸ περίτεχνη μορφή αὐτοῦ τοῦ τύπου ἀποτελεῖ ὁ τύπος AVI, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξελίσσεται με τὴ σειρά του κατὰ τὴν περίοδο τῶν Νέων Ἀνακτόρων καὶ ὁ τύπος AVII, ὁ ὁποῖος γνωρίζει πολὺ μεγάλη διάδοση²⁰⁷. Ὁ τύπος BIII τέλος συνιστᾷ τὴ δημοφιλέστερη ἐκδοχὴ τοῦ τύπου (BII), ποὺ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορά κατὰ τὴν ἴδια περίοδο (Muhly 1985, 82-83).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέγεθος καὶ τὶς ἀναλογίες, στὸν βαθμὸ ποὺ αὐτὰ μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθοῦν πέρα ἀπὸ τὸ ἀκέραιο παράδειγμα # Π175, ὅλες οἱ τράπεζες προσφορῶν εἶναι μικκύλες, με ἐξαίρεση τὸ # Π172, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ ως μετρίου μεγέθους, σύμφωνα με τὰ κριτήρια τῆς Muhly (1985, 85). Ἐπίσης, ὅλες ἐπιβεβαιώνουν τὴν τάση τῆς Νεοανακτορικῆς ἐποχῆς γιὰ χαμηλότερα καὶ πλατύτερα σχήματα τοῦ εἴδους, ἢ ὁποῖα ἔχει παρατηρηθεῖ καὶ γιὰ τὰ λίθινα παράλληλά τους. Ἐξάλλου, οἱ ἀντιστοιχίες τόσο στὰ σχήματα – μεταξύ πῆλινων καὶ λίθινων τραπεζῶν προσφορῶν – ὅσο καὶ στὴ διακόσμηση – μεταξύ πῆλινων καὶ μετάλλινων παραλλήλων τοῦ εἴδους στὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο ἐντείνονται²⁰⁸.

206. Muhly 1985, 8. Ἡ προηγούμενη διάκριση τοῦ Warren (1969, 62) χρησιμοποιοῦσε ως βασικά κριτήρια διάκρισης τὸ μέγεθος, τὸ γενικὸ σχῆμα τοῦ σώματος καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τὸ σχῆμα τῆς βάσης, όρίζοντας περισσότερες κύριες κατηγορίες. Ὅπου κρίνεται σκόπιμο, γίνεται ἀναφορὰ καὶ στὴ διάκριση αὐτὴ σὲ σχέση εἴτε με τὰ πῆλινα εἴτε με τὰ λίθινα δείγματα τοῦ εἴδους.

207. Βλ. «I. κατάλογο ἀρ. 5, Σκευή». Οἱ τύποι A1a καὶ AVI μπορεῖ νὰ ἐνταχθοῦν στὴν κατηγορία 1 (1D καὶ 1F) τοῦ Warren, γιὰ τὴν ὁποῖα ὁ συγγραφέας σημειώνει ὅτι ἐμφανίζεται μόνο σὲ λίθινα δείγματα τοῦ εἴδους (1969, 169). Τὰ εὐρήματα τῶν Κυθῆρων ἐπιβεβαιώνουν τὴν παρουσία αὐτῶν τῶν τύπων καὶ σὲ πηλό.

208. Muhly, σημ. 104.

Συμπερασματικά, τὸ μικρὸ ἀλλὰ ὄχι εὐκαταφρόνητο δεῖγμα τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς ἀπὸ τὰ Κύθηρα φαίνεται νὰ συγκεντρώνει τοὺς δημοφιλέστερους τύπους τραπεζῶν προσφορῶν τῆς Νεοανακτορικῆς περιόδου σὲ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία μὲ τὰ λίθινα παράλληλα. Παραδείγματα ἀπὸ ἄλλα ἱερὰ κορυφῆς δὲν εἶναι γνωστά.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ σύνθετο σκεῦος (Π179), ὁ Warren διακρίνει πέντε τύπους (Α-Ε), μὲ βάση τὸ γενικὸ σχῆμα καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκβαθύνσεων – τετράγωνο γιὰ τοὺς τύπους Α καὶ Β, μὲ δύο ἢ τέσσερις ἐκβαθύνσεις ἀντίστοιχα, ἔλλειπτικό, μὲ δύο ἐκβαθύνσεις γιὰ τὸν τύπο C καὶ μὲ τρεῖς ἢ περισσότερες ἐκβαθύνσεις γιὰ τὸν τύπο Ε – ἐνῶ πραγματικὰ σύνθετος εἶναι ὁ τύπος D²⁰⁹. Γίνεται φανερὸ ὅτι τὸ τμήμα τοῦ Π179 ποὺ σώζεται δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀπόδοσή του σὲ συγκεκριμένο τύπο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐξαρτᾶται καὶ ἡ χρονολόγησή του (βλ. «V. Χρονολόγηση»).

6. ΑΓΝΥΘΕΣ – ΣΦΟΝΔΥΛΙΑ

Ἀπὸ τοὺς τέσσερις τύπους μινωικῶν ἀγνύθων – δισκοειδεῖς, σφαιρικές, σφαιρικές μὲ αὐλακώσεις, καὶ παραλληλεπίπεδες μὲ ὀπές στὶς γωνίες²¹⁰ – ἀντιπροσωπεύονται στὰ σχετικὰ εὐρήματα τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ δύο: Οἱ δισκοειδεῖς μὲ ἕξι δείγματα (Π185, Π186, Π187, Π190, Π191, Π193) καὶ ἡ σφαιρική μὲ ἓνα (Π188), ἐνῶ δύο ἀγνύθες (Π189 καὶ Π192) φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν παραλλαγές τῶν δύο προηγούμενων τύπων ἀντίστοιχα. Μὲ ἐξαίρεση τὴν Π191 ποὺ φέρει δύο κυκλικές ὀπές στὸ ἀνώτερο κεντρικὸ τμήμα, οἱ ὑπόλοιπες δισκοειδεῖς ἀγνύθες φέρουν μία. Προφανῶς ἡ διαφορὰ αὐτὴ ὀφειλόταν στὴν ἀνάγκη νὰ διαιροῦνται τὰ σημόνια στὰ δύο καὶ ἔτσι νὰ κατανέμεται ἡ τάση. Καὶ στὶς ἀγνύθες μὲ μία ὀπὴ ὅμως, ἡ κατανομή τῆς τάσης θὰ μπορούσε, ἐὰν χρειαζόταν, νὰ γινόταν μὲ τὴ βοήθεια μικροῦ τεμαχίου ξύλου στὸ ὁποῖο θὰ δένονταν τὰ σημόνια²¹¹. Οἱ δισκοειδεῖς ἀγνύθες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνὸ ὡστόσο δὲν φέρουν ἴχνη τοῦ τρόπου πρόσδεσής τους στὸ σημόνι οὔτε ἐγγράφατα σημεῖα στὸ σῶμα, ὅπως αὐτὲς ἀπὸ τὸ Ἀκρωτήρι τῆς Θήρας²¹².

Οἱ δύο πολυπληθέστεροι τύποι μινωικῶν ἀγνύθων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς Κρήτης²¹³, οἱ δισκοειδεῖς καὶ οἱ σφαιρικές, διαφοροποιοῦνται καὶ ὡς πρὸς τὸ βᾶρος, τὸ ὁποῖο

209. Warren 1969, 11-12.

210. Τζαχίλη 1997, 181.

211. Στὸ ἴδιο, 190.

212. Στὸ ἴδιο, 188-190, εἰκ. 95-98, 101. Οἱ ἀγνύθες ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὸ γειτονικὸ οἰκισμὸ στὸ Καστρί ἀνήκουν στὶς δισκοειδεῖς, μὲ

μία ἢ δύο ὀπές, καὶ στὶς παραλληλεπίπεδες μὲ ὀπές στὶς γωνίες [Coldstream & Huxley 1972, π.χ. Pl. 59 – 61. Οἱ παραλληλεπίπεδες ἀγνύθες μὲ ὀπές εἶχαν ἀποδοθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς σὲ βάρη διχτύων (217)].

213. Davis 1986, 98.

μὲ τὴ σειρὰ ὑπαγορεύει προφανῶς καὶ τὴ μορφή: Οἱ σφαιρικές ἀγνύθες εἶναι αἰσθητὰ βαρύτερες καὶ πιθανῶς νὰ χρησιμοποιοῦνταν στὰ ἀκράϊα σημεῖα τοῦ ἀργαλειοῦ ὅπου ἡ τάση τοῦ στημονιοῦ ἔπρεπε νὰ εἶναι μεγαλύτερη, ἂν καὶ αὐτὸ τὸν ρόλο μποροῦσαν νὰ παίξουν καὶ οἱ πιὸ μεγάλες ἀπὸ τὶς δισκοειδεῖς ἀγνύθες²¹⁴. Γενικῶς φαίνεται ὅτι τὸ μέγεθος, τὸ βάρος καὶ ἡ μορφή τῶν ἀγνύθων ὑπαγορεύονταν ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὸ μῆκος τῆς πρὸς ὕφανση πρώτης ὕλης²¹⁵ καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ θέση γιὰ τὴν ὁποία προορίζονταν στὸν ἀργαλειό.

Τὰ δύο σφονδύλια ποὺ βρέθηκαν στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ δὲν ἀνήκουν σὲ γνωστούς τύπους²¹⁶. Ὁ χαρακτηρισμὸς τους ὡς τέτοιων βασιζέται στὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθός τους καὶ ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀντικείμενα αὐτοῦ τοῦ εἶδους παρουσιάζουν σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς ποικιλία σχημάτων²¹⁷.

B. ΛΙΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Ἀπὸ τὶς τέσσερις λίθινες τράπεζες προσφορῶν ποὺ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων, μία (**Λ1**) ἀνήκει στὸν τύπο Alb καὶ τρεῖς (**Λ2**, **Λ3**, **Λ4**) στὸν τύπο AVI τῆς Muhly²¹⁸. Καὶ οἱ δύο εἶναι τύποι διαδεδομένοι κατὰ τὴ Νεοανακτορική περίοδο.

Καὶ τὰ τέσσερα σκεύη ποὺ ἀποδίδονται μὲ βεβαιότητα σὲ κοχλιάρια (**Λ5**, **Λ6**, **Λ7**, **Λ8**) ἀνήκουν στὸν τύπο B τοῦ Warren²¹⁹: Εἶναι ἐπιμελῶς κατασκευασμένα, μὲ σαφὲς καὶ συμμετρικὸ σχῆμα ἐνῶ τὸ ἐνεπίγραφο ἀπὸ αὐτά (**Λ5**) ἔχει ἔντονο περιχειλωμα. Αὐτὸς ὁ τύπος ἀναπτύσσεται κατὰ τὴν πρώιμη Νεοανακτορική περίοδο (βλ. καὶ «V. Χρονολόγηση»).

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς λύχνους, τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο δείγματα τῶν Κυθήρων (**Λ11**), γιὰ τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ κάποια μορφολογικὴ ὑπόθεση λόγω τοῦ μεγέθους τοῦ σωζόμενου τμήματος, εἶναι πιθανὸ νὰ ἀνήκει στὸν τύπο λύχνου χωρὶς πόδι τοῦ Warren²²⁰ βάσει τῆς διακόσμησης, ἡ ὁποία εἶναι ἀπλή σχοινοειδῆς γύρω ἀπὸ τὸ χεῖλος²²¹.

214. Τζαχίλη 1997, 187.

215. Βλ. καὶ «II. Τεχνική».

216. Τὰ σφονδύλια ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὸ γειτονικὸ οἰκισμὸ στὸ Καστρί ἀνήκουν σὲ γνωστούς τύπους (Coldstream & Huxley 1972, π.χ. Pl. 59).

217. Τζαχίλη 1997, 121.

218. Βλ. παραπάνω, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ πήλινα δείγματα τοῦ εἶδους.

219. Warren 1969, 49.

220. Στὸ ἴδιο, 49-50.

221. Στὸ ἴδιο, 50.

IV. ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

A. ΠΗΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ – ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

Γενικώς, και πέρα από το εμπόδιο του άδημοσίετου υλικού που έχουμε ήδη αναφέρει, στην περίπτωση του Αγίου Γεωργίου στο Βουνό, τεχνοτροπικές και ειδικότερα μορφολογικές συγκρίσεις δυσχεραίνονται από την απουσία στρωματογραφίας, την έλλειψη τύπων που ευνουούν την απόδοση λεπτομερειών, όπως π.χ. τὰ γυναικεῖα εἰδώλια, την απουσία ἢ ἐλάχιστη διατήρηση γραπτῆς διακόσμησης, που θα επέτρεπε συσχετισμούς με θέματα τῆς κεραμικῆς, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ποικιλία τῶν εὐρημάτων, ἢ ὁποῖα καθιστᾶ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ μοναδικό. Κατὰ συνέπεια, ἡ χρήση τεχνοτροπικῶν κριτηρίων καὶ οἱ συγκρίσεις ὑπῆρξαν περιορισμένες καὶ ἐπιλεκτικὲς καὶ βασίστηκαν σὲ γενικὲς ὁμοιότητες ἀπόδοσης τῶν βασικῶν τύπων καὶ λεπτομερειῶν.

Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ρεθεμιωτάκη²²² νὰ καθορίσει μία τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀνθρώπινων μινωικῶν εἰδωλίων κατέληξε σὲ ἓνα γενικὸ σχῆμα, που συνοψίζεται σὲ τρία στάδια: Ἡ γεωμετρικότητα τῶν εἰδωλίων τῆς ΜΜ περιόδου ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴ φυσιοκρατία τῆς ΥΜ Ι περιόδου, ἢ ὁποῖα ὅμως ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΥΜ ΙΒ φάσης ὀδηγεῖ σὲ σχηματικότητα. Τὰ τεχνοτροπικὰ κριτήρια που χαρακτηρίζουν κάθε στάδιο αὐτοῦ τοῦ σχήματος πάντως, σὲ συγκεκριμένα παραδείγματα ἀναμειγνύονται²²³. Ὅπως μάλιστα ἀναφέρει ὁ ἴδιος²²⁴, παλαιότεροι ἐρευνητὲς εἶχαν ἐκφράσει ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μετὴν δυνατότητα χρονολόγησης τῶν εἰδωλίων βάσει τεχνοτροπικῶν κριτηρίων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τεχνοτροπία, πολλὰ ἀναθήματα ἀποδίδονται μετὰ πλαστικότητα (π.χ. Π3, Π4, Π5, Π8, Π9, Π10, Π16, Π20) καὶ ἄρκετὰ φυσιοκρατικά (π.χ. Π6, Π12, Π22)²²⁵. Ἡ δῆλωση λεπτομερειῶν στοιχείων τῆς ἐνδυμασίας, ἐξοπλισμοῦ ἢ ὑπόδησης, ἂν καὶ σχετίζεται μετὴν φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση, δὲν δηλώνει ὅπωςδήποτε ἀντίστοιχη ἐπιδίωξη τοῦ τεχνίτη, δεδομένου ὅτι μπορεῖ νὰ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία κοινωνικῆς διαφοροποίησης τοῦ ἀναθέτη ἐντὸς τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας τῆς ἐποχῆς (βλ. καὶ παρακάτω, «VI. Ἑρμηνεία»).

222. Ρεθεμιωτάκης 1998.

223. Στὸ ἴδιο, 58. Χαρακτηριστικά, γιὰ τὰ χάλκινα εἰδώλια, καὶ ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπόδοση χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου ἢ Sarouna-Sakellarakis (1995, 116) σημειώνει «So treten nebeneinander Abstraktion, besonders in der Gesichtsbildung, und Naturalismus auf».

224. Στὸ ἴδιο, 14. Ἀνάλογες ἐπιφυλάξεις ἐκφράζει καὶ ἡ Zeimbekis 1998, 174, 176.

225. Φυσιοκρατικά ἀναφέρεται ὅτι ἀποδίδονται καὶ τὰ εὐμεγέθη εἰδώλια ἀπὸ τὸ νεοανακτορικὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Κόφινα (Καρέτσου – Ρεθεμιωτάκης 1991-93, 290).

2. ΖΩΟΜΟΡΦΑ ΕΙΔΩΛΙΑ (Η ΕΠΙΘΕΤΑ ΣΕ ΆΛΛΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ)

Η ποικιλομορφία που χαρακτηρίζει τὰ μινωικά ζωόμορφα ειδώλια γενικά και ειδικότερα τὰ ειδώλια βοοειδῶν συνοδεύεται και από ανάλογη ποικιλία στην τεχντροπική τους απόδοση, όπως γίνεται φανερό ακόμα και από μία πρόχειρη περιδιάβαση ανάμεσα στο πλήθος τῶν σχετικῶν δειγμάτων από μεγάλο αριθμό θέσεων. Μεταφέροντας τὸ γενικό σχῆμα τεχντροπικῆς εξέλιξης που προαναφέρθηκε και σε αὐτή την κατηγορία ἀναθημάτων, παρατηροῦμε την υιοθέτηση τῆς χαρακτηριστικῆς απόδοσης τῶν ματιῶν με ἐπίθετα δισκάρια στο ειδώλιο ἀνακεκλιμένου ταύρου **Π29** ἐνῶ στις περιπτώσεις τῶν ειδωλίων **Π23** και **Π24**, αὐτὰ διακρίνονται από τὸ ὑπόλοιπο πρόσωπο με βαθιὰ ἐγχάραξη, στο πλαίσιο τῆς ἔντονης φυσιοκρατίας που τὰ διακρίνει. Δεδομένου ὅτι και τὰ τρία δείγματα χρονολογούνται στη ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο, από τὸ παράδειγμα αὐτὸ γίνεται ἀντιληπτό πῶς μπορεί νὰ συνυπάρχουν διαφορετικά τεχντροπικά χαρακτηριστικά στο ἴδιο ἔργο, γεγονός που ἐμποδίζει την ἀβασάνιστη απόδοσή τους σε ὀρισμένη φάση²²⁶.

Η φυσιοκρατία, ὡς τάση που περιλαμβάνει τόσο την απόδοση λεπτομερειῶν ὅσο και την πλαστικότητα και την κίνηση χαρακτηρίζει πολλὰ κυθηραϊκά ειδώλια, ἀνεξάρτητα από τὸ ἀρχικό μέγεθός τους και μόνο ἐν μέρει σε συνάρτηση με τὰ σωζόμενα τμήματά τους. Ἔτσι, στο **Π23** οἱ λεπτομέρειες τῆς κεφαλῆς (π.χ. τὰ αὐτιά) ἀποδίδονται με ἐνάργεια και ἔνταση ἐνῶ στο **Π24** ἡ απόδοσή τους ἀποπνέει μεγαλύτερη ἡρεμία. Φυσιοκρατική εἶναι ἡ απόδοση και τῶν μικροσκοπικῶν κεφαλῶν βοοειδῶν **Π25** και **Π26**, αἰσθητὴ στο πάχος τοῦ λαιμοῦ και στην ἀνεπαίσθητη κλίση τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ πάνω. Ἀκόμα, από τὸ αὐτὸ βοοειδοῦς **Π27** μπορούμε εὐκόλα νὰ ἀναλογιστοῦμε τὸ βαθμὸ φυσιοκρατίας που θὰ διέκρινε τὸ ειδώλιο στο ὅποιο ἀνήκε. Πλαστικότητα και κίνηση παρὰ τὴ σχηματικὴ απόδοση τῆς κεφαλῆς συναντᾶμε και στο ειδώλιο τοῦ ἀνακεκλιμένου ταύρου **Π29**. Πλαστικά ἀποδοσμένοι εἶναι και οἱ κορμοὶ τῶν ειδωλίων **Π32**, **Π34**, **Π36**, **Π38**, με ἐντυπωσιακὴ απόδοση τῆς κίνησης τῆς οὐρᾶς, **Π39** και **Π40**, καθὼς και τὰ ἄκρα ειδωλίων βοοειδῶν **Π43**, **Π45**, **Π46**, **Π48**, **Π49**, **Π51**, **Π52**, **Π55**, και **Π56**²²⁷. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἐπίσης ἡ πλαστικότητα και ἡ κίνηση τῶν κεράτων ειδωλίων βοοειδῶν **Π64**, **Π70**, **Π73**, **Π75**, **Π79**, **Π80**, **Π82** και **Π88**.

226. Γιὰ τὴ συνύπαρξη διαφορετικῶν τεχντροπιῶν κατὰ τὴ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο στο ἀντίστοιχο ὕλικό τοῦ Γιούχτα και τοῦ Κόφιντα, ὅπως διαπιστώνεται στα σχηματικά ἀποδοσμένα ειδώλια τῆς ὁμάδας 1, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στη ΜΜ ΙΙΙ - (ΥΜ Ι) περίοδο, βλ. και Zeimbekis 1998, 174.

227. Ἐνδεικτικά, μία ἰδέα για τὴν εἰκόνα τῶν ἀκέραιων ειδωλίων στα ὅποια θὰ ἀνήκαν τὰ ἄκρα ειδωλίων βοοειδῶν που ἀναφέρθηκαν δίνουν τὰ ΥΜ Ι ειδώλια ταύρων από τὴν Ψεῖρα (Zervos 1956, p. 334, 487 και π. 335, 488).

Ἡ ἀπουσία ἱκανῶν δειγμάτων, συγκρίσιμων πρὸς τὰ κέρατα ἐλάφων ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων καὶ ἡ ἀποσπασματικότητα τῶν τελευταίων δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἀποφανθοῦμε γιὰ τὸν βαθμὸ φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσής τους. Ἀπὸ τὰ λοιπὰ εἰδώλια, οἰκόσιτων ζώων, ἡ μικροσκοπικὴ κεφαλὴ σκύλου **Π98** ἐκπλήσσει γιὰ τὴ λεπτὴ καὶ ταυτόχρονα ζωερὴ ἀπόδοσή της, συγκριτικὰ μὲ τὰ λοιπὰ γνωστὰ δείγματα τοῦ εἴδους ἀπὸ τὸν Γιούχτα (βλ. προηγουμένως, «III. Μορφολογία»). Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα ζωόμορφα εἰδώλια, χωρὶς ἰδιαίτερες λεπτομέρειες ἀλλὰ μὲ ἐπαρκὴ σήμανση τῶν ἀναγνωρίσιμων χαρακτηριστικῶν τους ἀποδίδονται τὰ εἰδώλια σκορπιῶν **Π99-Π102**, ἰδιαίτερα τὰ **Π100** καὶ **Π101**, ἐνῶ ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ ἀπόδοση τοῦ κέρατος κανθάρου **Π103**. Τέλος, πολὺ σχηματικὰ ἀποδίδονται τὰ ὁμοιώματα πτηνῶν **Π104** καὶ **Π106-Π113**.

3. ΚΕΡΑΤΑ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗΣ

Ἄν καὶ ἡ μορφή αὐτὴ καθεαυτὴ καθὼς καὶ ἡ τυπικὴ λειτουργία τῶν περισσότερων ὁμοιωμάτων κεράτων καθιέρωσης ὡς ἐπιστέψεων ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων δὲν προσφέρεται γιὰ τεχνοτροπικὲς συγκρίσεις, ἀρκετὰ ἀπὸ αὐτὰ (π.χ. **Π117**, **Π118**, **Π119**, **Π122**, **Π124**, **Π127**, **Π132**, **Π133**) παρουσιάζουν ἀξιοσημεῖωτη κίνηση, ποὺ μαρτυρεῖ ἄνεση τοῦ τεχνίτη στὴν κατασκευὴ τους.

4. ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΠΙΩΝ

Γενικῶς, τὰ ἀντικείμενα καὶ ἰδιαίτερα τὰ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀποτελοῦν ἀναπαραστάσεις ἀρκετὰ λεπτομερεῖς, ὡς πρὸς τὴ δήλωση τῶν ἐξωτερικῶν στοιχείων δομῆς καὶ διακόσμησης (π.χ. **Π144**, **Π149**, **Π159**, **Π163**, **Π165**, **Π168**), οἱ ὁποῖες ἀνακλοῦν τὴ διαπιστωμένη γενικὴ ποικιλία τῆς μινωικῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὡστόσο, τὰ σωζόμενα τμήματα εἶναι πολὺ ἀποσπασματικὰ καὶ ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀναπαραστώμενου οἰκοδομήματος πολὺ ἀβέβαιος ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν ἀποτιμήσεις ὡς πρὸς τὴν ἀκρίβεια, τὴ σαφήνεια καὶ τὸν πλοῦτο τῆς ἀναπαραστάσεως, ἀκόμα καὶ ἂν ὑπῆρχαν ἀρκετὰ παραδείγματα πρὸς σύγκριση.

5. ΣΚΕΥΗ

Οἱ τράπεζες προσφορῶν, μὲ ἐξαίρεση τὸ **Π175**, σώζονται πολὺ ἀποσπασματικὰ ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ διατύπωση κάποιων τεχνοτροπικῶν παρατηρήσεων, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴ διακόσμησή τους. Ἡ διακόσμηση τοῦ **Π175** εἶναι ἀπλή καὶ συμμετρικὴ, ἀποτελούμενη ἀπὸ κυματιστὲς ταινίες στὸ σῶμα καὶ ἀκτινωτὲς ταινίες στὸ περιχειλίωμα, πιθανῶς κατ' ἀπομίμηση λίθινων δειγμάτων. Τὸ ἄνθος κρό-

κου που σώζεται στην έσωτερική γωνία της ανώτερης επιφάνειας της τράπεζας προσφορών **Π172** αποδίδεται σχηματικά.

B. ΛΙΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Όσον αφορά τις τράπεζες προσφορών, στις **Λ1** και **Λ2** ή επιλογή του υλικού κατασκευής συνδυάζεται έξοχα με την επιμέλεια της εκτέλεσης, με αποτέλεσμα οί φυσικές αποχρώσεις του μαρμάρου να δημιουργούν μία ζωγραφική έντύπωση. Επίσης, ή **Λ4** στον βαθμό που σώζεται δείχνει ότι αποτελούσε ένα κομψό σχήμα με απλή αλλά επιμελή διακόσμηση. Γενικώς, και τα δύο τμήματα φαίνεται ότι συνιστούν απλούς τύπους του είδους μεταξύ των έκατό και πλέον, μη δημοσιευμένων που αναφέρονται από ιερά κορυφή²²⁸.

Τα κοχλιάρια ανήκουν στον εξελιγμένο τύπο του είδους και χαρακτηρίζονται γενικώς από συμμετρικά και ισορροπημένα σχήματα, αν και το τυποποιημένο σχήμα του είδους δεν αφήνει περιθώρια για τεχνοτροπικούς πειραματισμούς.

Τα ελάχιστα σωζόμενα τμήματα των άγγείων, τέλος, δεν επιτρέπουν τη διατύπωση σχετικών παρατηρήσεων.

228. Muhly 1985, 144-159.

V. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

A. ΠΗΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ – ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

Ἡ χρονολόγηση τῶν κυθηραϊκῶν ἀναθημάτων βασίστηκε σὲ συνεκτίμηση πολλῶν παραγόντων, ὅπως συσχετισμῶν μὲ τὴν κεραμικὴ τῆς τεχνικῆς, τεχνοτροπικῶν παρατηρήσεων, συγκρίσεων μὲ ὁμοειδῆ εὐρήματα μινωικῶν ἱερῶν κορυφῆς, τοῦ Καστριοῦ καὶ ἄλλων θέσεων ἀλλὰ καὶ διαφορετικῶν κατηγοριῶν ἀναθημάτων τοῦ ἴδιου τοῦ ἱεροῦ καὶ εὐρύτερων ἱστορικῶν ὑποθέσεων. Βάσει συσχετισμῶν μὲ τὴν κεραμικὴ, τὰ περισσότερα εὐρήματα τοποθετοῦνται στὴ ΜΜ IIIB-ΥΜ I περίοδο. Στὴν ΥΜ I περίοδο εἰδικότερα τοποθετοῦνται ὀρισμένα εὐρήματα βάσει τῆς τεχνοτροπίας, δηλαδὴ τοῦ βαθμοῦ φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης ποὺ γενικὰ χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴν περίοδο (π.χ. **Π1**, **Π2**, **Π3**, **Π7**, **Π9**, **Π10**, **Π16**, **Π20**, **Π22**). Ὡστόσο, ἡ δυσκολία περαιτέρω χρονολόγησης εἶναι φανερὴ, π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ εἰδωλίου **Π1**, ἡ μεγάλοπρηπη λιτότητα τοῦ ὁποῦ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ καὶ στὶς ἀπαρχῆς ἐκδήλωσης σχηματοποίησης (τέλος ΥΜ IB) ποὺ ἔπεται τῆς κύριας φάσης φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης, παρὰ τὶς γενικὲς ὁμοιότητες μὲ τὰ εἰδώλια μὲ τὰ ὁποῖα συγκρίνεται²²⁹. Χρονολογικὲς ἐνδείξεις συνιστοῦν, μεταξύ ἄλλων καὶ ἐκτὸς ἐπιμέρους μορφολογικῶν συγκρίσεων, ἡ χρῆση πηλοῦ μὲ προσμείξεις (oatmeal), τὰ χρονικὰ ὅρια τῆς ὁποίας στὸ Καστρί ἐκτείνονται ἀπὸ τὴ ΜΜ I ἕως τὴν ΥΜ IB περίοδο, μὲ μέγιστη ἀκμὴ κατὰ τὴ ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο²³⁰, ἡ χρῆση τροχοῦ (βλ. **Π3**) καὶ ἡ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τῶν περισσότερων δειγμάτων.

2. ΖΩΟΜΟΡΦΑ ΕΙΔΩΛΙΑ (Ἡ ΕΠΙΘΕΤΑ ΣΕ ἌΛΛΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ)

Οἱ ἴδιες ἐνδείξεις συσχετισμῶν, τεχνικῆς, μορφολογίας καὶ τεχνοτροπίας ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν ἀνθρώπινων εἰδωλίων ἢ/καὶ ἀναθηματικῶν μελῶν ἐφαρμόστηκαν καὶ γιὰ τὴν κατηγορία τῶν ζωόμορφων εἰδωλίων, ὅπως διαπιστώνεται εὐκόλα ἀπὸ τὴν προτεινόμενη κατὰ εὐρημα χρονολόγηση. Ἡ συνολικὴ ἐντύπωση ποὺ ἐπικρατεῖ καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση εἶναι αὐτὴ τῆς χρονολόγησης τῶν περισσοτέρων εἰδωλίων στὴ ΜΜ IIIB-ΥΜ I περίοδο, ὅπως συνά-

229. Συμπληρωματικά, παρὰ τὶς μικρὲς διαστάσεις τοῦ εἰδωλίου **Π1**, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἀπόδοσή του ἀνακλᾷ τὴν μνημειακότητα ποὺ θὰ χαρακτηρίζει ἀντίστοιχά του σὲ μεγαλύτερες

διαστάσεις. Ἡ μνημειακότητα δὲ τῆς πλαστικῆς «στὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο εἶναι ἐμφανῆς» (Warren 2000, 35).

230. Βλ. σημ. 1.

γεται κυρίως από τον βαθμό φυσιοκρατικής απόδοσής τους (Π24, Π29, Π32, Π34, Π36, Π38, Π39, Π43, Π44, Π45, Π46, Π47, Π48, Π51, Π52, Π55, Π56, Π70, Π73, Π78, Π79, Π81, Π85, Π88) ή τη λειτουργία τους (στην περίπτωση των όμοιωμάτων πτηνών, από την πιθανή τους θέση στις στέγες όμοιωμάτων αρχιτεκτονημάτων).

Όσον αφορά ειδικότερα τα όμοιώματα τριτώνων, τα περισσότερα όστρεα του είδους καθώς και τα παράλληλά τους σε άλλα ύλικά, συμπεριλαμβανομένων των πήλινων, χρονολογούνται στη ΜΜ ΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο²³¹. Οί αντίστοιχες στρωματογραφικές ενδείξεις για τα σχετικά εύρηματα των Κυθήρων (Π114, Π115) καλύπτουν χρονικά το διάστημα ΜΜ ΙΒ-ΥΜ Ι, με τη διαγνωστική κεραμική να χρονολογείται ως επί το πλείστον στη ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο. Χωρίς να μπορεί να αποκλεισθεί ή πιθανότητα χρονολόγησης των κυθηραϊκών όμοιωμάτων νωρίτερα, ή χρονολόγησή τους στη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο δεν θα ήταν άτοπη.

3. ΚΕΡΑΤΑ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗΣ

Πέραν των στρωματογραφικών ενδείξεων, ή χρονολόγηση των όμοιωμάτων κεράτων καθιέρωσης βασίζεται και στη συσχέτισή τους με τα όμοιώματα αρχιτεκτονημάτων, ή χρονική τοποθέτηση των όποιων στη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο είναι, σύμφωνα με τα υπάρχοντα δεδομένα, ή πιθανότερη (βλ. παρακάτω).

4. ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΠΙΩΝ

Τα όμοιώματα αρχιτεκτονημάτων που συζητεί ή Schoep χρονολογούνται ως έξης²³²: Στη ΜΜ ΙΙΒ περίοδο τοποθετείται το όμοίωμα από το Μοναστηράκι και στη ΜΜ ΙΙ-ΙΙΙ περίοδο, με βάση την προσωρινή δημοσίευση, τα όμοιώματα του Πισκοκεφάλου. Ο οικίσκος των Αρχανών χρονολογείται στη ΜΜ ΙΙΙΑ περίοδο και τα όμοιώματα του Καμηλαρίου στη ΜΜ ΙΙΙΑ-Β περίοδο²³³. Το όμοίωμα από το ιερό κορυφής του Γιούχτα ανάγεται στη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο (βάσει της προκαταρκτικής ανασκαφικής έκθεσης) και αυτό από το Μενελάειο στην ΥΕ ΙΙ-ΙΙΙΑ1 περίοδο. Για τα όμοιώματα από την Κνωσό οί γνώμες διίστανται, λόγω και των προβλημάτων στρωματογραφίας που θέτει ο χώρος. Έτσι, ή Schoep προτείνει μία γενική χρονολόγηση στη ΜΜ ΙΙ περίοδο, σύμφωνα με τις στρωματογραφικές

231. Åstrom και Reese 1990, 7-11. Baurain & Darcque 1983, 49.

232. Shoep 1994.

233. Βλ., ωστόσο, την αναφορά της Schoep

(στο ίδιο, 197, σημ. 56), για μία υψηλότερη χρονολόγηση των όμοιωμάτων του Καμηλαρίου στη ΜΜ ΙΒ περίοδο τουλάχιστον.

παρατηρήσεις του Evans, ενώ οι Warren και Hankey κλίνουν προς μία χαμηλότερη χρονολόγηση στη MM III-ΥΜ I περίοδο²³⁴. Τέλος, ο Niemeier, συζητώντας έκ νέου το στρωματογραφικό ζήτημα, υιοθετεί, πειστικά, την άποψη έρευνητών όπως οι Hood, Warren και Hankey, Walberg, και χρονολογεί το στρώμα στο οποίο ανήκουν τὰ όμοιώματα τής Κνωσοῦ στη MM III περίοδο²³⁵.

Ίδιαίτερα τεχνικά, μορφικά και τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά που θα διευκόλυναν την ακριβή χρονολόγηση τών όμοιωμάτων αρχιτεκτονημάτων από το μινωικό ιερό κορυφής τών Κυθήρων δεν υφίστανται. Κατά συνέπεια, ή χρονολόγηση τών κυθηραϊκών όμοιωμάτων θα πρέπει να βασιστεί στα υπάρχοντα παράλληλα, ή χρονολόγηση τών όποιών καλύπτει, όσον αφορά τὰ κρητικά δείγματα, τὸ διάστημα MM IB(-)–ΥΜ I, αλλά και σε μία γενικότερη εκτίμηση τών λόγων για τούς όποιους σε όρισμένη χρονική περίοδο ή κατασκευή και ή ανάθεση παρόμοιων όμοιωμάτων σε ιερά κορυφής θα αποτέλεσε συνηθέστερη πρακτική. Συσχετίζοντας τις προηγούμενες παραμέτρους, ως πιο πιθανή περίοδος κατασκευής και ανάθεσης προβάλλει ή MM IIIB–ΥΜ I περίοδος, μία φάση γενικής ανοικοδόμησης, εμφάνισης τών έπαύλεων και μεταφοράς αρχιτεκτονικών στοιχείων από έπιβλητικά κτίρια δημόσιου χαρακτήρα σε απλούστερες οικίες²³⁶ και γενικότερα ατομικής προβολής²³⁷. Κατά τή MM III περίοδο μάλιστα, οι σεισμοί που φαίνεται πως έγιναν μπορεί να δημιούργησαν μία έντονη ανάγκη για την αναζήτηση θεϊκής προστασίας του «οίκου»²³⁸. Ένα έπιπλέον, μορφολογικό κριτήριο για την υποστήριξη μιᾶς τέτοιας χρονολόγησης, αποτελεί ίσως και ή αφηγηματική, έκλεπτυσμένη τέχνη, την όποία εκφράζουν όρισμένα από τὰ σωζόμενα τμήματα τών κυθηραϊκών όμοιωμάτων μέσω τής ποικιλίας τών έξωτερικών έπιφανειών τους (π.χ. **Π149**, **Π168**).

Η προηγούμενη χρονολόγηση συμφωνεί και με τις στρωματογραφικές ένδειξεις για τὸ σύνολο σχεδόν τών εύρημάτων αὐτῆς τῆς κατηγορίας.

5. ΣΚΕΥΗ

Πέραν τών στρωματογραφικών ένδειξεων, σύμφωνα με τις όποιες όλες οι πήλινες τράπεζες προσφορών – έκτος τών **Π174** και **Π175** που χρονολογούνται στο διάστημα MM II–ΥΜ I – μπορεί να τοποθετηθοῦν στη MM III–ΥΜ I περίοδο, την ίδια

234. Στο ίδιο, 197–198.

235. Niemeier 1994, 81.

236. Treuil – Darque – Poursat – Touchais 1996, 248.

237. Driessen – Schoep 1995, 663.

238. Για την ανανέωση τῆς λατρείας κατά τή Νεοανακτορική έποχή με έμφαση στον ανακτορικό–οικιακό χαρακτήρα βλ. και Ρεθεμιωτάκης 1998, 146, 153.

χρονολόγηση υποδεικνύουν τόσο ή μορφολογία όσο και τὰ λίθινα παράλληλά τους. Τὰ τελευταῖα ἔχουν χρονολογηθεῖ με βάση κυρίως μορφολογικά κριτήρια, δεδομένου ὅτι οἱ περισσότερες τράπεζες προσφορῶν δὲν προέρχονται ἀπὸ σαφῶς χρονολογημένα στρώματα. Μάλιστα, ὅσον ἀφορᾷ τὰ Νεοανακτορικά δείγματα τοῦ εἴδους, ἡ ἀπόδοσή τους σὲ συγκεκριμένη φάση τῆς MM III-ΥΜ I, στὴν ΥΜII (ἢ καὶ ἀργότερα) εἶναι ἀμφίβολη²³⁹.

Βάσει, λοιπὸν, τῶν μορφολογικῶν κριτηρίων ποὺ ἀναλύθηκαν στὴν οἰκεία ἐνότητα, τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν κυθηραϊκῶν δειγμάτων θὰ πρέπει με σχετική βεβαιότητα νὰ χρονολογηθεῖ στὴν MM III-ΥΜ I περίοδο. Στὴν περίπτωση τοῦ **Π172** μάλιστα, ἐὰν συνδυαστοῦν ὁ τύπος καὶ τὴ διακόσμηση, ἡ τράπεζα προσφορῶν θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ ἀκριβέστερα στὴν ΥΜ IB περίοδο. Ἀκόμα, ὁ τύπος A1a, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ τράπεζα προσφορῶν **Π175** ἐμφανίζεται στὴν Παλαιοανακτορική περίοδο ἀλλὰ χωρὶς διαμορφωμένο περιχειλῶμα πλὴν μιᾶς περίπτωσης²⁴⁰. Τὸ περιχειλῶμα διαμορφώνεται κατὰ τὴ MM II περίοδο καὶ παγιώνεται κατὰ τὴ MM III-ΥΜ I περίοδο. Δὲν θὰ ἦταν ἄστοχο λοιπὸν νὰ χρονολογηθεῖ ἡ συγκεκριμένη τράπεζα προσφορῶν στὴ MM II-ΥΜ I περίοδο. Ἐνα δευτερεῦον κριτήριο χρονολόγησης τῶν τραπεζῶν προσφορῶν ἀποτελεῖ καὶ τὸ μέγεθος, τὸ ὁποῖο εἶναι σαφῶς μεγαλύτερο στὴ Νεοανακτορική περίοδο συγκριτικὰ με τὴν Παλαιοανακτορική²⁴¹.

Στὴν περίπτωση τοῦ σύνθετου σκεύους (**Π179**), τὰ πράγματα εἶναι πιὸ περίπλοκα, δεδομένου ὅτι τὸ σωζόμενο τμήμα δὲν ἐπιτρέπει τὴ διακρίβωση τοῦ τύπου στὸν ὁποῖο ἀνήκει. Ἀπὸ τοὺς τύπους ποὺ διακρίνει ὁ Warren, μόνο ὁ σύνθετος τύπος E (με περισσότερες ἀπὸ τέσσερις ἐκβαθύνσεις) ἐμφανίζεται ἴσως στὴ MM III-ΥΜ I περίοδο, ὅποτε καὶ γνωρίζει μεγάλη διάδοση, φτάνοντας μέχρι τὴν ΥΜ III περίοδο²⁴². Οἱ ὑπόλοιποι τύποι χρονολογοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ MM I περίοδο. Κατὰ συνέπεια, γιὰ τὸ κυθηραϊκὸ δείγμα δὲν μπορεῖ νὰ προταθεῖ χρονολόγηση ἀκριβέστερη ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ διαστήματος ἀπὸ τὴ MM IB (σύμφωνα καὶ με τὴ διαγνωστικὴ κεραμικὴ τῆς θέσης εὐρεσης) ἕως τὴν ΥΜ I περίοδο²⁴³.

239. Muhly 1985, 139.

240. Στὸ ἴδιο.

241. Στὸ ἴδιο, 62. Τὰ κριτήρια χρονολόγησης τῶν λίθινων τραπεζῶν προσφορῶν στὴ MM III-ΥΜ I περίοδο εἶναι, κατὰ Warren, τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς (καὶ τὸ μέγεθος σχεδὸν ἀποκλειστικὰ σερπεντινίτης καὶ ἀσβεστόλιθος), καθὼς καὶ ἡ

ὑπαρξη σημείων Γραμμικῆς Α (1969, 62).

242. Στὸ ἴδιο, 11.

243. Ἐνδεχομένως, μία γενικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ χρονολόγησή του στὴ MM III-ΥΜ I περίοδο ἀποτελεῖ ἡ μίμηση λίθινων προτύπων ἀπὸ πήλινο δείγμα, ἡ ὁποία παρατηρεῖται καὶ στὶς τράπεζες προσφορῶν κατὰ τὴν ἴδια περίοδο.

6. ΑΓΝΥΘΕΣ – ΣΦΟΝΔΥΛΙΑ

Τόσο οί δισκοειδεῖς ὅσο καὶ οί σφαιρικὲς ἀγνύθες ἐμφανίζονται στὴ ΜΜ περίοδο καὶ παραμένουν σὲ χρῆση μέχρι τὴν ΥΜ ΙΙ περίοδο²⁴⁴. Μὲ βάση τὸ σχῆμα τους λοιπὸν οί ἀντίστοιχες ἀγνύθες τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνὸ πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν στὸ ἀνωτέρω χρονικὸ διάστημα.

Ὅπως ἀναφέρθηκε, ἡ μορφὴ τῶν σφονδυλίων ἀπὸ τὸν Ἁγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ εἶναι ἰδιαίτερη καὶ δὲν ἐπιτρέπει τὴ χρονολόγησή τους σὲ συγκεκριμένο χρονικὸ διάστημα. Μὲ βάση τὸ σημεῖο εὕρεσης καὶ κατ' ἀναλογία πρὸς τὰ λοιπὰ εὐρήματα, ὡστόσο, θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθοῦν στὸ ἴδιο μὲ τὶς ἀγνύθες χρονικὸ διάστημα.

B. ΛΙΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Ἐπειδὴ ἀρκετὰ λίθινα ἀντικείμενα ἀποτελοῦν εὐρήματα ἐπιφανειακῆς ἔρευνας καὶ ἐπομένως στεροῦνται στρωματογραφικῶν ἐνδείξεων, ἡ χρονολόγησή τους βασίζεται κυρίως σὲ μορφολογικὰ κριτήρια.

Καὶ οί τέσσερις λίθινες *τράπεζες προσφορῶν* ἀπὸ τὸν Ἁγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ, ἀνήκουν σὲ τύπους (**Λ1**: Alb, **Λ2**, **Λ3**, **Λ4**: AVI) ποὺ ἐμφανίζονται καὶ γίνονται δημοφιλεῖς κατὰ τὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο (βλ. καὶ παραπάνω, σχετικὰ μὲ τὰ πήλινα παράλληλα).

Τὰ *κοχλιάρια* ἀπὸ τὸν Ἁγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ ἀνήκουν σὲ τύπους ποὺ βρίσκουν παράλληλα στοὺς Νεοανακτορικοὺς χρόνους²⁴⁵. Πέρα ἀπὸ τὴ μορφολογία, σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὀδηγεῖ καὶ ἡ ποικιλία τῶν λίθων ποὺ ἔχουν χρησιμοποιοθεῖ, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν περίοδο.

Ἐὰν ἡ μορφολογικὴ ὑπόθεση ποὺ ἔγινε γιὰ τὸν λύχνο **Λ12** εἶναι ὀρθή, αὐτὸς μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ στὴ Νεοανακτορικὴ ἐποχὴ (στὴν περίπτωση τῶν Κυθήρων, στὴ ΜΜ ΙΙΙΒ-ΥΜ Ι περίοδο), ὅποτε καὶ γίνεται δημοφιλὴς συγκριτικὰ μὲ τὴν Παλαιοανακτορικὴ ἐποχὴ²⁴⁶. Τὴν ἴδια χρονολόγηση ὑποδεικνύει ἐξάλλου καὶ ἡ σχετικὴ συσχέτιση μὲ κεραμικὰ εὐρήματα.

244. Τζαχίλη 1997, 181-183.

245. Βλ. «ΙΙΙ. Μορφολογία».

246. Warren 1969, 49-50.

VI. ΕΡΜΗΝΕΙΑ

A. ΠΗΛΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

1. ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ – ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΑ ΜΕΛΗ

Στον Άγιο Γεώργιο στο Βουνό αναγνωρίστηκαν συνολικά 22 άποτμήματα ανθρωπινων ειδωλίων καί/ἢ αναθηματικά μέλη. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ **Π1 - Π9, Π11 - Π16, Π18** καὶ **Π22** ἀνήκουν σὲ ἀνδρικότα εἰδώλια ἢ ἀφοροῦν ἄνδρες²⁴⁷.

Ὅπως σὲ ὅλα τα ἱερὰ κορυφῆς, ἔτσι καὶ στὸ μινωικὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων ὅλα τὰ εὐρήματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀποτελοῦν ἀναθήματα μὲ ποικίλο χαρακτήρα: Ἐκδήλωσης πίστης, ἐπὶκλήσης προστασίας ἢ βοήθειας, εὐχαριστίας. Εἰδικότερα, τὰ **Π1 - Π16** ἀποδίδονται σὲ εἰδώλια λατρευτῶν, ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὅποια φέρουν διακριτικὰ κοινωνικῆς καὶ προσωπικῆς διαφοροποίησης (βλ. «III. Μορφολογία»). Γιὰ τὰ μεγαλύτερα εἰδώλια (**Π3**, ποὺ συνανῆκει σὲ εἶδωλο μὲ τὸ **Π9, Π16**), τὸ ὕψος τῶν ὀπείων ὑπολογίζεται σὲ 0.40-0.50 μ., τίθεται βέβαια τὸ ἐρώτημα, ἐὰν παρίσταναν θεότητες ἢ λατρευτές. Μόνον τὸ μέγεθος δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴν ἀβασάνιστη ἀπόδοση τῶν εἰδωλίων αὐτῶν σὲ θεότητες, δεδομένου ὅτι αὐτὸ τῶν γνωστῶν μινωικῶν εἰδωλίων στὰ ὅποια ἀποδίδεται θεϊκὸς χαρακτήρας ποικίλλει, κυμαινόμενο μεταξὺ 0.295 μ. («μικρὴ θεὰ τῶν ὄφρων» ἀπὸ τὴν Κνωσὸ) ἕως 0.775 μ. («θεὰ τῶν μηκώνων» ἀπὸ τὸ Γάζι²⁴⁸). Ὅσον ἀφορᾷ τὴ θέση εὐρέσεως, ἀπὸ τὰ κυθηραϊκὰ εἰδώλια μόνον τὸ **Π3** ποὺ συνανῆκει σὲ εἶδωλο μὲ τὸ **Π9** βρέθηκε σὲ χῶρο πρωτογενῶν ἀποθέσεων (βλ. «Παράρτημα»), γεγονός ποὺ ἐνισχύει τὴν πρώτη ὑπόθεση. Ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὰ λοιπὰ κριτήρια ἀναγνώρισης ἐνὸς εἰδωλίου ὡς λατρευτικοῦ (χειρονομία, σύμβολα, ἀριθμὸς εἰδωλίων) ποὺ θέτει ὁ Renfrew²⁴⁹, σημειώνονται τὰ ἑξῆς: Ὁ ἀποσπασματικὸς χαρακτήρας τῶν κυθηραϊκῶν εἰδωλίων δὲν ἐπιτρέπει νὰ συσχετισθοῦν γνωστὰ σύμβολα ποὺ ἐπίσης βρέθηκαν στὸ κυθηραϊκὸ ἱερὸ (π.χ. πτηνά, κέρατα καθιέρωσης) μὲ εἰδώλια, ὅπως παρατηρεῖται στὰ μεταγενέστερα μετανακτορικὰ δείγματα, ἀλλὰ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει μία τέτοια συσχέτιση. Ἐπιπλέον, ὅπως ἔχει προαναφερθεῖ, μόνον τὰ χέρια **Π9** καὶ **Π10**

247. Δεδομένου ὅτι ἀνάλογα εὐρήματα ἀπὸ ἄλλα ἱερὰ κορυφῆς δὲν ἔχουν κανονικὰ δημοσιευθεῖ ἀλλὰ καὶ ὁ χῶρος τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς στὰ Κύθηρα δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ πλήρως, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν συγκρίσεις ὅσον ἀφορᾷ τόσο τὸν ἀπόλυτο καὶ σχετικὸ ἀριθμὸ εὐρημάτων αὐτῆς τῆς κατηγορίας ὅσο καὶ τὸ φύλο τους. Ἡ μόνη σχετικὴ διαθέσιμη πληροφορία εἶναι αὐτὴ ποὺ προκαταρκτικὰ παρέχουν οἱ

Peatfield καὶ Morris (1996-97, 119) γιὰ τὰ ἀνθρωπινὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς στοὺς Ἄτσιπάδες, τὰ ὅποια φαίνεται νὰ ἀνήκουν ἐξίσου σὲ ἀνδρικότα καὶ γυναικεῖα εἰδώλια.

248. Σακελλαράκης - Ντούμας - Σαπουνᾶ - Σακελλαράκη - Ἰακωβίδης 1994, 189, εἰκ. 60 καὶ 157, εἰκ. 23 ἀντίστοιχα.

249. Renfrew 1985, 23.

(καί έπομένως καί τὸ εἰδώλιο **Π3**) μπορεῖ πιθανῶς νὰ συσχετισθοῦν μὲ τὴ χειρονομία τῶν ὑψωμένων χειρῶν, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ παραπέμπει ἀναγκαστικὰ σὲ ἀναπαράσταση θεότητας²⁵⁰ ἐνῶ ὁ συγκριτικὰ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν εὐμεγέθων εἰδωλίων δὲν εἶναι ἀσφαλὲς κριτήριον γιὰ τὴν ἀπόδοσή τους σὲ θεότητες, ἀφενὸς μὲν ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ ὅλος ὁ χῶρος τοῦ ἱεροῦ τῶν Κυθήρων, ἀφετέρου δὲ γιὰ τὴν ἐπιπέδωση τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τοῦ Κόφινου μὲ τὴν παρουσία πολλῶν εὐμεγέθων ἀνδρικών εἰδωλίων ἐπιβάλλει προσοχή²⁵¹. Ἡ ποιότητα κατασκευῆς, τέλος, ὡς κριτήριον ἀναγνώρισης λατρευτικῶν εἰδωλίων, στὴν περίπτωση τῶν Κυθήρων δὲν ὁδηγεῖ πούθενά: Πράγματι, τὸ **Π9**, τὸ ὁποῖο λόγω τῆς προαναφερόμενης χειρονομίας θὰ μπορούσε ὑποθετικὰ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ λατρευτικὸ εἰδώλιο εἶναι ἐξαιρετικῆς ποιότητας ἀλλὰ τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μὲ εἰδώλια λατρευτῶν, ὅπως π.χ. τὰ **Π12**, **Π13**, **Π15**.

Ἀνεξαρτήτως ἀναπαράστασης λατρευτῶν ἢ θεοτήτων πάντως, ἐνδέχεται τὰ εἰδώλια νὰ ἔπαιζαν ἓνα περισσότερο ἢ λιγότερο ἐνεργὸ ρόλο στὴ λατρεία ὡς στοιχεῖα ἀναπαράστασης δρωμένων²⁵². Καί στὶς δύο περιπτώσεις, τὸ μέγεθος τοῦ ἀναθήματος θὰ συνιστοῦσε μίαν εὐγλωττὴ μαρτυρία γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ ἀναθέτη.

Τὰ **Π17** ἕως **Π21** μπορεῖ νὰ ἀνήκουν σὲ εἰδώλια λατρευτῶν ἢ νὰ ἀποτελοῦν ἀναθηματικὰ μέλη. Μόνο τὸ **Π22** μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μὲ βεβαιότητα ἀναθηματικὸ μέλος. Τὰ ἀναθηματικὰ μέλη, πῶς φανερὰ ἀπὸ κάθε ἄλλη κατηγορία ἀναθημάτων, παραπέμπουν στὸν παρακλητικὸ καί, σὲ περίπτωση θετικῆς ἔκβασης, εὐχαριστιακὸ χαρακτήρα τῆς λατρευτικῆς πρακτικῆς²⁵³. Ὡς ἐκ τούτου, μπορεῖ εὐκολότερα νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸν λαϊκὸ χαρακτήρα τῆς λατρείας²⁵⁴. Τὸ γεγονός ὅτι ἀναθηματικὰ μέλη ἔχουν βρεθεῖ μόνο σὲ ἱερὰ κορυφῆς²⁵⁵ μπορεῖ νὰ σχετίζεται μὲ τὸν ἀτομικὸ, ἐμπρόθετο χαρακτήρα τῆς ἐπίσκεψης στοὺς ἱεροὺς αὐτοὺς χώρους, ποὺ συνδυάζει τὴν ἐπίπονη μετάβαση (ἢ θέση τῶν ἱερῶν κορυφῆς εἶναι σχετικὰ ἀπομονωμένη καί προϋποθέτει ἀνάβαση) μὲ τὴ σοβαρότητα τοῦ λόγου τῆς ἐπίσκεψης (π.χ. ἴαση ἀπὸ ἀσθένεια), ὅπως γίνεται καί σήμερα μὲ τὰ «προσκυνήματα» στὸ πλαίσιο τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Αὐτὸ βέβαια δὲν ἀποκλείει τίς πάνδημες, τακτικὲς ἐπισκέψεις ὁλόκληρης τῆς κοινότητος, πράγμα ποὺ θὰ ἐξηγοῦσε καί τὸ

250. Βλ. «Ι. Κατάλογος», 10 καὶ σημ. 28.

251. Σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος ὡς κριτήριον γιὰ τὴν ἀναγνώριση λατρευτικῶν εἰδωλίων βλ. καὶ Πιλάλη-Παπαστερίου 1992, 158. Γιὰ τὰ εὐμεγέθη εἰδώλια ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Κόφινου, βλ. Ρεθεμιωτάκης 1992, 152, στὰ ὁποῖα ἀποδίδει χαρακτηριστικὰ «δεικνυμένου στοιχείου» κατὰ τὴν τέλεση τῆς λατρείας.

252. Βλ. Ρεθεμιωτάκης, στὸ ἴδιο, καὶ Ρεθεμιωτάκης 1998, 152.

253. Peatfield 1992, 74.

254. Γιὰ ἓνα ὄρισμὸ τῆς «ἐπίσημης» καὶ τῆς «λαϊκῆς» λατρείας, βλ. Hägg 1981, 36, 38 (ἀναφέρεται στὴ μυκηναϊκὴ λατρεία ἀλλὰ, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἰσχύει καί γιὰ τὴ μινωικὴ).

255. Peatfield 1992, 73-74.

ένδιαφέρον τῶν ἀνακτόρων γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῶν ἱερῶν κορυφῆς στὴν ἐπίσημη λατρεία²⁵⁶.

Ὡς πρὸς τὶς ιδιότητες τῆς λατρευόμενης θεότητας (ἢ τῶν λατρευομένων θεοτήτων), ἀπὸ τὰ ἀναθήματα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἔμμεσα συνάγεται ὅτι αὐτὴ /αὐτὲς εἶχαν προστατευτικὸ χαρακτήρα καὶ θεωροῦνταν ὅτι ἐξασφάλιζαν ἢ ἀποκαθιστοῦσαν τὴν ὑγεία²⁵⁷. Γιὰ παράλληλες ιδιότητες, τὸ γένος ἢ τὸ σαφέστερο χαρακτήρα αὐτῶν τίποτα περισσότερο δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ.

2. ΖΩΟΜΟΡΦΑ ΕΙΔΩΛΙΑ (Ἡ ΕΠΙΘΕΤΑ ΣΕ ἈΛΛΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ)

Συνολικά, στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων ἐντοπίστηκαν 93 ἀποτμήματα ζωόμορφων εἰδωλίων, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 68 (**Π23-Π89α-β**) ἀνήκουν σὲ εἰδώλια βοοειδῶν (73.11%). Ἡ πλειονότητα τῶν σωζομένων δειγμάτων ἀνήκει σὲ πόδια καὶ κέρατα βοοειδῶν ἐνῶ τὰ εἰδώλια ἄλλων ζώων εἶναι, συγκριτικά, πολὺ λίγα. Ἡ κατηγορία τῶν εἰδωλίων βοοειδῶν, δηλαδή, ἀποτελεῖ τὴν πολυπληθέστερη κατηγορία ζωόμορφων εἰδωλίων ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ἀναθημάτων τοῦ κυθηραϊκοῦ ἱεροῦ.

Ἡ ἀριθμητικὴ αὐτὴ ὑπεροχὴ τῶν εἰδωλίων βοοειδῶν στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ συνάδει μὲ τὴ γενικὴ εἰκόνα ποὺ ἀποκομίζει ὁ ἐρευνητὴς ἀπὸ ὅλα τὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς²⁵⁸. Ὅσο γιὰ τὴν πλειονότητα τῶν ποδιῶν καὶ τῶν κερμάτων εἰδωλίων βοοειδῶν εἰδικότερα καθὼς καὶ τὴ συγκριτικὴ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ αὐτῶν ἀπέναντι στὰ εἰδώλια ἄλλων ζώων, ἢ ἴδια εἰκόνα ἀπαντᾶται καὶ στὸ ἱερὸ τῶν Ἀτσιπάδων²⁵⁹ ἀλλὰ καὶ τοῦ Γιούχτα²⁶⁰. Ἐπιπλέον, ἡ συγκριτικὰ μικρὴ παρουσία ἄλλων εἰδῶν πιστοποιεῖται στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα²⁶¹ ἢ συνάγεται ἔμμεσα ἀπὸ τὶς σποραδικὲς ἀναφορὲς ἢ ἀπὸ τὶς ἀκόμα σποραδικότερες ἀπεικονίσεις εἰδωλίων ἄλλων ζώων σὲ ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις ἢ τελικὲς δημοσιεύσεις ἱερῶν κορυφῆς²⁶².

Ἡ συνήθης, προφανὴς ἐρμηνεία τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς εἰδωλίων βοοειδῶν καθὼς καὶ εἰδωλίων αἰγοειδῶν ἢ χοίρων ἔχει βασιστεῖ στὴ σημασία τῶν ζώων αὐτῶν γιὰ τὴν κτηνοτροφία²⁶³. Ἡ ἀνάθεση τῶν εἰδωλίων,

256. Peatfield 1987 καὶ 1990, 126-131.

257. Βλ. καὶ Peatfield 1990, 122.

258. Peatfield, 1987, 92. Καρέτσου – Ρεθεμιωτάκης 1991-93, 290.

259. Peatfield 1992, 72.

260. Καρέτσου 1976, 414 καὶ Zeimbekis 1998, 243 Table 12, γιὰ τὴ συγκριτικὴ παρουσία ζωόμορφων εἰδωλίων στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα καὶ 244, γιὰ τὴν ἀποκλειστικὴ παρουσία βο-

οειδῶν στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Κόφινα.

261. Zeimbekis, στὸ ἴδιο.

262. Π.χ. Myres 1902-1903 γιὰ τὸν Πετσοφά, Δαβάρης-Τζεδάκης 1973, 584 καὶ Δαβάρης 1974, 210 γιὰ τὸν Βρύσινα καὶ Πλάτων 1951, γενικότερα.

263. Rutkowski 1986, 87. Peatfield 1990, 126, 1992, 78-79.

έπομένως, θεωρείται ως πράξη επίκλησης τῆς συνδρομῆς τῆς θεότητας γιὰ τὴν προστασία τῶν ἀπαραίτητων γιὰ τὴ διαβίωση καὶ τὴν εὐημερία ζώων, σὲ οἰκογενειακὸ ἀλλὰ καὶ κοινοτικὸ ἐπίπεδο. Τὸ ἴδιο ἰσχύει γιὰ τὰ εἰδώλια ἵπποειδῶν καὶ σκύλων, στὸ πλαίσιο τοῦ ρόλου ποὺ ἔχουν στὴ γεωργικὴ ἢ κτηνοτροφικὴ οἰκονομία. Εἰδικὰ γιὰ τὰ εἰδώλια ταύρων πάντως, ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τους ἔναντι τῶν ἄλλων εἰδῶν, ἡ ὁποία δὲν ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικὴ τους σημασία στὸ πλαίσιο τῆς γεωργικῆς οἰκονομίας, ὅπου τὴν πρωτοκαθεδρία ἔχουν τὰ εἰδώλια αἰγοειδῶν²⁶⁴, μάλλον δείχνει πρὸς μία διαφορετικὴ κατεύθυνση, αὐτὴ τῆς συμβολικῆς τους σημασίας εἴτε ὡς ὑποκατάστατων ταυροθυσίας εἴτε, γενικότερα, ὡς θρησκευτικῶν/λατρευτικῶν συμβόλων τῆς θεότητας. Ἡ πρώτη πιθανότητα, ὡστόσο, πρέπει νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ ἐπιφύλαξη, δεδομένου ὅτι ὀστεολογικὰ εὐρήματα ζώων ἀπὸ ἱερὰ κορυφῆς προέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ αἰγοειδῆ καὶ ὄχι βοοειδῆ - χωρὶς καὶ αὐτὸ βέβαια νὰ ὑποδεικνύει ὅπωςδῆποτε θυσιῆς αἰγοειδῶν στὰ ἱερὰ κορυφῆς. Στὴν περίπτωση τοῦ Γιούχτα μάλιστα, ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὴν ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν εἰδωλίων βοοειδῶν ἔναντι τῶν εἰδωλίων αἰγοειδῶν²⁶⁵. Ἡ δεύτερη ὑπόθεση δὲν ἀποκλείει τὴν πρώτη ἀντίθετα, μπορεῖ καὶ νὰ τὴν ἐξηγεῖ, ἔστω καὶ ἂν ἡ συμβολικὴ σημασία τοῦ ταύρου στὸ πλαίσιο τῆς μινωικῆς θρησκείας μπορεῖ ἀκόμα νὰ μᾶς διαφεύγει. Ἐξάλου τίποτα δὲν ἀποκλείει ἡ «παραδοσιακὴ» σημασία τοῦ ταύρου ὡς συμβόλου φυσικῆς καὶ γονιμοποιητικῆς δύναμης στὸ πέρασμα τῶν χρόνων νὰ ἐμπλουτίστηκε μὲ νέο περιεχόμενο, ἐκπορευόμενο ἐνδεχομένως ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα²⁶⁶, μὲ τὴν ἱστορία τῶν ὁποίων καὶ αὐτὴ τῶν ἱερῶν κορυφῆς φαίνεται στενὰ συνδεδεμένη²⁶⁷.

Ἡ ἀπόδοση τῶν **Π90-Π94** σὲ εἰδώλια ἐλάφων βασίζεται στὸ πεπλατυσμένο σχῆμα καὶ στὴν, ὡς ἐκ τούτου, σταθερὰ ἐλλειψοειδῆ διατομὴ, καθὼς καὶ στὴν ὀξεῖα ἢ συχνότερα ἐλαφρῶς κυρτὴ ἀπόληξη σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μέγεθος²⁶⁸.

Παρουσία εἰδωλίων ἐλάφων σὲ ἄλλα ἱερὰ κορυφῆς δὲν ἀναφέρεται. Οἱ σύντομες ἀναφορὲς τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκθέσεων ὅμως δὲν ἀποκλείουν τὸν ἐντοπισμὸ εἰδωλίων ἐλάφων ἢ τμημάτων αὐτῶν ἕως τὴν τελικὴ δημοσίευση τοῦ ὕλικου, δεδομένου ὅτι ἡ διάκριση διαφορετικῶν ζωικῶν εἰδῶν - ὅταν τὸ ἐπιτρέπει ἡ συνηθέστατα ἐλλειπτικὴ ἀπόδοση τῶν ζωόμορφων εἰδωλίων - ἀπαιτεῖ ἐμπεριστατωμένη μελέτη. Ἐξάλου, ὅσα ἐλάφων εἶχαν βρεθεῖ στὸ Θησαυροφυλάκιο τῆς Κνωσοῦ ἀπὸ τὸν Evans καὶ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἔνδειξη θυσιᾶς²⁶⁹ ἐνῶ ἡ σύνδεση τῶν ἐλάφων, ὡς θυσιαστηρίων ζώων, μὲ τὴ μινωικὴ λατρεία εἰκάζεται περαιτέρω βάσει παραστάσεων σὲ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια τῆς Νεοανακτορικῆς περιόδου²⁷⁰.

264. Ὅπως ὀρθῶς σημειώνει καὶ ἡ Zeimbekis 1998, 251.

265. Zeimbekis 1998, 252-254.

266. Hallager καὶ Hallager 1995.

267. Peatfield 1987, 1990.

268. Βλ. σημ. 51.

269. Evans 1902-03, 41.

270. Marinatos 1986. Γιὰ τὴ σημασία ποὺ φαίνεται νὰ ἀποκτοῦν οἱ ἔλαφοι κατὰ τὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο βλ. καὶ Γιαννούλη 2000, 249, 251.

Ἡ σπανιότητα εἰδωλίων αἰγοειδῶν στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων εἶναι, πιθανόν, τυχαία, ἂν καὶ ἡ μικρὴ, συγκριτικὰ μὲ τὰ εἰδώλια βοοειδῶν, παρουσία τους, ὅπως καὶ αὐτὴ ἄλλων ζωικῶν εἰδῶν, ἀπαντᾶται στὸν Πετσοφᾶ²⁷¹, στοὺς Ἀτσιπάδες²⁷² καὶ στὸν Γιούχτα²⁷³. Ὡστόσο, ἐὰν ἡ ὑπόθεση γιὰ τὴν πρωτίστως συμβολικὴ σημασία τῶν ἀναθημάτων ταύρων ποὺ διατυπώθηκε προηγουμένως εἶναι ὀρθή, ἡ παρουσία εἰδωλίων αἰγοειδῶν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ, ἀντίστροφα, βάσει τοῦ ἀναθηματικοῦ τους χαρακτήρα μὲ σκοπὸ τὴν ἐπίκληση τῆς θεότητας γιὰ εὐημερία, λόγω τοῦ κύριου ρόλου τους στὴ γεωργικὴ οἰκονομία τῆς ἐποχῆς. Σημειώνεται, πάντως, ὅτι ἡ συχνή, συγκριτικὰ μὲ ἄλλα ζωικὰ εἶδη ἀνεύρεση ὀστῶν αἰγοειδῶν στὰ ἱερὰ κορυφῆς δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ συνδέεται μὲ θυσίες· μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ κοινὰ γεύματα, τελετουργικὰ ἢ μὴ, κάτι ποὺ θὰ ἐξηγοῦσε καὶ τὴν παρουσία πολλῶν ὀστράκων ἀπὸ τριποδικὲς χύτρες, τόσο στὸν Γιούχτα²⁷⁴ ὅσο καὶ στὰ Κύθηρα.

Παρουσία εἰδωλίων χοίρων ἀναφέρεται ἀπὸ ἱερὰ κορυφῆς, ἂν καὶ σπάνια αὐτὰ ἀπεικονίζονται. Ἐπὶ τὰ εἰδώλια ἀπὸ τὸν Πετσοφᾶ ἀποδίδονται σὲ χοίρους (Rutkowski 1991, 109, Pls XLVIII.7, 14, XLIX.5, 12), ὡστόσο, ἡ ἀπόδοση αὐτῆ εἶναι ἀμφίβολη λόγω τῆς ἔντονης σχηματικότητας ποὺ τὰ ἐν λόγω ἀντικείμενα παρουσιάζουν. Δέκα εἰδώλια χοίρων ἀναφέρονται ἐπίσης ἀπὸ τὸν Γιούχτα²⁷⁵. Τὰ εἰδώλια τοῦ Γιούχτα ὅμως, ἀντίθετα ἀπὸ τὸ μὴ βέβαιο δείγμα τῶν Κυθήρων, διασώζουν χαρακτηριστικά, ὅπως ὁ στρογγυλὸς κορμὸς, τὸ ρύγχος, ἡ κοντὴ οὐρὰ ἢ τὰ κοντὰ πόδια, ποὺ διευκολύνουν τὴν ἀπόδοσή τους στὸ συγκεκριμένο ζωικὸ εἶδος. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν αἰγοειδῶν, ἡ σπανιότητα τῆς παρουσίας τους στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων εἶναι μάλλον τυχαία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ σπανιότητά τους συγκριτικὰ μὲ εἰδώλια ἄλλων ζωικῶν εἰδῶν εἶναι ἀνάλογη αὐτῆς τῶν αἰγοειδῶν καὶ συμφωνεῖ, ὅπως καὶ ἐκεῖνη, μὲ τὴν ἀνάλογη εἰκόνα ἀπὸ τὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Ἀτσιπάδων²⁷⁶. Μὲ ἀνάλογο τρόπο ἐξηγεῖται καὶ ἡ παρουσία τους ὡς ἀναθημάτων στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων.

Εἰδώλια ἵπποειδῶν δὲν ἀναφέρονται ἀπὸ ἱερὰ κορυφῆς, ἂν καὶ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ πάλι ἡ δυσκολία διάκρισης διαφορετικῶν εἰδῶν τετραπόδων μὲ βάση μόνο μικρὰ σωζόμενα τμήματα ἢ σχηματικὲς ἀποδόσεις²⁷⁷. Ὡστόσο, χάλκινα εἰδώ-

271. Rutkowski 1991, 107-108, Pls XLVIII 3, 4, 5, 7, 15-16, XLIX 1, 9, ὅπου καὶ τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Myres.

272. Peatfield 1992, 72.

273. Zeimbekis, 1998, 242, Table 12. Μπορεῖ εἰδώλια αἰγοειδῶν σὲ ἱερὰ κορυφῆς νὰ ἀναφέρονται μὲ ἀρκετὴ συχνότητα ἀλλὰ σπάνια ἀπεικονίζονται. Τὰ δείγματα τοῦ Πετσοφᾶ π.χ. εἶναι γενικῶς σχηματικὰ ἀποδοσμένα (Rutkowski

ki 1991, 108, Pls XLVIII.3, XLIX.1, XLX.9), πράγμα ποὺ δυσχεραίνει τὴν ἀπόδοσή τους μὲ βεβαιότητα σὲ ὀρισμένο ζωικὸ εἶδος.

274. Zeimbekis, στὸ ἴδιο, 252.

275. Στὸ ἴδιο, 100, Fig. 18.

276. Peatfield, σημ. 254.

277. Ἄξιζε νὰ σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι κριτήρια κατάταξης τῶν σχετικῶν ὁμοιωμάτων στὸ ἕνα ἢ στὸ ἄλλο εἶδος σπανίως ἀναφέρονται (Myres

λια ίπποειδών έχουν βρεθεί στην Αγία Τριάδα και χρονολογούνται στην ΥΜ Ι περίοδο²⁷⁸.

Η παρουσία ειδωλίων σκύλων θα ήταν αναμενόμενη, δεδομένης της στενής σχέσης ανθρώπου-σκύλου γενικότερα και της σημασίας του συγκεκριμένου ζώου για τη φύλαξη άλλων οικόσιτων ζώων ειδικότερα. Ο προστατευτικός του ρόλος μάλιστα ίσως εξηγεί τη συμβολική παρουσία ειδωλίων σκύλων σε ιερούς χώρους, όπως στο ιερό κορυφής των Κυθήρων και στον Γιούχτα²⁷⁹, πολύ περισσότερο εάν συνδυαστεί με αυτή των άλλων οικόσιτων ζωόμορφων ειδωλίων. Από την άλλη πλευρά, ή σπανιότητα ειδωλίων σκύλων σε σύγκριση με άλλα ζώα, αν και μπορεί να είναι τυχαία, ξενίζει και επιτρέπει να υποθέσουμε την απουσία απόδοσης ιερού χαρακτήρα στο συγκεκριμένο ζώο.

Ειδώλια σκορπιών έχουν βρεθεί μόνο στο μινωικό ιερό κορυφής των Κυθήρων. Τis γνωστές μινωικές αναπαραστάσεις σκορπιών – σε 47 συνολικά σφραγίδες, σε επίμηλο ξίφους και σε δύο περιάπτα – συγκεντρώνει και σχολιάζει ο Σακελλαράκης σε ιδιαίτερη μελέτη του χάλκινου ειδωλίου σκορπιού από τα Κύθηρα²⁸⁰, με σκοπό να καταδείξει τη σημασία του έντομου για τη μινωική Κρήτη. Επιχειρώντας, περαιτέρω, να ανιχνεύσει τη σημασία του ως συμβόλου, κάνει σύντομη επισκόπηση των σχετικών υποθέσεων για τη σημασία του έντομου στους γειτονικούς με την Κρήτη πολιτισμούς αλλά και στον έλλαδικό χώρο σε μεταγενέστερες ιστορικές περιόδους²⁸¹. Συνοπτικά, οι υποθέσεις αυτές αποδίδουν στον σκορπιό αστρονομική σημασία, τον θεωρούν σύμβολο ευφορίας, γονιμότητας, καλής τύχης αλλά και σύμβολο βλαπτικό, κακό οίωνο²⁸² αποδίδουν, έπομένως, σε αυτόν ως επί το πλεϊστον προφυλακτικό αλλά ταυτόχρονα και αποτρεπτικό ρόλο. Ο Σακελλαράκης κλίνει υπέρ της θεώρησης του σκορπιού ως συμβόλου ευφορίας²⁸².

Από τις ποικίλες υποθέσεις που παρουσιάζονται ανωτέρω, ως γενικότερη και λιγότερο διαφιλονικούμενη μπορεί να θεωρηθεί εκείνη που απορρέει από τη βασική αντίδραση του έντομου στην ανθρώπινη παρουσία, δηλαδή το πιθανό θανατηφόρο δῆγμα. Η σωτηρία από κάποιο τέτοιο δῆγμα θα δικαιολογούσε κατ' αρχήν την ανάθεση των όμοιωμάτων σκορπιού στο ιερό των Κυθήρων ενώ ο γενικότερος συμβολισμός τόσο των αναπαραστάσεων όσο και της αυτόνομης αναθηματικής παρουσίας του έντομου θα πρέπει να ήταν ή αποτροπή βλαπτικής επίδρασης ή – κατ' αντίστροφη – ή πρόκληση βλάβης²⁸³. Η προβολή της σημασίας

1902-1903, 377), και πάλι με επιφύλαξη (Rutkowski 1991, 35), στις λιγότερο προφανείς, βεβαίως, περιπτώσεις.

278. Zervos 1956, p. 329, 478.

279. Zeimbekis 1998, 99, Fig. 17.

280. Σακελλαράκης 1997, 433-451.

281. Στο ίδιο, 453-461.

282. Στο ίδιο, 461.

283. Αυτή ή έρμηνεία θα δικαιολογούσε και τη συχνή συναπεικόνιση σκορπιού και φιδιού (Σακελλαράκης, στο ίδιο).

τοῦ συγκεκριμένου ἐντόμου μέσω αὐτόνομων ἀναθημάτων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ ἐνὸς χάλκινου, κατὰ τὴ Νεοανακτορική περίοδο ἴσως ὑποδηλώνει ἓνα νέο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ συμβολική του ἀξία, ἐπίσημα ἐκπορευόμενο, στὸ πλαίσιο θρησκευτικῆς ἢ λατρευτικῆς ἀναδιοργάνωσης ποὺ φαίνεται νὰ χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴν περίοδο²⁸⁴.

Καὶ τὰ τέσσερα πήλινα εἰδῶλια σκορπιοῦ βρέθηκαν κοντὰ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς, σὲ χῶρο πρωτογενῶν ἀποθέσεων, ὅπως μαρτυροῦν καὶ οἱ σχετικὲς ἐνδείξεις (βλ. «Παράρτημα»). Τὸ γεγονός αὐτό, ἰδιαίτερα ἐὰν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ πλήρης σχεδὸν ἀταξία ποὺ ἐπῆλθε ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη χρῆση τοῦ λόφου, δύσκολα μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο. Παρέχει, ἀντίθετα, μία ἐνδειξη γιὰ τὴν ἀρχική θέση/ἀνάθεση ὁμοειδῶν εἰδωλίων στὸ ἴδιο σημεῖο τοῦ ἱεροῦ ἢ γιὰ ταυτόχρονη ἀνάθεση, στὸ πλαίσιο ἴσως ὀρισμένης, ἰδιαίτερης τελετουργίας.

Εἰδῶλια κανθάρων – τὰ περισσότερα ὑπερμεγέθη – ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἱερὰ κορυφῆς (Πετσοφάς, Πρινιας, Γιούχτας) ἀλλὰ καὶ σὲ οἰκίες (Παλαίκαστρο) ἢ ἄλλους χώρους, ὁ χαρακτήρας τῶν ὁποίων δὲν ἔχει ἀποσαφηνιστεῖ (Πισκοκέφαλο, Προφήτης Ἡλίας κοντὰ στὰ Μάλια). Τὰ περισσότερα καὶ σπουδαιότερα ἀπὸ αὐτὰ – ἀπὸ ἄποψη μεγέθους, ποικιλίας καὶ κατασκευῆς – προέρχονται ἀπὸ τὸ Πισκοκέφαλο²⁸⁵, τὸν Πετσοφά²⁸⁶ καὶ τὸν Πρινιας²⁸⁷, ἐνῶ στὶς ἄλλες δύο θέσεις (Παλαίκαστρο, Προφήτης Ἡλίας κοντὰ στὰ Μάλια) ἔχουν βρεθεῖ μεμονωμένα δείγματα²⁸⁸. Ἡ πλειονότητα, δηλαδή, τῶν μέχρι τώρα γνωστῶν δειγμάτων προέρχεται ἀπὸ ἱεροὺς χώρους, γεγονός ποὺ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόδοσης συμβολικῆς σημασίας σὲ αὐτὰ. Ἡ ἀκριβὴς αὐτὴ σημασία ὅμως μᾶς διαφεύγει. Ἐμμεσες ἐνδείξεις, μόνο, μπορεῖ νὰ ἀποκομίσουμε ἀπὸ τὴ σημασία τοῦ κανθάρου στὸ πλαίσιο, παραδείγματος χάριν, τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας.

Στὴν ἀπόπειρα ἐρμηνείας πρέπει νὰ συμπεριληφθεῖ ἀναπόφευκτα ἡ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὸ ὑποεῖδος τοῦ ζωικοῦ εἴδους ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὰ μινωικὰ εὐρήματα. Συγκεκριμένα, ἀνάλογα αἰγυπτιακὰ δείγματα καθὼς καὶ εἰσηγμένα στὴν Κρήτη αἰγυπτιακὰ ὁμοιώματα κανθάρων²⁸⁹ φαίνεται ὅτι ἀνήκουν στὸ εἶδος *scarabeus sacer* ἐνῶ τὰ κρητικὰ δείγματα στὸ εἶδος *copris hispanus*²⁹⁰. Τὸ αἰγυ-

284. Ρεθεμιωτάκης 1998, 146.

285. Πλάτων 1952α, 475-476 εἰκ. 16 καὶ 1952β, 634-635 εἰκ. 15. Rutkowski 1986, 89. Ἀπεικονίζονται συνολικὰ 28 ζῶδια διαφόρων μεγεθῶν (Πλάτων 1952β, 635, εἰκ. 15). Ὁ Rutkowski (1986, 245, σημ. 79) ἀναφέρει τὴν εὕρεση ἄνω των 30 δειγμάτων στὸ Πισκοκέφαλο.

286. Myres 1902-1903, 377, Pl. XIII 60, 63, Pl. XIII 80. Rutkowski 1991, 112-113, Pl. L. 6-14.

287. Δαβάρας 1972, 651.

288. Sackett – Popham, 1970, 220, fig 12, 239, pl. 58d. Πλάτων 1951, 136-139, πίν. Ζ'.

289. Rutkowski 1986, 246, σήμ. 92.

290. Τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ γιὰ τὰ κρητικὰ ὑποεῖδη συνοψίζει ὁ Rutkowski (1986, 89-90, ἰδιαίτερα 246, σημ. 90). Ἀναφέρεται στὴν ἀναγνώριση τῶν ἀντίστοιχων δειγμάτων ὡς κανθάρων γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα

πτικὰ ὑποεῖδος κινεῖται ὠθώντας ἀπεκκρίματα αἰγοειδῶν μπροστά του, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν σβώλους δυσανάλογου μεγέθους πρὸς αὐτὸ τοῦ ἐντόμου καὶ τὰ ὁποῖα ἐναποθέτει σὲ ὑπόγειες στοῖες προκειμένου νὰ χρησιμεύσουν ὡς τροφή γιὰ τὶς νύμφες, ἔχει μεγαλύτερο μέγεθος καὶ πιὸ ἐντυπωσιακὴ ἐμφάνιση. Τὸ κρητικὸ ὑποεῖδος διαθέτει κέρας, ζεῖ κυρίως ὑπογείως, σὲ σταθερὸ περιβάλλον, σκάβοντας τρύπες στὸ ἔδαφος κάτω ἢ γύρω ἀπὸ τὰ ἀπεκκρίματα αἰγοειδῶν (Rutkowski 1986, 90, fig. 119), στὶς ὁποῖες καὶ τὰ ρίχνει προκειμένου νὰ χρησιμεύσουν ὡς κατοικία δική του καὶ τῶν νυμφῶν καὶ ὡς τροφή. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, τὰ νεαρὰ ἔντομα ἀναδύονται ἀπὸ τὴν ὑπόγεια κατοικία τους πλήρως ἀνεπτυγμένα, γεγονός πὸ προφανῶς ἐντυπωσίαζε τοὺς Αἰγυπτίους γιὰ νὰ δώσουν στὸν κἀνθαρο τὴν ὀνομασία *Kherpi* («αὐτὸς πὸ ἦλθε στὴ ζωή»). Περαιτέρω ὅμως, ἡ κίνηση τῶν σβώλων ἀπὸ τὸ αἰγυπτιακὸ ὑποεῖδος καὶ ἡ ἀκτινωτὴ ἀπόληξη τῆς κεφαλῆς του παρομοιαζόταν μὲ τὴν κίνηση τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου καὶ ἀπέδιδε στὸ ἔντομο σημασία ἡλιακοῦ συμβόλου²⁹¹ ἐνῶ ὁ φτερωτὸς σκαραβαῖος εἰδικότερα συμβόλιζε τὸν πρωινὸ ἥλιο²⁹². Τὸ **Π103** ἀνήκει σὲ κέρας, ἄρα παραπέμπει στὸ εἶδος *copris hispanus*.

Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνεύρεση εἰδωλίων κἀνθάρων στὸ Πισκοκέφαλο, ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρει τὸ μικρὸ του στήν πλάτη, ὁ Faure ἀκροθιγῶς ἀποδίδει σὲ αὐτὰ συμβολικὸ χαρακτήρα προστασίας τῆς μητρότητας ἢ καὶ γενικότερα καλοτυχίας²⁹³. Ἄλλοῦ, τὰ συνδέει ἄμεσα μὲ τὰ αἰγυπτιακὰ παράλληλα τοῦ εἴδους καὶ ἔτσι ἀποδίδει σὲ αὐτὰ συμβολικὴ σημασία ἀποκατάστασης ἢ ἀναγέννησης, στὸ πλαίσιο πιθανῆς ἡλιακῆς λατρείας κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ πρότυπα²⁹⁴. Ὁ Rutkowski, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀποδίδει στὰ ὁμοιώματα κἀνθάρων ἔμμεση συμβολικὴ σημασία, ἐξαρτώμενη ἀπὸ τὴ σχέση τους μὲ τὰ ἀπεκκρίματα αἰγοειδῶν, θεωρεῖ δηλαδὴ τὴν παρουσία τους στοὺς ἱεροὺς χώρους ὡς ἐπίκληση γιὰ εὐγονία τῶν κοπαδιῶν αἰγοειδῶν²⁹⁵.

Ἡ πρώτη ὑπόθεση, δηλαδή, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν παρουσία τῶν εἰδωλίων κἀνθάρων αὐτόνομα, ἐντάσσοντάς τιν στὸ εὐρύτερο θρησκευτικὸ πλαίσιο

καὶ στὴν ἀπόδοσή τους στὸ ὑποεῖδος *oryktes nasicornis*, μὲ τὴν ὁποία δὲν συμφωνεῖ, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὰ κρητικὰ δείγματα ἀνήκουν στὸ ὑποεῖδος *copris hispanus*. Ἡ συμπεριφορὰ καὶ τῶν δύο κρητικῶν ὑποειδῶν εἶναι διάφορη ἀπὸ αὐτὴν τοῦ αἰγυπτιακοῦ ὑποειδούς. Τὰ δύο κρητικὰ ὑποεῖδη ζοῦν κυρίως ὑπογείως, σὲ σταθερὸ περιβάλλον, κάτω ἢ γύρω ἀπὸ τὰ ἀπεκκρίματα αἰγοειδῶν ἐνῶ τὸ αἰγυπτιακὸ ὑποεῖδος κινεῖται ὠθώντας τὰ ἀπεκκρίματα μπροστά του, ἔχει μεγαλύτερο μέγεθος καὶ πιὸ ἐντυπωσιακὴ ἐμφάνιση. Ἐπίσης, καὶ τὰ δύο κρη-

τικὰ ὑποεῖδη διαθέτουν κέρας, ὅπως καὶ τὸ κυθηραϊκὸ δείγμα.

291. Wilkinson 1992, 113.

292. Στὸ ἴδιο, 129.

293. Faure 1967, 141. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, μήπως τὰ μικρότερα δείγματα τοῦ εἴδους ἀπὸ τὸ Πισκοκέφαλο, μὲ σημαντικὴ διαφορὰ μεγέθους ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα, ἀποδίδουν νεογνά;

294. Faure 1969, 192. Βλ. ἐπίσης Watrous 1995, 396, 399.

295. Rutkowski 1986, 90-91.

τοῦ Αἰγαίου ἐνῶ ἡ δεύτερη συνδέει τὴν παρουσία τους μὲ ἄλλες ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦν τὶς ἀπαρχὲς τῆς λατρείας στὰ ἱερά κορυφῆς καὶ τὸν λαϊκό, ἀρχικά, χαρακτηριστὴ τῆς λατρείας σὲ αὐτά. Ὅπωςδήποτε, τὸ γεγονός ὅτι τὰ περισσότερα, ὑπερμεγέθη καὶ ιδιαίτερα φροντισμένα ἀναθήματα τοῦ εἴδους προέρχονται ἀπὸ τὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι πιθανὸ νὰ ὑπῆρξε ἔντονο ἢ ἀνανεωμένο καὶ πιθανότατα «ἐπίσημο» ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν προβολὴ τῆς συμβολικῆς σημασίας ποὺ ἀνεκαθεν περιέκλειε ἢ μὲ τὴν ὁποία κατὰ τὴ συγκεκριμένη περίοδο περιβλήθηκε τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ ἀναθηματικὸ εἶδος (ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῶν ἀναθημάτων ὁμοιωμάτων σκορπιῶν). Τὸ «ἐπίσημο» αὐτὸ ἐνδιαφέρον δηλαδὴ μπορεῖ νὰ συνδέεται μὲ τὴν ἀναδιοργάνωση μιᾶς προϋπάρχουσας λαϊκῆς πτυχῆς τῆς θρησκείας (στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, ἐνδεχομένως, τῆς σταθερῆς σύνδεσης τοῦ κανθάρου μὲ τὴν προστασία τῶν κοπαδιῶν) ἢ – πιὸ εὐλογα, λόγῳ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγάλου μεγέθους τῶν σχετικῶν παραδειγμάτων – μὲ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασία ἢ ἐκλέπτυνση ἑνὸς προϋπάρχοντος συμβολισμοῦ ὥστε νὰ περιλάβει πιὸ ἀφηρημένες πτυχές, κατ' ἐπίδραση ἐκείνων ποὺ μεταδίδονταν συνοδεύοντας προϊόντα καὶ εἶδη πολυτελείας στὴν πυκνὴ κυκλοφορία τους στὸν χῶρο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου στὰ μέσα τῆς 2ης π.Χ. χιλιετίας. Ἐὰν κάποια ἀπὸ αὐτὲς τὶς πτυχές σχετίζεται μὲ τὴν ἡλιακὴ σημασία τοῦ συμβόλου, ὅπως εἶχε ἀναπτυχθεῖ στὴν Αἴγυπτο, καὶ κατ' ἐπέκταση μὲ τὴν ἄσκηση ἡλιακῆς λατρείας στὰ ἱερά κορυφῆς ἢ γενικότερα στὴ μινωικὴ Κρήτη, μένει νὰ ἐρευνηθεῖ στὸ πλαίσιο ἐιδικῶν μελετῶν. Ἐνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ, πάντως, μεταξὺ σκορπιῶν, κανθάρων καὶ ὄφρων – ἑνὸς τρίτου ζώου μὲ συμβολικὴ σημασία στὸ πλαίσιο τῆς μινωικῆς θρησκείας – εἶναι ἡ χειμερία νάρκη καὶ ἡ ἐπανεμφάνισή τους – ἢ ἡ ἐμφάνιση τῶν νεαρῶν ἀτόμων στὴν περίπτωση τῶν κανθάρων – σὲ συγκεκριμένες ἐποχὲς στὴ διάρκεια τοῦ ἔτους. Ὁ ἀρσενικὸς κἀνθαρος εἰδικότερα, ἐμφανίζεται καὶ παραμένει στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους κατὰ τὸ τρίμηνο διάστημα Ἰουνίου-Σεπτεμβρίου, ὅσο διαρκεῖ ἡ ἐπώαση καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῶν νεαρῶν ἐντόμων. Ἡ ἀκριβὴς παρατήρηση αὐτῶν τῶν φαινομένων μπορεῖ νὰ ἔπαιξε καθοριστικὸ ρόλο στὴν ἀπόδοση ἀρχικὰ συμβολικῆς, ἀναγεννητικῆς σημασίας στὰ ἐν λόγω εἶδη, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν περαιτέρω σύνδεσή τους μὲ οὐράνια σώματα, τὶς κινήσεις τους καὶ τὴ σχέση αὐτῶν μὲ τὶς ἐποχὲς, τὸν καθορισμὸ τοῦ χρόνου ἢ ἄλλες ὀψεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς κατὰ τὸ αἰγυπτιακὸ πρότυπο.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ σημασία ὁμοιωμάτων πτηνῶν, ὁ θρησκευτικὸς τους χαρακτήρας συνίσταται, κατὰ τὴν καθιερωμένη ἄποψη, στὸν χαρακτηρισμὸ τους ὡς συμβόλων τῆς θεότητας ἢ τῆς ἐπιφανείας της²⁹⁶. Ἡ σημαντικότερη ἔνδειξη τῆς θρησκευτικῆς σημασίας τῶν πτηνῶν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή τους στὴν κεφαλὴ

296. Evans 1901, 105 καὶ 1901-02, 100. Nilsson 1950, 330-40.

τῆς θεᾶς «μεθ' ὑψωμένων χειρῶν»²⁹⁷ καὶ σὲ λατρευτικὲς σκηνὲς σὲ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια²⁹⁸ ἐνῶ ἡ παρουσία τους στὴ στέγη ἀρχιτεκτονημάτων χρησιμεύει, συνήθως, γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν τελευταίων ὡς ἱερῶν στὸ πλαίσιο τῆς προϋποτιθέμενης ἱερότητας τῶν πρώτων. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ ἀνεύρεση τοῦ αὐτοτελοῦς εἰδωλίου πτηνοῦ **Π105** στὰ Κύθηρα ἀποτελεῖ μίαν ἰσχυρὴ ἔνδειξη γιὰ τὴ θρησκευτικὴ σημασία ὀρισμένων πτηνῶν αὐτῶν καθεαυτά, ὡς ἀντιπροσωπευτικῶν ἢ συνοδευτικῶν κάποιας θεότητας.

Σχετικὰ πρόσφατα, οἱ Åstrom καὶ Reese, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνεύρεση ἑνὸς ἀκόμα ὄστρεου σὲ κτίριο τοῦ Hala Sultan Tekke τῆς Κύπρου²⁹⁹, συγκέντρωσαν τὰ εὐρήματα τριτώνων – ὄστρέων καὶ ὁμοιωμάτων τους ἀπὸ διάφορα ὑλικά – σὲ ἓνα ἄρθρο, συμπληρώνοντας παλαιότερο κατάλογο καὶ σχετικὴ μελέτη τῶν Baurain καὶ Darque³⁰⁰. Ἀπὸ τὴν ἐπισκόπηση τοῦ σχετικοῦ ὑλικοῦ προκύπτει ὅτι ὄστρεα τριτώνων, μετασκευασμένα σὲ ἀγγεῖα, ἐπεξεργασμένα ἐν μέρει ὥστε νὰ χρησιμεύσουν ὡς πνευστὰ ὄργανα παραγωγῆς ἤχου ἢ σὲ ἐντελῶς φυσικὴ μορφή, ἔχουν βρεθεῖ κυρίως σὲ χώρους μὲ θρησκευτικὴ ἢ λατρευτικὴ σημασία, σὲ τάφους ἀλλὰ καὶ σὲ οἰκιακοὺς χώρους σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀπὸ τὴν Κρήτη εἰδικότερα προέρχονται τὰ 26 ἀπὸ τὰ 30 ὄστρεα – ἀκέραια ἢ τμήματα τριτώνων ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδοθοῦν σὲ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ παράδειγμα τοῦ εἶδους³⁰¹ –, τὰ ὁποῖα ἔχουν βρεθεῖ σὲ χώρους μὲ θρησκευτικὴ ἢ λατρευτικὴ σημασία καὶ καλύπτουν χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴ ΜΜ II ἕως τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο³⁰². Τὴ μεγαλύτερη κατηγορία ἀποτελοῦν αὐτὰ ποὺ χρονολογοῦνται στὴ ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο.

297. Κατὰ τὴν ἄποψη τῆς Gesell (2000, 498), τὰ πτηνὰ φανερώνουν τὴν οὐράνια διάσταση τῆς θεᾶς καὶ τῆς λατρείας τῆς, προφανῶς σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴ χθόνια, ποὺ ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὰ ὁμοιώματα ὄφρων ἢ ἀγγείων μὲ ὄφιοειδεῖς λαβές.

298. Ἡ χαρακτηριστικότερη γιὰ τὸ μέγεθος, τὴν ἀκριβεία τῆς ἀπόδοσης καὶ τὴ θρησκευτικὴ σημασία ἀπεικόνιση ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὰ πτηνά, ὡς σύμβολα παρουσίας τῆς θεότητας, εἶναι αὐτὴ στὸ σφραγιστικὸ δαχτυλίδι ἀπὸ τὸν τάφο 3 στὸ Σελλόπουλο τῆς Κνωσοῦ (Porham – Catling E. A. καὶ Catling H. W. 1974, fig. 14d, pl. 37a-c)

299. Åstrom – Reese 1990, 7-12.

300. Baurain – Darque 1983, 59-73.

301. Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἓνα κατὰ μεγάλο μέρος σωζόμενο ὄστρεο τρίτων ἀπὸ τὴν ταφικὴ Περιοχὴ τῶν Βράχων στὸ

Φουρνί (Sakellarakis 1997, 262-263). Ὁ ἀριθμὸς αὐξάνεται σημαντικὰ ἐὰν συνυπολογοῦν τὰ τμήματα ὄστρέων ἀπὸ διάφορες θέσεις, τὰ ὁποῖα φαίνεται νὰ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὰ δείγματα τοῦ εἶδους.

302. Τὰ ὑπόλοιπα 3 προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἄκρωτήρι τῆς Θήρας (1) καὶ ἀπὸ τὴ Φυλακωπὴ τῆς Μήλου (2). Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ἓνα νεώτατο εὐρημα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στὰ Μέθανα, χρονολογούμενο στὴν ΥΕ IIIA-B περίοδο. Στὴν περίπτωση τῶν τάφων, τὰ σχετικὰ εὐρήματα μοιράζονται περίπου ἰσομερῶς σὲ ὅλο το διάστημα ἀπὸ τὴ ΠΜ II ἕως τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο, μὲ τὴν Κρήτη καὶ πάλι νὰ ὑπερτερεῖ συνολικὰ διαδεχόμενη τὴς Κυκλάδες, ποὺ συγκεντρώνουν τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ τῶν σχετικῶν εὐρημάτων κατὰ τὴν ΠΚ περίοδο (Åstrom – Reese, σημ. 294).

Τὴν προηγούμενη εἰκόνα ἐνισχύουν καὶ τὰ λιγοστά, συγκριτικά, ὁμοιώματα τριτώνων ἀπὸ διάφορα ὑλικά. Συγκεκριμένα, ἀπὸ τὰ 10 γνωστὰ δείγματα, 8 προέρχονται ἀπὸ τὴν Κρήτη, 1 ἀπὸ τὴ Ρόδο καὶ 1 ἀπὸ τὴς Μυκῆνες. Τὰ κρητικά δείγματα χρονολογοῦνται στὴ ΜΜ II καὶ στὴν ΥΜ I περίοδο συνιστώντας δύο ἰσάριθμες ομάδες, ἐνῶ 6 ἀπὸ αὐτὰ εἶναι πῆλινα καὶ ὅλα πλὴν ἑνὸς προέρχονται ἀπὸ χώρους μὲ θρησκευτικὴ ἢ λατρευτικὴ σημασία. Στὰ τελευταῖα ἔρχονται νὰ προστεθοῦν τὰ δύο ὁμοιώματα τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθήρων.

Ἡ ἀνεύρεση τῶν περισσοτέρων τριτώνων ἢ ὁμοιωμάτων τους σὲ θρησκευτικούς ἢ λατρευτικούς χώρους, σὲ ὀρισμένες χαρακτηριστικὲς περιπτώσεις μάλιστα δίπλα ἢ μαζί μὲ ἄλλα λατρευτικὰ σκεύη (π.χ. στὸ οἰκιακὸ ἱερὸ νοτιοανατολικά τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ τῆς ΜΜ III περιόδου, στὸ ΥΜ IB ἱερὸ τοῦ Πύργου Μύρτου κλπ.) καθὼς καὶ ἡ εἰδικότερη παρατήρηση τοῦ Reese, ὅτι εἰδικὴ ἐπεξεργασία ποὺ ἐπιτρέπει τὴν παραγωγή ἤχου παρουσιάζουν ὄστρεα ποὺ ἔχουν βρεθεῖ ἀποκλειστικὰ σὲ ἱεροὺς χώρους³⁰³, ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση τῆς χρήσης τους στὴ λατρεία, ὅπως στὴν πασίγνωστη παράσταση τοῦ σφραγιδολίθου ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, ὅπου γυναικεῖα μορφή μπροστὰ ἀπὸ βωμὸ ποὺ φέρει κέρατα καθιέρωσης φαίνεται νὰ φουσᾷ ἀπὸ ὄστρεο τρίτωνα ἐπικαλούμενη ἴσως κάποια θεότητα³⁰⁴. Δὲν μᾶς διαφωτίζουν ὅμως σχετικὰ μὲ τὴν εἰδικότερη σημασία τῶν τριτώνων στὸ πλαίσιο τῆς ἀπεικονιζόμενης λατρευτικῆς πρακτικῆς οὔτε ἐξηγοῦν τὴν πλειονότητα τῶν ὄστρέων τριτώνων ποὺ δὲν φανερώνουν ἀνάλογη ἐπεξεργασία. Γι' αὐτὰ ἔχει προταθεῖ ἡ χρήση τους ὡς ρυτῶν, ὅταν φέρουν ὀπή στὸ ἓνα ἄκρο³⁰⁵, ἢ ὡς ὑποδοχέων προσφορῶν ἢ ἀπλῶς ὡς ἀναθημάτων, ὅταν δὲν φέρουν ὀπή³⁰⁶. Τὸ πῆλινο κυθηραϊκὸ δείγμα Π114 πάντως, μὲ τὴν τυφλὴ ὀπή ποὺ μιμεῖται ὀπή μὲ λειτουργικὸ ρόλο, ἀποτελεῖ μὲν ἀνάθημα, ὑπογραμμίζει δὲ τὴν πραγματικὴ (ἢ κύρια) λειτουργία αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων ὡς πνευστῶν ὀργάνων.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁμοιώματα τριτώνων ἀπὸ ἄλλα ὑλικά κατασκευάζονταν καὶ ἀναθέτονταν σὲ ἱεροὺς χώρους ἢ τάφους ἀποτελεῖ ἔμμεση ἔνδειξη γιὰ τὴ σημασία τους ὡς συμβόλων μὲ γνωστὲς γιὰ τοὺς ἀναθέτες συνδηλώσεις καὶ σὲ συνάρτηση, ἐνδεχομένως, μὲ κάποια θεότητα μὲ συγκεκριμένες ιδιότητες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, μὲ τὰ δύο δείγματα τῶν Κυθήρων ἡ ἀδιαφοροποίητη παράμετρος τοῦ τόπου εὕρεσής τους ἐνισχύεται – ἀφοῦ εὐρύνεται ὥστε νὰ περιλάβει πλέον καὶ τὰ ἱερά κορυφῆς – καὶ προσθέτει ἓναν ἀκόμα παράγοντα ποὺ πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη σὲ ὁποιαδήποτε μελλοντικὴ ἀπόπειρα ἐρμηνείας τους.

303. Åstrom - Reese 1990, 12.

304. Platon - Pini 1984, 8 n. 7.

305. Åstrom - Reese 1990, 11. Konsolaki-Yian-

nopoulou 2000, 214.

306. Åstrom - Reese, στὸ ἴδιο, 7 καὶ Baurain -

Darcque 1983, 57, ἀντίστοιχα.

3. ΚΕΡΑΤΑ ΚΑΘΙΕΡΩΣΗΣ

Τὰ περισσότερα ὁμοιώματα κεράτων καθιέρωσης καὶ μεμονωμένα κέρατα φαίνονται ὅτι ἦταν προσκολλημένα σὲ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων ἢ σὲ ἄλλα ἀντικείμενα, πιθανότερα ἀγγεῖα. Συγκεκριμένα, σὲ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων φαίνεται ὅτι ἀνήκαν, μὲ μεγαλύτερη βεβαιότητα, τὰ **Π116, Π117, Π119, Π122, Π126, Π133, Π134** καὶ **Π138** καί, μὲ μικρότερη βεβαιότητα, τὸ **Π123**. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, σὲ ἀγγεῖα ἦταν πιθανὸν ἐπιθέτα τὰ **Π127, Π129, Π132** καὶ **Π139**, ἐνῶ τὸ **Π120** μπορεῖ νὰ ἀποτελοῦσε τμῆμα ὁμοιώματος μὲ ἀναπαράσταση σκηνῆς.

Αὐθύπαρκα φαίνεται νὰ ἦταν τὰ **Π118, Π125, Π128, Π131** καὶ **Π137**, ἂν καὶ αὐτὴ ἢ θεώρηση εἶναι ἐπισηφελὴ καὶ βασίζεται εἴτε στὴν ἀπουσία ἰχνῶν προσκόλλησης σὲ ἄλλο ἀντικείμενο (**Π118**) εἴτε σὲ ἴχνη πιθανῆς ἐγγάρακτης διακόσμησης, ποὺ δείχνουν ἀσυνήθιστη ἐπιμέλεια γιὰ ἀπλή ἐπίστεψη, εἴτε σὲ συγκριτικὲς ἐκτιμήσεις μεγέθους καὶ βάρους (**Π125, Π131, Π137**) ἐντὸς τοῦ συνόλου τῶν δειγμάτων ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων³⁰⁷. Σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ καὶ τὸ **Π130**, τὸ ὁποῖο πιθανὸν νὰ στερεωνόταν σὲ βάση.

Κέρατα καθιέρωσης ὡς ἐπιστέψεις ἀρχιτεκτονημάτων ἀπεικονίζονται σὲ ποικίλα ἀντικείμενα, ὅπως σφραγιστικὰ δαχτυλίδια, σφραγίσματα, λίθινα ἀγγεῖα, τοιχογραφίες, χρυσὰ ἐλάσματα. Τὰ γνωστότερα καὶ ἐγγύτερα χρονολογικὰ παραδείγματα πρὸς τὴν περίοδο ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθήρων εἶναι ἡ «Τοιχογραφία τοῦ Θεωρείου» («Grandstand fresco») ἀπὸ τὴν Κνωσό, ἢ σειρὰ σφραγισμάτων ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ τριμεροῦς ἱεροῦ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ μὲ παράσταση γυναικείας θεότητας, γνωστῆς ὡς «Mother of the Mountains» καὶ λατρευτῆ σὲ ἱερὸ κορυφῆς³⁰⁸, τὸ λίθινο ρυτὸ μὲ παράσταση ἱεροῦ κορυφῆς ἀπὸ τὴ Ζάκρο καί, βεβαίως, τὰ χρυσὰ ἐλάσματα σὲ σχῆμα τριμεροῦς ἱεροῦ ἀπὸ τὸν ταφικὸ κύκλο Α τῶν Μυκηνῶν³⁰⁹.

Σύμφωνα μὲ τὴν καθιερωμένη ἄποψη, ἡ ἐπίστεψη ἀρχιτεκτονημάτων, σὲ φυσικὸ ἢ μὴ μέγεθος, μὲ κέρατα καθιέρωσης προσδίδει στὰ πρῶτα ἱερὰ χαρακτήρα, τὰ χαρακτηρίζει δηλαδὴ ὡς ἱερὰ οἰκοδομήματα, ἐντὸς ἢ ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ ὁποῖα λάμβαναν χώρα θρησκευτικὲς πράξεις ἢ τελετουργίες³¹⁰. Κομβικῆς σημασίας γιὰ τὴν προηγούμενη σύνδεση θεωρεῖται ἡ ἐμφάνιση ἢ ἡ ἐπινόηση τοῦ τύπου τοῦ

307. Πήλινα ὁμοιώματα κεράτων καθιέρωσης ἀνάλογου μεγέθους ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Βρύσινα (Δαβάρης 1974, 210) καὶ ἀπὸ τὸν Γιούχτα (Καρέτσου 1981, 408). Ἡ παρουσία τους μεταξὺ τοῦ ἀδημοσίετου ὑλικοῦ ἀπὸ ἄλλα ἱερὰ κορυφῆς δὲν μπορεῖ φυσικὰ νὰ ἀποκλειστεῖ, ιδιαίτερα σὲ περιπτώσεις, ὅπως αὐτὴ τοῦ Γιούχτα, ὅπου ἔχουν βρεθεῖ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτο-

νημάτων, βλ. παρακάτω, σημ. 313.

308. Preziosi - Hitchcock 1999, 96, fig. 54 καὶ 97, fig. 55a ἀντίστοιχα.

309. Shaw 1978, 429, fig. 1 καὶ 432, fig. 5-434, fig. 7, 8 ἀντίστοιχα.

310. Στὸ ἴδιο, 435. Gesell 1985, 62. D'Agata 1992, 251.

τριμεροῦς ἱεροῦ στήν Κνωσὸ κατὰ τὴ ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο³¹¹. Σημειώνεται ὅτι ἡ ἔρμηνεία αὐτὴ περιλαμβάνει καὶ μονὰ κέρατα, ὅπως μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο δηλώνεται π.χ. στὰ χρυσὰ ἐλάσματα τῶν Μυκηνῶν καὶ ἐπεκτεινόμενη ἀποδίδει θρησκευτικὴ σημασία σὲ ὅποιοδήποτε ἄλλου εἴδους ἀντικείμενο (π.χ. ἀγγεῖο, βωμίσκος) ἐπιστέφεται ἢ συνδέεται μὲ αὐτὰ³¹².

Ἡ προηγούμενη ἔρμηνεία προϋποθέτει φυσικὰ τὴν ἀπόδοση στὰ κέρατα καθιέρωσης αὐτὰ καθεαυτὰ συμβολικῆς, θρησκευτικῆς σημασίας. Ὅμως, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ κέρατα καθιέρωσης ἀποτελοῦν τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολο τῆς μινωικῆς θρησκείας, ἡ σημασία τους καὶ πάλι μᾶς διαφεύγει³¹³. Οἱ ἀπόψεις ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ μπορεῖ νὰ διακριθοῦν σὲ δύο βασικὲς κατηγορίες: α) ἐκεῖνες ποὺ συνδέουν τὰ κέρατα καθιέρωσης μὲ κέρατα ταύρου καὶ β) ἐκεῖνες ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ ἀποσυνδέσουν τὰ κέρατα καθιέρωσης ἀπὸ τὰ κέρατα βοοειδῶν ἀποδίδοντάς τους αὐτόνομη σημασία. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρώτη κατηγορία, πρῶτος ὁ Schliemann ἐξομοίωσε τὰ κέρατα καθιέρωσης μὲ κέρατα ταύρου ἐνῶ ὁ Evans πρῶτος τὰ περιέβαλε ξεκάθαρα μὲ θρησκευτικὴ σημασία προσδίδοντάς τους τὴν καθιερωμένη ὀνομασία (horns of consecration). Ὁ Nilsson στὴ συνέχεια, ἀποδεχόμενος τὶς δύο προηγούμενες ἀποδόσεις, πρόσθεσε, ὅπως προαναφέρθηκε, ὅτι τὰ κέρατα καθιέρωσης «σήμαιναν» τὴν ἱερότητα τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὸ ὅποιο συνδέονταν. Μικρὲς προσθήκες ἔρμηνείας ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητὲς ἔκτοτε κινήθηκαν μέσα στὸ ἴδιο πνεῦμα, μὲ ἄξονα τὴ θεώρηση τῶν κεράτων καθιέρωσης ὡς συμβολικῆς ἀναπαράστασης τῶν κεράτων τοῦ ἱεροῦ ζώου τοῦ ταύρου³¹⁴.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ Powell σὲ σχετικὸ ἄρθρο του (1977) ἀμφισβητεῖ τὴν ἐξίσωση τῶν «κεράτων καθιέρωσης» μὲ κέρατα ζώων ἐν γένει, καὶ πολὺ περισσότερο μὲ κέρατα ταύρου, θεωρώντας ὅτι ἡ ἀναζήτηση παραλλήλων στὴ νεολιθικὴ Ἀνατολὴ εἶναι παρακινδυνευμένη λόγω χρονικῆς καὶ τοπικῆς ἀπόστασης³¹⁵. Ἀντὶ γι' αὐτό, στρέφεται σὲ ἕνα σύγχρονο μὲ τὰ μινωικὰ δείγματα, τοπικὰ καὶ πολιτισμικὰ ἐγγύτερο παράδειγμα: Τὸ αἰγυπτιακὸ σύμβολο ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου στὸν ὀρίζοντα μεταξὺ δύο κορυφογραμμῶν, τὸ ὅποιο συμβόλιζε τὴν ἀναγέννηση τῆς

311. Shaw, στὸ ἴδιο, 442-448 - D'Agata, στὸ ἴδιο, 251.

312. Nilsson 1950, 189.

313. Τὴν κατάσταση ἀποδίδει μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο ἡ Marinatos (1993, 5) στὴν πλεον πρόσφατη ἐπισκόπηση τῆς μινωικῆς θρησκείας, ὅταν σημειώνει: «The symbolic means of the horns is unknown, although the similarity with bull's horn cannot be entirely fortuitous».

314. Τὶς καθιερωμένες αὐτὲς ἀπόψεις συνοψίζει ὁ Powell (1977), στὸ πλαίσιο πρότασης τῆς

δικῆς τοῦ ἔρμηνείας, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπές (ἀμέσως παρακάτω στὸ κυρίως κείμενο).

315. Ἀντίθετη ἀπόψη ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἔχει ἐκφράσει ὁ Willets (1978, 172-173), ἀναφερόμενος σὲ παραδείγματα θρησκευτικῆς συνέχειας τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέρει πάντως ἔχουν μικρότερη χρονικὴ ἀπόσταση μεταξὺ τους καὶ τοποθετοῦνται στὸν ἴδιο γεωγραφικὸ χῶρο.

ήλικης θεότητας ύστερα από τη μετάβασή της στον κάτω κόσμος, τον κόσμο των νεκρών. Η σημασία αυτή επεκτεινόταν και στην αναγέννηση των ανθρώπων μετά τον θάνατο, γι' αυτό και παραστάσεις του συμβόλου είναι συχνότατες σε εισόδους αιγυπτιακών τάφων καθώς και σε νεκρικά κείμενα³¹⁶.

Η προηγούμενη συνοπτική παρουσίαση των διαφόρων απόψεων σχετικά με τη σημασία των κεράτων καθιέρωσης καταδεικνύει τη δυσκολία του έγχειρήματος έρμηνείας τους, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο εἰδικῶν μελετῶν. Ἐδῶ θὰ ἀρκεστοῦμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ κυρίαρχος ρόλος τοῦ ταύρου στὴ μινωικὴ θρησκεία κάνει εὐλογητὴ τὴ συσχέτιση τῶν κεράτων καθιέρωσης μετὰ τὰ κέρατα αὐτοῦ τοῦ ζώου (*pars pro toto*), ὡς εὐθεία καὶ ἀπλὴ ὑπόθεση. Τὸ ζήτημα βέβαια μετατοπίζεται ἔτσι στὴν ἀναζήτηση τῆς συμβολικῆς σημασίας τοῦ ταύρου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τίποτα δὲν ἐμποδίζει τὸ συγκεκριμένο σύμβολο στὴ μακραίωνη διατήρησή του εἴτε νὰ ἐνσωμάτωσε ἢ νὰ συγκέρασε καὶ ἄλλες σημασίες μορφικὰ ἢ νοηματικὰ συγγενεῖς κατ' ἐπίδραση γειτονικῶν πολιτισμῶν, ὅπως τοῦ αιγυπτιακοῦ, εἴτε νὰ περιβλήθηκε διαδοχικῆς σημασίες ἀνάλογα μετὰ τὴν κατὰ καιροὺς σύνδεσή του μετὰ ἄλλα σύμβολα³¹⁷.

316. Powell 1977, 72-73. Τὴν ἀποσύνδεση τῶν κεράτων καθιέρωσης ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν βοοειδῶν - καὶ ἐπομένως ἀπὸ τὸν ταῦρο - πρότεινε πρόσφατα καὶ ἡ Γιαννούλη (2000, 235-257), ἀνατρέχοντας, ἐκ νέου, σὲ εὐρήματα νεολιθικῶν οἰκισμῶν διαφόρων πολιτισμῶν τῆς Ἑγγύς καὶ τῆς Μέσης Ἀνατολῆς ἀλλὰ καὶ τῆς Κύπρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, τῶν Βαλκανίων καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐπισημαίνοντας ὅτι τόσο τὰ συνυπάρχοντα σὲ κοινούς χώρους εὐρέσεως ὁστέινα κατάλοιπα ζῶων ὅσο καὶ οἱ γλυπτές καὶ ζωγραφικὲς παραστάσεις κεράτων δὲν ἀποδίδονται ἀποκλειστικὰ σὲ βοοειδῆ ἀλλὰ σὲ ποικίλα ζῶα, μετὰ τῶν ὁποίων πολυπληθῆς εἶναι ἡ παρουσία κεράτων ἐλάφων. Οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ἐπεκτείνονται στὰ εὐρήματα τῆς Μινωικῆς Κρήτης, ἀπὸ τὴν Προανακτορικὴ ἕως τὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο, γιὰ τὴν ὁποία μάλιστα ἡ συγγραφέας ὑποστηρίζει ὅτι ὡς ἐπικρατοῦντα ζωικὰ εἶδη στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ἡ συμβολικὴ ἀναπα-

ράσταση τῶν κεράτων καθιέρωσης εἶναι οἱ ταῦροι καὶ τὰ ἀγρίμια, καὶ δευτερευόντως τὰ ἐλάφια (245). Ἀποδεχόμενη, ἐν μέρει τουλάχιστον, μετὰ τὴν ἀπόδειξη τῶν συσχετισμῶν εὐρημάτων καὶ χώρων εὐρέσεως, τὴ θρησκευτικὴ σημασία τῶν κεράτων καθιέρωσης, ἡ Γιαννούλη προχωρεῖ μετὰ μία γλωσσολογικὴ ὑπόθεση, ἐξετάζοντας τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα τῆς λέξης «κέρας» καὶ τὴν νοηματικὴν τῆς συνδέσεως μετὰ τὴν λέξιν «κορυφή», «κάρα» καὶ «κρανίον». Ἐπιστρατεύοντας τὴν μαρτυρίαν τῆς Γραμμικῆς Β γράφης καὶ τῆς ὁμηρικῆς γλώσσας, καταλήγει στὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ κέρατα καθιέρωσης ἀποτελοῦν συμβολικὴ ἔκφραση τῆς μινωικῆς ἀνακτορικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ εὐρεσίαν τους σὲ συγκεκριμένους χώρους μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι οἱ χῶροι αὐτοὶ βρισκόνταν ὑπὸ ἀνακτορικὴ ἔγκριση (252-257).

317. Οἱ διαφορετικὲς σημασίες μπορεῖ νὰ συνδέονται καὶ μετὰ τὸν μετασχηματισμὸ τοῦ συμβόλου, ὅπως συμβαίνει κατὰ τὴν ΥΜ ΙΙΙ περίοδο (D'Agata 1992, 252).

4. ΟΜΟΙΩΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΠΙΩΝ

Ἡ ἔρμηνεία τῶν ὁμοιωμάτων συνιστᾷ ἓνα σχετικὰ καινοφανὲς θέμα ἔρευνας, δεδομένου ὅτι τὰ μέχρι τώρα γνωστὰ δείγματα ἦταν μόλις 16 ἐνῶ περισσότερα πρέπει νὰ ἔχουν περάσει ἀπαρατήρητα ἢ νὰ μὴν ἀναφέρονται ἐπίσημα στὶς ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις, μὲ ἐξάιρεση τὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα, ὅπου ἔχει βρεθεῖ «σειρὰ ὁμοιωμάτων μᾶλλον ἱερῶν»³¹⁸. Ὁ προηγούμενος ἀριθμὸς εἶναι πολὺ μικρὸς γιὰ νὰ ὀρισθοῦν εὐδιάκριτες κατηγορίες μὲ κοινὰ χαρακτηριστικά, πολὺ περισσότερο ὅταν ὅλα τὰ γνωστὰ ὁμοιώματα παρουσιάζουν ἐξαιρετικὴ ποικιλία στὶς διαστάσεις, στὸ γενικὸ περίγραμμα τῆς μορφῆς τους, στὴ διευθέτησιν τῶν χώρων καὶ στὶς ἀρχιτεκτονικὲς καὶ διακοσμητικὲς λεπτομέρειες. Τὸ γεγονός αὐτό, παρόλο ποὺ δυσχεραίνει τὴν ἔρμηνεία, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει, ἐὰν ἀναλογιστοῦμε ὅτι παρόμοια πλούσια ἐμφανίζεται ἡ κοσμικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ μινωικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, τόσο σὲ πραγματικὰ μεγέθη ὅσο καὶ σὲ ἀναπαραστάσεις σὲ ποικίλες ὕλες³¹⁹.

Ἡ Shoep μελέτησε τὰ γνωστὰ δείγματα καὶ τὰ κατέταξε σὲ τέσσερις κατηγορίες: α) ὁμοιώματα-μακέτες σύνθετων ἰδιωτικῶν κατοικιῶν, ὅπως ὁ «οἰκίσκος τῶν Ἀρχανῶν», β) ὁμοιώματα μονόχωρων κτιρίων, ἐνδεχομένως οἰκιακῶν ἱερῶν, ὅπως τὸ ὁμοίωμα ἀπὸ τὸ Μοναστηράκι, γ) ὁμοιώματα ποὺ συνόδευαν τὴν τέλεση λατρείας παρέχοντας τὸ ἀπαιτούμενο σκηρικὸ ἢ χρησιμοποιοῦνταν γιὰ ἀναπαραστάσεις θρησκευτικῶν τελετῶν ποὺ διαδραματιζόνταν μὲ τὴ χρήση εἰδωλίων, ὅπως τὰ ὁμοιώματα τῆς Κνωσοῦ καὶ τοῦ Πισκοκεφάλου, καὶ δ) ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων ἢ περιβόλων ποὺ λειτουργοῦσαν ὡς ἀπλὰ ἀρχιτεκτονικὰ πλαίσια γιὰ τὴν ἀναπαράσταση λατρευτικῶν σκηνῶν, ὅπως αὐτὰ τοῦ Καμηλαρίου. Στὴν κατάταξη αὐτὴ κατέληξε μὲ ἐπιφύλαξη ἡ Schoep στηριζόμενη ὄχι τόσο στὰ ιδιαίτερα, ἀνεπαρκῆ μορφολογικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν λίγων ὁμοιωμάτων ὅσο στὴ συσχέτιση μεμονωμένων ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων τους μὲ ἀναπαραστάσεις κτιρίων σὲ τοιχογραφίες, λίθινα ἀγγεῖα καὶ σφραγιδολίθους. Εἰδικότερα, διακρίνει τὰ κτίρια αὐτὰ ὡς πρὸς τὴ λειτουργία τους σὲ κτίρια μὲ κοσμικὸ ἢ θρησκευτικὸ χαρακτήρα. Τὰ πρῶτα μπορεῖ νὰ ἀπεικονίζουσι ἰδιωτικὰ κτίρια ἢ συμπλέγματα κτιρίων ἐνῶ τὰ δεύτερα μπορεῖ νὰ ἀνήκουν σὲ διαφόρους τύπους ἱερῶν, ὅπως διώροφων κατασκευῶν, ἱερῶν περιβόλων καὶ τριμερῶν ἱερῶν. Στὴ συνέχεια, συσχετίζει μεμονωμένα χαρακτηριστικὰ τῶν γνωστῶν ὁμοιωμάτων μὲ αὐτὲς τὶς κατηγορίες. Ἀπὸ τὰ μεμονωμένα χαρακτηριστικὰ ποὺ ξεχωρίζει, ἡ ὕπαρξη παραθύρων συνδέεται – βᾶσιμα, σύμφωνα μὲ τὰ μέχρι τώρα γνωστὰ δεδομένα – μὲ

318. Καρέτσου 1975, 338-39. Ἀπότμημα ἐνὸς ὁμοιωματος ἀρχιτεκτονήματος ἀπεικονίζεται στὸν Πίν. 266ε. Βλ. ἐπίσης Καρέτσου 1984, 607, Πίν. 255δ, ὅπου ἀπεικονίζονται πῆλινοι κιονίσκοι

προερχόμενοι προφανῶς ἀπὸ κάποιο ἀνάλογο ὁμοίωμα.

319. Shaw 1978, 440.

τήν κοσμική ἀρχιτεκτονική ἐνῶ τὰ κέρατα καθιέρωσης ποὺ ἐπιστέφουν ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων καὶ κτίσματα ἢ κτίρια σὲ ἀναπαραστάσεις συνδέονται κατὰ κύριο λόγο μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἀρχιτεκτονική. Μὲ βάση αὐτὴ τὴ διάκριση ἀλλὰ καὶ ἀναφορὲς στὸ χωρικὸ καὶ ἀνασκαφικὸ περιβάλλον τῶν ὁμοιωμάτων καθὼς καὶ ἀνάλογα παραδείγματα ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὴ Συρία καταλήγει στὴν προηγούμενη τελικὴ κατηγορικὴ διαφοροποίηση τῶν ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων.

Σύμφωνα καὶ μὲ τὴν προηγούμενη διάκριση, ἀπὸ τὰ κυθηραϊκὰ ὁμοιώματα, στὴν κατηγορία τῆς κοσμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς θὰ μπορούσε νὰ ὑπαχθεῖ τὸ τμήμα μὲ δήλωση παραθύρου (Π149) ἢ τὸ ὄγκηρὸ τμήμα μὲ γεῖσο στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ (Π168). Τὸ θραῦσμα μὲ ἀπόδοση ἰσόδομης τοιχοποιίας (Π165) φέρνει στὸν νοῦ τὰ δείγματα τοῦ Πισκοκεφάλου. Τὰ ἐπίθετα κέρατα καθιέρωσης (Π116, Π117, Π120, Π122, Π126, Π133, Π134, Π138 καί, μὲ μικρότερη βεβαιότητα τὸ Π123), τὰ ὁμοιώματα πτηνῶν (Π104, Π106-Π113), ἢ τριπλὴ ἐπίστεψη (;) (Π164) μπορεῖ νὰ προέρχονται ἀπὸ ὁμοιώματα τριμερῶν ἱερῶν ἢ ἱερῶν ἄλλων τύπων, ὅπως αὐτὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς Schoep. Εἰδικότερα, τὸ Π159 ἴσως ἀποδίδει βωμὸ ἢ πρόσοψη ἱεροῦ ἐνῶ τὸ Π163 εἶναι πιθανὸν νὰ ἀποδίδει τριμερὲς ἱερό, ὅπως αὐτὸ ποὺ ἀναπαριστάνεται στὸ λίθινο ἀγγεῖο τῆς Ζάκρου³²⁰.

Στὰ Κύθηρα, λοιπόν, φαίνεται νὰ ἀντιπροσωπεύονται τόσο ἡ κοσμικὴ ὅσο καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀρχιτεκτονική, γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σὲ μία βασικὴ διάκριση, ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὶς τέσσερις κατηγορίες τῆς Schoep. Ἡ παρουσία δειγμάτων κοσμικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὸ ἱερό δὲν ὑποδεικνύει καὶ τὴν ἐξαρχῆς ἀναθηματικὴ λειτουργία τους. Μπορεῖ, δηλαδή, τὰ ἀντίστοιχα ὁμοιώματα νὰ μὴν εἶχαν ἀνατεθεῖ ἀπευθείας ἀλλὰ νὰ εἶχαν κατασκευαστεῖ ἀρχικὰ ὡς μακέτες ἰδιωτικῶν κατοικιῶν ἢ γιὰ νὰ κοσμήσουν τὶς κατοικίες μετὰ τὴν ἀποπεράτωσή τους, ἐκφράζοντας τὴν ἱκανοποίησι ἢ τὴν ὑπερηφάνεια τοῦ ἰδιοκτῆτη (καὶ ἐνδεχομένως καὶ κατασκευαστῆ τους) σὲ μία περίοδο ἔντονης οἰκοδομικῆς δραστηριότητος καὶ ἀρχιτεκτονικῆς διαφοροποίησης (MM III-YM I), ὅπως ὁ οἰκίσκος τῶν Ἀρχανῶν [κατηγορία (α) τῆς Schoep], καὶ ὑπηρετώντας ἐνδεχομένως κάποια μὸδα τῆς ἐποχῆς. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἢ ἀνάθεσί τους θὰ ἔγινε ἀργότερα, ὡς ἐπίκλησι τῶν ἰδιοκτητῶν τους γιὰ προστασία τοῦ «οἴκου» τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ ἀναθέτες ὁμοιωμάτων οἰκιακῶν ἱερῶν [κατηγορία (β) τῆς Schoep] ἢ δημοσίων ἱερῶν [κατηγορίες (γ) καὶ (δ) τῆς Schoep] μπορεῖ νὰ ἐκδήλωναν μὲ αὐτὴ τὴν πράξι τὴν εὐσέβειά τους, ὅπως πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα καὶ μέχρι σήμερα οἱ χριστιανοὶ μὲ τὰ «προσκυνητάρια» ἢ νὰ μετέφεραν τὴν ἐμπειρία τους ἀπὸ τελετῆς ποὺ γίνονταν σὲ ἄλλους χώρους (π.χ. τὰ ἀνάκτορα) σὲ ἀρχιτεκτονικὸ πλαίσιο τὸ ὁποῖο τὰ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων ἀναπαρίσταναν. Στὴν περίπτωσι τῶν δημοσίων ἱερῶν ἐπιπλέον, τὰ ὁμοιώματα μπορεῖ νὰ ἀναπλήρωναν συμβολικὰ τὴν ἀπουσία μόνιμων κατα-

320. Βλ. «I. Κατάλογος».

σκευῶν στὸν χῶρο τοῦ ἱεροῦ εἴτε συνοδεύοντας συγκεκριμένες τελετουργικές πράξεις εἴτε παρέχοντας ἓνα οἰωνεὶ μόνιμο πλαίσιο γιὰ τὴν τέλεσή τους. Ἐνα κοινὸ ἀρχιτεκτονικὸ πλαίσιο, βέβαια, μεταξύ ἱερῶν κορυφῆς – ἄρα καὶ τοῦ κυθηραϊκοῦ ἱεροῦ – καὶ ἄλλων χώρων τέλεσης θρησκευτικῶν πράξεων δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως ὅμοια λατρεία, ἀπευθυνόμενη σὲ κοινὲς θεότητες καὶ πάντως, μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας, κάτι τέτοιο δὲν μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθεῖ. Μᾶς λέει ὅμως κάτι γιὰ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν ἀναθετῶν, οἱ ὅποιοι ἀναλάμβαναν μίαν τέτοια πρωτοβουλία: Εἶχαν καλὴ γνώση, ἂν δὲν ἦταν αὐτόπτες μάρτυρες, δημοσίων τελετουργιῶν ποὺ ἐλάμβαναν χώρα σὲ χώρους μὲ μεγαλύτερη αἴγλη ἀπὸ αὐτὴ τοῦ κυθηραϊκοῦ ἱεροῦ – κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἀπουσία ἀρχιτεκτονικῶν καταλοίπων καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς γειτονικῆς ἀποικίας –, τὴν ὁποία καὶ πρόβαλλαν εἴτε ὡς ἐξέχοντα μέλη τῆς τοπικῆς κοινότητας εἴτε, πιθανότερα, ὡς ἐξέχοντες τακτικοὶ ἢ εὐκαιριακοὶ ἐπισκέπτες, μὲ δεδομένα τὸν μεγάλου, συγκριτικά, ἀριθμὸ τῶν ἀναθημάτων ὁμοιωμάτων καὶ τὴν ποικιλία τους.

Πολὺ λιγότερα μπορεῖ νὰ πεῖ κάποιος, τέλος, γιὰ τὰ εὐρήματα ποὺ ἀποδίδονται σὲ ἀναπαραστάσεις τοπιῶν (Π144, Π151, Π155). Ἡ μόνη εὐλογη ὑπόθεση εἶναι ὅτι συνόδευαν ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων, μὲ ἱερὸ μᾶλλον χαρακτήρα, κρίνοντας ἀποκλειστικά καὶ μόνου ἀπὸ ἀνάλογες ἀναπαραστάσεις σὲ πληθὸς σφραγιδολίθων καὶ στὰ λίθινα ἀγγεῖα τῆς Ζάκρου καὶ τῶν Γυψάδων.

5. ΣΚΕΥΗ

Ἄν καὶ οἱ τράπεζες προσφορῶν (σὲ λίθο) ἀποτελοῦν τὸ συνηθέστερο ἀνάθημα τῶν μινωικῶν ἱερῶν κορυφῆς, οἱ συνθῆκες διερεύνησης τῶν τελευταίων – συνήθως μετὰ ἀπὸ μακρόχρονη ἔκθεσή τους στὴν ἀνθρώπινη λαθροχειρία – ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπουσία, ὅπως φαίνεται, σὲ ἀρκετὰ ἀπὸ αὐτά, κτισμάτων ἢ λοιπῶν σταθερῶν κατασκευῶν μᾶς στέρησαν τὴ δυνατότητα νὰ διαπιστώσουμε τὴν ἀκριβή τους λειτουργία στὸ πλαίσιο τῆς μινωικῆς λατρείας, πέρα ἀπὸ τὴν ἀναθηματικὴ. Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια εὐρεσίης τους λοιπὸν μέχρι σήμερα, τόσο ἡ λειτουργία ὅσο καὶ ἡ ὀνομασία τους ἀνάγονται στὸ γενικὸ τους σχῆμα καὶ στὴ χαλαρὴ ὁμοιότητά τους μὲ αἰγυπτιακὰ σκεύη, τὴν ὁποία προέβαλε ὁ Evans: Ἡ κεντρικὴ (καὶ σὲ ὀρισμένα παραδείγματα καὶ οἱ περιφερειακὲς) κοιλότητα τῆς ἄνω ἐπιφάνειας, ἡ ὁποία σὲ πολλὰ δείγματα τοῦ εἴδους περιβάλλεται ἀπὸ ὑπερυψωμένο καὶ παχὺ περιχέλωμα, θεωρήθηκε ὡς κατάλληλη ὑποδοχὴ γιὰ ὑγρὲς προσφορές· ἐξ οὗ καὶ ἡ ἀγγλικὴ κοινὴ ὀνομασία 'libation tables'³²¹.

321. Muhly 1985, 3. Ἡ ἑλληνικὴ ἀπόδοση τοῦ ὅρου ἐπιτρέπει εὐρύτερη ἐρμηνεία.

Ἡ προηγούμενη ἔρμηνεία εἶναι εὐρέως ἀποδεκτή. Ἐδῶ ὡς σημειωθεῖ ὅτι τὸ σχῆμα τῶν σκευῶν αὐτοῦ του τύπου δὲν ἀποκλείει ἐξ ὀρισμοῦ τὴ χρήση τους ὡς ὑποδοχέων καὶ ἄλλου εἴδους προσφορῶν πλὴν τῶν ὑγρῶν, τὴ διατήρηση τῶν ὁποίων ἔτσι κι ἄλλιῶς τὸ σχῆμα αὐτὸ διασφάλιζε. Αὐτὸ ἰσχύει ἰδιαίτερα γιὰ ἐκεῖνες τὶς τράπεζες προσφορῶν ποὺ δὲν φέρουν βαθιὰ κεντρικὴ κοιλότητα. Πέρα ἀπὸ αὐτό, ἡ συγκριτικὰ μεγάλη παρουσία τους στὰ ἱερὰ κορυφῆς καὶ σὲ ἄλλους χώρους μὲ θρησκευτικὴ σημασία καὶ τὸ μικρὸ κατὰ μέσον ὄρο μέγεθός τους ὑποδεικνύουν μίαν ἀδιαφοροποίητη, κοινὴ λειτουργία, ἀνεξαρτήτως τοπικῶν θρησκευτικῶν ιδιομορφιῶν, σύμφωνη μὲ αὐτὴ τῶν σπονδῶν ἢ προσφορῶν³²².

Ὡς πρὸς τὴ γενικὴ συντριπτικὴ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν λίθινων τραπεζῶν προσφορῶν, τὰ εὐρήματα τῶν Κυθήρων δείχνουν ὅτι ἡ εἰκόνα αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπατηλή: Τὰ δύο μόνο πῆλινα δείγματα ποὺ μνημονεύει ἡ Muhly³²³, ἀνέρχονται τώρα σὲ 9 καὶ λογικὰ ἀναμένεται συνεχῆς αὔξησή τους εἴτε μετὰ ἀπὸ ἐπανεξέταση παλαιοῦ ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ εἴτε κατὰ τὴ μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, πολὺ περισσότερο ἀφοῦ τὸ μινωικὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων ἔδειξε ὅτι μπορεῖ νὰ συνυπάρχουν μὲ λαμπρὰ δείγματα κατασκευασμένα ἀπὸ λίθο.

Ἡ Muhly συζητεῖ ἐπίσης διεξοδικὰ τὴ λειτουργία τῶν σύνθετων σκευῶν, τὴν ὁποία μὲ πειστικότητα ἀποσυνδέει ἀπὸ αὐτὴ τῶν τραπεζῶν προσφορῶν. Ἐπισκοπώντας παραπλήσιους τύπους σκευῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ Μεσοποταμίαν καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ σκεύη αὐτοῦ τοῦ τύπου χρησίμευαν γιὰ τὴν τοποθέτηση χρωμάτων, ἂν καὶ παραδέχεται ὅτι μεγάλη χρονικὴ ἀπόσταση χωρίζει τὰ δείγματα τῆς Μεσοποταμίας ἀπὸ τὰ μινωικά τους παράλληλα³²⁴. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ἡ παρουσία τοῦ σύνθετου σκεύους στὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων ἔχει ἀναθηματικὸ χαρακτήρα.

Μοναδικὰ εὐρήματα φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν μέχρι τώρα τὰ σκεύη τοῦ ἰδιαίτερου τύπου ποὺ καταχωρήθηκαν στὸν κατάλογο ὡς **Π180-Π184**. Ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο σωζόμενο δεῖγμα μπορεῖ νὰ ὑπολογισθεῖ ὅτι τὰ περιμετρικὰ σφαιρικὰ ἐξογκώματα πρέπει νὰ ἦταν ἀρχικὰ 8. Εἶναι εὐλόγο ἐπίσης νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι ἡ κεντρικὴ κοιλότητα μπορεῖ νὰ χρησίμευε γιὰ τὴν ὑποδοχὴ στερεῶν ἢ ἡμίρυστων οὐσιῶν ἢ ἀντικειμένων μικρῶν διαστάσεων. Οἱ προηγούμενες παρατηρήσεις, ὡστόσο, δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ νὰ φωτίσουν τὴ χρήση τους ἢ νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ σκεύη αὐτὰ ὡς ἀναθήματα. Ἀξίζει, τέλος, νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ὅπως διαπιστώθηκε καὶ σὲ ἄλλη περίπτωσι (αὐτὴ τῶν ὁμοιωμάτων σκορπιῶν, βλ. παραπάνω), τὰ

322. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ ἀπόπειρα τῆς Muhly (1985, 339), ποὺ μελέτησε διεξοδικὰ τὰ σκεύη αὐτοῦ τοῦ τύπου, νὰ συναγάγει περαιτέρω ἓνα ἰδιαίτερο ρόλο τῶν σκευῶν στὴ μινωικὴ θρησκευτικὴ τελετουργία προσέκρουσε στὴν

ἀνεπάρκεια τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἔτσι κι ἄλλιῶς δὲν ἐμπλουτίστηκαν ἔκτοτε σημαντικά.

323. Muhly, στὸ ἴδιο, 97.

324. Στὸ ἴδιο, 245-252.

Π182 καὶ **Π183** ἀπὸ τὰ σκεύη αὐτὰ βρέθηκαν πολὺ κοντὰ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, σὲ χῶρο πρωτογενῶν ἀποθέσεων, γεγονόςς ποὺ παρέχει μία ἐπιπλέον ἔνδειξη εἴτε γιὰ κοινὸ χῶρο ἀνάθεσης ὁμοειδῶν ἀναθημάτων εἴτε γιὰ ταυτόχρονη ἀνάθεση στὸ πλαίσιο εἰδικῆς τελετουργίας.

6. ΑΓΝΥΘΕΣ – ΣΦΟΝΔΥΛΙΑ

Οἱ ἀγνύθες καὶ τὰ σφονδύλια (**Π185-Π195**) ποὺ βρέθηκαν στὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων ἀποτελοῦν ἀναθήματα καὶ ταυτόχρονα ἄμεσα τεκμήρια μιᾶς ἀπὸ τὶς καθημερινὲς ἀσχολίες τῶν γυναικῶν τοῦ γειτονικοῦ οἰκισμοῦ στὸ Καστρί ἀλλὰ καὶ στὸ ὑπόλοιπο νησί³²⁵, αὐτῆς τῆς ὑφαντικῆς.

Ὡς ἀναθήματα εἰδικότερα φωτίζουν τὴ λαϊκὴ ἀυθόρμητη πλευρὰ τῆς λατρείας στὸ ἱερὸ κορυφῆς καὶ συνιστοῦν ἓνα, ἔστω ἀσυνείδητο, αὐτοπροσδιορισμὸ τῶν ἀναθετριῶν στὸ πλαίσιο τῆς οἰκιακῆς οἰκονομίας ἢ τῆς κοινότητος στὴν ὁποία ἀνήκουν, δεδομένου ὅτι ἡ ὑφαντικὴ τους δραστηριότητα δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν ὁμαδικὴ καὶ ἐξειδικευμένη³²⁶. Τὴν οἰκιακὴ πτυχὴ αὐτῆς τῆς δραστηριότητος ἐκφράζουν ἰδιαίτερα τὰ σφονδύλια, τὰ ὁποῖα δὲν συναντῶνται σὲ μινωικὲς ταφές ὡς κτερίσματα, ἴσως ἐπειδὴ τὸ γνέσιμο εἰδικὰ συνιστοῦσε μιὰ καθημερινή, αὐτονόητη καὶ κοινὴ δραστηριότητα, ἢ ὑπόμνηση τῆς ὁποίας δὲν χρειαζόταν νὰ διαιωισθεῖ³²⁷.

7. ΔΙΑΦΟΡΑ

Τὰ ἀντικείμενα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀποτελοῦν ἀναθήματα ἢ προσφορές (**Π196**), μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ὅπως τὸ βᾶρος διχτύου (**Π198**), τὰ ὁμοιώματα ταλάντων (**Π199**) καὶ ὁ κεραμικὸς τροχὸς (**Π203**) «μιλοῦν» εὐθέως γιὰ τὶς καθημερινὲς ἀσχολίες τῶν ἀναθετῶν.

Σφαιρίδια ἀπὸ πηλὸ ἀλλὰ καὶ διάφορα εἶδη λίθου ἔχουν βρεθεῖ σὲ σχετικὰ λίγες θέσεις διαφόρου χαρακτῆρα, ὅπως ἱερὰ κορυφῆς, οἰκισμοὶ καὶ τάφοι. Συγκε-

325. Γιὰ ἄλλες μινωικὲς θέσεις στὸ νησι πέ-
ρα ἀπὸ τὸ Καστρί βλ. Broodbank 1999, 191-214.

326. Τεκμήρια γιὰ ὁμαδικὴ ἀλλὰ καὶ ἐξειδι-
κευμένη ἐργασία ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τοῦ πρὸς
ὑφανση ὑφάσματος συνιστοῦν τὸ πλῆθος τῶν
ἀγνύθων – ποὺ παραπέμπει στὴ συνύπαρξη
πολλῶν ἀργαλειῶν στὸ ἴδιο χῶρο – καὶ ἡ ποικι-
λία τῶν τύπων τῶν ἀγνύθων ποὺ βρέθηκαν

στὴ Δυτικὴ Οἰκία τοῦ Ἀκρωτηρίου (Τζαχίλη
1997, 192).

327. Γιὰ τὴ συμβολικὴ σημασία καὶ τὴ συνα-
κόλουθη «κοινωνικὴ ἀξιολόγηση» τῶν ἀντικειμέ-
νων βλ. ἐπίσης τὶς ἐνδιαφέρουσες παρατηρή-
σεις τῆς Τζαχίλη (1997, 129).

328. Myres 1902-1903, 379, pl. XIII 66. Rutkowski
1991, 116-118, pl. LI.

κριμένα, 19 πήλινα σφαιρίδια βρέθηκαν στο ιερό κορυφής του Πετσοφᾶ³²⁸, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀκανόνιστο σχῆμα καὶ διάμετρο ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 0.013 μ. ἕως 0.025 μ. καὶ 8 ἀπὸ αὐτὰ φέρουν ἴχνη μελανῆς ἢ καστανῆς βαφῆς. Ἀπροσδιόριστος ἀριθμὸς πήλινων σφαιριδίων «τοῦ γνωστοῦ τύπου τῶν ἱερῶν κορυφῆς» ἔχει βρεθεῖ ἐπίσης στὸ ἱερό κορυφῆς τοῦ Γιούχτα³²⁹. Ἐπίσης, συνολικὰ 39 λίθινα σφαιρίδια βρέθηκαν σὲ δύο διαφορετικὰ στρώματα στὸν θολωτὸ τάφο Ε τῶν Ἀρχανῶν, μὲ μέση διάμετρο 0.015 μ. καὶ ἀκανόνιστο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σχῆμα³³⁰. Τέλος, σημαντικὸς ἀριθμὸς λίθινων σφαιριδίων βρέθηκε στὸ Ἀκρωτήρι τῆς Θήρας, σὲ διάφορα σημεῖα ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῶν οἰκιῶν καθὼς καὶ σὲ τεχνητὲς κοιλότητες κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου τῆς Δυτικῆς Οἰκίας³³¹. Εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι στὶς δύο πρῶτες περιπτώσεις ἢ παρουσία τῶν σφαιριδίων εἶναι συμβολικὴ, σημαίνοντας ἀνάλογη ἐνασχόληση τοῦ ἀναθέτη. Ὁ εἰδικότερος προσδιορισμὸς τῆς φύσης αὐτῆς τῆς ἐνασχόλησης ὅμως, ὅταν ἐπιχειρεῖται, φαίνεται ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν χῶρο εὕρεσης τῶν σφαιριδίων, ὀδηγώντας σὲ διαφορετικὲς ἐρμηνεῖες. Ἔτσι, τὰ σφαιρίδια ποὺ ἔχουν βρεθεῖ σὲ ἱερὰ κορυφῆς (Γιούχτας, Πετσοφᾶς) ἔχει θεωρηθεῖ πὼς συνόδευαν εἴτε τὶς παρακλήσεις πιστῶν ριπτόμενα σὲ ἱερὰς πυρὲς ἢ πρὸς τὸ ἄγαλμα τῆς θεότητας σύμφωνα μὲ τὸ τελετουργικὸ διαφόρων θρησκειῶν, μὲ πῶς χαρακτηριστικὴ αὐτῆ τοῦ βουδισμού³³², εἴτε τὶς προσευχῆς τους, ἀποτελώντας περισσότερα μαζὶ ἄλυσίδα³³³, ἐνῶ γιὰ τὰ σφαιρίδια ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὶς Ἀρχάνες καὶ στὸ Ἀκρωτήρι ἔχει ὑποτεθεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ ἦταν πεσσοὶ ποὺ χρησιμοποιοῦνταν στὸ πλαίσιο κάποιου παιχνιδιοῦ³³⁴. Στὶς ἐρμηνεῖες αὐτὲς θὰ μπορούσε νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ χρῆση παρόμοιων σφαιριδίων ὡς δεικτῶν σὲ ὄργανο δειξέως ἢ μέτρησης³³⁵.

Τὸ σφαιρίδιο ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ δὲν συνεισφέρει στὴν προηγούμενη προβληματικὴ. Ἀκόμα καὶ ἐὰν ἡ παρουσία του στὸ ἱερό ἦταν ἐξαρχῆς μεμονωμένη, μπορεῖ νὰ λειτουργοῦσε ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ συνόλου – ἄλυσίδα, παιχνιδιοῦ ἢ δείκτη σὲ κάποιο ὄργανο δειξέως ἢ μέτρησης. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα γνωστὰ δείγματα διαφοροποιεῖται λόγῳ τοῦ τέλειου σχεδὸν σφαιρικοῦ του σχή-

329. Καρέτσου 1974, 236.

330. Panagiotopoulos 2002, 102-104, Tafel 76, J8 καὶ J28.

331. Τζαχίλη 1992, 144.

332. Myres 1902-1903, 382.

333. Rutkowski 1991, 35.

334. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ εἶχε εἰσηγηθεῖ ὁ Μαρινᾶτος καὶ ἀναπτύσσει ὁ Παναγιωτόπουλος συναρτώντας τὰ σφαιρίδια μὲ τὶς πολλαπλὲς κοιλότητες στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῶν γνωστῶν ὡς κέρνων σκευῶν (βλ. σημ. 315). Οἱ θέσεις εὐρε-

σης σφαιριδίων καὶ οἱ σχετικὲς ἐρμηνεῖες συνοψίζονται ἀπὸ τὴν Γεωργουλάκη 2000, 227-229.

335. Παρόλο ποὺ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔκθεση δὲν δίνει λεπτομέρειες γιὰ τὴ θέση εὕρεσης τῶν πήλινων σφαιριδίων ἀπὸ τὸ ἱερό τοῦ Γιούχτα εἶναι δελεαστικὸ νὰ ἀναρωτηθεῖ κάποιος γιὰ τὴν πιθανότητα σύνδεσής τους μὲ τὴ γνωστὴ πώρινη τράπεζα μὲ τὶς δεκάδες κοιλότητες ποὺ βρέθηκε κατὰ τὴν ἴδια ἀνασκαφικὴ περίοδο, ἂν καὶ ἐντοχιζομένη σὲ δευτέρη χρῆση (Καρέτσου 1974, 232, πίν. 173β).

ματος και της έπιμελημένης κατασκευής του ένω ή άπουσία ίχνων προσκόλλησής του σε άλλο άντικείμενο εύνοει την έρμηνεία χρήσης του ως πεσσοῦ ή γενικότερα δείκτη³³⁶.

Άπεικονίσεις όφθαλμών σε σφραγιστικά δαχτυλίδια με σκηνές λατρευτικοῦ χαρακτήρα έχει έπισημάνει ό Σακελλαράκης με άφορμή τὸ πιὸ έντυπωσιακὸ παράδειγμα, αὐτὸ τοῦ χρυσοῦ δαχτυλιδιοῦ ἀπὸ τὸν θολωτὸ τάφο Α τῶν Άρχανῶν. Σύμφωνα με τὸν έρευνητή, αὐτοὶ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συμβολίζουν τὴν παντόπτρια θεότητα³³⁷. Αναζητώντας παράλληλα στὸν εύρύτερο χῶρο τῆς Άνατολικῆς Μεσογείου ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ριξοῦν κάποιο φῶς σε αὐτὴ τὴν πτυχή τῆς μινωικῆς θρησκευτικῆς ἢ λατρευτικῆς εἰκονογραφίας, εἶναι εύλογο νὰ σταθεῖ κάποιος στὶς συχνές καὶ γνωστές ἀναπαραστάσεις τοῦ ματιοῦ τοῦ αἰγυπτιακοῦ θεοῦ Ώρου. Μεταξὺ αὐτῶν ἐκεῖνες τοῦ θεοῦ Ώρου ποὺ προσφέρει τὸ γιατρεμένο μάτι του στὸν πατέρα του θεὸ Ρά, σύμφωνα με σχετικὸ μύθο, φαίνεται ὅτι λειτουργοῦσε γενικὰ ως σύμβολο προσφορῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, γίνεται ἀποδεκτὸ ὅτι σχετικὲς ἀπεικονίσεις μπορεῖ νὰ εἶχαν γενικὰ προστατευτικὸ χαρακτήρα ένω στὸ πλαίσιο τῆς αἰγυπτιακῆς κοσμολογίας ειδικότερα, ἢ ἀπεικόνιση τοῦ δεξιοῦ όφθαλμοῦ συμβολίζει τὸν ἥλιο ένω αὐτὴ τοῦ ἀριστεροῦ όφθαλμοῦ τὴ σελήνη³³⁸. Ὁ τελευταῖος αὐτὸς συμβολισμὸς ἀνοίγει ἕνα πεδίο περαιτέρω έρευνας στὸ πλαίσιο τῆς μινωικῆς θρησκείας, δεδομένου ὅτι μπορεῖ νὰ σχετιστεῖ κατ' ἀρχὴν εύλογα καὶ ἄμεσα με τὶς «έπουράνιες» ἀπεικονίσεις όφθαλμῶν τῶν μινωικῶν δαχτυλιδιῶν. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, τὸ πλακίδιο ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ τῶν Κυθήρων θὰ μπορούσε νὰ λειτουργεῖ ως ἀνάθημα-σύμβολο τῆς λατρευόμενης θεότητας ἢ καὶ ως ἀστρονομικὸ σύμβολο³³⁹. Ὡστόσο, καὶ μία ἀπλούστερη έρμηνεία τοῦ πλακιδίου ως τάματος, με τὴν ἀπεικόνιση τοῦ ἱαθέντος ἢ πρὸς ἴαση ὄργάνου τοῦ σώματος, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ.

B. ΛΙΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

Τράπεζες προσφορῶν

Τὸ ζήτημα τῆς έρμηνείας τῶν τραπεζῶν τέθηκε προηγουμένως, με άφορμή τὴ συζήτηση τῶν πήλινων παραλλήλων τους. Ἐδῶ ἄς προστεθεῖ, ὅτι έν ἀντιθέσει με

336. Τὸν βαρύνοντα ρόλο τῆς θρησκείας στὴ ρύθμιση τοῦ χρόνου ἄλλα καὶ τὴ σημασία τῆς μέτρησης τοῦ χρόνου σε κοσμολογικὸ οἰκονομικὸ καὶ ἀτομικὸ επίπεδο ἔχει έπισημάνει ὀρθῶς ὁ Wright 1995, 347-48.

337. Σακελλαράκης 1997, 658.

338. Wilkinson 1992, 43.

339. Βλ. καὶ Kyriakidis 2005, 140 γιὰ τοὺς όφθαλμοὺς ἄλλα καὶ γενικότερα γιὰ πιθανὴ ἀστρονομικὴ σημασία ἀντικειμένων ποὺ παρουσιάζονται αἰωρούμενα σε μινωικὲς σφραγίδες καὶ σφραγιστικὰ δαχτυλίδια.

τὰ πήλινα δείγματα τοῦ εἴδους, οἱ λίθινες τράπεζες προσφορῶν φαίνεται νὰ ἀποτελοῦν κοινὰ εὐρήματα θέσεων μὲ θρησκευτικὴ σημασία καὶ ἰδιαίτερα ἱερῶν κορυφῆς. Τὴν πρώτη θέση κατέχει τὸ ἱερὸ τοῦ Γιούχτα μὲ 70-100 δείγματα καὶ ἀκολουθοῦν μὲ διαφορὰ ὁ Τραόσταλος, ὁ Πετσοφάς, ὁ Κόφινας καὶ ὁ Βρύσινας³⁴⁰. Τὰ τέσσερα δείγματα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνό, ἂν καὶ δὲν συνιστοῦν ἓνα εὐκαταφρόνητο ἀριθμητικὰ δεῖγμα, ἐντυπωσιάζουν κυρίως μὲ τὴν ποικιλία τοῦ ὕλικου κατασκευῆς καὶ τὴν ὑψηλὴ ἐπεξεργασία.

Κοχλιάρια

Τὰ καρδιόσχημα σκεύη αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἔχουν βρεθεῖ ἀποκλειστικὰ σὲ χώρους μὲ θρησκευτικὴ ἢ λατρευτικὴ σημασία, γεγονόςς ποὺ συνιστᾷ τὴν ἰσχυρότερη ἔνδειξη συνολικὰ γιὰ τὴν ἀποκλειστικὴ χρῆση τους γιὰ λατρευτικούς σκοπούς. Ἀπὸ τὰ 14 δείγματα ποὺ ἀναφέρει ὁ Warren³⁴¹, τρία φέρουν ἐπιγραφὰς σὲ Γραμμικὴ Α γραφῆ. Σὲ αὐτὰ ἔρχεται νὰ προστεθεῖ καὶ τὸ ἐνεπίγραφο κοχλιάριο **Λ5** ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνό. Οἱ ἀπόπειρες ἐξαγωγῆς σημασίας ἀπὸ τὸ περιορισμένο ρεπερτόριο σημείων ποὺ ἔχουν χαραχθεῖ στὸ χεῖλος λίγων ἀπὸ αὐτὰ τὰ σκεύη – μὲ ὅλες τὶς ἐπιφυλάξεις ποὺ συνεπάγεται κάτι τέτοιο – ἔχουν καταλήξει ὅτι πρόκειται πιθανὸν γιὰ κάποιου εἴδους ἐπίκληση στὴ θεότητα³⁴², τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας, στὴν περίπτωση τοῦ κυθηραϊκοῦ κοχλιαρίου, ἔχει ἀναγνωσθεῖ ὡς ΔΑ-ΜΑ-ΤΕΡ, βάσει φωνητικῶν ἀξιών τῆς Γραμμικῆς Β ποὺ ἔχουν ἀποδοθεῖ στὰ σημεῖα γραφῆς τῆς Γραμμικῆς Α³⁴³.

Ἡ εἰδικότερη χρῆση τῶν κοχλιαρίων στὸ πλαίσιο τῆς μινωικῆς θρησκείας ἢ λατρευτικῆς πρακτικῆς δὲν μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ. Ἡ συγκριτικὰ συχνὴ παρουσία τους στὰ ἱερὰ κορυφῆς – μὲ προεξάρχον καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ ἱερὸ τοῦ Γιούχτα³⁴⁴ – μπορεῖ νὰ σχετίζεται εἴτε μὲ τὴ λειτουργία τους ὡς συμβόλων

340. Muhly 1985, 119, 142. Jones 1999, 11. Βλ. ἐπίσης Καρέτσου 1974, πίν. 178, γ, 1975, 336, εἰκ. 2, πίν. 264ς' ἀπὸ στεατίτη, 1976, 415, πίν. 231β, 1978, 257, 1979, 280, 1980, 343 καὶ 348, πίν. 211 ἀπὸ ἀλάβαστρο, 1981, 408, 1984, 603-606, πίν. 254-255 γιὰ τὸν Γιούχτα, Πλάτων 1961-62, 288 καὶ Καρέτσου-Ρεθεμιωτάκης 1991-93, 291 γιὰ τὸν Κόφινος.

341. Warren 1969, 48-49. Ἀρκετὰ ἀναφέρεται ὅτι ἔχουν βρεθεῖ ἐπίσης στὸ ἱερὸ κορυφῆς Ψηλὴ Κορφὴ κοντὰ στὶς Ἀρχάνες (Υ. and E. Sakellarakis 1997, 577).

342. Sakellarakis - Olivier 1994.

343. Στὸ ἴδιο.

344. Βάσει τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκθέσεων, τὰ κοχλιάρια ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα ἀνέρχονται σὲ 14 (Καρέτσου 1974, 236, εἰκ. 4, πίν. 179α, 1975, 336, πίν. 265β, 1976, 415, 1980, 348, εἰκ. 6α, 1984, 607, εἰκ. 5). Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ τὸ ἐνεπίγραφο κοχλιάριο ποὺ ἀπεικονίζεται ἀπὸ τὸν Evans καὶ ἀναφέρει ὁ Warren ὡς προερχόμενο ἀπὸ τὸν Γιούχτα (1969, 49). Στὰ γνωστὰ καὶ κομψὰ δείγματα περιλαμβάνεται ἐπίσης τὸ κοχλιάριο ἀπὸ τὸν Τροῦλλο Ἀρχανῶν (Sakellarakis 1997, 577, fig. 583).

θεότητας με συγκεκριμένες ιδιότητες, όπως υποδηλώνει το συγκεκριμένο, ιδιαίζον σχήμα αυτών των σκευών, ή όποια λατρευόταν έδω, αν και όχι αποκλειστικά, είτε με τη χρήση τους σε συγκεκριμένη τελετουργία, ή όποια μπορεί να περιελάμβανε κάποιου είδους προσφορές, όπως τουλάχιστον αφήνει να έννοηθεί το κοίλο έσωτερικό τους³⁴⁵. Δεν αποκλείεται μάλιστα, τα σκεύη που απεικονίζονται σε χέρια λατρευτών που βαδίζουν σε πομπή μπροστά από ιερό κορυφής σε τμήμα λίθινου ρυτού από την Κνωσό να είναι κοχλιάρια³⁴⁶.

Ό συγκριτικά σημαντικός αριθμός κοχλιαρίων από το ιερό κορυφής των Κυθηρών, που το τοποθετεί στη δεύτερη θέση μετά το Γιούχτα, δεν εκπλήσσει εάν θεωρηθεί στο πλαίσιο της ποικιλίας και του πλούτου των εύρημάτων που χαρακτηρίζει το ιερό.

Λύχνοι

Όλα τα υπόλοιπα αντικείμενα από λίθο ή πολύτιμες ύλες ήταν προφανώς αναθήματα και συνιστούσαν εύγλωττες ένδειξεις των καθημερινών ασχολιών των κατοίκων τους. Είδικα για τους λύχνους όμως (Λ11-Λ12) δεν μπορεί να αποκλεισθεί και ή χρήση τους ως φωτιστικών μέσων στο πλαίσιο της μινωικής τελετουργίας αλλά και για καθαρά πρακτικούς σκοπούς, στις περιπτώσεις που μαρτυρούνται ίχνη μόνιμων κατασκευών, όπως στον Πετσοφά³⁴⁷.

Ψήφοι

Ψήφοι από όρεία κρύσταλλο έχουν βρεθεί και στα ιερά κορυφής του Γιούχτα³⁴⁸ και του Κόφινα³⁴⁹. Θα συνιστούσαν προφανώς αναθήματα και άμεσες ένδειξεις κοινωνικής θέσης και άτομικής προβολής, όπως και άλλα στοιχειά ένδυμασίας ή υπόδησης που φέρουν ανθρώπινα ειδώλια από το κυθηραϊκό ιερό (βλ. παραπάνω).

345. Κοχλιάριο στο δεξιό χέρι της γυναικείας μορφής γνωστής ως «Ιέρειας» στην όμώνυμη τοιχογραφία της Δυτικής Οικίας στο Άκρωτήρι της Θήρας αναγνωρίζει ή Parageorgiou (2000, 961). Το χαρακτηριστικό σχήμα του σκεύους αναγνωρίζεται επίσης σε ψήφους από την Κνωσό (Evans 1901-02, 98) και τις Αρχάνες (Sakellarakis Y. - E. 1997, 624, fig. 668).

346. Μπάνου 2000, 387. Για σχετικές απεικονίσεις βλ. Evans 1930, 756 fig. 486 και Zervos 1956,

p. 331, 483.

347. Λύχνοι από σερπεντινίτη, όπως και αρκετά λίθινα άγγεϊα έχουν βρεθεί και στον οικισμό στο Καστριό αλλά και στους μινωικούς τάφους της γύρω περιοχής (βλ. π.χ. Coldstream - Huxley 1972, 218, Pl. 83).

348. Καρέτσου 1981, 408.

349. Πλάτων 1961-62, 288 και Καρέτσου-Ρεθεμιωτάκης 1991-93, 291 χωρίς περισσότερες διευκρινίσεις.

Αντικείμενα από πολύτιμες ύλες

Φύλλα χρυσοῦ ἔχουν βρεθεῖ στοῦ ἱεροῦ κορυφῆς στοῦ Γιούχτα³⁵⁰, προφανῶς ὑπολείμματα ἐπενδύσεων ἄλλων ἀντικειμένων³⁵¹ ἀπὸ πολύτιμες ἢ ἡμιπολύτιμες ὕλες (π.χ. ἐλεφάντινων ἢ ψήφων) ἢ ξύλο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἡ γενικὴ ἐντύπωση ποὺ σχηματίζεται ἀβίαστα ἀπὸ τὴν ἐποπτεία – πολὺ σαφέστερα ἀπὸ τὴ μελέτη – τῶν μικροαντικειμένων τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ κορυφῆς τῶν Κυθήρων εἶναι αὐτὴ τῆς ποικιλίας καὶ τῆς ποιότητος ἐκτέλεσης τῶν ἀναθημάτων.

Κοινωνικὲς παράμετροι τῆς ἀνάθεσης

Ἀνθρώπινα καὶ ζωόμορφα εἰδώλια, ἀναθηματικὰ μέλη, πήλινα καὶ λίθινα σκευὴ μὲ τελετουργικὴ χρῆση, ἀγγεῖα, κοσμήματα, ἐργαλεῖα, σύνεργα καὶ ἐξαρτήματα, ἀπὸ τὰ πιὸ κοινὰ καὶ καθημερινὰ ἕως τὰ πιὸ σύνθετα καὶ εἰδικὰ γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς λατρείας προορισμένα, γίνονται εὐγλωττοὶ μάρτυρες τοῦ πάνδημου χαρακτήρα τῆς λατρείας στοῦ ἱεροῦ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ἀγνύθες καὶ σφονδύλια, ἕνα βάρος διχτύου, ἕνα πέλεκυς, δύο σμίλες μερικὲς ἀπλὲς λεπίδες ὄψιανου συνυπάρχουν μὲ εὐμεγέθη ἀνθρώπινα εἰδώλια, μὲ διακριτικὰ στοιχεῖα ἔνδυσης, μὲ περίτεχνα κατασκευασμένα ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων, μὲ τελετουργικὰ σκευὴ ἀπὸ ποικίλες ὕλες, φερμένες στοῦ νησι ἀπὸ ἄλλοῦ, δίνοντας μιὰ ζωηρὴ εἰκόνα συμμετοχῆς στὴ λατρεία τοῦ ἱεροῦ ὄχι μόνο ὅλων των μελῶν τῆς μινωικῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπερπόντιων ἐπισκεπτῶν του.

Ἡ σχέση μὲ τὴν Κρήτη

Ἡ ποιότητα τῶν ἀναθημάτων γίνεται αἰσθητὴ σὲ διαφόρου μεγέθους ἀντικείμενα, ἀπὸ τὴ δύναμη ποὺ ἀποπνέει ἡ εὐμεγέθης κεφαλὴ βοοειδοῦς, τὴ χάρη τοῦ ἀνακεκλιμένου εἰδωλίου ταύρου ἕως τὴ σφριγηλότητα κεράτων ζωδίων ποὺ ἔχουν χαθεῖ ἢ τὴν ἀφοσίωση τοῦ τεχνίτη τῆς μικροσκοπικῆς κεφαλῆς σκύλου. Ὑπόλοιπα προσώπων, παραθύρων καὶ στεγῶν ἀπὸ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων, μοναδικὰ ἕως τῶρα σχήματα πήλινων σκευῶν, τράπεζες προσφορῶν καὶ κοχλιάρια

350. Καρέτσου 1974, 237, 1978, 256, 1984, 609, 1977, 420, 1978, 256, 1984, 609.

351. Καρέτσου 1977.

κατασκευασμένα με γνώση τῶν διακοσμητικῶν δυνατοτήτων τῶν ὑλικῶν κατασκευῆς δείχνουν εὐρωστία τεχνικῆς σύλληψης καὶ λεπτότητα καλλιτεχνικῆς ἐκτέλεσης, ὄχι ἀσύνδετων πρὸς τὴν ἐμβέλεια αὐτοῦ τοῦ χώρου λατρείας ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ νησιοῦ.

Εἰδικότερα, ἡ ἐπίμονη παρουσία ἀναθημάτων κατασκευασμένων με φροντίδα, ποὺ σπανίζουν σὲ κρητικὰ ἱερὰ κορυφῆς, ὅπως τὰ ὁμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων, τὰ κοχλιάρια καὶ τὰ ἄλλα περίτεχνα ἀγγεῖα καὶ σκεύη ὑποδηλώνουν τὴ συχνὴ παρουσία στὸ ἱερὸ ἐπισκεπτῶν κατὰ τὸ θαλάσσιο ταξίδι τους ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν Κρήτη καὶ σὲ σχέση στενὴ με τὰ ἀνάκτορα κατὰ τὴν περίοδο τῆς μέγιστης ἀκμῆς τους. Δὲν εἶναι ἄμοιρη σημασίας ἴσως ἡ διαπίστωση, ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι μέχρι σήμερα διαθέσιμα, ὅτι ἀνάλογη ποικιλία καὶ ἀνάλογη ποιότητα κατασκευῆς παρουσιάζουν τὰ εὐρήματα τῶν Κυθήρων μόνο με τὸ ἱερὸ τοῦ Γιούχτα, τὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ γνωρίζει τὴ μεγαλύτερη ἀνάπτυξή του κατὰ τοὺς νεοανακτορικοὺς χρόνους ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς κυρίαρχης Κνωσοῦ. Πρὸς τὴν κεντρικὴ Κρήτη δείχνουν ἄλλωστε καὶ μεμονωμένα μορφικὰ καὶ τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικὰ ἀναθημάτων, ὅπου αὐτὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνιχνευθοῦν.

Οἱ ἐπαφές με τὴ Λακωνία

Γιὰ τοὺς ἀναθέτες τοῦ ἱεροῦ στὸν Ἅγιο Γεώργιο στὸ Βουνὸ ὅμως, οἱ ἐπαφές δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐξαντλοῦνται στὴν Κρήτη. Ἡ συγκέντρωση, συγκριτικὰ με ἄλλες θέσεις, ἀντικειμένων καὶ ἀνεπεξέργαστων ὄγκων λακωνικῶν πρώτων ὑλῶν, ὅπως ὁ lapis laeodaimonius καὶ τὸ rosso antico, μαρτυροῦν τὴ στενὴ σχέση με τὴ γειτονικὴ ἠπειρωτικὴ ἀκτὴ καὶ ὑποδηλώνουν σημαντικὴ ἐνασχόληση τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ καὶ τῶν ὑπερπόντιων ἐπισκεπτῶν του με τὴν προμήθεια, τὴ διακίνηση καὶ τὴν ἐπεξεργασία τους. Ἐξάλλου, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προέλευση τοῦ μετάλλου, κάτι ἀνάλογο ὑποδεικνύει καὶ τὸ πλῆθος τῶν χάλκινων εἰδωλίων λατρευτῶν ποὺ εἶχαν ἀφιερωθεῖ στὸ ἱερό. Πέρα ἀπὸ τὴ στρατηγικὴ θέση τοῦ νησιοῦ στοὺς θαλάσσιους δρόμους, ἡ ἀναζήτηση πρώτων ὑλῶν μπορεῖ νὰ ἐξηγεῖ τὴν εὐρωστία τῆς μινωικῆς παρουσίας στὰ Κύθηρα³⁵² καὶ τὴ συνακόλουθη ἴδρυση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ ἱεροῦ, ἰδιαίτερα κατὰ τὴ ΜΜ III-ΥΜ I περίοδο.

Ἡ λατρεία στὰ μινωικὰ ἱερὰ κορυφῆς καὶ τὰ Κύθηρα

Γενικά, ἡ μακρὰ διάρκεια χρήσης τῶν ἱερῶν κορυφῆς, ἡ ὁποία ἐκτείνεται σὲ τρεῖς περιόδους με διακριτὰ πολιτικά, κοινωνικὰ καὶ πολιτισμικὰ χαρακτηριστικὰ (ΠΜ I-MM I, ΜΜ II-MM IIIA, ΜΜ IIIB-ΥΜ I), καθὼς καὶ οἱ ἐνδείξεις διαφοροποίησής τους

352. Broodbank 1999.

στη διάρκεια του χρόνου επιβάλλουν την εξέτασή τους ως χώρων λατρείας σε συνδυασμό με τις γενικότερες εξελίξεις στους προαναφερόμενους τομείς.

Οι κυριότερες ενδείξεις διαφοροποίησης των ιερών κορυφής στο πέρασμα του χρόνου είναι η οργάνωση του χώρου τους κατά τη ΜΜ Ι περίοδο και η επαναδιευθέτησή του προς μνημειακότερη κατεύθυνση κατά τη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο, όπως πιστοποιείται από τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα στα σημαντικότερα από αυτά (π.χ. στον Τραόσταλο και στο Γιούχτα, αντίστοιχα). Η συσχέτισή τους, κατά συνέπεια, με την εμφάνιση των πρώτων και των δεύτερων ανακτόρων είναι, για τη σκέψη του έρευνητή, αναπόφευκτη.

Η συσχέτιση αυτή, ωστόσο, ουδόλως διευκολύνει, αντίθετα περιπλέκει το ζήτημα του είδους της ασκούμενης λατρείας: Είναι πιθανό η λατρεία στα ιερά κορυφής να επικεντρωνόταν αρχικά στις ανάγκες του αγροτοποιομενικού πληθυσμού (τις όποιες θα κάλυπταν και προγενέστεροι ιεροί τόποι της ΠΜ εποχής) αλλά να επεκτάθηκε με την πάροδο του χρόνου και υπό την εποπτεία των ανακτόρων προς νέες κατευθύνσεις, έντελλόμενες από ιδιαίτερη ομάδα ανθρώπων επιφορτισμένων με το έργο αυτό. Η ανακτορική λατρεία, δηλαδή, ενσωμάτωσε ίσως προϋπάρχοντα είδη και τυπικά λατρείας αλλά μπορεί και να επέκτεινε τη θρησκεία αποδίδοντας ή εμπλουτίζοντας παλαιές μορφές με νέο περιεχόμενο ή και με νέες μορφές καθόλου. Στις περιπτώσεις επέκτασης, εμπλουτισμού παλαιού ή εισαγωγής νέου τυπικού, αυτές είναι πολύ πιθανό να συνδέθηκαν με αντίστοιχες αλλαγές στο μινωικό πάνθεον.

Η χρονική σύνδεση των ιερών κορυφής με τα ανάκτορα που προαναφέραμε κάνει εξαιρετικά πιθανή τη σύνδεση της λατρείας τους με τις αντίστοιχες ανακτορικές επιλογές. Η σύνδεση αυτή μάλιστα δεν είναι πιθανόν να ήταν κενή περιεχομένου, να περιορίστηκε δηλαδή σε έξωτερικά, μη επιβλητικά στην πλειονότητά τους, έξωτερικά στοιχεία εξυπηρέτησης της παραδοσιακής λατρείας και μόνο, ειδικά κατά την περίοδο άκμης των δεύτερων ανακτόρων – έστω και αν αυτή δεν μπορεί να διαπιστωθεί μέσω των υλικών καταλοίπων άσκησης λατρείας³⁵³.

Ειδικότερα, οί λόγοι έκδήλωσης ενδιαφέροντος των ανακτόρων για την ανάπτυξη των ιερών κορυφής κατά τη ΜΜ ΙΙΙ-ΥΜ Ι περίοδο μπορεί να ήταν:

353. Η υπόθεση αυτή ενισχύεται έμμεσα και από τη σύμπτωση της παρακμής των ιερών κορυφής με την εξασθένηση ή κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος από την ΥΜ ΙΙ περίοδο και έξης: Η μετατόπιση από τις θεωρούμενες ως επίσημες, τότε, μορφές λατρείας που είχαν καθιερωθεί με την παρέμβαση των ανακτόρων, προς απλούστερες, πιο προσιτές, «λαϊκότερες» ή «παραδοσιακότερες», ή αποκέντρωση, δηλαδή, της λατρείας, έξηγει την απομάκρυν-

ση των κοινών ανθρώπων από τα ιερά μετά την εξασθένηση του ανακτορικού συστήματος. Το γενικό αυτό σχήμα έχει προταθεί από τον Peatfield (1987, 1990) και αποτελεί, μέχρι στιγμής, μια ολοκληρωμένη και συνεπή πρόταση έρμηνείας της γενικής ιστορικής εξέλιξης των ιερών κορυφής. Η ιδεολογική παράμετρος της σύνδεσης ανακτόρων και ιερών κορυφής είχε τονιστεί νωρίτερα από τον Cherry (στο Peatfield 1987, 1990).

α) Γεωπολιτικοί, δηλαδή ή ανάγκη έδραίωσης τῶν ὀρίων ἐπικράτειας τῶν διαφορετικῶν ἀνακτόρων. Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἐξηγοῦν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνακτόρων κατὰ τὴν περίοδο ἐδραίωσης τοῦ νέου συστήματος. Ὡστόσο, ἡ εἰκόνα τῶν ἱερῶν κορυφῆς τῆς Νεοανακτορικῆς περιόδου εἶναι ποικίλη, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν θρησκευτικὴ καὶ ἰδεολογικὴ τουλάχιστον κυριαρχία τῆς Κνωσοῦ ὅπως ἀνιχνεύεται κατὰ τὴν περίοδο ἀκριβῶς τῆς μέγιστης ἀκμῆς τῶν ἱερῶν. Ἡ πιθανότητα ὑπερπόντιας ἐπέκτασης τῆς ἰσχύος τοῦ συγκεκριμένου ἀνακτορικοῦ κέντρου κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ πάντως θὰ ἔβρισκε στὴν περίπτωση τῶν Κυθήρων ἓνα εὐλογο στόχο.

β) Πολιτικοὶ-ἰδεολογικοί. Ἡ ἐδραίωση τοῦ ἀνακτορικοῦ ἱεραρχικοῦ συστήματος ἀπαιτοῦσε τὴν ἀπτὴ ἐκδήλωσή του στοὺς τόπους συνάθροισης, ἰδιαίτερα ἐκείνους ποὺ ἦταν παραδοσιακὰ περιβεβλημένοι μὲ ἰσχυρὴ θρησκευτικὴ-λατρευτικὴ σημασία. Ἀκριβῶς ὅμως λόγω τῆς ἰσχυρῆς συνειδησιακῆς δύναμης τῶν τόπων αὐτῶν, ἐξαρχῆς (ἢ καὶ βαθμιαῖα) ἡ παρουσία τῶν ἀνακτόρων θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπενδυθεῖ καὶ μὲ καθαρὰ θρησκευτικὸ, νέο περιεχόμενο³⁵⁴.

Ὁ θρησκευτικὸς χαρακτήρας τῆς ἐπένδυσης αὐτῆς ἐξηγεῖ καὶ τὴν εὐρεία διάδοση τῶν ἱερῶν κορυφῆς πέρα ἀπὸ τὴν ἀκτίνα ὀπτικῆς ἐπαφῆς τῶν ἀνακτόρων καὶ στὴν περίπτωση τῶν Κυθήρων, πέρα ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὸ νέο αὐτὸ θρησκευτικὸ περιεχόμενο πρέπει νὰ ἦταν γενικὸ καὶ ἐφαρμόσιμο σὲ ὅλους τοὺς τόπους ποὺ συγκέντρωναν τὰ γεωγραφικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἱερῶν κορυφῆς καὶ ἐνδεχομένως νὰ ἀπέρρεε ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη γεωγραφικὴ τους θέση.

γ) Θρησκευτικοί. Ἐπέκταση νοημάτων, ἀπόδοση νέων νοημάτων σὲ παλαιῆς μορφῆς καὶ σύμβολα ποὺ ἔγιναν στὸν χῶρο τῶν ἀνακτόρων μεταφέρθηκαν στὰ ἱερὰ κορυφῆς. Θὰ πρέπει ὅμως καὶ αὐτὰ νὰ προσαρμόστηκαν στὴν ἰδιαιτερότητα τῆς κατηγορίας αὐτῆς τῶν ἱερῶν τόπων, γιὰ νὰ διαφοροποιηθοῦν ἀπὸ τὰ τελούμενα ἐντὸς τῶν ἀνακτόρων καὶ ἔτσι ἢ μεταφορὰ αὐτὴ νὰ ἔχει νόημα καὶ ἀποτελεσματικότητα.

Σύμφωνα μὲ τὰ προηγούμενα, τὸ ζήτημα τῆς λατρείας στὰ ἱερὰ κορυφῆς ἀνάγεται οὐσιαστικὰ σὲ ζήτημα τῆς μινωικῆς λατρείας καὶ θρησκείας συνολικά. Ἐνα ἰδιαίτερο στοιχεῖο ποὺ μπορεῖ στὸ μέλλον νὰ φωτίσει ὀρισμένες πτυχῆς τῆς μινωικῆς θρησκείας καὶ λατρείας εἶναι ἡ θέση τους σὲ κορυφῆς βουνῶν ἢ λόφων. Εἶναι εὐλογο νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι αὐτὴ ἴσως σχετίζεται μὲ τὸ εἶδος τῶν λατρευομένων θεοτήτων – καὶ ἐνδεχομένως τῆς λατρείας – εἴτε αὐτὲς ἀνάγονται στὴν προανακτορικὴ κοινωνία εἴτε αὐτὲς εἰσάγονται, ἐκλεπτόνεται ἢ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα. Ἐπίσης, διαφωτιστικὴ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῶν ἰδιαι-

354. Τὸ νέο, «ἐκ τῶν ἄνω» ἐκπορευόμενο περιεχόμενο τῆς θρησκείας (ἢ καὶ λατρείας) ἐξηγεῖ καὶ τὴν παρακμὴ τῶν ἱερῶν κορυφῆς μετὰ

τὴν κατάληψη τῆς Κνωσοῦ καὶ τὴν ἐξασθένηση τῶν ἄλλων ἀνακτορικῶν κέντρων.

τεροτήτων κάθε ἱεροῦ κορυφῆς. Στὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων, νέο στοιχεῖο ἀπὸ καθαρὰ θρησκευολογικὴ ἄποψη εἶναι ἡ παρουσία εἰδωλίων σκορπιῶν.

Συμπερασματικά, τὰ ἀναθήματα τοῦ μινωικοῦ ἱεροῦ τῶν Κυθήρων, ὅπως καὶ αὐτὰ ὅλων των ἱερῶν κορυφῆς, ἀφηγοῦνται πρωτίστως καὶ κυρίως τὶς ἐπικλήσεις, εὐχαριστίες καὶ ἀγωνίες τῶν κατοίκων τῆς γειτονικῆς ἀποικίας καὶ τῶν ὑπερπόντιων ἐπισκεπτῶν του. Κατὰ δεύτερο λόγο, ἀναδεικνύουν μία δημοφιλῆ ἀναθηματικὴ πτυχή κατὰ τὴ Νεοανακτορικὴ ἐποχὴ, αὐτὴ τῆς ἀνάθεσης ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων, ἢ ὅποια φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἐπέκταση ἢ τὸν ἀνασηματισμὸ τοῦ ἀνακτορικοῦ συστήματος κατὰ τὴ Νεοανακτορικὴ περίοδο, μέσω τοῦ ἐντονότερου ρόλου ἐξεχόντων μελῶν τῆς κοινωνίας. Ἐμπλουτίζουν, ἀκόμα, τὸ δειγματολόγιο τῆς μινωικῆς λατρείας μὲ ἓνα νέο εἶδος (εἰδώλια σκορπιῶν) καὶ ἐνισχύουν τὴν περίληψη σὲ αὐτὸ ἤδη γνωστῶν, ἀμφίβολων ὅμως εἰδῶν (ἀναθηματικοὶ φαλλοί). Πέρα ἀπὸ τὸ καθαρὰ λατρευτικὸ πλαίσιο, πιστοποιοῦν τὴ στενὴ σχέση τῶν Κυθήρων μὲ τὴν Κρήτη καὶ τὴ Νότια Πελοπόννησο κατὰ τὴν περίοδο τῆς μέγιστης ἀνάπτυξης τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀνοίγουν ἔτσι μία εὐρύτερη προοπτικὴ ἔρευνας τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν πολιτισμῶν τοῦ Αἰγαίου στὶς ἀρχὲς τῆς Ὑστερῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΣΥΣΧΕΤΙΣΕΙΣ

Οί πίνακες που ακολουθούν παρουσιάζουν ανά άνδρη, στρώμα ή χώρο και ομάδα εύρηματα μπορεί να συσχετισθούν ανασκαφικά λόγω της θέσης εύρεσής τους. Με ένα αστερίσκο (*) σημειώνονται οί χώροι στους οποίους περιλαμβάνονται πρωτογενείς αποθέσεις.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Άνδρη 1-2

A/A	Στρώμα / Χώρος	Όμάδα	Άντικείμενο	Περιγραφή
1	Περισυλλογή	93/Γ	Π197	Σφαιρίδιο
			Λ2	Τράπεζα προσφορών
			Λ3	Τράπεζα προσφορών
			Λ11	Λύχνος
			Λ16	Άγγεϊο
			Λ30	Ψήφος

- Η παρουσία αρκετών λίθινων αποτμημάτων στην επιφάνεια των δύο ανδρών, όπου συγκεντρωνόταν ή μεταγενέστερη οικοδομική δραστηριότητα του χώρου ίσως υποδηλώνει δεύτερη χρήση τους ως αρμολογήματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Άνδηρο 2				
A/A	Στρῶμα / Χῶρος	Όμάδα	Άντικείμενο	Περιγραφή
1	Στρῶμα διαταραγμένης ἐπίχωσης ὑπερκειμένου δαπέδου	94/A3	Π65	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
			ΕΛΦ1	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
2	Διαταραγμένο στρῶμα κάτωθεν ἐπιφανείας, νοτίως ΜΜ ἐπίχωσης	93/A37	Π22	Φαλλὸς ἀναθηματικὸς
			Λ26	Ψῆφος
3	Δυτικὸ τμήμα Ἐπιφανειακὸ στρῶμα	93/A6	Π45	Ὅπλῃ εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π46	Πόδι εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π104	Ὅμοίωμα πτηνοῦ
			Π185	Ἀγνύθα
4	Δυτικὸ τμήμα - ΜΜ-ΥΜ ἐπίχωση*	93/A16	Λ20	Τμήμα σμίλης
			Λ21	Λεπίδα
			Λ24	Ψῆφος
		93/A20	Π30	Εἰδῶλιο βοοειδοῦς
			Π61	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π62	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
		93/A47	Π29	Εἰδῶλιο ἀνακεκλιμένου ταύρου
			Π32	Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς
		93/A56	Π1	Κεφαλή ἀνδρικοῦ εἰδωλίου
			Π33	Κορμὸς εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π96	Πόδι εἰδωλίου χοίρου (c)
			Π119	Ὅμοίωμα κεράτων καθιέρωσης
			Π210	Ἀπροσδιόριστο
5	Ἀνατολικὸ τμήμα - Μινωικὴ ἐπίχωση*	93/A73	Π105	Εἰδῶλιο πτηνοῦ
			Λ27	Ψῆφος
		93/A75	Π6	Τμήμα κορμοῦ ἀνδρικοῦ εἰδωλίου
			Π7	Τμήμα κορμοῦ καὶ κάτω ἄκρων ἀνδρικοῦ εἰδωλίου
6	Τοῖχοι 8, 9	93/A42	Π48	Πόδι εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π117	Ὅμοίωμα κεράτων καθιέρωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Άνδηρο 3					
A/A	Στρώμα / Χώρος	Όμάδα	Αντικείμενο	Περιγραφή	
1	Περισυλλογή	93/Γ1	Π71	Κέρας ειδωλίου ταύρου	
			Π218	Άπροσδιόριστο	
2	Νότια τομή – Στρώμα 2*	94/Η12	Π81	Κέρας ειδωλίου ταύρου	
			Π113	Όμοίωμα πτηνοῦ	
			Π131	Κέρας καθιέρωσης	
			Π175	Τράπεζα προσφορῶν	
			Π198	Βάρος διχτύου	
			Π82	Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς	
			94/Η19	Π133	Κέρας καθιέρωσης
				Π156	Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
				Π182	Σκεῦος
				Π183	Σκεῦος
		94/Η21	Π191	Ἀγνύθα	
			Π229	Άπροσδιόριστο	
		94/Η22	Π24	Κεφαλή ειδωλίου βοοειδοῦς	
			Π56	Ψῆφος	
		94/Η29		Π83	Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς
				Π84	Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς
				Π85	Κέρας ειδωλίου βοοειδοῦς
				Π158	Στύλος ὁμοιώματος ἀρχιτεκτονήματος
					Π159
			Π199α	Όμοίωμα ταλάντου (·)	
			Π199β	Όμοίωμα ταλάντου (·)	
			Π231	Άπροσδιόριστο	
			Λ9	Κοχλιάριο (·)	

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Άνδηρο 4				
A/A	Στρώμα / Χώρος	Όμάδα	Αντικείμενο	Περιγραφή
1	Στρώμα 2	2 94/Ζ3	Π174	Τράπεζα προσφορῶν
			Π226	Άπροσδιόριστο
		94/Ζ8	Π79	Κέρας ειδωλίου ταύρου
			Π155	Ἀναπαράσταση τοπίου

ΠΙΝΑΚΑΣ 5: Άνδηρο 5				
<i>A/A</i>	<i>Στρῶμα / Χῶρος</i>	<i>Ομάδα</i>	<i>Άντικείμενο</i>	<i>Περιγραφή</i>
1	Τομή 1 – Στρῶμα 2	2 94/ΣΤ2	Π28	Αὐτὶ εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π76	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π77	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π153	Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
		94/ΣΤ4	Π78	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π222	Ἀπροσδιόριστο
			Λ32	Ψῆφος
		94/ΣΤ7	Π129	Κέρας καθιέρωσης
			Π223	Ἀπροσδιόριστο
			Λ33	Ψῆφος
2	Τομή 2*	94/Θ1	Π25	Κεφαλή εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π58	Πόδι εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π86	Κέρας εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π134	Κέρας καθιέρωσης
			Π135	Κέρας καθιέρωσης
			Π160	Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
		94/Θ2	Π136	Ὅμοίωμα κεράτων καθιέρωσης
			Π204	Δισκάριο
		94/Θ3	Π26	Κεφαλή εἰδωλίου βοοειδοῦς
			Π205	Δισκοειδὲς ἀντικείμενο
			Π232	Ἀπροσδιόριστο
		94/Θ5	Π109	Ὅμοίωμα πτηνοῦ
			Π192	Ἄγνύθα (·)
			Π206	Δισκοειδὲς ἀντικείμενο
		94/Θ6	Π233	Κόμβος περιζώματος ἀνθρώπινου εἰδωλίου(·)
			Π234	Ἀπροσδιόριστο
		94/Θ7	Π161	Γεῖσο(·) ὁμοιώματος ἀρχιτεκτο-νῆματος
			Π162	Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
			Π163	Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
			Π164	Ἐπίστεψη(·) ὁμοιώματος ἀρχιτεκτο-νῆματος
		94/Θ8	Π99	Εἰδῶλιο σκορπιοῦ
			Π100	Εἰδῶλιο σκορπιοῦ
			Π101	Εἰδῶλιο σκορπιοῦ
		94/Θ10β	Π165	Ὅμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος
			Π235	Ἀπροσδιόριστο
		94/Θ11	Π103	Κέρας εἰδωλίου κανθάρου

			Π138	Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης
			Π236	Άπροσδιόριστο
			Π237	Άπροσδιόριστο
3	Τομή 3 - Στρώμα 2	2 94/E3	Π93	Κέρασ ειδωλίου ελάφου
			Π220	Άπροσδιόριστο
		94/E4	Π5	Τμήμα όσφύος ανθρώπινου ειδωλίου
			Π16	Πόδι ανδρικού ειδωλίου με ύψηλο υπόδημα
			Π154	Πόδι ειδωλίου βοοειδοῦς
			Π173	Τράπεζα προσφορών
		94/E5	Π114	Όμοίωμα τρίωνα
			Π128	Κέρασ καθιέρωσης
			Π150	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Π221	Άπροσδιόριστο
		94/E7	Π151	Άναπαράσταση τοπίου
			Π152	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Λ3	Τράπεζα προσφορών
			Λ4	Τράπεζα προσφορών
4	Τομή 3 - Στρώμα 3	3 94/E14	Π115	Όμοίωμα τρίωνα
			Π181	Σκεῦος
			Π188	Άγνύθα
			Π189	Άγνύθα
5	Τομή 4 - Στρώμα 1*	94/E-Θ22	Π88	Κέρασ ειδωλίου ταύρου
			Π169	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Λ34	Ψῆφος
			ΧΡ2	Ένώτιο
		94/E-Θ26	Π14	Πόδι ανδρικού ειδωλίου
			Π35	Κορμὸς ειδωλίου βοοειδοῦς
			Π176	Τράπεζα προσφορών
			Π179	Σύνθετο σκεῦος
			Π208	Δισκοειδὲς ἀντικείμενο
			Π240α	Άπροσδιόριστο
			Π240β	Άπροσδιόριστο
		94/E-Θ30	Π21	Πόδι ανδρικού ειδωλίου ἢ ἀναθημα- τικὸ μέλος
			Π193	Άγνύθα
			Π209	Έπίθετο
			Π239	Άπροσδιόριστο
6	Τομή 4 - Στρώμα 2*	94/E-Θ16	Π10	Χέρι (ἀριστερὸ) ανθρώπινου ειδωλίου

			Π94	Κέρασ ειδωλίου ελάφου
			Π168	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Λ10	Κοχλιάριο(ς)
		94/Ε-Θ23	Π89	Κέρασ ειδωλίου βοοειδούς
			Π170	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος(ς)
			Π201	Πλακίδιο
7	Τομή 5 - Στρώμα 2	94/Ι2	Π102	Ειδώλιο σκορπιού
			Π139	Κέρασ καθιέρωσης
			Π171	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Π202	Κεραμικός τροχός
			Π241	Άπροσδιόριστο

• Στην Τομή 2, όπου σημειώνονται πρωτογενείς αποθέσεις, παρατηρείται συγκέντρωση τμημάτων ομοιωμάτων αρχιτεκτονημάτων (**Π160, Π161, Π162, Π163, Π164, Π165**) καθώς και αντικειμένων που μπορεί, όπως ήδη αναφέρθηκε, να συνδέονται με αυτά, όπως κεράτων καθιέρωσης (**Π134, Π135, Π136**) και ομοιώματος πτηνού (**Π109**). Ίσως μάλιστα το δισκοειδές αντικείμενο (**Π206**) και τα άπροσδιόριστα αντικείμενα που βρέθηκαν στον ίδιο χώρο (**Π232, Π234, Π235, Π236, Π237, Π238, Π239, Π240α, Π240β**) να σχετίζονται με ομοιώματα αρχιτεκτονημάτων, όπως εξάλλου έχει ήδη υποτεθεί για όρισμένα από αυτά (**Π206, Π236, Π237, Π239, Π240α, Π240β** – τα **Π237** και **Π239** ίσως αποδίδουν αναπαράστασεις τοπιών που περιέβαλλαν ομοιώματα αρχιτεκτονημάτων).

• Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 5, τρία από τα τέσσερα ειδώλια σκορπιών (**Π99, Π100, Π101**) βρέθηκαν στον ίδιο χώρο (Τομή 2) πρωτογενών αποθέσεων ενώ το τέταρτο (**Π102**) λίγο ανατολικότερα. Το γεγονός αυτό ίσως υποδηλώνει είτε ταυτόχρονη, δηλαδή σε ειδική περίπτωση, ανάθεση από διαφορετικούς αναθέτες είτε ανάθεση ομοειδών αναθημάτων στον ίδιο χώρο του ιερού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6: Άνδρω 6

A/A	Στρώμα / Χώρος	Όμάδα	Άντικείμενο	Περιγραφή
1	Κεντρική τομή – Στρώμα 1	94/Γ2	Π41	Ειδώλιο βοοειδούς
			Π72	Κέρασ ειδωλίου βοοειδούς
			Π124	Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης
			Π125	Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης
			Π148	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Π219	Άπροσδιόριστο
		94/Γ3	Π42	Κορμός ειδωλίου βοοειδούς(ς)
			Π126	Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης
2	Κεντρική τομή – Στρώμα 3	94/Γ9	Π74	Κέρασ ειδωλίου βοοειδούς
			Π127	Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης

ΠΙΝΑΚΑΣ 7: Άνδηρο 7				
<i>A/A</i>	<i>Στρώμα / Χώρος</i>	<i>Όμάδα</i>	<i>Αντικείμενο</i>	<i>Περιγραφή</i>
1	Έπιφανειακή συλλογή	94/B48	Π40	Κορμός ειδωλίου βοοειδούς
			Π217	Άπροσδιόριστο
2	Κάνναβος 1 - Στρώμα 1*	93/B2	Π67	Κέρας ειδωλίου βοοειδούς
			Π211	Άπροσδιόριστο
3	Κάνναβος 1 - Στρώμα 2*	93/B4	Π91	Κέρας ειδωλίου ελάφου
			Π121	Κέρας καθιέρωσης
			Π143	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Π172	Τράπεζα προσφορών
			Π203	Δισκάριο
			Π213	Άπροσδιόριστο
			Λ29	Ψήφος
			Π3	Τμήμα ώμοπλάτης ειδωλίου
			Π23	Κεφαλή ειδωλίου ταύρου
			Π9	Χέρι (άριστερό) ανθρώπινου ειδωλίου
			Π107	Όμοίωμα πτηνού
			Π186	Άγνύθα
			Π214	Άπροσδιόριστο
			Π50	Πόδι ειδωλίου βοοειδούς
			Π106	Όμοίωμα πτηνού
			93/B9	Π11
Π15	Πόδι ανδρικού ειδωλίου			
Π51	Πόδι ειδωλίου βοοειδούς			
Π53	Πόδι ειδωλίου βοοειδούς			
Π68	Κέρας ειδωλίου βοοειδούς			
Π69	Κέρας ειδωλίου βοοειδούς			
Λ14	Σμίλη			
Π145	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος			
4	Κάνναβος 2 - Στρώμα 2*	93/B15	Λ28	Ψήφος
			Π34	Κορμός ειδωλίου βοοειδούς
5	Κάνναβος 3 - Στρώμα 1	94/B3	Π52	Πόδι ειδωλίου βοοειδούς
			Π90	Κέρας ελάφου
			Π98	Κεφαλή ειδωλίου σκύλου
			Π122	Όμοίωμα κεράτων καθιέρωσης

			Π141	Παραστάδα(ς) όμοιώματος αρχιτεκτονήματος
			Π212	Ειδώλιο πτηνοῦ(ς)
6	Κάναβος 3 – Στρῶμα 2*	94/B16	Π92	Κέρας ειδωλίου ελάφου
			Λ15	Τμήμα άγγείου
		94/B21	Π36	Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς
			Π37	Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς
			Π216	Ειδώλιο ζώου(ς)
7	Κάναβος 5 – Στρῶμα 1*	94/B34	Π39	Κορμός ειδωλίου βοοειδοῦς
			Π108	Όμοίωμα πτηνοῦ
		94/B45	Π147	Όμοίωμα αρχιτεκτονήματος
			Π196	Όμοίωμα άρτοσκευάσματος

- Όπως ἤδη αναφέρθηκε, τὰ **Π3** καὶ **Π9** άποτελοῦν τμήματα τοῦ ἴδιου ειδωλίου, ὅπως φανερώνουν, πέραν τοῦ κοινοῦ σημείου εύρεσής τους, ἡ σύσταση καὶ τὸ χρώμα τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ ἐπιχρίσματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Άλεξίου 1969 Άλεξίου Στυλιανός, Ἴστοι μινωικῶν ἱερῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πυλῶνες, *AAA* 2, 84-88.
- Άλεξίου (χ.χ.) Άλεξίου Στυλιανός, *Μινωικὸς πολιτισμὸς* (Ἡράκλειον).
- Åstrom - Reese 1990 P. Åstrom - D.S. Reese, Triton Shells in East Mediterranean Cults, *JPR* III-IV, 5-14.
- Banou 1996 E. Banou, *Beitrag zum Studium Lakoniens in der mykenischen Zeit* (München) Tuduv Verlag.
- Banou 2000 E. Banou, Middle Helladic Laconia: New Evidence, *SMEA* XLII/2, 175-199.
- Baurain - Darcque 1983 Cl. Baurain - P. Darcque, Un triton en pierre à Malia, *BCH* CVII, 3-73.
- Betancourt 1985 Ph. P. Betancourt, *The History of Minoan Pottery* (Princeton).
- Bosanquet - Dawkins 1923 R.C. Bosanquet - R.M. Dawkins, *The Unpublished Objects from the Palaikastro Excavations, 1902-1906, Part I, BSA Supplementary Paper* (London).
- Broodbank 1999 C. Broodbank, Kythera Survey: Preliminary Report on the 1998 Season, *BSA* 94, 191-214.
- Γεωργουλάκη 2000 E. Γεωργουλάκη, Κτερίσματα-ἀπομιμήσεις ἀντικειμένων τῆς καθήμερινης ζωῆς στὴν Προανακτορική καὶ Παλαιοανακτορική Κρήτη, *Πεπραγμένα Ἡ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α1 (Ἡράκλειο) 223-233.
- Γιαννούλη 2000 E. Γιαννούλη, Μινωικὰ κέρατα καθιερώσεως. Πρόταση ἐρμηνείας, *Πεπραγμένα Ἡ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α1 (Ἡράκλειο) 235-270.
- Chatzidakis 1921 J. Chatzidakis, *Tylissos à l'époque minoënne* (Paris).
- Coldstream - Huxley 1972 J.N. Coldstream - G.L. Huxley, *Kythera. Excavations and Studies Conducted by the University of Pennsylvania and the British School of Athens* (London).
- Coldstream - Huxley 1984 J.N. Coldstream - G.L. Huxley, The Minoans at Kythera, στὸ R. Hägg - N. Marinatos (ἐκδ.), *The Minoan Thalassocracy: Myth and Reality* (Stockholm) 107-112.
- D'Agata 1992 A.L. D'Agata, Late Minoan Crete and Horns of Consecration: A Symbol in Action, στὸ R. Laffineur - J.L. Crowley (ἐκδ.) *EIKON. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a Methodology. Proceedings of the 4th International Aegean Conference (Aegaeum 8)*, University of Tasmania, Hoburt, Australia, 6-8 April 1992, 247-256.
- D'Agata 1999 A.L. D'Agata, *Haghia Triadha II. Statuine Minoiche e Post Minoiche dai Vecchi Scavi di Haghia Triadha (Creta)* (Padova).
- Δαβάρας 1972 Κ. Δαβάρας, Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Ἀνατολικῆς Κρήτης, *ΑΔ* 27, Β' Χρονικά, 645-654.

- Δαβάρας 1974 Κ. Δαβάρας, Άνασκαφή ΜΜ ἱεροῦ κορυφῆς Βρύσινα Ρεθύμνης, *AAA* 7, 210-213.
- Δαβάρας - Τζεδάκις 1973 Κ. Δαβάρας - Γ. Τζεδάκις, Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Δυτικῆς Κρήτης, *ΑΔ* 28, Β΄ Χρονικά, 581-584.
- Davaras 1976 C. Davaras, *Guide to Cretan Antiquities* (N.J.).
- Davis 1986 J.L. Davis, *Ayia Irini. Period V* (Mainz).
- Detournay 1980 B. Detournay, Figurines et reliefs d'applique, στὸ *Fouilles exécutées à Mallia: Le Quartier Mü*, II, *Études Crétoises* XXVI, 98-132.
- Dimopoulou-Rethemiotaki 2005 N. Dimopoulou-Rethemiotaki, *The Archaeological Museum of Herakleion*, John S. Latsis Foundation (Athens).
- Dickinson 1994 O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age* (Cambridge).
- Driessen - Schoep 1995 J. Driessen - I. Schoep, The Architect and the Scribe. Political Implications of Architectural and Administrative Changes on MM II-III A Crete, στὸ R. Laffineur - W.D. Niemeier (ἐκδ.), *ΠΟΛΙΤΕΙΑ. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference, 10-13 April 1994*, II (Liège) 649-664.
- Evans 1901 A. Evans, Mycenaean Tree and Pillar Cult, *JHS* 21, 99-204.
- Evans 1901-1902 A. Evans, The Palace of Knossos, *BSA* 8, 1-124.
- Evans 1903 A. Evans, The Palace of Knossos, *BSA* 9, 1-153.
- Evans 1921 A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, vol. I (London).
- Evans 1928 A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, vol. III (London).
- Evans 1930 A. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, vol. II2 (London).
- Evely 1988 D. Evely, The Potter's Wheel in Minoan Crete, *BSA* 83, 83-126.
- Faure 1967 P. Faure, Nouvelles recherches sur trois sortes de sanctuaires crétois, *BCH* 91, 114-150.
- Faure 1969 P. Faure, Sur trois sortes de sanctuaires crétois, *BCH* 93, 174-213.
- Gesell 1985 G.C. Gesell, *Town, Palace, and House Cult in Minoan Crete* (Göteborg).
- Gesell 2000 G.C. Gesell, Popular Religion in Late Minoan III Crete, *Πεπραγμένα Η΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ. Α1 (Ἡράκλειο) 497-507.
- Godart 1983 L. Godart, Nuovi Ritrovamenti nell'eparchie di Amari, *Ricerche Greco-Napoletane a Creta, Rivista di Filologia e di Istruzione Classica* 111, 257-264.
- Hägg 1981 R. Hägg, Official and Popular Cults in Mycenaean Greece, στὸ R. Hägg - N. Marinatos (ἐκδ.), *Sanctuaries and Cults in the Aegean Bronze Age* (Stockholm) 35-39.
- Hallager 1985 E. Hallager, *The Master Impression. A Clay Sealing from the Greek-Swedish Excavations at Kastelli, Khania* (Göteborg).
- Hallager B and E. 1995 E. and B. Hallager, The Knossian Bull- Political Propaganda in Neopalatial Crete?, στὸ R. Laffineur - W.D. Niemeier (ἐκδ.), *ΠΟΛΙΤΕΙΑ. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Conference, Heidelberg, 10-13 April 1994* (*Aegaeum* 12) 547-555.
- Hood 1987 S. Hood, *Ἡ τέχνη σὴν προϊστορικῆ Ἑλλάδα* (μτφρ. Μ. Παντελίδου - Θ. Ξένος) (Ἀθήνα).

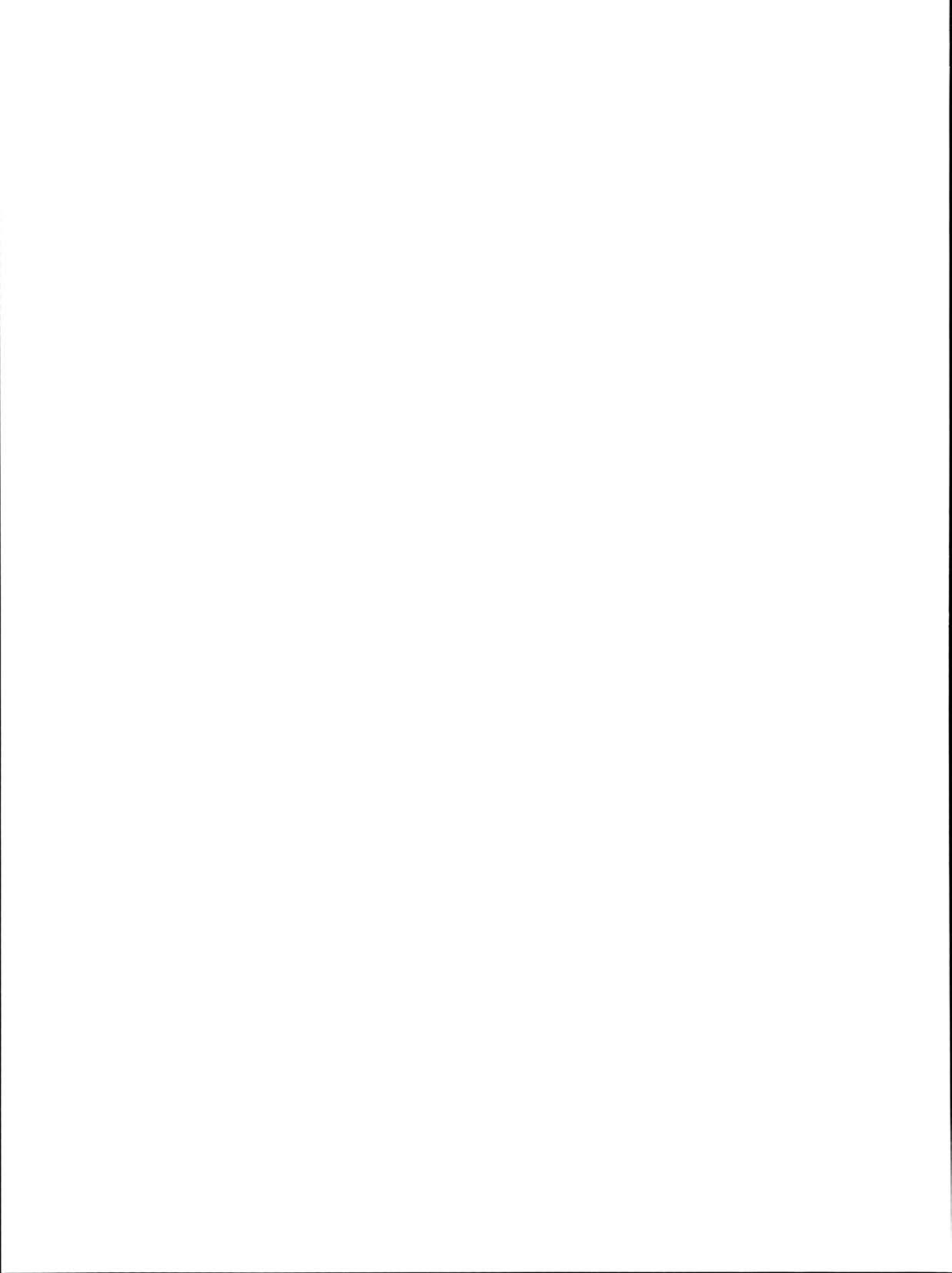
- Jones 1999 D.W. Jones, *Peak Sanctuaries and Sacred Caves in Minoan Crete* (Jonsered).
- Καρέτσου 1974-1981 Ά. Καρέτσου, Ἱερὸν κορυφῆς Γιούχτα, *ΠΑΕ* 1974-1981 στὶς οἰκείες ἐκθέσεις.
- Καρέτσου 1984 Ά. Καρέτσου, Ἱερὸν κορυφῆς Γιούχτα, *ΠΑΕ* 1984, 600-614.
- Καρέτσου - Ρεθεμιωτάκης 1991-1993 Ά. Καρέτσου - Γ. Ρεθεμιωτάκης, Ἱερὸ κορυφῆς Κόφρινα, *Κρητικὴ Ἑστία* 4, 289-292.
- Karo 1930-1933 G. Karo, *Die Schachtgräber von Mykenai* (München).
- Konsolaki-Yiannopoulou 2000 E. Konsolaki-Yiannopoulou, New Evidence for the Practice of Libations in the Aegean Bronze Age, στὸ R. Laffineur - R. Hägg, *Potnia. Deities and Religion in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 8th International Aegean Conference, Göteborg, 12-15 April 2000 (Aegaeum 22)* (Liege) 213-220.
- Kiriati 2003 E. Kyriatzi, Sherds, Fabrics and Clay Sources: Reconstructing the Ceramic Landscapes of Prehistoric Kythera, στὸ P. Laffineur and K. Foster (ἐκδ.), *Metron: Measuring the Aegean Bronze Age, Aegaeum 24* (Liege) 123-130.
- Kyriakidis 2005 E. Kyriakidis, Unidentified Floating Objects on Minoan Seals, *AJA* 109, 137-154.
- Λεμπέση 1976 Ά. Λεμπέση, Ὁ οἰκίσκος τῶν Ἀρχανῶν, *Ἀρχ. Ἐφημ.* 12-46.
- Levi 1961-1962 D. Levi, La tomba a tholos di Kamilari presso a Festòs, *Annuario XXXIX-XL*, 7-148.
- Marinatos 1984 N. Marinatos, *Art and Religion in Thera. Reconstructing a Bronze Age Society* (Athens).
- Marinatos 1986 N. Marinatos, *Minoan Sacrificial Ritual. Cult and Symbolism* (Stockholm).
- Marinatos 1993 N. Marinatos, *Minoan Religion. Ritual, Image and Symbol* (University of South Carolina Press).
- Mountjoy 1994 P.A. Mountjoy, *Μυκηναϊκὴ γραπτὴ κεραμικὴ* (μτφρ. Δ. Γ. Γόντικα) (Ἀθήνα).
- Μπάνου 2000 Α. Μπάνου, Τὰ λίθινα ἀντικείμενα ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸν Ἄη-Γιώργη στὸ Βουνὸ Κυθήρων, *Πεπραγμένα Ἡ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, Τόμ. Α1 (Ἡράκλειο) 383-394.
- Μπάνου 2003 Α. Μπάνου, Τὰ Κύθηρα ἀνάμεσα στὴ μινωικὴ Κρήτη καὶ τὴ Μυκηναϊκὴ Πελοπόννησο: τὰ μικροαντικείμενα ἀπὸ τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς στὸν Ἄη-Γιώργη στὸ βουνό, στὸ *Κύθηρα: Μύθος καὶ Πραγματικότητα - Α' Διεθνὲς Συνέδριο Κυθηραϊκῶν Μελετῶν 20-24 Σεπτεμβρίου 2000*, τ. Α, 69-75.
- Μπάνου 2007 Α. Μπάνου, Μινωικὰ ἱερά κορυφῆς: Ἡ περίπτωση τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὸ Βουνὸ Κυθήρων, στὸ Ἐ. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου (ἐπιμ.) *Ἑπαθλον. Ἀρχαιολογικὸ συνέδριο πρὸς τιμὴν τοῦ Ἄδωνι Κ. Κύρου, Πόρος, 7-9 Ἰουνίου 2002* (Ἀθήνα) 285-294.
- Muhly 1985 P. Muhly, *Minoan Libation Tables* (Michigan).
- Munsell 1994 Munsell, *Soil Color Charts* (revised edition).

- Myres 1902-1903 J. L. Myres, Excavations at Palaikastro II. §13 The Sanctuary-Site of Petsofa, *BSA* IX, 356-387.
- Niemeier 1994 W. D. Niemeier, Knossos in the New Palace Period, στὸ D. Evely - H. Hughes-Brock and N. Momigliano (ἐκδ.), *Knossos. A Labyrinth of History. Papers presented in honor of Sinclair Hood* (Oxford) 71-88.
- Nilsson 1950 M. P. Nilsson, *The Minoan - Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion* (Lund).
- Panagiotopoulos 2002 D. Panagiotopoulos, *Das Tholosgrab E von Phourni bei Archanes* (Oxford).
- Παπαευθυμίου-
Παπανθίμου 1986 Αἰκ. Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, Μινωικὰ καὶ μυκηναϊκὰ περι-
σφύρια, *Ἄμητός. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Ἀνδρόνικο*
(Θεσσαλονίκη) 615-626.
- Papageorgiou 2000 I. Papageorgiou, On the *Rites de Passage* in Late Cycladic Akrotiri,
Thera: A Reconsideration of the Frescoes of the "Priestess" and the
"Fishermen" at the West House στὸ S. Sherratt (ἐκδ.), *The Wall*
Paintings of Thera. Proceedings of the First International Symposium
(Athens) 958-969.
- Peatfield 1987 A. Peatfield, Palace and Peak: The Political and Religious Relation-
ship between Palaces and Peak Sanctuaries, στὸ R. Hägg and N.
Marinatos, *The Function of the Minoan Palaces* (Stockholm) 89-93.
- Peatfield 1990 A. Peatfield, Minoan Peak Sanctuaries: History and Society, *Opus-*
cula Atheniensi 18, 117-131.
- Peatfield 1992 A. Peatfield, Rural Ritual in Bronze Age Crete: The Peak Sanctuary
at Atsipades, *CAJ* 2(1), 59-82.
- Peatfield 2000 A. Peatfield, Minoan Religion for Ordinary People, *Πεπραγμένα Ἡ*
Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α3 (Ἡράκλειο) 9-17.
- Peatfield - Morris 1996-1997 A. Peatfield - Chr. Morris, Atsipades Korakias, *AR* 43, 118-120.
- Pilali-Papasteriou 1985 A. Pilali-Papasteriou, Die bronzenen Tierfiguren aus Kreta, *Prähi-*
storische Bronzefunde 1 3 (München).
- Πιλάλη-Παπαστερίου 1992 Ἄγγ. Πιλάλη-Παπαστερίου, *Μινωικὰ πῆλινα ἀνθρωπόμορφα*
εἰδώλια τῆς συλλογῆς Μεταξᾶ. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς Μεσομι-
νωικῆς πλαστικῆς (Θεσσαλονίκη).
- Πιλάλη-Παπαστερίου 2000 Ἄγγ. Πιλάλη-Παπαστερίου, Τὰ ἐξαρτήματα τῆς ἐξωτερικῆς
ἐμφάνισης ὡς δείκτες κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης στὴ Μινω-
ικὴ Κρήτη, *Πεπραγμένα Ἡ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, τόμ.
Α3 (Ἡράκλειο) 31-39.
- Πλάτων 1952α Ν. Πλάτων, Ἀνασκαφαὶ περιοχῆς Σητείας, *ΓΙΑΕ*, 630-648.
- Πλάτων 1952β Ν. Πλάτων, Ἡ ἀρχαιολογικὴ κίνησις ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸ ἔτος 1952,
Κρητικὰ Χρονικὰ 6, 471-481.
- Πλάτων 1951 Ν. Πλάτων, Τὸ ἱερὸν Μαζᾶ (Καλοῦ Χωριοῦ Πεδιάδος) καὶ τὰ μι-
νωικὰ ἱερὰ κορυφῆς, *Κρητικὰ Χρονικὰ* 5, 96-160.
- Πλάτων - Δαβάρας
1961-1962 Ν. Πλάτων - Κ. Δαβάρας, Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Κρήτης. Κεν-
τρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Κρήτη, *ΑΔ* 17 Β' Χρονικὰ, 281-291.
- Platon - Pini 1984 Ν. Platon - I. Pini, *Corpus der mykenischen und minoischen Siegel.*
Die Siegel der Neupalastzeit, II, Teil 3 (Berlin).

- Popham - Catling - Catling M. R. Popham - E. A. Catling - H. W. Catling, Sellopoulo Tombs 3 and 4, two Late Minoan Graves near Cnossos, *BSA* 69, 195-257.
- Powell 1977 B.P. Powell, The Significance of the So-called 'Horns of Consecration' *Kadmos* 16, 70-82.
- Preziosi - Hitchcock 1999 D. Preziosi - L.A. Hitchcock, *Aegean Art and Architecture* (Oxford).
- Ρεθεμιωτάκης 1998 Γ. Ρεθεμιωτάκης, *Άνθρωπομορφική πηλοπλαστική στην Κρήτη. Από τη Νεοανακτορική έως την Ύπομινωική περίοδο* (Αθήνα).
- Rethemiotakis 1996 G. Rethemiotakis, Minoan Clay Figures and Figurines. Manufacturing Techniques, στο R. Laffineur - P.P. Betancourt (έκδ.), *ΤΕΧΝΗ. Craftsmen and Craftmanship in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 6th International Aegean Conference, Philadelphia, Temple University 18-21 April 1996*, 117-121.
- Renfrew 1985 C. Renfrew, *The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi* (London).
- Rutkowski 1986 B. Rutkowski, *The Cult Places of the Aegean* (New Haven and London).
- Rutkowski 1991 B. Rutkowski, *Petsofas. A Cretan Peak Sanctuary* (Warsaw).
- Rutter - Rutter J.B. Rutter - S.H. Rutter, *The Transition to Mycenaean: A Stratified MHIII to LHIIIA Pottery Sequence from Ayios Stephanos in Laconia* (Los Angeles).
- Sackett - Popham 1970 L.H. Sackett - M. Popham, Excavations at Palaikastro VII, *BSA* 65, 203-242.
- Σακελλαράκης 1983 Γ. Σακελλαράκης, *Μουσείο Ήρακλείου. Εικονογραφημένος οδηγός* (Αθήνα).
- Σακελλαράκης 1994 Γ. Σακελλαράκης, Τὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς τῶν Κυθήρων, *Λοιβὴ εἰς μνήμην Ἀνδρέα Γ. Καλοκαιρινοῦ* (Ήράκλειο) 195-203.
- Σακελλαράκης 1997 Γ. Σακελλαράκης, Μινωικὸ χάλκινο εἰδώλιο σκορπιοῦ ἀπὸ τὰ Κύθηρα, *Ἑπτανος Ἰωάννου Κ. Παπαδημητρίου*, 423-472.
- Sakellarakis 1997 Y. Sakellarakis, Minoan Religious Influence in the Aegean: The Case of Kythera, *BSA* 92, 81-99.
- Σακελλαράκης - Ντούμας - Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη - Ἰακωβίδης 1994 Γ. Σακελλαράκης - Χρ. Ντούμας - Ε. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη - Σ. Ἰακωβίδης, *Ἡ αὐγὴ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης* (Αθήνα).
- Sakellarakis - Olivier 1994 J. A. Sakellarakis - J. P. Olivier, Un vase en pierre avec inscription en Linéaire A du sanctuaire du sommet minoen de Cythère, *BCH* 118, 343-351.
- Sakellarakis Y. and E. 1997 Y. and E. Sakellarakis, *Archanes. Minoan Crete in a New Light* (Athens).
- Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη 1971 Ε. Σαπουνᾶ-Σακελλαράκη, *Μινωικὸν Ζῶμα* (Αθήνα).
- Sapouna-Sakellarakis 1995 E. Sapouna-Sakellarakis, *Die bronzenen Menschenfiguren auf Kreta und in der Ägäis* (Prähistorische Bronzefunde - Band 5) (Stuttgart).
- Seager 1912 R.B. Seager, *Explorations in the Island of Mochlos*, American School of Classical Studies (Boston and New York).
- Shaw 1978 J.W. Shaw, Evidence for the Minoan Tripartite Shrine, *AJA* 82, 429-448.

- Shoep 1994 I. Shoep, Home Sweet Home: Some Comments on the So-called House Models from the Prehellenic Aegean, *Opuscula Atheniensia* XX, 189-210.
- Σταϊνχάουερ 2001 Γ. Σταϊνχάουερ, *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Πειραιῶς* (Αθήνα) 44-46.
- Τζαχίλη 1992 I. Τζαχίλη, Μικροαντικείμενα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἀκρωτηρίου, στὸ Χ. Ντούμας (ἐπιμ.), *Ἀκρωτήρι Θήρας. Εἴκοσι χρόνια ἔρευνας (1967-1987)* (Αθήνα) 139-145.
- Τζαχίλη 1997 I. Τζαχίλη, *Ὑφαντικὴ καὶ ὑφάντρες στὸ προϊστορικὸ Αἰγαῖο, 2000-1000 π.Χ.* (Ἡράκλειο).
- Treuil - Darcque - Poursat - Touchais 1996 R. Treuil - P. Darcque - J.-Cl. Poursat - G. Touchais, *Οἱ πολιτισμοὶ τοῦ Αἰγαίου* (ἑλληνικὴ ἔκδοση - μτφρ. Ο. Πολυχρονοπούλου - Α. Φ. Touchais) (Αθήνα).
- Verlinden 1984 C. Verlinden, *Les statuettes anthropomorphes crétoises en bronze et en plomb, du IIIe millénaire au VIIe siècle av. J.-C.* (Louvain-la-Neuve).
- Warren 1969 P. Warren, *Minoan Stone Vases* (Cambridge).
- Warren 2000 P. Warren, Οἰκονομικὲς, πολιτικὲς καὶ θρησκευτικὲς σχέσεις μὲ τὸν προσωπικὸ καὶ τὸν ἰδιωτικὸ βίον στῆ μινωικὴ Κρήτη, *Πεπραγμένα ἩΔιεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου*, Τόμ. Α1 (Ἡράκλειο) 25-37.
- Watrous 1995 L. V. Watrous, Some Observations on Minoan Peak Sanctuaries, στὸ R. Laffineur - W. D. Niemeier (ἐκδ.), *ΠΟΛΙΤΕΙΑ. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Aegean Conference, Heidelberg 10-13 April 1994*, 395-402.
- Wilkinson 1992 R. Wilkinson, *Reading Egyptian Art* (London).
- Willels 1978 R. F. Willels, More on the 'Horns of Consecration', *Kadmos* 17, 172-173.
- Wright 1995 J.C. Wright, The Archaeological Correlates of Religion. Case Studies in the Aegean στὸ R. Laffineur - W.D. Niemeier (ἐκδ.), *ΠΟΛΙΤΕΙΑ. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th International Conference, Heidelberg, 10-13 April 1994 (Aegaeum 12)*, 343-348.
- Xanthoudides 1924 St. Xanthoudides, *The vaulted Tombs of Mesara. An Account of Some Early Cemeteries of Southern Crete* (London).
- Younger 1992 J. G. Younger, Representations of Minoan - Mycenaean Jewelry, στὸ R. Laffineur - J.L. Crowley (ἐκδ.), *ΕΙΚΩΝ. Aegean Bronze Age Iconography: Shaping a Methodology. Proceedings of the 4th International Aegean Conference, University of Tasmania, Hobart, Australia, 6-8 April 1992 (Aegaeum 8)*, Liège II, 257-293.
- Zeimbekis 1998 M. Zeimbekis, The Typology, *Forms and Functions of Animal Figures from Minoan Peak Sanctuaries with Special Reference to Juktas and Kophinas* (διδακτ. διατρ. - ἄδημ.) (Bristol).
- Zervos 1956 C. Zervos, *L'art de la Crète néolithique et minoenne*, Paris: Editions Cahiers d'Art.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ

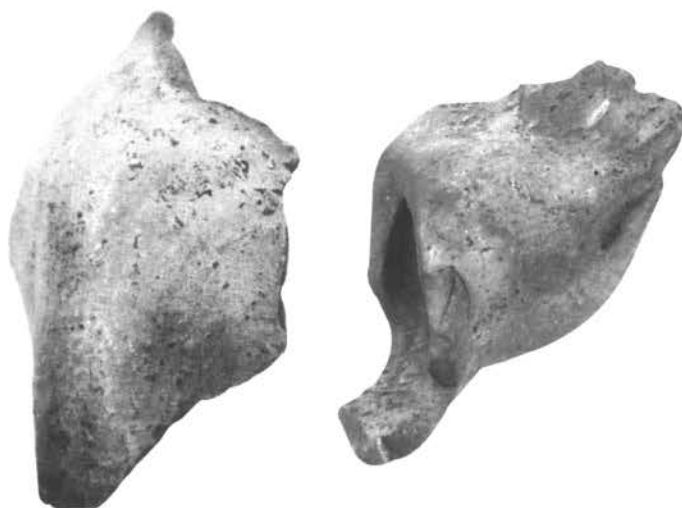

ΕΙΚ. 1

ΕΙΚ. 2

ΕΙΚ. 3

ΕΙΚ. 4

ΕΙΚ. 5

ΕΙΚ. 6

ΕΙΚ. 7

ΕΙΚ. 8

ΕΙΚ. 9

ΕΙΚ. 10

ΕΙΚ. 11

ΕΙΚ. 12

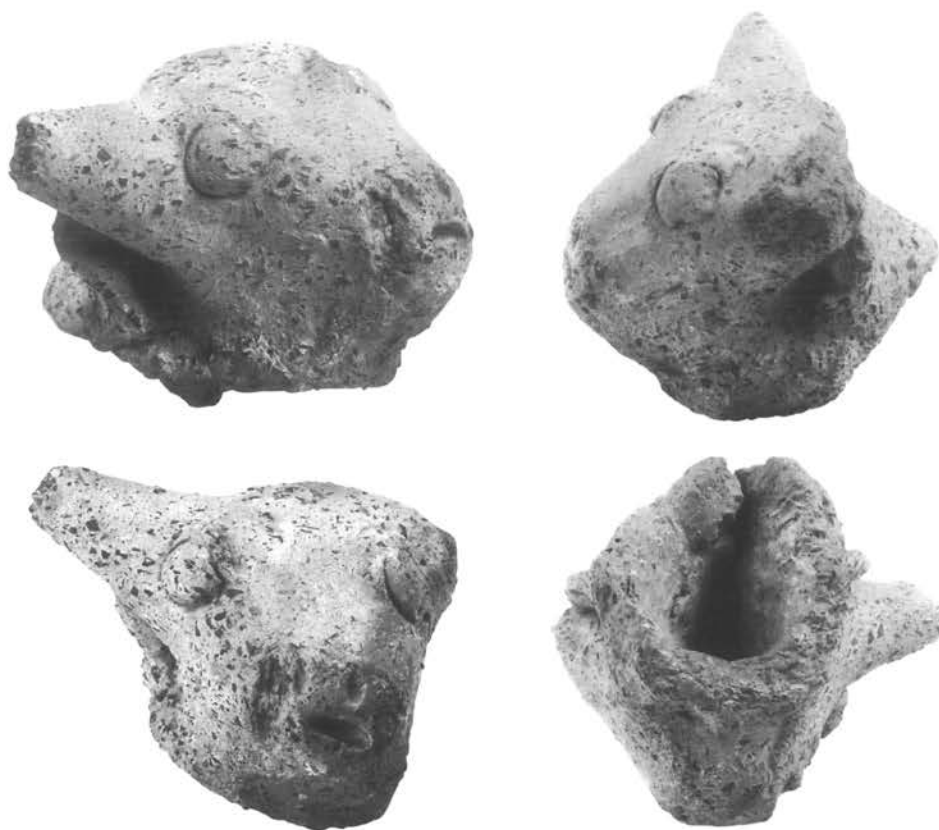
ΕΙΚ. 13

ΕΙΚ. 14

ΕΙΚ. 15

ΕΙΚ. 16

ΕΙΚ. 17

ΕΙΚ. 18

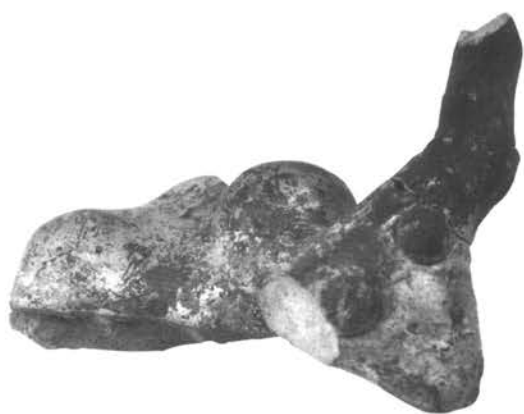

ΕΙΚ. 19

ΕΙΚ. 20

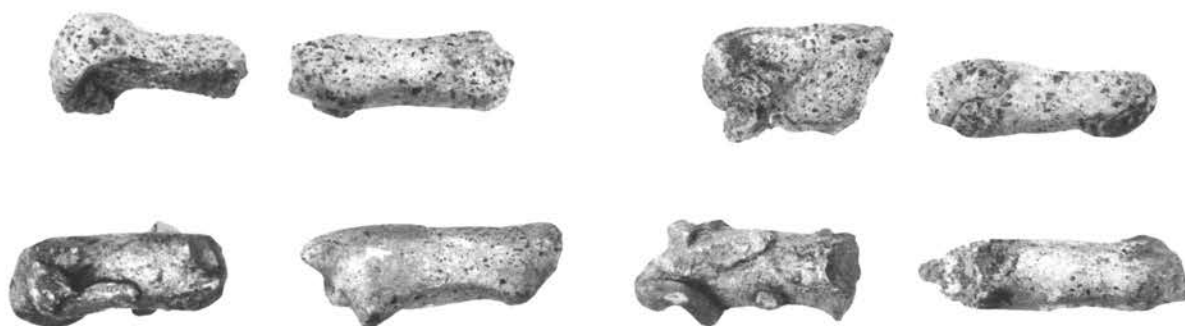

ΕΙΚ. 21

ΕΙΚ. 22

ΕΙΚ. 23

ΕΙΚ. 24

ΕΙΚ. 25

ΕΙΚ. 27

ΕΙΚ. 28

ΕΙΚ. 26

ΕΙΚ. 29

ΕΙΚ. 30

ΕΙΚ. 31

ΕΙΚ. 32

ΕΙΚ. 33

ΕΙΚ. 34

ΕΙΚ. 35

ΕΙΚ. 36

ΕΙΚ. 37

ΕΙΚ. 38

ΕΙΚ. 39

ΕΙΚ. 40

ΕΙΚ. 41

ΕΙΚ. 42

ΕΙΚ. 43

ΕΙΚ. 45α

ΕΙΚ. 45β

ΕΙΚ. 44

ΕΙΚ. 46

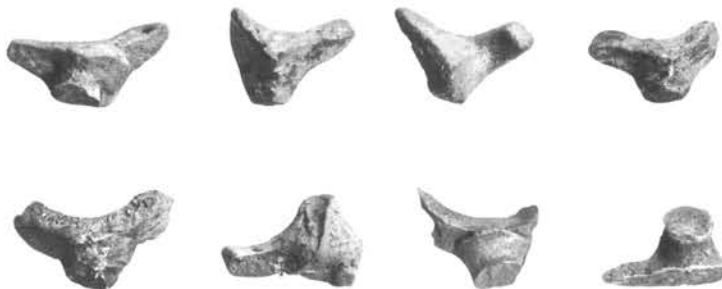
ΕΙΚ. 48

ΕΙΚ. 47

ΕΙΚ. 49

ΕΙΚ. 50

εικ. 51

εικ. 53

εικ. 54

εικ. 52α

εικ. 52β

εικ. 55

εικ. 56

εικ. 57α

εικ. 57β

εικ. 57γ

εικ. 58

ΕΙΚ. 59

ΕΙΚ. 60

ΕΙΚ. 61

ΕΙΚ. 62α

ΕΙΚ. 62β

ΕΙΚ. 63

ΕΙΚ. 64α

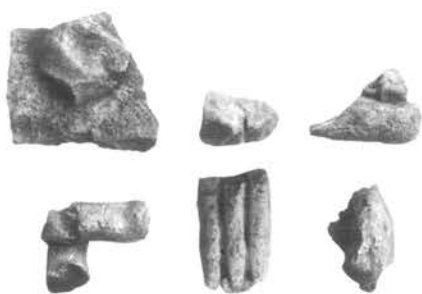
ΕΙΚ. 64β

ΕΙΚ. 65α

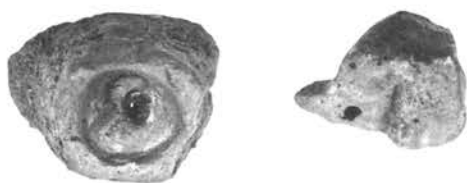
ΕΙΚ. 65β

ΕΙΚ. 66

ΕΙΚ. 67

ΕΙΚ. 68

ΕΙΚ. 69

ΕΙΚ. 70

ΕΙΚ. 71

ΕΙΚ. 72

ΕΙΚ. 73α

ΕΙΚ. 73β

ΕΙΚ. 74

ΕΙΚ. 75α

ΕΙΚ. 75β

ΕΙΚ. 76

ΕΙΚ. 77

ΕΙΚ. 78

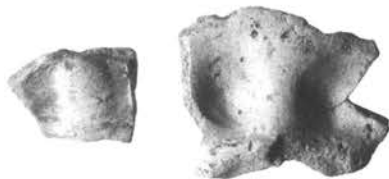
ΕΙΚ. 79

ΕΙΚ. 80

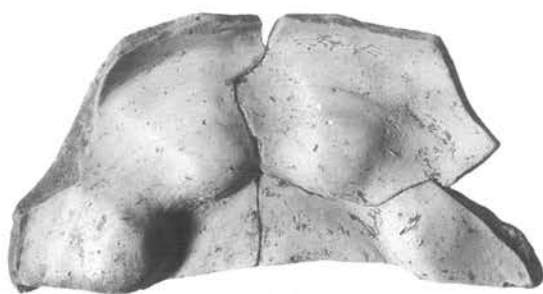
ΕΙΚ. 81

ΕΙΚ. 82α

ΕΙΚ. 82β

ΕΙΚ. 83α

ΕΙΚ. 83β

ΕΙΚ. 84α

ΕΙΚ. 84β

ΕΙΚ. 85

ΕΙΚ. 86

ΕΙΚ. 87

ΕΙΚ. 88

ΕΙΚ. 90α

ΕΙΚ. 89

ΕΙΚ. 90β

ΕΙΚ. 91

ΕΙΚ. 92

ΕΙΚ. 93

ΕΙΚ. 94

ΕΙΚ. 95

ΕΙΚ. 96

ΕΙΚ. 97

ΕΙΚ. 99

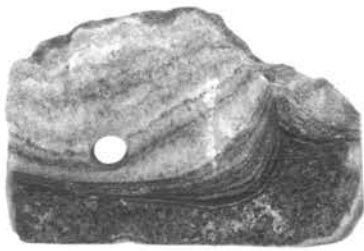
ΕΙΚ. 100

ΕΙΚ. 98

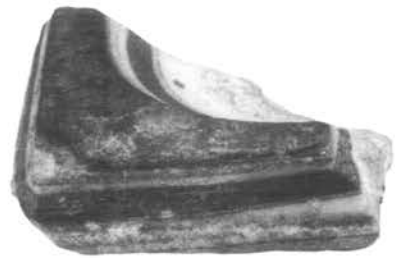
ΕΙΚ. 101

ΕΙΚ. 102

ΕΙΚ. 103α

ΕΙΚ. 103β

ΕΙΚ. 104

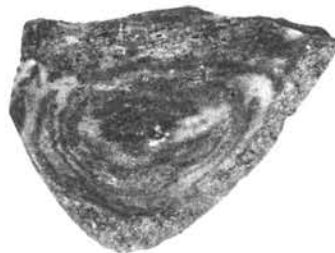
ΕΙΚ. 105α

ΕΙΚ. 105β

ΕΙΚ. 106

ΕΙΚ. 107

ΕΙΚ. 108

ΕΙΚ. 109α

ΕΙΚ. 109β

ΕΙΚ. 110

ΕΙΚ. 111α

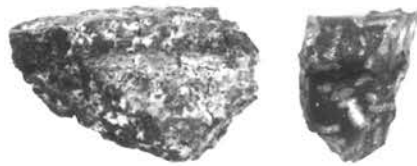
ΕΙΚ. 111β

ΕΙΚ. 112

ΕΙΚ. 113

ΕΙΚ. 114

ΕΙΚ. 115

ΕΙΚ. 116

ΕΙΚ. 117

ΕΙΚ. 118

ΕΙΚ. 119

ΕΙΚ. 120

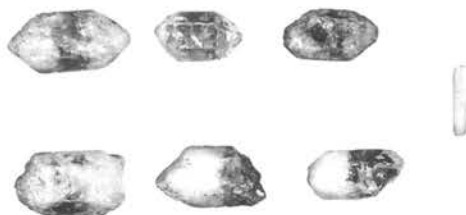
ΕΙΚ. 121

ΕΙΚ. 122

ΕΙΚ. 124

ΕΙΚ. 123

ΕΙΚ. 125α

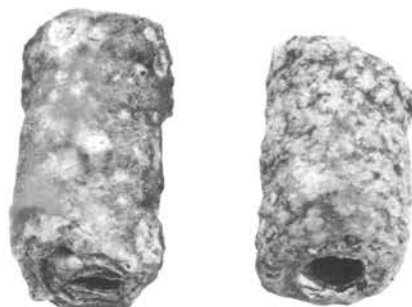
ΕΙΚ. 125β

ΕΙΚ. 126

ΕΙΚ. 127

ΕΙΚ. 128

ΕΙΚ. 129

ΕΙΚ. 130

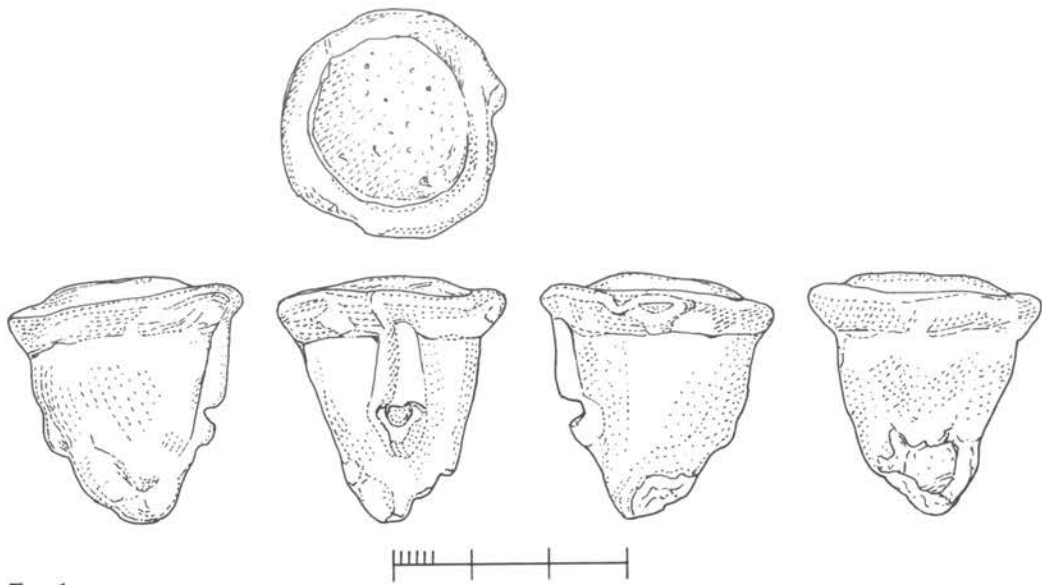
ΕΙΚ. 131

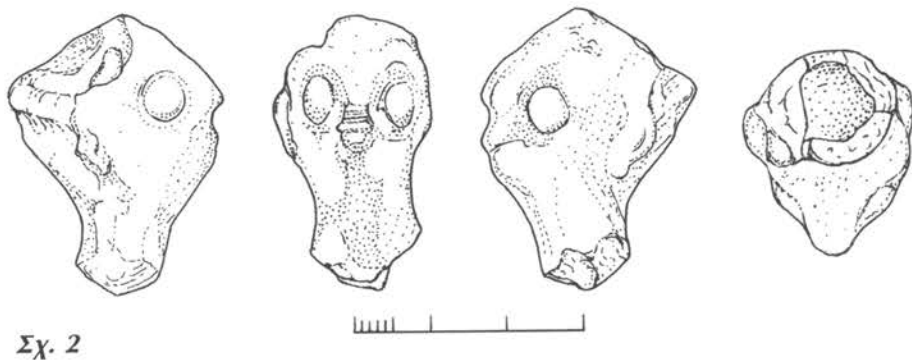
ΕΙΚ. 132

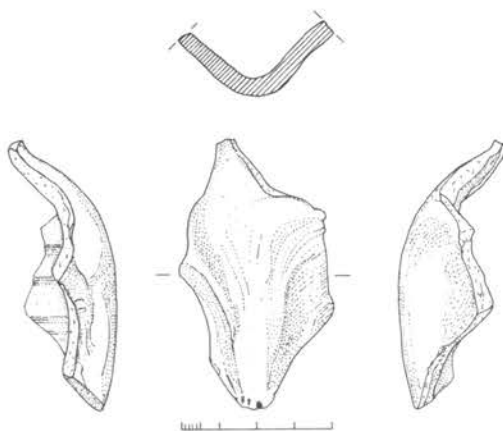
ΕΙΚ. 133

Σχ. 1

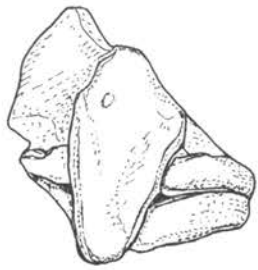
Σχ. 2

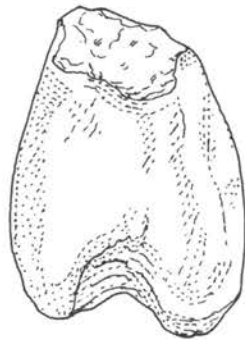
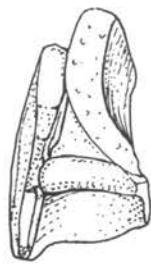
Σχ. 3

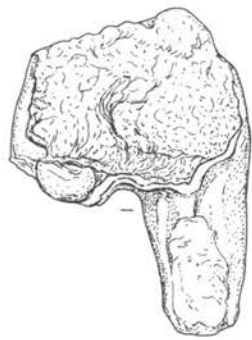
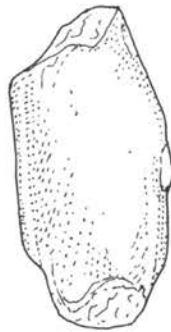
Σχ. 4

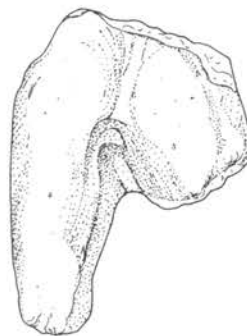
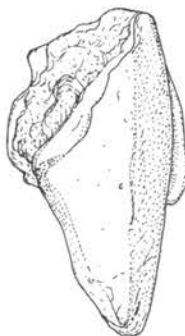
Σχ. 5

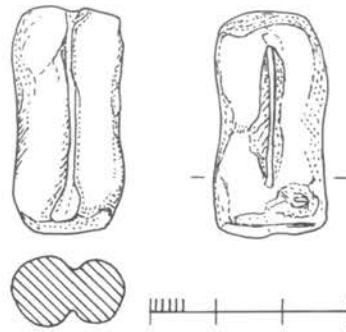

Σχ. 6

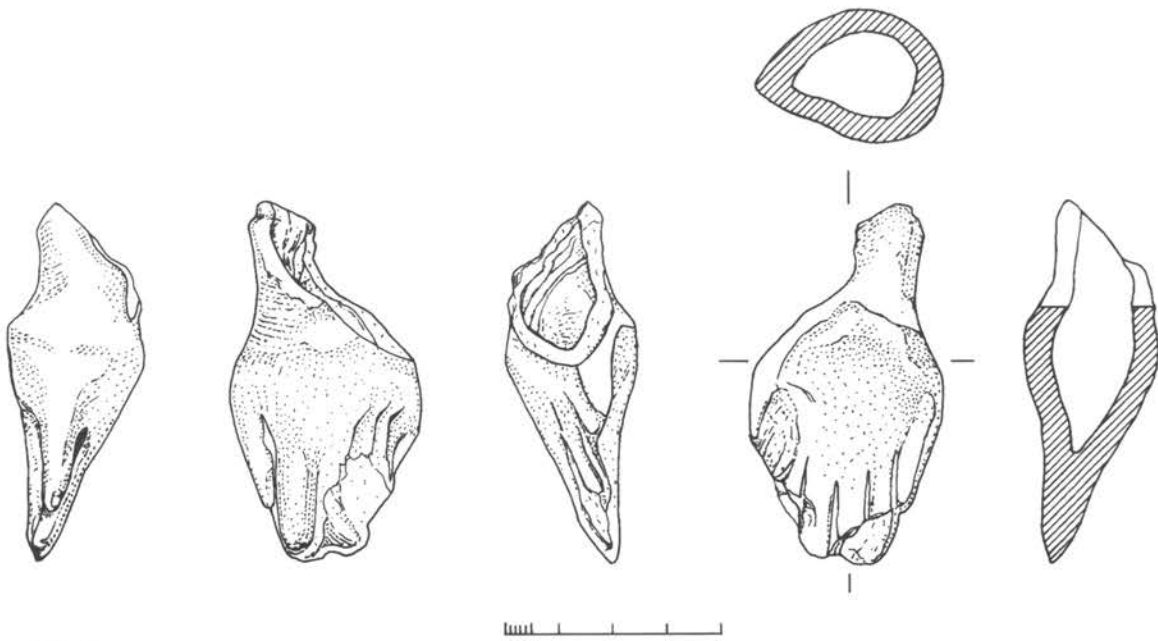

Σχ. 7

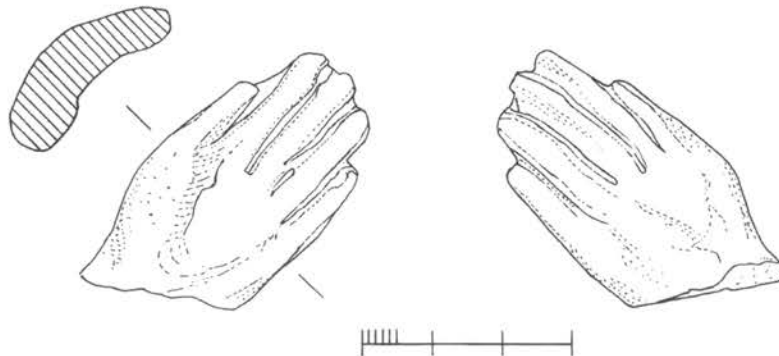

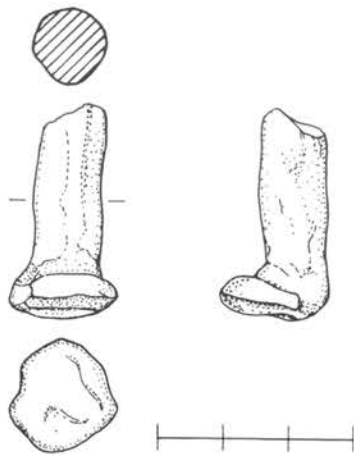
Σχ. 8

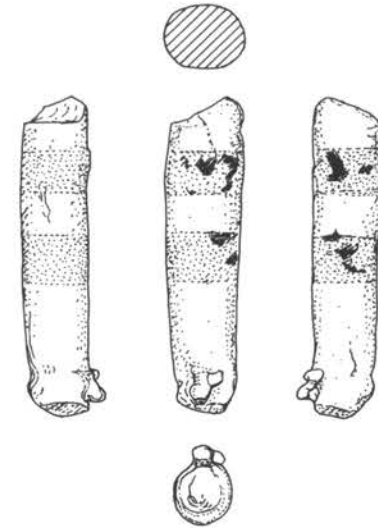
Σχ. 9

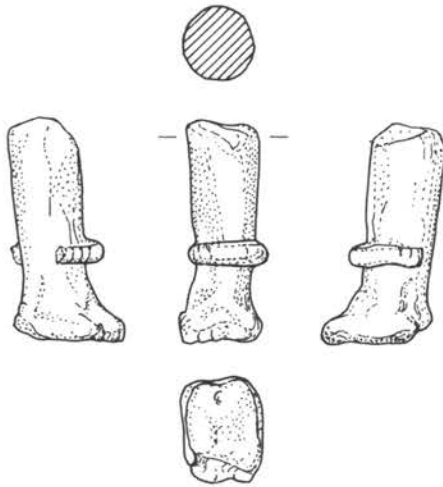
Σχ. 10

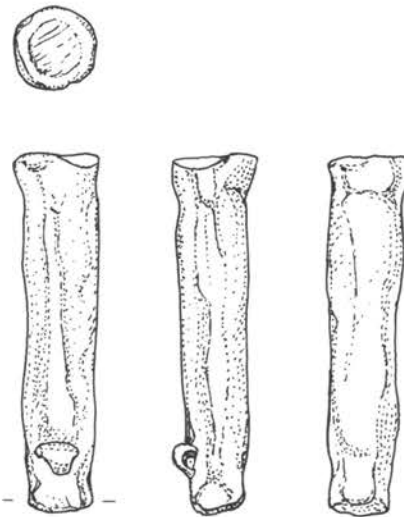
Σχ. 11

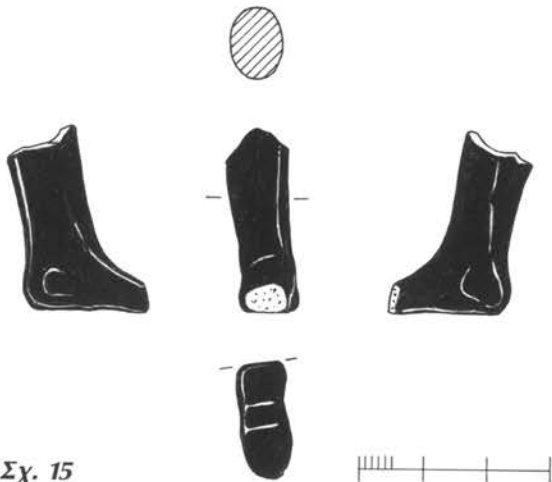
Σχ. 12

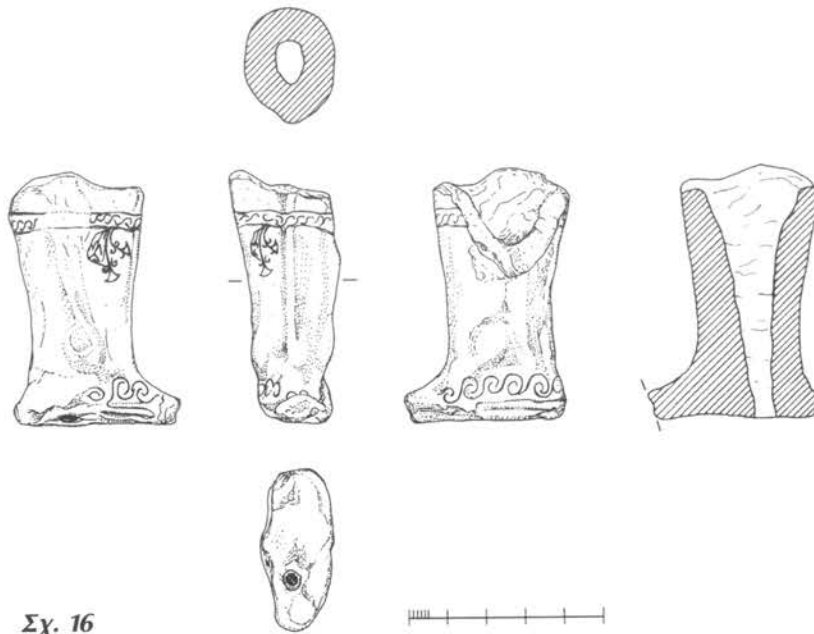
Σχ. 13

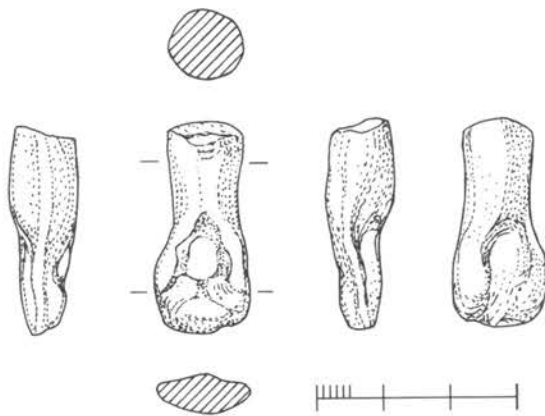
Σχ. 14

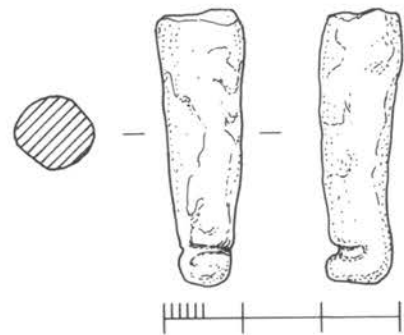
Σχ. 15

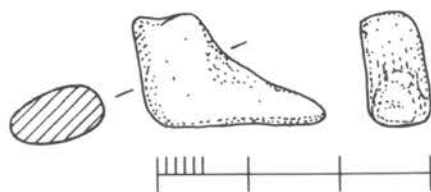
Σχ. 16

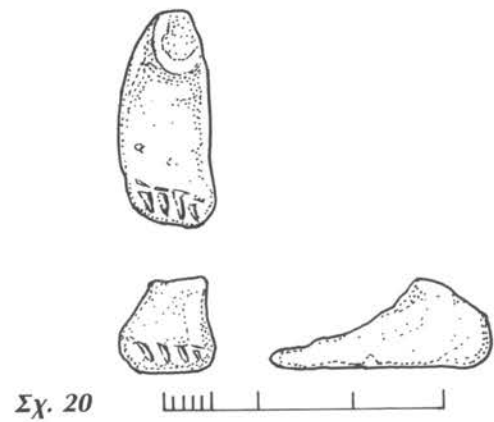
Σχ. 17

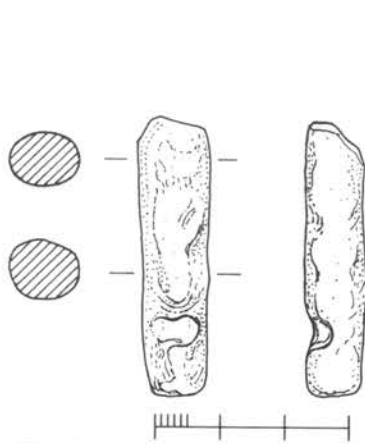
Σχ. 18

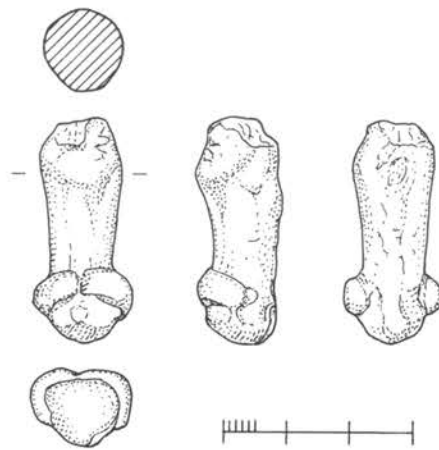
Σχ. 19

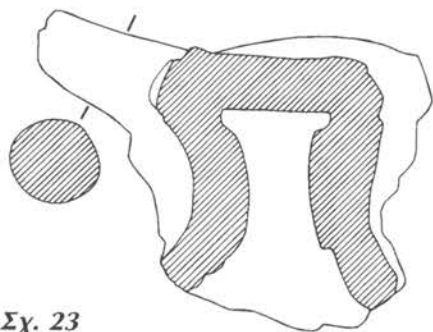
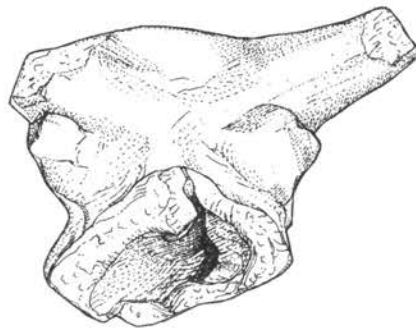
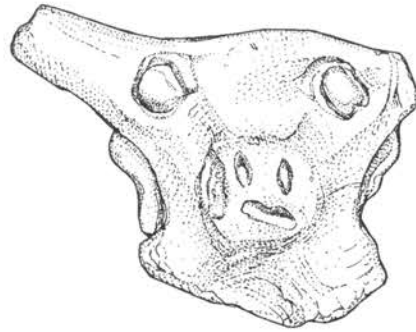
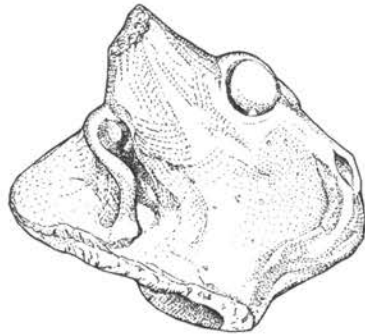
Σχ. 20

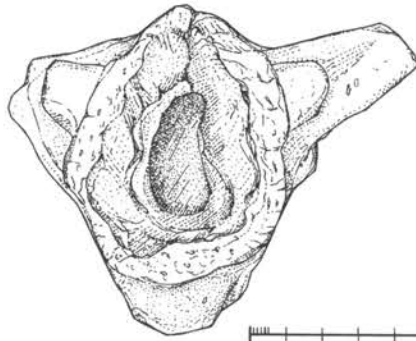
Σχ. 21

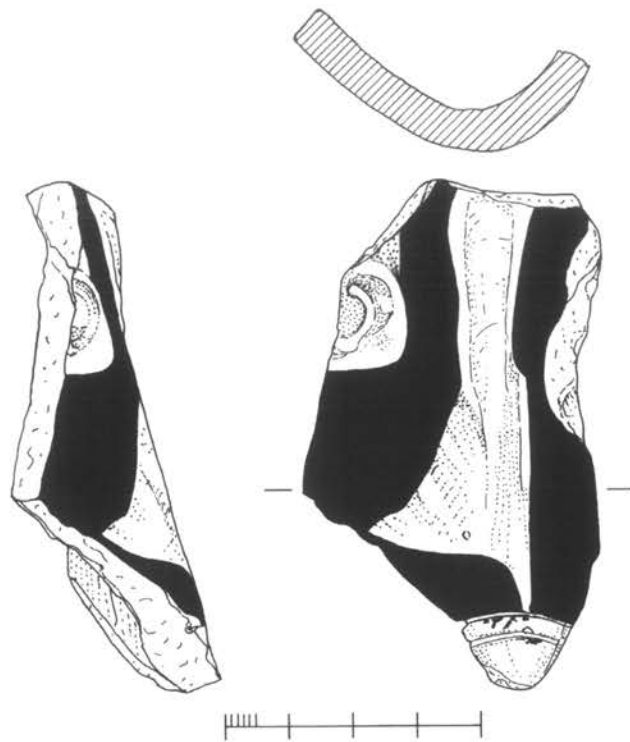

Σχ. 22

Σχ. 23

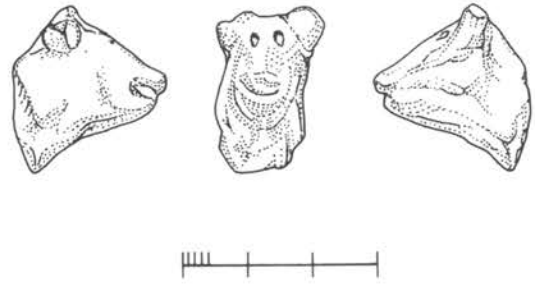

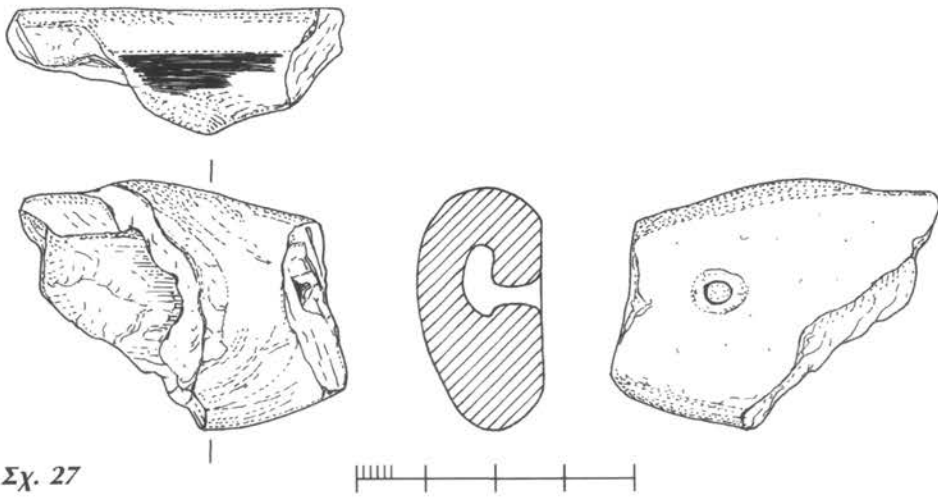
Σχ. 24

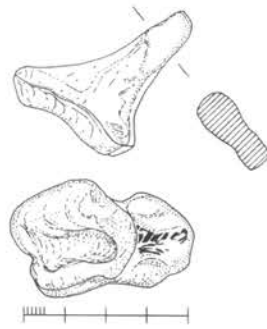
Σχ. 25

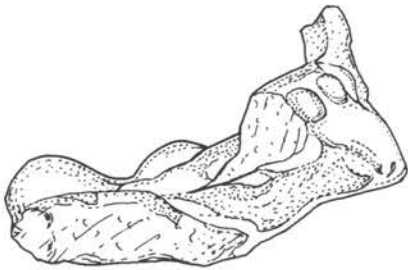
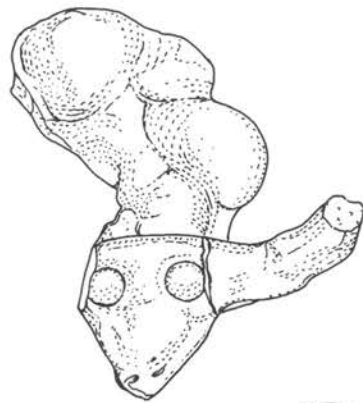
Σχ. 26

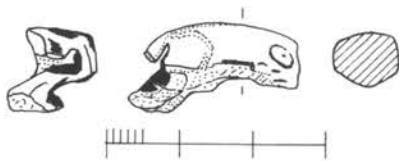
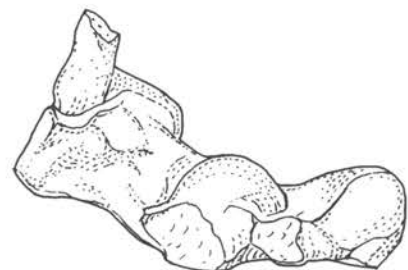
Σχ. 27

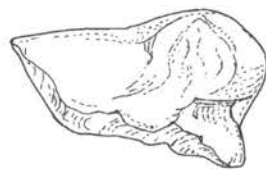
Σχ. 28

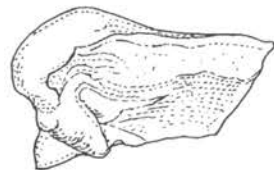
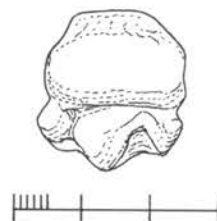
Σχ. 29

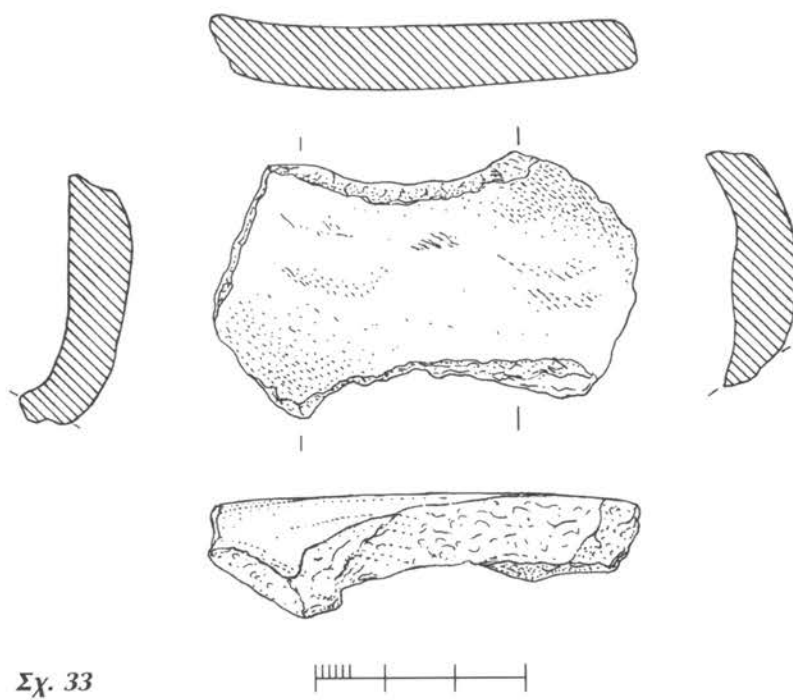
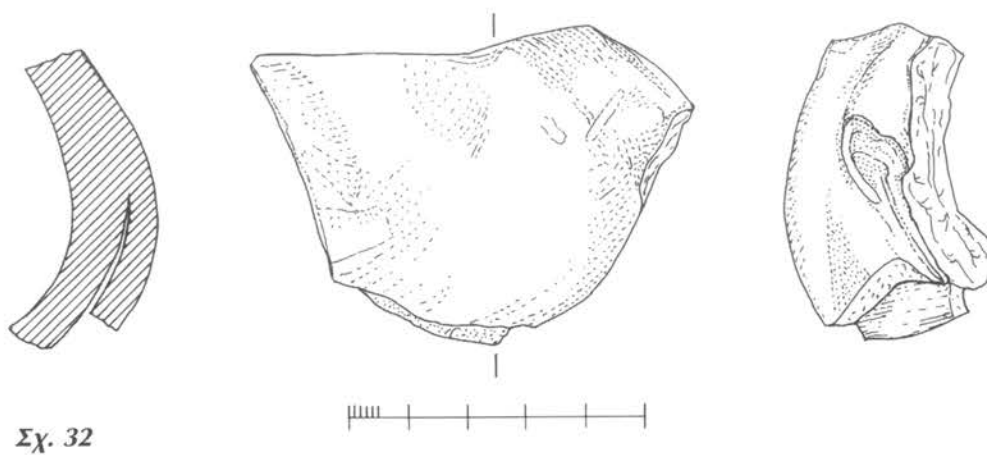

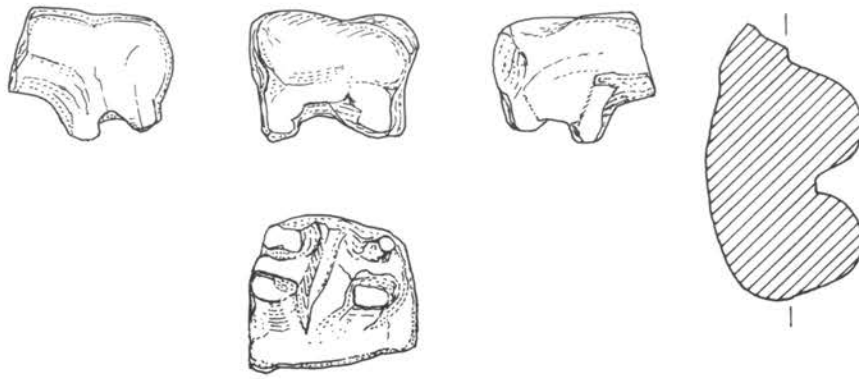
Σχ. 30

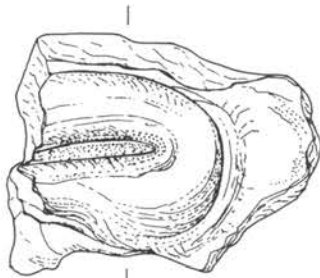
Σχ. 31

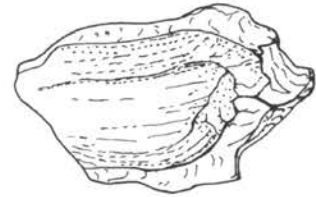
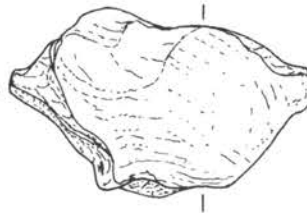
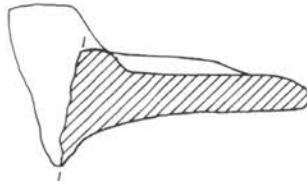

Σχ. 35

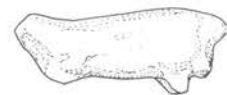
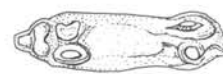
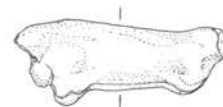
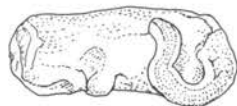
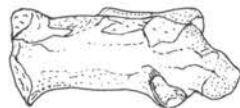
Σχ. 36

Σχ. 37

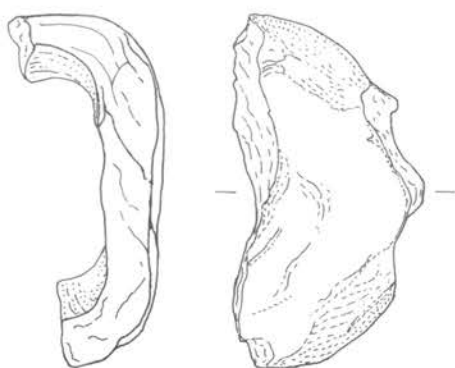

Σχ. 38

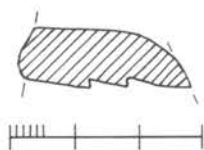

Σχ. 39

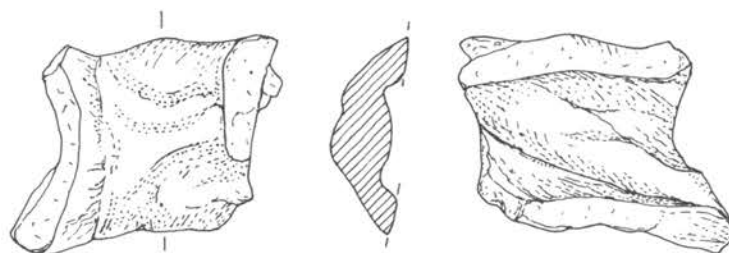

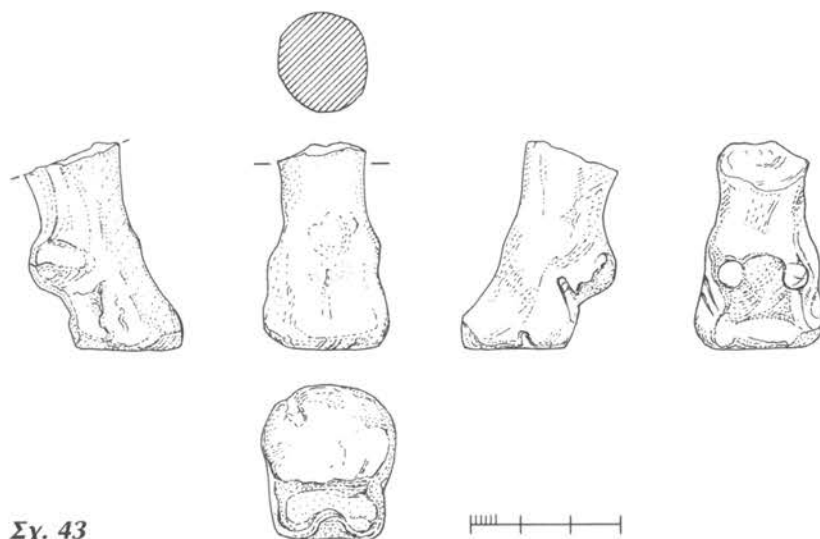
Σχ. 40

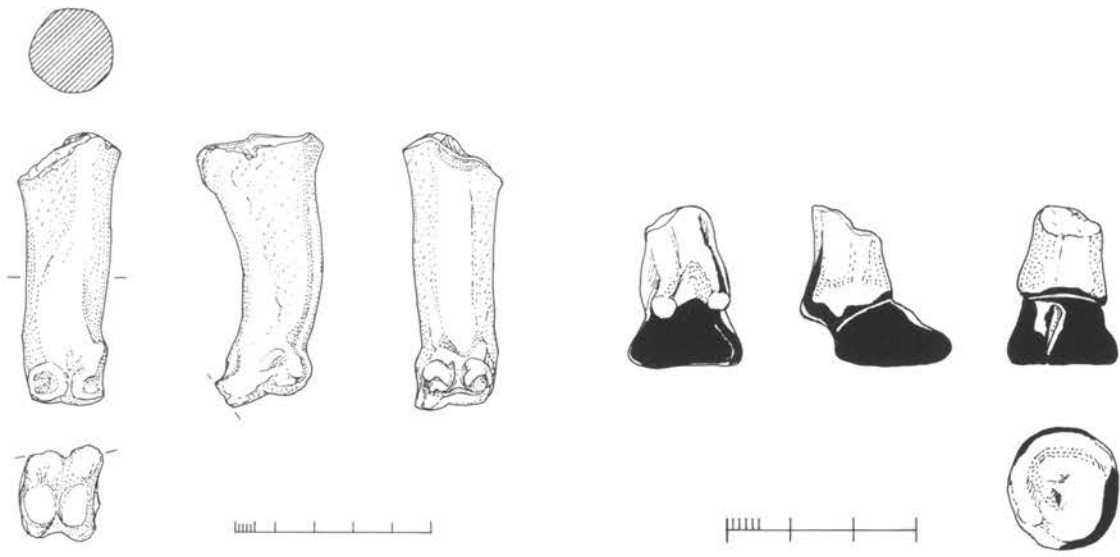
Σχ. 41

Σχ. 42

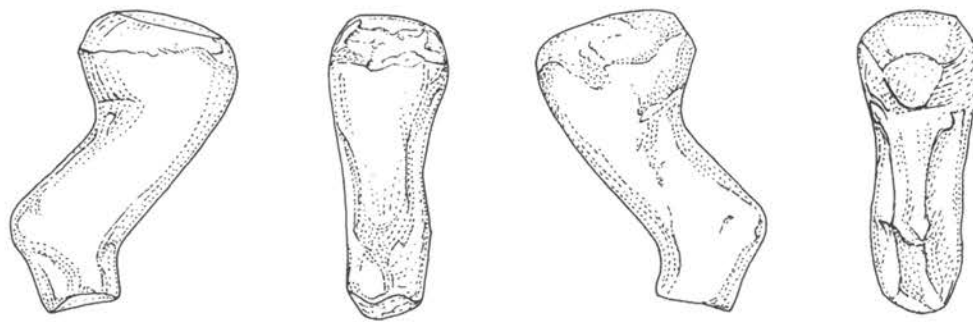

Σχ. 43

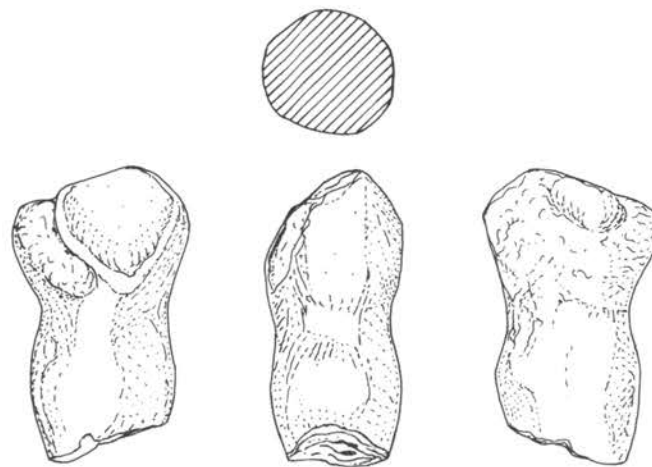

Σχ. 44

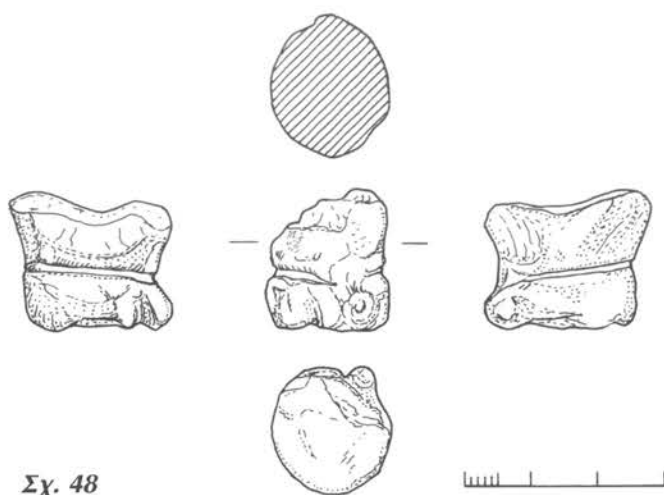
Σχ. 45

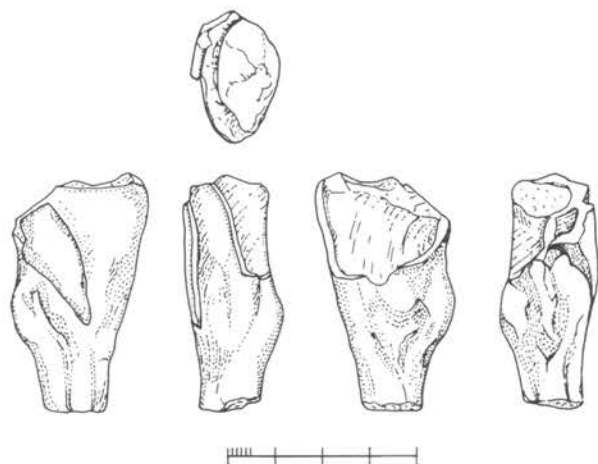
Σχ. 46

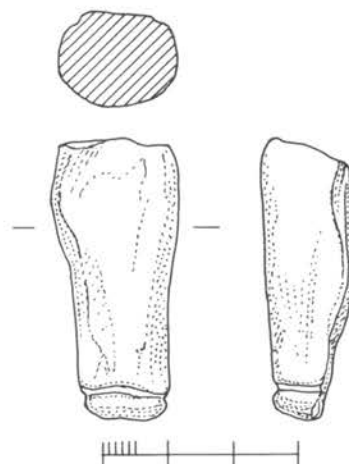
Σχ. 47

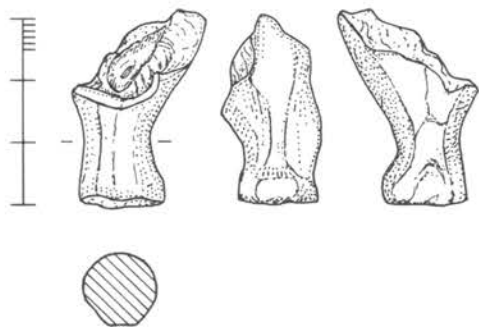
Σχ. 48

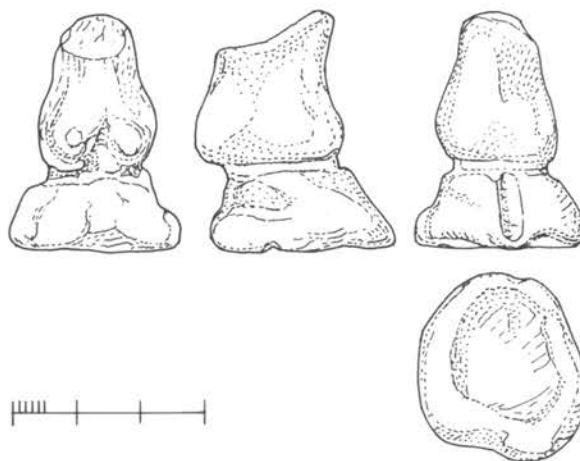
Σχ. 49

Σχ. 50

Σχ. 51

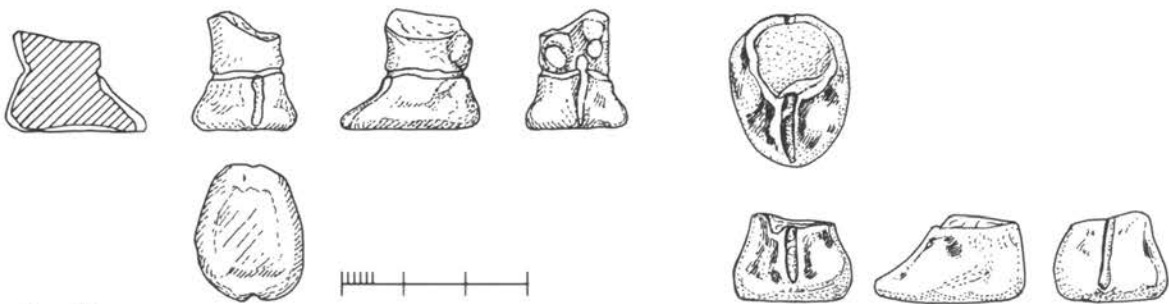

Σχ. 52

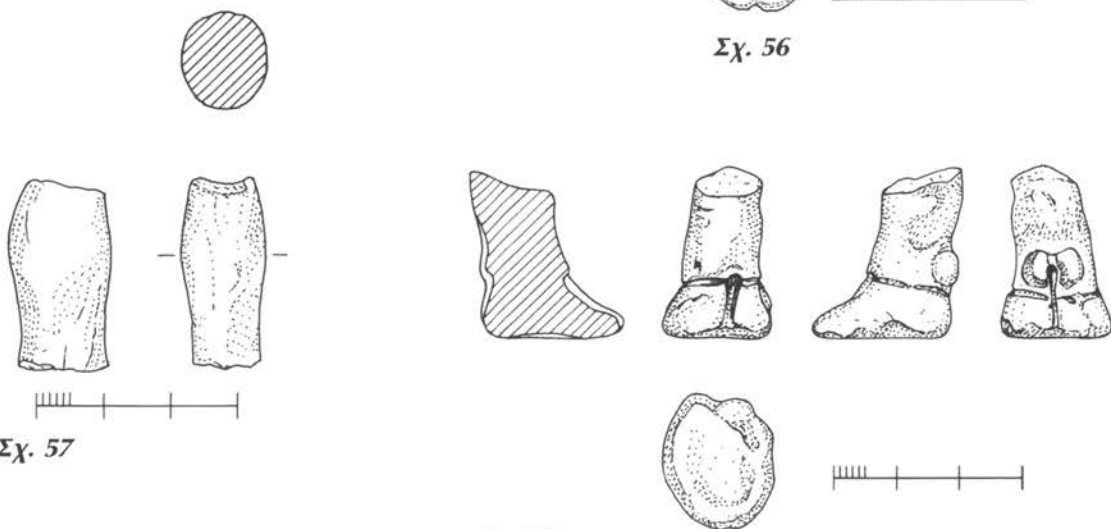
Σχ. 53

Σχ. 54

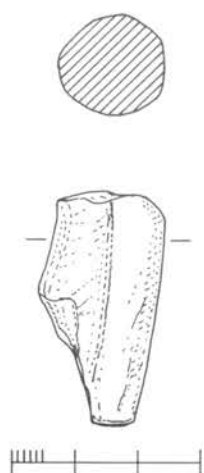
Σχ. 55

Σχ. 56

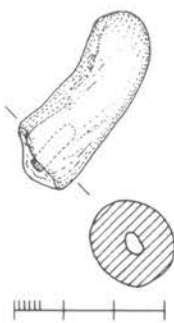

Σχ. 57

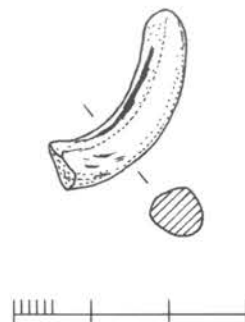
Σχ. 58

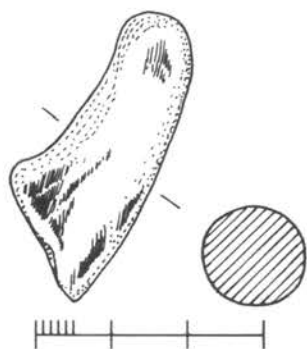
Σχ. 59

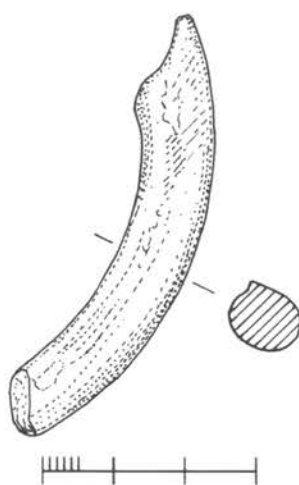
Σχ. 60

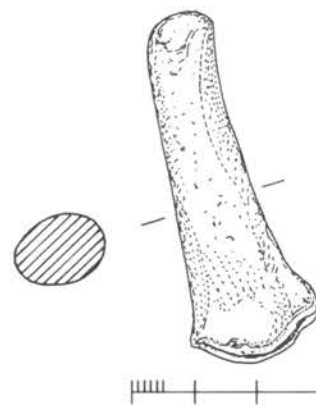
Σχ. 61

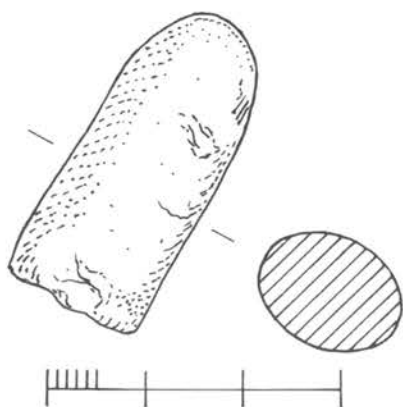
Σχ. 62

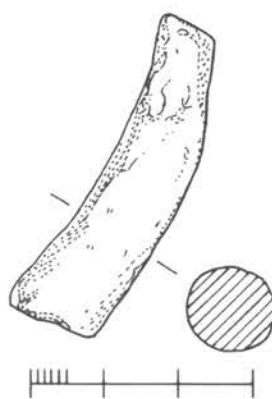
Σχ. 63

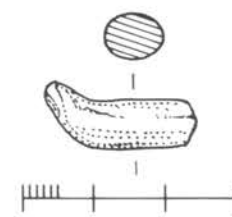
Σχ. 64

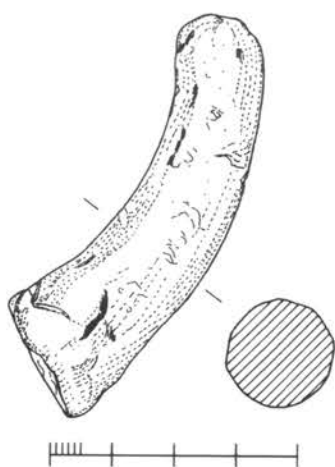
Σχ. 65

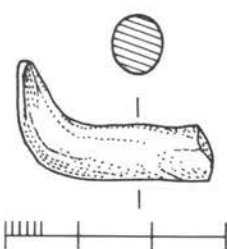
Σχ. 66

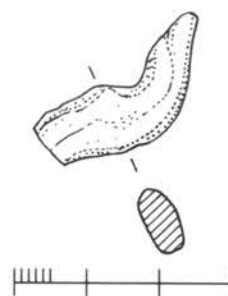
Σχ. 67

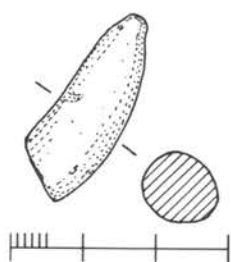
Σχ. 68

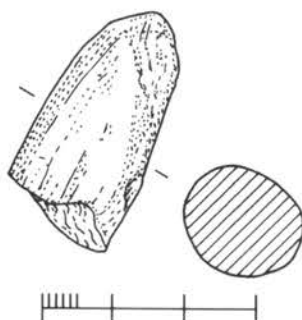
Σχ. 69

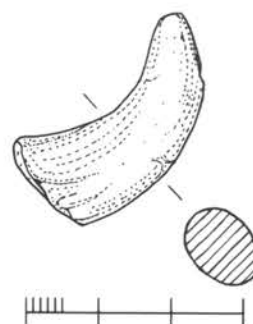
Σχ. 70

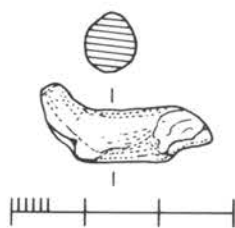
Σχ. 71

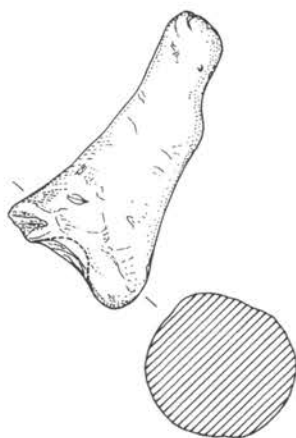
Σχ. 72

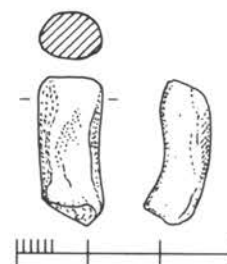
Σχ. 73

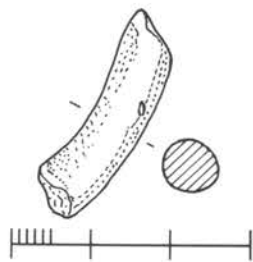
Σχ. 74

Σχ. 75

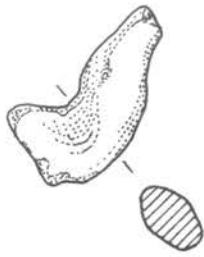
Σχ. 76

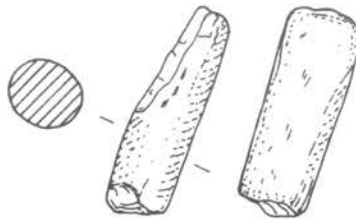
Σχ. 77

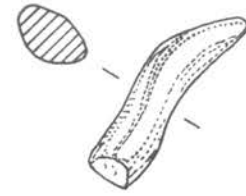
Σχ. 78

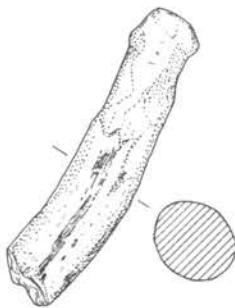
Σχ. 79

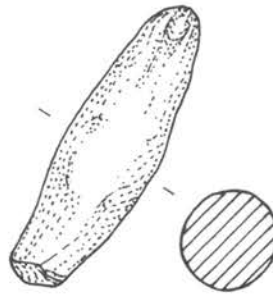
Σχ. 80

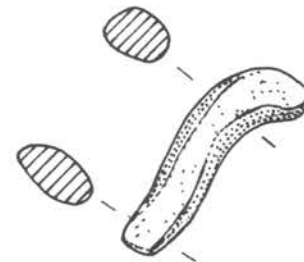
Σχ. 81

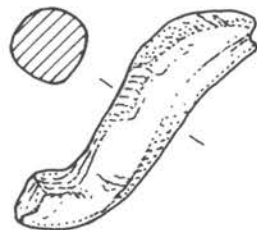
Σχ. 82

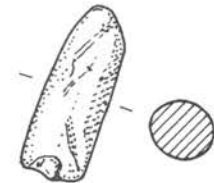
Σχ. 83

Σχ. 84

Σχ. 85

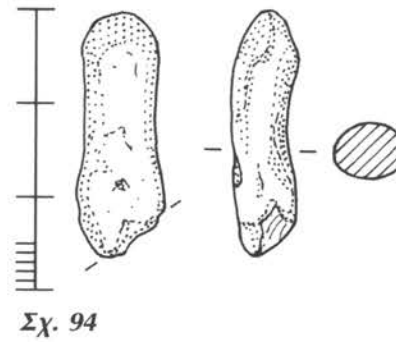
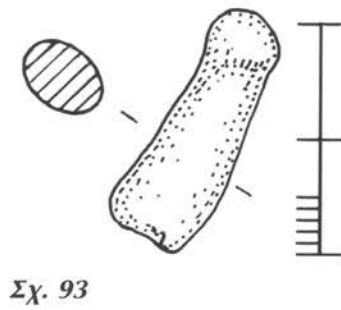
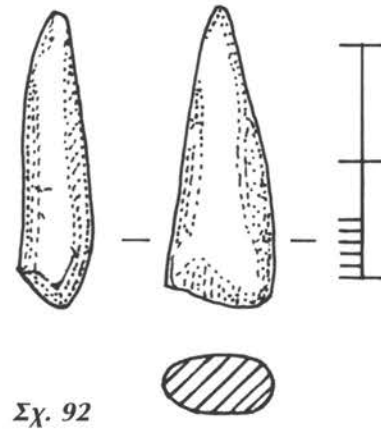
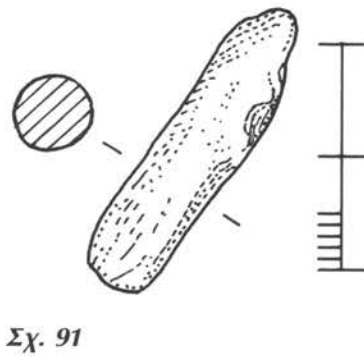
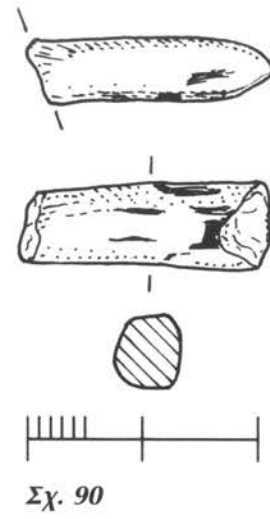
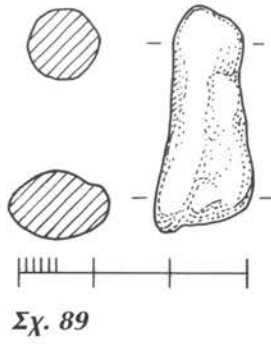
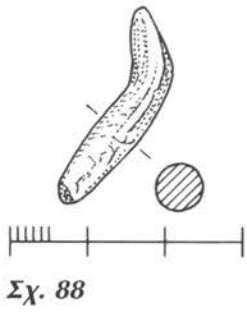
Σχ. 86

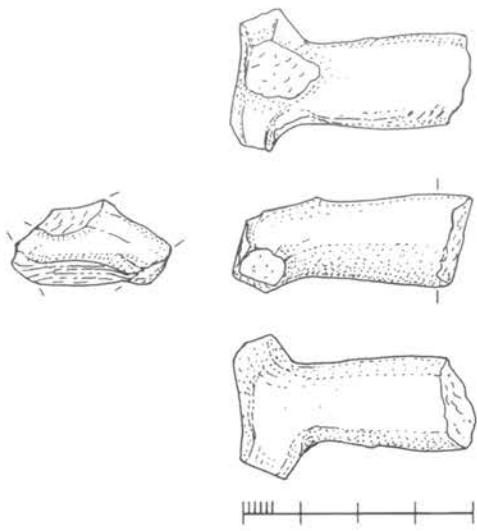

Σχ. 87α

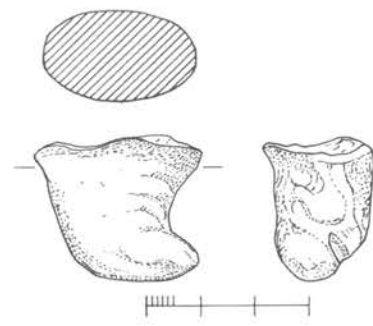

Σχ. 87β

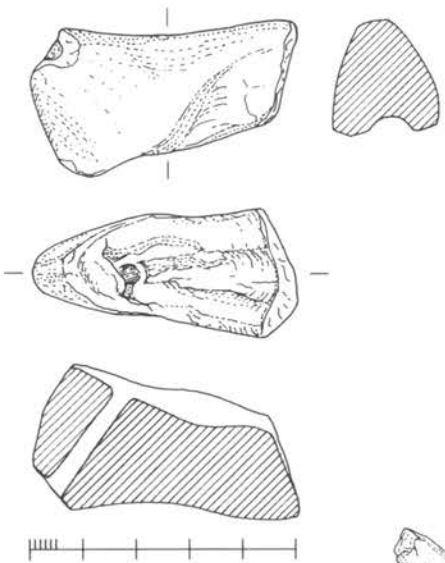

Σχ. 95

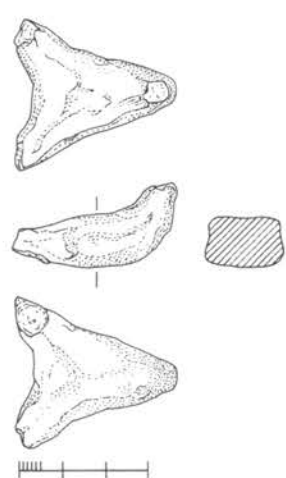
Σχ. 96

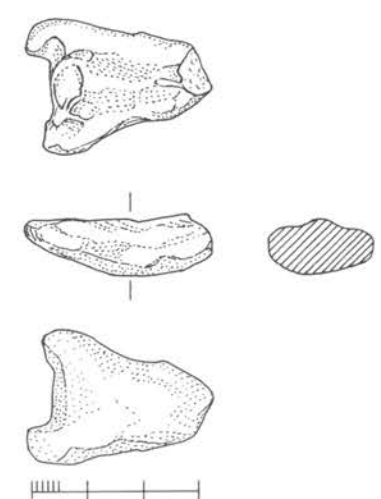
Σχ. 97

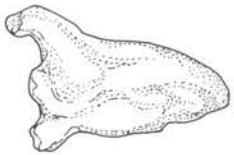
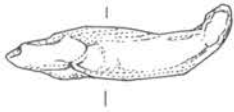
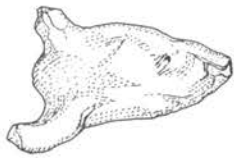
Σχ. 98

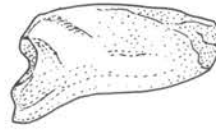
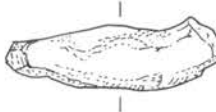
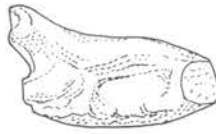
Σχ. 99

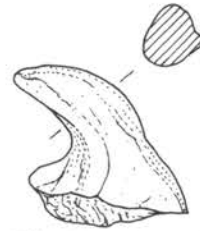
Σχ. 100

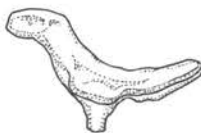
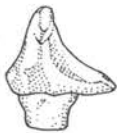
Σχ. 101

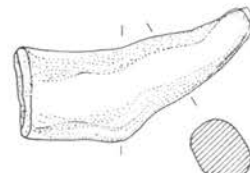
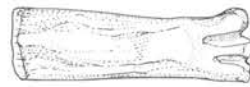
Σχ. 102

Σχ. 103

Σχ. 104

Σχ. 105

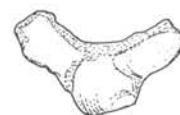
Σχ. 106

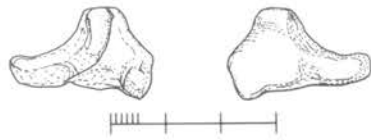
Σχ. 107

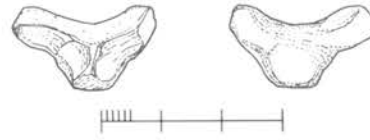
Σχ. 108

Σχ. 109

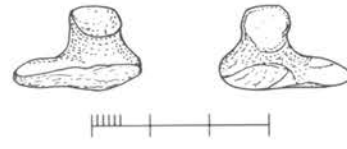
Σχ. 110

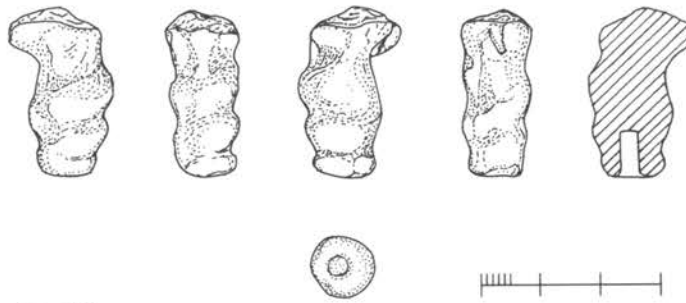
Σχ. 111

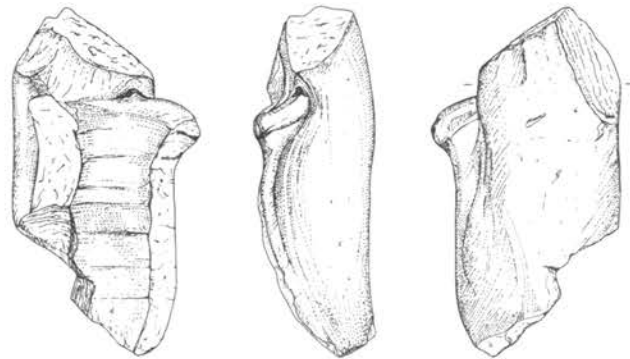
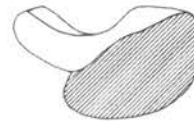
Σχ. 112

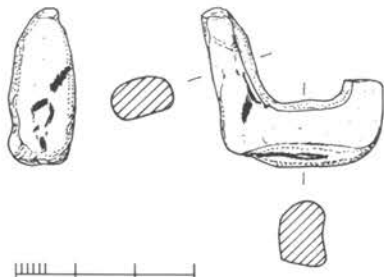
Σχ. 113

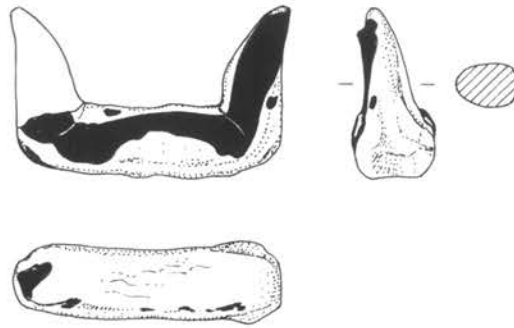
Σχ. 114

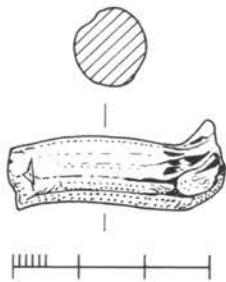
Σχ. 115

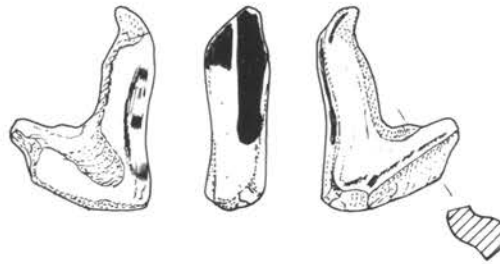
Σχ. 116

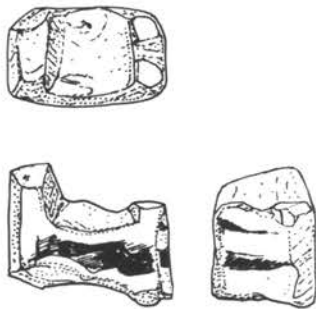
Σχ. 117

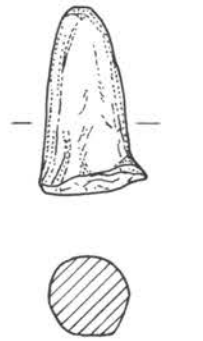
Σχ. 118

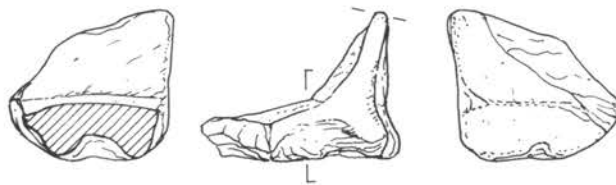
Σχ. 119

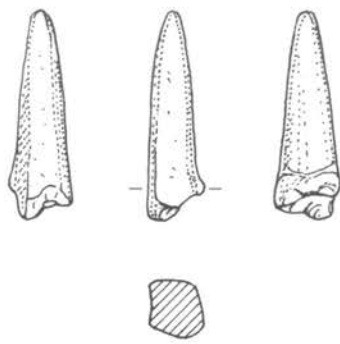
Σχ. 120

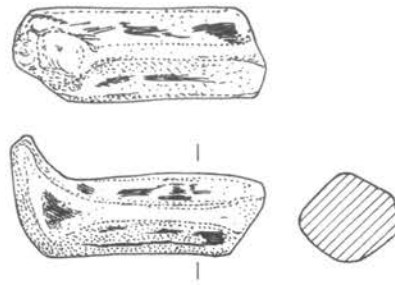
Σχ. 121

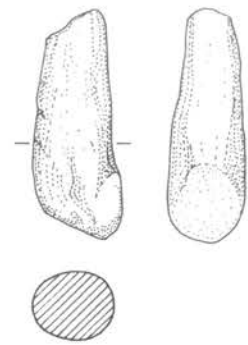
Σχ. 122

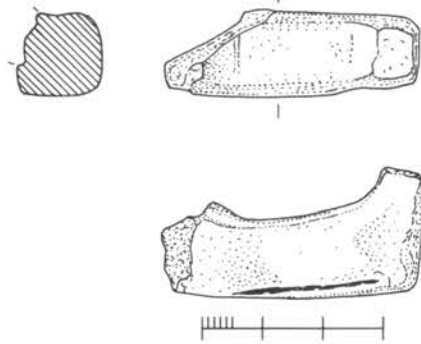
Σχ. 123

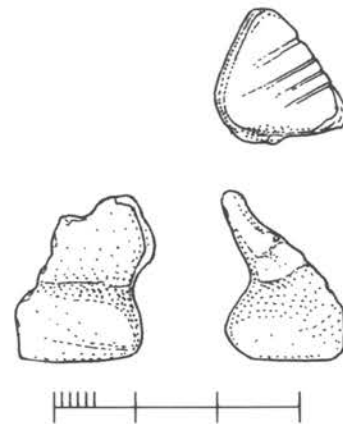
Σχ. 124

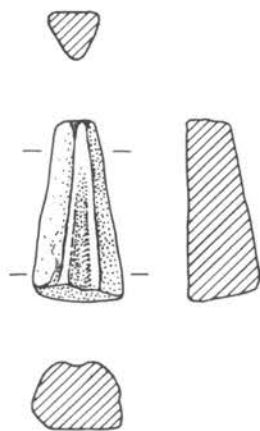
Σχ. 125

Σχ. 126

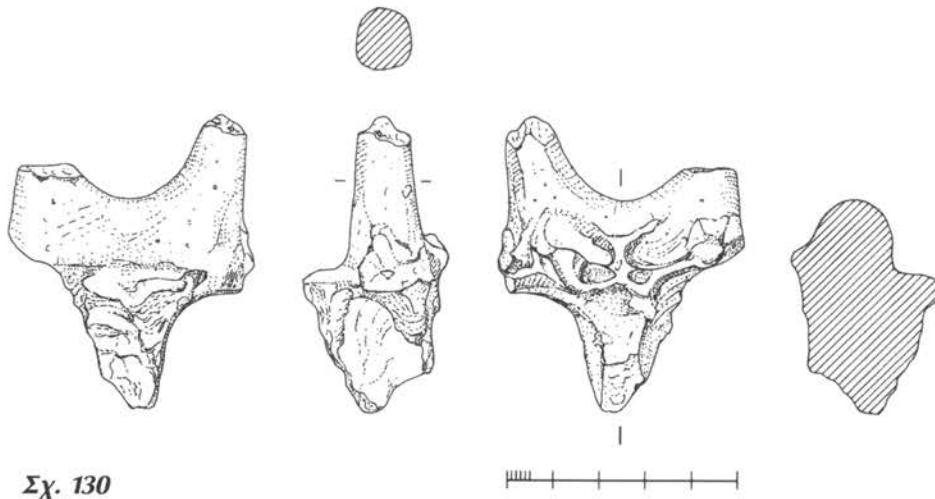
Σχ. 127

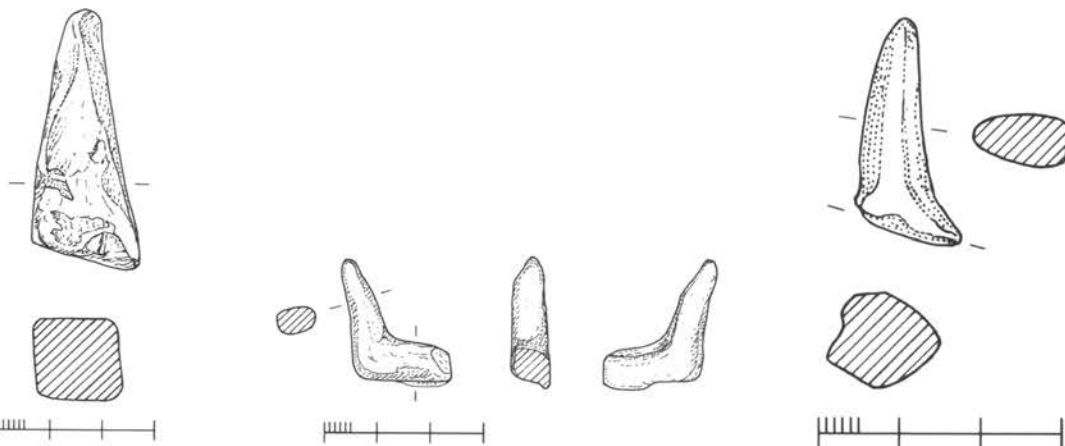
Σχ. 128

Σχ. 129

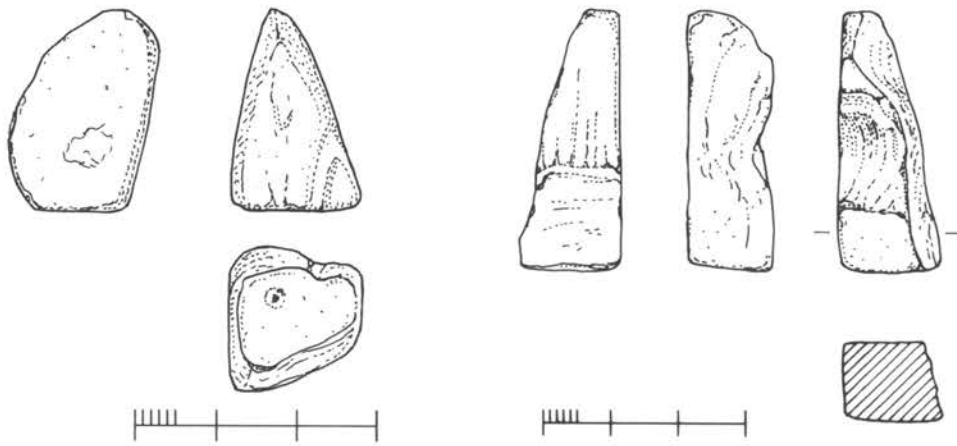
Σχ. 130

Σχ. 131

Σχ. 132

Σχ. 133

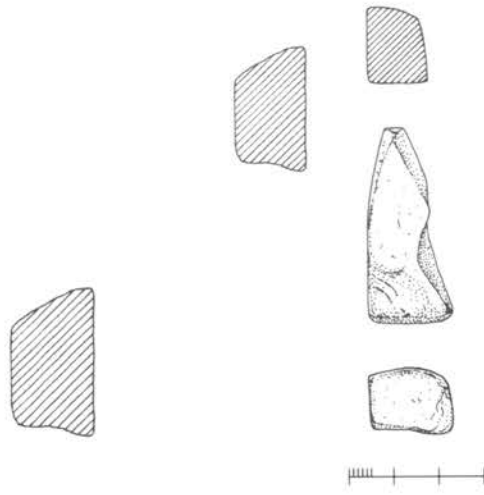

Σχ. 134

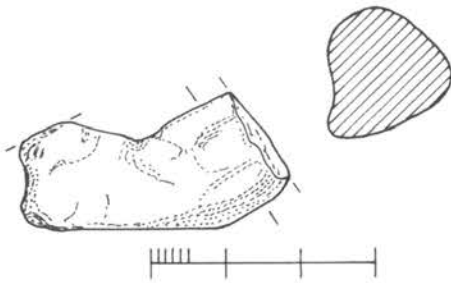
Σχ. 135

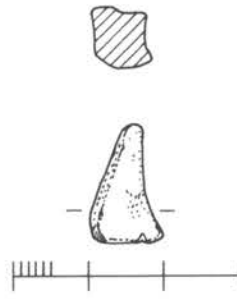
Σχ. 136

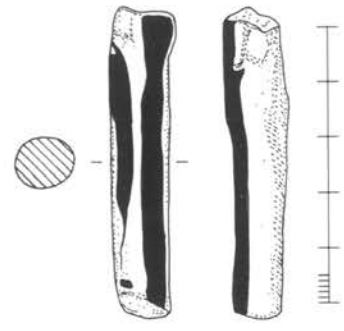
Σχ. 137

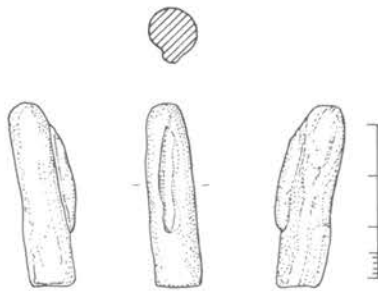
Σχ. 138

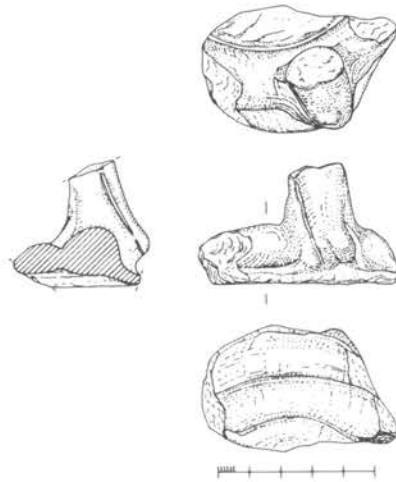
Σχ. 139

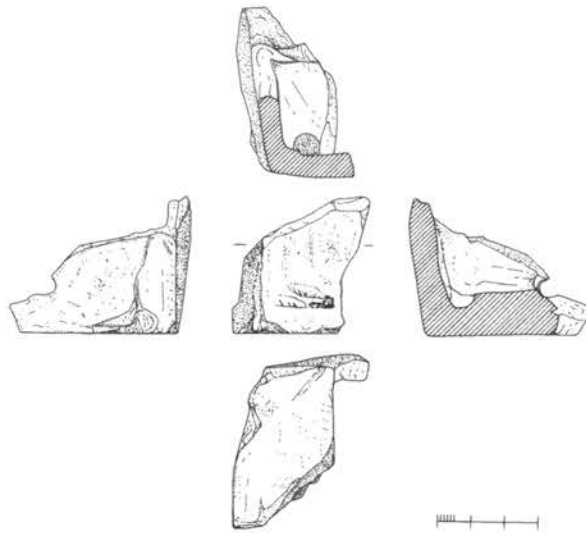
Σχ. 140

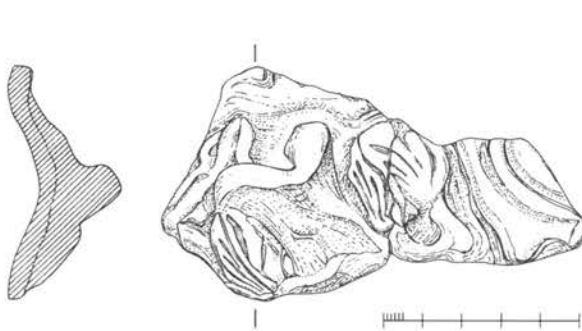
Σχ. 141

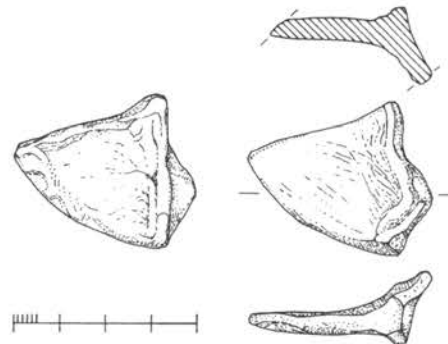
Σχ. 142

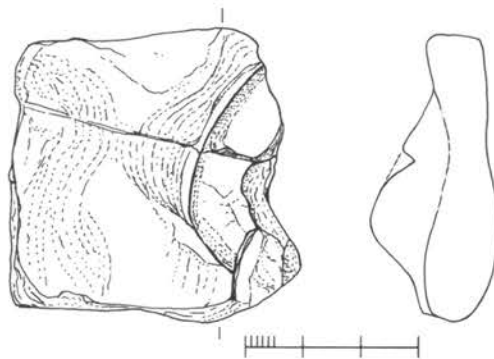
Σχ. 143

Σχ. 144

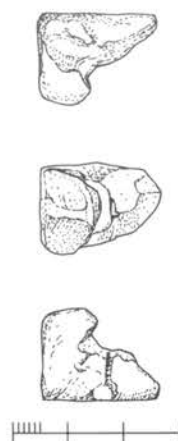
Σχ. 145

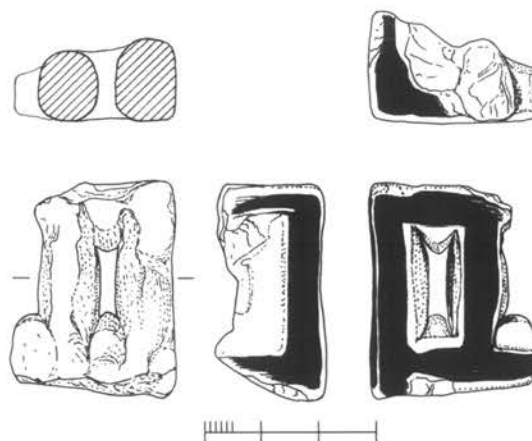
Σχ. 146

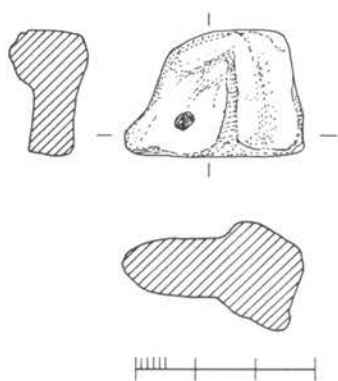
Σχ. 147

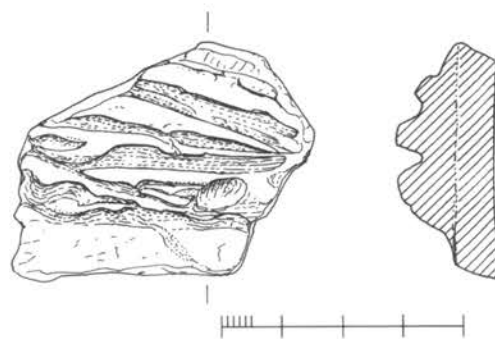
Σχ. 148

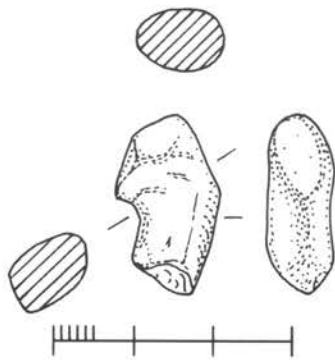
Σχ. 149

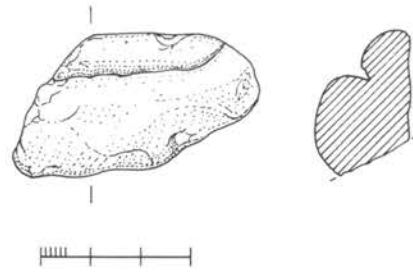
Σχ. 150

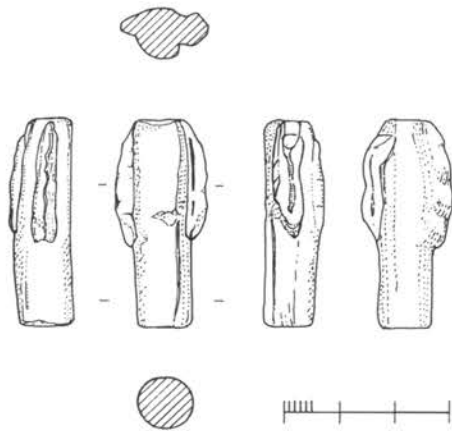
Σχ. 151

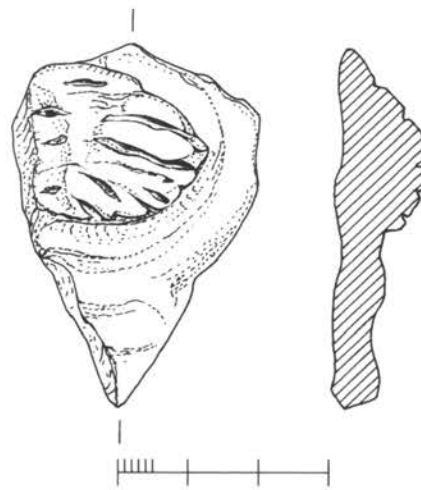
Σχ. 152

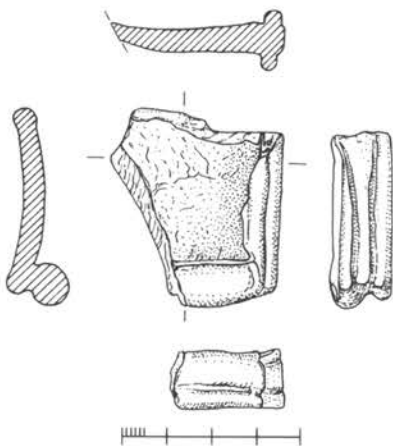
Σχ. 153

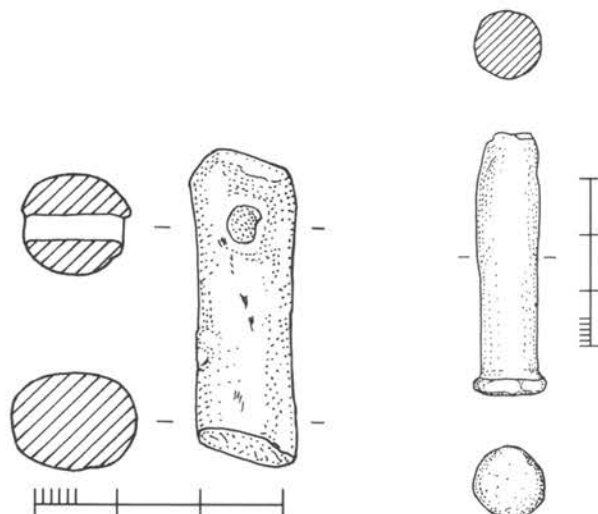
Σχ. 154

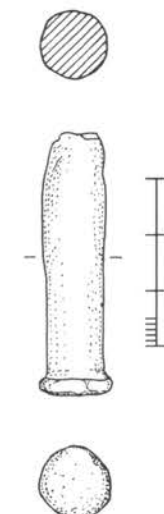
Σχ. 155

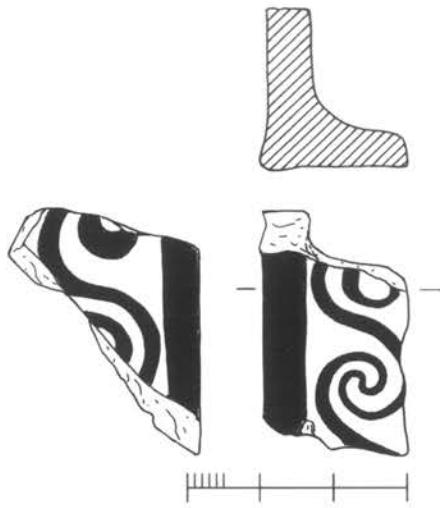
Σχ. 156

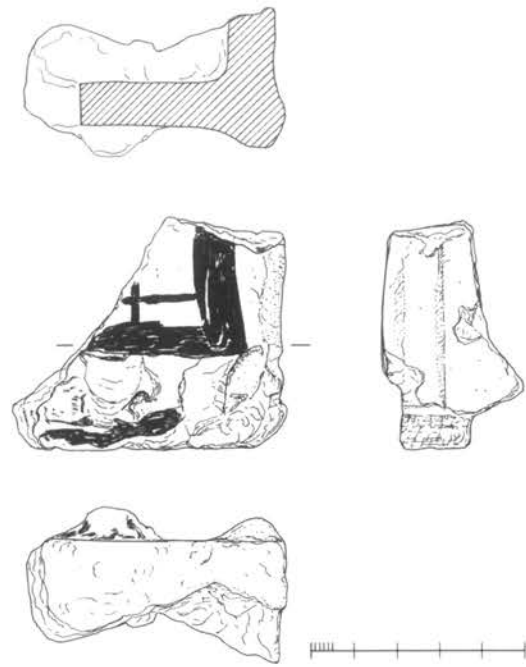
Σχ. 157

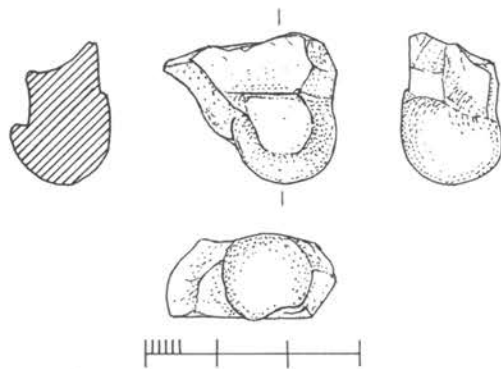
Σχ. 158

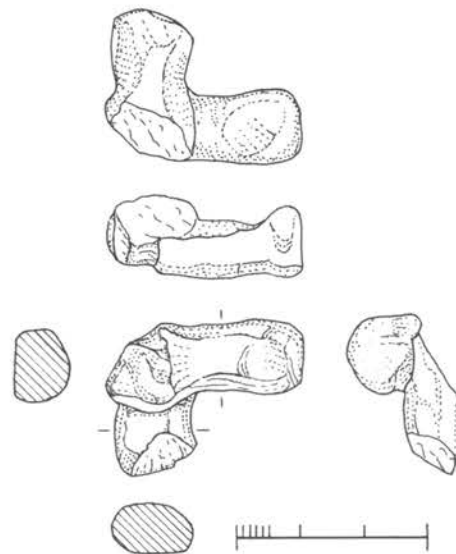
Σχ. 159

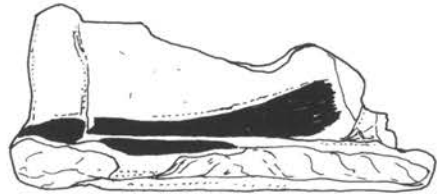
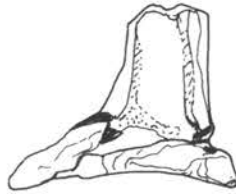
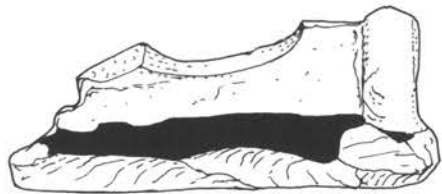
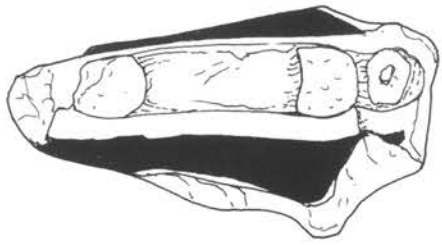
Σχ. 160

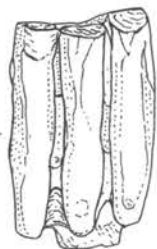
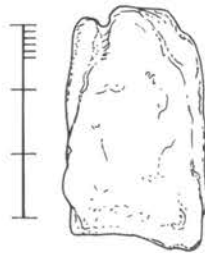
Σχ. 161

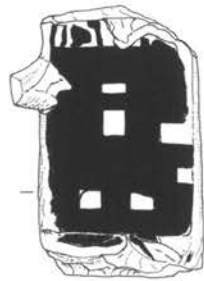
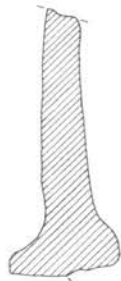
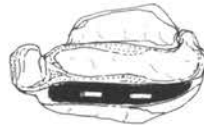
Σχ. 162

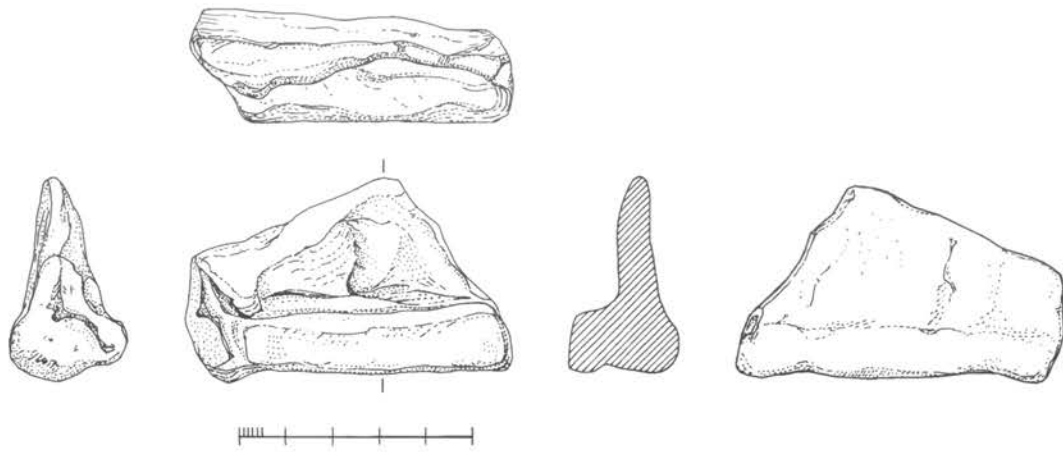
Σχ. 163

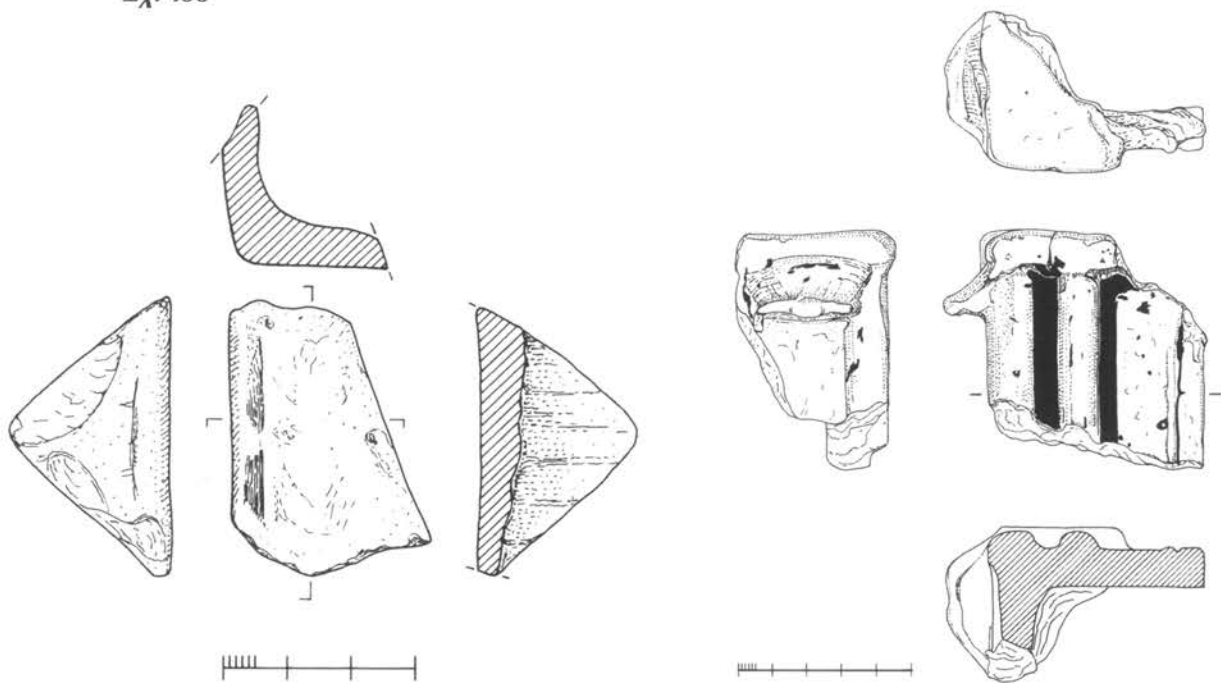
Σχ. 164

Σχ. 165

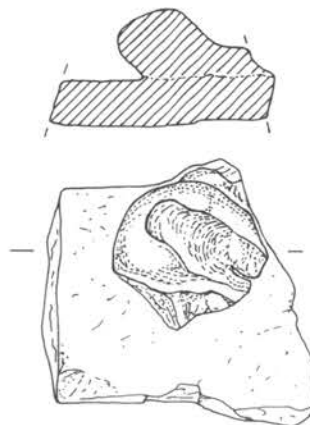

Σχ. 166

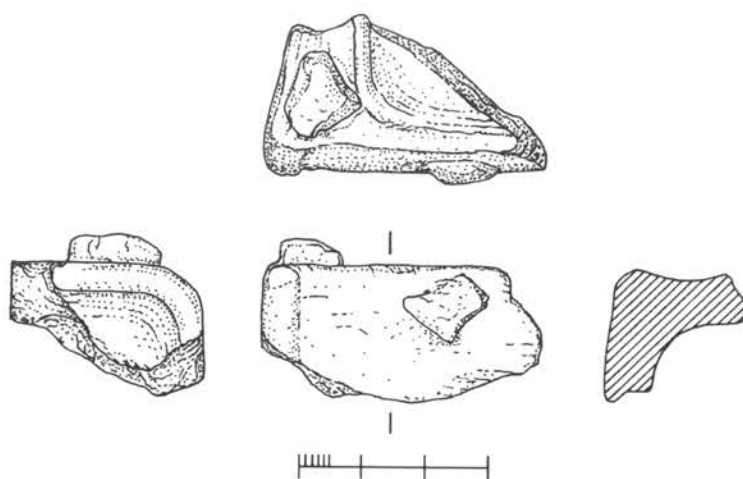

Σχ. 167

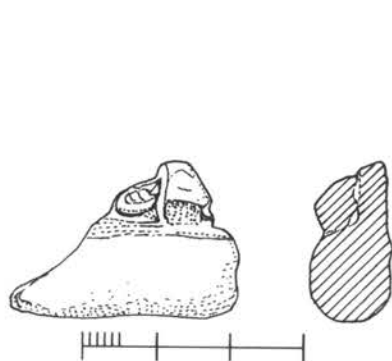
Σχ. 168

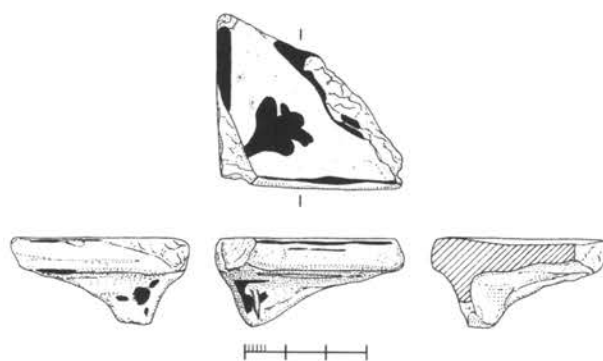
Σχ. 169

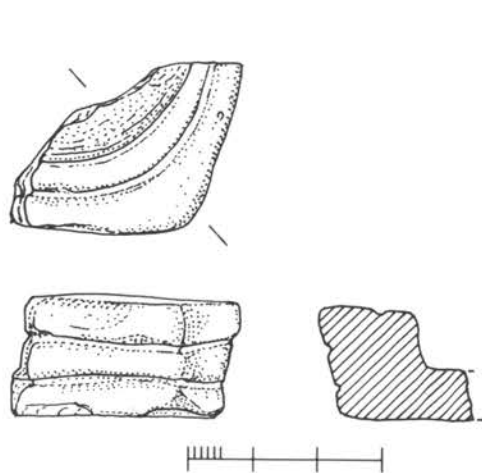
Σχ. 170

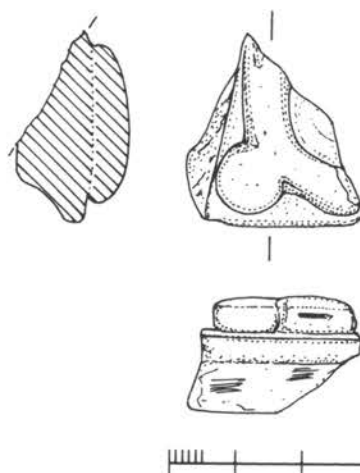
Σχ. 171

Σχ. 172

Σχ. 173

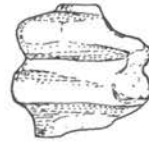
Σχ. 174

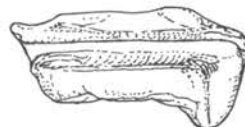
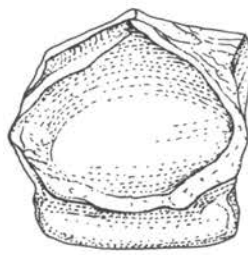
Σχ. 175

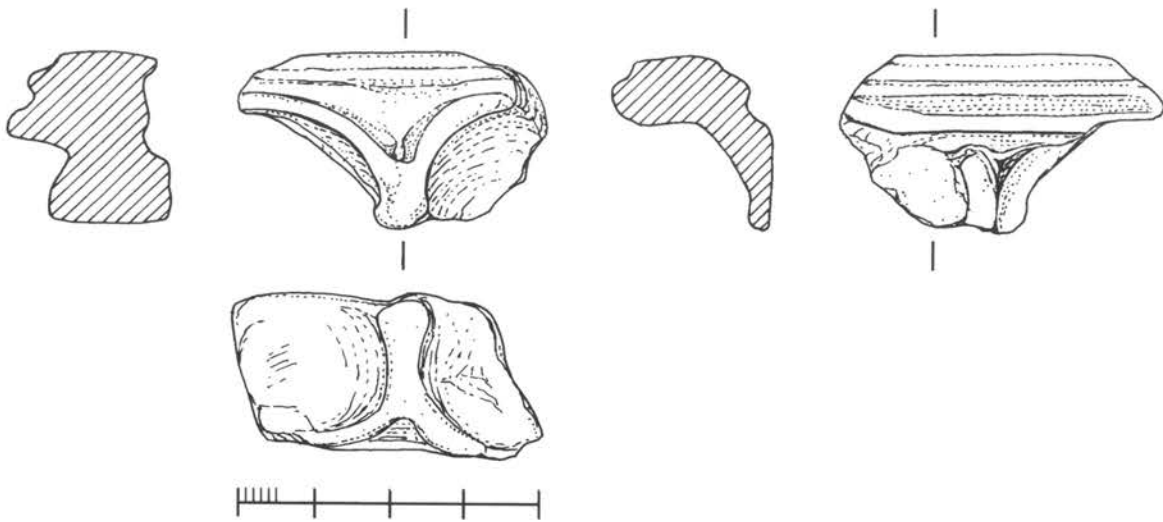
Σχ. 176

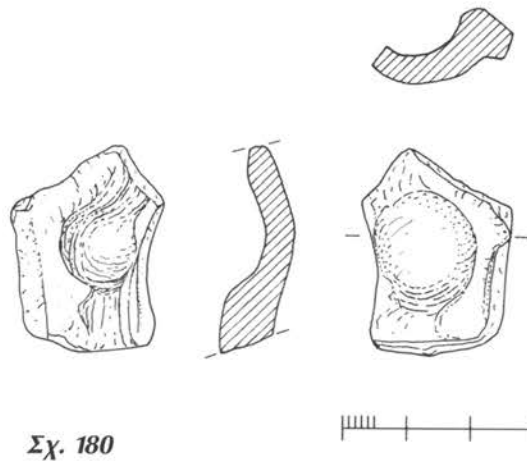
Σχ. 177

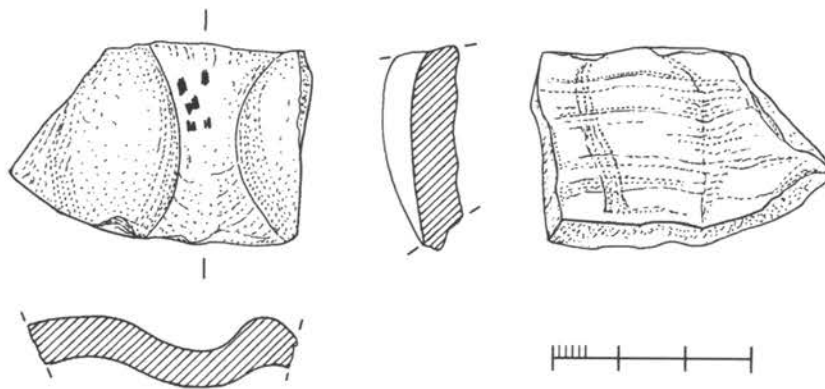
Σχ. 178

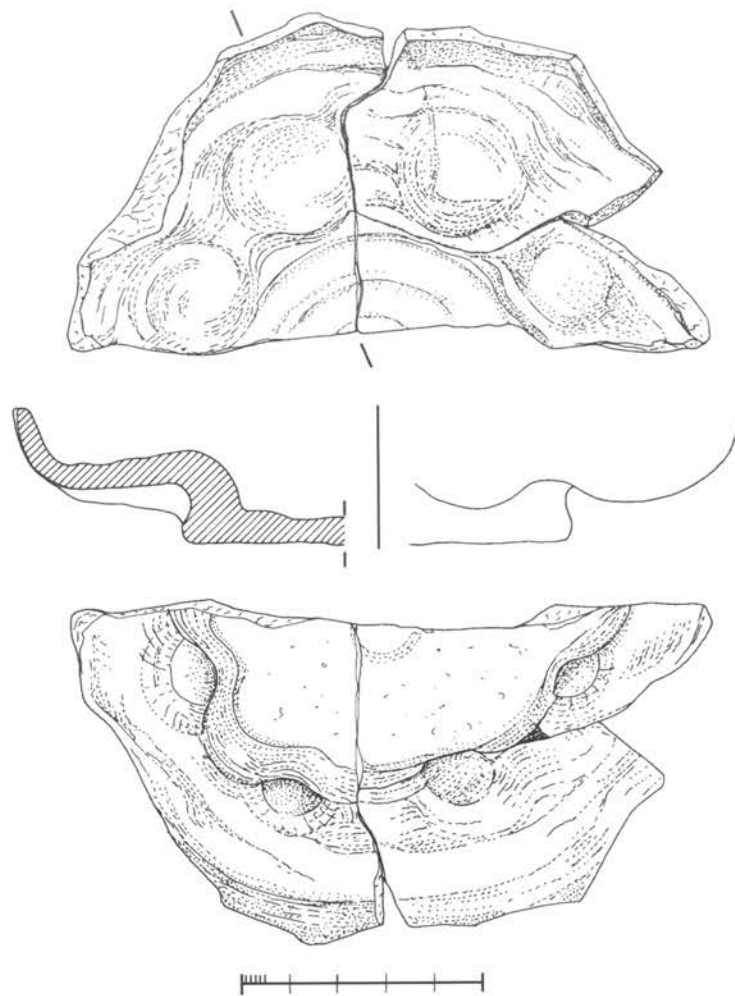
Σχ. 179

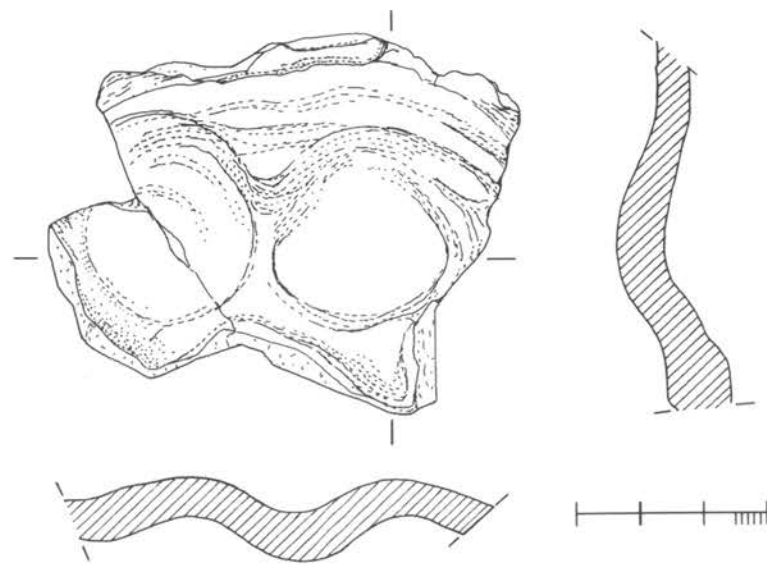
Σχ. 180

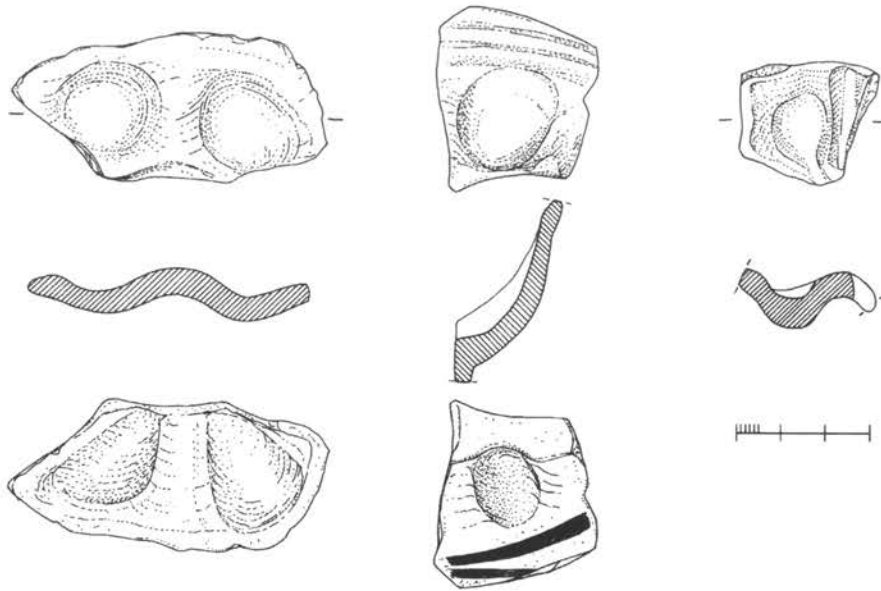
Σχ. 181

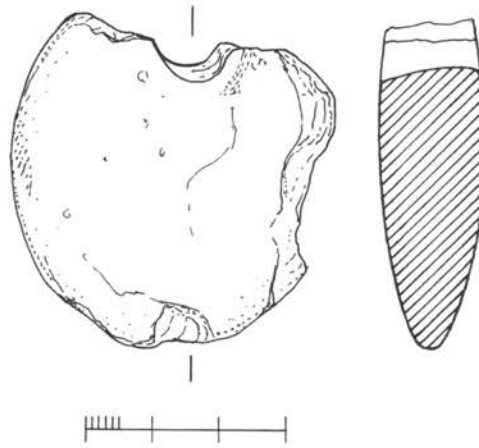
Σχ. 182

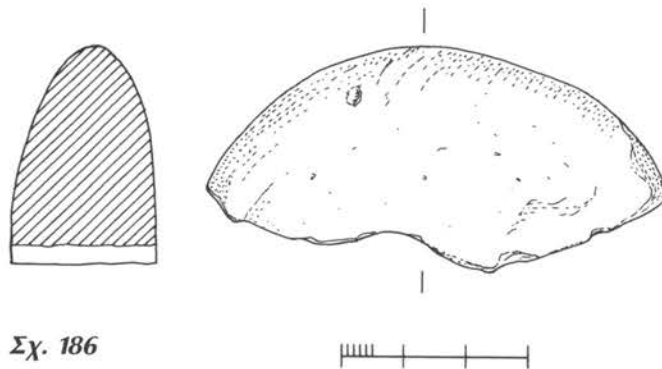
Σχ. 183

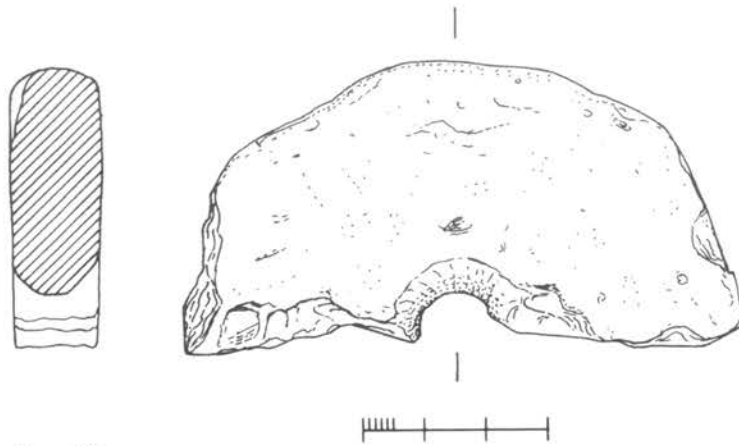
Σχ. 184

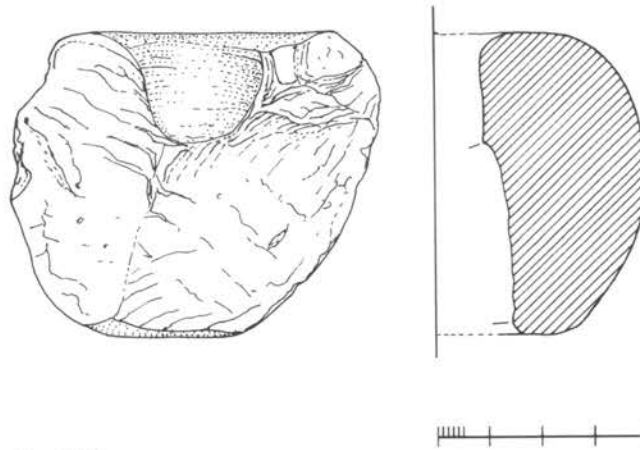
Σχ. 185

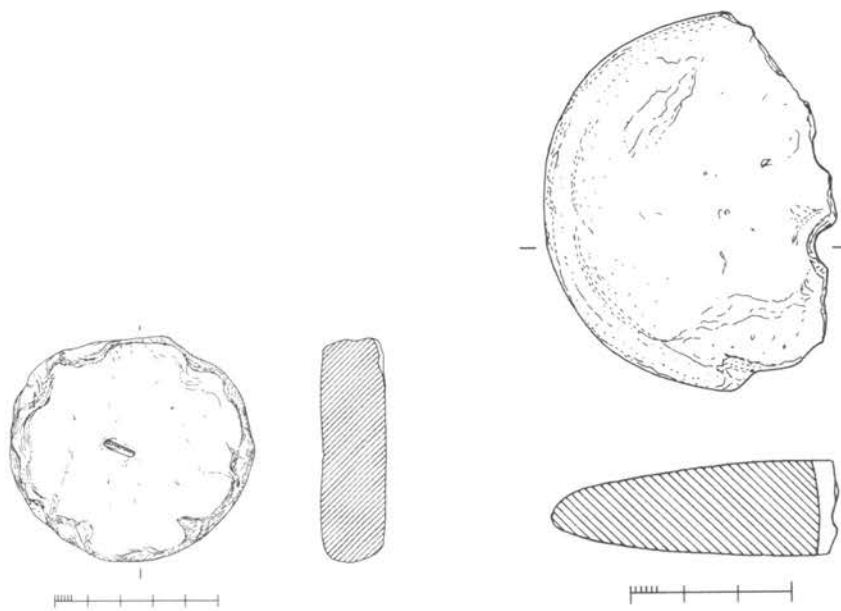
Σχ. 186

Σχ. 187

Σχ. 188

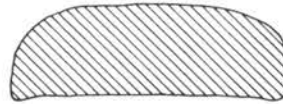

Σχ. 189

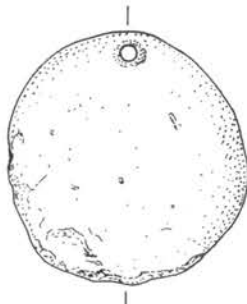
Σχ. 190

Σχ. 191

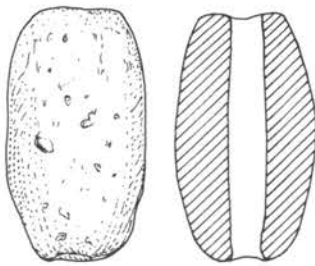
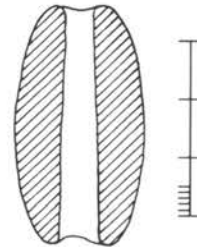
Σχ. 192

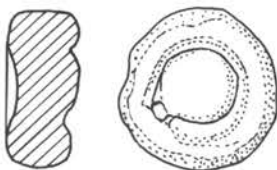
Σχ. 193

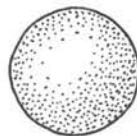
Σχ. 194

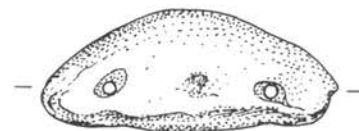
Σχ. 195

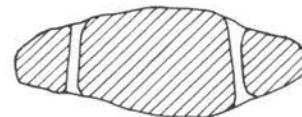
Σχ. 196

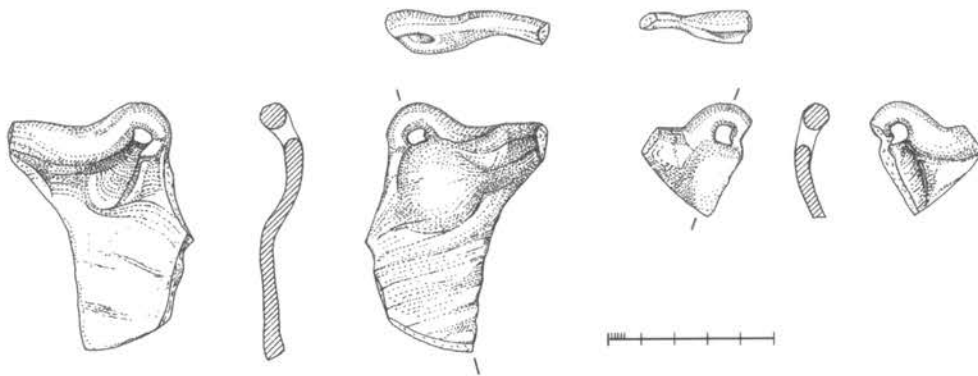

Σχ. 197

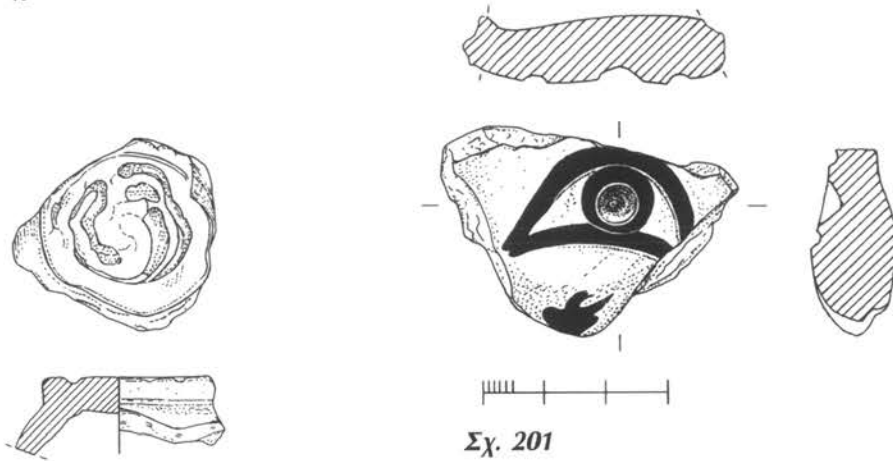

Σχ. 198

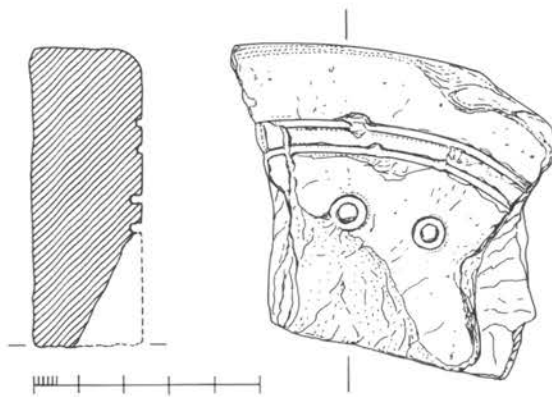
Σχ. 199

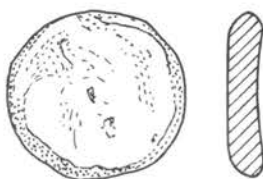
Σχ. 201

Σχ. 200

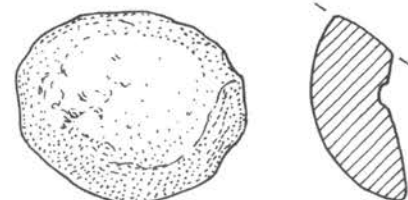
Σχ. 202

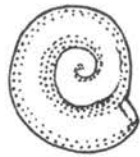
Σχ. 203

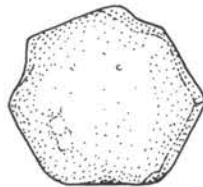
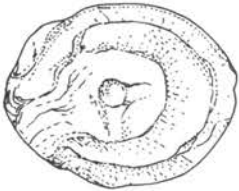
Σχ. 204

Σχ. 205

Σχ. 207

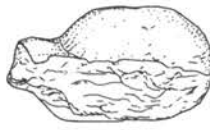
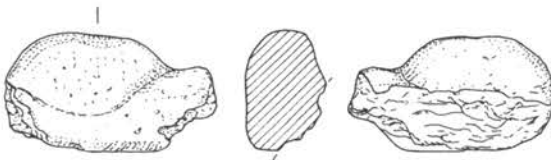
Σχ. 206

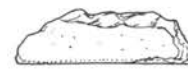
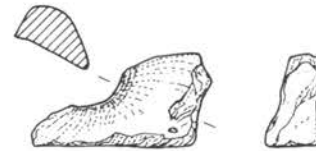
Σχ. 208

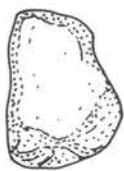
Σχ. 209

Σχ. 210

Σχ. 211

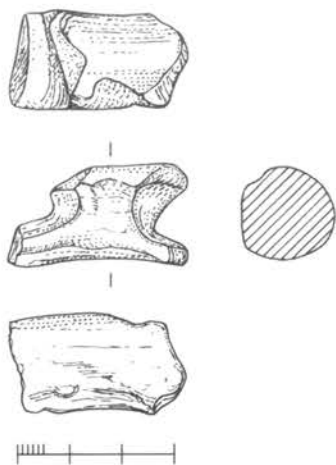
Σχ. 212

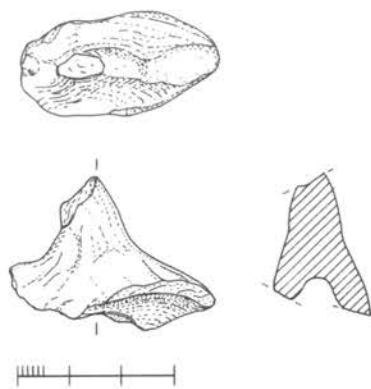
Σχ. 213

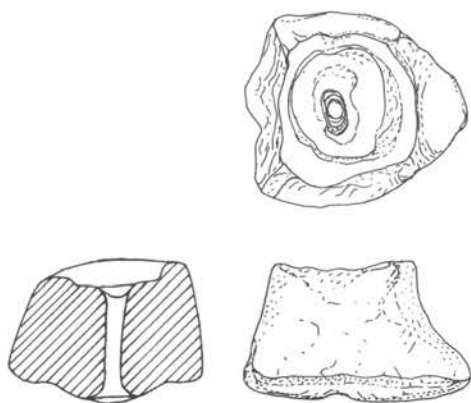
Σχ. 214

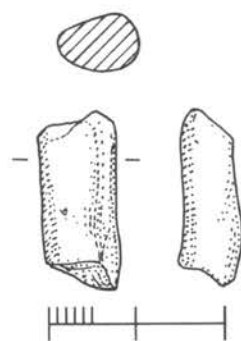
Σχ. 215

Σχ. 216

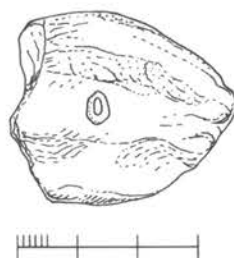
Σχ. 217

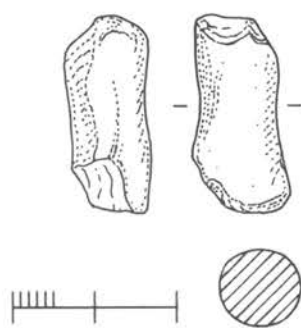
Σχ. 218

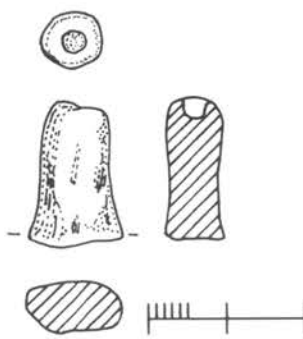
Σχ. 219

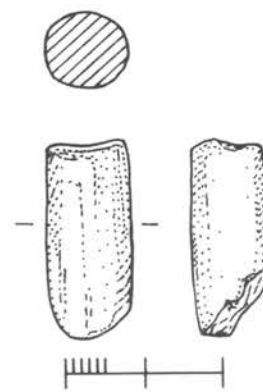
Σχ. 220

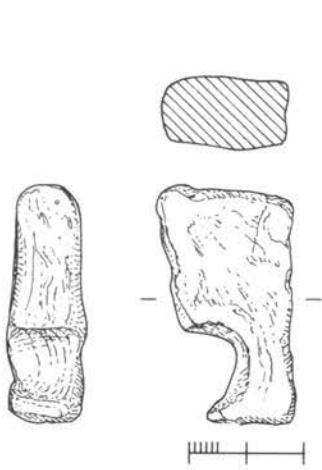
Σχ. 221

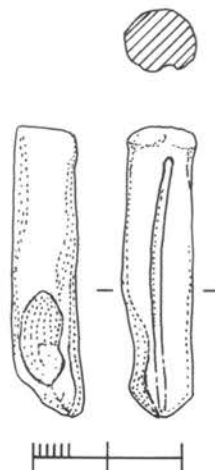
Σχ. 222

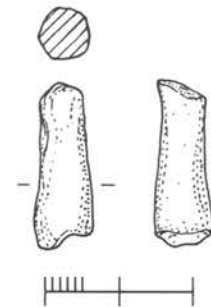
Σχ. 223

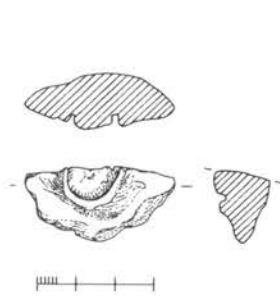
Σχ. 224

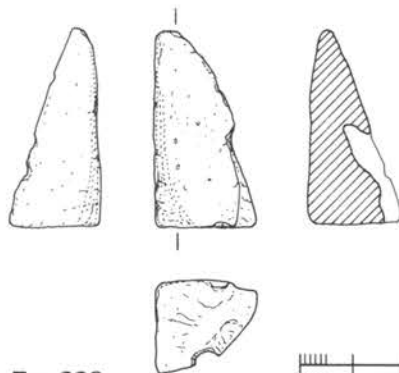
Σχ. 225

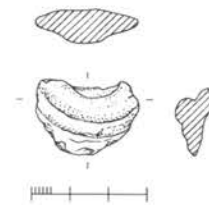
Σχ. 226

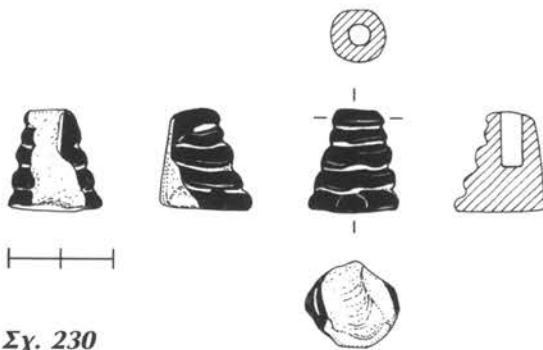
Σχ. 227

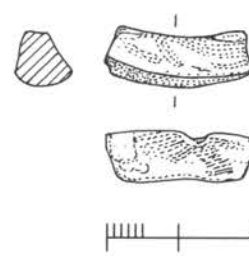
Σχ. 228

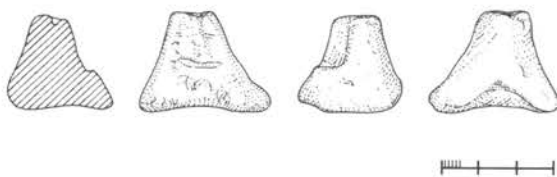
Σχ. 229

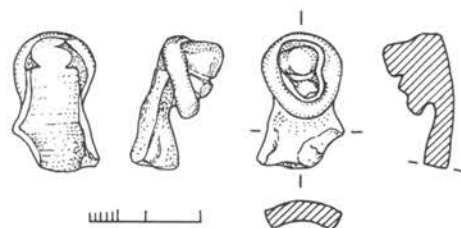
Σχ. 230

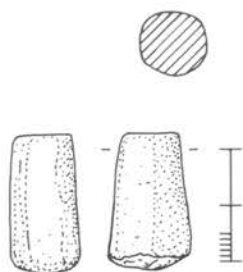
Σχ. 231

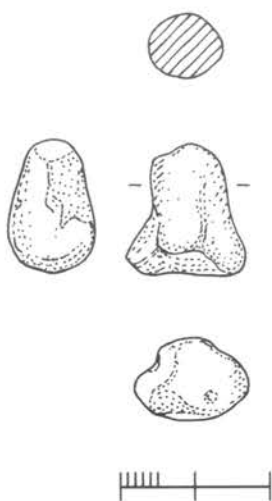
Σχ. 232

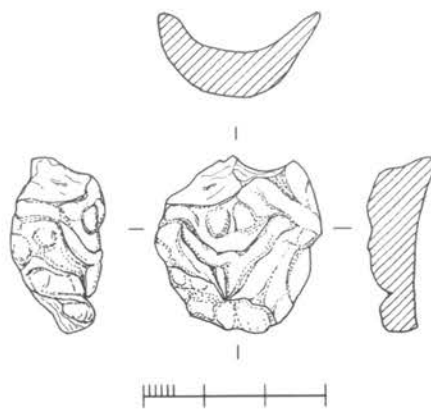
Σχ. 233

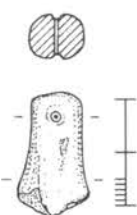
Σχ. 234

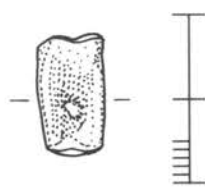
Σχ. 236

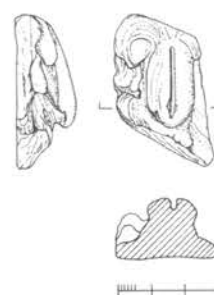
Σχ. 237

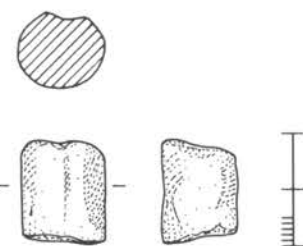
Σχ. 235

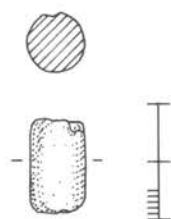
Σχ. 238

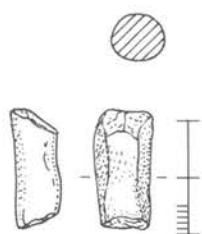
Σχ. 239

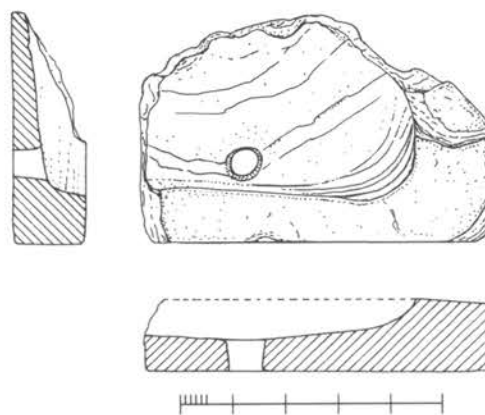
Σχ. 240α

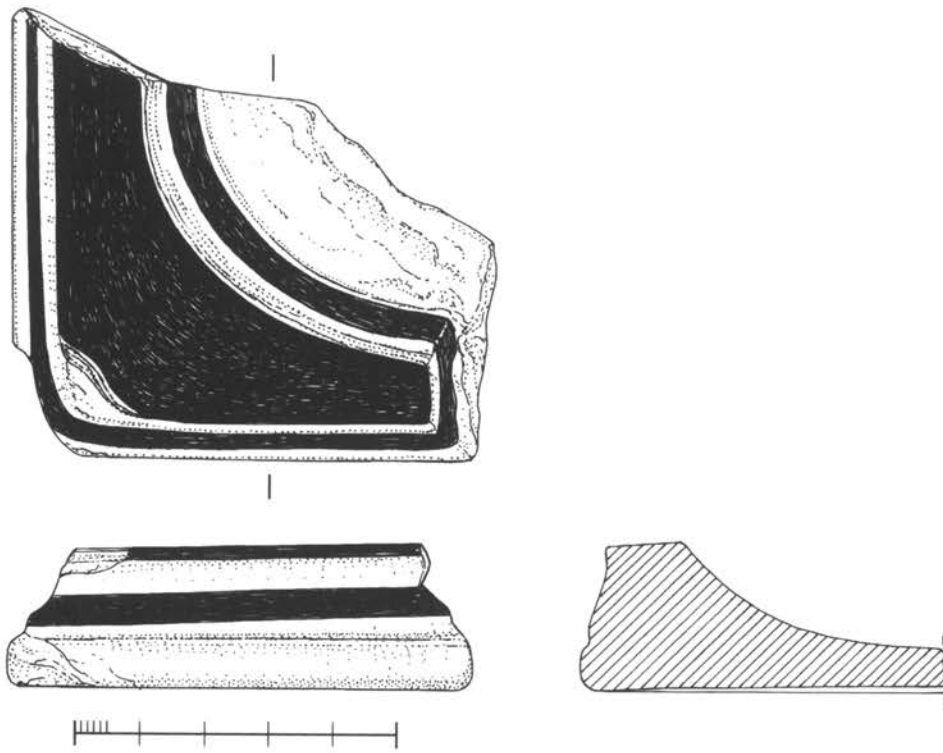
Σχ. 240β

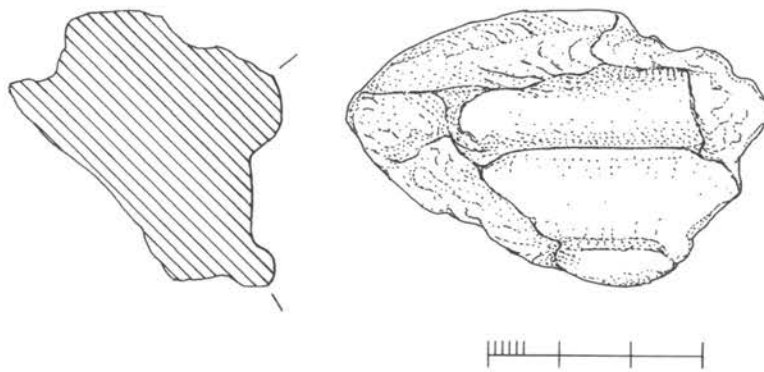
Σχ. 241

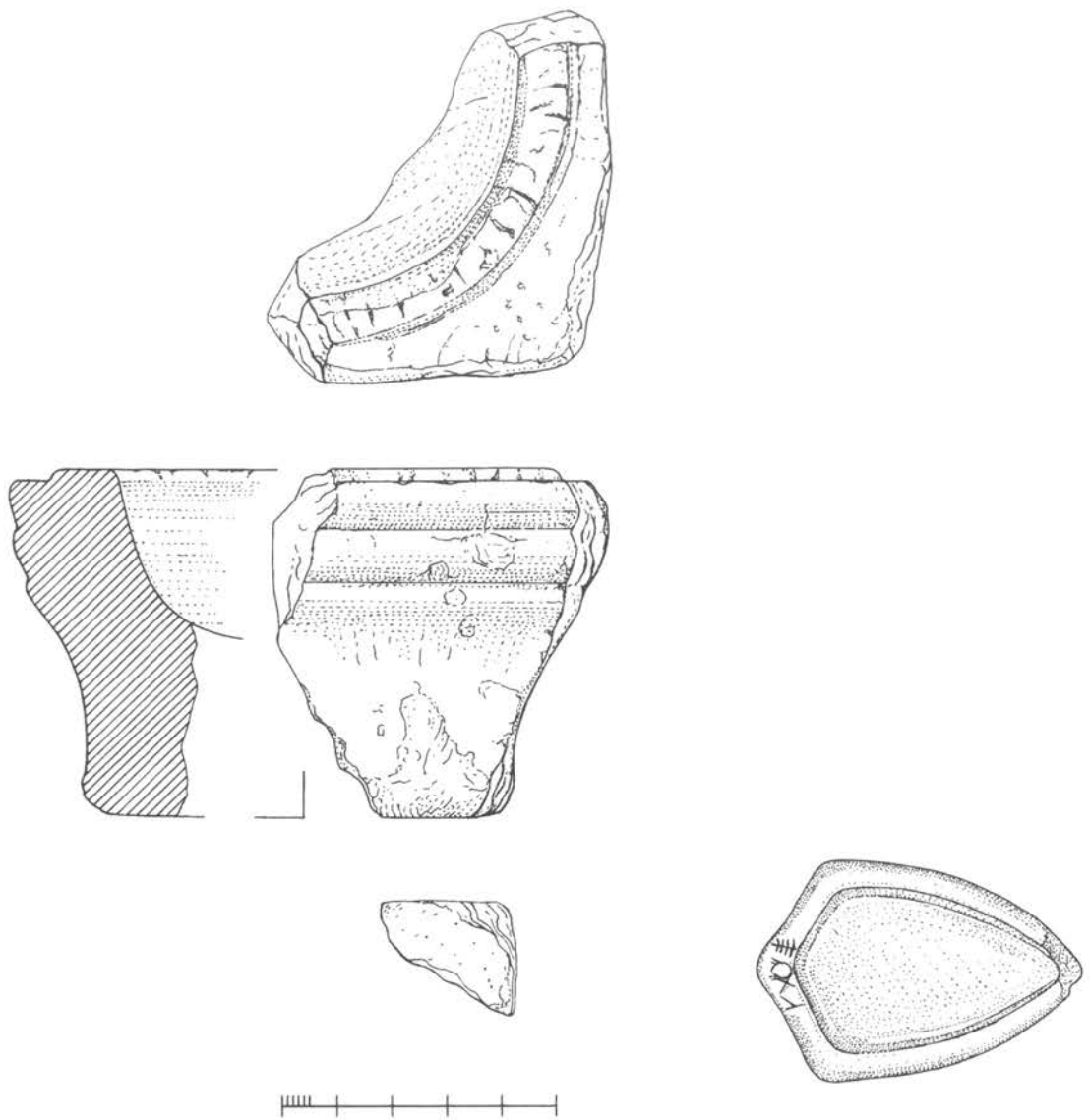
Σχ. 242

Σχ. 243

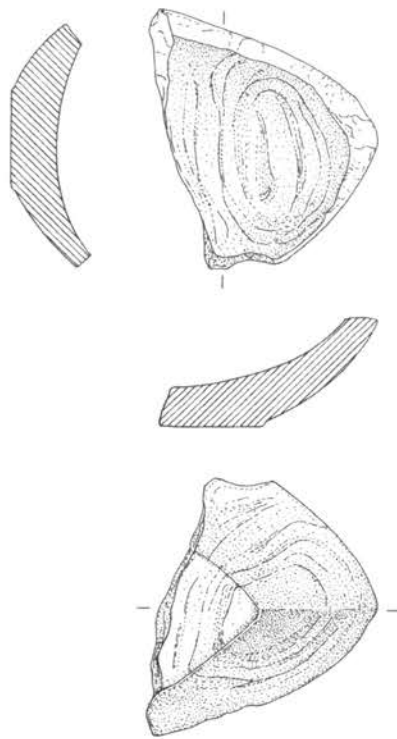

Σχ. 244

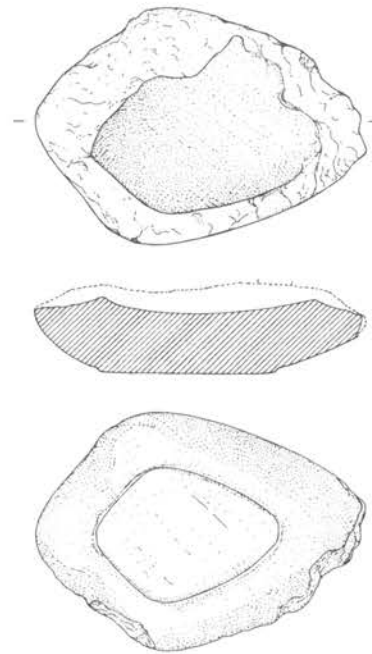

Σχ. 245

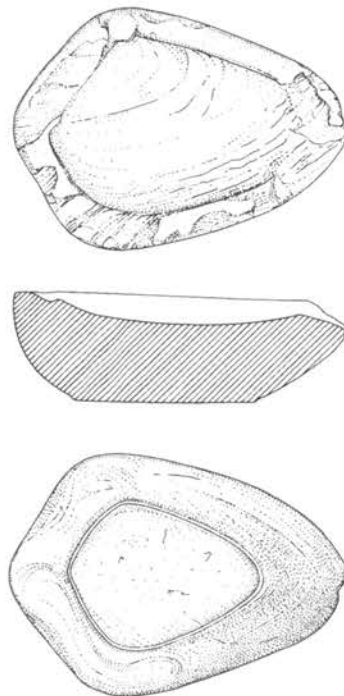
Σχ. 246

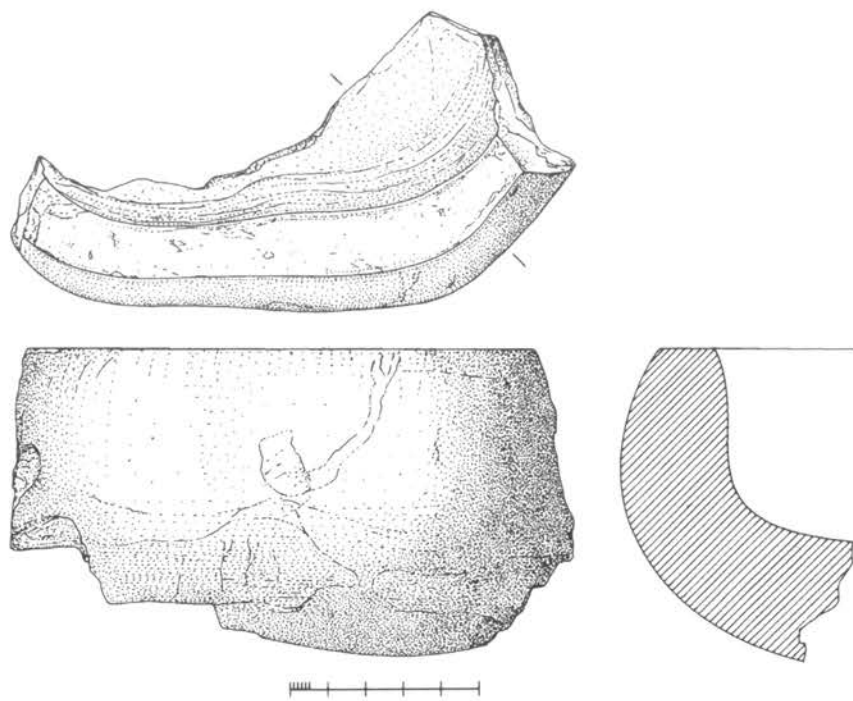
Σχ. 247

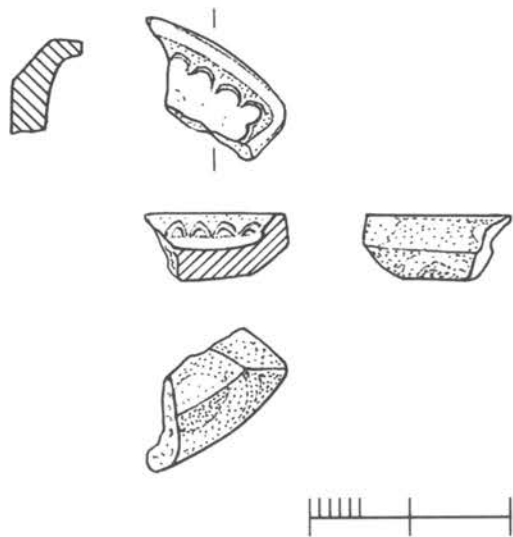
Σχ. 248

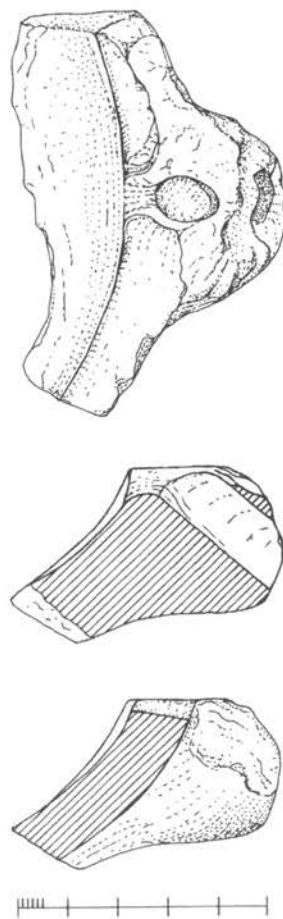
Σχ. 249

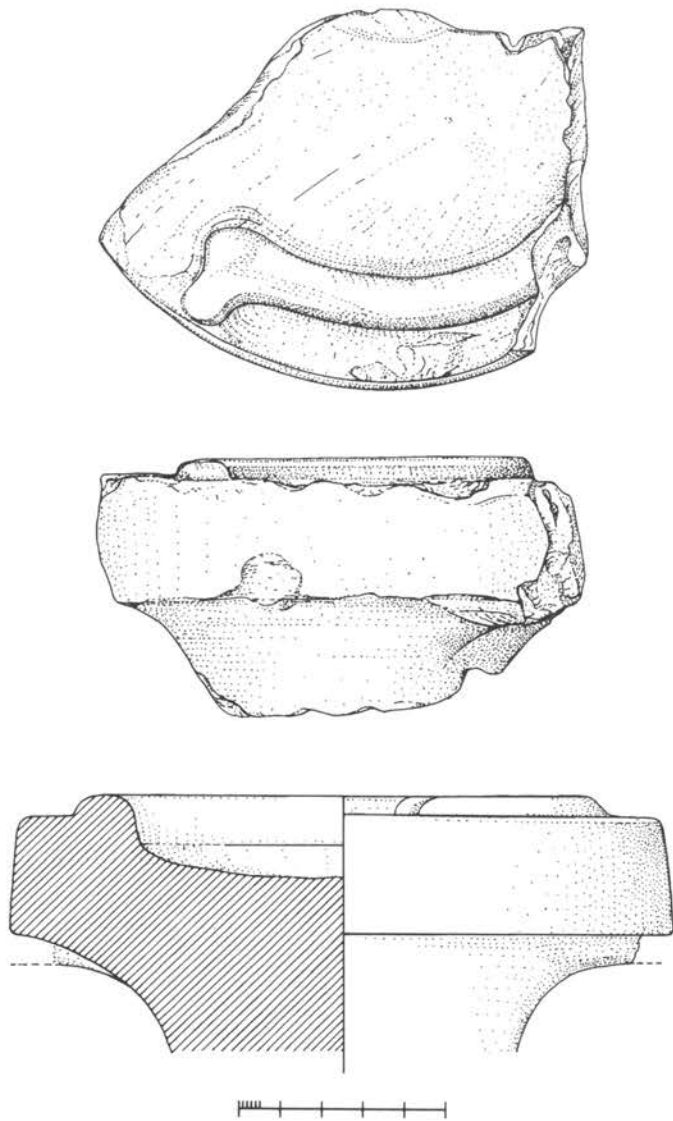
Σχ. 250

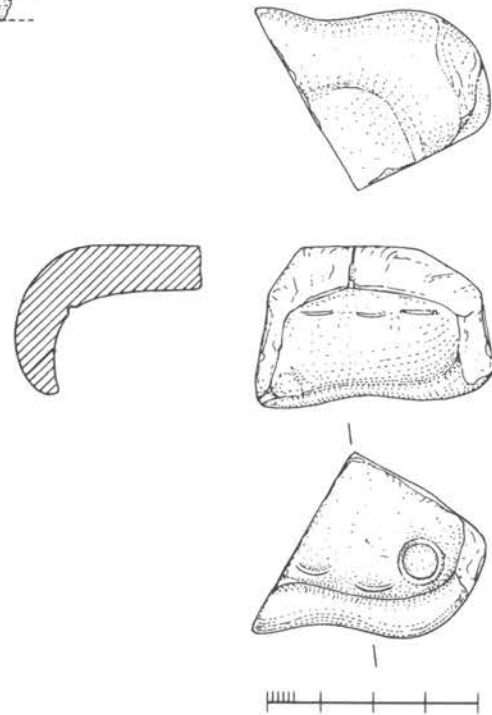
Σχ. 251

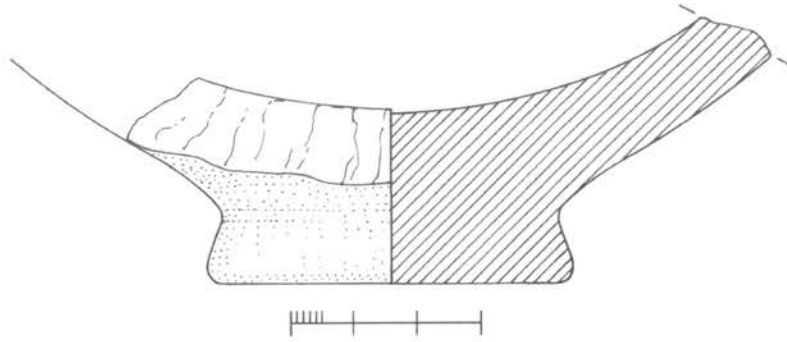
Σχ. 252

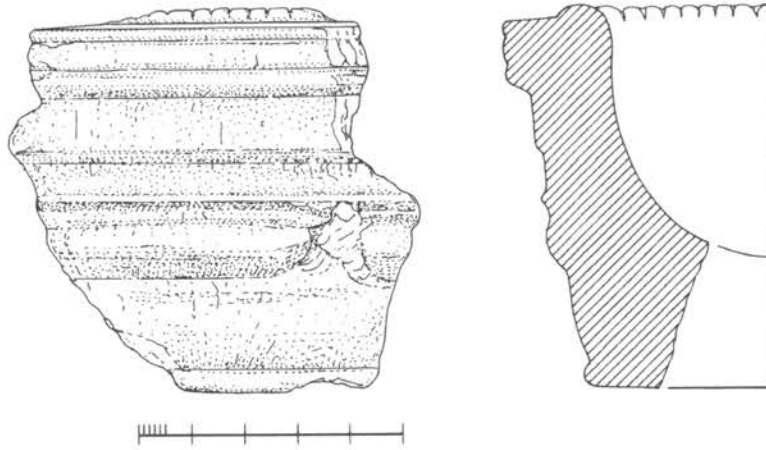
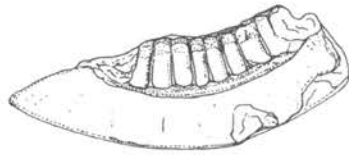
Σχ. 253

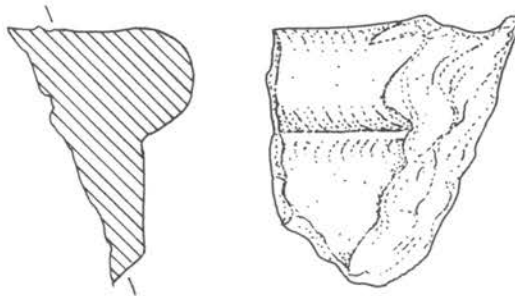
Σχ. 254

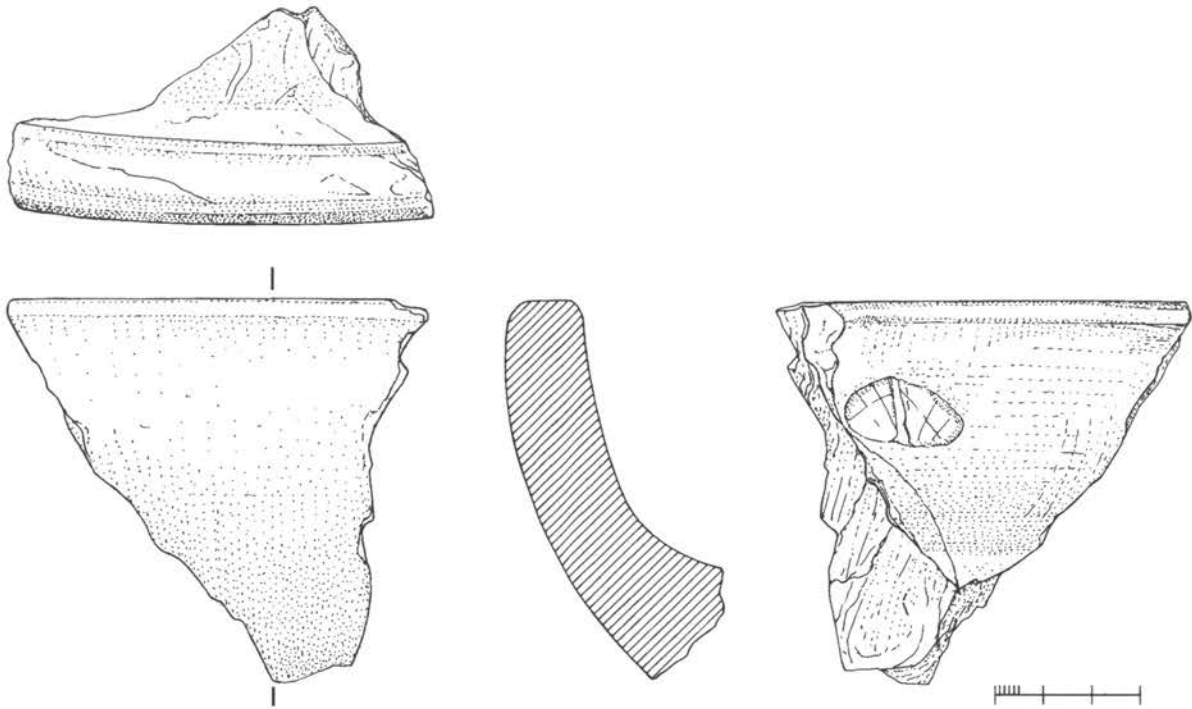
Σχ. 255

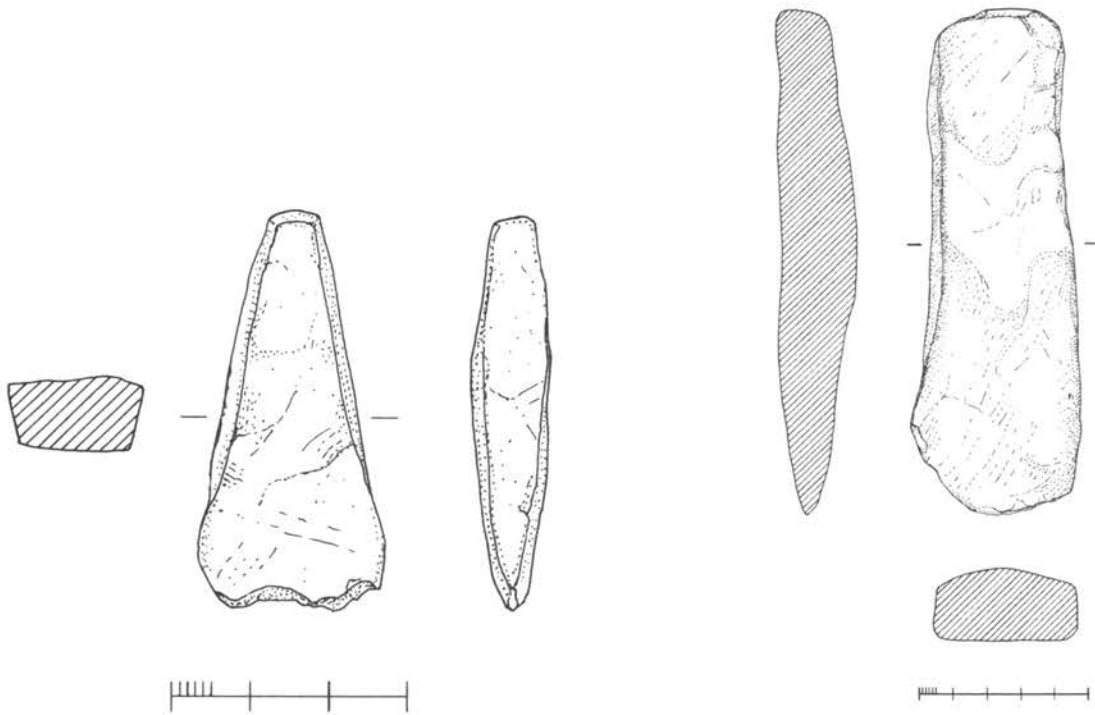
Σχ. 256

Σχ. 257

Σχ. 258

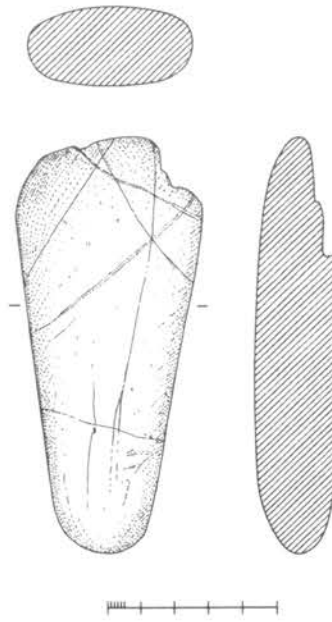

Σχ. 259

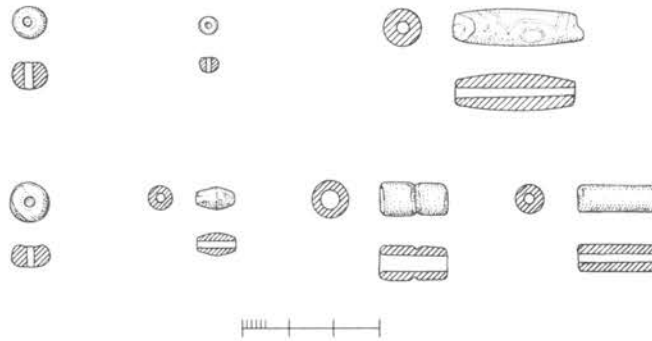
Σχ. 260

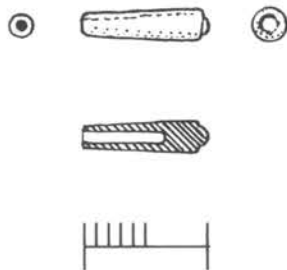
Σχ. 261

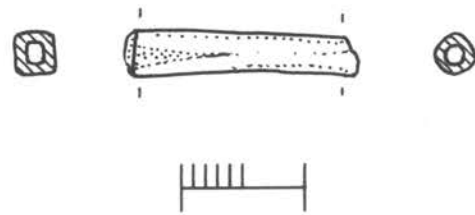
Σχ. 262

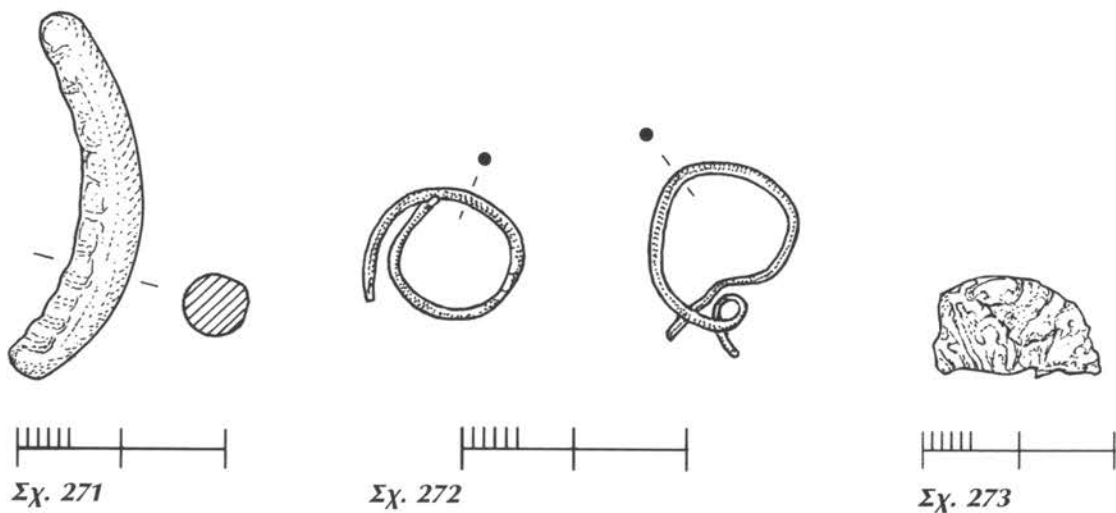
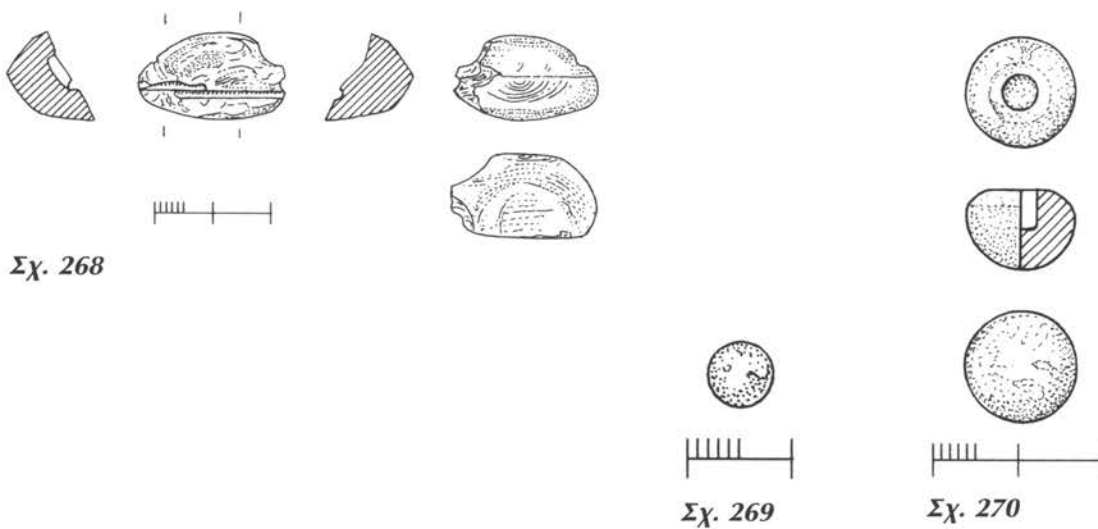
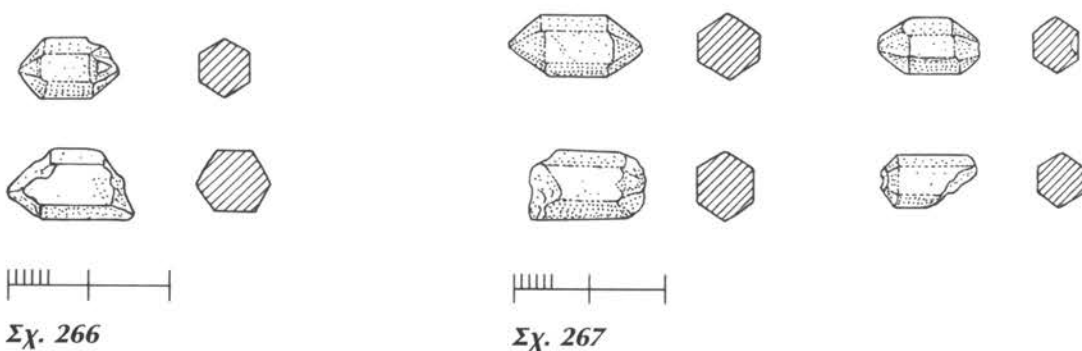
Σχ. 263

Σχ. 264

Σχ. 265

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Πίν. 1: Είκ. 1α. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου Π1. Είκ. 1β. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου (πλάγια όψη) Π1. Είκ. 1γ. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου (πρόσθια όψη) Π1. Είκ. 1δ. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου (πλάγια όψη) Π1. Είκ. 2α. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου (πίσω όψη) Π2. Είκ. 2β. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου (πλάγια όψη) Π2. Είκ. 2γ. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου (πρόσθια όψη) Π2. Είκ. 2δ. Κεφαλή ανδρικού ειδωλίου (πίσω όψη) Π2. Είκ. 3. Τμήμα ώμοπλάτης και βραχίονα και χέρι ανθρώπινου ειδωλίου Π3, Π9. Είκ. 4α. Τμήμα ώμοπλάτης και βραχίονα ανθρώπινου ειδωλίου (πίσω όψη) Π4. Είκ. 4β. Τμήμα ώμοπλάτης και βραχίονα ανθρώπινου ειδωλίου (πρόσθια όψη) Π4.
- Πίν. 2: Είκ. 5α. Τμήμα όσφύος ανδρικού ειδωλίου με έγχειρίδιο Π5. Είκ. 6α. Τμήμα κορμού ανδρικού ειδωλίου (πρόσθια όψη) Π6. Είκ. 6β. Τμήμα κορμού ανδρικού ειδωλίου (πίσω όψη) Π6. Είκ. 7α. Τμήμα κορμού και κάτω άκρων ανδρικού ειδωλίου (πίσω όψη) Π7. Είκ. 7β. Τμήμα κορμού και κάτω άκρων ανδρικού ειδωλίου (πρόσθια όψη) Π7. Είκ. 7γ. Τμήμα κορμού και κάτω άκρων ανδρικού ειδωλίου (πλάγια όψη) Π7. Είκ. 8. Κατώτερο τμήμα ανδρικού ειδωλίου Π8. Είκ. 9α-β. Χέρι ανθρώπινου ειδωλίου Π10.
- Πίν. 3: Είκ. 10. Πόδια ανδρικών ειδωλίων ή αναθηματικών μελών Π11, Π15, Π20. Είκ. 11. Πόδια ανδρικών ειδωλίων ή αναθηματικού μέλους (δεξιά) Π12, Π13, Π14, Π18, Π21. Είκ. 12α. Πόδι ανδρικού ειδωλίου με ύψηλο υπόδημα Π16. Είκ. 12β. Πόδι ανδρικού ειδωλίου με ύψηλο υπόδημα Π16. Είκ. 13α. Χέρι ανθρώπινου ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος (παλάμη) Π17. Είκ. 13β. Χέρι ανθρώπινου ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος (ράχη) Π17. Είκ. 14. Πόδι ανθρώπινου ειδωλίου ή αναθηματικό μέλος Π19. Είκ. 15. Αναθηματικός φαλλός Π22.
- Πίν. 4: Είκ. 16α. Κεφαλή ειδωλίου ταύρου (πλάγια όψη) Π23. Είκ. 16β. Κεφαλή ειδωλίου ταύρου (πλάγια όψη) Π23. Είκ. 16γ. Κεφαλή ειδωλίου ταύρου (πρόσθια όψη) Π23. Είκ. 16δ. Κεφαλή ειδωλίου ταύρου (πίσω όψη) Π23. Είκ. 17. Κεφαλή ειδωλίου βοοειδοῦς Π24. Είκ. 18. Κεφαλή ειδωλίου βοοειδοῦς Π25. Είκ. 19α. Κεφαλή ειδωλίου βοοειδοῦς (πλάγια όψη) Π26. Είκ. 19β. Κεφαλή ειδωλίου βοοειδοῦς (πρόσθια όψη) Π26. Είκ. 20. Αὐτιά ειδωλίων βοοειδῶν Π28, Π27. Είκ. 21. Ειδώλιο ἀνακεκλιμένου ταύρου Π29.
- Πίν. 5: Είκ. 22. Τμήματα ειδωλίων βοοειδῶν Π30, Π41. Είκ. 23. Κορμοὶ ειδωλίων βοοειδῶν (πλάγια όψη) Π31, Π34, Π38, Π39. Είκ. 24. Κορμοὶ ειδωλίων βοοειδῶν (κάτω όψη) Π31, Π34, Π38, Π39. Είκ. 25. Κορμοὶ ειδωλίων βοοειδῶν Π32, Π40, Π36.
- Πίν. 6: Είκ. 26. Κορμὸς ειδωλίου βοοειδοῦς Π33. Είκ. 27. Κορμοὶ ειδωλίων βοοειδῶν καὶ πιθανῶς ἵπποειδοῦς (πλάγια όψη) Π35, Π37, Π97. Είκ. 28. Κορμοὶ ειδωλίων βοοειδῶν καὶ πιθανῶς ἵπποειδοῦς (ἔσωτερικὸ) Π35, Π37, Π97. Είκ. 29. Πόδια ειδωλίων βοοειδῶν Π47, Π43, Π53, Π57, Π58. Είκ. 30. Πόδια ειδωλίων βοοειδῶν Π46, Π44, Π49, Π50, Π59. Είκ. 31. Ὅπλεις ειδωλίων βοοειδῶν (πρόσθια όψη) Π52, Π45. Είκ. 32. Ὅπλεις ειδωλίων βοοειδῶν (πλάγια όψη) Π52, Π45. Είκ. 33. Πόδια ειδωλίων βοοειδῶν καὶ πιθανῶς χοίρου Π56, Π48, Π96. Είκ. 34. Πόδια ειδωλίων βοοειδῶν Π54, Π51. Είκ. 35. Ὅπλῃ ειδωλίου βοοειδοῦς Π55.
- Πίν. 7: Είκ. 36. Κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν Π60, Π65, Π66, Π62, Π72, Π78. Είκ. 37. Κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν Π70, Π67, Π61, Π71, Π73, Π69, Π74, Π76. Είκ. 38. Κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν Π87α, Π63. Είκ. 39. Κέρατα ειδωλίου βοοειδοῦς καὶ κέρατα ειδωλίου κανθάρου Π64, Π103. Είκ. 40. Κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν Π68, Π75, Π82. Είκ. 41. Κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν Π77, Π79, Π80, Π81, Π83, Π84, Π85, Π86, Π88. Είκ. 42. Πιθανὸ τμήμα κορμοῦ καὶ κέρατα ειδωλίων βοοειδῶν Π216, Π89.
- Πίν. 8: Είκ. 43. Κέρατα ειδωλίων ἐλάφων Π90, Π91, Π92, Π93. Είκ. 44. Κέρατα ειδωλίου ἐλάφου Π94. Είκ. 45. Κορμὸς ειδωλίου αἰγοειδοῦς Π95. Είκ. 46. Κεφαλή ειδωλίου σκύλου Π98. Είκ. 47. Ειδώλιο σκορπιῶν Π99, Π100, Π101, Π102. Είκ. 48. Ὁμοίωμα πτηνοῦ Π104. Είκ. 49. Ειδώλιο πτηνοῦ Π105. Είκ. 50. Ὁμοιώματα πτηνῶν Π106, Π107, Π108, Π109, Π110, Π111, Π112, Π113.

- Πίν. 9: Εικ. 51. Όμοιώμα τρίτωνα καὶ πιθανῶς ψῆφος Π114, Π230. Εικ. 52α-β. Όμοιώμα τρίτωνα Π115. Εικ. 53. Όμοιώματα κεράτων καθιέρωσης Π116, Π118, Π119, Π120, Π124, Π132. Εικ. 54. Κέρατα καθιέρωσης Π121, Π123, Π127, Π128, Π129, Π133, Π134, Π139.
- Πίν. 10: Εικ. 55. Όμοιώματα κεράτων καθιέρωσης καὶ ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο Π122, Π125, Π131, Π228, Π135, Π137. Εικ. 56. Όμοιώματα κεράτων καθιέρωσης Π126, Π136, Π138. Εικ. 57α. Κέρατα καθιέρωσης (πίσω ὄψη) Π130. Εικ. 57β. Κέρατα καθιέρωσης (πλάγια ὄψη) Π130. Εικ. 57γ. Κέρατα καθιέρωσης (πρόσθια ὄψη) Π130. Εικ. 58. Όμοιώμα κεράτων καθιέρωσης Π117.
- Πίν. 11: Εικ. 59. Στύλος καὶ πιθανὸν τμήμα ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων Π140, Π153. Εικ. 60. Τμήματα ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων Π141, Π154. Εικ. 61. Όμοιώμα ἀρχιτεκτονήματος Π142. Εικ. 62α-β. Όμοιώμα ἀρχιτεκτονήματος Π143. Εικ. 63. Ἀναπαράσταση τοπίου καὶ ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Π144, Π146. Εικ. 64α-β. Όμοιώμα ἀρχιτεκτονήματος Π145. Εικ. 65α-β. Όμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων Π147.
- Πίν. 12: Εικ. 66. Όμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων καὶ ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο Π169, Π148, Π171, Π162, Π164, Π214. Εικ. 67. Όμοιώμα ἀρχιτεκτονήματος Π149, Π163. Εικ. 68. Ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο καὶ ὁμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Π217, Π150. Εικ. 69. Ἀναπαραστάσεις τοπίων Π151, Π159. Εικ. 70. Διάφορα ἀπροσδιόριστα. Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Π234, Π152, Π235, Π240β, Π222, Π223, Π240α. Εικ. 71. Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Π156. Εικ. 72. Τμήματα ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονημάτων Π225, Π158, Π159. Εικ. 73α-β. Όμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων Π160, Π166.
- Πίν. 13: Εικ. 74. Τμήμα ὁμοιωμάτων ἀρχιτεκτονήματος, ὁμοίωμα ἀρτοσκευάσματος καὶ ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο Π161, Π196, Π219. Εικ. 75α-β. Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος Π167. Εικ. 76. Όμοιώματα ἀρχιτεκτονημάτων Π168, Π165. Εικ. 77. Όμοίωμα ἀρχιτεκτονήματος (:) Π170. Εικ. 78. Τράπεζα προσφορῶν Π172. Εικ. 79. Τράπεζες προσφορῶν καὶ σύνθετο σκεῦος Π177, Π173, Π176, Π174, Π178, Π179. Εικ. 80. Τράπεζα προσφορῶν Π175. Εικ. 81. Τμήμα σκεύους Π180. Εικ. 82α-β. Τμήματα σκευῶν Π181, Π183.
- Πίν. 14: Εικ. 83α-β. Τμήμα σκεύους Π182. Εικ. 84α-β. Τμήματα σκεύους Π184. Εικ. 85. Ἀγνύθες Π191, Π190, Π185, Π193. Εικ. 86. Ἀγνύθες Π189, Π188, Π187, Π186, Π192. Εικ. 87. Σφονδύλια Π195, Π194. Εικ. 88. Σφαιρίδιο Π197. Εικ. 89. Βάρος διχτύου καὶ ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο Π198, Π215. Εικ. 90α-β. Όμοιώματα ταλάντων (:) Π199α-β.
- Πίν. 15: Εικ. 91. Σφράγισμα Π200. Εικ. 92. Πλακίδιο Π201. Εικ. 93. Τμήμα κεραμικοῦ τροχοῦ Π202. Εικ. 94. Διάφορα ἐπίθετα ἀντικείμενα Π206, Π205, Π203, Π208, Π209, Π204. Εικ. 95. Διάφορα ἀπροσδιόριστα Π210, Π211, Π227, Π229. Εικ. 96. Ειδώλιο πτηνοῦ (:) καὶ διάφορα ἀπροσδιόριστα Π212, Π236, Π221, Π231, Π213, Π218, Π238, Π241. Εικ. 97. Ἀπροσδιόριστα ἀντικείμενα Π220, Π226. Εικ. 98. Ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο Π224. Εικ. 99. Ἀπροσδιόριστο ἀντικείμενο Π232. Εικ. 100. Κόμβος περιζώματος ἀνδρικοῦ ειδωλίου (:) Π233. Εικ. 101. Ἀπροσδιόριστα ἀντικείμενα Π239, Π237.
- Πίν. 16: Εικ. 102. Τράπεζα προσφορῶν Λ1. Εικ. 103. Τράπεζα προσφορῶν Λ2. Εικ. 104. Τράπεζα προσφορῶν Λ3. Εικ. 105α-β. Τράπεζα προσφορῶν Λ4. Εικ. 106. Κοχλιάριο Λ5. Εικ. 107. Κοχλιάριο Λ6. Εικ. 108. Κοχλιάριο Λ7. Εικ. 109α-β. Κοχλιάριο Λ8.
- Πίν. 17: Εικ. 110α-β. Κοχλιάριο (:) Λ9. Εικ. 111α-β. Κοχλιάριο (:) Λ10. Εικ. 112. Τμήμα λύχνου Λ11. Εικ. 113. Τμήμα λύχνου Λ12. Εικ. 114. Θραῦσμα ἀγγείου Λ13, Λ17. Εικ. 115. Θραῦσμα ἀγγείου Λ14. Εικ. 116. Θραῦσμα ἀγγείου Λ15. Εικ. 117. Θραῦσμα ἀγγείου Λ16. Εικ. 118. Θραῦσμα ἀγγείου Λ18. Εικ. 119. Πέλεκυς καὶ σμίλες Λ23, Λ20, Λ19. Εικ. 120. Ἀποτμήματα λεπτῶν ἀπὸ ὄψιανὸ Λ21, Λ22.
- Πίν. 18: Εικ. 121. Ψῆφοι πιθανῶς συνανήκουσες σὲ περίαπτο ΧΡ2, ΧΡ1α, ΧΡ1βΛ28, Λ24α, Λ27, Λ24ε, Λ24δ, Λ24γ, Λ24β. Εικ. 122. Ψῆφοι Λ26, Λ35. Εικ. 123. Ψῆφοι Λ29, Λ36, Λ30, Λ31, Λ32, Λ33, Λ25. Εικ. 124. Τμήμα ἀμυγδαλόσχημης ψήφου Λ34. Εικ. 126. Βότσαλο, ἴσως τριπτήρας. Εικ. 127. Βότσαλα.
- Πίν. 19: Εικ. 128. Ἀποτμήματα σταλαγμιτῶν καὶ σταλακτιτῶν. Εικ. 129. Τεμάχια ὀρείας κρυστάλλου. Εικ. 130. Τεμάχια rosso antico. Εικ. 131. Τεμάχια rosso antico. Εικ. 132. Τεμάχια lapis laeadaimonius. Εικ. 133. Κέρας βοοειδοῦς ἀπὸ ἔλεφαντόδοντο ΕΛΦ1.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΧΕΔΙΩΝ

ΣΧ. 1	Π1	ΣΧ. 46	Π46	ΣΧ. 90	Π90
ΣΧ. 2	Π2	ΣΧ. 47	Π47	ΣΧ. 91	Π91
ΣΧ. 3	Π3	ΣΧ. 48	Π48	ΣΧ. 92	Π92
ΣΧ. 4	Π4	ΣΧ. 49	Π49	ΣΧ. 93	Π93
ΣΧ. 5	Π5	ΣΧ. 50	Π50	ΣΧ. 94	Π94
ΣΧ. 6	Π6	ΣΧ. 51	Π51	ΣΧ. 95	Π95
ΣΧ. 7	Π7	ΣΧ. 52	Π52	ΣΧ. 96	Π96
ΣΧ. 8	Π8	ΣΧ. 53	Π53	ΣΧ. 97	Π97
ΣΧ. 9	Π9	ΣΧ. 54	Π54	ΣΧ. 98	Π98
ΣΧ. 10	Π10	ΣΧ. 55	Π55	ΣΧ. 99	Π99
ΣΧ. 11	Π11	ΣΧ. 56	Π56	ΣΧ. 100	Π100
ΣΧ. 12	Π12	ΣΧ. 57	Π57	ΣΧ. 101	Π101
ΣΧ. 13	Π13	ΣΧ. 58	Π58	ΣΧ. 102	Π102
ΣΧ. 14	Π14	ΣΧ. 59	Π59	ΣΧ. 103	Π103
ΣΧ. 15	Π15	ΣΧ. 60	Π60	ΣΧ. 104	Π104
ΣΧ. 16	Π16	ΣΧ. 61	Π61	ΣΧ. 105	Π105
ΣΧ. 17	Π17	ΣΧ. 62	Π62	ΣΧ. 106	Π106
ΣΧ. 17	Π18	ΣΧ. 63	Π63	ΣΧ. 107	Π107
ΣΧ. 19	Π19	ΣΧ. 64	Π64	ΣΧ. 108	Π108
ΣΧ. 20	Π20	ΣΧ. 65	Π65	ΣΧ. 109	Π109
ΣΧ. 21	Π21	ΣΧ. 66	Π66	ΣΧ. 110	Π110
ΣΧ. 22	Π22	ΣΧ. 67	Π67	ΣΧ. 111	Π111
ΣΧ. 23	Π23	ΣΧ. 68	Π68	ΣΧ. 112	Π112
ΣΧ. 24	Π24	ΣΧ. 69	Π69	ΣΧ. 113	Π113
ΣΧ. 25	Π25	ΣΧ. 70	Π70	ΣΧ. 114	Π114
ΣΧ. 26	Π26	ΣΧ. 71	Π71	ΣΧ. 115	Π115
ΣΧ. 27	Π27	ΣΧ. 72	Π72	ΣΧ. 116	Π116
ΣΧ. 28	Π28	ΣΧ. 73	Π73	ΣΧ. 117	Π117
ΣΧ. 29	Π29	ΣΧ. 74	Π74	ΣΧ. 118	Π118
ΣΧ. 30	Π30	ΣΧ. 75	Π75	ΣΧ. 119	Π119
ΣΧ. 31	Π31	ΣΧ. 76	Π76	ΣΧ. 120	Π120
ΣΧ. 32	Π32	ΣΧ. 77	Π77	ΣΧ. 121	Π121
ΣΧ. 33	Π33	ΣΧ. 78	Π78	ΣΧ. 122	Π122
ΣΧ. 34	Π34	ΣΧ. 79	Π79	ΣΧ. 123	Π123
ΣΧ. 35	Π35	ΣΧ. 80	Π80	ΣΧ. 124	Π124
ΣΧ. 36	Π36	ΣΧ. 81	Π81	ΣΧ. 125	Π125
ΣΧ. 37	Π37	ΣΧ. 82	Π82	ΣΧ. 126	Π126
ΣΧ. 38	Π38	ΣΧ. 83	Π83	ΣΧ. 127	Π127
ΣΧ. 39	Π39	ΣΧ. 84	Π84	ΣΧ. 128	Π128
ΣΧ. 40	Π40	ΣΧ. 85	Π85	ΣΧ. 129	Π129
ΣΧ. 41	Π41	ΣΧ. 86	Π86	ΣΧ. 130	Π130
ΣΧ. 42	Π42	ΣΧ. 87α	Π87α	ΣΧ. 131	Π131
ΣΧ. 43	Π43	ΣΧ. 87β	Π87β	ΣΧ. 132	Π132
ΣΧ. 44	Π44	ΣΧ. 88	Π88	ΣΧ. 133	Π133
ΣΧ. 45	Π45	ΣΧ. 89	Π89	ΣΧ. 134	Π134

Σχ. 135	Π135	Σχ. 182	Π182	Σχ. 228	Π228
Σχ. 136	Π136	Σχ. 183	Π183	Σχ. 229	Π229
Σχ. 137	Π137	Σχ. 184	Π184	Σχ. 230	Π230
Σχ. 138	Π138	Σχ. 185	Π185	Σχ. 231	Π231
Σχ. 139	Π139	Σχ. 186	Π186	Σχ. 232	Π232
Σχ. 140	Π140	Σχ. 187	Π187	Σχ. 233	Π233
Σχ. 141	Π141	Σχ. 188	Π188	Σχ. 234	Π234
Σχ. 142	Π142	Σχ. 189	Π189	Σχ. 235	Π235
Σχ. 143	Π143	Σχ. 190	Π190	Σχ. 236	Π236
Σχ. 144	Π144	Σχ. 191	Π191	Σχ. 237	Π237
Σχ. 145	Π145	Σχ. 192	Π192	Σχ. 238	Π238
Σχ. 146	Π146	Σχ. 193	Π193	Σχ. 239	Π239
Σχ. 147	Π147	Σχ. 194	Π194	Σχ. 240α	Π240α
Σχ. 148	Π148	Σχ. 195	Π195	Σχ. 240	Π240β
Σχ. 149	Π149	Σχ. 196	Π196	Σχ. 241	Π241
Σχ. 150	Π150	Σχ. 197	Π197	Σχ. 242	Λ1
Σχ. 151	Π151	Σχ. 198	Π198	Σχ. 243	Λ2
Σχ. 152	Π152	Σχ. 199α	Π199α	Σχ. 244	Λ3
Σχ. 153	Π153	Σχ. 199β	Π199β	Σχ. 245	Λ4
Σχ. 154	Π154	Σχ. 200	Π200	Σχ. 246	Λ5
Σχ. 155	Π155	Σχ. 201	Π201	Σχ. 247	Λ6
Σχ. 156	Π156	Σχ. 202	Π202	Σχ. 248	Λ7
Σχ. 157	Π157	Σχ. 203	Π203	Σχ. 249	Λ8
Σχ. 158	Π158	Σχ. 204	Π204	Σχ. 250	Λ9
Σχ. 159	Π159	Σχ. 205	Π205	Σχ. 251	Λ10
Σχ. 160	Π160	Σχ. 206	Π206	Σχ. 252	Λ11
Σχ. 161	Π161	Σχ. 207	Π207	Σχ. 253	Λ12
Σχ. 162	Π162	Σχ. 208	Π208	Σχ. 254	Λ14
Σχ. 163	Π163	Σχ. 209	Π209	Σχ. 255	Λ15
Σχ. 164	Π164	Σχ. 210	Π210	Σχ. 256	Λ16
Σχ. 165	Π165	Σχ. 211	Π211	Σχ. 257	Λ17
Σχ. 166	Π166	Σχ. 212	Π212	Σχ. 258	Λ18
Σχ. 167	Π167	Σχ. 213	Π213	Σχ. 259	Λ19
Σχ. 168	Π168	Σχ. 214	Π214	Σχ. 260	Λ20
Σχ. 169	Π169	Σχ. 215	Π215	Σχ. 261 ἀριστερά	Λ21
Σχ. 170	Π170	Σχ. 216	Π216	Σχ. 261 δεξιά	Λ22
Σχ. 171	Π171	Σχ. 217	Π217	Σχ. 262	Λ23
Σχ. 172	Π172	Σχ. 218	Π218	Σχ. 263 κάτω,	Λ24α
Σχ. 173	Π173	Σχ. 219	Π219	ἀριστερά	
Σχ. 174	Π174	Σχ. 220	Π220	Σχ. 263 επάνω,	Λ24β
Σχ. 175	Π175	Σχ. 221	Π221	δεύτερο από ἀριστερά	
Σχ. 176	Π176	Σχ. 222	Π222	Σχ. 263 επάνω,	Λ24γ
Σχ. 177	Π177	Σχ. 223	Π223	ἀριστερά	
Σχ. 178	Π178	Σχ. 224	Π224	Σχ. 263 κάτω, δεξιά	Λ24δ
Σχ. 179	Π179	Σχ. 225	Π225	Σχ. 263 επάνω, δεξιά	Λ24ε
Σχ. 180	Π180	Σχ. 226	Π226	Σχ. 263 κάτω, τρίτο	Λ27
Σχ. 181	Π181	Σχ. 227	Π227	ἀπό ἀριστερά	

Σχ. 263 κάτω, δεύτερο από αριστερά	Λ28	Σχ. 267 κάτω αριστερά	Λ31	Σχ. 272 αριστερά	ΧΡ1α
Σχ. 264	Λ25	Σχ. 267 επάνω, δεξιά	Λ30	Σχ. 272 δεξιά	ΧΡ1β
Σχ. 265	Λ26	Σχ. 267 κάτω, δεξιά	Λ33	Σχ. 273	ΧΡ2
Σχ. 266 επάνω	Λ36	Σχ. 268	Λ34		
Σχ. 266 κάτω	Λ32	Σχ. 269	Λ35		
Σχ. 267 επάνω, αριστερά	Λ29	Σχ. 270	Λ37		
		Σχ. 271	ΕΛΦ1		

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΚΥΘΗΡΑ

ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ

ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΣΤΟ ΒΟΥΝΟ

ΤΟΜΟΣ 2

ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΑΡΙΘ. 276 ΤΗΣ « ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ

ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ»

ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2012

ΣΤΙΣ «ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΕΥΑΓ. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.»

ΜΕ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΕΛΕΟΝΩΡΑΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΟΥ

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ ΚΟΝΤΟΥ

ISSN 1105-7785
ISBN 978-960-8145-84-9
978-960-8145-92-4